T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI

UYGUR HALK DESTANLARININ TİP VE MOTİF İNCELEMESİ

Hazırlayan
Funda AYDIN

Danışman
Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ

Yüksek Lisans Tezi

Mart 2019
KAYSERİ

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI

UYGUR HALK DESTANLARININ TİP VE MOTİF İNCELEMESİ

Hazırlayan
Funda AYDIN

Danışman
Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ

Yüksek Lisans Tezi

Mart 2019
KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

……..

İmza:

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI

…… adlı Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan
……

Danışman
……..

Türk Dili Edebiyatı ABD Başkanı
Prof. Dr. ……..

KABUL ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Bayram Dursunoğlu danışmanlığında Funda AYDIN tarafından hazırlanan "Uygur Halk Destanlarında Dil ve Metin İncelemesi" adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

15/1/2019
(Tez Savunma Sınav Tarihi Yazılacak)

JÜRİ:

Danışman : Prof. Dr. Bayram Dursunoğlu

Üye : Prof. Dr. Gaffar Mehdiyev

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Sevim Sezer

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 08/04/2019 tarih ve 16 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

08/04/2019

Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK
Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Destanlar, yaratıldıkları toplumların olaylar karşısındaki ortak hayat görüşlerini, inanışlarını, millî şuurlarını, estetik zevklerini, ülkülerini ve manevî dünyalarını öncelikle sözlü ardından yazılı kültürde yansıttıkları edebî ürünlerdir. Uluslaşmanın temellerinden sayılan ve geçmişle geleceğin köprüsü olan destan metinleri bilhassa uzun yıllar baskı ve boyunduruk altında yaşayan milletlerin iç dinamiklerini harekete geçirmiştir. Türk boyları içerisinde varlık gösteren Uygur Türkleri de yüzyıllar süren esaret döneminde hislerini, mücadelelerini ve inançlarını bu yaratmalarla yansıtmışlardır. Uygur Türkleri, atalarından aldıkları ve yaşadıklarından yarattıkları destanları millî bilinçle koruyup gelecek nesillere aktararak yaşatmaya devam etmişlerdir. Bu doğrultuda Türk dünyası kültür sahasına katkı sağlamak amacıyla Uygur Türklerinin mevcut halk destanlarını, destanlardaki kahramanlarını ve motiflerini incelemek faydalı olacaktır.

Tezde Uygur Türklerine ait olduğu tespit edilen 18 Uygur halk destanı ve çeşitlenmeleri olmak üzere toplamda 34 metin değerlendirilmiştir. Ele alınan 18 Uygur destan metninden 16 tanesi TDK tarafından yayımlanan ve *Uygur Halk Destanları I* (İnayet, 2004), *Uygur Halk Destanları II* (İnayet, 2013), *Uygur Halk Destanları III* (Mehmet, 2011) adıyla hazırlanan üç ciltlik eserden temin edilmiştir. Kalan iki destan metninden biri olan Şahzade Nizamettin ve Melike Rena Destanı, *Uygur Halk Destan/Hikâyeleri Üzerinde İncelemeler* (İnayet, 2014) adlı eserden alınmıştır. Yusuf ile Züleyha Destanı ise *Yeni Uygur Türkçesi ile Yazılan 'Yüsüf-Zilayxa' Adlı Eserin Transkipsiyonu, Türkiye Türkçesine Aktarımı ve Dil İncelemesi* adını taşıyan yüksek lisans tezi (Arpacık, 1998) içerisinde yer alan destan metni esas alınarak çalışmaya eklenmiştir.

Zikredilen çalışmaların yanında kahramanlık konulu destanlardan Abdurrahman Han Destanı'nın iki çeşitlenmesi *Abdurrahman Han Destanı* (Özkan, 1989) adlı müstakil eserden, Batur Destanları'nın altı çeşitlenmesi *"Çın Tömür Batur Destanı Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme"* başlıklı yüksek lisans tezinden (Mehmet, 1999), Nozugum Destanı'nın üç çeşitlenmesi ise *"Naziğim Destanının Teşekkül Süreci Üzerine"* adlı makaleden (İnayet, 2005) istifade edilerek çalışmaya dahil edilmiştir. Ayrıca Nozugum ve Seyit Noçi destanlarının birer çeşitlenmesi de *Uygur Halk Destanları II* adını taşıyan eserde mevcuttur.

Aşk konulu destanlar içinde ele alınan Boz Körpeş Kara Köz Ayim Destanı'nın bir çeşitlenmesine *"Kozı Körpeş-Bayan Sulu Destanı Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma"* (Açа,1998) adıyla hazırlanan doktora tezinden, Boz Yiğit Destanı'nın bir çeşitlenmesine *"Uygur Halk Edebiyatında Boz Yiğit Destanı (Metin-İnceleme-Dizin)"* (Çatık Karadağ, 2006) ve Hurilika-Hemracan Destanı'nın Hoten çeşitlenmesine ise *"Hurilika-Hemracan Hikâyesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma"* (İnayet, 1992) adlı yüksek lisans tezlerinden ulaşılmıştır. Boz Yiğit Destanı ve Hurilika-Hemracan Destanı'nın incelendiği tezlerde destan metinlerinin Uygur Türkçesi ile yazılmış halleri verilmiştir. Bu destan metinleri tarafımızca Türkiye Türkçesine aktarılarak incelenmiştir. Böylelikle Uygurlar arasında can bulan ve günümüzde de hâlâ yaşamaya devam eden 34 anlatı çalışmamızda toplu halde vücut bulmuştur.

Çalışma giriş ve dört bölümden oluşmuştur. Giriş kısmında öncelikle tezin araştırma alanı olan Uygur Türklerinin tarihî ve coğrafî konumu üzerinde durulmuştur. Burada Uygur adı hakkında dilbilim ve anlambilim açısından ileri sürülen görüşlere yer verilmiştir. Ardından Uygurların genel tarihi ve yaşadıkları coğrafyalar üzerinde kısaca durulup Doğu Türkistan nüfusu incelenmiştir.

Giriş kısmında üzerinde durulan bir diğer konu ise destan kavramının tanımı, özellikleri ve Uygur halk destanları üzerinde yaşanan kavramsal çatışmalardır. Destanlarda yer alan tipler; ideal kahraman, karşı güç konumundaki düşman kahraman, ve yardımcı kahramanlar ki bunlar kahramanın eşi/ sevgilisi olan kadın, başta atı olmak üzere ona yardımcı olan diğer hayvanlar ile yol gösteren bilge kahraman şeklinde izah edilir. Hemen ardından çalışmanın son bölümünü içeren motifler üzerinde de genel bir değerlendirme yapılarak destanlar içerisinde motiflerin yeri ve önemi belirlenmiştir. Temelde destanlarda tip ve motiflerin incelendiği çalışmalar; müstakil eserler, tezler ve makaleler olmak üzere üç bölümde verilerek içerikleri ile birlikte zikredilmeye özen gösterilmiştir.

Birinci bölüm "Uygurlarda Destancılık Geleneği" başlığını taşımaktadır. Bu kısımda Uygur destan metinleri ve destancılık geleneği üzerinde durulmuştur. İkinci bölüme hazırlık mahiyetindeki bu bölümde Uygur Türklerinin destan tanımları yer almıştır. Daha önce yapılan destan tasnifleri sunularak tezin rotasını belirleyen ve tarafımızca oluşturulan destan tasnifi ortaya koyulmuştur. Çalışmanın devamında destanların icrası göz önüne alınarak destan anlatıcılarının Uygurlar arasında aldıkları adlar ve destancılık gelenekleri üzeride durulmuştur. Son olarak Uygur destanları

üzerine yapılan çalışmalar yine bir önceki bölümde olduğu gibi müstakil eserler, tezler ve makaleler olmak üzere üç başlık altında toplanır ve içerikleri ile değerlendirilmiştir.

İkinci bölüm "Uygur Halk Destanlarında Yer Alan Tiplerin Özellikleri" adını taşır. Bu başlık altında ele alınan kahraman tipleri: merkezî tipler, yardımcı tipler ve karşı güç konumundaki düşman tipler olarak üç başlık üzerine konumlandırılır. Merkezî kahraman tipi olayları cereyan ettiren asıl tiptir. Bu tipin yaptığı eylemler ve gösterdiği haller tespit edilerek Uygur halk destanlarındaki başkahramanın özellikleri ortaya çıkarılmaya çalışılır. Yardımcı tipler altında ise kahramanı insan olan tipler ve hayvan olan tipler iki ayrı başlıkta ele alınır. Bu kısımda ayrıntılarıyla kahramanın kimi zaman uğrunda ölümü göze aldığı sevgili/ eş konumundaki kimi zaman yolundan alı koyan engelleyici fonksiyondaki kadın tipi ve yol gösteren, yanında olan bilge tipi insan tipler olarak incelenirken at, geyik, köpek, kuşlar yardımcı hayvan tipler olarak incelenir. Son olarak kahramanın karşısında olan ve onu emellerine ulaşmasında engelleyen düşman tipi ele alınır. Her başlık sonunda ele alınan tipin özellikleri maddelenerek Uygur Türkleri'nin destanlarındaki tiplerin özellikleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Böylelikle Türk kahraman kalıbının oluşması için incelenmesi gereken bir Türk boyu olan Uygur Türkleri'nin destan kahramanlarının tipleri sunulmuştur.

Üçüncü bölüm "Uygur Halk Destanlarının ve Çeşitlenmelerinin Epizotları Bakımından İncelenmesi" üzerine kurulmuştur. Birinci bölümdeki destan tasnifine uygun şekilde metinler kahramanlık, aşk ve aşk-kahramanlık olmak üzere üç başlığa ayrılmıştır. Her başlık kendi içinde alfabetik bir sıraya göre ele alınmıştır. Destanlar; kahramanın ailesi, doğumu, ad alması, eğitimi, âşık olması, gurbete çıkması, mücadeleleri, sevgilinin başkasıyla evlendirilmek istenmesi, memlekete dönüşü ve sonuç kısmı olmak üzere temelde on epizota göre incelenmiştir. Çeşitlenmelerdeki benzerlikler ve farklılıklar epizotlara göre tespit edilerek kahramanların tipleşme durumları ortaya koyulmuştur.

Dördüncü bölüm "Uygur Halk Destanlarının Motifleri" başlığını taşımaktadır. Burada motifler Stith Thompson'un *"Motif Index of Folk Literature"* adlı çalışmasındaki motif sıralaması göz önüne alınarak numaralandırılmıştır. İncelemeye alınan destan metinlerinin ve çeşitlenmelerinin çokluğu nedeniyle tespit edilen motiflerin sonuna parantez açılarak hangi destan metninden alındığı kısaltmalar kullanılarak verilmiştir. Tespit edilen motiflerin ardından gerekli görülen noktalarda diğer Türk boylarında ve Anadolu'da mevcut olan destan ve halk hikâyelerindeki

benzer motifler de eklenmiştir. Bu durum ikinci ve üçüncü bölümlerde tezin metin merkezli bir bağlamda ele alındığını ayrıntılı bir şekilde göstermiştir.

Sonuç kısmında elde edilen veriler değerlendirilerek çalışmanın temeli olan Uygur destancılık geleneğinin ve destanlarının Türk dünyası kültürü açısından önemi üzerinde durulmuştur. Çalışma boyunca yararlanılan eserler de "Kaynakça" kısmında verilerek araştırma sonlandırılmıştır.

Tezin sonuçlanmasına kadar geçen süreçte beni destekleyen, destan dünyasının uçsuz bucaksız sahası içinde bana güvenerek inancımı, isteğimi göz ardı etmeyen ve hedefe ulaşmamda yardımlarını esirgemeyen, değerli fikirleriyle ilmî dünyamı aydınlatan, yol gösterici bilge tipim, değerli tez danışmanım Prof. Dr. Bayram Durbilmez'e sonsuz şükranlarımı sunarım.

Teşekkürlerin en büyüğü ve en kıymetlisi benimle bu yola çıkan, bana destek veren ve dua eden, maddî-manevî sıkıntılarıma derman olan, beni ben yapan, her türlü fedakârlığı gösteren ve her zaman yanımda olarak güçlü olduğumu hissettiren başta babam-annem Ahmet ve Şenay Aydın'a ve tabiî ki ailemin diğer üyelerinedir. Aynı hislerle bir an olsun beni yalnız bırakmayan kıymetli dostum Nadide Şahin'e de minettarlığımı belirtmek isterim.

Funda AYDIN

UYGUR HALK DESTANLARININ TİP VE MOTİF İNCELEMESİ

Funda AYDIN

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Mart 2019

Danışman: Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ

ÖZET

Destanlar yaratıldıkları toplumların olaylar karşısındaki ortak hayat görüşlerini, inanışlarını, millî şuurlarını, estetik zevklerini, ülkülerini ve manevî dünyalarını yansıtan metinlerdir. Bu doğrultuda tezin amacı da Türk dünyasında önemli bir boy olan Uygur Türklerinin halk destanlarını ve bu destanların çeşitlenmeleri içerisinde yer alan tipler ile motiflerini tespit etmektir. Böylelikle destan dünyası içerisinde Uygurların destan kahramanlarına ve inanışları açısından motiflere yükledikleri anlamlar ortaya koyulmuş olacaktır. Çalışmada 18 Uygur destanı ve çeşitlenmeleriyle beraber 34 metin karşılaştırmalı olarak ele alınır. Böylelikle bu tez ile Uygur halk destanları toplu olarak değerlendirilme imkanı bulmuş olur.

Tip ve motif araştırması üzerine konumlandırılan çalışmada öncelikle Türk destanları içerisinde yer alan ideal kahraman tipinin ve yardımcı tiplerin temel özellikleri tespit edilir. Akabinde Uygur halk destanlarında yer alan ideal kahraman tipi yanında yardımcı tipler adı altında; kadın tipi, bilge adam tipi, hayvan tipi ve düşman tipi incelenerek ortaya çıkan değerler mukayese edilir. Türk boylarının destanlarındaki benzer ve farklı yönleri belirlenerek tiplerin özellikleri ortaya koyulur. Destan metinlerinin hepsini tez içerisine dahil etmek mümkün olmadığı için epizotları verilerek kahramanların maceraları ayrıntılı şekilde sunulur. Ayrıca destanların temel yapı taşı sayılan motifler de tespit edilerek Türk dünyasındaki benzer örnekleriyle bir arada verilir.

Yapılan tespitler ve değerlendirmeler sonucunda; Uygur halk destanlarının şekil ve hacim itibariyle halk hikâyesi formatına yaklaştıkları görülse de muhteva olarak tiplerin özelliklerinden ve bünyelerinde taşıdıkları motiflerden hareketle Türk destancılık geleneğinin bir kolu olarak Uygurların kendilerine özgü bir destan geleneği sürdükleri anlaşılır.

Anahtar Kelimeler: Uygur Halk Destanları, Destan, Çeşitlenme, Kahraman, Tip, Motif

THE RESEARCH ON TYPE AND MOTIVE OF UIGHUR FOLK EPIC

Funda AYDIN

Erciyes University, Social Sciences Institute, Master Program Thesis, March 2019
Supervisor: Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ

ABSTRACT

Epic is a literary genre that reflects the common views towards the incidents, beliefs, national conscience, aestethic intellections, aims and morals of a society in which they are created. Accordingly, the aim of this thesis is to detect the folk epic and the type and motives which belongs to the variation of the genre, created in Uighur Turks, which are an important clan of Turks. In this way, in the World of Epics, the meaning that is attributed by uighurs to epic heroes and the motives, in terms of their beliefs, will be revealed. In the study, 18 Uighur epics and along with their variations, 34 texts are embraced comparatively. Thus, with this thesis, Uighur Folk Epics finds an opportunity to be evaluated collectively.

In the study, which is focused on the type and motive research, the general characteristics of ideal heroic type and subsidiary heroic type are identified primarily. Afterwards, apart from ideal heoic type which takes part in uighur epic, by means of investigating the "woman type, wise-man type, animal type and antagonist type, which are under the name of the subsidiary heroic type, results are compared. By comparing and contrasting the relationship between Turkish Folk Epic, the characteristics of the types are exhibited. Since it is impossilbe to include all the epic texts into the thesis, the adventures of heroes are presented in detail by giving the episodes. Moreover, through detecting the motives, which are regarded as the main infrastructure of the epic, it is given with the counterparts in the Turkish Epic World.

As a result of detections and evaluations; even if Uighur Epic types are seen as a kind of closer to the folk literatüre, content-wise, looking at the characteristics of types and the meanings that motives are representing, as a part of Turkish Epic Worlds, Uighurs have an Epic type which is unique to them.

Key Words: Uighur Folk Epics, Epic, Variation, Hero, Type, Motives

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK ..... **i**
YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI ..... **ii**
ONAY: ..... **iii**
ÖN SÖZ ..... **iv**
ÖZET ..... **viii**
ABSTRACT ..... **ix**
İÇİNDEKİLER ..... **x**
KISALTMALAR ..... **xv**

GİRİŞ
ARAŞTIRMA ALANININ TARİHİ VE COĞRAFÎ KONUMU
1.1.Uygur Adı Hakkında 1
1.2. Uygur Türklerinin Tarihi ve Yaşadıkları Coğrafyalar 3
1.3. Uygur Türklerinin Bugünkü Nüfusu 7
2. ARAŞTIRMA KONUSUNUN ÖZELLİKLERİ 9
2.1.Destanın Özellikleri ve Uygur Halk Destanları 9
2.2. Destan Tipleri ve Motifleri 16
2.3.Tip ve Motif Üzerine Yapılmış Çalışmalar 29
2.3.1. Müstakil Eserler 29
2.3.3. Makaleler/ Tebliğler 34

BİRİNCİ BÖLÜM
UYGURLARDA DESTANCILIK GELENEKLERİ
1.Uygur Türklerinde Destan 38
1.1. Kahramanlık Konulu Destanlar 40
1.2. Aşk Konulu Destanlar 42
1.3. Aşk ve Kahramanlık Konulu Destanlar 45
2.Uygur Türklerinin Destancılık Geleneği 45
3.Destan Anlatıcıları İçin Kullanılan Kavramlar 47
3.1. Meddah 48
3.2. Destancı 49
3.3. Koşakçı 49

3.4. Elnağmeci....49
3.5. Kıssahan....49
3.6. Makamçı....49
4.Uygur Halk Destanları Üzerine Türkiye'de Yapılan Çalışmalar....50
4.1. Müstakil Eserler....50
4.2. Tezler....51
4.3. Makaleler\Tebliğler....55

İKİNCİ BÖLÜM
UYGUR HALK DESTANLARINDA YER ALAN TİPLERİN ÖZELLİKLERİ

1.Merkezî Kahraman Tipi....60
1.1.Alp Tipi....60
1.1.1.Abdurrahman Han:....60
1.1.2.Çın Tömür....64
1.1.3.Göroğlu....70
1.1.4.Nozugum....76
1.1.5.Seyit Noçi....80
1.1.6.Gülendem....86
1.2.Âşık Tipi....88
1.2.1.Boz Yiğit....88
1.2.2.Boz Körpeş....91
1.2.3.Garip....95
1.2.4.Hemracan....98
1.2.5.Kamerşah....102
1.2.6.Bülbül....106
1.2.7.Senuber....107
1.2.8.Şah Adilhan....110
1.2.9.Şehzade Behram....114
1.2.10.Şehzade Nizamettin....116
1.2.11.Tahir....118
1.2.12.Yusuf....121
2.Yardımcı Kahraman Tipleri....123
2.1. İnsan Olan Kahraman Tipler....124

2.1.1. Kadın Tipi 124
2.1.1.1. Olağan Kadın Tipleri 125
2.1.1.1.1. İdeal Eş ve Anne Tipi 125
2.1.1.1.2. İdeal Sevgili Tipi 128
2.1.1.1.3. Alp Kadın Tipi 137
2.1.1.1.4. Düşman Kadın Tipi 141
2.1.1.1.4.1. Cariye-Hizmetkâr 142
2.1.1.1.4.2. Kocakarı 142
2.1.1.1.4.3. Zalim Kadın Akraba 145
2.1.1.2. Olağanüstü Kadın Tipi 146
2.1.1.2.1. Cadı Kadın 146
2.1.1.2.2. Falcı Kadın 150
2.1.1.2.3. Peri 150
2.1.2.Bilge Tipi 156
2.2. Hayvan Olan Kahraman Tipler 167
3. Karşı Güç Konumundaki Kahraman Tipi 187
3.1. Olağan Düşman Tipi 189
3.1.1. Aile İçinde Yer Alan Düşman 190
3.1.2. Yurdun Dışında Yer Alan Düşman 198
3.1.3. Rakip 206
3.1.4.Cariye- Hizmetkâr 209
3.2. Olağanüstü Düşman Tipi 210
3.2.1. Cadı 211
3.2.1.1. Yalmavuz/ Yelmenüs 212
3.2.2. Rakip 215
3.2.3. Yakın Akraba 216

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

UYGUR HALK DESTANLARI VE ÇEŞİTLENMELERİNİN EPİZOTLARI BAKIMINDAN İNCELENMESİ

1.KAHRAMANLIK KONULU DESTANLAR 219
1.1.Kahramanların Ailesi 219
1.2. Kahramanların Doğumu 229

1.3.Kahramanlara Ad Verilmesi 237
1.4.Kahramanların Eğitimi 242
1.5.Kahramanların Sevgili ile Karşılaşması (Âşık Olması) 247
1.6.Kahramanların Gurbete Çıkması 252
1.7.Kahramanların Mücadeleleri 267
1.8.Sevgilinin Başkasıyla Evlendirilmek İstenmesi 291
1.9.Kahramanların Memlekete Dönüşü 294
1.10.Sonuç 304
2.AŞK KONULU DESTANLAR: 313
2.1.Kahramanların Ailesi 313
2.2. Kahramanların Doğumu 321
2.3.Kahramanlara Ad Verilmesi 328
2.4.Kahramanların Eğitimi 333
2.5.Kahramanların Sevgili ile Karşılaşması (Âşık Olması) 339
2.6.Kahramanların Gurbete Çıkması 350
2.7.Kahramanların Mücadeleleri 362
2.8.Sevgilinin Başkasıyla Evlendirilmek İstenmesi 390
2.9.Kahramanın Memleketine Dönüşü 399
2.10.Sonuç 410
3.KAHRAMANLIK VE AŞK KONULU DESTANLAR 419
3.1. Kahramanın Ailesi 419
3.2.Kahramanın Doğumu 420
3.3.Kahramana Ad Verilmesi 420
3.4. Kahramanın Eğitimi 420
3.5.Kahramanın Sevgili ile Karşılaşması (Âşık Olması) 421
3.6.Kahramanın Gurbete Çıkması 421
3.7.Kahramanın Mücadeleleri 423
3.8.Sevgilinin Başkası ile Evlendirilmek İstenmesi 424
3.9.Kahramanın Memlekete Dönüşü 424
3.10. Sonuç 425

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

UYGUR HALK DESTANLARININ MOTİFLERİ

A.MİTOLOJİK MOTİFLER 428
B. HAYVANLAR 435
C. YASAK 446
D.SİHİR 452
E.ÖLÜM 461
F.HARİKULADELİKLER 463
F… Olağanüstü Taş 481
G.DEVLER 481
H.İMTİHANLAR 488
J.AKILLILAR VE APTALLAR 498
K.ALDATMALAR 503
L.KADERİN TERS DÖNMESİ 515
M.GELECEĞİN TAYİNİ 517
N.ŞANS VE KADER 529
P.CEMİYET HAYATI 539
Q.MÜKÂFATLAR VE CEZALAR 556
R.ESİRLER VE KAÇAKLAR 562
S.ANORMAL ZULÜMLER 569
T.EVLİLİK 573
U. HAYATIN TABİATI 590
V.DİN 590
X.KARAKTER ÖZELLİKLERİ 608
Y.MİZAH 608
Z. MUHTELİF MOTİF GRUPLARI 608
SONUÇ 637
KAYNAKÇA 639
ÖZGEÇMİŞ 650

KISALTMALAR

AH	: Abdurrahman Han
bkz.	: Bakınız
BD	: Batur Destanları
BKKA	: Boz Körpeş Karaköz Ayim
BY	: Boz Yiğit
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
G	: Gülendem
GS	: Garip ile Senem
GO	: Göroğlu
HH	: Hurilika-Hemracan
hzl.	: Hazırlayan
K	: Kızılgülüm
KŞC	: Kamerşah ile Şemsi Canan
N	: Nozugum
S	: Senuber
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SN	: Seyit Noçi
ŞA	: Şah Adilhan
ŞBMD	: Şehzade Behram ile Melike Dilriz
ŞNMR	: Şehzade Nizamettin ve Melike Rena
TZ	: Tahir ile Zühre
YZ	: Yusuf ile Züleyha

GİRİŞ

ARAŞTIRMA ALANININ TARİHİ VE COĞRAFÎ KONUMU

1.1.Uygur Adı Hakkında

Türk boyları içerisinde kadim dönemlerden beri varlık gösteren boylardan biri Uygurlardır. "Uygur" adının etimolojisi ve anlamı ile ilgili Türkoloji alanında pek çok araştırma yapılmıştır. Fakat araştırmalar sonucunda tarihçiler, halk bilimciler, dilbilimciler ortak bir görüşte mutabık olamaz ve birçok farklı görüş ortaya atarlar. Uygur bilim adamı Alimcan İnayet de "Uygur Sözcüğünün Kökeni ve Anlamı Üzerine Yeni Bir Yaklaşım" başlığıyla hazırladığı makalesinde bu konuya yönelerek Çince kaynaklarda geçen Uygur kelimesi üzerine eğilir:

Çin kaynaklarında geçen 'Uygur' adı Hui-hu, Hui-he, Wei-hu, Wei-wu, Yuan-he, Gui gibi çeşitli şekillerde yazılır. Kaynaklarda geçen *"gui-fang"* adındaki "gui" karakterinin "Oguz" sözcüğünün Çince transkripsiyonu olduğunu ve Oguz, Ogur sözcüklerinin ise Uygur sözcüğünün mukabilinde kullanıldığını belirtir. Bu yaklaşım Türkoloji alanında ortaya atılan fikirlerle örtüşür. Yani "Uygur" ile "Oğuz"un esasında aynı sözcük olduğunu ancak farklı telaffuz ve yazılışla kullanıldığını ifade ederler (İnayet, 2009: 1-3). Bunun yanı sıra 1283 numaralı Peliot yazmasındaki 787- 843 yılları arasında Tibet'e giden beş Uygur elçisinin raporlarından hareketle Uygur adının Tibetçe Ho-yo-hor şeklinde kullanıldığı belirtilir (Azizi, 1998: 9).

Türk kaynaklarında ise "Uygur" adına ilk olarak Orhun abidelerinden biri olan Bilge Kağan kitabesinin doğu yüzünde rastlanır. 716 yılındaki olaylar sırasında Göktürk hâkimiyetini tanımak istemeyen Uygurların ülkenin doğusuna, Çin yakınlarına gittikleri sıralarda adlarının zikredildiği düşünülür (Gömeç, 2015: 49). Kitabede geçen ifade *"Uygur valisi yüz kadar askerle doğuya kaçıp gitti"* (Ergin, 2015: 82-83) şeklindedir.

Uygur adının etimolojisi ve anlamı hakkında farklı görüşler bulunduğu daha öncede belirtildi. Bunları maddeler halinde sıralamak gerekirse;

Etimolojik açıdan görüşler;

1. Uygur ile Oğuz aynı kelimenin farklı biçimleri olup Türk yazılı belgelerinde de Dokuz Oğuzlar, Dokuz Uygurlar olarak adlandırılırlar (İnayet, 2009: 3).

2. Uygur ya da Oğuz kelimesi eski "gur, ogur" adı temelinde *ġur – oġur – onġur – oyġur – uiġur* şeklinde oluşur (İnayet, 2009: 3).

3. Orta Türkçedeki Udgur kelimesi bugünkü Uygur sözcüğünün kaynağıdır ve aslı Hudgur olabilir. *Hudgur* ise zamanla *–Udgur–Uygur* şeklinde fonetik olarak değişikliğe uğrar. Buradan hareketle Çin kaynaklarındaki hui-gu, hui-he şeklinde yazılış Hudgur kelimesiyle ilişkilendirilir (İnayet, 2009: 3).

4. *Uygur = Yugur, Ogur = Ögüz, Oguz = Ögüz* şeklinde r ve z grubunda konuşan kabilelere göre farklılık gösteren bu kelimeler "akıllı, güçlü, kudretli" anlamlarına gelir. Eski Türkçedeki o- (düşünmek), ög (akıl, tefekkür) fiil köküne ğuz, gur ekleri eklenerek bu kelimeler ortaya çıkarılır. Böylelikle "*bilici, planlayıcı, çevik, kudretli"* anlamındaki kelime ortaya çıkarılır (İnayet, 2009: 3).

5. "Uygur" sözcüğündeki gur kelimesi boğa ile bağlantılı olarak düşünülür. Boy adı olarak kullanılan Ogur'daki gur, Oğuz'daki guz'la eş tutulur. W. Radloff, Uygur adının ilk biçimini 'Ut' şeklinde gösterirken V. Thomsen 'Ud' olarak verir. Ut/ud ise eski Türkçede inek, boğa anlamlarına gelir (İnayet, 2009: 4).

Anlam açısından görüşler ise şu şekildedir:

1. Uygur adı *"şahin gibi hızla hücum ve takip eden","orman halkı", "çukur"* gibi anlamlara gelir. B. Ögel'in Uygurlara ait bir kuş efsanesini verirken Hui-hou'nun ilk hecesinin kuş anlamına geldiğini ifade etmesi de şahin gibi hızla uçma anlamı ile bağlanabilir (Gömeç, 2015: 50).

2. Németh'e göre Uygur adı, uy- fiilimden türemiş olup *"uymak, takip etmek"* anlamlarına gelir (Aihemaiti: 2003:1). Ebulgazi Bahadır Han da Uygurların adını "uymak, yapışmak" fiiline dayandırarak bu görüşü destekler (Han, Tarihsiz: 29).

3.Kâşgarlı Mahmud'un kitabında "*kendi kendine yeten, kendi azığını kendileri bulup yiyen"* manasında kullanılır (Mahmud, 1985: 111-112).

4. Kelime Uy+gur şeklinde gelişip, *"akraba, müttefik"* anlamına gelir. On Uygur adı da "On Müttefik" anlamına gelir (Aihemaiti, 2003: 2).

5. Çin'deki Türk Tabgaç Hanedanı sırasında Gao Che adıyla anılan Uygurlar beşinci yüzyılın ikinci yarısından sonra Tölöslerin bir kabilesi olarak varlık gösterirler. Ayrıca İslâm coğrafyacıları, Tokuz Oğuzlarla, Uygurları eş tutarlar (Ögel, 1955: 331)

6. Karabalgasun yazıtının Çince yüzünde Uygurların dokuz aileden meydana gelmiş oldukları için bu adı aldıkları zikredilir. Çin kaynakları Uygurları meydana getiren dokuz aileyi şu şekilde belirtir: 1) Yüe-lo-ko (Yaglakar), 2) Hu-to-ko (Uturkar), 3) Tolo-wu/Hou (Kürebir), 4) Mo-Ko-si-k'i (Bakasıkır), 5) A-vu-ti (Ebirçeg), 6) Ko-sa (Kasar), 7) Hu-Wu-su, 8) Yüe-wu-ku (Yagmurkar), 9) Hi-Ye-Vu (Aymur/Eymür) (Aihemaiti, 2003: 2).

7.Uygur adının siyasî bir addan ziyade, kabile ve bölge adı olarak kullanıldığı yolunda görüşler de vardır (Gömeç, 2015: 50-55).

8. Japon bilim adamlarının ortaya attıkları görüşe göre "Uygur" sözcüğü *"yükseklik adamı", "asilzade"* anlamına gelir ve bir yer adı olan "Ughei nor"a dayandırılır. Ughei Nor Karakurum şehrinin kurulduğu yerin 30-40 km kuzeybatısında bulunan Orhun nehridir (İnayet, 2009: 4).

Alimcan İnayet, Uygur kelimesinin "birleşmek, uymak, bağlaşmak, müttefik" anlamlarına geldiğini ifade eden görüşlerin Çin sahasında en kabul gören görüşler olduğunu belirtir. Ancak Uygur sözcüğü en eski zamanlara dayanan bir sözcüktür. Dolayısıyla "birleşmek", "bağlaşmak" ve "müttefik" anlamları bu kelimenin ilk ve asıl anlamı olamaz (İnayet, 2009: 5) şeklindeki ifadeleriyle bu görüşlere karşı çıkar. Netice itibariyle İranlı tarihçi Reşideddin'in Camiü't- tevarih adlı eserinden ve Türeyiş mitinden hareketle "güçlü ve kudretli" anlamlarına gelen *Ögüz/ Ügüz* kökenli *"nehir"* kelimesinin Uygur sözcüğünün ilk ve asıl anlamı olduğunu vurgular (İnayet, 2009: 5-7).

1.2. Uygur Türklerinin Tarihi ve Yaşadıkları Coğrafyalar

İlk olarak Orhun kitabelerinde Uygur İlteberi'nin adı vasıtasıyla rastlanan Uygurlar 716 yılında kendilerini tarih sahnesinde gösterirler. Hun imparatorluğunun yıkılışından sonra Türk boyları varlıklarını devam ettirebilmek adına boylar halinde yaşamaya başlarlar. Boylar içinde en tanınanı ve Hunların evlatları olarak bilinip (Saray, 1998: 31) Göktürk ve Uygur hanlıklarının kurulmuş olması gibi büyük bir başarı sağlayanı Töles Boylar Birliği'dir. 552-744 yılları arasında hüküm süren Göktürk Kağanlığı, Bumin Kağan tarafından yönetilmiş olup Uygurları da kendi bünyesinde barındırmıştır. Uygur boyları, o zamanlar Selenge, Orhun ve Tola nehirleri kıyılarında, Aral Gölü civarında yani Göktürk Devleti'nin ortasına oturmuşlardır (İzgi, 1987: 11).

Ancak bir müddet sonra ülke yönetiminden şikayetçi olan Basmıl, Uygur ve Karluklardan oluşan Türk boyları 742 yılında Göktürk kağanını öldürürler. Göktürk devletinin tamamen yıkımına sebep olan olay ise 744 yılında gerçekleşir. Ötüken Ordubalık'ta Orhun kıyısında yeni bir kağanlık dönemi başlatırlar. Kutluk Bilge Kül, 747 yılında ölünce yerine oğlu Moyunçur (747-759) kağan olur. Bu kağan döneminde Çin ile pek çok önemli siyasî münasebet kurulur. Moyunçur'un ölümü üzerine 759'da tahta geçen oğlu Bögü Kağan'da savaş döneminde yardım ettiği Çinliler ile ilişkileri daha da kuvvetlendirir. Bu dönem Bögü Kağan'ın Soğdlu dört Mani rahibi de beraberinde getirdiği ve Uygurların Mani dinini benimsedikleri dönemdir (Gömeç, 2015: 76-82).

Ardından gelen Kutlug Bilge Kağan ise 780 yılında Tibetlilerin ve Karlukların Uygurlara Karşı kurduğu teşkilatları ortadan kaldırır. Hepsini kendine tâbi kılarak yurtta asayişi sağlar. Kutlug Bilge'den sonra tahta geçen kağanlar mani dininin ve Çinli kızlarla evlilikten kaynaklı sülale değişikliğinin oluşturduğu temel sorunlar sebebiyle topraklardaki iç karışıklıkları engelleyemezler. Bu durumdan faydalanan Kırgızlar da başkent Karabalasagun'u kuşatarak 840 yılında Uygur Devleti'ne son verirler. 95 yıllık I. Uygur Devleti böylelikle son bulur ve Uygurlar kitleler halinde yurdu terk ederler (Kafesoğlu, 1992: 146-147). Savaştan kaçıp kurtulan Uygurların bir kolu; merkezi bugünkü Doğu Türkistan ile Çin arasında bulunan Kansu şehri olan Tibet ve An-hsi bölgesine, kalabalık olan kolu Beşbalık (Urumçi), Turfan, Kuçar, Aksu, Hoten taraflarına, diğer bir kolu ise Yedisu, Kaşgar, Yarkent taraflarına göç ederler (Kafesoğlu, 1992: 148; Çandarlıoğlu, 2004: 20). Tibetlilerin hücumuna karşı maddî-manevî olarak kendi çıkarlarını düşünen ve nüfuzu altında tutmak istediği bu bölgeyi koruyacak bir dost arayan Çin, bu Uygur Devleti'ni hemen tanıyarak iş birliğine girer.

840 yılından sonra güneye gelip devlet kuran Uygurlar, Gao-Chang şehrine yerleşirler. İ. Kafesoğlu bu Uygurlar için; Bozkır Türk devletinden farklı olarak hakimiyet alanını genişletmek için savaşmak yerine Çin ve yakın komşularıyla dostluk ve ticarî ilişkilere devam ettiklerini belirtir (Kafesoğlu, 1998: 135). İç Asya'ya dağılmış olan Uygurların bir bölümü ise Tanrı dağları, Beşbalık, Turfan taraflarına yerleşerek Mengli Kağan hâkimiyetinde bir devlet kurarlar. 840'ta Kansu şehri özellikle Çin ile bugünkü Doğu Türkistan arasındaki ticaret yolu üzerinde bulunuyordu. Kansu'daki Uygurlar bir müddet sonra Çinlilerin iç işlerindeki karışıklıklardan faydalanarak

sınırlarını doğuya doğru genişletme imkanı elde ederler. Böylelikle ticaret yollarının geçtiği önemli bölgelerden biri olan Tanrı Dağları'nın doğusundaki Kumul'da Uygurların eline geçer (Gömeç, 2015: 154). Bahsedilen sürecin ardından 10. yüzyıldan itibaren Uygurlar Türk medeniyet tarihinin kurucusu olmuşlardır. Bilhassa Mani dininin etkisiyle birçok eser bırakılan bu dönemle 11. ve 12. yüzyıllarda Uygurlar olgunluğa ulaşır (Ligeti, 1986: 79-81). 1206'da İdikut unvanı ile bilinen Barçuk Teğin Kara Hıtaylar'a bağlanır.

840'taki yenilginin ardından Karluk Yabgusu da Karahanlılar Devleti'ni kurar. 1032'de Karahanlı Hanı Yusuf Kadir Han vefat edince oğulları Arslan Han ile Buğra Han Türk ikili hükümdar iradesi şeklinde Karahanlı Devleti'nin başına geçerler. 1041-1042 yıllarında doğu ve batı olmak üzere iki idareye ayrılan Karahanlılar Devleti'nin Arslan Kara Han doğu kısmını yönetirdir. Buğra Han ise batı kısmında hakimiyet sürerken merkezini Kaşgar'a taşıyarak Samanî hakimiyetindeki bölgeleri ele geçirir. Bu sırada Satuk Buğra Han'ın Samanî şehzadesi Abu Nasir Samanî'nin Karahanlılar'a sığınması devlet ve Türk tarihi açısından önem arz eder. Abu Nasir'in daveti üzerine Karahanlılar'ın ilk olarak İslâmiyet'i kabul etmesiyle devletin hayatı ve kaderi değişir. Satuk Buğra Han'ın 956 yılındaki ölümünün akabinde yerine oğlu Baytaş (Musa), Karahanlı tahtına oturur. Ülkenin doğusunu yöneten Arslan Han ile yaptığı yaptığı mücadelenin sonunda zafere ulaşan Baytaş ülkeyi tek bir çatı altında toplar. Böylelikle Karahanlı Devleti'ni İslamlaştırmak adına çalışmalar yürütür. Baytaş'ın İslâm'a sokmak için uğraştığı grupların başında da Uygurlar gelir. Dolayısıyla Karahanlı Hanedanlığı Çince, Uygurca ve Türkçe konuşan halkların hayatındaki gelişimin ve değişimin üstünlüğü açısından eski Uygur Hakanlığından daha güçlü ve kuvvetli bir egemenliğe sahip olur (Saray, 1998: 49-56). Çin Seddi'nden, Batı Türkistan'a kadar genişlemiş olan Karahanlı Devleti 1048 yılında Batı Türkistan valisi Bari Tegin'in bağımsızlığını ilan etmesi neticesinde ikiye bölünür. Batı kısmı, Selçuklulara tâbi olurken, doğu kısmı da Kara Hıtaylar tarafından yıkılır (Alptekin, 1978: 26-27).

Cengiz Han 1210 yılında Turfan Uygurlarının İdikut Devleti'ne elçiler göndererek kendisine tâbi olmalarını ister. 1211 yılında İdikut Barçuk Art Tegin de Cengiz Han'ı ziyaret eder ve kızı ile evlenir. Böylelikle tek bir çatı altında toplanırlar (Aiheimaiti, 2005: 19). Cengiz Han'ın emri üzerine 1217 yılında Moğol generali Noyan, Uygur Türklerini de yanına alarak Kara Hıtayların üzerine doğru saldırır ve onları mağlup

eder. Akabinde Cengiz Han, Moğol imparatorluğunu oğulları arasında paylaştırır. Ölümünden sonra Uygurların yaşadığı Orta Tiyenşan ve Doğu Türkistan ikinci oğul Çağatay Han'ın hakimiyetine geçer. Bu tarihten itibaren, Karahanlılar yıkılır ve Doğu Türkistan'da duraklayan İslâmiyet'in yayılma hızı, tekrar devam etmeye başlar. 1228'den 1369'a kadar Çağatay Han tarafından idare edilen bu yurtlar Batı Türkistan'da Timur'un devlet kurması sonucunda birbirinden ayrılır. (Alptekin, 1978: 28).

1456 yılında Müslümanlığı ilk kabul eden Duğlat beyliğinin soyundan gelen Ebu Bekir Mirza, Doğu Türkistan'da bağımsızlığını ilan eder. Kaşgar ve Hoten'deki Moğol emirlerini kovarak Yarkent Hanlığı adı altında topraklarını birleştirir. Aradan geçen yıllar içinde Mirza pek çok vilayeti, Aksu ve Üçturfan şehirlerini de hakimiyeti altına alır. Ölümünden sonra yerine Çağatay Han'ın on üçüncü kuşaktan torunu olan Sultan Seyit Han çıkar. Halkın da yardımıyla Yarkent, Kaşgar, Aksu ve Hoten'i ele geçiren Seyit Han 1514'te Seidiye Hanlığını kurar. Hanlık kuruluşundan yıkılışına değin Türk-İslam geleneğinde olup hocaların etkisinde kalır. Hanlıktaki manevî hava devlet adamlarının hareketlerini sınırladığı için askerî ve siyasî ilerleyiş sağlanamaz. 1692-1696 yılları Yarkent Hanlığı'nın, Hocalar sülalesinin hakimiyeti altına girdiği yıllardır. Ancak 1706 yılında Hocalar arasında başlayan çekişmeler Kalmukların, Doğu Türkistan'ı ele geçirmelerine sebep olur. Çin askerlerinin Doğu Türkistan bölgesine girdiği 1757'den yani ilk Çin-Mançu istilasından Yakup Bey'in iktidara geldiği 1865'e kadar geçen 110 yıllık zaman, Uygur tarihindeki isyanlar devridir. Büyük-Küçük Hoca İsyanı (1757-1759), Üçturfan İsyanı (1765), Ziyauddin Hoca İsyanı (1815), Cihangir Hoca İsyanı (1824- 1828), Yusuf Hoca İsyanı (1830), Yedi Hoca İsyanı (1847), Velihan Töre İsyanı (1857), Kuçar ve Dunganlar (Çinli Müslümanlar) İsyanı (1864) gibi pek çok ayaklanma yaşanır ancak başarıya ulaşılamaz (Alptekin, 1992: 122-133) .

1864'te de yaşanmaya devam eden isyanlar sonucunda Kaşgar ve Yarkent, Hokand Hanı Hudayar Han'a bağlanır. 1865 yılında Batı Türkistan'ın Rus işgaline uğramasıyla Kaşgar'da bir göç yaşanır. Kaşgar'ın valisi Yakup Bey de fırsatı değerlendirir ve Hokand hanlığını devirip Kaşgar ve Yarkent hükümdarı olur. "Atalık Gazi Bedevlet" unvanı ile Yakup Bey 1866'da Hoten'i, 1867'de Kuça'yı, 1868'de Turfan, Urumçi ve Kumul'a kadar olan bölgeleri ele geçirir. Bu esnada ticaret için gelen İngilizlerle iyi ilişkiler kurup oğlu Seyit Yakup Han Töre'yi göndererek Osmanlı Sultanı Abdülaziz'den yardım talebinde bulunur. Sultan bu yardım talebine kayıtsız

kalmayarak bir gemi silah ve asker yardımında bulunur. Sultanın verdiği emirlik unvanıyla onun adına sikke bastırıp hutbe okutur (Emet, 2004: 17-18). Artık Osmanlı himayesinde olan Doğu Türkistan ve Yakup Bey, Çin'e karşı bir duruş sergiler. Fakat 1877'de Yakup Bey'in ölümü üzerine ikinci Çin-Mançu istilası gerçekleşir. Çinlilerin harekete geçmesiyle 18 Kasım 1884'te Şincan "Yeni Toprak" adıyla 19. eyalet olarak Çin İmparatorluğuna bağlanır (Alptekin, 1978: 28). Bu istila 1911 yılına kadar devam eder ve Uygur Türklerinin yaşadığı en kanlı devir olarak tanımlanır. Bu dönemde birçok kez Çin-Mançu idaresine karşı baş kaldıran milyonlarca Uygur Türk'ü katledilmiş, İli vadisine sürgün ezilerek hem işkence görmüş hem de ağır işlerde çalıştırılmıştır. Fakat 1911 yılında Mançu idaresinin yıkılarak yerine Cumhuriyet rejiminin gelmesi de bu durumu düzeltememiştir. 1930'lu yıllarda Çinli idareciler halka daha acımasız şekilde davranmaya başlar. Bu durum Uygur Türklerinin Hoca Niyaz, Mahmut Muhiti, Mehmet Emin Buğra önderliğinde Kumul, Turfan ve Hoten gibi başlıca merkezlerde yeniden ayaklanmalarına sebep olur. Ayaklanmalar sonucunda 12 Kasım 1933'te "Şarkî Türkistan İslâm Cumhuriyeti" adını alan bir hükümet ve 7 Kasım 1944'te "Şarkî Türkistan Cumhuriyeti" adını alan müstakil Doğu Türkistan Cumhuriyeti kurulur. Ancak Sovyet-Çin işbirliği bu hükümeti yeniden yıkar (Alptekin, 1992: 153-156). Devam eden yıllarda Kızıl Çin adını alan Çinli komünistler Çin'e hakim olmaya başlar ve 1949'de yurda girerler. Neticesinde İsa Yusuf Alptekin, Mehmet Emin Buğra Hindistan'a sığınırken pek çok Uygur ve Kazak Türkü sürgün edilir, hapse atılır, şehit edilir. 1950'lerden itibaren Doğu Türkistan'da karanlık günler ve bağımsızlık özlemi devam eder.

1.3. Uygur Türklerinin Bugünkü Nüfusu

Kuzeybatıdan Batı Türkistan, kuzeydoğudan Moğolistan Halk Cumhuriyeti, güneybatıdan Afganistan, güneyden Pakistan, Hindistan, Tibet, doğudan Çin ile çevrili olan Doğu Türkistan, 1 Ekim 1955'te Şincan Uygur Özerk Bölgesi olarak adlandırılır. 1.824.418 km^2lik Doğu Türkistan bölgesi, Tibet ve Moğol kolonilerinin yaşadığı alan Çin Halk Cumhuriyeti'nin toplam yüz ölçümünün altıda birini oluşturur (Yiğit, 1996: 123). Yine de bu yüz ölçümü ile Doğu Türkistan, Almanya'dan 4, Ürdün'den 3 kat büyüktür. Türkiye'nin yaklaşık 2,5 katıdır. Türk Dünyası'nın Kazakistan'dan sonra

ikinci büyük ülkesidir. İdari yapı olarak 14 il, 88 ilçe, 11 büyük şehre ayrılır (Alptekin, 1992: 23-24; Dauliatova, 2007: 5).

Doğu Türkistan'da Çin zulmünün katliama dönüştüğü zamanlarda Uygur Türklerinin; Anadolu, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan gibi kendilerini milliyet ve din bakımından yakın hissettikleri ülkeler başta olmak üzere dünyanın değişik ülkelerine göç ettikleri bilinir (Özkan, 2014: 1). Doğu Türkistan'da hiçbir zaman tam bir nüfus sayımının yapılamamıştır ve nüfus mevzusu karanlık bir mesele olarak kalmıştır. Çin yönetimi göçleri öne sürerek azınlık nüfusunu yarı yarıya gösterir. Bunun sebebi ise onların azınlık haklarını kısıtlamak ve kendileri için bir tehlike arz etmedikleri izlenimi oluşturmak istemelerindendir (Arpacık, 1998: 5). Çünkü Türk nüfusu ne denli az gösterilirse bölgede bağımsız bir Türk devletinin kurulmasının o kadar imkânsız olacağını düşünürler (Alptekin, 1992: 50). Bütün bunlar göz önüne alındığında Çin'in öngördüğü ve elde edilen son dönem nüfus sayımları şu şekildedir:

Zeki Velidi Togan 1945 resmî Çin kayıtlarına göre Turfan, Kumul ve Piçan dahil olmak üzere Şarkî Türkistan nüfusunu 2.094.344, bütün Şincan ile İli, Cungarya, Tarabagatay ve Çin Altay'ı nüfusunu 4-6 milyon arasında olduğunu belirtir. Türk Kültürü Dergisi'nin 5. ve 79. sayılarında da bu husus üzerinde durulur. Burada Kızıl Çin'den önceki dönemde yapılan 1934 ve 1944 sayım roparlara göre 4.873.608 olarak verilen rakamlar 1946'daki Çin işgalinde 3. 680.322 olarak verilir. 1911-1965 yılları arasında yapılan sayılmalarda rakamlar hep 2-5 milyon arasında gidip gelmiştir. Oysaki geçen elli yılda bu sayının mutlak ölçüde artmış olması gerekirdi. Bu durum Çin'in, Doğu Türkistan üzerindeki baskısını devam ettirmek için giriştiği bir oyundur (Alptekin, 1992: 48-49).

M. Rıza Bekin'in ifadesine göre 1949 yılında Komünist Çinliler, Doğu Türkistan'ı işgal ettiklerinde ülkede azınlık milletlerin sayısı (çoğu Mançur, Moğol) 600.000 civarında olup, Doğu Türkistan nüfusunun %6'sını oluşturur. Akabinde ise akın akın getirilen Çinli göçmenler sebebiyle, Müslüman Türkler kendi ülkesinde "azınlık" haline düşürülür. Böylelikle Doğu Türkistan'da nüfusun %75'ini Uygurlar, %11'ini Kazaklar, %5'ini de diğer Müslüman Türk boyları teşkil ederken 1990'da Çinlilerin oranı %38'e çıkar (Dauliatova, 2007: 15). Çin'in 1953'te başlattığı nüfus artırıcı politika (sanıkların tek celsede davalarının sona erdirilerek mahkûm edilmeleri, hamile kadınların kısırlaştırılması, sınırlama fazlası doğan bebeklerin öldürülmesi, insanların zorla

çalışma kamplarına gönderilmeleri) nüfus dengelerinin Çin'in istediği şekle gelmesini sağlar. Dolayısıyla 1990 yılında yüzde 40'a düşen nüfus etnik temizlik yapıldığının göstergesidir[1].

1993 yılında yapılan sayımlara göre nüfusun 16.052.648 olduğu belirtilir. Bu sayıma göre Doğu Türkistan'daki Müslüman Uygurların nüfusu 7.589.468 olup bölgenin toplam nüfusunun %47'sini oluşturur (Aihemaiti, 2003: 31).

2002 yılında bu yüzde daha düşüktür. Burada Uygurların yaşadıkları ağır şartların etkisiyle Orta Asya'ya yaptıkları göçlerin de etkisi vardır. Şincan Uygur Özerk bölgesinde 2004 yılındaki nüfus sayımı Çin devlet istatistiğinin verilerine göre 19.630000 kişi bulunur. Uygurlar nüfusun %45.73'ini, Çinliler %39.75'ini, Kazaklar %7.04'ünü, Tonganlar (Çinli Müslüman) %4.46'sını ve diğer topluluklar da kalan kısmı oluşturur (Abudukerim, 2006: 18). Uygur nüfusu 2008 yılına gelindiğinde ise yüzde 46,1'e geriler. Bu durum Uygurların kendilerini özerk bölgelerinde azınlık konuma düşme korkusuna iter. [2]

2. ARAŞTIRMA KONUSUNUN ÖZELLİKLERİ

2.1.Destanın Özellikleri ve Uygur Halk Destanları

Destanlar, yaratıldıkları toplumların olaylar karşısındaki ortak hayat görüşlerini, inanışlarını, millî şuurlarını, estetik zevklerini, ülkülerini ve manevî dünyalarını öncelikle sözlü ardından yazılı kültürde yansıttıkları edebî ürünlerdir. K. Reichl' göre destan, yalnızca geçmişi yansıtmakla kalmayıp geçmişle gelecek arasında köprü kuran ve belli dönemlerin hatıralarıyla süslenmiş sanat merdivenidir (Reichl, 2014, V). Bu tanımlama destanın geçmişten günümüze her dönemde var oluşuna dikkat çeker.

İnsanoğlunun ilk dönemlerinden beri toplumlar, tabiatı anlamlandırdıkça yaşadıkları olaylar karşısında bir takım ritüeller geliştirir. Bu ritüellerin kuşaktan kuşağa kelimelerle aktarılması ise mitleri ortaya çıkarır. M. Eliade'nin ifadesi ile mitler, yaratılışın gerçek öyküsüdür. Yaratılış olgusunun içeriği; olağanüstü varlıkların eylemlerini, gerçekliğini, kutsallığını ve nesnelerin kökenini kapsar (Eliade, 1993: 13).

---

[1] http://dergipark.gov.tr/download/article-file/203075. s. 17
[2] http://dergipark.gov.tr/download/article-file/203075. s.19-20

Yaşamdaki realite arttıkça mit içindeki olağanüstülükler azalarak ancak bir yandan da varlığını inandırıcılık ölçüsünde devam ettirerek yeni bir anlatı türü olan "destanın" oluşumunu hazırlar. İnanılmazlar inanılır olur, mitolojik devir yerini kahramanlık devrine bırakır. Ülkü Kara Düzgün, mit ile destan arasındaki farkı; mitin daha evrensel kabullerle benimsenen soyut, dinî ve fantastik unsurlarla örülü olmasına, destanın ise yerli bir sahada kabul gören somut, dinî, millî, mahallî, toplumsal ve bireysel olgularla dolu bir içeriğe sahip olmasına dayandırır. Mitleşme süreci yerini milletlerin destanlaşma sürecine bıraktığında destanlar varlık göstermeye başlar. Bu var oluş olayların veya toplumda olağanüstülük gösteren bireylerin, ozanlar tarafından idealize edilerek dile dökülmesi sonucunda gerçekleşir (Kara Düzgün, 2014: 67). Destanlaşma süreci; milletlerin yaşadığı olaylar karşısındaki duruşları, coğrafyaları ve mitsel süreçten getirdikleri izlere göre farklılık arz eder. Ancak destanın teşekkül etmesi ve günümüze kadar ulaşabilmesi için geçirdiği safhalar temelde aynıdır.

M. F. Köprülü bu safhaları; medeniyet olarak aşağıda olan bir kavmin geçirdiği büyük bir sarsıntı sonucunda o kavimde yaşamış bir halk şairinin yaşananları parçalar halinde aksetmesi ve akabinde yaşanan yeni olaylarında bu parçalara eklenerek bir kahraman etrafında toplanmasına bağlar. Bu kavim medeniyet olarak yükselip siyasî ve toplumsal birliğe, bütünlüğe ihtiyaç duyduğunda oluşturulan parça veya dairelerin bir halk şairi tarafından derlenip, toplanması ve bir araya getirilmesi ile safhaların tamamlandığını ve destanların oluşum evresini gerçekleştirdiğini belirtir (Köprülü, 2003: 67)

Öcal Oğuz ise destanın oluşumu için gerekli safhaları şu şartlara bağlar: destanın var olacağı toplum, geçmişten aldıklarını yaşatabilmek ve gelecek nesillere aktarımı sürdürebilmek için öncelikle sözlü geleneğe sahip olmalıdır. Aynı zamanda bu toplum destanın oluşumunu tetikleyecek bir çekirdek olay yaşamalı ve "destan devri" adı verilebilecek bir dönem geçirmelidir. Bu çekirdek olay, o toplum içinde yetişmiş bir ozan tarafından edebî bir hale getirilmelidir. Son olarak destan devri olarak nitelendirilen dönem sonlanmadan sözlü gelenekteki bu metin tespit edilmelidir (Oğuz, 2000: 51-52).

Bu safhalardan hareketle destanın geçirdiği evreler göz önüne alındığında ilk olarak sözlü gelenekte oluşan metin dikkat çeker. Sözlü destanlar, Türk boylarında 'kam, bahşı, jırav, olonghohut, ozan' gibi farklı adlarla anılan ve genelde destancı adı

verilen sanatçıların, yaşanılan olayların ardından şifahî olarak oluşturdukları destanlardır. Usta-çırak ilişkisi üstüne kurulu olan bu gelenekte sözlü destanlar zamanla kalıplaşarak belli bir form kazanırlar. Böylelikle destan metni somut haliyle yazıya aktarılarak yazılı destanları oluşturur. Ancak İslamiyet sonrası oluşan ve Farsça "name" terimi ile kullanılagelen Türk destanlarından; Battalname, Saltukname, Danişmendname gibi destanlar tamamen yazılı olarak oluşmuş gibi kabul edilirler (Ekici, 2002: 30). Bu halleriyle günümüze kadar gelebilen ve milletlerin hayal güçlerini en çok doyurabilecek edebî ürün olan destanlar üzerine pek çok tanımlamalar yapılmıştır. Hegel *"Bir milletin dünya görüşü ve bütün tarafsızlığı, gerçekten olmuş gibi kabul edilen bir şeylerin etrafında taraflı bir şekilde sunulur ki, bunların hepsi birlikte destanın şeklini ve muhtevasını en uygun şekilde oluşturur"* (Reichl, 2014: 217) diyerek destanın kapsamını ve kendine has doğasını vurgular. "Destan" kavramının teşekkülünden hareketle yapılan tanımlamalarda destanın kapsamı, muhtevası, anlatıcısı, dinleyicisi bakımından araştırmacılara göre az veya çok farklılık göstermesi de bu fikri doğrular.

Aristo'dan itibaren günümüze kadar pek çok destan tanımlaması yapılmış ve destana belli özellikler atfedilmiştir. Aristo, batıda*"kahramanlık temalı ve olağanüstü motifli halk anlatıları"* olarak tanımlanan destanı, "epope" terimi ile karşılar. Tanımını ise; *"Epopiia (destan); "temsili (mimétké)", "anlatmaya dayalı (diegematike)", "ölçülü (en métro)" ve "belli bir uzunlukta (mekos)dır." "Trajedi gibi, "epopiia (destan)" da, olayların ölçülü bir şekilde (mimésiz spondaion) sunulmasıdır; fakat destanın ölçüsü, altı mısralı ve kahramanlık konulu olması itibariyle farklıdır"* (Reichl, 2014: 127) şeklinde edebiyat bilimciler için geniş oranda kabul gören bir ifadeyle sunar. Bu tanımlama ile destan, manzum bir tür olarak kabul görür. F. Köprülü de destanın manzum şeklinin hem destanî yaratmaların şekil özelliği olduğunu hem de destan metninin oluşturulmasında etkili olduğunu vurgular (Köprülü, 1986: 49-130).

Sözlü gelenekte sanatçının destanı oluştururken kullandığı müzik aleti ve buna bağlı olarak gelişen ritim ile destanın yaratımı manzum şekilde gerçekleşir. Böylelikle ritim sayesinde hem öğrenim hem de usta-çırak ilişkisi bağlamında aktarım sağlanır. Başlangıçta manzum olan destan metinleri yaratıcısının kimliğine ve amacına göre zamanla yeni şekiller kazanır. M. Ekici sözlü gelenekte melodi ve müzik aleti olmaksızın oluşturulan destan metinlerinin kısmen manzum, yaratıcının şairlik kabiliyeti oranında kısmen de mensur tarzda oluştuğunu belirterek bu durumun

manzum-mensur eserlerin oluşumuna neden olduğunu ifade eder (Ekici, 2002: 13). Karl Reichl ise icra bağlamını göz önüne alarak yaptığı destan tanımında *"Şiir halinde veya nazım ve nesir karışık halde bir anlatı, birden fazla epizodu içine alacak bir uzunluğa sahip ve de şahsi sahneleri ayrıntılı olarak (tek kişilik konuşmalar ve şiirlerle veya karşılıklı konuşmalar ve şiirlerle) anlatmaya izin veren bir anlatıdır. Bu şekil özelliklerinden daha önemli olan bir özellik ise ölçüdür. Anlatmaya dayalı bir hadise olarak tarif edildiğinde destan, bir şölen havasında, usta bir şair-destancı tarafından (ve sadece ustaların anlattıklarından öğrendiklerini söyleyebilen çırak şair-destancılar tarafından) özel bir söyleyiş ve anlatış tarzıyla ve bir kural olarak da bir müzik aleti eşliğinde icra edilen bir anlatmadır. Bir dinleyicinin kafasında, onun bir destan dinleyip dinlemediği konusunda hiçbir zaman bir şüphe uyanmaz."* (Reichl, 2014: 130) ifadelerini kullanarak destanın şekil özelliklerine dikkat çeker.

Aristo'dan sonra değişen ve gelişen şartlar altında destan için muhteva ve şekil bakımından daha kapsamlı tanımlamalar getirilmiştir. Bunlardan biri Şükrü Elçin'e aittir. Ş.Elçin'e *"Destan (epos) bir boy, bir ulus (kavim) veya millet hayatında tam estetik hüviyet kazanmamış eser sayılan efsanelerden sonra nazım şeklinde ortaya çıkan en eski halk edebiyatı mahsullerinden biridir. Sözlü geleneğe bağlı bu anonim mahsuller, zaman ve mekân içinde cemiyetin iradesini elinde tutan "kahraman-bilge" şahsiyetlerin menkıbevi ve hakiki hayatları etrafında teşekkül etmiş uzun, didaktik hikâyelerdir. Tarihe bağlı olmakla beraber, tarih sayılmayan; ozanların kopuzlarla terennüm ettiği; cemiyetin ortak hayat görüşü ile ülkülerini aksettiren bu eserlerin teşekkülü için bir "yaratma zemini" ile savaş, din değiştirme, göç, kuraklık vb. gibi büyük hadiselerin millet vicdanında bir takım sarsıntılara sebep olması lazımdır"* (Elçin, 1986: 72). Burada geçen *"tarihe bağlı olmakla beraber tarih sayılmama"* ifadesi önemlidir. Çünkü destan, tarihî bir olayın bizatihi karşılığı değildir. Tarihte yaşanan bir mücadeleyi değil orada yaşanan mücadele ruhunu yansıtır. Şayet destanın oluşumu yalnızca tarihî bilgi ile açıklanacak olursa bu mitolojik dönemin destan üzerindeki etkisini yok saymak olacaktır. Destan geçmişte oluşmuş, bugün yaşatılan ve gelecekte de yaşatılacak olan hissi koruyan edebî bir verimdir. Muhtevada şekillenen olaylar, tarihe belli bir dönemde tesir edebilmiş halkların yalnızca geçmişini değil gelecekten beklediği ideallerinin de yansımadır (İbrayev, 1998: 150-166).

Destan terimi için kapsamlı bir tanımla da *"Destan Araştırmaları ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler I-II"* adlı iki makalesinde destanlar üzerine eğilerek kendi destan tanımını yapan Metin Ekici tarafından sunulur. M. Ekici tanımında *"bir millet veya toplumun hayatında derin bir iz bırakmış olaylardan kaynaklanıp; çoğunlukla manzum, bazen de manzum-mensur karışık; birden fazla olayın aktarımına izin veren genişlikte; usta bir anlatıcı tarafından veyahut da ustalardan öğrendiğini aktaran bir çırak tarafından, bir dinleyici kitlesi önünde, bir müzik aleti eşliğinde ya da bir melodiyle anlatılan; sözlü olarak anlatılanlarından bazıları yazıya geçirilmiş; bir milleti veya toplumu sonuçları bakımından ilgilendiren bir kahramanlık konusuna sahip; dinlendiğinde veya okunduğunda millî değerleri, şahsî değerlerin üstünde tutmayı benimseten sözlü veya yazılı edebi yaratmadır. "* (Ekici, 2002: 18) ifadeleriyle destanı, bağlam merkezli kuramsal yaklaşımın bir parçası olarak verir. Bu yaklaşım destanı sıradan bir metin olmaktan çıkarıp tamamen canlı bir sistemin halkası yapar.

Tüm bu ifadeler toplandığında destanların özelliklerine dair birkaç karakteristik unsur kendini gösterir. Bu özelliklere göre destan; sözlü gelenekte usta bir sanatçı tarafından bir icra ortamında şekil itibariyle manzum veya manzum-mensur olarak oluşturulan metinlerdir. Bu metinler toplum hayatını derinden sarsan olaylar veya bu olayları gerçekleştiren idealize edilmiş kişiler üzerine kuruludur. Konusunu tarihten ve sosyal hayattan alan millî ruhu ve şuuru yaşatan olağanüstü ve mitolojik unsurların yer aldığı kahramanlık temelli metinlerdir.

Türk boyları arasında *"jır, comok, olongho, cır, alıptığ nımah, kay çörçek"* gibi isimlerle karşılanan destan türünün Uygur edebiyatında karşılığı "dastan"dır. "Dastan" terimi, Türkiye'de sadece epik-mitolojik yönü belirgin olan halk anlatılarını akla getirirken, Türk boylarında bu terim derinlik kazanır ve halk hikâyelerini de kapsamına alır (Elçin, 1988: 33-41). Anadolu'da kahramanlık konulu ve olağanüstü motiflerle yüklü "epope" kavramını karşılayan anlatılar için "destan", aşk konulu anlatılar için "halk hikâyesi" terimleri kullanılmasına karşın Uygurlar arasında bu iki tür birbirinden ayrı görülmez. Alimcan İnayet kahramanlık konularını esas alan epopelere "*destan/kahramanlık destanı*", halk hikâyesi türündeki anlatılara da "*halk destanı"* diyerek bu karışıklığı önlemek adına bir adım atar (İnayet, 2014: 7).

Uygur halk edebiyatında destan; "*emekçi halkın belli bir büyük olaydaki tipik kahramanı tasvir eden kolektif yaratması olup eskiden beri ağızdan ağza nakledilen büyük hacimli eser", "mensur anlatım ve mensur tasvirlerle zengin sosyal yaşam konusunu anlatan büyük hacimli olay örgüsüne sahip eserdir"* (İnayet, 2014: 9). "*Destan şiirdeki büyük epik türlerden biridir. Çok erken dönemlerde meydana gelmiştir. Destanlarda mükemmel olay örgüsü bulunur, kahramanların belirgin tiplemesi vardır. Olay örgüsü sıkı ve uyum içinde şekillenir. Dolayısıyla destanların hacmi büyük ve işlenen konu derin olur. Destanlar; nesir türdeki roman ve uzun hikâyelerin meydana gelmesinde temel olmuştur. Ama modern edebî yaratmalarda o yine de hayatî gücünü koruyarak; tema ve şekil özellikleri bakımından gelişmesini sürdürmektedir. Destanlar, tema özelliklerine göre; tarihi destan, türüne ve ifade özelliklerine göre; lirik türüne ayrılır"* (Mehmet, 2006: 81). Bu tanımlamalar destanın kuşaktan kuşağa aktarılan geniş hacme sahip sözlü edebiyat ürünleri olduğunu gösterir. Ancak Uygur destanları hacim itibariyle pek büyük değildir ve birkaç vakadan kurulurlar. Muhteva olarak yaşanılan büyük olaylar karşısında öne çıkan kahramanların yahut sosyal yaşamın tasvirlerle ele alındığı görülür. Uygur halk destanları baskı ve esaret dönemi sonundaki millî ayaklanmalarla zuhur etmeye başlar. Feodal bir düzende geliştiği için de realistik unsurlar daha ön planda yer alır. Mehmet Zunun ve Abdukerim Rahman, 1982'de yayımladığı "*Uygur Halk Ağız Edebiyatının Esasları"* adlı çalışma da Uygur destanları üzerine eğilmiş ve destanları üç safhaya ayırmıştır:

1. Eski Uygur Halk Destanları: Bu dönem için Oğuzname, Dede Korkut, Perhat-Şirin

2. Orta Çağ ya da İslamiyet'ten Sonra Teşekkül Eden Destanlar: Bu döneme Leyli-Mecnun, Yüsüp-Zileyha, Gerip-Senem, Kemerşah bilen Şemsi Canan, Hörilika-Hemracan, Senuber.

3. Yakın çağlarda teşekkül eden halk destanları: bu dönemdeki destanlar için Sadır Pelvan kıssası, Nozugum destanı, Gülemhan kıssası, Çın Moden kıssası, Seyit Noçi

Bu sınıflandırmaya göre destanların konusu kahramanlık, aşk ve vefakârlık, vatanseverlik oluşturur (İnayet, 2004: V). Üçüncü safha olan yakın dönem destanları, anlatıların içeriğini büyük oranda etkiler. Uygurların yaşadığı tarihî olaylarla doğrudan

bağlantılı olarak meydana gelen bu destan metinleri muhteva bakımından Anadolu'daki destan tanımı ile örtüşen bir yapı sergiler.

Uygur bilim adamlarından Alimcan İnayet, Uygur Türkleri arasında yapılan tanımlamaları eksik bulur. Bu sebeple Uygur ve Türk bilim insanlarının yaptığı destan tanımlarından yola çıkarak yeni bir tanım ortaya koyar. Ona göre destanlar; *"Topluluğun tüm üyelerini derinden etkileyen bir olayı belirli bir tip üzerine toplayarak anlatan, meddah ve destancı adıyla bilinen profesyonel anlatıcılar tarafından belli bir şekle sokulup düzenlenen, belli bir icra tekniğiyle sözlü veya yazılı olarak nakledilen, muhtevasında belli oranda mit, efsane ve masal unsurları barındıran, icra ortamı, coğrafya, dönem ve farklı kültürel çevreye bağlı olarak değişebilen, manzum, mensur ya da manzum-mensur bir yapı sergileyen savaş ve kahramanlık konulu eserlerdir"* (İnayet, 2014: 10). Epope karşılığındaki Uygur destanlarının tanımını yapan bu ifadelere göre destanlar; kendisinden önce oluşmuş anlatıların izlerini bünyesinde barındıran, konusunu savaşlardan, verilen mücadelelerden ve zorluklardan alan, kahramanları gerçek veya olağanüstü özellik gösteren kişiler olan, profesyonel anlatıcılar tarafından manzum, mensur veya manzum-mensur olarak anlatılabilen, idealize edilmiş millî ruhun yansıyışıdır.

Halk hikâyesi olarak kullanılan lirik "halk destanları" ise; Uygurlar arasında destan ile temelde aynı özelliklere sahip olsa da tarihî bir yapı sergilememesi açısından farklılık arz eder. Ancak meddah ve kıssahanlar gibi profesyonel anlatılıcılar tarafından nesir kısımlarında kahramanların maceralarının, nazım kısımlarda duygu ve diyaloglarının verildiği aşk konulu destanlar olarak kabul görürler. Birbirine sadakatle bağlı olan iki sevgilinin esas alındığı bu destanlar; kahramanlar nezdinde halkın, dünyaya karşı bakış açısını ve sevgi üstüne konumlandırdığı ideallerini verir. Uygur halk destanları, evlilik konulu eski Türk destanları ile muhteva açısından örtüşür. Fakat evlilik konulu eski Türk destanlarında kahramanlar alp tipinin özelliklerini taşırken halk destanlarında daha çok âşık tipindedirler. Yani destanlarda yerine getirilmesi gereken göreve göre destan kahramanlarına fizikî güç, halk destan kahramanlarına ruhsal güç yüklenir. Destan kahramanlarındaki mücadeleci ruh, halk destanlarında yerini aşk derdi ile yanan ve Allah'tan medet dileyen daha pasif bir ruha bırakır. Her iki anlatıdaki farklılık kahramanlara yüklenen misyondan kaynaklanır.

Sonuç itibariyle Türk boyları arasındaki destanlar ve özellikleri birbirine uyum sağlamasına karşın adlandırma açısından farklılıklar göze çarpar. Uygur Türklerinin oluşturdukları ve "dastan" adını verdikleri metinler kahramanlık konulu destan metinlerini karşılarken; halk hikâyesi özellikleri gösteren aşk ve sevgi konulu metinler "halk destanları" adı ile anılır.

2.2. Destan Tipleri ve Motifleri

Destanlar; genelde toplumsal, özelde ise bireysel olgu ve olayların gelişimi sonucunda oluşan millî duygu ve düşüncelerin, söz kudretiyle birleşmesi neticesinde meydana gelir. Bu kudret, hürriyetin ve muzafferiyetin timsali olarak görülen kahramanların gösterdiği başarıların sonucudur. Destan yaratıcısı oluşturduğu kahraman tipine *"halkın gözü, kulağı, hissiyatı, aklı, yargı gücü, zekası ve sesi olma görevini"* (Yıldırım, 1999: 17-18) yükler. Kahraman ferdîlikten tamamen soyunur, toplumun ortak değerlerine eğilerek ebedîlik kazanır.

Ülkü Eliuz,*"Edebî eserlerde toplumsal bir değerin kişileşmesi, bir değer yoğunluğunun insanlaşması anlamına gelen tip sözcüğü anlatım esasına bağlı edebî eserlerin en aslî unsurlarından biridir. Yoğunluk kazanan değer, nitelik, ölçü tipin genel karakterini belirleyen anlam yüklü özellikler bütünüdür. Edebî eserin anahtarı olan ve ayırıcı niteliğe sahip sayılan tipler, edebî eserin zenginleştirilmesi ve gerçekleştirilmesine hizmet ederler""* (Eliuz, 2000:139) şeklinde geniş bir bakış açısı ile tip olgusunu tanımlar ve metin içindeki fonksiyonunu vurgular. Buna göre tip; halkın şuurunu yansıtan, onların istediği, beklediği ölçüde hareket eden, düşünen ve bütün ortak değerleri üzerinde toplayan bir kahraman olarak destan metinlerinde yer alır. Böylelikle destan kahramanı; sadece kendisi için kurtuluş ve saadet müjdecisi değil, aynı zamanda milletin dirliğinin ve birliğinin simgecisi olan ideal tip olarak karşımıza çıkar.

İdeal tip olarak tanımladığımız asıl kahraman, bir takım fizikî ve olağanüstü güçlere sahiptir. Bu güçler mitik dönemin ve ritüellerdeki inanışların kalıntıları olup kahramanı diğer insanlardan ayıran tipik bir özellik olarak karşımıza çıkar. Kahramana ya doğumu esnasında ya da doğumdan sonra gelişen olaylar neticesinde ilahî güçler vasıtasıyla olağanüstülük verilir. Doğumu esnasında gösterdiği olağanüstülükler onun ileride göstereceği harikuladeliklerin bir ipucudur. Benzer örneklerini Oğuz Kağan,

Manas ve Uygur destanlarından Göroğlu'nda bire bir görmek mümkündür. Doğumundan itibaren taşıdığı ayrıcalık hayatının bütün safhalarında onu kahraman olarak görmemizi sağlar. Çünkü halk inancında Tanrı kutuna nail olan kahramanın başaramayacağı iş yoktur.

L. Raglan, bazı destanlarda kahramanın doğumuna yer verilmemesini; destanların ritüelistik çerçevede yaratılmasına bağlar. İlkel dönemlerde yapılan ritüllere, olgunluğa ulaşamayan çocukların katılamamasını destan kahramanının ancak yetişkinlik çağından sonra varlık göstermesine neden olur şeklinde izah eder (Kara Düzgün, 2014: 18-19). Bu durum kahramanların erginleşme sürecinde vereceği mücadeleler sırasında bir takım zorluklar yaşamasına neden olur. Ancak doğumun yer almadığı destanlarda bu eksikliği gidermek adına kahraman belli bir yaşa geldiğinde kudret sahibi kişiler *"ilahî yardımcı tipler"* aracı kılınarak ona olağanüstü güçler kazandırılır. Böylelikle mucizevî doğumun eksikliği belli oranda giderilmiş olur.

İdeal tipin olağanüstü güçlere sahip olmasının bir diğer nedeni de ilahî ve soylu bir kökten gelmesi, asil kan ve kut sahibi olması olarak düşünülür. *"Türk inanç sisteminde çok önemli bir yere sahip olan ve bir nur, ışık süzmesi şeklinde tecessüm ettirilen kut, başta kağanlar, hanlar olmak üzere bazı kişi ve nesnelere Tanrı'nın bağışladığı bir ayrıcalıktır. Mo-tun'dan, Kültügün'e kadar pek çok Türk Kağan'ı 'kutlu', 'kutalmış' olduklarını kendileri ifade etmişlerdir. Oğuz Kağan da daha doğumunda bu kut'a nail olmaktadır"* (Duymaz, 2007: 51-52). Bu durum kahramanın, Tanrı'nın temsilcisi olarak düşünülmesine ve onun sıradan insanlardan uzaklaşarak ideal tip formunda kabul edilmesine olanak sağlar. *"Destan kahramanlarının soylular arasından seçilmesinin nedeni soylu-tanrı ilişkisi ile ilintilidir. Halkın, destan ve kahramana duyduğu derin saygı ve bağlılığın sebebi bu paralelliğe dayanır"* (Kara Düzgün, 2014: 108). Zaten kahramanın, halk tarafından ideal tip olarak seçilmesinin nedeni soylu atadan gördükleri performansı ondan da görmek istemelerinden kaynaklanır. T. Carlyle, "*Kahramanlar"* adlı eserinde altı başlık altında kahramanları; Tanrı, peygamber, şair, din adamı, edebiyatçı ve kral olarak ele alır. Kahramanlığın yalnızca ilahî özelliklerle donanmış kişiler tarafından başarabileceği yargısına ulaşır (Carlyle, 2004: 7-11). Manas'ın üzerinden destan kahraman tipinin özelliklerini veren A. İnan'a göre, kahramanlar, ilahlar kadar kuvvetlidir bu sebeple *'yukarıdaki Tanrı gibi'* şeklinde anılırlar. Her kahramanın yanında ona yardımcı olan kudret sahibi kişiler ve

hami ruhlar yer alır" (İnan, 1998: 119). Bu durum kahramanın ulvîliğini vurgular. Kahramanın mücadelelerinde bu sebeple olağanüstü fizikî gücünün yanında daimî bir manevî destek hissedilir.

M. Kaplan, ideal kahraman tipinin sahip olduğu bu fizikî gücün, görünüş itibariyle havyan özellikleriyle tasvir edilmesinin nedenini; *"Türk tipi, hayvanı örnek alan, kurdu rehber edinen, kuvvete en çok değeri veren alp tipi ile özdeştir. O, bin bir kurnazlık düşünen, alet ve vasıtalar icat eden zekasına göre değil, kendisini ölüme atan kuvvet ve kudret ihtirasına göre hareket ediyordu. (...) Binmiş olduğu at, avladığı hayvan, kullandığı ok ve yay onda sadece bir kabiliyeti ve ihtirası geliştirebilmişti: avcılık, savaşçılık ve hâkimiyet ihtirası"* (Kaplan, 1985: 43) şeklindeki sözlerle açıklar. İdeal kahraman tipinin kendisine hayvanı örnek alması, kendisinden korkulan ve kendisine saygı duyulan hayvanlar şeklinde tasvir edilmesi durumu mitolojik dönemlerden kalma bir unsurdur. Aynı zamanda M. Kaplan'ın tanımından hareketle kahramanın hayatını güç ve cesaret üzerine kurulu avcılık ve savaş ile geçirdiği dolayısıyla aktif bir hayat sürdüğü de görülür.

İdeal destan kahraman tipi genellikle tek çocuktur. Olağanüstü şekilde dünyaya gelen kahramanın bir kardeşinin olması onun olağanüstülüğünü zedeleyici bir durum oluşturur. Çünkü aynı anne-babadan dünyaya gelen kahraman da benzer soyluluk ve yiğitlikleri gösterebilecek kapasitede olabilir. Kahramanın erkek kardeşinin olduğu destanlarda ise destan yapısı farklılık gösterir. Kahraman ya son doğan çocuktur ve mucizevî doğumu onu büyük kardeşlerinden ayırır ya da kardeş, düşman tipi olarak kahramanın karşısında yer alarak ideal tipten ayrılır. Kahramanın kız kardeşi olduğunda ise durum ayrı bir önem arz eder. *"Kuzey ve Uzak Doğu halklarının destanlarında kahramanı yiğitçe yetiştiren, ok-yay atmasını ve başka şeyleri öğreten onun ya annesi ya da kız kardeşidir. Bazen dişi kahramanlar ağabeylerinin ya da kardeşlerinin yerine savaşırlar, onların intikamını alırlar"* (İbrayev, 1998: 72). İncelediğimiz destan metinleri içerisinde yer alan Çın Tömür Batur ve çeşitlenmelerinde bu durumun bire bir yansımaları yer alır.

Genellikle toplumun kaos ortamında dünyaya gelen kahraman hızlı bir şekilde büyüme gösterir. *"Sıradan insanlar bir yaşına geldiğinde kahraman üç ya da beş, beş yaşına geldiğinde on ile on beş yaş arasında bir güce sahip olur"*(Kara Düzgün, 2014: 122). Kahramanın küçük yaşta zihnen ve fiilen olgunluk sergilemesi onu diğer

insanlardan ayıran en önemli vasıflarından biridir. Gösterdiği mücadelelerde yaşı küçüldüğü oranda yiğitliği büyür. Muzafferiyet kazandığı yaş, kahramanın çocukluktan çıkıp ad almaya hak kazandığı yaştır. Kahraman bu adı derviş, pir, Korkut Ata, Hızır gibi halk nezdinde Tanrı ile ilişkisi olduğuna inanılan kutlu bir kişiden, düzenlenen bir toy esnasında alır. Ad alma "*çok eski bir şamanlık tasavvuruna göre insan ruhu gibi bir şey olarak görülür*" (Gökyay, 1973: 386). Bu sebeple kahramanın, ideal insan tipine en uygun ad seçilerek verilmeye özen gösterilir. Kahramanın ad alırken bile mücadele vererek yiğitliğini sergilemesi onun bu sınavdan da başarıyla çıktığını ortaya koyar.

İdeal tip, yiğitliğini ispat etmenin ardından derhal maceraya atılır. Macera her zaman kahramanın intikam yahut evlilik gibi hususlar adına kendi isteği ile atıldığı bir olay değildir. Kahraman kimi zaman kendisini zorunlu şekilde olayların içinde bulur. Bu maceralar kahramanın erginlenmesi için gerekli sınavlardan oluşur. Kahraman bu süreçte savaşçı, âşık, hükümdar, dünyanın kurtarıcısı veya aziz kahraman olarak varlık gösterebilir. Çıktığı yollarda ve verdiği mücadelelerde ideal tip bütün bu hallerden birbirine geçebileceği gibi tek bir şekilde başladığı macerasını aynı şekilde sonlandırabilir (Campbell, 2000: 353-374). Giriştiği mücadelelerde aldığı riskler ve ölüme karşı duruşu ideal tipe şan, başarı ve takdir getirir. Ş. İbrayev, "*halk kendi derdinde, kahraman herkesin derdindedir*" şeklindeki ifadesiyle ideal tipin ferdîlikten uzak bir amaç için hareket ettiğini vurgular (İbrayev, 1998: 3). Dışta; yurda zarar getirebilecek olan düşman güçleriyle mücadele eden kahraman, içte; dost görünen hilekârlara karşı savaş vererek halk arasında düzeni ve eşitliği sağlamakla yükümlüdür. Kahraman bu dertleri, halkın ve çağın sağladığı imkanlar ölçüsünde olağanüstülüğünü göstererek çözer. Öyle ki ideal tip dağları taşları yerinden oynatabilme, devlerle, binlerce askerle bir anda savaşabilme, halkı ezen iktidara karşı tek başına baş kaldırabilme kuvvetine sahip bir kahramandır. Her ne kadar yanında ilahî güç sahibi yardımcılar ve kırk yiğit adını verdiğimiz olağan kişiler olsa da kahraman mücadelesinde çoğu zaman yalnızdır. Bu yalnızlık onun kendini kanıtlaması için elzemdir. Düşman ne kadar güçlü olursa kahramanın verdiği mücadele ve kazandığı başarı da o kadar önemli olur. Kahramanın mücadele esnasında gösterdiği cesaret dünyada fani olmaktansa vatan veya sevgili uğrunda can vererek Tanrı katına ulaşma arzusundan kaynaklanır. Bu arzuya rağmen ideal tip sınavları başarıyla tamamlayıp düşmanı yok eder, nizamı sağlar yahut sevgiliye kavuşur. Böylelikle maddî ve manevî

olarak insanların ulaşabileceği en yüksek doyuma ulaşarak halkın beklentilerini karşılamış olur. Görevini yerine getirdikten sonra bir fanî olarak ancak şanlı bir şekilde ölür. Bu ölüm kahramanın bünyesinde topladığı ideal tip özellikleri sayesinde ölümsüzlük olarak addedilir. Netice itibariyle beklentilerin karşılanmış olması destan kahramanının tamamen ideal bir tip olmasının en aslî sonucudur.

Metin Ekici'nin tip tanımında geçen *"tipler, muayyen bir devirde toplumun inandığı temel kıymetleri temsil ederler. Bunlar arasında toplumun sevmediği, küçük gördüğü, alay ettiği tipler de vardır"* (Ekici, 2000: 124) ifadesi edebî yaratmalardaki tiplerin yalnızca ideal insan tipi üzerine kurulmadığını gösterir. İnsanoğlu her zaman ideal olanın peşinde olmasına karşın 'her şey zıddıyla vardır' fikri ideal olmayanın da tanımını ortaya koyar. Tipler de toplumların sadece idealleriyle değil, inandığı değerler ve kıymetleriyle bağlantılı olarak gelişir. Bu kıymetler karşısında istenmedik davranışlar sergileyen yeni olumsuz tipler yahut ideal tipe destek çıkan yardımcı tipler oluşturularak bir yandan anlatım güçlendirilmeye çalışılır. Böylelikle halkın bütün duygularının karşılık bulmasına olanak sağlanır. Ülkü Eliuz'un tip tanımındaki "*Edebî eserin anahtarı olan ve ayırıcı niteliğe sahip sayılan tipler, edebî eserin zenginleştirilmesi ve gerçekleştirilmesine hizmet ederler"* (Eliuz, 2000: 139) ifadesi de bu yargımızı doğrular niteliktedir.

Varoluşun esası olan; iyi ve kötü olguları, kâinattaki dengenin izdüşümüdür. *"Türk destanlarında kötülük ve düşmanlık, iyiliğin belirlenmesinde kullanılan bir ölçüttür."*[3] Destanda bu durum, ideal kahraman tipinin aydınlığına ve umut vericiliğine karşın istenmedik davranışlar sergileyen, halkın içindeki kin, nefret ve fesatlığı üzerinde toplayan düşman tipinin karanlık yüzünü göstermesi ile anlam kazanır. "*O, gelenekleri ve inançları yok sayan, düzene ve intizama uymayan; kendi zevki için değil toplumun kendisine yüklediği kötü özelliklerden dolayı düşman tipi olarak adı çıkandır"* (Özdemir, 2013: 249). Yani ideal kahraman ile düşman, bir milletin değer ölçütlerini ortaya koyar. İyi olanın değerinin anlaşılabilmesi için de düşman tipi ile destanda zıtlık dengesi oluşturulur.

---

[3]http://www.academia.edu/27753994/T%C3%9CRK_DESTANLARINDA_D%C3%9C%C5%9EMAN_OLGUSU_Enemy_Phenomenon_In_Turkish_Epics

İdeal kahramanlar *"gece yol kesen haydutlardan değildir, onların amacı da yaptığı işler de bellidir, aydınlıktır. O gizli, kaçak işler yapmayı bilmez. (...) Tek başına oldukları zamanlarda dahi kılıcı ilk çeken değildir. Erlik sahibi olduğundan bu böyledir."* (İbrayev, 1998, 131). Erdem sahibi bu kahramanlar yurdu veya sevdiği için mücadeleler verirken sadece yiğitliklerini kullanırlar, düşman tipi ise kahraman karşısında menfî bir fonksiyon üstlenir. Düşman tipi olmadığı sürece ideal kahramanın varlığının ve gücünün bir önemi yoktur. Çünkü kahraman yiğitliğini gösterdiği müddetçe kahramandır. Düşman ne kadar güçlü olursa olsun, kahramana ne kadar zorluk çıkarırsa çıkarsın ideal kahraman her zaman için onu yenecek güç ve kudrete sahiptir. Zaten düşman tipinin, ideal kahraman tipini yenebilmesi mümkün değildir, bu durum destanın yapısına aykırıdır. Bu sebeple ideal kahraman karşısında mücadele eden düşman tipi onu yalnızca hileyle ya da oğuz uykusu adı verilen derin uykuda iken esir edebilir. Düşmanı düşman yapan da bu hilebaz tipidir.

Destan metinlerinin muhtevası düşünüldüğünde ideal kahraman ile düşman tipi arasındaki farklılıkları şu şekilde toplamak mümkündür: İdeal kahramanın soyluluğunun yanı sıra kendisine olağanüstülük veren doğumu ön plandadır. Buna karşın düşman tipinin doğumu destan metinlerinde yer almaz. Düşman tipi genellikle kahraman ile mücadele esnasında varlığını gösterir. Mehmet Emin Bars bu durumun sebebini; düşman tipinin ancak yetişkinlik döneminde güç, kuvvet sahibi olduktan sonra kahramanın karşısına çıkıp savaşacak vaziyete gelebileceği şeklinde açıklar (Bars, 2015: 270). Düşman tiplerinin doğumlarına rastlanmadığı gibi bir başarı elde ederek ad almaları da destan metinlerinde görülmez. Fakat zalimlikleri sebebiyle halk arasında bir takım takma adlar ile anıldıklarına şahit olunur. Uygur halk destanlarından "Tahir ile Zühre" içinde geçen "*Kara Batur"* bu duruma örnek teşkil eder. Sadece adlarıyla değil görünüş itibariyle de korkunç ve çirkin olmaları da söz konusudur. İdeal kahraman ışık süzmeleri içinde parlak bir görünüm içindeyken *"düşmanlar korkunç, kötü görünüşlü, büyük, kana susamış halleri vardır. Çadır gibi kafası, yatmış köpek gibi kaşları ,kalın ip gibi saçları, derin çukur gibi gözbebekleri, mağara gibi burun delikleri vardır. (...) Omuzlarında 50 adam oturacak yer vardır. Yanaklarının eti ile 50 kurt doyar."* (Çobanoğlu, 2015: 104). İdeal kahraman tipi çocukluğundan itibaren hem askerî hem de zihnî bir takım eğitime tabi olur. Kahraman, gücü kadar aklı ile de ön plandadır. Sadece güçlü olmak kahraman olmak için yeterli değildir. Kahramanın olağanüstü gücü

ve aldığı eğitimler karşısında düşman tipinin başarı oranı düşer. Düşman tipi ne kadar güçlü olursa olsun bu durumu değiştiremez. Mücadele esnasında ideal kahraman atının, yiğitlerinin ve ululaın manevî gücünü yanında hisseder. Zorda kaldığında onların kendisini kurtaracağını bilir. Ancak düşman tipinin yanında yalnızca orduları vardır ve ilahî bir desteğin söz konusu olmadığı görülür. Bu sebeple düşünmeden atılan herhangi bir adım düşman tipinin sonunu, ölümünü getirir.

İdeal kahramanın doğduğu andan itibaren yanında olan, ihtiyaç duyduğu her an desteğini sunan, yaşamı boyunca eksiklerini gideren, düşman karşısında güç kazandıran yardımcı güçler bulunur. Bu güçler kimi zaman insan kimi zaman hayvan formunda karşımıza çıkar. İdeal kahraman bu yardımcı tiplerin tavsiyelerine uygun şekilde hareket ettiği müddetçe mükâfatlandırılıp tavsiyelerine uydukça başarı sahibi olur. İnsan vasfındaki yardımcılar, kahramanın yiğitleridir ki bunların sayısı genelde kırktır. Manası koruyan kırk yiğit, Dede Korkut'ta; Dirse Han ve Boğaç Han gibi kahramanların yoldaşı olan kırk yiğit, Karaçuk Çoban, Kara Göne, Deli Dündar, Kara Budak, Köroğlu'nun yiğitleri vs. yardımcı güç olarak görülen kahramanlardandır. Yardımcı tip konumundaki yiğitlerin *"isimlerinden ziyade sayıları tekrarlanır. Ancak destanların pek çoğunda, çoğu kez savaşçının geldiği yeri, baba adını ve soyadını vererek onu adlandırırlar. Dahası bu kırk kahramanın her birisi kendine has bir tip olarak ortaya çıkmalarını sağlayan özelliklere sahip uzmanlar olarak karşımıza çıkarlar"* (Çobanoğlu, 2015: 108).

Ancak esas üzerinde durulması gereken "aksakallı, ata, hoca, dede" gibi adlarla anılan kahramanın en önemli yardımcı gücü "bilge insan tipidir". Bilge kişi Tanrı tarafından görevlendirilmiş yol göstericidir. Toplumdaki saygın yerleri onların Türk devlet anlayışına göre en yüksek mertebelerde yer almalarını sağlar. Bilge insan tipinin ilk örneği Oğuz Kağan Destanı'ndaki Ulug Türk'tür. Ulug Türk, Türk epik destan geleneği içinde bilge insan tipinin prototipidir. Manas'ta "*Tanrı tarafından bize verilmiş bir dosttur"* (Durbilmez, 2017a: 37) sözlerine karşılık gelen "Bakay", Dede Korkut Kitabında, "Dede Korkut" bilge insan tipi olarak kabul edilir (Çobanoğlu, 2015: 106). Ak saçlı, ak sakallı, bilgili, yol gösterici Uluğ Türk mitolojideki koruyucu ruhlardan bir takım farklılıklarla ayrılsa da misyon olarak benzerdir (Beydili, 2015: 199). Dolayısıyla arkaik destan metinlerinde yer alan bozkurt, Hızır, Uluğ Türk olarak karşımıza çıkan bilgeler, mitolojik dönemin yansımaları neticesinde kahramanın oto kontrol merkezi

olarak kabul görürler ve ideal kahramana kılavuzluk ederler. Destanlarda farklı adlarla karşımıza çıkan bilge tipler fonksiyon olarak temelde aynı özelliklere sahiptirler. Bilge insan tipleri destan metni içerisinde aklın ve ilahî gücün temsilcisi olarak varlık gösterirler. Olağanüstü güçlere sahip olmasına karşın ideal kahraman tipinin atacağı adımlarda yahut darda kaldığında başvurduğu danışman olarak bilge tip karşımıza çıkar. Çünkü bilge tip, Tanrı'nın yeryüzündeki manevî varlığının ve kudretinin yansımasıdır. Bilge insan, ideal kahramanın yanında danışman olarak yer almasının haricinde kimi zaman Hızır olarak kahramanın rüyalarına girer, gelecekten haberdar eder, olaylar karşısında yol gösterir. Destanlarda kahramana rüyada görünen "gök sakallı" ya da "ak sakallı" ihtiyar motifleri sıklıkla karşımıza çıkar. Bu bilge tipler; kahramanı aydınlığa kavuşturan, kötülüklerden koruyan, bilgi ve öğüt veren, geleceği gören bilici, rüya yorumlayan kâhin, yönlendirici ve kurtarıcı, eğitici, bütün olaylara vakıf, sıkıntıları giderici ihtiyar ve tecrübeli bir kahraman olarak aktif-dinamik pozisyondadır.

Bilge insan tipinin bir diğer özelliği ad koymasıdır. Derviş, pir, eren şeklinde karşımıza çıkan bilge kahraman, henüz doğumu gerçekleşemeyen ideal kahramanın dünyaya gelebilmesi için ailesine sihirli yahut ilahî meyveler yedirerek kahramanın zuhurunu kolaylaştırır. Olağanüstü doğumunu gerçekleştiren kahraman ya doğumun hemen ardından ya da gösterdiği bir yiğitlik neticesinde düzenlenen toyda bilge kişi tarafından ad alır. Sıradan bir kişinin ideal kahramana ad vermesi uygun değildir. Bu kutsal bir görevdir ve kahramanın kişiliğine etki eden adın kutsal bir kişi tarafından verilmesi gereklidir. "*Kutsama işi ancak, Tanrı tarafından kutsanmış "bilge adam" tarafından gerçekleştirilebilir. Kahraman alplık mertebesine yükselir, bilge adam tarafından kendisine ad verilir ve kutsanır, statü sahibi olur*" (Esirgen, 2007: 109). Dede Korkut'ta Boğaç Han, Bamsı Beyrek, Manas'ta Semetey'in adı bilge kişiler tarafından verilir. Bunun yanında bilge kişi Dede Korkut'ta ideal kahraman Bamsı Beyrek'in, Banı Çiçek ile evliliğinde, kız isteme geleneğinde de karşımıza çıkar.

Hayvan olarak karşımıza çıkan en önemli yardımcı tip kahramanın her zaman yanında olan, kimi zaman konuşabilen, tehlikeleri sezebilen, yol gösteren, güçlü, şimşek kadar hızlı, soylu, ve akıllı olmasıyla dikkat çeken olağanüstü özelliklere sahip atıdır. Ahmet Caferoğlu bu hususu *"Atlar taşıdıkları üstün nitelikler dolayısıyla güç anlarda hem konuşan hem de binicisine öğütler veren hayvanlardır. Tanrısal ve büyü gücüne sahip, insan zekasının üstünde bir çok fikrî meziyetleri de kendilerinde toplayan bir*

kuvvet ve kudret örneğidirler" (Caferoğlu, 1953: 164) sözleriyle destekler. Doğuşu, güçlükler karşısında verdiği mücadeleler ve ölümleri açısından ait oldukları kahraman ile benzerlikler gösteren mitolojik atlar edebiyatımızda önemli bir motiftir (Elçin, 1977: 47-51). İdeal kahramanın doğumundaki (yüzünün gök, ağzının ateş, gözlerinin kızıl olması gibi) ve vücudundaki olağanüstlükler atında da mevcuttur. *"Atlar doğdukları andan itibaren farklı özelliklere sahiptirler. Bu atların kuyruk ve yelelerinde kılıç veya hançer vardır. Tırnakları demirdendir"* (Çınar, 2000: 64). Her iki tip de soylu bir kökten gelmesiyle bağdaşır. Bu durum kahraman ile at arasında organik bir bağın bulunduğunu düşündürür. Öyle ki kahraman, atını kardeşi, evinin bir parçası olarak görür. Manas Destanı'nda, Manas'ın annesi Çıyrıçı'nın sol memesinden Kula tayı, sağ memesinden Manas'ı emzirmesi dikkat çeker. Kahramanın ve atın aynı soydan beslenmesi, büyütülmesi Akkula'nın, Manas'ın sütkardeşi olarak kabul edilmesine sebep olur (Durbilmez, 2017a: 23).

Destanlarda yer alan yardımcı at tipinin bir özelliği de uçabilmesidir. Bu özellik atların, ideal kahraman gibi ilahî menşeli olduğu düşündürür. Aldıkları isimlerde "gök, boz, ak" gibi sıfatların bulunması da at-gök bağlantısından kaynaklanır (Çoruhlu, 1993: 23-24). Türk mitolojisinde kamların göğe yükselmesini ve kutsal güçlerle iletişim kurmasını sağlayan varlık olarak kabul edilirler. Tanrı katına çıkabildiğine ve insanı cennete ulaştıracak hayvan olduğuna inanılması yönüyle Türk inancında at kutsal sayılan hayvanlardandır (Seyidoğlu, 1996: 55). Bu durum eski Türk inanışıyla kalmamış İslamiyet sonrasına da tecelli etmiştir. Hamzaname'de, ab-ı hayat içmiş olan ve Allah tarafından İslamiyet'in yayılması için Hz. Hamza'ya gönderilen Aşkar bunun bir örneğidir (Sezen, 1991: 63-66).

Türk'ün cihan hâkimiyeti için verdiği mücadelede yanında olan yegâne varlık atıdır. Öyle ki kahramanın en yakın silah arkadaşı olarak düşünülmesi yönüyle destan metinlerinde atlar da birer tip olarak kabul edilirler (Aslan, 1995: 24). Destan metinlerinde aktif bir yaşam süren kahraman her daim hareket halindedir. Dolayısıyla kahramanın, düşman karşısındaki kolu kanadı olan atı olmadan var olması düşünülemez. At, kahramanın verdiği mücadelelerde yanından ayrılmayan tek alpidir. *"Atlı olmak düşmandan kurtuluşun ilk anahtarıdır. (...). Hâkimiyetin, kahramanlığın, belirli bir kimlik ve benliğe sahip olmanın işaretidir."* (Çınar, 2000: 98). Öyle ki destan kahramanları atlarıyla birlikte anılırlar, onlarla bir bütünlük ve kimlik kazanmış olurlar.

Çünkü elde edilen mücadelelerde başarının bir bölümü at tipine aittir. Dolayısıyla kahramanı tarif ederken kullanılan ifadelerde at başta yer alır ve niteleyici sıfat durumunda görülür. Boz aygırlı Bamsı Beyrek, Kangur atlı Kazan, at ağızlı Aruz Koca, atı Bahri hotazlu Kara Göne oğlu Kara Budak, kalın Oğuz bilgelerini bir bir atından yıkıcı Kazılık Koca oğlu Big Yigenek en belirgin örnekleridir (Çınar, 2000: 100).

Atlar, kahramanları yanlışlar konusunda uyaran, düşman eline esir düştüğünde kurtaran ve hastalandığında, öldüğünde diriltmek için çeşitli ilaçları bulmak adına maceralara giren yetkin tiplerdir. Uygur destanlarından Göroğlu Destanı'nda uyarıcı, kurtarıcı ve Boz Körpeş Destanı'nda da ölen kahramanı diriltmek için ilaç arayan bir at tipi karşımıza çıkar. Kahramanın benliğini tamamlayan ve hayatının her evresinde yanında olan atı öte dünyaya gitmek için çıktığı yolda da onun yanında yer alır. Yani kahraman ve atı ölürken bile ölümsüzlüğe beraber giderler.

Destanlarda kahramanın atından sonraki daimî yoldaşı, arkadaşı kadınıdır. Kimi zaman toplumda yüceltilen kimi zaman ezilen kadın tipi destanlarda da kendini gösterir. Toplumun ve geleceğin şekillendiricisi olan kadın, dönemsel olarak destanlarda aktif veya pasif rol oynar. *"Genel bir ifadeyle kadın tipler, bütün destanlarda aynı oranda ve benzer şekillerde yer almazlar, ancak birçok Türk destanında kadınlar oldukça önemli bir mevki elde etmişlerdir. Bu tipler, aslında Türk toplumunun kadına bakışını, kadının toplum içindeki konumunu, kadınlara yüklenen sosyal anlamların yansımaları olarak değerlendirmelidir"* (Şahin, 2012: 563-564).

Temelde anne/eş ve sevgili kahraman tipi olarak nitelendirilen kadını, M. Kaplan *"Dede Korkut Kitabında Kadın"* adlı makalesinde; İslamiyetten önceki dönemde göçebe hayat yaşayan erkek gibi at binen, kılıç kullanan, düşmanla çarpışan alp kadın, yerleşik medeniyet ve İslamla beraber pasif konuma gelen hazzın, aşkın objesi olan kadın ve batı tesiri neticesinde edebiyatta ve hayatta erkekle eş tutulan kadın olmak üzere Türk edebiyatında üç safhada değerlendirir (Kaplan, 2004: 39).

İlk safha destan kahramanlarının kendilerini ispatladıkları; hareketin, mücadelenin, cesaretin esas olduğu dolayısıyla fizikî gücün geçerli kılındığı dönemdir. Çünkü göçebelikteki zor hayat şartları insanı doğa ve düşman karşısında geliştirmeye, yetiştirmeye zorlar. Dolayısıyla Türk kültür hayatının gerekleri doğrultusunda erkeğin yanında kadının da egemen olduğu bir yapı söz konusudur. En eski Türk töresinde ve inanışlarında da kadının mevkisi en üsttedir. Orhun yazıtlarında geçen *"Türk halkı yok*

olmasın diye, halk olsun diye, babam İlteriş Hakanı (ve) annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup (daha) yükseğe kaldırmışlar muhakkak ki" (Tekin, 2010: 27) ifadeleri bu durumu kanıtlar vaziyetedir. Bu doğrultuda ilk devrede kadına özel bir değer verilmesi ve erkeğin kuvvet kaynağı olarak görülmesi şaşırtıcı olmaz. Kadının toplumdaki eğitici rolü destan metinleri için de geçerlidir. Kadın tipi eş ve anne olarak soylu bir kökten gelir. Kocasını ve çocuğunu koruyucu, onların hayatları hakkında karar verici, eğitici ve destekleyici bir otorite olup özelde ailede genelde yurtta aklın ve sağduyunun simgesi konumundadır. Manas'ta kadın tipi olan Kanıkey, evin kaderinin temsilcisi ve namusunun koruyucusudur. Dede Korkut'ta Kan Turalı, düşmanlar tarafından kuşatılınca eşi Selcen Hatun at biner, kılıç kuşanır ve savaşır. Kadının kocasına sadakati göçebeler için büyük önem arz eder. Kadın gerektiğinde erkeğini uyarır ve onun tehlikelerden korunmasını sağlar (Kaplan, 1988: 25-50). *"Alp tipini hazırlayan şartlar erkeğin yanında kadını da eğitir. Fedakâr, iffetli, saygın ve erkeğin sadık dostu olan kadın, yeri gelince erkekle savaşan, dövüşen, yarışan, güreş tutan, avcı, akıncı bir kahraman olur. Kadınlar, hayatın içinde, olayların odak noktasında yer alırlar"* (Bars, 2014: 353). Bu sebeple kadın en az evleneceği erkek kadar yiğit, erkeklerin gölgesinde kalmayan, alplıkta onlara eş bir durum sergileyen bir yapıdadır ve bu devir destanlarında sıkça karşımıza çıkar. Sadece yiğitliğiyle değil güzelliğiyle de ön plana çıkan kadının pek çok talibi olur. Kadın bu dönemde sadece seçilen değil aynı zamanda seçen kişi konumundadır. Erkekler kadar güçlü, at binici, ok-yay kullanıcısı olan soylu savaşçı kadın kendisi gibi bir erkek diler. Karşısına çıkanları sınayarak kaderini kendi tayin etme gücüne sahiptir. Banı Çiçek ve Bamsı Beyrek bu durumun en göze çarpan örneğidir. Dede Korkut'ta geçen *"Ozan, evün tayağı oldur ki, yazıdan yabandan eve bir udlu konuk gelse, er adam evde olmasa, ol anı yedürür, içürür, ağırlar azizler göndürür. Ol, Ayşe, Fatma soyudur. Hanum, anun bebekleri bitsün"* (Gökyay, 1973: 3) derken toplumda istenilen ve beklenilen kadın tipini gözler önüne serer. Kadın, kahraman yola çıktığında onu kaygıya koymadan hayatını ve yurdunun dirliğini idame ettirebilecek güçtedir.

İkinci devrede bir takım destan özellikleri yer alsa da tipin, halk hikâyesi türünün kadın kahramanı tipine daha yakın olduğu görülür. Bu devrede köklü değişmeler öne çıkar. İslamiyet'in etkisiyle Türk kahramanlık destanlarında görülen erkek gibi savaşan, kılıç kuşanıp ok atan, ata binip düşman kovalayan kadın, yerini evine ve eşine en iyi

biçimde hizmet eden, çocuklarıyla ilgilenen bir kadın tipine bırakır. Kadın tipi bu devrede haz ve aşk objesi olarak kabul edilir. Bu kahraman kadın tipleri ilk dönem vasıflarını tamamen kaybetmiş bir hüviyette değildir. Ancak bu özellikleri sadece zor durumlarda kaldıklarında gösterirler.

Destanlarda büyücü ve falcı, peri olarak olağanüstü güçlere sahip olan kadın tipi de görülür. Bu kadınlar mitik dönemin getirdiği özellikler doğrultusunda kimi zaman düşman kimi zaman yardımcı kadın rolündedir. Büyücü kadınlar, çoğunlukla korkunç tipler olarak tasvir edilirler ve ideal kahraman tipinin aleyhinde gelişecek olaylara neden olurlar. Düşman safında kalıp kahramana kin ve nefret besleyen kadın tipi genellikle kutsuz, tehlikeli kadındır. Bunun yanı sıra büyü ve falcılıkla kahramana yardımcı olup yol gösteren yaşlı bilge kadınlar, kuş donuna giren eş periler ile kahramana yardım için yurduna ihanet eden düşman kızlar söz konusu edilir. Kahraman onların yardımıyla kolaylıkla hedefine ulaşır.

Uygur sözlü anlatmaları üzerine çalışmalar yapan Alimcan İnayet ve Adem Öger de kadın tiplerini mitolojik, dinî ve tarihî kadın kahramanlar olarak üç başlıkta inceler. Mitolojik kadın kahramanlar içinde dinî-mitolojik varlık olan Umay sevgi ilahı, hamile kadınların taptıkları ve küçük çocukların koruyucusu olan ilah olarak verilir. Umay'ın koruyucu olarak kahramanlık ve savaşçılık fonksiyonu yüklendiği de ifade edilir. Dinî kadın kahramanların mevzu edildiği bölümde Müslüman Uygur Türkleri'nin, Hotenli Budistlerle yaptıkları savaşta öne çıkan, saraydaki kızları da yanına alarak savaş meydanında büyük kahramanlık gösteren ve genelde şehit düşerek sözlü anlatmalarda yer alan dinî ve tarihî kadın kahramanlar üzerinde durulur. Tarihî kadın kahramanlarda ise Doğu Türkistan Uygur Türklerinin Çin yönetimine karşı millî ayaklanmalarında kahramanlık gösteren kadın kahramanlar üzerinde durulur. Nozugum Destanı'nın kadın tipi Uygur Türkleri tarafından benimsenmiş önde gelen tarihî kahramandır. O, Uygur Türklerinin millî direnişinin ve özgürlük mücadelesinin sembolü haline gelen kadın tiplerden biridir. Nozugum, halkın muhayyilesinde çeşitli şekillerde idealize edilen önemli bir kadın kahramandır (İnayet ve Öger, 2009: 1184-1194).

Netice itibariyle tip olarak form kazanmış olan kahramanlar, kültürler arası farklılıklar sebebiyle her toplumda ayrı bir fonksiyon üstlenirler. Bu tipler oluştukları milletlerin kendine has özelliklerini bünyelerinde barınmalarından ve ortaya çıktıkları dönemin sosyal, fikrî, felsefî temsilcisi olmalarında dolayı millîdirler. Burada tipin bir

alt kavramı olan "stereotip" kavramına değinmek doğru olacaktır. *"Stereotip, kalıp yargı manasında kullanılır. Belirli özelliklerin muayyen kişilerde mevcut olduğunu ifade eden bir kavramdır"* (Tezcan, 1974: 9). Milletlerin kendilerine has değerlerle oluşturdukları destan tiplerinin esasını bu stereotipler oluşturur. M. Kaplan, kalıplaşma bağlamında prototipe örnek olarak Oğuz Kağan'ı verir ve kahraman arketipinin bütün özelliklerini taşıdığını belirtir (Kaplan, 1985: 11-26). J. Campbell bu durumu dünya mitlerinden örneklerle açıklamaya çalıştığı "Kahramanın Sonsuz Yolculuğu" adlı eserinde; kahraman tipindeki ortaklığın, mitlerdeki kahramanların yaşadığı maceraların temelde aynı şuuraltından beslenmesine dayandırır (Campbell, 2000: 13-29). Yani her yeni oluşan tip kendisinden önce oluşmuş prototiplerin bir takım kalıplaşmış özelliklerini şuuraltı etkisiyle bünyesinde barındırır. Bu özellikleri özümseyip ardından kendine özgü kalıp yargılar oluşturduğunda kahraman, tip haline dönüşür. Bu tipler devamlılık sağlayabilmek adına her devrin getirdiği şartlara ve millet yaşantısına göre yeni unsurlar alarak gelişip değişen ve dönüşen bir yapı sergilerler. Dolayısıyla destanlarda yer alan tipler her ne kadar prototiplerin benzer özelliklerine sahip olsa da yaratıldığı toplumun değer ve kıymetlerini yaşatıyor olması yönüyle yeni ve millîdir.

Motifler ise; genellikle evrensel bir yapıda karşımıza çıkar. Öyle ki motifler, destan tiplerinin oluşum ve gelişim sürecine etki eden unsurlardır. A. Dundes, *"Motif İndex ve Masal Tip İndeksi: Bir Değerlendirme"* adlı çalışmasında motif ve tip hakkında üç eleştiri getirir. Bunlar: 1) Çakışıklık, 2) Sansürcülük ve 3) Hayalet İçerikliler'dir. Thompson'un motif indeksinden hareketle yaptığı eleştiride *"tiplerin yarısından fazlası tek bir masal motifinden oluşur"* ifadesini kullanır. At motifini temel alarak hem motif hem tip olarak destanlarda yer almasına dikkat çeker. Bu durumun yerli Amerika ve Afrika tiplerinin yanıltıcı eksikliğinden kaynaklandığını belirterek tiplerin daha yerli, motiflerin evrensel boyutta olduğunu ifade eder (Dundes, 1998: 130-135). Bu durumda Stith Thompson'un motifleri; anlatının en küçük unsuru, gelenekte sürekli var olma gücü, görülmemiş ve çarpıcı olma yönü (Ekici, 1998: 30-31) ile temelde üç özellik üzerine kurmasına yoğunlaşmak gerekir. Çünkü bu üç özellikten "görülmemiş ve çarpıcı olma" yönü motifin esasını teşkil eder. Kadın kahraman tipi altında; anne, yardımcı kahraman tipi altında; at, geyik vs. motif değildir. Ancak hain anne, mitolojik veya konuşan, uçan at, sihirli elma, sırların açıklanma yasağı çarpıcı ve görülmemiş olması yönüyle motiftir.

"Destanlar, bireyden aileye, aileden topluma ve toplumdan da devlete uzan bütünlüğün, bir halı motifinin işlendiği gibi motiflerle anlatıldığı eserlerdir. Bu motif yapılarının her bölümünde Türk boylarının insanlık değerleri vardır" (İnayet, 2004: sunuş). Motif, anlatıların en küçük yapı taşıdır. Bu temel yapı taşı bir toplumun kültür, inanç ve fikir dünyası gibi pek çok alandan izleri bünyesinde barındırır. Dolayısıyla bir milletin yahut bireyin başından geçenleri anlatan destan metinlerinin de vazgeçilmez unsurudur. Motifler aracılığıyla destanın yapısı, oluştuğu koşullar ve o milletin felsefesine dair bilgiler elde edilebilir. Bu doğrultuda incelemeye alınan 18 Uygur destanı ve çeşitlenmeleri Thompson'un Motif-İndex'indeki sıraya uygun bir şekilde, daha önceki destan metinlerinde geçen benzer örnekler de göz önünde bulundurularak tespit edildi ve tezin ilerleyen kısımlarına eklendi.

2.3.Tip ve Motif Üzerine Yapılmış Çalışmalar

2.3.1. Müstakil Eserler

Mehmet Kaplan (1985), Lütfi Sezen (1991), Şakir İbrayev (1998), Ülkü Kara Düzgün (2014) ve Özkul Çobanoğlu (2015) bu alanda temel sayılan eserleri hazırlamışlardır. Konuları bakımından; M. Kaplan ve Ülkü Kara Düzgün sadece tipler üzerine yoğunlaşır. Lütfi Sezen, Şakir İbrayev ve Özkul Çobanoğlu ise tip ve motifleri beraber ele alır.

Müstakil eserler içinde destan tipleri üzerine yapılan incelemeler büyük önem taşır. Türk destan dünyasında yer alan Hamzanamelerdeki İslamî, sonradan Müslüman olan ve Müslüman olmayan tipler (Sezen, 1991), Kazak destanlarındaki kahraman tipi (İbrayev, 1998), Başkurt Destanları'ndaki merkezî kahraman ve alt tipler olan kadın, at ve düşman tipler (Kara Düzgün, 2014) müstakil olarak incelenmiştir. Tipler üzerine daha genel incelemelerin de yapıldığı görülür. Bunlar arasında; arkaik destanlardan başlayarak mesnevilere, halk hikâyelerine kadar gelen süreçteki alp, gazi, veli ve âşık tipindeki kahraman tipleri (Kaplan, 1985), Türk epik destan geleneğinde var olan destanlardan hareketle alperen, bilge devlet adamı tipi, kadın ve hayvan tipi (Çobanoğlu, 2015) üzerine yapılan incelemeler oldukça ehemmiyetlidir.

Zikredilen müstakil çalışmalar içerisinde motiflerin ele alınma yöntemi de dikkat çekicidir. Motifler üzerine yapılan çalışmalardan bazıları epizotlar içerisinde kahramanın maceralarını özetleyerek motifleri verirken (İbrayev, 1998; Çobanoğlu, 2015) bazıları destanî, dinî ve masal motifleri olarak sınıflandırarak (Sezen, 1991) ele alır. Bu müstakil eserlerin içeriğine eğilmek gerekirse;

Mehmet Kaplan'ın, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar III, Tip Tahlilleri* adlı eseri edebiyatımız içerisinde var olmuş olan belli tipleri ve bunların tipleşme süreçlerini ele alır. Oğuz Kağan- Oğuz Han Destanı başlıklı ilk bölümde ideal kahraman tipi olan Oğuz Kağan ve onun diğer kahramanların teşekkülündeki etkisi üzerinde durulur. Yenisey Mezar Taşları adlı ikinci bölümde Yenisey taşlarında yer alan kahraman tiplerinin, Oğuz Kağan'ın kahramanlık ideali doğrultusundaki hareketleri ele alınır. Göktürk Yazıtları'nın incelendiği üçüncü bölümde şahıslar üzerinden kutlu Türk kahramanı ve devlet adamı tipi üzerinde durulur. Dede Korkut Kitabı üzerine temellendirilen dördüncü bölümde Oğuz boylarının değerler sistemine göre yarattığı İslam öncesi ve İslam sonrası Türk insan tipleri yer alır. ardından Manas Destanı ve Köroğlu üzerine eğilen Mehmet Kaplan bu tiplerin oluşmasını sağlayan sosyal ve siyasî yapıyı değerlendirir. Ardından İslamiyet öncesi alp tipinin İslamiyet sonrasındaki yansıması olan gazi tipi ve dini yayma görevini üstlenen veli tipini başlıklar halinde ele alır. Son olarak Leyla ile Mecnun ve Kerem ile Aslı mesnevilerinden hareketle âşık tipini inceler

Lütfi Sezen, İslamiyet sonrası oluşan destanlardan Hamzanameler üzerine *"Halk Edebiyatında Hamzanameler"* adlı eseri hazırlar. Çalışmasında, Hasan Köksal'ın "Battalnamelerde Tip ve Motif Yapısı" adıyla hazırladığı çalışmada uyguladığı tekniği esas alır. Eserin giriş bölümünde öncelikle destan türü, teşekkülü ve özellikleri üzerinde durulur. Birinci bölümde Hazret-i Hamza'nın hayatı, kişiliği ve hakkındaki çalışmaları zikredilir. İkinci bölümde ise Hamzanamedeki tipler ve motifler üzerine durulur. Tipler Hamzanamelerdeki İslamî, sonradan Müslüman olan ve Müslüman olmayan tipler olarak üç başlıkta ele alınarak daha önceki destan metinlerinde yer alan benzer tiplerle karşılaştırılır. Motifler ise destanî, dinî ve masal motifleri şeklinde sınıflandırılarak değerlendirilir. Üçüncü bölümde Hamzaname metinleri yer alır.

Şakir İbrayev, Kazak destanları üzerine hazırladığı *"Destan Yapısı"* adlı eserinde destan araştırmalarında ve tipoloji çalışmalarında kullanılan yöntemlerden bahseder. Folklor ile bağlantılı olarak tipolojik çalışmaların sözlü anlatmalarda kullanılabilecek en uygun yöntem olduğunu ileri sürer. Bu çalışmaların tarihî açıdan ilerlemesinin özellikle destan metinlerindeki önemi vurgular. Böylelikle destan metinlerindeki tip ve motiflerin değişim-gelişim döngüsünün tespit edilebileceğini belirtir. Eserin son bölüm başlığı olan 'Destanın Konusu ve Sanat Yönü'nde destanların epizotları ve tipolojik motifleri değerlendirilir.

Özkul Çobanoğlu, *"Türk Dünyası Epik Destan Geleneği"* adıyla hazırladığı eserini beş başlık altında toplar. Burada bilhassa önem arz eden bölümler: Destanda Anlatım, Tipler ve Temalar adlı üçüncü bölüm ile Destanlarda Ortak Motifler ve Yapısı adını taşıyan beşinci bölümdür. Üçüncü bölümde epik destan geleneği içerisinde yer alan tipleri ve beşinci bölümde Şakir İbrayev'in, "Epos Âlemi: Kazaktın Batırlık Jırlarının Poetikası"nda geçen kahraman kalıbından hareketle çeşitli Türk destanlarını ele alır. Bu tasnif etrafında destanların oluşumunda temel yapı taşı görevini üstlenen motiflere yer verir.

2.3.2. Tezler

Hasan Köksal (1983), Metin Arıkan (2003) ve Ülkü Kara Düzgün (2007) doktora tezi; Magdelena Sodzawiczny (2003), Bilge Esirgen (2013), Mehmet Özdemir (2013) ve Fatma Çelik ise yüksek lisans tezi hazırlamışlardır.

Belli destanlar ve halk anlatılarının tip ve motifleri üzerine yapılan bu tezler Saim Sakaoğlu (Köksal, 1983), Fikret Türkmen (Arıkan, 2003), Talat Halman (Sodzawiczny, 2003), Aynur Koçak (Esirgen, 2007), İsa Özkan (Kara Düzgün, 2007), Ülkü Kara Düzgün (Özdemir, 2013) ve Derya Özcan (Çelik, 2016) danışmanlığında yapılmıştır.

Bu tezlerden "Arkaik Kazak Destanları" (Arıkan, 2003) ve "Başkurt Destanları" (Kara Düzgün, 2007) doğrudan zikredilen Türk boylarında oluşmuş destan metinleri içerisindeki tipleri ele alırken diğer tezler destan, masal, halk hikâyesi gibi türlerdeki kadın tipi, düşman tipi, bilge tipi üzerine ayrı ayrı eğilir.

Hazırlanan çalışmalar içerisinde tip ve motif konularının birlikte ele alındığı tezlerin yanı sıra yalnızca tipler üzerine çalışılmış olan tezler de mevcuttur. Tiplerin ve motiflerin birlikte verildiği tezler: İslamiyet sonrası oluşan Battalnameler (Köksal,

1983) ve Arkaik Kazak Destanları (Arıkan, 2003) üzerine yapılmış olan tezlerdir. Yalnızca tipler üzerine hazırlanan tezlerde ele alınan tipler ise; Türkiye'deki masallar üzerinden kahramanın yardımcı tipi olarak kabul edilen şamanlar (Sodzawiczny, 2003), yine kahramana yardımcı olan bilge adam tipi (Esirgen, 2013), halk hikâyelerindeki düşman tipi (Özdemir, 2013) ve Kazak destanlarındaki kadın tipi (Çelik, 2016) dir. Zikredilen çalışmaların içeriğine değinmek gerekirse:

Hasan Köksal'ın *"Battalnamelerde Tip ve Motif Yapısı"* adlı tezi epik türün özelliklerini ortaya koyması ve muhtevası bakımından ciddi bir çalışmadır. H. Köksal çalışmasında epik tür hakkında bilgi vererek, Türk- İslam toplumunda bu türle gelişen insan tiplerini ortaya koyar. Eserde tipler büyük ölçüde sözlü ve yazılı metinlerden seçilip tip yanında motifler üzerine de değerlendirmeler yapılır. Doktora çalışması olarak hazırlanan tez 1984 yılında kitaplaştırılır.

Magdalena Sodzawiczny *"Türkiye Masallarında Şamanizm Ögeleri"* adını taşıyan tezinde masal kahraman tipi ile şaman tipini mukayese ederek masal tipinin özellikleri tespit eder. Ayrıca M. Sodzawiczny kahramana yardımcı olan ve akıl hocası konumunda yer alan yardımcı kahraman tipinin şaman olduğunu ifade eder ve bu tipin özelliklerini de ortaya koyar

Metin Arıkan'ın *"Kazak Sözlü Geleneğinde Arkaik Destanların Tipolojik Özellikleri"* adlı tezi dikkat çekicidir. Giriş kısmında destanların oluşma zeminine kaynaklık eden mitoloji ve kozmolojiye yer verilir Çalışmanın Kazak Anlatmalarının Epizot ve Motif Yapısı adını taşıyan üçüncü bölümü de bilhassa tespit edilen destanlar üzerinden motif ve epizot incelemesine yer vermesi açısından önemlidir. Motifler diğer Türk dünyası destanlarında yer alan motiflerle mukayese edilerek verilir.

Bilge Esirgen'in *"Türk Destanlarında Bilge Adam Tipi Üzerine Bir İnceleme"* adıyla hazırladığı tezi, giriş kısmında halk anlatılarına ve bu anlatılardaki tiplere yer verir. Türk Boylarının Epik Destanlarında Bilge Adam Tipi ve Bilge Adam Tipinin İşlevleri adını taşıyan ikinci bölüm Türk epik destanlarında "akıl hocası" olarak adlandırdığımız bilge adam tipini ve bu tipin işlevlerini içerir. Bilge adam tipinin işlevleri: rüya yorumlama, fal bakma, ad koyma ve hastalıkları tedavi etme şeklinde dört başlıkta ele alınır ve motifler açısından değerlendirilir.

Ülkü Kara Düzgün'ün *"Başkurt Destanlarının Tipolojisi"* adlı tezi ise destan kahraman tipi incelemesi açısından kapsamlı bir çalışmadır. Dört bölümden oluşan

eserin giriş bölümü tip kavramını özeliklerini açıklarken ilk iki bölüm destanların ve Başkurt Türklerinin destancılık geleneği üzerine kurulmuştur. Üçüncü bölüm Başkurt Destanlarındaki Merkezî Kahraman Tipinin Türk Destan Kahramanı Kalıbına Göre İncelenmesi başlığını taşır ve kahraman tiplerinin Türk destan kahraman kalıbına göre incelenişi yer alır. Bu bölüm tamamen ideal destan kahramanının belirleyici özelliklerinin tespit edilmesi ve ortaya çıkan unsurların mukayese edildiği bölümdür. Başkurt Destanlarında Yer Alan Alt Tipler adlı dördüncü bölümde ise; merkezî kahramanı etkileyen kadın, at ve düşman alt tipleri verilir. İncelemeler sırasında bir takım motiflere de değinilir. Ü. K. Düzgün bu çalışma ile farklı coğrafyalarda yaşayan Türk boylarının destanlarının ve destan tiplerinin, Türk destan kahramanı yapısına uygun olduğunu ve pek çok yönden benzerlik gösterdiğini belirtir. Bu doktora tezi *"Türk Destan Kahramanı ve Başkurt Destanlarının Tipolojisi"* adıyla 2014 yılında kitaplaştırılır.

Mehmet Özdemir'in tezi *"Aşk ve Kahramanlık Konulu Türk Halk Hikâyelerinde Düşman Tipi Üzerine Bir Araştırma"* başlığını taşır. Edebî eserlerde tiplerin sadece olumlu özellikleriyle yer almadığından hareket edilerek, olumsuz özelliklere sahip düşman tipler ve bu tiplerin özellikleri ortaya koyulur. İdeal kahraman tipinin olumlu niteliklerinin ortaya çıkmasında düşman tipine ait olumsuz niteliklerin önemli bir rol oynadığı ifade edilir. Kahramanlık hikâyeleri daha çok Dede Korkut merkezli olup alperen tipi, kadın tipleri, vb. gibi; aşk konulu hikâyelerde ise kahraman ve sevgili tipleri üzerinde yoğunlaşılır.

Fatma Çelik'in *"Kazak Destanlarında Kadın Tipolojisi"* adlı tezi Kazak destanları içerisinde yer alan kadın kahramanların toplumdaki rollerini, konumlarını ve hayatın akışı içerisindeki işlevlerini destanın yazıldığı dönem ve destan anlatıcısının aktarışı açısından tespit eder. Anne Olarak Kadın başlığını taşıyan birinci bölüm annenin toplumla özellikle eşi ve evlatlarıyla olan ilişkilerinden bahsedilerek hemen ardından üvey annenin eşi ve evlatları özellikle de kahraman ile ilişkisinden bahsedilir. İkinci bölüm Eş Olarak Kadın başlığını taşır ve kadının eş olarak üstlendiği rolü, eşini kötülüklerden korumak isteyen uyarıcı ve yol gösterici oluşu bağlamında kadının kahramanlığı söz konusu edilir. Eş Seçimi ve Evlilik başlığında, evlenilecek kahraman tipinde aranan özelliklerine ve Kız başlığında, destanlarda yer alan kadınların kız evlat ve kız kardeş tipleri olarak davranışları tespit edilir. Beşinci bölüm Kadınların

Küçümsenmesi adını taşır ve kısır, dul, hafifmeşrep, düşman kadınlarından söz edilir. İhtiyar Kadınlar ve Cadı başlığında bu kadınların destanın akışını etkilemesindeki rolleri verilir. Hizmetçi Kadınlar başlıklı yedinci bölümde, yardımcı kadın tipleri olan hizmetçiler, cariyeler ve kırk kız ile sekizinci bölümde Kız Tasviri ve Özgü başlığıyla Kazak destanları içerisinde kadına yapılan benzetme ve tasvirler incelenir. Kahramanlar incelenirken onların tip olmasına etki eden motiflere de değinilir.

2.3.3. Makaleler/ Tebliğler

Culdız Orazbakova (1995), Naciye Yıldız (1995), İsmet Çetin (1998), Ayşe Yücel (1998), Metin Ekici (1999; 2000),Ülkü Eliuz (2000), Mehmet Açа (2000, 2002), Metin Ergun (2001), Ali Abbas Çınar (2002), Merdan Güven (2003), Tarık Özcan (2003), Mehmet Emin Bars (2008, 2014, 2015), Asiye Figen Kalkan (2016) tarafından tip ve motifler üzerine makale/tebliğ çalışmaları yapılmıştır.

Makale ve tebliğlerde; müstakil olarak at tipi (Orazbakova1995; Çınar, 2002; Bars, 2008), kadın tipi (Ekici, 1999; Ekici, 2000; Bars, 2014), alp tipi (Çetin, 1998; Açа, 2000; Açа, 2002; Özcan, 2003; Bars, 2015; Kalkan, 2016) ve düşman tipi (Yücel, 1998) üzerine yoğunlaşılır. Bunların yanı sıra Oğuz Kağan Destanı, Manas Destanı ve Dede Korkud Hikâyeleri (Yıldız, 1995) ile Ural Batır, Akbuzat ve Köroğlu Destanı (Ergun, 2001) kahramanları alp tipi bağlamında karşılaştırmalı olarak ele alınır. Ayrıca alp tipi, ulu kişi tipi ve düşman tipinin (Eliuz, 2000) bir arada ele alındığı bir makalede dikkat çeker.

Destanlarda yer alan tiplerin yanında makaleler içerisinde motifler üzerine de çalışmalar yapılmıştır. Bu motifler, mitolojik kökenli motifler bağlamında; olağanüstü at (Ergun, 2001; Bars, 2015), olağanüstü doğum (Bars, 2015; Kalkan, 2016), olağanüstü dağ (Bars, 2015),olağanüstü ağaç (Ergun, 2001), ölüp-dirilme motifi (Açа, 2002) şeklindedir. Zikredilen makale/tebliğlerin içeriğine eğilmek gerekirse;

Culdız Orazbakova, *"Manas Destanı'ndaki Atların Tipleri*" adlı tebliğde at tipleri üzerinde durur. Olağanüstü kahraman ve at tiplerinin dönemin totemistik düşüncelerinden kaynaklandığını belirten C. Orazbakova, tiplerin benzerliğini Türk Dünyasında yer alan boyların köken birliğine bağlar.

Naciye Yıldız *"Oğuz Destanı'na, Manas Destanı'na ve Dede Korkud Hikâyeleri'ne Yansıyan Kahraman Kültür Tipindeki Ortaklıklar"* adıyla sunduğu

tebliğde bağımsız destanlar arasındaki benzerliklerin dört kültür tipi ve prototiple açıklanabileceğini söyler. Bu tipler: 1) Uyumlu Kültür- Zihniyeti ve Uyumlu İnsan, 2) Kahraman Kültür- Zihniyeti ve İnsan, 3) Zahit Kültür - Zihniyeti ve İnsan, 4) Mesihçi Kültür- Zihniyeti ve İnsan. Dört başlıkta ele aldığı kültür tiplerinden bilhassa kahraman kültürü içinde var olan kahramanlara odaklanır. Bu kültür tipi kahramanlar, dünyaya egemen olan Manas ve Dede Korkut kahramanlarıdır.

İsmet Çetin, L.Raglan'ın kahraman kalıbını esas alıp Türk destan kahramanlarının özelliklerini tespit ettiği *"Türk Destan Kahramanları ve Köroğlu"* adlı tebliğinde bu kalıbın Türk destan kahramanları ile uyum sağlamadığını ifade eder. Ardından kendi oluşturduğu Türk destan kahramanı kıstaslarını ortaya koyar .

Ayşe Yücel, *"Masallarda Dev ve Yaratılış Destanındaki Benzerleri"* adlı çalışmasında masallarda ve destanlarda geçen dev ve benzeri yaratıklarla ilgili bazı tanımlamaları verir. Dev ve benzeri yaratıkların efsane, masal ve destanlardaki fonksiyonları üzerinde durur. Yaşadıkları yerler, yaşama biçimleri, fiziki özellikleri ve davranışları başlıkları altında inceler. Yazının sonuç kısmında, destanlarda devler ile Erlik'in birbirlerinden farklı olmakla birlikte benzer yönlerinin bulunduğunu ifade eder.

Mekin Ekici tarafından sunulan bildiri *"Dede Korkut Kitabı'nda Kadın Tipleri"*'adını taşır. Öncelikle ideal kahraman tipini tanımlayan M. Ekici, Dede Korkut'ta yer alan kadın tiplerini; ideal eş ve anne tipi, ideal sevgili tipi ve yardımcı tip olmak üzere üç başlıkta ele alır. Bu kadınların ideal kahraman karşısındaki konumunu belirler.

"Dede Korkut Hikâyelerinde Tipler" başlığı ile Ülkü Eliuz tarafından da bir bildiri sunulduğu görülür. Ü. Eliuz öncelikle kendi tip tanımını yapar ve ardından Dede Korkut'ta yer alan tipleri: Ülkücü (Tematik gücü temsil eden) Tipler ve Yozlaşmayı Temsil Eden Tipler olmak üzere ikiye ayırır. Ülkücü tipler altında; alp ve ulu kişi tipini, yozlaşmayı temsil eden tipler altında; yozlaşmayı kalıtsal olarak devam ettirenler ve toplumsal sürecin yozlaştırdığı tipler olarak alt başlıklarda ele alır. Çalışmada insanlığın ortak değerleri üzerine yoğunlaşıldığını ve bu tiplerin Türk insan tipini ortaya koyduğunu ifade eder.

Metin Ekici, *"Anadolu Sahası Köroğlu Anlatmalarında Kadın Tipleri"* başlıklı çalışmasında Köroğlu'nun Anadolu anlatmalarında kadın unsurları üzerinde durur ve Köroğlu anlatmalarında âşık olma motifini inceler. Kadın tipini; Köroğlu'nun ve

keleşlerinin evlenmeyi düşündüğü kadın tipleri, Köroğlu ve keleşlerine yardımcı kadın tipleri, Köroğlu ve keleşlerine kötülük yapan kadın tipleri şeklinde üç başlıkta ele alır.

Mehmet Açа'nın "*Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme ve Alp Kavramı Üzerine Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri*" adlı makalesi o zamana kadar yapılan alp tipi tanımlarını ele alır. M. Açа, Kuzey ve Sibirya Türklerinin destan kahraman tipi ile Batı Türklerinin kahraman tipleri arasında farklılıklar olduğunu ileri sürer. Temelde alp tipinin sadece Oğuz Kağan gibi bir tip olmadığını çeşitli örneklerinin bulunduğunu belirtir ve alp tipinin sahip olması gereken kriterleri açıklar.

Metin Ergun, *"Ural Batır, Akbuzat ve Köroğlu Destanları Arasındaki Benzerlikler"* adlı çalışmasında Köroğlu, Ural Batır ve Akbuzat destanlarını motifleri (ağaç, at, ölümsüzlük suyu…) ve mitolojik kökenleri bakımından karşılaştırır. Her üç destanın da çok benzer yönünün olduğunu tespit eder ve destanlardaki motiflerin kültür köklerinin aynı olduğunu, aynı mitolojik dünyadan doğduklarını ifade eder.

Ali Abbas Çınar, *"Türk Destanlarında Alp Tipi At"* makalesinde alp tipi at ile kahramanın kaderinin birbirine bağlılığını vurgular. Destanlarda kahramanın yardımcısı olma fonksiyonunu yüklenen at, ideal kahraman tipinin arkadaşı, yoldaşı, dostu olarak benimsenir. Makalede Göktürk yazıtlarından başlayarak bazı Türk destanlarından (Manas, Köroğlu, …) hareketle alp tipi atın özellikleri verilir.

Mehmet Açа'nın bir diğer çalışması *"Şamanlığa Geçişteki Ölüp Dirilme Ritüelinden Türk Destanlarındaki Ölüp Dirilmeye"* başlığını taşır. Makale temelde, Türk destanları ve halk hikâyelerinde görülen öldürülen kahraman tipinin, yeniden dirilmesi motifinin şamanlığa geçişte görülen ölüp-dirilme ritüeli ile olan bağlantısını ortaya koyar. M. Açа bu ölüp-dirilmeyi kahramanın, intikam almak istemesine bağlayarak reenkarnasyonla ilişkilendirir.

Merdan Güven, *"Oğuz Kağan Destanı'nda Hayvanlar"* adlı makalesinde Türk mitolojisinde büyük önem arz eden geyik, ayı, kurt, at gibi hayvanlar üzerinde durur. Destanda yer alan hayvanların motif olma özellikleri ve Türk kozmogonisinde ki manalarını göz önüne alır.

Tarık Özcan, *"Oğuz Kağan Destanı'nın Kahramanlık Mitosu Bakımından Çözümlenmesi"* başlığını taşıyan yazısında Oğuz Kağan'ın kahramanlık mitosu bakımından incelemesini yapar. Bunu ideal kahraman tipi olarak adlandırdığımız Oğuz Kağan'ın fiziksel ve ruhsal özellikleri ile liderlik vasfı üzerinden verir.

Mehmet Emin Bars, *"Köroğlu Destanı'nda At, Kadın, Silah"* adlı makalesinde uzun asırlardan günümüze ulaşan ve hâlâ anlatım geleneğindeki yerini koruyan Köroğlu Destanı'nde yer alan tip ve at tipi bağlamında uçan at motifine değinir. At ve kahramanın belli ölçüde özdeşleşmesine kadar uzanan kahraman ve at birlikteliğini, daha çok bir aşk ve haz mevzuu olarak görülen kadın tipini yoğun şekilde işler.

Mehmet Emin Bars, *"Türk Kahramanlık Destanlarında Kadın Tipleri"* başlığı altında önce kadının Türk kültür tarihindeki yeri hakkında kısa bilgi verir. Ardından Türk destanları üzerinde yapılan çalışmalarda ortaya çıkan kadın tipleri üzerinde durur ve bu çalışmalardan yola çıkılarak Türk kahramanlık destanlarındaki kadın tipleri belirlemeye çalışır.

Yine Mehmet Emin Bars'a ait *"Türk Destan Kahramanı Tipi Bağlamında Battal Gazi Tipi"* adlı makalede destan kahramanı tipi olarak Battal Gazi'de bulunan nitelikleri incelenir. Öncelikle Türk destan kahramanlarında bulunan nitelikler üzerinde durulur. Akabinde bu bilgiler ışığında Battal Gazi, destan kahraman tipi olarak ele alınır. Çalışmanın sonucunda Battal Gazi'nin Türk destan kahramanlarının taşıdıkları birçok niteliğe sahip olduğu ileri sürülür. Makalede olağanüstü doğum motifi, kimliğin gizlenmesi motifi, mekân tasavvuru açısından olağanüstü dağ motifi ele alınır.

Asiye Figen Kalkan, *"Türk Destanlarında Kahramanın Olağanüstü Doğumu"* adlı makalesini doktora dersleri sırasında Ayşe Yücel Çetin'in önerileri ile oluşturur. Türk dünyası destanlarında, coğrafî farklılıklara rağmen meydana gelen ortak paydaların toplumu temsil eden bir kahraman tipini oluşturduğunu ifade eder. A. F. Kalkan, Türk destanlarının, Batı kaynaklı destanlardan ayrılan yönü olarak görülen ancak diğer Türk boylarında da benzer şekillerde görülen 'kahramanlarının olağanüstü doğumları' üzerine eğilir. Bu olağanüstülükleri daha çok çocuksuz bir anne-babanın dua ile rüyada görülen dervişin yardımıyla çocuk sahibi olması; kahramanın mezar, mağara gibi kapalı bir alanda doğması ve peri, gün ışığı, kurt gibi çeşitli mitik unsurlarla dünyaya gelmesi etrafında toplar. Böylelikle hem kahraman tipini hem de Türk destanlarında doğum bağlamında görülen motifleri ele alır.

Destanlar üzerine yapılmış olan daha pek çok çalışma bulunsa da bu başlık altında temelde hem tip hem motif üzerine hazırlanmış olan çalışmalar tespit etmeye çalışıldı.

BİRİNCİ BÖLÜM

UYGURLARDA DESTANCILIK GELENEKLERİ

1.Uygur Türklerinde Destan

Destan tanımı içerisinde de değindiğimiz gibi Uygur Türklerinde "destan" kavramı klasik destan tanımından farklılık gösterir. Anadolu'da kahramanlık konulu ve olağanüstü motiflerle yüklü "epope" kavramını karşılayan anlatılar için "destan", aşk konulu anlatılar için "halk hikâyesi" terimleri kullanılmasına karşın Uygurlar arasında bu iki tür birbirinden ayrı görülmez.

Alimcan İnayet kahramanlık konularını esas alan epopelere "*destan/kahramanlık destanı*", halk hikâyesi türündeki anlatılara da "halk destanı" diyerek bu karışıklığı önlemeye çalışır (İnayet, 2014: Önsöz). Bu durum Uygur Türklerinin destanlarının tasnif edilmesini de zorlaştırır. Bazı Uygur bilim insanları tasnif yaparken destan ve halk hikâyesini hatta kimi zaman efsaneyi de bu gruba dâhil ederek dönemlere ayırır, bazıları ise konuları esas alarak bir tasnifi yapar. Bu tasniflerden biri Mehmet Zunun ve Abdukerim Rahman'a aittir: "

A. *Kadim Uygur Halk Destanları: Oğuz Kağan, Dede Korkut, Alper Tonga, Ferhat-Şirin*
B. *Orta Çağda ya da İslamiyet'tenSonra Yaratılan Halk Destanları: Lieyli-Mecnun, Yüsüp-Züleyha, Gerip-Senem, Tahir-Zohra, Kemerşah, Hörlika-Hemracan, Senuber*
C. *Yakın Çağ Tarihinde Yaratılan Halk Destanları: Nozugum (1826), Gülemhan (1820-1825), Seyit Noçi (1911-1914), Abdurrahman Hoca (18.yy-19yy.)*" (İnayet, 2014: 24-25).

Bu tasnif yüzyıllar önce yazılı edebiyata geçen destanların varlığının korunduğunu ortaya koymakla beraber Uygurların 18., 19. yüzyılda verdikleri mücadelelerin, yaşadıkları olayların etkisiyle hâlâ sözlü gelenenekte destan yaratmaya devam

ettiklerinin bir göstergesidir. Dolayısıyla Uygur destanları ve destancılık geleneği günümüzde de varlığını koruyan bir yapı arz eder.

Alimcan İnayet; Mehemmetcan Sadık, Osman İsmail ve Abdukerim Rahman'ın yaptığı diğer tasnifleri tek tek vererek kendisi de *Uygur Halk Eğiz İcadiyati* adlı eserden hareketle yeni bir tasnif ortaya koyar. Kahramanlık destanları ile tarihî destanları, kahramanlık olgusu etrafında toplandığı için bir arada ele alarak "kahramanlık destanları" olarak değerlendirir. Diğer gruba "aşk destanları" ve hem aşk hem kahramanlığın yer aldığı gruba "aşk ve kahramanlık destanları" der (İnayet, 2014: 25-27). Bu tasnifini de Türk Kültürü adlı dergide yayınlanan ve "Azerbaycan Destanları Hakkında" başlığını taşıyan bir makaleye dayandırır. Ardından bazı destanların tamamıyla sadece kahramanın başından geçenleri ifade ettiğini belirtir. Bu sebeple aşkı ve kahramanlığı temel almadan oluşan destan/ hikâyeleri "sergüzeşt destanları" olarak değerlendirir: "

A. *Kahramanlık Destan/Hikâyeleri: Emir Göroğlu, Yusuf Ahmet, Çın Tömür Batur, Nozugum, Seyit Noçi, Abdurrahman Hoca.*
B. *Aşk Destan/ Hikâyeleri: Yusuf ile Züleyha, Leyla ile Mecnun, Kamerşah ile Şemsi Canan, Garip ile Senem, Tahir ile Zühre, Senuber, Şehzade Ferruh ve Melike Gülruh, Şehzade Nizamettin ve Melike Rena, Şehzade Behram ve Melike Dilriz, Boz Körpeş Karaköz Ayım, Kakkuk ile Zeynep.*
C. *Aşk ve Kahramanlık Destan/Hikâyeleri: şehzade Ferhad ve Şirin, Hurilika ile Hemracan, Gülendem, Boz Yiğit, Kızıl Gülüm.*
D. *Sergüzeşt Destan/Hikâyeleri: Şah Adilhan, Hoca Beht ve Onun Oğlu, Sultan Cimcime"* (İnayet, 2014: 24-27).

Ancak değerlendirmeye tabi tuttulan on sekiz destan metni ve çeşitlenmeleri göz önüne alındığında şöyle bir tasnif yapmak mümkündür:

1. Kahramanlık Konulu Destanlar: Abdurrahman Hoca, Batur Destanları (Çın Tömür Batur), Göroğlu, Nozugum, Seyit Noçi.
2. Aşk Konulu Destanlar: Boz Yiğit, Boz Körpeş- Karaköz Ayim, Garip ile Senem, Hurilika- Hemracan, Kamerşah ve Şemsi Canan, Kızıl Gülüm, Senuber, Şah Adilhan, Şehzade Behram ve Melike Dilriz, Şehzade Nizamettin ve Melike Rena, Tahir ile Zühre, Yusuf- Züleyha.
3. Aşk ve Kahramanlık Konulu Destanlar: Gülendam.

Kahramanlık destanları konusunda aynı görüşe sahip olunsa da aşk destanları içerisine Alimcan İnayet'in aşk ve kahramanlık konuları içerisinde yer verdiği Boz Yiğit, Hurilika-Hemracan ve Kızıl Gülüm adlı destanları dahil edildi. Kızıl Gülüm destanı çobanlık yapan Bülbül'ün, Kızılgül'e olan aşkı ve mücadelelerini işler. Bülbül ve Kızılgül birlikte büyürler ve âşık olurlar. Zalim bey İsa'nın elinde esir olan sevgili Kızılgül'ü kurtarmak ve ona kavuşabilmek için verilen çaba alegorik bir şekilde destanda verilir. Hurilika- Hemracan destanında kahraman Hemracan'ın, babasının rüyasında gördüğü kuşa (sembolik olarak) âşık olması üzerine onu bulmak için çıktığı yolculukta Hurilika'yı görerek âşık olması esastır. Ayrıca kahramanın macerasında zorda kaldığı zamanlarda kendi aklı ve gücü ile değil Hurilika'nın ve Hızır'ın yardımı ile zafere ulaştığı görülür. Benzer şekilde Boz Yiğit de rüyasında üç kez gördüğü Sahipcamal adlı şah kızını bulmak için yola düşer ve ona kavuşmak için çeşitli mücadeleler verir. Ancak sonunda kahramanın hayatı sevgili uğrunda sonlanır. Dolayısıyla destanlarının sınıflandırmasında zikredilen üç metnin aşk konulu destanlar içinde ele alınması daha uygun olacaktır.

Ayrıca Alimcan İnayet dördüncü başlıkta aşkı ve kahramanlığı temel almadan kahramanın biyografisi üzerine kurulduğunu belirttiği sergüzeşt destanları ele alır. Ancak burada sınıflandırmaya koyduğu Şah Adilhan Destanı daha çok İslamiyet sonrası oluşmuş bir Türk destanı muhtevasına sahiptir. Kahramanın biyografisinden çok Hakk'a yüce bir sevgi ile bağlı olan bir kahramanın, ondan gelen zorluklar karşısında yine aşkla ona yöneldiği görülür. Dolayısıyla Şah Adilhan destanı dünyevî aşk yerine ilahî aşkı esas alan bir destandır ve aşk konulu destanlar içinde değerlendirilmelidir.

1.1. Kahramanlık Konulu Destanlar

Kahramanlık konulu destanları içerisine yer verilen; Abdurrahman Han, Nozugum, Seyit Noçi Destanları Doğu Türkistan'daki Mançu istilaları karşısında direniş gösteren kahramanların mücadelesini yansıtır. Tarihî olay ve kişiler üzerine kurulması yönüyle realist bir yapıdadırlar. Batur destanları ise daha çok masal türüne yakınlık gösterip pek çok mitolojik öğeyi bünyesinde barındıran temelde kardeş için verilen mücadeleler konu edilir. Göroğlu ise diğer Türk boylarında olduğu gibi kahramanlığın, yiğitliğin sembolü olarak kabul gören destanlardandır.

Abdurrahman Han destanında ve çeşitlenmelerinde kahraman okumuş ve Hızır'ın duasını almış bilge kişidir. Çin-Mançu istilacılarının ağır baskı ve zulmü altında ezilen halkı örgütleyerek yurdu ve milleti bu durumda kurtarmak için yönetime baş kaldırır. Önceleri bu başkaldırı sonuç verip muzaffer olunsa da yıllarca yanında eğitip büyüttüğü hain İsmail'in düşmanla iş birliği yapması kahramanın ölümüne neden olur.

Batur destanlarında kahramanlar genellikle soylu aileden gelir. Kahraman yaşadığı mekandan uzaklaşmadan evvel kız kardeşine/ eşine bir takım yasaklar koyar. Bu yasaklar toplumda benimsenen ve kutsal sayılan yasaklardır. Ancak kadın kahraman bu yasaklara riayet etmediği için Yalmavuz (cadı) ile karşılaşır. Kahraman evine döndüğünde Yalmavuz'un kız kardeşinin/ eşinin kanını emdiğini öğrenerek bu cadıya karşı mücadele verir.

Göroğlu Destanı, Uygur destanları içerisinde kahramanlık üzerine kurulmuş olan en hacimli destandır. Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan gibi pek çok Türk boyunda da belirli farklılıklarla varlık gösteren destandır. Çembil'in beyi olan Göroğlu'nun içte ve dışta düşmanlara karşı verdiği mücadele söz konusu edilir. İçerisinde yoğun şekilde İslamiyet öncesi ve sonrası unsurlar yer alır. Uçan atı Leyli Tulpar'ın, Hz. Hızır'ın, peri eşi Ağa Yunus'un ve yiğitlerinin ideal kahramana yaşadığı olaylar karşısında yardımcı olduğu görülür.

Nozugum Destanı ve çeşitlenmelerinde, kahraman 1826 yılında Kaşgar'da meydana gelen Mançu istilasında baş kaldıran yiğit kız kahramandır. Bu istilada baş kaldıran direniş sahiplerinin sonu kanlı olmuştur. Direniş bastırıldığında binlerce kişi İli'ye sürgün edilir. Nozugum da sürgün edilenler içindedir. İli'ye geldiğinde de güzelliği ve yiğitliği sebebiyle zulümle karşı karşıya kalır. Mançu beyi ile evlenmeye zorlanır. Kahraman, Mançu beyini öldürerek kaçar ancak sonunda yakalanarak idam edilir.

Seyit Noçi Destanı'nda kahraman Seyit yoksul bir ailede dünyaya gelir. Gelaohui teşkilatına katılarak halka zulmeden yönetici ve beylere karşı durur. Zalim beyler kısa bir müddet sonra bu teşkilatı basarak Seyit hakkında tutuklama emri çıkarırlar. Bunun üzerine kahraman diyar diyar gezer. Bir müddet Üçturpan valisi Ma Şaovu'nun yanında kalır. Yurduna dönmek üzere yola çıkacakken Seyit'i güç ile ortadan kaldıramayacağını anlayan Ma Şaovu kurnazca bir oyunla Seyit'in ölüm mektubunu yazar. Dürüstlüğü ve yiğitliği ile bilinen Seyit "ölüm mektubunu" açıp okumadan kendi eliyle bu mektubu

Ma Titey'e ulaştırır ve mertliğinin bedelini idam edilerek öder. Destanın diğer çeşitlenmesi de benzer bir muhteva kurgusuna sahip olup kahraman yurdu için zalim beylere karşı mücadele verir. Kahramanın ölümü bu çeşitlenmede ihtiyar bir kadın tarafından kandırılarak yakalanması ile gerçekleşir.

1.2. Aşk Konulu Destanlar

Aşk konulu destanlar muhtevalarında birbirlerine aşk ile bağlı olan sevgililerin yaşadıklarını konu edinir Kahramanların karşılaştıkları engeller karşısındaki mücadelelerini, aşklarından vazgeçmemelerini, aşk için hayatlarından vazgeçmelerini işler. Aşk konulu destanları trajik sonla ve mutlu sonla biten destanlar olmak üzere ikiye ayırmak gerekirse;

Boz Yiğit'in her iki destan metninde de Rum Şehri padişahı Tammas Han'ın kızı Sahipcamal uğruna Zeytun ve Sahipcamal'ın babasına karşı verdiği mücadeleden söz edilir. Boz Yiğit, Zeytun ve askerlere karşı verdiği savaştan hep galip çıkar. Tammas Han, Boz Yiğit'i güçle yenemeyeceğini anlayınca tuzak kurar ve ele geçirerek idam ettirir. Destan trajik sonla biter. Destan sonundaki rivayet onların öte dünyada kavuştuklarını bildirir. Ancak çeşitlenmenin birinde kahramanın ölümünden sonrasına dair bilgi yer almaz.

Boz Körpeş-Karaköz Ayim'de, Karaköz'ün yengesinin iftiraları üzerine abisi ve babası Boz Körpeş'e düşman olur. Ancak onu güçle yenemeyeceklerini anlayıp Boz Körpeş'i tuzakla öldürdükleri görülür. Destan trajik sonla biter. Konuşan atı ve turgayı kahramanı kurtarmak için sihirli ilacı bulmaya çalışsa, Karaköz, diriltmek için çabalasa da bunu başaramazlar. Rivayete göre iki sevgilinin ruhları her gece ay ışığında bir araya gelir.

Garip ile Senem'de iki soylu kahramanın doğumlarıyla kaderleri birleşir. İki aile arasında kahramanların büyünce evleneceklerine dair ahd verilir. Ancak Garip'in babasının ölümü üzerine Senem'in annesi statü farklılığını öne sürerek şahın gönlünü yapar. Şah bu sebeple ahdini bozarak kızını Garip'e vermekten vazgeçer ve onu sürgüne gönderir. Dadı Ana'nın yardımları ile yeniden kavuşan kahramanlar Süçük adlı cariye yüzünden ayrılmak zorunda kalsalar da kaçarak bu durumdan kurtulurlar. Gelişen olaylar neticesinde ilahî güçlerin yardımıyla kahramanlar evlenerek mutlu sona ulaşırlar.

Hurilika- Hemracan'ın iki çeşitlenmesinde de Hemracan'ın, babasının rüyasında gördüğü kuşa (sembolik olarak) âşık olması üzerine onu bulmak için çıktığı yolculukta Hurilika'yı görerek âşık olduğu görülür. Devler, periler ve daha pek çok olağanüstülüğün olduğu destanda kahramanın kuşa ulaşmasını engellemek isteyen ağabeyleri ve Hurilika ile evlenmesini engellemeye çalışan Hurizefran karşı güç olarak karşımıza çıkar. Sonunda âşıkların birbirlerine kavuştukları görülür. Destan mutlu sonla biter.

Kamerşah ile Şemsi Canan Destanı'nda kahramanın rüyada görüp âşık olduğu Şemsi Canan'a ulaşmak için çıktığı üç yüz yıllık yolda verdiği mücadeleler, Hızır ve Salmas Dede'nin yardımları görülür. Şemsi Canan'nın babası Şaperkut kızını vereceğini söyleyerek Kamerşah'tan İrem Bağı yapmasını ister. Ancak sözünde durmayarak kahramanı öldürmek için yola çıktığında ilahî kudret tarafından cezalandırılır. Kamerşah bu durum karşısında Şaperkut'u iyileştirerek karşılığında sevgiliye kavuşur ve destan mutlu sonla son bulur.

Kızıl Gülüm, çobanlık yapan Bülbül'ün, Kızılgül'e olan aşkını ve mücadelelerini anlatır. Bülbül ve Kızılgül birlikte büyürler ve âşık olurlar. Bülbül, zalim bey İsa'nın elinde esir olan sevgili Kızılgül'ü kurtarmak ve ona kavuşabilmek için çeşitli yollardan geçer. Destan sonunda kahraman sevgiliye kavuşur. Bülbül ve gül arasındaki aşk alegorik bir şekilde işlenir.

Senuber soylu bir şahın oğludur ve rüyasında gördüğü Gülperizat'ın aşkına esir olarak yardımcısı Ziver ve beş yüz yiğitle birlikte yola koyulur. Ancak yolda başlarına gelen tehlikelerin ardından kahramanın yanındaki herkes ölür. Senuber yola tek başına devam eder. Hızır ve Mihri Engiz'in yardımlarıyla sevgiliye kavuşur. Yurda dönerken ettiği dualar neticesinde ölen yiğitler dirilir. Gülperizat ve Mihri Engiz ile mutlu olan Senuber devlet işlerini de akıllı bir şekilde yöneterek muradına erer.

Şah Adilhan, Yemen halkının Allah'a yüce bir sevgi ile bağlı olan bir şahıdır. Allah rızası için kalenderlere teslim eden şah yurdundan, eşi Melike Gülçehre'den, oğulları Faruh ile Cemşid'den çeşitli sebeplerle ayrı kalır. Bütün olanlara rağmen her şeyin Hakk'tan geldiğini bilerek sabırla bekler. Uzun yıllar çektiği çilelerden sonra Diyarbekri'de başına konan devlet kuşu sayesinde yeniden sultanlığı kazanır. Ardından kaybettiği eşine ve evlatlarına yeniden kavuşan şah, sabrının meyvelerini kazanıp mutlu bir hayata devam eder.

Şehzade Behram ve Melike Dilriz soylu ailelerin evlatlarıdır. Melike babasının tahtına çıkıp davacıların dava ve şikâyetlerini sorgulayacak, erlerle şiir yarışlarına katılacak kadar akıllı ve zeki bir kızdır. O kadar güzeldir ki gören herkesi kendine hayran eder. Bir geyiğin peşinde avlanan Behram da, Melike'nin resmini görerek ona âşık olur. Evlenmek isteyenleri şiirle sınayan melike Behram'a da aynısını yapar. Ancak yenemeyeceğini anlayınca yüzünü göstererek güzelliği ile bayıltır ve ölüm emrini verir. Bu esnada Behram'ın haksızlıkla ölüme gönderilmesinden dolayı Allah tarafından Hızır, Melike'ye talip olarak gönderilir. Hızır, Melikeyi yenerek Behram ile kırk gün kırk gece süren bir düğün ile evlendirir.

Şehzade Nizamettin ve Melike Rena iki ayrı diyarın şahlarının evlatlarıdır. Burada kız kahraman has bahçede uyurken sevgiliyi rüyada görür ve âşık olur. Bir müddet sonra ticaret yapan Şehzade Nizamettin'i görüp halini arz eder. Kahramanlar bir gece yarısı aralarında nikah kıyarlar. Ancak Melike Rena'nın babası sevgililerin birbirlerini öptüğünü görüp Şehzade Nizamettin'in ölüm emrini verir. Şehzade bir takım badirelerden sonra gelip Melike Renayı kaçırır. Destan burada son bulur dolayısıyla tamamlanmamışlık söz konusudur. Melike Rena ve Şehzade Nizamettin evlenip birbirlerine kavuşmuş olsalar da kırk gün kırk gecelik düğün yahut kahramanın tahta geçip yurdu idare etmesi söz konusu edilmez.

Tahir ile Zühre iki padişahın çocukları olup Akhan ve Karahan onları büyüyünce evlendirmek üzere karar verirler. Ancak yaşları geldiğinde yurda yapılan saldırılar neticesinde Karahan yurda saldıran düşmanı yenen kişiye kızını vereceğini duyurur ve bu sebeple yiğitlik gösteren Kara Batur'a kızını verir. Ancak sevgililer bu durumu kabul etmeyince Karahan Tahir'i sandığa koyup sürgün eder. Bir müddet sonra yurda geri dönen Tahir, Zühre ile görüşmeye başlar. Bu durumu öğrenen Karahan, Tahir'i öldürür. Zühre, Tahir'in ardından, Kara Batur da Zühre'nin ardından aşkı için mezara girer. Destan metni trajik bir son ile tamamlanır.

Yusuf- Züleyha İslam dünyasında büyük etki gösteren ve sevilen destandır. Kur'ân'da geçen Yusuf peygamber kıssasından hareketle oluşturulan destan metni peygamber Yusuf ile ona âşık olan Züleyha'yı esas alır. Destan'da Yusuf peygamberin kardeşleri tarafından gördüğü eziyetler ve babasından ayrı kalışı Yusuf kıssalarındaki ile benzerdir. Ancak Züleyha'nın rüyasında Yusuf'u görüp âşık olması ve o zannederek başkası ile evlenmesi farklılık arz eder. Köle olarak Mısır'a doğru ilerleyen Yusuf

peygambere dair bir daha bilgi verilmez. Destan metni Züleyha'nın Mısır azizi ile evlenmesi ile son bulur.

1.3. Aşk ve Kahramanlık Konulu Destanlar

Gülendam Destanı tek bir kahraman üzerine kurulu olup sevgilinin ideal kahraman için verdiği mücadeleleri ancak destanın sonunda fark edilir. Gülendam, Yarkent Şahı Yusuf Kadir Hanoğlu'nun akıllı, gazel ve şiir okumada mahir ve güzel kızıdır. Vakti saati geldiği için Gülendam'a talip olanlar kahramanın yurduna gelerek onunla evlenmek istediklerini söylerler. Gülendam kendisi için en müsait olan kişiyi belli sınavlardan geçirerek karar verecek, kendisini yenebilecek akıl ve güce sahip olan kişiyle evlenecektir. Ancak sınamalar sırasında yurda yapılan düşman saldırısında Gülendam yiğit bir asker gibi hazırlanıp düşmanı yurttan atan kişi ile evleneceğini bildirir. Buraya kadar aşk konulu destan özelliği gösteren destan metni buradan sonra kahramanlık destanına dönüşür. Gülendam kendisine talip olan beyler ve askerlerle Kara Hitayları yurttan atmak için mücadeleler verir. Şingşingşa'yı kurtarmak ve yurdu düşmandan korumak için çıktığı yolda Şahanver'i kendisine vefakâr eş olarak seçer. Mutlu son ile biten destan metninde Gülendem ile Şahanver'in düğünleri yapılır. Ardından Gülendem ve Şahanver, Uygur yurtlarında gezerek düşmanların korkulu rüyası olurlar.

Destan içerisinde kahramanın hem sevgili ile kavuşmasına hem de yurdun dirliği için verilen mücadelenin anlatılması destanın aşk ve kahramanlık destanı olarak alınmasını sağlar.

2.Uygur Türklerinin Destancılık Geleneği

Destancılık geleneğinde öncelikle üzerinde durulması gereken husus 'gelenek' kavramıdır. Gelenek; yüzyıllardan beri süren şifâhi yol ve yöntemlerle elde edilen, insanlar üzerinde yaptırım gücü olan, değişen ve gelişen zaman şartlarına bağlı olarak yenilenerek geçmişten geleceğe aktarılan kültürel kalıntılar, bilgiler, alışkanlıklar, törelerdir. Destancılık geleneği de en eski anlatılardan beri destanın oluşum aşamasından itibaren şeklini, içeriğini, yaratıcısını, aktarımını ve nerde, ne zaman, nasıl icra edildiğini bünyesinde barındırır. Uygur Destancılık geleneği hakkında en kapsamlı

bilgiyi kendisi de Doğu Türkistanlı olan Uygur bilim adamı Abdulhakim Mehmet'in doktora tezinde görmek mümkündür.

A. Mehmet destanların ve destancılık geleneğinin on halkalı sistem içerisinde değerlendirildiğinde tanınma imkanı bulacağını ifade eder. Bu on halkalı sistem: "Millî Şuur", "Millî Bilinç", "Millî Kutsallık"; "Metin", "Melodi", "Dil", "Hacim veya Kapasite", "Müzik Aleti", "Anlatıcı", "Anlatım Yeri", "Anlatım Zamanı", "Dinleyici" şeklindedir (Mehmet, 2006: 60-64). Burada ele alınan en önemli unsur "anlatıcı"'dır. Temelde destan olmak üzere daha pek çok anlatı sözlü geleneğe dayandığı için icra ortamının ve geleneğin en öndeki unsuru anlatıcıdır. Anlatıcı; metni, ezgiyi, müzik aletini, dilini, on halkalı siteme dahil olan bütün unsurları kendisinde toplar. Yani M. Ekici'ye göre mevcut anlatıları icra edenler de yeni anlatıları yaratanlar da geleneğin temsilcisi konumundaki bu anlatıcılardır (Ekici, 2005: 225-229)

Anlatıcıların icra sırasındaki muhtevalarına gelecek olursak en yaygın kullanılan anlatı destanlardır. Dastan terimi ile karşılanan ve Uygur sözlü geleneğinin en kapsamlı anlatması olan halk destanları, Anadolu sahasındaki destan ve halk hikâyelerinin belli başlı bir takım özelliklerini bünyesinde barındırır. Nazım-nesir karışık bir yapıya sahip olan destanlar, aşk ve kahramanlık destanları olarak ayrılırlar. Aşk ve muhabbet konusunun hakim olduğu halk destanlarında daha çok mensur kısımlar uzun, manzum kısımlar kısadır. Kahramanların ağzından söylenen ve yiğitliğin vurgulandığı kahramanlık konulu destanlarda ise; manzum kısımların uzun, mensur kısımların kısa tutulduğu görülür. Uygur destancılık geleneğinde, diğer boyların destancılık geleneğine göre dörtlük-beşlik nazım birimleriyle ve hece ölçüsüyle yazılı manzum kısımların daha fazla olduğu görülür (Yıldız Ata, 2015: 80). Sebebi ise manzum kısımların icrasında rebap, tambur, setar, gircek sapayı gibi çeşitlik müzik aletlerinin etkili şekilde kullanılmasıdır. Yani bu kısımlar makamlaşan ezgilere sahiptirler. Mensur kısımlar ise herhangi bir nağme olmadan da söylenilebilir. *"Ancak bazı destanlarda 'mergul' adı verilen güftesiz giriş musikileri bulunur"*[4]. Meguller, Anadolu'daki taksimler ile benzer olsa da Anadolu'da taksimlere destan icrasında yer verilmez.

Destan musikisinde, 'on iki makam' adını taşıyan destan makamları, Uygur destancılık geleneğinde büyük öneme sahiptir. On iki makam bağlam merkezinde

[4] http://www.isaozkan.com/dosyalar/uygur_halk_destan.PDF

terennüm edilirken musiki; "çonğ negme", "dastan" ve "meşrep" bölümlerinden oluşur. Her makamda ikinci bölüm epik destanların zikriyle oluşur. "Çonğ negme"den sonra başlayan Uygur halk destanlarının segah ve ırak makamlarında örnekleri olmayıp diğer on makama ait örnekler sözlü gelenekte korunur. Bu makamlarda 13 Uygur halk destanı parçası yer alır (Savut Udmuş, 2016: 133-141). Ancak incelemeye tabi tutulanlardan altı tanesi destan makamları ile icra edilir. Bunlar; Garip ile Senem, Şehzade Behram ve Melike Dilriz, Senuber, Kamerşah ile Şemsi Canan, Şehzade Nizamettin ve Melike Rena, Hurilika-Hemracan'dır.

Doğu Türkistan'da sosyal hayatın temel unsurlarından sayılan ve genç kuşağın gelenekle bağını koparmaması için maşrap toplantıları yapılır. Maşrap toplantıları daha çok şehirli kesime hitap eden uzun kış gecelerinde genç otuz kişinin tanınmış şair ve bilginlerin eserlerini okuduğu toplantılardır. Halk tabakası ise daha çok maziyi heyecanla hikâye eden meddahları dinleyerek geçmişle bağı kuvvetlendirir, millî olgunluğa ulaşır, kültürlenir (Alptekin, 1992: 62-63). Buradan da anlaşılacağı üzere Uygurların destancılık geleneğinde en göze çarpan anlatıcılar; kurguyu, türküyü, müziği ruhunda barındıran meddahlardır. Gelenekte icraları gerçekleştiren, makamları mararetle söyleyen, kahramanların davranışlarını otantik bir şekilde taklit eden kişilere meddahın yanında destancı, kıssahan, elnağmeci gibi adlar verilir. Son devrin en ünlü meddah temsilcileri ise Turdi Ahun ve Şa Mehemmet olarak bilinir. Önceleri daha yaygın olan ve usta-çırak ilişkisi içerisinde devamlılık gösteren destancılık geleneği icracıların maddi kazanç sağlayamamaları nedeniyle eski itibarını belli ölçüde kaybeder. Ancak köylerde ve küçük mecralarda kış aylarında bu gelenek yaşatılmaya çalışılır. Uygur destancılık geleneği adına yeterli kaynağın mevcut olmaması bilgileri burada sınırlandırıyor.

3.Destan Anlatıcıları İçin Kullanılan Kavramlar

Sözlü gelenek içinde genellikle belli bir müzik aleti kullanarak kudretli sözlerle destan yaratabilme, anlatabilme, aktarabilme gücüne sahip halk sanatçılarına destancı adı verilir. Metin Ekici bu konuda destan terimi gibi destancı terimini de tam olarak tanımlamanın mümkün olmadığını ifade eder. Ona göre kahramanlık konularında yeni yaratmalar düzenleme ve bunları anlatma işi "destancı" olarak adlandırılan anlatıcı

tipine aittir. Bu anlatmalar, müzik aleti eşliğinde ve nazım şeklinde olup, olağanüstü unsurlara yer verir (Ekici, 2005: 227).

Destan anlatıcıları, toplumun kültürel hafızasından beslenerek onların sözcüsü olup destan metinlerini oluştururlar. Meydana getirilen destanların varlıklarının daim olabilmesinde de yine en önemli fonksiyonu destan anlatıcıları üstlenir. Tarihin en eski çağlarından bugüne kadar destanların korunmuş olması usta-çırak ilişkisi içerisinde gerçekleşen destan anlatma geleneğinden kaynaklanır. Önceki zamanlarda itibarlı bir meslek olarak görülen destancılık son yüzyıllarda maddî olarak yeterli bir kazanç sağlamaması sebebiyle itibarını kaybetmiştir (Ata Yıldız, 2015: 81). Türk dünyasında bu gelenek bakşı, jırav, akın, âşık, gibi adlarla anılan anlatıcılarla gerçekleştirilir. Bu icracıların Uygurlar arasında meddah, destancı, koşakçı, elnağmeci, kıssahan, makamçı gibi farklı adlar aldıkları görülür. Temelde aynı görevi üstlenen bu icracılar bir takım özelliklerle birbirlerinden ayrılırlar. Bu doğrultuda icracıları zikretmek gerekirse;

3.1. Meddah

Halk arasında onlara taklitle hoş öyküler anlatıp eğlendiren sanatçıya verilen addır. Bu ad Arapça "medh" kökünden gelip methedici kişi anlamında kullanılan bir terimdir. Köprülü, 15. yüzyıldan beri bu terimin kahramanların maceralarını anlatan dolayısıyla övgülerini yapan sanatkârlar için kullanıldığını 17. yüzyıldan itibaren de kıssahan ve şehnamehan tabirleri yerine geçtiğini belirtir (Köprülü, 1986: 371). Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü'nde meddahlık için *"Pazar yeri ve cadde-sokaklarda kişileri etrafına toplayıp kıssa ve cenkname söyleme işi"* ifadeleri kullanılır (Mehmet, 2006: 122). Meddahların diğer destan anlatıcılarından ayrılan yönü, saz eşliğinde icra yapmamalarıdır. Bu yönüyle âşıklardan ayrılan meddahlar destan anlatma işini âşık geleneği mensuplarından öğrenmişlerdir (Nutku, 1997: 14). Önce taklitler yaparak dinleyicilerin dikkatini toplayan meddah daha sonra destan icrasını yerine getiren usta anlatıcıdır. Bu anlatıcılar destan kahramanlarının cinsiyetine, yaşına, mevkisine göre kahramanın psikolojisini, tahmini davranışlarını bünyesinde süzüp dinleyicilere ustalıkla etkili şekilde verirler.

3.2. Destancı

Toplumda hürmet ve saygı gören destancılar, destan yaratabilen, destan icrasını baştan sona kadar gerçekleştirebilen ve kendisinden sonra bu destanları anlatabilecek çıraklar yetiştiren sanatkârlardır. Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü'nde, "*Destan söyleyici, destan ayıtıcı"* şeklinde karşılık bulur. Destancılık ise destan söyleme ve destan yazma işi olarak ikiye ayrılır. Destan söylemeya koşmacılık, destan yazmaya Kutadgu Bilig misalen verilir (Mehmet, 2006: 122).

3.3. Koşakçı

Koşakçılar daha çok nazım destanlar sunan sanatkârlardır. Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü'ne göre *"koşak: genellikle yedi heceli, dört mısralı, ritim ve ahenk konusunda güçlü, sözcükleri basit ama canlı obrazlı şarkı oalrak söylemeye uygun bir çeşit şiir şeklide eser. Koşakçı: koşma okuyan ve söyleyen kimse"*dir (Mehmet, 2006: 121).

3.4. Elnağmeci

Destancıdan farklı olarak destan yaratma kabiliyetine sahip olmayan yalnızca söyleyebilen sanatkârlardır. Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü'nde *"nağme kılmakla uğraşan kimse "*olarak karşılık bulurlar (Mehmet, 2006: 121) Bu durum da onların icra esnasında müzik ağırlıklı destan metinleri sunduklarını gösterir.

3.5. Kıssahan

Kıssahanlar, koşakçı ve elnağmeciden farklı olarak destan metninde anlatımı daha ön planda tutan sanatkârlardır. Kıssahan, Arapça kıssa: hikâye, Farsça han: okuyucudan türemiştir. "*Kasabalarda ve kasabaların etrafındaki köylerde usta okuyucular (kıssahan olarak adlandırılırlar) da vardı ve onlar, halk kitaplarını cahil bir dinleyici grubuna yüksek sesle okur, Pazar yerlerinde veya davet edilirse, şahısların evinde icrada bulunurlar. Bu gibi durumlarda tecrübeli bir okuyucu, kendine ait bazı değiştirme ve yanlışlarla birlikte metni hafızasından okuyabilir."* (Reichl, 2014: 93). Bir nevi meddah gibidirler.

3.6. Makamçı

Makamçılar, Uygur 12 makamını icra eden kişilerdir. *"Uygur halk destanlarının "Uygur On İki makamı"nın oluşmasında etkisi büyüktür. Destanların nesir kısmı ezgisiz*

ifade edilse de şiir kısmı ezgili söylenmekte ve Rebap, Tambur, Satar, Gircek Sapayı gibi çeşitlik müzik aletleri ile icra edilmektedir"(Abduselam: 2016: 137). Yani makamcılar müzik icra ustalarıdır. Saz aleti çalarak makamları destanlarda veren destan anlatıcılarıdır.

4.Uygur Halk Destanları Üzerine Türkiye'de Yapılan Çalışmalar

4.1. Müstakil Eserler

Uygur halk destanları üzerine ilk ve en kapsamlı çalışmalar İsa Özkan (1989), Alimcan İnayet (2004; 2013) ve Abdülhakim Mehmet (2011) tarafından yapılmıştır. Alimcan İnayet ve Abdülhakim Mehmet'in çalışmaları üç cilt halinde Fikret Türkmen tarafından başlatılan "Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi" kapsamında hazırlanır.

İsa Özkan, *"Abdurrahman Han Destanı"* adıyla Uygur halk destanlarından bir destan üzerine ciddi bir çalışma ortaya koymuştur. Eser, Uygur Türklerinin sözlü edebiyatları üzerine yapılan ilk çalışmalardan biri olma özelliğine sahiptir. Dört bölümden oluşur. Giriş bölümde; Abdurrahman Han Destanı'nın teşekkül ettiği 'Hoten Şehri'nin Umumî Durumu' adı altında bağımsızlık mücadelelerinin verildiği Hoten yurdu, tarihî, coğrafî durumu ve kahramanın tarihî şahsiyeti) ele alınır. Abdurrahman Han Destanı'nın Tahlili adını taşıyan birinci bölümde destanın olay örgüsü, dil, üslup ve şekil özellikleri ile kahramanın destanî şahsiyeti üzerinde durularak destan tahlili yapılır. Ardından Abdurrahman Han Destanı'nın Motif Tahlili adıyla hazırlanan ikinci bölümde destan içerisinde yer alan motifler Stith Thompson'un Motif İndex'ine göre ele alınır ve katologda örneğine rastlanmayan motifler başlarına "A" koyulmak suretiyle eklenir. Metinler bölümünde destanın çeşitlenmeleri ve Türkiye Türkçesine aktarılmış halleri ile sözlük mevcuttur.

Proje kapsamında oluşturulan ve Uygur destanlarının temel kaynağı olarak kabul edilen ilk çalışma Alimcan İnayet tarafından *"Uygur Halk Destanları-I"* adıyla hazırlanır. Alimcan İnayet bu eserinde on adet Uygur destanının hem Uygur Türkçesi hem de Türkiye Türkçesi metinlerini verir. Bu eserde yer alan destanlar; "Nozugum" (1-22), "Seyit Noçi" (23-68), "Abdurahman Goca" (69-114), "Kızıl Gülüm" (115-142), "Çın Tömür Batur" (143-166), "Gerip-Senem" (167-234), "Tahir-Zohra" (235-278),

"Senuber" (179-364), "Kamerşah ve Şemsi Canan" (365-414), "Hörlika- Hemracan" (415-474)'dır.

Proje kapsamında hazırlanan ikinci cilt yine Alimcan İnayet tarafından *"Uygur Halk Destanları II"* adıyla hazırlanır. Yapı olarak ilk cilt ile benzerdir. Bu ciltte "Nazugimnin Kissesi" (17-26), "Seit Noçi" (27-58), "Boz Körpeş – Kara Köz Ayim" (59-84), "Şah Adilhan" (85-150), "Şahzade Behram ve Melike Dilriz" (151-188) olmak üzere beş destan metninin Uygur Türkçesi ve Türkiye Türkçeleri bulunur. İsimlerinden de anlaşılacağı üzere birinci ciltteki "Nozugum" ve"Seyit Noçi" destanlarının çeşitlenmesi olan iki destan metni de çalışmada yer alır.

Uygur Halk Destanları serisinin üçüncü cildi de "*Uygur Halk Destanları III"* adıyla aynı formatta yayımlanır. İçerisinde "Emir Görogli" (18-277), "Boz Yiğit" (278-391) ve "Gülendam" (392-477) adlı halk destanları yer alır. Bu cilt Abdülhakim Mehmet tarafından hazırlanmış olup A. Mehmet'in, 2006 yılında hazırladığı doktora tezi içerisinde çalıştığı Uygur destanlarının, Uygur Türkçesi ve Türkiye Türkçesi'ne aktarılmış hallerinden oluşur.

4.2. Tezler

Uygur destanları üzerine Alimcan İnayet (1992), Emine Arpacık (1998),Abdülhakim Mehmet (1999), Munire Aihemaiti (2003), Şükran Çatık Karadağ (2006), Reyhan Gökben Saluk (2008) ve Nehir Eren (2009) yüksek lisans tezi ve Alimcan İnayet (1995), Mehmet Aça (1998), Abdülhakim Mehmet (2006) doktara tezi hazırlamıştır.

Zikredilen tezler; Fikret Türkmen (İnayet, 1992, Eren, 2009), Volkan Coşkun (Arpacık, 1998), Alimcan İnayet (Mehmet, 1999), Aynur Öz Özcan (Aihemaiti, 2003), Levent Doğan (Çatık Karadağ, 2006), İsa Özkan (Gökben Saluk, 2008), Fikret Türkmen (İnayet, 1995), Saim Sakaoğlu (Aça, 1998) ve Metin Ekici (Mehmet, 2006) danışmanlığında hazırlanmıştır. Bu tezlerden; Yusuf-Züleyha Destanı (Arpacık, 1998), Şah Adilhan Destanı (Aihemaiti, 2003) ve Boz Yiğit Destanı (Çatık Karadağ, 2006) dilbilimsel açıdan ele alınmıştır. Diğer tezler ise halk bilimi inceleme yöntemleriyle ele alınır.

Bu tezlerden "Hurilika-Hemracan" (İnayet, 1992) , "Kozı Körpeş Bayan Sulu" (Aça, 1998), "Yusuf-Züleyha" (Arpacık, 1998), "Çın Tömür" (Mehmet, 1999), "Şah

Adilhan" (Aihemaiti, 2003), "Boz Yiğit" (Çatık Karadağ, 2006), "Köroğlu" (Gökben Saluk, 2008) , "Gül Senuber" (Eren, 2009) gibi destanlar müstakil olarak incelenir. Diğer tezlerde ise genel olarak Uygur destan ve halk hikâyelerinin bir arada incelendiği görülür.

Müstakil bir destan metninin çeşitlenmeleriyle birlikte ele alınarak ayrıntılarıyla incelendiği tezler de mevcuttur. "Hurilika Hemracan" (İnayet, 1992), "Kozı Körpeş" (Aça, 1998) ve "Çın Tömür" (Mehmet, 1999) üzerine hazırlanan tezlerde destanlar çeşitlenmeleri ile birlikte verilerek karşılaştırmalı olarak incelenir. Uygur Halk Destanları (Mehmet, 2006) üzerine hazırlanan ve içerisinde "Emir Göroğlu", "Gülendem", "Boz Yiğit" destanlarını barındıran doktora tezi icra merkezli olarak ele alınırken geri kalan tezler metin merkezli olarak çalışılır.

Tezler içerisinde destanların epizot, motif ve olay örgüleri de incelenir. Bunlar arasında; "Hurilika-Hemracan" (İnayet, 1992: 18-99), "Uygur Halk Hikâyeleri" (İnayet, 1995: 32-76), "Kozı Körpeş" (Aça, 1998: 177-290), "Çın Tömür" (Mehmet, 1999: 30-110), "Gül-Senuber" (Eren, 2009) üzerine hazırlanan tezlerde destanlar epizotları ve motifleri bakımından birlikte incelemeye tabi tutulur. "Köroğlu" (Gökben Saluk, 2008: 43-65) ve Uygur Halk Destanları adı altında ele alınan "Emir Göroğlu", "Gülendem", "Boz Yiğit" (Mehmet, 2006:148-207) üzerine hazırlanan tezlerde ise destanların motiflerinin yanı sıra olay örgüleri ve kahramanları da ele alınır. Bu destanların içeriğine dönmek gerekirse:

Alimcan İnayet'in *"Hurilika-Hemracan Hikâyesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma"* adını taşıyan tezinde Hurilika ve Hemracan Destanı üzerine Türk boylarında oluşmuş olan altı varyanta yer verilir. Bütün varyantlar göz önüne alınarak destanların epizotları, motif yapıları, destanlardaki şiirlerin epizotlara göre dağılımı ve fonksiyonları karşılaştırmalı bir şekilde ele alınır. Bütün karşılaştırmalardan sonra tezin sonunda destanın Uygur metni ve Türkiye Türkçesi'ne aktarılmış hali ile Hoten metninin Uygur Türkçesi ile yazılmış hali verilir. Bu tez halk bilimi kuram ve yöntemleri açısından Uygur halk destanları üzerine yapılmış ilk ve değerli çalışma olarak kabul edilir.

Yine Alimcan İnayet tarafından hazırlanan ve "*Uygur Halk Hikâyeleri Üzerine İncelemeler*" adını taşıyan tez Giriş, Uygur Halk Hikâyeleri ile İlgili Problemler, Hikâyelerin Epizot Yapısı, Hikâyelerin Motif Yapısı, Hikâyelerdeki Şiirler ve

Hikâyelerdeki Diğer Hususlar başlığını taşıyan beş bölümden oluşur. Netice ve Metinler kısımları en sonda bulunur. Çalışmanın "Netice" kısmında veriler özetlenip "Metinler" kısmında "Tahir ile Zühre, Garip ile Senem, Senuber, Kemerşah ile Şemsi Canan, Şahzade Nizamettin ve Melike Rena" destan metinleri verilir. Ayrıca çalışma Uygur Halk Destanları serisi içerisinde yer almayan "Şahzade Nizamettin ve Melike Rena" adlı destan metnine de yer verir. Uygur sahasında oluşmuş aşk destanlarından zikredilen altısının epizotları, motifleri, şiirleri ve tipleri ele alınarak destanların ortak yönleri tespit edilir. Daha sonra bu çalışma 2014 yılında *"Uygur Halk Destan/Hikâyeleri Üzerinde İncelemeler"* adıyla yeniden gözden geçirilerek kitaplaştırılır.

Mehmet Açа tarafından *"Kozı Körpeş-Bayan Sulu Destanı Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma"* adıyla çalışılan doktora tezi Türk boylarında var olan Kozı Körpeş-Bayan Sulu Destanı'nın karşılaştırmalı olarak incelenmesi üzerine kuruludur. Tez, Kozı Körpeş- Bayan Sulu Destanı üzerinde yapılmış çalışmaları, varyantlarını ve bu varyantların yapı bakımından mukayesesini yaparak benzer ve farklı yönlerini ortaya koyar. Stith Thompson'un Motif İndex'i bağlamında destanların epizot sırasına göre motif yapısını ele alır. M. Açа, destanla ilgili problemler başlığı altında destanın kaynağını, teşekkülünü, tarihini değerlendirmeye tabi tutar. Çalışmanın sonunda altı Türk boyunda oluşan Kozı Körpeş- Bayan Sulu Destanı'nı ve çeşitlenmelerini metinler başlığı altında vererek kapsamlı bir çalışma sunur.

Emine Arpacık'ın *"Yeni Uygur Türkçesi ile Yazılan 'Yüsüf-Zilayxa' Adlı Eserin Transkipsiyonu, Türkiye Türkçesine Aktarımı ve Dil İncelemesi"* adını taşıyan yüksek lisans tezinde destan metninin edebî yönünün değil dilbilim açısından bir incelemenin yapıldığı görülür. Ancak Uygur destan metinlerinden biri olan Yusuf ile Züleyha'yı içermesi bakımından önem arz eder.

Abdülhakim Mehmet *"Çın Tömür Batur Destanı Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme"* başlıklı yüksek lisans tezini giriş ve dört bölüm şeklinde hazırlar. Tezde Çın Tömür Batur'un yedi varyantı üzerine yoğunlaşılır. Çın Tömür Batur Destanı Varyantlarının Karşılaştırılması ve Epizot Bakımından Tahlili başlıklı ilk bölümde varyantlar karşılaştırılarak on epizot çerçevesinde tahlil edilir. Destanların benzer ve farklı yönleri tespit edilir. Anadolu halk hikâyelerindeki benzer örneklerine de değinilir. Daha sonraki bölümlerde varyantların motifleri ve şiir tahlilleri on epizot üzerinden ele

alınır ve ele alınan destanlarla ilgili problemler incelenir. Çalışmanın sonunda destan metinleri ve Türkiye Türkçesi'ne aktarılmış halleri de bulunur.

Munire Aihemaiti'nin *"Uygur Halk Destanlarından Şah Adilhan Destanı"* adıyla hazırlamış olduğu yüksek lisans tezi destanın dil bilimsel açıdan incelenmesi ile oluşmuştur. Giriş kısmı Uygur Türkleri ve Doğu Türkistan ile Uygurların destancılık geleneği üzerine kuruludur. Birinci bölüm Destanın Fonetik Özellikleri başlığını taşır ve dil bilimsel incelemeleri içerir. İkinci ve üçüncü bölümde destanın Uygur Türkçesi ve Türkiye Türkçesine aktarılmış hali yer alır.

H. Şükran Çatık Karadağ tarafından hazırlanan yüksek lisans tezi *"Uygur Halk Destanında Boz Yiğit Destanı (Metin-İnceleme-Dizin)"*adını taşır. Dil bilim alanında hazırlanmış bu tez çalışması içerisinde Boz Yiğit Destanı'nın, Uygur Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasındaki fonetik ve morfolojik farklılıkları ortaya koyulur. Çalışmanın metin bölümünde, Arap alfabesi ile yazılmış olan destanın transkripsiyonu yer alır. dilbilimsel bir çalışma olmasına karşın Boz Yiğit Destanı'nın bir çeşitlenmesini içermesi açısından önemli arz eder.

Reyhan Gökben Saluk tarafından hazırlanan *"Köroğlu Destanı'nın Uygur Verisyonu (Metin-Aktarma-İnceleme)"* başlıklı yüksek lisans tezi, giriş bölümünde destan tanımından yola çıkarak "tarih", "kültür" ve "epik gelenek" kavramlarına değinerek Köroğlu Destanı'nın Türk kültür tarihi içindeki yerini ve değerini, musannifini ve neşre hazırlayanlarını tanıtır. Uygur Türkleri Hakkında Bilgi adlı ilk bölümde; Doğu Türkistan'ın coğrafyası, tarihi, edebiyatı ve Uygur Türklerinin milli varlıklarına ve bağımsızlık mücadelelerine yer verir. Emir Göroğlu Destanı'nın Tahlili adlı ikinci bölüm Emir Göroğlu Destanı'nı olay örgüsü, motifleri, dil, şekil ve üslup özellikleri açısından tahlilini içerir. Emir Göroğlu Destanı'nındaki Özel Adlar başlıklı üçüncü bölümünde Emir Göroğlu Destanı'nda yer alan tarihî tabakaların, Köroğlu Destanı'nın diğer versiyonlarına ve Oğuznamelere yansıyan vaka örgüsüyle benzerliği üzerinde durulur. Dördüncü bölümde "Emir Göroğlu" destanının transkripsiyonlu metni ve Türkiye Türkçesine aktarılmış hali verilir.

Nehir Eren'in ,*"Türkmen Gül-Senuber Destanı"* başlıklı yüksek lisans tezinin ikinci bölümünde Gül-Senuber hikayesinin epizot yapısı tespit edilerek hikayenin epizot yapısı içerisinde özeti de verilir. Destanın Türkmen ve Uygur varyantları incelenerek aralarındaki farklılıklar tespit edilir. Gül-Senuber hikâyesinin motif yapısı, epizotlara

bağlı olarak Stith Thompson'un "The Motif Index of Folk Literature" temel alınarak incelenir.

Yine Abdülhakim Mehmet tarafından *"Uygur Halk Destanları (İcra Merkezli ve Karşılaştırmalı Bir Araştırma)"* bir doktora çalışması hazırlanır. Tez; Giriş, I. Bölüm: Destan Türü ve Diğer Anlatı Türleriyle İlişkisi, II. Bölüm: Uygur Destancılık Geleneği ve Destanları, III. Bölüm: Uygur Halk Destanlarının Şekil ve Muhtevası, Sonuç IV. Bölüm: Metinler şeklinde dört ana bölümden oluşur. Tez kapsamında Uygur destanlarından; Emir Göroğlu, Boz Yiğit ve Gülendem adlı destan metinleri şekil, konu, kahraman ve motifler açısından ele alınır. Metinler başlığı altında zikredilen destanların Uygur Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ile yazılmış halleri mevcuttur.

4.3. Makaleler\Tebliğler

Emel Esin (1968), Nerin Köse (1982), Reşit Rahmeti Arat (1987), İsa Özkan (1992- 2015), Erkin Emet (1995), Nerin Köse ve Alimcan İnayet (1996), Alimcan İnayet (2004, 2005), Alimcan İnayet ve Adem Öger (2009), Ahmet Keskin (2012), Mustafa Gültekin (2013), Ebru Kılıç (2014), Tursuncan Savut Udmuş (2016) Uygur destan ve halk hikayeleri üzerine makaleler\ bildiriler hazırlamışlardır.

Makaleler\Tebliğler içerisinde müstakil bir kahraman tipi üzerine yapılan çalışmaların yanında birden fazla destan metnindeki tiplerin bir arada ele alındığı çalışmalar da bulunur. "Naziğim" (Esin,1968; Özkan, 1992; İnayet, 2005b; Gültekin, 2013;), "Kızılgülüm" (Köse, 1982), "Çın Tömür Batır" (Arat, 1987; Özkan, 2015), "Âşık Garip" (Köse ve İnayet, 1996) , "Göroğlu" (İnayet, 2004), "Seyit Noçi" (İnayet, 2005a), "Tahir ile Zühre" (Keskin, 2012) üzerine hazırlanan çalışmalar müstakil bir kahraman tipinin ele alındığı makalelerdir. Daha genel bir şekilde birden fazla Uygur destanındaki kahramanının incelendiği makalelerde ise; kadın tipi (İnayet ve Öger, 2009) ve Hızır tipi (Kılıç, 2014) üzerine çalışıldığı görülür.

Makaleler içerisinde destanların epizotları ve motif yapıları da incelenmiştir. Bunlar arasından; "Âşık Garip" (Köse ve İnayet, 1996) ve "Tahir ile Zühre" (Keskin, 2012) destanları üzerine oluşturulan makaleler destanların epizotlarını içerir. Ayrıca "Âşık Garip" (Köse ve İnayet, 1996), "Göroğlu" (İnayet, 2004), "Tahir ile Zühre" (Keskin, 2012) ve "Çın Tömür Batır" (Özkan, 2015) destanlarının ele alındığı makalelerde motif yapıları üzerinde de durulur. Yine "Âşık Garip" (Köse ve İnayet,

1996), "Göroğlu" (İnayet, 2004), "Seyit Noçi" (İnayet, 2005a) ve "Tahir ile Zühre" (Keskin, 2012) destanlarının incelendiği makalelerde karşılaştırmalı bir inceleme yöntemine başvurulduğu görülür. Destanlar içerisindeki şiir ve türkülerin yapısal özellikleri ise "On İki Makam" (Udmuş, 2016) adlı makale içerisinde değerlendirilir. Bu makale ve tebliğlerin içeriğine eğilmek gerekirse;

Emel Esin'in, *"Naziğim'in Destanı"* adı ile hazırladığı makale 1968 yılında yayımlanır. Makalede Naziğim destanının bazı varyantları ele alınıp destanın konusu örneklerle anlatılır. Bu çalışmanın ehemmiyeti, Uygurların sözlü edebiyatı üzerine Türkiye'de yapılmış ilk bilimsel çalışma olmasıdır.

Nerin Köse, 1982'de Urumçi'de yayımlanan 'Uygur Halk Destanları I" adlı eserden alınan Uygurların alegorik destanı, Kızıl Gülüm Destanı üzerine genel bir değerlendirme çalışması yapar ve *"Kızıl Gülüm Destanı"* adıyla yayımlar.

Reşit Rahmeti Arat'ın, Doğu Türkçesi Metinleri başlığını taşıyan eseri Osman Fikri Sertkaya tarafından yayına hazırlanır. Uygur halk destanlarından Çın Tömür Batur Destanı'nın bir çeşitlenmesi olan *"Şim Tömür Batur"*'un eserin bünyesinde barındığı görülür.

İsa Özkan, *"Nözügüm Destanı"* adıyla bir bildiri hazırlar. İ. Özkan burada öncelikle Nözügüm Destanı'nın oluşmasına zemin hazırlayan bağımsızlık mücadelesinin temellerini oluşturan hadiselere değinir. Akabinde Nözügüm Destanı'nın rivayetlerinden söz edip olay örgüsü üzerinde durur ve metin derlemelerindeki sun'i müdahalelerin folklor ürünlerindeki zararından söz eder.

Erkin Emet, *"Uygur Destanlarında Manas Ruhu"* adıyla sunduğu bildiriyi 1995'te yayımlar. Makalede Uygur halk destanlarının tasnifi açıklamalarla sunulur. Uygur halk destanlarının baştan sona Manas ruhu ile donanmış olduğunu belirtir. Bu ruhu, Mançu istilacılarına karşı verdikleri mücadelelerin ardından oluşmuş kahramanlık destanlarından örneklerle açıklar.

Nerin Köse ve Alimcan İnayet'in, *"Âşık Garib'in Türkmen ve Uygur Varyantları Üzerine"* adıyla yayımladıkları bir makale dikkat çeker. Bu makale varyanların mukayesesi üzerine kuruludur. Öncelikle epizotları bakımından ele alınan destan metinlerinin daha sonra şekil özellikleri üzerinde durulur. Varyantlarda yer alan şiirlerin kısa bir değerlendirmesi yapıldıktan sonra destanın tarihî, dinî- tasavvufî, efsanevî ve realist motifleri ele alınır.

Alimcan İnayet, *"Uygur Sahasındaki Emir Göroğli Destanının Olay Örgüsü ve Bazı Motifleri Üzerine"* adıyla bir makale hazırlar. A. İnayet, Türkiye'de, Köroğlu'nun Uygur versiyonunun hiç bilinmemesinden kaynaklı olarak destan metnini tanıtmak amacıyla bu makaleyi yazdığını belirtir. Bu sebeple destanın olay örgüsünü verir ve temel motifleri ele alır. Epizot olarak değerlendirilen olayların aslında kendi başına ayrı birer hikâye olduğunu vurgular. Özbek versiyonu ile belli kısımlarda bir takım karşılaştırmalar yapar.

Akabinde *"Seyit Noçi Destanı ve Seyit Tipi Üzerine"* adlı makalesini yayımlar. Makalede Uygurların kahramanlık destanlarından biri olan Seyit Noçi Destanı'nın Urumçi ve Taşkent'te ortaya çıkan iki çeşitlenmesine yer verir. A. İnayet, çeşitlenmelerdeki başkahraman Seyit'in birinde bir kahraman olarak diğerinde ise hem kabadayı hem cahil biri olarak tasvir edilmiş olmasını Doğu Türkistan'da yaşanan istiklal mücadelesi bağlamında değerlendirir.

Yine aynı zaman diliminde *"Naziğim Destanının Teşekkül Süreci Üzerine"* adlı makaleyi hazırlar. Destanın oluşum ve yazıya geçiriliş sürecini ele alır. A. İnayet, Bilal Nazım metnini ve daha sonra oluşan metinler ile rivayetleri de dahil ettiği makalede millî direnişin ve bağımsızlığın sembolü olan Naziğim'in tip özelliklerini ele alır.

Alimcan İnayet ve Adem Öger'in birlikte hazırladığı *"Uygur Türklerinin Mitolojik, Dinî ve Tarihî Kadın Kahramanları Üzerine"* adlı bir makale de dikkat çeker. Makalede, ele Uygur Türklerinin sözlü kültür yaratmalarında yer alan mitolojik, dinî ve tarihî kadın kahramanlarından Umay Ana ve onun Çın Tömür destanındaki yansıması olan Mehtumsula ile Naziğim ele alınır. Bunların yanı sıra Kızılçı Hanım, Emçek Hocam, Büvi Rabia, İparhan, Mayimhan gibi Uygurların bağımsızlık ve yiğitlik sembolü olan kadınlar tanıtılıp değerlendirilir.

Ahmet Keskin ise, *"Tahir ile Zühre'nin Uygur Varyantı Üzerinde Yapısal Bir İnceleme"* adını taşıyan makalesini yayımlar. Makale içerisinde destanın epizot ve motif yapısı belirlenerek diğer Türk boylarındaki Tahir ile Zühre destanıyla arasındaki benzerlik ve farklılıklar tespit edilir. Bu karşılaştırma detaylı bir şekilde değil daha çok karşılaştırma sonucunda elde edilen verilerin zikri şeklindedir.

Mustafa Gültekin, *"Halk Anlatılarının Teşekkülünde Geleneğin Rolü: Naziğim Destanı ve Gülnazik Türküsü Örneği"* başlığını taşıyan makalesini yayımlar. Makalede, Uygur Türklerinin Naziğim Destanı ve Batı Anadolu (Ege) sahasında yaygın olarak

bilinen Gülnazik türküsünü içerik ve yapı bakımından karşılaştırır. Bu iki halk ürünündeki benzerlikleri; Doğu Türkistan'daki Mançu istilası altında çeşitli baskılara, eziyetlere ve işkencelere maruz kalan Uygur Türkleri'nin destancılık geleneği çerçevesinde değerlendirir. Netice itibariyle bu iki anlatıdan hareketle halk anlatılarının teşekkülünde geleneğin etkisini ve rolünü belirlenmeye çalışır.

Ebru Kılıç'ın yayımladığı makale *"Uygur Türklerinin Destan ve Halk Hikâyelerinde Hızır Tipi"* başlığını taşır. Makalede Uygur Türklerinde kurtarıcı kahraman modelinin "epik kahraman" üzerinde değil, Hızır gibi dinî hüviyeti olan, "sihrî/ulvî kahraman" üzerinde inşa edilmiş olması üzerine yoğunlaşılır. Abdurahman Han, Boz Yiğit, Senuber, Kemerşah ve Şemsi Canan, Hörlika-Hemracan, Göroğlu, Boz Körpeş-Kara Köz Ayim, Şah Adilhan, Şehzade Behram ve Melike Dilriz, Şehzade Nizameddin ve Melike Rena destanlarındaki Hızır tipi ele alınır. Destan metinlerindeki "Hızır" tipine bakıldığında "zor durumlarda ve felaketlerde yardım etme", "iyileri mükâfatlandırıp kötüleri cezalandırma", "savaşlarda yardım etme", "yol gösterme" ve "dua etme" gibi işlevleri dikkat çeker.

İsa Özkan'ın *"Uygur Türklerinin Çın Tömür Batır Destanı'ndaki Masal Motifleri"* adlı makalesi Uygur Türklerinin Çın Tömür Batır Destanı'nda bulunan ve masallarla paralellik arz eden motifleri ele alınır. Bu motifleri; kahramanın doğumu, olağanüstü varlıklarla mücadelesi ve kız kardeşinin hasretiyle gözü kör olan kahramanın gözünün açılması başlıkları altında değerlendirir.

Tursuncan Savut Udmuş tarafından yazılan ve Aygüzel Abduselam tarafından çevrilmiş olan *"On İki Makam Metinlerindeki Halk Türküleri ve Halk Destanlarında İfade Edilen Toplumsal Fikirler"* adlı diğer makalelerden farklılık arz eder. Makalede "On İki Makam" metinlerinin, halk edebiyatına ait olan halk türküleri ve destanlarındaki yeri, ifade ettiği toplumsal fikirleri değerlendirilir. Uygur halk destanlarının "Uygur On İki makamı"nın oluşmasındaki etkisi üzerinde durulur. On İki Makam metinlerinde; Kamerşah ve Şemsi Canan, Hurilika ve Hemracan, Behram ile Dilaram, Şehzade Nizameddin ve Melike Rena Senuber, Garip ile Senem, Tahir ile Zühre destanlarına ne şekilde yer verildiği ele alınır.

Tarihte belirli bir döneme imzalarını atan Uygur Türkleri koyuldukları kültürel faaliyet ve gelişmelerden ötürü Türk tarihinde özel bir yere sahiptirler. Uygur Türkleri

üzerine bilim dünyasında daha pek çok çalışma yapılmış olsa da destan metinleri ile bağlantılı olarak tespit edilebilenler bunlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

UYGUR HALK DESTANLARINDA YER ALAN TİPLERİN ÖZELLİKLERİ

1.Merkezî Kahraman Tipi

Millî duygu ve düşüncelerle oluşturulan destanlar içerisindeki mevcut merkezî kahraman, kahramanlık destanlarında bireysellikten soyunan halkın his ve emelleri doğrultusunda hareket eden alp tipi yapısındadır. Bu sebeple kahraman milletin dirliğinin simgecisi olarak anlam kazanır. Ancak aşk destanlarında bu durum soyutlaşır ve iki sevgili arasındaki bağa dönüşerek ideal kahraman, âşık tipi olarak vücut bulur. Bu tiplerin ortak özellikleri mitik dönem kalıntılarıyla var olmalarıdır. Bu kalıntılar kahramanların bir takım fizikî ve olağanüstü vasıfları taşımasına olanak sağlar. Böylece tipler seçilmiş kişiler olarak varlık gösterirler.

1.1.Alp Tipi

Alp tipi halkın dimağında başarı timsali olarak görülen ve değerler silsilesini üzerinde toplayabilen bir tiptir. Yurdu için savaşır ve daimi olarak cihat düşüncesindedir. Belirli askerî ve ilmî eğitim almış olan bu kahraman mücadelesinde gösterdiği güç ve kudretle dikkat çeker. Yanında genellikle ilahî yardımcıları yahut olağanüstü atı bulunan kahramandır. Alp tipinin Uygur halk destanlarındaki alp temsilcileri ise: Abdurrahman Han, Çın Tömür, Göroğlu, Nozugum, Seyit Noçi, Gülendem'dir. Bu tipler ve özellikleri şu şekildedir:

1.1.1.Abdurrahman Han:

Abdurrahman Han mevcut üç çeşitlenmede de belli bir statüye sahip okumuş, bilgili ve soylu bir ailenin evladıdır. Babasının adının "Habibullah Müftü Hacı" şeklinde zikredilmesi de bu durumu kanıtlar niteliktedir. Burada yer alan soyluluk eski zaman destanlarında yer alan han, şah çocuğu olmak değil dönemin şartları

doğrultusunda toplumda saygın bir konumda yer almaktır. Kahraman aynı zamanda ailenin en küçük çocuğudur. Bu husus onun olağanüstü doğumla dünyaya gelmiş olması fikrini zedelese de ileride gelişecek olaylar kahramanın ağabeylerinden üstün olmasına ve en küçük çocuk olarak ideal kahraman statüsüne yükselmesine olanak sağlar.

"*Eskiden Atçı denen bir yerde, Habibullah Müftü Hacı adlı bir şahıs vardı. Onun üç oğlu olup büyük oğlunun adı Masum Han, ortancasının adı Sadir Han, küçüğünün Abdurrahman Han idi"* (İnayet, 2004: 93) şeklindeki ifade Abdurrahman Han Hoca (1.1.1.)'daki aile yapısını verir. Habibullah Müftü Hacı'nın *"hacı, müftü"* gibi sıfatlarla zikredilmesi yukarıda zikredildiği gibi onun belli bir mevkiye sahip, bilgili, okumuş bir kişi olduğunu gösterir niteliktedir.

1864 yılının şubat ayında İstiklal mücadelesi için harekete geçen şehrin müftüsü Habibullah Hacı ve oğulları Hoten'deki asil ailelerden birine mensuptur. Hoten'in önde gelenleri bir asırlık Çin hâkimiyetinin sonlandırılmasına öncülük eden Habibullah Hacı'yı ak keçeye oturtarak "*Hacı Padişah"* unvanını verirler (Özkan, 1989: 22).

Abdurrahman Hoca (1.1.2.)'da geçen "*Ambal "Hacı hazretlerini çok sıkı bir sorguya tâbi tutar. Hacı yerinde kalkarak üç oğlum vardı; ikisi Mekkeye gitti. Diğer oğlum ise mektebe devam ediyor ve hiçbir şeyden haberi yoktur"* (Özkan, 1989: 163) şeklindeki cümleler ile Hacı hazretleri ve Abdurrahman Han (1.1.3.)'da yer alan *"... Ambal'ın karşısında sıkı bir sorguya çektiler. Muhterem Hacım: "Üç oğlum var. Hac için ikisi Mekke'ye gitti. Birisi burada, medresede okuyor ve böyle bir işe kalkışmadı""* (Özkan, 1989: 165) cümleleri de kahramanın babasının ünvanını ve ağabeylerinin sayısını ortaya koyar.

Kahramanın her üç çeşitlenmede üç kardeş olarak zikredilmesi onun olağanüstü doğumunun destanda yer almamasına neden olur. Ancak bu olağanüstülük daha sonraki yaşlarında ilahî güçler tarafından verilir. Abdurrahman Han Hoca (1.1.1.)'da yedi-sekiz yaşlarında fikri ve zikri ilimde, Mevla kelamı başında bir genç olarak medreseye giderken görülür:

Abdurrahman Han bir gül bahçesinde aksakallı ihtiyar ile karşılaşır. İhtiyar, ona Hak yolunda olduğunu, otuz yaşına girdiğinde Dotey'in tahtını yıkmasını söyler. Zemzem suyu içirir, sağ omzuna altın damga basıp sol omzuna nazar eyler (İnayet, 2004: 92-95). Bu izahat ideal kahraman tipinin olağanüstülüğe nasıl ulaştığını açıklar.

İslamî kaynaklarda belirtildiği üzere Peygamber efendimizin iki kürek kemiği arasında yer alan işarete "nübüvvet mührü" adı verilir. Peygamber efendimize kürek kemikleri arasındaki mühür sorulduğunda; "*Kürek kemiklerim arasında bulunan ben, benden önceki peygamberlerin beni gibidir.*" demiştir (Yardım, 1998: 73). Buradan hareketle Peygamber efendimizin son nebi olduğu göz önüne alındığında ideal kahraman tipine aksakallı tarafından basılan mührün ona kutsiyet kazandırma ve onu sıradanlıktan uzaklaştırma, başına gelebilecek arazlardan koruma amacıyla yapıldığı anlaşılır. Bu şekilde kahraman mucizevî bir şekilde dünyaya gelmemiş olmasına rağmen ilahî gücün etkisiyle çocukluğuna kudsiyet aksettirildiği görülür.

Abdurrahman Hoca (1.1.2.)'da ise kahraman on sekiz yaşlarında bir gençtir. Bir gün mektebe doğru ilerlerken bir aksakallı ile karşılaşır ve o, Abdurrahman Han'a otuz yaşına geldiğinde Hoten'de padişah olacağını söyler (Özkan, 1989: 163). Bu durum kahramanın seçilmiş bir kişi olduğunu ortaya koyar. Bu seçilmişlik onu ağabeylerinden ayıran ve olağanüstülük kazanmasına olanak sağlayan durumdur.

Abdurrahman Han çeşitlenmelerde medrese ilmi alan bir gençtir. Ancak o yalnızca ilmî eğitimle sınırlı kalmayan ve askerî alanda da kendini, geliştiren bir kahramandır. Destanda Çinli düşmanı yurttan atmak isteyerek cihat bayrağını açan ve savaş taktikleri geliştiren bir kahraman olarak görülür. Bu onun yurdu, düşman elinden kurtarmak isteyen bir alp tipi olduğu ortaya koyar: *"Han Hoca, ak boz rahvan atına binip Piyalma'nın ortasında kılıcını kınından çekerek düşman saflarına taarruz etti. Soylu atlar atlandı/ Düşmanın beli ikiye katlandı/ Birinci taarruzda/ Seksen asker haklandı/ İkinci, üçüncü seferde/ Yüzlerce ceset dizildi"* (İnayet, 2004: 108). Onun kılıç kullanması, atlanması ve düşmanı bertaraf etmesi yiğitliğini gösteren temel unsurlardır. Abdurrahman Han'ın bu özelliği onun yurdu işgal eden Çinli yönetici ve askerlerden intikam almak için giriştiği eylemlerdeki en önemli vasfıdır.

Abdurrahman Hoca (1.1.2.)'da babası her ne kadar onu bu mücadeleden döndürmek istese de Abdurrahman Han bu teklifi geri çevirip, saklanmayıp cihat bayrağını açmaya hazır bir alptir. Yedi yıl boyunca yedi top, on dört tüfek, yirmi sekiz mızrak, altı kılıç ile hazırlığını tamamlayıp yanındaki askerleriyle düşmanın üzerine gider (Özkan, 1989: 163-164). Hacı hazretleri ve Abdurrahman Han (1.1.3.)'da ise kahramanın yanı sıra babası da mücadelede yer alır. İsyan bayrağını açıp Tahta-bend'e ulaşır. Abdurrahman Han önce halka seslenir ve onlarla birlikte savaşmak için at

sürerler (Özkan, 1989: 165). Abdurrahman Han'ın mücadeleye hazırlanması onun belli bir ülkü peşinde olduğunu, intikam amacıyla hareket ettiğini ortaya koyar.

Abdurrahman Han her üç çeşitlenmede de verdiği mücadele sonunda şehit olarak yurda döner. İlk çeşitlenmede kahramanın kırk yiğidinden söz edilir. Bunlar içerisinde yıllarca bakıp büyüttüğü İsmail adlı bir yiğit vardır. Ancak bu yiğit düşman tarafına geçerek kahramana ihanet eder ve onu öldürür.

Abdurrahman Han Hoca (1.1.1.)'da düşman saflarına elçi olarak giden İsmail'i düşmanların yöneticisi Ambal karşılar. Bir Çinli olan İsmail'e kandaş olduklarını, babasını ve ağabeyini Hoca neslinin öldürdüğünü anlatarak aklını karıştırır. Ona hediyeler, altınlar verir. İsmail tüm bu olanların üstüne Abdurrahman Han ile gönül bağını kopartır ve Abdurrahman Han'ın başını getireceğini belirtir. Yurda döndüğünde ise savaş esnasında Abdurrahman Han'ı ok atıp öldürür (İnayet, 2004: 102-109).

Abdurrahman Hoca (1.1.2.)'da Abdurrahman Hoca'nın omzuna savaş esnasında bir ok saplanır, kanlar içinde yere düşer. Ruhunu teslim ederek şehit olur (Özkan, 1989: 164). Üçüncü çeşitlenmede Piyalma yakınlarında yapılan ilk hücumda top mermisi isabet eder ve Abdurrahman Han şehit olur (Özkan, 1989: 165). Genel destan yargısına göre kahramanın yurda düşmanı hezimete uğratarak dönmesi gerekirken Abdurrahman Han ilk çeşitlenmede ihanete uğrayarak hile ile öldürülür. İkinci ve üçüncü çeşitlenmede savaş esnasında şehit olur.

Abdurrahman Han Hoca (1.1.1.)'da kahraman alp tipine yaraşır şekilde defnedilir. Ardından insanların yanı sıra doğa ve hayvanlar da yas tutar. Çenesi çatılıp çesedi tahteravana koyulur. Yiğitleri silahlarını omuzlarına ters takıp tuğ ve sancakları eğerler. Elbiselerini ters giyerler. Sağında tüfekleri, solunda kılıçları, mızrakları dizili duran tabutun üstüne altın tuğ sararlar. Tekbirlerle omuzlarında taşıyarak cenazeyi İlçi şehrine getirirler. Ağıldaki boz atı, ahırdaki inek, turgay kuşu, ala köpek yavrusu, kediler bile onun ölümüne yas tutarlar. Milleti onun yolunda kan hakkını sormak için yürümeye devam eder (İnayet, 2006: 110-113). Diğer iki çeşitlenmede kahramanın ölümünden sonra yas tutulup Kur'an okunduğu belirtilir. Alp tipi düşmanı yenmek ve yurdu kurtarmak adına mücadeleler verse de bu yeterli olmamıştır. İlkinde ihanete ikincisinde okun isabetine ve sonuncusunda gelişen teknolojinin etkisiyle top mermisine hedef olup şehit edilir.

1.1.2.Çın Tömür

Batur Destanları içerisinde ele alınan alp tipleri Akulambedihan, Atoğlu, Çın Tömür ve Şim Tömür'dür. Bu dört kahraman tipinin de doğumunda yahut ileriki yaşlarında olağanüstülükler yüklendikleri görülür.

Akulambedihan hükümdar soylu bir ailenin evladıdır. *"Tarım vadisinin birçok bölgesinden sorumlu bir han varmış. Onun Akulambedihan isimli bir oğlu varmış. Akulambedihan çocukluğunda bile çok akıllı ve zeki imiş."* (Mehmet, 1999: 204). Kahraman gerek soyluluğu gerekse aklı ve zekasıyla ön plana çıkan tiptir. Kahramanın çocukluğundan itibaren görünmesi doğumu ve ad alması gibi olağanüstülük kazanıp alpliğini ispatlayacağı durumların eksik kalmasına neden olur.

Atoğlu ideal kahraman tipi olarak olağanüstü bir doğumla beyaz bir attan doğar. *"Çok eskiden bir adam bir beyaz ata bakar ve beslermiş. Günlerden bir gün yem vermek için atın yanına gittiğinde hamile olduğunu sezmiş. Kısa süre sonra şaşırtıcı bir olay olmuş. At doğum yapmış ve bir erkek bebek doğurmuş"* (Mehmet, 1999: 238). Bu çeşitlenme kahramanın soyluluğunu değilse bile sıradan kahramanlardan farkını ortaya koyar. Adının Atoğlu olması da bir attan doğmasından kaynaklıdır. Kahraman dinî vasıflara sahip olan imam tarafından ad alır. Alplık göstermeden olağanüstü doğumla dünyaya gelmiş olması onun bu adı almasına olanak sağlar: *"Atın sahibi bebeği hemen mahallenin imamına götürmüş. İmam bebeğe Atoğlu (Attan çıkmış) ismini vermiş"* (Mehmet, 1999: 238).

Çın Tömür ise Akulambedihan gibi hükümdar soylu bir ailede dünyaya gelir. *"Eski zamanda İli ikliminde büyük bir padişah yaşar. Onun bindiği atın nalı altından, eğeri ve koşumları ise inciden imiş. Padişah iki hanımı olmasına rağmen evlat yüzü görmemiş. Bu yüzden çok üzülürmüş. Günlerin birinde padişah veziriyle ava gittiğinde küçük hanımı bir oğlan doğurmuş."* (İnayet, 2004: 156) ifadeleri kahramanın babasının ne denli kudret sahibi olduğunu ancak evlat sahibi olamayışını gösterir. Çın Tömür çok istenildikten sonra dünyaya gelmesiyle dikkat çeker. Aynı zamanda ideal kahraman tipi, kut sahibi olduğu düşünülen şah çocuğu olması yönüyle önemli vasıflar yüklenir.

Çın Tömür bir ormanda büyükten sonra kendisine bu adı verir. Bu sebeple ad almak için bir yiğitlik göstermesi beklenmez.*"Gerçek Demir Kahraman"* anlamına gelen bu adı kullanması olağanüstü güçteki varlıklarla mücadele etmesi, yedi başlı deve

karşı muzafferiyet elde eden bir güce sahip olmasından kaynaklanabileceği gibi demir devrinden almış olabileceği de düşünülür (Özkan, 2015: 512).

Alp tipinin önemli vasıflarından biri de avcılıkla uğraşmasıdır. *"Akulambedihan küçüklüğünden beri ava meraklı imiş"* (Mehmet, 1999: 207) cümlesi Akulambedihan'ın, *"O, küçüklüğünden beri ok atmaya çok hassas imiş"* (Mehmet, 1999: 238) ifadesi Atoğlu'nun, *Baturlukta hiçbir can,/ Çın Tömür'e denk değildir. Misran kılıcı, tüfeği/ Elinden hiç düşmez. Avcı kartalı başı üzerinde/ Uzaklaşmadan uçuyor./ Taygan köpeği kapıda/ oynayıp hazır duruyor/.../ Ala kuyruk, gök boz at/ Kişneyip duruyor ahırda./ Ava çıkarken, hepsi/ Hazır olur yanında."* (İnayet, 2004: 156) şeklindeki açıklamalar Çın Tömür'ün, *"Bir gece Mehtimsile rüya görmüş. Rüyasında ağabeyi ava çıkıp bir sürü geyik ve maral avlamış, onlardan beş tanesini atına alıp getirmiş."* (Mehmet, 1999: 222) cümleleri Şim Tömür'ün avcılıkla birebir ilgili olduğunu ortaya koyar.

Alp tipi her daim hareket halindedir. Bu hareketlilik gerek hayatta kalmak gerekse yaşamsal ihtiyaçların karşılanması için gereklidir. Dönemsel olarak Batur Destanları'ndaki kahraman tiplerinin geçim kaynağı olarak avcılıkla uğraştıkları görülür. Avcılık ile kahraman yiğitliğini kanıtlama imkanı bulur. Bu nedenle alplerin ok sıkma, at binme, kılıç kullanma gibi ustalıkları bünyelerinde barındırmaları zorunludur. Dikkat çeken bir diğer husus ise zikredilen kahramanların avcılık için at binmesinin yanı sıra Çın Tömür'ün yanında yer alan kartalı, köpeği ve gök boz atıdır. Bu hayvanlar kahramana zor durumlarda haber veren ve onunla birlikte hareket eden hayvanlardır. Alp tipinin en yakın arkadaşı ve yoldaşı bu hayvanlardır.

Destanlarda genellikle alp tipi avlanmak için evinden-yurdundan ayrıldığı zaman mücadelesi başlar. Batur destanlarında alp tipleri olağanüstü güce sahip bir cadıya karşı mücadele ederler. Alp tipi kendisine denk olmayan düşman ile savaşa girmeyeceği gibi kendisinden üstün olan olağanüstü yaratıklara karşı korkusuzca mücadele eder.

Akulambedihan avdan eve geldiğinde Yalmavuz tarafından Mehtumhan'ın kanının emildiğini öğrenir. Ertesi gün geleceğini düşünerek bir plan yapar ve diğer odaya gizlenir. Mehtumhan'a nine kılığındaki Yalmavuz geldiğinde bir hile ile Yalmavuz'un saçını demir kazığa bağlar ve öksürerek işaret verir. Akulambedihan içerideki odadan çıkıp yedi kulaç uzayan kılıcıyla vurup Yalmavuz'un altı başını vücudundan koparark yere yuvarlar. Yedi başlı yalmavuz saçsız başı ile Mehtumhan'a

kendisini kandırıp altı başının kopmasına neden olduğu için vahşiliğini göstereceğini söyleyip tehdit ederek kaçar. (Mehmet, 1999: 207-211).

Atoğlu'nda, Atoğlu ve kardeşleri avdan döndüklerinde eşlerinin halini görüp olanları öğrenirler. Kardeşleri, eşlerinin kanını emen cadıyı yok etmek isteseler de başarılı olmazlar. Ertesi gün Atoğlu ninenin gelip gelinlerin başını emmeye başladığını görünce yakından bir ok fırlatıp başından vurur. Cadının başını yok eder. Ama cadının yine başı çıkar. Bu, rivayetlerdeki dokuz başlı cadıdır. Atoğlu cadının yeni çıkan başını da yok eder (Mehmet, 1999: 240-241).

Çın Tömür'de kahraman avdan dönünce Mahtumsula'nın Yalmavuz'u tarafından esir edilip kanının emildiğini öğrenir ve onu öldürmek için yemin ederek palan yapar. Üzerine yedi kat zırhını bağlayıp miğferini giyerek misran kılıcını yanına alır, kapının arkasındaki çukura girer. Yalmavuz gelip kapının önünde durduğunda yine Mahtumsula'ya ağabeyinin evde olup olmadığını sorar. Çın Tömür'ün evde olmadığını öğrenince eve girer ve âdetince Mahtumsula'yı uzun saçlarından tavana asar. Kanını emmeye hazırlanırken Çın Tömür çukurdan çıkıp misran kılıcıyla Yalmavuz'un bir başını uçurur. Ancak daha altı başı olan Yalmavuz gazaba gelerek dövüşmeye başlar. Gittikçe vahşileşen Yalmavuz, Çın Tömür'e yapışır. Dövüşme bir gece bir gündüz daha devam eder. Bu sırada Çın Tömür, Yalmavuz'un üç başını daha keser. Böylelikle bir gece bir gündüz daha kavga devam eder. Çın Tömür, Yalmavuz'un üç başını daha keser ve geriye "yel boynuz" denilen tek başı kalır. Çaresiz kalan Yalmavuz kasırgaya dönüşerek evin tavanından çıkıp gider. Çın Tömür asil atına binerek Yalmavuz'u takip eder. Mahtumsula onların ardından av köpeğini de salıverir. Sonunda Çın Tömür, Yalmavuz'a yetişir. Tekrar dövüşmeye başlarlar ve dövüş akşama değin sürer. Köpek, Yalmavuz'un bacağını ısırarak onu öldürür. Çın Tömür Batur'da Yalmavuz'un yedinci başını da kesip zaferle evine döner (İnayet, 2004: 157-160).

Şim Tömür avdan dönümce Mehtimsile'den Yelmenüs'ün gelip kanını emdiğini öğrenir. Mehtimsile onun yeniden geleceğini söyleyince Şim Tömür Batur evin bir yerine saklanıp geldiğinde onu öldürmeyi planlar. Yedi başlı Yelmenüs gelerek Şim Tömür'ün, atının ve kılıcının evde olmadığını öğrenince eve girer. Şim Tömür arka taraftan gelip yedi başlı Yelmenüs'e kılıç vurur. Altı başını keser. Bir başı kalan Yelmenüs kaçar (Mehmet, 1999: 223-225).

Kahramanlar bizzat kendilerine değil de kardeşlerine-eşlerine musallat olan düşmanı ortadan kaldırmakla kendini sorumlu hisseder. Dört kahraman da bu sebeple benzer özelliklere sahip kan emen cadı ile mücadele eder. Akulambedihan, Çın Tömür ve Şim Tömür yedi başlı düşmanla savaşırken altı başı kesilen cadı kaçar. Atoğlu'nda bu düşman dokuz başlıdır. Atoğlu ağabeylerinin öldüremediği cadıyı öldürmesi ile 'küçük çocuğun muzafferiyeti' motifini gerçekleştirir. Bir diğer husus ise Çın Tömür'ün yanında yer alan köpeğidir. Destan metinlerinde genellikle bu fonksiyonu kahramanın atı üstlenir. Kahraman mücadelesinde yalnızken zor durumda kaldığında derhal köpeğinin yardıma geldiği görülür. Akulambedihan'ın yedi kulaç uzayan kılıcı ve Çın Tömür'ün misran kılıcı da alplerin sahip olduğu önemli savaş aletleridir.

Akulambedihan'da ikinci mücadele kahramanın düşmanla yaptığı mücadeledir. Akulambedihan çıktığı avda bir türlü av bulamayınca bu avın uğursuz olduğunu düşünüp içinde bir şüphe ile eve döner. Döndüğünde yurdunun tahrip edildiğini ve birçok insanın katledildiğini, kız kardeşinin kaçırıldığını görür. Hemen düşmanı takip ederek onlara yetişir. Keskin kılıcını kaldırıp savaşa girer. Göz açıp kapayana kadar beş -altı bin askeri yok eder. Bunu gören askerlerin morali bozulunca Nögestihan, Mehtumhan'a ağabeyine savaştan çekilmeye ikna etmesini, askerlerinin tuzak ile onu öldüreceklerini söyler. Mehtumhan ağabeyine zarar görmesinden endişelenerek geri çekilmesini ister. Ancak Akulambedihan kardeşi için ölümü göze alıp altın dizginini çekme kararı alır. Atıyla düşman içine dalıp üç-dört bin asker daha öldürür. Ama düşman azalmaz ve Akulambedihan yorulur. Atı da önceki gibi hızlı koşamaz haldedir. Bu durumu gören Mehtumhan, ağabeyinin akıbetinden endişelenir ve bir kez daha geri çekilmesini ister. Akulambedihan daha fazla dayanamayıp savaştan çekilir (Mehmet, 1999: 212-214).

Akulambedihan bir alp olarak kardeşini kaçıran düşmanın peşinden gider. İz sürerek onlara ulaşır. Yalnızca düşmana karşı değil orduya karşı savaşıyor olması onu güçsüz bırakır. Kahramanın onları yenebilmesi için ihtiyacı olan şey ilahî güçlerin yardımıdır. Ancak bu yardım destan metninde yer almaz.

Atoğlu'nun ikinci mücadelesi yine cadı iledir. Yaralı vaziyette olmasına rağmen evden sevgiliyi kaçıran cadı bir mağaraya sığınır. Atoğlu onları takip edip beline ip bağlayarak bu mağaraya girer. Cadı odaya geldiğinde insan kokusu alır. O sırada bir karga çıkıp gaklamaya başlar. Atoğlu da saklandığı yerden çıkar. Güneşkız cadının

ayağına fasulye, Atoğlu'nun ayağına kül döker. Kavga başladığında cadı kayarak düşer. Atoğlu hemen yayını çeker ve oku ile cadıyı vurur. Yanına giderek de son başını keser. Ardından ağabeyleri Güneş kızı ve mağaradaki malları alıp kıskandıkları için kardeşlerini mağarada ölüme terk ederler. Atoğlu üzüntüyle beklerken ertesi gün yılanlar tarafından ısırılan bir kartal yavrusu görür. Yılana ok sıkar ve kartalı kurtarır. Yavru kartal minnettar kalır ve anne ve babasından Atoğlu'nu mağaradan kurtarmalarını ister. Onlar da yüz kara kuş yakalaması şartıyla kurtaracaklarını söylerler. Birkaç günde doksan dokuz kara kuşu yakalayan Atoğlu ne kadar uğraşsa da yüzüncü kuşu yakalayamaz. Kartalların yanına gidip yüz kara kuşu yakaladığını söyler. Ertesi gün kartalın sırtına biner ve uçmaya başlarlar. Belli mesafe uçuldukça Atoğlu kartalın ağzına kuş verir. Doksan dokuz kuş bittiğinde en son turda Atoğlu çaresizce bacağından bir et parçası koparıp verir. Böylelikle yeryüzüne çıkarlar. Atoğlu ile kartal vedalaşırken Atoğlu sendeleyerek yürür. Kartal bunun nedenini merak eder. Atoğlu ona yalan söyleyip yüzüncü kuş yerine bacağından parça et verdiğini anlatır. Kartal yuttuğu eti ağzından çıkararak Atoğlu'nun bacağına yapıştırır. Böylece kahraman yurduna döner (Mehmet, 1999: 240-241).

Atoğlu elinden kaçan dokuz başlı cadıyı öldürmek ve sevgiliyi kurtararak bu düşmandan kurtulmak için harekete geçer. Yeraltı dünyasının olağanüstü yaratığı ile mağarada korkusuzca mücadeleye girişmesi onun yiğitliğini gösterdiği önemli sahnelerdendir. Kahraman sevgilinin yardımıyla bu düşmana boyun eğdirip son başını başını da keserek yok eder. Fakat mücadelesi bununla da son bulmaz.

Atoğlu sadece dıştaki düşmanla değil içte de kardeşleriyle mücadele eder. Ağabeyleri kıskançlık sebebiyle mağaradaki ganimetleri elde ettikten sonra onu mağarada bırakır. O, yeraltı dünyasının insanı değildir. Bu sebeple bir an önce ordan kurtulmaya çalışır. Mertliği ve yiğitliği onun yavru bir kartalı kurtarmasına ve bu başarısıyla kendisinin de kurtulmasına olanak sağlar. Alp tipinin yalan söyleyerek bir eylemi yarıda bırakması uygun bir durum değildir. Lakin kahraman bu yalanının bedelini bacağından kopardığı et parçasıyla öder.

Çın Tömür'de ise kahramanın yine ava gittiği bir gün Mahtumsula ile evlenmek isteyen Şehzade Ozmuh ile ordusu karınca gibi yaklaşır. Bunu gören Mahtumsula ağabeyine haber vermesi için av kuşunu serbest bırakır. Tek başına düşman askerleri ile savaşmaya başlar. Ozmuh, Mahtumsula'yı görüp bayılacak gibi olur. Bu esnada Çın

Tömür Batur gelir. O, bini geçen bir ordu askerle savaşır. Çın Tömür'ün misran kılıcından korkan düşman ordusu canlarını kurtarmak için ölürcesine kaçmaya başlar. Şehzade Ozmuh kaçan askerleri durdurup kendi savaş alanına iner. Her iki tarafta birbirini yenemez. Savaş durmadan devam eder. On kişilik gruplar halinde Çın Tömür'e saldırırlar. Şehzadenin askerleri tam olarak yok olacakken Sancu padişahının askerleri yetişir. Çın Tömür'ün üzerine karga gibi saldırırlar. Yedi gün yedi gece süren savaşta Çın Tömür düşman askerlerinin kellerini vücutlarından ayırır. Zaferi kazanır. Ancak Çın Tömür etrafına bakındığında kardeşini göremez (İnayet, 2004: 157-162).

Çın Tömür'e kardeşinin tehlike altında olduğunu ileten av kuşudur. Kahraman bu haberle derhal gelerek savaşa girişir. Misran kılıcı ile düşmanları yok eder. Bunu gören şehzade kendisi savaşa girer. Ancak o da Çın Tömür'ü yenemez ve şahın askerlerini de savaşa dahil eder. Sonunda alp Çın Tömür gücüyle düşmanları yok eder.

Şim Tömür'de bir şah nehir kenarında Mehtimsile'nin akıp gelen saçlarını bulur ve bu güzel saçlı kız ile evlenmek ister. Şim Tömür Batur diye birinin olduğunu, onun güzel ve iyi bir kız kardeşinin olduğunu öğrenince Şim Tömür'e elçi gönderip kardeşini ister. Ancak Şim Tömür'den olumsuz cevap alır. Gazaba gelip askerlerini hazırlatır. Şim Tömür Batur'un yurduna yürür. Şim Tömür Batur o gün avdadır. Padişahın geldiğini gören Mehtimsile derhal av kuşunu salıverir. Erkek gibi giyinerek eline kılıç ve mızrak alır. Ata binip düşman karşısına çıkar. Pek çok düşmanı öldürür. Kuş uçup Şim Tömür Batur'u bulur, haber verir. Şim Tömür Batur hemen kardeşinin yanına yetişir. Birlikte düşmanı püskürtürler. Düşman geri çekilmek üzereyken Mehtimsile'nin miğferi başından yere düşer. Padişah onun Şim Tömür'ün kardeşi olduğunu anlar. Kendisi de savaşa girer. Şim Tömür ile mızrakla vuruşup süngü kullanırlar ama birbirlerini yenemezler. Mehtimsile korkup ağabeyi gibi yiğit birinin sakatlanmasındansa kendisinin yok olması gerektiğini düşünür. Ağabeyine bu savaştan çekilmesini, kendisini padişaha vermesini söyler. Şim Tömür atının başını çevirir ve evine döner (Mehmet, 1999: 223-227).

Şim Tömür'ün kendisine kardeşini istemek için gelen şehzadenin elçisini geri çevirmesi mücadelenin başlamasına neden olur. Bu husus Dede Korkut'taki Deli Karçar'ın kardeşini kimselere vermemesi (Ergin, 1989: 126-127) ile benzerlik gösterir. Kahraman bu durumun sonucunda şehzade ve ordusuyla savaşmak zorunda kalır. Şehzadenin, Şim Tömür avda iken yurda saldırması dikkat çeker. Kahraman av kuşu

sayesinde olaylardan haberdar olarak yurda döner. Şim Tömür'ün mücadele devam ederken geri çekilmesi alp tipiyle uyuşan bir özellik değildir. Ancak o, kardeşine zarar gelmemesi için bu eylemi gerçekleştirmek zorundadır.

1.1.3.Göroğlu

Göroğlu doğumu itibariyle olağanüstülükleri ve soyluluğu üstünde taşıyan bir alp tipidir. Zulper Ayım ergenlik çağına gelmesine rağmen yanına erkek sinek bile yaklaşamamıştır. Bir gün has bahçesinde saçlarını tararken oradan düldülü ile geçen Hz. Ali onu görür. Bu kızdan çocuğu olmasını diler ve Zulper Ayım o anda hamile kalır (Mehmet, 2011: 19). Bu dilek sonrası Zulper Ayım'ın dünyaya getireceği bebeği Göroğlu olacaktır. Göroğlu şah soylu anneye ve peygamber soyundan gelen Hz. Ali gibi kutlu bir babaya sahip olmasıyla dikkat çeker. Her iki taraftan gelen soyluluk kahramana doğuş kutlu olma özelliğini yükler.

Birleşme olmaksızın rahme düşen kahramanın doğumu da olağanüstü bir şekilde gerçekleşir. *"Zulper Ayım öldüğünde onun karnındaki bebek altı aylık olmuştu. Çocuk mezarda (görde) doğdu. Çocuk bir süre, bir kamışın deliğinden nefes alarak yaşadı, daha sonra mezarın dışına çıktı"* (Mehmet, 2011: 19). Kahraman yaşam mücadelesine daha dünyaya gelmeden evvel başlar. Mezarın içinde kamış deliğinden nefes alarak hayatta kalması onun yeraltında verdiği mücadele olarak düşünülebilir.

Akabinde alaca dişi atlardan biri mezarda alnı ışıklı, sünnet edilmiş, tırnakları kesilmiş bu çocuğu emzirir (Mehmet, 2011: 19). Kahramanın bir at tarafından beslenmesi onun gerek insanî gerek hayvanî güçleri taşımasına olanak sağlar. Kahramanın Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olduğu düşünüldüğünde alaca batyal atın da Göroğlu'na hizmet etmesi olağandır. Bu yönüyle kahramanın doğumunda dahi yanında yer alıp onu besleyen at yardımcı tiptedir.

Tasvirinde kullanılan ışıklı, sünnetli ve bakımlı hali kahramanın olağanüstülüğünü vurgulamak için zikredilen unsurlardır. Cengiz Han'ın annesi Alankava'nın ışıktan hamile kalması (Ögel, 2010: 43), Uygur Türeyiş Destan'ında bir ağacın gökten inen ışıktan hamile kalıp beş çocuk doğurması ve bu çocuklardan birinin han olması (Ögel, 2010: 81) şeklinde karşımıza çıkan ışık motifi, Göroğlu'nda İslamî bir fonksiyon üstlenmiştir.

Kahraman henüz bir yiğitlik göstermeden olağanüstü doğumuyla ad alma gücüne sahip olur. *"Kember Veli, Ehmed Han'a –Bu sizin kardeşiniz Zulper Ayım'ın mezarıymış. Çocuk da onun mezarında doğmuş olan oğlu. Şimdi siz bu çocuğa ne ad vermek istersiniz dedi. Ehmed Han –Estağfurullah, bu çocuğa siz bir ad verin, diye cevap verdi. Dede Kamber – Bu oğul, mezarda(gör) doğduğu için adı "Göroğlu" olsun der ve çocuğun kulağına ezan okuyup sol kulağına tekbir getirdi"* (Mehmet, 2011: 21). Kahramanın adının Hz. Ali'nin atına bakan Kember Veli adında bir veli tarafından verilmesi de onun alplık vasfını yüceltir. Göroğlu, Allah lafzıyla adını alıp bir alpe yaraşır şekilde kırk gün kırk gece ziyafet verilerek kutlu adını duyurur.

Yedi yaşına kadar ilmî eğitimini tamamlayan kahraman on bir yaşına geldiğinde Leyli Kır atına binmeye başlar. At üstündeyken insanları birbirine atarak vücudunu geliştirir. Üç batman genişliğinde çelik okları göğe atmayı öğrenir. Ok atma ve mızrak kullanmada meşhur olur. Yarışmalarda ona rakip olacak kimse kalmaz. İsfahan'a gidip mızrak öğrenmeyi, savaşa katılmayı ister. (Mehmet, 2011: 19-40). İsfahan kapısındaki nöbetçiler onu *"yakışıklı, güçlü ve güler yüzlü bir delikanlı", "yiğidin yüzü nur gibi parlamakta"* (Mehmet, 2011: 43) sözleriyle tasvir eder. Göroğlu doğumundan itibaren hep parlak, ışıklı bir yüz ile dikkat çeker.

Göroğlu'nun fizikî özellikleri ve eğitimi burada bir arada zikredilir. At binmeyi, ok atmayı, mızrak kullanmayı bilmesi onun bir alp olduğunu gösterir. Üç batman genişliğindeki okları kaldırabilecek güçte olması da yiğit bir yapıda olduğunu ortaya koyar. Büyümesine rağmen eğitim almaya hevesli olması onun dönemin şartları doğrultusunda her türlü bilgiye açık geniş görüşlü bir kahraman olmasıyla ilişkilidir.

Atına kavuşması Danıyar adlı pehlivanla ilk kez karşılaştığında onun benekli atı ile kendi alacalı atını çiftleştirmek istemesiyle olur. Ancak Danıyar bunu bir şartla yapar şart Göroğlu'nun yengesi Ezim Köz Ayım'ın elinden su içmektir. Danıyar atlar çiftleşirken hile ile Ezim Köz Ayım'ı kaçırır.*"Aradan bir müddet geçtikten sonra Alabaytal, Danıyar'ın atı Leyli Kır'a çok benzeyen bir tulpar doğurdu. Göroğlu tayın Leyli Kır'a benzemesine çok sevindi. Ona; akıllı olsun diye kuru üzüm yedirdi, iri ve uzun olsun diye insan sütü içirdi"*(Mehmet, 2011: 27). Kahraman böylelikle kendisi gibi olağanüstü bir ata kavuşmuş olur. Leyli Kır uçan ve konuşabilen bir at olması yönüyle özel bir attır. Bu yönü onun yardımcı tipler içerisinde ele alınmasını gerekli kılar. At tipi içerisinde özelliklerine değinilecektir.

Kahramanın diğer olağanüstülükleri ona bir rüya esnasında verilir. Uyku esnasında bir ses onu uyandırır. Bu ses sonrasında karşısında Hz. Hızır'ı, kırkları ve on iki imamı kendisi için dua ederlerken görür. Vücudunun ayrı yerlerine yedi mühür basarlar. Allah'tan taleplerini duymak isterler. Göroğlu, söhretinin yayılmasını, ömrünün uzun olmasını ve kimsenin kendisini güç yönünden geçememesini diler. Dilekleri kabul olur ve onlar ne zaman isterse yanında olacaklarını belirtip kaybolurlar (Mehmet, 2011: 39).Hızır ve diğer ilahî güçlerin kahramanın yanında olması onun Tanrı tarafından korunduğunu gösterir. Duaları neticesinde ona verilen özellikler kahramana erişebilecek kimsenin olmamasını ve onun dokunulmaz olmasını sağlar. Bu süreçten sonra kahraman mücadelelerine başlar. Bir alp tipi olarak ömrü savaşlarda düşman öldürmek, yurdu huzura kavuşturmak, toprakları genişletmek için çabalamakla geçer. İsfahan şehrindeki eğitiminin ardından karşılaştığı Kaf Dağı padişahının kızı Ağa Yunus Peri'ye söylediği "*ben buraya evlenmek için değil savaşmak için geldim"* (Mehmet, 2011: 49) sözleri de kahramanın cihat anlayışını ortaya koyar.

İlk mücadelesini yengesini hileyle kaçıran Danıyar adlı pehlivana karşı verir. Bu mücadele kahramanın 'namus' kavramı uğruna intikam almak amacıyla harekete geçtiği mücadeledir. Namus, Türk toplumunun en önemli ahlakî yargısıdır. Bunu göz ardı etmek alp tipine yakışan bir davranış değildir. Göroğlu yengesi kaçırıldıktan sonra yaşı dolunca onun intikamını alacağına söz vererek ilk adımı küçük yaşta atar ve zamanı gelince de bu sözünü tutarak yiğitliğini, cesaretini ortaya koyar.

Namaz kılıp dua ederek Danıyar'ın şehir kapısına gelir. Bir süre ilerleyip dereyi takip ederek bir bahçeye ulaşır. Atı ile yükselip içeri baktığında altın tahtta oturan Ezim Köz Ayım'ın bir çocukla oynadığını görür. Aradan geçen dört yılı düşünen Göroğlu, çocuğun Danıyar ile onun evladı olabileceğini tahmin eder. Bahçede bir kız çocuğu görüp onunda Danıyar'ın ilk çocuğu olduğunu düşünür. Ezim Köz Ayım'ın yanına gidip onu götürmek istese de Ezim Köz Ayım gitmek istemez. Buna sinirlenen Göroğlu bahçedeki küçük kızı alır, atına bindirip bahçeden hızla ayrılır. Olanları duyan Danıyar hemen kırk bin askeri ile Göroğlu'nu aramaya koyulur. Ordu Tecen nehri kıyısında Göroğlu'na yetiştir. Danıyar, Göroğlu'na seslenip kendi memleketinde kızını kaçırdığı için hırsız olduğunu ifade eder. Bunun üzerine Göroğlu atının başını çevirip evli bir kadını değil kızı kaçırdığını, askerlerin gücü yeterse gelip almalarını söyler. Başta Danıyar olmak üzere bütün askerler Göroğlu'na saldırsa da Göroğlu "Allahu Ekber"

nidalarıyla bir gün bir gece savaşarak düşmanı perişan eder. Asker sayısı çok olduğu için daha fazla baş edemeyeceğini düşünür. Atının başını Tecen nehrine çevirip nehre doğru ilerler. Allah'a sığınıp atına nehirden geçmesini söyler. At dört ayağını toplayıp yükselerek nehrin diğer yanına geçer. Buna sevinen Göroğlu yeniden şükreder (Mehmet, 2011: 31-39).

Mücadelesine namaz kılıp dualar ederek başlaması kahramanın ilahî güçlerin yardımını yanında istemesinden kaynaklanır. Çünkü bir alp tipi olarak yalnız girdiği savaşta yanındakiler Hakk ve yardımcı atıdır. O, yengesini kurtarmak için savaşmaya razı olmasına rağmen Ezim Köz Ayım çoktan Danıyar'ın yanında hayata alışmış ve çocuğunu doğurmuştur. Bunu gören Göroğlu durumu sindiremez. Çünkü Türk kadını her şeyden önce namusunu korumalı ve düşmana yâr olmamalıdır. Bu sebeple düşman kızını kaçırır. Onun yiğitlik algısına göre bir kızı kaçırmak evli bir kadını kaçırmaktan yeğdir. Kahramanın kızı kaçırdıktan sonra günlerce tek başına savaşır. Düşman, Göroğlu'nun gücünü bildiği için tek tek onunla mücadele etmektense topluca saldırır. Kahraman bu durumdan uçan atının yardımıyla kurtulur.

Göroğlu olağanüstü doğumuna, birden çok kadınla-periyle evli olmasına karşın çocuk sahibi olamaz. Bu husus destan metinlerinde geçen soylu hükümdarın soyunu devam ettirememe olayı ile bağlantılıdır. Çünkü hükümdar Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesidir ve kendisinden sonra da bu görevin evladı tarafından devam ettirilmesini diler. Göroğlu da evladı olmadığı için üzülen ve Hakk'a yakaran bir kişidir.

Dev gibi vücudu olan Emir Göroğlu yüz yirmi yaşına gelmesine rağmen çocuğunun olmaması sebebiyle üzüntüden dal gibi eğilir. Günlerden bir gün Yunus Peri'nin yanına gelip artık göç eylemek için bir iki yılının kaldığını söyler. Ağa Yunus Peri, Miskal Peri ve Gülnar Peri'den kendisi için ağıt yakmalarını ister. Ölmüş gibi uzanır. Hanımlarının biri sağ, biri sol, biri baş tarafına geçer. Üzerine değerli kumaşlar örtüp saçlarını yayıp sırası ile "dünyadan çocuksuz giden sultanım" diyerek şiirlerini okurlar (Mehmet, 2011: 159-161).

Göroğlu üçüncü mücadelesine çocuksuzluğu nedeniyle çıkar ve Havaz Han adlı yiğidi kendine oğul yapmak ister. Bir anda mücadeleye atlanır ancak bu sırada Hak adını anmaz ve *"Ben tek başıma gidip Havaz Han'ı alıp geleceğim"* (Mehmet, 2011: 81) der. Bu sözlerle her ne kadar vereceği mücadelede yalnız olacağını vurgulamak istese de 'tek başıma' ifadesi yanında ilahî güçleri istemediği anlayışını oluşturur.

Bedbaht Dağı'nda Allah'a sığınmasaydı cezalandırılacaktı. Bunu Hızır'ın söylediği *"Allah nasip ederse demeden konuşmaya başlayarak kendim getireceğim demiştin. Buraya geldikten sonra Allah'a sığındın. Allah yine de seni bağışladı. Bundan sonra hiçbir zaman Allah'ı unutma!"*(Mehmet, 2011: 81) sözlerinden anlamak mümkündür. Burada da yine mücadele öncesi Hakk'a yakararak ilahî güçlerin yardımına mazhar olduğu görülür.

Göroğlu Hak'tan medet dilediği sırada Hızır Aleyhisselam çıkagelir. Dağ başında koyun otlatan bir aksakallı göreceğini, onun düşman olduğunu ve dişlerini söküp başını kesmesini tembihler. O adamın yanına vardıktan sonra dört yüz koyunu ayırıp almasını ve koyunları güderek Havaz'ın babası ve annesini bulmasını söyleyerek onlar hakkında malumat verir. Havaz'ın dayısı Kember Çal kılığında giderse işinin kolay olacağını belirterek dua eder ve kaybolur (Mehmet, 2011: 79- 83). Göroğlu, Hızır'ın söylediklerini yerine getirerek Havaz Han'a ulaşır ve onu kaçırmak için mücadele eder.

Şah ve askerleri geldiğinde Göroğlu "Bismillah" deyip pirleri anar, medet ister. Düşmanlarını tek başına perişan eder. Yorulduğu sırada birden yer ile gök arasını dumanlar sarar. Savaş yerinde beyaz elbise giyen, başında beyaz sarıklar olan, kırmızı yüzlü, beyaz sakallı adamlar belirir. Dört bir yandan akıp gelen düşmanlara karşı savaşa girerler (Mehmet, 2011: 129-135). Göroğlu korkusuzca düşman ordusuyla savaşır. Ancak asker sayısının çok olması onu zora sokar. Tanrı kutu ile hareket eden kahramanın yakarışları Hakk'a ulaşınca olağanüstü güçlerin yardımı yetişir. Böylelikle Göroğlu zafere ulaşarak Havaz Han'ı yurduna götürür.

Bir diğer mücadele kahramanın oğlu Havaz Han yolunda "din" olgusu için verdiği mücadeledir. Bir kahraman ancak yurdunu ve dinini kaybettiğinde yenilgiye mahkum olur. Bu sebeple hiçbir dünyevî unsur yahut eziyet için dinden dönmeyiş kahramanın Tanrı katında yücelmesi anlamını taşır.

Havaz Han'ın halkın gözünde kendisinin Göroğlu'nun oğlu değil kulu olarak görülmesine üzülerek eski yurduna geri döner. Göroğlu ve yiğitleri bu haberi alıp hüzne boğulur. Bu acıyı dindirmek için Ördek Gölü'ne avlanmaya giderler. Dönüşte bir kervanbaşı ile karşılaşırlar. Hunhar Şah'ın Havaz Han'ı imtihan ettiğini Havaz Han, Hunhar Şah'ın istediği cevap verirse tahtın sahibi olacağını söyler. Ancak Havaz Han'ın adamın, atın, yurdun, dinin, yiğidin, halkın iyisinin Çembil'de olduğunu söylemesi üzerine zindana atılır. Havaz Han dininden dönüp Hunhar Şah'ın dinine girmezse kırk

gün içinde asalacaktır. Olanları duyan Göroğlu hazırlıklarını yapar ve dininden dönmeyen Havaz Han'ın asılacağı gün askerleriyle Gürcistan'a ulaşır. Havaz Han asılacağı sırada Göroğlu savaş davulunu çalar. Yedi gün yedi gece süren savaşta Hunhar Şah mağlup edilir. Sarayına sığınan düşman aman dileyip Göroğlu'na elçi gönderir. Bunun üzerine Göroğlu onu affederek barış içinde yaşamaya rıza gösterir (Mehmet, 2011: 189-257).

Avcılık Türk kültür hayatında büyük önem arz eder. En eski çağlardan beri geçim kaynağı olan avcılık daha sonraları yerleşik hayatın etkisiyle eğlence ve zevk için yapılır hale gelmiştir. Diğer destan metinlerinde padişahın çocuk sahibi olamayıp hüzünle derdini unutmak için avlanmaya gitmesi gibi Göroğlu'da, Havaz Han'dan uzak kalmanın etkisiyle avlanmaya gider. Avcılık mekânları kahramanların haberler aldıkları ve macerayı başlattıkları ortamlardır.

Havaz Han'ın dinden dönmeyişi, Göroğlu'nu ve Çembil'i övmesi her onun yiğitliğini, doğru yoldan ayrılmadığını gösterir. Zindana atılmasına ve kırk gün sonunda idam edilecek olmasına rağmen son dakikaya kadar dinden ayrılmaması Göroğlu'nun dininin ne denli yüce olduğunu ortaya koyar. Göroğlu da din uğruna verdiği mücadele sonunda zafere ulaşır. Aman dileyen düşmanı öldürmemesi, affetmesi onun yüceliğinin işaretidir.

Göroğlu son mücadelesinde kardeşi olarak gördüğü Ahmet Han'ın intikam hırsı üzerine savaşmak zorunda kalır. Ahmet Han, Göroğlu yurtta değilken eşi Ağa Yunus ile gelini Zeynep Şah'ı torunlarını yurttan işkencelerle atması neticesinde halk tarafından cezalandırılıp sürgün edilir. Bu hezimeti hazmedemeyen Ahmet Han Göroğlu'na zarar vermek için Zenciler Şahı'nı harekete geçirir.

Zenciler Şahı bir mektup yazarak Göroğlu'nun tüm mal varlığını, eşi ikiyse birini ve kendine tabi olmasını yoksa savaş açacağını yazar. Bunun üzerine Havaz Han önden gidip yurdun ahvalini öğrenmek ister. Kılık değiştirerek yurda girer ve Zenciler Şahı'nın kızını kaçırır. Şah doksan bin askeri ile Havaz Han'ın ve kızının peşine düşer, yollara tuzak kurdurur. Havaz Han ile kız yakalansa da kahramanın yardımcısı Leyli Kır kurtulup Göroğlu'na ulaşır olan biteni anlatır. Göroğlu yiğitleriyle birlikte derhal harekete geçer ve yirmi bir gün gece ve gündüz durmadan savaşırlar. Şah doksan yaşında bir cadıya Havaz Han ile kızını alıp şehre kaçırmasını emreder. Cellat efsun okuyarak ikisini güvercine kendini kartala dönüştürüp şehre uçar. Haberi alan Göroğlu,

Bülbül Han adlı vezirini Ağa Yunus Peri'ye gönderir. Durumu öğrenen Ağa Yunus hemen şahine dönüşür, peşlerine düşer. Dedeye karşı verdiği mücadeleden galip çıkarak Havaz'ı Göroğlu'nun yanına gönderir. Zenciler Şahı'nın kızsını Çembi'e götürür. Bu sırada Göroğlu'nun yiğitleri azalır ve zenci askerler onları çembere alır. Havaz han gelir gelmez savaşa girmek istese de Göroğlu izin vermez. Bunun üzerine Havaz, Gol Pehlivan'a ulaşır ve onu ikna ederek savaş meydanına gelir. Pehlivan, Emir Göroğlu ile tanışıp konuşur. Zencilere saldırarak onları sinek gibi kovar. Bu durumu gören zenci şahı silahlarını boynuna asıp teslim olur. Emir Göroğlu bunun üzerine savaşı durdurur (Mehmet, 2011: 259-273).

Göroğlu yiğitçe savaşmaya devam etse de düşman hile ile emellerine ulaşmaya çalışır. Bu durum alp tipi ile düşman tipi arasındaki farkı ortaya çıkarır. Dolayısıyla olağanüstülükler ile dolu mücadelede kahramanın yardımcıları sadece ilahî güçler değil olağanüstü özellikler taşıyan atı Leyli Kır, eşi Ağa Yunus Peri ve dev Gol Pehlivan'dır. Yardımcı güçler sayesinde düşman hezimete uğratılarak zafere ulaşılır. Göroğlu yurduna dönerek bu muzafferiyeti kırk gün kırk gece toy yaparak kutlar.

Hazinedeki bütün varını, develerini, mührünü Havaz'ı hakan yapıp ona bırakır. Başındaki tacı ona takıp kendisi de ona tanzim eder. Diğer şehzade ve pehlivanlar da Havaz Han'a itaatte bulunurlar. Hepsi muratlarına erip maksatlarına kavuşurlar. Sonra sıra ile ecel şaraplarını içerler(Mehmet, 2011: 277).

Göroğlu bütün savaşların ve verdiği mücadelelerin sonunda zafer kazanan alp tipidir. Dünyadaki gerek dinî gerekse yurt için tamamlaması gereken görevleri başarı ile sonlandırır. Bunu "*Göroğlu nereye asker sevketse orasını fethederdi. Fethetmek var, geriye boş dönmek yoktu"* (Mehmet, 2011: 49), *"Şehir alıp, puthaneleri yıktı. Yerine mektep,medrese, mescit inşa etti. Şehri kendinden olanların idaresine bıraktı"* (Mehmet, 2011: 155) şeklindeki cümlelerden anlamak mümkündür. Destan sonunda da ülkülerini devam ettirmesi için kendi soyundan gördüğü Havaz'a yurduna bırakıp ahirete intikal eder.

1.1.4.Nozugum

Nozugum, milli direnişin, özgürlüğün ve namusun temsilcisi olan soylu bir alp kadın tipidir. Destan çeşitlenmeleri içinde kahramanın olağanüstü doğumuna yahut gösterdiği olağanüstü güçlere yer verilmez. Tarihî destan metni olması sebebiyle

kahraman daha çok realist bir yapıdadır ve yaşanan olaylardan hareketle mücadeleci pozisyondadır. Onun fiziksel özelliklerine dair bilgiler Nozugum'un Kıssası (1.4.3)'nda "*kendisi narin, buğday tenli, kara gözlü, kara kaşlı, ince vücutlu olduğu için Kâşgar halkı ona "Nozugum" diye ad vermişlerdir."* (İnayet, 2013: 18) şeklindeki kahramana halk tarafından verilen adın sebebi açıklanırken verilir. Bu tasvir Nozugum'un düşman gözünde dikkat çekmesine neden olan güzelliktir.

Nozugum (1.4.1.)'da kahraman *" fakir bir ailenin evladı olan güzel, okumuş Uygur kızı*" (İnayet, 2004: 12) olarak tanıtılır. Bu okumuşluk onun fikir yapısına tesir eder. Esir ve düşman eşi olmayı sindiremeyen kadın tipi kahraman olarak görünmesini sağlar. Eğitimli ve kendini yetiştirmiş kadın her daim gerek kendi gerek halkı için bilinçli hareket eden kadındır.

Domuz gibi hortlayan tipsiz bir Mançu beyi altınlar karşılığında Duvang'dan, Nozugum'u satın alır. Mançu beyi, Nozugum'u Çong Yultuz köyüne götürerek zulmet dolu karanlık günler geçirtir. O sıralarda Mançu yöneticilerinin gözü Nozugum'a düşer. Çeşitli altınlarla, ziynetlerle kandırarak onunla evlenmek isterler. Bu esnada sahtekârlıkla Nozugum'a ulaşamayan bey zorla ellerini ona uzatır. Buna diz çökmeyen Nozugum düğün gecesi Mançu beyini öldürür. Albastıların mağarasına kaçar, pek çok dağ ve tepe aşar. Samanda ekmek pişirip tek başına altı ay boyunca çölde dolaşır. Kamışlıkta gizlenir. Kurt ve tilki ile arkadaş olur (İnayet, 2004: 16-20).

Bu eylemleri güzelliği ile dikkat çeken Nozugum'un düşmana esir ve eş olmak yerine onu öldürerek namusunu korumak isteyen bir kadın olduğunu gösterir. Çünkü onun kirlenmesi yurdun lekelenmesi demektir. Aynı zamanda bir kadın olarak dağlarda ve mağaralarda tek başına hayvanlarla yaşaması onun yiğit karakterini de ortaya koyar.

Nozugum'un Hikâyesi (1.4.2)'nde Çinli kâfir Natassen, Nozugum'u ele geçirir. Nozugum, Natassen'e kendisini bırakması için yalvarır. Yurduna gitmek istediğini söyler. Yanına yaklaşmamasını, yaklaşırsa canına kast edeceğini söyler. Böylelikle Natassen'i kendisinden uzak tutmaya çalışır (İnayet, 2005a: 369).

Kahramanın düşman beyine yalvarıyor olması ve yurduna gitmek istemesi ideal kadın kahraman tipi ile uyuşan bir durum değildir. Türk kadını baş eğen bir yapıdan çok dik başlılığı ve vakur duruşuyla vardır. Dolayısıyla burada kahraman mücadeleci, yiğit

bir kadın tipinden çok namusunu korumaya çalışan kadın figürüdür. Nozugum burada namusuna leke gelmemesi için düşmanı öldürmek yerine böyle bir tehlike olursa kendisini öldüreceğini söyleyerek pasif bir konuma geçer.

Nozugum'un Kıssası (1.4.3)'nda kahraman " *Bu Nozugum kendisi molla bir kadınmış."* (İnayet, 2013, 18) ifadesinden anlaşılacağı üzere okumuş, bilge bir kadındır. Ağabeyi Abdullah'ın söylediği "*Ey kardeşim Nozugum, sen burada durma, bir tarafa kaç. Eğer kaçmazsan, seni Kalmuklar alırlar, doğurduğun çocukların hepsi Kalmuk olur, kendin de kara kâfir gibi olursun"* (İnayet, 2013: 18-25-18) sözleri de dikkat çekicidir. Nozugum düşman kâfire yâr olmamak ve onun soyunu devam ettirecek nesiller yetiştirmemek için bulunduğu ortamdan kaçar. Bunların olması alp tipinin "kara kâfir" olarak anılması ve dindar kimliğine zarar gelmesi demektir (İnayet, 2005a: 379) Molla bir kadın olması Nozugum'un düşman soyunu devam ettirmeme konusunda bilinçli davranmasını getirmiştir. Kahraman bu olacaklara izin vermeyip Müslüman bir Uygur kadını olarak düşmanın elinden kaçarak kurtulur. Çong Yultuz'dan kaçarken nehri aşmak için sal yapışı ve kamışlık yanarsa deryaya girip kurtulmayı düşünmesi, solan kâfirine eş olmamak için boğarak onu öldürmesi onun savaş ve mücadele için belli eğitimlerden geçen ileri görüşlü alp kadın tipi olduğunu gösterir. o, sadece ilmî eğitim almakla yetinmeyen dönemsel ve siyasî şartların getirileriyle askerî eğitimler de geçirmiş bir alp kadındır.

Nozugum'un Nazmı(1.4.4)'nda soylu aileden gelişi, silahlı yahut ilmî eğitimden geçişi söz edilmez. Yalnızca kendisine kırda bir kulübe yapması, altı ay harmanda yatması, cangılda kurt, tilkilerle arkadaş olması onun savaşta kendisini koruyabilecek bir eğitim almış olabileceğini düşündürür. Dolayısıyla onun alp kadın tipi özelliklerini taşır.

Nozugum'un Rivayeti (1.4.5)'nde kahramanın soyluluğu ve güzelliği hakkında bir açıklama yer almaz. Ancak düşman elinde iken namusunu korumak için onu öldürmesi ve kaçarak bir mağaraya sığınması görüşünün güzel, aklının soylu olduğunu ortaya koyar. *"Naziğim kendi namusunu korumak için vahşi Solan'ın boğazına hançer sapladıktan sonra kaçarak sonunda işte bu mağaraya sığınmış."* (İnayet, 2005: 377).

Sığındığı mağarada ise düşmanlara karşı hançer ve kılıçla mücadele verir. Bu durum *"Akıllı Naziğim mağaraya giren askerin göğsüne hançer vurmuş. Asker o anda yıkılmış ve elindeki kılıcı düşmüş. Diğerleri mağaranın içine girmeye cesaret edememişler. Naziğim ölen askerin kılıcını alıp askerlere saldırınca hepsi geri kaçmışlar."*(İnayet, 2005: 377). Erkek gücüne karşın tek başına savaşan kahraman düşmanı korkutmayı başarır. Böylelikle alp kadın tipi Nozugum hem namusunu korumak hem de düşmana esir olmamak için verdiği mücadelede yiğitlik, ahlak ve namus simgesi olduğunu gösterir. Simgelediği bu olgular düşmanları rahatsız eder ve onu yakalayarak öldürmek isterler.

Nozugum (1.4.1.)'da darağacına giderken bile Nozugum zalimlere beddua eder, kendi ölse de bu kavmin devam edeceğini söyleyerek düşmana baş tutar. Meydan da halkına *" Kimse benim gibi olmasın, Belalara kalmasın. Bana gelen dert elem/ Hiçbir kula gelmesin. Yansın tutuşsun zalimler/ Taç ve tahtı kül olsun/ Özgürlük düşmanları/ Yerle bir olsun"* (İnayet, 2004: 21) diyerek öğütler verir, düşmanlara lanet ederek vatan ve din uğruna şehit olur.

Nozugum'un Kıssası (1.4.3)'nda seksen iki gün Şi-Yamun'da zindanında tutulan Nozugum idam edilmek üzere infaz alanına götürülür. Şahadet getirirken bir cellat kılıcını biliyormuş gibi yapar ve arkadan başka bir cellat gelip başını keser. İki yüz kadar Çinli Müslüman, Nozugum'un başını bedenine dikip namazını kılar, toprağa verir, Kur'an okur. (İnayet, 2013: 26). İdam meydanında dahi düşman elleri kolları bağlı Nozugum'u hile ile öldürür. Çünkü kahraman düşmana karşı boyun eğecek yahut ölümü kabullenecek bir tip değildir. Bu sebeple düşmanlar, bilinçli bir kadın olan Nozugum'un son anda dahi bir şey yapacağını düşünerek hileye başvururlar. Ardından halkın ona dualar etmesi Nozugum'un halk nezdinde yüce bir mevkiye ulaştığını gösterir.

Nozugum'un Nazmı(1.4.4)'nda bir müddet Yamun'da bekletildikten sonra Davan Han'dan "Nozugum'u kesin" emri gelir. Nozugum, Müslümanlıkta bunun şehitlik mertebesi olduğunu bilir. İnfaz meydanında öldüğünde mollaların sözüne göre yüksek şehit olacaktır. Yine de karşısında cellatlar kılıcını oynatırken Nozugum hâlâ kendisini ölümden kurtaracak birini bekler (İnayet, 2005a: 374). Kahramanın son anda dahi bir kurtarıcı geleceği ümidi dikkat çekicidir. Ancak tarihî yapıda oluşturulan destan

metni arkaik destanlardaki gibi olağanüstülükleri kaldıramayacağı için destan kahramanın şehitliğinin söz konusu edilmesiyle son bulur.

1.1.5.Seyit Noçi

Her iki çeşitlenmede de Seyit dqtarihî destan kahramanı olarak gerçekçi vasıflar taşır. Ailesinin soyluluğundan yahut olağanüstü doğumundan söz edilmez. Ancak Seyit'in dünyaya geldiği çağ ülkenin zorluklardan geçtiği bir çağdır. Bu durum kahramanların yiğitlik göstermesi için gereken ortamdır. Pehlivan Seyit (1.5.1)'de anne ve babasının dönemin şartları doğrultusunda bilinçli ve millî düşünüşe sahip kişiler oldukları görülür. Bu durum Seyit'in küçük yaştan itibaren idealize edilen bir alp tip olmasını sağlarlar.

Anne ve babası Seyit'e göz bebeği gibi bakıp masallar anlatır, şiirler okur. Seyit'e halkın başına gelenleri, Mançu istilasını, verilen mücadeleleri, Yakup Han ve Sadır Pehlivan gibi yiğitlerin kahramanlıkları anlatır. Ergenlik çağına gelip güce kavuştuğunda ona istilacılara karşı mücadeleye gitmesini söylerler. Ata bindirip mertlere has elbise, kalpak giydirirler, kendi elleriyle savaşa hazırlarlar (İnayet: 2013: 27-43).

Alp tipi gerek fizikî özellikleri gerekse ruhsal özellikleriyle diğer insanlardan ayrılan bir yapıya sahiptir. Gücü sıradan insanlardan üstündür. Dönemsel olarak olağanüstülüğü bünyesinde barındıramasa da bir alp olarak belirli vasıflarıyla diğer insanlardan ayrılır.

Pehlivan Seyit (1.5.1)'de ergenlik çağında güçlü, kuvvetli bir delikanlı olur. Kâşgar ve civarındaki yaylalara gidip güreş yarışlarına katılır. Hiçbirinde omzu yere değmez. Bir eliyle harman taşını kaldırıp otuz-kırk adım yürüyecek hale gelir. Vurduğu yerde duvarı delip omzuyla boğayı kaldırır (İnayet, 2013: 38). Kimsenin onun sırtını yere getirememesi, tek eliyle taş kaldırması, vurduğu yeri delmesi, omzuyla boğa kaldırması sıradan bir insanda görülemeyecek kadar özel yetenek ve kuvvet meselesidir.

Benzer şekilde Seyit Noçi (1.5.2)'de Seyit'in fizikî özellikleri epik kahramanın özellikleri ile örtüşen bir yapıdadır. *"O aslan gibi geniş omuzlu, pars tabanı gibi koca avuçları ile herkesin dikkatini çekiyordu"* (İnayet, 2004: 47) ifadeleri doğduğu andan itibaren görünüşü ile dikkat çektiğini açıklar. Zikredilen bu unsurlar Seyit'in ileride göstereceği yiğitliğin ve alpliğin alametleridir. Ayrıca Seyit küçük yaştan itibaren bir

fırıncı yanında çalışmaya başlar. Bu onun daha kuvvetli bir yiğit olmasını sağlar. *"Elek ile un eleyip/ Geçiyor ömür./ Sabahtan akşama dek/ Yoğurup hamur./ Hamur yoğura yoğura oldu/ Bilekler demir*" (İnayet, 2004: 47) sözleri Seyit'in gücünün nereden geldiğini açıklar.

Yurttan ayrıldıktan sonra gittiği handa çok güçlü sakallı bir Çinli Çeri ile karşılaşır. Çerinin kendisine köpek kulübesinde, eşek ağılında yer verecek olması Seyit'i sinirlendirir. Hırsız değil yurdun sahibi, vatanın oğlu olduğunu söyleyip gazapla çeriyi surlardan atar. Ardından gelen dört çeriyle de tek başına mücedele edip surlardan aşağı bırakır (İnayet, 2013: 44-45). Kaç kişi olursa olsun alp tipi tek başına düşmanı yok edecek güçtedir. Seyit'te bunu başarır ancak burada üzerinde durulması gereken husus vatanın oğlu olduğunu vurgulamasıdır. İstilacılara yurdun kimin olduğunu ve ne için orada olduğunu belirtmek için kurduğu bu cümle onun emellerini gözler önüne koyar.

Bir zaman geçince Küre şehrindeki yiğitler Süydon'da Seyit'in etrafında toplanır. Elli pehlivan tüfeğiyle kalanlar ise mızrak ve kılıç ile cephaneyi hazırlar. Yiğitler Seyit Noçi önderliğinde İli şehrine gelip Hayranbağ'a yerleşirler. Burada tek tek çerileri yakalayıp cenk edip ve mühimmat toplarlar. Düşmana dersini verirler (İnayet, 2013: 45-51). İdeal kahraman Seyit namı yayıldıkça halkın öncüsü olarak mücadeleyi yöneten lider olur. Cesurca askerleriyle savaşır. Yaralanır ancak düşmanla göğüs göğse olmaktan çekinmez. Mühimmatı bittiğinde dahi pes etmeyip aklını kullanır. Dağdan, taştan yararlanarak düşmanı hezimete uğratmayı başarır.

Seyit Noçi (1.5.2)'de Seyit ilk olarak Karaşehirli bir zalimin evladı olan Kof Beyzade ile mücadele eder. Karaşehir'in ünlü kabadayısı olduğunu söyleyen beyzade Seyit Noçi'yi kendisi ile güç mukavelesi yapmaya davet eder ve sinirlenip bir yumruk savurur. Yumruğu havaya giden Kof Beyzade çamura düşer. Tekrar kalkıp tekme atar, başı döner, yere düşer. Bütün gücünü geri toplayıp Seyit Noçi'nin göğsüne doğru vurmaya çalışır ancak kulakları vızılayıp alnında ur çıkar. Ancak Seyit Noçi'ye yine bir şey olmaz. Küçük düşen Kof Beyzade, Seyit'in yakasına yapışıp sihirbaz olduğunu iddia eder. Seyit ise üç atış hakkı verdiğini ama bunu kullanamadığını söyleyip Kof Beyzadeyi yakasından tutup köksüz, çürük bir ağaç gibi, tek eliyle çark-ı felek gibi çevirir. Karaşehir nehrinin ortasına fırlatır (İnayet, 2004: 49-52).

Seyit önce Kof Beyzade'nin güç mücadelesine yanıt vermez. Çünkü adından da anlaşılacağı üzere içi ve kendi boş bu insanla mücadele etmek kahramana bir şey kazandırmaz. Alp tipi yalnızca kendisinden güçlü olduğuna inanılan rakiplerle mücadele eder. Seyit'te beyzadeyi kendine yaraşır bir düşman olarak görmez. Kendisini yenmesi için beyzadeye imkan tanısa da çabalar boşa gider. Seyit ise tek eliyle onu yenme olgunluğundadır.

Ardından Üçturpan'a gelen Seyit'i çekemeyenler kıskançlıkları ile iftira atarak onun ölümünü isterler. Üçturpan valisi Ma Şaovu, Seyit'i çocukluğundan beri tanır. Han'ın iltifatına mazhar olabilmek için Seyit Noçi'yi yok etmenin çarelerini arar. Bu sebeple yanına çekmeye çalışır. Seyit'i saraya davet edip sofra kurdurur, meth ve övgülerle, para ve kadınlarla aklını karıştırır. Geçen zaman içinde Seyit rüyasında annesini görüp yurduna dönmek ister. Ma Şaovu, Kâşgar yöneticisine bir mektup yazdığını ve gidince götürüp bu mektubu teslim etmesini ister. Bu mektupta Seyit'i dört kapının birine baş yapmasını istediğini, Noçi adına layık şekilde muradına erdirmesini yazdığını söyleyerek hileli mektubu verir. Ancak Ma Daren mektupta Seyit Noçi'nin ölüm emrini yazar. Ertesi gün Seyit Noçi mektubu alır, katlayıp koynuna koyar ve Seyit yurda döndüğünde bu mektup sebebiyle idam edilir (İnayet, 2004: 54-68).

Yurttan idam emriyle ayrılmak zorunda kalan ve beylere, yöneticilere lanetler yağdıran Seyit yurttan uzaklaşınca bir değişim sürecine girer. Yaşanan zulümleri, çekilen eziyetleri ve emellerini unutup paranın, kadın ve rahatlığın verdiği rehavet ile günlerini geçirir. Oysa alp tipi ne olursa olsun mücadelesinden sapmayan, pula tamah etmeyen, kadına kanmayan ve yurdunu aklından çıkarmayan bir konumdadır. Dolayısıyla Seyit Üçturpan'da yaptığı eylemlerle alp tipinden uzaklaşır. Bu durum da onun sonunu hazırlar. Kahramanın yurda dönmek istemesi de güç toplayıp yeniden saldırmak için olmamış rüyasında annesini görerek özlem duyması sebebiyle gerçekleşmiştir. Herkesi yenecek güçte olan Seyit hedeflerinden sapması neticesinde hileyle ölüme yürür.

Ruhî olarak her iki çeşitlenmede de ambal ve doteylere karşı kin ve nefret vardır. Yurdun içindeki zulüm ve halkın ızdırapları alp tipinin bunu yaşatanlardan öç alma isteğini ortaya çıkarır ve harekete geçmesine neden olur. Kahraman düşmandan intikam

alma hırsıyla yanar. Ancak içindeki iyi niyet ve merhamet onu hile ile ölümüne neden olacak olaylara sürükler. Ne kadar güçlü olursa olsun içindeki masumiyet ve mertlik kahramanı insanlar karşısında cahil kılar.

Pehlivan Seyit (1.5.1) Kâşgar'daki ambal ve doteylerden nefret eder. Kadıları gördüğünde nefreti katlanır. Kadıhaneleri yakası gelir. Zenginlerin mallarını çalıp fakirlere, yetimlere, körlere dağıtır (İnayet, 2013: 38). Bu yönetime karşı duyduğu kinin yansımasıdır.

Seyit olgunluğa erişince halkı için mücadeleye atılır. Ailesinin nasihatlerini yüreğinde taşıyıp anne sütünü boşa çıkarmamak için yola koyulur. Vatanına ve halkına duyduğu sevgiyle çıktığı bu yoldan gam ve külfeti defetmedikçe, vatanı düşmandan kurtarmadıkça dönmeyeceğine yemin eder (İnayet, 2013: 39-40). Bir alp tipi olan Seyit hayatını vatanı uğruna feda etmekten çekinmeyen cesur bir yiğittir. Türk töresince 'ana sütü- ana hakkı' ödenmez bir borçtur. Seyit yurdu kurtararak bu borcu ödemeye, sütün boşa gitmediğini kanıtlamak ister. Oun tek gayesi halkı ızdıraptan yurdu düşmandan kurtarmaktır. Bu onurlu görev için tek başına yola çıkar.

Seyit'in mücadelesi esnasında onun yanında yer almak isteyen Almas Batır'ın söylediği "*büyük gruba baş olan genç deve kendin, miskinlere, yoksullara yâr kendin, düşmana ok, mızrak, kılıç dar kendin, (...) pehlivanım akıl göster, bul çare"* (İnayet, 2013: 47) şeklindeki ifadeleri onun halkın için kendini ön plana attığının göstergesidir. Ondan yol göstermesinin istenmesi de kahramanın akıllı ve bilgili bir yapıda olduğunu ortaya koyar. Onun merhamet dolu, yaşlılara acıyan yüreği destan içerisinde geçen *"insanlara güvenen, yoksullara değer veren, ayrıca ihtiyarlara saygı gösteren Seyit"* (İnayet, 2013: 53) şeklindeki tanımlamayla da bir kez daha belirir. Seyit'in bu duygusal yönü bir kocakarının hilesine kanmasına ve şehit olmasına, ölüme sürüklenmesine neden olur.

Bir kocakarı Seyit Noçi'yi yakalatarak Pekin Hanı'ndan servet almak ister. Dağlarda Çinli çerilerin öldürdüğü oğlunu aradığını söyleyerek ağıtlar yakarak Seyit'in karşısına varır. Derdini anlatıp onu evine davet eder. İnsanlara güvenen Seyit bu teklifi kabul eder ve onun evine gider. Gece yarısı dönmek için avluya çıktığında atı ortalıkta yoktur. Seyit kocakarının kendisine tuzak kurduğunu anlayıp kılıcını kınından çeker. Düşman etrafını kuşattır. Tek başına sabaha kadar savaşır. Sonunda elinden yaralanıp kalabalık düşmanın eline esir düşer ve idam edilir (İnayet, 2013: 53-57).

Dikkat celbeden iki unsur bulunur. İlki kahramanın yukarıda zikredildiği gibi sorgusuz sualsiz yaşlılara acıması ve güvenmesi neticesinde hileyle kendi içindeki düşman tarafından ölüme terk edilmesidir. Güç ile yenilemeyecek olan Seyit zayıf noktasından vurularak ele geçirilmeye çalışılır. İkincisi ise kahramanın atını arayıp bulamamasıdır. Kahramanın yol arkadaşı, kurtarıcı atıdır. Atı olmayan alp tipi yenilmeye mahkumdur. Seyit'te atsız kaldığı için hareket edemez ve düşmana esir olur.

Ma Dotey, Seyit'i idam edeceği sırada Seyit halka seslenir. Bu cellatlar önünde ne olursa olsun gözyaşı dökmeden sabırla beklemelerini, kısas alacakları günün geleceğini idam edilse de ölmeyeceğini, kendisi gitse de arkasında binlerce Seyit'in var olduğunu, adının, ruhunun halk ile daima yaşayacağını belirtir (İnayet, 2013: 56-57). Halka seslenişinde kurduğu bu cümle kahramanın hâlâ geleceğe umutla baktığının göstergesidir. O, direniş ateşinin sönmemesini diler. Halktan ağlamamalarını istemesi ise hiçbir Türk'ün düşman karşısında aciz görünmemesi gerektiği içindir.

Seyit Noçi (1.5.2)'de kahraman Seyit, Mançur sülalesine karşı kurulan Gelavhuyçılar adlı kardeşlik teşkilatına katılır. Bu teşkilat millî, dinî baskı ve zorluklara karşı mücadele veren ve sonraları Yang Zengşin tarafından yok edilen bir teşkilattır. Teşkilata katılan Seyit verdiği mücadeleler ile "Noçi" adını alır. Bu ad "başkalarını ezmeyen, kendini ezdirmeyen, adil, güçlü yiğit ve seçkin kişi" anlamına gelir (İnayet, 2005: 222). Seyit teşkilatta gösterdiği başarılar neticesinde bu adı alır. Dolayısıyla alp özelliği taşıdığını adı ile ortaya koyar. bu durum arkaik dönem destanlarında yer alan başarı sonucu ad almaya hak kazanma motifi ile benzerlik teşkil eder.

Seyit olağanüstü gücü, kuvveti ve görünüşü olmasına rağmen merhamet dolu bir yüreğe sahiptir. *"Yetim öksüzlere o, kucağını açtı. (...) Eza etse bey hocalar aciz fukaraya. Nasıl dayanır buna Seyit'in vicdanı"* (İnayet, 2004: 47). Halkının haline vicdanı el vermeyen seyit daha sonra bir teşkilata katılır.

Gelaohuy teşkilatında hırsız, zalim, kan sömüren beyler ve rüşvetçi yöneticiler ona karşı kin ve nefret dolar. Ma Titey, teşkilattakileri darağacına bağlayıp assa da Gelaohuycular her yerde bir olup bu düzene dur demeye kararlıdırlar. Bir müddet sonra Kâşgar'da Ma Titey'in buyruğu ile Seyit Noçi aranmaya başlanır (İnayet, 2004: 47-48). Arkadaşları asılsa da Seyit bey ve zalim yöneticilere karşı durmaktan kaçınmaz. Mücadelesine sonuna kadar devam etmek isteyen bir yapıdadır. Ancak kendi idam emri çıkınca geri adım atmak ve zamanı gelince güç toplayıp yeniden saldırmak için başka

diyarlara gitme kararı alır. Bu onun korktuğu için değil daha güçlü bir halde yurda dönmek için yaptığı bir eylemdir. Alimcan İnayet, kahramanı kaçak durumunda olmasından dolayı eşkıya tipine yaklaştırır (İnayet, 2005b: 25).

Üçturpan'dan çıkıp yurduna dönerken atı ile bir bataklığa saplanır. Tuz yüklü eşeği ile bir ihtiyar tuzcu atın kurtarılmasına yardımcı olur ve Seyit'e atın başının çamura batmasının hayırlı olmadığını anlatır. Seyit derhal başından geçenleri anlatıp mektubu gösterir. İhtiyar bunun felaket habercisi olduğunu, mektubu açıp okumasını, yöneticilerde insaf olmadığını, cahillik edip mektubu teslim ederse sıkıntı yaşayacağını söyler. Ancak Seyit Noçi emanete ihanet edemeyeceğini, ihanetin namerdin işi olduğunu belirtip yeniden yola koyulur (İnayet, 2004: 57-58).

Seyit'e ilk uyarı yoldaşı olan atın bataklığa saplanması şeklinde tezahür eder. İlk çeşitlenmede olduğu gibi kahraman yine atı ile sınanır. Mücadelede daimi arkadaş olan at tehlikeleri sezen bir varlık pozisyonundadır. Ancak Seyit bunu anlamaz. Ardından ikinci uyarı ihtiyarın gelmesiyle gerçekleşir. Tuzcu ihtiyar aksakallı bilge tipindedir ve kahraman yol göstermek ister. Bu husus ilahî yardımcıların Seyit'i korumak ve uyarmak adına gerçekleştirdiği bir harekettir. İdeal kahraman tek başına verdiği mücadelelerde bir takım olağanüstü yardımcıların yardımıyla zafere ulaşır. Seyit ise yiğitlik vasıfları gereği emanete ihanet etmek istemediğini ifade ederek ilahî yardımları göz ardı eder. Böylelikle yenilgiye mahkum olur.

Olayın bir diğer yönü ise; bey ve yöneticilere kin ve nefret duyan Seyit'in yurtta ayrıldıktan sonra yine onların paralarıyla zevk ve sefa sürmesidir. Ardından yöneticinin kendisine verdiği mektupta makam ve mevkiye kavuşacağına dair bilgilerin yer aldığını öğrenmesidir. Seyit her ne kadar tuzcu ihtiyara mektubu açmasının mertliğe yakışmayacağını söylese de bu durum düşman yönetici ve beylere duyduğu yakınlık nedeniyle ihanet etmek istememesi şeklinde de düşünülebilir.

Seyit yurda dönünce Ma Titey'e mektubu vermek için evden çıkar. Saraya gidip mektubu verdikten sonra Ma Dotey'in yüzündeki gülümsemeden sonra tuzcu ihtiyarın söylediklerini hatırlayarak Ma Daren'in kendisini kullandığını anlar. Kendi elleriyle getirdiği ölüm emri neticesinde bir cuma günü halk huzurunda idam edilir (İnayet, 2004: 59-68).

İlk çeşitlenmede bir kocakarıya merhameti neticesinde hileyle öldürülen Seyit burada tuzcu ihtiyarı dinlemeyerek kendi cahilliği ve münferit davranışları sebebiyle ölüme yürür. *"Mert yiğit Seyit Noçi / Sözünü beyan etti / Dedi o: dayanacağım yok / Başka bir beklentim yok / Öldürsen bugün öldür / Cuma da gelip çattı.", " Mahşerde görüşürüz / Hüda olurken kadı"* (İnayet, 2004: 60 – 64- 65) sözleriyle kahramanın bir cuma günü idam edilmek istemesi de onun din olgusunu ve ahirete dair olan inanç yapısını gösterir.

İdam edileceği sırada halka seslenip kendisi gibi cahil kalmamalarını, okuyup tahsil görmelerini ve öçlerini almalarını tembihler (İnayet, 2004: 65). Seyit şehit edilirken bile bu sözleriyle kendi yaptığı yanlışa halkının düşmemesi için mücadele eder.

1.1.6.Gülendem

Gülendem Destanı'nı hem aşk hem kahramanlık destanıdır. Dolayısıyla sadece aşk ve haz objesi değil aynı zamanda gerektiği yerde yiğitlik gösterebilen erkek gibi savaş kıyafetlerini giyip er meydanına giden ve yurdu için savaşan soylu bir alp kadın tipidir.

Destanın girişinden itibaren olağanüstü doğumuna yer verilmese de bir hükümdar kızı olarak soylu kadın tipindedir. *"Yarkent memleketinin padişahı, Gülendem'in babası, Yusuf Kadir Hanoğlu şan şöhreti, izzet hürmeti, tahtı devleti, ulu şevketi ile tanınır"* (Mehmet, 2011: 393). Gülendem isminin ince, uzun, güzel endamlı kız anlamına geldiği düşünüldüğünde kahramanın *"gözleri cazibeli, akıllı, gazel ve şiir okumada mahir, çok güzel bir kız"* (Mehmet, 2011: 393) şeklindeki tasviri ideal bir sevgili tipi olduğunu gösterir.

Hem ilmî hem savaş eğitimi alan ideal kahraman Gülendem ergenlik yaşlarına basınca şöhreti bütün âleme yayılır. Kendisine talip olan bey ve şehzadeleri deneme ve evleneceği yiğidi seçme hakkına sahip olgunluktadır. Söz söyleme kabiliyetine vakıf olan kahraman kendisine talip olan dokuz şehzadenin hepsini şiir yarışlarında yener. Karşısına çıkan yiğitler at koşturur, saz çalar, gazeller okurlar ancak yine de Gülendem'e denk olamazlar.

Rum, Şam, Sir boyu, Nil vadisi, Amu kıyısı civarından dokuz şehzade Gülendem'e kavuşmak için Yarkent'e doğru yola çıkar. Gülendem ile girdiği yarışmayı kazanan şehzade kırk gün kırk gece düğün yapıp, onunla evlenecektir. Gülendem her şehzade için dokuz gazel okuyup onları sınamayı, dokuz zor müzik çalıp sarhoş etmeyi, dokuz bilmeceyle zora sokmayı düşünür. Eğer bunların hepsine cevap veren bir yiğit bulursa bir ömür vefakâr eşi olmaya kararlıdır. Ancak yarışmada istediği yanıtları alamaz (Mehmet, 2011: 397-445).

Sınamalar sırasında yurdun doğudan Kara Hitaylar tarafından kuşatıldığını, Kumul ve Turfan'ın elden çıktığını öğrenince derhal hazırlıkları başlatır. Destanda geçen *"Askerlerin başına geçerek, erkek gibi giyindi, silahlarını hazırlattı, askerlerini denetledi.", "Gülendem atına bindi ve kamçıladı, herkes topyekün atıldı, toplar patladı, kılıçlar kınından çıktı.", "Gülendem aslan gibi oldu/ Sanki bir erkek oldu/ Gülendem kılıç vurur/ düşmanın kanı akar/ Önüne geleni ezip geçer/ Kendine geniş yol açar","Bazen mızrak ile/ Bazen de kılıç ile/ Çok mertlik gösterdi/ Yiğit gibi savaştı"* (Mehmet, 2011: 149-457) şeklindeki cümleler kahramanın mertliğini ve alp kadın tipi olduğunu ortaya koyar. Kılıç, mızrak gibi savaş aletlerini ustaca kullanması dikkat çekicidir. Öyle ki savaştaki yetkinliği ile pek çok düşmanı tek başına öldürür. Bu onun iyi bir savaşçı olarak vatan ve milletinin refah içinde yaşaması için çaba sarfeden bir lider olduğunu gösterir.

Gülendem halkın refahı ve yurdun bağımsızlığı için toplumu tehdit eden düşmanı ortadan kaldırmak için yolda zaferle döner. Kendi kaderini kendisi tayin etme olgunluğuna sahip Gülendem yurdun dirliğini ve birliğini kendi mutluluğundan önde tutar. Eğlence sırasında aldıkları haber karşısında önce yurdu kurtarır ardından yurda dönerek hayatını Şahanver ile devam ettirmek istediğini belirtir. Alplere yakışır şekilde evlenirler.

Düğün sonrası Şingşingşa'ya doğru yola koyulurlar ve Uygur ülkesini karış karış gezerler. Şingşingşa'ya ulaştıklarında bir hendek kazıp uzun süreli olarak yerleşirler. Düşmanlara geçit vermezler. Mutluluk ve huzur içinde yurdu korurlar. Gülendem ve Şahanver'in hududa yerleştiğini öğrenen düşman korkuya kapılar. Uygur halkı o günden itibaren Gülendem'e dair koşmalar ve destanlar anlatır (Mehmet, 2011: 473-477).

Alp kadın tipiyle gördüğümüz Gülendem yiğitliğini, mertliğini her ortamda göstermiştir. Millî direnişi esas alması ve yurt bütünlüğüne önem vermesi yönüyle Şunkar Dağı'nda düşman askerlerine karşı namusunu koruyarak yurdu da koruyacağını düşünen Naziğim ile yiğitlik açısından benzer özellikler taşır. Her iki kahraman da Uygurların bağımsızlık sembolü niteliğindedir.

1.2.Âşık Tipi

Aşk destanları âşık-mâşuk bağlamında iki ana kahraman üzerine konumlandırılan destanlardır. Ancak destanlarda mücadeleyi veren ve aktif durumda olan kişi erkek kahramandır. Yurt ve halk mefhumundan uzaklaşıp aşk olgusu üzerine eğilen bu destan kahramanları âşık tipi olarak vücut bulurlar. Soylu bir ailenin olağanüstü doğumla dünyaya gelen evladı olan kahramanlar çoğu zaman rüyasında gördüğü kısmen de belli unsurların vesilesiyle âşık olduğu kızın peşinde sevgi uğruna maceralara atılırlar. Her kahraman tipi mevcut özelliklerine göre belirli bir takım sınanmalardan geçerek sevgiliye ulaşır yahut aşk yolunda şehit olur. Uygur halk destanları içerisinde âşık tipinin temsilcileri: Boz Yiğit, Boz Körpeş, Garip, Hemracan, Kamerşah, Bülbül, Senuber, Şah Adilhan, Şehzade Behram, Şehzade Nizamettin, Tahir ve Yusuf'tur. Zikredilen bu tipleri âşıklık yönleriyle ele almak gererkirse;

1.2.1.Boz Yiğit

Boz Yiğit Destanı'nın iki çeşitlenmesi bulunup her iki çeşitlenmede de olaylar tiplerin davranışları yönünden benzerlik gösterir. İkinci çeşitlenme birincinin kısaltılmış halidir. Bu sebeple âşık tipi Boz Yiğit tek bir ad ile incelemeye alınacak olup farklı yönleri çeşitlenmelere göre zikredilecektir.

Boz Yiğit, iki iklimin soylu, servetli padişahının olağanüstü şekilde dünyaya gelen evladıdır. Şah yıllarca hükümdarlığını bırakacak bir evlada hasret olup ve onun doğması için dilekler dileyip dualar eder. Bir gün duaları arşa ulaşır ve hanımı bir oğlan doğurur. Adı Boz Yiğit olur (Mehmet, 2011: 279; Çatık Karadağ, 2006: 8).

Sayısız servete ve güce sahip olan padişahın tek sıkıntısı zürriyetini devam ettirecek bir çocuğa sahip olamayışıdır. Şah evlatsızlıktan gam ve gussaya düştüğünde dualarının Hakk'a ulaşması neticesinde olağanüstü şekilde kahraman ana rahmine düşer.

Vakti zamanı gelince doğar ve yurtta şenliklerle babası tarafından adı verilir. İdeal kahramana adının ihtiyar derviş, veya aksakallı ihtiyar bir kişi tarafından değil babası tarafından verilmesi dikkat çeker. Çünkü kahraman adıyla özdeştir ve bu ad yüce sayılan bir zat tarafından verilmelidir. Bunun yanı sıra Boz Yiğit adını gerçekleştirdiği bir yiğitlik olmadan almasıyla farklılık yaratır.

Boz Yiğit'in küçüklüğüne dair çok bilgi bulunmayıp yalnızca eğitimine değinilir. Destanda geçen Boz Yiğit akıl, feraset ve kahramanlıkta eşsizdir (Mehmet, 2011: 279; Çatık Karadağ, 2006: 9) cümlesi kahramanın ilmî eğitim aldığını düşündürür.

Boz Yiğit, on yedi yaşında rüyasında bir kız görür ve uyandığında onu yanında bulamayınca aşk hastalığa yakalanır. Yüzü sararıp solar. Aradan geçen bir yılın ardından yine aynı düşü görüp sevgilinin nerede olduğunu öğrenir. Dostu Kimen'i de yanına alarak sevgiliye kavuşmak için yollara düşer (Mehmet, 2011: 279-289; Çatık Karadağ, 2006: 9-12)

Boz Yiğit sevgiliyi rüyada görerek âşık olan bir tiptir. Sevgilinin diyarını öğrenir öğrenmez arkadaşıyla birlikte yola çıkar. Kahraman aşk destanlarında genellikle ya tek başına yahut da kırk yiğidiyle yola çıkar. Ancak burada yanına yakın arkadaşı olan Kimen'i alması önemlidir. Kimen, divâne haldeki kahramanın yol göstericisi, kurtarıcısı olan kişi konumundadır.

Kahraman sevgilinin diyarına üç yıl Maymunlar Şehri'nde esir kaldıktan sonra kaçıp kurtularak gelir. Ancak bir müddet ona kavuşamaz. Bu hal Boz Yiğit'i derde düşürür. Bir gece Allah'a münacat eder ve ağlar halde uyuyakalır. Rüyasına gelen aksakallı ona bu şehirden çıkmamasını, sevgiliye kavuşacağını söyler (Mehmet, 2011: 289-299; Çatık Karadağ, 2006: 12-15)

Boz Yiğit yalnızca Kimen'den değil dualarının neticesinde Hakk'ın yardımıyla rüyasında aksakallı bilgeden de yardım görür. Bu olağanüstü gücün yardımı Boz Yiğit'in her sedyen umudunu kestiği bir zamanda gelir. Dolayısıyla aksakallı sevgiliklerin kavuşmasında önemli bir rol oynar. Epik destanlardaki kahramanların sevgiliyi bulma adına at üstünde koşturmasından çok burada sevgili için inleyen âşık tipi dikkat çeker.

Boz Yiğit'in karşılaştığı ilk düşman sevgilinin zalim babasıdır. Kızını şehzade Zeytun'a vermek isteyen baba Boz Yiğit'i Sahipcamal'ın yanında görünce onu

öldürmek için ordusunu üzerine salar. Boz Yiğit karşısına ne kadar asker gelirse gelsin hepsini yok eder. Ardından kendisini tanıtan bir mektup yazarak şahtan kızını ister. Onu güç ile yenemeyeceğini anlayan şah, vereceğini belirtip sarhoş ederek bir toy esnasında öldürmeye çalışır. O esnada Sahipcamal ile Kimen yetişir ve kahramanı kurtarır (Mehmet, 2011: 305-323; Çatık Karadağ, 2006: 18-24).

Boz Yiğit'i sevgiliden ayırmak isteyen babası da olsa kahraman ondan vazgeçmeyerek silahlı mücadeleye girer. Bu mücadelelerden zaferle ayrılan kahraman Türk töresi gereğince hareket eder. Padişaha kendisini, soyunu tanıtan ve niyetini aşikar eden bir mektup iletir. Düşman tipi kahramanın bu soylu davranışını görmezden gelir. Güç ile yenemeyeceğini anlayınca hileye başvurur. Ancak kahraman aşkından gözü kör olmuş bir halde bu hileye inanır. Epik destan metinlerinde karşılaşılan kahramanı sarhoş ederek öldürme durumu bu destanda Boz Yiğit üzerinde uygulanmak istenir. Fakat kahramanın yardımcı güçleri onu bu durumdan kurtarır.

Bunun yanında sevgiliye talip olan Zeytun ile giriştiği mücadelede attığı oklar ve düşmanla giriştiği savaşta kılıç kullanması, bir vuruşta birden çok askeri öldürmesi de onun yiğitliğini ve silah eğitimi aldığını ortaya koyar.

Zeytun, Boz Yiğit'i öldürmek için iki yüz askerini alıp gelir. Boz Yiğit kaçarken bir büyük taşa ok sıkar. Okun yarısı taşa girer. Zeytun da aynı taşa ok sıkar. Onun oku da yarısına kadar girince Boz Yiğit ile denk olduklarını düşünür. Boz Yiğit ardından bir ok daha atar. Ok tamamen taşa girer. Ancak Zeytun'un sıktığı ok önceki gibi yarısına kadar girer. Bunu gören Zeytun, Boz Yiğit'in kendinden daha güçlü olduğunu anlayıp endişelenir (Mehmet, 2011: 323; Çatık Karadağ, 2006: 25).

Boz Yiğit, Zeytun'un iki yüz askere sahip olmasına rağmen ondan korkmaz ve korkusuzca ok sıkarak sevgili için verilen güç müsabakasını kazanır. Bu mücadeleler Boz Yiğit'in âşık tipinden uzaklaşarak alp tipine büründüğü sahnelerdir.

Padişah, Boz Yiğit'in gizlendiği evi öğrenip evdeki dedeyi vaatlerle kandırarak ikinci kez hile ile Boz Yiğit'i ele geçirir. İdam etmek için halkın önüne getirir ve ölüm emrini verir. Ancak cellatlar kılıç vursa da Boz Yiğit'in başı kesilmez. Bunun üzerine Boz Yiğit elmas kılıcını vererek nasıl öldürmesi gerektiğini söyler. Cellat elmas kılıç ile onun başını bedeninden ayırır. Bu esnada yetişen Kimen Boz Yiğit'in yüzündeki kıl örtüyü kaldırır etraf aydınlığa boğulur (Mehmet, 2011: 329-369; Çatık Karadağ; 2006: 27-40).

Boz Yiğit gücünden korkulan bir âşık tipi olarak hile ile öldürülür. Kahramanın trajik sonunda iki önemli unsur görülür. İlki elmas kılıç, ikincisi ise yüzündeki örtüdür. Her iki nesneninde ışık ile bağlantısı kahramanın soylu ve Tanrı kutuna sahip olağanüstü güzellikte biri olduğunu gösterir. Elmas kılıç, Uygurların Boz Körpeş Kara Köz Ayım destanının, Altaylardaki yansıması Kozın Erkeş destanında da dikkat çeker. Kozın Erkeş yakın arkadaşı Kodur Uul'a karşı yaşadığı utançtan dolaı ölmek ister. Kodur Uul'dan kendisini öldürmesini ister. Ancak Kodur Uul, Kozın Erkeş'in boynuna kılıcı vurduğunda kılıç parçalara ayrılır. Bunun üzerine Kozın Erkeş sarı saplı elmas kılıcını vererek bununla kendisini öldürmesini ister. Yere uzanıp Kodur Uul'a kendisini nasıl öldürmesi gerektiğini anlatır. Kozın Erkeş'in dediğini yapan Kodur Ulu onu öldürmeyi başarır (Aça, 1998: 584-585).

Boz Yiğit'in yüzünde güzelliğini gizlemek için kıldan örtü vardır. Bu örtü altında ışıkta parlayan inci, mercan gibi bir yüz bulunur. Sadece sevgilinin güzelliği değil aynı zamanda âşığın da fizikî olarak belli bir güzelliğe sahip olduğu görülür Benzer bir durum Dede Korkut Hikâyeleri'nde görülür. Yakışıklılıkları ile bilinen kahramanlar yüzlerini bir örtü ile kapatırlar. Bunun nedeni kötü ruhlardan korunmak olarak karşılık bulur (Gökyay, 2000: 409). Destan metninde Boz Yiğit yüzünü örterken Dede Korkut'ta bu isimler Bamsı Beyrek, Kanturalı, Kara Çekür'dür (Ergin, 1997: 188).

1.2.2.Boz Körpeş

Destan çeşitlenmelerinin her ikisinde de âşık tipinin ailesinden, soyluluğundan, doğumundan, ad almasından ve eğitiminden söz edilmez. Kahraman yetişkin bir birey olarak varlık gösterir. Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1.)'de gücüyle, Bozi Körpeş (2.2.2.)'te ise aklı ve zekasıyla ön plandadır.

Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1.)'de destanın girişinde geçen "*Lopnur Gölü etrafındaki Abdal denilen yurtta Boz Körpeş adlı bir pehlivan yiğit yaşardı.* (…)*Boz Körpeş gayet zeki ve akıllı olduğu için kendisinden büyükleri üstat tutup çalışmada, ok ve yay atmada ve kılıç kullanma gibi bir sıra işlerde erlerin piri, yiğitlerin aslanı idi. Onun sözden anlayan ve konuşabilen bir atı ve bir turgayı vardı*" (İnayet, 2013: 59) ifadesi Boz Körpeş'in güç ve kuvvet dolu yanını, aklını ve becerisini, büyüklere

saygısını, ok, yay ve kılıç gibi savaş aletlerin kullanma yetisini ortaya koyar. Pehlivan olarak zikredilmesi ve silah kullanmada erlerin piri olması onu alp tipine yaklaştırır. Tüm bu özellikler ideal kahraman tipi olarak Boz Körpeş'in fizikî özellikleri ve yetenekleridir.

Aynı zamanda yanında sözünden anlayan, konuşabilen ve sadakatle bağlı olan bir atı bir de turgayının olması kahramanı olası tehlikelerde uyarabilecek yardımcı güçlerin olduğunu gösterir. Boz Körpeş zehirli ok ile yaralandığı zaman ona panzehir getirmek isteyen atı yardımcı tipler içerisinde at tipi başlığı ile ele alınacaktır.

Boz Körpeş vefalı kuşunu uçurup vefalı atını sulamak için Öğen nehri kenarına geldiğinde birden Karaköz Ayım ile dostlarının geldiklerini fark eder. Karaköz Ayim ile bindikleri kayıkta birbirlerine âşık olurlar. Boz Körpeş artık onsuz yaşayamayacağını anlar. Aşk ateşiyle kıvranır, gecelerini uykusuz geçir. Yemek yemez su içmez. Güçten düşer (İnayet, 2013: 62).

Boz Körpeş aynı evde yaşadığı için herhangi bir yiğitlik göstermeden sevgiliye kavuşma imkanı bulur. Ancak bu süreçten sonra sevgiliye kavuşmak için bir takım sınanmalara maruz kalır.

Sevgili Karaköz Ayım'ın yengesi Fatma hileyle Boz Körpeş'i yanına çağırır ve iltifatlar etmeye ve aşkını anlatmaya başlar. Bunun üzerine Boz Körpeş ona Karaköz Ayım ile evleneceğini ve kendisinin yengesi olduğunu dillendirir (İnayet, 2013: 64-65). Boz Körpeş'in Fatma'yı yengesi olduğunu söyleyerek geri çevirmesi Türk kültür hayatında ideal insan tipinin yapması gereken bir davranıştır. Ancak Fatma bu durumu sindiremez ve eşi Bayağıl ile kayınpederi Suyağıl'a olayları çarpıtarak anlatarak Boz Körpeş'e onları düşman eder.

Suyağıl ve Bayağıl meydanda bir güreş düzenleyip Boz Körpeş'i orada öldürmeyi düşünürler. Bayağıl civardaki yiğitleri toplayıp hileyle Boz Körpeş'in karşısına çıkarır. Ancak kimi çıkarırsa çıkarsın yiğitlerin hiç biri ona denk gelemez. Bayağıl Boz Körpeş'in yorulmuş olabileceğini düşünüp karşısına kendisi çıkar. Karaköz Ayım'ın ağabeyi ile güreşmeyi edepsizlik olarak düşünüp uyarsa da Bayağıl ona saldırmaktan vazgeçmez. Hamle sırası Boz Körpeş'e gelince o, Bayağıl'ı kaldırıp önceki yendiği pehlivanların olduğu tarafa doğru bırakır. Bayağıl ayağı kaydığı için böyle olduğunu söyleyip yeniden saldırır. Fakat Boz Körpeş çeviklikle onu savuşturur. Üçüncü saldırıda küçük çocuğu çeviriyormuş gibi Bayağıl'ı yere vurur (İnayet, 2013: 66-69).

Boz Körpeş daha destanın girişinde bir pehlivan olarak tanıtırlır. Dolayısıyla bu mücadele onun için zorlayıcı olmaz. Hileler Boz Körpeş'in üstesinden gelebileceği düzeydedir. Bayağıl ile mücadele etmek istememesi ise Türk töresi gereğince küçüğün büyüğe el kaldırmasının edepsizlik olarak addedilmesinden kaynaklıdır. Bayağıl üç kez Boz Körpeş'i yenmeye çalışsa da başarısız olur. Boz Körpeş, Bayağıl'ı sevgilinin yüzü hürmetine bağışlar.

İkinci hile ava gitmek üzerine kuruludur. Boz Körpeş kılıcını, ok ve yayını alıp Bayağıl ile ormana gider. Bayağıl tuvalete gideceğini söyleyince Boz Körpeş vefalı atı ile bir müddet bekler. Ancak Bayağıl gelmeyince başına bir şey gelmesinden endişelenir. O sırada ağaçların arasından Bayağıl bir ok ile Boz Körpeş'i yaralar. Kılıcını çekip vefalı atını Bayağıl'ın olduğu tarafa giden Boz Körpeş, Karaköz Ayım'ın hatırı için dokunmaz. Vefalı atı Boz Körpeş'e bu okun zehirini emip çıkarmak istediğini söylese Boz Körpeş yola devam eder. Bir müddet sonra ok saplanan yer şişer. Boz Körpeş vefalı atını dinlemediği için pişman olur (İnayet, 2013: 69-72).

Avcılık Türk kültüründe önem arz eden bir eğlencedir. Sıkıntı atmak için gidilen av mekanları bu destanda kahramanın zarar gördüğü tehlikeli bir mekan halini alır. Bayağıl, onu öldürmek isterken Boz Körpeş onun için endişe duyan ve zehirli oka rağmen sevgili hatrı için ona zarar vermeyen iyi niyetli bir âşık tipidir. Bir diğer husus vefalı atın konuşması ve kahramana yol göstermesidir. Fakat Boz Körpeş bu yardımcı gücün teklifini geri çevirerek sonunu hazırlar. Olağanüstü hayvanlara sahip olmak her kahramanın mazhar olabaileceği bir özellik değildir. Boz Körpeş ise ilahî özelliklere sahip atın sözlerini görmezden gelir.

Boz Körpeş'in nerede olduğunu öğrenen Bayağıl ve Suyağıl yanına gider. Kılıcını çıkarıp Boz Körpeş'in boynuna vurur. Suyağıl bununla da yetinmeyip onun vücudunu parçalara ayırır. O esnada gökyüzünde şimşek çakıp gök ağlar. Suyağıl adamlarına Boz Körpeş'in parçalarını kavak ağacının dallarına asmalarını emreder (İnayet, 2013: 79-80)..

Düşman tipi acımasız ve zalimce Boz Körpeş'i öldürür. Bu ölüm Hakk katında hoş karşılanmaz ve doğa tepkisini gösterir. Tüm bu olanlardan sonra Tanrı katında Bayağıl aklını yitirerek, Suyağıl ormanda kuzgunlara yem olarak Boz Körpeş'i öldürmenin ve âşıkları engellemenin cezasını çekerler. İdeal kahraman Boz Körpeş, âşık

tipi olarak sevgili hatrına intikam almaktan vazgeçtikçe bu durum onu ölüme sürüklemiştir.

Bozi Körpeş (2.2.2.)'te geçen *"Bozi Körpeş denilen bir yiğit varmış, onun kırk dostu varmış "*(Aça, 1998: 1472) cümlesi alp tipinin kırk yiğidi ile mücadeleleri hatırlatır. Ancak kahramanın destan içerisinde bir yiğitlik göstermekten çok sevgili arama arzusuna dönüştüğü için yiğitleri yanında yer almaz. Bozi Körpeş'e söyledikleri "*ben senin puluna dostum, yanına dost değilim"* şeklindeki söz kahramanın ideal bir alp, yiğitlerinde ideal yiğitler olmadığını gösterir. Bu sebeple Bozi Körpeş sevgili peşindeki âşık tipidir.

Bozi Körpeş'in silahlı eğitimine dair bilgi verilmez. Ancak "*bir gün kar yağmıştı, ok ve yayla bir karga vurmuştu"* (Aça, 1998: 1472) ibaresi kahramanın avlanmaya gittiğini ve ok-yay eğitimi aldığını düşündürür.

Bozi Körpeş kılık değiştirip şehir şehir sevgiliyi arar. Bir ara ihtiyar çobanın yanında evlat olur. Eve gelirken çobandan yolu kısaltmasını ve söğüt dalından at yapıp binmeyi istediği söyleyip evinin kulağının ve çerağının olup olmadığını sorar. Duyduğu bu sorular karşılığında çoban sinirlenip Bozi Körpeş'in ahmak olduğunu düşünür. Eve gelip kızına yolda Bozi Körpeş'in sorduklarını anlatır. Bunun üzerine kız, ihtiyar babasına bu sözlerin anlamlarını bir bir anlatır. Tazın yolu kısaltalım mı demesi konuşalım, söğütten at yapalım demesi değnek tutalım anlamına gelir. Evin kulağından kasıt evde köpeğin, çerağdan kasıt evde kızın olup olmadığıdır (Aça, 1998: 1473-1474).

Bozi Körpeş sorduğu sorularla aklını ispatlayıp kızın kalbini kazanır ve âşık olup evlenir. Sevgiliyi elde etmek için çıktığı yolculuktan başka sınanmaya tabi tutulmayan ve yiğitliğini göstermeyen Bozi Körpeş sadece aklını kullanarak muzafferiyet sahibi olur. Türk destanlarında kılık değiştirme motifine sıkça yer verilir. Alpamış arkadaşlarının ve eşinin bağlılığını sınamak için yedi yıl sonra döndüğü yurduna kılık değiştirerek girer (Reichl, 2002: 178). Battal Gazi babasının öcünü almak için düşman topraklarına kılık değiştirip girer (Köksal, 1984: 181-182). Kerem, Aslı'ya kavuşabilmek için çeşitli kılıklara girer ve sonunda sevgiliyi görür. (Elçin, 1949: 6).

Bozi Körpeş bir gün ava çıkar. Babası onu çölü geçmemesi için tembihler. Ancak Bozi Körpeş dinlemeyip o çölden gider. Tezek toplayan bir kocakarının suyundan içmek ister. Bozi Körpeş o kadar susar ki su zannettiği ama aslında bir rakı olan

içeceğin hepsini içer ve sarhoş olur. Bunun üzerine kocakarı ve sevgiliyi elde etmek isteyen yiğit, Bozi Körpeş'in başını kesmek için kılıç vururlar, öldüremezler. Bozi Körpeş gözlerini açtığında onların niyetlerini anlar. Öldürmek istiyorsa kendi kılıcı ile öldürmelerini ancak cebindeki taşı yutmalarını, o zaman kendisi gibi yiğit olabileceklerini söyler. Bozi Körpeş'i öldürdüklerinde taşı alıp aldırış etmeden taşı kuyuya atarlar. Kuyu kurur, içinden bir yılan çıkar. Kocakarı yiğide onu beline bağlamasını söyler ama o yiğit bu yılanı ağaca bağlar. O anda ağaç kurur. (Açа, 1998: 1476-1477).

Bozi Körpeş baba sözü dinlemeyip yanlış yola sapınca ölümle karşı karşıya kalır. Hileyle sarhoş edilerek öldürülmeye çalışılır. Başına vurulan kılıç kahramanı kesmez. Benzer durum bir önceki destan metninde Boz Yiğit'in başının elmas kılıç dışındaki kılıçlarla kesilmemesini anımsatır. Ayrıca düşmanlarına cebindeki taşı yutmalarını söylemesi kahramanın ölürken dahi mücadele ettiğinin göstergesidir. Bu taş kuyuyu kurutan olağanüstü bir taştır. Eğer ki yiğit yahut kocakartı bu taşı yutsaydı onlar da öleceklerdi.

1.2.3.Garip

Karahanlılar'ın Diyarbekri ilindeki şanı şöhreti eşsiz padişah ve veziri bir gün avda iken bir dişi gebe geyiğe rastlarlar. Ancak eşlerinin hamile olduklarını hatırlayıp Allah'ın laneti ile karşılaşmaktan, evlat hasreti ile yanan gönüllerini ateşe atmaktan korkup geyiği vurmazlar. Bunun bir hayra işaret olduğunu düşünerek bir ahitname imzalarlar. Bu ahitnameye göre evlatların biri kız biri erkek olursa onları evlendireceklerdir. O sırada Abbashan'ın kızı, vezir Hasan'ın oğlu olduğuna dair bir haber gelir (İnayet, 2004: 204-206).

Garip soylu bir şahın vezirinin oğlu olmasıyla soylu bir aileye sahip olduğunu destanın girişinde gösterir. Türk kültür hayatında kutsal sayılan geyiğin gebe oluşu ile kahramanların doğumu birbiriyle ilişkilendirilir. Eğer ki gebe geyik vurulsaydı kahramanların öleceği düşünülmektedir. Aynı zamanda ahitname imzalanması sevgililerin mücadele vermeden birbirleriyle kavuşmaları için gerekli olan şartların sağlandığını gösterir. Bu ahitname ile âşıkların kaderleri birbirine bağlanır. Kaderi birleşen kahramanların aynı anda doğmaları da ehemmiyet arz eder.

Vezir doğum haberini aldığı oğlunu görmek için yola çıktığında atının ayağı bir taşa takılır ve düştüğünü. Vezir de atın altında ahirete göç eder. Bu haberi alan şah Abbas doğduğu gün babasından ayrı kalan çocuğa "Garip" adını verir. Sarayda babasının yerini almasını emreder (İnayet, 2004: 206)

Garip'in doğumunun hemen ardından babasının vefat edişi ahitnameyi bozan bir lanet olarak düşünülebilir. Kahramanın doğar doğmaz "Garip" adını alması da bir isim sembolizasyonudur. Bu ad âşık tipinin yaşayacağı garipliklerin ve ezilmişliğin yansıması olarak ilerleyen zamanlarda kendisini gösterecektir. Adı koyan kişi ile sevgiliyi âşıktan ayırıp garip koyan kişi yine aynı kişidir. Abbashan, Garip'in hayatını etkileyen ve yön veren kişidir.

Şah Abbas, Garip ile kızını dört yaşına bastığında okula gönderir. Senem ile Garip okuldayken birbirlerine gönülleri düşer (İnayet, 2004: 206). İlmî eğitimini tamamlamasını sağlar. Okul hayatı aynı sarayda büyüyen kahramanların birbirlerine aşklarını izhar eylemelerini sağlar. Böylelikle âşık mâşuk olurlar. Ancak yaşanan bu aşk Garip'i huzursuz eder. Babası olmadığı için Senem'e kavuşamayacağını düşünür. Annesine yüreğini açtıktan sonra gözleri uykuya varan kahraman rüyasında peygamber efendimizin elinden aşk şarabını içmeye nasil olur.

" O gece rüyasında Hz. Resul-i Ekrem, Sallallahu Aleyhivessellem'in mübarek ellerinden kuledeki kırklar sohbetinde aşk şarabı içti. Kırklar Şah Senem ile Garip'i nişanladılar" (İnayet, 2004: 207). Ahitnameden sonra Hak katında sevgili ile nişanlanan Garip ilahî güçlerin de desteğini almış olur. Bu hal âşığı rahatlatsa da Garip'in sınanışı bu rüya ardından başlar.

Önceleri Garip'i yanında isteyen şah, Senem'in ergenlik çağına gelmesiyle beraber eşinin söylediği *"Garip babasız bir yetim çocuktur. Yetim bir çocuğa Şah neslinden kız verilir mi?"* (İnayet, 2004: 207) sözleriyle verdiği sözden cayar. Garip korkularının karşılığını bulur ve statü farkı nedeniyle sevgilinin annesi tarafından reddedilir ve sürgüne gönderilir. Garip ürgün edilirken dahi bir yiğitlik ve cesaret emaresi gösteremeyen pasif halde aşk acısı çeken âşık tipi konumundadır. Cellatlar eşliğinde Bağdat'a sürgün edilir.

Sürgünde karşılaştığı falcı nine bir fal açıp onun Şah Senem'e âşık olduğunu bir an önce gidip çiçekçi nineye evlat olmasını geç kalırsa Senem'e ömür boyu hasret

kalacağını söyler (İnayet, 2004: 214). Garip'in yeniden yurda, sevgilinin yanına dönmesinde falcı nine yönlendiricidir.

Garip'in sevgiliye ulaşma yolundaki bir diğer sınanması ışıklı Mağaradan çıkan Hazret-i Şeyh Cüneydil Bağdâdî tarafından gerçekleştirilir. Bağdâdî, bir takım sorularla Garip'i denemek ister. Bağdâdî'nin aldığı cevaplar Garip'in aklının, ferasetinin ve ilminin ne denli yüce olduğunu gösterir. Bu ışıklı mağara kahramanın erginleşmesürecini tamamlaması için girmesi gereken bir tünel mahiyetindedir. Garip soruları bilerek erginleşmenin ilk adımını atar.

Cüneydil Bağdâdî kökü olmayıp vücuttan su içen, dalı sayısız olup yaprağı âlemi saran, kanadı olmayıp özgürce uçanı sorar. Garip bir şiirle kökü olmayanın insan, vücuttan su içenin ruh, gönlün sınırsız bostan olup alemi sardığını, kanatsızın insan olup aklın özgürce uçtuğunu söyler. Bunun üzerine hazret yeniden eğilip ama kırılmayanı, müşkül olup cefadan korkmayanı, alev alev olup ateşi sönmeyeni sorar. Garip hakikatin eğilip kırılmayacağını, aşk ehlinin cefadan korkmayacağını, aşk tığı dağının tığının kırılmayacağını söyler. Hazret üçüncü kez bütün âlemin ışığını, üç yüz altmış yaprağı, haselden dalı sorunca Garip âlemin ışığının güneş ve ay olduğunu, üç yüz altmış yaprağın günler olduğunu, sahi haselden dalın ay olduğunu söyler. Cevaplar Hazreti Cüneydil Bağdâdî'nin hoşuna gider (İnayet, 2004: 217-219).

Ardından haramilerin eline düşen Garip, Halep pazarında köle olarak satılır ve Dadı Ana tarafından has bahçeye yardım için alınır (İnayet, 2004: 219-220). Garip'in köle oalrak satılması Hz. Yusuf'un pazarda satılmasını anımsatır. Has bahçede çalışan Garip çiçekler vasıtasıyla aşk hastalığına yakalanan Senem'i iyileştirir ve bir müddet has bahçede zevk sefa içinde yaşarlar.

Garip bir gün bahçedeyken Süçük adlı cariye ona göz koyar ve arkasından sarılır. Garip onun Senem olmadığını görünce kızarak iter. Bu durum cariyeyi kızdırır ve intikam almak için derhal şahın yanına gider. Bu durumu falda gören Dadı Ana Garip'i sandık içinde saklar ve yakalanmasını önler. Cellatlar gidince Senem ile anlaşırlar ve kaçarlar (İnayet, 2004: 228). Garip sevgiliye ihanet etmeyip cariyeyi kendisinden uzaklaştırması ile aktif bir konumdayken düşmanın elinden kurtulmak için sandık içine saklanmasıyla pasif bir konuma geçer. kalıp savaşmak yerine kaçarak mutlu olmak istemesi Garip'in âşık tipiyle ilişkili bir durumdur. O daha çok geri planda kalan mücadelecilikten çok dinginliği benimseyen bir tiptir.

Kaçtıktan sonra Garip ile Senem bir yerde dinlenirken üzüntüsünü gidermek için ava çıkan şah bir ara onların olduğu yöne gelir. Senem bunu görüp Garip'i uyandırır ve saklanmasını söyler. Allah'ın hikmetini diler (İnayet, 2004: 230). Garip'in uyuması ve o anda bile saklanmayı kabul etmesi alplıkten uzak sevda ile mahzun bir âşık tipi olduğunu gösterir.

1.2.4.Hemracan

Hurilika-Hemracan Destanı'nın mevcut iki çeşitlenmesinde kahramanın adı "Hemracan" ve "Hemra" şeklinde karşılanır ancak kahramanın yaşadığı mevcut durumlar temelde benzerdir. Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da âşık Çin maçin ülkesinin şahı Hürev'in üç oğlundan en küçüğüdür (İnayet, 2004: 445). Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda ise adı verilmeyen –olayların devamında Mısır şahı oldu belirtilen- bir şahın dört oğlundan en küçüğüdür (İnayet, 1992: 191). Her iki çeşitlenmede de âşık soylu bir şahın en küçük çocuğudur. En küçük çocuğun başarıyla donması kardeşleri tarafından kıskanılmasına ve bir takım olaylar içine sürüklenmesine neden olur.

Olağanüstü doğumuna, ad almasına ve eğitimine dair bilgiler verilmeyen kahraman yetişkin bir birey olarak görünür. Dünyaya gelmesi yahut ad almak için yiğitlik göstermesi gibi bir dizi olay destan çeşitlenmelerinde kısaltılmıştır. Olağanüstü doğumun eksikliği kahramana en küçük çocuk olma vasfının yüklenmesiyle ve olaylar sırasında olağanüstü yardımcı tiplerin katkılarıyla giderilmeye çalışılır. Âşık tipi olarak ele alınan Hemra silah eğitimi ve ilmî eğitim almamış olup zihnî becerileri sayesinde zorlukların üstesinden gelmeyi başarır.

Her iki çeşitlenmede de padişah rüyasında gördüğü bülbüle âşık olması sonucunda evlatlarından bülbülü bulup getirmelerini ister. Ağabeyleri Hemra'ya haber vermeden yola çıkarlar. Hemra ise durumu fark edip birkaç gün sonra yola koyulur (İnayet, 2004: 445; İnayet, 1992: 190). Destanın girişinde âşıklık kahramanın babasındayken ilerleyen kısımlarda âşıklık Hemra üzerine toplanır. Kahramanın yola çıkmasındaki yegane amaç baba rızasını kazanabilmek ve bu uğurda canını feda etmektir.

Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda kahramanın, şah babasına ağabeylerinin bu işi tamamlayamayacağını, kendisinin de onlarla gitmek istediğini, bunu başaracağını belirtmesi karşısında babasının söylediği "*Ey oğlum Hemracan, sözlerine memnun oldum. (Ancak) sen küçüksün. Ağabeylerin güçlü ve iyi insanlar değiller. Senin*

ağabeylerinle olmandan endişeleniyorum" (İnayet, 1992: 191) sözü kahramanın düşman tipler karşısındaki karakterini ortaya koyar. Hemra küçük olmasına rağmen baba rızasını kazanmak için mücadeleye atılmak isteyen bir yiğittir. Şahın sözleri kahramanın saf ve temiz yürekliliğine karşın düşman tipindeki ağabeylerin kötü düşünceli olduklarını gösterir.

Kahraman, Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da üç yol ağzına gelen, Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda dört yol ağzına gelen ağabeylere yetişir. Ağabeyler aralarında anlaşıp Hemra'yı yok etmeye karar kılarlar ve onu gidişi olan ama dönüşü olmayan yola gönderirler (İnayet, 2004: 445; İnayet, 1992: 192). İdeal kahraman her zaman için kendi yolunu belirleyen bir karakter yapısında olsa da Hemra itiraz etmeksizin ağabeylerinin söylediği yoldan gider. Ancak bu durum onun ideal bir kahraman olmadığı anlamına gelmez. Hemra Türk örf-ananesi doğrultusunda ağabeylerinin sözünü dinleyerek en tehlikeli yola girer.

Hemracan bir müddet dinlenmek için bir yerde uyuyakalır. Rüyasında bir aksakallı bu yolun tehlikeli olduğunu söyleyip geri çevirmek ister. Fakat Hemra buna rıza göstermez ve baba rızası kazanmak için bu yolda olduğunu belirtir. Onu karşılaşacağı tehkikelerden haberdar ederek ortadan kaybolur (İnayet, 2004: 446; İnayet, 1992: 192-193).

Rüya esnasında uyarıcı ve yönlendirici fonksiyondaki aksakallının, kahramanın rüyasına girerek bu tehlikeli yoldan çevirmek istemesi fakat Hemra'nın bunu reddetmesi bir kahraman olarak yiğitliğini ve dirayetini vurguladığı andır. Ayrıca Hemra olağanüstü güçlerin desteğini alıyor olmasıyla da ideal kahraman tipinde olduğunu gösterir.

Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda kahraman bir bağda devlerle karşılaşır. Birini öldürse ikisi, ikisini öldürse üçü gelip Hemra'ya saldırırır. Hemra en büyük devin yanına da giderek aksakallının dediklerini hatırlayıp asayı vurarak ilk düşmandan kurtulur (İnayet, 1992: 193). Henüz âşıklık derdine düşmemiş olan Hemra alp tipi gibi olağanüstü güçteki devlerle savaşmaktan kaçınmaz. Bu mücadelesinden aksakallının yönlendirmeleriyle başarıyla ayrılır.

Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da kahraman kırkların olduğu bir kubbeye rast gelir. Hurilika zemzem suyunu doldurup kırklara sunarken Hemracan gözüne takılır ve göz göze gelen gençlerin kalbine aşk gamı düşer. Kırklarbaşı bu durumu fark edip insan

ayağı değmeyen bu yere gelebilen Hemracan'ın cesur ve vefalı olduğunu belirtir (İnayet, 2004: 447).

Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda ise Hemra üç gün ibadet edip üçüncü gece bir düşünde peygamber efendimizi, dört halifeyi görür. Onlar, Hemra'yı sevgilisiyle nikahlar. Birlikte kevser havuzundan su içerler. Hemra bunun üzerine düşten uyanır, aşk ateşi gönlüne düşer (İnayet, 1992: 195).

Hemracan iki çeşitlenmede de bu süreçten sonra babasının âşık olduğu bülbülü arayan evlat konumundan çıkarak âşıklığa ulaşır. Sevgililerin Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da ilk bakışta, Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda rüyasında peygamber ve halifeler nezdinde kıyılan nikahın ardından âşık olurlar. Netice itibariyle İlk çeşitlenmedeki zemzem suyu, ikincideki Kevser suyu yerini aşk şarabına bırakır. Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da kırklar başının Hemracan'ı cesur ve vefalı kişi olarak tanımlaması da dikkat çeker. İdeal âşık tipi kimsenin gelemeyeceği yere gelmesiyle olağanüstülük gösterir.

Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da bu âşıklık Hemracan'ı Hurilika peşinde sürükler. Hemracan, Hurilika'nın sınamak için çıkardığı dev kum tepelerini aşarken yorgun düştüğü sırada Hz. Hızır gelir ve ağzına su damlatır. Yeniden güç bulan Hemra çıkan kasırgalara direnir ve yine sevgiliye yönelir. Hurilika üçüncü kez kendi denemek için turgay kılığına girer. Hemracan turgaydan sevgiliye selamını iletmesini isteyince Hurilika kılavuzluk eder yurduna götürür. Son kez sınamaya tabi tutarak kırk peri içinden hangisini isterse seçmesini söyler Ancak Hemracan bu söze darılır ve gönlünün her daim kendisinde olduğunu ve yalnızca kendisine kul olduğunu belirterek bu sınavı da aşar (İnayet, 2004: 447-450).

Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda sevgilinin özlemi ile turgay kuşunun uçtuğu tarafa yol alan Hemra yüksek bir kumluğa varır. Burada açlık ve yorgunluktan ağlamaya başlayınca gaipten önünde iki ekmekli bir sofra peyda olur. Bunları yiyen Hemra yürümeye devam eder ve kimsenin bilmediği Kohikaf'a gelir. Göl kenarındaki güzel yüzlü kızların arasında maşuğunu görür. Kızlar gölün suyunda insan suretini fark edip öldürmesinin emreder. Bu suırada Hurilika beklediği sevgilisini kurtararak bağında meşk eyler (İnayet, 1992: 195-197).

Hemra gönlüne düşen aşk gamı peşinde sevgiliye ulaşmaya çalışan, inleyen âşık olarak karşısında çıkan engelleri aşmaya çalışır. Her iki çeşitlenmedede bir turgay peşinde sevgiliye ulaşmaya çalışan, hayvandan medet dileyen âşık tipindedir. Benzer

şekilde kum tepeleri aşması ve gaipten gelen aş ilahî güçlerin yardımıyla âşığın yola devamını kolaylaştırır. Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da son sınamada yalnızca sevgiliye kul olduğunu vurgulaması âşık tipinin sevgili karşısındaki aciz halini ortaya koyar.

Kavuşan âşıklar bir müddet sevk sefa sürse de Hemracan babasına bülbülü götürmesi gerektiğini hatırlar. Hurilika olanları öğrenince bülbülün kardeşi Hurizefran'ın bağındaki altın kafeste olduğunu, gidip getireceğini söylese de Hemracan kendi çabasıyla almak ister. Ardından Hurilika'nın dediklerini yaparak altın kafesteki bülbülü almayı başarır. Yola çıkarken kuşun özelliğini görmek için kafesi açar ve dev perileri uyandırır (İnayet, 2004: 455; İnayet, 1998: 198-199).

Hemracan'ın Hurilika'nın yardımını reddedip bülbüle tek başına ulaşmak istemesi ideal kahraman tipinin temel özelliklerindendir. Kahraman mücadelelerini kendisi vererek yiğitliğini ortaya koymak ister. Yardım alması onun gücüne ve şanına gölge düşürecektir. Bu sebeple tek başına çıktığı yolu tek başına tamamlamak ister. Ancak babasının aşık olduğu bülbülü aldıktan sonra merak ederek bakması bir nevi emanete ihanettir. Bu ihanetin cezası dev periler tarafından gökten aşağıya bırakılması şeklinde karşılık bulur.

Dev perilerin başı Hurizefran, Hurilika'nın kardeşidir ve Hemracan'a baktığında kalbine aşk ateşi düşer. Kardeşinden, Hemracan'ı kendisine vermesini ister. Bu sözleri duyan Hemraca, Hurilika'ya kardeşinin namustan anlamadığını belirtir (İnayet, 2004: 458; İnayet, 1998: 199-200).

Hemracan Türk kültür yapısına uygun bir şekilde iki kardeşin aynı erkeğe âşık olamayacağını bunun namus ve ahlak yoksunluğu olduğunu söyleyerek beklenilen davranışı sergiler. Âşık tipi sevgiliden başkasına bakmayan ve başkasını önemsemeyen bir yapıdadır.

Hemra bülbülü alarak kardeşleriyle ayrıldığı yol ağzına gelir. Ancak gelmediklerini görüp bulmak için diğer yollara da girer. Bir müddet sonra bütün kardeşleri bulup bir araya toplayan Hemra dinlenmek için kuyu kenarına gittiğinde ağabeyleri babalarının itibarını kazanmak için bülbülü alıp Hemra'nın gözlerini oyarak kuyuya atarlar (İnayet, 2004: 465; İnayet, 1998: 203).

Hemra âşık tipinden yeniden alp tipine dönüşerek baba rızasını almak ve yiğitliğini kanıtlamak için yurduna dönmeye karar verir. Ancak yolda ağabeylerini

bulamaması neticesinde diğer yollara da girer. Lokantacı ve ocakçıda çalışan ağabeylerini bulan Hemra onların borçlarını ödeyip kurtarır ve hep beraber yurda dönmek için ilerlerler. Ancak kıskançlık ve kin ağabeylerinin Hemra'nın iyiliğini unutarak öldürmek istemelerine neden olur. İdeal kahraman tipi Hemra'nın mertliğine karşın kardeşlerin nametliği söz konusudur.

Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da Hurilika, Hemracan'ın iki kardeşini cezalandırmak için devlerine onları alıp yedi kat gökten yere atıp öldürmelerini emreder. Ancak Hemracan onları affeder (İnayet, 2004: 473). İdeal kahraman kendisine yahut halkına zarar vermek isteyen düşmanı yok etmekle yükümlüdür. Ancak Hemracan kendisini öldürmek isteyen kardeşlerine karşı dahi iyi niyetle davranan, ölümlerini istemeyen bir kahraman tipidir.

1.2.5.Kamerşah

İsfahan şehrinin şahı sayısız serveti olan Hüseyin Şah'tır. Şah bütün bu varlığına rağmen zürriyet kaygısı çeker. Hakk'a dualar ederek sesini duymasını ve kendisine bir evlat vermesini ister. Destan metninde bu durum:

Saltanatlı şahın çocuğunun olmayışı gönlünü perişan eder ve kırk gün kırk gece çocuk için ibadet eder. Allah bu talebi uygun görüp dokuz ay, dokuz gün, dokuz saat sonra bir oğlan verir (İnayet, 2004: 392) sözleriyle ifade edilir. Kamerşah hükümdar soylu ailenin olağanüstü şekilde dünyaya gelen evladıdır. Bu olağanüstülük onun vücuduna da sirayet etmiş haldedir. Kahramanın yüzünün gökteki aya benzemesi "Kamerşah" şeklinde sembolik bir ad almasına neden olur. "*Padişah bu oğlanın yüzüne bakarak gökteki aya benzetip "Kamerşah" adını verdi."* (İnayet, 2004: 392).

Kamerşah has bahçede uyuyakalıp bir rüya görür. Birkaç huri kız ile güneşten daha parlak yüzlü bir güzel Kamerşah'ın gönlüne aşk ateşini düşürür. Ancak sevgili üç yüz altmış yıllık mesafededir. Kamerşah yanına geleceğini söyleyip uyanır. Sevgiliyi yanında göremez (İnayet, 2004: 392).

Kamerşah sevgiliyi rüyasında görerek âşık olan bir tiptir. Ancak bu rüya sevgiliyi Kamerşah'a sunmakla ondan ayırmak arasında ikili bir fonksiyondadır. Coğrafî olarak kavuşmak imkansız olsa da Kamerşah bu olağanüstü mesafeyi kat etmeye gönüllü divane bir âşıktır. Uyanınca sevgiliyi yanında görememesi âşığı derde düşürür, yemeden içmeden keser.

Şah Hüseyin vezir ve ulemalardan oğlunun bir periye gönül verdiğini ve sevgilinin mekanının uzak yerde olduğunu öğrenir. Çareler arar. Ancak Kamerşah sevgiliye kavuşmak için yola düşer. Durmadan üç yıl yürür. Ayakları yara olur. O sırada gökten ışık saçan biri gelip üç yıl daha yürürse bir ihityarın kendisine yol göstereceğini söyler. Pes etmeden yürüyen Kamerşah'ın aşk derdi iyice artar. Yorgunluktan uyuya kalıp uyanığında bir kundura su ile dokuz ekmek görür. Bunları yiyip yola devam eder. Su bulmak için yeri kazmaya başladığında bir insan cesedi bulur. Onun da kendisi gibi âşık olduğunu düşünüp yoluna bir tarla kuşunu takip ederek devam eder. İkinci kez ışıklar içinde aksakallıyla karşılaşır ve Kamerşah'ı sevgiliye yaklaştırır ve kaybolur (İnayet: 2004: 392-399).

Kamerşah ideal bir âşık tipi olarak babasının sunduğu teklifleri reddederek mezilin çok uzakta olduğunu bilmesine rağmen yola düşmekten çekinmez. Vücudunda yaralar çıkmasına ve yüreği aşk gamıyla dolmasına rağmen sevgiliye kavuşma ümidi onun ilerlemesini sağlar. Kamerşah'ın su bulmak için toprağı kazdığında bir ceset bulması önemlidir. Onu sıradan bir ölü olarak görmeyip kendisi gibi yollara düşmüş ve bu uğurda can vermiş bir âşık olarak telakki eder ve onu gömer. Yoluna tarla kuşu ile devam etmesi âşığın kendisini sevgiliye yaklaştıracak her mahlukattan medet uman bir yapıda olduğunu gösterir. Yolda karşılaştığı aksakallı ve artık bitkin düştüğü anda ortaya çıkan su ve ekmek ilahî yardımcıların kahramanın yanında olduğunu gösterir. Aksakallının ışıklar içinde gelmesi ve yol gösterip bir anda yeniden kaybolması onun Hz. Hızır olduğunu düşündürür. Hızır, sevgili yolunda can vermek isteyen âşığa yardım ederek Hak katında bu âşığın muradı olan sevgiliye kavuşmasını kolaylaştırır.

Kamerşah bir müddet Salmas Dede'nin yanında has bahçede çalışır. O sırada şah kızının yıllardır aşk sevdasından hasta olduğunu ve hiçbir şifanı iyileştiremediğini öğrenir ve derhal bir çiçek demeti yapıp bir mektupla Salmas Dede'ye vererek gönderir (İnayet, 2004: 401-402).

Aşk sevdasına düşen yalnızca Kamerşah değildir. Sevgili de onunla aynı zamanda bu hastalığa yakalanır ve yataklara düşer. Ancak Kamerşah bu aşk için yollara düşüp mücadele etmesi gereken ideal âşık tipi olarak aktif bir konumdadır. Bu sebeple sevgilinin derdini dindirmek acısını hafifletmek kahramanın görevidir. Bir demet çiçek ile mektup göndermesi âşığın varlığını sevgiliye kanıtlama çabasının gereğidir. Sevgili, âşığı kokusundan tanıyarak iyileşir.

Bir müddet has bahçede birlikte günlerini geçiren âşıklar Salmas Dede'yi, Şemsi Canan'ı istemesi için Şaperkut'a gönderirler. Ancak periler şahı Şaperkut bu durumun kendisini küçülten bir durum olduğunu söyleyip başta reddeder. Ardından ağır bir başlık talep eder. Bu haberi alan Şemsi Canan kaçma talebinde bulunsa da Kamerşah bir çözüm bulacağını belirtip bir zaman mühlet ister (İnayet, 2004: 404-406).

Âşıkların has bahçede birlikte kırk gün kırk gece vakit geçirmesi aşk destanlarında yoğun olarak görülür. Burada esas dikkat çeken unsur Kamerşah'ın Türk töresi gereğince sevdiği kızı almak için dünürcü olarak Salmas Dede'yi göndermesidir. Üç yüz yıllık yolu şarak gelen ve sevgiliye kavuşan âşığın mücadelesi sevgiliyi aldıktan sonra da devam eder. İnsanoğlu ve peri arasındaki statü farkı sebebiyle aşağılanır. Ancak bu durum dahi kahramanı aşkından alıkoymaz. Çünkü sevgili âşık için her zaman en üst konumdadır. Bu sebeple bir âşık olarak karşısına çıkan her zorlukta mücadeleye girişir. Şemsi Canan'ın kaçma teklifine rağmen kalıp istenilen başlığı hazırlayacağını belitir. Bu esnada Şemsi Canan'dan babasına taatte bulunup ibadet etmesini ister. Bu durum âşığın Türk kültür hayatının temel unsuru olan ahlak ve büyüğe saygı kavramlarına ehemmiyet veren bir karakter yapısında olduğunu gösterir.

Kamerşah batıdaki kumdan geçen tılsımlı nehirde vücudunu suya batırıp başlık parası için Allah'a yakarır. Kırk gün kırk gece böyle inleyerek nehrin kıyısını tırnakları ile kazıp cennetten yüz kat daha güzel İrem Bağı'nı hazırlar. Şaperkut'u çağırarak yeniden Şemsi Canan'ı isteyince şaşkın kalan Şaperkut sözünden dönüp Kamerşah'ı öldürmek ister. O sırada atının ayağı takılıp düşer ve şah unulmaz dertlere yakalanır (İnayet, 2004: 404- 409).

Âşık olağanüstü nehre girerek istenilen talebi gerçekleştirmek için ibadet eder. Bu ibadet âşığın saf aşkı neticesinde Hak katında kabul görür. Emekler karşılık bulup kimsenin hazırlayamayacağı kadar güzel bir başlık haline gelir. Ancak sevgilinin babası bunu kabul etmeyerek yine engel koymak adına âşığı öldürmeye kalkar. Sözünden cayan zalim düşman babanın bu davranışı ilahî kudret tarafından cezalandırılarak âşık ile sevgilin kavuşması sağlanır.

Tüm bu engelleri çıkaran Şaperkut'un hastalığı Kamerşah'ı üzer ve onu iyileştirmek için Şemsi Canan'dan sihirli muskayı alır, Salmas Dede ile hayat ilacını hazırlar. Ancak saray büyükleri önünde önce rızaları ile Şemsi Canan'ı verdiklerini

söyleyen bir imza aldıktan sonra hünerlerini gösterip şahı iyileştirir (İnayet, 2004: 409-410)

Kamerşah, sevgiliye kavuşmuş olsa da aile rızasını kazanabilmek adına kendisine engeller koyan Şaperkut'u iyileştirmeyi, iyileştirmezse ölmeyi göz alarak yola çıkar. Bu yolculukta onun en büyük yardımcısı olağanüstü güçler değil sevgili ve bahçıvandır. Sevgili ölüyü dirilten hayat ilacını içeren muskasını verirken, Salmas Dede sihirli ilacın nasıl kullanacağını öğretir. Yeniden bir maceraya çıkan âşık saray kapısında şahı iyileştirmek isterken canından olanları görerek korksa da *"Yiğit sözünden, arslan yolundan. Başımdan korkup dönersem benim için bu ölüm sayılmaz mı?"* (İnayet, 2004: 410) diyerek kendisini teskin eder. Bu söz âşığın inleyen ve aşk derdiyle kıvranan bir âşık değil, düşmanına dahi yardım elini uzatan merhametli bir yiğit olduğunu gösterir. İlacı kullanmadan önce toplum önünde söz istemesi ise âşığın güven sorunsalı yaşadığını ortaya koyar. Bu sebeple iyileştirme eylemini kendini güvene aldıktan sonra gerçekleştirir ve ailesinin rızasını da sağlayarak sevgiliyle evlenir.

Bir gün Kamerşah rüyasında babası ve annesini görüp Şemsi Canan ve çocuklarını alarak İsfahan'a doğru yola koyulurlar. Üç yüz altmış yıllık yolu kırk günde başka bir rivayete göre kırk saatte giderler. Yurda ulaştıklarında Kamerşah'ın annesi evlatsız kalmaktan derde düşmüş, babası ağlamaktan gözlerini kaybetmiş haldedir (İnayet, 2004: 410-413).

Âşık, sevgili ile evlendikten sonra yurduna ve ailesine özlem duyarak memleketine dönmek ister. Âşığın sevgili için gurbete çıkması gibi sevgiliye kavuştuktan sonra yurda dönmek isteyişinde de bir rüya etkili olur. Rüya kahramanı harekete geçiren temel olgulardandır. Yurda döndükten sonra derde düşen annesi Kamerşah'ı görünce mutluluktan ölüme varır. Kamerşah burada artık bir âşık tipi olmaktan çıkıp evlat olarak ailesine hizmet etmeye başlar. Sonsuzluğa göç eden annesinin cesedini üç gün bekletip bir törenle defneder. Kör olan babasının gözlerini ise Şaperkut'u iyileştiren sihirli ilaç ile iyileştirir. Bütün bu mücadelelerin üstesinden gelip âşıklığını ve yiğitliğini kanıtlayarak yurduna padişah olur.

1.2.6.Bülbül

Bülbül sembolik bir aşk destanı kahramanıdır ve Kızıl güle âşıktır. Dîvan edebiyatında yoğun olarak karşılaşılan gül-bülbül bağı Uygur destanları arasında da alegorik bir yapıda varlık bulur.

Bülbül, Lopnur Gölü yakınlarında, Tikenlik'in başında yaşayan zenginlerin koyunlarını güden Dilek ailesinin en küçük oğullarıdır (İnayet, 2004: 130). Bu cümle kahramanın soylu bir aileden gelmediğini ortaya koyar. Ayrıca *Param olsa elimde/ Yapar mıydım çobanlık/.../Miskin babam çaresiz/ Beni zengine sattığından..."* (İnayet, 2004: 132-133)sözleri ailenin geçim sıkıntısı çeken sıradan bir aile olduğunu gösterir. Çobanlık bilindiği üzere peygamber mesleğidir. Ancak destanda kahramana mesleğinden dolayı ilahîlik yüklemek zordur. Çünkü destanın girişinde fakirlikten dolayı bu işi yaptığı belirtilir.

Yetişkin bir birey olarak görünen Bülbül'ün doğumuna, ad almasına ve eğitimine dair bilgilerin yer almaması kahramanın kişiliği hakkında yeterli kanaatin oluşmasına engel teşkil etmektedir. En küçük çocuk olduğu vurgulanan kahramanın bu özelliği epik destanlardaki en küçük çocuğun mücadelelere girişip zafere ulaşması ile özdeş durumdadır.

Bülbül'ün gençlik yıllarında sevdiği Kızılgül, İsa adlı bir zorba tarafından ele geçirilir. Yollara baka baka gözleri görmez olur. Yâr ateşi ile yüreği tutuşur. Ölse de Kızılgül'ünden başka bir kimseye bakmaz. Karnı acıkır ham ekmek yer. Kızılgül'ü görmeden gece gündüz ağlayıp yüreğini parçalar. Geceleri onu hayal ettikçe dağlar başına yıkılır. Derdi hep içinde toplanır. Garip olur, zâr olur. Kızılgül'ünü yanında ister. İçinde ateş yanar (İnayet, 2004: 130-132).

Bülbül sevgiliden ayrı kaldığı süre içerisinde aşk derdine düçar olur. Sevgilinin gidişiyle yemekten içmekten kesilen, ağlayıp inleyen, aşk ateşiyle yanan, onun uğruna yollara düşen tipik bir âşık konumundadır. Bülbülün mücadelesi sevgiliyi elde etmek için değil onu düşman elinden kurtarmak için gerçekleşir.

Bülbül, Kızılgül'ün düşmana gülüp dişlerinin akını göstermesinden, başkalarına kanıp kendisini unutmasından korkar. Hüznünden gözyaşları Tarım'a karışır, Kızılgül'ün dalına başkalarını kondurmamaya yemin eder. (İnayet, 2004: 132-134). Âşık tipi için en zor durum sevgilinin başkasına gülmesi ve yâr olmasıdır. Sevgilinin

gülüşü yalnızca âşığa ait olmalıdır. Rakip, kahramanın en büyük düşmanıdır. Bülbül de bu durumu korku dolu hislerle ifade eder. Gözyaşları nehre karışacak kadar çok akar.

Bir müddet sonra Bülbül'de vahşi kurtların eline düşer. Ancak diz çökmez ve kalın buz üzerinden delik açarak kurtulur. Tarım nehrinde sevgilisini arar. Gam ile yoğurulur. Bu ayrılık sonsuz güç kuvvet bahşeder. Kara Batur ile savaşmayı göze alır, tahtını yakıp kül etmeye yemin eder. Birden doğup büyüdüğü yurt aklına düşsede pes etmeyip ilerler. Sonunda umut ölümü yener ve Tarım nehrini yarıp karşı kıyıya geçer. Kızılgül'ü bekler. Kızılgül vahşi kurtların kelepçe ve zincirlerini parçalayıp düşman elinden sağ kurtulur (İnayet, 2004: 133-140).

Bülbül pasif, ağlayıp inleyen âşık tipinden sıyrılıp sevgiliyi kurtarmak için mücadeleye girişen aktif âşık konumuna geçer. Düşmanın eline geçmesine rağmen aklı ve cesaretiyle kurtulmayı başarır. Ancak düşmana yakalanmış olmak onu bezdirmez, sevgiliden vazgeçmeyip kavuşana dek çareler aramaya, yeminler etmeye devam eder. Her kahraman gibi ayrıldığı yurduna hasret kalıp kimi zaman güçsüz düşse de yine de sevgilinin sevgisi yurt özleminden ağır basar. Korkusuzca düşmanla savaşmaya hazır hale gelen kahraman sonunda karşı kıyıya geçip sevgili Kızılgül'e kavuşmayı başarır.

1.2.7.Senuber

Senuber, Çin memleketinde Hurşit adlı bir şahın çocuksuzluk arzusuyla yandığı, Hakk'a dualar ettiği anda dünyaya gelen oğludur (İnayet, 2004: 325). Hurşit Şah soylu, mal mülk kaygısı olmayan ancak zürriyeti ilerlemeyen bu sebeple gönlü gama düşen bir şahtır. Türk destan ve halk hikâyelerinde yoğun olarak karşılaşılan çocuksuzluk kahramanın dualar neticesinde olağanüstü şekilde dünyaya zuhur etmesine olanak sağlar.

Küçük yaşta ilmî eğitimini tamamladıktan sonra harp ilmini öğrenen Senuber on yaşına kadar kemale ulaşır (İnayet, 2004: 325). Bu eğitim onun her ilime sahip olgun bir karaktere bürünmesine gerektiğinde alp gibi gerektiğinde âlim gibi davranmasına olanak sağlar. Gerekli gelişimini tamamlayan Senuber'in tek eksiği sevgiliye kavuşmaktır.

Bir gün has bahçede kırk yiğidi ile otururken gözü uykuya varan Senuber rüyasında üç yüz yıllık mesafedeki Şehr-i Şebistan şahının kızı Gülperizat'ı görüp ona âşık olur. Bir müddet sonra Gülperizat'ın verdiği gülü kokladıktan sonra uyanır.

Yanında sevgiliyi göremeyince kedere kapılır (İnayet, 2004: 327-328). Senuber'in kırk yiğitle gezmesi onu bir alp tipi olarak düşündürse de bir rüya sonucu aşk derdine düşmesi, yemeden içmeden kesilmesi, göğsünü yere yapıştırıp kalkmaması âşıklığa bir adım daha yaklaştırır.

Şah Hurşid oğlunun bu hali için çare isteyince ulema dünyanın dört bir yanına adamlarını gönderip nerede güzel kız varsa bulup getirmelerini başka da bir çare olmadığını söyler. Ancak Senuber yanına bir adam isteyerek Gülperizat'ı arayacağını söyler (İnayet, 2004: 330). Senuber bir âşık tipi olarak rüyada gördüğü, gönül verdiği Gülperizat'tan daha güzel bir sevgili olmayacağı kanaatindedir. Bu sebeple dünyanın en güzelini değil son nefesine kadar Gülerizat'ı aramak ister.

Senuber beş yüz yiğitle birlikte yola koyulur. Yolda bu aşk ateşine kendisinin düştüğünü belirtip yiğitlere kendilerinden razı olduğunu ve geri dönmelerini söyler. Ancak yiğitler buna razı olmayıp bağlılıklarını gösterirler. Senuber bir kez daha onları ikna etmeye çalıştıysa da yiğitler dönmeyeceklerini söylerler (İnayet, 2004: 331). Kahramanın yanında hiçbir zaman ayrılmayan yiğitlerinin olması ondaki yiğitliğin ve alpliğin yansımasıdır. Kırk yiğidi olduğu söylenen Senuber'in yanında beş yüz yiğidin olması çıktığı mücadelenin zorlu geçeceğinin düşünülmesi için verilmiştir. Ancak bu yiğitler ilk mücadelede kahramanın yanından ayrılırlar Bu durum Senuber'in âşkı için tek başına mücadele etmesi ve yiğitlik göstermesi için kurgulanmıştır.

Senuber yiğitleriyle yola çıktıktan sonra gemi bir taşa takılır. Senuber, Allahü Teâlâ'ya perizata kavuşmak için yalvarırken bir kasırga çıkıp gemileri birbirine vurur. Beş yüz yiğidin hepsi boğulur. Senuber ve Ziver başka bi tahta parça üstünde sağ kalır. Sonunda nehirden çıkarlar. Birkaç gün sonra Ziver Yiğit hastalanıp ölür. Senuber, Ziver'in namazını kılıp defneder. Sonra yoluna yalnız devam eder (İnayet, 2004: 333-336). Senuber baş yiğidi Ziver'in hastalığında başından ayrılmayan ve öldüğünde de ona cenaze namazı kılıp toğrağa defnetmeden yoluna devam etmez. Bu Senuber'in sadık ve merhametli bir kahraman olduğunu ortaya koyar.

Çöller aşıp yürürken gözü çiçeklere, havadaki turnalara, rüzgâra takılır. Onlardan sevgilisine selam söylemelerini diler (İnayet, 2004: 338-340). Senuber aşk derdinden divâne olmuş bir halde her şeyde sevgiliyi görmeye başlar. Her canlıdan sevgiliye dair bir haber almayı diler. Bu hal âşık tipinin tipik özelliklerindendir.

Senuber çöllerde yürürken bir cadı ninenin altından yapılı has bahçesine girer. Nine, Senuber'i görünce kim, olduğunu, insan ayağı değmeyen bu yere nasıl geldiğini sorar. Senuber kaderin getirdiğini söylediği sırada nine bir avuç toprağa efsun okuyup Senuber'i geyiğe dönüştürür. Ardından bir efsun daha okuyup onu konuşamaz hale getirir (İnayet, 2004: 338-340). Senuber, sevgiliye kavuşmak için çırpındıkça düşman tipler peşini bırakmaz. Yürüyerek bitiremediği yolları bir cadı tarafından geyiğe dönmüş halde devam etmek zorunda kalır. Ancak bu olağanüstü hal âşığı yolundan alıkoymaz. Senuber geyik ve dilsiz olarak Gülperizat'tan vazgeçmeyip çöllerde gezinmeye devam eder.

Bu halde bir has bahçe daha görüp giren Senuber, Mihri Engiz adlı bir kızla karşılaşır. O, geyik halindeki Senuber'in konuşamadığını ve aslında bir insan olduğunu anlayınca bir efsunla eski haline getirir ve Senuber'i bu hale getiren cadıyı öldürür. Ardından Senuber'e sevdalanır. Ancak Senuber, Gülperizat için yollara düştüğünü söyleyip vedalaşır (İnayet, 2004: 341-344). Mihri Engiz kahramana yardımcı olan kadın tipi olarak iyi bir fonksiyıon üstlenmesine karşın Senuber ideal sevgiliyi aramaktadır. Bu sebeple Mihri Engiz'in yanından ayrılıp sevda uğruna yine yollara düşer.

Senuber biraz yol aldıktan sonra yorulur ve bir mezar dibinde gözleri uykuya varır. Bir aksakallı burada yatmamasını söyleyince Senuber kalkıp has bahçedeki kırk kalenderin yanına giderek şarap içer bu şarap ona güç olup dolar (İnayet, 2004: 344). Âşık Senuber ilahî güçlerin yardımı ve kalenderlerin desteği ile tehlikeden uzaklaşıp yeniden kuvvet bularak sevgiliyi aramaya devam eder. Karşılaştığı zorluklar onu yolundan döndermez.

Birkaç gün daha gidip zenciler padişahının kızının mekânına gelir, halini arz eder. Senuber'i gören zencinin kızı âşık olup güzelliğini tarif eden sözler söylemesini ister. Ancak Senuber ona hakaretler edince zenciler şahının kızı ölüm emrini verir. Bunun üzerine Gülperizat'ı görmeden öleceği için ağlar (İnayet, 2004: 346-348). Âşık sevgiliden başkasına iltifat etmeyecek kadar açık sözlü ve cesur yüreklidir. Senuber'in ölüm emri verildiğinde ağlaması öleceği için değil sevgilinin yüzünü göremeden ölecek olmasıdır. Bu hal âşığı ölümünden daha çok üzer. Çünkü sevgiliye kavuşmadığı her an zaten âşık için ölümdür.

Senuber bir müddet sonra ormanda yardıma ihtiyacı olan birkaç kişi görür. Yardım etmek için eğildiğinde rudipa adı verilen yaratıklar Senuber'i esir alırlar. O

sırada Hızır gelip nasıl kurtulacağını anlatarak Senuber'e yol gösterir (İnayet, 2004: 350). Âşığın yola devam etmesi ve sevgiliye kavuşması için rudipalardan kurtulmasına yardımcı olan kişi olağanüstü yardımcı Hz. Hızır'dır. Hızır, âşığın en zor anında yol göstererek Gülperizat'a bir adım daha yaklaştırır.

Bir zaman sonra nehirde ilerleyen Senuber'in salı gevşer. Senuber bir çınarın dalına tutunup bir çırpıda üstüne çıkaıp Hüda'ya sığınır. O esnada bir anka uçup gelir. Ayaklarına tutunan Senuber'in âşıklığını ve başına gelenleri işitip bir takım bilgiler vererek Gülperizat'ın yurduna getirir (İnayet, 2004: 352). Âşık çölde, denizde, gökte sınandıktan sonra artık Hüda'ya sığınarak yardım diler. Bu kez gök menşeli bir varlık tarafından kurtulan âşık, aşkını ve yollara düşme sebebini dillendirerek sevgiliye kavuşmayı başarır. Günlerce meşk eder.

Sevgiliye kavuşan Senuber bir müddet sonra Gülperizat'ı ve kendisine yardımcı olan Mihri Engiz'i de yanına alarak dev perilerle yurdun yolunu tutar. Yiğitlerini kaybettiği deniz kenarına gelice yurda döndüğünde yiğitlerin ailelerine verecek bir cevabı olmadığı için üzülür. Yiğitleri için Allah'a yalvarır. Senuber'in sesini duyan Hak kudretiyle aniden suda bir dalga oluşur yiğitler ve Ziver dirilir. Hep birlikte yurda dönerler ve Senuber yurda şah olur. (İnayet, 2004: 356-364)

Eylemini tamamlayan kahramanın yiğitliğini ve aşkını yeniden yurduna dönerek kanıtlaması gereklidir. Bu sebeple âşık, sevgiliye kavuşunca yurt özlemi başlar. Geri dönüş yolunda yapılan iyiliği ve kendisine duyulan karşılıksız sevgiyi göz ardı etmeyen âşık Senuber, Mihri Engiz'i de yanına alarak âşıklığını ve merhametini kanıtlar. Bunun akabinde birlikte yola çıktığı erleri için yaptığı duaların kabul olması ve erlerin dirilmesi olağansütü bir durumdur. Kahramanın içten ettiği dualar Hakk yardımıyla sorunun çözümüne olanak sağlar. Böylelikle tüm mücadeleyi zaferle tamamlayan kahraman ideal âşık olarak yurdun şahı, iki hatunun eşi olarak ününü sürdürür.

1.2.8.Şah Adilhan

Şah Adilhan Destanı'nda sevgiliye duyulan aşk ilahî bir yapıdadır. Adilhan mücadelelerinde sıradan bir kadın için değil Allah aşkı için verilen sıkıntı ve cefaya göğüs gerer. Onun yolunda kul olduğunu ve ne dert verirse versin ne gam yüklerse yüklesin baş kaldırmadan sabırla tevekkül ettiği görülür.

Adilhan akılda, ferasette ve zenginlikte dünyada eşsiz olup cömert, mert, adaletli bir şahtır (İnayet, 2013: 85). Tüm bu özelliklerin doğrudan destanın girişinde verilmesi âşık tipinin vasıflarını ortaya koymak adına gerçekleştirilir. Adilhan soylu bir kişilik olarak gerek ilmî açıdan gerekse günlük hayatta örnek alınması gereken ideal insan portresini çizer. Doğumu, ad alması gibi unsurlara yer verilmemesi ve bir yetişkin olarak ortaya çıkması onun bu güzel niteliklerle donanarak Tanrı katından yeryüzüne gönderilmiş düzen kurucu, kut sahibi kişi olduğunu gösterir. Adilhan'ın, Hak rızasını kazanmak adına barındırdığı güzel nitelikleri toplum için gerekli olan unsurlardır. Adının dahi "Adilhan" oluşu kahramanın hangi çizgide ilerlediğini gözler önüne serer. Ancak adaletli ve sabırlı yapısı onun yurdunun ve ailesinin dağılmasına neden olur.

Bir gün yedi kalender saraya gelip Hak hürmeti için Yemen şehrinin şahlığını kırk günlüğüne ister (İnayet, 2013: 87). Adilhan, Hak adını işitince sorgulamaksızın bu talebi kabul eder. Ancak şahlığın teslimiyeti, yurdun düşmana teslimiyeti demektir. Adilhan, sevgilinin adını duyunca olacakları düşünemeyecek kadar kendinden geçerek âşık tipine bürünür. Onun bu hareketi halk tarafından Allah'ın verdiği devleti taşıyamadığı şeklinde yorumlanır. Böylelikle mücadelesi başlar.

Adilhan, Hak rızası için verdiği hanlığını kırk gün sonunda geri alamaz. Bu sırada eşi Gülçehre, gama düşen şaha olayların iyi niyetinden kaynaklandığını, kaderin böyle yazılmış olduğunu söyler. Ardından kalenderler tarafından öldürülmek istenen Adilhan eşine danışıp yurdu terk eder (İnayet, 2013: 89-90). Adilhan, eşinin söylediği üzere iyi niyetli, saf kalpli bir kahramandır. Kendisine lütfedilen şahlığı sevgilinin rızasını kazanmak için düşünmeksizin vermesi bir nevi yine sevgiliden gelmiş olan emanete ihanet olarak düşünülebilir. Dolayısıyla bu ihanet onun sevgili tarafından sınanmasına, cefalar çekmesine neden olur. Aynı zamanda atacağı adımda eşine danışması onun dünyevî sevdada başarılı ve düşünceli bir âşık olduğunu gösterir.

Adilhan eşi ve çocuklarıyla ölümden kaçmak adına yurdu terk eder. Bir müddet ilerleyip konaklamaya karar verirler. O sırada bir tüccar Gülçehre'nin güzelliğini görüp ona sahip olmak ister. Yanlarına gelerek eşinin hamile olduğunu ve bir kadının yardımına ihtiyacı olduğunu belirtir. Adilhan, Gülçehre'yi göndermek istemez. Tüccar yemin ederek onu kardeşi olarak gördüğünü çocuklardan birinin de yanlarında gelebileceğini söyler. Ancak Gülçehre'yi yanına alıp gözden uzaklaşınca kaçırır (İnayet, 2013: 98). Adilhan'ın başta rıza göstermeyip tüccarın yemin etmesi neticesinde durumu

kabul etmesi ve yardım etmek istemesi yine Hak lafzı geçtiği içindir. Âşık tipi olarak değerlendirilen Adilhan, Hakk'a duyduğu sevgi neticesinde bir kez daha saflığının esiri olarak dünyadaki varını, yoğunu teker teker kaybederek sınanmaya devam eder. Olanlardan haberdar olduktan sonra eşini Allah'a emanet edip çocuklarına zarar gelemesi için acısını içine gömerek devam eder.

Bir müddet yol gidip nehre ulaşırlar. Karşıya geçmek istediklerinde bir atlı Kırgız eşkıya yardım talebinde bulunur. Sırayla atına bindirip karşıya geçireceğini söyleyip şahın büyük oğlu Faruh'u kaçırır (İnayet, 2013: 100-101). Âşığın kalan iki evladından biri de yine çaresizlik içinde olduğu sırada karşısına çıkan atlı hırsızın sözlerine inanması neticesinde kaçırılır. Dünyasını adalet, mertlik ve doğruluk üzerine kurulmuş olan âşık insanları da kendisi gibi görerek inanmayı tercih eder. Fakat bu onun elindekileri kaybetmesine neden olur. Melikesini kaybettiğinde yaptığı gibi acı ile kıvransa da Hakk'ın kendisine bunu kısmet ettiğinin düşünerek isyan etmeden yanında kalan tek oğlu için yol alamaya devam eder.

Nehirden geçmek zorunda olan Adilhan, küçük oğlunun elini tutarak ilerlemeye başlar. Ancak suyun birden yükselmesiyle küçük Cemşit suya kapılarak kaybolur (İnayet, 2013: 101). Adilhan yanındaki son dünyevî varını da kaybederek Allah'a yakarmaya, münacat etmeye başlar ve kendisini ona emanet eder. Hak yolunda harcayacağı tek şeyi canı kalır. *"Sana sunayım canımı kurban, vefasızdır bize bu fani cihan"* (İnayet, 2013: 103-104) ifadesi de bunun göstergesidir.

Perişan halde yoluna devam eden Adilhan kimsenin ayak basmadığı, mezarların tuğlarının yıkıldığı, mescitlerin tahrip olduğu, pınarların akmadığı bir yere gelir. On dört yıl boyunca burayı güzelleştirmeye ve ömrünü ibadetle geçirmeye çalışır (İnayet, 2013: 104-106). İnsanlardan uzak kalan, rüzgarla, kuşlarla konuşan ve cefa ile yıllarını geçiren Adilhan Hak yolundan ayrılmayıp her daim onu anmakla yılları dolduran bir âşıktır.

Bir gün yeniden yola düştüğünde vücudunu tüyler kaplar. Diyarbekri şehrinde onu görenler albastı sanıp kaçışırken bir kuş gelip onun başına konar. Rivayete göre şehrin şahı ölmüştür ve bu kuş kimin üzerine konarsa yeni şah o olacaktır. Vezirler ne kadar istemese de âdeti bozmadan şenliklerle onu padişah yaparlar. Adilhan ülkeye yeni düzen getirip adalet ve eşitlikle yönetir, herkes ona bağlılıkla itaat eder (İnayet, 2013: 107-114). Tüm eziyet ve sınanmalardan isyan etmeden sabırla çıkan Adilhan'ın dua ve

yakarışları Hak katında kabul edilir. Dolaylı yollardan yeniden şah olması halk inanışları doğrultusunda gerçekleşir. İlk hükümdarlığında sahip olmadığı şahlığını olağanüstü varlık olan talih kuşu yardımıyla yeniden elde eder.

Adilhan şahlığına yeniden kavuşmasına karşın eşi ve evlatlarını düşünerek gama gömülür. Onun bu dertli haline üzülen vezirler kendisine eş bulmayı teklif etseler de Adilhan Gülçehre'nin üzerine eş istemediğini gecelerini geçireceği bir köle istediğini belirtir. Ancak bu kölenin; bilge, akıllı, zeki, iyi huylu, güler yüzlü olmasını ister. Ayrıca alınacak kölenin küçümsenmeden, rencide edilmeden kendi isteğiyle gelmesini arzu eder (İnayet, 2013: 114-116). Adilhan'ın eşinin üzerine eş istememesi onun ne denli sadık bir âşık tipi olduğunu ortaya koyar. Aynı zamanda yanına köle olarak alınacak kişide aradığı özellikler de yine soylu kişilerde bulunabilecek özelliklerdir. Köle dahi olsa incitilmeden, kendi rızası ile getirilmesini talep etmesi ise adı ve karakteriyle uyum içinde davranışlar sergilediğini gösterir

Padişah bir köle daha alarak sarayda günlerini geçirirken uzak diyarlardan gelen bir tüccar, şahı ziyaret eder. Şah, ziyaretçisi için bir eğlence tertip eder. Tüccar çadırda bir emaneti bulunduğunu söyleyerek kalkmak istese de Adilhan kölelerini göndererek emanete sahip çıkacaklarını belirtir. Tüccar bütün gece eğlendikten sonra çadıra döner ve emanet dediği Gülçehre ile köleleri bir yatakta görür. Derhal Adilhan'a iletir. Kölelerin emanete ihanet ettiğini öğrenen şah cellatlara kölelerin başını almalarını emreder (İnayet, 2013: 131-141).

Padişahın köle olarak aldığı kişiler oğulları Faruh ve Cemşid'dir. Ancak aradan geçen yıllar onları tanımasına engel olur. Şahı ziyaret eden tüccar Gülçehre'yi kaçıran kişi olup çadırında sakladığı emanet ise Gülçehre'dir. Çadırın başında iki kardeş başlarından geçenleri anlatırken onları duyan Gülçehre evlatlarını tanıyıp onlara sarılır. Bunu gören tüccar Gülçehre'ye yabancı erkeklerin dokunduğunu düşünerek şaha şikayet eder ve ölmelerine neden olur. Adilhan bir şah olarak kendi kendi kölelerinin emanete ihanet ettiğini düşünerek onları cezalandırmak amacıyla iki evladının başını vurdurur. Bu husus Adilhan'ın kimseyi ayırt etmeden adil bir ahlak yapısına sahip olarak ihanetin cezasını kesan biri olduğunu ortaya koyar.

1.2.9.Şehzade Behram

Şehzade Behram'ın ailesine, olağanüstü doğumuna, ad almasına dair destan metninde ayrıntılı bilgi yer almaz. Yalnızca *"Çin Hakanı'nın Behram isimli bir oğlu var idi"* (İnayet, 2013: 160) ifadesinden hareketle Behram'ın babasının soylu bir Çin hakanı olduğu anlaşılır. Dolayısıyla bu soyluluk kahramana da atfedilir.

Şehzade Behram bir gün sefer hazırlığı yapıp av kuşlarından atmacasını ve doğanını alıp bir grup arkadaşı ile avlanmaya çıkar (İnayet, 2013: 160). Ava çıkma kahramanların yurttan uzaklaşıp maceranın peşine düşeceklerinin ilk belirtileridir. Bunun yanı sıra ava çıkma, atlanma, avcı kuşlara sahip olma yiğitliğin göstergelerindendir.

Rum şehrinde Melike Dilriz adlı güzeller güzeli ve bilge bir kız vardır. Bu kız olgunluk çağına geldiğinde dünyanın dört bir yanından beyzade ve şehzadeler talip olmaya başlar. Melike talip olanlardan kendisi ile burada beyit yarışı yaparak yiğitliğini, cesaretini kanıtlamasını ister. Eğer başarılı olamazlarsa başlarının kesileceğini belirtir. Yetmiş yaşlarında bir dede de bu yarışa katılmak ister ancak Melike onu geri çevirir. Aşk derdiyle yanan dede melikenin resmiyle bir mağaraya gider ve gamla iki büklüm halde ağlar. Arkadaşlarıyla ava çıkan Behram ise bir geyiğin peşinde koşarken mağaradan gelen ağlama seslerini duyarak içeri girer. Dedeye derdini sorup Melike'nin resmini görünce âşık olur (İnayet, 2013: 152-161).

Sevgili tipi evlenmeden önce karşısındaki yiğidi belli ilmî ve askerî konularda sınama eğilimindedir. Çünkü soylu güzel kendisine denk ve yaraşır bir yiğit ile bir arada olmak ister. Arkaik destanlarda bu yiğit alp tipi olarak ortaya çıkarken aşk destanlarında âşık tipi olarak genellikle ilmî sınanmalardan geçerken görülür. Sevgili, âşığı ne kadar zorlu sınavlardan geçirirse kuracağı yuvanın o kadar sağlam olacağı düşünülür. Melike kendisine yaraşmadığını düşünerek dedeyi bu ilmî sınamaya dahi kabul etmez. Resmini vererek bununla gönlünü eğlemesini ister.

Behram ise yiğitliğin simgesi olarak geyik avındadır. Bu av-geyik ikilemesi ideal kahramanı sevgiliye yaklaştırması yönünden ayrı bir ehemmiyet taşır. Bilhassa geyik sevgiliye ulaştıran elçi fonksiyonundadır. Mağara ise Türk kültüründe kahramanın kendini bulmasına, bir evrilme sürecine girmesine, yeni bir doğum gerçekleştirmesi

olanak sağlayan mekan olarak kabul görür. Geyik vasıtasıyla mağaraya yönelen Behram, Melike'nin resmini görerek âşık olur.

Resmi gören Behram aşk ateşine düşer. Gözüne uyku, karnına lokma girmeden günlerini geçirir. Ardından sevda gamına daha fazla dayanamayıp Rum şehrine doğru askerleriyle yol alır (İnayet, 2013: 161-163). Behram resmi gördükten sonra tipik bir âşık olarak aşk hastalığına yakalanır. Birkaç gün bu hastalıkla yanıp kavrulur ve sevgiliye ulaşmak için yiğitleriyle yola koyulur.

Yolun yarısına geldiğinde yiğitlerin isyanlarını duyan Behram onları yurda geri gönderir ve bir müddet sonra Melike'nin has bahçesine ulaşır. Âşıklar Minaresi'ndeki kesik başları görünce ürkse de âşıklık davasıyla geldiği yoldan dönmeden Melike'ye geldiğini haber edip sınanmak için bekler. Kendisini tanıtır. Ardından Melike'nin ismiyle beyit okumaya başlar ve karşılıklı şiir yarışına girişirler. Behram'ın sözleri Melike'ye hoş gelir. Ancak bir erkeğin kendisini yarışta yenmesini istemediği için engel olmaya çalışır. Yüzündeki örtüyü kaldırıp Behram'ın aklını başından alır, bayıltır. Böylelikle Behram yarışmayı kaybeder ve Melike başının kesilmesini ister (İnayet, 2013: 163-167).

Kahramanın âşıklığına dair dikkat çeken iki unsur mevcuttur. İlki Behram'ın yiğitlerinin yolda şikayetlenip yurda geri dönmeleridir. Bu durum bir yandan Behram'ın bir alp tipi değil âşık tipi olduğunu ortaya koyarken öte yandan kahramanın sevgili uğrunda tek başına vereceği mücadele için gerekli zemini hazırlar. Diğer unsur sevgili karşısında her zorlu soruya yanıt verecek kadar ilmî gelişimini tamamlamış olgun bir âşık tipinde olmasıdır. Ancak sevgili bununla da yetinmez. Şiir yarışını kazanan kahramanı zora sokmak için olağanüstü özelliklerini kullanarak onu ölüme mahkum eder.

Melike'nin süt annesi güneş yüzlü bu delikanlıyı öldürtürse hakkını helal etmeyeceğini söyleyerek Behram'ı kurtarır. Behram şehirden çıkıp bir nehir kenarında abdest alır. Namazını kılar ve Allah'a talepte bulunarak kırk gün ağlar. Onun bu talebini duyan Hak, Hz. Hızır'ı görevlendirip Melike'yi yenmesini, Behram ile evlendirmesini ister. Hızır vazifesini gerçekleştirdikten sonra sevgilileri evlendirir (İnayet, 2013: 168-187).

Behram ölümden kurtulsa da âşık olarak sevgiliye kavuşamamaktan kırk gün kırk gece Allah'a ibadet edip sevgiliye kavuşturması için dualar eder. Daha çok İslamî

unsurların hakim olduğu destanda kahramanın en büyük yardımcısı olağanüstü güçlerdir. Hak katında dualaların kabul olması âşığın sevgili ile girdiği mücadelede zafere ulaşması ancak hileyle yenilmiş olmasından kaynaklanır. Kahraman nezdinde ikinci mücadele Hz. Hızır tarafından gerçekleştirilir. Çünkü Melike'nin olağanüstü güzelliği ancak olağanüstü bir güç tarafından yenilebilir. Dolayısıyla kahraman Hz. Hızır'ın yardımıyla sevgiliye kavuşur.

1.2.10.Şehzade Nizamettin

Türk destan ve halk hikâyelerinde kahraman rüyasında sevgiliyi görerek âşıklık iddiasıyla yollara düşerken Şehzade Nizamettin ve Melike Rena Destanı'nda durum tersine akseder. Şehzade Nizamettin, Melike Rena'nın rüyasına girerek kendisini gösterir. Olay örgüsü Melike'nin etrafında cereyan etse de ideal âşık tipi Şehzade Nizamettin'dir. Ticaret için çıktığı yolculukta Melike'yi görüp âşıklık derdine düşen şehzade sevgilinin sınamalarını geçerek onu yurduna götürmeye çalışır.

Melike Rena'nın rüyasına giren Şehzade Nizamettin kendisini Hezan şehri şahı Behram'ın yedi oğlundan biri olarak tanıtır (İnayet, 2014: 384-387). Zikredilen sözler kahramanın hükümdar soylu bir aileden geldiğini gösterirken yedi kardeş olması ideal kahraman tipi ile özdeş bir durum değildir. Ayrıca kahramanın olağanüstü doğumu, ad alması hakkında bilgiler de yer almaz.

Şehzade taç ve tahtta vefa olmadığını düşünerek tüccarlarla Şam'a doğru yol alarak ticarete başlar. Bu sırada Pazar yerinde gezinti yapan Melike Rena birden rüyasındaki delikanlı ile göz göze gelir. Şehzade aklını kaybeder, aşk derdine düşer. (İnayet, 2014: 387).

Şehzade gurbet yolculuğuna sevgiliden habersizce çıkar. Sevgiliyi arayan âşıklık derdine düşen Melike Rena'dır. Ancak Pazar yerinde karşılaşan kahramanların her ikisinde de âşıklık alâmetleri hat safhaya çıkar. Aşk hastalığı pek çok kahramanda görülen bir âşıklık hikmetidir. Nizamettin, melikenin yüzünü görünce aklı başından gider, bayılır. Bir müddet kaldığı handa yemeden içmeden kesik halde yatarken hancı vasıtasıyla sevgilinin yolunu tutar.

Melike, âşığına öncelikle kırk deve mal, altmış bin koyun, akça ile altın ve kırk güne düğünü yapma şartı koşar. Ardından kendisine talip olan her şehzadeye sorduğu gibi sorular sorarak bilirse kendisiyle evleneceğini bildirir. Şehzade soru cevaplamak

yerine bir mücadeleye yahut iş yapmak ister. Ancak Melike eğer bu sınamayı gerçekleştirmezse babasının gazabına uğrayacağını belirtir. Çeşitli ilimlerden ve Mesnev-i Şerif'ten kırk soru sorup aldığı doğru cevaplardan sonra şehzadeye ait olmaya karar verir. Son olarak şehzadeden üstadının Buhara'daki Şemsi Tebrizi Büzürgvar olduğunu ve yedi yıl onun hizmetinde bulunduğunu öğrenir. Hancıyı ve Bahçıvan Ana'yı şahit ederek nikah kıyarlar. Melike, şehzadeden kırk güne çeyizlerini hazır edip babasından istemesini söyler. Ertesi gün yurda gidecek olan Nizamettin ile vedalaşan Melike onu öptüğü sırada babası görür ve her ikisinin ölüm emrini verdiği sırada şehzade derhal oradan ayrılır (İnayet, 2014: 392-402)

Sevgilinin sınamadan önce âşığına doğrudan çeyiz şartı koşması onu daha önce rüyasında görmesindendir**.** Bu sebeple âşıktan kendisi için belli mücadelelere göğüs germesini beklemez. Lakin herkese uyguladığı gibi şehzadeyi de bir sınamadan geçirir. Burada şehzadenin ilmî sorular yerine mücadele etmek isteyişi onu alp tipine yaklaştırsa da sorular karşısında verdiği cevaplar ve ilim yönünden olgunluğa erişmişliğini kanıtlaması şehzadenin bir âşık tipi olduğunu ortaya koyar. Sevgilinin babası geldiğinde şehzadenin kalıp mücadele etmek yerine pasif bir halde çeyiz getirmek için yurdu terk etmesi de dikkat çekicidir.

Nizamettin yurduna dönüp melike'nin çeyiz taleplerini yerine getirip Şam Şehri'ne sevgilinin yanına döner. Ancak padişahın kendisini yakalatmak istediğini bildiği için kalender kılığına girerek hancının eşinden olayları öğrenir. Bir gece yarısı has bahçeye giderek Melike ile kaçmak için anlaşır. İnsan adımının ulaşmadığı yerde atalardan kalan bir yeri ayarlar. Şam'a geri dönerek nikah şahidi olan hancıyı padişahın zindana attığını öğrenir. Derhal zindana gidip uyuyan gardiyanları hançerle öldürür, hancıyı kurtarır. Melike'yi, Bahçıvan Ana'yı, hancıyı ve eşini de yanlarına alarak şehirden çıkarak yurda doğru yola koyulur.(İnayet, 2014: 402-428).

Şehzade çeyizleri hazır etse de şahın kendisini öldürtmek istemesi onu sevgiliye ulaşmaktan bir müddet alıkoyar. Ancak pes etmeyip yurda dönen kahraman melikeyi kaçırmaya kararlıdır. Bu eylemi gerçekleştirirse geride kalan ve kendisine yardımcı olan insanları şahın öldürüceğini düşünerek onları da yanına alması âşık tipinin vefalı yapısını ortaya koyar. Yurda kalender kılığında girmesi, hancıyı kurtarmak için zindandaki gardiyanları hançerle öldürmesi de yine sevgili uğruna giriştiği yiğitlik yoğunluklu olaylardır.

1.2.11.Tahir

Tanrıkut bağrında yaşayan Akhan adlı padişah zürriyet kaygısıyla tahtının yaban ellere kalacağı düşüncesiyle derde gömülür. Her hafta, her ay adak adayıp dualar eden şahın yakarışları Hakk'a ulaşır ve eşi hamile kalır (İnayet, 2004: 259). Tahir yalnızca zürriyet kaygısı çeken soylu bir şahın dua ile olağansütü şekilde doğan evladı değildir. O aynı zamanda "Tanrıkut" gibi Türk kültüründe ehemmiyetli görülen bir mekanda doğmasıyla soyluluğuna kut katan bir hususu da bünyesinde taşır.

Akhan ile Karahan ava çıktıkları bir gün bir dişi gebe geyiğe rastlarlar. Ancak rahme düşen biricik evlatlarına zarar gelmesinden korkarak bu geyiği avlamaktan imtina ederler. Ayrı ayrı anlarda bu geyikle karşılaşan şahlar bir araya gelerek bu olayı zikreylediklerinde bu işte bir hayır olduğunu düşünürler ve çocuklarının birinin kız diğerinin erkek olması durumunda onları evlendirmek için sözleşirler. O sırada gelen bir elçi şahların birinin kız birinin erkek çocuğu olduğunu haber verir. Akhan o sırada atına atlayıp oğluna gitmek isterken atın takılıp düşmesi neticesinde vefat eder (İnayet, 2004: 259)

Tahir'in âşıklığı ve kaderi daha doğumundan önce babalarının söz kesmeleri neticesinde belirlenmiş haldedir. Sevgiliyi, Tahir'e yaklaştıran babası Akhan'ın ölümü, kahramanın hem statü olarak düşmesine hem de ilerde başına gelecek felaketlerde yanında destekçi birini bulamamasına neden olur. Ancak bu husus Tahir'in vereceği mücadelelerdeki âşıklık gücünü tek başına görmesi için oluştutlan bir kurgudur.

Karahan, arkadaşının cenazesini şahlara has bir şekilde defnettikten sonra oğluna da ehli cemaat önünde Tahir adını verir(İnayet, 2004: 259). Tahir adını ideal kahraman tipi olarak üstün insanlar toplulığu içerisinde soylu bir şahtan alır. Genellikle derviş, âlim, Hızır tarafından verilen adlar burada da toplum içinde söz sahibi olan şah tarafından verilmesiyle önem taşır.

Tahir, Karahan'ın kızı Zühre ile aynı sarayda büyüyüp yedi yaşına geldiğinde ilim irfan öğrenmek için okula gider. Öyle ki ikisi de yedi günlük dersi bir günde, bir aylık dersi dört günde öğrenirler (İnayet, 2004: 260). Tahir ile Zühre aynı evde büyümelerine rağmen büyüme çağlarında henüz birbirlerinin farkında değillerdir. Fakat artık akıl baliğ olup okula başladıklarında okul onların birbirlerini fark etmeleri ve âşıklıklarını dillendirdikleri mekan olarak önem arz etmeye başlar.

Tahir sokaktaki çocukların sapan ve aşık kemiği oynadığını görüp imrenince Karahan onun ok-yay ve altın gümüş bilyelerle oynamasını ister. Tahir dört kez bu ok ve yayı kırsada Karahan her seferinde yeniden verir (İnayet, 2004: 260). Tahir yaşı itibariyle önceleri okul eğitimi alsa da zamanla ilgisini savaş aletleri çeker. Bu onun ilmî eğitimi yanında ok, yay sıkmayı da bilen ve askerî eğitimini kısmen tamamlamış bir tip olarak görünmesini sağlar. Tahir eğitimi sırasında ok ve yayları kırdıkça Karahan'ın yeniden ok-yay vermesi onun iyi bir atıcı olması için gereklidir. Tüm bunlar Tahir'in yiğitlik yönünden de aşağıda olmadığını ortaya koyar. Ayrıca aşık oyunu için verilen bilyeler kahramanın gerçekleri öğrenip âşıklık derdine düşmesine neden olur.

Irmak boyunda bilyeleriyle oynayan Tahir, bir kocakarının su kabını deler. Kocakarı öfkelenip ona yetim hakir diye seslenir. Şaşkınlık içinde kalan Tahir, bu kadın vasıtasıyla babasının Akhan ve yavuklusunun Zühre olduğunu öğrenir. Bu olayın akabinde Tahir'de Zühre'ye karşı bir aşk duygusu beslemeye başlar (İnayet, 2004: 261). Kocakarı yönlendirici kahraman olarak Tahir'in gerçekleri öğrenmesine ve âşık tipine bürünmesine olanak sağlar. Yıllarca aynı evde kaldığı ve okula gittiği Zühre'yi fark edemeyen Tahir kocakarıyla karşılaştıktan sonra hayatına yeni bir kişilik olarak devam eder.

Tahir birkaç yıl âşıklığını sürdürse de bir süre sonra Zühre'nin de hisleri âşikar olur. Müderris bu durumu fark edip ders odalarını ayırmak isteyince Karahan yüksek duvarlı iki avlu yaptırır. Kırk gün dersler böyle devam etse de kırk birinci gün Tahir hastalanıp içinde peyda olan bir güçle yirmi kulaçlık yeri yıkar (İnayet, 2004: 261). Kocakarının sözleriyle âşık tipi olmayı üstlenen Tahir bir müddet bu aşk hastalığıyla kıvranır. Bu süreç onun sevgili için cefa çektiği yemeden içmeden geçirdiği süreçtir. Ancak sevgilinin verdiği karşılık ona cesaret aşılar. Gücünü toplayıp sevgiliye kavuşmak için harekete geçer. Yirmi kulaçlık duvarı yıkması onun aslında ne kadar güçlü bir yiğit olduğunu gösterir. Bu gücünü ilerleyen zamanlarda yurda saldıran düşmanlar karşısında kullanmaması onun yiğitliğine gölge düşüren, gücün gerçekliğini sorgulatan bir husustur. Çünkü Tahir gerek ilmî zekasıyla gerekse yetenek ve kuvvetiyle her derdin üstesinden gelebilecek yapıda ideal bir kahraman tipi formunda sunulur.

Bir gün Karahan'ın yurduna düşmanlar saldırır. Karahan, Akhan'a verdiği sözü unutarak yurdu kurtaran kişiye Zühre'yi vereceğini söyleyince Kara Batur adlı kişi bu

görevi üstlenir. Düşmanı topraklardan atarak Zühre'yi Karahan'dan alma hakkına nail olur (İnayet, 2004: 262).

Yay ve sapanla oynayan, yirmi kulaçlık duvarı yıkan Tahir yurda yapılan saldırılar sırasında aklı ve gücü ile halka gelen belayı savuşturabilecek bir güçtedir. Bu doğrultuda Tahir'in ideal kahraman tipi olarak düşman kuvvetlerinden yurdu arındırması gerekir. Ancak Tahir kahraman tipinden âşık tipine geçiş göstererek kendi aşk ızdırabı ile günlerini geçirir. A. Keskin bu konuda *"içinde yaşadığı sosyal ve toplumsal şartların gerektirdiği gibi davranmayan ve dolayısıyla ideal bir kahraman olamayan Tahir hikâyenin genelinde ve sonunda, hikâyenin anlatıcısı ve sözlü gelenek tarafından bir tür 'cezalandırma' işlevine maruz kalmıştır*" (2012: 566) diyerek kahramanın Zühre'ye kavuşamamış olmasını cezalandırma olarak adlandırır.

Bir gün Tahir ile Zühre has bahçede eğlenirken Kara Batur gelerek onları görür. Karahan'ı durumdan haberdar edip cezalandırılmalarını ister. Durumun gerçekliğini öğrenen Karahan, Tahir'in ölüm emrini verse de Zühre ağıtlar yakarak onun bir sandık içinde sürgüne gönderilmesini sağlar (İnayet, 2004: 262-265). Tahir, âşık tipi olarak olaylar karşısında sessizliğini koruyan, mücadele göstermeyen ve kendisine gelen cefalara razı olarak sandık içinde sürgün edilir. Bu sürgün ediliş Tahir'in âşıklığının sınandığı bir sürgündür.

Rum şahının küçük kızı nehirde bir sandık bularak derhal babasına götürüp açtırır. Şah, Tahir'i gördükten sonra kızı ile nikahlamak ister. Ancak haremdeki nine aş ile silahtan silahı seçenin, atlar içinden en iyi atı, kuşlar içinden doğanı seçenin gerçek bir yiğit olduğunu ve Tahir bu sınamaları geçerse melikeyle evlenmesi gerektiğini söyler. Tahir de bu sınamaları geçerek kız ile nikahlanır. Fakat asla mutlu olmaz, yatağın ortasına kazık kakar, çift tığlı kılıcını kıstırarak kızdan uzak durur. Olanları öğrenen şah, onu hüznü dağılsın diye ava çıkarsa da ulema onun aşk yarası olduğunu anlar (İnayet, 2004: 267-270).

Tahir'in âşıklık iddiasıyla sınanması dikkat çekicidir. Türk destan ve halk hikâyelerinde âşık, sevgili tarafından belli mücadelere tabi tutularak sınanırken Tahir herhangi bir âşıklık belirtisi göstermese de evlenmek için denenir. Böylelikle Tahir, ideal sevgili Zühre uğrunda vermediği sınanmayı âşık tipi olarak başka bir şah kızı için verir. Bu olay Tahir'in sınanamamış bir âşık tipi olarak kalmasının önüne geçilmek istenmesi neticesinde daha sonradan destan metnine eklenmiş olabilir. Silahın, atın, ve

kuşun en iyisini seçmesi, derdini unutmak için ava gitmesi onun yiğitliğini gösteren temel unsurlardır. Fakat onun âşıklığı ve dertli gönlü yiğitliğinin önüne geçmiş vaziyettedir.

Düğün günü Zühre'nin elçisi Behram, Tahir'i bulup Zühre'den getirdiği mektubu verir. Tahir derhal yurda dönme kararı alır. Melikeye, Zühre'den vazgeçmeyeceğini, yâr üstüne yâr tutmanın kıyamette sorgusu olduğunu dile getirerek boz atının başını okşar ve kamçılayarak yurda sürer. Gece yarısı Zühre'nin kapısına ulaşır. Sabah has bahçede meşk ederlerken yine Kara Batur'un bu durumu haber alıp Karahan'a iletmesiyle Tahir bu kez idam edilerek sevgiliden sonsuza kadar ayrılır (İnayet, 2004: 270-275).

Tahir aşk derdiyle kıvranan bir düşkün halinde yaşarken Zühre'den gelen bir mektup onun içine umut olur ve kahraman yeniden harekete geçer. Böylelikle mektup âşıkların kavuşması ve Tahir'in pasif konumdan aktifliğe geçmesine olanak sağlar. Melikeye söylediği sözler ve boz atına atlayıp at sürmesi onun yiğitçe davranışlar sergilediğinin göstergesi olsa da sevgiliye kavuştuktan sonra yine âşk deryasına dalması ve düşman eline geçerek ölmesine neden olur. Âşık olduğu okul döneminden sonra Tahir destanın bütünü boyunca düşkün bir pozisyonda yer alır.

1.2.12. Yusuf

Aşk destanları içerisinde ele alınana Yusuf ile Züleyha Destanı, bir peygamber kıssasıdır. Dolayısıyla Yusuf daha çok ilahî yönü ve Allah aşkı ile sınanan bir kahramandır. Mevcut sonda Yusuf, âşık tipi olarak yoğun bir şekilde görülmeyip dünyevî sevgiliye yahut Hakk'a kavuşması yer almaz. O, daha çok kardeşlerinin hilelerine inanan, kendisini Allah'a emanet eden masum bir çocuk olarak varlık bulur. Adının "ağlayan, inleyen" anlamına gelen Yusuf olması da bir isim sembolizasyonudur. Yusuf mücadeleden çok teslimiyet gösteren âşık tipini temsil eder. Dünyevî âşıklığını daha çok Mısır şahının kızı Züleyha'nın rüyasına girdiğinde görmek mümkündür. Ancak destan metni eksiltili bir haldedir ve bu sebeple kahramanın aşkı için gösterdiği bir mücadele söz konusu değildir. Onun âşıklığı yalnızca sevgiliye rüyada söylediği sözlerle ve yanına geleceğine dair umut vermesiyle sınırlı kalır. Diğer özelliklerine gelincecek olursa;

Yusuf, Yakup peygaberin on iki oğlunun en küçüğü olup annesi ayrı olandır (Arpacık, 1998: 126). Tanrı kutlu olarak kabul edilen bir peygamber çocuğu olması

yönüyle Yusuf her halükarda üzerinde bir olağanüstülük, soyluluk ve ilahîlik taşır. Kendisinin de peygamber olması onun soyluluğuna dair en ufak bir şüphe bırakmaz. Ayrıca evlatların içinde en küçük olması da Türk destan ve halk hikâyelerindeki ideal kahramanın önemli özelliklerinden olan en küçük çocuğun muzafferiyeti ile ilişkilendirilebilir.

Olağanüstü doğumuna ayrıntılı yer verilmese de Yusuf'un peygamber olarak doğuşu ona olağanğüstülük kazandıran en önemli unsurdur. Bunun yanı sıra Allah onu öyle güzel ve mükemmel yaratmıştır ki güzelliği dillere destan olur. Destanda bu güzellik: dünyayı ve insanlığı tutuşturacak, meleklere-gılmanlara feryat ettirecek, ah etmesiyle bir bülbülün can vermek isteyeceği (Arpacık, 1998: 126) şeklinde tasvir olunur. Tüm bu özellikleri onun harikulade bir insan olduğunu gözler önüne serer.

Yusuf'un askerî ve ilmî eğitimi destan metninde yer almaz. Bunun sebebi peygamberlerin ilmî olarak donanmış vaziyette dünyaya gelmiş oldukları inancıdır. Dolaylı yollardan Yusuf'un eğitimli olduğunu düşünmek mümkündür. Fakat onun ilmi hilekâr ağabeylerini anlayabilecek düzeyde değildir. Bu da onun yurdundan ayrılmasına ve ilahî sevgilinin gönderdiği sınanmalarına maruz kalarak sabrını göstermesine olanak sağlar.

Ağabeyleriyle gurbete gitmek için hazırlandığı sırada babası gelerek Yusuf'a, İbrahim Aleyhisselam'dan kalma bir nesne ve İshak Aleyhisselam'dan kalma bir kemer bağlar (Arpacık, 1998: 136). Gurbete çıkış yolunda kahramanı babasının hazırlaması, yanında yiğitler vermesi pek çok destan metninde görülür. Ancak burada farklılık arz eden durum Yakup peygamberin atalardan kalma nesneleri Yusuf'a vermesidir. Bu unsurların askerî eğitim almamış ve kendisini savunma gücüne erişememiş Yusuf'u koruması için takılır.

Mısır şahının kızı Züleyha üç yıl art arda Yusuf'u düşünde görür. Bu düşler onu aşk derdine düşürür, kendinden geçirir, yüzünü yırttırıp feryat ettirir. Üçüncü rüyada Yusuf, Züleyha'ya çok ağlamamasını, Mısır'a gelip şah olacağını ve muratlarına ereceklerini söyler (Arpacık, 1998: 167-169).

Destanlarda genellikle karşılaşılan durum erkek kahramanın rüyasında sevgiliyi görmesi ve aşk hastalığına yakalanmasıdır. Bu hastalık sonucu kahraman günlerce ağlayıp inler. Tabipler, şifacılar derde derman arar. Âşık bir müddet sonra güç toplayıp sevgili yoluna düşer ve onu bulmaya çalışır. Ancak Yusuf ile Züleyha'da rüyayı gören

kız kahramandır ve onun yola düşmesi uygun olmayacağı için yıllarca sadece ağlayıp inlemekle günlerini geçirir. Son rüya Züleyha'nın Yusuf'a dair bilgiler edindiği rüyadır.

Yusuf yurdundan ayrılmış olsa da amacı Züleyha'yı bulmak değil ağabeyleriyle vakit geçirmektir. Bu gezinti hilekar ağabeylerinin kıskançlıkları sebebiyle onun bir tüccara köle olarak satılmasına ve Mısır'a doğru yol almasına neden olur. Bilindiği üzere kıssalarda Yusuf, Mısır'a gelip Züleyha'nın karşısına çıkar. Fakat bu husus Uygur destanında gerçekleşmez. Yusuf, âşıklık adına bir eylem gerçekleştirmese de sevgiliyi aşk derdine düşüren ve onu teskin eden bir âşık tipi olarak kendisini gösterir. Destanın eksiltili olması âşıkların kavuşup kavuşamadığını ve yaşadıkları aşkın hal ve vecibelerine ulaşmayı imkansız kılar

***

- İdeal kahraman alp tipi yahut âşık tipinde varlık gösterebilir.
- Soylu bir ailenin olağanüstü doğumla dünyaya gelen evladıdır.
- Genellikle tek çocuk olup kardeşleri olduğu durumlarda en küçük çocuk olarak görülür.
- Adını veya olağanüstü bir doğuma sahip değilse olağanüstü özelliklerini ilahî kuvvetler, kutlu kişiler vasıtasıyla edinir.
- Alp tipi olarak ortaya çıkan kahramanlar fizikî olarak insanüstü özelliklere sahipken ideal kadın tipleri genellikle savaşçı ve namus temsilcisidirler.
- İlahî güçler yahut olağanüstü atı maceralarında kahramanın her daim yanındadır.
- İdeal kahraman tek başına belli bir hedefe yürüyen ve o uğurda yiğitliğini/âşıklığını kanıtlamak isteyendir.
- Kendisine denk olmayan bir düşmanla/rakiple mücadele etmez.
- Yurdundan uzakta giriştiği mücadeleler en tehlikeli mücadeleleridir.
- İdeal kahraman macerayı başarıyla tamamlayan ve yurda dönen yahut bu uğurda can verendir.

2.Yardımcı Kahraman Tipleri

Destan metni içerisinde merkezî kahraman tipinin yanında yer alan, eylemlerini ve davranışlarını etkileyen kahramanlar yardımcı- yönlendirici kahraman olarak karşılık bulurlar. Bu tipler öncelikle insan olan kahramanlar ve hayvan olan kahramanlar olmak

üzere temelde iki başlık altında ele alınabilir. İnsan olan kahraman tipler, Uygur halk destanlarında kadın tipi ve bilge tipi olarak iki yardımcı güç şeklinde karşılık bulur. Hayvan olan kahraman tipler ise at tipi, kartal tipi ve köpek tipi olarak varlık gösterirler. Her tip kendi içerisinde gösterdiği özelliklere göre alt sınıflara ayrılır. Bu tipleri destanlar üzerinden değerlendirmek gerekirse:

2.1. İnsan Olan Kahraman Tipler

2.1.1. Kadın Tipi

Kadın toplumda olduğu gibi destanlarda da çoğu zaman yüceltilen kimi zaman ezilen bir tiptir. Toplumun ve geleceğin şekillendiricisi olan kadın yaşamsal şartlara bağlı olarak destanlarda etken ve edilgen bir rol oynar. Destanlarda oldukça önemli fonksiyonlar üstlenen kadınlar her destanda eşit şekilde yer almazlar. Onlara yüklenen özellikler toplumda kadına bakışının izdüşümüdür (Şahin, 2012: 563-564). Kadın, konumu ve sorumlulukları itibariyle bir nevî toplumu ve bireyleri yönlendiren temel güçtür.

M. Kaplan, destanlarda kadın figürünün arkaik dönemlerde bozkır yaşantısının etkisi ile erkek gibi at binen, kılıç kullanan, düşmanla çarpışan alp kadın olarak görüldüğünü belirtir. Yerleşik medeniyet ve İslamla beraber kadının pasifize edildiğini yalnızca hazzın ve aşkın objesi olduğunu vurgular (Kaplan, 2004: 39). Bu durum Uygur destanları içinde geçerlidir. Kahramanlık konulu destanlar içerisinde kadın tipler ne denli mücadeleci ve yiğit bir ruha sahipse, aşk destanlarında o kadar geri planda duran, âşığın kendisine ulaşmasını bekleyen mahzun sevgili tipindedirler.

Bozkır yaşantısında var olan kahramanlar kendilerini ispatlayan, hareketliliği düstur edinen, mücadeleyi ve cesareti temel alan karakterlerdir. Dolayısıyla fizikî gücü esas alırlar. Çünkü göçebelikteki zor hayat şartları insanı, doğa ve düşman karşısında geliştirmeye, yetiştirmeye zorlar. Bu nedenle Türk kültür hayatının gerekleri ve gerçekleri doğrultusunda erkeğin yanında kadının da egemen olduğu bir yapı söz konusudur. En eski Türk töresinde, inanış ve anlayışlarında kadın en yüksek mevkidedir. Orhun yazıtlarında geçen *"Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye, babam İlteriş Hakanı (ve) annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup (daha) yükseğe kaldırmışlar muhakkak ki"* (Tekin, 2010: 27) ifadeleri bu durumu kanıtlar vaziyetedir.

Kadın en eski toplumlardan itibaren eğitici ve yönlendirici olmasıyla en özel konumdadır. Kadınlar, Türk kültür ve inanç hayatında soyut kıymetlerin ete kemiğe bürünmüş halidir. Bu sebeple erkeğin de onu kuvvet ve akıl kaynağı olarak kabul görmesi her konuda kadına danışması olağan bir durumdur. Kadın, kocasını ve çocuğunu koruyucu, onların hayatları hakkında karar verici, eğitici ve destekleyici bir otorite olup özelde ailede genelde yurtta aklın ve sağduyunun simgesi konumundadır.

2.1.1.1. Olağan Kadın Tipleri

Toplumu ayakta tutan ve yönlendiren kadınlar çoğu zaman güzellikleri ve güçleriyle bir takım olağanüstülükler gösterseler de bu husus destan yapısı ve özelliklerinden kaynaklanır. Bu nedenle kadınların mitik dönemin etkileriyle bünyelerinde barındıkları bir takım olağanüstü haller gerçekçilik açısından dönemin şartları göz önüne alındığında inandırıcılık vasıfını her şekilde taşır. Bu kadınlar gerek annelik, eşlik, sevgililik gerekse düşmanlık açısından insanî özellikler gösteren ve daha çok gündelik hayatta karşılaşılabilecek kadın tipleridir. Bunlar:

2.1.1.1.1. İdeal Eş ve Anne Tipi

Kadın tipi eş ve anne olarak soylu bir kökten gelir ve hayatını namus olgusu etrafında şekillendirir. Türk destanlarından kadın tipleri evin kaderinin simgecisi, ailenin daim ve sağlam olması için direnişçisi ve iffetin koruyucusudur. İdeal eş tipindeki kadınlar eşi sinirlendiğinde onu sükûnete ulaştıran yahut kedere gömüldüğünde sorunlarına çözüm bulan zeki kadınlardır. Bu doğrultuda halk ağzında kullanılan "yuvayı dişi kuş yapar" sözü de destanlarda anne ve eş tipinin yüklendiği bir fonksiyondur. Dede Korkut bu kadınları 'evin dayağı (direği)' olarak tanımlar. Banı Çiçek ve Bamsı Beyrek bu durumun en göze çarpan örneğidir. Dede Korkut'ta geçen *"Ozan, evün tayağı oldur ki, yazıdan yabandan eve bir udlu konuk gelse, er adam evde olmasa, ol anı yedürür, içürür, ağırlar azizler göndürür. Ol, Ayşe, Fatma soyudur. Hanum, anun bebekleri bitsün"* (Gökyay, 1973: 3) derken toplumda istenilen ve beklenilen kadın tipini gözler önüne serer. Kadın, ideal kahraman ülkülerini gerçekleştirmek için yola çıktığında onu kaygıya koymadan hayatının ve yurdunun dirliğini idame ettirebilecek güçte olmalıdır.

Abdurrahman Han Destanı'nın Abdurrahman Han Hoca (1.1.1.)'da çeşitlenmesinde anne ve eş figüründen söz edilir ancak destanda etkin bir fonksiyon üstlenmezler. Anne tipi sezgileri kuvvetli bir kadındır. Burada da üç gün gözlerini kırpmadan minarenin tepesinde evlatlarının savaştan dönmesini bekler. İki oğlunun elbiselerini ters giyip tekbirlerle yaklaştığını gördüğünde küçük oğlunun şehit olduğunu anlar. Onun feryadından yer yarılıp, dağlar eriyecek hale gelir. Validenin ağıt esnasında söylediği *"Aziz, hoca ananızı, yavrum/.../ Bitmez derde koydunuz, yavrum"* (İnayet, 2004: 111) sözleriyle kendisini "aziz, hoca" olarak göstermesi onun bilgili ve yüce bir kadın olduğunu düşündürür. Yine Abdurrahman Hoca (1.1.2.)'da cenaze merasiminden sonra annesi yas tutup ağıtlar yakar (Özkan, 1989: 164). Her iki çeşitlenmede de evladının ölümü ardından yas tutan günümüz dünyasında karşılaşılabilecek pasif bir anne tipi kendini gösterir.

Göroğlu Destanı'nda da iki ideal kadın tipine rastlanır. Bunların ilki Göroğlu'nun annesi Zulper Ayım, ikincisi ise evlendiği ilk kadın ve ideal eş tipi olağanüstü kadın Ağa Yunus Peri'dir. Burada ele alınacak olan kişi ideal anne Zulper Ayım'dır. Ağa Yunus Peri olağanüstü kadınlar kısmında değerlendirilecektir. Zulper Ayım ergenlik çağına gelmesine rağmen yanına erkek sinek bile yaklaşamamıştır. Namus kavramı bu destanda Zulper Ayım'ın kişiliğinde tecelli eder.

Zulper Ayım bir gün has bahçesinde saçlarını tararken oradan düldülü ile geçen Hz. Ali onu görür. Bu kızdan çocuğu olmasını diler ve Zulper Ayım o anda hamile kalır. Aynada yüzündeki izleri gören Zulper Ayım şaşkınlıkla annesinin yanına gider ve ağlaşırlar. Zulper Ayım bu durumun padişah kardeşine bir hakaret olacağını düşündüğü için seccadesini serip Allah'a, rezil olmaktansa canını alması için dua eder. Duası kabul olur. Azrail Aleyhisselam gelip canını alır. (Mehmet, 2011: 19).

Zulper Ayım'ı beğenen ve ondan çocuğu olmasını isteyen kişi ilahî soylu Hz. Ali'dir. Bu durum hükümdar soydan gelen Zulper Ayım'a ayrıca kutluluk kazandırır ve kahraman birleşme olmadan olağanüstü bir doğum gerçekleştirir. Birleşme olmadan hamile kalma Hz. Meryem'in, Hz. İsa'yı doğurması ile benzerlik arz eder. A. İnayet, Göroğlu'ndaki bu mucizevî doğumun, Hz. Meryem'in doğumunun Türkler üzerinde etki yaratması ile oluşup oluşmadığının muallakta olduğunu belirtir (İnayet, 2002: 216). Ancak Allah'ın, *"İffet ve namusunu gerektiği gibi koruyan Meryem'i de an. Biz ona ruhumuzdan üfledik, hem onu hem oğlunu cümle âlem için ibret yaptık"* (Enbiya/ 91.

ayet) dediği ayet, Hz. Meryem ile ergenlik çağına gelmiş olmasına rağmen yanına erkek sineğin bile yaklaşmamış olduğu Zulper Ayım'ın iffet yönünden bir oldukları ve anne-çocuk ilişkilerinin benzer olduğunu gösterir. Anne temiz ve lekesiz bir bakire olarak doğum yapar, soylu bir çocuk doğurur (Eliade, 1997: 54). Buna rağmen ideal kadın Zulper Ayım namusunu koruyamadığını düşünerek, ailesine söz getirmemek adına ölümü göze alır.

Seyit Noçi Destanı'nın Pehlivan Seyit (1.5.1) çeşitlenmesinde kahramanın annesinin adı Gülnisa Peri olarak verilir. *"on dört günlük ay gibi, kalem kaşlı, sümbül saçlı, gözleri çoban yıldızı gibi bir hanım ... Gülnisa Peri*" (İnayet, 2013: 27) şeklindeki cümleler ideal anne tipinin güzelliğini ortaya koyar. Anne sadece güzelliği değil esas itibariyle oğlunu eğitme tarzı ile dikkat çeker. Gülnisa Peri ideal anne tipi olarak idealize edilmiş, şuurlu, milliyetçi bir kişiliktir ve oğlunu da bilinçli bir şekilde yetiştirmeye yurdu refaha ulaştırmaya uğraşır.

Destanda Gülnisa Peri, Seyit'e göz bebeği gibi bakıp millî şuur ile büyümesi ve bilinçli olması için masallar anlatır, şiirler okur. Oğlunu pehlivan kılmak ister. Kahramana halkın başına gelenleri, Mançu istilasını, verilen mücadeleleri, Yakup Han ve Sadır Pehlivan gibi yiğitlerin kahramanlıkları anlatılarak onun küçüklükten itibaren idealize edilen bir tip olmasını sağlarlar. Aynı zamanda kahraman ergenlik çağına gelip güce kavuştuğunda ona istilacılara karşı mücadeleye gitmesini söyleyip ata bindirir, mertlere has elbise, kalpak giydirir, kendi elleriyle savaşa hazırlar. Destan metni içinde yer alan *"Mertlik yeri meydandır iyi bil./ Bütün halk birden zengin olursa eğer, herkes gibi senin de ömrün uzar./ Ölürsen şehit olursun, kalırsan gazi, atlan yiğidim atlan./ Mertliğini göreyim haklı savaşta/ Yiğit isen canından geç, yırtıcıları yok et ilimden, halkı kurtar zulümden, ışık görsün ilimdeki çilekeş*" (İnayet, 2013: 38-42) sözleri ideal anne tipinin bilinçli fikir dünyasını verir.

Şah Adilhan Destanı'nda ideal eş tipi Gülçehre; eşinin derdini dindiren, hatası karşısında suçlamayan ve olanlara rıza gösteren biri olmasının yanında namus timsali soylu bir kadın olarak kendini gösterir. Padişah Adilhan, Hak rızası için verdiği hanlığını kalenderler elinden alamaz ve öldürülmek istenir. Bu sebeple gönlü elemle dolan şaha, Gülçehre "*Ey padişah-ı âlem, gönlünüzü üzmeyin kalenderlerin âdeti böyledir. Onlar kapıya geldiğinde bir ekmek verseydiniz yeterdi. Akıllı adam onlara fazla acımaz. Bunların hepsi sizin iyi niyetinizden oldu. Artık iş işten geçti. Son*

pişmanlık kendine düşman derler. Kısmet böyleymiş" (İnayet, 2013: 89-90) diyerek onu teskin eder ve derdine ortak olur. Kalenderler tarafından öldürülmek istenen Adilhan'ın önce eşine danışıp akabinde hazırlık yaparak yola çıkması da eşinin fikirlerine verdiği önemi gösterir. Yurttan eşi ve oğullarıyla çıkan Adilhan yolda karşılaştığı bir tüccarın, karısının hamile olduğunu söyleyerek Gülçehre'den yardım istemesi sonucu karısını tüccarla gönderir. Ancak bu hileli bir oyundur. Tüccar güzel yüzlü melikeyi kaçırır ve ona sahip olmak ister.

Melike abdesti olmadığını söyleyip kendisini temizlemek için bir kâse su ister. Abdest alıp secdeye başını koyar. Derdini anlatıp kurtarması için Allah'a yakarmaya başlar. O sırada Tüccar Behmen'in gözleri uykuya varır. Rüyasında gökten altın bir taht üzerinde Hz. Peygamber, yanında dört imam, Hz. Fatma ve Zühre ile binlerce melek gelir. Onlar Resulüllah'a selam verir ve Hz. Fatma bu haram yiyen tüccarın cehenneme atılmasını emreder. Cehennemi duyan Behmen tövbe etmeye başlayınca melekler yüzüne tokat vurur. Yüzü kapkara olur. Peygamber efendimiz ona bakarak ümmetinin helalini hileyle ele geçirip kötü gözle baktığını, bir daha ona el uzatmamasını ve sahibine teslim etmesini aksi halde kendisini ümmetine dahil etmeyeceğini ve lanetleyeceğini söyler. Tüccar peygamberin yanına yaklaşınca peygamber onun yüzünü sıvazlar. Yüzü yeniden aydınlanır. Herkes bir anda kaybolur. Günahkâr tüccar uyanarak hemen melikenin yanına gider ve af diler. Melikeye ayrı bir çadır hazırlatır. Onu başkalarının görmesini engeller (İnayet, 2013: 127-131). İdeal eş tipi melike, düşman elinde ve eşinden uzaktayken bile namusunu koruyan, iffetine söz getirmeyen bir kadındır. Onun peygamber ve ilahî şahıslar tarafından korunması, yardım görmesi de soylu ve kutlu bir kadın olduğunun göstergesidir.

2.1.1.1.2. İdeal Sevgili Tipi

Yerleşik düzende bir yaşam süren kadın tipler sadece yiğitliğiyle değil eşi benzeri görülmemiş güzellikleriyle, erdemleriyle, faziletleriyle ön plana çıkarlar. Bu sebeple kadın tipleri içerisinde yer alan ideal soylu sevgili tipinin pek çok talibi olur. Kadın bu dönemde de seçilen değil aynı zamanda seçen kişi konumundadır. Ancak biraz daha halk hikâyesi kadın kahramanı tipine yaklaşır. İslamiyet'in etkisiyle Türk kahramanlık destanlarında görülen erkek gibi savaşan, kılıç kuşanıp ok atan, ata binip düşman

kovalayan kadın, yerini evine ve eşine en iyi biçimde hizmet eden, çocuklarıyla ilgilenen bir kadın tipine bırakır. Kadın tipi bu devrede haz ve aşk objesi olarak kabul edilir. Bu kahraman kadın tipleri ilk dönem vasıflarını tamamen kaybetmiş bir hüviyette değildir. Ancak bu özellikleri sadece zor durumlarda kaldıklarında gösterirler.

Seyit Noçi Destanı'nın, Pehlivan Seyit (1.5.1.) çeşitlenmesinde sevgili tipi kahramanın birlikte büyüdüğü Modenhan'dır. Modenhan destanda pasif konumdadır. Seyit mücadeleye gitmeden önce onunla vedalaşırken görünür. Ancak güzelliği ve Seyit'i bırakmayıp bekleyeceğini söyleyen sözleri onun ideal bir sevgili tipi olduğunu ortaya koyar.

Modenhan duvar üzerinden pehlivanı Seyit'e nereye giderse izinden geleceğini, bir ömürlük yâri olduğunu söyler. Modenhan düğmeli beyaz yelekli, kaşı gözü sürmeli, kızlar içinde en sevimli, ay cemalli, yüzünde çift benli bir kızdır. Çemenler içinde bir demet güle, güller içinde sümbüle benzer. Öyle ki vatan aşkı Seyit için Modenhan'ın aşkıdır. Renkli, kor gibi, kızıl gül gibi, cennetteki huri gibi, kaşı kara, dişi inci gibi, Seyit'in gönlüne yazdığı binlerce dizili destan gibidir (İnayet, 2013: 42). Sevgilinin soyluluğundan bahsedilmese de tasviri eşsiz bir güzelliğe sahip olduğunun göstergesidir. Bu tarif daha çok divan edebiyatı içerisinde geçen sevgili tarifini anımsatır.

Boz Yiğit'in her iki çeşitlenmesinde de ideal sevgili tipi Sahipcamal'dır. Rum şehri padişahının soylu kızıdır. Âşıkın rüyasına girerek onu kendine mest eder ve yollara düşürür. Ardından birbirine kavuşan sevgililer iftiracı bir kadın yüzünden ayrılmak zorunda kalır. Zalim baba güç ile öldüremeyeceğini anladığı Boz Yiğit'e, Sahipcamal'ı kendisine vereceğini söyleyerek toya davet eder. Han, sarhoş olan Boz Yiğit'i öldürme amacındayken Sahipcamal gelerek toy meydanında babasına feryat eder. Bu sırada Boz Yiğit toydan kaçar (Mehmet, 2011: 305-323; Çatık Karadağ, 2006: 18-25).

Onun soyluluğu ve rüyada bile kendine âşık edecek güzelliğe sahip oluşu sevgili tipinin en önemli özelliğidir. Aklını kullanarak gösterdiği tepkiler Han'ın ve cellatlarının onca kişi içinde bu yiğide bir şey yapamamasına neden olur. Ayrıca Boz Yiğit sevgilinin bu yardımıyla ölümden kurtulur. Sahipcamal ideal sevgili tipinde güzel ve yiğit bir kadın olduğunu sevgiliyi ölümden kurtarmasıyla gösterir.

Bir müddet sonra Boz Yiğit şehre geleceği sırada Sahipcamal, ona saklanması için şehrin kenarındaki bir dedenin evini ayarlar. Burada kaçmak için hazırlanırlar. Ancak onların dedenin evinde gizlendiğini duyanlar hana ulaştırır ve han, Boz Yiğit'i ele geçirerek öldürür. Sahipcamal feryat edip darağacına koşar. Boz Yiğit'in yüzü ışık içinde görür ve izinden geleceğini söyler. Saraya dönerek Boz Yiğit'in ölümüne sebep olan ihtiyarı dövdürüp derisini yüzdüreceğini söyler. Ancak sevdiğinin yanına temiz gitmek isteyerek vazgeçer. Boz Yiğit için bir mezar yaptırır. Çeşitli nakışlarla süsletir ve üstüne kubbeli mescit koydurur. Mescidin kapı ve pencereleri altından yapılıp içine kandiller yerleştirilir. Ardından Sahipcamal da kubbenin kapısından içeri girer ve iki dünyalık sevgilisi Boz Yiğit'e kavuşarak şehit olur (Mehmet, 2011: 329-367; Çatık Karadağ; 2006: 27-40).

İdeal sevgili destan sonunda trajik bir şekilde ölüme gider. Âşığın ölümünü engelleyemeyen sevgili buna sebep olanları cezalandırmak ister. Ancak âşığın cennette ve günahsız halde olduğunu düşünmesi onu bu davranıştan alıkoyar. Âşığın yanına temiz gitme düşüncesi ve öldükten sonra bile ondan vazgeçmeyip ölümü göze alması ile Sahipcamal ideal sevgili tipinin güzel örneklerindendir. Boz Yiğit'i mezarsız bıraktırmayan sevgili âdeta yaptırdığı mezar ile öte dünyadaki evlerini yapar. Aşk yolunda ölerek şehit olur.

Boz Körpeş Karaköz Ayim Destanı'nın, Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1.) çeşitlenmesinde ideal sevgili tipi zengin bir beyin kızıdır. Destanın sonunda zalim baba Suyağıl, Boz Körpeş'i hile öldürüp etlerini dallara asar. Buradan sonra ideal sevgili tipi Karaköz Ayım, Boz Yiğit'i öldüren babasının ve ağabeyinin atının yularını tutunup hesap sorar. Bu sırada ağabeyi ona adı Körpeş olmasa da kendisine daha uygun bir Körpeş bulacağını, onunla evlendireceğini söyler. Ancak Karaköz Ayim bunu kabul etmez. Kara Köz'ün aile fertlerine sevgilisi için baş kaldırması ve hesap sorması dikkat çekicidir. Bu davranışlar ancak gerçek âşık ve yiğit bir kızın gerçekleştireceği hususlardır. Destanda geçen:

"Bayağıl: (...) Malımı mülkümü toplatıp sana uygununu bulayım mı? Başörtümü toplatıp seçkinini bulayım mı? Adı Körpeş olmazsa kendisi Körpeş olanı bulayım mı? Kendisi Körpeş olmazsa adı Körpeş olanı bulayım mı? Kara Köz Ayım: (...) kendisi Körpeş olmadıktan sonra, adı Körpeş yâr nedir ki?" (İnayet, 2013: 78) şeklindeki ifadeler bu durumun kanıtıdır.

Karaköz Ayım ağlayarak kavak dallarındaki Boz Körpeş'in etlerini bir araya getirir. Abdest alıp iki rekat namaz kılar ve Tanrı'ya sevdiğini eski haline getirmesi için yalvarır. Boz Körpeş'in etrafını dolanır. Boz Körpeş'in etleri Allah'ın hikmeti ile bir araya gelir. Karaköz Ayım ikinci kez dolanır ve sevdiği uyuyormuş gibi bir hale gelir. Üçüncü kez dolansa idi Boz Körpeş'e can gelecektir. Ancak Karaköz Ayım yeniden dirilse ağabeyi ve babası tarafından yine cefa göreceğini düşünerek onun yanına gitmeyi, öbür dünyada kavuşmayı ister. Vitirek'in dibine eliyle iki insanın sığabileceği bir mezar kazar. Kendisi de mezara Boz Körpeş'in yanına girip ağlayarak Tanrı'dan canını almasını ister. Azrail bu dileği gerçekleştirir. Sevgililerin ruhu öte dünyada muratlarına erer (İnayet, 2013: 79-83)

Karaköz'ün ölüyü diriltme ritüeli onun Şamanlık vasıflarını taşıdığını düşündürür. Sevgili, ilahî yardımlarla kahramanı diriltecekken gelecekte de onun cefa çekmesine razı olmadığı için bundan vazgeçer. Burada sevgilinin cefa çektiren zalim yanı yerine onun ıstıraplarını sonlandırmak adına eylemler gerçekleştiren bir kadın figürü karşımıza çıkar. Bu kadın âşığı olmadan yaşamanın da gereksiz olduğunu düşünerek onunla beraber ölüme uzanır. İdeal sevgili tipi bu hareketiyle aşk uğrunda şehit olur.

Bozi Körpeş (2.2.2.)'te kahraman çoban babanın kızıdır. Sevgili tipindeki bu kahraman destanın ilerleyen kısımlarında eş tipine geçer. Ayrıca ihtiyar babasına anlamsız gelen sorulara anlam yükleyecek kadar olgun ve akıllı bir kızdır.

Babası taz kılıklı Bozi Körpeş'i eve getirir. Kızına tazın yolda kendisinden yolu kısaltmasını, söğüt dalından at yapıp binmeyi istediğini, evlerinin kulağının ve çerağının olup olmadığını sorduğunu anlatır. Kız yiğidin ihtiyara sorduğu soruların; yolu kısaltmak için konuşalım, söğüt dalından at yapıp binmek için değnek tutalım, evinin kulağı ile köpeği ,çerağı için kızı var mı? demek istediğini söyler (Aça, 1998: 1473). Sevgili tipi, Bozi Körpeş'in kendisi gibi çok zeki biri olduğunu anlar. Bu durum ideal kahraman ve sevgilinin birbirlerine olan uyumunu ortaya koyar.

Kız, çay vermek için taz kılıklı Bozi Körpeş'in yanına çıktığında da görüp âşık olur. *"Kız onu görse ki, taz değil, güzelce bir yiğit; kız ona yandı"* (Aça, 1998: 1474). Zikredilen bu cümlelerin ardından kız, Bozi Körpeş'i herhangi bir sınamaya tabi

tutmadan evlenir. Çünkü daha öncesinde babasıyla arasında geçen diyalog onun zeki biri olduğunu anlamaya zaten yetmiştir.

Aradan geçen bir zaman sonra yiğidin biri bir kocakarının yanına gelerek Bozi Körpeş'in hanımını kendisine oynaş kılmasını ister. Kocakarı ertesi gün kızın yanına giderek yakışıklı bir yiğidin kendisini beğendiğini, oynaş olmak istediğini söyler. Hatun ne kadar iyi bir yiğit olursa olsun Bozi Körpeş'ten iyi olamayacağını söyler (Açа, 1998: 1474). Sevgili tipinin talipleri evlenmesine rağmen gelmeye devam eder. Bu durum onun daha önceleri zikredilmeyen fakat mevcut olan bir güzelliği olduğunu düşündürür. Ancak ideal sevgili ne olursa olsun âşığından vazgeçmez, ondan iyisi olmayacağını düşünerek herkesi reddeder. Benzer bir durum önceki destan metninde Karaköz Ayim tarafından gerçekleştirilir.

Garip ile Senem Destanı'nda Senem, padişah kızı olarak soylu ve güzel bir sevgili tipidir. *"Padişah sarayına dönüp kızını gördü. O, güneş gibi hoş bir suret idi, bu yüzden ona "Şah Senem" adını verdi."* (İnayet, 2004: 206) ifadeleri kahramanın doğumundan itibaren saçtığı güzelliğini ortaya koyar. İdeal sevgili Senem'in annesi, onun Garip ile evlenmesini istemediği için padişahı da bu işten caydırır, sürgün ettirir. Senem ise Garip'ten ayrılınca hastalanır, yüzü sararıp solar. Âşıktan uzak kalan Senem'in gülüp eğlenmesi âşık-mâşuk ilişkisine zıt düşecek bir durumdur. Bu sebeple sevgili tipinden beklenen davranış da bu aşk hastalığına yakalanmasıdır.

Yeniden sevgiliye kavuşmak için yurda dönen Garip has bahçede Senem ile buluşur. Ancak Abdullah Şatır, Şah Senem'i takip eder. Bir gün Şah Senem ile Garip has bahçede dolaşırken Abdullah Şatır onları görür. Şah Senem, Garip'i kaçırmak istese de Garip bunu reddeder. Rakibi ile dövüşmeyi ister. Şah Senem, Abdullah Şatır'dan yedi külçe altın verme karşılığında kurtulur. Abdullah Şatır da Şah Abbas'a has bahçede Garip'in olmadığını söyler (İnayet, 2004: 228). İdeal sevgilinin para karşılığı düşmanı âşıktan uzak tutması ikisinin de hayatı adına attığı bir adımdır. Böylelikle ölümü uzaklaştırır ve âşığını kurtarır. Ancak dikkat çeken husus sevgilinin, düşmanı yiğitlikle alt etmek yerine maddî unsurlardan faydalanarak ortadan kaldırmasıdır. Garip ile Senem'de ideal sevgili daha çok destanın sonunda kendisini gösterir.

Şah Senem ile Garip yurttan kaçar. Şah ise üzüntüsünü atmak için kırk günlük bir ava çıkar. Bir ara dağa gelirken yanındakilerden ayrılır. Garip'in olduğu yöne doğru ilerler. Şah Senem babasının bulundukları yöne doğru gelmekte olduğunu görüp Garip'i uyandırır ve saklar. Ağlayarak Mevla'ya babasının da aşk ateşine düşmesi için dua eder. O anda yüz kat daha da güzelleşir. Pınar başına gelen Şah Abbashan bu huriye bakmakla âşık olur. Aşk ateşiyle tutuşup bayılarak sonunda aşkın gücünü sezer. Bütün danışmanlar yeteneklerini kullansa da onun derdine şifa bulamazlar. Padişah yaptıklarından pişman olur. Şah Senem ile Garip'in ebedî mutluluk yaşamalarını ister (İnayet, 2004: 230-233). Düşman baba karşısında mücadele eden kişi Garip yerine Şah Senem'dir. O, Garip uyurken tehlikeleri görür ve zarar görmemesi için onu saklar. Garip'ten beklenen aktiflik Senem üzerinden gerçekleşir. Senem mücadeleyi tek başına verir. İlahî gücün yardımıyla babasını mağlup eder. Sevgiliye kavuşmada Garip'ten daha çok çaba harcar.

Kızılgülüm Destanı'nda sevgili pasif bir kadın tipindedir. Ancak onun güzelliği, ideal sevgilinin güzelliğine benzer bir yapı arz eder. "*Bülbül aydan daha parlak, güneşten daha nurlu, sedeften daha berrak, gönlü hassas sevgilisi Kızılgül'den ayrıldı, kanatları kırıldı.*", *"Oynayan gözün benziyor, fışkıra duran kaynağa"* (İnayet, 2004: 130-134) şeklindeki cümle sevgilini tasvirini ortaya koyar. Benzer şekilde ilerleyen kısımlarda Bülbül, Kızılgül'ü anlatmaya devam eder.

Onun dişleri sedefe benzer. Dudaklarının tatlılığını, kaşlarının kadı olup yurdu sorgulayışı, kirpiklerinin cadı gibi can alışı, kara saçlarının nemli yerlerin yabani otu oluşu ve Çulpan gibi karanlığı aydınlatan beyaban çırağı oluşuyla dkkat çeker (İnayet, 2004: 137) Kainattaki güzellikleri bünyesinde barındıran sevgili uğrunda mücadele verilmeyi hak eden sevgilidir. Destanın sonunda sevgilinin Bülbül ile kavuştuğuna dair verilen bilgiden başka kadın tipine değinilmez.

Şehzade Behram ve Melike Dilriz Destanı'nda; Melike'nin güzelliği de "*Onun yüzü güneş gibi ve hatta saadet yıldızı gibi gönülleri celbeder, cana huzur verirdi. Boy endamı selvi gibi düzgün idi. Beli karıncanın beli gibi ince, gözleri ceylanın gözleri gibi siyah idi. Dudakları gonca gibi olup kıvırcık saçları uzun ve dalga şeklinde idi"* (İnayet, 2013: 151) şeklinde tasvir edilir. Ayrıca Melike, "*Öyle akıllı ve zeki idi ki her gün*

babasını tahtına çıkıp oturup yüzüne nikap çekerek davacıların dava ve şikâyetlerini sorgulardı" (İnayet, 2013: 151).

Bu özellikler Melike Dilriz Huban Senem Agıça adını tamamlayan ve ideal sevgilide aranan niteliklerdir. Görünüm itibariyle divan edebiyatındaki sevgilinin tasviriyle bire bir örtüşen yapıdadır. Gönül çelen put gibi güzel melike anlamına gelen ismindeki Dilriz'in zamanla 'Hunriz' olarak değiştirildiği belirtilir. Sebebi ise seçilen değil seçen soylu, bilge kız olmasından kaynaklanır. Güzelliği ve bilgeliği ona kendisine talip olanları sınama hakkı verir. Hunriz adını ise; talip olan onca şehzadeyi kimi zaman beyit yarışında kimi zaman güzelliği ile yenerek öldürtmesidir. Bunu süt annesinin Melike'ye söylediği *"dört yüz seksen altı şehzadenin başını kestirdiniz, bundan size hiçbir fayda olmadı. Şu anda tüm dünya halkı sizi 'Melike Dilriz' değil 'Melike Hunriz' diyormuş. Pek çok iyi delikanlıyı öldürttünüz"* (İnayet. 2013: 167) sözlerinden anlamak mümkündür.

Şehzade Nizamettin ve Melike Rena Destanı'nda kahraman şah soylu ve güzel bir kadın tipidir. *"Şam şehrinde bir padişah var idi. Adı Maksut Şah idi. Onun güzel yüzlü bir kızı olup ismi Melike Rena idi"* (İnayet, 2014: 384). Kahraman sadece güzelliği ile değil zekasıyla da dikkat çeker ve pek çok talibi olur. Seçilen bir kız olmaktan çok seçen bir kızdır ve evleneceği adam için belli şartlar koyar. Şartlar koyması onun sıradan biriyle evlenmeyecek kadar özel ve soylu bir kız olduğunu göstergesidir. Sevgilinin de kendisi gibi pek çok ilimden haberdar olmasını diler. *"Büyüyüp yedi yaşına girdiği zaman, babası onu okula verdi. Melike gece gündüz çalışıp pek çok bilgiye sahip oldu. Melike Rena çiçek gibi açıp ergenlik çağına geldi. Şehzade, beyzadeler her taraftan elçi gönderdiler, ancak melike kabul etmedi. Melike: Beni almak isteyen insanın çeşitli ilimlerden haberdar olması gerekir. Ben ancak öyle insanı kabul ederim"* (İnayet, 2014: 384)

Melike, kendisine talip olan Şehzade Nizamettin'e çesitli ilimlerden ve Mesnev-i Şerif'ten kırk soru sorar. Adem Aleyhisselam'ın yaratılmasını anlatarak *"Adem safi kırk yıl niçin/ Toprak gibi kırk yıl niçin/ Yağmur gibi kırk yıl niçin/ verdi canını Allah"* der. Bu sorulara cevaben şehzade şiirle Âdem Aleyhisselam'ın yaratışını anlatır. Allah'ın kudretiyle mağrip ve maşrığa Cebrail'in geldiğini, yeryüzüne toprak getirdiğini, ondan sonra yağmurun ferman edildiğini, kırk yıl yağmur yağdığını, kırk yıl toprağın yerde

beklediğini, o toprağa Cebrail'in nazar eylediğini ve kırk yıl toprağın ıslandığını söyler. Ardından Allah'ın kudretiyle toprağı surete soktuğunu, Cebrail'in gelip gece gündüz surete tefsir eylediğini, cana ferman olup gelip ağladığını, canın tende devran olduğunu anlatır. Arşta meleklere ferman olup Adem'e secde ettiklerini, Allah'ın secde etmeyeni asi kabul ettiğini, Azrail gibi âlimi şeytan eylediğini, ruhun yaratılmadan rızkın geldiğini, o rızıktan Mikail'in sorumlu olduğunu, Azrail'e rızık bitmeden can almayacağını ferman eylediğini söyler. Doğru cevabı verir. Melike duyduğu cevaplar karşısında şehzadeye üstadını sorar. Nizamettin Ahun, *"Benim üstadım Buhara'daki Şemsi Tebrizi Büzürgvar'dır. Ben yedi yıl üstadımın hizmetinde bulundum"* diye cevap verir (İnayet, 2014: 398). Melike Rena, kendisine talip olan şehzadeyi zor sorularla sınayarak kendi ilmiyle eş durumda olup olmadığına bakar. Dolayısıyla kendi kaderini tayin eder. Ayrıca âşığını sadece ilmî yönden değil töreler açısından sınar. Türk gelenekleri içerisinde önemli bir yer arz eden, evliliğin sembolü haline gelmiş olan erkeğin evlenmeden önce kadına verdiği 'kalın' hususuna da değinerek belli şartlar sunar:

Nizamettin'den kırk deve mal, altmış bin koyun, akça ile altın verip kırk güne düğünü yapmasını ister. Şehzade kırk bohça mücevher ile beş yüz dirhem parayı verir (İnayet, 2014: 392-400). Bütün bunlar ideal sevgilinin âşıkla evlenmesine olanak sağlar.

Tahir ile Zühre Destanı'nda Zühre, Karahan adlı bir şahın soylu kızıdır. Yedi günlük dersi bir günde okuyacak, bir aylık dersi dört günde okuyacak kadar zeki bir kızdır (İnayet, 2004: 260). Karahan, Zühre'yi yurdu kurtaran Kara Batur'a verdikten sonra onu Tahir ile has bahçede baş başa görünce Tahir'in öldürülmesini emreder. Ancak Zühre parlak bir fikirle cezanın sürgüne gönderilmeye çevrilmesini sağlar ve kahramanı ölümden kurtarır. İdeal sevgili tipi olarak sevgiliden ayrılmak zor gelse de aklını kullanarak onun hayatta kalması sağlar.

Bir gün Tahir ile Zühre has bahçede eğlenirken bir cadı kadın onları görüp hemen Kara Batur'a gider. Kara Batur olayların gerçekliğini öğrenip padişaha Zühre'yi şikâyet eder. Karahan, bunlar üzerine cellatlarına Tahir'i öldürmelerini emreder. Ancak Zühre'nin ağıtlar içinde sandık yaptırmayı ve Tahir'i içine koyup nehre salmayı önermesi üzerine şah kızının söylediklerini kabul eder. Zühre su geçirmeyen dokuz

köşeli bir sandık yaptırır. Karahan herkesin önünde Tahir'i sandığa koyar. Rum nehrine bırakır. Zühre bu durumun üstüne on gün kan ağlayıp yas tutar (İnayet, 2004: 262-265).

Zühre, sevgilinin hayatını kurtarmış olsa da ondan haber almak içinde çaba sarfeder. Tahir'den haber getiren kervancılarla görüşür. Yeniden Tahir'den haber getirmeleri için bir an önce yola çıkmalarını ister. Bu sebeple tellal çıkarıp kervancılar gidene kadar kimsenin dükkân açmamasını emreder. Ticaretlerini yapan tüccarlar gidecekleri zaman Zühre, Şah Behram'ı Tahir'den haber almak için kervancılarla gönderir (İnayet, 2004: 266-267). Buradan da anlaşılacağı üzere Zühre, sevgili haberi için halkının kazanç sağlamasını dahi geri plana atan aşk esiri olmuş bir kadın tipidir.

Zühre'nin asıl karakterinin belli olduğu ve ideal sevgili tipinin fonksiyonlarını üstlendiği kısım ise destan metnin sonudur. Tahir yeniden yurda dönüp has bahçede Zühre ile eğlenirken ihtiyar kadın yine onları görüp Kara Batur'a şikayet eder ve Karahan gerçeği öğrenip üç yüz celladı Tahir'i öldürmeleri için gönderir. Bu sırada Zühre babasına Tahir'i affetmesi için yalvarır. Karahan kızını dinleyip Tahir'i ona verdiğini söyleyerek onu kandırır ve bu esnada Tahir'i öldürtür. Zühre sevinçle dışarı çıktığında dört parça edilen Tahir'in darağacındaki bedenini görür. Saçlarını yolup bayılır. Ayıldığında siyah elbiselerini giyer ve yas tutar. Karahan'daki ve dışarıdaki bütün imam, molla, müderrisi toplayıp Tahir'in defn işlerini yaptırır. Aş verir ve ona altından, gümüşten tuğlalarla mezar yaptırır. Odasına girip kırk gün ibadet eder. Ardından Tahir'in mezarına gider. Yanına misafir olarak geldiğine dair Tahir'e *"Tahir adlı var mısın/ Tahtında aman mısın/ Odana misafir geldi/ Kapını açıp çıkar mısın?"* diyerek bir beyit okur. Mezar yarılır ve Zühre kendini mezarın içine atar ve mezar yine aynen kapanır (İnayet, 2004: 274-277). Zühre, sevgilinin ardından Türk inanç ve âdetleri doğrultusunda cenaze merasimi düzenleyip yas tutmasıyla ve o olmadan hayatta kalmanın manasız olduğunu düşünerek ölümü göze alan ideal bir sevgili tipidir. Zühre'nin okuduğu beyitlerin neticesinde mezarın açılması ve kapanması olağanüstü bir durumdur. Bu durum iki sevgilinin ayrı kalmasına ilahî kudret ve kuvvetlerin razı olmadığını düşündürür.

Yusuf-Züleyha Destanı'nda, Züleyha üç kez rüyasında güzelliği ile bilinen Yusuf Aleyhisselam'ı görür ve ona sevdalanır. İlk düşünde Yusuf Aleyhisselam'ı gördüğünde

gönlüne aşk ve muhabbet ateşi düşer. Aradan on bir yaşında ikinci defa düşünde yine Yusuf Aleyhisselam'ı görür. Bir ah çekip kararsız âşık olur ve feryat figan eder. Bu düşlerin ardından aşk hastalığına yakalanır. Anne ve babası onun bu halini görüp endişelenir ancak şifa bulamaz. Babası bağlayıp bir eve hapseder. Aradan bir yıl daha geçer. Züleyha üçüncü defa aynı düşü görür. Bu kez kim olduğunu, hangi şehirde yaşadığını, kendisini ararken ölmeye razı olduğunu, daima yolunu beklediğini söyler. Yusuf Aleyhisselam cevaben *"Ey Züleyha! Çok ağlama, kendine eziyet etme. Beni ararsan Mısır şehrinde bulursun. İkimiz aynı yerde oluruz, sonunda muradımıza ereriz. Ben sonunda Mısır'a padişah olurum senin yanına giderim, beni görürsün*" (Arpacık, 1998: 167-169) der.

Züleyha destan metninde pasif konumdaki soylu âşık durumundadır. Kız olması sevgiliyi aramak için yola düşmesine engel teşkil eder. Bu sebeple sevdadan aşk hastalığına düşerek halk hikâyesi kahramanı özelliklerini sergileyen bir kadın tipi olarak görülür.

2.1.1.1.3. Alp Kadın Tipi

Kadının kocasına sadakati göçebeler için büyük önem arz eder. Aklın simgesi ve tehlikenin sezgicisi olan kadın gerektiğinde erkeğini uyarır ve onun tehlikelerden korunmasını sağlar (Kaplan, 1988: 25-50). Onunla beraber savaşa girip kılıç kullanan, düşmana gözdağı veren, at binici, ok-yay kullanıcısı, avcı ve akıncı bir karaktere bürünen kadın tipleri olayların merkezinde yer alır. Tüm bu güçlü özellikler arkaik dönemlerdeki soylu savaşçı kadın tipinin destan döneminde de mücadeleci ruha sahip olmasını sağlamıştır. Bu dönemde kadın tipi aktif halde olup karşısına çıkanları güç ve akıl yönünden sınayarak ve genellikle zafere ulaşarak kendi kaderini kendi tayin etme gücüne sahiptir.

Batur Destanları'ndan; Akulambedihan (1.2.1.)'da Mehtumhan bir gün kocası Nögestihan'dan hayvanları içindeki gök çambul tarğılat tayı ister. Nögestihan artık iki çocukları olduğu için Mehtumhan'ın kaçmayacağını düşünerek tayı verir. Mehtumhan tayı kendisine alıştırır. Bir gün Nögestihan uzak bir yerdeki hayvan sürülerini saymak için gittiğinde herkes uyurken gök çambul tarğılat tayına biner. Yurduna doğru yola koyulur ve Arğan nehri boyuna gelir. Nögestihan eve geldiğinde Mehtumhan'ın ve

tarğılatın yerinde olmadığını görür. Çocuklarını ve birkaç adamını alıp yola düşer. Arğan nehri kenarında onu bulur ve yanına gelmesini ister. Mehtumhan iki çocuğunu nehre bırakırsa geçeceğini söyler. Bunun üzerine Nögestihan oğlunu nehre bırakır, kızını da nehre bırakacakken Nögestihan'ın iki küçük kardeşi gelir. Mehtumhan'ın soyunu kurutmak için böyle yaptığını söyleyip çocuğu Nögestihan'ın elinden alırlar. Bunu gören Mehtumhan atına kamçı vurup hızla uzaklaşır. Mehtumhan'ın çambul tarğılatı dışında hiçbir at Arğan nehrini geçemediği için Nögestihan bir daha ona ulaşamaz (Mehmet, 1999: 215-217)

Mehtumhan düşman tarafından esirlikten sonra yıllar geçmesine ve anne olmasına rağmen kurtulmak için planlar yapan alp kadın tipindedir. Bindiği at bile olağanüstü vasıflara sahip bir attır. Bir anne olarak çocuklarının nehre bırakılması Nögestihan'ın kardeşinin söylediği gibi soylarını kurutmak adına yaptığı bilinçli bir eylemdir. Çünkü ideal kadın tipi düşman soyunu sürdürmek değil çürütmek ister.

Çın Tömür (1.2.3.)'de kahramanın ağabeyinin ava gittiği bir gün Mahtumsula ile evlenmek isteyen Şehzade Ozmuh ile ordusu karınca gibi yaklaşır. Bunu gören Mahtumsula, ağabeyine haber vermesi için av kuşunu serbest bırakır. Ozmuh kendisini kabul etmesini ister. Ardından Mahtumsula'yı görüp bayılacak gibi olur. Mahtumsula yalnız bir kızın karşısına bunca asker ile gelmenin namertlik olduğunu söyleyip boyun eğmeden bir kaçının kellesini uçurarak tek başına düşman askerleri ile savaşmaya başlar (İnayet, 2004: 161).

Mahtumsula, kendisini isteyen bir şehzade dahi olsa yaptıklarını uygunsuz bularak bunu yiğitçe dile getirir. Düşmana boyun eğmeyen bir kadın tipi olarak tek başına alplık vasfını yüklenir, savaşa girişir. Ancak sonunda düşman, kahramanı ele geçirir. Mahtumsula, zorla düşmanla evlense ve aradan yıllar geçse de boyun eğmeden mücadelesine devam eder. Planlar yaparak düşman yurdundan kurtulmaya çalışır.

Sancu padişahının iki uçan atı vardır. Mahtumsula bir gün padişaha nehir boyuna gitmek istediğini belirtir. Padişah artık iki çocuğu olduğu için geçmişi unutup kendilerine bağlandığını düşünerek izin verir. Mahtumsula, padişahın uçan atına binerek kırk cariye ve kırk muhafızla beraber İli Nehri civarına varır. Burada büyük bir ziyafet vererek onları sarhoş eder. Bu fırsatı değerlendirip uçan ata biner ve hiçbir canlının

geçemediği nehrin karşı tarafına geçer. Bunu fark eden muhafızlar geri gelmesi için yalvarırlar. Mahtumsula çocuklarını getirirlerse yanlarına geçeceğini söyler. Çocuklar saraydan getirtilir. Onların hasretine dayanamayıp geri döneceği düşüncesi ile önce büyük oğlu Akar, ardından küçük oğlu Çöker (Batar)'i nehre salarlar. Ancak çocuklar suların içinde kaybolur. Çocuklarını kaybeden Mahtumsula geride bir nesil bırakmayıp bu yırtıcı kuşlar yurdundan ayrılır. Evlat acısı içini yaksa da esirliğe dayanamayacağı için uçan ata atlayıp düşman topraklarından uzaklaşıp kurtulur (İnayet, 2004: 164-165).

Mahtumsula'nın uçan ata binerek kimsenin geçemediği nehri geçmesi kadın tipinin gerçekleştirdiği olağanüstü bir durumdur. Ancak daha önemlisi bir anne olarak evlatlarının ölümüne göz yummasıdır. Mahtumsula, şehzade olmasına karşın bir düşman soyunu devam ettirmek istemediği için evlatlarının ölmesini ister. Bu durum anne tipi ile örtüşmese de sosyal ve dinî açıdan düşünüldüğünde destan metinleri için kabul görür bir durumdur. Mahtumsula'nın savaşçı ruhu ile esirliğe boyun eğmemesi ve yıllar sonra bile olsa düşman elinden kurtulması ideal kadın tipinden beklenen asil davranıştır.

Batur Destanları'ndan; Çınar (1.2.4.)'da kadın tipi bir ağanın kızıdır. Köyün ağası çocukları büyüyünce dışarıdan biriyle evlendirirse çeyiz ve düğün masrafları olacağından korkar. Bu sebeple çocuklarını birbiriyle evlendirmeyi düşünür. Anne ve babası bu hesabı yaparken küçük konuşmaları duyup ahlaksız hareketlerinden, rezilliklerinden utanır ve mutfaktan bir oklava alır. Avluya çıkar ve onu yere diker. Ağlayarak bu oklavadan çabuk büyümesini ister. Ağaç kızın sözünü dinleyerek yükselir ve göğe ulaşır. Burada üç kardeş ile tanışır. Üç kardeş her gün ava çıkar, kız ise evde kalarak yemek pişirip diğer işleri yapar. Bir gün ağabeyleri ava gittiğinde ateş söner. Kendisine ateş bulmak isteyen kız bir cadının evine gidip köz alır. Cadı ertesi gün kızın evine gelerek kanını emer (Mehmet, 1999: 242-245.)

Bu kadın tipi Türk töresine ve kültür yapısına uygun olmayan davranışlara karşı tepkisini koyabilen ve kaderini belirlemede özgür davranabilen bir kahramandır. Yer ile gök arasında olağanüstü bir şekilde geçiş sağlayabilmesi ve cansız varlıklara hareket olağanı sağlaması kahramanda şaman özelliklerinin görüldüğünü düşündürür. Kahraman çıktığı yeni dünyada edindiği kardeşlere bağlı ve itaatkar şekilde yaşar. Olayların merkezinde olmasına ve olağanüstülükler göstermesine rağmen kendisine

musallat olan cadıya baş eğerek pasif bir konumda yer alır. Bu husus kahramanın alp kadın tipi vasıflarını bünyesinde tam olarak taşımadığını gösterir.

Dört Karış Kumaş (1.2.5.)'ta kadın albastıyı öldüren kocasının kemiklerini eteğinden dört karış gök renkli parça yırtıp içine koyar. Albastının mağarasından köz alıp evini bırakır ve obaya göç eder. Kadın obaya gidince kocasının ölümünü ve başından geçenleri anlatır. Getirdiği közleri her aileye dağıtır. Kabiledaşları ona hürmet ve saygı gösterir. Yurt ehli, genç adamın ölüm ve kan bedeli ile kadının yurda sönmez köz getirmesini takdir etmek için genç adama büyük bir defin töreni yapar (Mehmet, 1999: 231-234).

Kadın tipi sadece evinde yemeğini pişiren sıradan pasif bir kadındır. Ancak albastıyı öldüren kocanın eşi ve obaya ateşi getiren kişi olması sebebiyle saygı duyulan ve takdir edilen soylu kişi konumuna yükselir. Kadın bu davranışlarıyla tip özelliklerini taşımasa da albastının mağarasına giderek kutsal ateşe-köze ulaşması onun gösterdiği bir yiğitlik olarak algılanabilir.

Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da Mehtimsile bir gün padişaha üç çocukları olmasına rağmen şimdiye kadar yurdun ulusunu-ufağını göstermediğini söyler. Padişah derhal tüm yurda ziyafet verir. Padişah ziyafette sarhoş olunca Mehtimsile duman göz yorga ata binip nehri aşar. Uyanıp durumu gören padişah derhal peşine düşer ve bu işten vazgeçmesini söyler. –Mehtimsile üç çocuğunu alıp gelmesini, onları görürse vazgeçebileceğini söyler. Padişah üç çocuğunu da alıp nehre gider. Mehtimsile, padişahtan çocukları nehre bırakmasını onları yakalamak için dönebileceğini söyleyince padişah çocukları nehre bırakır ama Mehtimsile dönmez. Mehtimsile'den padişaha kalacak üç çocukta ortadan kaybolunca Mehtimsile padişaha asla dönemeyeceğini söyleyip yurduna doğru yola koyulur (Mehmet, 1999:227-228).

Mehtimsile düşman tarafından kaçırılan ve zorla evlendirilen bir kadındır. Ancak yıllarca pes etmeyip planlar kurarak önceki çeşitlenmelerdeki gibi olağanüstü bir ata binerek kaçar. Bu yiğit kadın çocuklarının nehre atılmasını ve soyun kurumasını ister.

Nozugum'un Rivayeti (1.4.5)'nde kahraman düşman elinde iken namusunu korumak için düşmanı öldürür ve kaçarak bir mağaraya sığınır. *"Naziğim kendi namusunu korumak için vahşi Solan'ın boğazına hançer sapladıktan sonra kaçarak sonunda işte bu mağaraya sığınmış."* (İnayet, 2005: 377). Sığındığı mağarada ise düşmanlara karşı hançer ve kılıçla mücadele verir. *"Akıllı Naziğim mağaraya giren*

askerin göğsüne hançer vurmuş. Asker o anda yıkılmış ve elindeki kılıcı düşmüş. Diğerleri mağaranın içine girmeye cesaret edememişler. Naziğim ölen askerin kılıcını alıp askerlere saldırınca hepsi geri kaçmışlar."(İnayet, 2005: 377). Erkek gücüne karşın tek başına savaşan kahraman düşmanı korkutmayı başarır. Böylelikle ideal kadın tipi Nozugum hem namusunu korumak hem de düşmana esir olmamak için verdiği mücadelede alp kadın tipinin özelliklerini bünyesinde taşıdığını gösterir.

Gülendem ideal sevgili olarak sadece aşk ve haz objesi değil aynı zamanda gerektiği yerde yiğitlik gösterebilen erkek gibi savaş kıyafetlerini giyip er meydanına giden ve yurdu için savaşan bir kadın tipidir. Yurdun doğudan Kara Hitaylar tarafından kuşatıldığını, Kumul ve Turfan'ın elden çıktığını öğrenince derhal hazırlıkları başlatır. Destanda geçen *"Askerlerin başına geçerek, erkek gibi giyindi, silahlarını hazırlattı, askerlerini denetledi.", "Gülendem atına bindi ve kamçıladı, herkes topyekün atıldı, toplar patladı, kılıçlar kınından çıktı.", "Gülendem aslan gibi oldu/ Sanki bir erkek oldu/ Gülendem kılıç vurur/ düşmanın kanı akar/ Önüne geleni ezip geçer/ Kendine geniş yol açar","Bazen mızrak ile/ Bazen de kılıç ile/ Çok mertlik gösterdi/ Yiğit gibi savaştı"* (Mehmet, 2011: 149-457) şeklindeki cümleler kahramanın mertliğini ve alp kadın tipi olduğunu ortaya koyar. Kılıç, mızrak gibi savaş aletlerini ustaca kullanması dikkat çekicidir. Öyle ki savaştaki yetkinliği ile pek çok düşmanı tek başına öldürür. Bu onun iyi bir savaşçı olarak vatan ve milletinin refah içinde yaşaması için çaba sarfeden bir lider olduğunu gösterir.

2.1.1.1.4. Düşman Kadın Tipi

Düşman kadın tipleri genellikle sevgilinin yahut rakibin yanında bulunan hizmetkarlar, cariyelerdir, yaşlı kadınlardır. Düşman safında kalıp kahramana kin ve nefret besleyen bu kadın tipileri genellikle kutsuz, tehlikeli kadındır. Bu kadınlar maddî çıkarları için yurdu bile gözden çıkarabilen kadınlardır. Ancak çoğu zaman elde etmek istedikleri başarıya ulaşamazlar yalnızca kıskançlık ve haset duygularıyla hareket ederler. Çoğu zaman kahramanların ölümüne dahi neden olacak haberleri ulaştıran kadın tipleridir. İdeal soylu anne/ eş ve sevgili tiplerinin yanında ideal kahramanın önünü kesecek eylemlere girişen uğursuz düşman kadın tipleri:

2.1.1.1.4.1. Cariye-Hizmetkâr

Boz Yiğit Destanı'nın çeşitlenmelerinde Sahipcamal ile Boz Yiğit kavuşup sarayda meşk ederler. Cariyeler içinde saraya bakan iftiracı bir kız vardır. Boz Yiğit'in gelip Sahipcamal'ın sarayına girdiğini bire dokuz katarak hana haber verir. Han öfkelenip sarayı kuşatır. Cellatlara Boz Yiğit'i öldürmeleri için emir verir (Mehmet, 2011:305; Çatık Karadağ, 2006:18). Cariye destanda sevgililerin kavuşmasını engelleyen ve olayların doruk noktasını oluşturan kutsuz, iftiracı bir kadın tipindedir. Onun bu eylemi kahramanı ölüme sürekler.

Garip ile Senem Destanı'ndaki engelleyici kadın tipi Süçük adlı cariyedir. Süçük Garip'e göz koyar. Bir fırsatını bulup ona kavuşmayı hayal eder. Süçük cariyenin hisleri destanda *"... çoktan beri Garib'e göz koyup onun firakından ah çekip dertleniyordu. Fırsat bulup Garip'i öpmenin hayalini kuruyordu."* (İnayet, 2004: 228) sözleriyle ifade edilir. Bir gün Garip'i bahçede tek başına gören Süçük bu fırsatı kaçırmaz ona sarılır. Garip arkasını döndüğünde Süçük cariyeyi görünce onu iter. Bu davranış Süçük'ü kızdırır. Hemen olan biteni padişaha anlatır. Cariyenin, Senem'in babasına bire bin katıp anlattığı şeyler kahramanların kavuşmalarına mani olur. Bu davranışı kahramanın tehlikeli, hilekar bir kadın olduğunu gösterir.

2.1.1.1.4.2. Kocakarı

Seyit Noçi Destanı'nın Seyit Noçi (1.5.2) çeşitlenmesinde ideal kahramanı engelleyen kişi bir kocakarıdır. Gerek görünüşü gerek eylemleriyle tehlikeli ve kötü bir kadın tipidir. Bu kadın *"Beli bükük, gözleri fırlak, ağzı pabuç gibi, burnu patlıcan gibi, saçları dağınık, sesi kısık, azıcık bıyığı olan"* (İnayet, 2013: 52) ifadeleriyle tasvir edilir. Bu ifadeler gerek görünüş gerekse eylem açısından kocakarının kötülükle bağdaşan bir tablosunu çizer.

Seyit üç gün üç gece şiddetle savaşır ve düşman sonunda galip gelir. General tövbe edenlerin affedilmesini, bu belaya sebep olan Seyit'in yakalanmasını emreder. Bir kocakarı kadın Seyit Noçi'yi yakalatarak Pekin Hanı'ndan servet almak ister. Dağa doğru yola koyulur. Dağlarda Çinli çerilerin öldürdüğü oğlunu aradığını söyleyerek ağıtlar yakıp Seyit'in karşısına varır. Derdini anlatıp onu evine davet eder. İnsanlara güvenen, yoksullara yardım edip yaşlılara saygı gösteren Seyit bu teklifi kabul eder.

Karanlık çökerken kocakarının evine giderler. Seyit gece yarısı dönmek için çıktığında dışarıda atını olmadığını görüp kocakarının kendisine tuzak kurduğunu anlar. Bu esnada düşman etrafını kuşatır ve Seyit sabaha kadar savaşsa da kurtulamayıp düşmanın eline düşer (İnayet, 2013: 52-57). Düşman tiplerinin incelendiği kısımlarda da zikredilecek olan bu kadın tipi para hırsı ile yurdu düşmana satabilecek kadar basit, hilekâr ve kutsuz bir kadın tipidir. Kendi çıkarları için kahramanı oyuna getirerek düşman ile iş birliği yapan kocakarı yalanlar söyleyerek kahramanın iyi niyetini kullanır. Onun bu eylemlere girişme sebebi servet kazanmak istemesindendir. Ancak sonunda muzafferiyet kazanıp kazanmadığına dair bir bilgi yer almaz.

Bozi Körpeş (2.2.2.)'de hilekar kadın tipi bir kocakarıdır. Bu kocakarı sevgilileri ayıracak rakip kişinin ortaya çıkmasına yardımcı olan ve kahramanın ölümüne sebep olacak planlar yapan bir düşman kadın tipidir. Planları ise para karşılığında yapması onun nefis insanı olduğunu, bencil düşüncelerini ortaya koyar. Türk kültür hayatında ihtiyar kadınlar daha çok yol gösterici, bilge ve evlilik hakkında kılavuz niteliğindedir. Ancak destan metinlerinde daha çok ayırıcı fonksiyondadırlar.

Kocakarının yanına bir yiğit gelerek Bozi Körpeş'in hanımını kendisine oynaş kılmasını ister ve kocakarıya para teklif eder. Kocakarı bunun üzerine bir plan yapar. Bozi Körpeş'in ava çıktığı gün babası onu çölü geçmemesi için tembihler. Bozi Körpeş dinlemeyip o çölden gider. Susadığında bir kocakarının suyundan içer. Ancak su zannettiği kırk yıldan beri testi de saklanan tesirli bir rakıdır. Bunu içen Bozi Körpeş sarhoş olunca kocakarı onu bağlayıp yiğidi çağırır. Yiğit ve kocakarı Bozi Körpeş'in başını kılıçla keserler ve Bozi Körpeş'i öldürdükten sonra atı ile elbiselerini alıp oradan giderler (Aça, 1999: 1475-1477). Düşman fonksiyonunu üstlenen hilekâr kocakarı para uğruna sevgilileri ayırmayı göze alır. Kurduğu haince bir planla âşığı ortadan kaldırır. Su yerine içki içirip âşığı sarhoş eder ve oynaş arayan yiğidi çağırarak kahramanı öldürür.

Bozi Körpeş'in ava çıkıp bir daha gelmemesi sebebiyle karısı aramaya çıkar. Bir ağacın dibine geldiğinde kocasının öldüğünü görür. Aklı başından gider. Onu bir kara keçeye sarar. Yere koymadan kırk gün kırk gece kaldırırsa dirileceğini düşünür. Otuz dokuz gece gündüz kaldırıp durur. Bir gece gündüz kaldığında kocakarı gelerek ne yaptığını sorar. Hatun, Bozi Körpeş'i düşmanların öldürdüğünü, kırk gün gece kalkık

tutarsa dirileceğini söyler. Kocakarı kara keçenin yıkanınca ağarmayacağını, ölünün ayağa kaldırılınca dirilmeyeceğini ifade eder. Bunun üzerine kadın ağlayıp Bozi Körpeş'i yere indirince canı çıkıp gider. Kocakarı gelmeseydi, bir gece bir gündüz daha kaldırılmış olan Bozi Körpeş dirilecektir (Aça, 1999: 1475-1477). İdeal sevgili yeniden âşığına kavuşma ümidiyle onu diriltmeye çalışır. Ancak kocakarı gelerek yine hilebaz figürüyle sevgilinin aklına girerek yaptıklarından geri çevirir. Burada sevgili yaptıklarının sonunu getiremeyen, yönlendirilen bir kadındır. Böylelikle kocakarı emeline ulaşır. Sevgililerin sonsuza kadar kavuşmalarını engellemiş olur.

Tahir ile Zühre Destanı'nda uğursuz kocakarı tipi Tahir ırmak boyunda bilye ile oynarken ortaya çıkar. Karahan'ın kendisine verdiği altın bilye ile su kabını delen Tahir laneti başlatır. Yaşlı nine hem aşkı başlatması hem de destanın sonunda ölüme sebep olması yönüyle çift bir fonksiyon üstlenir.

Tahir'in bilyesi su almakta olan ninenin su kabına değer. Su kabı delinen nine öfkelenerek *"Hey yetim, hakir yetim/Gelip önümde diz çökün"* sözleriyle yetim Tahir'e kızar. Tahir bu söze inanmasa da nine *"Ey Tahircan, siz Akhan padişahın oğlusunuz, Zühre hanım ise Karahan padişahın kızıdır. İkiniz birbirinize uygunsunuz"* (İnayet, 2004: 261) diyerek gerçekte babasının Akhan ve yavuklusunun Zühre olduğunu söyler. Kahraman, kocakarının söyledikleriyle bu zamana kadar bildiği her şeyin aslında birer yalan olduğunu anlar.

Destanda yer alan ikinci kocakarı tipi ise Zühre'yi elde etmek isteyen rakip Kara Batur'un yanındaki kadındır. Destan metninde "*bir alnı çıkık, yüzü kırışık, ağzı bozuk dellale"*(İnayet, 2004: 262) şeklinde tasvir edilir ve gerek davranışları gerek görünüşüyle kötülüğün timsalidir.

Bir gün Tahir ile Zühre has bahçede eğlenirken bir cadı kadın onları görüp hemen Kara Batur'a gider. Durumu anlatır. Kara Batur ertesi sabah Tahir'in, Zühre'nin dudağını öptüğünü görür. Derhal padişaha olanları anlatıp Zühre'yi şikâyet eder. Karahan duydukları karşısında sinirlenir. Kara Batur'un kızına iftira attığını düşünür. Has bahçeye adamlarını gönderir. Söylenenler doğru çıkınca Karahan cellatlarına Tahir'i öldürtmek ister (İnayet, 2004: 262-263). İhtiyar kadının rakip tarafında yer alması dahi âşıklar karşısında olumsuz bir fonksiyonda olduğunu gösterir. Onun bu eylemleri âşığın önce sürgüne ardından ölüme gönderilmesine neden olur.

2.1.1.1.4.3. Zalim Kadın Akraba

Boz Körpeş Karaköz Ayim Destanı'nın, Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1.) çeşitlenmesinde düşman kadın tipi sevgilinin ağabeyi Bayağıl'ın karısı Fatma'dır. Olayların başlangıcı Fatma'nın, Boz Körpeş'e duyduğu hislerdir. Ancak Fatma'nın hilekar düşman tipi olarak Karaköz Ayim'in babasına ve ağabeyine yalanlar söyleyerek Boz Körpeş'e düşman etmesi sonucu olaylar kahramanın ölümüne uzanır. Fatma, Karaköz Ayim'in yengesi olması yönüyle bir yakın akraba düşmanlığı söz konusudur.

Fatma destanda 'cırtlak sesli kadın olarak anılır ve tasviri *"yürü kara, karga burun, dağınık saç, dişi ala doğan gibi otururdu gözü aç. Konuşuyor sanki köpek gibi hırıldayarak"* (İnayet, 2013: 64) şeklinde tasvir edilir. Bu tasvir onun kutsuzluğuna ve kötülüğü çağrıştırdığına işarettir. Fatma sofrayı donatıp bir hile ile Boz Körpeş'i evine çağırır ve iltifatlar etmeye başlar, kendisinde gönlü olduğunu söyler. Boz Körpeş, Karaköz Ayım ile evleneceğini söyleyince Fatma öfkelenip kayınbabası Suyağıl'a ve eşi Bayağıl'a a giderek gerçeği çarpıtarak anlatır (İnayet, 2013: 64-65). Fatma gerek hile ile kahramanı ele geçirmek istemesi gerekse beklentilerini karşılayamaması sonucunda başvurduğu yalanlarla düşman kadın tipinin özelliklerini bünyesinde toplar.

Garip ile Senem Destanı'nda engelleyici kadın tipi Senem'in annesidir. Yıllar geçip çocuklar olgunluk çağına geldiğinde şah, kızı doğduğunda verdiği sözü tutmak için Garip ile evlendirmek ister. Bu esnada eşi *"Sultan Ayım kızarak: "Bu ne namussuzluk böyle, Garip babasız bir yetim çocuktur. Yetim bir çocuğa Şah neslinden kız verilir mi?" dedi. Padişah: "Vezir Hasan hayattayken ahitname yazmıştık, ahitnameyi bozmama konusunda mühürlü yazılı söz vermiştik, şimdi el cemaate nasıl cevap veririz." dedi. Sultan Ayim: "O geçmişteki laftır, aradan 18 sene geçip gitmiştir, ahitname akıllardan çıkıştır. Yazıyı yırtıp atalım, iş tamam" diye padişahı bu işten soğuttu."* (İnayet, 2004: 207). Zalim anne tipindeki Sultan Ayım sevgililerin kavuşmasını statü farkına bağlı olarak engellemek isteyen bir kadın tipidir. Kendisi soylu bir kadın olduğu için kızının da soylu biriyle evlenmesini ister. Bu sebeple babası ölen Garip ile Senem'in kavuşmasını engellemek için Garip'i yurttan sürgün ettirir.

2.1.1.2. Olağanüstü Kadın Tipi

Mitik dönemin kalıntılarıyla yahut masal formatında oluşan destanlarda büyücü, falcı, cadı ve peri olarak olağanüstü güçlere sahip olan kadın tipleri yer alır. Bu kadın tipler kendi içerisinde sihri ve olağanüstü güçleri iyi yönde ve kötü yönde kullananlar olarak ayrılırlar. Destanlarda büyücü kadınlar, çoğunlukla korkunç tipler olarak tasvir edilirler ve ideal kahraman tipinin aleyhinde gelişecek olaylara neden olurlar. Bunun yanı sıra büyü ve falcılıkla kahramana yardımcı olup yol gösteren bilge kadınlar, kuş donuna giren eş periler söz konusu edilir. Kahraman onların yardımıyla kolaylıkla hedefine ulaşır. Bu olağanüstü yardımcı kadın tiplerine Oğuz Kağan Destanı'ndan itibaren rastlamak mümkündür ve Tanrı'nın kahramana hediyesi olarak düşünülür.

2.1.1.2.1. Cadı Kadın

Olağanüstü düşman kadın tipinin görünüşünde dikkat çeken ilk unsur nine kılığına girebilmesidir. Bu durum onun don değiştirebilen bir varlık olduğunu gösterir. Batur Destanları'nın yedi çeşitlenmesinde de olumsuz davranışlar sergileyen ve kahramanın ölümüne yahut zarar görmesine neden olan 'Yalmavuz, Yelmenüs' şeklinde anılan cadı, kadın tipindedir. Bu kadın tipi görünüşü açısından ve yaptıklarıyla korkutucu bir vaziyettedir. İkinci özelliği ise yedi başlı yaşlı bir cadı olmasıdır. Bu yedi baş sayesinde kahraman biri kesilse bile diğeri ile hayatına devam edebilir. Şekil değiştirerek kahramanları kandıran ve insan kanı emerek hayatına devam eden bir kadın tipidir.

Akulambedihan (1.2.1.)'da Mehtumhan ağabeyi gelene kadar yemek hazırlaması gerektiği için ateş bulmaya bir ninenin evine gider. Bu nine aslında insan kanı içip keyif süren Yalmavuz'dur ve kızın ardından hemen çıkıp eve kadar takip eder. Mehtumhan'a da iki tokat atarak bayıltır. Kanını emerek karnını doyurup evden çıkar. Kahramanın avdan eve gelir. Olan biteni öğrenir. Bunun üzerine Akulambedihan, bir plan yaparak diğer odaya gizlenir. Ertesi gün öğleye doğru Yalmavuz gelir. Akulambedihan içerideki odadan çıkıp yedi kulaç uzayan kılıcıyla vurup Yalmavuz'un altı başını vücudundan koparark yere yuvarlar. Yedi başlı yalmavuz saçsız başı ile Mehtumhan'a kendisini kandırıp altı başının kopmasına neden olduğu için vahşiliğini göstereceğini söyleyip tehdit ederek kaçar. (Mehmet, 1999: 207-211).

Atoğlu (1.2.2)'nda kahraman Atoğlu ve kardeşlerinin eşleri yemek hazırlamak için ateşe ihtiyaç duyar. Bu sebeple kızlar uzak bir eve yaşlı bir ninenin evine gidip köz almaya geldiklerini söyler. Nine sinsice gülüp köz almak istiyorlarsa kendisine kız olmaları şartını sunar, kızlar kabul ederler ve ateşi alıp eve dönerler. Ertesi gün dokuz başlı cadı nine, kızların evine gidip başlarındaki bitleri kontrol etme bahanesiyle kanlarını emer (Mehmet, 1999: 239-240).

İlk çeşitlenmeden farklı olarak buradaki cadı kadın tipi kahramanların kanını ilk olarak kendi mekanında, hakimiyet sağladığı yerde emer. Sinsi gülüşü de onun kötü bir nine olduğunu çağrıştırmak için verilen ifadedir.

Çın Tömür (1.2.3.)'de Mahtumsula ateş almak için yaşlı bir ninenin evine girip selam verir. Nine sırıtarak arkasına döner ve selam vermeseydi onu yedi parçaya böleceğini söyler. Mahtumsula onun yedi başlı Yalmavuz olduğunu anlar, ürker. Mahtumsula ateş için geldiğini söyleyince Yalmavuz bir tezeği ateşleyip dayağa geçiriverir. Bir yanına bit, bir yanına sirke koyarak eve gidene kadar bunları iki yana saçmasını söyler. Yalmavuz kör olduğu için böyle bir yola başvurur. Çünkü sirke dökülen tarafta diken, bit dökülen tarafta çalı biter ve ortası yol olur. Bu yolu takip ederek ertesi gün Mahtumsula'nın evine gelir. Mahtumsula'yı uzun saçından tavana asıp ayaklarından delikler açar. Kanını emer. Dönerken de bu durumu kimseye anlatmaması gerektiğini söyleyip tehdit eder (Mehmet, 1999: 156-160).

Nine kılığındaki cadı kadın tipi yedi başlı olmanın yanında aynı zamanda kör bir yaratıktır. Bunun için eline geçirdiği insanı kaybetmemek adına belli planlar yapar. Kahramanın bir yanına bit bir yanına sirke koymasının sebebi budur.

Çınar (1.2.4.)'da kahraman gökyüzündeki kardeşlerine yemek pişiren ve ev işlerini yapan bir kızdır. Günlerin birinde ocaktaki ateşin söndüğünü fark eder ve köz aramaya çıkar. Uzakta bir eve gider. Evde tek başına yaşayan nineden biraz köz ister. Közü alarak eve döner. Ertesi gün nine bir keçiyle gelir. Kız, ninenin bir cadı olduğunu anlar. Cadı eve geçerek evin ortasına güllü bir kilim serer. Kıza ayakkabılarını çıkarıp kilim üzerinde oynamaya başlamasını, eğer kilimden bir adım dışarı çıkarsa yüreğini vücudundan ayıracağını söyler. İğneli kilim kızın ayaklarını delmeye başlar ve buna dayanamayan kız düşerek bayılır. Cadı, kızı iğneli kilimin üzerinden atıp kan dolu kilimi ve evdeki ekmekleri çuvala koyar. Keçisine binerek evine döner (Mehmet, 1999: 243-245).

Cadı kadın tipi yine ihtiyar bir kadın olarak görünüp kan emen bir cadıya dönüşür. Bu çeşitlenmede kör olduğundan söz edilmez. Bu sebeple kıza köz verirken bit ve sirkeden yararlanmaz. Doğrudan kızın kanının geçeceği bir iğneli kilim üzerinde kızı oynatmaktadır.

Dört Karış Kumaş (1.2.5.)'da genç bir kadın ocakta tezeklerin yanıp tükendiğini görür. Ateşin yanında büyük beyaz bir köpeğin bağlı olduğu bir mağaraya gider. Bir nine çıkıp ödünç köz verir. Genç kadının elbisesine önce bir kat kül koyar. İkinci kata köz, üçüncü katına kalın koyun tezeği koyar. Nine aslında külün içine kor köz bırakır. Bu köz elbiseden delik açar. Delikten yol boyunca kül dökülür. Ertesi gün köz veren nine büyük beyaz köpeğine binmiş, eve doğru gelir. Ninenin ikisi küçük biri büyük olmak üzere üç başı bulunur. Kadın bunu görünce şaşırır ve korkar. Nine kadını önüne oturtup saçından birer iğne çıkarıp kadının alnına, iki koluna batırır. Sonra üç başındaki üç ağzıyla o üç yerden kadının kanını bütün gücüyle emmeye başlar. Nine kendisi kana doyduktan sonra köpek yalağına da kan doldurur. Köpekte kanı içip doyunca evlerine dönerler (Mehmet, 1999: 231-233).

Hilekâr nine yine kadın kılığında kendisini gösterirken bu kez üç başlıdır. Kızın gittiği evi bulmak ve kanını emmek için yola çıktığında o yolu takip etmek için bu kez kızın yenine kor köz koyar. Diğer çeşitlenmelerde kızların ayaklarından kan emen cadı kadın tipi bu kez kızın başını emer.

Köz (1.2.6.)'de bir kadın yemek yapmak için hazırlanırken ateşin sönmüş olduğunu fark eder. Ateş bulmak için vardığı çadırın içinde bembeyaz saçları ile oturan bir nine ile yanındaki siyah beyazlı köpeğini görür. Nineden köz ister. Nine kadının eteğine bir kat kül, bir kat koyun tezeği, tezeğin içine köz koyar ve kül ile gömer. Daha sonra gizliden gizliye gülerek genç kadına yolda dikkatli olmasını ve közü söndürmemesini tembihler. Kadın eve doğru yol alır. Ertesi gün albastı siyah-beyaz köpeğine binip kül dökülen yolu takip ederek genç kadının evine gelir. Kadın onun albastı olduğunu anlar. Albastı ondan başını uzatmasını ister ve kanını içer. Sonra ayağına bakmak ister ve oradan da köpeğine içirir. Siyah beyaz köpeğine binerek çadırına döner (Mehmet, 1999: 235-236).

Yine nine olarak görülen cadı kadın tipi bu kez albastı olarak anılır. Kızın eteğine köz koyarak dökülen küllerden kızı evine kadar takip edebilme amacı güder. Kız közü

verdikten sonra gizliden gizliye gülüyor olması kadının gerçekleştireceği kötülüklerin alametidir. Bir önceki çeşitlenmede olduğu gibi kızın kanını başından emer.

Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da Mehtimsile ateş bulmak için yüksek bir yere çıkar. Gittiği yerde yedi başlı Yelmenüs bit oturur. Mehtimsile ateş almaya geldiğini söyleyince yedi başlı Yelmenüs bir tezeği ateş yakıp Mehtimsile'ye verir. Eğetinin de iki koluna bit bırakır. Eve varıncaya değin bu bitleri yolun iki yanına dökmesini emreder. Mehtimsile bitleri dökerek evine gelir. Bitlerin döküldüğü yerlerde çalı biter ve ortasında bir yol açılır. Yedi başlı Yelmenüs'ün gözleri kördür. Bu yolu takip ederek Mehtimsile'nin evine gelir. Onu tavana asarak ayağından delik açar ve kanını emer (Mehmet, 1999: 222-225).

Olağanüstü düşman tipi içerisinde de ele alınan bu cadı kadın tipinin özellikleri şu şekildedir: Yalmavuz-Yelmenüs yahut albastı olarak anılırlar. Kutsal sayılan ateşin söndürülmesi düşmanla karşı karşıya kalınmasına neden olur. Batur Destanları'ndaki bu olağanüstü cadı kadın tipi hem ihtiyar nine kılığında hem de yedi- üç başlı olarak ortaya çıkar. Cadının çeşitlenmelerin hepsinde ortak olan özelliği kahramanın kanını emiyor oluşudur. Görünüş itibariyle bütün çeşitlenmelerde şekil değiştirme özelliğine sahiptir. Dört Karış Kumaş (1.2.5.) ve Köz (1.2.6.)'de üç, Akulambedihan (1.2.1.)ve Çın Tömür (1.2.3.)'de yedi ve Atoğlu (1.2.2)'nda dokuz başlı ve ayrıca Çın Tömür (1.2.3.)'de gözleri kördür.

Senuber Destanı'nda cadı kahramanı efsunlayarak geyiğe çeviren olumsuz kadın tipidir:

Senuber çöllerde yürürken gözüne bir has bahçe ilişir. Bu bahçenin sahibi bir cadı ninedir. Senuber'i görünce *"Ey insanoğlu, sen kimsin? İnsan gelirse ayağı yanacak, kuş gelirse kanatları yanacak olan bu yere nasıl geldin?"* diye sorar. Ardından bir avuç toprağa efsun okuyup Senuber'i geyiğe dönüştürür. Hemen ardından bir efsun daha okuyup onu konuşamaz hale getirir (İnayet, 2004: 338-340). Cadının bu tutumu kahramanın sevgiliye kavuşması için engel oluşturur. Senuber'in hayvan olarak yola devam etmesi sevgili için attığı adımların sınırlı kalmasına neden olur. Aynı şekilde konuşamaması da ilerleyişini etkiler. Tüm bunlar olağanüstü dünyanın kahraman üzerinde uyguladığı olumsuzluklardır.

2.1.1.2.2. Falcı Kadın

Garip ile Senem Destanı'nda kahramanların yeniden bir araya gelmesine vesile olan iki kadın tipi vardır. Bunlarda ilki sürgün edilen Garip'e yol gösteren yardımcı kadın tipi falcı bir ninedir. Bir diğeri ise yurda döndüğünde onu evlat olarak yanına alan Dadı Ana'dır.

Günlerin birinde Garip caddedeki bir falcı nine ile karşılaşır. Nine, bir fala bakarak Garip'in Diyarbekri şahının kızı Şah Senem'e âşık olduğunu ve hemen dönüp çiçekçi nineye evlat olup kendini gizlemesini söyler. Böylelikle Şah Senem'i görebileceğini, geç kalırsa hasret kalacağını anlatır. Garip derhal Şah Senem'e kavuşmak için yola çıkar (İnayet, 2004: 214). Falcı nine kahramanı harekete geçiren bir fonksiyon üstlenir. Zikrettiği sözler kahramanların yeniden kavuşması için tesirli olan sözlerdir.

Aradan geçen zaman içinde şah, Şah Senem için has bahçe yaptırır ve bahçeye Dadı Ana bakar. Dadı Ana yanına yardımcı olarak Garip'i alır ve âşıkların yeniden has bahçede bir araya gelmelerini sağlar.

Sevgililer bir aradayken fal bakan Dadı Ana, Abdullah Şatır ve adamları has bahçeye gelecekken bu görür ve sevgilileri uyarır, Garip'i bir sandığa saklar (İnayet, 2004: 220-228). Dadı Ana bu hareketiyle kahramanı ölümden kurtaran ideal kadın tipindedir.

2.1.1.2.3. Peri

Göroğlu'nda yer alan Ağa Yunus Peri kahramana yardımcı olan ideal olağanüstü eş tipidir. Kaf Dağı padişahın kızı olan Ağa Yunus Peri altıncı katta otururken falcıyı çağırarak fal baktırır. Bundan sonraki hayatını sorar. Falcı fala bakıp yirmi yaşlarında elinde mızrak ve kılıç olan yakışıklı, yiğit, güler yüzlü birinin yanında on iki yaşlarında bir çocukla ilerlediğini söyler. Ağa Yunus bunları duyup âşık olur. Kaf Dağı'ndaki dev ve cinlerini toplayıp o yiğidi bulmalarını ve onunla evlenmek ister. Ağa Yunus tahtını, bağlarını ve karargâhını devlerin yardımı ile Çembil'e taşır. Hesen Han ile Çembil'e gelen Göroğlu'nu onun bağını görüp gözleri kamaşır. Şehre girip kapıyı çalar. Kırk cariye gelenin Göroğlu olduğunu anlayıp onu karşılar. Göroğlu yürüyerek bir çift altın

tahtın yanına gelir. Tahtların birinde çok güzel bir kız yatar. Kız, Göroğlu'nu görüp ayağa kalkar. Göroğlu ona kim olduğunu sorup yedinci Kaf Dağı padişahının kızı Ağa Yunus Peri olduğunu öğrenir. Ağa Yunus Peri ona kendisi ile nişanlanmak için geldiğini anlatır. Göroğlu buraya evlenmek için değil savaşmak için geldiğini belirtse de kendisini memleketine götürmek istediğini, kırk gün kırk gece âdetlere göre düğün yaparak evlenmek istediğini söyler (Mehmet, 2011: 43-49).

Ağa Yunus Peri, padişah kızı olması ve göğün en yukarısında oturmayla dikkat çeken gök menşeli soylu bir kadındır. Yanında kendisine yardımcı dev ve cinler ile kırk cariyesi yer alır. Göroğlu'na âşık olduktan sonra yedi kat gökten yeryüzüne iner. Ayrıca destan metninde Ağa Yunus Peri'nin Kuzzat adlı dayısı yer alır. Kuzzat, onu insanoğlunun az yaşadığını söyleyerek yeryüzünde yaşamaktan vazgeçirmek ister. Ancak Ağa Yunus *"bırak elli altmış yıl yaşamasını, ben onunla bir gün bir gece beraber olduktan sonra ölsem bile pişman olmam"* (Mehmet, 2011: 45). diyerek sevdiği adama bağlılığını ve onun için gökten vazgeçtiğini ortaya koyar.

Türk kültür geleneği içerisinde tek eşlilik esas olsa da Göroğlu'nun çocuk sahibi olamayışından kaynaklı birçok kadınla evlendiği görülür. Bu eşlerden biri diğerlerine göre üstün konumdadır. Bu üstünlük eşlerin yaşlarına yahut alınış sıralarına göre belirlenmez. Kahraman üzerinde söz sahibi olan bu eş diğerleri üzerinde de hâkimiyet kuran bir kadındır (İnan, 1998: 276-277). Ağa Yunus Peri, Göroğlu'nun ilk eşi olmasıyla da dikkat çeker. Kahraman daha sonra Miskal Peri, İrem bağlı Gülnar Peri gibi perilerle ve yedi kadınla daha evlenir. Ancak en zor anlarında yanında Ağ Yunus Peri'yi ister ve onu diğerlerinden ayrı tutar. Destan metninde yalnızca onun Göroğlu'na aşkı verilir. Diğer periler ve insan eşlerden söz edilmez.

Bunun yanı sıra Göroğlu Zenciler Şahı ile mücadele ederken. Havaz Han, Zenciler Şah'nın elinde esirdir ve şah doksan yaşında bir cadıyı yanına çağırır. Havaz ile kızını alıp şehre kaçırmasını emreder. Cellat efsun okuyarak ikisini güvercine kendini kartala dönüştürüp şehre uçar. Haberi alan Göroğlu, Bülbül Han adlı vezirini Ağa Yunus Peri'ye gönderir. Durumu öğrenen Ağa Yunus hemen şahine dönüşür, peşlerine düşer. Cellat, şahinin kendilerine yaklaştıklarını görür. Bir efsunla onları yere indirip geyiğe çevirir. Kendisi kuş kılığına girer. Biraz ilerledikten sonra bir kuyuya denk gelirler. Cellat bir efsun daha okuyarak geyikleri balığa çevirir. Kendisi de yılan donuna girer ve

kuyuya inerler. Ağa Yunus'ta ejderha kılığında kuyuda onları takip eder. O sırada üçü birden karakuşa dönüp saldırır. Yalnız olan Ağa Yunus bununla başa çıkamaz olur. Güç dengesi bozuktur. Ağa Yunus derhal dayısının kendisine yeryüzüne inerken verdiği tüyü yakarak yardıma çağırır. Dayısı gelerek cadının başını koparır. Havaz ile kızı eski haline çevirir. O anda hava kararır. Üç gün üç gece karanlık kalır. Bu cadılar öldüğünde görülen bir durumdur. Üç gün sonunda hava aydınlanır. Yunus Peri amcasına Havaz'ı Göroğlu'nun yanına savaş meydanına götürmesini söyler. Kendisi de zenci şahın kızını alıp Çembil'e döner (Mehmet, 2011: 267-269).

Göroğlu'nun başı darda kaldığı anda doğrudan Ağa Yunus'a ulaşması onun ideal kadın tipi olduğunu gösterir. O, efsun üfleyen bir cadı ile korkmadan mücadeleye girişen olağanüstü kadın tipidir. Ağa Yunus don değiştirebilme özelliklerine sahiptir ve kahramanın kendisinden istediği görevi layıkıyla yerine getirerek ona yardımcı olur.

Hurilika-Hemracan Destanı'nın, Hurilika ile Hemracan (2.4.1.) çeşitlenmesinde kahraman bir peri olup gökte yaşayan ve olağanüstü güçlere sahip soylu sevgili tipidir. Gökte yaşamasına rağmen kuş donuna girip yeryüzüne inen ve âşığını sınayan bir yapıdadır. Hemracan'ı pek çok zorlu olağanüstü sınavdan geçirir.

Bir kubbede karşılaşan iki sevgili birbirini görüp âşık olduktan sonra Hurilika, delikanlıya kim olduğunu ve nereden geldiğini sorar. Hemracan babasının bir bülbüle âşık olduğunu ve onu aramak için yola düştüğünü anlatır. Sonra Hemracan, Hurilika'nın adını ve ahvalini sorar. Hurilika cevap vermek yerine gülerek bir parça ateş halinde göğe yükselir. Hemracan onu takip eder. Hurilika devlerine bu delikanlının derdinin öğrenilmesini söyler. Dev, Hemracan'ın önüne aşılması güç kum tepeleri koyar, kasırga çıkarır ancak kahraman yine de korkmayıp Hurilika'nın yoluna yönelir. Hurilika üçüncü kez kendi denemek ister. Turgay kılığına girerek Hemracan'ın başı üstünde öterek dolanır. Hemracan, ondan sevgiliye selamını iletmesini ister ve turgayın peşine takılır. Geldikleri bir kalede ortada duran bir elmaya uzanır. Elma kaybolur, sarı bir doğana ve ardından Hurilika'ya dönüşür. Hurilika insanoğlunun vefasız olduğunu duyduğu için Hemracan'ı denemek ister. Yanında duran kırk bir huriden istediği birini seçip gönül eğlendirmesini diler. Hemracan gönlünün Hurilika'dan başkasını istemediğini belirterek bu sınavı da geçer (İnayet, 2004: 447-453).

Hemracan, ideal sevgili tipi Hurilika'ya babasının rüyasında gördüğü bülbülü üç ay içinde bulması gerektiğini söyleyince Hurilika derhal gidip getireceğini söyler. Ancak Hemra kabul etmez. Bunun üzerine kahramanın ulaşması gereken hedef için yol gösterici olur ve olağanüstü dev Kaknus'u Hemra ile gönderir. Hemra'nın karşılaştığı zorluklarda olağanüstü gücü sayesinde yardım eder ve sorunlara çözümler bulur. Don değiştirmesinin, sihirli örtüsünün ve saç teli yakarak devleri toplamasının amacı kahramanı zafere ulaştırmaktır.

Hemracan, Hurilika'nın dediği gibi altın kafesteki bülbülü bulur. Bir müddet bu kuşun özelliğini görmek için kafesi açar. Bülbül şakıyınca Hemracan bayılıp düşer. Hurizefran ve perileri uyanır. Haşret adlı dev Hemracan'ı yakalayıp doğrudan Hurizefran'a haberi bildirir. Hurizefran onu yedi kat gökten yere atılmasını emreder. Haşret Dev hemen Hemracan'ı alıp göğe yükselir. Kaknus dev bunu görerek Haşret Dev'i takip eder ve iki dev gökyüzünde öyle dövüşürler ki yer ve gök sallanır. Hemracan, Haşret Dev'in elinden çıkıp yuvarlanır. Hurilika, falcılardan, Hemracan'ın yer ile gök arasında yarı canlı yuvarlandığını öğrenir. Derhal kartal kılığında göğe uçar. Hemracan'ı ustalıkla yakalayıp tehlikeden kurtarır. Sihirli örtüsünü örterek şifa diler. Kuh-ı Kaf tarafından esen rüzgâr ile Hemracan uyanır. Sonra Hurilika gökte Kaknus ile Haşret'in kavgaya devam ettiğini görüp bir saç telini yakarak Arambağ'daki bütün dev perileri toplar, kardeşi Hurizefran ile anlaşma yapar. Anlaşmaya göre Hurilika yenilirse ulusu ile Hurizefran'a tabi olacaktır. Ancak yenerse Hurizefran bülbülü kendi eli ile teslim edecektir. Bunun üzerine gökte büyük bir savaş başlar. Yedi gün yedi gece süren savaştan Hurilika galip gelir (İnayet, 2004: 445-458).

Bülbülü elde ederek Hemra'ya veren ideal sevgili Hemra giderken ona saç telini verir. *"Eğer başın derde girip zorluk çekersen bu bir tel saçımı yak, ben hemen yanında hazır olurum"*" sözlerini söyleyerek vedalaşır (İnayet, 2004: 464). Destan sonunda kardeşleri tarafından gözleri oyulup kuyuya atılan kahraman bu saç telini koynundan çıkarıp yakar. Hemen gökten gürültülerle Hurilika gelir. Hemracan başından geçen durumları anlatır. Hurilika bülbülün boğazından çıkardığı gözleri alarak Allahu Teâlâ'ya dua eder. Hurilika'nın duası bitmeden Hemracan'ın gözleri açılır. Her tarafa nur saçılır (İnayet, 2004: 462-474). Yeryüzüne gelen Hurilika bir daha Hemra'nın yanında kalır göğe dönmez. Tüm bu kurtarıcı eylemler sevgilinin ideal bir kadın tipi olduğunu ortaya koyar.

Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda Hurilika'nın ailesinden ise Hemracan'ın bülbülü aramak için geldiği sırada söylediği *"Bu kuş bende değil. Bizim babamız öldü, bir iki kız kardeş idik. Padişah ölmeden önce mallarını paylaştık. Bu bülbül gül kuşu benim kız kardeşim Höri-Zeperen'in oldu"* (İnayet, 1992: 198) sözlerinden kahramanın bir padişahın kızı olduğu anlaşılır. Diğer çeşitlenmede olduğu gibi gökte yaşayan bir peri olarak olağanüstü güçlere sahiptir. Kahramanın bülbülü bulmasında yol göstericisi ve hayatta kalmasında en büyük yardımcısı olan ideal kadın tipidir.

Hemra kimsenin bilmediği Kohikaf'a gelir. Göl kenarında kızlar gülüşüp oynarken bir insan sureti fark ederler. Derhal bir deve insanoğlunu gökyüzüne götürüp parça parça edip öldürmesinin emreder. Dev gelip onu gökyüzüne götürür. Hörülika bunu işitip başka bir deve onların arkasından çıkıp sevdiğini sağ salim getirmesini emreder. Dev hemen gökyüzüne çıkıp savaşmaya başlar. Hemra savaş esnasında devin kolundan aşağıya düşer. Hörülika, Hemra yere değmek üzereyken başka bir deve emir verip gönderir. Dev bu yiğidi yavaşça kolundan tutup kurtarır. Ardından yanına gelen Hemra'nın bülbülü aradığını öğrenip Höre-Zeperan'dan onu nasıl alacağını tarif eder. Hemra, Hörülika'nın dediklerini yapar ve kuşu alır. Ancak kapıya vardığında kafesteki kuşu merak edip açar. Kuşun gülüşü ile devler uyanır. Höre-Zeperan olanları fark edip hemen kuşu çalanın yakalanmasını ve onun gökten atmasını, öldürmesini emreder. Bunun üzerine dev Hemra'yı yakalayıp göğe çıkarır. Hörülika bunu işitip bir deve onu alıp getirmesini emreder. Dev Hemra'yı kurtarıp alıp eve getirir. Hörülika da kardeşi Höre-Zeperan ile anlaşıp kuşu ondan alır (İnayet, 1992: 197-200).

Hemra bülbülü alıp yurda dönerken kardeşleri gözlerini oyup kuyuya atılan kahraman kuyudan kurtulduğunda Hörülika'nın verdiği saçı yakar. Hörülika hemen gökten gelip iki gözü eline alır, hayat suyuna salar. Kolundan bir gül koklatır ve Hemra'nın gözleri daha aydınlık olur (İnayet, 1992: 201-204). İdeal sevgili Hörülika, yanından ayrılmasına rağmen Hemra'yı yalnız bırakmaz ve her daim yardımına yetişir. Sihirli saç ile çağırdığında yanına gelir. Yeryüzüne inan Hörülika bir daha göğe dönmez ve Hemra ile burada yaşamaya devam eder.

Kamerşah ve Şemsi Canan Destanı'nda ideal kadın tipi Kuh-ı Kaf Dağı'nda yaşayan dev perilerin padişahı Şaperkut'un kızıdır. Doğrudan ifade edilmeyip kahramanın doğumunda ve Şemsi Canan'ın rüyada Kamerşah'a söylediği *" Beni sorarsan Şaperkut'un kızıyım/ Şemsi bostan olur benim mekanım"* (İnayet, 2004: 392)

sözlerinden anlaşılır. Bu sevgilinin soylu ve gök menşeli bir kız olduğunu gösterir. İdeal sevgilinin güzelliği gökteki güneşe benzer. Bu güzellik soylu kadın tipinin belirgin özelliklerindendir. *"Padişahın kalbi sevinçle doldu. O kızının yüzüne bakarak gökteki güneşe benzetip "Şemsi Canan" adını verdi"* (İnayet, 2004: 392) sözleri kahramanın adını bile bu güzellikten aldığını gösterir. Kamerşah'ın ışıklı güzellikte bir kadın olan Şemsi Canan'ı sevmesi Oğuz Kağanın ışıklar içinde gelen eşini hatırlatır: *"Oğuz Kağan bir yerde Tanrıya yalvarmakta idi. Karanlık bastı. Gökten bir ışık indi. Güneşten ve aydan daha parlaktı. Oğuz Kağan oraya yürüdü ve gördü ki: o ışığın içinde bir kız var, yalnız oturuyor. Çok güzel bir kızdı. Başında ateşli ve parlak bir beni vardı, demir kazık gibi idi."* (Bang, Arat, 1936: 13)

Şemsi Canan ideal sevgili tipi olarak destanda çok aktif bir durumda değildir. Ayrıca Şemsi Canan doğarken ağzında bir sihirli muska ile dünyaya gelir. İçinde ölüyü dirilten hayat ilacı vardır. Doğarken ağızda sihirli muska ile doğma, Oğuz Kağan'ın ağzının kırmızı olması (Bang-Arat, 1970: 11), Cengiz Han'ın ve Manas'ın elinin içinde kan pıhtısıyla ve Kül-Çora'nın elinde kül ile doğmasını (Ögel I, 2010: 198-501) hatırlatır. Bu husus kahramanın olağanüstü ideal sevgili tipinde bir kadın olduğunu gösterir.

Senuber destanında yer alan peri ise kahramanın sorunlarına çözüm getiren, ona zarar verenleri yok eden ve kahramana karşı aşk besleyen bir kadın tipidir. Senuber birkaç gün daha yol gidip ikinci has bahçeye ulaşır. Bahçenin içinde dolaşırken taht üzerinde oturan bir kız görür. Bağın sahibi olan Mihri Engiz adlı bu kız Senuber'in konuşamadığını görüp bir efsun okuyup onun dilini açar. Senuber olan biteni anlatınca Mihri Engiz bir efsun daha okuyup Senuber'i insana dönüştürür. Daha sonra birlikte gidip önce rastladığı cadıyı bulup öldürürler. Bu esnada Mihri Engiz, Senuber'e sevdalanır. Senuber, ise rüyasında Şah Ferruh'un kızı Gülperizat'a âşık olduğunu ve üç yüz yıllık yola onun için çıktığını belirtip veda zamanının geldiğini söyler. Mihri Engiz'e teselli vererek yola koyulur (İnayet, 2004: 341-344) . Mihri Engiz karşılıksız aşkın simgesi olarak kahraman için elinden gelen mücadeleyi gösteren kadın tipidir. Senuber'in başkasını sevdiğini öğrenince de hilekar düşman tipi gibi yemin edip kahramana zarar verme derdi gütmez. Bu özelliği destanın sonunda kahraman ile evlenmesine olanak sağlar.

***

- İdeal kadın tipleri soyludur. Olağanüstü güzelliğe, zekaya ve yeteneğe sahiptir.
- Evlenecekleri erkeği sınamaları ve istediğini seçerek kendi kaderlerini tayin edecek derecede güce sahip tiplerdir.
- Düşmana karşı mücadele edebilecek güçte olup alp kadın tipi özelliği gösterebilirler.
- Anne ve eş/sevgili olarak namus ve sakadat sembolüdürler.
- Eşlerine/ sevgililerine yol gösterip muzafferiyete ulaşmasına yardımcı olurlar.
- Kahramanı engelleyen düşman kadınlar kutsuzdur ve tehlikelidir.
- Olağanüstü kadınlar don değiştirebilme gücüne sahip gök menşeli kadınlardır. Kahramana yardımcı olmada bu ilahî özelliklerini kullanırlar.
- Olağanüstü güçlere sahip olan kadınlardan; kahramanın yanında olanlar peri, karşısında olanlar cadıdır.
- Olağanüstü kadın kahramanla evlendikten sonra yeryüzünde yaşamaya başlarlar.

2.1.2.Bilge Tipi

Türk destan dünyasında halk, bilge kişilere özel bir konum ve kıymet atfeder. Toplumdaki saygın yerleri, devlet düzenindeki etkileri, sorunlara çözüm getirmeleri, ilahî sezgilere, olağanüstü güçlere ve uzun ömre sahip olmaları Türk devlet anlayışına ve inanç sistemine göre onların en yüksek mertebelerde yer almalarını sağlar. Bilge kişi, Tanrı tarafından görevlendirilmiş bir yol gösterici olarak telakki edilir. Kahramanın atından sonra en önemli yardımcı güç de 'aksakallı, ata, hoca, dede' gibi adlarla anılan "bilge insan tipidir".

Destanlarda farklı adlarla karşımıza çıkan bilge tipler fonksiyon olarak temelde aynı özelliklere sahiptirler. Bilge insan tipleri destan metni içerisinde aklın ve ilahî gücün temsilcisi olarak varlık gösterirler. Bilge insan tipi ilk olarak Oğuz Kağan Destanı'nda Ulug Türk adıyla varlık bulur. Ulug Türk, Türk epik destan geleneği içinde bilge insan tipinin prototipidir. Manas'ta "*Tanrı tarafından bize verilmiş bir dosttur*" (Durbilmez, 2017a: 37) sözlerine karşılık gelen "Bakay", Dede Korkut Kitabında, "Dede Korkut" bilge insan tipi olarak kabul edilir (Çobanoğlu, 2015: 106).

Farklı adlarla anılan bu bilge tipleri daha çok İslamî kültürün etkisiyle bünyesinde olağanüstülükler taşıyarak kahramana yardımcı olan Hızır ve insanî vasıflarla kahramana yardımcı olan aksakallı olarak iki başlıkta ele almak mümkündür. Her iki tip de talihi değiştiren ve gücü elinde tutan yönlendirici kılavuzlardır. Olaylara, durumlara ve kahramanlara hâkim olan merkez güçlerdir. Onlar ideal kahramanın doğduğu andan itibaren yanında olan, ihtiyaç duyduğu her an desteğini sunan, yaşamı boyunca eksiklerini gideren, düşman karşısında güç kazandıran yardımcı güçlerdir. İdeal kahraman bu yardımcı tiplerin tavsiyelerine uygun şekilde hareket ettiği müddetçe mükâfatlandırılıp tavsiyelerine uydukça başarı sahibi olur.

2.1.2.1. Hızır

Arkaik destan metinlerinde yer alan ve 'bozkurt, Hızır, Uluğ Türk' olarak ortaya çıkan bilgeler, mitolojik dönemin yansımaları neticesinde kahramanın oto kontrol merkezi olarak kabul görürler. Uygur Türklerinde de sıradan bir kahraman yerine dinî vasıflarla donanmış, İslamî unsurlarını bünyesinde toplamış ulvî şahsiyet Hızır, kurtarıcı/yardımcı kahraman olarak benimsenir (Kılıç, 2014: 51). İdeal kahramanın Tanrı tarafından yeryüzüne gönderilmiş bir güç olduğu düşünüldüğünde yardımcı gücün de Tanrı tarafından gönderilmiş ilahî ve olağanüstü güçlere sahip olması bir varlık olması gereklilik arz eder. Dolayısıyla onlar Tanrı'nın yeryüzündeki manevî varlığının ve kudretinin yansımasıdır. Uygur halk destanlarında Hızır'ı şu şekilde görmek mümkündür:

Abdurrahman Han Destanı çeşitlenmelerinde kahramanın olağanüstü doğumuna yer verilmez. Bu sebeple ilahî güç tarafından gönderilen aksakallı bilge, kahramanda eksik olan olağanüstülüğü ortadan kaldırmak, kudsiyet kazandırmak ve talihini

değiştirmek için karşısına çıkar. Bunu Türk-İslam kültüründe kutsal sayılan zemzem suyu ve mühür ile gerçekleştirir. Abdurrahman Han Hoca (1.1.1.)'da kahraman yedi-sekiz yaşlarında medreseye giden bir çocuktur. Bir gül bahçesinde aksakallı ihtiyar ile karşılaşan kahraman, Hoten yurdunun vaziyetinden dolayı üzgündür. Aksakallı ihtiyar, ona Hak yolunda olduğunu, otuz yaşına girdiğinde Dotey'in tahtını yıkmasını söyler. Zemzem suyu içirir, sağ omzuna altın damga basıp sol omzuna nazar eyler. *"Abdurrahman Han Hoca/ Yedi-sekiz yaşında./ Fikri ve zikri ilimde/ Mevla kelamı başında./ Bir gün dolaşırken,/ Gül çemenler yanında./ Aksakallı bir ihtiyar,/ Duruyormuş karşısında/.../ Hızır Dede, Han Hoca'ya ağzını açtırıp zemzem suyu içirdi. Sağ omzunu açtırıp altın damgasını bastı. Sol omzunu açtırıp nazar eyledi"*(İnayet, 2004: 92-95).

Göroğlu'nda ideal kahraman, Havaz Han'ı kaçırmak için çıktığı yolda önce Allah adını anmaz. Düşman yurdu önünde Bedbaht Dağı'nda Hak'tan medet diler. Bu sırada yardımcı bilge tipi Hızır Aleyhisselam çıkagelir. Önce kahramanın atı Leyli Kır'ın çuvalına dokunur ardından Göroğluna, yapacağı işlerde Allah'ı anmadan hareket etmemesini ve onu unutmamasını tembihler. Hemen ardından düşmanı yok edip dileğine ulaşması için yapması gerekenleri anlatır:

Dağ başında koyun otlatan bir aksakallı göreceğini, onun düşman olduğunu ve dişlerini söküp başını kesmesini tembihler. Bu adam Havaz'ın hayranı olup her yıl bir defa gizlice onu görmeye gider. Hızır Aleyhisselam, Göroğlu'na o adamın yanına vardıktan sonra dört yüz koyunu ayırıp almasını ve koyunları güderek Havaz'ın babası Kerim Kasap'ı bulmasını ister. Annesinin Türkmen ve Müslüman olduğunu, adının Gülayım olduğunu söyler. Kırk sene önce düşmana esir düştüğünü anlatır. Havaz'ın yanına dayısı Kember Çal kılığında giderse işinin kolay olacağını söyler ve dua eder. Göroğlu, Hızır'ın duasını alıp uçan atına biner (Mehmet, 2011: 81-82).

İdeal kahramanın yardımcı bilge tipi bir aksakallı değil doğrudan Hak tarafından gönderilen Hızır'dır. Hızır burada söyledikleriyle Göroğlu'nun talihini değiştirir ve yönlendirir. Havaz Han'ın annesine, dayısına ve düşmanların kim olduğuna hâkim olması ve bu bilgileri Göroğlu'na vermesiyle ideal kahramanın karşı güç konumundaki

düşman tipine karşı güç sahibi olmasını sağlar. İdeal kahraman Göroğlu, kılık değiştirip yardımcı bilgenin tavsiyelerine uygun şekilde hareket ederek başarıya ulaşacaktır.

Senuber Destanı'nda da Senuber, sevgiliye kavuşmak için çıktığı yolda pek çok zorluğun üstesinden gelir ancak ormanda rudipa adlı yaratıklara esir olduğunda ağlamaya başlar. *"Ağlar iken Hızır Aleyhisselam: "Ey Senuber filan yerde bir çınar ağacı var. Gidip bu uğursuzun başını çınarın çatalına kıstırıp kopar." diye yol gösterir. Senuber, Hızır'ın söylediklerini yaptıktan sonra yaratıktan kurtulur"* (İnayet, 2004: 350). Hızır, sevgiliye ulaşması için kahramana yol gösterip onu yolundan eden rudipaların ölmesine yardımcı olur. Böylelikle kahraman, yardımcı bilgenin yardımıyla bu mücadeleyi de başarıyla sonlandırır.

Bilge tip Hızır, ideal kahramanın yanında danışman olarak yer almasının yanında kahramanın rüyalarına girer, gelecekten haberdar eder, olaylar karşısında yol gösterir. Bir rivayete göre; Hz. Muhammed, Hz. Hızır'ı karada, Hz. İlyas'ı denizde kendi ümmetini korumakla ve yönlendirmekle yükümlü kılmıştır (Köksal, 1983: 191). Uygur halk destanlarında da kahramanların rüyasına girerek onu koruyan ve yönlendiren Hızır'ı görmek mümkündür:

Göroğlu henüz küçük yaşlarda iken bir uyku esnasında Hızır ve ilahî güçlerle karşılaşır. *"Günlerden bir gün Göroğlu'nun sarayının penceresinden –Ey Göroğlu yerinden kalk diye bir ses geldi, bu sesi duyan Göroğlu, hemen ukudan uyandı ve karşısında Hz. Hızır'ı, kırkları ve on iki imamı gördü. O anda odanın her tarafını mis koku sardı. Onlar Göroğlu için dua ettiler, onun vücudunun yedi ayrı yerine mühür bastılar ve daha sonra Göroğlu'na Allah'tan isteğini sordular, çekinmeden istemesini dilediler. Göroğlu - (...) üç isteğim var: şöhretim her yana yayılsın, ömrüm çok uzun olsun, dünyada hiçbir güç beni aşamasın dedi. Bu dualara karşılık Allah on yüz yirmi yıl verdi. Hızır diğer isteklerinin de zamanla gerçekleşeceğini ve ne zaman çağırırsa geleceklerini söyledi ve hepsi ortadan kayboldular"* (Mehmet, 2011: 39). Kahraman mucizevî doğumu sayesinde olağanüstü güce sahiptir. Ancak ona uyku esnasında gönderilen ilahî yardımcılar; Hızır, kırklar ve on iki imam kudsiyet kazandırıp isteklerini gerçekleştirmek için gelirler ve istediği zaman yine geleceklerini, kendisini darda bırakmayacaklarını belirtirler.

Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da Hemracan babasının âşık olduğu bülbülü bulmak için çöllerde uzun zaman yürür. Bir müddet sonra yorulup bir yerde uykuya dalar. Rüyasında yardımcı bilge tip olan Hz. Hızır'ı görür. Hızır onu yolundan döndürmek ister. Ancak Hemracan kabul etmeyince dualar eder ve karşılaşacağı tehlikelerden haberdar eder. "*Hızır süt gibi beyaz sakalını sıvazlayarak: " Oğlum, nereye gidiyorsun?" diye sordu. Hemracan "baba hizmeti için bu yola koyuldum" diye cevap verdi. Hızır: "Geri dön oğlum, tehlikeli yola girmişsin" dedi. Hemracan "Ölsem de razıyım, yolumdan dönmem" dedi. Hızır başını sallayarak: "Tamam, iradeli delikanlıya benziyorsun, sana iyi yolculuklar dilerim" diye dua etti. (...) " Ey oğlum, bir on beş gün daha yürürsen bir pınara ulaşırsın. Onun suyundan sakın içme, eğer çok susamış olursan çevrene bir bak, her şeyi anlarsın" deyip gözden kayboldu"* (İnayet, 2004: 446). Bilge tip Hızır, görünüş itibariyle ilahîliğin sembolü olan ak saç ve ak sakala sahip biri olarak zihredilir.

Hızır, ikinci kez Hurilika'nın, Hemracan'ı âşıklığı için denediği sırada görünür. Dev periler, Hemracan'ın önüne aşılması güç kum tepeleri koyarlar. Hemracan'da kumlara battıkça bu duruma çare diler. Birden uykuya dalar. Rüyasında yine gaipten Hz. Hızır gelir ve ağzına su damlatır (İnayet, 2004: 448). Hızır, kahramanı sevgiliye ulaştırmak ve hayatta kalmasını sağlamak için yardımcı olur.

Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda da babasının âşık olduğu bülbülü bulmak için yola çıkan kahraman aksakallı ile yolda karşılaşır. Aksakallı kişi onu başına gelecek tehlikelerden dolayı bu yoldan çevirmek ister. Hemra'nın değiştiremeyen aksakallı *"bir nice gün yol yürüyüp şöyle bir yere vardığında iki yol çıkacak karşına. Sağ taraftaki yola girersen orada bir devin evi var, o eve girersen devin elinden kurtulamazsın, bu dev pehlivan bir dev evine varmayıp sol tarafa taraftaki yola gir! Bu yolda bir nice zaman yürüyünce karşına bir tepe çıkacak, o tepede suya girip abdest al, üç gün ibadet et, ondan sonra yola gir. Bir devin mahallesine gireceksin, devin adamları seninle savaşmak isterse asa ile vurup öldür ve yola öyle devam et"* (İnayet, 1992: 192-193) der ve gelecekten haberdar ettikten sonra kaybolur.

İlahî vasıfları sayesinde insanların arasında kim olduğu sezilmeden dolaşan yardımcı bilge tipi Hızır kimi zaman genç kimi zaman yaşlı olabilmektedir. Hatta kimi zaman belli hayvanların donuna girdiği ve umulmadık anlarda ortaya çıkıp yardıma

gereksinim duyanlara el uzatıp bir anda ortadan kaybolduğu da görülür. Uygur Destanları'ndan Şehzade Behram ve Melike Dilriz adlı destan metninde de Hz. Hızır, Hak tarafından kahraman yardımcı olarak gönderilir. Hızır görevini yerine getirene kadar don değiştirip yüz elli yaşındaki kambur bir dede suretine bürünür. Melike'yi yenip Şehzade Behram ile evlendiren Hz. Hızır bir anda ortadan kaybolur.

Melike karşısında haksız bir yenilgi yaşayan şehzade bir nehir kenarına gidip Tanrı'ya kırk gün talepte bulunarak ağlar. Kırk gün sonra Allahü Teâlâ, yardımcı bilge Hz. Hızır'a *"Ey hazinedar Hızır, Rum şehrinde Melike Dilriz Huban Senem Ağıça isimli bir kız var. Bu dünyada söz söylemede ve şairlikte ona eşit kimse yoktur. Sen gidip o Melike ile beyit okumada onu yendikten sonra Melike'yi Çin hakanının oğlu Behram ile evlendir"* (İnayet, 2013: 168) sözleriyle kahramanların evlendirmesini emreder. Emir sonrası Hz. Hızır ism-i a'zam okuyup kendine üfler. Yüz elli yaşındaki kambur bir dede suretine bürünür. Melike'nin karşısına oturup kendisine talip olduğunu söyler. Evleneceği erkekleri beyit yarışında sınayan Melike'nin karşısında Hızır Aleyhisselam ustalıkla beyitlerini okur. Melike son çare nikabını kaldırıp yüzünü göstererek dedeyi bayıltarak mağlup etme yoluna girer. Ancak bunu da başaramayınca o zatın Hızır Aleyhisselam olabileceğini anlayıp af diler. Hz. Hızır "*Seni ulu Tanrım muradına erdirsin. Şimdi sen Çin Hakanı'nın oğlu Şehzade Behram ile evleneceksin. Ben kendim nikahınızı kıyacağım"* (İnayet, 2013: 187) diyerek sevgilileri bir araya getirir. Hz. İlyas sağdıç olur. Düğün bittikten sonra Hz. Hızır ile Hz. İlyas Aleyhisselamlar gözden kaybolurlar.

2.1.2.2. Aksakallı

'Aksakallı-Göksakallı' olarak anılan bilge tipler, güç duruma düşen ideal kahramana yardımcı olma, engelleri aşmada yol gösterici olma gibi fonksiyonla açısından Hızır gibi bir vasıf yüklenmektedirler. Daha çok giydiği kıyafetlerle ve yüzündeki nur ile anılan aksakallı bilge tipi de ilahî vasıflar taşır. Hızır gibi bir anda görünüp yardımlarını sunduktan sonra bir anda kaybolma özelliğine sahip olsa da ondan ayrılan yönü kılık değiştirme vasfına sahip olamamasıdır:

Göroğlu Destanı'nda Göroğlu,, Havaz Han'ı kaçırıp uçan atına bindirdiği sırada şah ve askerler gelir. Göroğlu "Bismillah" deyip pirleri anar. Onlardan medet ister.

Çetin bir savaşta düşmanlarını tek başına perişan eder. Ancak kendisi de yorulur savaşacak güç bulamaz. Birden yer ile gök arasını dumanlar sarar. Göroğlu'nun yakarışlarından sonra savaş yerinde beyaz elbise giyen, başında beyaz sarıklar olan, kırmızı yüzlü, beyaz sakallı adamlar peyda olur ve düşmanlara karşı savaşa girerler. Göroğlu'na seslenen bu adamlar acele etmeyip eğlenmesini söylerler. Düşmanlar bu ihtiyarlarla baş edemeyip kaçmaya başlarlar. Göroğlu bu duruma sevinip altın eyerli atları, altın yakalı ihtiyarları seyreder (Mehmet, 2011: 129-137). İdeal kahraman Göroğlu'nun sesi Hakk'a ulaşır ve düşman karşısında güç kazandıran yardımcı bilgeler kahramanı zafere ulaştırır.

Burada dikkat çeken unsur kahramana güç katan yardımcı bilge tiplerin *'beyaz elbise giyen, başında beyaz sarıklar olan, kırmızı yüzlü, beyaz sakallı adamlar'* olmalarıdır. Roux'un, rüya yorumcusu şamanlardan bahsederken kullandığı *"üstün zekâlı, gri saçları ve beyaz bir sakalı olan, erkek, bilgin, yaşlı tüşimel"* ifadeleri ile benzerdir ve tüşimel sözcüğü Uygurlar arasında 'okumuş, bilge' kişi anlamına gelir (Roux, 2002: 80-81). Eski Türk inancındaki şamanların, kamların da bilge kişiler olduğu hatırlandığında beyaz sakallıların (aksakallı) en eski dönemlerinden beri yardımcı tip fonksiyonunda oldukları görülür.

Aşk destanlarında Kamerşah, Şemsi Canan'a kavuşma ümidiyle üç yüz yıllık yola koyulur. Durmadan üç yıl yürür. Ayakları yara olur. Allah'a sığındığı anda gökten ışık saçan biri gelir ve yol gösterir. Bu kişi ilahî kaynaklı yardımcı bilge tipidir. Kahramana *"Ey oğlum, yolundan kalma, Allah talebini kabul görüp sana her zaman yardımcı olsun, yine üç yıl yürürsen bir ihtiyara rastlayacaksın. O yolunu göstersin, muradına eresin"* (İnayet, 2004: 396) diyerek kılavuzluk yapar. Kamerşah'a ikinci kez yeşillikler içinden gelen aksakallı da yol gösterir. *"Bir yeşillik içinden aksakallı, nur yüzlü kişi çıkıp " Ey oğlum seni muradına erdirmeye geldim, birazdan düşünde gördüğün Canan'ın ile buluştuğun ırmağın kenarına varacaksın, sevgiline kavuşacaksın" diye kayboldu"* (İnayet, 2004: 399). Aksakallı kaybolunca Kamerşah kendini ırmak boyunda bulur. Kahramanın yardımcısı yine bir aksakallı zat olup yüzünde bir nurla ifade edilmesi önemlidir.

Destanlarda "gök sakallı" ya da "ak sakallı" ihtiyar olarak kahramana rüyada görünen yahut bir anda görünüp bir anda kaybolan bilge tiplere de sıklıkla rastlanır. Bu

bilge tipler; bilgi ve öğüt veren, geleceği gören bilici, rüya yorumlayan kâhin, eğitici, bütün olaylara vakıf bir ihtiyar veya tecrübeli bir kahraman olarak aktif-dinamik pozisyondadır.

Abdurrahman Han Destanı'nın, Abdurrahman Han(1.1.2.) çeşitlenmesinde kahraman on sekiz yaşlarında bir gençtir. Bir gün mektebe doğru ilerlerken aksakallı bir kişi karşısına çıkar. Otuz yaşına geldiğinde Hoten'de padişah olacağını söyler. *"Abdurrahman Hoca, on sekiz yaşında Şehitler yurdu Hoten'de medresede okumaktadır. Yavaş yavaş mektebe doğru giderken yedi yol kavşağında aksakallı bir kişi karşısına çıkıp ona: "Otuz yaşına gelince yavrum, Hoten'de padişah olacaksın"* (Özkan, 1989: 163) der. Aksakallı bilge tipi, kahramana gelecekten haber vererek yol gösterir. Bu durum kahramanın çocuk yaşta seçilmiş kutsal bir kişi olduğunu ortaya koyar.

Seyit Noçi Destanı'nın, Seyit Noçi (1.5.2) çeşitlenmesinde kahraman Üçturpan'dan çıkıp Maralveşi (Maralbaşı) bölgesine gelirken atı ile bir bataklığa saplanır. Tuz yüklü eşeği ile geçen tuzcu ihtiyar durumu görünce Seyit Noçi'nin atını kurtarmasına yardım eder. Tuzcu ihtiyar atın başının çamura batmasının bir tehlike habercisi olduğunu söyler. Seyit Noçi başından geçenleri tek tek anlatıp mektubu gösterir. Mektubu gören tuzcu ihtiyar mektubun içinde felaket olduğunu, mektubu açıp okumasını, bu devrin yöneticilerinde insaf kalmadığını, cahillik edip bu mektubu beline bağlamamasını söyler. Ancak Seyit Noçi emanete ihanet edemeyeceğini, ihanetin namerdin işi olduğunu belirtip tuzcu ihtiyarın duasını alarak yeniden yola koyulur (İnayet, 2004: 57-58).

Tuzcu ihtiyar olarak karşımıza çıkan yardımcı bilge tipi, aksakallı ihtiyardır. Kahramana yol göstermek, onu düşmandan korumak ve gelecekten haberdar etmek için ortaya çıkar. Atının, tuz yüklü eşeğin geçebildiği yerden geçememesi de kötülüğün geleceğinin alametidir. Ancak kahraman bu durumu idrak edemez. Yurda dönüp yöneticiye mektubu verdiğinde ölüm emri verilince tuzcu ihtiyarın ne demek istediğini anlar.

Boz Yiğit Destanı'nın, her iki çeşitlenmesinde Boz Yiğit aylarca yol giderek sevgilinin yurduna ulaşır ancak rüyada gördüğü kızı bulamaz. Bir gün aşkından ümidini

kesip Allah'a yakararak uyuyakalır. Rüyasında aksakallı bir ihtiyar görür. Aksakallı bu şehirden çıkmamasını ve burada sevgiline kavuşacağını söyler (Mehmet, 2011: 299; Çatık Karadağ, 2006: 15). Kahraman bu sözlerle yeniden güç bularak sevgiliyi aramaya koyulur. Aksakallı ihtiyar yine rüyada yol gösterici fonksiyondadır.

Boz Körpeş Karaköz Ayim Destanı'nın, Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1.) çeşitlenmesinde mahallede küçüklüğünden beri Suyağıl'a hizmet eden, kocayıp beli bükülen, Karaköz Ayım'ı büyüten, iyi kalpli, yaşlı müneccim bir kadın vardır. Karaköz Ayım onun evine doğru yol alır ve düşmanı yenip gelen ile düşmana yenilip gelenlerin hallerini sorar. Kadın düşmana yenilenlerin atlarını yavaş yavaş yürütüp başları eğik halde geldiklerini söyler. Düşmanı yenenlerin ise atlarını koşturarak gürültü patırtı ile geleceklerini anlatır (İnayet, 2013: 76-77). Destanda bilge kişinin müneccim bir kadın olması dikkat çekse de eski Türk kültür ve inançlarında kadın şamanların ve bilgelerin var olması, falcı ve kehanetlerle geleceğe dair yorumlar yapmaları bu durumun olağan olduğunu gösterir. Dolayısıyla bilge tip burada bilge adam yerine bilge kadındır ve kahramana danışmanlık fonksiyonunu üstlenir.

Bilge insan tipinin bir diğer özelliği ad koymasıdır. Derviş, pir, eren şeklinde karşımıza çıkan bilge kahraman, henüz doğumu gerçekleşemeyen ideal kahramanın dünyaya gelebilmesi için ailesine sihirli yahut ilahî meyveler yedirerek kahramanın zuhurunu kolaylaştırır. Olağanüstü doğumunu gerçekleştiren kahraman ya doğumun hemen ardından ya da gösterdiği bir yiğitlik neticesinde düzenlenen toyda bilge kişi tarafından ad alır. Sıradan bir kişinin ideal kahramana ad vermesi uygun değildir. Bu kutsal bir görevdir ve kahramanın kişiliğine etki eden adın kutsal bir kişi tarafından verilmesi gereklidir. "*Kutsama işi ancak, Tanrı tarafından kutsanmış "bilge adam" tarafından gerçekleştirilebilir. Kahraman alplık mertebesine yükselir, bilge adam tarafından kendisine ad verilir ve kutsanır, statü sahibi olur*" (Esirgen, 2007: 109). Dede Korkut'ta Boğaç Han, Bamsı Beyrek, Manas'ta Semetey'in adı bilge kişiler tarafından verilir.

Göroğlu Destanı'nda Hz. Ali'nin atına bakan Kember Veli adında hükümdarı yanına çağırabilecek kadar sözü geçen biri tarafından kahramana ad koyulur. Kember

Veli aynı zamanda kahramanın gün yüzüne kavuşmasını sağlayan kişi olması yönüyle yardımcı bilge kişi tipindedir.

"Kember Veli, Ehmed Han'a –Bu sizin kardeşiniz Zulper Ayım'ın mezarıymış. Çocuk da onun mezarında doğmuş olan oğlu. Şimdi siz bu çocuğa ne ad vermek istersiniz dedi. Ehmed Han –Estağfurullah, bu çocuğa siz bir ad verin, diye cevap verdi. Dede Kamber – Bu oğul, mezarda(gör) doğduğu için adı "Göroğlu" olsun der ve çocuğun kulağına ezan okuyup sol kulağına tekbir getirdi" (Mehmet, 2011: 21)

Yaşlı bilge tipinin bir de kız isteme görevini üstlenme durumu söz konusudur. Kız isteme, Türk kültüründe en eski geleneklerdendir. Bu görev eski toplumlarda kavim içinde en yetkili, bilgin ve sözü geçen şimdilerde ailenin büyüğü tarafından gerçekleştirilir. Bunun en güzel örneği; bilge kişi Dede Korkut'un, ideal kahraman Bamsı Beyrek için Banı Çiçek'i istemesinde görmek mümkündür (Ergin, 1989: 124-125). Bir diğer örnek ise Manas Destanı'nda Cakıp Han'ın, Temir Han'dan kızı Kanıkey'i istemek için dünür gitmesidir (İnan, 1992: 35-39)

Kamerşah ile Şemsi Canan Destanı'nın bilge tipi Salmas Dede 'dir. Salmas Dede'nin Kamerşah'ı evlat edinmesi kahramanın sevgiliye yaklaşmasını sağlar ve Şemsi Canan'ın babası Şah Şaperkut'tan kızını istemek için dünürcü olarak karşısına çıkar. Dolayısıyla Salmas Dede kahramanın aile kurması için ihtiyar bilge fonksiyonunu üstlenir.

Kamerşah, Salmas Dede'ye olan biteni anlatıp onun yanında bahçıvanlık yapar. Salmas Dede şehrin padişahının kızının dokuz yıldır aşk sevdasında olduğunu söyleyince Kamerşah bir demet çiçek toplar ve Kamerşah'ın aşkıyla gama düşen kız bunları koklayıp kendine gelir. Derhal has bahçeye giderek sevgiliye kavuşur. Günlerin birinde Şemsi Canan, Kamerşah'a Salmas Dede'yi babası Şaperkut'a görücü göndermesini söyler. Kamerşah, Salmas Dede'ye durumu anlatınca Salmas Dede bunun çok tehlikeli olduğunu belirtir. Ancak sevgililerin ısrarlarına dayanamayıp Şaperkut'a gider. *" ... Arzuya ayıp yoktur, elçiye ölüm yoktur/ Affetsen bir kaşık kanı, saadet çoktur sana./ Gelmiş Şemsi Canan'a olup gerçek âşık bir oğlan/ Talebi reddedeceksen kapında olur kurban" der. Şaperkut, Salmas Dede'nin sözünü dinleyemeye tahammül edemeden öfkelenerek 'cellat' diye bağırdı."* (İnayet, 2004: 405).

Bilge tipin bir diğer özeliği hastalıkları tedavi etmedir. Eski dönemde şamanların gerçekleştirdiği bu eylemleri İslamiyet'in etkisiyle ilahî güçlerle donanmış olan yaşlı bilgeler gerçekleştirmiştir. Toplumda hastalıktan kurtarıcı ve derde deva ilaçlar yapan kişiler olarak bilinir. Uygur destanları içerisinde Kamerşah ve Şemsi Canan Destanı'nda, Şemsi Canan'ın babası Şaperkut önce Kamerşah'a kızını vereceğini söyleyip ardından vazgeçince Hak tarafından cezalandırılır. Onu iyileştirmek için Kamerşah talip olur:

Şemsi Canan, ona doğarken ağzına alarak dünyaya geldiği sihirli muskayı verir. Bu muska içinde ölüyü dirilten hayat ilacı vardır. Kamerşah muskayı alıp doğrudan Salmas Dede'nin yanına gelir. Salmas Dede sihirli ilacın sırrını çözer ve ilacı hazırlar. *"Cihan kur'elerini açıp çare yazdı. Akıl madenlerinin incilerini çıkardı. Salmas Dede dünyada bilinmeyen sihirli ilacın sırrını çözdü. Canlı yılanın karnındaki yumurtaya adamotunun çekirdeğini ilave ederek Şemsi Canan'ın verdiği muska içindeki 72 bin çeşit misk-i amberi cevheriyle mehlem yapıp şifa-i hayat hazırladı"* (İnayet, 2004: 410). Kahramana, ilacı üç kez Şaperkut'un gözüne sürerse gözünün açılacağını, nohut kadar bir parça yedirirse konuşacağını söyler. Ancak önce saray büyüklerinin önünde yazılı söz alıp öyle hünerini göstermesini ister. Dua ile Kamerşah'ı yolcu eder. Kahraman, Salmas dediklerini aynen yapar ve Şaperkut o anda gözleri açılır (İnayet, 2004: 407-410)

Dikkat edilmesi gereken husus sihirli muska ve ölüyü dirilten hayat ilacıdır. Sevgilinin ve bilge ihtiyarın yardımları ile şifa verici otların bir araya getirilmesi sonucunda kahraman düştüğü zorluktan bir kez daha kurtulup başarıya ulaşır. Bilge tipi burada hem ilacın sırrını çözen bilici hem hastaları tedavi edici tabip hem de kahramana yapması gerekenleri söyleyerek danışman ve yol gösterici olarak yer alır. Kahraman onun dediklerini birebir yaptığı için mücadelelerin ardından sevgiliye kavuşmayı başarır.

Doğarken ağızda sihirli muska ile doğma, Oğuz Kağan'ın ağzının kırmızı olması (Bang-Arat, 1970: 11), Cengiz Han'ın ve Manas'ın elinin içinde kan pıhtısıyla ve Kül-Çora'nın elinde kül ile doğmasını hatırlatır (Ögel I, 2010: 198-501). Zikredilen kahramanların yanı sıra Kamerşah'ın da dünyaya gelirken belirli unsurlarla gelmesi dünyaya belirli misyonla gönderildiğini düşündürür.

***

Uygur Destanları'nda bilge tipin belli başlı özellikleri:

- Bilge adam tipi kahramana yardımcı olan, yol gösteren bir danışmandır.
- Hızır ve Aksakallı kişi olarak varlık gösterir.
- Kahramana ad koyma ve kız isteme ile yükümlüdür.
- Gelecekten haber verebilme ve kehanetleri bildirme yeteneğine sahiptir.
- Bilge adam tipi tedavi edici ve hastaları iyileştiricidir.
- Don değiştirebilme ve bir anda ortaya çıkıp bir anda kaybolabilir.
- Ak saçlı ve aksakallı kişilerdir. Genellikle rüyalarda kahramanın karşısına çıkan ilahî kaynaklı tiplerdir.

2.2. Hayvan Olan Kahraman Tipler

Türk destan ve anlatmalarında ideal kahraman tipinin yardımcısı yalnızca insan yahut olağanüstü güçler değildir. Hayvanların da Türk inancında kahramana kimi zaman konuşmalarıyla yol gösterici kimi zaman davranışlarıyla koruyucu olarak Tanrı tarafından görevlendirildiklerine inanılmaktadır. Bu hayvanlar sahipleriyle özdeşleşir ve tıpkı onlar gibi belirli olağanüstü özelliklere sahip olmakla beraber akıllı, korkusuz, güçlü ve yetenekli varlıklar olarak destanlarda yer alırlar. Yardımcı hayvan tipler, kahramanın en yakın dostu ve alpidir. Destanlarda eril hayvanların daha çok gücün, hükmün ve mücadelenin sembolü olduğu bilinmekle birlikte dişil hayvanların bolluğun, bereketin, koruyuculuğun sembolü olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda Uygur halk destanlarında yer alan yardımcı hayvanlar; at, geyik, köpek, ve kuştur.

2.2.1. At

Türk'ün cihan hâkimiyetini ve varlığını sürdürebilmek adına verdiği yaşam mücadelesinde yanında olan yegâne varlık atıdır. Yaşanılan bozkır hayatı insanların aktif bir yaşam sürmesini zorunlu kıldığı için insanlar atla sürekli bağlantı içinde olup atacakları her adımda ondan istifade etmişlerdir. Dolayısıyla bu yaşam biçiminde

bireyin, düşman karşısındaki kolu kanadı olan atı olmadan var olması da düşünülemez. *"Atlı olmak düşmandan kurtuluşun ilk anahtarıdır. (...). Hâkimiyetin, kahramanlığın, belirli bir kimlik ve benliğe sahip olmanın işaretidir."* (Çınar, 2000: 98). At, arkaik dönemlerden beri insanların verdiği mücadelelerde yanından ayrılmayan tek alptir. Atın kaybolması savunmasız kalışın ve yenilginin alametidir. Bu durum bireyi yenilgiye sürükler. Dede Korkut'ta Kazan Han'ın "*At işlemese er öğünmez, hüner atındır"* (Ergin, 1989: 217) sözü ancak at ile başarıya ulaşılacağının göstergesidir. Bu sebeple insanlar ve destan kahramanları atı her zaman yanlarında tutarak hayatlarını idame ettirmede birincil olarak ondan yaralanmışlardır.

Türk kültür hayatındaki değişen şartlara ve halkın yerleşik hayata geçmesine rağmen at, insan düşünce yapısındaki yerini korumaya devam etmiştir. *At kültü* kıymetini kaybetmemiş ve hatta günümüzde dahi halkın düşünce yapısında namus kavramıyla eş tutulan *'at, avrat, silah'* şeklindeki üçleme içinde önemle vurgulanmıştır. İnsan hayatında olduğu kadar destan, halk hikâyesi ve efsane metinlerinde de atlar kahramanlar kadar yer bulmuştur. Atın bir kahraman gibi doğuşu, yetiştirilmesi ve gösterdiği olağanüstülükler, öldükten sonra bile yanında olacağı inancı bireyin ona ayrı bir değer atfetmesine neden olur. Bu inanç atın anlatmalar içinde yaratılmasına ve yaşatılmasına olanak sağlar (Gökyay, 1978: 426)

Destanlarda ve diğer anlatılarda merkezî ağırlığı kahramandan sonra atı alır. Ancak incelemeye tabi tutulan destanlarda ve çeşitlenmelerinde Türk inanç sisteminde belli bir fonksiyonu bulunan at kültünün temel özelliklerinin Uygur destanlarından birkaç destan dışında korunamamış olduğu görülür. Destan metinlerinde atından bahsedilmeyen bir kahraman söz konusu değildir. Her kahramanın atı bulunmasına rağmen her kahramanın olağanüstü atı bulunmaz. Çünkü olağanüstü atlar, olağanüstü kahramanlarla hareket ederler ve yalnızca ona boyun eğerler. Olağanüstü atlara sahip olan kahramanlar, kahramanlığını ispatlamış yiğitlerdir. Uygur destanlarında atlar daha çok realistik bir yapıda olup avcılık ve mesafe kat etmede kullanılan bir varlık olarak görünürler. Kahramanlık destanlarından; Batur Destanları ve Göroğlu Destanı ile nispeten Abdurrahman Han Destanı'nda, Aşk konulu destanlarda Boz Körpeş Karaköz Ayim Destanı ve Tahir ile Zühre Destanı'nda olağanüstü atlara rastlamak mümkündür.

İdeal kahramanın doğumundaki yüzünün gök, ağzının ateş, gözlerinin kızıl olması gibi ve vücudundaki olağanüstülükler atında da mevcuttur. *"Atlar doğdukları andan itibaren farklı özelliklere sahiptirler. Bu atların kuyruk ve yelelerinde kılıç veya hançer vardır. Tırnakları demirdendir"* (Çınar, 2000: 64). Her iki tip de soylu bir kökten gelmesiyle bağdaşır.

Uygur halk destanı Abdurrahman Han Destanı'nın, Abdurrahman Han Hoca (1.1.1.) çeşitlenmesinde kahraman olağan bir doğumla dünyaya gelse de yedi sekiz yaşlarında Hz. Hızır ile karşılaşır ve ilahî bir gücün yardımıyla olağanüstülük kazanır. *"Hızır Dede, Han Hoca'ya ağzını açtırıp zemzem suyu içirdi. Sağ omzunu açtırıp altın damgasını bastı. Sol omzunu açtırıp nazar eyledi"*(İnayet, 2004: 92-95). Benzer şekilde kahramanın atının doğumu ile de bilgi verilmez. Ancak atın "ak boz rahvan at" olarak bilinmesi onun gök ile bağlantılı olduğunu dolayısıyla ilahi bir soydan geldiğini düşündürür.

Batur Destanları'nın Akulambedihan (1.2.1.) ve Çın Tömür Batur (1.2.3.) çeşitlenmelerinde hükümdar soylu ailelere sahip oldukları için kahramanların uçan, soylu atlarla maceralar yaşayıp zafere ulaşmaları olağandır.

Göroğlu'nda; Hz. Ali'nin, Çembil şahının kardeşi Zulper Ayım'a bakması sonucunda ideal kahraman Göroğlu rahme düşer. Annesi ölünce mezarda doğar ve bir kamış deliğinden nefes alarak toprak altında yaşar. Bu çocuk alnı ışıklı, kendisi sünnetli ve tırnakları kesili halde mezarda yatar (Mehmet, 2013: 19). İdeal kahraman şah soylu anneye ve peygamber soyundan gelen Hz. Ali gibi kutlu bir babaya sahiptir. Aynı zamanda doğumuyla beraber olağanüstülükler de göstermeye başlar. Benzer şekilde kahramanın atı da benekli bir tulparla baytalın çiftleşmesi sonucunda oluşur. Bu durum kahraman ile at arasında organik bir bağın bulunduğunu düşündürür.

Benekli tulpar at Leyli Kır; çok güzel bir vücudu olan, boyu posu deveye dış görünüşü meleğe benzeyen bir attır. Yelesi yere değecek kadar uzun, toynakları yukarı doğru uzamış olağanüstü bir attır (Mehmet, 2013: 19). İlahı kaynaklı Hz. Ali ile olağanüstü gök menşeli Leyli Kır'ın, olağan bir insan olarak varlık gösteren Zulper Ayım ile baytalın çiftleşmesi benzerlik gösterir. Bir müddet sonra alabaytal Leyli Kır'a benzeyen bir at doğurur.

Doğumundan sonra Göroğlu, Leyli Kır'ı akıllı olsun, iri uzun olsun, dağları rahatça çıkabilsin diye üzüm, insan, deve ve geyik sütü ile bir yıl boyunca besler (Mehmet, 2013: 19). Bu durum Anadolu sahasında var olan Göroğlu anlatmalarını hatırlatır. Göroğlu, Kıratı doğar doğmaz bir tavlada kırk gün ışık ve insan yüzü görmeden büyütür. Böylelikle at güzel ve çevik olacaktır. Keza Uygur destanlarında da Göroğlu tarafından bakılıp beslenen bu at *"boynu Arap alfabesindeki dal harfini andıran, gözleri sürekli yedi kat göğü gözleyen Leyli Kır adlı"* (Mehmet, 2013: 27) çok güzel, güçlü ve iri bir at halinde gelir.

Tahir ile Zühre Destanı'nda Kara Batur'un ve Boz Körpeş Kara Köz Ayim Destanı'nda Boz Körpeş'in soyluluğuna dair bilgi yer almaz. Ancak uçan atın Kara Batur'a düşmanı yurttan atmak gibi kutlu bir görevi üstlenmesinden dolayı yardımcı olduğu düşünülebilir. *"O, bir uçan at seçti. Atın üzerine tutkal sürüp koşum koydu. Koşumun üzerine tutkal sürdükten sonra bindi. At yerinde durmadan tepinip dizginini çekti. (...) Düşmanlar biz bu ülkeyle başa çıkamayacakmışız diye arkalarını dönüp kaçtılar"* (İnayet, 2004: 262). Boz Körpeş ise *"zeki, akıllı olduğu için kendisinden büyükleri üstat tutup çalışmada, ok ve yay atmada ve kılıç kullanma gibi bir sıra işlerde erlerin piri, yiğitlerin aslanıydı"*(İnayet, 2013: 59). Kahramanın soyluluğuna dair bilgi yer almaz. Ancak beceri ve yiğitliği onu diğer insanlardan ayıran en önemli özelliğidir. Bu sebeple konuşabilen ve uçabilen vefalı at Boz Körpeş'in bu özelliklerinden dolayı ona boyun eğer.

Atlar erişim gücünün düşük olduğu dönemlerde uzak mesafelere ulaşabilme imkânı tanıyan, insanların ve medeniyetin en büyük yardımcısı olma rolünü üstlenirler. Yani *"At, kahramanı mesafeye mahkûm olmaktan kurtarıp gayelerine yaklaştıran bir varlık"*tır (Köksal, 1983: 143). Kahramanın çıktığı uzak mesafeli maceralarda ona ulaşım serbestliğini sağlayan at hedefe ulaşmada yol gösterici kılavuz fonksiyonunu da bünyesinde taşır. Destanlarda ise bu durum olağanüstü bir hal kazanır.

At tipi soyluluğunun yanında uçabilme özelliğiyle uzakları yakın edip kahramanı en hızlı şekilde amacına ulaştırır. Uçabilme özellikleri aynı zamanda atların, ideal kahraman gibi ilahî menşeli olduğu düşündürür. Bu ilahîlik onların gök ile bağlantısını ortaya koyar. Mitolojide atın, Tanrı tarafından kahramana gönderilen bir hediye

olduğuna inanılmaktadır. Ayrıca kamların göğe yükselmesi ve kutsal güçlerle iletişim kurması sağlayan varlık olarak kabul edilirler. Tanrı katına çıkabildiğine ve insanı cennete ulaştıracak hayvan olduğuna inanılması yönüyle Türk inancında at, kutsal sayılan hayvanlardandır (Seyidoğlu, 1996: 54-55). Bu durum eski Türk inanışıyla kalmamış İslamiyet sonrasına da tecelli etmiştir. Hamzaname'de, ab-ı hayat içmiş olan ve Allah tarafından İslamiyet'in yayılması için Hz. Hamza'ya gönderilen Aşkar da bunun bir örneğidir (Sezen, 1991: 63-66).

Şükrü Elçin de "*Atların Doğuşları İle İlgili Efsaneler"* adlı makalesinde atları gök, rüzgar, mağara-toprak ve su menşeli atlar olarak dört grupta toplar. Gök menşeli atların, Sibirya Türk-Moğol kavimlerinin düşünüşlerinde ilahî kaynaktan geldiklerine dair bir inancın olduğunu belirtir (1977: 47-51). Bu inanışlar göz önüne alındığında atın uçabilme özelliği tabii karşılanır. Manas'ın Akkulası, Er Töştük'ün Çalkuyruk'u, Ural Batur'un Akbozat'ı, Bamsı Beyrek'in Bengiboz'u, Battal Gazi'nin Aşkar'ı, Hz. Hızır'ın Boz Donlu atı da uçan atlardır (Keleş, 2017: 19). Uygur Türklerinde de bu inanış devam etmiştir. Batur Destanları, Göroğlu ve Tahir ile Zühre Destanı'nda uçan atlara yer verilmesi bu inancın etkisidir.

Batur Destanı çeşitlenmelerinden Akulambedihan (1.2.1.)'da düşman Yalmavuz, kahramanı yenemeyeceğini anlayınca oğlu Nögestihan ve ordusunu Akulambedihan'ın üzerine göndermek ister. Ancak öncelikle Akulambedihan hakkında bilgi vermeyi uygun görür. Bu sırada söylediği *"onun bir sallamada yedi kulaç uzayan keskin kılıcı, kendine Akulambedihan'dan başka kimseyi yaklaştırmayan hiçbir atın yetişemediği boz argamak atı var."* (Mehmet, 1999: 212) cümlesi dikkat çeker. Genellikle uçan atlara verilen adlarda kullanılan 'boz" kelimesinden ve hiçbir atın ona yetişemediğinin söylenmesi atın uçabildiğini düşündürür. Olağanüstü güçlere sahip gök menşeli atın yalnızca Akulambedihan'a baş eğmesi de kahraman ile at arasındaki ilahî soy bağının getirdiği bir durumdur.

Aynı çeşitlenme içinde ikinci kez uçan attan Mehtumhan'ın yaşadığı olaylar sırasında bahsedilir. Nögestihan tarafından kaçırılıp kendisine eş yapılan Mehtumhan düşman yurdundan kaçmak için plan yapar. Nögestihan uzak bir yerdeki hayvan sürülerini saymak için gittiğinde gök çambul tarğılat tay ile kaçarak kurtulur. *"Mehtumhan atına binip, bir kamçı çalarak uçarcasına yoluna devam etmiş.*

Mehumhan'ın atından başka hiçbir at Argan Nehri'nden geçemiyormuş" (Mehmet, 1999: 216-217). Burada zikredilen 'gök çambul tarğılat tay' ifadesi ile hiçbir atın geçemeyeceği nehri geçmesi at tipinin ilahî kaynaktan geldiğini gösterir.

Yine Batur Destanı çeşitlenmelerinden; Çın Tömür Batur (1.2.3)'da, kahraman Mahtumsula padişahın uçan atına binerek kırk cariye ve kırk muhafızla beraber İli Nehri civarına varır. Cariye ve muhafızları sarhoş eden Mahtumsula bu fırsatı değerlendirerek *"padişahın uçan atına hızlı bir şekilde binip İli Nehri'nin karşı tarafına geçmiş. (...) Ama hiçbirinin atı nehri geçmeye razı gelmemiş. Zaten padişahın iki uçan atından başka herhangi bir canlı bu nehri geçemiyormuş"* (İnayet, 2004:164). Kahraman, düşman yurdundan herhangi sıradan bir at ile kaçmaz. Onun özgürlüğüne kavuşmak için kimsenin geçemeyeceği İli Nehri'ni geçebilecek olan gök menşeli atı elde etmesi ve onunla uçması dikkat çekicidir.

Göroğlu Destanı'nda düşman Danıyar'ın Leyli Kır'ından bahsedilirken *"bir aylık mesafeyi bir günde alırdı"* ifadesi de atın gökte daha hızlı ilerleme kat ettiğini gösterir. Burada düşmanın atının uçan at olması ideal kahramanın veya atının olağanüstülüğüne zarar vermez. Çünkü kahraman Göroğlu'nun uçan ata sahip olabilmesi ve böyle bir atın dünyaya gelebilmesi için Leyli Kır ile karşılaşması gereklidir. Göroğlu Leyli Kır ile alacabaytalı çiftleştirmesi neticesinde uçan atın sahibi olur.

Göroğlu, Danıyar'dan yengesinin öcünü almaya gidip kızını kaçırırken atı Tecen nehrine çevirip nehre doğru ilerler. Allah'a sığınıp atına nehirden geçmesini söyler. At dört ayağını toplayıp yükselerek nehrin diğer yanına geçer. Buna sevinen Göroğlu yeniden şükreder. Danıyar pehlivan da atına güvenerek nehre doğru atını sürer. Ancak at nehrin ortasında suya düşerek nehirde kaybolup gider (Mehmet, 2011: 31-39). Bu durum Göroğlu'nun atının düşman Danıyar'ın atını güç yönünden geçtiğini göserir.

Kahramanın atı destanda kimi zaman Leyli Kır kimi zaman Leyli Tulpar adıyla zikredilir. Öncelikle doğumu esnasında tulpar ifadesi kullanılır. *"Alacabaytal, Danıyar'ın atı Leyli Kır'a çok benzeyen bir tulpar doğurdu"* (Mehmet, 2013: 27). Burada atın uçabilmesinden kaynaklı olarak bu adı aldığı düşünülebilir. Kâşgarlı Mahmud'un *"At, Türk'ün kanadıdır"* ifadesini kullanmasının sebebi de "Tulpar" adı ile bilinen atların uçabilmesinden kaynaklıdır (Atalay, 1989: 49). Destan metninde geçen *"boynu Arap alfabesindeki dal harfini andıran, gözleri sürekli yedi kat göğü gözleyen*

Leyli Kır" (Mehmet, 2013: 27) şeklindeki atın tasvirinde, gözlerinin sürekli yedi kat göğü gözlemesi at ile gök arasındaki bağı vurgular. Kahraman Göroğlu; Hesen Han'ı kaçırırken, Havaz Han'ı almaya giderken ve onu düşman elinden kurtarırken, Zenciler Şahı ile mücadeleye giderken hep uçan atı ile gider ve zaferle döner.

Boz Körpeş Karaköz Ayim Destanı çeşitlenmelerinden, Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1)'de Boz Körpeş'in sözünden anlayan, konuşabilen ve sadakatle bağlı olan bir atı bir de turgayı vardır. Boz Körpeş, sevgilinin ağabeyi ve babası tarafından hileyle zehirlendiğinde vefalı atın *"benim dizginimi çekip koy. Buradan üç aylık mesafede zehiri temizleyip sağaltan bir ilaç var. Ben üç günde alıp gelirim"* (İnayet, 2013: 72) şeklinde söylediği söz ve *"vefalı at panzehiri ağzına alıp uçarcasına koşup geldi"* (İnayet, 2013: 82) ifadesi atın hızına vurgu yapar. Ülkü Kara Düzgün, at için 'şimşek gibi hızlı' benzetmesinin kullanılmasını eski Türk inançlarıyla ilişkilendirerek at-gök bağına dikkat çeker (2014: 581). Vefalı atın üç aylık mesafeyi üç günde kaydetmesi de onun uçabilen, gök menşeli bir at olduğunu düşündürür.

Tahir ile Zühre Destanı'nda ise ideal kahraman Tahir'in değil sevgiliyi elde etmek isteyen rakip Kara Batur'un uçan ata sahip olduğu görülür. Kara Batur her ne kadar sevgiliyi elde etmek için bir işe girişse de kendisinden başarılması beklenen asıl davranış yurdu kurtarmaktır. Aşk hastalığına düşen Tahir'den pasif bir halde iken bu görevi üstlenmesi beklenemeyeceği için yurttaki düşmanı savuşturmak Kara Batur'a kalır. *"O, bir uçan at seçti. Atın üzerine tutkal sürüp koşum koydu. Koşumun üzerine tutkal sürdükten sonra bindi. At yerinde durmadan tepinip dizginini çekti. O, atın dizginini bıraktı, at onu alıp kaçtı. O düşmekten korktu. (...) At fırtına gibi hızlı gidiyordu.(...) Düşmanlar biz bu ülkeyle başa çıkamayacakmışız diye arkalarını dönüp kaçtılar"* (İnayet, 2004: 262). Kahramanın bir uçan at seçmesi yiğitliğini göstermek içindir ve nihai hedefine ulaşıp yurdu düşmanlardan temizler. Fakat atın üzerinde düşmekten korkması onun ideal bir kahraman olmadığını sezdirmektedir. Giriş cümlesinde geçen 'uçan atı seçti' ifadesinin 'kahraman uçan atına bindi' gibi sahiplik bildiren bir ifade olmaması da at ile arasında bir bağ olmadığını gösterir.

Atların aldıkları isimlerde *"gök, boz, ak"* gibi sıfatların bulunması da at-gök bağlantısından kaynaklanır (Çoruhlu, 1993: 23-24). Her üç ifade de göğü ve ilahîliği

çağrıştırır. Destanlarda kahramanların atları genellikle bu renklerdedir Yukarıda da zikredildiği gibi Batur Destanları'nda Akulambedihan'ın Boz Argamak, Mehtumhan'ın Gök Çambul Tarğılat Tay ve Göroğlu Destanı'nda Göroğlu'nun Leyli Kır adlı atı gök menselidir. Ek olarak burada Abdurrahman Han Destanı'nda geçen "Ak Boz Rahvan At"ı zikretmek gereklidir. *"Han Hoca, ak boz rahvan atına binip Piyalma'nın ortasında kılıcını kınından çekerek düşman saflarına taarruz etti"* (İnayet, 2004: 108) cümlesinde kahraman yurdu ele geçirmek isteyen Çinli düşmanla savaşmak için Piyalma'ya giderken bu ata biner. Abdurrahman Han sıradan bir ata binmek yerine 'ak boz' ata binerek cihat mücadelesinde ilahî gücü yanında bulmak ister. Manas'ın Akkula, Beyrek'in Boz Aygır, Köroğlu'nun Kırat adlı atları da bu cinsten atlardır. Eski Türk inançlarına göre kamlar, Tanrı'dan bir şey istemeye aracı olduklarında Tanrı katına beyaz bir at ile çıkarlar (Kara Düzgün, 2014: 585). Destan kahramanları da genellikle bir mücadele esnasında bu gök renkli atlara binerek Tanrı'dan muzafferiyet dilerler.

Arkaik dönem metinlerinden hareketle ata binmeden ad sahibi olunmayacağı düşünülürse kahraman ile atın bir bütün olduğu anlaşılacaktır. Kahramanın atıyla başarı göstererek aldığı ad, esas ad olarak kabul görür. Destan kahramanları atlarıyla birlikte anılırlar, onlarla bir bütünlük ve kimlik kazanmış olurlar. Çünkü elde edilen mücadelelerde başarının bir bölümü at tipine aittir. Dolayısıyla kahramanı tarif ederken kullanılan ifadelerde at başta yer alır ve niteleyici sıfat durumunda görülür. İlk olarak Minusi kıyılarında yaşayan Türklerin destanlarında kahramanla atın aynı adı taşıdığı bilinir (Gökyay, 1973: 437). Boz Aygırlı Bamsı Beyrek, Kangur atlı Kazan, at ağızlı Aruz Koca, Atı Bahri hotazlu Kara Göne oğlu Kara Budak, kalın Oğuz bilgelerini bir bir atından yıkıcı Kazılık Koca oğlu Big Yigenek en belirgin örnekleridir (Çınar, 2000: 100).

Ahmet Caferoğlu *"Atlar taşıdıkları üstün nitelikler dolayısıyla güç anlarda hem konuşan hem de binicisine öğütler veren hayvanlardır. Tanrısal ve büyü gücüne sahip, insan zekasının üstünde bir çok fikrî meziyetleri de kendilerinde toplayan bir kuvvet ve kudret örneğidirler"* (1953: 164) sözleriyle at tipinin özelliklerini verir. Kahramanın her zaman yanında olan, yurdundan ve sevdiğinden ayrı kaldığı zamanlarda derdini dinleyen, kimi zaman konuşabilen, tehlikeleri sezebilen, yol gösteren, güçlü, şimşek kadar hızlı, soylu, ve akıllı olan atlar sezgi gücü en üst derecede olan hayvanlar olarak

bilinirler. Kahramanları yanlışlar konusunda uyaran, gelecek zararlardan koruyan ve düşman eline esir düştüğünde kurtaran, hastalandığında-öldüğünde diriltmek için çeşitli ilaçları bulmaya çalışan ve sahibi için maceralara girmekten çekinmeyen yetkin tiplerdir.

Boz Körpeş Destanı'nın, Boz Körpeş Karaköz Ayim (2.2.1) çeşitlenmesinde Boz Körpeş'i sevgilinin ağabeyi ve babası hileyle avlanmaya çıkmaya ikna eder. Av esansında sevgilinin ağabeyi Bayağıl zehirli bir ok fırlatıp Boz Körpeş'i kasığından vurur. Kahraman oku kasığından diken çıkarır gibi çıkarınca vefalı at dile gelir. *"Boz Körpeş, sana isabet eden ok zehre bandırılmış, yere in yara yerini emip zehrini çıkarayım"* (İnayet, 2013: 72) der.ancak kahraman onu dinlemez ve kısa bir süre sonra eşi şişip büyür. Vefalı at bir kez daha dile gelip *"benim dizginimi çekip koy. Buradan üç aylık mesafede zehiri temizleyip sağaltan bir ilaç var. Ben üç günde alıp gelirim"* (İnayet, 2013: 72) şeklinde söylediği söz ve *"vefalı at panzehiri ağzına alıp uçarcasına koşup geldi"* (İnayet, 2013: 82) ifadesi at tipinin sadakatle sahibine bağlı kaldığını ve kahramanı kurtarmak için derhal harekete geçtiğini gösterir. Adının "vefalı" olması da bu yargıyı doğrular niteliktedir. Destanda at tipi önce uyarıcı ardından yardımcı bir görev üstlenir. Olağanüstü atlar, anlatmalarda Tanrı'nın hediyesi olarak kabul görür. Kahraman, ilahi kaynaklı vefalı atının uyarılarını dikkate almadığı için hayatından olur.

Dede Korkut'ta bu durum; Begil oğlu Ermen Boyun'da Al Aygır'ın ne zaman bir düşman kokusunu alsa ayağını yere vurup tozu göğe çıkarması şeklindedir. Bunun üzerinde kâfirler: bu at Begil'indir, biz kaçalım derlerdi. Uşun Koca oğlu Segrek Boyu'nda ise Segrek uyurken altmış silahlı düşman Segrek üzerine gelirken atı yularını çekip onu uyandırır (Gökyay, 1978: 120/128). Böylelikle uyarıcı ve yardımcı at tipi olarak kahramanı ölümden kurtarır.

Tüm bu unsurlara sahip olan at, kahramanın yakın silah arkadaşı olarak eşsiz bir varlıktır ve kahramanın bir nevi hayat ortağıdır. *Türkler için, at kişiye arkadaşlarından daha yakındır; onun sadakati lekesizdir* (Gökyay, 1973: 426). Öyle ki kahramanın benliğini tamamlayan ve hayatının her evresinde yanında olan atı öte dünyaya gitmek için çıktığı yolda da onun yanında yer alır. Yani kahraman ve atı ölürken bile ölümsüzlüğe beraber giderler.

Atlar, sahipleri öldükten sonra onun ardından yas tutan,yemeden içmeden kesilen eski zamanlarda sahibi ile birlikte ölüme gitmek için aynı mezara gömülen hayvanlardır. Manas Destanı'nda Er Manas'ın ölümü üzerine atının, av köpeğinin ve av kuşu onun mezarı başında beklemesi, onunla konuşması, Köroğlu'nda Kır At'ın kırk gün yas tutması Bey Böyrek'te Benli Boz Aygır'ın yedi yıl bir taş dibinde kalması (Boratav, 1984:69) destan metinlerindeki at ve kahraman ilişkisini gösteren belli başlı örneklerdendir.

Abdurrahman Han Destanı'nın, Abdurrahman Han Hoca (1.1.1.) çeşitlenmesinde kahramanın ölümünden bülbül hüzünlü öter. Ak bulutlar matem tutar. Garip evlatları acı zehir yutar. Ağıldaki boz atı yemeden kesilir. Ahırdaki inek möğürüp durur. Turgay kuşu şiirler söyler. Dağlardaki kuşlar mersiyeler okur. Ala köpek yavrusu göğe bakıp havlar. Çardağındaki kediler miyavlayıp ağlar, yas tutarlar (İnayet, 2006: 111-113). Burada kahramanın ölümünden yalnızca ailesi değil atı, hayvanları ve doğada etkilenir.

Boz Körpeş Destanı'nın, Boz Körpeş Karaköz Ayim (2.2.1) çeşitlenmesinde vefalı at panzeri getirene kadar kahraman can verir. Vefalı at, kahramanın öldüğünü görünce büyük üzüntü duyar. *"O, Boz Körpeş'in öldüğünü görüp toynaklarıyla yeri oydu"*, *"Vefalı at mezarın başında gözyaşı dökerek kaldı"* (İnayet, 2013: 82) sözleri de at tipinin öldüğünde bile kahramanın yanındaki son kişi olduğunu gösterir.

***

Uygur halk destanları içerisinde at tipine; Abdurrahman Han Destanı, Batur Destanları, Göroğlu Destanı, Boz Körpeş Karaköz Ayim ve Tahir ile Zühre Destanı'nda, rastlamak mümkündür. zikredilen destanlardan hareketle tespit edilen özellikler:

- At tipi olağanüstü özellikler gösterir ve bu tiplerinin en temel özelliği ilahî yaratılışlı, gök menşeli olmalarıdır.
- At tipleri içerisinde sadece uçan, sadece konuşan ve her ikisini yapanlar vardır.
- At tipi kahramanla birlikte mücadeleye gider ve alplık vasıflarını taşırlar.

- At tipi sadık olup hasta kahramanı iyileştirmek, ölen kahramanı diriltmek için çare ararlar. Kahramanın ölümüyle ardından insan gibi yas tutar.

2.2.2. Geyik

Pek çok destanda, efsanede ve masalda geyik ilahî bir varlık olarak kimi zaman türeyişin kimi zaman koruyuculuğun sembolü haline gelmiştir. Eski Çin kaynaklarında Göktürk kağanı ilahe bir dişi geyikle evlenerek türeyişi gerçekleştirirken, Çingiz Han gökten gelen gök ve duman renkli bir kurt ile sarı-kızıl renklerinden oluşan bir dişi geyikten türemiş atanın soyundan gelerek olağanüstülüğünü geyik anadan elde eder. Bizans kaynaklarında Batı Hunlar bir geyiğin yardımı ile İskit ülkesini ele geçirir. (Özkan, 2015: 509). Destan ve halk hikâyelerinde de kutsallığın ve iyiliğin temsilcisi olan bu hayvanlar özelliklerini koruyarak kahramana yardımcı olur, onun hayatını kurtarma gibi bir fonksiyon üstlenirler:

Batur Destanları'ndan Akulambedihan'da ideal kahraman tipi Akulambedihan'ın bir kız kardeşi olur. Ancak âdetlere göre o dönemlerde erkek çocuklara bakılır, kız çocukları öldürülürdü. Babasının ölümünden sonra hükümdar olan Akulambedihan, kız kardeşinin ölümüne engel olmak için bebeği alıp çöle götürür ve burada bir geyiğe rastlar, ondan kardeşine bakmasını ister. Dile gelen geyik doğurduktan bir ay sonra iki yavrusunu da insanların avladığını söyleyip başta küçük kıza bakmak istemez. Sonra Akulambedihan'dan kız bebeklerin ölümünü isteyen örf-âdetleri yasaklamasını ve annelerin gözyaşlarını dindirmesini diler ve çocuğa bakmayı kabul eder. Kızın hızlı büyümesi için kıymetli bitkilerin uçlarını yedirip tertemiz sütler içirmiştir (Mehmet, 1999: 204-206).

Böylece destanın kız kahramanı olan Mehtumhan'ın ölümden kurtulmasına olanak sağlayan dişi geyik kurtarıcı ve koruyucu fonksiyon yüklenirken ideal kahraman tipi Akulambedihan'a da belirli şartlar doğrultusunda yardımcı olmaktadır. Geyiğin, bir insan ile konuşabilme özelliği de dikkat çekicidir. Ayrıca Eski Türk adetlerince bir geyiğin gelişigüzel avlanması yasaktır. Totem olarak kabul edilen bu kutsal hayvanlara verilen zararın insanlara kötülük getireceğine inanılır (Ögel, 2010: 569-583). Anne geyik de evladını avlayan insanoğluna bu sebeple önce yardımcı olmak istemeyip küçük kızı ölüme terk etmek ister. Ancak kahraman onu ikna eder. Destan metnindeki anne

geyik daha çok Türklerin kurttan türeyişindeki çocuğun kurt tarafından beslenmesi ile benzerlik gösterir ve "*Türk mitolojisindeki geleneksel motiflerin devamı olarak gelişmiştir.*" (Mehmet, 1999: 67-71).

Yardımcı geyik Uygur halk destanları içerisinde yer alan Garip ile Senem, Şehzade Behram ile Melike Dilriz ve Tahir ile Zühre olmak üzere üç aşk destanında avcılık ile ilişkili olarak kahramanı sevgiliye kavuşturmada önemli rol oynamaktadır. Garip ile Senem ve Tahir ile Zühre destanları yapı olarak paralellik arz eder:

Günlerden bir gün Şah Abbas, veziri Hasan ile ava çıkar. Üç gün üç gece çöllerde yürürler. Ancak hiçbir geyiğe rastlamazlar. Bir karar ile Abbashan ve veziri farklı yönlere gitmeye karar verirler. Vezir Hasan yolda dişi bir geyiğe rast gelir. Nişan alır ve geyiğin gebe olduğunu fark eder. Hanımının da hamile olduğunu hatırlayan vezir geyiği vurmaktan vazgeçer. Geyik sonra Şah Abbas'ın karşısına çıkar. Padişahta geyiği görür görmez nişan alır. Ancak gebe olduğunu anlayıp hanımının da gebe olduğunu düşünür. Vurmadan yoluna devam eder. Padişah ve vezir avdan elleri boş dönerler. Şah Abbas bunun Allah'tan gelen bir işaret olduğunu anlar. Eğer geyiği öldürselerdi hamile olan eşlerine zarar gelebileceğini düşünerek bu hatanın evlat hasreti ile yanan gönüllerini dara sokacağını belirtir. Şah geyiğin karşılarına çıkma sebebini anlayıp hayırlı bir iş yapmaya karar verir. Ahitnameye göre; şah ve vezirin çocuklarından biri kız biri oğlan olursa ergenlik çağına geldiklerinde nikâhları kıyılacaktır (İnayet, 2004: 204).

Tahir ile Zühre Destanı'nda da Akhan ve Karahan bir gün hamile eşlerini bırakarak atlarına atlayıp ava çıkarlar. Karahan'ın karşısına bir geyik çıkar. Yayı ile nişan aldığı sırada geyiğin gebe olduğunu görüp avlarsa hamile hanımına zarar gelebileceğini düşünerek vazgeçer. Geyik bu kez de Akhan'ın önüne çıkar. Akhan'da geyiğin hamile olduğunu görür. Hanımına zarar gelmesinden korkarak geyiği avlamaktan vazgeçer. Karahan ile Akhan ayrı yollardan giderken birden karşılaşırlar. Selamlaşarak yolda ikisi de gebe bir geyiğe denk geldiklerini, avlarlarsa hanımlarına zarar gelebileceğini düşünüp bıraktıklarını anlatırlar. Bu olaydan sonra Allahü Teâlâ'nın izniyle evlatların biri oğul biri kız olursa evlendirilmelerine dair vaatleşirler (İnayet, 2004:259-260).

Her iki destanda da avcılık için yola düşen padişahların/ vezirin gebe hanımlarını düşünerek geyik donuna giren uluyu öldürmemeleri yani kutsal sayılan bir cana kıymamaları onlara yeni doğmuş bir can olarak geri döner. Ardından yapılan ahitname

ise bir kız bir erkek olarak dünyaya gelen kahramanların kaderlerinin doğumlarıyla birlikte şekillenmesine neden olur. Dolayısıyla Garip ile Senem ve Tahir ile Zühre yardımcı kahraman geyik sayesinde doğumlarından evvel kaderlerini birleştirirler.

Şehzade Behram ile Melike Dilriz Destanı'nda bir gün şehzade Behram ava çıkar. Önünden geçen geyiği takip edeken mağaradan bir ses geldiğini anlar. İçeriye baktığında bir dedenin resme bakarak ağlayıp Rabbinden Melike'yi dilediğini görür:

Yanına gidip "Ey dede nereden geldin? Neden bu mağarada yalnız ağlayıp oturuyorsun? Elindeki tahta ne? diye sordu. "Neyini soruyorsun delikanlı, Rum padişahının masumiyet perdesi içerisinde yetişmiş güzel bir kızı var. Ben ona âşık oldum. Bu tahtadaki o melikenin resmi" diye hüngür hüngür ağladı dede. Şehzade Behram tahtadaki resmi gördükten sonra bir ah çekerek bayıldı. O Melike'ye âşık oldu." (İnayet, 2013: 163).

Kahraman Behram diğer iki destanda olduğu gibi avlanmak üzere çıktığı yolculukta bir geyiğin peşine takılır. Geyik bir dağın eteğine gelince gözden kaybolması ile dikkat çeker. Sevgiliye ulaşmak için kullanılan unsurlardan biri olan yardımcı geyik Hak tarafından gönderilen bir elçi mahiyetinde kahramanı mağaraya ulaştırdığında görevini tamamlar.

***

Uygur halk destanlarına geyik tipine; Batur Destanları'ndan Atoğlu Destanı'nda, Garip ile Senem Destanı, Şehzade Behram ile Melike Dilriz ve Tahir ile Zühre Destanı'nda rastlanır. Tespit edilen özellikler:

- İlahî vasıflar taşıyan geyik tipi kutsal ve koruyucu ruhtur.
- Kahraman tipine yardımcı ve yol gösterici fonksiyondadır.
- Daha çok avcılık esnasında kahramanın karşısına çıkıp sevgiliye kavuşturma adına faaliyet gösterir.
- Konuşma ve bir anda kaybolma gibi olağanüstü özellikleri barındırır

2.2.3. Köpek

İnsanoğlunun en yakın arkadaşı ve dostu olarak bilinen hayvanlardan biri olan köpek, Türk mitolojisinde de yerini almıştır. İnanışa göre Tanrı, Âdem'in yaratılışından sonra artan kil ile tüysüz halde köpeği yaratır. Yeni yaratılan insanlara bakması içinde

onu görevlendirir. Ancak tüysüz olan köpek soğuktan üşür ve şeytanın vereceği kürk karşılığında insanlara yaklaşmasına ve kötülük yapmasına izin verir. (Uzelli, 2016: 108-109). Bu inanıştan hareketle köpek düalist bir yapıda ele alınmalıdır. Yaratılış itibariyle insanlığa yardım ve iyilik için var edilen köpek nefsî arzularıyla Hakk'a baş kaldıran ve nankörlük eden bir varlık olarak kötülüğün sembolü haline gelmiştir. Bu sebeple Türklerde köpeğe çok fazla itibar edilmemektedir. Halk arasında geçen "köpeğin sadıklığı Hz. Adem'den, hırçınlığı ise şeytandandır" ifadesi de köpeğin durumunu ve inanıştaki konumunu ortaya koymaktadır.

Ancak köpekler aslen Türk'ün yol göstericisi olarak bilinen ve kudsiyet atfedilen kurt ile benzer genomlar taşımaktadır ve yapılan araştırmalar köpeklerin kurttan geldiğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda Türk dünyasında bilhassa Uygur Türkleri arasında genel itibariyle köpeğin olumlu bir fonksiyon yüklenerek dünyaya getiriliş sebebini eylemleriyle sürdürdüğü, anlatılarda kurt gibi kahramanın yardımcısı olduğu görülür. Bu yardımcı oluş daha çok avcılık ve mücadele söz konusu olduğu zamanlarda gerçekleşir. Manas destanında kahramana sadık kalan ve yardımcı olan köpek de bu durumun yansıması niteliğindedir. Proto-Moğol kavimlerinde de ölülerin ruhuna kılavuzluk etmesi amacıyla köpek ile at mezara gömülmektedir (Ögel, 2010: 561). Böylelikle en sadık dost olarak kabul gören iki hayvan köpek ve at kahramana/ insana öte dünyada dahi yardımcı ve yol gösterici olmaktadır. Uygur halk destanları içerisinde yer alan Batur Destanları'nın iki çeşitlenmesinde yardımcı köpek tipine rastlamak mümkündür:

Akulambedihan Destanı'nda ideal kahraman tipi Akulambedihan'ın tanımında geçen *"bir sallamada yedi kulaç uzayan keskin kılıcı, kendine Akulambedihan'dan başkasını yaklaştırmayan hiçbir atın yetişemediği boz armagak atı, tek seferde dokuz ok atacak okyayı, atılan okları getiren av köpeği vardır*" (Mehmet, 1999: 212) şeklindeki ifade Akulambedihan ile Manas arasında bir özdeşlik kurulmasına olanak sağlar. Manas Destanı'nda da kahramana at, köpek ve av kuşu yardımcı olur. Destanda köpeğin yol göstericiliği söz konusu edilmese de kahramanın ideal bir yiğit olarak anılmasında ve onun her daim yanında olmasında etkilidir.

Çın Tömür Destanı'nda ise kahraman Çın Tömür kız kardeşi Mahtumsula'ya musallat olan yedi başlı kan emici cadı Yalmavuz ile mücadeleye girişir. Bir gün bir gece devam eden mücadelenin ardından Çın Tömür, Yalmavuz'un üç başını keser.

Yalmavuz kaçmaya çare bulamayınca daha hiddetlenerek savaşa devam eder. Bir gün bir gece daha mücadele etse de altı başını kaybeder. Kuvvetten düşer ve "yel boynuz" denilen yedinci-son- başını da kaybetmek istemeyip kasırgaya dönüşür ve tavan deliğinden çıkarak kaçar. Çın Tömür asil atıyla Yalmavuz'u takip ederken, Mahtumsula da av köpeğini çözerek peşlerinden gönderir. Tekrar dövüş başlar ve akşama değin sürer. Köpek, Yalmavuz'un bacağını ısırarak onu öldürür. Çın Tömür Batur'da Yalmavuz'un yedinci başını da kesip zaferle evine döner (İnayet, 2004: 160). Bu destan metninde köpek doğrudan kahramanın mücadelesine dahil olarak olağanüstü güce sahip olan karşı güç konumundaki düşman tipini öldürerek kahramana yardımcı olan hayvan tipi olarak varlık gösterir.

***

Uygur halk destanlarnda köpek tipine; Batur Destanları'ndan Atoğlu Destanı'nda ve Çın Tömür Batur Destanı'nda raslanmaktadır. İncelemeler neticesinde köpek tipinin özellikleri:

- Sahibi gibi mücadeleye girişen ve kahramanın yanında yer alıp düşmanla savaşan alp bir hayvan tipidir.
- Sadık bir yapıdadır.
- En eski Türklerdeki bozkurdun genomlarını taşıyan köpekler kahraman tipinin yardımcısıdır.

2.2.4. Kuş

Kuşlar, Türk sözlü ve yazılı kültüründe belirli işlevler yüklenen ve geleneğin, göreneğin, inancın içerisinde kimi zaman kutsallık atfedilen varlıklardır. Oğuz boylarının kuş ongunlarına sahip olması da kuşların en eski Türklerden beri devam edegelen öneminin göstergesidir (Ögel, 2010b: 29-30; Çoruhlu, 2002: 133-134). Uçma yetileriyle gökyüzünün hâkimi olan kuşlar, hızı ve atikliği ile her daim Türk kültür hayatında avcılığın ve haberleşmenin temeli sayılarak önemini korumuştur. Destan metinlerinde ve anlatmalarında genellikle konuşmaları, haber getirmeleri, kılavuzluk edişleri ve olağanüstü sezgileriyle dikkat çekerler. Tüm bu özellikleri kuşların kahramanın atından sonra en büyük yardımcısı olma vasfını taşıdıklarını gösterirler. Uygur halk destanlarında rastlanan yardımcı kuşlar ise; kartal, turgay, zümrüdü anka,

bülbül ve güvercindir. İnceleme sırası kuşlar gösterdikleri eylemlerin fonksiyonuna göre verilmiştir:

Bu kuşlar içerisinde Türklerin millî simgesi olan, yakalanarak eğitilen ve avcılıkta kullanılan kartal; gücün, kudretin simgesi olan bir hayvandır. Selçukluların devlet armasında, Hacı Bektaş Velî gibi kutlu kişilerin mezarlarında, sikkelerde ve kale-saray kapılarında kartal başlarının bulunması da kartalın gücün, kuvvetin yansıması olduğunu ortaya koyar. Aynı zamanda Şamanist ritüellerde semaya yükselen dolayısıyla Tanrıya gönderilen bir elçi olarak ruhun simgesi şeklinde tasavvur edildiği de bilinmektedir. Öyle ki şaman elbiseleri üzerinde kartal tüylerine rastlanmaktadır (Gürcan, 2018: 101) Uygur sanatında genellikle çocuk kaçıran ve göğe yükselmek için kullanılan binek hayvanı olarak kabul görürler (Özkartal, 2012: 63). Bu doğrultuda ele almak gerekirse kartal, Uygur halk destanlarından kahramanlık destanları içerisindeki Batur Destanı çeşitlenmelerinde yer alır:

Atoğlu Destanı'nda cadıyı mağara içinde öldüren ve eşi Güneşkızı kurtaran Atoğlu hain kardeşleri tarafından mağarada bırakılır. Bu sırada Atoğlu mağarada bir yılan tarafından ısırılmaya çalışılan kartal yavrusunu görür. Dayanamayıp yılanı öldürür ve kartalı kurtarır. Kendisini kurtaran Atoğlu'na minnettar kalan kartal yavrusu onu evine götürür. Genç kartal, anne ve babasından Atoğlu'nu mağaradan kurtarmalarını ister. Onlar da yüz kara kuş yakalaması şartıyla kurtaracaklarını belirtirler. Bir müddet sonra Atoğlu kartalların yanına gidip yüz kara kuşu yakaladığını söyler. Ertesi gün kartalın sırtına biner ve uçmaya başlarlar. Belli mesafe uçuldukça Atoğlu kartalın ağzına kuş verir. Doksan dokuz kuş bittiğinde en son turda Atoğlu çaresizce bacağından bir et parçası koparıp verir. Böylelikle yeryüzüne çıkarlar ve Atoğlu ona yalan söyleyip yüzüncü kuş yerine bacağından bir parça et verdiğini anlatır. Kartal yuttuğu eti ağzından çıkararak Atoğlu'nun bacağına yapıştırır (Mehmet, 1999: 241).

Kartal, ideal kahraman tipi olan Atoğlu'nu cadının yaşadığı yeraltı dünyası olarak tabir edilen karanlık dünyadan kurtararak yardımcı kuş tipi olarak önem kazanır. Bu süreçte ana-ata kartalın, Atoğlu'nu yurduna götürmek için yüz kuş yakalama şartı koymaları ideal kahramanın bir nevi cezalandırılması olarak da düşünülebilir. Çünkü ideal kahraman cadıya karşı mücadeleyi kazansa da kendisinden beklenilen mağaradan çıkışı tek başına başarabilmesidir. Yine de yavru kartalı kurtararak yiğitliğini göstermesi Atoğlu'nun, kartalların yardımına mazhar olmasına olanak sağlar. Ayrıca Atoğlu'nun

kartalın sırtına binerek yurduna ulaşması da kartalın göğe yükselen binek hayvanı olduğunu gösterir. Netice itibariyle kartal, kahramanı yurduna ulaştıran yardımcı güçtür.

Çın Tömür Batur Destanı'nda, kahraman Çın Tömür ava giderken kuşunu eve bırakır. Kız kardeşi Mehtumhan'a bu kuşun nerede olursa olsun kendisini bulacağını söyleyerek evden ayrılır. Aradan geçen birkaç günün ardından Mehtumhan, kendisine sahip olmak isteyen düşmanın karınca gibi kalabalık halde eve yaklaşmakta olduğunu görür ve haber vermesi için avcı kuşu serbest bırakır. Kuş derhal Çın Tömür'e haber verir (İnayet, 2004: 161).

Bir diğer çeşitlenme Şim Tömür Batur Destanı'nda da Şim Tömür avdadır. Kardeşine başına bir iş gelirse evdeki kuşu serbest bırakmasını, nerede olursa olsun o kuşun kendisini bulacağını söylemiştir. Birkaç gün sonra kendisini almak isteyen padişahın geldiğini gören Mehtumhan derhal kuşu salıverir. Kuş uçup ŞimTömür Batur'u bulur ve olanları haber verir. Şim Tömür Batur da hemen kardeşinin yanına yetişir (Mehmet, 1999: 226).

Her iki çeşitlenmede de kartal avcı kuş ve haberci olarak varlık gösterir. İdeal kahramanın kız kardeşine söylemiş olduğu *"Başınıza bir felaket gelirse bu kuşu serbest bırakın. Nerede olursam oraya haber ulaştırır"* (İnayet, 2004: 161) şeklindeki ifade kartalın Çın/Şim Tömür tarafından eğitildiğini dolayısıyla bir alp kuşu olarak yardımcı fonksiyonda olduğunu ortaya koyar.

Benzer şekilde Boz Körpeş-Karaköz Ayim Destanı'nda da ideal kahraman Boz Körpeş tarafından eğitilen, sözünden anlayan, konuşabilen ve sadakatle bağlı olan bir turgayı olduğundan söz edilir:

Boz Körpeş, Karagöz Ayim'i sandalda gezdirirken iki genç göz göze gelir ve aşk şimşekleri çakar. Aşk gamına düşen Boz Körpeş gecelerini uykusuz, gündüzlerini aç susuz geçirir. Sonunda halini arz eden bir mektup yazarak vefalı turgayı ile Karaköz Ayim'e gönderir. Karaköz Ayim birden bire pencerede boz turgayı görür. Boz turgay dile gelerek mektup getirdiğini, sahibinin tez haber beklediğini söyler. Karaköz sevincinden yerinden sıçrar ve boz turgaya doğru uzanır. Turgay muska gibi katlanmış mektubu bırakıverir. Karaköz Ayım mektubu okurken gözünden yaşlar akar. Eline kâğıt, kalem alarak mektuba cevap yazar. Muska gibi katlayarak boz turgay ile yollar. Turgay aldığı mektup ile göğe yükselip Boz Körpeş'in yanına gider (İnayet, 2013: 63).

Bir zaman sonra vefalı turgay ikinci kez görünür. Boz Körpeş sevgilinin ağabeyi Bayağıl tarafından zehirlenerek Vitirek'e gelir. Ölüm halinde dahi sevgiliyi düşünmeden edemeyen Boz Körpeş bir mektup yazarak vefalı turgay ile Karaköz Ayim'a gönderir. Turgay pencere kenarına geldiğinde dili gelip bir şiir okur. Şiirinde; Karaköz'den uyanmasını, mektup getirdiğini, sevdiğinin zorda olduğunu hemen onunla gitmesini söyler (İnayet, 2013: 74). Böylelikle iki sevgili arasında haber götürüp getiren ve sevgiliye olanları anlatan bir kuş olan turgay yine kahramanın yardımcısı olma fonksiyonunu üstlenir. (Aça, 1999: 53-57)

Bir diğer kuş türü ise Zümrüdü Anka, Simurg, Hüma gibi adlarla anılan mitolojik kökenli kuşlardır. Daha çok masal ve efsanelerde karşılaşılan bu kuşlar Türk mitolojisinde talihin, bahtın, mutluluğun, şansın simgesi olup "devlet kuşu" şeklinde de karşılık bulurlar. Çok yüksekten uçması, hiç kimse tarafından ele geçirilememesi yönüyle diğer kuşlardan ayrılmaktadır. Ayrıca bir takım efsanelere göre insanlar gibi düşünüp konuşma yetisine sahiptirler. Geniş bilgi ve hünerleriyle kendilerine gelen hükümdarlara ve kahramanlara akıl hocalığı yaptıkları bilinmektedir. Uzak mesafeleri kat edebilmek ve göğe yükselebilmek için bu kuşlara binmek gerekmektedir.(Batilsam, 2002:). Uygur halk destanlarından Senuber Destanı'nda da bu kuşa rastlanmaktadır:

Senuber yaptığı sal birbirinden ayrılınca denizde sürüklenmeye başlar ve bir çınarın dalına tutunur. O sırada gökten büyük bir anka kuşu uçup gelir. Çınarın dalına konar. Senuber yavaşça kuşun ayağına tutunur. Kuş, Senuber'i alıp göğe uçurur bir müddet sonra yere bırakır. Anka kuşu, Senuber'e buraya ne sebeple geldiğini sorar. Senuber en baştan başından geçenleri bir bir anlatınca Anka, Senuber'in haline üzülerek ona bir iyilik etmek ister ve onu sevgilinin diyarı Şehr-i Şebistan'a getirir. Şehre girince bir has bahçe göreceğini, bahçenin kapısında devlerin olduğunu ancak korkmamasını söyler. İçeride Gülperizat'ın tahtta oturduğunu, tahtın üstünde kafeste asılı "Zerrin-Bal" kuşunun olduğunu belirtir. Bu kuşun kendisini görünce yüksek sesle çığlık atacağını fakat selamını söylerse ötmeyi keseceğini söyler. Senuber'i bu sözleri unutmaması için tembihler (İnayet, 2004: 352).

Destanda Anka kuşu, ideal kahraman tipi Senuber'i deniz ortasında kaldığı zor durumdan kurtarıp göğe çıkarmış ve üç yüz yıllık uzaklıktaki sevgili diyarı Şehr-i Şebistan'a kolaylıkla ulaşmasını sağlamıştır. Aynı zamanda Senuber'e göreceği has bahçe hakkında bilgi vermesi ve bahçe kapısındaki devler ile tahtın yanındaki kafeste

duran yüksek sesli kuşa karşı gerçekleştirmesi gereken eylemleri söylemesiyle yol göstericilik fonksiyonunu üstlenir. Bu durum Anka kuşunun yardımcı kuş tipi olduğunu gösterir.

Siyasî anlamda da bir takım özellikleri bünyesinde barındırır. Hükümdarı ölen bir yurtta halk meydanda toplanır ve havaya bir kuş salınır. Kuş sıradan bir kişinin başına konarsa yeniden eylemler tekrarlanır. Ancak kuşun aynı kişiye yeniden konması şahsın hükümdar olmasına olanak sağlar. Dolayısıyla bu kuşun temel özelliği; başına yahut omzuna konduğu kişiye hükümdarlık vasfı kazandırmasıdır. Uygur halk destanlarında bu kuş Şah Adilhan Destanı'nda varlık göstermektedir:

Diyarbekri şehrinde padişahın öldüğünü ve talih kuşunun kimin başına konarsa onun padişah olacağı söylenir. Şah Adilhan öylece dururken şehrin semasındaki kuş gelip onun başına konar. Ne kadar kovmaya çalışsa da kuş gitmez. Vezirler duruma şaşırıp yıllarca çöllerde yaşayan ve vücudunu kıl, tüy kaplamış olan Şah Adilhan'ı tanımayıp şehirden kovmak isterler. Ancak kuş ne yaptılarsa Adilhan'ın başından ayrılmaz. Bu durumu gören vezirler talih kuşu başından ayrılmadığına göre onun sözlerine inanmak gerektiği yönünde karar kılarlar. Âdeti bozmadan onu padişah yapmak gerektiğini düşünürler (İnayet, 2013: 108).

Bülbül ile güvercin ise güzellikleriyle ve zarafetleriyle dikkat çeken kuşlar oldukları için âşık olunan kıymetli kuşlar arasında yer alırlar. Bilhassa 13. yüzyılda Fars edebiyatının etkisiyle Türk kültür ve edebiyatına tesir etmiş olan bu kuşlar alegorik aşkın temsilcileridir. Uygur halk destanlarından Batur Destanları içerisinde yer alan Atoğlu Destanı'nda güvercin, Hurilika- Hemracan Destanı'nın iki çeşitlenmesinde ise bülbül kendisini göstermektedir:

Atoğlu Destanı'nda Atoğlu ve ağabeyleri her gün avdan eve döndüklerinde birilerinin yemek yapıp sofrayı donattığını görürler. Bir gün evde sırayla nöbet tutup yemekleri kimin yaptığını öğrenmeye karar verirler. Üç güvercinin üç kıza dönüşüp yemek yaptığını görürler. (Mehmet, 1999: 239).

Güvercinler burada olağanüstü özelliklerle ortaya çıkarlar. Önce güvercin olup ardından don değiştirerek kız haline gelirler. Bu kızlar destanın ilerleyen kısımlarında kahraman Atoğlu ve ağabeylerinin eşi olur. Güvercinlerden en güzel olanı kahraman için âşıklığın karşılığı olmuştur. Kahraman bu sevgili uğrunda cadıya karşı mücadeleler vererek kahramanlığını kanıtlar. Mücadele esnasında güvercin kızın cadının ayağına

fasülye dökerek düşmesine ve kahramanın onu yenmesine olanak sağlar. Dolayısıyla güvercin kız Atoğlu'nun yiğitliğini kanıtlamasında dolaylı yoldan yardımcılık fonksiyonu üstlenir.

Hurilika-Hemracan Destanı'nın ilk çeşitlenmesinde Hemracan babasının âşık olduğu bülbülü bulup kardeşleriyle beraber yurda dönerken hain kardeşleri onun gözlerini oyup kuyuya atarlar. Padişahın yanına getirilen bülbül feryat ederek padişaha seslenir ve sazcıları toplamasını, söyleyeceği şeyler olduğunu belirtir. Kendisini bin bir zorlukla Kaf Dağı'ndan getirip türlü belaları kovanın Hemracan olduğunu, iyiliğe karşı kötülük edenin onun iki ağabeyi olduğunu, onların Hemracan'ın ellerini bağlayıp gözlerini oyarak kuyuya attıklarını, iki oğlunun padişaha tuzak kurduğunu ve padişahın onlar yüzünden Hemracan'dan ayrı kaldığını söyler. Ardından onları kuyunun başına götürerek boğazında sakladığı gözleri çıkarıp Hemracan'ı gözlerine kavuşturur (İnayet, 2004: 467).

İkinci çeşitlenmede ise bu durum daha kısa tutulmuştur. Kuşun bülbül olduğu destanın giriş kısmında belirtilmiştir. Kuş, Hemra'nın ağabeyleri tarafından padişahın huzuruna getirilince Allah'a yalvarıp ondan konuşma izni ister. Sonra padişaha neden gülmediğini anlatmaya başlar. Kendisini alıp gelen kişinin iki oğlu tarafından kuyuya iki gözü oyularak atıldığını söyler. Bunun için gülmediğini, yas tuttuğunu bildirir. Saraydakileri kuyunun başına götürüp Hemra'nın gözlerini kanatları altından çıkarıp yeniden görmesini sağlar (İnayet, 1992: 203).

Her iki çeşitlenmede de ölüme terk edilen Hemra'nın durumu padişah tarafından âşık olunan bülbül tarafından izhar edilir. İlk çeşitlenmede bülbül doğrudan konuşmaya başlarken ikincisinde dinî yoğunluk görülür ve bülbül Allah'ın izni ile konuşmaya başlar. Yine benzer şekilde kuyuya atılan Hemra'nın gözlerini saklayıp yeniden görmesine olanak sağlamasıyla kahramana yardımcı kuş tipi olma özelliği gösterir.

***

Uygur halk destanlarında kuş tipine; Batur Destanları'ndan Atoğlu Destanı'nda, Çın Tömür Batur Destanı'nda ve Şim Tömür Batur Destanı'nda, Boz Körpeş-Karaköz Ayım Destanı'nda, Hurilika-Hemracan Destanı, Senuber ve Şah Adilhan Destanları'nda rastlanmıştır. Kuş tipleri kendi içerisinde kartal, turgay, zümrüdü anka, bülbül ve güvercin olmak üzere beşe ayrılır. Bu doğrultuda tespit edilen özellikler:

- Kartal ve turgay kuşları daha çok avcılık için eğitilen gözlemci ve haberci kuşlar olup kahramanı tehlikelerden korurlar, sadık ve vefalıdırlar.

- Anka kuşu talihin, mutluluğun ve bahtın simgesi olup hükümdarlık alametidir. Üzerine konduğu kahramana makam bahşeder.

- Zikredilen kuşlar elde edilemeyen ve göğün ön tepesinde uçan kuşlardır. Kahramanı gitmesi gereken en uzak mesafelere dahi en kısa sürede götürürler.

- Bülbül ve güvercin güzelliği ve zarafetiyle âşıklığın sembolüdür.

- Konuşabilen, kahramana yol gösteren ve kahramanın sözünden anlayan hayvanlardır.

3. Karşı Güç Konumundaki Kahraman Tipi

İnsanoğlu her zaman ideal olanın peşinde olmasına karşın 'her şey zıddıyla vardır' fikri ideal olmayanın da tanımını ortaya koyar. Tipler de toplumların sadece idealleriyle değil, inandığı değerleri, inançları, kültürleri ve kıymetleriyle bağlantılı olarak gelişir. Bu kıymetler karşısında istenmedik davranışlar sergileyen ve karşı güç olarak olumsuz düşman tiplerle karşılaşmak mümkündür. Bu olumsuz tipler gündelik hayatta da varlık gösteren 'düzenbaz ve hilekar' olarak tanımlanan bireylerdir. Dolayısıyla destan metinleri de bu tipleri barındırarak halkın bütün duygularının karşılık bulmasına olanak sağlanır.

Varoluşun esası olan; iyi ve kötü olguları, kâinattaki dengenin yansımasıdır. Destanlarda da ideal kahraman tipinin aydınlığına ve umut vericiliğine karşın istenmedik davranışlar sergileyen, halkın içindeki kin, nefret ve fesatlığı üzerinde toplayan karşı güç konumundaki düşman tipinin karanlık yüzünü göstermesi dikkat çekicidir. "*O, gelenekleri ve inançları yok sayan, düzene ve intizama uymayan; kendi zevki için değil toplumun kendisine yüklediği kötü özelliklerden dolayı düşman tipi olarak adı çıkandır"* (Özdemir, 2013: 249). Yani ideal kahraman ile karşı güç konumundaki düşman, bir milletin değer ölçütlerini ortaya koyar. İyi olanın değerinin anlaşılabilmesi için de düşman tipi ile destanda zıtlık dengesi oluşturulur.

Erdem sahibi ideal kahramanlar yurdu veya sevdiği için mücadeleler verirken sadece yiğitliklerini kullanırlar, karşı güç konumundaki düşman tipi ise kahraman karşısında menfî bir fonksiyon üstlenir. Karşı güç konumundaki düşman tipi, kahramanın hedeflerini gerçekleştirmesini engellemek ve onu zaferden men etmek için çalışandır. Karşı güç konumundaki düşman tipi olmadığı sürece ideal kahramanın varlığının ve gücünün bir önemi yoktur. Çünkü kahraman yiğitliğini gösterdiği müddetçe kahramandır. Düşman ne kadar güçlü olursa olsun, kahramana ne kadar zorluk çıkarırsa çıkarsın ideal kahraman her zaman için onu yenecek güç ve kudrete sahiptir. Zaten karşı güç konumundaki düşman tipinin, ideal kahraman tipini yenebilmesi mümkün değildir, karşı güç konumundaki düşman tipi onu yalnızca hileyle ya da derin uykuda iken esir edebilir. Düşmanı düşman yapan da onun bu hilebaz tipidir.

Mehmet Açа, *"Türk Kahramanlık Destanlarında İç Mücadele ve Yakın Akrabaları Tarafından İhanete Uğrayan Kahraman"* makalesinde düşman tiplerini; canavar, yer altı dünyasının hakimi Erlik, dünürlük, sömürücü-zulmedici kötü hanlar ve yabancı hanların işgalleri şeklinde sınıflandırır (Açа, 1999a: 23).

Bu sınıflandırma neredeyse dönemsel destan tipini yansıtır vaziyettedir. İlk iki düşman tipi arkaik destan metinlerinde daha sık görülür. Mitsel dönemin kalıntılarının hissedildiği destan metinlerinde; Oğuz Kağan Destanı'nda olduğu gibi; karşı güç konumundaki düşman tipi, yurda ve insanlara zarar veren canavar gergedandır. Şamanistik dönemin etkileri ile oluşan destan metinlerinde ise yeraltı ve yerüstü ruhlar görülür. Burada düşman tipini, yeraltı ruhları temsil eder ve mücadelede genellikle sihir ve büyü gibi olağanüstü öğeler yer alır. Son üç düşman tipinin yer aldığı mücadeleler daha realistik özellikler gösterir. Kahramanın sevgiliye kavuşma veya evlenme amacıyla yola çıkışında, yurdu koruma altına alma adına ve halkı ezen iktidara karşı verdiği mücadeleler inandırıcılık açısından ilk iki maddeye göre farklılık gösterir. Bunların yanında yakın akrabaların kimi zaman kıskançlık kimi zamanda iktidar için düşman tipine geçtiği ve ideal kahraman karşısında mücadeleler verdiği görülür.

Bu konuda Ülkü Kara Düzgün'ün düşman tipi tasnifi de büyük ehemmiyet arz eder. Ü. K. Düzgün, düşman tipini: olağanüstü ve olağan düşman tipi olmak üzere iki

başlığa ayırır. Olağanüstü düşman tipinin özelliklerini: fizikî olarak olağandışı büyüklükte olması, yeraltı âleminde yaşaması, sihir yeteneğine sahip olması, uçmak ve şekil değiştirmek gibi sıra dışı özelliklerinin bulunması, tıpkı ideal kahraman gibi kendi dünyasının liderliğini yapması, yeraltı âleminin yaratıkları gibi olması, ömürlerinin çok uzun sürmesi, hilekâr ve acımasız olması şeklinde maddeler halinde sıralar. Olağan düşman tipinin özelliklerini ise asil bir soyun temsilcisi olması, manevî değerlerden yoksun, halka zulmeden, iktidar ve mal-mülk hırsıyla donanmış kahramanlar olarak verir (2014: 641- 642). Bu tasnifte düşman tipinin de soylu oluşu dikkat çeker. İdeal kahraman sıradan, niteliksiz bir düşmanla mücadele etmeyi asla istemez. Bu durum onun şanına şan katacak bir durum olmadığı için kahraman yalnızca kendi gibi güçlü ve soylu düşmanları kendine rakip görür. *"Kahraman tipinin dövüştüğü insan ve diğer varlıkların cesaret, güç, kuvvet bakımlarından hiç de kahramanlardan aşağı olmadıkları görülmektedir. Onlar da sıradan insan değil kahramandırlar ancak destanlarda yansıtıldığı ve anlatıldığı gibi olumlu ve istendik olmayan değerleri taşımaları nedeniyle anlatılarda 'karşı kahraman' durumundadırlar"*(Çobanoğlu, 2015: 103).

İdeal kahramanın karşısına çıkan düşman tipleri dönemsel farklılıklara ve toplum algısındaki değişmelere bağlı olarak bir takım niteliklere sahip olurlar. Karşı güç konumundaki düşman tiplerini Uygur halk destanlarında olağanüstü ve olağan düşman tipleri olarak ele almak mümkündür. Olağan düşman tipleri tıpkı diğer kahramanlar gibi olağan özellikler gösteren ve hileleri dışında yiğitlik yönünden kolayca baş edilebilen kahramanlardır. Ancak olağanüstü kahramanlarda sihir, büyü, don değiştirme gibi olayların yaşanması kahramanı, karşı güç konumundaki düşman tipini yenmekte zorlar.

3.1. Olağan Düşman Tipi

Kahramanlık destanlarında karşı güç konumundaki düşman tiplerinin, kahramana veya topluma karşı savaş açması, acımasızlığı ve zalimliği temelde bağımsızlık adına verilen hâkimiyet mücadelelerine, töreye karşı gelmeye, dinî çatışmalara yahut kültürel anlaşmazlıklara dayanır. Aşk destanlarında ise bu durum daha farklı bir hal kazanır. Burada genellikle âşıkları ayırmak adına zalim anne-babanın sunduğu statü, ekonomik durum (başlık parası) ve coğrafî nedenler (sürgün) ile aile eşrafından kişilerin/ hain

kardeşlerin hakimiyet adına giriştikleri oyunlar etkilidir. Aile dışından ise rakip olarak değerlendirilen ve sevgiliyi âşığın elinden almak isteyen üçüncü kişi karşı güç konumundaki düşman tipinin karşılığıdır.

3.1.1. Aile İçinde Yer Alan Düşman

Aşk destanlarında düşmanlık genellikle aynı gün veya aynı anda doğan kız ve erkeğin –ki bunlar genelde ava çıkmış şah ve vezirin çocuklarıdır- kaderlerinin bir olduğuna inanılarak oluşturulan ahitnamelerdeki sözlerden geri dönülmesiyle başlar. Yahut aile içinde kıskançlık ve nefretin esiri olmuş bireylerin kahramanı öldürmek, acı çektirmek amacıyla gerçekleştirdiği düşmanlık söz konusudur.

Garip ile Senem Destanı'nda kahramanların babaları ava çıktığı sırada padişah rüyasında bir çift kuş gördüğünü söyleyince tabirciler bunun evlat müjdesi olduğunu söyler. Bunun özerine şah ve vezir bir ahitname imzalayarak oğul ve kızları olursa evlendirmeye söz verirler. Ardından kahramanların doğum haberi gelir. Fakat o sırada Garip'in babası ölür ve Garip'in babasının ölmesi sonucu yetim kalır. Yıllar geçip çocuklar olgunluk çağına geldiğinde şah kızını Garip ile evlendirmek istediği esnada *"Sultan Ayım kızarak: "Bu ne namussuzluk böyle, Garip babasız bir yetim çocuktur. Yetim bir çocuğa Şah neslinden kız verilir mi?" dedi. Padişah: "Vezir Hasan hayattayken ahitname yazmıştık, ahitnameyi bozmama konusunda mühürlü yazılı söz vermiştik, şimdi el cemaate nasıl cevap veririz." dedi. Sultan Ayim: "O geçmişteki laftır, aradan 18 sene geçip gitmiştir, ahitname akıllardan çıkıştır. Yazıyı yırtıp atalım, iş tamam" diye padişahı bu işten soğuttu."* (İnayet, 2004: 207). Zalim anne Sultan Ayım sevgililerin kavuşmasını statü farkına bağlı olarak engellemek isteyen karşı güç konumundaki düşman tipidir. Bununla da yetinmeyen zalim anne, Garip'i yurttan sürgün ettirir.

Tahir ile Zühre Destanı'nda da Garip ile Senem Destanı ile örtüşen bir yapı görülür. Akhan ile Karahan birlikte ava çıkarlar. Yolda karşılaştıkları geyiğin bir anlamı olduğunu düşünerek bir ahitname imzalarlar. Bu ahde göre oğul ve kızları olursa evlendireceklerdir. O sırada kahramanların doğum haberi gelir. Akhan'ın bir oğlu Karahan'ın bir kızı olur. Evladına kavuşmaya giden Akhan yolda ölür ve onun oğluna da Karahan bakar, büyütür. Karahan, Akhan'a verdiği akdi unutup Zühre'yi Kara

Batur'a vermek zorunda kalır (İnayet, 2004: 259-262). Sevgilileri ayıran Karahan aile içinden biri olarak engeli koyandır. Destanın başından itibaren isim sembolizasyonu ile karşı güç konumundaki düşman tipi sezdirilmeye çalışılır. Ak sözcüğü ile iyi bir bey, kara ile zalim ve gaddar bir beyin var olduğu şeklinde düalistlik ortaya koyulur. Kahramanların doğumunda geçen *"Karahan ile Akhan memnuniyetle el sıkıştılar... Kim bu ahde vefa etmeyip cefa etse, onun yüzü iki âlemde kara olsun"* (İnayet, 2004: 259) ifadelerinden Karahan'ın kötülüğün simgecisi olup bu ahde vefa etmeyeceğinin ipucu verilir.

Tahir ile Zühre has bahçede eğlenirken bir cadı kadın onları görüp hemen Kara Batur'a gidip durumu anlatır. Ardından olayın gerçekliğini öğrenerek padişaha Zühre'yi şikâyet eder. Söylenenler doğru çıkınca Karahan cellatlarına Tahir'i öldürtmek ister. Zühre'nin ağıtlar içinde söylediği *"Bu kavak uzun kavak/ Dibinden kesmek gerek/ Dibinden kestikten sonra/ Sandık yaptırmak gerek/ sandık yaptırdıktan sonra/ Tahir'i koymak gerek/ Tahir'i koyduktan sonra/ Nehre bırakmak gerek"* (İnayet, 2004: 263) sözler etkili olur. Şah onu öldürmek yerine sandık içinde sürgüne gönderir.

Aradan geçen zamanla Tahir yurda yeniden döner ve Karahan, Tahir'in Zühre ile has bahçede olduğunu öğrenir. Üç yüz celladı Tahir'i öldürmeleri için gönderir. Bu sırada Zühre babasına Tahir'i affetmesi için yalvarır. Karahan kızını dinleyip Tahir'i ona verdiğini söyleyerek onu kandırır. Tahir'e verdiğini söylese de bu esnada Tahir ölüdür. Zühre sevinçle dışarı çıktığında dört parça edilen Tahir'in darağacındaki bedenini görür (İnayet, 2004: 274-275). Zalim baba figürü ile Karahan kızına düzenbazlık yaparak âşığı ile arasındaki bağı koparmaya çalışır. Hile ile zafer kazanmaya çalışma durumu karşı güç konumundaki düşman tipinin temel özelliklerindendir.

Karahan bununla da kalmayıp destan sonunda aynı mezar içinde ölen sevgililerin ve Zühre için ölen Kara Batur'un haberini alır. Bunun üzerine Karahan, Kara Batur'un Tahir ile Zühre arasına defnedilmesini uygun görür. *" Kara Batur'un hakkı var idi. Onu Tahir ile Zühre arasına defnedin"* (İnayet, 2004: 276) sözleriyle sevgililerin öteki dünyada kavuşmalarını da engeller.

Boz Yiğit ile Sahipcamal Destanı'nın her iki çeşitlenmesinde de aynı yapı söz konusudur. Düşman tipi sevgilileri ayırmak ve Sahipcamal'ı bir beyzadeye vermek

isteyen aile içinden zalim baba tipidir. Destan sonunda düşmanın hile ile kahramanı öldürüp zafere ulaştığı görülür.

Cariyeler içinde saraya bakan iftiracı bir kız vardır. Boz Yiğit'in gelip Sahipcamal'ın sarayına girdiğini bire dokuz katarak hana haber verir. Han öfkelenip sarayı kuşatır. Cellatlara Boz Yiğit'i öldürmeleri için emir verir. Boz Yiğit karşısında çıkan her düşman askerini öldürünce üç gün sonra şah tek başına yüz yirmi sekiz adamı birden öldüren Boz Yiğit'in karşısına bu kez on beş bin asker gönderme kararı alır. Şah, onu savaşarak öldüremeyeceğini, kahraman biri olduğunu anlayınca hile ile öldürmeye karar verir. Tellal çıkarıp kızını Boz Yiğit'e vermeye karar verdiğini ve şehir ahalisine toy vermek istediğini duyurur. Boz Yiğit çağırılıp düğün başlatılır. Boz Yiğit toy meydanına geldiğinde kılıç ve hançerleri saklayıp ona ardı ardına boza ve şarap içirip sarhoş ederler (Mehmet, 2011: 305-323; Çatık Karadağ, 2006:18-25). İftira ve hile kahramanın sevgiliye kavuşmasını engellemek isteyen karşı güç konumundaki düşman tipinin kullandığı iki unsurdur. Türk destanlarında kahramanın düşman tipi tarafından genellikle uyku ve sarhoşluk halinde yakalanıp esir edildiği yahut zehirlenerek öldürüldüğü görülür.

Boz Yiğit, yaşlı bir dedenin evinde saklanırken Sahipcamal'ın sürekli bu dedenin evine gelip gittiğini gören düşmanlar şaha haberi iletirler. Han bunu duyup dedeyi çağırıp Boz Yiğit'i yakalarsa kendisini ödüllendireceğini söyler ve Dede, Boz Yiğit'e bayıltıcı ilaç verip saraydakileri çağırır. Yakalanan Boz Yiğit ayağına zincir vurulup zindana atılır. Boz Yiğit'in el ve ayakları zincirlenmiş halde darağacına asılır ve emri verilir. Boz Yiğit'in başı bedeninden ayırılır (Mehmet, 2011: 329-341; Çatık Karadağ, 2006: 27-31). Öncelikle kahramana ihanet eden ve onu ölüme sürükleyen kişi sevgilinin güvendiği ihtiyar bir dededir. Ancak sevgilinin babası bir düşman tipi hilekârlığı ile onu altın ve gümüş vaatleriyle kandırarak elinden Boz Yiğit'i alır. Acımasızca derhal idam ettirir.

Boz Körpeş Karaköz Ayim Destanı'nın, Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1.) çeşitlenmesinde yer alan hilekar kadın sevgilinin ağabeyi Bayağıl'ın karısı Fatma'dır. Olayların başlangıcı Fatma'nın, Boz Körpeş'e duyduğu hislerdir. Ancak Fatma'nın hilekar düşman tipi olarak Karaköz Ayim'in babasına ve ağabeyine yalanlar söyleyerek Boz Körpeş'e düşman etmesi sonucu kahramanın ölümüne uzanır. Fatma destanda 'cırtlak sesli kadın olarak anılır ve tasviri *"yürü kara, karga burun, dağınık saç, dişi ala*

doğan gibi otururdu gözü aç. Konuşuyor sanki köpek gibi hırıldayarak" (İnayet, 2013: 64) şeklinde yapılır. Bu tasvir karşı güç konumundaki düşman tipinin olağanca kötü görünüşüyle uyum sağlar.

Fatma sofrayı donatıp bir hile ile Boz Körpeş'i evine çağırır ve iltifatlar etmeye başlar, kendisinde gönlü olduğunu söyler. Boz Körpeş, Karaköz Ayım ile evleneceğini söyleyince Fatma öfkelenip kayınbabası Suyağıl'a ve eşi Bayağıl'a a giderek gerçeği çarpıtarak anlatır. Boz Körpeş'e iftira atar. Ertesi gün Suyağıl ve Bayağıl, Boz Körpeş'i bir güreş meydanında yenerek öldürme planları yapar. Bayağıl, Boz Körpeş'in karşısına hileyle kimi çıkarırsa çıkarsın yiğitlerin hiç biri ona denk gelemez. Aradan birkaç gün geçer. Bayağıl babası ile beraber yine bir hile bulur. Boz Körpeş kılıcını, ok ve yayını alıp Bayağıl ile ormana gider. Bayağıl tuvalete gitme bahanesi ile saklanıp ağaçların arasından zehirli bir ok ile Boz Körpeş'i kasığından yaralar. Atı onu Vitirek'e götürür. Bunu öğrenen Bayağıl, babası ile adamlarını alıp yola koyulur. Onlar Vitirek'e gittiğinde zehirlenen Boz Körpeş yarı canlı halde yatar. Bu halinden faydalanmak isteyen Suyağıl kılıcını çıkarıp Boz Körpeş'in boynuna vurur. Bununla da yetinmeyip onun vücudunu parçalara ayırır ve adamlarına Boz Körpeş'in parçalarını kavak ağacının dallarına asmalarını emreder (İnayet, 2013: 64-79).

Destanda karşı güç konumundaki düşman tipi Fatma iken diğer kahramanları yönlendirerek sevgilinin babasını ve ağabeyini de Boz Körpeş'e düşman eder. Bu süreçten sonra Bayağıl ve Suyağıl kahramanın ölümü için bir takım planlar yapar. Düşman tipi eylemlerini daha bilinçli olarak gerçekleştirir. Yenilme durumunu da düşünerek hareket eder. Öncelikle güç ile yenmeye çalışırlar. Ancak bu yola kahramanı öldüremeyeceğini görünce bir hile düşünür. Kahramanı kandırarak ölüme götürür. Ardından acımasız oluşuyla dikkat çeken karşı güç konumundaki düşman tipi, kahramanın vücudunu birbirinden ayırır.

Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da padişah düşünde gördüğü bülbüle âşık olur. Hemen oğullarını çağırıp üç ay içinde bülbülü bulmalarını ister. Üç kardeşte bülbülü bulup babasının takdirini kazanmak için hazırlanıp sefere çıkar. Bu destan metninde hain ağabeylerin amacı kahramanı saf dışı tutarak tahta oturmaktır. Bu sebeple verilen göreve Askerşah ile Nurdunşah, Hemracan'a duyurmadan gizli bir şekilde yola çıkarlar.

Metinde geçen *"Askerşah ile Nurdunşah küçük kardeşi Hemracan'ı kıskanarak ona duyurmadan gizlice yola koyulurlar. Elkıssa: Hemracan durumu öğrendikten sonra, o da baba hizmeti için canını feda etmek istedi. On gün sonra yola koyulup üç yol ağzında kardeşlerine yetişti"* (İnayet, 2004: 445) cümleleri ağabeylerinin kahramana duydukları kıskançlık neden beklemediklerini açıklar niteliktedir. Hemracan yol ayrımında hain ağabeylere yetişir. Askerşah ile Nurdunşah hileye başvurup Hemracan'ı ortadan kaldırmaya karar verirler. Kahramanı yiğitçe yenemeyecek olan hain kardeşlerin onu hile ile yok etmeye çalışmaları önemlidir. Bu hilede Askerşah ile Nurdunşah Her birimiz bir yola girip bülbülü arayacağız, hangi yola koyulacağımızı büyükten başlayarak seçeceğiz derler ve Hemracan buna razı olur. *"Askerşah 'gidişi var dönüşü de var' yoluna, Nurdunşah 'gidişi var dönüşü hem var hem yok yoluna', Hemracan ise "Ya Rabbim" diyerek gidişi var dönüşü yok yoluna yiğitçe adım attı."* (İnayet, 2004: 445). Kahramanı gidişi olup dönüşü olmayan yola sokmaları ondan edebiyen kurtulmak istemeleri için bir çare olmuştur.

Destan sonunda Hemracan bülbülü eline kondurup kardeşlerinden ayrıldığı yol ayrımına gelir. Hemracan'ın ağabeyleri ise hiçbir şey bulamadan sonunda bir şehirde buluşurlar. Bir süre keyif sürüp ellerindeki para bitince Askerşah bir lokantada ateş yakmaya, Nurdunşah bulaşık yıkamaya başlar. Hemracan onları bulup lokanta sahibine ağabeylerinin borcunu öder ve kardeşleri ile yola koyulur. Yorulan Hemracan kuyu kenarında dinlenirken onu kıskanan ağabeyleri bülbülü götürüp babalarının takdirini kazanmak isterler. Bu sebeple kıskanç hain kardeşlerin kötü niyetleri *" İki kardeş birbirlerine danıştılar. Askerşah: "Biz hangi yüzümüz kaldı ki babamıza dönelim? Bülbülü Hemra bulmuş, siz büyükler ne yaptınız derse ayıp değil mi? İyisi Hemra'nın iki gözünü oyup onu kuyuya bırakalım, bülbülü ikimiz bulduk diye babamızın takdirini kazanalım" dedi. Nurdunşah bu fikri kabul etti"* cümlelerinden açık bir şekilde belli olur (İnayet, 2004: 465). Kahramanın iyiliğine karşın ağabeyleri kötülükten vazgeçmez. Hemracan'ın gözlerini oyup bülbüle yedirirler ve onu kuyuya atarlar. Hemracan'ın feryatlarına kulak vermeden bülbülü de alarak yola koyulurlar.

Günler sonra babalarının huzuruna çıkıp Hemracan'ın gidişi olup dönüşü olmayan yola girdiğini söylerler. Bu husus Türk dünyası destan ve halk hikâyelerinde sıkça kullanılan babayı aldatma olgusu ile örtüşür. En belirgin örneğini kanlı gömlek ile Yusuf-Züleyha'da görmek mümkündür. Ancak destan metninde;

Bülbül kendisini Kaf Dağı'ndan getirip türlü belaları kovanın Hemracan olduğunu, iki ağabeyinin gözlerini oyarak kuyuya attıklarını söyler. Oğulları yalana başvurup hayvanın sözüne inanmamasını istese de bülbül şahı ve Hemracan'ın atıldığı kuyuya götürür ve Hemra'yı kurtarır. Destan sonunda Hemra'nın gözlerine kavuşmasını sağlayan sevgili Hurilika devlerine Hemracan'ın iki kardeşini alıp yedi kat gökten yere atıp öldürmelerini emreder. Ancak Hemracan onları affeder (İnayet, 2004: 466-474). Düşman tipi kardeşler hilekar ve yalancı olarak yaptıkları hatalardan ders almayan ve içlerinde kıskançlıkla etrafa kötülük saçan bireylerdir.

Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda bir gün Hemra'nın babası rüyasında bir bülbül görür ve ona âşık olur. Aradan beş- altı yıl geçer. Padişah bu kuşun hasretinden ağlar durur. Bir süre sonra üç büyük oğlu bu görevi yapmak için yola çıkarlar. Beş altı gün geçince küçük oğlan Hemracan babasına ağabeylerinin bu işi tamamlayamayacağını, kendisinin de onlarla gitmek istediğini, bunu başaracağını belirtir. Padişah başta rıza göstermese de Hemra'nın ısrarlarına dayanamaz. Ağabeylerinin ardına salar. *"Ey oğlum Hemracan, sözlerine memnun oldum. (Ancak) sen küçüksün. Ağabeylerin güçlü ve iyi insanlar değiller. Senin ağabeylerinle olmandan endişeleniyorum"* (İnayet, 1992: 191) sözleri kahramanın ağabeyleri tarafından saf dışı tutulmak istediğinin göstergesidir. Karşı güç konumunda yer alan düşman tipi kardeşlerin, babaları tarafından 'güçlü ve iyi insanlar değiller' şeklinde tanıtılmaları ve küçük kahramanın ağabeyleri yanında olmasından endişe duyması ağabeylerin tehlike arz ettiğinin habercisidir. Nitekim yol ayrımında ağabeylerine yetişen kahramanı hain kardeşler hile ile gidişi olup dönüşü olmayan yola sokarlar. *"Bu dört kardeş yazı hakkında birbirlerine danışırlar. Büyük ağabeyleri varır gelir yola gireceğini söyler. Diğerlerinin de başka yollara girmelerini, Hemracan'ın varır gelmez yola girmesini ister.*" (İnayet, 1992: 192). Büyük ağabeyin hile ile Hemra'dan kurtulmak istemesi ve varır gelmez yola göndermesini önem arz eder. Çünkü bu en büyük olması Türk devlet anlayışına göre tahtın sahibi olma hakkını doğurur. Taht sırası kendisindedir ve iyi huylu, yetenekli Hemra'nın bu görevi başarmasını istemez.

Destanın sonunda Hemra bülbüle kavuşunca ağabeylerinden ayrıldığı üç yol ağzına gelir. Hiçbirinin gelmediğini görünce ağabeylerine ulaşmak için diğer yollara da girer. Bir ocağa ateş atarken ve mutfakta gördüğü ağabeylerinin sahiplerine borçlarını ödeyerek onları alıp yurt yolunu tutar. Bir kuyunun yanına geldiklerinde ağabeyleri

kendi aralarında konuşup babalarının âşık olduğu kuşu Hemra götürürse kendilerinin heba olacağını düşünürler. Bu sebeple Hemra'nın yardımlarına rağmen ağabeylerinin kıskançlıkları destan metninde şu şekilde geçer: *" O ağabeyleri fikir birliği etti. " Babama âşık olduğu kuşu Hemra alıp varırsa biz heba oluruz padişahlığını ona verir. Bunu kuyuya atıp biz kuşu alıp gitsek babamızın önüne koysak babamız hoş olur"* (İnayet, 1992: 203). Hemra'nın iki gözünü oyup kuyuya atarlar. Kuşu alıp yurtlarına dönen ağabeyler babalarına teslim eder. Ancak bülbül kendisini alıp gelen kişinin iki oğlu tarafından kuyuya iki gözü oyularak atıldığını söyleyip gerçeği ortaya çıkarır. Böylelikle yalancı düşman tipler istedikleri sonuca ulaşamaz ve yenilirler.

Şehzade Nizamettin ve Melike Rena Destanı'nda karşı güç konumundaki düşman tipi zalim babadır. Ancak babanın zalimliği sevgilileri ayırmak istemesinden değil 'namus' kavramının korunamamasından kaynaklıdır.

Melike sınadığı Şehzade Nizamettin ile arasında bir nikah yaparak onun başlık parası getirmesini ancak bu şekilde babasının karşısına çıkabileceğini belirtir. Şehzade Nizamettin ertesi sabah Melike ile vedalaşıp yola çıkmak için has bahçeye gelir. Bu esnada Melike'in babası has bahçede onun, delikanlıyı iki kulağından tutarak öpmekte olduğunu görür ve onları ölüme mahkum eder. Dört cellat gelip Melike'yi Digistan pazarına idama götürür. Ancak Melike'yi darağacına astıklarını sırada darağacının ipi kopar. Padişah bunun üzerine atalardan kalan bir minareden atmalarını ferman eder. Melike'ye haksız yere ölüm cezası verdiyse sağ kalacağını söyler (İnayet, 2014: 396-420). Düşman baba tipi yaşanan olaylara Melike'nin kurtulmasına rağmen sözünden dönmez. Türk kültür hayatının ve inanışının önemli kavramlarından olan namus padişahın ahlakî yolsuzluk karşısında ki duruşunu verir. bu duruşu padişahı düşman tipine sokmaz ancak sevgilileri dinlemeden ölüm kararı vermesi ve kızının masum olduğunu anladıktan sonra şehzadeyi öldürmek istemesi onun zalim düşman baba tipinde ele alınmasına neden olur.

Aile içerisinde anne ve babanın düşmanlığı dışında kardeş düşmanlığı da yaygındır. İktidar ya da söz sahibi olmak isteyen kardeşlerin genellikle başarı, hüner ve olağanüstü özellikler gösteren küçük kardeşlerine duydukları kin, nefret ve kıskançlık sonucu kahramanı öldürmek istemeleri söz konusudur. Bu düşman tipi kardeşler genellikle birlikte çıktıkları yoldan en küçük çocuk olmadan döner ve babalarına ölüm haberi getirirler.

Göroğlu Destanı'nda kahraman içteki düşman tipi ile dış düşman Şahtar Şah'ın yurdunu ele geçirmek yola çıktıklarında karşılaşılır. Göroğlu'nun kardeşi, Ahmet Han yurtları Çembil'in başında kimsenin olmadığını söyleyerek Havaz'ın yurda dönmesini ister Göroğlu kardeşi Ahmet Han'ın bu teklifine kızar ve ceza olarak sakalı ağarmış ama gönlü ağarmamış ağabeyi Ahmet Han'ı şehri korumaya gönderir. İnsanlar önünde utanan Ahmet Han kırk yiğidini alıp geri döner (Mehmet, 2011: 141-143). Bu utanç üzerine Ahmet Han, onu yok edeceğine dair yemin ederek Göroğlu'nun karşısında yer alan karşı güç konumundaki düşman tipi olduğunu gösterir. Ahmet Han'ın bu yemini 'kardeş ihaneti'nin karşılığıdır. Yurda dönen Ahmet Han işittiği kötü sözler karşısında Göroğlu'nun tahtını ele geçirerek Göroğlu'nun eşi Ağa Yunus Peri'yi ve Havaz'ın eşi Zeynepşah Ayimi ile onun iki çocuğunu yurttan sürer. Düşman tipi için Göroğlu'nun söylediği 'sakalı ağarmış ama gönlü ağarmamış' ifadesi Ahmet Han'ın kalbinin kötülüğünün fikirlerine yansıdığını ve bu sebeple Havaz'ı saf dışı bırakmak istediğini düşündürür.

Yusuf-Züleyha Destanı'nda sekiz yaşında bir çocuk olan Yusuf'un, babası tarafından çok sevilmesi hain ağabeylerinin kıskançlık ve hasetle planlar yapmasına neden olur. Onu ölüme götürmek için öncelikle bir plan yaparak babalarından küçük kardeşi uzaklaştırırlar.

Şemun ve kardeşleri Yusuf'u öldürmek için sözleşirler. İçlerinden bir diğeri ise Yusuf'u alıp kıra götürerek öldürme fikrini öne sürer. Toplanıp tatlı sözlerle Yusuf'un gönlünü alırlar. Babalarından izin almasını tembihlerler. Yusuf ağabeylerine inanır ve babasından izin ister. Yakup Aleyhisselam yanından ayrılmamasını dilese de Yusuf'u isteğinden vazgeçiremez. Yakup Aleyhisselam onu önce Allah'a sonra oğullarına emanet eder. Oğullarını şeytana uymamaları ve babalık hakkını unutmamaları konusunda uyarır (Arpacık, 1998: 136). Yaptıkları planı riyakarlıkla uygulayan kardeşler Yusuf'u babasının yanından koparmayı başarırlar ve kır yolunu tutarlar.

Yakup Aleyhisselam'ın artık kendilerini görmeyeceğini düşünen kardeşler onu hırpalarlar ve çöle götürürler. Çölde ellerini, ayaklarını bağlayıp bıçağı boynuna dayarlar. O sırada gaipten bir ses gelir. Bir peygamber oğlunu haksız yere öldürmenin reva olmadığını, ona zarar verirlerse Allahü Teâlâ'nın kendilerine gazap edeceğini söyler. Bu sesten korkan hain kardeşler Yusuf'u ormana götürür. Burada da onu aşağılayıp ellerini, ayaklarını bağlayıp yerde sürüklerler. Otlar Yusuf'un bedenini keser.

Gömleği kana boyanır. Ağabeyleri yine bıçağı ellerine alırlar. Yine bir yerlerden ses gelir bu sesten ürken kardeşler başka bir yere giderler. Yusuf yalvardıkça ağabeyi Robiro, Şemun tokat atar. Hiçbiri acımaz. Bu sırada Yehuda'nın gönlü yumuşar ve kardeşlerine ölüm dışında bir ceza vermelerini söyler. Mısır yolunda Şeddad'ın yaptırdığı kuyuya atmakta karar kılarlar. Kırk kulaç derinliğindeki bu kuyuya Yusuf'un beline bir kemer bağlayıp indirecekleri bir sırada ağabeylerinden biri bıçakla gelip kemendi keser (Arpacık, 1998: 142-154). Hain kardeşler babalarının yüzüne gülüp arkadaş iş çevirme peşindedirler. Yaptıkları karşısında Allah'tan gelen ilahî bir ses ile irkilen ve tedirgin olan hain kardeşlerin her ne kadar Allah korkusu olduğunu düşündürse de bir insanı, peygamber oğlunu öldürmek istemeleri onların bu korkudan çok uzak olduklarını ortaya koyar.

Destanda bir kez daha düşman tiplerinin riyakârlıkları görülür. Yusuf'ı babasından ayıran kardeşleri babalarını görünce ah çekip Yusuf'u bir kurdun yediğini ve gömleğini bulduklarını söylerler. Yakup Aleyhisselam gömleği eline alır ve kurdun neden gömleğe acıyıp onu parçalamadığını sorar. Fakat istediği yanıtı alamaz. Ardından sözde kardeşlerini bulmak için yeniden kır yolunu tutarlar. Tesadüfen yavrusunu arayan bir kurt görürler. Kurnazlık ve hile ile tutup onun ağzına vururlar ve babalarının Yusuf'u yiyen kurt olarak getirirler. Yakup Aleyhisselam kurda oğlunu neden yediğini sorunca kurt dile gelip *"Ey Yakup' peygamberin etini yemek bize haramdır. Her ne kadar hayvan da olsak peygamberi biliriz"* diyerek kendini savunur. Bunun üzerine Yakup peygamber ağzının neden kan olduğunu sorunca oğullarına yavrusunu sorduktan sonra dişini kırıp buraya getirdiklerini anlatır (Arpacık, 1998: 155-158). Karşı güç konumundaki düşman tipi sadece kendi kardeşine değil hayvanlara da zarar verecek kadar basit karakterde ve zalim yapıdadır. Yusuf'a gücü yetmeyen kardeşler yalan sözlerle bir peygamber babayı kandırmak isterler. Olağanüstü bir şekilde kurdun konuşması düşman tiplerinin yalanını ortaya çıkarır. Kanlı gömlek de Türk edebiyatında kardeşlerin rakip olarak gördükleri ve ortadan kaldırmak istedikleri kahramanın ölümünü babalarına kanıtlamak üzere getirdikleri bir sembol olarak benimsenerek anlatılarda kullanılmıştır.

3.1.2. Yurdun Dışında Yer Alan Düşman

Kahramanlık destanlarından; Abdurrahman Han, Nozugum, Seyit Noçi ve Gülendem Destanları bağımsızlık adına verilen mücadelelerin ideal kahramanları adına

oluşturulan destanlardır. Abdurrahman Han, Nozugum, Seyit Noçi ve Gülendem Uygur Türkleri'nin nefes aldığı toprakları hâkimiyetine alıp onları kendilerine esir etmek isteyen zalim Çin beylerine ve askerlerine karşı yurdun dirliğini, birliğini ve namusunu korumak adına mücadele ederler. Çinli yönetici ve beyler, Türk hanlarının veya beylerinin töreleri gereği özenle yerine getirdiği yöneticilik vazifesinin tam aksine yağmacılık anlayışı üzerine kurulu vurmalı, öldürmeli politikaları ile ideal kahramana zıt bir figür çizerler.

Abdurahaman Han Hoca(1.1.1)'da töreye riayet etmeyen ve başkaldıran hain düşman tipi İsmail'dir. İdeal kahraman Abdurrahman Han, Piyalma'da Çinli düşmanla savaşırken içerde ise kırk birinci yiğidi –yedi yaşından beri yetiştirdiği- İsmail ile karşı mücadele verir. Düşman tipler, kötü, kara yüzlü, çirkin, ürkütücü gibi sıfatlarla anılırlar. İsmail'in *" ... gözü aladır, dişleri de karadır"* (İnayet, 2004: 105) şeklinde tasvir edilmesi itibariyle de kötüyü ve kötülüğü çağrıştırır.

Düşman saflarına elçi olarak giden İsmail'i düşmanlar başı Ambal karşılar. Aslında bir Çinli olan İsmail'e kandaş olduklarını, babasını ve ağabeyini Hoca neslinin öldürdüğünü söylerek onu hediyelere, altınlara boğar. İsmail bunlara kanıp Abdurrahman Han ile gönül bağını kopartır. Düşmana, Abdurrahman Han'ın başını getireceğini söyler. Yeniden Abdurrahman Han'ın yanına dönen İsmail'in kötü niyeti sezen Abdurrahman Han, İsmail'den gizli savaşı başlatır. Ak boz rahvan atına binip üç taarruz gerçekleştirir. İlk taarruzda seksen askeri yok ederler. İkinci ve üçüncü taarruzda yüzlerce ceset dizerler. Bu sırada uyanan İsmail Piyalma'nın patika yolunda kahramanın omzuna ok atıp Abdurrahman Han'ı öldürür (İnayet, 2004: 102-109). İsmail, töreye ve ahlaka uymayan davranışlar içine girerek yıllarca ekmeğini yediği Abdurrahman Han'a ihanet eden düşman tipidir. Altın ve gümüşe tamah ederek düşman safına geçer. Bu davranışın karşılığı töreye göre ölümdür ve hain İsmail halkın eline teslim edilerek ölümü istenir.

Dışta mücadele verilen düşman Çin ordusudur. Ancak bir topluluk olduğu için düşmana karşı net bir bilgi yer almaz. Kahraman yurdu ele geçiren Çinliler nezdinde vali Ambal ile mücadele eder. Ambal gördüğü düş neticesinde tahtına Abdurrahman Han'ın göz diktiğini düşünerek hiçbir şeyden bilgisi olmayan babanı alıp sorguya çeker. *"... kızdırılan iğneyi onun tırnaklarına sokturdu. Bakır leğeni ısıttırıp göğsünü dağlattı"* (İnayet, 2004: 99) sözleri düşmanın acımasızlığını gösterir. İsmail'in önüne

altın, inci koyarak onun yetiştiği toplumdan gönül bağını koparmak istemesi de karşı güç konumundaki düşman tipinin düzenbaz ve hilekar oluşunu ortaya koyar.

Abdurrahman Hoca (1.1.2.)'da geçen *"Ambal, Hoten'de müslüman bırakmamış, Yarkent yağma edilip harabeye dönderilmiş", "ambal vatanınızı işgal ederse sadece vergi almakla kalmayıp bir tek kuruş malınızı dahi bırakmayacak"* (Özkan, 1989: 163-164) ifadeleri düşman tipinin yurda ve halka verdiği zararı gösterir. Dış güç durumundaki düşman tipi kahramana bireysel saldırı yapmaktan çok topluma ve yurda zarar veren kişidir.

Hacı hazretleri ve Abdurrahman Han (1.1.3.)'da ise düşman ambal kötü çıkan bir fal neticesinde kahramanın babasını sorguya çekip oğlunu ister. *"Çinliler; 'biricik oğlun varmış, onu bize teslim et öldürüp dünya malını biz alalım, senin oğlun öbür dünyayı kazansın"* (Özkan, 1989: 165) ifadelerini kullanır. Kahramanın ne denli ahiret inancı varsa düşman o denli bu dünyanın insanıdır. Tahtını kaybetme korkusuyla halkına zarar veren yönetici olan ambal, Abdurrahman Han Destanı'nın her üç çeşitlenmesinde de karşı güç konumundaki düşman tipidir.

Batur Destanları'nın üç çeşitlenmesinde de düşman tipi kız kahraman ile evlenmek isteyen bir şehzadedir. Akulambedihan (1.2.1.)'da Akulambedihan'ın, düşmanı yedi başlı Yalmavuz'un oğlu Nögestihan'dır. Yalmavuz ona, Akulambedihan adlı padişahın dünyada eşsiz güzelliğe sahip Mehtumhan adlı bir kız kardeşi olduğunu ve o kızla evlenmenin bir çaresini bulmasını emreder. Nögestihan bir gün Akulambedihan'ın avda olduğunu öğrenince ordusuyla gelip Mehtumhan'ı kaçırır. Ve Mehtumhan ile evlenir (Mehmet, 1999: 210-214).

Çın Tömür (1.2.3.)'de Çın Tömür kız kardeşini isteyen şehzade ile mücadeleye tutuşur. Şehzadenin askerleri tam olarak yok olacakken Sancu padişahının askerleri yetişir. Çın Tömür'ün üzerine karga gibi saldırırlar. Bu karışıklıktan yararlanan Ozmuh, Mahtumsula'yı yakalayıp kollarını, ayaklarını bağlayıp kaçırır. Mahtumsulayı ele geçirince kırk gün kırk gece düğün yapar ve zorla nikâhına alır. (İnayet, 2004: 161-164).

Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da padişahın biri bir gün nehir kenarında kıp giden Mehtimsile'nin saçlarını bulur ve onu ağabeyinden almak için yola çıkar. Şim Tömür kardeşini vermek istemeyince bir savaş başlar. O sırada Mehtimsile'yi alıp sarayına götürür. Büyük bir düğün yapar (Mehmet, 1999: 226-227).

Her üç çeşitlenmede de düşman kahramanın kız kardeşine göz koyan padişah veya şehzadedir. Sevgiliyi ağabeyinin elinden zorla ve zorbalıkla alan karşı güç konumundaki düşman tipi kız kahramanı kaçırarak eşi yapar. Bu Türk örf-âdetleri gereğince töreye uygun olmayan bir harekettir ve bu evlilik sonu hayır olmayan, gönülsüz bir evliliktir.

Göroğlu Destanı'nda yurttan sürgün edilen Ahmet Han'ın Zenciler Şahı'na yardım ederek Göroğlu'nu öldürmek ve tahtı yeniden ele geçirmek ister. Bu kez karşı güç konumundaki düşman tipi Zenciler Şahı'dır. Zenciler Şahı'nı, Göroğlu ile mücadeleye sürükleyen Ahmet Han'dır. Ancak düşmanlık Göroğlu ve Zenciler Şahı arasında geçer.

Zenciler Şahı, Göroğlu'nun yarısını, eşi iki ise birini vermesini yoksa savaş açacağını bildirir. Göroğlu yiğitlerine durumu anlatınca Havaz Han önden gidip yurdun ahvalini öğrenmek ister. Kılık değiştirerek yurda girer ancak esir düşer. Göroğlu bu haberi alınca doğrudan Zenciler Şahı'nın diyarına gider. Yirmi bir gün gece ve gündüz durmadan savaşırlar. Bunun üzerine Şah, doksan yaşında bir cadıyı yanına çağırır. Havaz Han ile kendi kızını alıp şehre kaçırmasını emreder. Ancak Yunus Peri, Havaz'ı cadının elinden kurtarır. Bu sırada Göroğlu'nun yiğitleri azalır. Havaz han gelir gelmez savaşa girmek istese de Göroğlu izin vermez. Bunun üzerine Havaz Han, Arabistan'a giderken tanıştığı Gol Pehlivan'a ulaşır ve onu ikna ederek savaş meydanına getirir. Zenciler bu durumu görüp teslim olur (Mehmet, 2011: 259-273).

Olağan düşman Zenciler Şahı'nın, Ahmet Han ile işbirliği yapması dahi onun Göroğlu karşısında düşman olması için yeterli bir sebeptir. İnsanî isteklerinin ve heveslerinin esiri olarak hakkı olmadığı halde Göroğlu'nun malını mal, eşini eş yapmak ister. Ayrıca savaş açmak istemesi de sadece mal kaygısının değil toprakları ele geçirmek isteyen bir düşman tipi olduğunu da gösterir. Adının Zenciler Şahı olarak anılması da isim sembolizasyonu doğrultusunda düşünüldüğünde karanlığı ve düşmanlığı çağrıştırır.

Nozugum Destanı'nda, kahraman Nozugum toplumun namusunun simgesi olmuştur. Yurdu ele geçirmek isteyen Çinli düşmanın eline esir düşen ve özgürlüğünü kaybederek İli şehrine sürgün edilen kahraman elli bağlıyken bile düşüncelerini ve namusunu korumak adına düşmanlara karşı mücadele eder. Karşı güç konumundaki

düşman tipi zaaflarının esiri olarak din ve ırk ayrımı gözetmeden satın aldığı kadına sahip olmaya çalışır.

Çinli düşman tipi Mançurya istilacılarının hanı Duvang, halkı genç, ihtiyar demeden darağacına asar. Özgürlük yolundaki herkesi kana bular. Günahsızların başlarına kılıç vururdurur. Öyle ki Tümen nehrinden su yerine kan akar. Duvang geride kalanların kimilerini hapseder kimilerini sürgüne gönderir (İnayet, 2004: 12). Düşman tipinin, halka uyguladığı eziyetler de acımasızlık yönünden çeşitlilik gösterir. İdam etme, kılıçtan geçirme ve sürgüne gönderme faaliyetleri toplumun hayatını olumsuz etkileyen ve bireyleri hayatından eden yöntemlerdir.

Nozugum (1.4.1.)'da domuz gibi hortlayan tipsiz bir Mançu beyi verdiği altınlar karşılığında onu satın alır. Düşman tipi Mançu beyi, Nozugum'u Çong Yultuz köyüne getirir. O sıralarda Mançu yöneticilerinin gözü Nozugum'a düşer. Çeşitli altınlarla, ziynetlerle kandırarak onunla evlenmek isterler. Bu esnada sahtekârlıkla Nozugum'a ulaşamayan bey zorla ellerini ona uzatır. Buna diz çökmeyen Nozugum düğün gecesi Mançu beyini öldürür (İnayet, 2004: 16). Düşmanın tasviri yalnızca bu destanda verilir. Düşman *"dev suratlı melun, aç kurt gibi, dudaklarını yalayarak, şehvanî gözleriyle bakarak Nozugum'u aralarında paylaşmakta idi"* (İnayet, 2004: 16) olarak kötü bir imajla görünür. Düşmanın bir kızı paylaşması ve şehvanî gözlerle yaklaşması ahlak ve namus kavramlarından uzak olduklarını ortaya koyar.

Nozugum'un Hikâyesi (1.4.2)'nde karşı güç konumundaki düşman tipi Çinli kâfir Natassen, Nozugum'u ele geçirir. Nozugum, Natassen'e kendisini bırakması için yalvarır. Ancak buna cevap alamayınca yanına yaklaşmamasını, yaklaşırsa canına kast edeceğini söyler. Böylelikle Natassen'i kendisinden uzak tutmaya çalışır (İnayet, 2005a: 369). Kahramanın düşmana karşı koruması gereken en önemli şey namusudur. Namusunu kaybeden Türk kadını için ölüm bir kurtuluştur. Bu sebeple düşmanı da kendi ölümüyle tehdir eder.

Nozugum'un Kıssası (1.4.3)'nda Nozugum'u General, Şi-Sen Maza'ya teslim eder. Şi-Sen Maza onu bir Solan'a eş olarak verir. Solan, Nozugum'u kendi yurdu olan Sumun'a götürür. Kendi örflerine göre düğün yapar. Solan sevinçten çok içki içer. Sarhoş olan Solan'ı Nozugum gece boğarak öldürür (İnayet, 2013: 22). Kahraman, evlenmiş olsa bile düşman tipine yâr olmak yerine onu öldürüp özgürlüğe kavuşmayı

tercih eder. Düşmanın gece öldürülmesi ve kahramanın kaçması bir nevi karanlıktan aydınlığa uzanışın yansımasıdır.

Nozugum'un Rivayeti (1.4.5)'nde Nozuğum, vahşi Solan'dan namusunu korumak için boğazına hançer saplar. Kaçarak bu mağaraya sığınır. Bir gün askerler Şungkar Dağı'ndaki mağarada olduğunu öğrendikleri Nozugum'u yakalamak için oraya giderler. Askerler birer birer mağaraya girmeye başlar. Nozugum ilk girenin göğsüne hançer saplar. Bunu gören diğer askerler mağaraya girmeye cesaret edemezler. Nozugum ölen askerin kılıcını alıp diğer askerlere de saldırır. Daha sonra bir grup asker daha gelerek mağarayı kuşatır ve dumanla boğarak öldürmek isterler. Başaramayınca mağaranın ağzını kazıp büyüterek içeri girerler. Sonunda Nozugum güçsüz kalır ve esir olur (İnayet, 2005a: 377). Rivayetin başlangıcında yer alan 'namusunu korumak için' ifadesi dikkat çekicidir. Diğer çeşitlenmelerde olduğu gibi karşı güç konumundaki düşman tipi, kahramana sahip olmak ister. İkinci düşman ise mağaraya girip kaçan Nozugum'u öldürmek isteyen askerlerdir. Öyle ki yalnız bir kadına hep birlikte saldırırlar.

Nozugum'un ağabeyi *"Ey kardeşim Nozugum, sen burada durma, bir tarafa kaç. Eğer kaçmazsan, seni Kalmuklar alırlar, doğurduğun çocukların hepsi Kalmuk olur, kendin de kara kâfir gibi olursun"* (İnayet, 2013: 18) ifadelerini kullanır. Buradan Nozugum'un düşman kâfire yâr olması onun soyunu devam ettirecek nesiller yetiştirmek demektir. Din ve ırk farklılığı kahraman ile düşman arasındaki düşmanlığın en temek sebebidir. Bu sebeple kahraman düşmana yâr olmaktansa ölmeyi ya da öldürmeyi seçer. Destan sonunda Çinli düşman, kahramanın baş kaldırmasına ceza keser ve onu acımasızca idam ederek öldürür.

Seyit Noçi (1.5.2)'de Seyit, yurdu ele geçiren, kan sömüren beylere ve rüşvetçi yöneticilere karşı mücadele verir. Karşısındaki düşman tipi Karaşehirli bir zalimin evladı olan kara dumanlar içinde gelen Kof Beyzade'dir.

Halk, Seyit Noçi'ye kırktan fazla yardımcısı ile kendini aslan zanneden, küstahlıkta haddini aşan bu murdar ile dövüşmemesini, güreşse de yanına yaklaştırmamasını söylerler. Bu esnada Kof Beyzade elindeki kamçı ile gelir. Kendisinin Karaşehir'in ünlü kabadayısı olduğunu, şöhrette Rüstem Destanı'ndan üstün olduğunu belirtir. Seyit Noçi'yi kendisi ile güç mukavelesi yapmaya davet eder. Seyit bunu kabul etmeyince Kof Beyzade tehditler savurur. Seyit Noçi korkusu olmadığını

mücadeleye girmek istemediğini söyler. Kof Beyzade sinirlenip bir yumruk savurur. Yumruğu havaya giden Kof Beyzade çamura düşer. Yeniden ayağa kalkıp tekme atar, başı döner, yere düşer ve sesi kısılır. Bütün gücünü geri toplayıp Seyit Noçi'nin göğsüne doğru vurur. Beyzadenin kulakları vızılayıp alnında ur çıkar. Ancak Seyit Noçi'ye yine bir şey olmaz. Halk önünde küçük düşen Kof Beyzade, Seyit'in yakasına yapışıp sihirbaz olduğunu iddia eder. Asıl kerametini ve gücünü göstermek isteyen Seyit Noçi üç atış hakkı verdiğini ama bunu kullanamadığını söyleyip Kof Beyzadeyi yakasından tutar. Köksüz, çürük bir ağaç gibi, topuksuz eski çizme gibi tek eliyle çark-ı felek gibi çevirir. Karaşehir nehrinin ortasına fırlatır (İnayet, 2004: 49-52).

Düşman tipinin tanıtımında kullanılan; zalim bir beyin evladı, kendini aslan zanneden, küstahlıkta haddini aşan murdar, ünlü kabadayı ifadeleri ve Seyit'in yanına kara bulutlar içinde gelmesi onun kişiliğini ve karakterini yansıtan unsurlardır. Adının 'Kof Beyzade' olması da bir isim sembolizasyonudur. Kof ifadesi onun boş bir kişilik ve güçlü görünen ama aslında güçsüz olan bir bey olduğunu ifade eden bir isimdir. Ayrıca kahraman Seyit'in onunla mücade etmeyi kabul etmemesi karşı güç konumundaki düşman tipini kendine yaraşır bir düşman olarak görmemesinden kaynaklanır. Mücadelede yenilen düşman tipi yenilgiyi kabul etmeyerek bahaneler öne süren bir karakterdedir.

Üçturpan'a gelen Seyit'i çekemeyenler kıskançlıkları ile iftira atarak onu yöneticiye şikâyet ederler. Üçturpan'ın valisi Ma Şaovu, Seyit Noçi'yi Kâşgar'dan tanır ve her ayrıntıyı düşünen kurnaz Ma Şaovu, Han'ın iltifatına mazhar olabilmek için Seyit Noçi'yi yok etmenin çarelerini arar. Yönetici ile Seyit'in arasını iyi tutmak amacıyla Seyit'i saraya davet eder ve onlara sofra kurdurur. Aylarca hatta yıllarca meth ve övgülerle, para ve kadınlarla sarayda ağırlar. Aradan geçen süre içinde Seyit Noçi yurduna dönmek ister. Ma Şaovu, Kâşgar yöneticisine yazacağı bir mektubu da gidince götürüp teslim etmesini ister. Bu mektupta Kâşgar yöneticisine, Seyit'i dört kapının birine baş yapmasını istediğini, Noçi adına layık şekilde muradına erdirmesini söyleyeceğini belirterek kandırır. Ma Daren aslında mektupta Seyit Noçi'nin ölüm emrini yazar. Ertesi gün Seyit Noçi mektubu alır, katlayıp koynuna koyar ve Seyit yurda döndüğünde bu mektup sebebiyle idam edilir (İnayet, 2004: 54-68).

Düşman tipi bu destan metninde de kurnaz olarak nitelendirilir. Han tarafından iltifat görmek adına çocukluğunu birlikte geçirip tanıdığı kahramanın öldürülmesine sebep olmaktan kaçınmaz. Kahramanı gücüyle yenemeyeceği bildiği için Uygur destanları içinde yoğun şekilde gördüğümüz hile ile yenme yoluna gider. Seyit'i önce para ve kadınlarla kandırmaya çalışır ardından oyuna getirerek ölüm mektubunu kendi elleriyle Han'a göndertir. Böylelikle kahramanı mağlup eder.

Gülendem Destanı'nı aşk ve kahramanlık destanıdır. Kahraman kendisine talip olan adayları sınadığı bir esnada yurda giren Kara Hitaylar karşı güç konumundaki düşman tipi fonksiyonunu üstlenirler. Şölen sırasında dört atlının gelip *"Hey, şah sultanımız, yurdumuza doğrudan Kara Hitayların saldırdığına dair uygunsuz bir haber aldık. Kumul ile Turfan elden çıkmış. Haydutlar Şingşingşa'dan geçerek gelmiş, Kumul ve Turfan ile bağlantımızı kesmişler"* (Mehmet, 2011: 455) demesiyle düşmanın kim olduğu belli olur. İlerleyen kısımlarda geçen *"uzakta kara böcek gibi gelmekte olan düşman gözüktü. Ön sırada dört yüz cellat kanlı kılıçlarını sallayarak beline bıçaklarını asarak gözlerinden kan damlayarak gelmekteydi."* (Mehmet, 2011: 453) şeklinde geçen ifadeler ile Gülendem'in söylediği *"... Gördünüz mü? Vahşi düşman geliyor, ağaçları koparıyor, ekinlerimizi yakıp yıkıyor. Çocuklarımızı katlederek geliyor"* (Mehmet, 2011: 453) sözleri düşman tipinin açık bir şekilde yurda ve halka verdiği zararların, acımasızlığın açıklamasıdır. Aynı zamanda düşmanın birer 'kara böcek' olarak karşılanması düşman tipinin çirkin görünmesiyle uyumlu bir tanımlamadır. 'Gözlerinden kan damlaması' ise zalimliğinin yansımasıdır.

Zikredilen destanlardan konu olarak bir nevî farklılık arz eden Göroğlu Destanı'nda din uğruna verilen bir savaş söz konusudur. Türklüğün ve İslamiyet'in en önemli ayaklarından biri olan din olgusu insanoğlu'nun varlık sebebi olarak kabul edilir. Göroğlu ve Havaz Han'da bu uğurda karşı güç konumundaki düşman tipine karşı direniş gösterir.

Havaz Han, Göroğlu'nun öz oğlu olmadığına üzülerek yurdu terk eder ve eski yurduna Hunhar Şah'ın yanına döner. Hunhar Şah onu belli sorular sorarak dener ve istediği cevapları verirse tahtın sahibi olacağını söyler. Ancak Havaz Han'ın adamın, atın, yurdun, dinin, yiğidin, halkın iyisinin Çembil'de olduğunu söylemesi üzerine ölüm emrini verir. Havaz Han dininden dönüp Hunhar Şah'ın dinine girmezse kırk gün

içinde idam edilecektir. Bunu duyan Göroğlu atlanıp Havaz Han'ın asılacağı gün Gürcistan'a ulaşır ve yiğitleriyle bir plan yaparak yurda girer. Havaz Han ise dininden dönmediğini yineler. Bu esnada Göroğlu savaşı başlatır ve yedi gün yedi gece süren savaşta nehirden su yerine kan akar (Mehmet, 2011: 157-257).

3.1.3. Rakip

Destan metinlerinde bir diğer düşmanlık hususu sevgiliye ile âşık olan üçüncü bir âşığın ortaya çıkmasıdır. Bu düşman tipi sevgililerin kavuşmasında en büyük engellerden biridir. Bilhassa ele alınan aşk destanlarında bu âşık-sevgili ve rakip üçlemesinin yoğun olarak işlendiği görülür.

Göroğlu'nda kahramanın karşısına çıkan ilk düşman tipi biraz daha farklı bir fonksiyondadır. Ceyhun şehrinin zalim şahı Şahtar'ın, Danıyar adlı bir pehlivanı Göroğlu'nun yengesinin fotoğrafını görerek âşık olur ve giderek onu kaçırmak için planlar yapar. Danıyar, Göroğlu'ndan sevgilisini almak isteyen bir düşman tipi değildir. Ancak Göroğlu'nun namusu olarak kabul ettiği yengesine göz koyması nedeniyle rakip olarak ele alınması daha uygundur.

"*Şahtar Şah'ın adamlarından Danıyar bir gün şehirde dolaşmak için sokağa çıktığında, sokakta bir sürü insanın toplanmış olduğunu fark etti. Onarlın yanına gittiğinde, ellerinde kağıda çizilmiş bir kadın resmi olduğunu görür. O resmi görenler tek tek yere düşüp bayılıyordu. Danıyar orada toplananlara bu resmin kimin resmi olduğunu sordu. (...) Danıyar da kendini kaybederek Azim Köz Ayım'a âşık oldu"*(Mehmet, 2011: 22-23).

Ehmed Han'ın ava çıktığı bir gün Leyli Kır atına binip Çembil'e ulaşır. Göroğlu şehirde gezinen Danıyar'ı ve Leyli Kır'ı görünce çiftleştirmek ister. Danıyar şart olarak Ezim Köz Ayım'ın dokuz kat kıyafet giyip bir kâse su vermesini sunar. Göroğlu onun bu isteğini kabul eder. Alaca at ile Leyli Kır çiftleşirken Danıyar su içme bahanesi ile Ezim Köz Ayım'ı kaçırır (Mehmet, 2011: 22-23). Düşman tipinin sevgili için bir mücadele vermemesi dikkat çekicidir. Danıyar kahramanı kandırma yoluna giderek hileyle bir kadına sahip olur.

Boz Yiğit ile Sahipcamal Destanı'nın her iki çeşitlenmesinde de âşık-sevgili ve rakip aynı durumları yaşar. Hanın kızını vermek istediği ve vereceğine dair söz verdiği kişi Zeytun adlı bir hanzadedir. O da mert ve kahraman biridir. Şah, Boz Yiğit'i hile ile

sarhoş ederek öldürmeye çalışır. Ancak bunu başaramaz ve bu görevi sevgiliyi elde etmek isteyen karşı güç konumundaki düşman tipi üstlenir. Ancak ideal kahraman tipi ile mücadelesinde yenilgiye uğrar. Bu durum düşman tipinin ne kadar güçlü olursa olsun kahramanın her zaman zafer sahibi kutlu ve güçlü kişi olduğunu gösterir.

Zeytun, Boz Yiğit'i öldürmek için iki yüz askerini alıp gelir. Boz Yiğit kaçarken bir büyük taşa ok sıkar. Okun yarısı taşa girer. Bunu gören Zeytun da aynı taşa ok sıkar. Onun oku da yarısına kadar girince Boz Yiğit ile denk olduklarını anlar. Muhakak Boz Yiğit'i yenmek isteyen Zeytun onu kovalamaya devam eder. Boz Yiğit bir ok daha atar. Ok tamamen taşa girer. Zeytun da bir ok sıkar. Ancak onun oku önceki gibi yarısına kadar girer. Bunu gören Zeytun, Boz Yiğit'in kendinden daha güçlü olduğunu, askerlerini ve kendini yenerse halkın karşısına ne yüzle çıkacağını düşünüp endişelenir (Mehmet, 2011: 323; Çatık Karadağ; 25).

Ayrıca Han hile ile Boz Yiğit'i yakalattırdıktan sonra ertesi gün Boz Yiğit'in asılması için emir verir. Bu esnada Zeytun'un söylediği *"Boz Yiğit'i çabucak öldüren adama bin dinar altın hediye edeceğim", "Hanımızın emri gereği hemen dar ağacına asın. Boz Yiğit'in öldüğünü herkes görsün"* (Mehmet, 2011: 339-341) sözler rakibin, âşıktan hemen kurtulmak adına verdiği mücadele sözleridir. Kendi gücüyle âşığı yok edemeyen rakip celladı altınla, halkı hanın emriyle kandırarak sevgiliye kavuşmayı diler.

Boz Körpeş ile Karaköz Ayim Destanı'nın Bozi Körpeş (2.2.2.) çeşitlenmesinde bir gün hilekar kocakarının yanına bir yiğit gelir. Bozi Körpeş'in hanımını kendisine oynaş kılmasını ister. Kocakarı ertesi gün kızın yanına giderek bir yiğidin kendisini beğendiğini, oynaş olmak istediğini söyler. Hatun ne kadar iyi bir yiğit olursa olsun Bozi Körpeş'ten iyi olamayacağını ifade edince kocakarı evine dönüp yiğide olan biteni anlatır. Yiğit kocakarıya para teklif edip onu hile ile getirmesini ister. Kocakarı bunun üzerine bir plan yapar. Bozi Körpeş'in ava çıktığı gün babası onu çölü geçmemesi için tembihler. Bozi Körpeş dinlemeyip o çölden gider. Susadığında bir kocakarının tezek topladığını görür. Yanına giderek suyundan ister ve o kadar susar ki hepsini içer. Aslında su zannettiği kırk yıldan beri testi de saklanan tesirli bir rakıdır. Bunu içen Bozi Körpeş sarhoş olunca kocakarı onu bağlayıp yiğidi çağırır. Yiğit ve kocakarı Bozi Körpeş'in başını kılıçla keserler ve Bozi Körpeş'i öldürdükten sonra atı ile elbiselerini alıp oradan giderler (Aça, 1999: 1475-1477). Düşman tipinin hilekar kocakarı ile iş

birliği yaparak sevgiliyi elde etmeye çalıştığı görülür. Böylelikle haince bir planla âşık ortadan kaldırılır. Su yerine içki içirilerek kahraman sarhoş edilir. Boz Yiğit Destanı'nda olduğu gibi kahraman sarhoş iken öldürülmeye çalışılır.

Kızılgülüm Destanı'nda kahramanın mücadele ettiği rakip Kızılgül'ü elinden alan İsa adlı Lopnur'da yaşayan bir zorba ayırır. "*Bülbül aydan daha parlak, güneşten daha nurlu, sedeften daha berrak, gönlü hassas sevgilisi Kızılgül'den ayrıldı, kanatları kırıldı. Kara batur suratlı vahşi kurtlar pis ellerini uzatıp sevgilisi Bülbül'ü kan ağlatıp Kızılgül'ü koparıp kaçtılar", " Sevgilimden ayırdı/ İsa adlı baş olup/ kaldım hasret içinde/ yüreğime kan dolup"* (İnayet, 2004: 130-132).

Burada rakibin tasviri önem arz eder. Düşman tipinin temel özelliklerinden biri onun niyetleri gibi görünüşünün de kötü olmasıdır. Sevgili ne kadar berrak ve parlak sıfatlarla zikrediliyorsa rakip o kadar kötü şekilde anılır. Kara Batur suratlı olması Garip ile Senem Destanı'nda sevgili Senem'e âşık olup onu elde etmek isteyen Kara Batur'u hatırlatır. Vahşi, pis elli olması da rakibin bir diğer özelliğidir. Çünkü sevgili dokunulmamış ve tertemiz olandır.

Şah Adilhan Destanı'nda kahramanın eşini kaçırıp Adilhan'a rakip olan karşı güç konumundaki düşman tipi bir tüccardır. Şam şehrinden gelen tüccarların şefi Behmen etrafı kontrol ederken Şah Adilhan'ı ve ailesini görüp yanına gelir. Kendini tanıtıp hamile eşi için yardıma ihtiyacı olduğunu söyleyerek hile ile dolunay yüzlü Melike Gülçehre'yi elde etmek ister. Adilhan önce razı olmasa da tüccar Behmen'in söylediği *"Ey baba aklınıza kötü şeyler gelmesin. İmanım üstüne yemin ederim ki, bu melike benim kardeşim yerinde. Bu çocuklarınızdan biri eşlik etsin"* (İnayet, 2013: 98) sözleri karşısında rıza gösterip gönderir. Tüccar Behmen ise dağa gelince Melike'yi kaçırır. Burada hile ile kaçırılan kişi sadece sevgili değil aynı zamanda bir anne ve eştir. Düşman tipinin yalan sözlü olması ve yemin içmesi ideal kahramanın dinî inançları doğrultusunda bu yemine inanmasına sebep olur.

Tahir ile Zühre Destanı'nda hem Tahir'in hem Zühre'nin rakibi vardır. Tahir ile Zühre büyüyüp has bahçede aşklarını yaşarken Karahan'ın yurduna düşmanlar saldırır ve yurda saldıran düşmanı yenen kişiye kızını vereceğini duyurur ve bunu duyan kurnazlardan biri şahın huzuruna gelir. Düşmanı püskürtmeye talip olduğunu söyler.

Uçan ata binip düşmanı yurttan atar. (İnayet, 2004: 262). Kara Batur'un karşı güç konumundaki düşman tipi olarak yurdu kurtarması ve buna rağmen ideal kahramanın pasif durumdaki âşık olarak kalması Tahir'in kendini tamamen Zühre'ye adadığının göstergesidir. Destanın sonunda ölen iki âşığın arasında Kara Batur'un gömülmesi rakibin, sevgililerin öte dünyada bile kavuşmalarına engel olacağını ortaya koyar.

Rivayete göre; Dervişin biri Tahir ile Zühre'ye ait olan mezara gider ve diken biten yerin de Kara Batur'un mezarı olduğunu görür. Kazma ile dikeni kesip ateşe verir. Külünü göğe savurur. Artık muratlarına erdiklerini düşünür. Üç gün bu durum tekrarlanır. Bunu gören derviş her gün bitip çıksa da her gün dikeni kazma ile kesip külünü göğe savurur. Ancak iki kızıl gül muratlarına eremez (İnayet, 2004: 277).

Kahraman Tahir'e, Zühre dışında Sultan Büvice'nin âşık olduğu görülür. Tahir bir sandığa koyulup nehre salınır. Sultan Büvice nehir kenarında gördüğü bu sandığa saçları ile yetişir. Sultan Büvice'nin babası Tahir'i sandıktan çıktıktan sonra yanına alarak sarayında şahlara has kıyafetler giydirir. Kızı Melike Sultan Büvice ile evlendirmeye karar verir ve Tahir ile Melike Sultan Büvice nikâhlanırlar. Ancak Tahir döşek ortasına kazık kakar, içini yarar. Arasına çift tığlı kılıcını kıstırır. Yatağın bir tarafında Melike Sultan Büvice bir tarafında Tahir yatar.(İnayet, 2004: 267-270). İdeal sevgili Tahir, başkası ile evlenmiş olsa da sevgiliye ihanet etmez. Dolayısıyla Zühre'nin karşı güç konumundaki düşman tipi Sultan Büvice emeline ulaşamaz.

3.1.4.Cariye- Hizmetkâr

Seyit Noçi Destanı'nın, Pehlivan Seyit (1.5.1) çeşitlenmesinde yurdun düşmanlar tarafından esir alındığı bir dönemde Seyit mertliğin meydanda göstermek, halkı için yaşamak, vatanı kan içici düşman Mançur elinden kurtarmak için mücadele eder. Ancak asıl düşman Çinliler mücadeleyi halkın içinde, halkı kurtarmak için uğraşan Seyit'e karşı bir kocakarı gerçekleştirir. Seyit üç gün üç gece şiddetle savaşır ve düşman sonunda galip gelir. Seyit başta olmak üzere kahramanlar dağlara saklanırlar. General tövbe edenlerin affedilmesini, bu belaya sebep olan Seyit'in yakalanmasını emreder. Bir kocakarı hilekâr kadın Seyit Noçi'yi yakalatarak Pekin Hanı'ndan servet almak ister. Bu kadın *"Beli bükük, gözleri fırlak, ağzı pabuç gibi, burnu patlıcan gibi, saçları dağınık, sesi kısık, azıcık bıyığı olan"* (İnayet, 2013: 52) bir kocakarıdır. Tasviri itibariyle de

çirkin bir görünüm arz eden kadın para hırsı ile yurdu düşmana satabilecek kadar basit düşünceleri olan bir düşman tipidir.

Dağa doğru yola koyulan hilekâr kadın, dağlarda Çinli çerilerin öldürdüğü oğlunu aradığını söyleyerek ağıtlar yakıp Seyit'in karşısına varır. Derdini anlatıp onu evine davet eder. İnsanlara güvenen, yoksullara yardım edip yaşlılara saygı gösteren Seyit bu teklifi kabul eder. Karanlık çökerken kocakarının evine giderler. Seyit gece yarısı dönmek için çıktığında dışarıda atını olmadığını görüp kocakarının kendisine tuzak kurduğunu anlar. Bu esnada düşman etrafını kuşatır ve Seyit sabaha kadar savaşsa da kurtulamayıp düşmanın eline düşer (İnayet, 2013: 52-57). Kahraman yurdu kurtarmak için dış düşmanlara karşı verdiği savaşı içteki düşman tipi nedeniyle kaybeder. Böylelikle hem kahraman ölür hem yurt esir kalır.

Garip ile Senem'de bu düşman tipi Süçük adlı cariyedir. Süçük Garip'e göz koyar. Bir fırsatını bulup ona kavuşmayı hayal eder. Süçük cariyenin hisleri *"... çoktan beri Garib'e göz koyup onun firakından ah çekip dertleniyordu. Fırsat bulup Garip'i öpmenin hayalini kuruyordu."* (İnayet, 2004: 228) sözleriyle karşılık bulur. Bir gün Garip'i bahçede tek başına gören Süçük bu fırsatı kaçırmaz ona sarılır. Garip arkasını döndüğünde Süçük cariyeyi görünce onu iter. Bu davranış Süçük'ü kızdırır. Hemen olan biteni padişaha anlatır. Cariyenin, Senem'in babasına bire bin katıp anlattığı şeyler kahramanların kavuşmalarına mani olur. Hilekar düşman tipi sevgilinin kendisinin olmayacağını anlayınca rakibinin de sevgili ile olmaması için çaba sarfeder.

3.2. Olağanüstü Düşman Tipi

Olağanüstü güce sahip düşmanlar genellikle arkaik destan metinlerinde görülen cadı veya kötü niyetli perilerdir. Bunlar genellikle kahramanlık destanlarında kahramanın zafere ulaşmasını engelleyen, aşk destanlarında âşığın sevgiliye kavuşmasına mani olan varlıklardır. Kahramanın bu karşı güç konumundaki düşman tipiyle mücadele ederken karşılaştığı engeller sihir ve büyü ile ortaya çıkar. İdeal kahraman tipi şayet bünyesinde olağanüstülük barındırmıyorsa bu düşman ile mücadelesinde zorluk çeker.

3.2.1. Cadı

Göroğlu Destanı'nda karşı güç konumundaki düşman tipi Zenciler Şahı'nın hizmetinde çalışan doksan yaşında bir cadıdır. Bu düşman Göroğlu'nda oğlunu karçırmak isteyen ve olağanüstü özellikler gösteren bir düşman tipidir. Bu olağanüstü düşman efsun yoluyla şekil değiştirme özelliğine sahiptir. Yılan ve kartal gibi yırtıcıların donuna girmesi de dikkat celbeder.

Göroğlu, Zenciler Şahı ile yirmi bir gün gece ve gündüz durmadan savaşırlar. Bunun üzerine Şah, doksan yaşında bir cadıyı yanına çağırır. Havaz Han ile kendi kızını alıp şehre kaçırmasını emreder. Cellat efsun okuyarak ikisini güvercine kendini kartala dönüştürüp şehre uçar. Haberi alan Göroğlu, eşi Ağa Yunus Peri'ye gönderir. Ağa Yunus derhal şahine dönüşür, peşlerine düşer. Cellat, şahinin kendilerine yaklaştıklarını görür. Bir efsunla onları yere indirip geyiğe çevirir. Kendisi kuş kılığına girer. Biraz ilerledikten sonra bir kuyuya denk gelirler. Cellat bir efsun daha okuyarak geyikleri balığa çevirir. Kendisi de yılan donuna girer ve kuyuya inerler. Ağa Yunus'ta ejderha kılığında kuyuda onları takip eder. O sırada üçü birden karakuşa dönüp saldırır. Yalnız olan Ağa Yunus bununla başa çıkamaz olur ve hemen dayısının verdiği tüyü yakarak yardıma çağırır. Dayısı gelerek cadının başını koparır. Havaz ile kızı eski haline çevirir. O anda hava kararır. Üç gün üç gece karanlık kalır. Bu cadılar öldüğünde görülen bir durumdur. Üç gün sonunda hava aydınlanır (Mehmet, 2011: 259-273).

Senuber Destanı'nda da karşı güç konumundaki olağanüstü düşman tipine rastlamak mümkündür. Kahraman sevgiliyi aramak için çıktığı yolda belli mücadelelere tabi tutulur. Bu mücadelelerde karşısına çıkan olağanüstü düşman tipler: cadı ve yaratıklardır. Bu düşmanlar daha çok efsun üfleyerek kahramanı yolundan engellerler.

Senuber çöllerde yürürken bir has bahçe görür. Bu bahçenin sahibi bir cadı ninedir. Senuber'i görünce insan ayağı değince yanacağı bu yere nasıl geldiğini, kim olduğunu"sorar. Ardından bir avuç toprağa efsun okuyup Senuber'i cezalandırarak geyiğe dönüştürür. Bir efsun daha okuyup onu konuşamaz hale getirir (İnayet, 2004: 338-340). Kahraman bu durumdan kendisine âşık olan olağanüstü bir güzel yardımıyla kurtulur.

Ardından Senuber bir kaç gün daha yürüyüp bir ormana ulaşır. Ormanda dolaşırken ağaç altında yardıma ihtiyacı olduğunu düşündüğü birkaç kişi görür. "*Onlar*

"Ey delikanlı bizi kaldırıp ağaca çıkar, biz de bu meyvelerden yiyelim" demişler. Senuber bu insanlara acıyıp onlardan birini kaldırmış. Bu adam Senuber'in boynuna sarılmış" (İnayet, 2004: 349). Bunlar ormanda yaşayan rudipalardır ve Senuber rudipalara esir olur. Düşman tipi rudipalar ise hilekar tiplerdir. Kahramanı kendilerine esir edebilmek için insan kılığında görünürler. Senuber'in iyi niyetini kullanmaya çalışırlar. Kahraman sevgiliye kavuşma yolunda karşılaştığı bu düşman tiplerden Hz. Hızır'ın ilahî yardımları vasıtasıyla kurtulur. Kendisi olağan bir kahraman olduğu için bu olağanüstü güç onun zafere ulaşması için gereklidir.

3.2.1.1. Yalmavuz/ Yelmenüs

Olağanüstü güce sahip karşı güç konumundaki düşman tipi kahramanlar Batur Destanları'nda da kendini gösterir. Uygur halk destanlarında cadı, dev, albastı, büyücü gibi isimlerle anılan olağanüstü düşman tipler olan Yalmavuz/Yelmenüs Türk sözlü kültüründe mitolojik dönemden gelen bir tiptir. Uygurlarda daha çok Türk mitolojisinde önemli yer tutan ateş kültü, albastı ve cadı ile ilişkilendirilerek verilmektedir (İnayet, 2007: 33-61). Kahramanın amacına ulaşmasını olağanüstü güçleriyle yahut sihirli yollarla engellemeye çalışan kahramanlardır.

Batur Destanları'nın yedi çeşitlenmesinde de karşı güç konumundaki düşman tipi kahraman 'Yalmavuz, Yelmenüs' cadı kadın tipi şeklinde görünür. Bu düşman tipi hem görünüşü hem de yaptıklarıyla korkutucudur. İnsan kanı emerek hayatına devam eden bir yaratıktır.

Akulambedihan (1.2.1.)'da Mehtumhan ağabeyi gittikten sonra evde sıkılır ve saçını taramak ister. Ocağın önünde başını yıkarken ayağı tepsiye takılır, su dökülüp ateş söner. Ağabeyi gelene kadar yemek hazırlaması gerektiği için ateş bulmak bir ninenin evine gider ve ateş alıp eve döner. Bu nine aslında insan kanı içip keyif süren Yalmavuz'dur ve kızın ardından hemen çıkıp eve kadar takip eder. Mehtumhan'a da iki tokat atarak bayıltır. Kanını emerek karnını doyurup evden çıkar. Kahramanın avdan eve gelir. Olan biteni öğrenir. Bunun üzerine Akulambedihan, bir plan yaparak diğer odaya gizlenir. Ertesi gün öğleye doğru Yalmavuz gelir. Akulambedihan içerideki odadan çıkıp yedi kulaç uzayan kılıcıyla vurup Yalmavuz'un altı başını vücudundan koparark yere yuvarlar. Yedi başlı yalmavuz saçsız başı ile Mehtumhan'a kendisini

kandırıp altı başının kopmasına neden olduğu için vahşiliğini göstereceğini söyleyip tehdit ederek kaçar. (Mehmet, 1999: 207-211).

Karşı güç konumundaki düşman tipinin görünüşünde dikkat çeken unsurlar nine kılığına girmesi ve yedi başlı yaşlı bir cadı olmasıdır. Yalmavuz oğlu Nögestihan'ın ölmesini sağlayıp varlığını elde etmek ve bütün hayvan sürüsünün kanını içmek ister. Bunun için oğlunu Akulambedihan ile karşı karşıya getirir. Bu durum da düşman tipinin kendi ailesine karşı bile sadakatsiz olduğu yalnızca kendi nefsini düşünerek hareket ettiği görülür.

Atoğlu (1.2.2)'nda kahraman Atoğlu ve kardeşleri avlanmaya giderler. Onlara avdan dönüşe yemek hazırlayan eşleri bir gün dikkatsizlikle civcivi ürkütürler. Civciv ocaktaki ateşi söndürür. Yemek hazırlamak için ateşe ihtiyaç duyan kızlar yaşlı bir ninenin evine gidip köz almaya geldiklerini söyler. Nine sinsice gülüp köz almak istiyorlarsa kendisine kız olmaları şartını sunar, kızlar kabul ederler ve ateşi alıp eve dönerler. Ertesi gün nine, kızların evine gidip başlarındaki bitleri kontrol etme bahanesiyle kanlarını emer (Mehmet, 1999: 239-240).

Çın Tömür (1.2.3.)'de kahraman ava çıkar. Canı sıkılan Mahtumsula dama çıkar. Saçlarını tarar, kedisi ile tavuğuda ardından dama çıkar. Miyavlayıp duran kediye pist, dama çıkan tavuğa kışt deyip onları damdan kovar. Damdan inen kedi ocağın yanına gelir çayı devirir. Ardından gelen tavuk külü karıştırarak ateşi söndürür. Ateş almak için yaşlı bir ninenin evine girip selam verir. Nine sırıtarak arkasına döner ve selam vermeseydi onu yedi parçaya böleceğini söyler. Mahtumsula onun yedi başlı Yalmavuz olduğunu anlar, ürker. Mahtumsula ateş için geldiğini söyleyince Yalmavuz bir tezeği ateşleyip dayağa geçiriverir. Bir yanına bit, bir yanına sirke koyarak eve gidene kadar bunları iki yana saçmasını söyler. Yalmavuz kör olduğu için böyle bir yola başvurur. Çünkü sirke dökülen tarafta diken, bit dökülen tarafta çalı biter ve ortası yol olur. Bu yolu takip ederek ertesi gün Mahtumsula'nın evine gelir. Mahtumsula'yı uzun saçından tavana asıp ayaklarından delikler açar. Kanını emer. Dönerken de bu durumu kimseye anlatmaması gerektiğini söyleyip tehdit eder (Mehmet, 1999: 156-160).

Çınar (1.2.4.)'da kahraman yeryüzünden gökyüzüne çıkarak evden uzaklaşır. Burada üç kardeş ile tanışır ve onlara kardeş olur. Üç kardeş her gün ava çıkar, kız ise evde kalarak yemek pişirip diğer işleri yapar. Günlerin birinde kız evde yemek yaparken ocaktaki ateşin söndüğünü fark eder ve köz aramaya çıkar. Uzakta bir eve gider. Evde

tek başına yaşayan nineden biraz köz ister. Közü alarak eve döner. Ertesi nine bir keçiyle gelir. Kız, ninenin bir cadı olduğunu anlar. Cadı eve geçerek evin ortasına güllü bir kilim serer. Kıza ayakkabılarını çıkarıp kilim üzerinde oynamaya başlamasını, eğer kilimden bir adım dışarı çıkarsa yüreğini vücudundan ayıracağını söyler. İğneli kilim kızın ayaklarını delmeye başlar ve buna dayanamayan kız düşerek bayılır. Cadı, kızı iğneli kilimin üzerinden atıp kan dolu kilimi ve evdeki ekmekleri çuvala koyar. Keçisine binerek evine döner (Mehmet, 1999: 243-245).

Dört Karış Kumaş (1.2.5.)'da genç karı-koca obadan uzak oldukları için yıllarca bu közü korur. Bir gün kocası ava çıktıktan sonra eşi ağır hastalanır. Güçlükle yerinden kalktığında ocakta tezeklerin yanıp tükendiğini görür. Ateşin yanında büyük beyaz bir köpeğin bağlı olduğu bir mağaraya gider. Bir nine çıkıp ödünç köz verir. Genç kadının elbisesine önce bir kat kül koyar. İkinci kata köz, üçüncü katına kalın koyun tezeği koyar. Hilekâr nine aslında külün içine kor köz bırakır. Bu köz elbiseden delik açar. Delikten yol boyunca kül dökülür. Ertesi gün köz veren nine büyük beyaz köpeğine binmiş, eve doğru gelir. Ninenin ikisi küçük biri büyük olmak üzere üç başı bulunur. Kadın bunu görünce şaşırır ve korkar. Nine kadını önüne oturtup saçından birer iğne çıkarıp kadının alnına, iki koluna batırır. Sonra üç başındaki üç ağzıyla o üç yerden kadının kanını bütün gücüyle emmeye başlar. Nine kendisi kana doyduktan sonra köpek yalağına da kan doldurur. Köpekte kanı içip doyunca evlerine dönerler (Mehmet, 1999: 231-233).

Köz (1.2.6.)'da Günleri birinde adam ava çıkarken eşine eve bakıp yemek yapmasını, albastıdan kendini korumasını tembihler. Ertesi gün kadın yemek yapmak için hazırlanırken ateşin sönmüş olduğunu fark eder. Ateş bulmak için vardığı çadırın içinde bembeyaz saçları ile oturan bir nine ile yanındaki siyah beyazlı köpeğini görür. Nine köz ister. Nine kadının eteğine bir kat kül, bir kat koyun tezeği, tezeğin içine köz koyar ve kül ile gömer. Daha sonra gizliden gizliye gülerek genç kadına yolda dikkatli olmasını ve közü söndürmemesini tembihler. Kadın eve doğru yol alır. Ertesi gün albastı siyah-beyaz köpeğine binip kül dökülen yolu takip ederek genç kadının evine gelir. Kadın onun albastı olduğunu anlar. Albastı ondan başını uzatmasını ister ve kanını içer. Sonra ayağına bakmak ister ve ordan da köpeğine içirir. Siyah beyaz köpeğine binerek çadırına döner (Mehmet, 1999: 235-236).

Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da kahraman ava gittiğinde Mehtimsile ulu su kenarına varır, saçlarını orda tarar ve saçları su ile akıp gider, döndüğünde ateşi sönmüştür. Köpeğe "çak", kediye "pis" der. Ardından ateş bulmak için yüksek bir yere çıkar. Gittiği yerde yedi başlı Yelmenüs bit oturur. Mehtimsile ateş almaya geldiğini söyleyince yedi başlı Yelmenüs bir tezeği ateş yakıp Mehtimsile'ye verir. Eğetinin de iki koluna bit bırakır. Eve varıncaya değin bu bitleri yolun iki yanına dökmesini emreder. Mehtimsile bitleri dökerek evine gelir. Bitlerin döküldüğü yerlerde çalı biter ve ortasında bir yol açılır. Yedi başlı Yelmenüs'ün gözleri kördür. Bu yolu takip ederek Mehtimsile'nin evine gelir. Onu tavana asarak ayağından delik açar ve kanını emer (Mehmet, 1999: 222-225).

Bu yedi çeşitlenmeden hareketle karşı güç konumundaki olağanüstü düşman tipi cadının özelliklerini şu şekilde zikretmek mümkündür: çiğnene yasaklar düşman tipi cadı/dev "Yalmazvuz'un ortaya çıkmasını getirir. Kutsal sayılan ateşin söndürülmesi düşmanla karşı karşıya kalınmasına neden olur. Batur Destanları'nda hem ihtiyar kadın kılığında hem de yedi başlı olarak karşımıza çıkar. Cadının çeşitlenmelerin hepsinde ortak olan özelliği kahramanın kanını emiyor oluşudur. Görünüş itibariyle bütün çeşitlenmelerde şekil değiştirerek ihtiyar bir kadın şeklinde karşımıza çıkar. İhtiyar nine, yaşlı kadın" gibi tabirlerle anılması onun dişil bir yaratık olduğunu gösterir. Dört Karış Kumaş (1.2.5.) ve Köz (1.2.6.)'de üç, Akulambedihan (1.2.1.)ve Çın Tömür (1.2.3.)'de yedi ve Atoğlu (1.2.2)'nda dokuz başlı ve ayrıca Çın Tömür (1.2.3.)'de gözleri kördür.

3.2.2. Rakip

Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da Hurilika kardeşi Hurizefran ile Hemracan'ın babasının istediği bülbülü için anlaşma yapar. Anlaşmaya göre Hurilika yenilirse ulusu ile Hurizefran'a tabi olacaktır. Ancak yenerse Hurizefran bülbülü kendi eli ile teslim edecektir. Gökte büyük bir savaş başlar ve galibi Hurilika olur. Hurizefran bütün ümmetinin yok olmasına sebep olan Hemracan'ı merak eder ve Hemracan'a baktığında kalbine aşk ateşi düşer. Kardeşinden, Hemracan'ı kendisine vermesini ister. Hurizefran Kuh-i Kaf'taki ünlü bir kadıyı davet ederek iki kardeşin bir erkekle nikâhının caiz olduğunu söylemesi karşılığında altın eğerli kırk bin at, altın kemerli kırk bin kul, sağlam ciğerli kırk bin kul vaat eder (İnayet, 2004: 457-462). Peri olarak varlık gösteren, gökte yaşayan karşı güç konumundaki olağanüstü düşman tipi sevgiliyi elde

etmek için sihri, büyüyü kullanmak yerine dini kullanma yolunu seçer. Bu uğurda kadı efendiyi altın ve değerli mülklerle kandırmak ister fakat emellerine ulaşamaz.

Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda Hörülika kardeşi Höre-Zeperan ile anlaşıp kuşu ondan alır. Bu olaylardan sonra Höre-Zeperan, Hemra'yı görmek ister ve perde arkasından gördüğü Hemra'ya âşık olur. Hemen kadının yanına koşup kendi için bir fetva vermesini ister. Kadı, ona âşık olur. Bu fetvayı vereceğini ama ondan önce kendisini bir öpmesini ister. Höre-Zeperan çaresizce bunu kabul eder ve kadı fetvayı verir. Hörülika bu fetvanın yalan olduğunu söyleyip onu gönderir. Höre-Zeperan bu duruma sinirlenip kadının darağacına asılarak idam edilmesi için emir verir ve kardeşi ile barışır (İnayet,1992: 200-201). Bu çeşitlenmede de rakip, sevgili gibi bir peridir ve aile içindendir. Sihrî güçlerini kullanmak yerine hilekâr bir şekilde dini yalanına alet ederek sevgiliye ulaşmaya çalışır. Bu uğurda kendisini kadı efendiye öptürür. Fakat sevgiliye kavuşamaz.

Senuber Destanı'nda sevgili Gülperizat'ın rakibi Senuber'e âşık olan olağanüstü varlık Mihri Engiz'dir. Mihri Engiz yaptığı yardımlarla daha çok Senuber'e yardımcı konumdadır ancak sevgili-âşık-rakip üçlemesinde Gülperizat'tan önce Senuber'i gören ve âşık olan rakip kişidir.

Senuber kendisini geyik halinde getiren cadının elinden kurtulup yürürken bir ahs bahçeye girer. Burada taht üzerinde oturan güzelliği dolunay gibi olan bir kızla karşılaşır. Senuber'in ahvalini anlayıp bir efsun okuyup üfleyerek önce dilini açar ardından bir avuç toprak alıp okuyarak yeniden insana dönüşmesini sağlar. Bu esnada Mihri Engiz, Senuber'e sevdalanır. *"Mihri Engiz, Senuber'e gönlünü kaptırmış ve sabrı kalmamış. Mihri Engiz, Senuber'e büyük sofra hazırlayıp gönlünü izhar etmiş"* (İnayet, 2004: 343). Birkaç gün eğlenirler. Ancak Mihri Engiz, Senuber'in bir sevdiği olduğuna iyice kanaat getirince Senuber, Mihri Engiz'e teselli verip yola koyulur. Burada rakip olarak varlık bulan Mihri Engiz kahramana bir zorluk çıkarmaz. Sadece onu sevmiş olmasıyla Gülperizat'a rakiptir. Aktif bir düşmanlık söz konusu değildir.

3.2.3. Yakın Akraba

Yakın akrabanın düşmanlık sebebi talep edilen başlıklardır ve engeller genellikle sevgilinin babası tarafından oluşturulur. Kamerşah ile Şemsi Canan Destanı'nda, Kamerşah rüyasında gördüğü sevgilinin peşinden onca yolu giderek Salmas Dede adlı

bir bahçıvanın yanına ulaşır. Salmas Dede'ye olan biteni anlatıp onun yanında bahçıvanlık yapar. Derdiği çiçekler sayesinde sevgiliye kavuşur. Günlerin birinde Şemsi Canan, Kamerşah'a Salmas Dede'yi babası Şaperkut'a görücü göndermesini söyler. Kamerşah, Salmas Dede'ye durumu anlatınca Salmas Dede bunun çok tehlikeli olduğunu belirtir. Ancak sevgililerin ısrarlarına dayanamayıp Şaperkut'a gider.

Şaperkut, Salmas Dede'nin sözünü dinleyemeye tahammül edemeden öfkelenerek 'cellat' diye bağırdı." (İnayet, 2004: 405). Bu sözü bile karşı güç konumundaki düşman tipi babanın zalimliğini gösterir niteliktedir. Şaperkut, Kuh-i Kaf'taki dev perilerin şahıdır ve bu talebin kendisinin şanına, şerefine saygısızlık olduğunu düşünür. Ancak elçiye ölüm olmadığı için bu fikirden vazgeçer. Vezirinin *"eğer kabul etmezseniz verilmeyecek kızın başlığı bitmez derler ya ona ağıt şart koysanız yoluna gidecektir"* (İnayet, 2004: 405) şeklindeki önerisini kabul eder. Zalim düşman baba tipi bu isteğiyle kahramanı altından kalkamayacağı bir yük altına sokar. Salmas Dede, Kamerşah'a olanları ilettiğinde kahraman çaresiz kalır.

Bu zor talep için Kamerşah kırk gün sevgiliden ayrı kalır. Batıdaki kumdan geçen tılsımlı nehirde vücudunu suya batırıp başlık parası için Allah'a yakarır. Nehrin kıyısını tırnakları ile kazıp sonunda İrem Bağı'nı hazırlar. Cennetten yüz kat daha güzel süsler ve Şaperkut'a haber salar. Bu bağı gören şah ve vezirler dona kalır. Kamerşah başlığı tamamlasa da Şaperkut kızını bir insanoğluna vermek istemediği için sözünü tutmaz ve Şemsi Canan'ı vazgeçirmeye çalışır. Şaperkut hanımı Hatun Büvi Hanife ile konuşup Kamerşah'ı öldürmek ister. Cellatları ile yola koyulan Şaperkut yolun yarısına varmadan atın ayağı sürçüp Şaperkut yere düşer. Gözü görmez, dili tutmaz olmaz ve iyileşemez (İnayet, 2004: 405-409). Düşman tipi önce gerçekleştirilmesi zor bir talepte bularak kahramanı sevgiliden ayırmak ister. İdeal kahraman bu talebi yerine getirdiğinde hile ile bu durumdan kurtulmak ister ve sözünü tutmaz. Akabinde kahramanı öldürmek ister. Tüm bu unsurlar sevgilinin babasının karşı güç konumundaki düşman tipi olması için yeterlidir. Ancak sonunda kahraman yine Kamerşah olur, söz verip tutmayan zalim baba ilahî kudret tarafından cezalandırılır.

***

- Düşman tipleri olağan ve olağanüstü varlıklar olabilir.
- Karşı güç konumundaki düşman tipi kahramanın yurdunu ele geçirmek isteyen, dinini, töresini değiştirmek isteyen, düzeni bozan zalim, kan dökücü biri yahut yöneticiler olabilir.
- Karşı güç konumundaki olağan düşman tipleri anne-baba, kardeş gibi yakın akrabalar olabileceği gibi aynı evde/ kavimde yetişen hainler de olabilir.
- Beylerin veya şahların yanında kendilerine hizmet eden ve yaşananları anlatarak düşmanlığın başlamasına vesile olan hizmetkâr-kocakarılar bulunur.
- Aşk destanlarında karşı güç konumundaki düşman tipi rakip olarak anılan âşık tipi olabilir.
- Hilekar, kurnaz, zalim, kıskanç ve bencil yapıdadırlar.
- Sözünü tutmayan, yalan söyleyen ve iftira atan tiplerdir.
- Dış görünüşleri ve fikirleri itibariyle çirkin kahramanlardır.
- Karşı güç konumundaki olağanüstü özelliklere sahip düşman tipi don değiştirebilme ve sihir, efsun yapma gibi özelliklere sahiptir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

UYGUR HALK DESTANLARI VE ÇEŞİTLENMELERİNİN EPİZOTLARI BAKIMINDAN İNCELENMESİ

1.KAHRAMANLIK KONULU DESTANLAR

Kahramanlık konulu destanlar başlığı altında beş Uygur destan metni ve çeşitlenmeleri yer alır: 1. Abdurrahman Han Destanı (Abdurrahman Han Hoca (1.1.1.), Abdurrahman Hoca (1.1.2.), Hacı hazretleri ve Abdurrahman Han (1.1.3.)), 2. Batur Destanları (Akulambedijan (1.2.1.), Atoğlu (1.2.2.), Çın Tömür (1.2.3.), Çınar (1.2.4.), Dört Karış Kumaş (1.2.5.), Köz (1.2.6.), Şim Tömür Batur (1.2.7.)), 3.Göroğlu, 4. Nozugum (Nozugum (1.4.1.), Nozugum'un Hikâyesi (1.4.2.), Nozugum'un Kıssası (1.4.3.), Nozugum'un Nazmı (1.4.4.), Nozugum'un Rivayeti (1.4.5.)), 5. Seyit Noçi (Pehlivan Seyit (1.5.1.), Seyit Noçi (1.5.2.)).

1.1.Kahramanların Ailesi

Destanlarda kahramanların ailesi ideal kahraman tipinin soyluluğunu ve asil kan taşıyıp taşımadığını göstermeleri açısından önem arz ederler. Uygur destanlarından; Abdurrahman Han Destanı'nın çeşitlenmelerinde kahramanın babası "Han" ve "Hoca" sıfatlarıyla görünen yüce ve soylu bir şahıstır. Batur Destanları'nın, Akulambedihan (1.2.1.) ve Çın Tömür (1.2.3.) çeşitlenmelerinde kahramanın babası padişah, Çınar (1.2.4.)'da kahramanın babası bir ağadır. Atoğlu (1.2.2)'nda baba olağanüstü bir attır. Göroğlu Destanı'nda kahraman şah soylu anneye ve peygamber soylu bir babaya sahiptir. Nozugum Destanı çeşitlenmelerinde kahramanın soyluluğundan, baba mesleğinden söz edilmez kahraman fakir, sıradan bir ailenin kızıdır. Seyit Noçi Destanı çeşitlenmelerinden Pehlivan Seyit (1.5.1.)'te kahramanın babası dokumacılıkla uğraşır. Seyit Noçi (1.5.2.)'de ise kahramanın babasına dair bilgi yer almaz. Dört Karış Kumaş

(1.2.5.), Köz (1.2.6) ve Şim Tömür (1.2.7.)'de kahramanların ailesine dair ayrıntı verilmez.

Abdurrahman Han Destanı'nın çeşitlenmelerinde, Batur Destanları'ndan Atoğlu (1.2.2)'nda, Nozugum Destanı çeşitlenmelerinden; Nozugum'un Hikâyesi (1.4.2.)'nde kahraman üç kardeş olup kardeşlerin en küçüğüdür. Batur Destanları'ndan; Akulambedihan (1.2.1.), Çın Tömür (1.2.3.) ve Şim Tömür (1.2.7) çeşitlenmelerinde, Nozugum Destanı çeşitlenmelerinden; Nozugum, Nozugum'un Kıssası ve Nozugum'un Nazmı'nda, Seyit Noçi(1.5.2.)'de kahramanlar iki kardeştir. Çınar (1.2.4.)'da altı kardeşin en küçüğüdür ve kahraman yurdu terk ettiğinde kendisine iki ağabey bularak yeni kurduğu ailede de kardeşlerin en küçüğü olur. Seyit Noçi Destanı çeşitlenmelerinden Pehlivan Seyit(1.5.1.)'te kahraman tek çocuktur. Dört Karış Kumaş (1.2.5.) ve Köz (1.2.6)'de kahramanın kardeşi yoktur. Destanlar üzerinden kahramanların aileleri üzerine eğilmek gerekirse;

Abdurrahman Han Hoca (1.1.1.)'da kahramanın ailesi ile bilgiler doğrudan metnin girişinde bulunur. Kahramanın ailesi Hoten'de Atçı denen yerde yaşar. *"Eskiden Atçı denen bir yerde, Habibullah Müftü Hacı adlı bir şahıs vardı. Onun üç oğlu olup büyük oğlunun adı Masum Han, ortancasının adı Sadir Han, küçüğünün Abdurrahman Han idi. Masum Han ile Sadir Han İlçi şehrinde oturuyordu"* (İnayet, 2004: 93). Buradan anlaşıldığı üzere kahramanın babası Habibullah Müftü Hacı'nın üç oğlu vardır. Büyüğünün adı Masum Han, ortancasının adı Sadir Han, küçüğünün adı ise Abdurrahman Han'dır. Masum Han ile Sadir Han, İlçi'de yani Hoten'de otururlar.

Uygur Türklerinin edebiyatı üzerine yapılan ilk çalışmalardan biri olan "*Abdurrahman Han Destanı"*nda, İsa Özkan kardeş sayılarının ve isimlerinin kaynaklarda farklılık gösterdiğini ifade etmekle birlikte kahramanın üç kardeş olduğuna daha kuvvetle inanır. Ayrıca kahramanın babası Habibullah Müftü Hacı'nın *"hacı, müftü"* gibi sıfatlarla zikredilmesi onun belli bir mevkiye sahip, bilgili, okumuş bir kişi olduğunu gösterir niteliktedir. 1864 yılının şubat ayında İstiklal mücadelesi için harekete geçen şehrin müftüsü Habibullah Hacı ve oğulları Hoten'deki asil ailelerden birine mensuptur. Hoten'in önde gelenleri bir asırlık Çin hâkimiyetinin sonlandırılmasına öncülük eden Habibullah Hacı'yı ak keçeye oturtarak "*Hacı Padişah"* unvanını verirler. (Özkan, 1989: 22)

Abdurrahman Hoca (1.1.2.)'da kahramanın babasının adı Habibullah Hacı olarak geçer. Abdurrahman Han Hoca (1.1.1.)'daki gibi bir makam sahibi olup olmadığına dair yeterli bilgi bulunmaz. Ancak oğluna *"Daha önce müşavere ettiğimiz gibi Hoten'in içinde cihat bayrağını aç oğlum"* (Özkan, 1989: 163) sözleriyle cihat bayrağını açmasını söyleyerek ayaklanma başlatması, Hotenlilerin onun izinden gitmesi Habibullah Hacı'nın toplumda sözü geçen biri olduğunu gösterir.

Ambalın açtırdığı fal sonrası huzura çağırılıp sorguya çekilen Hacı hazretleri sorguda üç oğlu olduğunu, ikisinin Mekke'ye gittiğini ve bir oğlunun da mektebe devam ettiğini ifade eder. Destan içerisinde geçen "*Ambal "Hacı hazretlerini çok sıkı bir sorguya tâbi tutar. Hacı yerinde kalkarak üç oğlum vardı; ikisi Mekkeye gitti. Diğer oğlum ise mektebe devam ediyor ve hiçbir şeyden haberi yoktur"* (Özkan, 1989: 163) ifadeleri bu durumun yansımasıdır.

Abdurrahman Han Hoca (1.1.1.)'da kahramanın iki ağabeyinin isimleri zikredilirken Abdurrahman Hoca (1.1.2.)'da ağabeylerinin isimleri sarfedilmez. Yalnızca Abdurrahman Han'ın savaşta vurulması sırasında geçen *"kardeşi Masum Han, Hoca'nın başını kaldırarak "nasılsın kardeşim" diye sordu"* (Özkan, 1989: 164) ifadelerinden kahramanın kardeşinin adının Masum Han olduğu anlaşılır.

Hacı hazretleri ve Abdurrahman Han (1.1.3.)'da kahramanın babası Mekke'den hac dönüşünde görülür. Babanın "Hacı hazretleri" adı ile anılıp arınmış halde yurda dönmesi dikkat çekicidir. Bu esnada eline bir mektup ulaşır. Mektupta cihat bayrağını açması istenir. Bu husus kahramanın babasının seçilmiş kişi olduğunu göstermektedir. Bu sırada şehrin hakimi Çin valisi Ambal bir fal baktırır. Bu fal sonrası huzura çağırılan Hacı hazretleri üç oğlu olduğunu söyler. Bunların ikisinin hac için Mekke'ye gittiğini, birinin ise medresede okuduğunu anlatır. *"... Ambal'ın karşısında sıkı bir sorguya çektiler. Muhterem Hacım: "Üç oğlum var. Hac için ikisi Mekke'ye gitti. Birisi burada, medresede okuyor ve böyle bir işe kalkışmadı""* (Özkan, 1989: 165) şeklindeki sözlerle Abdurrahman Hoca (1.1.2.)'da olduğu gibi kahramanın kardeşilerinden Ambal'ın sorgusu sırasında bahsedilir. Kahramanın şehit oluşunda "*Cesedi, Masum Han Hoca bir tabuta koyup Hoten'e getirdi"* (Özkan, 1989: 165) sözleri de Abdurrahman Hoca (1.1.2.) ile örtüşür. Ancak bu çeşitlenmede kahramanın ağabeyinin adı -Masum Han Hoca- Abdurrahman Han'ın vuruluşundan sonra verilir.

Bu doğrultuda üç çeşitlenmede de kahraman üç kardeştir. Abdurrahman Han Hoca (1.1.1.)'da büyüğünün adı Masum Han, ortancasının adı Sadir Han olarak belirtilirken Abdurrahman Hoca (1.1.2.) ve Hacı hazretleri ve Abdurrahman Han (1.1.3.)'da ağabeylerinden sadece Masum Han'ın adı verilir. Abdurrahman Han Hoca (1.1.1.)'da kardeş sayısı ve isimleri metnin girişinde görülür. Bu sayı ve isimler Abdurrahman Hoca (1.1.2.) ile Hacı hazretleri ve Abdurrahman Han (1.1.3.)'da dönem yöneticisinin korkuları neticesinde açtırdığı fallardan sonra kahramanın babasını sorguya çekmesi sırasında ortaya çıkar. Abdurrahman Han Hoca (1.1.1.)'da kahramanın ağabeylerinin İlçi'de yaşadığı söylenirken diğer iki metinde (1.1.2.-1.1.3.) Mekke'de oldukları belirtilir. Aile kutsal mekânlarda zikredilmekle beraber "Han" ve "Hoca" olarak karşımıza çıkarlar. Bu husus ailenin soylu ve mevki sahibi oluşlarının göstergesidir. Arkaik metinlerdeki ideal kahramanın soylu oluşu ile birebir örtüşen bir soyluluktan söz edilmese de dönemin ideal kahraman algısı bağlamında Abdurrahman hoca soylu bir kahramandır.

Kahramanın annesi ise destan metinlerinin sonunda kendini gösterir. Abdurrahman Han Hoca (1.1.1.)'da ve Abdurrahman Hoca (1.1.2.)'da Abdurrahman Han şehit olduktan sonra annesi ağıt yakarken karşımıza çıkmaktadır. Abdurrahman Han Hoca (1.1.1.)'da üç gün gözlerini kırpmadan minarenin tepesinde evlatlarının savaştan dönmesini bekler. İki oğlunun elbiselerini ters giyip tekbirlerle yaklaştığını görerek küçük oğlunun şehit olduğunu anlar. Onun feryadından yer yarılıp, dağlar eriyecek hale gelir. Validenin ağıt esnasında söylediği *"Aziz, hoca ananızı, yavrum/.../ Bitmez derde koydunuz, yavrum"* (İnayet, 2004: 111) sözleriyle kendisini "hoca" olarak göstermesi dikkat çeker. Hacı hazretleri ve Abdurrahman Han (1.1.3.)'da ise kahramanın annesine dair bilgiye rastlanmaz.

Batur Destanı'nın çeşitlenmelerinden Akulambedihan (1.2.1.)'da Tarım vadisinden sorumlu bir han vardır. Bu hanın, Akulambedihan adlı bir oğlu vardır. Ancak han, eşi hamile iken vefat eder. O zamanlarda bir âdet vardır. Bebek erkek olursa bakılır, kız olursa öldürülürdü. Han'ın eşi bu sebeple günlerce ağlar, çözümler arar (Mehmet, 1999: 204).

Akulambedihan'ın babasına dair ayrıntılı bir bilgi yer almasa da Tarım vadisinden sorumlu şah olması kahramanın soylu bir aileden geldiğini gösterir. Hamile olan anne ise dönemin örf ve âdetlerine vakıftır. Adı zikredilmeyen anne, kızının ölümüne rıza

göstermeyip kahraman ile bir plan yapar ve kızın çölde bir geyik tarafından büyütülmesine razı olur. Günler geçip kız bir yaşına geldiğinde ise vefat eder. Bu kız destanın diğer kahramanı olan ve daha sonra kahramanı mücadelelere sürükleyecek olan Mehtumhan'dır.

Atoğlu (1.2.2)'nda çok eskiden bir adamın ata bakıp beslediğinden bahsedilir. Kahraman bu attan doğar. Destanda geçen *"Çok eskiden bir adam bir beyaz ata bakar ve beslermiş. Günlerden bir gün yem vermek için atın yanına gittiğinde hamile olduğunu sezmiş. Kısa süre sonra şaşırtıcı bir olay olmuş. At doğum yapmış ve bir erkek bebek doğurmuş"* (Mehmet, 1999: 238-239) ifadeleri kahramanın olağanüstü aile yapısını ortaya koyar. Kahraman Atoğlu bir müddet sonra büyür, kendine kardeş bulmak için yollara düşer. Bu yola çıkış onun farklı bir aile kurmasına neden olur. Atoğlu kurduğu yeni ailesinde de olağanüstülüklerle dolu bireylerle bir araya gelir.

Bir taş çatlağında Taş Doğmuş'u, ağaç çatlağında Ağaç Doğmuş'u bularak onlarla kardeş olur. Böylelikle üç kardeş birlikte aynı evde yaşamaya başlarlar. Ardından güvercin kılığında eve gelip yemek pişiren Güneş kız, Ay kız ve Yıldız kız ile Atoğlu ve ağabeyleri evlenir. Böylelikle attan doğan kahramanın geniş bir ailesi olur (Mehmet, 1999: 238-239).

Çın Tömür (1.2.3.)'de *"Eski zamanda İli ikliminde büyük bir padişah yaşar. Onun bindiği atın nalı altından, eğeri ve koşumları ise inciden imiş. (...) Günlerin birinde padişah veziriyle ava gittiğinde küçük hanımı bir oğlan doğurmuş"* (İnayet, 2004: 156). Bu oğlan ideal kahraman tipi Çın Tömür'dür. Babasının olağanüstü zenginliğe sahip bir şah oluşu arkaik destan metinlerindeki mal-mülkten gamı olmayan şahları hatırlatır.

Destanda yer alan ikinci kahraman Mahtumsula, Çın Tömür'ün kız kardeşidir. *"Aradan ay ve yıllar geçmiş. Günlerin birinde padişah yine eski alışkanlığı gereği ava çıkmış. Bir aylık mesafedeki bir yere gitmiş. Dönünceye kadar küçük hanımı bir kız çocuk doğurmuş"* (İnayet, 2004: 156) ifadeleri her iki kahramanın da hükümdar soylu olduğunu ortaya koyar.

Çınar (1.2.4.)'da çok cimri bir ağa vardır. Bu ağanın üç oğlu, üç tane de kızı vardır. Çocukları büyüyünce dışarıdan biriyle evlendirirse çeyiz ve düğün masrafları olacağından korkar. Bu sebeple büyük oğlunu büyük kızıyla, ortanca oğlunu ortanca kızıyla, küçük oğlunu küçük kızı ile evlendirme hesabı yapar. Kahraman küçük kız,

babasının bu düşüncesinden kaçmak için semavi bir âleme gider. Burada avcılık yaparak geçinen üç yiğit kardeş ile karşılaşır. Kız evden neden ayrılıp göğe nasıl çıktığını anlatınca üç kardeş kıza acır ve kardeş olurlar (Mehmet 1999: 242-243). Böylelikle kahraman sekiz kişilik ailesinden ayrılarak iki kişilik başka bir aileye katılır. Ailenin soyluluğuna dair bir açıklamaya yer verilmese de kahramanın babasının ağa oluşu önemlidir. Eski dönem destan metinlerindeki padişahın yerini zamanın şartlarına göre bey ve ağa gibi unvan sahiplerine bıraktığı düşünülürse kahraman soylu bir aileye sahiptir.

Dört Karış Kumaş (1.2.5.) ve Köz (1.2.6.)'de kahramanlar yeni evlenmiş yurttan uzakta yaşayan avcılık ve hayvancılık ile geçimini sağlayan karı-kocadır. Kahramanların isimleri ve sosyal mevkileri hakkında bir bilgi yer almaz.

Türk destan, hikâye ve masallarında kahramanlar Akulambedihan (1.2.1.), Çın Tömür (1.2.3.) ve kısmen Çınar (1.2.4.)'da olduğu gibi iktidar gücüne sahip soylu ailelerin bireyleri olarak karşımıza çıkarken Atoğlu (1.2.2), Dört Karış Kumaş (1.2.5.), Köz (1.2.6.) ve Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da ailenin sosyal mevkisine yer vermeme söz konusudur. Atoğlu olağanüstü doğumuyla bu sınıflandırmanın dışında kalsa da Dört Karış Kumaş, Köz ve Şim Tömür'deki aile yapısı ideal kahramanın soylu bir kökten gelme özelliği ile örtüşmez.

Göroğlu Destanı'nda Çembil şehrini Ehmed Had adlı bir padişah yönetir. Şahın emri civardaki kırk şaha geçer. Yanında Ay Han, Kün Han, Bülbül Han, Çingizhan ve Esen Han vardır. Ehmed Han'ın Zulper Ayım adlı bir de kız kardeşi vardır (Mehmet, 2011: 19). Türk destanlarında kahramanın asil bir soya mensup olması durumu Göroğlu için de geçerlidir. Bunun yanında asil kandan gelen kahramanın Tanrı kutuna sahip olması da önemlidir. Çünkü kahraman, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcidir. Türk destanlarında kullanılan "*doğuşlu kut*" ibaresi; her kahramanın soylu bir kökten gelebileceği ancak 'doğuşlu' olamayacağını, Tanrı vergisinin ona üstünlük sağladığını ortaya koyar (Ögel, 2010b: 2). Peygamber soylu babaya sahip olması ve destanın ilerleyen kısımlarında Hakk'ın ona yenilmezlik verişi de kahramanın ailesinden gelen soyluluğu ile birleşerek yenilmez bir yiğit olmasını sağlayacaktır.

Ehmed Han'ın, Zulper Ayım adlı kız kardeşi ergenlik çağına gelmesine rağmen yanına erkek sinek bile yaklaşamamıştır. Bir gün Zulper Ayım has bahçesinde saçlarını tararken oradan düldülü ile geçen Hz. Ali onu görür. Bu kızdan çocuğu olmasını diler

ve Zulper Ayım o anda hamile kalır (Mehmet, 2011: 19). Buradan hareketle kahraman Göroğlu'nun şah soylu anneye ve peygamber soyundan gelen Hz. Ali gibi kutlu bir babaya sahip olduğu anlaşılır. Dolayısıyla yukarıda zikredilen doğuşlu kut özelliklerini bünyesinde barındırır. Annesinin ölümünden sonra onu yetiştiren yinr dayısı Çembil şahı Ehmed Han'dır.

Aynı zamanda şahın yanında yer alan Ay Han, Kün Han ve Çingis Han dikkat çekmektedir. Ay Han ve Kün Han adlı padişahlar Oğuz Kağan'ın oğullarıdır. Oğuz'dan sonra şahlık yapan bu iki oğlunun Çembil şahı Ehmed Han'ın yanında olması kahramanın ailesinin Oğuz Kağan soylularca ve Çingis Han tarafından desteklendiğini gösterir.

Nozugum Destanı'nın çeşitlenmelerinden Nozugum (1.4.1.)'da kahraman, Kâşgar'dan, İli'ye sürgün edilenler içinde yer alan fakir Uygur bir ailenin güzel, okumuş kızıdır. İli şehrine sürgün edilişi sırasında sakalı süt gibi ağaran, azap içinde yüzü sararan, sungur gibi kalabalıktan sıyrılan ihtiyar dedesi ağıtlar yakar. Dedesi, Nozugum'un dert ortağı, gözünün hem akı hem karası olan gülizarıdır (İnayet, 2004: 12-13). Annesi ve babasından söz açılmayan Nozugum'un dedesiyle beraber kaldığı görülür. Ancak daha destanın giriş cümlesinde Nozugum'un soylu ailesi yerine fakir bir ailenin kızı olarak gösterilmesi dikkat çekicidir. Tarihî bir kurguya sahip olan ve kahramanı halk içerisinde verdiği mücadelelerle bilinen destan dönemsel şartların etkisiyle daha gerçekçi bir yapıda oluşturulmuştur. Dolayısıyla ele geçirilen bir yurtta kahramanın soyluluk içerisinde olması beklenemez.

Bunun yanında dedesinin "*Hem kardeşinden ayrıldım, hem de senden ayrıldım.*" (İnayet, 2004: 13) sözü kahramanın bir kardeşinin olduğunu gösterir. Nozugum'un 'Abdullah' adında bir kardeşi vardır. Abdullah, Nozugum'dan önce İli'ye sürgüne gönderilenler içinde olup Mançu beyinin esirlerindendir (İnayet, 2004: 17). Kahramanın kendisinden başka kardeşinin olması ideal kahramanın özellikleriyle uyuşmaz. Çünkü ideal kahraman olağanüstü doğumla dünyaya gelen ve bütün farklılıkları bünyesinde toplayan tiptir. Nozugum'un ağabey sahibi olması onun olağanüstülüğüne gölge düşürür.

Nozugum'un bir de Baki adından yiğit, vefalı bir sevgilisi vardır. Baki öncelikle Nozugum'un vilayet mahkemesinde kaldığı gece rüyasında karşımıza çıkar ve kahramana olan sevgisini dile getirir. Ardından Nozugum'un Mancu yöneticilerine

satıldığında kendisini gösterir. *"Duvang zulmünden kaçıp çöllerde gezen yiğit Baki, vefalı sevgilisi Nozugum'un Mançu yöneticilerine zorla satıldığı haberini alarak Nozugum'u kurtarmaya bel bağlar, haberci vasıtasıyla selam yollar. Kurtaracağını söyler"*(İnayet, 2004: 18). Ancak kahramanın ölüm emri verildiğinde dahi kurtarmaya gelmeyen sevgilisidir.

Nozugum'un Hikâyesi (1.4.2)'nde Nozugum üç kız kardeşin en küçüğüdür. Babası evladının âlim olmasını isteyip ona doksan kitap okutur. *"Bir atadan üç kız idik/ En küçüğü ben idim/Oğul olursan, âlim ol diye/ doksan kitap okumuştum"* (İnayet, 2005a: 369) sözleri bu hususun kanıtıdır. Babanın soyluluğu söz konusu edilmez. Yalnızca ilmî yönden destekleyici bir baba figürüdür.

Nozugum'un Kıssası (1.4.3)'nda kahramanın *"Dağdan inen dört boz atlı,/ Dördü de boz atlı/ O dördünün içinde/ Benim babam heybetli."* (İnayet, 2013: 1) sözlerinden babasının dağdan inen dört boz atlının en heybetli olanı olduğu anlaşılır. Anne ve nenesini hiç görmeyen kahramanın Çenfen tarafında üç yaşında öldürülen bir çocuğu vardır. *"Ben görmedim nenemi/ Beni doğuran annemi/ Çenfen gidip öldürdü/ Üç yaştaki çocuğumu"* (İnayet, 2013: 25) cümleleri kahramanın aile üyelerini erken kaybettiğini gösterir. Bunun yanı sıra Nozugum'un bir de Abdullah adında bir kardeşi vardır. Nozugum'u kardeşi ile birlikte bir kâfir Kalmuklu satın alır. Abdullah, kahramana kaçmasını söylerken "*Ey kardeşim Nozugum, sen burada durma, bir tarafa kaç. Eğer kaçmazsan, seni Kalmuklar alırlar, doğurduğun çocukların hepsi Kalmuk olur, kendin de kara kâfir gibi olursun"* (İnayet, 2013: 18) ifadelerini kullanır. Bu cümleler Abdullah'ın millî ve dinî şuuru yüksek biri olduğunu ortaya koyar. Aynı zamanda onun adının "Abdullah Hoca" olarak anılması da eğitimli olduğunu düşündürür.

Nozugum'un Nazmı (1.4.4)'nda kahramanın Kalmaklar'ın elinde esir olan bir ağabeyi vardır. *"Develerin ağzı devedikeninde/ Bir ağabeyim var Kalmak'ta"* (İnayet, 2005a: 370) ifadelerinde kahramanın ağabeyinin esir oluşundan açıkça bahsedilmemiş olsa da Kalmak'ın Çin yurdu olması bu anlamın çıkmasını sağlamaktadır. *"Dağdan inen dört boz atlı,/ Dördü de boz atlı/ O dördünün içinde/ Benim babam heybetli."* , *"Ben görmedim nenemi/ Beni doğuran annemi/ Çenfen gidip öldürdü/ Üç yaştaki çocuğumu"* (İnayet, 2005a: 371) ifadeleri Nozugum'un Kıssası (1.4.3)'ndaki ile benzerdir. Kahramanın babası dağdan inen dört boz atlının en heybetli olanıdır.

Annesini ve ninesini görmemiş olup çocuğu düşmanlar tarafından öldürülmüştür. *"İpek giydiğim ayağa/ Demir zincir bol geldi"* (İnayet, 2005a: 371) cümlesi Nozugum'un ailesinin ekonomik durumunu yansıtır. Hali vakti yerinde olan bir ailenin kızına ipekten ayakkabılar giydirdiği düşünülebilir.

Nozugum'un Rivayeti (1.4.5)'nde kahramanın mücadelesi anlatılıp ailesine dair bilgi verilmez.

Nozugum (1.4.1.)'da kahramanın kardeşi ve dedesi yer alır. Nozugum'un Kıssası (1.4.3) ve Nozugum'un Nazmı(1.4.4)'nda kahramanın göremediği annesi, ninesi, üç yaşında öldürülen oğlu, babası ve ağabeyinden söz edilir. Gayretcan Osman, hükümetin Nazuk'un kocasını ve üç yaşındaki oğlunu kendi gözlerinin önünde öldürdüğünü belirtir (İnayet, 2005a: 375). Nozugum ağabeyi ve babasının varlığından haberdardır. Bunların yanı sıra Nozugum (1.4.1.) ve Nozugum'un Kıssası (1.4.3)'nda kahramanın ağabeyinin Abdullah adlı bir kişi olduğu belirtilir. Nozugum (1.4.1.)'da kahraman evlenmemiş güzel bir kızdır ve Baki adındaki sevgilisinden bahsedilir. Oysa Nozugum'un Kıssası (1.4.3) ve Nozugum'un Nazmı(1.4.4)'nda Nozugum evli ve çocuklu bir kadın olarak zikredilir. Dolayısıyla Nozugum (1.4.1.)'da sevgili olarak belirtilen Baki'nin, Nozugum'un eşi olduğu düşünülebilir. Aileye dair en geniş bilgi nazım-nesir karışık olan Nozugum'un Kıssası (1.4.3)'ndaki çeşitlenmededir. Nozugum (1.4.1.)'da, Nozugum'un Kıssası (1.4.3)'nda ve Nozugum'un Nazmı(1.4.4)'nda ortak olarak kahramanın ağabeyinden Nozugum'un Kıssası (1.4.3)'nda ve Nozugum'un Nazmı(1.4.4)'nda ağabeyine ek olarak babası, annesi, ninesi ve çocuğundan söz edilir. Nozugum'un Hikâyesi (1.4.2)'nde ise kahraman üç kız kardeşin en küçüğüdür. Nozugum'un soyluluğundan destan çeşitlenmelerinde bahsedilmez. Onun asaleti okumuşluğundan ve yurdu kurtarmak adına ideal tip olarak gösterdiği başkaldıran gelir.

Pehlivan Seyit (1.5.1)'de kahramanın babası Kâşgar yurdunda dokumacılıkla uğraşan Samet adlı bir esnaftır. Annesinin adı ise Gülnisa Peri olarak verilir. *"Kâşgar denen yurtta Samet adlı bir bezci yaşamış imiş. Onun on dört günlük ay gibi, kalem kaşlı, sümbül saçlı, gözleri çoban yıldızı gibi bir hanımı var imiş. İsmi şerifi Gülnisa Peri imiş*" (İnayet, 2013: 27) şeklindeki cümleler çeşitlenmenin arkaik dönem destanlarından farklı bir yapı sergilediğini gösterir. Kahraman hükümdar ailesine mensup olmayıp dokumacılıkla uğraşan esnaf bir ailenin evladıdır.

Anne ve babası Seyit'e göz bebeği gibi bakıp masallar anlatır, şiirler okur. Gülnisa Peri oğlu Seyit'i pehlivan kılmak niyetindedir. Sarf ettiği emeğin, sıkıntının boşa gitmeyeceğine inanır. Seyit'e halkın başına gelenleri, Mançu istilasını, verilen mücadeleleri, Yakup Han ve Sadır Pehlivan gibi yiğitlerin kahramanlıklarını anlatırlar. Ergenlik çağına gelip güce kavuştuğunda istilacılara karşı mücadeleye gitmesi için ata bindirip mertlere has elbise, kalpak giydirirler (İnayet, 2013: 27-41). Oğullarını yetiştirmek adına attıkları adımlar kahramanın ailesinin onu millî şuur ile büyütecek derecede bilinçli bir aile olduğunu gösterir. Kendisinden önceki kahramanları anlatarak onun küçüklükten itibaren idealize edilen bir tip olmasını sağlarlar. Aynı zamanda kahraman ergenlik çağına geldiğinde düşmana karşı mücadeleye gitmesini söylemeleri, kendi elleriyle savaşa hazırlamaları kahramanın anne ve babasının da idealize edilmiş, şuurlu, milliyetçi kişiler olduğunu gösterir.

Destan metni içinde yer alan *"Mertlik yeri meydandır iyi bil./ Bütün halk birden zengin olursa eğer, herkes gibi senin de ömrün uzar. (...) Mertliğini göreyim haklı savaşta/ Yiğit isen canından geç, yırtıcıları yok et ilimden, halkı kurtar zulümden, ışık görsün ilimdeki çilekeş*" (İnayet, 2013: 40) sözleri kahramanın anne ve babasının fikir dünyasını yansıtır. Aile ilmî yönden kendisini yükseltmiş ve milletin çıkarlarını kendi çıkarları üzerinde tutan bir yapıdadır.

Aile eşrafından bir de Sultan Ahun'dan bahsedilmektedir. Sultan Ahun kahramanın dedesi olup mücadeleye çıkmasını ister. Kahramanın ardından dualar edenler içindedir (İnayet, 2013: 42-43).

Seyit Noçi (1.5.2)'de kahraman için kullanılan *"On beş yaşına bastığında Töştük Dervazası'ndaki bir fırıncının yanında hizmetçi olarak çalıştı"* (İnayet, 2004: 47) ifadesi kahramanın küçük yaştan itibaren fırıncıda çırak olarak çalıştığının, ailesinin ekonomik durumunun ve mevkisinin düşük olduğunu gösteren ifadelerdir. Epik dönem destan metinlerinde gördüğümüz kahramanın ailesinin soylu ve iktidar sahibi oluşu durumu burada geçerli değildir.

Destanın ilerleyen kısımlarında kahraman, karşısında üstünlük sağlamaya çalışan Kof Beyzade'ye kendisini tanıtırken fakir bir yiğit olduğunu "*Köziçi yarbaşından çıkan, Seyit isimli, fakir bir yiğidim"* (İnayet, 2004: 50) ifadeleriyle belirtir. Kahramanın babasına dair herhangi bir bilgi bulunmaz. Ailesinden ilk olarak Üçturfan'da bir beyin sarayında iken gördüğü rüya sonrasında bahseder. *" Özledim yüreğimde,/ annemi,*

mihribanımı/, özledim adı Mehmet/ kardeşimi, derttaşımı" (İnayet, 2004: 47-55) cümlelerinden kahramanın ailenin tek çocuğu olmadığı da anlaşılmaktadır. Üçturfan'dan Kaşgar'a dönen Seyit'i gören annesi yırtık sofra sererek oğlunu ağırlar (İnayet, 2004: 59). Yırtık sofra sermesi ailenin maddi durumunu gösterir niteliktedir. Aile yoksul bir şehir ailesi olarak karşımıza çıkarlar.

Pehlivan Seyit (1.5.1)'de kahramanın ailesi dönem şartları doğrultusunda varlıklı ve bilgin kişilerken Seyit Noçi (1.5.2)'de sosyal mevki olarak daha düşük pozisyonda bir ailenin varlığından söz edilir. Epik destanlarda aristokrat aileye mensup olma özelliği her iki destan metninde de sekteye uğramıştır. Kahramanların babaları ekonomik yahut siyasi yönden mevki sahibi kişiler değillerdir. Burada kahramanı öne çıkaran unsur ailesinin mevkisi değil sorunlu bir dönemde var olmaya ve devleti var etmeye çalışmalarıdır. Pehlivan Seyit (1.5.1)'de kahraman tek çocuk iken Seyit Noçi (1.5.2)'de bir erkek kardeşten daha söz edilir. Pehlivan Seyit (1.5.1)'de dokumacılık, Seyit Noçi (1.5.2)'de ekmekçilik mesleklerinden söz edilir. Her iki meslekte Uygur Türkleri arasında ehemmiyet arz eden mesleklerdir. Kahramanlar dönemin şartları içinde artık eskisi gibi at binip kılıç kullanan tipler olmaktan çok hünerleri ile çalışarak kendilerini gösterirler. Kahramanların aile yapıları ve meslekleri dönemin gerçeklerine uydurularak destan metnine işlenmiştir.

1.2. Kahramanların Doğumu

İdeal kahraman tipinin dünyaya zuhur ediş şekli ideride göstereceği yiğitliklerin temsili olarak kabul görür. Bu sebeple kahramanın olağanüstü doğum gerçekleştirip gerçekleştirmediği önem arz eder. Uygur destanlarından Abdurrahman Han Destanı'nın çeşitlenmelerinde, Batur Destanı çeşitlenmelerinden; Akulambedihan (1.2.1.), Çınar (1.2.4.), Dört Karış Kumaş (1.2.5.), Köz (1.2.6), Şim Tömür (1.2.7.) ve Nozugum Destanı çeşitlenmelerinde ideal kahramanın olağaüstü doğumuna dair bilgi bulunmaz. Akulambedihan (1.2.1.)'da zamanın âdete göre doğar doğmaz öldürülmesi gereken kız kahramanın doğumuna yer verilir. Atoğlu (1.2.2.)'nda kahraman bir at tarafından dünyaya getirilir. Çın Tömür (1.2.3.)'de sayısız serveti olan han, çocuksuz kalışından dolayı hüzünlüyken iki kez çocuğu olur. Göroğlu'nda soylu kadın peygamber soylu Hz. Ali'den birleşme olmadan hamile kalır. Seyit Noçi çeşitlenmelerinde kahraman yurdun

karanlık ve zor dönemlerinde dünyaya gelir. Pehlivan Seyit (1.5.1.)' de sıradan bir doğum varken Seyit Noçi (1.5.2.)'de olağanüstü özellikler gösteren bir kahraman doğar.

Batur Destanı çeşitlenmelerinden; Akulambedihan (1.2.1.)'da kız kahraman doğumundan sonra bir geyik, Atoğlu (1.2.2.)'nda bir at, Çın Tömür'de kız ve erkek kahraman bir ayı tarafından, Göroğlu'nda bir at tarafından beslenir. Destanlar içerisinde kahramanın doğumu şu şekildedir:

Abdurrahman Han Hoca (1.1.1.)'da kahraman yedi-sekiz yaşlarında fikri ve zikri ilimde, Mevla kelamı başında medreseye giden bir çocuktur. Bir gül bahçesinde aksakallı ihtiyar ile karşılaşan kahraman, üzgün halinin nedenini soran aksakallıya bu durumun Hoten yurdunun vaziyetinden kaynaklandığını bildirir. Bu sözleri duyan ihtiyar, ona Hak yolunda olduğunu, otuz yaşına girdiğinde Dotey'in tahtını yıkmasını söyler. Zemzem suyu içirir, sağ omzuna altın damga basıp sol omzuna nazar eyler (İnayet, 2004: 92-95). Bu husus mucizevî doğum motifinin İslamî yönde değişim gösterdiğini gözler önüne koyar. Dolayısıyla doğumuna yer verilmeyen Abdurrahman Han'ın olağanüstülüğü ilahî güç tarafından gönderilen "yardımcı tip" Hızır Dede ile sağlanır.

İslamî kaynaklarda belirtildiği üzere Peygamber efendimizin iki kürek kemiği arasında yer alan işarete "nübüvvet mührü" adı verilir. Peygamber efendimize kürek kemikleri arasındaki mühür sorulduğunda; "*Kürek kemiklerim arasında bulunan ben, benden önceki peygamberlerin beni gibidir.*" (Yardım, 1998: 73) demiştir. Buradan hareketle Peygamber efendimizin son nebi olduğu göz önüne alındığında ideal kahraman tipine aksakallı tarafından mühür basılması ona kutsiyet kazandırma ve sıradanlıktan uzaklaştırma, başına gelebilecek arazlardan koruma amaçlarıyla yapıldığı anlaşılır. Bu şekilde kahraman mucizevî bir şekilde dünyaya gelmemiş olmasına rağmen ilahî gücün etkisiyle çocukluğuna kudsiyet aksettirilir.

Abdurrahman Hoca (1.1.2.)'da ise kahraman on sekiz yaşlarında bir gençtir. Bir gün mektebe doğru ilerlerken aksakallı bir kişi karşısına çıkar. Otuz yaşına geldiğinde Hoten'de padişah olacağını söyler (Özkan, 1989: 163). Yardımcı tip olan aksakallı, kahramana gelecekten haber vererek yol gösterir. Bu durum kahramanın olağanüstü doğumu olmadan çocuk yaşta seçilmiş kutsal bir kişi olduğunu ortaya koyar. Böylelikle yukarıda zikredilen "doğuşlu kut" ibaresi Abdurrahman Han içinde geçerli olur. Çünkü o seçilmek isteyen değil, Tanrı tarafından seçilen kişi konumundadır.

Hacı hazretleri ve Abdurrahman Han (1.1.3.)'da doğum ve kudsiyete dair bilgi yer almaz.

Mucizevî doğum motifinin görülmediği destanlarda kahramana olağanüstülüğü atfetmek için başka bir takım motiflere başvurulur. Her üç çeşitlenmede de kahramanın mucizevî doğum motifine yer verilmemesi kendilerinden önce doğmuş ağabeylerinin olmasından kaynaklanmaktadır. Onların doğumu, kahramanın mucizevî doğumunun inandırıcılığını kıracağı için bu kudsiyet ilahi güçler ile yerleştirilmeye çalışılmıştır. Abdurrahman Han Hoca (1.1.1.)'da yedi yaşında, Abdurrahman Hoca (1.1.2.)'da on sekiz yaşında aksakallı ile karşılaşması kahramana olağanüstülük kazandırır.

Destanlarda kahraman genellikle tek çocuktur. Birden çok kardeşin söz konusu olduğu zamanlarda ideal kahraman tipi kardeşlerin en küçüğü nadiren de en büyüğü olarak kendini gösterir. Her üç metinde de kahraman doğum sırasına göre üç kardeş içinde en son doğandır. Dede Korkut Destanı'nda, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'ndaki iki kardeş Egrek ve Segrek'tir (Ergin, 1989: 18-20). Segrek küçük olmasına karşın aklı ve gücü ile ağabeyinden üstün olup ideal kahraman tipi olarak karşımıza çıkar. Bu doğrultuda Abdurrahman Han da küçük olmasına rağmen yiğitlik yönünden ağabeylerinden üstündür. Çin hâkimiyetine son vermek adına teşkilat kurması ve verdiği başarılı mücadelelerle destanın ideal kahramanıdır.

Batur Destanları'ndan; Akulambedihan (1.2.1)'da Han dünyadan göç ederken oğlu Akulambedihan'a annesinin hamile olduğunu ve doğacak kardeşine iyi bakmasını vasiyet eder. Günler geçer, aylar geçer. O zamanlarda âdete göre bebek erkek olursa bakılır, kız olursa öldürülürdü. Hanın eşi bu âdetten korksa da ayı günü dolunca bir kız doğurur. Akulambedihanbebeği öldürmemek için alıp çöle doğru yola koyulur ve bir geyiğe rastlar. Yavrularını öldürmeyeceğine ve kız çocuklarının ölümüne sebep olan âdeti kaldıracağına dair söz vererek çocuğu geyiğe bırakır. Geyik anne, kızın hızlı büyümesi, sağlam ve kuvvetli olması için kıymetli bitki uçlarını yedirir, memesini temiz tutar, suyun temizini içirir (Mehmet, 1999: 204-206). Destanda erkek kahraman Akulambedihan'ın doğumuna yer verilmez. Ancak Akulambedihan'ın doğumu yerine kız kardeşinin doğumunun yer alması olayların iki kahraman üzerinden ilerleyeceğine dair bir ipucudur. Kız kahramanın doğumunda da herhangi bir olağanüstülük söz konusu değildir. Olaylar kahramanın doğumunun akabinde gelişir.

Atoğlu (1.2.2.)nda bir adam beyaz bir ata bakarmış. Bir gün bu at hamile kalıp kısa süre sonra şaşırtıcı şekilde bir oğlan doğurmuş (Mehmet, 1999: 238). Kahramanın mucizevî bir şekilde attan doğuşu ayrıntılarına girilmeden birkaç cümle ile verilir. 'Şaşırtıcı' ibaresi onun olağanüstülüğüne dikkat çekmek için kullanılmıştır. Attan doğması kahramanın ileride herkesten farklı düşünüp hareket edecek olmasının temelini oluşturur.

Çın Tömür Batur (1.2.3)' da; İli ikliminde büyük bir padişah yaşar. Atının nalı altından, eğeri, koşumları incidendir. İki hanımı olmasına rağmen çocuğunun olmaması onu kedere gömer (İnayet, 2004: 156).

Türk destan, hikâye ve masallarında hükümdarların ve soylu ailelerin kutlu neslini devam ettirmek için sahip olmak istedikleri çocuğa bir türlü kavuşamamaları ve bu sebeple üzüntü duydukları görülür. Dede Korkut Destanı'ndaki "Dirse Han Oğlu Boğaç Han" hikâyesi çocuksuzluk motifinin ilk örneklerindendir. Bayındır Han her yıl bir kez ziyafet verip Oğuz beylerini konuk eder. Bir gün toya gelenlerden oğlu olanların ak otağa, kızı olanların kızıl otağa, her ikisi de olmayanların kara otağa alınmasını ve kara keçeye oturtulup önüne kara koyun yahnisi koyulmasını emreder. Oğlu ve kızı olmayana Allah'ın gazap ettiğini, kendisinin de edeceğini söyler. Bu sırada oğlu ve kızı olmayan Dirse Han ziyafete geldiğinde kara otağa alınınca sebebini sorar. Duydukları karşısında üzülerek evine döner. (Ergin, 1989: 4) Bunun yanı sıra Fazıl Yoldaşoğlu'ndan derlenen Alpamış Destanı'nda (Şimşek, 2000: 25), Manas Destanı'da "Manas'ın Dünyaya Gelişi" (İnan, 1992: 6-7) adlı bölümün girişinde ve daha birçok destanda bu durum ile karşılaşılmaktadır.

Çın Tömür'de de han çocuksuz kalışından dolayı duyduğu üzüntüyü gidermek için sürekli ava çıkıp eğlenir. Bir müddet sonra küçük hanımı hamile kalır. Günlerden bir gün padişah veziri ile yine ava gider. Bu esnada küçük hanımı bir oğlan çocuğu doğurur. Ancak bu durumu kıskanan büyük hanım hizmetkârlara çocuğu göle atmalarını ve yerine bir köpek yavrusu bırakmalarını emreder. Aylar yıllar sonra küçük hanım hamile kalıp bir kız çocuğu dünyaya getirir. Büyük hanım yine bu çocuğu da göle bıraktırır. Bu kez yerine kedi yavrusu koydurur. Büyük hanımın göle bıraktırdığı çocukları bir ayı çöle götürüp besler (İnayet, 2004: 156).

Olağanüstü doğum motifi, çok istenildikten sonra dünyaya gelen kahramanın tabiatüstü özellikler yüklenmesini sağlar ve ileride göstereceği başarıların habercisi olur.

Çın Tömür'de doğduktan sonra ayı tarafından büyütülür, kendi kendine avcılık öğrenir. Destanın ilerleyen kısımlarında görüleceği üzere olağanüstü düşman tipi Yedi başlı Yalmavuz'u ve büyük bir orduyu tek başına yener. Bu başarılar kahramanın olağanüstülü doğumuyla kazandığı üstünlükle gerçekleşir.

Netice itibariyle kahramanların doğumları esnasında gerçekleşen olağanüstülükten çok doğumlarından sonraki hayatlarında olağanüstülükler görülür: Akulambedihan (1.2.1.)'da zamanın âdete göre bebek erkek olursa bakılır, kız olursa öldürülür. Bu sebeple kahraman kız kardeşini korumak için bebeği alıp çöle doğru yola koyulur. Bir geyik ile anlaşma yapar. Bebeğe bakmaya razı olan geyik çocuğu alır. Bir müddet onu yedirip içirerek büyütür. Geyik Türk destan ve hikâyelerinde çocuğu koruyucu ilahî güç olarak kabul görür[5]. Çın Tömür (1.2.3.)'de kahramanlar doğdukları anda hilekâr büyük hanımın oyunları ile saraydan uzaklaştırılıp göle bırakılırlar. Gölde onları bulan bir ayı tarafından ormanda büyütülürler. Her iki metinde de kahraman bir hayvan tarafından büyütülür. Kahramanın doğumunda onun hayatta kalışını sağlayan hayvanlar yardımcı tipler olarak varlık gösterirler. Çın Tömür (1.2.3.)'de evin büyük hanımı çocuk sahibi olmamasından dolayı hükümdarlıkta söz hakkını kaybetmek istemez. Bu sebeple küçük hanımın dünyaya getirdiği çocukları yani kahramanları yok etmek isteyen düşman tipidir.

Hayvan tarafından bakılma ve büyütülmenin ilk örneklerinden biri Göktürklerin kurttan Türeyişi şeklindedir. Göktürkler soyca Lin memleketi kralı tarafından öldürülürler. Ancak Lin memleketi askerleri Göktürkleri katlederken on yaşında bir çocuk görüp acıyarak onu öldürmekten vazgeçerler. Çocuğun ayaklarını keserek bataklığa atarlar. O sırada çocuğun etrafında bir dişi kurt peyda olur ve ona et vererek çocuğu besler (Ögel, 2010a: 21-28; Mehmet, 1998: 68). Benzer bir durum kurdun Wu-sun kralının oğlunu emzirmesinde kendini gösterir. Hun hanı, Wu-sun kralını mağlup edip öldürür. Ancak kralın oğlu Kun-mo'ya küçük olması sebebiyle kıyamaz.

---

[5] Geyiğe dair geniş bilgi için bkz. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I*, TTK Basımevi: Ankara, 2010, 569-583, II. C., Ankara 2010, 101- 109; Saadet Çağatay, "Türk Halk Edebiyatında Geyiğe Dair Bazı Motifler", ***Belleten***, TTK Basımevi: Ankara, 1956, 153-177; Müjgan Cunbur, "Folklorumuzda "Geyik" Motifi Üzerine", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri Halk Edebiyatı II,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.,:Ankara, 1982, 71-94; Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yay.: İstanbul, 2002, s. 142-144.

Askerlerine onun çöle atılmasını, kendi kaderine bırakılmasını söyler. Çöle bırakılan çocuğa önce bir karga yaklaşıp gagasındaki eti yedirir. Ardından bir dişi kurt gelerek memesini çocuğun ağzına verir, onu iyice emzirir (Ögel, 2010a: 14). İlk örneklerinde besleyen, emziren yardımcı hayvan tipi olarak gördüğümüz ve Türklerde kutsal sayılan kurt zamanla yerini geyik, ayı, at gibi hayvan tiplerine bırakmıştır.

Atoğlu (1.2.2)'nda ise kahramanı olağanüstü kılan unsur onun at tarafından mucizevî şekilde doğurulmuş olmasıdır. Türk destan, efsane ve halk hikâyelerinde kahramanların hayvandan doğmaları, beslenmeleri, yardım almaları yoğun olarak kendini gösterir. Akulambedihan (1.2.1.)'da ve Çın Tömür (1.2.3.)'de kahramanların, hayvandan beslenmeleri ve yardım almaları görülürken Atoğlu (1.2.2)'nda doğrudan kahramanın bir hayvan tarafından türeme görülür.

Destanlar oluştukları dönemlerin inanç ve kabulleri doğrultusunda olağanüstü doğum motifine yer vermektedir. İlk toplumların oluşturduğu ürünlerde bu motif "*totemistik, antropomorfik*" inanışların izlerini taşımaktadır (İbrayev, 1998: 71). Örneğin, Türklerin kurttan türeyiş efsanelerinden birinde Göktürklerin atalarının Sou ülkesinden söz edilir. Bu kabilenin reisi A Pang-pu'nun on yedi büyük ve küçük kardeşi vardır. Büyük kardeşlerden İcinisita kurttan doğar. Tabiatüstü özellikleri olan İcinisita yağmurun yağması ve rüzgarın esmesine dair emirler verir. (Ögel, 2010a: 27) İcinisita'nın kurttan doğup kardeşlerinden daha üstün güçlere sahip olması gibi Atoğlu da ileride edindiği iki kardeşinden daha üstün olmasıyla ideal kahraman formunda benzerlik göstermektedir. Aklı ve becerisiyle düşman tipi olan cadıyı öldürmeye vakıf olur. Şim Tömür Batur (1.2.7.) içerik olarak paralel olmasına karşın bu motif kısaltılmıştır.

Akulambedihan (1.2.1.) ve Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da çocuksuzluk motifine, Çınar (1.2.4.), Dört Karış Kumaş (1.2.5.) , Köz (1.2.6.), Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da kahramanın doğumu epizotuna dair bilgi bulunmaz.

Göroğlu Destanı'nda; Zulper Ayım, Hz. Ali'nin nazarıyla hamile kaldıktan sonra annesiyle ağlaşmaya başlar. Böyle bir durumun padişah kardeşine bir hakaret olacağını düşündüğü için seccadesini serip Allah'a, rezil olmaktansa canını alması için dua eder. Duası kabul olur. Azrail Aleyhisselam gelip canını alır. Öldüğünde karnındaki çocuk altı aylıktır. Bir süre sonra mezarda doğan çocuk bir kamış yardımıyla nefes alarak hayatta kalır. Hz. Ali'nin atı Düldül'e ve diğer at sürülerine bakan Kember Veli adında

bir seyis sürüdeki alaca dişi atlardan birinin mezarlığa doğru gittiğini ve mezarda bir erkek çocuğu emzirdiğini fark eder. Mezara yaklaştığında alnı ışıklı, sünnet edilmiş, tırnakları kesilmiş bir çocuğun yattığını görür (Mehmet, 2011: 19).

Burada önem arz eden iki husus vardır: birleşme olmadan hamile kalma ve ışık motifi. Birleşme olmadan hamile kalma Hz. Meryem'in, Hz. İsa'yı doğurması ile paralellik arz eder. A. İnayet, Göroğlu'ndaki bu mucizevî doğumun, Hz. Meryem'in doğumunun Türkler üzerinde etki yaratması ile oluşup oluşmadığının muallakta olduğunu belirtir (İnayet, 2002: 216). Ancak Allah'ın, *"İffet ve namusunu gerektiği gibi koruyan Meryem'i de an. Biz ona ruhumuzdan üfledik, hem onu hem oğlunu cümle âlem için ibret yaptık"* (Enbiya/ 91. ayet) dediği ayet Hz. Meryem ile ergenlik çağına gelmiş olmasına rağmen yanına erkek sineğin bile yaklaşmamış olduğu Zulper Ayım'ın iffet yönünden bir oldukları ve anne-çocuk ilişkilerinin benzer olduğu gösterir. Dinî olguların zihinlerde yarattığı etkiler Uygur halk destanlarına da tesir ederek Zulper Ayım'da ayan olmuştur.

Anne temiz ve lekesiz bir bakire olarak doğum yapar, soylu bir çocuk doğurur (Eliade, 1997: 54). Yine Hz. Meryem ile ilgili ayetlerin annesi tarafından dile getirilmesi ile Zulper Ayım'ın yaşadıklarını annesi ile paylaşması kayda değer bir husustur. Kur'ân-ı Kerîm'in Meryem Sûresi'nde 16 ve 22. âyetleri arasında Cenab-ı Hakk tarafından Cebrail'in bir insan sıfatında Meryem'in yanına gönderildiğinden bahsedilir. Cebrail ona, tertemiz bir oğlan bağışlamak için Hakk tarafından gönderilen bir elçi olduğunu söyler. Ardından Meryem hamile kalır. Destan metninde Hz. Ali ile Zulper Ayım arasında iletişim sağlanmasa da Hz. Ali'nin isteği üzerine Zulper Ayım'a ruh üflenir. Netice itibariyle bu durum kahramanın ilahî bir kaynaktan geldiğini göstermektedir. Alaca bir at vasıtası ile bulunan bebeğin alnının ışıklı, kendisinin sünnetli ve tırnaklarının kesilmiş olması da kahramandaki olağanüstülüklerin temelinin doğumuna dayanmasından kaynaklıdır.

Kahramanın at tarafından beslenmesi motifi de burada önem arz eden bir husustur. Hem mezarda hem de mezardan çıkarıldıktan sonra at tarafından beslenilmektedir. Batur Destanları'ndan, Atoğlu'nda da benzer bir durum görülmektedir. Türk destanlarında sıkça karşımıza çıkan çocuğun kurt ve geyik tarafından beslenilmesi motifinin yerini Uygur destanlarında atın aldığı görülmektedir. Zikredilen üç hayvan da Türk mitolojisinde kutsal sayılan hayvanlardır. At, kahramanı

Tanrı katına çıkarabilen ve kutsal güçlerin yanına götürebilen bir hayvan olması sebebiyle kutsallık arz eder (Seyidoğlu, 1996: 55).

Nozugum Destanı çeşitlenmelerinden beşinde de kahramanın doğumu yer almaz. Destan çeşitlenmelerinde kahramanın ağabeyinin bulunması olağanüstü doğum motifine yer verilmemesine neden olur. Ü. Kara Düzgün olağanüstü doğum motifine yer verilmeyen destanlarda kahramanı sıradan insanardan ayırt etmek için farklı motiflere yer verildiğini kimi zaman ise hiç gerek duyulmadığına değinir (Kara Düzgün,2014: 119). Nozugum Destanı da tarihî konulu bir destan metni olup yakın dönemde oluştuğu için bu motife gerek duyulmaz.

Seyit Noçi Destanı'nın Pehlivan Seyit (1.5.1) çeşitlenmesinde Gülnisa hanım bir oğlan çocuk dünyaya getirir. Seyit, zulüm ve zilletin dehşet saçtığı, hasret ve dertlerin had safhaya ulaştığı korkunç bir dönemde; şirin, müziğin, gazellerin ocağı, mert, yiğit ve pehlivanların diyarı Kâşgar'da hayata gözlerini açar (İnayet, 2013: 27-38). Kâşgar'ın durumu ile Seyit'in doğumunun aynı sürece denk gelmesi önemlidir. Türk destanlarında bu durum genel itibariyle kahramanların toplumda kaosun hakim olduğu dönemlerde dünyaya gelişleri ve karmaşık düzene son verişleri şeklindedir. Çünkü kahraman, Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olarak halkın umudu, zulmün çaresidir. Dolayısıyla yurdun durumunun verilmesi Seyit'in atılacağı mücadelelerin temelini oluşturmak ve dünyaya geliş amacını ortaya koymak için gereklidir. Destanda doğduğu diyarın özelliklerinin verilmesiyle de Seyit'te bir yiğitlik olacağı sezdirilirmeye çalışılır..

Seyit Noçi (1.5.2)'de de Kâşgar halkının kanlı gözyaşları döktüğü bir dönemdir. Tümen nehrinin güneydoğu kıyısında Köziçi Yarbaşı mahallesinde Seyit adında bir yiğit dünyaya gelir. O, aslan gibi geniş omuzlu, pars tabanı gibi koca avuçları ile herkesin dikkatini çeker (İnayet, 2004: 47). Yapılan tasvir Seyit'in sıradan bir çocuğun vücut yapısından farklı bir görünüşe sahip olduğunu ve olağanüstülüğünü ortaya koyar. Aynı zamanda zikredilen tasvir Oğuz Kağan'ın ayaklarının öküz ayağı gibi, belinin kurt beli gibi, omuzlarının samur omzu gibi, göğsünün ayı göğsü gibi oluşunu hatırlatmaktadır. Seyit'e epik dönem kahraman tipinin özellikleri yüklenmek istenilmiştir. Ayrıca Seyit ilerleyen kısımlarda düşmanına kendini tanırken Azizane Kaşgar'da doğup büyüdüğünü söyler (İnayet, 2004: 50). Böylelikle kahramanın doğduğu şehrin kutsallığı verilir.

Kahramanlar ülkenin zorluklardan geçtiği bir dönemde dünyaya gelmesi yönüyle ortaklık gösterirler. Seyit Noçi (1.5.2)'de kahramanın aslan gibi geniş omuzlu, pars tabanı gibi koca avuçları olması onun yiğitlik göstereceğinin ve ideal kahraman olduğunun alametleridir. Pehlivan Seyit (1.5.1)'de kahramanın doğumunda olağanüstülüğe rastlanmamaktadır. Her iki kahramanın doğduğu şehirlerin bir takım özellikler yüklenmesi de mekânın varlığı ile kahramanın yaşamı arasındaki paralelliği verir. Kahramanın fiziksel ve ruhsal durumu yaşanılan dönem ve mekânla uyumludur.

1.3.Kahramanlara Ad Verilmesi

Kahramanların aldıkları adlar onların kişilikleri ve yiğitlikleriyle bağlantılı olduğu için ad verilme epizotu ehemmiyetlidir. İncelemeye alınan Batur Destanı çeşitlenmelerinden; Akulambedihan (1.2.1)'da kahraman, kız kardeşine, Çın Tömür'de kendisine ve kız kardeşine bizzat kendisi ad verir. Atoğlu (1.2.2)'nda kahramana bir imam tarafından, Göroğlu'nda Kamber Dede tarafından, Seyit Noçi Destanı'nın Pehlivan Seyit (1.5.1.) çeşitlenmesinde ailesi tarafından ad verilir. Ayrıca Göroğlu'nda ad verilmesinin ardından toy düzenlenir. Abdurrahman Han Destanı'nın çeşitlenmelerinde, Batur Destanı çeşitlenmelerinden; Çınar (1.2.4), Dört Karış Kumaş (1.2.5.), Köz (1.2.6.) ve Şim Tömür (1.2.7)'de ve Nozugum Destanı çeşitlenmelerinde kahramanın doğumuna yer verilmemesi doğrudan bir çocuk yahut ergin birey olarak kendini göstermesine neden olur ve ad alma epizotu kısatılmış olur. Nozugum çeşitlenmeleri diğer destanlardan bir yönüyle ayrılır. Kahramana doğumunda değil nazik bir kız olduğu için halk tarafından bu adın verildiği belirtilir. Seyit Noçi Destanı'nın Seyit Noçi (1.5.2.) çeşitlenmesinde kahraman doğrudan kendi adıyla anılır. Ad verilme epizotu destanlarda ayrıntılarıyla şu şekildedir:

Abdurrahman Han Destanı'nın her üç çeşitlenmesinde de kahramanın doğrudan çocukluğundan/gençliğinden başlanması onun doğumu ve adının verilişi ile ilgili kısımların metinde yer almamasına neden olur. Ancak kahramanın adının ardından "Hoca" ve "Han" ifadelerinin kullanılması onun soylu, bilgili, okumuş bir kişi olmasının yanında bir takım başarılar gerçekleştirmesinden kaynaklı olarak aldığı adlardır.

Destanlarda kahramanların iki şekilde ad aldığı görülür: İlki, olağanüstü doğumla dünyaya gelen kahramanın beklenen kişi olmasının anlaşılmasıyla, ikincisi ise normal

şartlar altında doğan kahramanın münferit bir eylem ile kahramanlığını ispatlamasıyladır (Kara Düzgün, 2014: 127). Metinlerde açık bir şekilde ifade edilmemekle birlikte kahramana ikinci şekilde ad verildiği görülür:

Hacı Padişah, Hoten'in Çin hâkimiyetinden kurtarılmasında önemli adımlar atan oğlu Abdurrahman Han'a "*sadr el sudur*" unvanını verir, onu başvezirlik makamına çıkarır. Aynı zamanda halk tarafından da "Paşa" unvanını verilir (Özkan, 1989: 13). "Hoca" unvanı metin içinde yer almakla beraber ideal kahramanın yüklendiği dinî vasfın da halk üzerinde etkili olduğunu gösterir. Bunların yanında antroponomi bilimi kişi adlarının insanın kültürel ve bireysel kimliğini yansıttığını ifade eder. Buradan hareketle kahramanın adının *"Allah'ın kulu"* anlamına karşılık gelen "Abdurrahman" olması ile onun Hak yolunda adım atarak yurdu kurtarmak için cihat bayrağını kaldırması ilişkilendirilebilir.

Batur Destanı çeşitlenmelerinden; Akulambedihan (1.2.1.)'da Akulambedihan kız kardeşi bir yaşına gelince yurt büyüklerine danışarak evlat edinmek istediğini söyler. Evlat edineceği çocuğu bulmak için fal açtırır. Falda ülkenin doğusunda bir geyiğin çocuğa baktığı görülür. Derhal çöle giderek kovukta o çocuğu bulur. Yanındaki adamlar bunun bir kız çocuğu olduğunu görüp önce şaşırsalar da Allah'ın hikmeti olduğuna karar verirler. Bunu üzerine Akulambedihan geyikten kardeşini alır. Yurda dönünce hemen o günden itibaren doğan kız çocuklarının öldürülmesini yasaklar. Ardından kardeşine Mehtumhan ismini verir (Mehmet, 1999: 207). Akulambedihan kız olduğu için ölümü istenen kardeşini bıraktığı geyikten bir zaman sonra almak için belli bahaneler üretir. Fal baktırıp ardından haberi yokmuş gibi gidip kardeşini alır ve adını verir. Burada kız kahramanın ad almasından çok yurda nasıl getirildiği üzerinde durulur.

Atoğlu (1.2.2)'nda beyaz at bir oğlan çocuğu doğurunca sahibi derhal mahallenin imamına götürür. İmam bebeğin attan dünyaya geldiğini öğrenince Atoğlu adını verir (Mehmet, 1999: 238). Ayrıca destan içerisinde Atoğlu'nun kendisine kardeş aramaya çıktığında bulduğu kardeşlerinin de ad alma hususları göze çarpar:

Atoğlu yolun yarısında kocaman bir taş çatlağından duman çıktığını görüp çatlağa doğru ok fırlatır. Çatlaktan bir adam çıkıp gelir. Atoğlu kendisine kardeş aradığını söyler. Kardeşi olmayan adam Atoğlu'nu eve davet eder ve ikisi kardeş olurlar. Taşdan çıkan bu adama Taş Doğmuş adı verilir. Daha sonra ikisi birlikte başka kardeş aramak için yola koyulurlar. Yol üstünde bir ağaç çatlağından duman çıktığını görürler. Atoğlu

çatlağa doğru bir ok sıkar. Çatlaktan bir adam çıkıp gelir. İkisi eve girer ve üç kardeş olurlar. Ağaçtan çıkan bu adama da Ağaç Doğmuş adı verilir (Mehmet, 1999: 238).

Çın Tömür (1.2.3.)'de göle bırakılan çocukları bulan ayı onları ayı terbiyesi ile büyütür. Çocuklar akılları ermeye başlayınca birbirlerine ad verirler. Erkek olan Çın Tömür, kız olan Mahrumsula adını alır (İnayet, 2004: 156). Türk anlatılarında pek yaygın olmayan bir çocuğun ayı tarafından bulunup eğitilmesinin Uygur destanında var oluşu başka milletlerden ödünçleme ile yahut derleme sırasında ideolojik zorunluluklar sebebiyle değiştirilmesinden kaynaklanmış olabilir (Özkan, 2015: 506).

Destanlarda ad vermenin birkaç farklı hali vardır. Bazı destanlarda herhangi bir geleneğe bağlı olarak toy ve ziyafetlerle, doğuma yardımcı olan derviş vasıtasıyla veyahut bir geleneğe bağlı olmaksızın anne-baba tarafından ad verildiği görülür (Ekici, 1995: 8). Akulambedihan (1.2.1.)'da kahraman geyikten kardeşini alıp yurda döndükten sonra ona kendisi ad verir. Çın Tömür (1.2.3.)'de ormanda büyüyen çocuklar akılları ermeye başlayınca birbirlerine ad verirler. Her iki çeşitlenmede de kahraman Çın Tömür'ün ad vermede etkin olduğu görülür. Çın Tömür, *"Gerçek Demir Kahraman"* anlamına gelen adı kullanması, olağanüstü güçteki varlıklarla mücadele etmesi, yedi başlı deve karşı muzafferiyet elde eden bir güce sahip olmasından kaynaklanabileceği gibi demir devrinden almış olabileceği de düşünülür (Özkan, 2015: 512). Atoğlu (1.2.2)'nda at bakıcısı attan doğan çocuğu imama götürür ve kahramana dinî vasıflara sahip bir kişi olan imam ad verir. Kahraman metnin devamında taş çatlağında ve ağaç kovuğunda bulduğu kardeşlerine de ad verir.

Batur Destanları'nın ele alınan 7 çeşitlenmesi içerisinde olayların yanı sıra isim çeşitlenmeleri de dikkat çekmektedir. Kahramanların adları Akulambedihan (1.2.1.)'da Akulambedihan-Mehtumhan, Atoğlu (1.2.2)'nda Atoğlu, Çın Tömür (1.2.3.)'de Çın Tömür- Mahtumsula, Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da Şim Tömür-Mehtimsile'dir. Bunların yanında düşman tipi olarak karşımıza çıkan cadı Akulambedihan (1.2.1.)'da ve Çın Tömür (1.2.3.)'de Yalmavuz, Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da Yelmenüz adındadır. Çınar (1.2.4.), Dört Karış Kumaş (1.2.5.), Köz (1.2.6.)'de, 1.2.7.'de kahramana ad verilmesi epizotuna ve dair bilgi bulunmaz. Kahramanlar Çınar (1.2.4.)'da kız ve büyük, ortanca, küçük ağabeyler olarak zikredilirler. Dört Karış Kumaş (1.2.5.)'da ve Köz (1.2.6.)'de Sarı Uygurlar'dan olduklarına değinilir ancak isimlere yer verilmez.

Göroğlu Destanı'nda; Hz. Ali'nin atı Düldül'e ve diğer atlara bakan Kember Veli mezarda bir çocuk görüp etraftaki mezar kazıcılara buranın kimin mezarı olduğunu sorar. Mezarın Ehmed Han'ın kardeşi Zulper Ayım'a ait olduğunu öğrenince padişah Ehmed Han'ı mezarlığa çağırır. Mezardaki çocuğu gören şah, Allah'ın kudretine hayran olur. Kember Veli, şaha mezarın kardeşi Zulper Ayım'a ait olduğunu ve çocuğun da onun olduğunu söyleyip çocuğa bir ad koymasını ister. Ancak şah, Kember Veli'nin ad koymasını ister. Dede Kamber mezarda doğduğu için ona Göroğlu adını verip ezanını okur, tekbirini getirir. Ardından çocuğu bir beze sarıp saraya götüren şah kırk gün kırk gece ziyafet verir (Mehmet, 2011: 21).

Türk geleneklerine göre kahramana doğumunda uğurlu bir ad verilmek istenir. Bu ad pir, eren, derviş, aksakallı ihtiyar veya boyun en büyüğü, en yetkili kişisi tarafından koyulur. Dede Korkut'ta Boğaç ve Beyrek'e adlarını yurdun büyüğü Korkut Ata, Manas Destanı'nda Semetey ve Seytek'in adlarını Gök Sakallı Ay Koco'nun ad verdiği görülür. Göroğlu'nda da Hz. Ali'nin atına bakan Kember Veli adında hükümdarı yanına çağırabilecek kadar sözü geçen biri tarafından kahramana ad koyulur. Kember Veli aynı zamanda kahramanın gün yüzüne kavuşmasını sağlayan kişi olması yönüyle yardımcı bilge kişi tipindedir.

Aynı zamanda İsa Özkan, kahramanın mezarda dünyaya gelişini sembolik bir ölüm olarak kabul eder. Bu sebeple adının *'mezarın oğlu'* anlamına gelen "Göroğlu" şeklinde koyulduğunu savunur. Metin içerisine yerleştirilmiş gizli bir ölüp-dirilme motifinin olduğunu düşünmektedir (Özkan, 1997: 227). Dolayısıyla kahraman Göroğlu olağandışı bir ortamda gelişimini tamamlar ve yeraltı dünyasından zaferle ayrılıp olgunlaşmış hali ile karşımıza çıkar.

Türklerde adların insanların ruhu ile özdeş olduğuna dair var olan inanç neticesinde destan ve halk hikâyesi gibi anlatılarda kahramanın adı ile kişiliği arasında sıkı bir uyum görülmektedir. Oğuz Kağan'da yurdu iyi koruyan yiğide 'Saklap', İtil Nehri'ni geçmek için dalları kırpıp bağlayarak karşıya geçmesi neticesinde 'Kıpçak', Buz Dağı'na girip kaybolan atı getiren beye 'Karluk', yol üzerindeki büyük evi açan adama 'Kalaç', eşyaları ve insanları taşıması için kağnı yapan kişiye 'Kangaluğ' adının verilmesi (Sakaoğlu-Duymaz, 2002: 223-224), Dirse Han Oğlu Boğaç Han'da kahramana boğayı öldürmesinden dolayı 'Boğaç' adının verilmesi (Ergin, 1989: 83), Er Töştük Destanı'nın Kazak versiyonunda Ernazar ile eşinin yediği kısrak döşünün onlara

güç vermesi sonucunda doğan çocuklarına 'Töstik' adının verilmesi (Açа, 2002: 129) de örnekler arasında gösterilebilir.

Nozugum Destanı'nın çeşitlenmelerinde; sürgüne gönderilmeden önce Nozugum (1.4.1.)'da dedesinin söylediği *"sevdiğim kızım Nazik ay"* (İnayet, 2004: 13) sözü dikkat çekicidir. Bu durum onun nazik yapıda bir kız olduğu için ona bu adın verildiğini gösterir.

Nozugum'un Kıssası (1.4.3)'nda kahraman için kullanılan *"kendisi narin, buğday tenli, kara gözlü, kara kaşlı, ince vücutlu olduğu için Kâşgar halkı ona "Nozugum" diye ad vermişlerdir."* (İnayet, 2013: 18) ifadesi yukarıdaki yargıyı doğrular niteliktedir.

Uygurca Nozugum adı, Türkiye Türkçesi'nde nazik, kibar anlamlarını taşımaktadır. Bu sebeple destan metinlerindeki açıklamalar birbirini tamamlar niteliktedir. Ancak Gayretcan Osman, kahramana Naziğim isminin Kaşgar halkı tarafından verildiğini ve bu adın kahramanın asıl adının olmadığını savunur. Herhangi bir kaynak göstermeden ve bir açıklama yapmadan gerçek adının Çolpangül olduğunu söyler (İnayet, 2005: 375). Mustafa Gültekin ise; destan kahramanına koruyup kollanması gereken kişi anlamına gelen "Nazik" isminin verilmesini, onun nezdinde somutlaşan millî ve dinî değerlerin korunmasına yönelik temsilî bir mesaj olduğunu belirtir (Gültekin, 2013: 19).

Nozugum'un Rivayeti (1.4.5)'nde kahramanın adının verildiği bir mağaradan söz edilir. Şungkar Dağı'nda ağzı dar içi geniş bir mağara vardır. Nozuğum, vahşi Solan'dan namusunu korumak için boğazına hançer saplar. Kaçarak bu mağaraya sığınır. Bir gün askerler Şungkar Dağı'ndaki mağrada olduğunu öğrendikleri Nozugum'u yakalamak için oraya giderler. Bir müddet burada da askerlerle savaşan Nozugum sonunda yorgun düşerek bayılır, düşman eline esir olur. Böylece mağara "Nozugum Mağarası" diye anılır (İnayet, 2005a: 377). Burada Nozugum (1.4.1.) ve Nozugum'un Kıssası (1.4.3)'ndaki gibi kişinin ad alması değil kahramanın halk üzerinde bıraktığı etki dikkat çeker. Ancak burada halk nezdinde kahramana ad vermek yerine mağaranın kahramanın adını alması söz konusudur.

Nozugum'un Hikâyesi (1.4.2) ve Nozugum'un Nazmı(1.4.4)'nda ad verilmesine dair bilgi yoktur.

Seyit Noçi Destanı'nın çeşitlenmelerinden; Pehlivan Seyit (1.5.1)'de kahramanın doğumunda doğrudan ona ailesi tarafından Seyit adı verilir. Ancak kahraman ergenlik

çağına geldiğinde güçlü, kuvvetli bir delikanlı olur. Kâşgar ve civarındaki yaylalara gidip güreş yarışlarına katılır. Hiçbirinde omzu yere değmez. Bir eliyle harman taşını kaldırıp otuz-kırk adım yürüyecek hale gelir. Vurduğu yerde duvarı delip omzuyla boğayı kaldırır. Öyle bir delikanlı olur ki Kâşgar'daki ambal ve doteylerden nefret eder. Kadıları gördüğünde nefreti katlanır. Kadıhaneleri yakası gelir. Zenginlerin mallarını çalıp fakirlere, yetimlere, körlere dağıtır. Seyit Noçi'nin zamanla ünü yayılır. Herkes onu "Pehlivan" diye tanır. Halk onu sever ve ağzından çıkan sözler halkın gönlüne yerleşir (İnayet, 2013: 38).

Seyit Noçi (1.5.2)'de kahraman doğumunda doğrudan Seyit adı ile anılır. On beş yaşında çırak olup pişirdiği ekmeklerle ün kazanır. Dönemin gerektirdiği ölçüde bir ün kazanma mevzu bahistir. İdealize edilen tipler epik destanlardaki Oğuz Kağan gibi, Boğaç Han gibi, Manas gibi canavar öldürerek, düşman yenerek ad alma ve ün kazanmaktan çok daha gerçekçi bir şekilde ün sağlar.

Ancak Seyit, Mançur sülalesine karşı kurulan Gelavhuyçılar teşkilatına katılır. Bu teşkilat yurdun yaşadığı zorluklara karşı mücadele veren bir topluluktur. Daha sonraları bu teşkilat yurdu ele geçiren Yang Zengşin tarafından yok edilir. Teşkilatta yer alan Seyit'e mücadeleler "Noçi" adını verir. Bu ad "başkalarını ezmeyen, kendini ezdirmeyen, adil, güçlü yiğit ve seçkin kişi" anlamındadır (İnayet, 2005b: 222).

Her iki çeşitlenmede de kahraman doğumunun hemen akabinde Seyit adı ile anılır. Kahramanın ad alma epizotunun kısaltıldığı destan metinlerinde Nozugum'da olduğu gibi halk tarafından kahramana atfedilen adlardan söz edilir. Halkın, Seyit'e ad vermesi onu bir kurtarıcı olarak benimsemesinden kaynaklıdır.

1.4.Kahramanların Eğitimi

İdeal bir kahraman tipinden dönemin şartlarına göre ilmî ve askerî eğitimlerle donanmış olması beklenir. Uygur destanlarından; Abdurrahman Han Destanı çeşitlenmelerinde, Göroğlu Destanı'nda ve Nozugum Destanı'nın Nozugum (1.4.1.), Nozugum'un Kıssası (1.4.3.), Nozugum'un Rivayeti (1.4.5) ve Seyit Noçi Destanı'nın çeşitlenmelerinde açık bir şekilde kahramanın eğitimi hakkında bilgi verilmez. Fakat dolaylı yollardan kahramanların ilmî ve askerî eğitim aldığı anlaşılır. Batur Destanları'nın çeşitlenmelerinde de net bir bilgi yer almaz. Ancak çeşitlenmelerin hepsinde dönemin şartları gereği kendisini koruması ve avlanması gereken kahramanın

askerî eğitim aldığı sezdirilir. Nozugum Destanı'nın; Nozugum'un Hikâyesi (1.4.2) ve Nozugum'un Nazmı (1.4.4) çeşitlenmelerinde kahramanın eğitimine ilişkin bir ayrıntı bulunmaz. Destanlarda kahramanların eğitimi epizotu şu şekildedir:

Abdurrahman Han Destanı'nın çeşitlenmelerinde kahramanın eğitimi epizotuna dair ayrıntılı bilgi verilmez. Çeşitlenmelerden; Abdurrahman Han Hoca (1.1.1.)'da kahramanın destan sonunda yurdu için at binip, kılıç kuşanması, düşmanı yok etmesi askerî eğitim aldığını gösterir.*"Han Hoca, ak boz rahvan atına binip Piyalma'nın ortasında kılıcını kınından çekerek düşman saflarına taarruz etti. Soylu atlar atlandı/ Düşmanın beli ikiye katlandı/ Birinci taarruzda/ Seksen asker haklandı/ İkinci, üçüncü seferde/ Yüzlerce ceset dizildi"* (İnayet, 2004: 108). Diğer iki çeşitlenmede net ifadeler yer almasa da kahramanın at binmesi, kılıç, tüfek, mızrak kullanıyor olması, savaşlarda mücadele vermesi savaş sanatını öğrendiğini ortaya koyar. Değişen ve gelişen zaman şartlarına uyum göstermek adına ideal kahraman yalnızca silah eğitimi ile sınırlı kalmayıp ilmî olarak da kendini geliştirir. Abdurrahman Han Hoca (1.1.1.)'da *"... medresede okumaktaydı. Abdurrahman Han Hoca/ Yedi-sekiz yaşında. Fikri-zikri ilimde..."* (İnayet: 2004, 93) ifadeleriyle karşılanan bir çocuktur. Abdurrahman Hoca (1.1.2.)'da "On *sekiz yaşında Şehitler yurdu Hoten'de medresede okumaktadır."* (Özkan, 1989:163), Hacı hazretleri ve Abdurrahman Han (1.1.3.)'da " *Birisi burada medresede okuyor* ..." (Özkan, 1989: 165) şeklindeki ifadeler kahramanın ilmî eğitim aldığını gösterir.

Akulambedihan (1.2.1.)'da *"Akulambedihan küçüklüğünden beri ava meraklı imiş"* (Mehmet, 1999: 207) cümlesinden hareketle kahramanın küçük yaştan itibaren ava gittiği anlaşılır. Bu ifadeler kahramanın avlanma ve silah eğitiminden geçtiğini dolaylı yoldan gösterir.

Atoğlu (1.2.2)'nda *"küçüklüğünden beri ok atmaya çok hassas imiş"* (Mehmet, 1999: 238) ifadesi Atoğlu'nun küçüklüğünden beri ok atan ve yay kullanan iyi bir avcı olduğu gösterir. Öyle ki bu mahareti zamanla artar ve mükemmelleşir. Bu sebeple kahramanın dolaylı olarak belli bir eğitim aldığı anlaşılır.

Çın Tömür (1.2.3.)'de yaşadıkları ortam gereği çocuklar ormanda sağlıklı, güzel ve kuvvetli olarak büyürler. Çın Tömür çocukluğunda itibaren ava gider. Bir takım hayvanları avlayabilecek kadar güçlü bir şekilde büyür ve yiğit bir batur olur.

"*Baturlukta hiçbir can,/ Çın Tömür'e denk değildir. Misran kılıcı, tüfeği/ Elinden hiç düşmez. Avcı kartalı başı üzerinde/ Uzaklaşmadan uçuyor./ Taygan köpeği kapıda/ oynayıp hazır duruyor/.../ Ala kuyruk, gök boz at/ Kişneyip duruyor ahırda./ Ava çıkarken, hepsi/ Hazır olur yanında.*" (İnayet, 2004: 156) ifadeleriyle Çın Tömür'ün bir yiğit olarak varlık gösterdiği görülür. Baturlukta kimsenin ona denk olmaması ve avcılık yapması sebebiyle silah eğitiminden geçtiği anlaşılır.

Mahtumsula ise şehzade Ozmuh ve askerleri ile savaşında karınca gibi üşüşen bir ordu düşman önüne çıkıp saldırılara cevap verir (İnayet, 2004: 161). Bu mücadele de kız kahraman Mahtumsula'nın aldığı eğitimi verir. Gerek erkek gerek kız destan kahramanlar yaşadıkları dönemin şartlarına göre kendilerini koruma ve savunma adına bir takım güç ve becerileri bünyelerinde taşırlar.

Çınar (1.2.4.)'da semavi âleme çıkıp gökyüzünde yaşamaya başlayan kahramanın yeni ailesindeki üç ağabeyinin destanda geçen*" üç kardeş her gün ava çıkıyormuş, kız ise evde kalarak yemek pişiriyormuş"* (Mehmet, 1999: 243) ifadelerinden hareketle ava çıktığı anlaşılır. Kardeşler ok ve yay kullanırlar. Dolaylı olarak bu üç kardeşin silah eğitiminden geçtiği ve avcı-toplayıcı dönemde yaşadıkları anlaşılır. Ancak asıl kahraman kızın eğitimi söz konusu edilmez.

Dört Karış Kumaş (1.2.5.)'da ve Köz (1.2.6.)'de kahramanların eğitiminden bahsedilmese de avcılık ile uğraşmaları onların bu konuda bir yeteneğinin olduğunu ve dolaylı yoldan bir eğitim aldıklarını gösterir.

Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da *"Bir gece Mehtimsile rüya görmüş. Rüyasında ağabeyi ava çıkıp bir sürü geyik ve maral avlamış, onlardan beş tanesini atına alıp getirmiş."* (Mehmet, 1999: 222) cümlesiyle ideal kahraman tipi olarak karşımıza çıkan kahramanın avcılıkla uğraştığı görülür. Şim Tömür'ün silah eğitimi aldığı diğer çeşitlenmelerde olduğu gibi burada da açık bir şekilde ifade edilmemiştir.

Batur destanları kahramanlık konulu destanlardır ve kahraman her daim hareket halindedir. Kahramanın sabit durarak yiğitlik göstermesi beklenemeyeceği için ok sıkma, ata binme, kılıç kullanma gibi ustalıkları bünyelerinde barındırmaları gereklidir. Buna binaen Türklerin geçim kaynağının hayvancılık ve avcılık olması da söz konusu durumu tetikler. Çünkü avcılık yalnızca besin kaynağı olarak görülmeyip yurdu tehlikelerden korumak için de bir zorunluluktur. Bu nedenle bozkır yaşantısının hâkim olduğu zamanlarda ortaya çıkan destanlarda avcılık motifi kahramana doğrudan

yüklenir. Dolayısıyla destan kahramanı avcılığı ile kahramanlığını, cesaretini ve yiğitliğini kanıtlar. Nitekim metinlerde eğitimler doğrudan ve dolaylı yoldan verilir. Kahramanlar karşılarına çıkan zorluklarda kılıcını ve okunu kullanarak canavarı yok etmeyi başarır.

Göroğlu Destan metninde kahramanın eğitimi epizotuna ayrıntılı olarak yer verilmemiştir. Ehmed Han dört yaşından yedi yaşına kadar Göroğlu'nu okula gönderir. Göroğlu ise on bir yaşına geldiğinde Leyli Kır adlı atı üstündeyken insanları birbirine atarak vücudunu geliştirir. Üç batman genişliğinde çelik okları göğe atmayı öğrenir. Ok atma ve mızrak kullanmada meşhur olur. Yarışmalarda ona rakip olacak kimse kalmaz. Eline mızrağını ve kılıcını alıp başına tacını giyerek İsfahan'a savaşa katılmaya gider (Mehmet, 2011: 19-40).

Kahramanın öncelikli olarak okulda ilmî eğitim aldığı ve ardından at binmeyi, ok atmayı, mızrak ve kılıç kullanmayı öğrenmek için eğitimler aldığı görülmektedir. Mucizevî doğumu Göroğlu'na olağanüstü bir güç sağlasa da dönemin getirileri ve halkın kahramanı her konuda bilgili biri olarak görmek istemesi onun eğitim açısından sürekli kendini geliştirmesini
gerekli kılmıştır. İsfahan'a gidip mızrak öğrenmeyi, savaşa katılmayı istemesi de büyümesine rağmen eğitim almaya hevesli olduğunu gösteren bir durumdur.

Nozugum (1.4.1.)'da kahraman fakir bir ailenin okumuş, güzel kızıdır (İnayet, 2004: 12) Okumuş ibaresinden hareketle kahramanın ilmî bir eğitimden geçmiş olduğu anlaşılır.

Nozugum'un Kıssası (1.4.3)'nda kahraman " *Bu Nozugum kendisi molla bir kadınmış."* (İnayet, 2013: 18) şeklinde karşılık bulur. Bu mollalık kahramanın okumuş, kültürlü bir kadın olduğunun ifadesidir. Kahramanın kaçma sebebi düşman kâfire yâr olmamak ve onun soyunu devam ettirecek nesiller yetiştirmemektir. Bunların olması kahramanın "kara kâfir" olarak anılması ve dindar kimliğine zarar gelmesi demektir (İnayet, 2005a: 379) Molla bir kadın olması kahramanın düşman soyunu devam ettirmeme konusunda bilinçli davranmasını getirmiştir. Kahraman bu olacaklara izin vermeyip Müslüman bir Uygur kadını olarak düşmanın elinden kaçarak kurtulur. Çong Yultuz'dan kaçarken nehri aşmak için sal yapışı ve kamışlık yanarsa deryaya girip kurtulmayı düşünmesi onun savaş için belli eğitimlerden geçen ileri görüşlü bir kadın olduğunu gösterir.

Nozugum'un Nazmı(1.4.4)'nda Nozugum düşman elinden kaçıp kendisine kırda bir kulübe yapar. Altı ay harmanda yatar, cangılda kurt, tilkilerle arkadaş olur (İnayet, 2005a: 372-373). Zikredilen eylemler Nozugum'un savaşta kendisini koruyabilecek bir eğitim almış olabileceğini düşündürür. Kahramanın silahlı yahut ilmî eğitimden geçtiğinden söz edilmez.

Nozugum'un Rivayeti (1.4.5)'nde kahraman mağaraya girmek isteyen askerin göğsünü hançerle yaralar ve kılıcını ele geçirerek askerlere saldırır. Bunu gören askerler içeri girmeye cesaret edemez (İnayet, 2005: 377). Nozugum'un düşmanlara karşı hançer ve kılıç gibi savaş aletlerini kullanıp kendisini koruyabilecek düzeyde olması onun askerî bir eğitim almış olacağını düşündürür. Nozugum bu hareketleriyle erkek gücünün dahi üstesinden gelebilen alp kadın tipindedir.

Nozugum (1.4.1.)'da ve Nozugum'un Kıssası (1.4.3)'nda kahramanın okumuş, molla kadın gibi ifadelerle karşılanması ilmî eğitimini tamamladığını ve Nozugum'un Rivayeti (1.4.5)'nde düşman askerlerini kılıç kullanarak öldürmesi silah eğitimi aldığını gösterir. Kahramanın kendini koruma amacıyla silaha sarılması eski dönem Türk destanlarındaki alp kadın tipinin belli özelliklerini bünyesinde taşıdığını gösterir. Nozugum'un Hikâyesi (1.4.2)'nde ve Nozugum'un Nazmı(1.4.4)'nda ise; kahramanın eğitimine dair kesin bir bilgi verilmez.

Seyit Noçi Destanı'nın çerşitlenmelerinden; Pehlivan Seyit (1.5.1)'de anne ve babası Seyit'e masallar anlatır, şiirler okur. Halkın başına gelenleri, Mançu istilasını, verilen mücadeleleri, Yakup Han ve Sadır Pehlivan gibi yiğitlerin kahramanlıklarını anlatılar (İnayet, 2013: 27-38). Seyit'in okula gidip ilmî eğitim alışından bahsedilmez. Bahsedilen eğitim kahramanın millî bilincini geliştirmek için ailesinden aldığı eğitimdir. Bunun yanı sıra kahraman ergenlik çağına geldiğinde güçlü, kuvvetli bir delikanlı olur.

Kâşgar ve civarındaki yaylalarda güreş yarışlarına katılan Seyit'in omzu hiç yere değmez. Bir eliyle harman taşını kaldırıp otuz-kırk adım yürür. Vurduğu yerde duvarı oynatır. Omzuyla boğayı kaldırır güçtedir (İnayet, 2013: 38). Bu kuvveti de Seyit'in özel bir yeteneğinin olduğunu ve dolaylı yoldan bir eğitim aldığını gösterir. Belirtilen olağanüstü güç unsurları Seyit'in epik destanlardaki alp tipi ile paralellik gösterdiğini ortaya koyar.

Seyit Noçi (1.5.2)'de Seyit onbeş yaşında Kâşgar'ın doğu kapısı olan Töşük Dervazısı'nda bir fırıncının yanında hizmetçi olarak çalışmaya başlar. Akşama kadar un eleyip hamur yoğurarak demir gibi bileklere sahip olur (İnayet, 2004: 47). Yıllarca çıraklık yapması Seyit'in vücudunu geliştirir. Bir eğitim alıp almadığına dair açıklama yapılmayan kahraman gücünü ve kuvvetini çıraklık dönemi geçirdiği ekmekçide kazanır. Aynı zamanda Gelavhuyçılar adı ile bilinen Mançur sülalesine karşı kurulan bir kardeşlik teşkilatına katılır. Burada Seyit'in en yakın arkadaşı Gelaohuy Haşim'dir. Haşim Yarkentli bir usta kungfucudur. *"Dayanağım, güvencimdir/ Gelaohuy Haşim./ Cambazlığı öğretti o,/ Can arkadaşım"* (İnayet, 2004: 48) sözleri kahramanın birlikte mücadele verdiği arkadaşından savunma eğitimi almış olabileceği düşünülebilir.

Pehlivan Seyit (1.5.1)'de kahramanın hem ilmî hem savunma eğitimi aldığı sezdirilir. Ancak Seyit Noçi (1.5.2)'de kahramanın yalnızca savunma eğitiminden söz edilir. Kahraman kendisini çalıştığı işte geliştirir.

1.5.Kahramanların Sevgili ile Karşılaşması (Âşık Olması)

Sevgili ile karşılaşma epizotu daha çok aşk destanlarında görülen bir epizot olsa da kahramanlık destanlarında da kahramanı harekete geçiren bir olay örgüsünü barındırır. Batur Destanı çeşitlenmelerinde Atoğlu (1.2.2)'nda kahraman evine gelip yemek hazırlayanın kim olduğunu öğrenmek için beklediği sırada sevgilinin bir güvercin olduğunu görüp âşık olur, kanatlarını keserek yanında kalmasını sağlar ve evlenir. Göroğlu Destanı'nda bir peri kızı Göroğlu'nu falda görüp âşık olur ve Göroğlu'nun dinlenmek için onun bağına gelmesi ile karşılaşırlar. Kahramanın ikinci sevgilisi bir düşman kızıdır. Yengesini kurtarmak için gittiği evde gördüğü bu düşman kızını babasına ders vermek için kaçırır. Miskal ve Gülnar Periler ise kahramana sığınan sevgililerdir. Diğer beş sevgiliden net bir şekilde bahsedilmez. Nozugum Destanı çeşitlenmelerinden Nozugum (1.4.1.)'da kahraman sevgiliyi rüyasında görür. Seyit Noçi Destanı'nın Pehlivan Seyit (1.5.1) çeşitlenmesinde kahramanın uzun yıllar sevdiği sevgilisi/ eşi vardır. Abdurrahaman Han Destanı'nın Abdurrahaman Han Hoca (1.1.1.) çeşitlenmesinde, Nozugum Destanı'nın Nozugum'un Kıssası (1.4.3) ve Nozugum'un Nazmı (1.4.4)'nda kahraman evlidir. Abdurrahaman Han Destanı'nın; Abdurrahman Hoca (1.1.2.), Hacı hazretleri ve Abdurrahman Han (1.1.3.), Batur Destanları'nın Atoğlu Destanı dışındaki çeşitlenmelerinde, Nozugum Destanı'nın Nozugum'un

Hikâyesi (1.4.2), Nozugum'un Nazmı(1.4.4) adlı çeşitlenmelerinde ve Seyit Noçi Destanı'nın Seyit Noçi (1.5.2.) çeşitlenmesinde bu epizota yer verilmez. Sevgili ile karşılaşma epizotu şekildedir:

Abdurrahman Han Destanı'nda kahramanın sevgili ile karşılaşması epizotuna dair üç çeşitlenmede de bir bilgi verilmez. Aşk destanlarının birçoğunda kahramanın eş bulmak için maceraya atıldığı bilinir. Ancak burada yurdu Çin esaretinden kurtarmak isteyen kahramanın yurt aşkı ve kahramanlığı esastır. Dolayısıyla bu epizot destan metinlerinde yer almaz. Abdurrahaman Han Hoca (1.1.1.)'da ise mücadeleye başlarken eşini ve beş çocuğunu anne-babasına emanet etmesinden kahramanın evli olduğunu anlaşılır. *"Varamadım bahçeme,/ selam söyleyin hanıma,/ gönlü gamlı beş yavrum,/ kızıl gülüm goncama."/ "Zavallı beş evladınızı, yavrum,/ Bitmez derde koydunuz, yavrum"* (İnayet, 2004: 101-111). Diğer iki destan metninde bu hususa değinilmemiştir.

Batur Destanı çeşitlenmelerinden; Atoğlu (1.2.2)'nda Atoğlu her gün kardeşleriyle avdan eve döndüğünde kim olduğu belli olmayan birilerinin yemek yapıp sofrayı donattığını görür. Üç kardeş günlerce yemeği böyle yerler. Bir gün evde sırayla nöbet tutup yemekleri kimin yaptığını öğrenmeye karar verirler. İlk gün Taş oğlu eve saklanır. Uzaktan gelen üç güvercinin kanatlarını çıkarıp duvara astıklarını görür. Bu güvercinler yağ ve un hazır olduğunda üç kıza dönüşürler. Yemek yapıp kanatlarını takarak uçup giderler. Diğer iki kardeş avdan dönünce durumu öğrenirler. Bu kez Ağaç Doğmuş evde kalır. İkinci gün de aynı olay yaşanır. Üçüncü gün Atoğlu'na sıra gelir. Atoğlu onların kanatlarını askıdan alıp ateşe atar. Üç kız yemeği hazırladıktan sonra kanatların kül olduğunu görürler. Atoğlu artık güvercine dönüşemeyeceklerini söyleyip eşleri olarak kalmalarını teklif eder. İçlerinden en güzeli Güneşkız'ın yüzüne tencere karası sürerek çirkinleştirir. Ağabeyleri döndüğünde kızların kendileriyle evleneceklerini söyleyip birini seçmelerini ister. Ağabeyleri yüzündeki karalardan dolayı en çirkin gördükleri Güneşkız'ı, Atoğlu'na bırakırlar (Mehmet, 1999: 238-239).

Güvercinlerin kanatlarını çıkarması, insana dönüşmesi ve yemek yapması Atoğlu gibi sevgilisinin de olağanüstü özellikler taşıdığını gösterir. Ağabeylerinin durumlar karşısında hareketsiz kalmalarına karşın Atoğlu sevgiliyi elde etme adına bir takım eylemler gerçekleştirir. Kanatlarını yakması gök menşeli sevgilinin yeryüzünde kalmasını sağlamak adına atılan bir adımdır. Ardından kömürle güzeller güzeli

Güneşkız'ın yüzünü boyaması ağabeylerinin tercihlerini değiştirmek ve aklıyla, cesaretiyle sevgiliyi elde etmek isteyişindendir. Kahraman bu mücadelelerinin akabinde Güneşkız'a sahip olarak amacına ulaşır. Tam olarak aşk destanlarındaki gibi bir âşıklıktan söz edilmese de kahraman sevgiliyi görerek âşık olur.

Kahramanın sevgili ile karşılaşması maceraya atılması için gerekli olan epizottur. Ancak bu husus yalnızca Atoğlu (1.2.2)'nda geçerlidir. Kahraman Akulambedihan (1.2.1.), Çın Tömür (1.2.3.), Çınar (1.2.4.), Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da kardeşine, Dört Karış Kumaş (1.2.5.), Köz (1.2.6.)'de eşine yasaklar koyup bunların çiğnenmesi ile mücadelelere girişir. İlk dördünde kahramanın sevgilisinin zikredilmemesi ve diğer ikisinde kahramanın evli oluşundan dolayı bu epizotun varlığı söz konusu değildir.

Göroğlu Destanı'nda; Göroğlu, Hesen Han'ı kaçırıp Çembil'e doğru yola koyulduğu sırada Kaf Dağı padişahın kızı olan Ağa Yunus Peri altıncı katta otururken açtırdığı falda yirmi yaşlarında elinde mızrak ve kılıç olan yakışıklı, yiğit, güler yüzlü birinin yanında on iki yaşlarında bir çocukla ilerlediği görülür. Ağa Yunus bunları duyup âşık olur ve evlenmek ister. Tahtını, bağlarını ve karargâhını devlerin yardımı ile Çembil'e taşır. Hesen Han ile Çembil Çöl'ne gelen Göroğlu bu bağa girerek meyvelerden yiyip susuzluğunu giderir. Yürüyerek bir çift altın tahtın yanına gelir. Tahtların birinde çok güzel bir kız yatar. Kız, Hesen Han'ı yanına alıp Göroğlu'nu tahta davet eder. Göroğlu ona kim olduğunu sorduğunda yedinci Kaf Dağı padişahının kızı Ağa Yunus Peri olduğunu öğrenir. Ağa Yunus Peri ona kendisi ile nişanlanmak için geldiğini anlatır. Göroğlu buraya evlenmek için değil savaşmak için geldiğini belirtse de kendisini memleketine götürmek istediğini, kırk gün kırk gece âdetlere göre düğün yaparak evlenmek istediğini söyler (Mehmet, 2011: 43-49).

Destanda Ağa Yunus'un bağının; *"duvarları altından, ağaçları gümüşten ve yapraklar bakırdandır. Çeşit çeşit meyveler, altın kafeslerde tutiler öter. Sesleri tüm bağı sarsar"* (Mehmet, 2011: 45) şeklinde ki tasviri masalsı bir tasvir olup Ağa Yunus'un peri olması ile bağlantılıdır. Destan içerisinde onun olduğu kısımlarda bu olağanüstülüklerin yoğun olduğu görülmektedir.

Göroğlu'nun bir takım başarılara imza atıp kendisini kanıtlaması artık evlenme çağının geldiğini gösterir. Ağa Yunus ile karşılaşması ikinci mücadelenin sonunda gerçekleşir. Öncelikle yengesini kaçıran Danıyar'dan kızını kaçırarak intikamını alır. Ardından da Hesen Han'ı kaçırıp çocuğu yapmak istemesi kahramanın artık kendisine

bir eş bulmasını gerekli kılar. Böylelikle Göroğlu zaferlerini evlilikle taçlandırır. Onun kendisi gibi soylu Kaf Dağı padişahının kızı Ağa Yunus Peri ile birlikte olması da tesadüfî değildir. İdeal kahraman tipi ancak kendisine layık şekilde eş olacak kişi ile evlenir.

Göroğlu'nun ikinci sevgilisi çocukken kaçırdığı Danıyar'ın kızıdır. Bir müddet geçtikten sonra kız büyür ve Göroğlu ile evlenir. Göroğlu'nun, Ağa Yunus'u nikâhına aldığını öğrenen Miskal Peri cariyeleriyle gelerek Göroğlu'na sığınır. Bunu duyan İrem bağlı Gülnar Peri de Göroğlu'na sığınıp onunla evlenir. Böylece Göroğlu'nun insan ve peri kızlarından olmak üzere dokuz eşi olur. Yurdun büyükleri bu dokuz hanımın maharetlerini takdir ederler. Onlarla beraber devlet daha çok ünlenir, namları uzaklara yayılır (Mehmet, 2011: 49).

Türk kültür geleneği içerisinde tek eşlilik esas olsa da destan metinlerinde kimi zaman kahramanın birden fazla eşe sahip olduğu görülmektedir. Bu eşlerden biri diğerlerine göre üstün konumdadır. Bu üstünlük eşlerin yaşlarına yahut alınış sıralarına göre belirlenmez. Kahraman üzerinde söz sahibi olan bu eş diğerleri üzerinde de hâkimiyet kuran bir kadındır (İnan, 1998: 276-277). Savaşçı bir toplum olmamız, yurt tutup ve ordu olabilmemiz için kimi zaman zürriyetin devamlılığına bağlı olarak çok eşlilik makul görülür.

Göroğlu'nun çok eşliliğinin yanı sıra peri kızları ile evliliği dikkat çekmektedir. Bu durumu arkaik Türk Destan'larında da görmek mümkündür. Bahaeddin Ögel bu hususu Türk mitolojisinde erkeklerin insanî, kadınların ise ruhanî kisveye bürünmesine bağlamaktadır. Bu kadınlar Tanrı tarafından kahramana yardımcı olması için gönderilen kutsal kadınlardır (Ögel, 2010a: 87). Oğuz Kağan gergedanı öldürüp yurdu düşmandan kurtardıktan sonra gökten inen ışık içerisinde gelen bir kız ile evlenir. (Sakaoğlu-Duymaz, 2002: 221). Yine Uygurların Türeyiş Destanı'nda Bögü Han penceresinin önünde beliren kızla Ak-Dağ'da yedi sene, altı ay ve yirmi iki gün görüşür. Bunların yanı sıra Dede Korkut Kitabı'nın "Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü" boyda Tepegöz'ün annesinin peri olduğu (Ergin, 1989: 15-17) da bilinmektedir. Göroğlu'nun Ağa Yunus Peri ve diğer perilerle evlenmesi de bu destanların bir ileri aşamasıdır.

Nozugum Destanı'nın; Nozugum (1.4.1.) çeşitlenmesinde sürgün edilenler iki aydan uzun bir süre yaya olarak ilerlerler. İli'ye geldiklerinde kan kokan vilayet mahkemesine kapatılırlar. Uykuya dalan Nozugum rüyasında sevgilisi Baki ile buluşur.

Özlemlerini anlattıkları ve kaçıp kurtulma düşüncelerini konuştukları bir rüya görür (İnayet, 2004: 14-16). Nozugum'un sevgilisi ile karşılaşması rüya esnasında gerçekleşir. Nozugum onca sıkıntı içinde iken destan metnine sıkıştırılan bu aşk epizotu İsa Özkan tarafından *"baştan sona kadar teessürî konuyu işleyen destanın bütünlüğünü bozan suni bir tasarruf"* (Özkan, 1992: 303) olarak değerlendirilir. İlerleyen kısımlarda sevgilinin ortaya çıkmaması ve Nozugum'un ölürken bile bir kurtarıcı beklemesine rağmen kimsenin gelmemesi bu yargıyı güçlendirir.

Nozugum'un Kıssası (1.4.3) ve Nozugum'un Nazmı(1.4.4)'nda yer alan *"Ben görmedim nenemi/ Beni doğuran annemi/ Çenfen gidip öldürdü/ Üç yaştaki çocuğumu*" (İnayet, 2013: 25- 2005a: 374) sözleri kahramanı evli ve üç yaşında oğlu olan bir kadın olduğunu ortaya koyar. Nozugum'un Hikâyesi (1.4.2) ve Nozugum'un Rivayeti (1.4.5)'nde ise kahramanın sevgilisine/eşine dair bir bilgi bulunmaz.

Seyit Noçi Destanı'nın, Pehlivan Seyit (1.5.1) çeşitlenmesinde Seyit mücadeleye gitmeden önce sevgilisi Modenhan ile vedalaşmaya gelir. Modenhan kaşı gözü sürmeli, kızlar içinde en sevimli, ay cemalli, yüzünde çift benli bir kızdır. Çemenler içinde bir demet güle, güller içinde sümbüle benzer. Renkli, kor gibi, kızıl gül gibi, cennetteki huri gibi, kaşı kara, dişi inci gibi, Seyit'in gönlüne yazdığı binlerce dizili destan gibidir. Seyit'e nereye giderse izinden geleceğini, bir ömürlük yâri olduğunu söyleyip uğurlar (İnayet, 2013: 42).

Modenhan gerek tasviri gerekse Seyit'e söylediği sözler yönünden ideal sevgili tipidir. Seyit mücadeleye giderken Modenhan ile olan sevgililiğinden söz edilir. Evliliğine yahut çocuklarına değinilmez. Ancak metnin sonunda Seyit idam edilirken halkına seslenir ve çocuklarından bahseder. *"Çocuklarım kaldı şimdi/ Ağlayıp zar figanda/ .../ Çocuklarımdan ilgiyi/ Eksik etmeyin daima"* (İnayet, 2013: 56) satırları kahramanın Modenhan ile evlendiği ve onun sadece sevdiği değil eşi olduğunu gösterir.

Seyit Noçi (1.5.2)'de bu epizot yer almaz. Seyit'in Üçturfan yöneticisinden yurda dönmek için izin alırken söylediği *"annemi, mihribanımı, özledim adı Mehmet kardeşimi"* (İnayet, 2004: 55) şeklindeki sözlerden bir sevdiği olduğu ve onu özlediği anlaşılır. Fakat destanın giriş yahut ilerleyen kısımlarında bu sevgiliden bir daa bahsedilmediği görülür.

1.6.Kahramanların Gurbete Çıkması

Kahramanın gurbete çıkması kimi zaman yurdu kurtarmak, avlanmak gibi amaçlar üzerine kurulurken kimi zaman sevgiliyi bulmak/kurtarmak için atılan bir adım şeklinde gerçekleşir. Abdurrahman Han Destanı çeşitlenmelerinden; Abdurrahman Han Hoca (1.1.1)'da şehir valisinin gördüğü rüya, Abdurrahman Hoca (1.1.2.) ile Hacı hazretleri ve Abdurrahman Han (1.1.3.)'da valinin açtırdığı fallar etkilidir. Kahraman yurdu kurtarmak için yola çıkar. Batur Destanı çeşitlenmelerinden; Akulambedihan (1.2.1.)'da, Çın Tömür (1.2.3.)'de ve Şim Tömür (1.2.7.)'de kız kahraman bir rüya görür. Erkek kahraman bunun üzerine avlanmak için yola çıkar. Benzer şekilde Dört Karış Kumaş (1.2.5) ve Köz (1.2.6)'de de kahraman avlanmak için evden uzaklaşır. Atoğlu (1.2.2.)'nda kahraman kardeş bulmak için, Çınar (1.2.4)'da babasının iffetsizliğinden utandığı ve evlenmek istemediği için yola çıkar. Göroğlu'nda gurbete çıkış; kahramanın yengesini kaçıran düşmandan öç almak istemesi, İsfahan'da eğitim almak istemesi, çocuksuz olduğu için Havaz Han'ı kaçırıp kendisine evlat edinmek istemesi, Şahtar Şah'ın yurdunu ele geçirmek istemesi, oğlu Havaz Han'ı düşman elinden kurtarmak istemesi nedenlerine bağlıdır. Nozugum Destanı çeşitlenmelerinden; Nozugum (1.4.1.)'da ve Nozugum'un Kıssası (1.4.3)'nda kahraman sürgüne gönderilerek yurdundan ayrılır. Nozugum'un Hikâyesi (1.4.2.), Nozugum'un Nazmı (1.4.4.) ve Nozugum'un Rivayeti (1.4.5.)'nde kahramanın yurttan ayrılışı verilmez. Seyit Noçi Destanı'nın çeşitlenmelerinden; Pehlivan Seyit (1.5.1)'de kahraman yurdu kurtarmak için, Seyit Noçi (1.5.2)'de ölüm emrinden kurtulmak için yurttan ayrılır. Destanlarda gurbete çıkış şu şekilde gerçekleşir:

Abdurrahman Han Destanı'nın çeşitlenmelerinden; Abdurrahaman Han Hoca (1.1.1.)'da kahraman yirmi dokuz yaşına kadar beş yüz talebe yetiştirip içinden seçtiklerine askerî eğitim verir. Yedi yaşında iken Hızır'ın söylediği sözler aklına gelince demircileri toplayıp süngü ve kılıç imal ettirir. Yönetime karşı verilecek mücadele için gizlice hazırlık yaptırır. Bu sırada Hoten beyi bir gece kötü bir düş görür. Falcılar bu düşü Hoten beyinin tahtına Habibullah Müftü Hacı'nın üç oğlundan birinin göz diktiği söylenir. Bunun üzerine Habibullah Müftü Hacı huzura getirilip sorguya çekilir. Bir şeyden haberi olmayan Habibullah Müftü Hacı'ya üç gün mühlet verilerek serbest bırakılır. Habibullah Müftü Hacı hükümet konağından çıkıp doğrudan

medreseye gider. Küçük oğlu Abdurrahman'a, Hoten beyinin tahtından gözünü çekmesini söyler. Ancak Abdurrahman hayduta karşı sonsuza dek savaşıp intikam kılıcı ile adaleti yerine getireceğini söyler. Şehrini ve ailesini babasına emanet eder. Helallik isteyip boynundaki kurt başlı muskası ile yetiştirdiği erleri de yanına alarak cenk için yurttan ayrılır (İnayet, 2004: 96-106).

Abdurrahman Hoca (1.1.2.)'da Hoten valisi ambal bir fal açtırır. Falında, Abdurrahman Hoca'yı ve kötü şeyler olduğunu görür. Hemen Hoca'nın babası Habibullah Hacı huzura getirtilip sorgulanır. Serbest bırakılınca derhal eve giderek Abdurrahman Hoca'ya beş-altı gün başka bir yerde gizlenmesinin doğru olacağını söyler. Ancak Abdurrahman Han saklanmayıp cihat bayrağını açmak ister. Bunun üzerine yedi yıl önce isyan kararı alan Habibullah Hacı sakladığı yedi top, on dört tüfek, yirmi sekiz mızrak, altı kılıcı sakladığı sandığı çıkarıpoğluna verir. Kahraman babasının da rızası ile yurttan ayrılır (Özkan, 1989: 163-164).

Hacı hazretleri ve Abdurrahman Han (1.1.3.)'da şehrin hakimi Ambal bir fal açtırır. Kâhin, Abdurrahman'ın tahtta gözü olduğunu söyleyince babası Hacı hazretleri huzura çağırılır. Oğullarının bir işe kalkışmadığını söyleyen Hacı hazretleri derhal Atçı köyüne gelir. İsyan bayrağını açıp Tahta-bend'e ulaşır. Oğlu Abdurrahman halka seslenir ve onlarla birlikte savaşmak için yurttan ayrılır (Özkan, 1989: 165).

Abdurrahman Han Destanı tarihî bir destan metni olması yönüyle dikkat çeker. Abdurrahman Han her üç çeşitlenmede de Uygur Türkleri'nin topraklarında yer alan istilacılara karşı mücadele etmek için yola çıkar. Amaç aynı olsa da çıkış evresinde b,r takım unsurların farklılık gösterdiği görülür. Abdurrahman Han Hoca (1.1.1.)'da kahramanın yurttan ayrılışında şehrin hakimi Ambal'ın gördüğü rüya etkilidir. Türk kültür hayatındaki *"rüya"* mefhumu eski çağlardan beri sözlü ve yazılı kültürde kendisini göstermektedir. Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un nazırı olan Uluğ Türük'ün bir rüya gördüğünden söz edilmektedir. Bu rüyada Uluğ Türük bir altın yay ve üç gümüş ok görür. Altın yay gün doğusundan gün batısına, üç gümüş ok ise kuzeye doğru gider. Bu rüya üzerine Uluğ Türük hemen Oğuz'un yanına gidip rüyasını anlatır ve Tanrı'nın tüm dünyayı ona bağışlayacağı şeklinde tabirini yapar (Bang- Arat, 1936: 29-31). Oğuz Kağan'da ve Abdurrahman Han'da rüya yorumu ile yurdun ve hükümdarın geleceğinden haberdar olunduğu görülmektedir. Abdurrahman Hoca (1.1.2.) ve Hacı hazretleri ve Abdurrahman Han (1.1.3.)'da olayın akışı kendi içilerinde

paralellik göstermektedir. Abdurrahman Han Hoca (1.1.1.)'dan farklı olarak rüya yerine bu iki destan metinlerinde Ambal'ın gelecekten haberdar olmak için açtırdığı fallar kahramanın macerasına başlamasında etkili olur.

Ayrıca Abdurrahman Han Hoca (1.1.1.) ve Abdurrahman Hoca (1.1.2.)'da kahramanın babası Habibullah Hacı'nın görülen rüya/ açılan fallardan sonra oğlunu durdurmak için ambalın tahtından gözünü çekmesini söylemesi dikkat çekicidir. Bilhassa Abdurrahman Hoca (1.1.2.)'da yedi yıl önce isyan etmek isteyen ancak bu isyanı gerçekleştiremeyen Hbibullah Hacı'nın oğlunun isyanını durdurmak istemesi babalık hislerinin getirdiği bir zaaf olarak düşünülebilir. Çünkü kendi yurdunda esir olan Uygur Türkleri'nin bağımsızlık mücadelesinden kaçmak istemeleri söz konusu değildir. Habibullah Hacının daha sonra Abdurrahman Han Hoca (1.1.1.) oğlunu mücadeleye göndermesi, yanındaki yiğitleri kontrol etmesi, Abdurrahman Hoca (1.1.2.)'da isyan için biriktirdiği savaş aletlerini oğluna vermesi ve Hacı hazretleri ve Abdurrahman Han (1.1.3.)'da savaşta oğlunun yanında yer alması onun bireysel zaaflarını geriye bırakarak devletin ve milletin bekası için uğraş verdiğini gösterir.

Abdurrahman Hoca (1.1.1.)'da kahramanın boynundaki kurt başlı muska da dikkat çekmektedir. *"Abdurrahman Han Hoca/ Geri dönüp geldi karagaha./ Hepsinin gözü takıldı/ Boynundaki muskaya./ Kurt başlı o muska/ Mukaddestir mübarek./ Sevindirdi candan, gönülden,/ Onu gören her yürek"* (İnayet, 2004: 101-102). Anlaşılacağı üzere kurt başlı muska herkesi sevindirir. Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nda kurt kahramanın yol göstericisi olarak karşımıza çıkar. Burada da kurt bir uğur sayılarak eski devirlerdeki totemizm inancı devam ettirilmiştir.

Batur Destanı çeşitlenmelerinden; Akulambedihan (1.2.1.)'da Akulambedihan her gün ava çıkar. Bir gün ava çıkmadan önce kardeşi Mehtumhan'a ocağın önünde saçını taramamasını, yüksek yere çıkarak etrafa bakmamasını söyler (Mehmet, 1999: 207). Akulamberdihan'ın gurbete çıkışında avlanma isteği etkilidir. Ancak gitmeden önce kardeşine yasaklar koyması dikkat çekicidir. Bu yasakların çiğnenmesi Akulambedihan'ı düşmanla karşı karşıya getirip mücadeleyi başlatacaktır.

Mehtumhan ağabeyi gittikten sonra evde sıkılır ve saçını taramak ister. Ocağın önünde başını yıkarken ayağı tepsiye takılır, su dökülüp ateş söner. Yeniden ateş bulmak için yüksek bir yere çıkıp etrafa bakar. Dağ eteğinde bir evden yükselen dumanı görüp yola koyulur. Selam verip içeri girer. Nine kim olduğunu sorunca Mehtumhan,

Akulambedihan'ın kardeşi olduğunu söyleyip farkettirmeden yenine ateş alıp eve döner. Bu nine aslında insan kanı içen Yalmavuz'dur ve kızın ardından çıkıp onu eve kadar takip eder. Mehtumhan eve gelip ateşi yakar, ağabeyine yemek hazırlamaya koyulur. O sırada nine gelip Mehtumhan'a tokat atarak bayıltır. Kanını emerek karnını doyurup evden çıkar (Mehmet, 1998: 207-208). Çeşitlenmede Akulambedihan'ın avlanmak için, Mehtumhan'ın yasakları çiğneyerek köz bulmak için evden uzaklaşması söz konusu edilir. Bu gurbet kahramanlar için macerayı tetikleyen unsurdur.

Atoğlu (1.2.2)'nda Atoğlu hiç kardeşi olmadığından yakınıp bir gün ok ve yayını alıp kardeş bulmak için yola çıkar. (Mehmet, 1999: 238). Kahraman Atoğlu çıktığı bu gurbet yolculuğunda Taş doğmuş ve Ağaç doğmuş adında iki kardeş bulur. Üç kardeş olarak yaşadıkları günleri Güneşkız, Yıldızkız ve Aykız adlı üç kızla evlenerek sürdürürler. Dönemsel şartlar doğrultusunda avlanmak için Atoğlu ve kardeşleri her gün ava giderler. Bu avlanma kahramanın çıktığı ikinci gurbet olarak telakki edilebilir. Çünkü eşlerinin ateşi söndürüp köz aramaya gitmeleriyle mücadele edilecek düşmanın ortaya çıkmasına neden olur.

Atoğlu ve kardeşleri ava gittiğinde yemek hazırlayan eşleri bir gün dikkatsizlikle civcivi ürkütürler. Civciv korkuyla ocaktaki ateşi söndürür. Yemek hazırlamak için ateşe ihtiyaç duyan kızlar ateş bulmak için dağ eteğindeki bir eve gidip nineye köz almaya geldiklerini söyler. Nine kılığındaki kan emen cadı sinsice gülüp köz almak istiyorlarsa kendisine kız olmaları şartını sunar. Kızlar köz için bunu kabul eder. Közü alıp dönmeden önce nine onlara susam dolu çuval verir. Kurnaz nine çuvalda delik açarak yol boyunca susam dökülmesini sağlar. Ertesi gün bu izleri takip eden nine, kızların evine gidip başlarındaki bitleri kontrol etmeye geldiğini söylerek kanlarını emer (Mehmet, 1998: 238-240). Bu çeşitlenmede de kız kahramanların amacı ateş bulmaktır. Ancak Akulambedihan'dan farklı olarak kan emen ninenin kızları takip etmek için susamdan yararlandığı görülür.

Çın Tömür (1.2.3.)'de Mahtumsula rüyasında ağabeyinin ava çıkıp geyik yakaladığını ve şişe geçirip kebap yaptığını görür. Uyanıp rüyasını anlatınca Çın Tömür ava çıkmaya karar verir. Mahtumsula'ya başını taramamasını, su kenarına varmamasını, köpeğe hoşt, kediye pişt dememesini, ateşi söndürüp dama çıkmamasını, duman çıkan tarafa varıp ateş istememesini tembih eder. Misran kılıcını alıp, asil atına binip köpeğiyle yola çıkar (İnayet, 2004: 157). Kahramanın kardeşinin rüyası sonrasında yola

çıkması Akulambedihan (1.2.1.). ile benzerlik arz eder. Yine yola çıkmadan önce yasaklar koyması dikkat çekicidir.

Canı sıkılan Mahtumsula dama çıkar. Saçlarını tarar, kedisi ile tavuğuda ardından dama çıkar. Miyavlayıp duran kediye pist, dama çıkan tavuğa kışt deyip onları damdan kovar. Damdan inen kedi ocağın yanına gelir çayı devirir. Ardından gelen tavuk külü karıştırarak ateşi söndürür. Mahtumsula üzülüp ağlarken sağ tarafta bir köpeğin havladığını duyar. Başını kaldırdığında duman çıkan bir ev görüp yola çıkar. Eve girdiğinde içerdeki ninenin yedi başlı Yalmavuz olduğunu anlayıp korksa da ateş için geldiğini söyler. Yalmavuz bir tezeği ateşleyip bir yanına bit, bir yanına sirke koyarak eve gidene kadar bunları iki yana saçmasını söyleyip Mahtumsula'ya yol verir. Yalmavuz kör olduğu için böyle bir yola başvurur. Çünkü sirke dökülen tarafta diken, bit dökülen tarafta çalı biter ve ortası yol olur. Böylelikle Mahtumsula'nın evine ertesi gün kolaylıkla gelir. İçeri girmeden Mahtumsula'ya Çın Tömür Batur ile asil atının ağılda, misran kılıcının askıda, av kartalının yerinde, av köpeğinin kapıda, kedisinin döşekte ve tavuğunun kümeste olup olmadığını sorar. Mahtumsula'da aynı şekilde onların evde olmadığını söyleyince Yalmavuz eve girip Mahtumsula'yı uzun saçından tavana asıp ayaklarından kanını emer (İnayet, 2004: 157-159). Maceranın başlaması Mahtumsula'nın yasakları çiğnemesiyle gerçekleşir. Yalmavuz tıpkı Atoğlu'nda olduğu gibi kurbanına ulaşmak için bir takım çareler üretir. Susamın yerini burada bit ve sirke alır.

Destanın bu çeşitlenmesinde ikinci kez gurbete çıkma ve yasaklar görülür. Çın Tömür Batur'un yine avlanmaya gitmeye heveslenmesi ile ikinci maceraya adım atılır. Bu kez yasaklar değişiklik gösterir. Bu yasaklar destanda *"Evden dışarı çıkma, nehir boyunda oturup saçını tarama"* (İnayet, 2004: 161) şeklindeki sözlerle karşılık bulur. İkinci yolculuk kahramanın kendi isteği doğrultusunda gerçekleşmektedir. Ancak Matumsula yine ağabeyinin yasaklarına uymayarak onu yeni maceralara sürükler.

Mahtumsula sıkılıp kapının önündeki berrak suyu görüp izlemek için nehir kenarına oturur, saçlarını tarar. Saç tellerinden bir kaçı suyla akıp Sancu padişahının sarayının havuza gelir. Şehzade Ozmuh havuzun kenarında yüzünü yıkarken Mahtumsula'nın saç telleri ellerine takılır. Saçın uzunluğu ve güzelliğiyle Mahtumsula'nın yüzünü görmeden ona âşık olur. Saç tellerinin Mahtumsula'ya ait olduğunu ve onun yedi iklimde gücüne eş olmayan bir ağabeyi olduğunu öğrenir. Aşk

ateşiyle Çın Tömür'e elçi gönderip kardeşini kendisine vermesini, vermezse savaşarak alacağını söyler (İnayet, 2004: 161). Yasakların çiğnenmesi yine Çın Tömür'ü maceraya sürükler. Ancak yasak sayısı ile düşman tipi arasında bir denge söz konusudur. İkinci kez koyulan yasakların azlığı düşmanın da daha olağan bir yapıda görünmesine neden olur.

Çınar (1.2.4.)'da köyün ağası çocukları büyüyünce dışarıdan biriyle evlendirirse çeyiz ve düğün masrafları olacağından korkup evlatlarını birbirleriyle evlendirmeyi düşünür. Bunu duyan küçük kız ailesinin ahlaksız hareketlerinden utanıp mutfaktan bir oklava alıp yere diker. Ağlayarak bu oklavadan büyüyüp ağaç olmasını ister. Kız yalvardıkça ağaç büyümeye başlar. Ağaç söz dinleyerek yükselir ve kızı arş-ı âleme ulaştırır (Mehmet, 1998: 242). Küçük kız yeryüzünden olağanüstü bir ağaç vasıtasıyla gökyüzüne çıkarak evden uzaklaşır. İlk yolculuk kız kahramanın sıradanlıktan uzak bir şekilde yaptığı yolculuktur. Bu gurbet yolculuğu onun yeryüzü ile bağlantısını keser. Kahraman hayatına gökyüzünde devam eder. Gökyüzünde üç kardeş ile tanışır ve onlara kardeş olur. Üç kardeş her gün ava çıkar, kız ise evde kalarak yemek pişirip diğer işleri yapar. İkinci yolculuk kahramanın ağabeylerinin avlanmak için onun yanından ayrılmaları ile gerçekleşir.

Günlerin birinde kız evde yemek yaparken ocaktaki ateşin söndüğünü fark eder ve köz aramaya çıkar. Ağabeyleri ona köz gerekirse köpek havlayan yere gitmesini ama kara duman çıkan yere gitmemesini söyleyip onu uyarırlar. Kız dışarı çıkıp duman tüten yerin çok yakında olduğunu görüp o eve gitmeye karar verir. Köze ihtiyacı olduğu için buraya geldiğini söyleyip biraz köz ister. Nine ertesi gün evine davet etmesi karşılığında kıza köz verip evine gönderir. Ertesi gün ağabeyleri ava gittiğinde nine bir keçi ile gelip kıza keçiyi bir yere bağlamasını ve eve girmesini söyleyince kız, onun aslında bir cadı olduğunu anlar. Cadı eve geçerek evin ortasına güllü bir kilim serip oturur. Kıza ayakkabılarını çıkarıp kilim üzerinde oynamaya başlamasını, eğer kilimden bir adım dışarı çıkarsa yüreğini vücudundan ayıracağını söyler. Kız gözyaşları içinde oynar. İğneli kilim kızın ayaklarını delmeye başlar ve kilim kan ile kırmızıya boyanır. Buna dayanamayan kız düşerek bayılır. Cadı, kızı iğneli kilimin üzerinden atıp kan dolu kilimi ve evdeki ekmekleri çuvala koyar. Keçisine binerek evine döner (Mehmet, 1998: 243-244). Ninenin eve ulaşmak adına kullandığı bir yöntemin bulunmadığı ancak diğer

çeşitlenmelerde olmayan bir binek hayvan kullanması dikkat çekicidir. Aynı şekilde kan emmek için kilim kullanması da farklılık arz eden bir durumdur.

Dört Karış Kumaş (1.2.5.)'da genç karı-koca ailenin ocağı olarak gördükleri için ateşi korurlar. Köz sönerse yaşamlarını sürdürmeleri mümkün değildir. Bu sebeple adam her ava çıkışında eşine ocağa tezek koymasını ve közü korumasını tembih eder. Bir gün ava çıktıktan sonra eşi hastalanır, akşama kadar yerinden kalkamaz. Kendine geldiğinde ocakta küllerin bile söndüğünü görüp hastalığına rağmen köz aramaya dağın eteğindeki bir eve gider. Ateşin yanındaki büyük beyaz bir köpekten korkup mağaraya girer. İçerideki nine, kadının amacını öğrenip köz vermeyi kabul eder. Kadının elbisesine önce bir kat kül üstüne köz, üçüncü katına kalın koyun tezeği koyup gönderir. Hilekâr nine aslında külün içine kor köz bırakır. Bu köz elbiseden delik açar. Delikten yol boyunca kül dökülür. Genç kadın bu şekilde eve gelip ateşi alevlendirir. Ertesi gün kocası yeniden ava çıktığında köz veren nine büyük beyaz köpeğine binip gelir. Ninenin ikisi küçük biri büyük olmak üzere üç başı bulunur. Kadın bunu görünce korkuyla ninenin dediklerini yapar. Nine saçından birer iğne çıkarıp kadının alnına, iki koluna batırır. Üç başındaki üç ağzıyla üç yerden kadının kanını bütün gücüyle emmeye başlar. Kendisi kana doyduktan sonra kadının iki ayağına da iğne batırarak yanında getirdiği köpek yalağına da kan doldurup evine döner (Mehmet, 1998: 231-233). Ninenin hilekâr planları bu çeşitlenmede de yer alır. Çınar'da olduğu gibi cadının bir hayvanı vardır. Ancak bu kez hayvan daha ön planda yer alır. Cadı nine yalnızca kendisi için değil binek hayvanı için de kan alır. Dolayısıyla olağanüstü kadın tipi nine gibi köpeği de olağanüstülük göstererek kan ile beslenen bir yaratık olarak görülür.

Köz (1.2.6.)'de Sarı Uygurlarda kibrit gibi ateş yakacak bir şey yoktur. Köz sönerse insan eti yiyip, kanını içen albastıdan alınması gerekir. Günleri birinde adam ava çıkarken eşine eve bakıp yemek yapmasını, albastıdan kendini korumasını tembihler. Ancak közü söndürmemesi gerektiğini söylemeyi unutur. Kadın yemeği hazırlasa da zaman geçmediği için kocasının öğütlerini hatırlayıp hepsini yaptığı için uyumaya karar verir. Uyandığında ateşin sönmüş olduğunu fark eder. Uzaklarda ince dumanı görüp yola çıkar. Vardığında çadırın içinde bembeyaz saçları ile oturan bir nine ile yanındaki siyah beyazlı köpeğini görür. Ateşi söndürdüğünü söyleyip köz ister. Nine, kadının eteğine bir kat kül, bir kat koyun tezeği, tezeğin içine köz koyar ve kül ile gömer. Yol boyunca eteğinden küller dökülür. Ertesi gün albastı siyah-beyaz köpeğine

binip kül dökülen yolu takip ederek genç kadının evine gelir. Oturtup başından ve ayağından bir tabak kan alır, içer ve köpeğine de içirip evine döner (Mehmet, 1998: 235-236). Dört Karış Kumaş ile benzer olay örgüsüne sahip olan destanda hilekâr cadı kadın tipi gerek özellikleriyle gerekse binek hayvanıyla bir önceki destanla özdeştir.

Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da Mehtimsile rüyasında ağabeyinin ava çıkıp etleri kebap yaptığını görür. Rüyayı duyan Şim Tömür onu ulu suya varmaması, saçını taramaması, köpeğe çağ, kendiye pis dememesi, yüksek yre çıkmaması için uyarıp ava çıkar (Mehmet, 1998: 222). Akulambedihan (1.2.1.) ve Çın Tömür (1.2.3.)'de olduğu gibi burada da kahramanın kardeşinin gördüğü rüya maceranın başlamasında etkili olmuştur. Kahraman yine ava çıkmadan önce kardeşine yasaklar koyar.

Mehtimsile ağabeyinin sözünü dinlemez. Ulu su kenarına varır, saçlarını tarar ve saçları su ile akıp gider, döndüğünde ateşi sönmüştür. Köpeğe "çak", kediye "pis" der. Ardından ateş bulmak için yüksek bir yere çıkıp duman gördüğü eve ateş almaya gider. Ateş almaya geldiğini söyleyince yedi başlı Yelmenüs ateş yakıp Mehtimsile'nin eğetinin iki koluna bit bırakır. Eve varıncaya değin bu bitleri yolun iki yanına dökmesini emreder. Mehtimsile bitleri dökerek evine gelir. Bitlerin döküldüğü yerlerde çalı biter ve ortasında bir yol açılır. Yedi başlı Yelmenüs'ün gözleri kördür. Bu yolu takip ederek Mehtimsile'nin evine gelir. Onu tavana asarak ayağından delik açar ve kanını emer (Mehmet, 1998: 222-223) .

Akulambedihan (1.2.1.), Çın Tömür (1.2.3.) ve Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da içerik yönünden paralellik söz konusudur. Çın Tömür (1.2.3.) ve Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da Mehtumhan'ın rüya görmesi, Çın Tömür'ün kardeşine yasaklar koyup ava çıkması ortaktır. Rüya, erkek kahramanın evden uzaklaşmasını ve kızın yasakları çiğneyerek macerayı başlatmasına olanak sağlama gibi bir fonksiyon üstlenir. Kahramanın kız kardeşi onun gurbete çıkmasında ve maceraya atılmasında yönlendirici kadın kahraman tipi olarak varlık gösterir. Akulambedihan (1.2.1.)'da rüyadan söz edilmez. Çın Tömür (1.2.3.) ve Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da 'saçını tarama, su kenarına varma, köpeğe hoşt kediye pist deme, ateşi söndürme, yüksek yere çıkma, duman tüten yere gitme' şeklinde 6 yasak bulunmasına karşın Akulambedihan (1.2.1.)'da 'ocağın önünde saçını taramama, yüksek yere çıkıp etrafa bakmama' şeklinde iki yasak koyulur. Zikredilen diğer iki çeşitlenme ile kıyaslandığında Akulambedihan (1.2.1.)'ın kısaltıldığı fark edilir. Yasakların çiğnenme kısmında Akulambedihan (1.2.1.)'da

kahramana ağabeyi iki yasak koymasına rağmen o ocak önünde saçını tarar, ateşi söndürür, yüksek yer çıkıp bakar, duman tüten yere gider. Böylelikle daha çok yasağı çiğnemiş olur. Çın Tömür (1.2.3.) ve Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da ise yine benzerlik vardır. Ancak Çın Tömür (1.2.3.)'de kedi ve tavuk kovulurken Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da kedi köpek kovulur. Ayrıca Çın Tömür (1.2.3.)'de iki kez gurbete çıkması neticesinde Çın Tömür kız kardeşine evden çıkmaması, nehir boyunda saçını taramaması şeklinde ikinci bir yasak ile karşımıza çıkar. İkinci yasakların çiğnenmesi sonucunda kahraman cadı ile değil doğrudan düşmanla karşılaşır.

Akulambedihan (1.2.1.) ve Çınar (1.2.4.)'da rüya ve yasak motifleri yer almaz, her ikisinde de avcılıktan söz edilir. Atoğlu (1.2.2)'nda, Atoğlu eşine yasak koymaz. Gelinler yemek hazırlarken civciv ürkerek ateşi söndürür. Belirtilmese de ateşin sönmesi yasaktır ve civcivin bu yasağı kırması sonucu kahramanlar düşman tipi cadı ile karşı karşıya kalır. Çınar (1.2.4.)'da üç erkek ava çıkmadan kardeşlerine köz gerekirse kara duman tüten yere gitmesini yasaklarlar. Ancak kız ateşin sönmesi ile odun bulmak için köpek havlayan yere değil kara duman çıkan yere giderek yasağı çiğner.

Dört Karış Kumaş (1.2.5.) ve Köz (1.2.6.)'de diğer çeşitlenmelerden farklı olarak rüya motifi yer almaz. Ancak yasaklar yine geçerlidir ve bu yasaklar kocanın avlanmaya çıkmasıyla çiğnenir. Dört Karış Kumaş (1.2.5.)'ta yasak ateşin söndürülmesidir. Ancak kadın, hastalığından dolayı müdahale edemez. Dolayısıyla kadının ateşin sönmesinde faal bir görevi yoktur. Köz (1.2.6.)'de ise ateşin sönmesinin yanında bir de kara duman çıkan yere gitmeme yasağı yer alır. Burada ateşin sönmesi kocanın evden çıkarken unutup eşine hatırlatmamasından dolayıdır. Yani yasak erkek tarafından çiğnenir. Destanın yedi çeşitlenmesinde de ortak olan yasak ailenin temeli sayıldığı için kutsal sayılan 'ateşin söndürülmesidir'.[6] Ancak bütün kahramanlar doğrudan veyahut dolaylı şekilde kutsal sayılan ateşin söndürülmesine neden olurlar.

Bu çeşitlenmelerde kahramanların evden uzaklaşmadan önce kardeşine/eşine belirli yasaklar koyması ve avlanmaya gitmeleri metinlerin ortak yönüdür. Doğrudan ya da dolaylı olarak çiğnenen yasaklar neticesinde ideal kahramanlar, düşman tipi cadı/dev

[6] Ateş kültü ve ocak inan için bkz. İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, TTK Yay.: Ankara, 1986: 66-71, Ögel, Türk Mitolojisi II, TTK Yay.: Ankara, 2010, 495-532.

"Yalmazvuz"[7] ile karşılaşır. Türk dünyası destan, halk hikâyesi, masal gibi edebî ürünlerinde Yalmavuz/Celmoğuz adı ile bilinen olağanüstü varlık pek çok şekilde ortaya çıkar.

Kırgız ve Kazak Türklerinin sözlü ürünlerinde Yalmavuzlar; ihtiyar kadın kılığındaki yalmavuzlar, gelin kılığındaki bakır tırnaklılar, yedi başlı ve tek gözlü yalmavuzlar olarak üçe ayrılır. Sonuncusu yedi başlı ve tek gözlü yalmavuz dev soyundan gelen, her başında ayrı bir can taşıyan ve bahadırlarla mücadelelere giren korkunç bir yaratık olarak tasvir edilir. Türk anlatmalarında genellikle mağara gibi karanlık ortamlarda yaşayan, kan emen devler olarak kabul edilirler (Özkan, 2015: 510). Batur Destanları'nda hem ihtiyar kadın kılığında hem de yedi başlı olarak karşımıza çıkar. Cadının çeşitlenmelerin hepsinde ortak olan özelliği kahramanın kanını emiyor oluşudur. Görünüş itibariyle bütün çeşitlenmelerde şekil değiştirerek ihtiyar bir kadın şeklinde kendisini gösterir. "İhtiyar nine, yaşlı kadın" gibi tabirlerle anılması onun dişi olduğunu gösterir. Dört Karış Kumaş (1.2.5.) ve Köz (1.2.6.)'de üç, Akulambedihan (1.2.1.)ve Çın Tömür (1.2.3.)'de yedi ve Atoğlu (1.2.2)'nda dokuz başlı şekillerde karşımıza çıkar. Bunun yanı sıra Çın Tömür (1.2.3.)'de gözleri kör olarak verilir.

Göroğlu Destanı'nda kahramanın altı kez gurbete çıkması söz konusudur. Yurttan ayrılış hepsinde farklı amaç taşısa da Göroğlu gurbette olağan ve olağanüstü düşmanlarla karşılaşır. Göroğlu'nun gurbete çıkış epizotlarını sırasıyla vermek gerekirse:

İlk gurbete çıkışın sebebi bir âşıklıktır. Ancak bu aşk Göroğlu üzerinden verilmez: Danıyar şehirde dolaşırken Ezim Köz Ayim'in resmini görüp âşık olur ve kaçırıp sahip olacağına dair yemin eder. Ehmed Han'ın ava çıktığı bir gün Leyli Kır atına binip Çembil'e ulaşır. Göroğlu şehirde gezinen Danıyar'ı görünce alaca atı ile Leyli Kır'ı çiftleştirmek ister. Danıyar, Ezim Köz Ayım'ın dokuz kat kıyafet giyip bir kâse su vermesi karşılığında Göroğlu'nun bu isteğini kabul eder. Alaca at ile Leyli Kır çiftleşirken Danıyar su içme bahanesi ile Ezim Köz Ayım'ı kaçırır. Yedi yaşındaki Göroğlu olanlara üzülür. Ata sağlam binmeyi öğrendiğinde yengesini Danıyar'ın elinden kurtaracağına yemin eder. On bir yaşına geldiğinde padişahın huzuruna çıkarak

[7] Yalmavuz, Calmavız, Yelmenüs hakkında bilgi için bkz. Ögel, Türk Mitolojisi II, s. 561-569; İnayet, Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yalmavuz- Celmoğuz, Külcüoğlu Kültür Merkezi Yay.: İzmir, 2007.

yeminini tutmak için yola çıkmak ister. Leyli Kır'ına binip başına altın tacını giyip keskin mızrağını ve elmas kılıcını alarak Şehirden uzaklaşır (Mehmet, 2011: 21-27).

İlk maceranın başlamasında düşman tipi Ceyhun şehrinin zalim şahı Şahtar'ın, Danıyar adlı pehlivanı etkilidir. Danıyar'ın, Göroğlu'nun yakın çevresinden birine âşık olması dikkat çekicidir. Türk destan, halk hikâyesi ve masallarında âşık olma motifi dört şekilde karşımıza çıkar. Bunlar: bâde içerek, aynı evde büyüyen kahramanların kardeş olmadıklarını öğrenince, resme bakarak ve ilk görüşte gerçekleşir (Alptekin, 1997: 20). Göroğlu'nda "resme bakarak âşık olma" motifi dikkat çeker. Ayrıca Danıyar'ın, âşıklık nedeniyle Çembil'e gelmesi Göroğlu'nun olağanüstü ata sahip olmasına olanak sağlar. Alaca at ile Leyli Kır'ın çiftleşmesi kahramanın vereceği ilk mücadelelerde üstün bir gücü de elinde bulundurmasına imkan tanımış olur. Böylelikle Göroğlu ilk gurbet yolculuğuna olağanüstü atıyla intikam almak ve gücünü göstermek için çıkmış olur.

Kahramanın ikinci kez yola çıkışı eğitim amaçlı olup İsfahan'adır: bir gün sarayında uyurken uyanmasını söyleyen bir ses duyar. Kalktığında karşısında Hızır'ı, kırkları ve on iki imamı görür etrafı bir mis koku sarar. Göroğlu için dua edip vücudunun yedi ayrı yerine mühür basıp Allah'tan dileklerini sorarlar. Göroğlu şöhretinin yayılmasını, ömrünün uzun olmasını ve hiç kimsenin gücünü aşamamasını diler. Allah ona yüz yirmi yıl ömür verir ve diğer dileklerinin zamanla gerçekleşeceğini, ne zaman isterse yanında olacaklarını söyleyip kaybolurlar. Göroğlu bu olaydan sonra iki rekat namaz kılar ve mızrak öğrenip savaşa katılmak İsfahan'a doğru yola çıkar (Mehmet, 2011: 39). İdeal kahraman tipi olarak Göroğlu dönemin şartlarına göre her türlü bilgiyi ve beceriyi bünyesinde toplamak ister. İkinci gurbete gidişte kahramanın amacı intikamını almak değil, gücünü göstermek ve başarısını kanıtlayarak ün sahibi olmaktır.

Kahramanın mucizevî doğumunun yanı sıra ilahî yardımcılar olan Hızır, kırklar ve on iki imam ile karşılaşıp dualarını alması ve vücudunun yedi yerine mühür basılması da ona olağanüstülük kazandırmaktadır. Benzer bir hadise Uygur destanlarından Abdurrahman Hoca'da Hızır'ın yedi yaşında Abdurrahman Han'ın

omzuna mühür basması (İnayet, 2004: 95) ve Alpamış Destanı[8]'nda Hz. Ali'nin, Alpamış'ın sırtını sıvazlaması böylelikle ateşe atılsa yanmayacak, bedenine ok sıkılsa işlemeyecek hale gelmesi şeklinde kendini gösterir. Mühür basılması kahramanın mevcut olağanüstülüğünün üzerine ek olarak dokunulmazlık eklemektedir. Bu şekilde kahramana erişebilecek kimse kalmaz ve Göroğlu tamamen sıradanlıktan uzaklaşır.

Göroğlu'nun dayısı Ehmed Han bir gün rüyasında yüksek bir dağdan düşer. Bu rüyayı yorumlattığında tahtının elinden gideceğini öğrenir. Bunun üzerine kırk gün kırk gece şölen hazırlatıp tahtını Göroğlu'na devreder. Göroğlu'nun hükümdarlığında Çembil'e bereket gelir, kaleler yapılır, fethe gidilen her yer ele geçirilir (Mehmet, 2011: 49).

Destan metinlerinde kahramanlar hükümdar olmaları ile statü bakımından da üstünlüklerini ortaya koyarlar. Oğuz Kağan, Manas, Alpamış gibi olağanüstü kahramanların da hükümdarlık yaptıkları bilinmektedir. Bunlar yaşanırken yiğitlerinin istekleri ile de ilgilenen Göroğlu üçüncü kez gurbete yiğitlerinin isteği üzerine bir şah olarak çıkar.

Yiğitler, çocuksuz Göroğlu'ndan Hunhar Şah'ın yurdundaki Kerem Kasap adlı adamın oğlu Havazhan'ı getirip yurda sultan, kendisine oğul yapmasını isterler. Bunun üzerine on altı yaşındaki Hesen Han, babası saydığı Göroğlu'nun yerine Havaz Han'ı getirmeye talip olur. Göroğlu, Hesen Han'ın yanına yirmi bin asker verir. Ancak Bedbaht Dağı'na geldiklerinde askerler düşmandan korkup geri yurda dönme kararı alırlar. Hesen Han onları bu karardan vazgeçirmek istese de başarılı olamaz. Tek başına kalır ve askerlerin peşinden yurda döner. Ağa Yunus Peri bu durumu Göroğlu'na haber verir. Hesen Han yurda geldiğinde Göroğlu başındaki tacı çıkarıp oğluna giydirir. Onu ülkeye sultan yapar. Memleketin işlerini Hesen Han'a iade edip uçan atını sefere hazırlar. Tek başına Havaz Han'ı getireceğini söyleyerek yurttan ayrılır (Mehmet, 2011: 49-79).

Göroğlu dördüncü kez çıktığı gurbet yolculuğunda yalnız değildir. Beyleri ve doksan askerî birliği ile toprak kazanma, yurduna yurt katma amacı ile yola koyulur:

---

[8] Kaya, Doğan, "Alpamış Destanı", http://turkoloji.cu.edu.tr/HALK%20EDEBIYATI/dogan_kaya_alpamis_destani.pdf, 01.04.2018.

Askerleri ile ünlü Danıyar Bey'in, Şahtar adlı şahını ve şehrini ele geçirmek için harekete geçer. Beyler bu sözü uygun bulup yurttan ayrılarak gece gündüz yol kat ederler (Mehmet, 2011: 141).

Beşinci gurbete çıkış Göroğlu'nun yüz yirmi yaşına gelip hâlâ çocuksuz olması ve kendisine başka diyarlardan edindiği evlatlarla gün geçirmesi üzerine konumlandırılır. Bu bölümde iki gurbet yolculuğu görülür. İlki Göroğlu'nun mücade edip düşman yurdundan aldığı ve oğlu yerine koyduğu Havaz Han'ın kendisini onun oğlu gibi hissetmeyerek yeniden eski yurduna dönmesidir. Bunun sonucunda Göroğlu'nun duyduğu acıyla hüznünü dağıtmak üzerine çıktığı yolculuk ikinci gurbet yolculuğudur.

Havaz Han ve Hesen Han annelerinin Göroğlu'nun çocuksuz oluşundan duydukları hüznü dile getirdiklerini işitip üzülür. Bu olaydan sonra Göroğlu meyhaneye gelip Havaz Han'dan yiğitlere şarap doldurmasını ister. O gün kırgınlığını belli etmeden şarapları dağıtmaya çalışan Havaz Han elinden bardağı düşürür. Bunu gören yiğitler Havaz Han'ın meyhanenin kurallarına göre cezalandırılması gerektiğini konuşurlar. Göroğlu başta kabul etmek istemese de yiğitler Havaz Han'ın Ördek Gölü'nden dokuz sıra ördek avlamasını isterler. Havaz yola çıkıp yiğitlerin isteğini yerine getirir. Geri dönerken yolda Ahmet Han'ın kızı Botagöz ile karşılaşır ve Botagöz ona Göroğlu'nun oğlu değil kulu olduğu söyleyince Havaz eski yurduna döner. Olanları öğrenen Göroğlu, Havaz Han gittikten sonra kırk serdarı ve yanındaki yiğitler ile konuşmaz. Ördek Gölü'ne gidip avlanarak acısını unutmak ister (Mehmet, 2011: 157-227)

Kahramanın altıncı kez gurbete çıkma sebebi yine Havaz Han'ı kurtarmak içindir. Bir önceki gurbete çıkışta olduğu gibi öncelikle Havaz Han'ın ardından Göroğlu'nun yola koyulduğu görülür. Havaz Han, Çembil'i ve annesini ele geçirmek isteyen Zenciler Şahı hakkında bilgi toplamak için atlanıp düşman yurduna doğru yol alırken Göroğlu esir düşen Havaz Han'ı kurtarmak için atlanır. Gurbete çıkma epizotu destanın bu bölümünde şu şekildedir:

Hunhar Şah ile Göroğlu'nun savaşını duyan Zenciler Şahı kahramanın zor durumda olduğunu anlayınca bir mektup yazarak tüm malının yarısını ve iki karısından birini kendisine vermesini yoksa savaş açacağını söyler. Göroğlu gazaba gelip meyhaneye gider. Zenciler Şahı'na karşı savaşa gitmek isteyen bir yiğit olup olmadığını sorunca Havaz Han bu görevi üstlenir. Göroğlu uçan atını, mızrağını Havaz Han'a verip yolcu eder. Havaz Han, Zenciler Şahı'nın yurduna gidip bir takım bilgiler elde ettikten

sonra kızını kaçırır. Ancak yolda yakalanır ve ölüme mahkûm edilir. Zenciler Şahı'nın kurduğu tuzaktan kurtulan Leyli Kır, derhal gelip Göroğlu'nun olan biteni anlatır. Göroğlu yanındaki kırk beyzade ve on bini aşkın askerle savaşa hazırlanır. Kudüm, zurna çalıp tuğ ve sancaklarla zenciler padişahlığına doğru ilerlerler (Mehmet, 2011: 259-267).

"Kahramanın ömrü, yerine getirmekle yükümlü olduğu görevi başarana kadar sürer. Kahraman kendisine lütfedilen ömrü boyunca sürekli hareket halindedir. Bu süre zarfında kahraman yaşlanmaz, hastalanmaz veyahut güçten düşmez. Bu durumlar ortaya çıksa da geçicidir. Kahramanın ilerleyişi kaosun kozmosa çevirene dek sürer" (Kara, Düzgün, 2014: 154). Bu durum bir nevi Göroğlu'nun ölene değin yurdundan ayrılıp savaş meydanlarında var oluşunun sebebini ortaya koymaktadır. Kahramanın hükümdar olduktan sonra çıktığı maceralar genel itibariyle yurdu huzura kavuşturmak, topraklarını genişletmek, yakın çevresinden düşman elinde esir düşenleri kurtarmak gibi amaçlar taşır.

Nozugum Destanı'nın; Nozugum (1.4.1.) çeşitlenmesinde, Kâşgar halkı Tümen nehri civarında özgürlük uğruna ayaklanır. Mücadele başarısızlıkla sonuçlanır. Duvang halkı darağacına asar, başlarına kılıç vurur. Geride kalanların kimilerini hapseder kimilerini sürgüne gönderir. Nozugum da bu sürgün edilenler içindedir. Feleği ve zalim Duvang'ı suçlayıp Mançur askerlerinin kanlı kılıcına aldırmadan halkına ve yurduna veda eder (İnayet, 2004: 12-14).

Nozugum'un Kıssası (1.4.3)'nda Çinliler, Kâşgar'da Cihangir Hocam'ı tutuklayıp erkekleri öldürür. Kadınları İli şehrine günahkâr olarak sürgüne gönderirler. Bu kadınlar arasında Nozugum adlı kadın da vardır. Çin hanı Davanhan, Cihangir Hoca'ya savaş açıp Kâşgar'ı kendine tabi kılar. Sonra Kulca şehrinden Çinguniki denen general pek çok asker ile gelir. Yanına da Pekin'den birçok asker gelir. Beyhuza, Yang Darin denen yöneticiler, generaller birleşerek Cihangir Hocam'a yeniden savaş açar. Onu yakalayarak Pekin'e Davanhan'ın yanına götürürler. Kâşgar'daki erkekleri öldürüp kadınları Kulca şehrine götürürler. Her birini Kalmuk beylerinden birine eş olarak

verirler[9]. Nozugum'u da kardeşi ile birlikte bir kâfir Kalmuklu alır (İnayet, 2013: 17). Böylelikle Nozugum ve kardeşi yurtlarından ayrılırlar.

Nozugum'un Nazmı(1.4.4)'nda Kalmak zulmüne dayanamayıp artık aziz canından geçen Nozugum gözyaşlarını durmadan akıtır. Ağabeyi ile vedalaşıp yola koyulur (İnayet, 2005a: 370-371). Nozugum bu çeşitlenmede ana yurdundan çoktan ayrılmış olup düşman elinden kaçıp özgürlük için gurbete çıkma çabasında olan bir kadın kahramandır.

Nozugum'un Rivayeti (1.4.5)'ndeki *"Şungkar Dağı'nda bir mağara olup mağaranın ağzı dar, içi genişmiş. Naziğim kendi namusunu korumak için vahşi Solan'ın boğazına hançer sapladıktan sonra kaçarak sonunda işte bu mağaraya sığınmış."* (İnayet, 2005: 377) şeklindeki cümlelerden kahramanın asıl yurdundan daha önce ayrıldığı ve düşman elinde esir olduğu anlaşılır. Dolayısıyla Nozugum'un düşman elinde iken namusunu korumak için bulunduğu mekandan uzaklaştığı görülür.

Nozugum (1.4.1.) ve Nozugum'un Kıssası (1.4.3)'nda kahraman Kalmaklar'ın elinde sürgüne gönderilerek yurdundan ayrılır. Nozugum'un Kıssası (1.4.3) yapı itibariyle Nozugum (1.4.1.)'dan daha geniş bir haldedir. Nozugum'un Hikâyesi (1.4.2)'nde kahraman doğrudan Çinli kâfir Natassen'in eline geçmiş halde karşımıza çıkar. Yurttan ayrılışı verilmez. Nozugum'un Nazmı(1.4.4)'nda kahraman esir iken kaçıp kurtulmak için gurbete çıkar. Nozugum'un Rivayeti (1.4.5)'nde kahraman düşman elinden kaçmış mağaraya sığınmış haldedir. Nozugum'un Nazmı(1.4.4) ve Nozugum'un Rivayeti (1.4.5)'nde kahraman kendi rızası ile kaçıp maceraya atılırken diğer üç çeşitlenmede kahramanın yurttan ayrılışı zorla sürgün edilmesiyle gerçekleşir. Netice itibariyle kahramanın yurttan ayrılışında dış düşman tipi Çin hükümeti ile yaşanan sorunlar ve mücadeleler geçerlidir.

Seyit Noçi Destanı'nın çeşitlenmelerinden; Pehlivan Seyit (1.5.1)'de kahraman ergenlik çağına gelip güçlendiğinde çocukluğundan beri onu millî ruh ve bilinçle

---

[9] Muhammed Emin Bugra'nın ifadelerine göre Fergane hanı Ömer 1816 yılında Doğu Türkistan'daki karışıklıktan yararlanarak bölgeyi ele geçirmek için Afak Hoca'nın oğullarından Cihangir Hoca'yı bir miktar asker ile oraya gönderir. Böylelikle Cihangir Hoca, Doğu Türkistan'ın güney bölgesini hâkimiyeti altına alıp kendini han ilan eder. 1820 yılında tahta geçen Çin İmparatoru Daoguang harekete geçerek 1824 yılında bölgeyi yeniden ele geçirir ve Cihangir Hoca'yı esir alır. Musa Sayrami ise bu olayın devamında on binden fazla oğul ve kız çocuğunun esir alınarak kuzeyde İli, doğuda Lanzhou'ya götürüldüğünü, Çinlilere hizmet ettiklerini belirtir. (İnayet, 2005: 376)

yetiştiren ailesi yurdu düşman elinden kurtarması için teşvik eder. Dolayısıyla kahraman olgunlaşma süreci ailesi tarafından onaylandıktan sonra gurbet yolculuğuna çıkar:

Günlerin birinde babası Seyit'e mertliğin meydanda olduğunu, artık yuvadan uçacak çağa geldiğini söyler. Seyit'e mertlere has elbise ve kalpak giydirip bir ata bindirir. Seyit halkı için mücadeleye atılmaktan son derece mutlu olur. Nasihatleri yüreğinde taşıyacağını, annesinin sütünü boşa çıkarmayacağını, vatanı düşmandan kurtarmadıkça dönmeyeceğini söyler. Annesi Gülnisa Peri düşmanı Şingşingşa'ya sürmesini, mertliğini haklı savaşta göstermesini, yırtıcıları yok etmesini ister. Halkı zulümden kurtarmasını, düşmanı dost bilmemesini, topraktan sürüp çıkarmadan düşmanla savaş bitti dememesini tembihler. Ardından Seyit birlikte eğlenip büyüdüğü sevgilisi Modenhan ve dedesi Sultan Ahun'la vedalaşıp İli halkının yola çıkar (İnayet, 2013: 38-43)

Seyit Noçi (1.5.2)'de ise Seyit'in gurbete çıkışı ölüm emrinin verilmesi neticesinde gerçekleşir:

Seyit, Gelaohuy teşkilatına katıldıktan sonra kan sömüren beylerin, rüşvetçi yöneticilerin gözüne batar ve yöneticiye şikâyet edilir. Ma Titey onlardan bazılarını darağacına bağlayıp assa da Gelaohuycular her yerde bir olup bu düzene dur demeye, zalim beylere baş kaldırmaya çalışırlar. Bir müddet sonra Kâşgar'da Ma Titey'in buyruğu ile Seyit Noçi öldürülmek için aranmaya başlanır. Yakın arkadaşı Haşim zindanda yok edilince Seyit'in Kâşgar'da yaşaması zorlaşır ve yurttan ayrılır (İnayet, 2004: 48-49).

Pehlivan Seyit (1.5.1)'de kahraman yurdu kurtarmak için dış güçlere karşı gurbete çıkar. Onun gurbete çıkışında anne ve babasının etkisi büyüktür. Yurdun bekası için canlarını vermeye hazır olan aile kendi rızaları ile oğullarını yolcu ederler. Seyit Noçi (1.5.2)'de beylerin ve rüşvetçi yöneticilerin gözüne batan kahraman yakalanma emri çıkınca kurtulmak amacıyla gurbete çıkar. Zorunluluk neticesinde bir nevi kaçak durumunda yurttan ayrılma söz konusudur. Alimcan İnayet, kahramanı kaçak durumunda olması sebebiyle eşkıya tipine yaklaştırmaktadır (İnayet, 2005: 25).

1.7.Kahramanların Mücadeleleri

Destanlar içerisinde kahramanlar güçlerine göre bir takım düşman güçlerle karşı karşıya kalarak mücadeleye girişirler. Bu mücadelelerde düşman tipler kimi zaman

olağan özellikler gösterirken kimi zaman olağanüstü özellikler sergiler: Abdurrahaman Han Destanı Çeşitlenmelerinden; Abdurrahman Han Hoca (1.1.1.)'da kahraman içte kırk birinci yiğit İsmail'e ve dışta Çin hakimiyetine karşı, Abdurrahman Hoca (1.1.2.) ile Hacı hazretleri ve Abdurrahman Han (1.1.3.)'da sadece dış düşman tipi Çin'e karşı mücadele eder. Aynı şekilde Nozugum ve Seyit Noçi Destanları'nın çeşitlenmelerinde de yurdu ve kahramanları ele geçirmek isteyen Çinlilere karşı bir mücadele söz konusudur. Batur Destanı Çeşitlenmelerinde kahramanın, olağanüstü kahraman dev cadıyla mücadelesi görülür. Ayrıca Akulambedihan (1.2.1.)'da ve Çın Tömür (1.2.3.)'de ikinci mücadele kahramanın kardeşini evlenmek için kaçıran düşmana karşı verilir. Göroğlu, yengesini kaçıran düşmandan öç almak için, çocuk sahibi olmak için, Havaz Han'ı kaçırıp kendisine evlat edinmek için, Şahtar Şah'ın yurdunu ele geçirmek için, iki kez oğlu Havaz Han'ı düşman elinden kurtarmak için dışta mücadeleler verir. Bir de içte yurdu ele geçirmek isteyen akrabası Ahmet Han'a karşı verdiği mücadele söz konusudur. Destanlarda ayrıntılarıyla ele almak gerekirse;

Abdurrahman Han Hoca (1.1.1.)'da ilk mücadele dıştaki düşmana karşı verilir: artık cenk zamanın geldiğine kanaat getiren Abdurrahman Han, Sarısu'da yetiştirdiği yiğitlerini alıp Altunluk denilen mezarda bir gece pusuya yatar. Üç gün sonra Şorbağ'a gider. Yiğitleri ile kale kapısına dayanır. Müşaviri Ahmet Han'ın verdiği bilgilerle savaş taktiği geliştirir. Yüksek bir merdiven yapıp, çalı çırpı toplayarak odunlara yağ sürerler, ateşe verip yol açarlar. Taktik olumlu sonuç verir ve kalenin demir kapıları kahraman ile askerlerine açılır. Binlerce asker kırılır, esirler yakalanır, kaçanlar vurulur (İnayet, 2004: 102-105).

Abdurrahman Han ikinci mücadelesini dışarıda Piyalma'daki düşmana, içerde ise kırk birinci yiğidi –yedi yaşından beri yetiştirdiği hain- İsmail ile mücadele verir: Düşman saflarına elçi olarak giden İsmail'i, Ambal karşılar. Aslında bir Çinli olan İsmail'e kandaş olduklarını, babasını ve ağabeyini Hoca neslinin öldürdüğünü söyleyip onu hediyelere, altınlara boğar. İsmail bunlara kanıp Abdurrahman Han ile gönül bağını kopartır. Düşmana, Abdurrahman Han'ın başını getireceğini söyler. Karargaha geldiğinde İsmail'in kötü niyeti sezilir. Abdurrahmani Han İsmail'den gizli savaşı başlatır. Ak boz rahvan atına binip üç taarruz gerçekleştirir. İlk taarruzda seksen askeri yok ederler. İkinci ve üçüncü taarruzda yüzlerce ceset dizerler. Bu sırada uyanan İsmail

Piyalma'nın patika yolunda kahramanın omzuna ok atıp onu öldürür (İnayet, 2004: 105-109).

Abdurrahman Hoca (1.1.2.)'da Abdurrahman Hızır'ın dediği gibi otuz yaşına ulaştığında cihat bayrağını açmaya karar verir: Babasından aldığı silahlar ile yurttan ayrılır. Tahta-bend'de halka seslenip savaşı başlatır. Piyalma'da gerçekleştirilen birinci hücumda düşmanın büyük çoğunluğu, ikinci hücumda yarısı kırılır. Üçüncü hücumda ise Abdurrahman Hoca'nın omzuna bir ok saplanır ve Hoca kanlar içinde yere düşer. Ruhunu teslim eder (Özkan, 1989: 164).

Hacı hazretleri ve Abdurrahman Han (1.1.3.)'da kahramanın babasına Mekke'den hac dönüşünde bir mektup ulaşır. İsyan bayrağını açması istenir. Ambalın falından sonra Hacı hazretleri isyan bayrağını açar. Piyalma yakınlarında yapılan ilk hücumda top mermisi isabet eden Abdurrahman Han şehit olur (Özkan, 1989: 165). Bu çeşitlenmede mücadeleyi başlatan kişi Abdurrahman Han yerine babası oalrak gösterilir.

Kahraman Abdurrahman Han Hoca (1.1.1.)'da içte kırk birinci yiğit İsmail'e ve dışta Çin hâkimiyetine karşı mücadele verir. İçteki mücadelesinde yetiştirdiği yiğitlerden birinin ihaneti neticesinde ölümle karşı karşıya gelir. Düşman saflarına elçi olarak giden İsmail, Ambal'ın kandaş olduklarını, babasını ve ağabeyini Hoca neslinin öldürdüğünü söylemesi ve onu hediyelere, altınlara boğması ile İsmail düşman saflarına geçerek Abdurrahman Hoca'yı şehit eder. Benzer bir durum Manas Destanı'nın ikinci dairesi Semetey'de görülmektedir. Ak-Kuyaş ve Er-Toltoy'un orduları ile verdiği mücadelede bitkin düşen Semetey'in kaçmaktan başka çaresi kalmaz. Kahraman Semetey'in yanında Kan Çora ve Kül Çora adlı yiğitleri vardır. Bu iki yiğidinden Kan Çora, babasını öldürdüğü için Semetey'in de öldürülerek cezalandırılması gerektiğini düşünür. Bu sebeple ihanet edip Ak Kuyaş'a Semetey'in gizlendiği yeri söyler ve kahramanın ölümüne neden olur (Ögel, 2010: 538).

Kahramanın her zaman yanında yer alan yiğitler 'kırk yiğit' adıyla anılıp yardımcı tip fonksiyonunu üstlense de burada İsmail düşman tipindedir. İsmail yıllarca kendissini büyüten Abdurrahman Han'a ihanet ederek ölümüne neden olur. Abdurrahman Hoca (1.1.2.) ile Hacı hazretleri ve Abdurrahman Han (1.1.3.) çeşitlenmeleri kısaltılmış olup kahramanın sadece dış güçlere karşı verdiği mücadeleden bahsedilir. Abdurrahman Han Hoca (1.1.1.)'da ve Abdurrahman Hoca (1.1.2.)'da kahraman üçüncü taarruz esnasında

bir ok ile şehit olur. Hacı hazretleri ve Abdurrahman Han (1.1.3.)'da ilk hücumda atılan bir top mermisi ile şehit olur.

Savaşın gerçekleştiği 1860'lı yıllarda Doğu Türkistan'da henüz ateşli silahların varlığından söz etmek mümkün olmayıp hâlâ kılıç, ok, mızrak kullanılmaktadır. Her ne kadar Hacı hazretleri ve Abdurrahman Han (1.1.3.)'da kahramanın top mermisi ile şehit edildiği ifade edilse de İsa Özkan'a göre ok ile öldürülmesi daha makul görünmektedir (Özkan, 1989: 21).

İdeal kahramanın kahramanlığını ve yiğitliğini gösterdiği mücadele epizotu Batur Destanları'nda daha olağanüstü bir durumda görülür: Akulambedihan (1.2.1.)'da kahramanın ilk mücadelesi cadıyladır:

Akulambedihan avdan eve gelip yemeğin hazır olmadığını ve Mehtumhan'ın yüzünün sarardığını görüp olan biteni öğrenir. Yalmavuz'un ertesi gün geleceğini düşünerek Mehtumhan'a evin bir köşesine demir kazık çakıp çuval dokuyor gibi görünmesini söyler. Kendisi de bir odaya gizlenir. Mehtumhan'a, Yalmavuz'u çuval dokumak için oturtup fark ettirmeden saçını demir kazığa bağlamasını ve bunları yaptığında öksürükle haber vermesini ister. Ertesi gün öğleye doğru Yalmavuz gelir. Akulambedihan'ın evde olmadığını öğrenince Mehtumhan'ın yanına oturur. Mehtumhan ağabeyinin dediklerini bire bir yapıp öksürür. Akulambedihan içerideki odadan çıkıp Yalmavuz'un önce saçlı altı başını yedi kulaç uzayan kılıcıyla vurup vücudundan ayırır. Yedi başlı yalmavuz kalan saçsız tek başı ile Mehtumhan'a kendisini kandırdığı için kızarak kaçar (Mehmet, 1999: 207-211).

Akulambedihan (1.2.1.)'da ikinci mücadele Akulambedihan'ın yiğitliğinin daha çok görüldüğü mücadeledir. Yalmavuz'un oğlu olmasına rağmen olağan düşman tipi olarak varlık gösteren Nögestihan, Akulambedihan'a karşı kılıç gücüyle mücadele eder:

Akulambedihan çıktığı avda bir türlü av bulamayınca uğursuz olduğunu düşünüp yurda döner. Ancak yurdunun tahrip edildiğini, birçok insanın katledildiğini kız kardeşinin kaçırıldığını fark eder. Düşmanı takip ederek boz argamak atıyla onlara yetişir. Keskin kılıcını kaldırıp savaşa girer. Göz açıp kapayana kadar beş-altı bin askeri yok eder. Bunu gören askerlerin morali bozulunca Nögestihan, Mehtumhan'a ağabeyine savaştan çekilmeye ikna etmesini söyler. Mehtumhan ağabeyine zarar görmesinden endişelenerek geri çekilmesini istese de Akulambedihan kardeşi için ölümü göze alıp atıyla düşman içine dalıp üç-dört bin asker daha öldürür. Ama düşman azalmaz ve

Akulambedihan yorulur. Atı da önceki gibi hızlı koşamaz haldedir. Bu durumu gören Mehtumhan, ağabeyinin akıbetinden endişelenir ve bir kez daha geri çekilmesini ister. Akulambedihan daha fazla dayanamayıp savaştan çekilir (Mehmet, 1999: 212-214).

Akulambedihan'ın yardımcı gücü boz argamak atıdır. Yiğitliğinin göstergesi ise keskin kılıcıdır. İdeal kahraman tipi Akulambedihan tek başına bir orduyla mücadeleye girişmesiyle yiğitliğini ortaya koyar. Mücadele sonunda güçsüz kalması ve kardeşinin sözüyle geri çekilmesi ideal kahramana yaraşan bir davranış olmasa da bu olay kız kahramanın yaşayacağı maceralar için gerekli zemini hazırlamak amacıyla oluşturulur. Aynı zamanda epik destanlarda kahramanın zor anlarında yardımcı olan yol gösteren ilahî güçlerin olmaması da dikkat çekicidir.

Atoğlu (1.2.2)'nda Atoğlu ve kardeşlerinin sırasıyla cadı ile karşılaşması ve olaylar karşısında verdikleri tepkiler önemlidir. Ağabeyleri dokuz başlı cadıyı gördüklerinde tepkisiz kalırken Atoğlu en küçük çocuk olmasına rağmen olağanüstü düşmanla mücadeleye girişir:

Atoğluve ağabeyleri avdan dönüp kızların halini görünce şaşırırlar. Sırasıyla evde kalarak neden böyle olduğunu anlamaya karar verirler. İlk gün Taş Doğmuş saklanır. Öğle vaktinde bir ninenin gelip kızların başındaki bitlere bakma bahanesiyle onların kanlarını emdiğini görür. İkinci gün Ağaç Doğmuş nöbete kalıp aynı şeylere şahit olur. Son gün Atoğlu nöbete kalır ve nine kılığındaki cadının gelip gelinlerin başını emmeye başladığını görünce yakından bir ok fırlatıp onu başından vurur. Cadının başını yok eder. Ama cadının yine başı çıkar. Bu, rivayetlerdeki dokuz başlı cadıdır. Atoğlu cadının yeni çıkan başını da yok eder. Cadı acılar içinde inleyip Atoğlu'nun eşini alıp kaçar (Mehmet, 1999: 240-241).

Çın Tömür (1.2.3.)'de Çın Tömür, kız kardeşi Mahtumhan'ın yasakları çiğneyip laneti başlatmasıyla ilk önce olağanüstü düşman tipi cadıyla ardından olağan düşman tipi bir şehzade ile mücadeleye girer:

Avdan dönen Çın Tömür, Mahtumsula'yı hasta gibi görünce kuşkulanıp olan biteni sorar, Yalmavuz'u bularak öldüreceğine yemin eder. Bir plan yapıp Mahtumsula'ya Yalmavuz gelip sorarsa henüz avdan dönmediğini söylemesini tembihler. Yedi kat zırhını bağlayıp miğferini giyerek misran kılıcını yanına alır, kapının arkasına kazdığı çukura girer. Yalmavuz gelip Mahtumsula'dan ağabeyinin evde olup olmadığını öğrenince içeri girip âdetince Mahtumsula'yı uzun saçlarından

tavana asar. Kanını emmeye hazırlanırken Çın Tömür çukurdan çıkıp misran kılıcıyla Yalmavuz'un bir başını uçurur. Ancak daha altı başı olan Yalmavuz gazaba gelerek dövüşmeye başlar. Gittikçe vahşileşen Yalmavuz, Çın Tömür'e yapışır. Dövüşme bir gece bir gündüz daha devam eder. Bu sırada Çın Tömür, Yalmavuz'un üç başını daha keser. Bir gece bir gündüz daha devam eden kavgada üç başını daha kaybeden Yalmavuz'un "yel boynuz" denilen tek başı kalır. Çaresiz kalan Yalmavuz kasırgaya dönüşerek evin tavanından çıkıp gider. Çın Tömür asil atına binerek Yalmavuz'u takip eder. Mahtumsula onların ardından av köpeğini de salıverir. Sonunda Çın Tömür, Yalmavuz'a yetişir. Tekrar dövüşmeye başlarlar ve dövüş akşama değin sürer. Köpek, Yalmavuz'un bacağını ısırarak onu öldürür. Çın Tömür Batur'da Yalmavuz'un yedinci başını da kesip zaferle evine döner (İnayet, 2004: 159-160).

Çın Tömür yedi kat zırhını, miğferini giymesi, misran kılıcını kullanması, asil atına binmesi ve av köpeği ile düşmanın üstesinden gelir. Tüm bu unsurlar Çın Tömür'ün bir yiğit bir kahraman olduğunun göstergesidir. Çın Tömür düşmanın olağanüstülüğüne rağmen korkusuzca mücadeleyi göğüsler. Türk destanlarında kahramanın genellikle atı yardımıyla düşmanı yendiği bilinse de Batur Destanları'nda Çın Tömür'ün yardımcısı av köpeğidir.

İkinci mücadele kahramanın düşman ile olan karşılaşmasıdır: Çın Tömür'ün yine ava gittiği bir gün Mahtumsula ile evlenmek isteyen Şehzade Ozmuh ile ordusu yurda gelir. Bunu gören Mahtumsula ağabeyine haber vermesi için av kuşunu serbest bırakır. Tek başına düşman askerleri ile savaşmaya başlar. Bu esnada Çın Tömür Batur gelip bini geçen bir ordu askerle savaşır. Çın Tömür'ün misran kılıcından korkan düşman ordusu kaçmaya başlar. Şehzade Ozmuh kaçan askerleri durdurup kendi savaş alanına iner. Her iki tarafta birbirini yenemez. Savaş durmadan devam eder. On kişilik gruplar halinde Çın Tömür'e saldırırlar. Şehzadenin askerleri tam olarak yok olacakken Sancu padişahının askerleri yetişir. Yedi gün yedi gece süren savaşta Çın Tömür düşman askerlerinin kellerini vücutlarından ayırır. Zaferi kazanır. Ancak Çın Tömür etrafına bakındığında kardeşini göremez (İnayet, 2004: 157-162).

Gerek Mahtumsula gerek Çın Tömür düşmanla tek başına savaşabilecek güçte iki yiğit kahramandır. Düşmanın yurda geldiğini görüp akıllıca davranan ve ağabeyine av kuşuyla haber gönderen, Çın Tömür gelene kadar mücadeleyi tek başına veren Mahtumsula alp kız tipindedir. Çın Tömür ise misran kılıcıyla tek başına bir ordu

askerle savaşarak yedi günlük mücadelede düşmanı yok etmesiyle ideal kahraman tipinde olduğunu gösterir.

Çınar (1.2.4.)'da destanın bu kısmına kadar yerüzünden gökyüzüne çıkabilecek cesareti gösteren olağanüstü kız kahramanın maceraları söz konusuyken buradan itibaren mücadele kızın gökyüzünde edindiği kardeşleri üzerinden devam eder. Bu süreçten sonra üç kardeşin olağanüstü düşman tipi ile mücadele ettikleri görülür. Düşmanı öldüren ise üç kardeşin en küçüğüdür. Küçük kardeşin muzafferiyeti motifi destanda şu şekildedir:

Avdan dönen üç kardeş, kız kardeşlerini baygın bir halde ayakları kanarken bulup cadının kanını emdiğini öğrenirler. Öç almaya yemin edip kendi aralarında ilk gün büyük kardeşin evde kalıp cadı geldiğinde ona gerekli cezayı vermesine karar verirler. Bir müddet sonra keçisine binen cadı evin önüne gelir. Tam bu sırada büyük ağabey koşup demir sopa ile cadıya vurur. Cadı bir yandan güllü kilimi savurarak kendisini korur, bir yandan da ağzından koyu bir duman çıkararak kızın ağabeyini duman içerisinde bırakıp iğneli kilime sarar. Kilimin içindeki sayısız iğne ağabeyin vücuduna batarak kanını akıtır. Ardından kızı kilim üzerinde oynatıp kanını akıtan cadı kanlı kilimi toplayıp keçisine binerek evine döner. Ertesi gün ikinci kardeş elindeki inci hançeriyle akşama kadar bekler. Tam cadının gelmeyeceğini düşünüp eve girdiğinde cadının inci hançeri eline geçirip yüksek sesle güldüğünü duyar. Hazırlıksız ve silahsız olarak cadının üstüne atladığında büyük ağabeyi gibi cadının kilimine esir olur. Cadı yine kızı iğneli kilim üzerinde oynatıp kan dolan kilimi toplayıp keçisine binerek evine döner. Ertesi gün küçük kardeş nöbet tutar. O, iki ağabeyinin yapmış olduğu yanlışlıklardan ders alır. Okunu ve yayını eline alıp hiç kıpırdamadan sabırla cadıyı bekler. Gün batımına yakın cadı keçisiyle eve doğru gelirken küçük kardeş bağırır. Cadı kara dumanı hazırlarken yayı ile oku fırlatır. Ok cadının eline isabet eder ve kilim yere düşer. Bunun üzerine hemen ikinci oku da atıp yüreğine denk getirerek cadının canını alır (Mehmet, 1999: 244-246).

Dört Karış Kumaş (1.2.5.)'da akşamüstü kocası eve dönünce kadını baygın halde bulur. Yavaş yavaş kendine gelen kadın kocasına üç başlı albastı ninenin kanını emdiğini anlatır. Genç adam evin çatısına ok ve yayını alarak saklanır. Sert kara bir rüzgâr estiği sırada albastı yine beyaz köpeğine biner eve doğru gelirken genç adam ok atar. Ok, albastının başına isabet eder ve acı ile bağırıp kaçar. Az sonra tozlu dumanlı

kara hortum tekrar eser. Üç başlı albastı eline keskin kılıcını alır evin çatısına saldırır. Genç adam albastıya ok atıp sol başını da yok eder. Adam okunu geri alırken albastı bütün gücüyle kılıcını savurup genç adamı ikiye böler. Etraf kana bulanır. Albastı hemen sofra kurup adamın etini yiyip kanını içmeye başlar. Baygın halde evin içinde yatan genç kadın çatıdan gelen seslere uyanır. Güçlükle yerinden kalktığında albastının kocasının etini yediğini görür. Kocasının öcünü almak için onun kılıcını eline alıp sessizce çatıya çıkar. Bütün gücünü kullanıp albastının son başını keser. Albastı sonunda ölür. O sırada beyaz köpek kadına saldırır. Kadın hiddetle köpeğin de göğsüne kılıcı saplayıp öldürür (Mehmet, 1999: 233-234).

Çeşitlenmede hem genç adam hem kadın cadıya karşı mücadele verir. Erkek kahramanın ok ile başlattığı mücadeleyi eşi alp kadın tipi olarak tamamlar. Genç kadın cadıyı ve onun yardımcısı olan köpeği öldürerek laneti başlatan ve sonlandıran kişi olarak düalist bir fonksiyondadır. Erkek kahraman ise macerayı tamamlayamadan ölmesiyle ideal kahraman tipinden uzaklaşır. Cadının kara dumanlar içinde gelmesi onun yüklendiği kötü figür ile özdeşleşen bir durumdur.

Köz (1.2.6.)'de adam avdan dönüp eşini zayıflamış ve halsiz bir halde görür. Karısından eve albastının geldiğini öğrenip ertesi gün ava çıkmış süsü verir. Atına binip fazla uzaklaşmadan bir yere saklanır. Albastı'nın beyaz köpeğine binerek geldiğini görür. Nişan alıp bir ok fırlatır. Ok albastının ortadaki büyük başına gelir. Albastı acı ile bağırırken kalan iki başıyla kaçar. Hemen okunu ve yayını alarak geri dönen albastı hiddetlenmiş halde adamla savaşa girişir. Kanlı bir mücadele sonunda genç adam, albastının geri kalan iki başını da oku ve yayı ile yok eder. Sarı Uygurları bir beladan kurtaran genç adamın kendisi de yaralanıp ölür (Mehmet, 1999: 236-237). Genç adam olağanüstü düşmanı bir plan ile yenip mücadeleyi tamamladıktan sonra ölen bir kahramandır.

Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da Şim Tömür'ün daha önceki çeşitlenmelerden; Akulambedihan (1.2.1.) ve Çın Tömür (1.2.3.)'de olduğu gibi olağanüstü ve olağan düşman tipi olmak üzere iki düşman ile karşı karşıya kaldığı görülür. Her iki mücadelenin sebebi yine kahramanın uyarılarına rağmen yasakları çiğneyen kız kardeşidir:

Şim Tömür avdan dönünce kız kardeşinin yasakları çiğneyip Yelmenüs'ün esiri olduğunu öğrenir. Mehtimsile onun yeniden geleceğini söyleyince Şim Tömür Batur

evin bir yerine saklanıp geldiğinde onu öldürmeyi planlar. Ertesi gün yedi başlı Yelmenüs gelerek Şim Tömür'ün evde olmadığını öğrenip eve girer. Şim Tömür arka taraftan gelip yedi başlı Yelmenüs'e kılıç vurur. Altı başını keser. Bir başı kalan Yelmenüs kaçar. Bir kara kâfirin şehrine varır. Bu şehrin padişahı bir gün nehir kenarında Mehtimsile'nin akıp gelen saçlarını görüp saçın sahibi ile evlenmek ister. Yedi başlı Yelmenüs padişaha saçların sahibinin Mehtimsile olduğunu söyler. Padişah bunun üzerine Şim Tömür'e elçi gönderip kardeşini ister. Ancak Şim Tömür'den olumsuz cevap alır. Gazaba gelip Şim Tömür Batur'un yurduna yürür. Şim Tömür'ün avda olduğu bir gün gelir. Padişahın geldiğini gören Mehtimsile derhal av kuşunu salıverir. Erkek gibi giyinerek eline kılıç ve mızrak alır. Ata binip düşman karşısına çıkar. Pek çok düşmanı öldürür. Kuş uçup Şim Tömür Batur'u bulur, getirir. İki kardeş birlikte düşmanı püskürtürler. Düşman geri çekilmek üzereyken Mehtimsile'nin miğferi başından yere düşer. Padişah onun Şim Tömür'ün kardeşi olduğunu anlar. Kendisi de savaşa girer. Şim Tömür ile mızrakla vuruşurlar ama birbirlerini yenemezler. Mehtimsile korkup ağabeyi gibi yiğit birinin sakatlanmasındansa kendisinin yok olması gerektiğini düşünür. Ağabeyine bu savaştan çekilmesini, kendisini padişaha vermesini söyler. Şim Tömür atının başını çevirir ve evine döner (Mehmet, 1999: 223-227).

Mücadele yalnızca Şim Tömür'ün değil aynı zamanda Mehtimsil'nin yiğitliğini de gösterir düzeydedir. Şim Tömür öncelikle olağanüstü düşman tipi yedi başlı Yelmenüs ile mücadeleye girişir. Ancak onun altı başını kestikten sonra kalan tek başıyla kaçmasına müsaade eder. Bu durum ideal kahramanı ikinci bir mücadeleye sürükler. Ölümü gerçekleşmeyen Yelmenüs kâfir şahı da harekete geçirerek bir orduyla Şim Tömür'ün üzerine gönderir. Mehtimsile ise; düşmanı görüp av kuşu ile haber salacak kadar akıllı ve erkek gibi giyinip, at binip, kılıç kuşanacak ve düşmana karşı tek başına vuruşacak kadar yiğittir. Bu özellikleri onun alp kız tipi olarak değerlendirilmesine olanak sağlar. Mücadele sonunda düşman eline esir olması ve ağabeyinden yurda dönmesini istemesi bu süreçten sonra maceraya tek başına devam edecek olduğunun göstergesidir.

Akulambedihan (1.2.1.)'da, Çın Tömür (1.2.3.)'de ve Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da kahramanın, düşman tipi olarak ortaya çıkan olağanüstü cadı ile mücadele etmesi benzerlikler gösterir. Oğuz Kağan'dan bu yana var olan ideal kahramanın olağanüstü güçlerle mücadele etmesi bir takım mitolojik unsurları da bünyesinde

taşıyan Batur Destanları'nda vücut bulmuştur. Çın Tömür (1.2.3.) çeşitlenmesi kahramanın mücadelesinin en ayrıntılı şekilde verilenidir. Akulambedihan (1.2.1.) destanın kısaltılmış, Şim Tömür Batur (1.2.7.) ise özet niteliğindeki halidir. Her üçünde de cadı yedi başlıdır ve kahraman altı başını kestikten sonra kalan tek başıyla kaçar. Çın Tömür (1.2.3.)'de kahraman ardına düştüğü cadıyı köpeğinin yardımı ile öldürüp zafer kazanır.

Kahraman kiminle savaşırsa savaşsın yiğitliğini kanıtlamak için mücadele boyunca yalnız hareket eder. Kimi zaman zor durumda kalan kahramana yardımcı kahramanlar destek verir. Bu yardımcı kahramanlar ilahî güçler olabileceği gibi kahramanın atı, köpeği, vs. olabilir. Çın Tömür (1.2.3.)'de de kahramanın köpeği yardıma gelir ve cadı ile olan mücadelenin kazanılmasını sağlar.

Ayrıca 'kardeş' olgusu yaşanılan ortam içinde ve düşman karşısında kahramanın üstünlük ve hâkimiyet sembolüdür. Çünkü kardeşler dışa karşı birbirinin kollayıcısıdır (Oğuz, 1996: 138-143). Bu sebeple mücadeleler esnasında kız kahramanın da düşmana karşı kahramanın yanında yiğitçe mücadele ettiği görülür. İncelenen üç çeşitlenmede: Akulambedihan (1.2.1.), Çın Tömür (1.2.3.) ve Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da kız kahraman cadıya bir nevi esir olur ve ideal kahraman onu kurtararmak için mücadele verir. Akulambedihan (1.2.1.) ve Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da cadı kaçınca başka ülkelerin şahlarını kahramanın başına bela etmeye çalışır. Bu durum her ne kadar olağanüstü güce sahip olsa da cadının tek başına kahramanın gücünün üstesinden gelemediğinin göstergesidir. İdeal kahraman yalnızca kardeşini isteği neticesinde mücadeleden çekilir.

Atoğlu (1.2.2) ve Çınar (1.2.4.)'da ise üç kardeş sırasıyla cadıyı öldürmek için nöbet tutarlar. Çınar (1.2.4.), Atoğlu (1.2.2)'na göre daha detaylıdır. Bunun yanı sıra destanın her iki çeşitlenmesinde de "küçük çocuğun muzafferiyeti" motifi görülmektedir. Kardeşlerin hep birlikte saldırıp kahramanı yok etmesi ideal kahramanın kahramanlığını sergileyebileceği bir ortam oluşturmayacağı için kardeşler sıra ile düşman tipine karşı mücadele verir.

"Kahraman kimi zaman olağandışı varlıklarla mücadele eder. Sıradan insanların karşılaşmayı göze alamayacağı kadar tehlikeli olan bu yaratıkları kahraman tek başına mağlup eder. Kahramanlık; en büyük ve olağandışı düşmanı tek başına yenmeyi gerektirir. Topyekun yapılan bir mücadelede kahramanın kimliği ortaya çıkmaz" (Kara

Düzgün, 2014: 157). Kahramanın kendisinden düşük yahut kendisi ile eş birini yenmesi kahramanlık göstergesi olamaz. Düşman ne kadar güçlü olursa kahramanın şanı da o kadar yükselecektir. Ele alınan destan çeşitlenmelerinde de kan emen cadı Akulambedihan (1.2.1.), Çın Tömür (1.2.3.) ve Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da yedi, Atoğlu (1.2.2)'nda dokuz, Çınar (1.2.4.)'da, Dört Karış Kumaş (1.2.5.)'da, Köz (1.2.6.)'de üç başlıdır. Dört Karış Kumaş (1.2.5.)'da ve Köz (1.2.6.)'de yardımcı köpeği, Çınar (1.2.4.)'da yardımcı keçisi ile kahramanın evine gelen cadı görünüşü itibariyle de olağandışıdır. Bu sebeple kardeşler hep birlikte mücadele etmeyi düşünmezler. Kan emen cadıdan haberdar olduktan sonra sıra ile nöbet tutmaya ve cadıyı öldürmeye karar verirler. Ancak ağabeylerinin kahramanlık için yetersiz kaldıklarını gören kahraman yaşı onlardan küçük olmasına rağmen sabrı, aklı, olağanüstü gücü ve yiğitliği ile cadıyı öldürerek onlardan üstün olduğunu kanıtlar.

Dört Karış Kumaş (1.2.5.) ve Köz (1.2.6.)'de değişiklikler bulunur. Dört Karış Kumaş (1.2.5.)'da kahraman cadının iki başını kestikten sonra ölür. Cadı onun kanını emer. O sırada eşi gelip cadıyı ve köpeğini öldürür. Köz (1.2.6.)'de cadıyı adam öldürür. Cadının hayvanından söz edilmez. Dört Karış Kumaş (1.2.5.), Köz (1.2.6.)'e göre daha geniştir.

Göroğlu Destanı'nda kahramanın kimi zaman tek başına kimi zaman yiğitleriyle altı mücadeleye giriştiği görülür. Düşmanların olağanüstü özellikler gösterdiği zamanlarda dahi Göroğlu savaştan zaferle ayrılır. Göroğlu'nun ilk mücadelesi olağan düşman tipi Danıyar'dan intikam almak ve dayısına verdiği sözü tutarak yengesini getirmek amacıyla çıktığı maceradır:

Göroğlu, Leyli Kır atına binip Tecen Nehri'ni aşar, Ceyhun şehrine ulaşır. Namaz kılıp dua ederek şehrin kapısına gelir. Kapıyı altmış asker korur. Kapıcılar yakışıklı bir yiğitin yaklaştığını görüp şaşırırken Göroğlu atıyla hızla şehre girer. Bir dereyi takip ederek altın tahtta oturan Ezim Köz Ayım'ın, Danıyar'dan olan çocuğuyla oynadığını ve Danıyar'ın ilk çocuğunu görür. Ezim Köz Ayım'a kendisini götürmek için geldiğini söyler. Ancak yengesi kabul etmez. Sinirlenen Göroğlu bahçedeki küçük kızı atına bindirip bahçeden hızla ayrılır. Ezim Köz Ayım bağırarak Göroğlu'nun kızı kaçırdığını duyurur. Danıyar hemen kırk bin askeri ile yola çıkıp Tecen nehri kıyısında Göroğlu'na yetiştir. Ona seslenip kızını kaçırdığı için hırsız olduğunu söylese de Göroğlu atının başını çevirip evli bir kadını değil kızı kaçırdığını, askerlerin gücü yeterse gelip

almalarını belirtir. Kızılbaş askerler teker teker giderlerse herkesin öleceğini düşünüp dört bir yandan saldırırlar. Göroğlu "Allahu Ekber" nidalarıyla bir gün bir gece savaşarak düşmanı perişan eder. Ancak asker sayısı çok olduğu için atının başını Tecen nehrine çevirip nehre doğru ilerler. Allah'a sığınıp atına nehirden geçmesini söyler. At dört ayağını toplayıp yükselerek nehri aşar. Danıyar pehlivan da atına güvenerek nehre doğru sürer. Ancak at nehrin ortasında suya düşerek kaybolup gider Mehmet, 2011: 27-39).

Burada dikkat çeken husus kahramanın iman gücü ve yardımcısı uçan atıdır. Göroğlu, her işine Hak adıyla başlayan ve mücadeleye atılmadan önce dualarla niyaz eden bir yiğittir. Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olduğu için Göroğlu onun adını anmadan adım atmaz. Uçan olağanüstü atı Leyli Kır'a ise Danıyar ile ilk karşılaştığında onun benekli atı ile kendi alacalı atını çiftleştirmek istemesi sonucu kavuşur. Ardından geçen sürekte Göroğlu, Leyli Kır'ı besleyerek Danıyar'ın atını güç yönünden geçmesini sağlar. Bu durum destanda şu şekilde ifade edilir: "*Aradan bir müddet geçtikten sonra Alabaytal, Danıyar'ın atı Leyli Kır'a çok benzeyen bir tulpar doğurdu. Göroğlu tayın Leyli Kır'a benzemesine çok sevindi. Ona; akıllı olsun diye kuru üzüm yedirdi, iri ve uzun olsun diye insan sütü içirdi"*(Mehmet, 2011: 27).

Kâşgarlı Mahmud'un *"At, Türk'ün kanadıdır"* ifadesini kullanmasının sebebi "Tulpar" adı ile bilinen atların uçabilmesinden kaynaklıdır (Atalay, 1989: 49). Göroğlu'ndaki gibi uçarak, kimsenin aşamayacağı dağları, denizleri aşan ve sahibini zor durumlardan kurtaran atları daha çok arkaik destanlarda görmek mümkündür. Atın uçabilmesi sahibi gibi kendisinin de olağanüstü özellikler taşıdığını gösterir. Mitolojide atın, Tanrı tarafından kahramana gönderilen bir hediye olduğuna inanılmaktadır. At cennet ile dünya arasında ilerleyen, cennet yolunda rehberlik eden yardımcı hayvandır (Seyidoğlu, 1996: 54). Bu inanışlar göz önüne alındığında atın uçabilme özelliği tabii karşılanır. Manas'ın Akkulası, Er Töştük'ün Çalkuyruk'u, Ural Batur'un Akbozat'ı, Bamsı Beyrek'in Bengiboz'u, Battal Gazi'nin Aşkar'ı, Hz. Hızır'ın Boz Donlu atı da uçan atlardır (Keleş, 2017, 19).

Göroğlu'nun ikinci kez gurbete eğitim için çıkar. Bu gurbet bir takım maceralara sebep olur. Destanda artık yirmi bir yaşına gelmiş olan Göroğlu'nun, Hesen Han'ı neden kaçırdığını açıklayan bir bilgi bulunmaz. Ancak metnin ilerleyen kısımlarında onu çocuksuz olduğu için kaçırmış olabileceği anlaşılır:

Leyli Kır'a binen Göroğlu yedi günde İsfahan'a ulaşır. Kapıdaki nöbetçiler elinde mızrak ve kılıç, altında uçan at olan yakışıklı, güler yüzlü, yirmili yaşlarda bir yiğitin geldiğini görür. Göroğlu onların bu şaşkınlığından yararlanıp şehre girer. Rigistan'a giden Göroğlu bir müddet dolaşır. Karşısına on iki yaşlarında bir çocuk çıkar. Bu çocuğun İsfahan'ın en ünlü bahadırı Haldar Han'ın oğlu Hesen Han olduğunu öğrenir. Etraftakiler ona çocuğu soranın, yaklaşanın ağzının yanıp gözlerinin oyulacağını ifade eder. Göroğlu aldırış etmeden günlerce aradığı çocuğun Hesen Han olduğunu anlayıp kaçırır (Mehmet, 2011: 39-43). Tam anlamıyla düşmanla bire bir mücadele söz konusu değildir. Hesen Han'a yaklaşanların yakılıp gözlerinin oyulacağı söylense de Göroğlu, onu kaçırdığında arkasından gelen kimsenin olmadığı görülür. Dolayısıyla Göroğlu güç mücadelesine girmeden cesaretiyle emeline ulaşmış olur.

Göroğlu'nun üçüncü mücadelesi bazıları olağanüstü peri olan dokuz hatunla evli olmasına rağmen zürriyetsiz kalışı nedeniyle gerçekleşir. Yiğitler ve halk artık olgunluk çağına gelen Göroğlu'ndan sonra tahta geçecek kişi olmaması sebebiyle şikâyetçi olmaya başlar. Kendilerine baş olacak kişinin Havaz Han olmasını isterler. Göroğlu, Hesen Han'dan sonra kendisine evlat olması için Havaz Han'ı ele geçirmek için mücadele eder. Bu mücadelesinde onun yardımcı tipi ilahî güç Hızır Aleyhisselam'dır:

Bedbaht dağına ulaşan Göroğlu, Hak'tan medet dilediği sırada Hızır çıkagelir. Dağ başında koyun otlatan bir aksakallı göreceğini, onun düşman olduğunu belirtip başını kesmesini tembihler. Aynı zamanda adamın yanına vardıktan sonra dört yüz koyunu ayırıp almasını ve kalanlarını güderek Havaz'ın babası Kerim Kasap'ı bulmasını ister. Annesinin kırk sene önce düşmana esir olan Türkmen ve Müslüman kadın Gülayım olduğunu söyler. Onun dayısı Kember Çal kılığında giderse işinin kolay olacağını söyleyip gider. Göroğlu uçan atına binip Hızır'ın dediği gibib dağın ötesindeki ihtiyarı öldürür. Kember Çal kılığında dört yüz koyunla Gürcistan pazarına gider. Kerim Kasap iri koyunları görüp yanına gelir. Göroğlu kendisini Gül Ayim'in ağabeyi Kember Çal olarak tanıtır ve evlerine gider. Yemek yedikleri sırada Kember Çal kılığındaki Göroğlu, Havaz Han'a kendisini Çembil'e götürüp uçan ata bindirmek istediğini söyler. Havaz Han uçan atı duyunca onun Göroğlu anlayıp ölüm emrini verdiği sırada Göroğlu ona kendisini yanlış anladığını söyleyerek gönlünü alır. Dört yüz koyun getirdiğini söyleyip Kerim Kasap ve Havaz Han'ı yanına alarak dağa doğru götürür. Kember Çal kılığındaki Göroğlu sürüye yaklaşınca sırrını aşikâr eder. Kerim Kasap derhal Hunhar

Şah'ın yanına giderek Göroğlu'nun, Havaz Han'ı kaçırmak istediğini söyler. Şah askerlerini toplayıp Göroğlu'nun yanına gider. Havaz Han, Göroğlu'na yiğitler gibi savaşmadığı sürece Leyli Kır ata binmeyeceğini belirtince Göroğlu "Bismillah" deyip pirleri anar. Onlardan medet ister. Çetin bir savaşta düşmanlarını tek başına perişan eder. Yorulduğu sırada birden yer ile gök arasını dumanlar sarar beyaz elbise giyen, başında beyaz sarıklar olan, kırmızı yüzlü, beyaz sakallı adamlar peyda olur. Dört bir yandan akıp gelen düşmanlara karşı savaşa girerler. Düşmanlar bu ihtiyarlarla baş edemeyip kaçmaya başlarlar. Altın eyerli atların ve altın yakalı ihtiyarların kazandığını görüp Havaz Han'ı alıp yola çıkar (Mehmet, 2011: 79-135)

Yiğitlerin, Göroğlu'ndan Havaz Han'ı getirmesini istemelerinin sebebi kahramanın çocuksuz olmasından kaynaklanır. A. İnayet kahramanın çocuğunun olmamasını onun eşsiz ve tek oluşunu vurgulamak amacı ile yapıldığını ileri sürmektedir (İnayet, 2002: 221). Bunun yanında Hz. Hızır'ın, Göroğlu'na kılık değiştirmesini öğütlemesi ve Havaz'ı kaçırdıktan sonra Hunhar Şah'ın ordusuyla karşı karşıya kalan kahramana 'beyaz elbise giyen, başında beyaz sarıklar olan, kırmızı yüzlü, beyaz sakallı adamların' yardımcı olması dikkat çekicidir. Tanrı kutu ile hareket eden kahramanın koruyucuları zorluklar karşısında yanından ayrılmaz. Bu şekilde kahraman ilahi destek ile her mücadelesinden zaferle ayrılır.

Göroğlu'nun dördüncü mücadelesindeki ilk karşılaşması içteki düşman Ahmet Han ile olur. Destan içerisinde Göroğlu'nun bir ağabeyinden söz edilmez. O, olağanüstü doğumla dünyaya gelen ve annesini kendisi doğmadan kaybeden bir kahramandır. Göroğlu'nun, Ahmet Han'a 'ağabey' hitabı ile seslenmesi onunla aynı yurdu paylaştığı ve ona saygı duyduğu için kullandığı bir hitap olarak düşünülebilir. Savaşa birlikte at sürmelerine rağmen Ahmet Han'ın, Havaz Han'ı kıskanması düşmanlığın başlangıcı olur:

Şahtar Şah'ın yurdunu ele geçirmek için Tecen nehri kenarına geldiklerinde Göroğlu'nun kardeşi Ahmet Han yurtları Çembil'in başında kimsenin olmadığını belirterek Havaz Han'ın yurda dönmesi teklifinde bulunur. Göroğlu kardeşi Ahmet Han'ın bu önerisine kızar. Ceza olarak şehri korumaya sakalı ağarmış ama gönlü ağarmamış ağabeyi Ahmet Han'ı gönderir. İnsanlar önünde utanan Ahmet Han kırk yiğidini alıp geri döner. Ancak yolda gelirken onu yok edeceğine dair yemin eder. Çembil'e dönüp hanlığını ilan eder. On altı- yirmi yaş arasındaki gençlerden bir ordu

kurup ihtiyaçlarını Göroğlu'nun ganimetlerinden karşılar. Ağa Yunus Peri'yi, Havaz'ın eşi Zeynepşah Ayimi ve iki çocuğunu yurttan sürer. Şehir halkına bu iki kadına ve çocuklarına yardım etmemeleri emreder. Sürgün olan kadınlar açlıktan bir dağ başında bayılır. İki çocuk biraz ilerleyip Haldar Beyzade'nin çadır evine gelirler. Haldar'ın hanımı çocukları doyurup Ağa Yunus ile Zeynepşah Ayim'i bularak çadıra getirir. Avdan gelen Haldar olanları öğrenince önce Zeynepşah'ın babası Kara Han'a ulaşır. Zeynepşah Ayim'den yaşananları dinleyen Kara Han derhal askerleri ile birlikte Haldar Han'ı da alır ve Çembil'e savaşmaya giderler. Ahmet Han'ı yakalayıp zindana attırır. (Mehmet, 2011: 141-153).

Göroğlu'nun başka bir mücadeleye gidiyor olması birebir bir mücadelenin önünü kapatmış olsa da düşmanlık baş göstermiş haldedir. Ahmet Han, Göroğlu'na olan kızgınlığını yurdunu ele geçirip eşine ve gelinine zulüm ederek çıkarmaya çalışır. Bu zulümler Ahmet Han'ın Türk kültür ve örflerine uygun davranmayıp gücünü kadınlar üstünde sınayan yiğitlikten uzak biri olduğunu ortaya koyar. Ön plana çıkan husus "*kardeşin ihanetidir*." Destanlarda kahramanın düşmanları yalnızca dışarıda değil en yakınlarından biri de olabilir. Dede Korkut'ta Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek'te Beyrek'in, Yalancı oğlu Yaltacuk adlı en yakın arkadaşının ihaneti ile sevdiği kız Banu Çiçek ile kavuşamaması (Ergin, 1989: 116-153), Manas'ın yakın akrabası olan Kös Kaman tarafından zehirlenerek öldürülmek istenmesi (İnan, 1992: 39- 43) gibi ihanetler görülmektedir. Göroğlu'nun kızması neticesinde sinirlenen Ahmet Han da bunun karşılığını Göroğlu'nun tahtını ele geçirerek verir. Ardından destanın ilerleyen kısımlarında Zenciler Şahı'na yardım ederek Göroğlu'nu öldürmek ve tahtı yeniden ele geçirmek isteyişi ile de ihanetini kanıtlar.

Dördüncü mücadelenin dıştaki karşılaşması ise Danıyar'ın şahı Şahtar Şah ile olur: Göroğlu, Şahtar ile savaşırken yurdu ele geçiren Ahmet Han'ı, Zeynepşah'ın babası Kara Han'a emanet eden Haldar, Göroğlu'nu bulmak için Ceyhun şehrine doğru yola koyulur. Bataklık içinde başının altında sandıkla yatan bir adam görür. Kendisi görmezden gelen bu adamın başını kesen Haldar sandıkla Göroğlu'na ait olduğunu düşündüğü birçok çadırın iç içe durduğu bir yere gelir. Yanlarına giderek kestiği başı gösterir. Bu başın Şahtar Şah'a ait olduğunu gören Havaz, Haldar'a şükranlarını sunar. Şahtar öldükten sonra askerleri saldırıya dayanamayarak geri çekilir. Göroğlu teslim olanları bağışlar, karşı gelenleri öldürür. Şehri alıp putları yıkarlar, mektep, mescit ve

medrese inşa ettirir. Birkaç gün zafer kutlayıp yurtları Çembil'e dönmek için yola koyulurlar (Mehmet, 2011: 153-155).

Göroğlu günlerce savaşmasına rağmen henüz Şahtar'ın başını ele geçirememiştir. Onun bire bir mücadesinden çok bu savaşta Haldar Han'ın düşmana karşı verdiği mücadele söz kobusudur. Mücadele sonunda ideal kahramanın elde ettiği topraklarda gerçekleştirdiği eylemler yurdu Türkleştirmek ve İslam'ı yaymak için başvurduğu bir yoldur.

Beşinci mücadele Göroğlu nezdinde Havaz Han adına verilen bir mücadeledir. Havaz Han'ın halkın gözünde kendisinin Göroğlu'nun oğlu değil kulu olarak görülmesine üzülmesi neticesinde eski yurda geri dönüşünden sonra gerçekleşir. Mücadele, Havaz Han din olgusu etrafında verdiği sadakat mücadelesidir. Türk inanışlarına göre uygun olan davranışı sergilediği için Havaz Han, kurtarılmayı hak eden bir kahramandır:

Ağa Yunus'tan, Havaz'ın eski yurduna döndüğünü öğrenen Göroğlu ve yiğitleri oldukça üzülür. Üzüntülerini gidermek için Ördek Gölü'ne avlanmaya giderler. Geri dönecekleri sırada bir kervanbaşıyla karşılaşıp Havaz Han'dan haberdar olup olmadığını sorarlar. Kervanbaşı, Hunhar Şah'ın, Havaz Han'ı imtihan ettiğinden Havaz Han, Hunhar Şah'ın istediği cevap verseydi tahtın sahibi olacağından ancak adamın, atın, yurdun, dinin, yiğidin, halkın iyisinin Çembil'de olduğunu söylemesi üzerine ölüm emrinin verildiğini, Havaz Han'ın dininden dönüp Hunhar Şah'ın dinine girmezse kırk gün içinde asılacağını söyler. Olanları öğrenen Göroğlu hemen yiğitleriyle Çembil'e dönüp hazırlıklarını yapar ve Havaz'ı kurtarmak için Gürcistan'a doğru yola çıkar. On beş gece gündüz yol gidip Havaz Han'ın asılacağı gün Gürcistan'a ulaşırlar. Hesen Han yiğitlerine seslenip mızraklarını içlerine saklamalarını ikişer ikişer şehre gidip darağacının iki yanında kendisini beklemelerini söyler. Kendisi de kapıdan içeri girip darağacının sağ yanına geçer. Havaz Han dininden dönmediğini yineleyip asılacağı sırada Leyli Kır'ı, Göroğlu'nu ve yiğitleri görür. Göroğlu altın saplı kamçı ile altın kemerli savaş davulunu çalar. Yedi gün yedi gece süren savaşta Hunhar Şah mağlup edilir. Havaz Han'ı öldürmek istediği için aman dileyen Hunhar Şah, Göroğlu tarafından affedilir (Mehmet, 2011: 199-257).

Göroğlu'nun altıncı ve son mücadelesinde yine Ahmet Han'ın intikam isteği etkili olmuştur. Bu kez düşman tipi Zenciler Şahı'dır:

Ahmet Han, Hunhar Şah ile Göroğlu'nun savaşını duyup Zenciler Şahı'na anlatır ve şimdi saldırırsa Göroğlu'nun tahtını ele geçirebileceğini söyler. Zenciler Şahı bir mektupla savaş açacağını Göroğlu'na bildirince Havaz Han önden gidip yurdun ahvalini öğrenmek ister. Kılık değiştirerek yurda girer ve Zenciler Şahı'nın kızını kaçırır. Ertesi sabah şah kızının Havaz Han tarafından kaçırıldığını öğrenip doksan bin askeri ile peşlerine düşer. Havaz Han onlarla tek başına üç gün üç gece savaşır. Ancak geri çekilmek zorunda kalır. Zencilerin şahı kaçan Havaz ile kızını durdurmak için yollara tuzak kurar. Havaz Han ile kız yakalansa da Leyli Kır kurtulup Göroğlu'na ulaşır olan biteni anlatır. Göroğlu yiğitleriyle birlikte derhal harekete geçer ve düşmana yakın bir yere yerleşirler. Zenciler şahı Göroğlu'nun geldiğini görüp yüksekliği iki yüz kulaçlık darağacı hazırlatıp Havaz Han'ın asılmasını emreder. Bunu gören Göroğlu derhal savaşa girer. Yirmi bir gün gece ve gündüz durmadan savaşırlar. Zenciler şahı doksan yaşında bir cadıyı yanına çağırıp Havaz ile kızını alıp şehre kaçırmasını emreder. Cellat efsun okuyarak ikisini güvercine kendini kartala dönüştürüp şehre uçar. Haberi alan Göroğlu, Bülbül Han adlı vezirini Ağa Yunus Peri'ye gönderir. Ağa Yunus hemen şahine dönüşür, peşlerine düşer. Cellat, şahinin kendilerine yaklaştıklarını görünce bir efsunla onları yere indirip geyiğe çevirir. Kendisi kuş kılığına girer. Biraz ilerledikten sonra bir kuyuya denk gelirler. Cellat bir efsun daha okuyarak geyikleri balığa çevirir. Kendisi de yılan donuna girer ve kuyuya inerler. Ağa Yunus ise ejderha kılığında kuyuda onları takip eder. O sırada üçü birden karakuşa dönüp saldırır. Yalnız olan Ağa Yunus bununla başa çıkamaz. Derhal dayısının verdiği tüyü yakarak yardıma çağırır. Kuzzat gelerek cadının başını koparır. Havaz ile kızı eski haline çevirir. O anda hava kararır. Üç gün üç gece karanlık kalır. Bu cadılar öldüğünde görülen bir durumdur. Üç gün sonunda hava aydınlanır. Yunus Peri amcasına Havaz'ı Göroğlu'nun yanına savaş meydanına götürmesini söyler. O esnada Göroğlu'nun yiğitleri azalır ve zenci askerler onları çembere alır. Havaz han gelir gelmez savaşa girmek istese de Göroğlu izin vermez. Havaz Han, Arabistan'a giderken tanıştığı Gol Pehlivan'ın kendilerine yardım edebileceğini düşünüp onu bulmak için yola koyulur. Birkaç gün sonra Gol Pehlivan'a ulaşır ve ikna ederek savaş meydanına getirir. Pehlivan, Emir Göroğlu ile tanışıp konuşur. Zencilere saldırarak onları sinek gibi kovar. Bu durumu gören zenci şahı silahlarını boynuna asıp teslim olur (Mehmet, 2011: 257-273).

Son mücadele masalsı unsurların yoğunlukta olduğu bir kısımdır. Masal ve destanlarda genellikle cadı, sihirbaz veya Tanrı'nın elçileri tarafından dua, efsun, vb… eylemlerle gerçekleştirilen şekil değiştirme iyiliğin yahut kötülüğün geçici karşılığıdır (Türkan, 2008: 137). Göroğlu'nda düşman olağanüstü güçleri kullanarak kahramanı yenmeye çalışır. Zenciler Şahı savaş başladığında Havaz'ı ve kızını cadı ile uzaklara gönderir. Cadı burada güçlerini kötülük için kullanan taraftır. Destanda don değiştirmenin iki şekli bulunmaktadır. İlki kahramanın isteği doğrultusunda gerçekleşen, ikincisi sihir yoluyla kahramanın isteği olmadan gerçekleşendir (Aslan, 2004: 38). Göroğlu'nda her ikisi de mevcuttur. Cadı cellat, Göroğlu'na yakalanmadan oradan uzaklaşmak için bir efsun okuyarak Havaz ve Zenciler Şahı'nın kızının iradesi dışında onları güvercine çevirir. Ardından kendi isteği ile Ağa Yunus'un şahin donunda kendilerini yakalamak için geldiğini görünce sırayla Havaz'ı ve kızı geyik ve balığa dönüştürmesidir. Ağa Yunus da onları yakalamak için ejderhaya dönüşür. Tüm bu unsurlar toplandığında kahramanın olağanüstü güçlerin yardımıyla evladına kavuştuğu ve düşmanı yendiği görülür.

Nozugum Destanı çeşitlenmelerinden; Nozugum (1.4.1.)'da kahramanın mücadelesi kendisini elde etmek isteyen düşman Mançu beylerine karşıdır:

Domuz gibi hortlayan tipsiz bir Mançu beyi verdiği altınlar karşılığında Duvang'dan, Nozugum'u satın alır, Çong Yultuz'a götürür. Zulmetle dolu karanlık günler geçirtir. O sıralarda Mançu yöneticilerinin gözü Nozugum'a düşer. Çeşitli altınlarla, ziynetlerle Nozugum'a ulaşamayan beyler zorla ellerini ona uzatır. Buna diz çökmeyen Nozugum düğün gecesi Mançu beyini öldürür. Albastıların mağarasına kaçar, pek çok dağ ve tepe aşar. Samanda ekmek pişirip tek başına altı ay boyunca çölde dolaşır. Kamışlıkta gizlenir. Kurt ve tilki ile arkadaş olur. Çin hakanından, Nozugum'un gözlerini oymak için emir gelir. Onu yakalamak için kamışlığı ateşe verirler ve bir gün Nozugum yokuşta askerlere yakalanır (İnayet, 2004: 16-20).

Nozugum'un Hikâyesi (1.4.2)'nde; Çinli kâfir Natassen, Nozugum'u ele geçirir. Nozugum koluna batan zincirlerden acı duyarak kendisini bırakması için yalvarır. Yurduna gitmek ister. Natassen'e yanına yaklaşmamasını, yaklaşırsa canına kast edeceğini söyler. Böylelikle kendisinden uzak tutmaya çalışır. Etrafındakiler abdeste durduğunda oradan uzaklaşmak ister (İnayet, 2005a: 369-370). Nozugum'un tek mücadelesi yurdunu ele geçirmiş kâfirin kendisine el sürmesine engel olmaktır. Aktif

bir mücadele görülmese de kahraman sözleriyle düşmanı kendisinden uzak tutmayı başarır.

Nozugum'un Kıssası (1.4.3)'nda; Nozugum, ağabeyine kaçma düşüncesinden bahsedip Kulca tarafına doğru kaçar. Kalmuklar üç gün süren düğün şenlikleri sırasında içki içip sarhoş olduğu için Nozugum'un kaçtığını dördüncü gün fark edilip ağabeyi Abdullah Hoca'yı tutuklayıp işkence ederler. Bu sırada dört bir yana at koşturup Nozugum'u ararlar. Nozugum o gece Çong Yulduz'dan kaçıp Linko'ya gelir. Nehir kenarında bıçağı ve kamışları kesip bir sal yapıp Almuta'ya giderken bir Kalmuk onu görüp beyi bu haberi ulaştırır. Küre şehrinin generali Cangcung, Nozugum'un yakalanma emrini verir. İki yüz atlı Solan üç gün kamışlıkta Nozugum'u arasa da bulamaz. Dördüncü gün kamışlığı ateşe verirler. Kamışlar yandıkça Nozugum kaçıp dağ taraflarına gider. Bir çobanın evinde iki üç kalıp kırda bir kulübe yapıp yaşamaya başlar. Çinliler'in yokuşa geldiklerini duyup Almatu tarafına kaçarken Solanlara rastlar. Solanlar Nozugum'u yakalayıp Küre şehrindeki Şi-Sen Maza'ya teslim ederler. Şi-Sen Maza bir müddet sonra Nozugum'u bir Solan'a eş olarak verir. Solan, Nozugum'u kendi yurdu olan Sumun'a götürür. Kendi örflerine göre düğün yapar. Nozugum, sarhoş olan Solan'ı gece boğarak öldürüp kaçar. Olanları öğrenen General, Nozugum'un bulmasını emreder. Zaptiyeler, Nozugum'u ararken o, altı ay Almatu'da yatar. Samanda ekmek pişirir. Bir gün Nozugum'un karnı acıkır. Yemek pişirmek için ateş yaktığı sırada Nozugum nehirden su getirene kadar ateş kamışlara sıçrar ve büyür. Bunu gören zaptiyeler at koşturup Nozugum'u yakalarlar. Nozugum zaptiyelere ağlayıp yalvarsa da hiçbiri ona acımaz (İnayet, 2013: 18-23).

Nozugum'un Nazmı(1.4.4)'nda Kalmuklardan kaçan Nozugum kamışlar arasına saklanır. Solanlar kamışların içindeki Nozugum'u yakalamak için orayı ateşe verirler. Bir kulübe yapıp on iki gün orada kalan Nozugum Çinliler'e yakalanır. Şi-Sen Maza'ya teslim edilir. Bir müddet sonra ordan da kaçan Nozugum altı ay harmanda yatar. Samanda ekmek pişirir. Cangıllarda dolaşır. O sırada Caŋcuŋ, Nozugum'u aldırmaya zaptiye gönderir. Nozugum, altı ay kaldığı Almatu denilen yerdeki cangılda kurt, tilkilerle arkadaş olur. On beş zaptiye ejder gibi yutmak istercesine gelip Nozugum'u tutar (İnayet, 2005a: 371-373)..

Nozugum'un Rivayeti (1.4.5)'nde Nozuğum, vahşi Solan'dan namusunu korumak için boğazına hançer saplar. Kaçarak bir Şungkar Dağı'ndaki ağzı dar içi geniş

mağaraya sığınır. Karnı açıktığında mağaranın yakınlarındaki arı kovanını bozarak oradan beslenir. Bir gün askerler mağarada olduğunu öğrendikleri Nozugum'u yakalamak için oraya giderler. Birer birer mağaraya girmeye çalışırlar. Akıllı Nozugum ilk giren askerin göğsüne hançer saplayıp kılıcını alır. Askerler korkunca bir grup asker daha gelerek mağarayı kuşatır. Duman çıkarıp Nozugum'u boğarak yakalamak isterler. Ancak duman mağaranın içine doğru girmez. Bunun üzerine mağaranın ağzını kazıp büyüterek içeri girmeye çalışırlar. Her bir asker meşalelerle içeri girmeye başlar. Nozugum her giren askerin kellesini alır. Korkusuzca, cesaretle savaşır. Zamanla yorgun düşüp yıkılır (İnayet, 2005a: 377).

Çeşitlenmeler içinden; Nozugum (1.4.1.)'da ve Nozugum'un Kıssası (1.4.3)'nda kahramanın düğün gecesi kendisine sahip olmak isteyen düşman beyini öldürüp kaçması ortaktır. Nozugum'un Kıssası (1.4.3), Nozugum (1.4.1.)'a göre daha geniştir. Nozugum'un Kıssası (1.4.3)'nda kahraman önce düğünde kaçar ve saklanır. Almatu tarafında yakalanıp Solanla evlendirilir ve düğün gecesi sarhoş olan beyi öldürüp ikinci kez kaçar. Ziyafette sarhoş edilip öldürülmek millî Türk destanlarımızdan Alp Er Tunga Destanı'nı anımsatmaktadır (Banarlı, 1998: 18). Bununla beraber Manas ve Semetey de şenliklerde içkilerine zehir koyularak öldürülmek istenmiştir (İnan, 1972: 42-141). Yine Uygurların Batur Destanları'ndan Şim Tömür'de, Mehtimsile eşine ve ziyafete gelen beylere içki içirerek sarhoş eder ve kaçmayı başarır. (Mehmet, 1999: 228) Nozugum da yalnızca sarhoş olan beyin öldürülmesi söz konusudur fakat Nozugum'un beyi sarhoş etmek yahut zehirlemek gibi bir girişimi olmamıştır. Nozugum (1.4.1.), Nozugum'un Kıssası (1.4.3) ve Nozugum'un Nazmı(1.4.4)'nda kahramanın Kalmaklar'ın elinde esir olan bir ağabeyi vardır. Kahramanın kamışlığı ateşe vermesi, altı ay harmanda kalması yapı itibariyle paraleldir. Nozugum'un Kıssası (1.4.3)'ndaki çobanın evinde kalma durumu hiçbir metinde yer almaz.

Nozugum'un Rivayeti (1.4.5)'nde kahraman mağarada askerlere karşı mücadele verip üç savunmada kendisini korusa da dördüncü de yakalanır. Burada mağara motifi önem arz etmektedir. Türk destanlarında yoğun olarak karşılaşılan bir motiftir. Ana rahmi olarak düşünülen mağara kişilerin korunak olarak kabullendiği alandır. Göktürklerin Türeyiş Destan'ında kol ve bacakları kesilerek bataklığa atılan çocuk bir dişi kurt tarafından Turfan'ın kuzey batısında bulunan bir dağın altındaki mağaraya saklanır. (Sakaoğlu-Duymaz, 2002: 206) Şehname'de Afrasiyab ile Keyhüsrev defalarca

savaşır. Sonunda ordusuz ve yalnız kalan Afrasiyab bir mağaraya sığınıp orada yaşamaya başlar (Banarlı, 1998: 14). Dede Korkut'ta Basat ile Tepegöz'ün mücadelesi de bir mağarada gerçekleşir (Ergin, 1989: 17). Nozugum da yaşadığı zorluklardan kurtulmak ve Türk kadınının en önemli görevlerinden biri olan namusunu korumak için bir mağaraya sığınır. Askerlerle mağarada savaşır.

Nozugum'un Hikâyesi (1.4.2) ve Nozugum'un Rivayeti (1.4.5) diğer üç çeşitlenmeden daha farklı bir çizgidedir.

Seyit Noçi Destanı'nın Pehlivan Seyit (1.5.1)'de çeşitlenmesinde ergenlik çağına gelen kahraman yurdu kurtarmak için Çinli düşman ile mücadeleye at koşturur. Fakat onun düşmanı yalnızca dışarıda değildir. Maddi çıkarlar için içeride yer alan hainlere karşı da mücadele eder:

Seyit Noçi yurttan ayrılıp Küre'ye gelir ve kapıcıdan dinleneceği bir yer isteyerek kapıyı açmasını söyler. Kapıcı, Han'ın emriyle yatsı namazından sonra kimseyi alamadığını söyleyince Seyit, Düldül atını vererek kapıyı açtırır. Yatmak için yer istediği sırada kapıcı eşek ağılını gösterir. Seyit sinirlenip yurdun kendisinin haydut olanların onlar olduğunu söyler ve güçlü kapıcıyı surdan atar. Çerilerin şefi Seyit'in yakalanıp bağlanmasını, gözlerinin oyulmasını, göğsünün dağlanmasını, dilinin koparılıp dişlerinin kırılmasını emreder. Gazabını güç ve kuvvete dönüştüren Seyit gelen dört çeriyi de kaldırıp surlardan atar. Kapıyı sonuna kadar açık bırakıp şehre girer (İnayet, 2013: 43-45).

Şehre girmek için kahramanın atından vazgeçişi epik destan yapısı ile bağdaşan bir durum değildir. Oysa Seyit atını çekinmeden kolayca kapıcıya vermeyi tercih eder. Alp tipi için at, kahramanın en yakın arkadaşı ve yardımcısı, kimi zaman kurtarıcısıdır. Ancak Seyit'in güçlü bir kapıcıya karşı gerçekleri söyleyişi ve dört çeriyi birden surlardan atışı yiğitliğinin göstergelerindendir. Dolayısıyla dönemsel şartlara göre alplık özelliklerini taşıyan Seyit'in atını vermesi şehre girmek için kapıcıya karşı giriştiği bir oyun olarak düşünülebilir.

Küre şehrindeki yiğitleri etrafına toplayan Seyit Süydon'un hanında toplantı yapar. Elli pehlivan tüfeğiyle kalanlar ise mızrak ve kılıç ile cephaneyi hazırlar. Seyit Noçi önderliğinde İli'de Hayranbağ'a yerleşip tek tek çerileri yakalayıp cenk ederler ve mühimmat toplarlar. Düşmana dersini verirler, ünleri yayılır. General, olanları öğrenip Seyit'in başı kesilsin diye emir çıkarır. Beş yüz çeri on bir gün gece gündüz Hayranbağı

topa tutsa da Seyit'i yakalayamazlar. Yiğitleriyle Tokkuztara'ya gelen Seyit askerî eğitimine burada devam eder. O sırada Üçturfan zindanında yatan Almas Batır zindandan kaçarak Seyit'e yoldaş olur. Ertesi gün Seyit, Üçturfan'da halka seslenip yırtıcı Mançurlar'a karşı beraber mücadele etmek ister. Ardından dağa çıkıp mertliğini göstererek düşmanın başını ezer. Düşmanın saldırıları sırasında yaralanır. Fakat düşman ile göğüs göğse çarpışmaktan vazgeçmez. Öğlen başlayan savaş akşama değin sürer. Akşam düşmana takviye asker gelir. Seyit'in kurşunu biter. Muşkan'a saklanır. Seyit nişancılarına dağ ve taştan yararlanmalarını buyurur. Almas Batır da bir grup yiğitle düşmana yan taraftan darbe vurur. Savaş şiddetle devam eder. Yüzlerce çeri ölür, komutanları saklanır. Kimileri kaçıp giderken kimi subaylar baş eğmeyi yeğler (İnayet, 2013: 45-51).

Seyit ilk mücadelelerini yiğitleriyle beraber düşmana karşı gerçekleştirir. En zorda kaldığı zamanlarda dahi cesaretin kırmadan halkın lideri olarak belirli stratejiler yürüterek düşmanı yenmeyi ve zafere ulaşmayı başarır. Elinde savaş için mühimmat kalmadığı sırada dağdan ve taştan yararlanma fikrini öne sürmesi Dede Korkut hikâyelerinden Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanmasını hatırlatır. Karaçuk çoban kâfirlere karşı Kıyan Güci ve Demür Güci adlı iki kardeşi ile mücadele verir. Taşı bitince sapanı ile koyun ve keçi atarak düşmanı bozguna uğratır (Ergin, 1997: 98). Bu süreçten sonra Seyit yurt içindeki hainler sebebiyle bir takım mücadelelere maruz kalır:

Gizlice yazılan şikâyet ve dilekçeleri ile Kulca Küre'deki general bin kişilik çeri ordusu gönderir. Gönderilen ordu halkı çembere alır. Halktan ayrılıp düşman safına geçen hainler içerdeki tüm sırrı anlatır. Seyit atlanır ve Almas'ı yanına alıp üç gün üç gece savaşır. Düşman galip gelince yiğitler dağlara saklanırlar. General tövbe edenlerin affedilmesini, Seyit'in yakalanmasını emreder. Bir kocakarı Seyit Noçi'yi yakalatarak Pekin Hanı'ndan servet almak ister. Çinli çerilerin öldürdüğü oğlunu aradığını söyleyerek Seyit'in karşısına varır. Derdini anlatıp Seyit'i evine davet eder. İnsanlara güvenen, yoksullara yardım edip yaşlılara saygı gösteren Seyit teklifi kabul eder. Karanlık çökerken kocakarının evine giderler. Gece yarısı dönmek için avluya çıktığında atını bulamaz ve tuzak olduğunu anlayıp kılıcını kınından çeker. Etrafını kuşatan düşmanla tek başına sabaha kadar savaşır. Sonunda elinden yaralanıp hainlerin ihaneti ile esir düşer (İnayet, 2013: 51-55).

Hilekar kadın tipi destan metninde *"Beli bükük, gözleri fırlak, ağzı pabuç gibi, burnu patlıcan gibi, saçları dağınık, sesi kısık, azıcık bıyığı olan kocakarı"* (İnayet, 2013: 52) şeklinde tasvir edilir. Bu tasvir masallarda yer alan yaşlı ve çirkin cadı tipinin görünümü ile ortaklık gösterir. Güç yönünden düşmana zor anlar yaşatan Seyit yenilmezliğini kanıtlar. Fakat yurt içindeki hainlerin ihaneti ve Seyit'in gücüne rağmen kişiliğindeki saflığı onu ölüme sürükler.

Seyit Noçi (1.5.2)'de ise idam emrinden kaçmak için diyar diyar gezen Seyit'in düşmanları her an karşısına çıkmaya devam eder:

Seyit önce Aksu'ya oradan Kuça'ya geçer. Kuça'da altı asker ile epeyce dövüşür. Sonra Karaşehir kapısına gelip tekmeyle açar. Karaşehir'deki büyük köprünün yanındaki Hocalık Buncalık'a gelir. Rebabını eline alır dört bir yandan gelenlerin yüreklerine dokunur. Kahramanın rebab çalıp türkü söylemesi dikkat çekici bir unsurdur. *"Seyit Noçi, ... mızrapla tele vurup öyle bir çaldı ki dört bir yandan gelen cefakeş garibanlar onun eline bakakaldı. Rebabın sesi onların kalbinde ateş yaktı."/ "Nereye varsam eşimdir, Benim rebabım. Çalsam sazım, kuvvetim, hem ibadetim"* (İnayet, 2004: 49-51) cümleleri kahramanın söz söyleme kabiliyetini ve alp tipine mahsus saz çalıp türkü söyleme özelliğini bünyesinde taşıdığını gösterir. Korkut Ata'nın, Bamsı Beyrek'in, Köroğlu'nun kopuz çalışları, ifade kuvvetleri ile Seyit'in rebab çalışı paralellik gösterir.

Rebabını çaldığı sırada bir anda korkunç biçimde kara bir bulut parçası görür. Gelen kara bulut değil atların toynaklarından çıkan tozlardır. Gelen Karaşehirli bir zalimin evladı Kof Beyzade'dir. Halk, Seyit Noçi'ye kırktan fazla yardımcısı ile kendini aslan zanneden bu küstah ile dövüşmemesini söyler. Bu esnada Kof Beyzade elindeki kamçı ile gelir. Kof Beyzade Seyit'e kim olduğunu, adını, nereden geldiğini sorar. Ayağına kapanarak derdini söylemesini ister. Seyit bu hareketler karşısında gazaba gelir. Yakışmış bıyığını sıvazlayıp kendisini küçüğe küçük, büyüğe büyük, terse ters biri olarak tanıtır (İnayet, 2004, 49-50) Bu sözler kahramanın başkaldırısının düzene karşı değil ferdî olduğunu gösterir. Alimcan İnayet, kahramanın bu davranışını 'kabadayı tipi'ne özgü bulmaktadır (İnayet, 2005b, 223).

Kof Beyzade kendisinin Karaşehir'in ünlü kabadayısı olduğunu belirtip Seyit Noçi'yi kendisi ile güç mukavelesi yapmaya davet eder. Seyit bunu kabul etmeyince Kof Beyzade tehditler savurur. Seyit Noçi korkusu olmadığını mücadeleye girmek

istemediğini söyler. Kof Beyzade sinirlenip bir yumruk savurur Yumruğu havaya gider, çamura düşer. Yeniden ayağa kalkıp tekme atar, başı döner, yere düşer ve sesi kısılır. Bütün gücünü geri toplayıp Seyit Noçi'nin göğsüne doğru vurur. Bu kezde kulakları vızılayıp alnında ur çıkar. Ancak Seyit Noçi'ye yine bir şey olmaz. Halk önünde küçük düşen Kof Beyzade, onun sihirbaz olduğunu söyleyince gücünü göstermek isteyen Seyit üç atış hakkı verdiğini ama bunu kullanamadığını belirtir. Kof Beyzadeyi yakasından tutup köksüz, çürük bir ağaç gibi tek eliyle çevirir, nehrinin ortasına fırlatır. Gücü ve ünü ile yöneticilerin ve askerlerin gözünü korkutan Seyit Noçi'den Karaşehir'in yöneticisi özür diler. Bir at hediye ederek yoluna devam etmesini ister. Teklifi uygun gören Seyit Noçi, arkadaşları ile vedalaşıp atına atlar. İliho'ya doğru yol alır (İnayet, 2004: 49-52).

Seyit kendisi ile güç mukavelesi yapmak isteyen Kof Beyzade'nin kendisine yaraşır bir düşman tipi olmadığını düşündüğü için mücadele etmek istemez. Çünkü kahramanın kendisinden altta bir düşmanla savaşa girmesi onun yiğitliğini ve ününü artıracak bir durum değildir. Destan içerisinde yönetici ve beylere karşı öfke ve kin dolu olarak gösterilen Seyit'in Karaşehir yöneticisinin hediyesi olan atı kabul etmesi dikkat çeken bir unsurdur.

Seyit bir diğer mücadelesini düşman askerlerine karşı verir:

İliho'da yağlı yüzlü askerlerin arasında kalan Seyit Noçi altı askerin orta dişini tekme ile başını yumruk ile kırıp geçirir. Üçturpan'a gelip rebab çalar, adını yedi köşe çevreye duyurur, iyiliği belgesi olur. Ancak bazı kişiler kıskançlıkları ile iftira uydurarak onu yöneticiye şikâyet ederler. Üçturpan'ın valisi Ma Şaovu, Seyit Noçi'yi Kâşgar'dan tanır. Her ayrıntıyı düşünen kurnaz Ma Şaovu, Han'ın iltifatına mazhar olabilmek için Seyit Noçi'yi yok etmek ister. Yönetici ile Seyit'in arasını iyi tutmak amacıyla onu saraya davet eder. Aylarca hatta yıllarca meth ve övgülerle, para ve kadınlarla sarayda ağırlar. Bir gece düşünde annesini görüp beyin karşısına çıkıp Kâşgar'a dönmek için izin ister. Ma Daren, Seyit'e gitmesini istemediğini belirtip yine de izin verir. Seyit Noçi'den Kâşgar yöneticisine yazacağı bir mektubu da götürüp teslim etmesini ister. Bu mektupta Kâşgar yöneticisine, Seyit'i dört kapının birine baş yapmasını istediğini, Noçi adına layık şekilde muradına erdirmesini söyleyeceğini belirterek kandırır. Ma Daren aslında mektupta Seyit Noçi'nin ölüm emrini yazar. Ertesi gün Seyit Noçi mektubu alır, katlayıp koynuna koyar (İnayet, 2004: 52-56).

Bu durum yukarıdaki tezi doğrular niteliktedir. Kahraman, var olan düzeni bozmak için çıktığı yolda iyiliğin temsilcisi olarak kabul edilmişken istilacılardan biri olan Ma Şaovu kendisine iyi davrandığı için ona iyi davranır ve devlet iradesini bir yana bırakarak kendi çıkarlarını gözeten biri konumuna düşer. Verdiği savaşları ve ideallerini unutup ideal kahraman formundan soyunup düşman sarayında aylarca konaklayıp kadınlarla gününü geçiren sıradan bir insan şekline bürünür. Ma Daren'in mektubundaki dört kapıdan birine baş olma fikri dahi kahramanın benimsediği bir konumdur. Oysaki destan başında Seyit onları yurttan çıkarmak isterken şimdi onlarla benzer konumda olmak için mektubu yöneticiye ulaştırmak için derhal yola çıkar.

Pehlivan Seyit (1.5.1)'de ideal kahramanın mücadelesi halk adına gerçekleşirken Seyit Noçi (1.5.2)'de kahraman bireysel bir mücadelededir. Dolayısıyla Pehlivan Seyit (1.5.1)'deki kahraman tipi alp tipine daha yakın vaziyettedir. Pehlivan Seyit (1.5.1)'de de kahraman atını kalacak yer karşılığında kapıcıya vermeye kolaylıkla razı olurken Seyit Noçi (1.5.2)'de kahramana yiğitliğinden dolayı hediye olarak at verilir. Pehlivan Seyit (1.5.1)'de kahraman yurduna söz edenleri surlardan atarak cezalandırır. Yanına eli silah tutan yiğitler toplayarak yurdu kurtarmak için önderlik eder. Ölüm emri verilen Seyit savaş taktiklerine, gücüne rağmen yanına gelen ihtiyar, hilekâr kadın tipinin tuzağına düşerek yakalanır. Seyit Noçi (1.5.2)'de ise Seyit kendisini küçümseyenlerle dövüşür. Mücadelelerinde yalnızdır. Yönetici, Seyit'e hile ile bir mektup verir. Böylelikle kahramanın yakalanıp ölmesini amaçlar. Hileyi yapan özneler farklı olsa da kahraman her iki metinde de hile ile kandırılır. Aynı zamanda Seyit Noçi (1.5.2)'de kahramanın rebab çaldığından söz edilir.

1.8.Sevgilinin Başkasıyla Evlendirilmek İstenmesi

Genellikle aşk destanlarında yoğun olarak görülen sevgilinin başkasıyla evlendirilmek istenmesi epizotuna net bir şekilde yalnızca Nozugum Destanı'nın, Nozugum (1.4.1.) çeşitlenmesinde rastlanır. Batur Destanları'nda sevgili yerine düşman eline geçen kız kardeşin düşmanla evlenmesi söz konusudur. Kahramanlık konulu destanlarda daha çok yurt için mücadele söz konusu olması sebebiyle bu epizot geri planda kalmıştır. Destanlarda bu epizotun ayrıntılarına eğilmek gerekirse;

Batur Destanları'nın çeşitlenmelerinden; Akulambedihan (1.2.1.)'da Akulambedihan tarafından altı başı kesilip kalan tek başı ile kaçan Yalmavuz,

Nögestihan adlı bir padişahın ülkesine sığınır. O padişah, yedi başlı Yalmavuz'un çocuğudur. Yalmavuz, ona Lopnur'daki Akulambedihan'ın eşsiz güzelliğe sahip Mehtumhan adlı küçük bir kız kardeşi olduğunu, o kızla evlenmesini emreder. Akulambedihan'ın ava gittiği bir gün Nögestihan ordusuyla gelip Mehtumhan'ı kaçırır. Akulambedihan onları bulup savaşır. İlk önce beş-altı bin, ardından üç-dört bin kişi öldürse de tek başına bir ordu ile baş edemez ve geri çekilmek zorunda kalır. Nögestihan, Akulambedihan'dan kurtulunca ordusuyla kumlu çöldeki şehre döner. Düğün düzenler. Mehtumhan ile evlenir ve iki çocuk doğurur. (Mehmet, 1999: 210-214).

Atoğlu (1.2.2)'nda Atoğlu dokuz başlı cadının başlarını keser. Tek bir başı kalan cadı Atoğlu'nun eşi Güneşkızı yanına alıp kaçar (Mehmet, 1999: 240-241). Böylelikle düşman, kahramanın sevdiği kızı ele geçirir. Burada evlilik söz konusu değildir. Ancak sevgili düşman eline geçer.

Çın Tömür (1.2.3.)'de Çın Tömür kız kardeşini isteyen şehzadenin askerlerinden on bin kişiyi öldürür. Şehzadenin askerleri tam olarak yok olacakken Sancu padişahının askerleri yetişir. Bu karışıklıktan yararlanan şehzade Ozmuh, Mahtumsula'yı yakalayıp kaçırır. Çın Tömür savaştığı için Mahtumsula'nın kaçırıldığını fark etmez. Şehzade Ozmuh ise Mahtumsulayı ele geçirince kırk gün kırk gece düğün yapar ve zorla nikâhına alır. Şehzade ne yaparsa yapsın Mahtumsula'ya boyun eğdiremez. Mahtumsula'nın nice yıllar sonra iki oğlan çocuğu doğurur (İnayet, 2004: 161-164).

Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da Mehtimsile ve ağabeyi pek çok düşmanı yok eder. Düşman tam geri çekileceği sırada Mehtimsile'nin miğferi düşer ve onun yüzünü gören padişah savaşa kendisi girer. Mehtimsile kendisi için yiğit ağabeyinin yaralanmasından korktuğu için Şim Tömür'den savaştan çekilmesini diler. Padişah, Mehtimsile'yi alıp sarayına götürür. Büyük bir düğün yapar. Aradan birkaç yıl geçer. Üç çocukları olur(Mehmet, 1999: 226-227).

Akulambedihan (1.2.1.), Çın Tömür (1.2.3.) ve Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da ayrıntılı savaş sahneleri vardır. Akulambedihan (1.2.1.)'da kahraman Akulambedihan düşman ile savaşır. İlk önce beş-altı bin, ardından üç-dört bin kişi öldürür. Çın Tömür (1.2.3.)'de Çın Tömür on bin kişiyi öldürür. Şehzadenin askerleri tam olarak yok olacakken Sancu padişahının askerleri yetişir. Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da Şim Tömür kardeşiyle birlikte savaşıp pek çok düşmanı öldürür. Atoğlu (1.2.2)'nda cadı kalan tek

başıyla Güneşkızı'ı kaçırır ve bir mağarada kahraman onları yakalar. Akulambedihan (1.2.1.), Çın Tömür (1.2.3.) ve Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da kahraman ilk mücadelesini cadıya ikinci mücadelesini şehzadeye karşı verir. Ancak Atoğlu (1.2.2)'nda karısını alıp kaçan cadı ile olan mücadelesi yarım kalan kahraman onun ardından giderek mücadeleyi sonlandırır.

Akulambedihan (1.2.1.) ve Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da kahraman bir müddet sonra düşman ordusuyla baş edemez ve kardeşinin ısrarıyla savaştan çekilir. Çın Tömür (1.2.3.)'de savaşı kahraman kazansa da düşman hile ile Mehtumhan'ı kaçırır. Büyük düğün şölenleriyledüşmanla evlenen kız kahramanın bir müddet sonra çocukları da olur. Diğer çeşitlenmelerde; Çınar (1.2.4.), Dört Karış Kumaş (1.2.5.), Köz (1.2.6.)'de bu epizota yer verilmez.

Nozugum Destanı'nın çeşitlenmelerinden; Nozugum (1.4.1.)'da domuz gibi hortlayan tipsiz bir Mançu beyi verdiği altınlar karşılığında Duvang'dan, Nozugum'u satın alır. Çong Yultuz köyünde sahtekârlıkla Nozugum'a ulaşamayan bey bu kez zorla Nozugum'a sahip olmak ister. Kahramanın sevgilisi Baki olanları öğrenince onu kurtarmaya bel bağlar ve bir haberci ile Nozugum'a selam yollar. Bu süreçte Mançu beyinin yaptıklarına diz çökmeyen Nozugum düğün gecesi Mançu beyini öldürür (İnayet, 2004: 17-19).

Sevgili Nozugum düşman eline esir olup evlendirilmek istendiğinde bile âşığın bir mücadelesi görülmez. Nozugum kendi başına ideal kadın tipi olarak düşmana eş olmaktansa öldürmeyi tercih eder. Benzer durum Nozugum'un Kıssası (1.4.3)'nda görülür:

Şi-Sen Maza, Nozugum'u bir Solan'a eş olarak verir. Nozugum'u kendi yurdu olan Sumun'a götüren Solan kendi örflerine göre düğün yapar. Solan sevinçten çok içki içerek sarhoş olur ve Nozugum onu gece boğarak öldürür (İnayet, 2013: 21-22).

Nozugum (1.4.1.)'d. ve Nozugum'un Kıssası (1.4.3)'nda kahramanın düşman bir bey ile evlendirilmesi ve düğün gecesi kahramanın onu öldürmesi ortaktır. Diğer üç çeşitlenmede bu epizota yer verilmez.

Abdurrahman Han Destanı'nın çeşitlenmelerinde bu epizota rastlanmamakla beraber Abdurrahman Han Hoca (1.1.1.) çeşitlenmesinde kahramanın halihazırda evli olduğu görülür. Göroğlu Destanı'nda Göroğlu'nun dokuz eşinden herhangi birinin düşman eline geçtiğinden söz edilmez. Aksine Göroğlu düşman illerinden kız kaçırır.

Seyit Noçi Destanı'nın çeşitlenmelerinde de sevgilinin başkasıyla evlendirilmek istenmesi epizotu söz konusu değildir. Pehlivan Seyit (1.5.1.)'te kahraman evlidir ve eşini anne babasına *"Çocuklarım kaldı şimdi/ Ağlayıp zar figanda/ .../ Çocuklarımdan ilgiyi/ Eksik etmeyin daima"* (İnayet, 2013: 56) sözleriyle emanet eder. Akabinde eşine dair bir durum söz konusu edilmez. Seyit Noçi (1.5.2.)'de ise sevgiliye dair açıklama yapılmaz.

1.9.Kahramanların Memlekete Dönüşü

Kahramanın memlekete dönüş epizotunda kahraman genellikle bir zafer gerçekleştirerek yurda döner ve statü olarak bir yükseliş gösterir. Ancak Uygur kahramanlık destanlarında kahramanların ya şehit olarak yahut da düşman elinde esir olarak döndükleri görülür. Abdurrahaman Han Destanı'nın çeşitlenmelerinde cihat bayrağını açamaya giden kahramanın yurda cenazesi döner. Batur Destanı çeşitlenmelerinden; Akulambedihan (1.2.1.)'da, Çın Tömür (1.2.3.)'de ve Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da önce erkek kahraman ardından kız kahraman düşmanın soyunu kurutup yurda döner. Çın Tömür (1.2.3.)'de kız kahraman olağanüstü atın yardımıyla, Atoğlu (1.2.2)'nda erkek kahraman bir kartalın yardımıyla, yurda döner. Dört Karış Kumaş (1.2.5.)'da mücade sonunda kocası ölen kadın onun kemiklerini dört karışlık kumaşa sorıp obasına döner. Çınar (1.2.4.)'da ve Köz (1.2.6.)'de kahraman mücadelesini evde gerçekleştirdiği için yurda dönme söz konusu değildir. Göroğlu Destanı'nda Göroğlu altı mücadelesinden de zaferle döner. Nozugum Destanı çeşitlenmelerinden; Nozugum (1.4.1.)'da, Nozugum'un Kıssası (1.4.3)'nda ve Nozugum'un Nazmı(1.4.4)'nda esir düşerek kendi yurda dönemese de kaçtığı düşman iline zorla geri getirilir. Nozugum'un Hikâyesi (1.4.2)'nde kahramanın yurda dönüp dönmediğine dair bilgi yer almaz. Seyit Noçi Destanı çeşitlenmelerinde hileyle güşman eline geçen kahraman idam için yurda götürlür. Destanlarda ayrıntılarıyla şu şekildedir:

Abdurrahman Han Destanı'nın; Abdurrahman Han Hoca (1.1.1.) çeşitlenmesinde; Piyalma'da kırk birinci yiğidinin ihaneti ile şehit olan kahramanın matemle çenesi çatılır. Cesedi tahteravana koyulur. Yiğitler silahlarını omuzlarına ters takar. Tuğ ve sancakları eğerler. Elbiselerini ters giyerler. Sağında tüfekleri, solunda kılıçları,

mızrakları dizili duran tabutun üstüne altın tuğ sararlar. Tekbirlerle omuzlarında taşıyarak cenazeyi İlçi şehrine getirirler (İnayet:110-111)

Abdurrahman Hoca (1.1.2.)'da kahraman ruhunu teslim edince ağabeyi Masum Han kardeşinin cenazesini alır. Hoten'e getirir. *"Masum Han Hoca, cenazeyi alıp Hoten'e getirdi"* (Özkan, 1989: 164).

Hacı hazretleri ve Abdurrahman Han (1.1.3.)'da top mermisi ile şehit olan kahramanı ağabeyi Masum Han Hoca tabutta Hoten'e getirir. *"Cesedi, Masum Han Hoca bir tabuta koyup Hoten'e getirdi"* (Özkan, 1989: 165).

Abdurrahman Han Hoca (1.1.1.)'da kahramanın ölümü ardından yurda gelene kadar bir takım yas âdetleri yerine getirilir. Yiğitleri ve iki ağabeyi kahramanı taşır. Abdurrahman Hoca (1.1.2.) ve Hacı hazretleri ve Abdurrahman Han (1.1.3.)'da kahramanın sadece büyük ağabeyinin cenazeyi yurda getirişinden söz edilir. Destan kahramanının ölümü ve ardından yapılan törenler çeşitlenmelerde kısaca yer almıştır. Abdurman Han yurda şehit olarak döner.

Batur Destanı çeşitlenmelerinden; Akulambedihan (1.2.1.)'da Mehtumhan bir gün Nögestihan'ın hayvanlarını görüp sürü içindeki gök çambul tarğılat tayı kocasından ister. Nögestihan artık iki çocukları olduğu için Mehtumhan'ın kaçmayacağını düşünerek tayı ona verir. Mehtumhan aylarca tayı kendisine alıştırıp Nögestihan sürülerini saymak için gittiği bir gün tayına binip yurduna doğru yola koyulur. Arğan nehri boyuna gelip karşıya geçer. Nögestihan eve geldiğinde Mehtumhan'ın ve tayın yerinde olmadığını görür. Çocuklarını ve birkaç adamını alıp Mehtumhan'ın arkasından gider. Hiçbir atın geçemediği Arğan nehrini geçtiğini görüp Mehtumhan'dan geri dönmesini ister. Mehtumhan iki çocuğunu nehre bırakırsa geçeceğini söyleyince Nögestihan oğlunu nehre bırakır. O sırada kardeşleri gelip Mehtumhan'ın soyunu kurutmak istediğini söyleyip çocuğu Nögestihan'ın elinden alırlar. Mehtumhan bunu görüp atına kamçı vurur, uzaklaşır. Birkaç gün yol gidip dinlenmek için atını otlamaya bırakıp uykuya dalar. Uyandığında atını bulamaz. Bir top kulana rastlar. Kulanlar dile gelerek onun Teng bulak denen yerde olduğunu söyler. Mehtumhan oraya gidince atı dile gelip açlıktan zayıfladığını, susuz kaldığını söyler. Mehtumhan semiz atının bir zayıfladığını görünce bir ayet okuyup "körpe kıyak ol" der. Bir tutam saçını toprağa atar ve çöl yemyeşil olur. Bir ayet daha okuyup "çeşme ol" der. O anda yerden su çıkar.

Mehtumhan atını besleyip yola koyulur. Almıçı (Elmacı)'yı, Karğiçi (Kargacı)'yı gezip ağabeyini bulamaz ve Hoten'e gider (Mehmet, 1999: 215-219).

Atoğlu (1.2.2)'nda Atoğlu ve ağabeyleri dokuz başlı cadının izlerini takip edip mağarasını bulurlar. Atoğlu beline ip bağlayıp mağaraya girer. Cadı insan kokusu alıp kötü bir şeyler olduğunu anlar. Atoğlu çıkıp mücadeleye giriştiğinde Güneşkız cadının ayağına fasulye döküp düşürür. Atoğlu hemen oku ile vurup son başını keser. Urgan ile mağaradaki malları ve Güneşkızı yukarı gönderir. Kendisi çıkacağı sırada ağabeyleri başarılarını kıskandıkları için onu mağarada bırakırlar. Ertesi gün yılan tarafından ısırılan bir kartal yavrusunu kurtarır. Yavru kartal minnettar kalıp anne ve babasından Atoğlu'nu mağaradan kurtarmalarını ister. Yüz kara kuş yakalaması şartıyla kurtaracaklarını söyleyince Atoğlu birkaç günde doksan dokuz kara kuşu yakalar ama yüzüncü kuşu yakalayamaz. Kartalların yanına gidip yüz kara kuşu yakaladığını söyler ve kartalın sırtına biner. Belli mesafe uçuldukça Atoğlu kartalın ağzına kuş verir. Doksan dokuz kuş bittiğinde Atoğlu bacağından bir et parçası koparıp verir. Böylelikle yeryüzüne çıkarlar. Kartal vedalaşırken Atoğlu sendeleyerek yürür. Kartal, Atoğlu'nun yüzüncü kuş yerine bacağından parça et verdiğini öğrenince yuttuğu eti ağzından çıkararak geri yapıştırır. Böylece kahraman yurduna döner (Mehmet, 1999: 240-241).

Çın Tömür (1.2.3.)'de her iki kahramanın da yurda dönüşü söz konusudur:

Şehzade Ozmuh ile olan savaşı kazanan Çın Tömür etrafına baktığında kardeşini göremez. Ala kuyruklu asil boz atına atlayıp Mahtumsula'yı bulmak için çöllere düşer. Mola verdiği yerde kırk gün kırk gece uyur. Atı otlaya otlaya dağlar aşıp başka bir yurdun sürüsüne katılır. Çın Tömür uyandığında atını göremeyip bulmak için yola koyulur. Üç sürüye rastlayıp ala kuyruklu atını sorar. Üçüncü sürünün en arkasındaki yaşlı at, ala kuyruklu atın tepenin ardında olduğunu söyleyince Çın Tömür sevinçle tepeyi aşar. Ala kuruklu at, Çın Tömür'ün sesini duyup önüne gelir. Çın Tömür yürümekten toynaklarının delinen, tuzlu suları içmekten dili çatlayan, acı acı otları yemekten damakları şişen atın dertlerine derman olur. Ala kuyruklu atına atlayıp kardeşini aramak için İli nehrini geçer. Tikes Dağı'nın "Göktepe" adı verilen bölgesine gelir. Burada halk dillere destan bu Batur'u çok iyi karşılar. Çın Tömür de buraya yerleşerek hayvancılık yapmaya başlar. Sayısız mala ve mülke sahip olur. Ancak kardeşini düşünüp gece gündüz ağlar. Üzülmekten iki gözü de kör olur (İnayet, 2004: 162-164).

Mehtumhan'ın yurda dönüşü ise şu şekildedir:

Şehzadenin iki uçan atı vardır. Bu uçan atlara padişah dışında birinin binmesi yasaktır. Mahtumsula bir gün nehir boyuna gidip eğlenmek ister. Padişah da artık iki çocuğu olduğu için kaçmayacağını düşünerek izin verir. Mahtumsula padişahın uçan atına binerek kırk cariye ve kırk muhafızla beraber İli Nehri civarına varır. Büyük bir herkesi sarhoş edip uçan ata biner ve nehrin karşı tarafına geçer. Ayılan muhafızlar Mahtumsula'ya geri gelmesi için yalvarırlar. Mahtumsula çocuklarını getirirlerse yanlarına geçeceğini söyler. Çocuklar saraydan getirtilir. Önce büyük oğlu Akar, ardından küçük oğlu Çöker (Batar) nehre salınır. Çocuklarını kaybeden Mahtumsula'nın içi acısa da geride bir nesil bırakmadığını düşünüp düşman yurdundan ayrılır. Çölleri ve dağları aşıp birçok devenin olduğu bir yayalaya gelip kimlerin olduğunu sorar. Deve bakıcıları Kör Çın Tömür'ün olduğunu söylerler. Bu beklenmedik cevap karşısında şaşıran Mahtumsula hem nasıl kör olduğunu merak eder hem de ağabeyinin memleketine geldiğini duyunca mutlu olur (İnayet, 2004: 164-165).

Dört Karış Kumaş (1.2.5.)'ta kadın kahraman, albastıyı öldüren ve ölen kocasının yığın halindeki etlerini ve kemiklerini eteğinden dört karış gök renkli parça yırtıp içine koyar. Albastının mağarasından köz alıp obasına göç eder (Mehmet, 1999: 234).

Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da Mehtimsile bir gün yanına gelen nineden aldığı öğütlerle plan yapar. Padişaha üç çocukları olmasına rağmen şimdiye kadar yurdun ulusunu-ufağını göstermediğini söyler. Padişah tüm yurda ziyafet verir. Herkes sarhoş olduğunda Mehtimsile duman göz yorga ata binip nehri aşar. Padişah etrafına bakınca hanımını göremez. Saraydan çıktığında onun nehri geçmekte olduğunu görüp vazgeçirmeye çalışır. Mehtimsile üç çocuğunu alıp nehre bırakmasını, onları yakalamak için dönebileceğini söyleyince padişah çocukları nehre bırakır ama Mehtimsile şahın soyunun kurutunca yurduna doğru yola koyulur. Birkaç gün yol gittikten sonra at, sığır ve koyun sürülerini görüp kimin olduğunu sorar. Çobanlar Kör Şim Tömür'ün olduğunu söyler. Mehtimsile onun neden kör olduğunu sorar. Çoban kız kardeşini padişah esir aldıktan sonra üzüntüden gözlerinin kör olduğunu anlatır. Mehtimsile duydukları karşısında ağabeyinin yurduna geldiğini anlar ve memleketine kavuşmuş olur (Mehmet, 1999: 227-228).

Akulambedihan (1.2.1.)'da Mehtumhan, Nögestihan hayvanlara bakmak için gittiğinde atına binip kaçar. Nögestihan'dan iki çocuğunu nehre bırakmasını ister.

Oğlunu bıraksa da kızını bırakmaz. Çın Tömür (1.2.3.)'de iki çocuğu olan Mehtumhan uçan at ile padişahtan izin alıp muhafızlarla nehir kenarına gider. Onları sarhoş ettikten sonra nehiri geçer ve iki oğlunu nehre bıraktırarak ardında nesil bırakmayıp ülkesine gider. Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da da kocasını sarhoş eden Mehtumhan kaçar. Üç çocuğunu nehre bıraktırarak neslini yok edip yurduna döner.

Abdülhakim Mehmet kahramanın kendi çocuklarını öldürtmesini Türk mitolojisindeki oğul- baba mücadelesine benzetmektedir. Oğlun babasını öldürmesine; Mete'nin babası Tuman'ı, Manas'ta Alman-Bet'in babası Karahan'ı, Oğuz Kağan'ın babası Kara Han'ı öldürmesini örnek olarak verir (Mehmet, 1999: 99-100).

Akulambedihan (1.2.1.) ve Çın Tömür (1.2.3.)'de iki çocuk ve uçan at görülürken Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da üç çocuktan bahsedilir ve uçan ata yer verilmez. Çın Tömür (1.2.3.)'de çocukların adı Akar ve Çöker olarak belirtilir. Çın Tömür (1.2.3.) ve Şim Tömür Batur (1.2.7.)'de kız kahraman sarhoşluktan faydalanarak kurtulur. Atoğlu (1.2.2)'nda mağaraya saklanan kahraman alp kız tipindeki karısının yardımı ile cadıyı öldürür ve ağabeylerine Güneşkızı teslim ederek kurtarır. Ancak kendisinin yurda dönüşü yaptığı iyilik karşılığında kartalların yardımıyla gerçekleşir.

Ayrıca Akulambedihan (1.2.1.)'da Mehtumhan dinlenmek için durduğunda uyuyakalır ve atı kaybolur. Atı bulduktan sonra yine yola koyulur ve ağabeyinin yurduna gider. Çın Tömür (1.2.3.)'de hem Çın Tömür'ün hem Mehtumhan'ın yurda dönüşü görülür. Çın Tömür yolculuğunda uyuyakalıp atını kaybeder. Mehtumhan düşman elinden kaçınca çobanlara sorarak ağabeyinin kör olduğunu ve yurduna geldiğini anlar. Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da Mehtumhan çobanlardan ağabeyinin kör olduğunu ve yurduna geldiğini öğrenir. Akulambedihan (1.2.1.)'da Mehtumhan ve Çın Tömür (1.2.3.)'de Çın Tömür olmak üzere atın kayboluşu ortaklık gösterir. Bu durumun benzer bir şeklini Oğuz Kağan Destanı'nda görmek mümkündür. Oğuz Kağan'ın çok sevdiği alaca atı bir gün yolda kaybolur. Oğuz Kağan buna büyük üzüntü duyar. Askerler arasındaki korkusuz beylerden biri soğuk dağların arasına gidip atı aramaya koyulur. Dokuz gün sonra atı Oğzu Kağan'a getirdi (Bang- Arat, 1970: 9).

Çın Tömür (1.2.3.)'de ve Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da kahramanın hüzünden kör olması paralellik gösterir. Her üç çeşitlenmede de kahraman yurda döner. Dört Karış Kumaş (1.2.5.)'da kocasının kemiklerini ve cadının mağarasından aldığı köz ile kadın

obasına gider. Atoğlu (1.2.2)'nda kahraman bir şahin yavrusunun yardımı ile yüz kuş karşılığında kurtulur ve memleketine döner.

Çınar (1.2.4.) ve Köz (1.2.6.)'de erkek kahraman cadı ile mücadelesini kendi evinde gerçekleştirir. Cadıyı öldürüp zaferi evinde kazanan kahramanın memleketine dönme durumu söz konusu değildir.

Göroğlu Destanı'nda kahraman altı kez mücadeleye giriştiği için her mücadele sonunda yurda dönüşü ayrı ayrı ele alınır. Danıyar'dan yengesini kaçırmasının intikamını almak ve kendini kanıtlamak için çıktığı ilk mücadeleden zaferle yurduna döner:

Danıyar'ın kızını kaçırıp askerlerini yok ederek dersini verdikten sonra atının başını Çembil'e çevirir. Memleketine doğru ilerler. Ehmed Han ise Göroğlu'nu merak edip özleminden her gün ağlar. Üç yüz falcıya fal açtırır. Falcılar Göroğlu'nun yanında yedi yaşındaki bir kızla kanlar saçarak geldiğini haber verince padişah hazırlık yaptırır. Bir müddet sonra Göroğlu yedi yaşında bir kız ile şehirden içeri girer ve herkes onu tebrik eder (Mehmet, 2011: 38-39).

Göroğlu ikinci mücadelesinde savaşmadan cesareti ile istediği şeyi "Hesen Han'ı" elde ederek zafer kazanıp yurduna doğru yol alır. Bu yurda dönüş diğerlerinden daha farklı bir yapı arz eder. Genellikle aşk destanlarında kahraman sevgiliyi elde etmek amacıyla çıktığı yolda sevgili uğruna verdiği mücadeleler neticesinde onu alarak yurda döner. Ancak Göroğlu'nda kahraman sevgili bulma amacı gütmeden ilerlerken kendisi gibi olağanüstü bir sevgili ile karşılaşarak yurduna götürüp evlenir:

Yedi günde Çembil çölüne ulaşan Göroğlu göz kamaştıran bir bağa girer. Yürüyerek bir çift altın tahtın yanına gelir. Tahtların birinde yedinci Kaf Dağı padişahının kızı Ağa Yunus Peri bulunur. Ağa Yunus Peri, Göroğlu'na kendisi ile nişanlanmak için geldiğini anlatır. Göroğlu buralara evlenmek için değil savaşmak için geldiğini belirtip yinede kendisini memleketine götürmek, kırk gün kırk gece âdetlere göre düğün yaparak evlenmek istediğini söyler. Yunus Peri bu teklifi kabul edince Göroğlu atının arkasına Yunus Peri'yi önüne Hesen Han'ı bindirerek Çembil'e ilerler. Yunus Peri'nin cariyeleri de bir anda güvercine dönüşüp uçmaya başlarlar (Mehmet, 2011: 43-47).

Göroğlu'nun üçüncü mücadelesi çocuksuzluğundan dolayı Havaz Han'ı kaçırıp yurduna sultan yapmak üzerine gerçekleştirdiği mücadeledir. Göroğlu bu mücadelesinden de zaferle ayrılıp yurda başarıyla döner:

Havaz'ı kaçırıp Hunhar Şah'ın askerleri ile savaşında gökten gelen yardımla zafer kazanır. Göroğlu, Havaz Han'ın önüne gelip altın eyerli ganimet atlardan birini hediye eder. Yüz ata ganimet altınlarını yükleyip dağ başına çıkarlar. Havaz Han arkasına bakıp üzülerek Çembil'e doğru yola düşer. Bir müddet daha gidip Çembil'e ulaştıklarında Havaz Han, şehrin büyük küçük erkânlarınca dua ve iyi dileklerle karşılanır. Yunus Peri başta olmak üzere bütün eşler onu evladı olarak görür (Mehmet, 2011: 135-141)

Dördüncü mücadeleden Haldar Han'ın, Şahtar Şah'ı öldürmesi ile zaferle çıkan Göroğlu yurduna dönemek için yola çıkar:

Haldar kendi yurduna geldiklerinde burada dinlenmelerini rica eder. Göroğlu bu teklifi kabul eder. Koyunlar kesilip ziyafet hazırlanır. Göroğlu dinlenmek için çadırına girince eşini, gelini ve torunlarını görüp şaşırır. Ağa Yunus Peri, Ahmet Han'ın şehre döndükten sonra neler yaptığını anlatır. Göroğlu, Haldar pehlivanı akrabası bilip birkaç gün daha kalır. Sonra öz yurduna döner. Halk onları karşılayıp tahta oturtur (Mehmet, 2011: 155-157).

Beşinci mücadeleden dininden dönmeyen Havaz'ı ölümden kurtararak zaferle ayrılır:

Göroğlu yurduna dönerken yenilen Hunhar Şah bütün hazinesini ikiye bölüp yarısını Göroğlu'na verir. Hediyeleri katırlara yükletip üç günlük yere kadar Göroğlu ve yiğitlerini uğurlar. Halk Çembil'de onları saygı ve sevgi ile karşılar (Mehmet, 2011: 257).

Altıncı ve son mücadelesinde Zenciler Şahı'nı Ağa Yunus Peri'nin ve Gol Pehlivan'ın yardımıyla yenerek galip gelir:

Göroğlu, teslim olup barış isteyen Zenciler Şahı'nı affeder ve Gol Pehlivanla vedalaşır. Oğlu Havaz Han'ı ve ihanet eden kardeşi Ahmet Han'ı alarak yurdu Çembil'e döner (Mehmet, 2011: 273).

Nozugum Destanı'nın çeşitlenmelerinde kahramanın öz yurduna dönüşü söz konusu değildir. Ancak ya mücadelelerinin ardından yakalanarak kaçtığı düşman

yurduna idam edilmek için getirildiği yahut da hiçbir dönüşün bahsedilmediği çeşitlenmeler görülür:

Nozugum (1.4.1.)'da kahraman kendisine eş yapmak isteyen Mançu beyini öldüp aylarca mağaralarda, kamışlıkta gizlenir. Çin hakanı, Nozugum'un gözlerini oymak için emir verdikten bir süre sonra Nozugum yokuşta askerlere yakalanır. Elleri sıkıca bağlanıp dört askerle İli vilayet mahkemesine götürülüp sorguya alınır. Aklı hâlâ sevdiği Baki'dedir (İnayet, 2004: 20-21). Nozugum öz yurduna gelir. Ancak bir zaferle değil esir olarak idam edilmek için getirilir. Tek başına bir kadın olmasına rağmen ellerinin bağlanması ve dört çeri tarafından tutulması onun yiğit bir kadın olduğunun göstergesidir.

Nozugum'un Hikâyesi (1.4.2)'nde Çinli kâfir Natassen'in elinde esir olan Nozugum bozulmuş saraya bakar fakat göremez. Etrafındakiler abdeste durduğunda oradan uzaklaşmak ister (İnayet, 2005a: 369). Nozugum'un 'bozulmuş saray' olarak tanımladığı yer düşman eline geçip tahrip edilmiş olan öz yurdu olmalıdır. Ancak Natassen, Nozugum'u o kadar uzağa götürmüştür ki kahraman dönüp baktığında yurdunu göremez. Kaçıp yurduna ulaşma fikri dile getirilse de Nozugum'un nihai durumundan bahsedilmez.

Nozugum'un Kıssası (1.4.3)'nda Nozugum, Çinli kâfir'in elinden kaçtıktan bir gün yemek pişireceği sırada kamışlığın ateş alması sonucunda zaptiyelere yakalanır. Ağlayarak bırakmaları için yalvarsada zaptiyeler acımadan onu ata bindirirler. Ayaklarını ata bağlayıp ellerini kelepçelerler. Doğu hükümet sarayına getirilen Nozugum zincirlere bağlanır (İnayet, 2013: 23-24). Nozugum (1.4.1.)'da olduğu gibi kahraman yurda esir olarak döner. Mücadeleci bir karakterde ve alp kadın tipinde olan Nozugum'un yeniden kaçma ihtimaline karşı zaptiyeler ayaklarını dahi ata bağlarlar. Ancak onun zaptiyelere yalvarıyor olması Türk kadınına yakışmayan bir davranıştır. Nozugum'dan beklenen vakur duruşlu olmasıdır. Ağlayıp bırakmaları için dil dökmesi ise daha çok kadınsal özelliklerin getirdiği bir duygusallık olarak düşünülebilir.

Nozugum'un Nazmı(1.4.4)'nda kahraman düşman ilinden kaçıp bir müddet Almatu'da, cangıllarda yaşar. Fakat bir gün on beş zaptiye ejder gibi yutmak istercesine gelip Nozugum'u tutar. Keçeden şapkası olan, afyon deren, bir elinde bıçağı, diğer elinde efyon şişesi olan cellatlar başında durur. Nozugum Doğu Yamun'da tahtakurulu bir yerde tutulur (İnayet, 2005a: 373). Nozugum'un nasıl yakalandığı ve nereye

götürüldüğü doğrudan ifade edilmemekle birlikte ilerleyen nazım parçalarından Doğu vilayetine elleri keleplenmiş, boynuna bukağı vurulmuş halde geldiği anlaşılır. Nozugum'un bu mekandaki kâfirleri tasviri düşmanların kimler olduğunu ortaya koyar.

Nozugum'un Rivayeti (1.4.5)'nde mağarada düşman askerlerine karşı korkusuzca, cesaretle savaşan Nozugum bir zaman sonra yorgun düşer ve Solan askerler onu baplayıp götürürler (İnayet, 2005a: 377). Askerlerin, Nozugum'u aldıktan sonra nereye götürdü ve kahramanın nihai sonu ne oldu soruları cevapsız kalır. Çeşitlenmede sadece Nozugum'un mücadelesi anlatılır ve devamı getirilmez.

Nozugum Destanı'nın; Nozugum (1.4.1.), Nozugum'un Kıssası (1.4.3) ve Nozugum'un Nazmı(1.4.4) çeşitlenmelerinde kahramanın yurda esir olarak döndüğü görülür. Nozugum'un Hikâyesi (1.4.2)'nde ve Nozugum'un Rivayeti (1.4.5)'nde Nozugum'un son durumundan ve nereye götürüldüğünden söz edilmeyip kahraman en son düşman elinde kalır.

Seyit Noçi Destanı'nın, Pehlivan Seyit (1.5.1) çeşitlenmesinde; İli'den çıkan hainlerin ihaneti ile esir düşen Seyit'in eli ayağı zincirlenir. Çeriler onu Kâşgar'a götürürler ve Eskişehir'e hapsederler. Seyit geceler boyu sorgulanır, işkenceler görür. Yine de baş eğmez. Kâşgar halkı toplanıp bu zulme feryat eder (İnayet, 2013: 54). Nozugum Destanı'nda olduğu gibi Seyit kendi isteği ile zafer kazanarak değil hileyle ele geçirildikten sonra düşmanlara esir olarak yurda döner. İdeal kahramanın bu hali halk üzerinde büyük tesir eder.

Seyit Noçi (1.5.2)'de ise Seyit, beyden aldığı mektup ile yola koyulur. Üçturpan'dan çıkıp Maralveşi bölgesine gelirken atıyla bir bataklığa saplanır. Tuz yüklü eşeği ile geçen ihtiyar Seyit Noçi'nin atını kurtarmasına yardım eder. Tuzcu ihtiyar atın başının çamura batmasının bir tehlike habercisi olduğunu söyler. Seyit Noçi başından geçenleri tek tek anlatıp mektubu gösterir. Mektubu gören tuzcu ihtiyar mektubun içinde felaket olduğunu, mektubu açıp okumasını, bu devrin yöneticilerinde insaf kalmadığını, cahillik edip bu mektubu beline bağlamamasını söyler. Ancak Seyit Noçi emanete ihanet edemeyeceğini, ihanetin namerdin işi olduğunu belirtip tuzcu ihtiyarın duasını alarak yeniden yola koyulur (İnayet, 2004: 57-58). Kahramana ilahî güçlerle doğru yola ulaşması ve ölümden kurtulması için bir şans verilse de bunu değerlendiremez. Mertlik kisvesi altında mektubun emanet olduğunu belirterek okumaması kahramanın cahilliği ve saflığı nedeniyle ölümüne neden olacaktır. Seyit

ölüm emri verildiği için uzaklaştığı şehrine herhangi bir zafer gerçekleştirmeden kendi isteğiyle ve hevesle atılır.

Seyit, Kâşgar'a ulaşıp Ma Titey'e mektubu vermeye gider. Mektubu gören Ma Dotey'in yüzündeki gülümsemeden tuzcu ihtiyarın söylediklerinin doğru olduğunu anlar. Ma Daren onun saflığını ve cahilliğini kullanmıştır. Ma Titey ona üç gün süre verir. Üçüncü gün Seyit Noçi rüyasında anayolda giderken kara bir köpek görür. Uyanır, Afak Hoca Türbesi'ne ve çayhaneye yurttaşlarıyla dertleşmeye gider. O sırada bir sürü asker gelip onu Karıga'ya götürürler. Seyit Noçi ellerini bağlatıp seksen askerle cezaevine getirilir. Ma Titey ile görüşüp Ma Daren'in mektubundan sonra neden değişiverdiğini sorar. Ma Titey Han'ın emri olduğunu ve mektubu kendisinin getirdiğini dile getirir. Seyit rıza gösterip bir an önce infaz meydanında canını almasını söyler. Noçi'nin boynuna bukağı takılır. Ayağına zincir vurulur. Zindana atılır. On dört gün sonra Seyit Noçi bir cuma günü infaz emri verilir (İnayet, 2004: 58-65)..

Pehlivan Seyit (1.5.1)'de kahraman esir olarak yurda götürülür. Seyit Noçi (1.5.2)'de ise kahraman Üçturpan'dan yurduna dönmek istediğinde yolda tuzcu ihtiyar ile karşılaşır. İhtiyar onu mektup konusunda uyarsa da kahraman onu dinlemez. Bu durum kahramanın gelen ilahî yardımı geri çevirdiği anlamına gelir. İdeal kahraman tipi Tanrı tarafından gönderilen yardımı reddedip kişisel çıkarlarını ön planda tuttuğu için öldürülerek bir nevî cezalandırılır.

Uygurlarda remballik adı ile bilinen falcılık burada önem arz etmektedir. Tuzcu ihtiyar olarak karşımıza çıkan yardımcı kahraman bilge tipi aksakallı ihtiyar Hızır'dır ve kahramana yol göstermek için ortaya çıkar. Bu tiplemenin Uygurlarda 'kurendaz' adı ile anıldığı belirtilmektedir. Irk Bitig adlı fal kitabında kişinin zayıf ata binerse kötülükle karşılaşacağı söylenmektedir (Yalçın-Emet, 1996: 149). Atının, tuz yüklü eşeğin geçebildiği yerden geçememesi de kötülüğün geleceğinin alametidir. Ancak kahraman bu durumu idrak edemez. Yurda dönüp yöneticiye mektubu verdiğinde ölüm emri verilince Hızır olan tuzcu ihtiyarın ne demek istediğini anlar.

Seyit Noçi (1.5.2)'de kahramanın türbeye gitmesi, Cuma günü idam edilmek istemesi onun din olgusunu ve inanç yapısını gösterir. "*Annesine seslenip / İzin verirsen demiş. / Bu gün ulu cuma gün / Afak Hoca türbesine gidip / Namaz kılıp geleyim", "Mert yiğit Seyit Noçi / Sözünü beyan etti / Dedi o: dayanacağım yok / Başka bir beklentim yok / Öldürsen bugün öldür / Cuma da gelip çattı.", "* Mahşerde görüşürüz /

Hüda olurken kadı" (İnayet, 2004: 60 – 64- 65). Pehlivan Seyit (1.5.1)'te bu hususa değinilmez. Seyit Noçi (1.5.2), 1.5.1.'den daha detaylıdır.

1.10.Sonuç

Sonuç epizotu destanlarda kahramanın verdiği mücadele uğrunda şehit olmasıyla trajik sonlu yahut zafer elde ederek yurda dönmesiyle mutlu sonlu bittiğini gösteren epizottur. Uygur kahramanlık destanlarında sonuç epizotu; Abdurrahman Han Destanı çeşitlenmelerinde kahramanın cenazesinin yurda gelmesi ve ardından tutulan yasla destan trajik bir şekilde son bulur. Batur Destanları çeşitlenmelerinden; Akulambedihan (1.2.1.)'da erkek kahramanın kör olan gözleri Mehtumhan'ın verdiği yüzükle, Çın Tömür (1.2.3.)'de ve Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da elma ile açılır. Akulambedihan (1.2.1.), Çın Tömür (1.2.3.) ve Çınar (1.2.4.)'da kardeşler mutlulukla yaşar. Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da Mehtumhan ağabeyiyle kavuştuktan bir kaç yıl sonra dünyadan ayrılır. Dört Karış Kumaş (1.2.5.) ve Köz (1.2.6.)'de albastıyı (cadıyı) öldüren kahramanı anmak amacıyla bir âdet ve tören oluştururlar. Atoğlu (1.2.2)'nda kahramanın yurda döndükten sonra kardeşleri ile olan durumu yahut sevgilisi ile kavuşup kavuşamaması hakkında bilgi verilmez. Göroğlu Destanı'nda kahraman yurdu oğluna bırakıp bütün mücadelelerini başarı ile tamamladıktan sonra hayata veda eder. Nozugum Destanı'nın çeşitlenmelerinden; Nozugum (1.4.1.) ve Nozugum'un Kıssası (1.4.3)'nda kahraman zalim Çin hükümdarı tarafından idam edilir. Nozugum'un Nazmı(1.4.4) ve Nozugum'un Rivayeti (1.4.5)'nde kahraman düşmanın eline düşer ve şehit olmayı bekler. Fakat şehit olup olmadığı verilmez. Nozugum'un Hikâyesi (1.4.2)'nde belli bir son yoktur. Seyit Noçi Destanı'nın her iki çeşitlenmesinde de kahraman hile ile ölüme mahkum edilir. Derinlemesine bakmak gerekirse;

Abdurrahman Han Destanı çeşitlenmelerinden; Abdurrahman Han Hoca (1.1.1.)'da üç günden beri minarede gözlerini kırpmadan Piyalma tarafını gözleyen anne iki oğlunun kıyafetlerini ters giydiklerini görür. Ah eyleyip ağıt yakar, yer yarılıp dağlar, taşlar erir. Bülbül hüzünlü öter. Askerlerinin gönlü gam dolar. Ak bulutlar matem tutar. Garip evlatları acı zehir yutar. Ağıldaki boz atı yemeden kesilir. Ahırdaki inek möğürüp durur. Turgay kuşu şiirler söyler. Dağlardaki kuşlar mersiyeler okur. Ala köpek yavrusu göğe bakıp havlar. Çardağındaki kediler miyavlayıp ağlar, yas tutarlar.

Milleti onun yolunda kan hakkını sormak için yürümeye devam eder (İnayet, 2006: 111-113).

Abdurrahman Hoca (1.1.2.)'da cenaze merasiminden sonra annesi yas tutup ağıtlar yakar (Özkan, 1989: 164).

Hacı hazretleri ve Abdurrahman Han (1.1.3.)'da kahramanın ağabeyi Masum Han Hoca cenaze namazını kıldırıp, Atçı denilen köyde kardeşini toprağa defneder. Kur'an okur (Özkan, 1989: 164).

Abdurrahman Han Hoca (1.1.1.)'da kahramanın ölümünden yalnızca ailesi değil askerleri, atı, hayvanları ve doğada etkilenir. Abdurrahman Hoca (1.1.2.) ile Hacı hazretleri ve Abdurrahman Han (1.1.3.)'da sadece ölümü değil yas ile ilgili kısımlar da kısaltılmıştır. Abdurrahman Han'ın cenaze merasimi ve ardından yapılan dualar, ağıtlar dinî törenlerin yerine getirildiğini göstermektedir. *"Kültürel birçok unsuru bir bütün olarak bünyesinde taşıyan kahraman, destan içinde bir fani olmaktan öte, millî bir sembol konumundadır"*(Kara Düzgüm: 188). Abdurrahman Han Hoca (1.1.1.)'da, Abdurrahman Han kurduğu teşkilat ve yaptığı mücadelelerle halkın kalbinde ve zihninde kahraman hüviyetini kazanmıştır. Milletin hem yurdu kurtarma hem de onun kan hakkını sormak için mücadeleye devam etmesi bu durumun göstergesidir.

Batur Destaları'nın çeşitlenmelerinden; Akulambedihan (1.2.1.)'da Mehtumhan düşman elinden kurtulup ağabeyinin yurduna döner. Ağabeyine yüzük ile bir işaret gönderip kendisini tanıtmak ister. Yüzük vasıtasıyla birbirlerine kavuşan kahramanların mutlu sonunun ardından ikinci bir kavuşma gerçekleşir. Mehtumhan'ın eşi Yalmavuz'un oğlu Nögestihan aşkından yollara düşer ve Mehtumhan'a ulaşıp kollarında can verir. Dolayısıyla destanın sonunda iki mutlu son söz konusudur:

Mehtumhan dere kenarına ibrikle su almaya bir çıkan kızdan ibriğini ister. Mehtumhan su içiyormuş gibi yapıp ağabeyinin hediye ettiği yüzüğü ibriğin içine koyar. Kızın suyu tencereye dökeceğini öğrenince babasının birinci ve ikinci isteyişinde değil üçüncü isteyişinde hepsini birden dökmesini söyler. Kız onun dediğini yapar. Yüzük "tırınk" diye ses çıkarıp tencereye düşer. Akulambedihan tencereye düşenin ne olduğunu merak edince kız yüzüğü ona uzatır. Akulambedihan kardeşinin hasretinden ağlaya ağlaya kör olmuştur. Yüzüğü koklayan Akulambedihan onun kardeşine hediye ettiği yüzük olduğunu anlayıp gözlerine sürer ve gözleri açılır. Bunun üzerine derhal

dışarı çıkıp Mehtumhan'ı bulur. İki kardeş birbirlerine sarılıp başından geçenleri anlatır (Mehmet, 1999: 219-220).

Nögestihan, Mehtumhan'ın hasretinden gündüzleri üzülüp geceleri uykusuz kalır, gittikçe zayıflar. Yalmavuz oğlunun servetine konmak için Mehtumhan'a kavuşmasına yardımcı olur. Arğan nehrinin diğer yakasına geçip Mehtumhan'ın taradığı saçları bulmasını, onlardan ip yapmasını ve satmak şehir şehir dolaşmasını, Mehtumhan'ın şehrine gelince onun sesi duyup dışarı çıkacağını böylece kavuşabileceklerini söyler. Nögestihan annesinin dediklerini yapar yürüye yürüye Hoten'e gelir. Günlerden bir gün Mehtumhan evinde otururken zayıflayıp kuvvetten düşen kocası Nögestihan'ın sesini duyar. Acıyıp evine çay içmeye davet eder. Nögestihan çay değil başını Mehtumhan'ın dizlerine koyup uyumak ister ve gözlerini yumup öte dünyaya göç eder. Mehtumhan hemen bu haberi ağabeyine söyler. Akulambedihan onca zorluğu göze alıp eşini bulan ve sonra onun dizlerinde ölen Nögestihan'ı kendi dinine göre yıkayıp, kefenler. Toprağa verir. Böylece iki kardeş hayatlarının sonuna kadar mutlulukla yaşarlar (Mehmet, 1999: 220-221).

Destanın sonuç kısmında Nögestihan düşman tipinden âşık tipine bürünür. Sevgiliden uzak kalıp aşk hastalığına yakalanması, zayıflayıp sararıp solması âşık tipinin en belirgin özelliklerindendir. Yurdunu, varlığını bırakıp nerede olduğunu bilmediği sevgilinin peşine düşer. Sevgiliye kavuştuğu anda vefat etmesi de Nögestihan'ın ulaşabileceği en üst mertebeye ulaştığını gösterir. Akulambedihan'ın onu kendi dinince yıkayıp toprağa vermesi ideal kahraman tipinin dinî vecibelere değer veren bir kişi olduğunu ortaya koyar.

Çın Tömür (1.2.3.)'de Mahtumsula deve bakıcılarından ağabeyinin kendisinin ardından hasretle ağladığı için kör olduğunu öğrenir. Buzağılara bakan Keloğlan'dan Çın Tömür'ün Altınkaynak denilen yerde olduğunu öğrenip bir elma verir. Çın Tömür'e gidip kendisinden bahsetmesini, inanmazsa elmayı gözlerine sürmesini böylelikle gözlerinin açılacağını söyler. Keloğlan derhal haberi Çın Tömür'e ulaştırır. Ancak onu inandıramaz. Keloğlan, Almutyar'ın elmasını ona verip gözlerine sürmesini söyler. Birden gözlerinden nurlar saçan Çın Tömür Keloğlan'a kıymetli bir hediye verir. Misran kılıcını ve ala kuyruklu atını alıp Keloğlan ile birlikte Mahtumsula'nın olduğu yere gelir. İki kardeş birbirine sarılarak ağlayıp dertleşir. Tikes Dağı'nın bağrında yurttaşlarıyla beraber mutlulukla yaşarlar (İnayet, 2004: 165-166).

Çınar (1.2.4.)'da küçük kardeş cadıyı öldürür. İki ağabeyi avdan gelince cadının küçük kardeşleri tarafından öldürüldüğünü görüp memnun olurlar. Hep birlikte odun toplayıp cadıyı ve onun iğneli kilimini ateşe verip kül ederler. Kız ve üç kardeş mutluluk içerisinde yaşamlarına devam ederler (Mehmet, 1999: 246).

Dört Karış Kumaş (1.2.5.)'da kadın obaya gidince kocasının ölümünü ve albastının ölümünü anlatıp getirdiği közleri her aileye dağıtır. Kabiledaşları ona hürmet ve saygı gösterir. Yurt ehli, genç adamın ölüm ve kan bedeli ile kadının yurda sönmez köz getirmesini takdir etmek için adama büyük bir defin töreni yapar. Kadının, kocasının kemiklerini dört karış kumaşa alma usulüne "kos tort" adını verirler. Sonraki nesiller albastıyı yok eden bu kahramanı hiçbir zaman unutmaz. Şimdilerde de Sarı Uygurlarda bir adam ölürse dört karış gök renkli kumaş ile yüzü örtülüp, üç gün sonra defnedilir. Rivayet edilir ki bu kahraman kocanın defin merasiminden kalan bir âdettir (Mehmet, 1999: 234).

Köz (1.2.6.)'de Sarı Uygurlar üç başlı albastıyı öldüren kahramanı anmak amacıyla bir âdet oluştururlar. Âdete göre yeni gelinin, kocasının evine getirildiği vakit yiğidin, gelinin geldiği yöne doğru üç ok atması gerekir (Mehmet, 1999: 237).

Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da Mehtimsile, çobanlardan Şim Tömür'ün kız kardeşini kaybettikten sonra üzüntüden gözlerini de kaybettiğini öğrenir. O sırada düğün yapan Şim Tömür'ün davul-zurna sesi duyulur. Mehtimsile, çobana bir elma uzatıp Şim Tömür'e götürmesini ve Mehtimsile'nin hediyesi olduğunu gözlerine sürerse açılacağını söylemesini tembihler. Çoban, Kör Şim Tömür'ün yanına gidip Mehtimsile'nin verdiğini belirtir. Şim Tömür elmayı gözlerine sürer ve gözleri açılıp önceki gibi görmeye başlar. Çobanla birlikte kız kardeşinin yanına gider. Mehtimsile'yi alıp evine getirir, düğüne devam eder. Mehtimsile birkaç yıl ağabeyinin hizmetinde kalıp bu dünyadan ayrılır (Mehmet, 1999: 228-230).

Akulambedihan (1.2.1.)'da kahramanın kör olan gözleri Mehtumhan'ın kahramanın kızına verdiği yüzük ile, Çın Tömür (1.2.3.)'de ve Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da çobana verdiği elma ile açılır. Çın Tömür (1.2.3.)'de çoban, Keloğlan olarak adlandırılırken Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da adı verilmeyip yalnızca çoban olarak adlandırılır. Yani sihirli objeyi Akulambedihan (1.2.1.)'da kahramanın kızı, Çın Tömür (1.2.3.) ve Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da çoban ulaştırır. Türk destan ve halk hikâyelerinde çocuk sahibi olmak isteyenlerin yiyip ıstıraplarını dindirdikleri olağanüstü

meyve olan elma burada gözlerin açılmasında olağanüstü bir fonksiyon üstlenmektedir. Gözlerin açılmasında kullanılan sihirli iki obje; yüzük ve elma çeşitlenmelerde farklılık gösterir.

Akulambedihan (1.2.1.)'da kahraman evli bir kızı olan biri olarak karşımıza çıkar. Akulambedihan (1.2.1.)'da kardeşler birbirine kavuştuktan sonra Nögestihan'ın durumu hakkında bilgi verilir. Nögestihan, Mehtumhan'a kavuşunca can verir. Şim Tömür Batur (1.2.7.)'da Mehtumhan bir kaç yıl sonra dünyadan ayrılır. Çın Tömür (1.2.3.)'de ölüm mevzu bahis değildir. Ancak Çın Tömür (1.2.3.) ve Şim Tömür Batur (1.2.7.) arasında yapı bakımından yoğun bir benzerlik vardır.

Atoğlu (1.2.2)'nda kahraman Atoğlu'nun yurda döndükten sonra kardeşleri ile olan durumu yahut sevgilisi Güneşkız ile kavuşup kavuşamaması hakkında bilgi verilmez. Çınar (1.2.4.)'da cadıyı yok eden kardeşler mutlulukla hayatlarına devam ederler. Dört Karış Kumaş (1.2.5.) ve Köz (1.2.6.)'de yurda dönen kadının kocası için cenaze töreni yapılır, âdetler oluşturulur.

Göroğlu Destanı'nda; Göroğlu, Danıyar'ı yenerek yurda dönmesiyle ilk zaferi elde eder. Olağanüstü özelliklere sahip olan kahraman bu muzafferiyetten sonra ilahî güçler tarafından bir üst mertebeye ulaştırılır:

Sarayda dinlenen Göroğlu bir ses ile irkilir. Uyanıp karşısında Hz. Hızır'ı, on iki imamı ve kırkları görür. Hepsi Göroğlu için dua edip bedeninin yedi ayrı yerine mühür basarlar. Allah'tan dileği ne ise çekinmeden söylemesini isterler. Göroğlu üç istekte bulunur: ilki ününün her yana yayılması, ikincisi ömrünün uzun olması ve sonuncusu dünyada hiçbir gücün kendisini aşamamasıdır. Dualaların karşılığında Allah yüz yirmi yıl ömür verir. Hz. Hızır diğerlerinin zamanla olacağını söyleyip ne zaman isterse kendilerini çağırabileceğini söyler. Ardından ortadan kaybolurlar (Mehmet, 2011: 39).

Göroğlu ikinci kez zafer elde edip yurda dönerken Ağa Yunus Peri ile karşılaşır ve evlenmek için onu yurduna götürmeye karar verir. Artık yirmi dokuz yaşına ulaşan kahramanın tek eksiği eşidir. Kendine yaraşır şekilde olağanüstü bir eş bulur:

Ehmed Han, Göroğlu'nun zaferle geldiğine sevinerek halkı ile beraber onu karşılamaya çıkar. Göroğlu'nun yanında bir çocuk bir de peri kızı getirdiği haberi önce şehre sonra bütün civara duyulur. Kırk gün kırk gece düğün yapılır, nikâh kıyılır (Mehmet, 2011: 49).

Üçüncü yurda dönüşünde Göroğlu evlatsızlığına karşılık yiğitlerinin istediği Havaz Han'ı getirir. Yiğitler ve halk Göroğlu ölse de artık başlarında bir şah bulunacağı için mutlu olur. Göroğlu ideal kahraman ve padişah olarak halkının isteklerini yerine getirmiştir:

Yunus Peri atından inerek Havaz'ı "oğlum" diyerek omzuna oturtur. Göroğlu onu Çembil'e götürüp dört yüz yiğidin ortasına oturtur. Yiğitlerin önünde onu memnun etmek için sağ eline bir bardak şarap alır "oğlum" diye hitap eder. Aslan gibi savaşmasını, düşmanların toz duman olmasını, yanındaki yiğitleri çok iyi seçmesini, kırk padişahın kendisine ortak olmasını söyler. Havaz Han'a tacını takar, beline altın kemer bağlar. Şahlık kıyafetlerini giydirir, hükümdarlık mührünü ona devreder. Onu sultan yapar ve yiğitlerin gönüllerini şad eder (Mehmet, 2011: 157-158).

Dördüncü kez yurda dönen Göroğlu yokluğunda yurdu ele geçiren eşi Ağa Yunus Peri'yi, gelini Zeynepşah Ayım ve torunlarını sürgün eden Ahmet Han'ı cezalandırır:

Ahmet Han'ı huzuruna çağırır. Yaptıklarının aynısını yaşaması için halkı ile ortak karar alıp onu şehirden sürer. Ülkeye Havaz Han şah olur ve halk refah içinde yaşar (Mehmet, 2011: 157).

Beşinci mücadele sonunda Göroğlu, Hunhar Şahı yenip Havaz Hanı kurtararak yurda döner. Dininden ve Çembil'den gönül bağını koparmayan Havaz Han'ı ödüllendirir:

Tacını Havaz Han'a giydirir, mührü teslim eder. Çembil şehrini, Yavmet ilini, develerini, hazinedeki varlığını Havaz Han'a teslim eder. Kırk gün kırk gece toy yapıp Havaz Han'ı şah ilan eder (Mehmet, 2011: 257).

Son mücadelesini Zenciler Şahı'na karşı veren Göroğlu, Çembil'e döndükten sonra Kırk gün kırk gece düğün yapıp aş dağıtır. Düğünde eline altın telli sazı alıp çalar. Yaşadığı her şeyi anlatıp dua eder. Hazinedeki bütün varını, develerini, mührünü Havaz'ı hakan yapıp ona bırakır. Başındaki tacı ona takıp kendisi ve diğer şehzadeler, pehlivanlar da Havaz Han'a itaatte bulunurlar. Göroğlu, Ahmet serdarın kızı ile zencinin kızını Havaz Han ile evlendirir. Hepsi muratlarına erip maksatlarına kavuşurlar. Sonra sıra ile ecel şaraplarını içerler (Mehmet, 2011:277). İdeal kahraman bütün mücadelelerini başarı ile tamamladıktan sonra hayata veda eder. Destan sonunda Göroğlu'nun ölmesi destanın trajik sonla bitmiş olduğunu göstermez. Göroğlu

kendisine verilen güç ile Tanrı'nın gölgesi olup cihana huzur getirir. Hak yolunda ilerleyerek görevlerini tamamlar.

Nozugum Destanı çeşitlenmelerinden; Nozugum (1.4.1.)'da yakalandıktan sonra General, Nozugum'u sorguya çeker ve ardından darağacında ölüm emrini verir. Yurttaşlar Nozugum'un şehitlik mertebesine erişeceğini düşünür. İnfaz meydanı insanlarla dolup taşar. Darağacına giden Nozugum gözyaşlarına hâkim olamaz. Zalimlere beddua eder, kendi ölse de bu kavmin devam edeceğini söyler. Titremekte olan cellatlara bir gün ruhunun ümit silahının başlarına geleceğini belirtir. Meydandaki darağacının altında kimsenin kendisi gibi olmaması için dualar eder. Ardından yurdu örten gam ve kaygı karanlığının bir gün gideceğini, güneş gibi ışıldayan parlak günlerin geleceğini söyledikten sonra idam edilir (İnayet, 2004: 21-22). Nozugum ölürken dahi dik duran, yurdu için düşünceler kuran milliyetçi bir kadındır.

Nozugum'un Hikâyesi (1.4.2)'nde Nıozugum'un düşman elinden kurtulmak istediği belirtilir. Ancak çeşitlenme burada son bulur. Kahramanın yurda dönüşü yahut nihayetinde nereye vardı açıklanmaz.

Nozugum'un Kıssası (1.4.3)'nda General ile Han arasında mektuplaşma olur. Han cevabında mektup gündüz ulaşırsa geceye, gece ulaşırsa gündüze bırakmadan Nozugum'un idam edilmesini söylenir. Seksen iki gün Şi-Yamun'da kalan Nozugum mektup üzerine halkın önünde idam edilmek üzere infaz alanına götürülür. Arabadan indirilen Nozugum kıbleye doğru oturtulur. O, şehadet getirirken bir cellat kılıcını biliyormuş gibi yapar. O sırada arkadan başka bir cellat gelip başını keser. İki yüz kadar Çinli Müslüman, Nozugum'un başını bedenine dikip namazını kılar, toprağa verir. Ardından Kur'an okuyarak evlerine dönerler (İnayet, 2013: 26).

Dinî unsurların daha yogun olarak görüldüğü bu çeşitlenmede kahramanın ölümü bir hile ile gerçekleştirilir. Bu durum elleri kolları bağlıyken dahi düşman güçlerinin Nozugum'dan korktuğunu ortaya koyar. Halk tarafından benimsenen ve millî bağımsızlık sembol haline gelen Nozugum dinî vecibelere bağlı olarak toprağa verilir.

Nozugum'un Nazmı(1.4.4)'nda, Nozugum yakalanıp bir müddet Yamun'da bekletildikten sonra Davan Han'dan "Nozugum'u kesin" emrinin gelmesiyle Müslümanlıkta şehitlik mertebesine ulaşacağını anlar. Beli bağlanıp öldürülmeye hazırlanılır. Bu halde bile Nozugum'un aklında Kâşgar'da kalan babası ve Kalmukların elinde esir olan ağabeyi vardır. Onları görmeden öleceği için üzgündür. O, nenesi ve

annesini hiç görmemiştir. Üç yaşındaki çocuğu Çenfen tarafından öldürülmüştür. Karşısında cellatlar kılıcını oynatırken Nozugum hâlâ kendisini ölümden kurtaracak birini bekler (İnayet, 2005a: 374). Her zaman için kurtuluş ümidiyle yaşayan Nozugum ölüm anında dahi bu umudunu yitirmez. Destan sonunda da net olarak Nozugum'un ölümünden bahsedilmez. Ancak cellatların kılıç oynatması onun öleceğine dair bir işarettir.

Nozugum'un Rivayeti (1.4.5)'nde mağaraya giren düşmanlar tarafından ele geçirilen Nozugum'un yurda dönüşüne yahut sonuna dair açıklama yer almaz. Bu doğrultuda;

Nozugum (1.4.1.)'da general hemen, Nozugum'un Kıssası (1.4.3)'nda ise han kırk bir günde kahramanın idam emrini verir. Nozugum (1.4.1.)'da kahraman halka seslendikten sonra darağacına asılarak idam edilir. Nozugum'un Kıssası (1.4.3)'nda ve Nozugum'un Nazmı(1.4.4)'nda ise dinî olguların yoğun olduğu göze çarptığı görülmektedir. Nozugum'un Kıssası (1.4.3)'nda kahraman şehadet getirirken başı kesilir. Halk, Nozugum'a sahip çıkar ve cenaze namazını kılıp defneder, ardından dua eder. Nozugum'un Nazmı(1.4.4)'nda Nozugum'un öldürülmesi için infaz meydanına getirildiği görülür. Ancak burada sadece cellatların kılıç oynattığı söylenir. Nozugum'un Rivayeti (1.4.5)'nde kahraman, askerlerin eline geçer ve metin tamamlanır. Buradan anlaşılacağı üzere Nozugum'un Hikâyesi (1.4.2)'nde, Nozugum'un Nazmı(1.4.4)'nda ve Nozugum'un Rivayeti (1.4.5)'nde kahramanın idam edilip edilmediği hakkında bir bilgi yer almaz. Netice olarak Nozugum'un verdiği mücadele zafere ulaşmaz. O, varoluş olarak ölüme kavuşurken halk nazarında verdiği mücadele ile ölümsüzlüğe ulaşır.

Seyit Noçi Destanı'nın, Pehlivan Seyit (1.5.1) çeşitlenmesinde; Titey ibret olması için halka duyurup Seyit'i darağacında idam etmeye götürürler. Bu sırada dindarlar, büyük zatlar, kadılar çeşitli fetvalar uydurarak Seyit Noçi'yi suçlar. Fakat halk bu sözlere itibar etmez. Ma Dotey, Seyit'e söyleyeceği son bir sözü varsa söylemesini ister. Seyit önce halka bu cellatlar önünde ne olursa olsun gözyaşı dökmeden sabırla beklemelerini, kısas alacakları günün geleceğini, baş eğmeden dik durmalarını, yalvarmamalarını, kendisini unutmamalarını, çocuklarından ilgiyi eksik etmemelerini tembihler ve yüzünden örtünün çıkarılmasını ister. Darağacına asılsa da ölmeyeceğini, kendisi gitse de arkasında binlerce Seyit'in var olduğunu, adının ve ruhunun halk ile

daima yaşayacağını söyler. Seyit destan olur, sabah akşam dillerde yâd edilir (İnayet, 2013: 54-57).

Millî iradenin sembolu Seyit mahkûm halde iken dahi halk üzerinde etkili olan şahısların onu küçük düşürmek için çaba sarfetmeleri kahramanın ölürken dahi korku saldığının göstergesidir. Darağacı altındaki sözleriyle ideal kadın tipi Nozugum ile benzerlik gösterir. Ölürken dahi halka yol gösteren ve yurdun kurtulacağına dair umut besleyen bir kahramandır.

Seyit Noçi (1.5.2)'de dört atlı büyük araba hazırlanır. Dokuz kez top atılır. Dört kapıya yüzer tane asker yerleştirilir. Seyit Noçi bağlanıp saray önüne getirilir. Halktan başı dik bir halde helallik ister. Cahillikten uzak kalmalarını tembihleyerek vedalaşır. Ardından araba ile Kamış pazarına getirilir. Çakır gözlü cellat Seyit'in önünde nişan alır. Arkasından gerçek cellat tetiği çeker. İlk tetikte tüfek ateş almayınca Seyit yere düşer, geri kalkar. İkinci tetikte kurşun bukağıyı vurur. Son tetikte ise Seyit ustalıkla kendisini vurmasını isteyip celladın önüne bir dirhem gümüş para atar. Cellat dişlerini gösterip isteğe uyar. Üç adım geri durup nişan alır ve yedi kurşun ile koca çınarı öldürür. O gün heybetli bir gürültüyle gökte çakmak çakılır. Kâşgar semalarında güvercin uçmaz olur. Sadece kulübede kargalar öter. Azizane Kâşgar'ın şahini uçup gider. Gözü, yüreği dertle dolan Kâşgar halkı onu yâd edip bayram günlerinde de kabrini ziyaret ederler (İnayet, 2004: 65-68).

Seyit ölürken bile yiğitçe bir ölümle sonsuzluğa gitmek ister. Bu sebeple celladına para verdiği görülür. Elleri bağlıyken ve boğazında bukağı varken dahi yiğitliğini gösteren kahraman cellada kendisini nasıl öldürmesi gerektiğini anlatır. Seyit'in öldüğü gün göklerde şimşeklerin çakması, kuşlar yerine kargaların ötmesi yani doğanın etkilenişi ideal kahraman tipi Abdurrahman Han Hoca (1.1.1.)'nın ölümüyle benzer bir yapı arz eder.

Pehlivan Seyit (1.5.1)'de ve Seyit Noçi (1.5.2)'de kahramanlar ne kadar güçlü de olsalar hile ile ölüme mahkum edilirler. Pehlivan Seyit (1.5.1)'de kahraman idealize edilmiş, son nefesine kadar düşmana karşı dimdik duran biri olarak karşımıza çıkarken Seyit Noçi (1.5.2)'de münferit hevesler peşinde biridir. İdam sırasında her iki kahraman da halka cahillikten uzak durmalarını tembihler. Düşmanın hileli oyunları ve kahramanların kendi cahillikleri sebebiyle ölümle karşılaştıkları görülür. Kahramanların idamı Seyit Noçi (1.5.2)'de daha geniş şekilde verilir.

2.AŞK KONULU DESTANLAR:

Uygur halk destanları içerisinde aşk konulu destanlar başlığı altında yer alan destanlar ve çeşitlenmeleri şu şekildedir: 1.Boz Yiğit Destanı (Boz Yiğit ile Sahipcamal Destanı (2.1.1.), Bozyiğit (2.1.2.)), 2.Boz Körpeş Karaköz Ayim Destanı (Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1), Bozi Körpeş (2.2.2)), 3.Garip ile Senem, 4. Hurilika Hemracan (Hurilika ile Hemracan (2.4.1.), Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)), 5. Kamerşah ve Şemsi Canan, 6. Kızılgülüm, 7. Senuber, 8. Şah Adilhan, 9. Şahzade Behram ve Melike Dilriz, 10. Şehzade Nizamettin ve Melike Rena, 11. Tahir ile Zühre, 12. Yusuf-Züleyha.

2.1.Kahramanların Ailesi

İdeal kahramanların aileleri, soylu kişiler olup onları sıradanlıktan uzaklaştırırlar. Çünkü bu ailelerin Hak tarafından seçilmiş kudretli kişilerden oluştuğu düşünülür. Dolayısıyla kahraman bu vasıflara sahip ailenin evladı olarak henüz bir olağanüstülük göstermeden dahi doğuştan soyluluk taşır. Uygur halk destanları içerisinden; Boz Yiğit Destanı ve çeşitlenmelerinde, Garip ile Senem Destanı'nda, Hurilika-Hemracan Destanı ve çeşitlenmelerinde, Kamerşah ve Şemsi Canan Destanı'nda, Senuber Destanı'nda, Şahzade Behram ve Melike Dilriz Destanı'nda, Şehzade Nizamettin ve Melike Rena Destanı'nda ve Tahir ile Zühre Destanı'nda kahramanlar, padişah ve vezir statülerine sahip üst tabakadan ailelerin çocuklarıdır. Boz Körpeş Karaköz Ayim Destanı'nın çeşitlenmelerinde erkek kahramanın anne-babasına dair bilgi verilmez. Ancak kız kahramanların babası; Boz Körpeş Karaköz Ayim (2.2.1) 'de zengin bir bey, Bozi Körpeş (2.2.2.)'de bir çobandır. Yine Kızılgülüm Destanı'nda erkek kahramanın babası çobandır. Şah Adilhan Destanı'nın ideal kahramanı Şah Adilhan'ın kendisidir ve kahraman padişahtır, Fakat kahramanın anne babasına yer verilmez. Yusuf- Züleyha Destanı'nda erkek kahramanın babası peygamber olup kız kahramanın babası hükümdar soyludur. Zikredilen destanlarda aileler şu şekilde verilir:

Boz Yiğit Destanının; Boz Yiğit ile Sahipcamal Destanı (2.1.1.) çeşitlenmesinde, Tanrı Dağı eteğinde Abdullah adlı iki iklimin sahibi sayısız serveti olan ancak çocuğu olmayan dertli bir padişah vardır: *" Tanrı Dağı eteğindeki iki iklimin bir padişahı vardı. Onun adı Abdullah Han idi. Onun tacı, tahtı ve sayısız serveti var idi. Ama onun, yerine geçecek bir evladı yoktu. Padişah bu sebeple çok dertliydi"* (Mehmet, 2011: 279).

Bir gün Allah, padişaha iltifat edip hanımının hamile kalmasını sağlar. Hanımı ayı ve günü dolduğunda bir oğlan çocuğu doğurur. Boz Yiğit bu hükümdarın oğludur. Boz Yiğit'in sevdiği resim gibi güzel kız ise Rum Şehri padişahı Tammas Han'ın kızı Sahipcamal'dir (Mehmet, 2011: 279).

Bozyiğit (2.1.2.)'te ise yine iki iklimin Abdullahan adında çocuksuzluktan yakınan bir padişahı vardır. " *İki iklimin bir padişahı var idi, onun adı Abdullahan idi. Onun mal-mülkten hiç derdi yoktu. Ancak soyunu devam ettirecek bir evladı olmadığı için sürekli ağlardı"* (Çatık Karadağ, 2006: 8). Bir gün Abdullahan'ın hatunu hamile kalıp Boz Yiğit'i doğurur. Böylelikle şah zürriyet kaygısından kurtulur.

Bozyiğit'in sevdiği kız da Rum Şehri padişahı Emes Han'ın kızı Sahipcamal'dir (Çatık Karadağ, 2006: 8).

Kahramanlar Oğuz Kağan, Manas, Alpamış, Edige gibi epik destanlarda olduğu gibi hükümdar ailesinden, soylu kişilerdir. Her iki çeşitlenmede de kahramanın babası iki iklimin padişahıdır. Yapı itibariyle aynı olmalarına karşın Boz Yiğit ile Sahipcamal Destanı (2.1.1.)'nı, Bozyiğit (2.1.2.)'e oranla daha detaylandırılmış haldedir. Kız kahramanın babasının adı Boz Yiğit ile Sahipcamal Destanı (2.1.1.)'nda Tammas, Bozyiğit (2.1.2.)'te Emes Han olarak farklılık gösterir. Türk destan ve halk hikâyelerinde her şeye sahip olmasına karşın çocuk sahibi olmayan ve zürriyet kaygısı çeken padişah her iki çeşitlenmede de görülür. Erkek kahramanların annelerinden yalnızca doğum esnasında söz edilir. Kız kahramanların anneleri ise söz konusu değildir.

Boz Körpeş-Karaköz Ayim Destanı'nın çeşitlenmelerinden; Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1.)'de Lopnur gölü etrafında Abdal adlı yer vardır. Burada Boz Körpeş adında bir oğlan yaşar. Boz Körpeş'in anne ve babası arka arkaya sonsuzluğa giderler. Kahramanın arkadaşları dışında bir yakını kalmaz. Bu durum destanda şu şekilde geçer: *"Lopnur Gölü etrafındaki Abdal denilen yurtta Boz Körpeş adlı bir pehlivan yiğit yaşardı. O yalnız diken gibi bir oğlandı. (...) aydan ay, yıldan yıl geçip günlerin birinde Boz Körpeş'in annesi babası arka arkaya öldüler."* (İnayet, 2013: 59).

Karaköz Ayim ise Yenisu'da yaşar. Babası Suyağıl kötü niyetli bir zengindir. Babası gibi kötülük ve fitne sahibi bir de Bayağıl adlı ağabeyi vardır. *" Yenisu denilen yurtta Suyağıl adlı kötü niyetli bir zengin vardı. Onun atı, sığırı, koyunu, keçisi, serveti hesapsız idi. Pek çok kişiyi çeşitli kandırmacalarla dolandırmak suretiyle borçlandırıp*

kndisine uşak yapmıştı. Onun yine domuzdan daha huysuz, tilkiden daha hilekâr Bayağıl adlı bir oğlu vardı. Onun elinden her türlü kötülük beklenirdi." (İnayet, 2013: 59). Kahramanın annesine dair bir bilgi yer almaz.

Bozi Körpeş (2.2.2.)'te kahramanın ailesinden söz edilmez. Sadece kahramanın ana ve ata pulunun olmadığından sadece kırk dostu olduğundan bahsedilir. *"Bozi Körpeş denilen bir yiğit varmış, onun kırk dostu varmış "*(Açа, 1998: 1472). Erkek kahramanın ailesine dair bir bilgi yer almasa da kız kahramanın babası bir koyun çobanıdır.

Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1.)'de erkek kahramanın anne ve babasının adları verilmez. Anne-baba art ardına ölürler ve kahraman yalnız kalır. Kızın babası Suyağıl ise olumsuz bir kişilik olarak karşımıza çıkar. Destanın ilerleyen kısımlarında kahramanı sevgiliden ayırmak isteyen düşman tipi olarak varlık gösterir. Annesinden ise hiç söz edilmez. Bozi Körpeş (2.2.2.)'te erkek kahramanın ailesine dair hiçbir bilgi yer almaz. Dolayısıyla kahramanların ailelerinin hükümdar soylu olup olmadığına dair bir bilgi bulunmaz. Yalnızca Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1.)'de Kara Köz Ayım'ın babası bey olarak karşımıza çıkar. Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1.)'de Boz Körpeş'in yaşadığı yer Lopnur Gölü etrafındaki Abdal denilen yurt, Kara Köz Ayım'ınki Yenisu olarak ifade edilir. Bozi Körpeş (2.2.2.)'te ise yaşanılan bölgenin adı zikredilmez yalnızca *"filanca şehir"* ibaresi yer alır. Bunun yanı sıra Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1.)'de Kara Köz Ayım'ın, Bayağıl adlı erkek kardeşinden söz edilir. Kahramanlara soyluluk yahut olağanüstülük katacak bir durum destan metinlerinde yer almaz.

Garip ile Senem'de; Senem'in babası Karahanlılar'ın Diyarbekri ilindeki şanı şöhreti eşsiz padişah Abbashan'dır. Garip'in babası Abbashan'ın, Hasan adındaki akıllı, sadık ve ona dost veziridir. *" Karahanlıların Diyarbekri ilinde Abbashan adında bir padişah vardı. Onun devleti ziyade, şan şöhreti eşsiz idi. Şah Abbashan'ın Hasan adında akıllı bir veziri vardı. Onlar birbirlerine sadık, yakın dost idiler"* (İnayet, 2004: 204). Aynı zamanda Garip'in annesi ve kız kardeşi Gülcemal'den söz edilir. Kahraman sürgün olduğu Bağdat'tan ana yurdu Diyarbekri'ye dönerken karşımıza çıkarlar. *"Garip annesiyle vedalaşıp yurduna doğru yol aldı. Yol üzerinde arkadaşlarıyla bağ gezisinden dönmekte olan kardeşi Gülcemal'e rastladı"* (İnayet, 2004: 216) sözü bu durumun göstergesidir.

Garip'in ve Senem'in aileleri varlıklı, üst sınıftan insanlardır. Aristokratik ailelerin çocukları olma özelliği epik dönem destanlarının tesiri ile aşk destanlarında da vücut bulmuştur. Destan metninde kız kahramanın babası padişah, erkek kahramanın babası vezirdir. Destanlarda genellikle tek kardeş olan kahramanın burada bir kız kardeşi görülür. Ancak Garip'in kız kardeşi onun olağanüstülükler göstermesini ya da yiğitliğini engelleyici bir kurguda yer almaz.

Hurilika-Hemracan Destanı'nın çeşitlenmesi; Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da Çin-Maçin ülkesinin Hüsrev adında bir padişahı vardır. Hemra`nın babası doğrudan destanın başında geçen *"Çin-Maçin ülkesinin Hüsrev adlı padişahı günlerin birinde şöyle bir düş gördü, ..."* (İnayet, 2004: 445) cümlesiyle kendisini gösterir. Padişahın Askerşah, Nurdunşah ve Hemracan adında üç oğlu vardır: *"Padişahın üç oğlu olup büyüğünün ismi Askerşah, ortancasının Nurdunşah, küçüğünün küçüğünün Hemracan idi"* (İnayet, 2004: 445). Askerşah ile Nurdunşah küçük kardeşleri Hemracan'ı kıskanan iki ağabeydir. Destan metninin son kısımlarında Hemracan`ı kuyuya bırakan ağabeylerinin yanında bir de *"Gülcemile'nin saçı urgan gibi uzun idi. O saçını kesip birbirine bağlayıp kuyuya indirdi. Hemra tırmanarak kuyudan çıktı"* (İnayet, 2004: 471) ifadelerinden hareketle Gülcemile adında onu kuyudan kurtarmaya çalışan kız kardeşi olduğu anlaşılır.

Kız kahraman Hurilika'nın da Hurizefran adlı bir kız kardeşi vardır. Hemracan, Hurilika'ya bülbülü bulmaya geldiğini anlattığı sırada Hurilika'nın söylediği *"bülbülü bulmanın çaresi vardır. O, kardeşim Hurizefran'ın bağındaki altın kafestedir."* (İnayet, 2004: 455) şeklindeki sözler Hurilika'nın ailesinden biri hakkında bilgi edinilmesini sağlar. Hurizefran da Hurilika gibi bir peridir. Dolayısıyla Hurilika olağanüstü güçlere sahip peri soylu bir kahramandır.

Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda bir gün Hemra'nın babası bir rüya, rüyasında da bir kuş görür. Bu kuşu her kim bulup getirirse padişahlığını o kişiye vereceğini söyler (İnayet, 1992: 191). Hemra`nın babasının padişahlığı metnin girişinde verilmeyip gördüğü rüya sonrasında söylediği *"Ey vezirler, ulemalar! Bir çare bulun! Bu kuşu her kim alıp getirirse, padişahlığımı o kişiye vereceğim."dedi"* (İnayet, 1992: 191) sözünden anlaşılır. Olayın devamında kuşun bulunması için vazifeyi üstlenmek isteyen evlatların babalarının karşısına gittiklerinde Hemra`nın kardeşlerinden söz edilir: *"Bu padişahın dört oğlu var idi. Üç büyük oğlan dedi ki: "Ey baba! Şu görevi biz yapıp*

gelelim; babaya hizmet etmek vaciptir. İnşallah biz bu hizmeti layıkıyla yapıp gelsek iyi olur." dedi" (İnayet, 1992: 191). Padişahın dört evladı olduğu başta zikredilir ve üç büyük oğlu bu görevi yapıp gelmeyi istediklerini söylerler. Ancak son kısımlarda ilk çeşitlenmede olduğu gibi Gül Cemile adında bir kızdan bahsedilir. Bunu bülbülü ele geçiren Hemra'nın sevgili ile vedalaşması sırasında söylediği sözlerde görmek mümkündür: "*Atam ile anamı göreyim/ Gül Cemile kardeşimden halini sorsayım/ Tez gelirim perizadım"* (İnayet, 1992: 202).

Hurilika'nın ailesinden ise Hemracan'ın bülbülü aramak için geldiği sırada söylediği: *"Bu kuş bende değil. Bizim babamız öldü, bir iki kız kardeş idik. Padişah ölmeden önce mallarını paylaştık. Bu bülbül gül kuşu benim kız kardeşim Höri-Zeperen'in oldu"* (İnayet, 1992: 198) sözlerinden kahramanın bir padişahın kızı olduğu anlaşılır. Aynı zamanda gökte yaşayan bir peridir ve bir kız kardeşi vardır.

Hemra ve Hurilika hükümdar evladıdır; iktidar sahibi, soylu ve güçlü ailelerden gelirler. Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da Hemra'nın babasının adı Hüsrev olarak belirtilirken Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda isim zikredilmez. Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da iki ağabeyinin adları Askerşah ve Nurdunşah, kız kardeşinin adı Gülcemile olarak verilirken, Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda kahramanın üç ağabeyi olduğu söylenir. Ancak isimleri zikredilmez. Yani çeşitlenmeler birinde üç erkek bir kız kardeş, diğerinde dört erkek bir kızın bulunması sayı yönünden farklılık taşırlar. Bu durum Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da ideal kahramanın olağanüstülüğü ile uyuşmasa da erkek kardeşler düşman tipinde ve kız kardeş ise yardımcı kadin kahraman tipinde varlık bulunca anlam kazanırlar. Hurilika'nın kız kardeşi ise her iki çeşitlenmede de Hurizefran-Hurizeferen adladıyla verilir. Aynı zamanda mekan olarak Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da Çin-Maçin ülkesi verilir. Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda Hemra`nın, Hörülka'ya kendini tanıtırken: *" Mısır şehrinin padişahının oğluyum*" (İnayet, 1992: 197) ifadesini kullanması mekân olarak da değişikliğin var olduğunu gösterir.

Kamerşah ve Şemsi Canan Destanı'nda kahramanların aileleri ilk bahsedilen hususdur. Kahramanlar statü olarak itidar sahibi olan han soyundan gelirler: Kamerşah'ın babası İsfahan şehrinin ünlü padişahı Hüseyin Şah'tır. Hüseyin Şah'ın sayısız hazineleri vardır. Destan metninde bu durum *" İsfahan şehrinde Şah Hüseyin*

adında ünlü bir padişah var idi. Haddi hesapsız altın gümüş hazineleri ona yâr idi" (İnayet, 2004: 392) şeklinde karşılık bulur.

Şemsi Canan'ın babası ise Kuh-ı Kaf Dağı'nda dev perilerin padişahı Şaperkut'tur. Babası hakkındaki bilgiler doğrudan ifade edilmeyip kahramanın doğumunda ve Şemsi Canan'ın rüyada Kamerşah'a söylediği; *" Beni sorarsan Şaperkut'un kızıyım/ Şemsi bostan olur benim mekanım"* (İnayet, 2004: 392) sözlerinden anlaşılır. Bu durum ideal kahraman ve sevgili tipinin soyluluğu ile uyum gösterir.

Kızılgülüm Destanı'nda; kahraman, üç kuşaktan beri Lopnur Gölü yakınlarında, Tikenlik'in başında yaşayan zenginlerin koyunlarını güden Dilek ailesinin en küçük oğulları Bülbül'dür (İnayet, 2004: 130). Türk destan ve hikâyelerinde kahramanın ailesi soylu, iktidar sahibi kimseler olarak karşımıza çıkarken burada üç kuşaktan beri zenginlerin koyununa bakan bir aileden bahsedilir. Bülbül'ün ailesi çobanlıkla geçinir ve maddi-manevî üstünlük gösterebilen kimseler değillerdir. Bülbül'ün *"Param olsa elimde/ Yapar mıydım çobanlık/.../Miskin babam çaresiz/ Beni zengine sattığından..."* (İnayet, 2004: 132-133) sözü de Bülbül'ün fakirlikten dolayı hizmetkâr olarak satıldığını gösterir. Bülbül gece gündüz çalışır. Ayağında bir yamalı çarığı ile çalışarak koyunları en iyi şekilde besler (İnayet, 2004: 132). Bülbül'ün ailenin en küçük çocuğu olması destan kahramanı özelliklerine uyar niteliktedir. Ancak ailesinin maddî durumu dışında herhangi bir bilgi yer almaz.

Senuber Destanı'nda kahraman Senuber, Çin memleketinde Hurşit adında bir padişahın oğludur. *" Eski zamanda Çin memleketinde Hurşit adında bir padişah yaşamış. (...) Günlerin birinde Allahü Teâlâ, Hurşit Şah'ın talebini kabul görüp ona bir oğlan ihsan etmiş"* (İnayet, 2004: 325). Bu çocuk Senuber'dir. Sevgilisi Gülperizat ise Şehr-i Şebistan'ın padişahı Şah Ferruh'un kızıdır. Gülperizat hakkındaki bilgiler Senuber'in rüyası ile karşımıza çıkar. Senuber, Gülperizat'a kimin evladı ve nereli olduğunu sorunca Gülperizat: *"Ey delikanlı beni sorarsan, ben Şehr-i Şebistan padişahının kızıyım. Adım Gülperizat, benim belirli bir mekânım yok. Nerede hoş, havalı bahçeler varsa oradayım"* (İnayet, 2004: 325) şeklinde cevap verir.

Senuber ve Gülperizat'ın aileleri yönetici sınıftan olup soylu kişilerdir. Bu durum onlara da soyluluk aksettirir. Senuber'in babasının adı Hurşit olarak zikredilirken

annelerinin ve Gülperizat'ın babasının adı belirtilmez. Aynı zamanda Senuber ve Gülperizat ailelerinin tek çocuklarıdır.

Şah Adilhan Destanı'nda; Yemen'de adalette, akıl ve ferasette, zenginlikte dünyada eşsiz bir padişahın var olduğu belirtilir. *"Yemen şehrinde öyle bir padişah var idi ki, adalette, akıl ferasette ve zenginlikte dünyada yegane idi. Halk ona Adilhan padişah derlerdi. Padişah Adilhan çok cömert, mert adam olup onun büyük şöhreti ilden ile, devletten devlete yayılmış idi. Yemen adaletle yönetildiği için çok çabuk gelişip zamanının yegane şehirlerinden biri olmuştu"* (İnayet, 2013: 85). Padişah herkese her zaman yardım elini uzatır. Destanlarda yönetici olarak karşımıza çıkan kahraman tipi Tanrı tarafından yeryüzünde düzen kurmak için gönderilmiş soylu bir kişidir. Görevi toplumda refahı sağlamak, halkın güvenliğini ve milletin huzurunu baki kılmaktır. Kahraman adalet ve doğruluğu toplumun temel değeri olarak kabul eder (İbrayev, 1998: 192). Adilhan da bu unsurları bünyesinde barındıran bir şahtır.

Adilhan'ın Melike Gülçehre adlı bir eşi ve Faruh ile Cemşid adlı iki oğlu vardır. Bu kahramanlar yedi kalenderin yurdu ele geçirmesi neticesinde Şah Adilhan'ın öz yurdundan gitmek zorunda kalması sırasında şehirden çıktıkları sırada *"Padişah Adilhan iki çocuğu ile melikesini alarak saraydan çıkıp şehrin dışındaki bir binaya taşındı"* (İnayet, 2013: 87) ifadeleriyle ortaya çıkarlar.

Şehzade Behram ve Melike Dilriz Destanı'nda her iki kahramanın da aileleri hakkında üst sınıftan soylu kişiler oluşları dışında bilgilere ulaşmak mümkün değildir. Melike Dilriz'in babası *"Rum şehrinde bir padişah var idi. Onun masumiyet perdesi içerisinde yetişmiş güzel bir kızı var idi*" (İnayet, 2013: 151) şeklinde geçen giriş cümlesinde zikredilir. İlerleyen kısımlarda geçen "*Padişah Adil'e "Kızınızı bana verin" diye elçi göndermeye başladılar"* (İnayet, 2013: 151) ifadesiyle Şah Behram'ın babasının adının 'Adil' olduğu verilirken daha sonra Çin Hakanı olduğu da zikredilir. Destanda geçen *"Çin Hakanı'nın Behram isimli bir oğlu var idi"* (İnayet, 2013: 160) cümlesi Şah Behram'ın soylu bir babanın oğlu olduğunu gösterir.

Şehzade Nizamettin ve Melike Rena Destanı'nda Şam şehrinde Mahsut Şah adında bir padişah vardır. Destanın kız kahramanı Melike Rena bu şahın kızıdır: *"Şam şehrinde bir padişah var idi. Adı Maksut Şah idi. Onun güzel yüzlü bir kızı olup ismi Melike Rena idi"* (İnayet, 2014: 384). Melike Rena'nın ölüm emri verildiğinde şöyle bir durum yaşanır: *"Melike ağabeyi Maksuthan'ın yanına geldi. Baktı ki ağabeyi de çok*

perişan bir halde oturuyordu. Melike zari zari ağlayarak ağabeyine şu şiiri okudu: Arzımı dinleyin kardeşim/ Bana olun yoldaşım/ sizden başka yok sırdaşım/ Beni ateşten kurtarın" (İnayet, 2014: 403) bu cümlelerden Melike Rena'nın kendisini kurtarmak için yardım dilediği Maksuthan adlı bir ağabeyi olduğu anlaşılır. Genellikle mucizevî doğumla dünyaya gelen kahraman tek çocuk olarak kendini gösterirken burada Rena'nın bir ağabeyi olduğu görülür. Rena Han'ın annesinin adı zikredilmemekle beraber yanında yaşadığı Bahçıvan Ana adlı bir dadıdan söz edilir.

Melike Rena'nın rüyasında karşısına çıkan delikanlı da bir şah oğludur. Şah Behram, *"Hezan şehrinde bir şah var idi. Adı Behram idi. Padişahın bir oğlu olup adına Nizamettin Ahun derlerdi. Onun yedi kardeşi var idi"* (İnayet, 2014: 387) şeklinde tanıtılır. Babası ve kardeşleri hakkında başka bir bilgi destan metninde yer almaz. Her iki kahraman da soylu ve iktidar sahibi kişilerin evlatlarıdır.

Tahir ile Zühre Destanı'nda kahramanların aileleri hakkında destan metninin girişinde bilgiler verilir. Arkaik destanlardan kalan bir unsur olan ailenin hükümdar soylu olması destandaki *"Eski zamanda Tanrıkut bağrında iki akraba padişah var idi. Birinin adı Karahan öbürünün adı Akhan idi. Bu iki han akraba idi"* (İnayet, 2004: 259) cümleleri ile uygunluk gösterir. Kahramanların aileleri aristokratik bir zümreden olup iktidar sahibi kişilerdir. Özbek ve Türkmen varyantlarında Zühre'in babası padişah, Tahir'in babası ise vezirdir. Tobol ve Türkistan varyantlarında kahramanların babası padişahtır (Türkmen, 2015: 31). Bu yönüyle Uygur varyantı Tobol ve Türkistan varyantı ile benzerlik gösterir. Kahramanların alelade yerlerde bulunmayacağı düşüncesinden hareketle Tanrıkut Dağı civarında yaşamaları da onlara soyluluk katan unsurlardan bir diğeridir. Burada coğrafî alan olarak zikredilen "Tanrıkut", Türk hakanlarına verilen "idi-kut" ifadesi ile benzer bir yapıdadır ve mitolojik bir kullanım olarak varlık gösterir (Keskin, 2012: 559). Zühre'nin babası Karahan, Tahir'in babası Akhan'dır. Ak-kara isim sembolizasyonu daha çok Dede Korkut'ta görülen iyiliğin ve kötülüğün yansıması niteliğindedir.[10] Daha destanın başından metindeki ak sözcüğü ile iyi bir bey, kara ile zalim ve gaddar bir beyin var olduğu şeklinde düalistlik sezdirilmeye çalışılır. Destanın ilerleyen kısımlarında 'kahramanın doğumunda'

[10] Dede Korkut'taki kahramanların adlarında yer alan renk sıfatlarının geniş anlamı için bkz. Veliyev, Kamil, Destan Poetikası, Türkiyat Matbaacılık, İstanbul, 1989, 82-101.; Başgöz, İlhan, Dede Korkut Destanında Epitetler, Millî Folklor, S.37, s. 23-35, Ankara, 1988.

karşılaşılan *"Karahan ile Akhan memnuniyetle el sıkıştılar... Kim bu ahde vefa etmeyip cefa etse, onun yüzü iki âlemde kara olsun"* (İnayet, 2004: 259) ifadelerinden Karahan'ın kötülüğün simgecisi olup bu ahde vefa etmeyeceğinin ipucu verilir. Her iki kahramanın da annesine dair bilgiye yer verilmez.

Yusuf-Züleyha Destanı'nda Yakup peygamberin on iki oğlu vardır ve Yusuf bunların en küçüğüdür. Destanda geçen *"Yakup aleyhisselamın on iki oğlu vardı, fakat Yusuf ve Bünyamin'in annesi bir diğer on oğlunun annesi ayrıydı"* (Arpacık, 1998: 126) cümlelerinden Yusuf'un ağabeyleri ile öz kardeş olmadığı anlaşılır. Kardeşlerinden Şemun, Yehuda ve Robiro'nun adı Yusuf'u kaçırıp öldürmek istedikleri sırada geçer. Ancak diğer kardeşler hakkında bilgi yer almaz. Yusuf Aleyhisselam'ın bir de Narcan adlı kız kardeşi vardır. Metnin başında Yakup peygamberin sadece on iki oğlundan söz edilip kız çocuğuna dair bilgi verilmez. Narcan'ı, ağabeyleri Yusuf'u kırlara götürdüğünde gördüğü rüyayı babası Yakup aleyhisselam'a anlatırken görmek mümkündür: Narcan, *"Ey baba, ben bir düş gördüm. Kenan'ın kırında on kurt peyda oldu. Yusuf'u aralarına alıp ağızlarını açtılar. O sırada Yusuf kayboldu. Nereye gitti bilemedim"* (Arpacık, 1998: 142) sözleriyle babasına rüyasını anlatıp dertleştikten sonra bir daha görülmeyen bir kahramandır. Tanrı'dan kut almış olan peygamber bir babaya sahip olması Yusuf'un soylu ve ilahî bir aileden, Tanrı soyundan[11] geldiğini gösterir. Kendisinin de peygamber oluşu bu durumu kanıtlar niteliktedir. Ayrıca Yakup aleyhisselam'ın eşi, Şemun'un annesinden söz edilir. Ancak bu anne figürü Yusuf'un belalara düşmesine sebep olacak türde kötü fonksiyon üstlenir. Yusuf peygamberin annesi ise vefat etmiştir.

Kız kahraman Züleyha ise bir padişah kızı olup hükümdar ailesinden gelir. "*Halep şehrinde Tomus adlı bir padişah vardı. Onun yalnız bir kızı vardı, ismi Züleyha idi. Çok güzeldi. Güzellikte huri ve peri gibiydi"* (Arpacık, 1998: 167) şeklinde tanıtılan kahramanın güzelliği, soyluluğu ve asilliğinden gelir. Annesinden ise söz edilmez.

2.2. Kahramanların Doğumu

Kahramanların doğumu maceralarda gösterecekleri olağanüstülüklerin zeminini oluşturmak için kullanılan önemli bir epizottur. Genellikle her şeye sahip olan bir şahın

---

[11]Tanrı soyundan gelme için bkz. Önal, Mehmet Naci, "Kutsalın Türk Kültüründeki İzleri: Tanrısal Simgecilik", Millî Folklor, Yıl 21, S. 84, 57-72, 2009.

bir evlattan mahrum olması ve dualar yahut belli ibadet ve taatler sonrasında kavuştuğu evlatlar söz konusudur. Uygur halk destanlarında kahramanların doğumu şu şekilde nükseder: Boz Yiğit Destanı ve çeşitlenmelerinde, Kamerşah ve Şemsi Canan, Senuber, Şehzade Nizamettin ve Melike Rena, Tahir ile Zühre destanlarında kahramanın babasının sayısız serveti olmasına karşın evladı olmaz. Şahlar dualar ve yakarışlar sonucunda Allah'ın hikmeti ile evlat sahibi olurlar. Garip ile Senem'de şah ve vezirin Türk kültüründe kutsal sayılan geyiğe zarar vermemesi onların evlat sahibi olmasını getirir. Garip ile Senem Destanı ve Tahir ile Zühre Destanı'nda kahramanların doğumlarıyla beraber aileler ahitname imzalayarak onların kaderlerini birleştirir. Boz Körpeş Karaköz Ayim Destanı'nda, Hurilika-Hemracan Destanı ve çeşitlenmelerinde, Kızılgülüm, Şah Adilhan, Şehzade Behram ve Melike Dilriz, Yusuf-Züleyha Destanı,'nda ise bu epizot yer almaz.

Türk destanlarında çocuk sahibi olamayan padişahların Allah'ın kendisine çocuk vermesi için gerçekleştirdiği belli eylemler vardır. Padişahların kutsal yatırlara gittiği, hayırlı işler yaptığı, ibadet ve taat ile vakit geçirdiği görülür. Şahlar tahtlarının ve servetlerinin yabancı ellere geçeceğinden endişelenir Boz Yiğit Destanı'nın her iki çeşitlenmesinde de bu durum geçerlidir. Padişahın sayısız serveti olmasına rağmen soyunu devam ettirip yerine geçecek evladı yoktur. Bu sebeple padişah dert ve kaygı içindedir. Allah'a dualar eder. Bu dualar karşılık bulur. Kahraman yıllar sonra olağanüstü bir şekilde dünyaya gelir. Bu olağanüstülük kahramanın ilerde göstereceği yiğitler için bir temeldir.

Boz Yiğit ile Sahipcamal Destanı (2.1.1.)'nda padişahın tacı, tahtı ve sayısız serveti olmasına rağmen yerine geçecek bir evladı yoktur. Bundan dolayı padişah dert yüklüdür. *"Günlerden bir gün padişahın derdi, Allah'ın iltifatına müyesser oldu ve hanımı hamile kaldı. Hanımı, ay ve günü dolduğunda bir oğlan çocuğu doğurdu"* (Mehmet, 211: 279) ifadelerinden sonra Han bütün yurtta şenlikler düzenletir.

Bozyiğit (2.1.2.)'te şahın mal-mülkten hiç derdi yoktur. Ancak soyunu devam ettirecek, yerine geçecek bir evladı yoktur. Bu sebeple daima ağlar: *"Günlerden bir gün Abdullahan'ın hatunu hamile kalıp ay ve günü doldurup bir oğlan doğurdu"* (Çatık Karadağ, 2006: 8).

Bozyiğit (2.1.2.)'te, Boz Yiğit ile Sahipcamal Destanı (2.1.1.)'ndan farklı olarak kahramanın doğumundan sonra yurtta eğlence söz konusu değildir. Bunun yanı sıra her iki çeşitlenmede de aynı zamanda doğma motifini görmek mümkündür. Boz Yiğit'in yardımcısı olan 'Kimen' adlı gencin kahraman ile aynı gün doğduğu ifade edilir.

Garip ile Senem Destanı'nda Şah Abbas ve veziri Hasan ava çıkar. Üç gün üç gece çöllerde yürürler, hiçbir geyiğe rastlamazlar. Bir karar ile farklı yönlere gitmeye karar verirler. Vezir Hasan dişi bir geyiğe rast gelir. Nişan alır ve geyiğin gebe olduğunu fark eder. Hanımının da hamile olduğunu hatırlayan vezir geyiği vurmaktan vazgeçer. Geyik sonra Şah Abbas'ın karşısına çıkar. Padişahta geyiği görür görmez nişan alır. Ancak gebe olduğunu anlayınca hanımının da gebe olduğunu düşünür. Vurmadan yoluna devam eder. Avdan eli boş dönen şah ve vezir bunun Allah'tan gelen bir işaret olduğunu söyler. Eğer geyiği öldürselerdi iki kat olan eşlerine zarar gelebileceğini düşünerek bu hatanın evlat hasreti ile yanan gönüllerini dara sokacağını belirtirler. Şah Abbas yaşadıkları olaydan sonra düşünde gördüğü renkli simurg ve gümüş kuyruklu bir çift kuşun başından gitmeyişini anlatır tabir edilmesini ister. Kitaplarını açıp bakan danışmanlardan biri bir çift kuşun bir çift evlada işaret olduğunu birinin şehzade diğerinin perizat olacağını söyler. Şah geyiğin karşılarına çıkma sebebini anlar. Vezir ile çocuklarından biri kız biri oğlan olursa ergenlik çağına geldiklerinde nikâhlarının kıyılması, her ikisi oğlan olur ise birinin elem ile birinin kalem ile uğraşması, her ikisi de kız olursa hemşehri olarak kalması üzerine bir ahiname imzalar. Bu ahde vefasızlık eden olursa halka karşı yüzü kara olacaktır. Ahitnameden sonra Abdullah Şatır gelir şaha, sultan Ayım'ın tilki doğurduğunu söyler. Hemen ardından bir haberci daha gelip vezirin hanımının bir kurt dünyaya getirdiğini belirtir. Şah Abbashan tellala, halka ve il beylerine kırk gün kırk gece düğün ve eğlence olacağının haberini salınmasını söyler (İnayet, 2004: 204-206).

Türk halk inançlarında kutsal bir hayvan olarak karşımıza çıkan geyiğin avlanılmasından çekinilir.[12] Abbashan'ın gördüğü rüyadaki renkli simurg ve gümüş kuyruklu kuş mitolojik özellikler arz etmektedir. Rüyanın tabiri sonucunda henüz

---

[12] Geyiğe dair geniş bilgi için bkz: Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi I*, 37-38, 569-583; Ögel, *Türk Mitolojisi II*, 101-109; Çağatay, Saadet, "Türk Halk Edebiyatında Geyiğe Dair Bazı Motifler", *TDAY-Belleten*, Ankara, 1988, 153-177.; Cunbur, Müjgan, Folklorumuzda Geyik Motifi Üzerine, II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri C. I., Halk Edebiyatı, Ankara, 1982, 71-86.

doğmamış çocukların sözleri kesilir. Benzer durum Dede Korkut Destanı'nda Bamsı Beyrek (Ergin, 1989: 116-117), Tahir ile Zühre (Türkmen, 2015: 179), Kerem ile Aslı (Duymaz, 1992: 272) gibi pek çok destanda karşımıza çıkar. Kutsalın zarar görmemesi destanda kahramanların doğumunu, şah ve vezirin çocuk sahibi olmasını getirir. Bu durum âşık ve sevgili tipi olan Garip ile Senem'in doğumunu olağanüstüleştirir. Erkek ve kız kahramanın aynı gün doğduğu da dikkat çeker. Uygurlar ataları saydıkları kurt totemini hayatlarında yaşatmaya devam ettirmişlerdir. Çocuklar doğduğunda kız mı erkek mi demek yerine kurt mu tilki mi sorusunu sorarlar (Yalçın-Emet, 1996: 138-139). Destan metninde de bu husus korunmuştur.

Kamerşah ile Şemsi Canan Destanı'nda da aileler han soylu olup maddî ve manevî olarak sınırsız güce sahip olmalarına karşın zürriyet kaygısı çekerler ve bir takım yollara başvururlar. Dede Korkut Hikâyeleri'nden Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek'te, Beyrek'in doğumu beylerin duaları neticesinde Hak katında kabul görmesiyle gerçekleşir: *"Oğuz begleri yüz göge tutdular, el kaldurup dua eylediler. Allah u Taâlâ sana dahi bir oğul versün dediler"* (Ergin, 1989: 116). Destan metninde de Hüseyin Şah gibi saltanatlı bir padişahın çocuğu yoktur. Bu hal onun gönlünü perişan eder. Dede Korkut'ta ki beyler yerine destanda Hüseyin Şah'ın kendisinin Allah'a dua edişi ve duanın kabul oluşu durumu söz konusudur: *"Böyle saltanatlı bir padişahın hiç çocuğunun olmayışından gönlü perişan idi. Padişah Allahü Teâlâya çocuk talebinde bulunup kırk gün kırk gece ibadet ederek ağladı. Allahü Teâlâ kendi kulunun u talebini kabul görüp padişah neslinden hanımının rahmine bir çocuk ihsan etti.. Dokuz ay, dokuz, gün, dokuz saat sonra bir oğlan doğdu"* (İnayet, 2004: 392). Padişahın hanımının da şah soylu olduğunun ifade edilmesi hanların kendilerine layık ve eş derecede kimselerle evlendiklerini gösterir.

Dev periler padişahı Şaperkut'un da dünyada nesli çoğalmaz, hiç çocuğu olmaz. O da Şah Hüseyin gibi Allahü Teâlâ'dan çocuk ister. Günlerin birinde Şaperkut'un duaları kabul olup hanımı hamile kalır ve bir kız çocuğu dünyaya getirir. *" Padişah Şaperkut'un da bu dünyada hiç çocuğu olmamıştı. O da Allah'tan bir çocuk talep ediyordu. Günlerin birinde Şaperkut'un duası makbul olup hanımı hamile kaldı. Zamanı gelince bir kız doğurdu. Padişahın kalbi sevinç doldu"* (İnayet, 2004: 392). Ancak burada dikkat çeken husus Şaperkut'un periler şahı olması ve olağanüstülük vasfına rağmen çocuğa sahip olamayışıdır.

Senuber Destanı'nda padişah Hurşit'in çocuğu olmaz ve bunun için büyük arzu duyar. Her daim Allah'a çocuk vermesi için yalvarır. Günlerden bir gün Allahü Teâlâ, Hurşit Şah'ın dualarını kabul eyler. Bir oğlan çocuk verir: *"Hurşit Şah evlat yüzü görmemiş ve onun için evlat arzuluyormuş. Daima Allah'a çocuk talebinde bulunuyormuş. Günlerin birinde Allahü Teâlâ, Hurşit Şah'ın talebini kabul görüp ona bir oğlan ihsan etmiş"* (İnayet, 2004: 325).

Türk destan ve hikâyelerinde yoğunlukla karşımıza çıkan çocuksuzluk motifi mal ve mülkte kaygısı olmayan padişahların zürriyet kaygısı ile belli eylemler gerçekleştirmesi pek çok destanda ortaktır. Hurşit Şah, Boston destanındaki Kırgız Hanı Buuba, Rüstem Han Destanı'nda Sultan Han'ın, Ak Biy Destanı'nda Ak Biy, Alday Buuçu Destanı'nda şahın dua ile çocuk sahibi olduğu görülür (Yıldız, 2009: 76-88).

Pek çok unsuru bünyesinde barındıran ve çocuksuzluk motifi ile başlayan doğum epizodu Tahir ile Zühre'de de kahramanların geleceğini etkiler. Bu doğum Garip ile Senem'de olduğu gibi hemen ardından bir "söz kesme" ile devam eder. Aynı zamanda doğan kahramanların birbirleri ile evlendirilip ayrılmamalarına dair antlar içilir. Türk destan ve halk hikâyelerinde sıkça gördüğümüz zürriyet kaygısı güden şahlar ve onların çabaları kahramanın olağanüstü doğumunu hazırlayan unsurdur. Ahmet Keskin zürriyet kaygısının Uygur destanlarında daha farklı ve ehemmiyetli bir fonksiyonda olduğunu vurgular. Bu durumu *"kalabalık Çin nüfusu içinde varlığını sürdürmeye çalışan Uygur Türklerinin, kültürel, demografik olarak yaşadıkları coğrafyada 'varlıklarını sürdürebilme' veya 'yok olma' ile ilgili duydukları kaygının sözlü kültür ürünlerine bir yansımasıdır"* (Keskin, 2012: 559) şeklinde açıklar. Buradan hareketle dirliğin ve ocağın devamlılığının evlat sahibi olmakla sağlanabileceğinden kaynaklı Türk devlet anlayışının destan metinlerine de aksetmesi doğal karşılanır.

Tahir ile Zühre Destanı'nda; Karahan ve Akhan'ın kendilerinden sonra hanlıklarını bırakacakları ve soylarını devam ettirecek bir çocuğa sahip olmayışları onları kaygılandırır. Bir gün ahları Hakk'a ulaşır. İkisinin de eşi hamile kalır.bu sevinçle iki han da her hafta, her ay Tanrı'ya adak adayıp yine ona sığınırlar (İnayet, 2004: 257). Türk destanlarının genel yapısında olduğu gibi Tahir ile Zühre'de de çocuk sahibi olmak isteyen hanların dua etmeleri, hayırlı işlerde bulunmaları sonucu hanımlarının hamile kaldığı görülür.

Türk sosyal hayatının önemli geçim kaynaklarından olan avcılık değişen yaşam şartlarına rağmen edebî ürünlerde etkisini sürdürür. Çocuk sahibi olamayan beylerin sıkıntılarını atmak için ava gittikleri yahut doğacak çocukların haberinin avda verildiği görülür. Avda çocukları doğan şahlar sevinçle yurda dönerken erkek kahramanın babasının öldüğü bildirilir. Tahir ile Zühre Destanı'nda da;

Akhan ve Karahan bir gün hamile eşlerini bırakarak atlarına atlayıp ava çıkarlar. Karahan'ın karşısına bir geyik çıkar. Yayı ile nişan aldığı sırada geyiğin gebe olduğunu görüp avlarsa hamile hanımına zarar gelebileceğini düşünerek vazgeçer. Geyik bu kez de Akhan'ın önüne çıkar. Akhan'da geyiğin hamile olduğunu görür. Hanımına zarar gelmesinden korkarak geyiği avlamaktan vazgeçer. Karahan ile Akhan ayrı yollardan giderken birden karşılaşırlar. Selamlaşarak yolda ikisi de gebe bir geyiğe denk geldiklerini, avlarlarsa hanımlarına zarar gelebileceğini düşünüp bıraktıklarını anlatırlar. Bu olaydan sonra Allahü Teâlâ'nın izniyle şayet iki oğulları olursa evlatların padişahlıklarına dair, biri oğul biri kız olursa evlendirilmelerine dair vaatleşirler. Kim bu ahte itaat etmezse yüzünün halk nazarında kara olacağına dair ahitname hazırlatıp mühür basarlar. O sırada Akhan'a hanımının bir oğlan çocuğu Karahan'a da hanımının bir kız çocuğu doğurduğuna dair haber gelir. Akhan hemen atına atlar ve yola koyulur. Ancak öyle hızlı gider ki at takılıp düşer. Atın yuları, Akhan'ın boynu kopar ve can verir. Karahan ise kız çocuğu olduğu için üzülür. Ceket yamayıcısı sahibi olduğunu düşünür (İnayet, 2004:259-260).

Avcılık, geyik ile karşılaşma ve hamile olduğunu anlayarak serbest bırakma, çocukların doğum haberini alma, söz kesme, erkek kahramanın babasının ölmesi bire bir Garip ile Senem destan formu ile uyum sağlar. Destanın diğer varyantlarında av sırasında bir dervişle karşılaşma ve desvişin verdiği elma sayesinde hamile kalıp çocuk sahibi olma motifi yer alır. (Türkmen, 2015: 31-38). Geyik ve elma motifleri destanlarda çocuk sahibi olmayı getirdiğine göre burada geyiğin don değiştiren ulu kişi olduğu düşünülebilir. Padişahların gebe hanımlarını düşünerek geyik donuna giren uluyu öldürmemeleri, bir cana kıymamaları onlara yeni doğmuş bir can olarak geri döner. Ardından gelen doğum haberi ile söz kesme olayı kahramanların kaderlerinin doğumlarıyla birlikte şekillenmesine neden olur.

Karahan'ın kız çocuğu olduğu için "*Oğul görsem muradıma ererdim, ceket yamayıcısı görmüşüm"* (İnayet, 2004: 259) şeklindeki sözleri en eski toplumların 'kız

çocuk' algısının toplumdaki izlerinin devam ettiğini gösterir mahiyettedir. Destanın başında çocuksuz olduğu için Allah'a dualar eden, gebe geyik görüp öldürmeyen ve kahramanı sevgiliye yaklaştıracak ilk adımı atıp söz kesen, Tahir'in babası öldükten sonra onu yanına alan ve Zühre ile süt kardeş olmamaları için emirler veren Karahan'ın, kahramanın hayatında yardımcı tip olduğu düşünülür. Ancak tüm bunların yanı sıra Allah'ın takdiri ile kavuştuğu çocuğun kız çocuk olduğunu görmesi, nankörlük etmesi ve Tahir ile Zühre'nin kavuşmasını engelleyici davranışlar göstermesi ideal kahraman Tahir'in karşısında Karahan'ı olumsuz düşman tipinde gösterir.

Yusuf-Züleyha Destanı'nda; Yusuf'un ağabeylerinin oluşu babasının çocuksuzluk kaygısı gütmediğini gösterir. Hamile kalma yahut mucizevî doğum gibi motiflerin varlığı olmadan Yusuf'un peygamber olarak doğuşu ona olağanüstülük kazandırır. Allahü Teâlâ, Yusuf'u çok güzel ve mükemmel yaratır. Öyle ki; *"Yusuf'un yüzünün güzelliği ile dünya ve halk tutuşur/ Yüzünün alevi ile insanı şüphesiz tutuşturur. Melekler, huri gılmanlar güzelliğini görüp feryat kılar/ o güzelin mumdan vücudu, insanın ruhunu tutuşturur/ Yusuf birdenbire inleme ile figan etse/ bülbül orda feda olur, kendini bostanda tutuşturur*" (Arpacık, 1998: 126). Destanda Yusuf Peygamber'in doğumuna yer verilmese de harikulade insan tasviri ile olağanüstü güzelliği onun doğumunun mucizevî olduğunu gösterir.

Kahramanların doğumu epizotuna Boz Körpeş- Karaköz Ayim Destanı'nın; Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1.), Bozi Körpeş (2.2.2.) çeşitlenmelerinde, Kızılgülüm, Şah Adilhan, Şehzade Behram ve Melike Rena Destanı'nda yer verilmez. Bu epizotun eksikliği çocuksuzluk, hamile kalma, kahramana ad verilmesi, söz kesilmesi gibi birçok epizot ve motifin de eksik kalmasına neden olur. Kahramanlar doğrudan gençlik çağında karşımıza çıkar.

Hurilika-Hemracan Destanı çeşitlenmelerinden; Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da ve Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda kahramanın doğumuna dair bir bilgi verilmez. Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da kahraman üç kardeşin en küçüğü (İnayeti 2004: 445) iken Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda dört kardeşin en küçüğüdür (İnayet, 1992: 190). Destan metinlerinde kahramanın genellikle tek çocuk yahut ailenin en küçük çocuğu olduğu dikkat çeker. Karşılarına çıkan yolların seçiminde ve engellere karşı verilen mücadelelerde Hemra ağabeylerinden farklı düşünüp üstünlüğünü ortaya koyar. Böylelikle Hemra ağabeylerinden birkaç adım öne çıkarır. Benzer bir durumu Dede

Korkut destanlarından Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda Eğrek ve Seğrek'te (Oğuz, 1996: 142), Türeyiş Destanı'nda Böğü Kağan'ın beş kardeşin en küçüğü olmasında (Sakaoğlu, Duymaz, 2011: 212) görmek mümkündür.

Şehzade Behram'ın doğumuna dair de bir bilgi yer almaz. Ancak bu durum kahramanın olağanüstülük kazanmasının önünde bir engeldir. Olağanüstülük kız kahraman Melike Rena üzerinden tamamlanır. Renahan ilahî kuvvetlerin her zaman korumasındadır. Destan içerisinde açık bir şekilde verilmese de ağabeyi Maksuthan, Melike Rena'nın idam emrini kaldırmak için babasının yanına gittiğinde ona altmış yıl geceleri evlat isteyip durduğunu, kudret ile dünyaya geldiklerini hatırlatır: *"Şah olarak altmış yıl/ Evlat isteyip geçti geceler/ Kudret ile geldik bizler/ Günahını bağışla bugün"* (İnayet, 2014: 410) sözleri bu durumun kanıtı niteliğindedir Yaşlı şahın yahut soylu kişinin zürriyet kaygısı güderek günlerce, aylarca dua edip evlat sahibi oluşu destanda Melike Rena üzerinden tamamlanır. Şahın altmış yıl geceleri evlat istemesi sonucunda bir kudret ile çocuklarının dünyaya gelmiş olması kahramanın mucizevî şekilde dua ile dünyaya geldiğini gösterir. Destanın yoğun olarak Melike'nin üzerinde ilerlemesi bu sebepledir.

2.3.Kahramanlara Ad Verilmesi

Uzun yıllar kavuşulmak için beklenen kahramana verilen ad kahramanlık destanlarından farklı olarak genellikle doğumlarıyla beraber şah babası tarafından verilir. Uygur aşk destanlarından; Boz Yiğit Destanı ve çeşitlenmelerinde, Senuber ve Tahir ile Zühre destanlarında kahramana ad verilmesi bir toy verilerek yahut emir ve vezirlere danışarak bir mecliste gerçekleştirilir. Garip ile Senem Destanı'nda isim sembolizasyonu görülür. Erkek kahramana babası öldüğü için Garip, kız kahramana güzel olmasından dolayı Şah Senem adı verilir. Aynı şekilde Kamerşah ve Şemsi Canan Destanı'nda erkek kahramanın yüzü gökteki aya benzediği için Kamerşah, kız kahramanın yüzü güneşe benzediği için Şemsi Canan adı verilir. Şah Adilhan Destanı'nda kahramana adaletli biri olduğu için halk tarafından sembolik bir ad verilir. Boz Körpeş Karaköz Ayim Destanı ve çeşitlenmelerinde, Hurilika-Hemracan, Kızılgülüm, Şehzane Behram ve Melike Dilriz, Şehzade Nizamettin ve Melike Rena ve

Yusuf-Züleyha Destanı'nda kahramana ad verilmesi epizotuna yer verilmez. Sırasıyla içeriğine eğilmek gerekirse;

Boz Yiğit Destanı'nın çeşitlenmelerinden Boz Yiğit ile Sahipcamal Destanı (2.1.1.)'nda kahraman doğunca Abdullah Han bütün yurtta şenlikler düzenletir. Oğluna Boz Yiğit" adını verir. Abdullah Han'ın, Tabil adında bir veziri vardı. Onun, Boz Yiğit ile aynı gün doğan çocuğuna da "Kimen" adı verilir. Ad verilme epizotu destanda kısa tutulmuş olup *"Han bütün yurtta şenlikler düzenleyip çocuğuna Boz Yiğit ismini verdi. (...) Tabil'in çocuğuna "Kimen" ismi verildi"* (Mehmet, 2011: 279) cümleleriyle ifade edilmiştir.

Bozyiğit (2.1.2.)'te ise şah, oğlu doğduktan sonra Bozyiğit adını koyar. Abdullahan'ın, Tabil adlı vezirinin oğluna da Kimen adı verilir: *"Balasının adını Bozyigit koydu. Abdullahhan'ın Tabil isimli hörmetli bir veziri var idi. Onun hatunu da Abdullahhan'ın hatunu ile bir gecede bir oğul doğdu, onun ismini Kimen koydu"*(Çatık Karadağ, 2006: 9).

Boz Yiğit'e ad verilmesi doğumun hemen ardından gerçekleştirilmiştir. Genellikle çocuğun adı, ihtiyar derviş, molla veya aksakallı ihtiyar bir kişi tarafından verilirken burada doğrudan düzenlenen şenliklerin ardından verilir. Kimin verdiği hakkında bir bilgi yer almaz. Boz Yiğit ile Sahipcamal Destanı (2.1.1.)'nda durum Manas Destanı'nı hatırlatmaktadır. Manas'ta, Çıyırdı Hatun bir erkek çocuk, Bakdevlet Hatun ise ikiz erkek çocuklar dünyaya getirdiğinde Cakıp Han büyük bir düğün yapıp çocuklarına ad vermeye karar verir (İnan, 1992: 7). Bozyiğit (2.1.2.)'te ise şenliklerden söz edilmeyip sadece kahramana verilen ad zikredilir.

Boz Körpeş-Karaköz Ayim Destanı'nın, Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1.) çeşitlenmesinde kahramanların doğumunun yer almaması ad verme epizotunun da kısalmasına neden olmuştur. Ancak Boz Körpeş'in yanında onun sözünden anlayan, konuşabilen ve sadakatle bağlı olan bir atı bir de turgayı vardır. Bu özelliklerinden dolayı onlara "vefalı at" ve "vefalı turgay" adı verilir (İnayet, 2013: 59). Kahramanın yanında yer alan at ve turgay konuşabilme, kahramanı zor durumlardan kurtarabilme gücüne sahip olduğu için bu sıfat ile adlandırılırlar. Türk mitolojisinde de önemli bir yere sahip olan bu hayvanlar kahramana yardımcı tip olarak destek olurlar. Ayrıca Karaköz Ayim'in ağabeyi Bayağıl'ın da kara yüzlü, karga burunlu, dağınık saçlı, dişi

ala doğan gibi gözü aç, cırtlak ses ile konuşan Fatma adında bir karısı vardır. Fatma halk arasında cırtlak sesli kadın olarak tanınır. Bu durum destanda *"Bu kadın cırtlak sesle konuştuğu için mahalledekiler onun adını söylemeden 'cırtlak sesli kadın' diyorlardı"* (İnayet, 2013: 59) sözleriyle yansıtılır.

Bozi Körpeş (2.2.2.)'te kahramana ad verilmesi epizotu yer almaz.

Garip ile Senem Destanı'nda; vezir avda oğlunun doğduğunu duyunca şahtan izin alır ve huysuz, ak alınlı atına binip muhafızlar eşliğinde eve doğru yol alır. Bu sırada av meydanında Şah Abbashan'ın civarında eğlence başlar. Bir haberci nefes nefese gelerek vezirin atının taşa takılıp düştüğünü, atın altında ecel kuşunun koynuna girdiğini söyler. Ah eyleyip üzülen Şah Abbashan başını eğer. Vezirin hatırası için babasından doğduğu gün ayrı kalan oğluna "Garip" adını verir: *"Şah Abbashan başını aşağı indirerek " Ah biraderim, zamansız gittin, garip kalan oğlum demişse vezirimin hatırası için oğlunun adı 'Garip' olsun" der* (İnayet, 2004: 206). Şah hemen avdan dönüp sarayda doğan kızını görür ve ona da Şah Senem adını verir. Bu durum destanda: "*Padişah sarayına dönüp kızını gördü. O, güneş gibi hoş bir suret idi, bu yüzden ona "Şah Senem" adını verdi."* (İnayet, 2004: 206) şeklindeki sözlerle verilir. Burada kahramanların ad almak için bir yiğitlik yahut yarar göstermesi beklenmemiş doğrudan doğumlarının ardından adları koyulmuştur. Dikkat edilecek husus ise kahramanların isimlerinde belli sembolizasyonların olmasıdır. Babası ölen erkek çocuğa Garip, güneş gibi güzel kıza ise Şah Senem adı verilir.

Hurilika-Hemracan Destanı'nın çeşitlenmelerinden Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da ve Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda kahramanın doğumuna yer verilmemesi ad verilme epizotunun da kısaltılmasına neden olur. Epik destanlarda karşımıza çıkan kahraman tipinin ad alabilmek için yiğitlik yapması, yurda yararlılık sağlaması yahut doğumdan sonra törenle evliya, derviş veya mukaddes bir kişi tarafından ad verme olgusu etkinliğini Hurilika-Hemracan destan çeşitlenmelerinde kaybetmiştir. Kahraman bir yetişkin olarak Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da Hemracan, Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda Hemra adı ile var olur. Aynı şekilde kız kahraman da Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da Hurilika, Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda Hörülka adı ile kendisini gösterir.

Kamerşah ve Şemsi Canan Destanı'nda Hüseyin Şah dualarla kavuştuğu oğlunun yüzünün gökteki aya benzemesi sebebi ile ona Kamerşah adını koyar. Ad verilme olayı

"*Padişah bu oğlanın yüzüne bakarak gökteki aya benzetip "Kamerşah" adını verdi."* (İnayet, 2004: 392) sözleriyle ifade edilir.

Şaperkut ise kızının yüzünü gökteki güneşe benzemesi nedeniyle adını Şemsi Canan koyar. Bu durum destanda *"Padişahın kalbi sevinçle doldu. O kızının yüzüne bakarak gökteki güneşe benzetip "Şemsi Canan" adını verdi"* (İnayet, 2004: 392) cümleleriyle verilir. Garip ile Senem'de olduğu gibi isim sembolizasyonu mevcuttur. Herhangi bir geleneksel eylem uygunlanmamış olup Kamerşah'a ve Şemsi Canan'a görünüşünden hareketle sembolik ad verildiği görülür.

Kızılgülüm Destanı'nda kahramanların adları 'Gül ' ile 'Bülbül' şeklinde sembolik adlardır. Ancak destan metni içerisinde buna dair bir ayrıntı yer almaz.

Senuber Destanı'nda, Senuber'in olağanüstü doğumunun ardından gelen ad alma epizotu Türk destan ve halk hikâyelerinde olduğu gibi önemle durulan epizottur. Kahramanın doğumunun ardından toplumdaki saygın biri bu adı koyabileceği gibi 15-16 yaşlarında yiğitlik göstermesi sonucu da kahraman ad alabilir. Destan metnimizde dua ile olağanüstü bir şekilde çocuk sahip olan Şah Hurşit vezir ve emirlerinin fikirlerini alarak oğluna Şah Senuber' adını verir. Bu durum destanda: *"Hurşit Şah vezir ve emirlerinin maslahatıyla bu çocuğa 'Şah Senuber' diye ad vermiş"* (İnayet, 2004: 325) ifadeleriyle kısa bir şekilde sunulur. Kız kahraman Gülperizat'ın nasıl ad aldığına dair bir açıklama yer almaz.

Şah Adilhan Destanı'nda Adilhan'ın doğumuna yer verilmemesi ad almasına dair epizotunda eksik kalmasına neden olur. Ancak halk arasında kahramanın gösterdiği yeteneklerinden ve halka adaletli şekilde davranmasından dolayı bir ad verilir: *"Yemen şehrinde öyle bir padişah var idi ki, adalette, akıl ferasette ve zenginlikte dünyada yegane idi. Halk ona Adilhan padişah derlerdi"* (İnayet, 2013: 85) cümleleri durumu kanıtlar niteliktedir. Halk tarafından verilen bu ada sembolik bir anlam yüklenir. Halkın en yüksek meclis olduğu göz önüne alındığında Adilhan'ın onlardan bu adı alması ehemmiyetlidir**.**

Şehzade Behram ve Melike Dilriz Destanı'nda; Melike Dilriz'in, "*Onun yüzü güneş gibi ve hatta saadet yıldızı gibi gönülleri celbeder, cana huzur verirdi. Boy endamı selvi gibi düzgün idi. Beli karıncanın beli gibi ince, gözleri ceylanın gözleri gibi siyah idi. Dudakları gonca gibi olup kıvırcık saçları uzun ve dalga şeklinde idi"* (İnayet,

2013: 151) şeklindeki tasviri Melike Dilriz Huban Senem Agıça adını tamamlar niteliktedir. 'Gönül çelen put gibi güzel melike' anlamına gelen ismindeki Dilriz'in zamanla 'Hunriz' olarak değiştirildiği belirtilir. Sebebi ise onca şehzadeyi kimi zaman beyit yarışında kimi zaman güzelliği ile yenerek öldürtmesidir. Melike yenilen delikanlıların başlarını Âşıklar Minaresi'ne astırır Şehzade Behram'ı da öldürmek istediği sırada süt annesinin Melike'ye söylediği; *"dört yüz seksen altı şehzadenin başını kestirdiniz, bundan size hiçbir fayda olmadı. Şu anda tüm dünya halkı sizi 'Melike Dilriz' değil 'Melike Hunriz' diyormuş. Pek çok iyi delikanlıyı öldürttünüz"* (İnayet. 2013: 167) sözleri kahramana halk tarafından ad verildiğini ortaya koyar. Melike Dilriz'in gösterdiği yetenekleri, güzelliği ve karşısına çıkan erkeklerin canını alması sebebiyle bu adı aldığı görülür. Erkek kahraman Behram'ın ad alması ise destanda söz konusu edilmez.

Şehzade Nizamettin ve Melike Rena Destanı'nda her iki kahraman için de kahramana ad verilmesi epizoduna yer verilmez. Kahramanlar ergin bir halde karşımıza çıkar. Doğumları da detaylandırılarak verilmeyen Nizamettin ve Rena'ın ad almaları yahut ad toyları hakkında bilgi yer almaz.

Tahir ile Zühre Destanı'nda doğumlarının hemen ardından gelen ad verme eylemi burada şahın toyda ad vermesi şeklinde değil halkın önde gelenlerinden oluşan bir cemaati toplayıp kız kahramanın babası tarafından onlara yaraşan sembolik adları vermesi şeklinde görülür. Destanda ad verilme hadisesi şu şekilde gerçekleşir: Akhan hemen atına atlayıp yeni doğan oğlunun yanına gitmek için yola koyulduğunda at takılıp düşünce Akhan'ın boynu kopar ve can verir. Üzgün bir halde ilerleyen Karahan yolda Akhan'ın dünya ile vedalaştığını görür. Veziri ile beraber Akhan'ın cesedini sarayına getirir ve hanlara yaraşır şekilde toprağa verir. Karahan *"Sonra ehl-i cemaati toplayıp Akhan padişahın oğluna "Tahir" adını verdi. Dönüp kendi sarayına gelip kızını gördü. Kızına "Zühre" adını verdi*" (İnayet, 2004: 259).

Destan içerisinde bir başka ad alma hadisesi ise Karahan'ın ülkesine düşmanlar gelmeye başladığı sırada meydana gelir. Karahan kim bu düşmanı ülkeden atarsa ona kızı Zühre'yi vereceğini bildirir. Bunu duyan kurnazlardan biri düşmanı püskürtmeye talip olur. Uçan atını alıp mücadelesine başlar. At üzerinde bir çınarın dalına tutunur. Çınarı söküp düşman üzerine ilerler. Bununla başa çıkamayacağını düşünen düşman kaçar (İnayet, 2004, 262).

İsim unsurunun kişinin ruh dünyası, inanç yapısı ve karakteri ile örtüştüğüne dair olan inanç ile düşmanı yenen bu kişiye Kara Batur adı verilir. *"Bu olaydan sonra o, kurnaz tabiatına ve yaptıklarına uygun bir şekilde "Kara Batur" diye adlandırılır"* (İnayet, 2004: 262). Kara Batur'un yurdu kurtarmak için söylediği *'ya ölüm ya kalım'* (İnayet, 2004, 262). sözleri de aslında Zühre'yi elde etmek adına söylenmiş kurgu cümlesidir. Ancak sevdiği için ölümü göze alan ve kurnazlığı sayesinde yurdu kurtarıp Zühre'yi elde eden Kara Batur, halkın Tahir'den beklediğini yapması yönüyle kahraman olarak değerlendirilir. Yine 'Kara' sıfatının ad olarak kullanıldığı görülür. İlerleyen kısımlarda görüleceği üzere Kara Batur iki sevgiliyi birbirlerinden ayırması nedeniyle düşman tip olarak bir fonksiyon üstlenir.

Yusuf-Züleyha Destanı'nda Yusuf'a ad verilmesine dair ayrıntılı bir bilgi yer almayıp bu ilahî insana Hak tarafından isim verildiği düşünülebilir. Kişinin aldığı adın onun benliğini, ruh dünyasını ve karakter yapısını etkilediği varsayılırsa Yusuf isminin *"ah eden, inleyen"* anlamına gelmesi yadsınmamalıdır. Kahraman isminin taşıdığı anlam ile bütün olan bir hayat sürer. Züleyha ise 10-11 yaşlarında genç bir kız olarak görülür ve ad alma hususuna değinilmez.

2.4.Kahramanların Eğitimi

Kahramanlık destanlarında daha çok silah eğitimi aldıkları görülen kahramanların aşk destanlarında ilmî eğitime yöneldikleri hatta kimi zaman dönemin şartlarına göre her iki eğitimi birden aldıkları görülür. Uygur halk destanlarından Boz Yiğit Destanı ve çeşitlenmelerinde, Senuber, Şehzade Behram ve Melike Dilriz ve Tahir ile Zühre destanlarında net bir şekilde söylenmemekle beraber kahramanların ilmî ve askerî eğitim; Boz Körpeş Karaköz Ayim Destanı ve çeşitlenmelerinde askerî eğitim; Garip ile Senem, Şah Adilhan, Şehzade Nizamettin ve Melike Rena Destanı'nda ilmî eğitim aldıkları anlaşılır. Hurilika-Hemracan Destanı ve çeşitlenmelerinde, Kamerşah ve Şemsi Canan, Kızılgülüm ve Yusuf-Züleyha destanlarında ise kahramanların eğitimine dair bilgi yer almaz. Sırasıyla ele almak gerekirse;

Boz Yiğit Destanı'nın, Boz Yiğit ile Sahipcamal Destanı (2.1.1.) çeşitlenmesinde Boz Yiğit ile Kimen küçük yaşlarından itibaren birlikte büyürler. İlmî eğitimleri hakkında net bir bilgi bulunmasa da *"Boz Yiğit ile Kimen akıl, feraset ve kahramanlıkta eşsiz idiler"* (Mehmet, 2011: 279) cümlesi kahramanın ilmî eğitim aldığını düşündürür.

Bunun yanı sıra at binmeyi ve kılıç kullanmayı iyi bilen kahramanın askerî eğitiminden geçtiği de anlaşılır. Kahraman, Sahipcamal'ın yanında iken sekiz cellat kılıçlarını kaldırıp saraya girdiğinde Boz Yiğit içeri girenlerin hepsini öldürür. Saraydan uzaklaşırken de tek başına yüz yirmi sekiz adamı birden öldürür. *"Sekiz cellat kılıçlarını kaldırarak saraya girdi. Kimen hemen dışarı kaçmayı başardı. Boz Yiğit saraya giren cellatların hepsini öldürdü. ... Yüz yirmi sekiz asker arkasından koştu. Boz yiğit onların tamamını öldürdü"* (Mehmet, 2011: 305) cümleleri Boz Yiğit'in yiğitliğini gösterecek düzeydedir.

Hanın kızı Sahipcamal'ı vermek istediği hanzade Zeytun ise Boz Yiğit'i öldürmek için iki yüz askerini alıp gelir. Boz Yiğit kaçarken bir büyük taşa ok sıkar. Okun yarısı taşa girer. Bunu gören Zeytun da aynı taşa ok sıkar. Onun oku da yarısına kadar girince Boz Yiğit ile denk olduklarını anlar. Muhakak Boz Yiğit'i yenmek isteyen Zeytun onu kovalamaya devam eder. Boz Yiğit bir ok daha atar. Ok tamamen taşa girer. Zeytun da bir ok sıkar. Ancak onun oku önceki gibi yarısına kadar girer. Bunu gören Zeytun, Boz Yiğit'in kendinden daha güçlü olduğunu, askerlerini ve kendini yenerse halkın karşısına ne yüzle çıkacağını düşünüp endişelenir(Mehmet, 2011: 323). Bu hadise ile de Boz Yiğit'in okçuluk eğitimi aldığı anlaşılır.

Bozyiğit (2.1.2.)'te de Bozyiğit çocukluğundan beri akıllı ve kahraman biridir. Sahipcamal'ın yanında sarayda kılıcını çekip sekiz celladı öldürür. Önüne çıkan han askerlerini öldürür. Bir ata binip şehrin ardına gider. Ardından yüz yirmi sekiz asker koşar. Bozyiğit bunların da tamamını öldürür (Çatık Karadağ, 2006: 9).

Emeshan'ın, Sahipcamal'ı vermeyi düşündüğü Zeytun isimli kahraman bir şehzade vardır. O da iki yüz asker alıp Bozyiğit'in peşinden savaşmaya gider. O zamanlarda yiğitler güçlerini taşa ok atarak gösterirler. Bozyiğit bir taşa ok atar ve okunun yarısı taşa girer. Zeytun da taşa ok atar. Onun okunun yarısı da taşa girince Bozyiğit ile güçlerinin eş düzeyde olduğunu, iki yüz kişiden fazla olduğunu düşünür. Bozyiğit'i yeneceği düşüncesi ile onu kovalamaya devam eder. Bozyiğit yine bir taşa ok atar ve okun tamamı girer. Ona cevaben Zeytun da ok atar. Onun oku yine yarısına kadar girer. Zeytun şaşkınlık içinde onun kendisinden güçlü olduğunu, iki yüz kişiyi helak edebilecek güçte olduğu anlar (Çatık Karadağ, 2006: 25). Bu olaylardan da kahramanın silah eğitimi aldığı anlaşılır.

Kahramanın eğitimi Boz Yiğit ile Sahipcamal Destanı (2.1.1.)'nda daha geniş bir şekilde verilir. Bozyiğit (2.1.2.)'te eğitimden söz edilmeyip dolaylı yoldan bu çıkarım yapılabilir. Her iki çeşitlenmede de olaylar birbirinin aynısıdır. Kahraman aklı ve silah kullanımıyla hüner sahibi bir kahraman tipi olarak ortaya çıkar. Aynı zamanda aşk konulu destanlarda rakip olarak kendini gösteren ve sevgiliye talip olan kişi, kahraman nezdinde düşman tipidir. Burada Zeytun düşman tipindedir.

Boz Körpeş Karaköz Ayim Destanı'nın Boz Körpeş ve Karaköz Ayim (2.2.1.) çeşitlenmesinde çok zeki ve akıllı olan Boz Körpeş'in tanıtımı şu şekildedir: *"Boz Körpeş gayet zeki ve akıllı olduğu için kendisinden büyükleri üstat tutup çalışmada, ok ve yay atmada ve kılıç kullanma gibi bir sıra işlerde erlerin piri, yiğitlerin aslanı idi. Onun sözden anlayan ve konuşabilen bir atı ve bir turgayı vardı"* (İnayet, 2013: 59). Ok atıp yay tutmada, kılıç kullanmada pir sayılması kahramanın bir dizi eğitim sürecinden geçtiğini gösterir. Aynı zamanda Boz Körpeş'in at ve turgaya sahip olması da dikkat çekicidir. Boz Körpeş yaralandığında sihirli ilacı bulmak için üç aylık yolu üç günde aşmaya çalışan bir atı vardır. *"Vefalı at şöyle dedi: Benim dizginimi çekip koy. Buradan üç aylık mesafede zehri temizleyip yarayı sağaltan bir ilaç var, ben üç günde alıp gelirim."* (İnayet, 2013: 72) cümlelerinden anlaşılacağı üzere Boz Körpeş'in atı da en az kaendisi kadar alp sayılır. At, Türklerde kahramanın en yakın silah arkadaşı olarak kabul görür ve bir yardımcı kahraman tipi olarak değerlendirilir. (Aslan, 1995: 24). Kahraman kendisini öldürmek isteyen düşmanların elinden yaralı olarak kurtulup bir ağaç altına gelir ve sevdiğine turgay kuşu ile haber gönderir. Kahramanın haberci kuşu olarak karşımıza çıkan turgay kuşu da olumlu bir karakterdedir. Bu durum mitik dönemdeki yaratılış ve tufan metinlerinde yer alan güvercin ile turgay kuşunun paralel özellikler taşıdığını gösterir (Açа, 1999: 53-57). Boz Körpeş'in yoldaşı olan bu iki yardımcı hayvanı eğittiği düşünülebilir.

Bozi Körpeş (2.2.1.)'te kahraman Boz Körpeş ok ve yay kullanıp karga avlayan bir yiğittir (Açа, 1998: 1472). Bu onun eğitim aldığını gösterir. Ancak destan içerisinde Boz Körpeş'in eğitim aldığına dair başka ayrıntıya yer verilmez.

Her iki çeşitlenmede de kahramanın ve sevgilinin eğitimine dair geniş bir bilgi yer almaz. Ancak kahraman tipinin tasviri ve eylemleri onun silah eğitimi aldığını gösterir. Boz Yiğit ile Sahipcamal Destanı (2.2.1.), Bozi Körpeş (2.2.2.)'ten farklı olarak kahramanın yanında olağanüstü güçlere sahip olan at ve turgay kuşu vardır.

Garip ile Senem Destanı'nda Şah Senem ile Garip dört yaşına bastığında birlikte okula başlarlar. Birlikte okuyup büyürler: *" Şah Senem ile Garip dört yaşına bastığında birlikte okula gitmeye başladılar, birlikte okuyup büyüdüler. Yavaş yavaş birbirlerine gönlü düşüp âşık-mâşuk oldular."* (İnayet, 2004: 206). Birlikte okula gitmeleri kahramanların âşık olmaları için hazırlanan bir zemindir. Bu âşıklık destan metninde olayların başlamasını sağlamak için verilir.

İlmî eğitimin yanında Garip'in silah eğitimi alığı da anlaşılır: Garip, Şah Senem'den ayrıldıktan sonra gönlünü ava çıkmakla avutur. Destanda geçen; *" Garipcan Bağdat'ta solgun gönlüne ava çıkmakla teselli buldu."* (İnayet, 2004: 213) cümlesi kahramanın avcılık ile uğraştığını gösterir. Tüm bu hususlar onun dönemsel şartlar neticesinde ilmî eğitimin yanında silah eğitimi aldığını da düşündürür. Sevgili Zühre'nin ise sadece ilmî eğitiminden bahsedilir.

Kahramanların eğitimleri belli dönemlerde değişiklikler gösterir. Arkaik destan metinlerinde kahramanlar genellikle at binme, ok atma, kılıç kullanma gibi silah eğitimine tabi tutulurken zamanla değişen şartlar neticesinde kahramanlar daha çok ilmî eğitim almışlardır. Ancak Hurilika-Hemracan Destanı'nın her iki çeşitlenmesi; Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da ve Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda Hemracan'ın ilmî yahut hüner eğitimiyle ilgili bilgi bulunmaz. Hemra zihnî becerileri ve ilahî yardımlar doğrultusunda girdiği mücadelelerden kurtulur. Destanın kız kahramanı Hurilika ise bir peri olduğu için ondan insanî bir eğitim alması beklenemez. Bu sebeple destanın her iki çeşitlenmesinde de bu hususa yer verilmez.

Kamerşah ve Şemsi Canan Destanı'nı ile Kızılgülüm Destanı'nda yetişkin bireyler olarak varlık gösteren kahramanların eğitimine dair bilginin kısaltılmış olduğu görülür.

Senuber Destanı'nda, Senuber'in erginlenme sürecini aşmak için atması gereken adımlardan biri de tahsilini tamamlamaktır. Kahraman küçük yaşta okula başlar. Aşk destanlarında bu durum arkaik destanlardan farklı olarak güç ve silah eğitimi yerine ilmî eğitim şekildedir. Ancak Senuber hem ilmî hem askerî eğitim almıştır: "*Şah Senuber dört yaşına girdiğinde babası onu okula vermiş. Şah Senuber yedi yaşına girene kadar bütün ilimleri öğrendikten sonra harp ilimini öğrenmeye başlamış. On yaşına kadar harp ilminde kemale ulaşmış."* (İnayet, 2004: 325). Tüm bu eğitimler Senuber'in olgunluğa eriştiğini ve gurbete atlanması için gerekli şartları yerine getirdiğini gösterir.

Şah Adilhan Destanı'nda Adilhan'ın doğumuna, büyümesine dair bilginin yer almaması ve doğrudan yetişkin bir birey olarak kendini göstermesi, yetiştirilmesi sırasında almış olduğu eğitim hakkında bilgilerin sınırlı kalmasına neden olur. Ancak kahramanın tanıtımında yer alan "*adalette, akıl ferasette ve zenginlikte dünyada yegane idi"* (İnayet, 2013: 58) cümlesi kahramanın ilmî bir eğitim aldığını düşündürür.

Şehzade Behram ve Melike Dilriz Destanı'nda, Melike Dilriz Huban Senem Agıça akıllı ve zeki bir kızdır: "*Öyle akıllı ve zeki idi ki her gün babasını tahtına çıkıp oturup yüzüne nikap çekerek davacıların dava ve şikâyetlerini sorgulardı"* (İnayet, 2013: 151) ifadeleri ile taliplerinin karşısında Arapça, Türkçe, İbranice, Farsça beyitler okuması kahramanın ilmî bir eğitimden geçtiğini hissettir.

Türk destan ve halk hikâyelerinde yoğun olarak kendisini gösteren avcılık destanın erkek kahramanı Behram da karşılık bulur. Behram alp gibi avlanmaya çıkan bir yiğittir: *"Bir gün şehzade avlanmak istedi. Sefer hazırlığı bittikten sonra av kuşlarından atmaca, doğanlarını alıp bir grup delikanlı ile ava çıktı"* (İnayet, 2013: 160). Kahramanın ava çıkması onun at binme ve avlanma eğitimi aldığını gösterir. Aynı zamanda Melike ile beyit yarışına girmesi (İnayet, 2013: 165-166) Behram'ın silah eğitimi yanında ilmî eğitimini de tamamlamış bir kahraman tipi olduğunu gösterir.

Şehade Nizamettin ve Melike Rena Destanı'nda her iki kahramanın da eğitimlerine dair bilgilere ulaşılır. Melike Rena'nın yedi yaşında okula başlaması ve kendisine talip olanların ilim sahibi olmasını istemesi kendisinin de ilmî eğitim aldığını gösteren unsurdur. Bunları destanda geçen *"büyüyüp yedi yaşına girdiği zaman, babası onu okula verdi. Melike gece gündüz çalışıp pek çok bilgiye sahip oldu. Melike Rena çiçek gibi açıp ergenlik çağına geldi. Şehzade, beyzadeler her taraftan elçi gönderdiler, ancak melike kabul etmedi. Melike: Beni almak isteyen insanın çeşitli ilimlerden haberdar olması gerekir. Ben ancak öyle insanı kabul ederim"* (İnayet, 2014: 384) şeklindeki sözlerden anlamak mümkündür.

Destanın ilerleyen bölümlerinde erkek kahraman Şehzade Nizamettin'in aldığı eğitimler de yer alır. Melike, kendisine talip olanları sınayabilecek kadar ilme sahiptir. Bu sebeple kendisine talip olan Şehzade Nizamettin'e çesitli ilimlerden ve Mesnev-i Şerif'ten kırk soru sorar. Bu olay Melike'nin şehzadeye Adem Aleyhisselam'ın yaratılmasını anlatarak Adem Aleyhisselam'ın kırk yıllık yaşantısını sorar. Bu soruya cevaben şehzade şiirle: Allah'ın kudretiyle mağrip ve maşrığa Cebrail'in geldiğini,

yeryüzüne toprak getirdiğini, ondan sonra yağmurun ferman edildiğini, kırk yıl yağmur yağdığını, kırk yıl toprağın yerde beklediğini, o toprağa Cebrail'in nazar eylediğini ve kırk yıl toprağın ıslandığını söyler. Ardından Allah'ın kudretiyle toprağı surete soktuğunu, Cebrail'in gelip gece gündüz surete tefsir eylediğini, cana ferman olup gelip ağladığını, canın tende devran olduğunu anlatır. Arşta meleklere ferman olup Adem'e secde ettiklerini, Allah'ın secde etmeyeni asi kabul ettiğini, Azrail gibi âlimi şeytan eylediğini, ruhun yaratılmadan rızkın geldiğini, o rızıktan Mikail'in sorumlu olduğunu, Azrail'e rızık bitmeden can almayacağını ferman eylediğini söyler. Doğru cevabı verir. Melike duyduğu cevaplar karşısında şehzadeye üstadını sorar. Nizamettin Ahun, yedi yıl Buhara'daki Şemsi Tebrizi Büzürgvar'ın hizmetinde olduğunu belirtir (İnayet, 2014: 398). Böylelikle her iki kahramanın eğitimi epizotuna vakıf olunur.

Tahir ile Zühre Destanı'nda Karahan akrabası Akhan'ın ölümü ile evlat olarak oğlunu sahiplenir. Tahir'i şahlara has şekilde yetiştirmek için sarayına alır. Tahir ile Zühre yedi yaşına geldiğinde Karahan artık ikisinin de aklının yettiğini görür. Ünlü bir müderrisi çağırıp evlatlarının ilim irfan görüp marifet sahibi olmalarını ister. İkisi de ilimde ilerleyip yedi günlük dersi bir günde okurlar. Bir aylık dersi dört günde okurlar (İnayet, 2004: 260). Kahramanların olağanüstü hızlı şekilde büyümesi ve öğrenmesi Türk destanlarının önemli vasıflarındandır. Aynı zamanda kahramanların birlikte büyümeleri ve aynı okula gitmeleri âşık olmalarına olanak sağlar.

Değişen ve gelişen zaman şartlarında kahramanların yalnızca silah yahut sadece ilmî eğitim alması yetersiz görülür. Bu sebeple ideal kahramandan her ikisini birden yapabilmesi beklenir. Bu yeteneklere sahip olamayan kahramanın, sevgilinin babası tarafından beğenilmediği görülür. Karahan da Tahir'e ilmî eğitim yanında ok ve yay kullanmayı öğretmesi yönüyle dikkat çeker. Destanda bu eğitim Tahir'in sapanla oynayan çocukları görmesiyle tetiklenir. Karahan sıradan çocuklar sapanla oynarken soylu kahramanın yay ile oynaması gerektiğini söyleyip eline yay vermesiyle başlar. Tahir verilen dört yayı kırıp sonunda verilen büyük bir yayı kullanmaya başlar. Kış mevsimi gelince oktan sonra çocukların aşık kemiği ile oynadığını gören Tahir bu kez de oynamak için aşık ister. Fakat Karahan onun yine soylu bir insan olduğu düşüncesiyle gümüş aşık ve altın bilye verir (İnayet, 2004: 260). Karahan'ın Tahir'in

âşık oyununda ustalaşmasını istemesi rastgele gerçekleşen bir durum değildir. Türkler arasında çocukların oynadığı millî oyunlardan olan aşık oyununda[13] Karahan'ın özellikle sokaktaki çocuklar aşık kemiği ile oynarken Tahir'e gümüş aşık ve altın bilye vermesi Tahir'in onlardan üstün olduğunu vurgulamak ve yiğitlik vasfını hissettirmek için kurgulanır. Tahir *"aşkından gözü bir şey görmeyip kendisini kaybedene kadar son derece güçlü bir kahramandır"* (Keskin, 2012: 564).

Yusuf-Züleyha Destanı'nda peygambelerin ilim ile donanmış bir halde dünyaya gelmiş olduğu düşünüldüğünde erkek kahraman Yusuf'un düzenli bir tahsil gördüğü hakkında açıklama yoktur. İlahî kaynaklı bu destan metninde açıkça dile getirilen bir eğitimden söz edilmez. Kur'ân'da, "*Rabbin seni seçecek ve sana rüya tabirleri ilmini öğretecek. Hem sana hem Yakup oğullarına nimetini, bundan önce ataların İbrahim ve İshak'a tamamladığı gibi tamamlayacak. Şüphe yok ki Rabbin bilendir, hikmet sahibidir"* (Yûsuf/ 6. ayet)şeklinde geçen ayette Yusuf peygambere rüya tabirleri Hak tarafından verilerek ilim ile donandığı anlaşılır. Aynı zamanda peygamber, babası Yakup peygamberin yanında onun sözlerini dinleyerek kendisini de eğitir. Destanın kız kahramanı Züleyha'nın eğitimine dair ise bir ibare yer almaz.

2.5.Kahramanların Sevgili ile Karşılaşması (Âşık Olması)

Kahramanın âşık olması epizotunda âşık olma motifinin her dört şekline de rastlanır. Bunlar: rüyada âşık olma, aynı evde baynı evde büyüyerek âşık olma, resme bakarak âşık olma, ilk görüşte âşık olmadır. Uygurhalk destanları içerisinde ise; Boz Yiğit Destanı'nın çeşitlenmelerinde kahraman rüyasında gördüğü sevgiliyle aksakallı ihtiyarın yardımı ve yönlendirmesiyle karşılaşır. Boz Körpez Karaköz Ayim Destanı'nın çeşitlenmelerinde, Garip ile Senem Destanı'nda kahraman evlat olarak alındığı evde sevgiliyle karşılaşır ve âşık olur. Tahir ile Zühre Destanı'nda da birlikte büyüyen kahramanların bir kocakarının yönlendirmesiyle âşıklık ortaya çıkar. Hurilika-Hemracan Destanı'nın çeşitlenmelerinden Hurilika ile Hemraca (2.4.1.)'da Hemracan sevgiliyi kırkların huzurunda iken ilk kez görüp âşık olur. Hemra'nın Naklısı (2.4.2.), Kamerşah ve Şemsi Canan, Senuber, Şehzade Nizamettin ve Melike Rena, Yusuf-

---

[13] Aşık oyunu bkz. Elçin, Şükrü, "Türklerde Aşık Oyunu ve Bu Oyunla İlgili Âdetler ve Ananeler", Halk Edebiyatı Araştırmaları II, Ankara, 1988, 398- 404; Roux, J.Paul, " Aşık Kemiği ve Zarlarla Kehanet", Türklerin ve Moğolların Eski Dini, (çev. Aykut Kazancıgil), İşaret Yay.: İstanbul, 71

Züleyha destanlarında ise kahraman rüyada sevgiliyle karşılaşır ve âşık olur. Şehzade Behram ve Melike Dilriz'de kahraman sevgilin resmini görüp âşık olur. Kızılgülüm ve Şah Adilhan Destanı'nda bu epizota dair bilgi yer almaz. Sevgili ile karşılaşma epizotu ayrıntılı halde destanlarda şu şekildedir:

Boz Yiğit Destanı'nın çeşitlenmelerinden; Boz Yiğit ile Sahipcamal Destanı (2.1.1.)'nda Boz Yiğit rüyasında âşık olduğu sevgiliyi bulmak için arkadaşı Kimenle uzun yollar geçip Maymunlar Şehri'ne gelirler. Üç yıl esir kalırlar. Günlerden bir gün altın, gümüş ve diğer erzakları bırakıp gemi yaptırıp kaçmak için Balbun Şehri'ne gelirler. Bir gemi yaptırıp kaçsalar da üç ay sonra Maymunlar Şehri'nin adamları yeniden Boz Yiğit'i ve Kimen'i yakalarlar. Şehrin padişahı Boz Yiğit olur. Bu şekilde üç yıl daha tutsak kalan Boz Yiğit ve Kimen sonunda gemi ile kaçarak kurtulur. Bağdat tüccarlarının olduğu bu gemide Boz Yiğit onlara anne ve babasına selamını götürmelerini söyler. Gemiden ayrılan Boz Yiğit ve Kimen kırk gün daha yol çeker. Mulatiye Şehri'ne gelirler. Şehrin kenarında Yalnız Yiğit'in evinde kalıp bir ay şehirde dolaşırlar. Günlerin birinde Sahipcamal'ın cariyelerinden biri kıza gelip şehirde hiç görülmemiş bir yiğit gördüğünü söyleyince Sahipcamal cariyelerine o yiğide nereli olduğunu sormalarını ve rüyasındaki yiğit ise getirmelerini ister. Kırk kız şehre inip kırk gün Boz Yiğit'i arar. Ancak bir haber alamazlar. Boz Yiğit bir gün rüyasında aksakallı bir ihtiyar görür. İhtiyar, Boz Yiğit'e buradan çıkmamasını, bu şehirde sevdiğine kavuşacağını söyler. Ertesi gün Boz Yiğit ve Kimen sokak sokak kızı ararken tam o vakitlerde Sahipcamal da kırk cariyesi ile onları arar. Akşama kadar Boz Yiğit'i aramalarına rağmen bulamayan Sahipcamal çaresizce sarayına döner. O esnada Boz Yiğit ile Kimen sarayın önünden geçerler. Saraya giren Sahipcamal bir şiir söyler. Boz Yiğit saray dışından onu duyup bir şiirle karşılık verir. Kendini tanıtır. Bu hoş sesi duyan kızlar Boz Yiğit'i saraya davet ederler. Sahipcamal ve Boz Yiğit kucaklaşıp kavuşurlar. Cariyeler onların kavuşmasına sevinir. "Muratlarına erdiler" diye inci, mercan saçarlar (Mehmet, 2013: 289-305).

Bozyiğit (2.1.2.)'te Boz Yiğit rüyada görüp âşık olduğu sevgili için Kimen ile uzun yolları aşıp Maymunlar Şehri'ne gelir. Maymunlar bu iki arkadaşı üç yıl tutsak ederler. Bir gün altınlarını, gümüşlerini bırakan Bozyiğit ve Kimen, Balçin şehrine gemi yaptırıp kaçmak için gelirler. Üç ay geçtikten sonra maymunlar gelip onları yine

yakalarlar. Bozyiğit maymunlar yurdunda üç yıldan fazla tutuklu kaldıktan sonra Kimen ile anlaşıp kaçar ve kurtulur. Bağdat şehrinin tüccarlarına ait bir gemi görürler. Bozyiğit tüccarlardan ayrılırken anne babasına selamını iletir. Kervan Bağdat'a giderken Bozyiğitler kırk gün gurbette yol gidip Multehi şehrine gelirler. Şehrin dışında İbrahim adlı yiğidin evinde kalırlar. Bozyiğitler Multehi şehrine geleli bir ay olur ama onları kimse tanımaz. Bir gün Sahipcamal'in kızlarından biri şehirde bir güzel yüzlü yiğit gördüğünü, yüzünde kıl perdesinin olduğunu anlatır. Bu haberi duyan Sahipcamal kırk kıza o yiğidin sevdiği olup olmadığına bakmalarını, alıp getirmelerini ister. Kızlar Bozyiğit'i kırk gün arar, haber alamazlar. Bozyiğit'de gece uykusunda bir düş görür. Düşünde bir ihtiyar bu şehirden ayrılmamasını, sevdiğine kavuşacağını söyler. Bozyiğit, Kimen'e gördüğü düşü anlatıp sabaha kadar Sahipcamal'ı sokak sokak arar. Sahipcamal da kırk kızıyla saraya döner. Odasında Bozyiğit'in aşkından ağlayıp ağıtlar yakar. Bozyiğit, saray önünde Sahipcamal'ın sözlerini duyar. Dört yıldır onun için yollarda olduğunu, evine alması yüzünü göstermesi gerektiğini söyler. Kızlar bu sözleri işitip Bozyiğit'i alır eve getirirler. Bozyiğit ile Sahipcamal kucaklaşırlar. Bu iki âşığın muradı hasıl olur. Ten tene olup inci mercan saçarlar. Kızlar Bozyiğit'in dostu Kimen'i de izzet ile eve alıp gelirler (Çatık Karadağ, 2009: 14-17).

Boz Yiğit ile Sahipcamal Destanı (2.1.1.)'nda kahraman Balbun şehrine kaçar, Mulatiye şehrine gelir ve yalnız bir yiğidin evinde kalır. Bozyiğit (2.1.2.)'te ise bu isimler değişir. Kahraman Balçin şehrine kaçar, Multehi şehrine gelir ve İbrahim adlı bir yiğidin evinde kalır. Her ikisinde de olaylar birbirine paraleldir. Üç yıl Maymunlar Şehri'nde esir kalma, kaçma, tüccarlarla karşılaşma ve rüyada aksakallının yardımı ortaktır. Boz Yiğit ile Sahipcamal Destanı (2.1.1.)'nda üç yılda sevdiğine kavuşurken Bozyiğit (2.1.2.)'te dört yılda kavuşur. Boz Yiğit'in güzelliği destan metninin girişinde belirtilir. Bozyiğit (2.1.2.)'te cariye, Boz Yiğit'in yüzündeki kıl perdeden bahseder. Bunun yanında kız kahraman Sahipcamal'ın kırk kız cariyesi varken Boz Yiğit'in yanında sadece Kimen'in oluşu dikkat çeker. Epik destan döneminde alp tipinin özelliklerinden olan kırk yiğit yerini kırk kıza bırakmıştır. Kahraman da yiğitliğini göstermek adına mücadelelerine tek başına atılır.

Boz Körpeş-Karaköz Ayim Destanı'nın çeşitlenmelerinden; Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1.)'de Boz Körpeş gezmek için çıktığı yolculukta Yenisu'ya gelir. Burada kendisini tanıtıp gezmek için bu diyara geldiğini söyleyince Suyağıl ondan

kendisine oğul olmasını ister. Bunun üzerine Boz Körpeş bir müddet orada kalmayı kabul eder. Hizmetçiler korusundan tahsis edilen bir eve yerleşir. Bir gün vefalı atmacasını uçurup vefalı atını sulamak için Öğen nehri kenarına gelir. Nehrin suyuna bakıp yurdunu ve eş dostunu düşünürken birden arkasından Karaköz Ayım ile dostlarının geldiklerini fark eder. O sırada Karaköz Ayim, Boz Körpeş'in yanına gelir. Kendisini kayığa bindirip gezdirmesini ister. Boz Körpeş onu kayığa bindirdiği sırada birbirlerine âşık olurlar. bu durum destanda şu şekilde zikredilir: *"Boz Körpeş kayığın ipini çözüp ittikten sonra atlayarak kayığa bindi. Kayık tehlikeli bir şekilde sallandı. Kız korkudan çığlık attı. Boz Körpeş onu teskin ederek: "Korkmayın!" dedi. Onun gözleri Karaköz Ayım'ının ceylanınki gibi güzel gözleriyle buluştu. İki göz arasında çakmak çakılmış gibi ışık parladı. Boz Körpeş'in kalbi pıt pıt atıp bütün vücudunu ateş kaplamış gibi oldu. Nefesi kesilip burun delikleri büyüdü"* (İnayet, 2013: 62).

Bu bakışmadan sonra vücudunu ateş basan Boz Körpeş kendini toparlar. Karaköz Ayım "tamam" diyene kadar gezdirir ve sonra onunla vedalaşarak ayrılır. O günden sonra Karaköz de gece gündüz Boz Körpeş'i düşünür. Onsuz yaşayamayacağını anlar. Aşk ateşine dayanamayarak ah çekip kıvranır. Aşk gamıyla yanan Karaköz Ayım de gecelerini uykusuz geçir. Yemek yemez su içmez. Güçten düşer. Sevdiğine aşkını izhar eder (İnayet, 2013: 62-63).

Bozi Körpeş (2.2.2.)'te çoban baba, taz kılıklı Bozi Körpeş'i eve getirir. Baba, kızına tazın yolda kendisinden yolu kısaltmasını, söğüt dalından at yapıp binmeyi istediğini, evlerinin kulağının ve çerağının olup olmadığını sorduğunu anlatır. Kız yiğidin ihtiyara sorduğu sorulardan hareketle onun çok zeki biri olduğunu anlar. Çay vermek için taz kılıklı Bozi Körpeş'in yanına çıkar ve görüp âşık olur. Âşıklık destanda tek bir cümle ile karşılanır: *"Kız onu görse ki, taz değil, güzelce bir yiğit; kız ona yandı"* (Aça, 1998: 1474).

Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1.)'de kahraman Boz Körpeş evlat olarak alındığı evde Kara Köz Ayım'ın varlığından habersiz iken onunla birden karşılaşır ve birbirlerine âşık olurlar. Kahraman aşk hastalığına yakalanır. Bozi Körpeş (2.2.2.)'te ise kahraman özelliklerini saydığı, hayalindeki kızın varlığından bir hilekâr kocakarı tipi sayesinde haberdar olur. Onu bulmak için yola çıktıktan bir müddet sonra bir çobanın yanında evlat olup işe başladığı zaman sevgili ile karşılaşır. Bozi Körpeş (2.2.2.)'te karşılaştıktan sonra kahramanın aşk hastalığına yakalanmasına dair bir bilgi yer almaz.

Her iki metinde de kahramanların bir aileye evlat olup orada işe başladıkları sırada sevgili ile karşılaştıkları görülür. Bunun yanında Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1.)'de olmayan ancak Bozi Körpeş (2.2.2.)'te dikkat çeken bir diğer unsur kahramanın kılık değiştirme-kimlik gizlemedir. Hayalindeki ideal kızı bulmak için yola çıkan Bozi Körpeş kimliğini gizleyerek taz kılığında bir çobanın yanında işe başlar ve koyunları otlatarak kızın evine kadar ulaşır. Her ikisinde de kahraman sevdiği kıza kendisini bir zaman sonra tanıtır.

Garip ile Senem Destanı'nda Şah Senem ile Garip okulda iken zamanla birbirlerine gönülleri düşer. Âşık mâşuk olurlar. Günlerden bir gün Şah Senem ile Garip buluşmak için anlaşarak ayrılırlar. Anlaşmaya göre; yarın belirledikleri noktaya kim erken gelirse geç gelenden dokuz öpücük ve dokuz gevher alacaktır. Bütün gece uyuyamayan Şah Senem sabah kalkıp anlaştıkları noktaya gider. Bir saat sonra Şah Garip gelir ve Şah Senem'in boynuna sarılır. Dokuz kez öpüp dokuz gevheri verir. Akşam olunca okuldan çıkıp yine anlaşarak eve dönerler. Bu gece de Garip uymadan bekler. Ancak sabaha karşı uyuyakalır. Şah Senem kalkıp anlaştıkları yere gelip bekler. Yine yenilen Garip, Şah Senem'e on sekiz öpücük ile on sekiz gevherini verir. Üzgün şekilde eve döner. Garip'in annesi onun eve üzgün döndüğü görünce Garip'e üzülmemesini, Şah Senem'in ona bağışlandığını söyler. Padişahın, babası ile arasında bu hususta bir ahitnameye mühür bastıklarını, ahdi bozmama konusunda söz verdiklerini anlatır. Bu sözleri duyup ipek ahitnameyi gören Garip sevinçle uykuya dalar. Rüyasında peygamber efendimizin ellerinden kuledeki kırklar sohbetinde aşk şarabı içer.[14] Kırklar, Garip ile Şah Senem'i nişanlarlar (İnayet, 2004: 206-207).

Burada dikkat çeken husus Garip'in gördüğü rüyadır. Rüya genellikle kahraman tipinin sevgiliyi bulmak için maceraya atılmasını sağlayan unsur olarak kendini gösterirken destan metninde sevgili ile karşılaşıldıktan sonra görülür. Bunun yanı sıra rüyalarda genellikle derviş ya da pir elinde aşk badesi içilir. Fakat burada Garip, peygamber efendimizin elinden aşk şarabı içer. Kırklar iki kahramanı birbirine nikâhlar. Bu durum kahramanların ilahî güçlerin desteğini aldığını gösterir.

---

[14] Kırklar için bkz. İnan, Abdülkadir, "Türk Destan ve Masallarında Kırklar Motifi", Makaleler ve İncelemeler I, Ankara, 1987, s. 238-240.

Hurilika-Hemracan Destanı'nın çeşitlenmelerinden; Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da Hemracan girdiği yolda bir müddet ilerleyip heybetli bir kubbeye rast gelir. İçine girer birden gürültülü sesler ile kırklar kubbeye gelir. Hemracan köşeye çekilip onları sessizce dinleyerek oturur. Kırklar başı böyle sessiz sedasız otururlarsa gözlerinin uykuya varacağını o yüzden hemen Hurilika'ya haber verilmesini emreder. Çok zaman geçmeden Hurilika kırklar başının önünde saygıyla eğilir, Kırklar başı, Hurilika periden oturan kırklara kendi elleriyle birer bardak zemzem suyu doldurup vermesini ister. Hurilika hemen bu görevi yerine getirir. Bir sıra gözü kubbe kenarındaki Hemracan'a takılır. O sırada başını kadıran Hemra ile ateşli gözleri kesişir ve gönülleri birbirlerine düşer. Hurilika'nın elindeki altın bardak yere düşer. (İnayet, 2004: 447) . Bu cümleler kahramanların ilk bakışta âşık olduklarını gösterir.

Kırklar başı durumu görüp Hurilika'nın yanına gidip bir insanoğlunun ona gönlünün düştüğünü söyler. İnsan ayağının değmediği buralara geldiğine göre delikanlının cesur ve vefalı olabileceğini dile getirir. İkisine mutluluklar diler ve yalnız bırakıp gider. Hurilika, delikanlıya kim olduğunu ve nereden geldiğini sorar. Hemracan babasının bir bülbüle âşık olduğunu, üç kardeşin bülbülü aramak için yola düştüklerini, ancak bulamadıklarını anlatır. Sonra Hemracan, Hurilika'nın adını ve ahvalini sorunca Hurilika cevap vermek yerine gülerek bir parça ateş halinde göğe yükselir (İnayet, 2004: 447) .

Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda ise Hemracan ağabeylerinin yanına varıp dört yol ayrımında gidip gelmez yola girer. Bir nice yol yürür ve bir ev görür. Hemen tepeye çıkıp üç gün ibadet eder. Üçüncü gece bir düş görür. Bu düşte peygamber efendimizi, Ebubekir Sıddık, Osman, Ömer ve Ali halifeler altın, gümüş tahtlarda meleklerle otururlar. Ardından melekler Züleyha'yı getirirler. Kevser havusundan su içirip Hemra ile nikahlar. Hemra bunun üzerine düşten uyanır, şaşırır. Bakar ki o hatun yanında değildir. Rüyasında gördüğü bu kıza âşık olan Hemra ağlamaya başlar. Tepedeki üç günlük ibadetten sonra onu aramak için yola çıkar (İnayet, 1992: 195).

Hemracan'ın sevgili ile karşılaşması iki çeşitlenmede de olağanüstü mukaddes kişiler huzurunda gerçekleşir. Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da Hemracan sevgiliyi kırkların huzurunda zemzem dağıtır iken görüp âşık olur ve kırklar onlara mutluluk diler. Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda rüyada Peygamber Efendimiz, Hz. Adem Aleyhisselam, Ebubekir Sıddık, Osman, Ömer ve Ali halifeler huzurunda görür.

Peygamber efendimiz Kevser havuzundan su içirip ikisini birbirine nikâhlar. Farklılık arz eden bir diğer husus Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da kahramanın sevgiliye ilk görüşte Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda ise rüyada âşık olmasıdır. Ayrıca sevgililer her iki çeşitlenmede de mukaddes sularla bir arada anılır: Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da zemzem, Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda Kevser suyu söz konusudur. Aynı zamanda Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda âşık olunan kişinin adı Züleyha olarak ifade edilir. Burada Hz. Yusuf kıssasına telmih vardır. Sevgilinin Züleyha kadar güzel olduğu vurgulanır. Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da böyle bir ifadeye gerek duyulmaz. Çünkü Hurilika bir peri olarak zaten olağanüstü bir güzelliğe sahiptir.

Kamerşah ve Şemsi Canan'da; Hüseyin Şah oğlunu mutlu etmek için vezirlere bir has bahçe yaptırır. Kamerşah yapılan has bahçeyi görmek için oraya gidip revakta oturur. Gözü uykuya esir düşer. Düşünde birkaç huri kızının kendi etrafını sardığını fakat içlerinden birinin güneşten daha parlak güzel bir kız olduğunu görür. Kamerşah'ın mübarek elini tutar. Sonra bir aşk şimşeği Kamerşah'ın vücudunu delip kalbine girer. İki genç birbirlerine doyamadan bakışırlar. Birbirlerine gönüllerini ifade ederlerken Şemsi Canan bir şiirler Şaperkut'un kızı olduğunu, Kuh-ı Kaf'taki perilerden biri olduğunu, mekânının Şemsi bostan ve perizat şahı olduğunu söyler. Kamerşah bu menzile kaç günde ulaşacağını sorduğunda Şemsi Canan'dan üç yüz altmış yıllık mesafede olduğunu öğrenir. Bunun üzerine Kamerşah'ta Şah Hüseyin'in oğlu olduğunu ve kavuşmak için canını feda edeceğini söyleyip ardından bu düşten uyanır (İnayet, 2004: 392-393). İdeal kahraman tipi Kamerşah'ı gurbete sürükleyen ve macerasını başlatan olay rüyasında gördüğü sevgiliyi bulma ümididir. Ancak kahramanın en büyük engeli bu destan metninde bir rakip yahut zalim bir baba değil coğrafî uzaklıktır. Kahramanlar birbirlerine ilk bakışta aşık olurlar.

Kızılgülüm Destanı'nda sevgililerin karşılaşması yahut âşık olmasına dair bir bilgi yer almaz. Bülbül, sevgilisi Kızılgül ile gençlik çağlarında tanışır ve birbirlerini severler (İnayet, 2004: 130) Dolayısıyla onu rüyada görmesi, aynı evde büyümesi, aşk hastalığına yakalanması, gurbete çıkması söz konusu edilmez. Bülbül'ün aşk hastalığına düşmesi Kızılgül'ün düşman eline düşmesi ile başlar.

Senuber Destanı'nda; Senuber bir gün has bahçeye gider. Arkadaşları eğlenirken dinlenmek için onların yanından ayrılır. Bahçenin ortasındaki tahta çıkıp yatar. Gözleri uykuya varır. Rüyasında on dört günlük ay gibi güzel kız Gülperizat'ı görüp âşık olur.

Senuber, Gülperizat'ın aslını öğrenmek için sorular sorsa da Gülperizat naz ve cilve eder durur. Senuber onun güzelliğiyle bayılıp yeniden ayılır. Sorularını yineler. Gülperizat bu kez Şehr-i Şebistan'ın padişahı Şah Ferruh'un kızı olduğunu, belirli bir mekânı olmadığını söyleyince Senuber, bir ah çeker. Bu ah oku Gülperizat'ın gönülüne isabet eder. Ardından Gülperizat, Senuber'e gül tutup koklamasını ister. Gülü koklayınca Senuber dile gelir ve karşılıklı söyleşirler. Gülperizat, Senuber'e üç yüz yıllık uzak mesafededir. Gülperizat, Şah Senuber'e çiçek sunup çiçeği koklamasını, kendisini ararsa üç yüz yılda bulacağını söyleyip gözden kaybolur. Senuber şaşkınlıkla uyanır. Gördüklerinin hepsinin rüya olduğunu anlar. Gönlü gam ve elemle dolar (İnayet, 2004: 325-328). Böylelikle Senuber de sevgiliyle rüyada karşılaşıp âşık olan ve aşk hastalığına yakalanan kahramanlar içerisinde yer alır.

Şah Adilhan Destanı'nda ise Adilhan kalenderlere yurdu kırk günlüğüne verdiği sürede karşımıza çıkan*"Padişah Adilhan iki çocuğu ile melikesini alarak saraydan çıkıp şehrin dışındaki bir binaya taşındı"* (İnayet, 2013: 87) cümlesi onun evli ve çocuklu biri olduğunu gösterir. Bu sebeple sevgili ile karşılaşma söz konusu değildir.

Şehzade Behram ve Melike Dilriz Destanı'nda; Şehzade Behram resmini görüp âşık olduğu melike için çıktığı yolda altı gün yol gittikten sonra askerlerinin isyanlarını duyar bunun üzerine askerleri gönderip Rum iline doğru tek başına yol alır (İnayet, 2013: 163). Bu durum Şah Behram'ın sevgili uğrunda vereceği mücadeleleri tek başına vermesi için zemin hazırlamak amacıyla oluşturulur. Çünkü alp bir kahramanın yiğitlerinin onu mücadelelerinde yalnız bırakması söz konusu değildir.

Şehzade, Melike'nin has bahçesine ulaştığında Âşıklar Minaresi'nde asılı duran şehzadelerin başını görüp hayatından umudunu keser. Âşıklık davası ile buraya geldiğini düşünüp minarenin üzerine çıkar. Altın davula gümüş çubukla vurur. Cariye Gülendam delikanlının kim olduğunu öğrenir ve Melike Dilriz'in yanına giderek haber verir. Melike süslenerek tahtına oturur. Şehzade Behram'ı görünce tûti gibi şakıyan melike bir müddet karşılıklı şiir yarışına girer. Behram'ın verdiği cevaplar Melike'nin hoşuna gider ve bu delikanlının harika olduğuna inansa da kendisini yarışta yenebileceğini düşünerek bunu engellemek ister. Melike'nin yüzünü gören bir bilge şair bile olsa onun güzelliğini görüp aklını yitirirdi. Melike de Behram'a yenilmemek için yüzündeki nikabı kaldırır ve Behram bayılarak yarışı kaybeder (İnayet, 2013: 161- 166).

Şehzade Behram sevgiliyi ilk olarak resminde görmüş olsa da asıl karşılaşma uğruna yollar tepip şiir müsabakası için karşısına geldiğinde gerçekleşir. Melike'nin âşıklığı net bir şekilde belirtilmez. O, şehzadeyi beğense de kişiliğini ön planda tutarak şiir mücadelesini kazanma derdindedir. Ayrıca Orhan Şaik Gökyay, Dede Korkut'ta Beyrek'in ve yakışıklılıkları ile ün yapmış bazı delikanlıların yüzlerini nikap ile örtülerinden bahseder (Gökyay, 1973: 408). Onlar yüzlerini kötü ruhlardan korunmak için saklarken Melike bilgelik ününe zarar verecek olan taliplerini etkisiz kılmak için kullanır.

Şehzade Nizamettin ve Melike Rena Destanı'nda; bir gün Melike Rena cariyeleri ile has bahçeye gider. Tatlı hayallerle otururken gözleri uykuya varır. Rüyasında has bahçede cariyeler kızarmış narları toplayıp melikenin eteğine doldururlar. Bahçenin ortasında bulunan havuza bakıp narlarla oynar. Bu esnada gökten bir kara kuş gelip ona saldırır. Melike bundan korkup yerinden fırlar. Eteğindeki narlar havuza düşer. Melike düşen narları toplamak isterken havuza düşer. Cariyeler hemen Melike'yi ve narları havuzdan çıkarır. O anda Melike Rena'nın karşısına yakışıklı bir delikanlı çıkar. Delikanlı ile Renahan ellerini tutuştuğu sırada Melike uyanır. Kalbine ateş düşer, delikanlıya âşık olur. (İnayet, 2014: 384).

Maceranın başlamasına etki eden unsur yine rüyadır. Diğer destanlardan farklı olarak burada düşü gören erkek kahraman değil Melike'dir. Melike gördüğü rüya sonrasında aşk hastalığına yakalanır ve ardından hemen toparlayarak bir takım adımlar atmanın, sevgiliye kavuşmanın yolları arar. İlk başvurduğu kişi Hoca Nesirdin Büzürgvar adlı âlim bir kişidir:

Melike ona derdini anlatınca Hoca rüyada görülen narı kalbe, kara kuşu ululara yorar ve gaipten bir nikah geleceğini haber verir. Ku'an okuyup dualar etmesini tembihler)İnayet, 2005: 386-387). Melike bunları öğrendikten sonra attığı ikinci adım pazara gitmek olur.

Aradan geçen zamanda Nizamettin Şam Şehri'ne gelip ticarete başlar. Melike Rena'da bir gün saraydan uzaklaşıp pazar yerine gezintiye çıkar. Süslenip yanına Gülcemal adlı cariyesini alan Melike Rena, pazar yerinde perdeyi açınca rüyasında gördüğü delikanlıyı fark eder. Arabacıyı durdurup kendisini tanıtır. Rena'nın sözlerini duyan Nizamettin Ahun aklını kaybeder ve kendisini tanıtır. Melike'nin aşkı kalbinde birikir, sevinerek yüzünü açar. Âlem daha da aydınlanır. Melike'nin yüzünü gören

şehzadenin yüreğinde aşk ateşi bin kat daha alevlenir ve bayılır. Melike delikanlıyı sarayına, has bahçesine götürmek istediğini söyleyince Şehzade Nizamettin şehrinin buradan on sekiz günlük mesafede olduğunu yarın döneceğini belirtir. Bunun üzerine Melike Rena, şehzadeye kendisinden başka sevdiği olmadığını, bahçesini ve kızlarını bırakıp gitmeye hazır olduğunu, gece gündüz aşkından ağladığını, gideceği mekânı bilmediği için yol gözlediğini, kavuşmayı dilediğini söyler. (İnayet, 2014: 387-392). Rüyayı gören Melike'dir ancak yollara düşüp sevgilinin diyarına bilmeden gelen Şehzade Nizamettin'dir. Nizamettin ilk görüşte âşık olurken Melike Rena aşkını kalbinde biriktirir.

Tahir ile Zühre Destanı'nda; kocakarıyı kızdırma-zarar verme motifi neticesinde aslında birbirini tanıyan Tahir ile Zühre hayatlarına dair gerçekleri öğrenirler. Kocakarı kişilik genellikle kötü imajla karşımıza çıkarken burada Tahir'in âşık olmasını ve harekete geçmesini sağlayan bir tip olarak varlık gösterir:

Tahir bilye ile oynarken bilyesi ırmak boyunda su almakta olan ninenin su kabını deler. Karahan'ın kendisine verdiği altın bilye ile su kabını delen Tahir laneti başlatır. Dolayısıyla bilyeyi Tahir'e veren Karahan olduğu için destanın yönünü ve Tahir'in kaderini de yine Karahan belirler (Keskin, 2012: 564). Su kabı delinen nine öfkelenerek *"Hey yetim, hakir yetim/Gelip önümde diz çökün"* (İnayet, 2004: 60) sözleriyle yetim Tahir'e kızar. Tahir bu söze inanmasa da nine *"Ey Tahircan, siz Akhan padişahın oğlusunuz, Zühre hanım ise Karahan padişahın kızıdır. İkiniz birbirinize uygunsunuz"* (İnayet, 2004: 261) diyerek gerçekte babasının Akhan ve yavuklusunun Zühre olduğunu söyler. Yaşlı nine hem aşkı başlatması hem de destanın sonunda ölüme sebep olması yönüyle düalist bir fonksiyon üstlenir. Kocakarı tipinin buradaki foksiyonu anlatılarda Tanrı'nın hikmetlerini kendisinde toplayan dev-cadı ile eş değerdir. Çünkü Tanrı'nın başlatan ve bitiren olması niteliklerini Tahir ile Zühre'de bünyesinde barındırır (Keskin, 2012: 265).

Kocakarıdan öğrendiği şeylerden sonra Tahir'de Zühre'ye karşı aşk duygusu peyda olur. Birkaç yıl bu şekilde devam eder. Yavaş yavaş gönüllerindeki sevgi dolup taşar. İkisi arasındaki alamet herkesçe bilinmeye başlar. Müderris durumu anlar. Karahan'a çocukların ilimde ilerleyemediklerini bu yüzden okuma odalarını ayırmak gerektiğini iletir. Karahan beş günde okul içinde yüksek duvarlı iki avlu yaptırıp avlunun bir tarafına Tahir'in diğer tarafına Zühre'nin koyulmasını ve kilitlenmelerini

emreder. Şahın emri üzerine ikisine de ayrı ayrı ders verir. Kırk gün boyunca dersler bu şekilde ilerler. Kırk birinci gün Tahir hastalanır. Sonra onda bir himmet peyda olur ve yirmi kulaç yeri yıkar. Zühre'yi karşısında görür (İnayet, 2004: 260-261).

Türk destan ve halk hikâyelerinde kahramanlar ya rüyalarında ya da birlikte büyürken bir vasıta sebebiyle farkına vardıkları sevgiliye âşık olurlar. Tahir ile Zühre'de kocakarı vasıtasıyla birlikte büyüyen kahramanların gerçekleri öğrenip aşk ateşine düştükleri görülür. Kocakarıya zarar verme üzerine motifler Karacaoğlan'ın Kırım çeşitlenmesinde ve Er Töştük'te görülür (İnayet, 2014: 41). Kahramanın kendinden gizlenen gerçeği belirli vasıtalarla öğrenmesini ise Dede Korkut'ta Kazılık Koca Oğlu Yigenek, Uşun Koca Oğlu Segrek ve Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz'un Çıkardığı Boy'da görmek mümkündür.

Yusuf-Züleyha Destanı'nda dört, beş ve altıncı düş Züleyha'ya aittir. Züleyha bu düşlerden sonra güzelliği ile bilinen Yusuf Aleyhisselam'a sevdalanır: Bir gece düşünde Yusuf Aleyhisselam'ı görür. Bu güzellik karşısında kendinden geçip uyanır. Gönlüne aşk ve muhabbet ateşi düşer. Aradan iki yıl geçer. On bir yaşına girdiğinde ikinci defa düşünde yine Yusuf Aleyhisselam'ın güzelliğini görür, heybetinden korkup uyanır. Bir ah çekip kararsız âşık olur ve feryat figan eder. Bu düşlerin ardından aşk hastalığına yakalanır (Arpacık, 1998: 167-169).

Pek çok destanda olduğu gibi aşk hastalığına yakalanan evladına endişelenip çare bulmaya çalışan anne-baba gibi Züleyha'nın ailesi de çare arar: Anne ve babası, Züleyha'nın bu halini görüp ne olduğunu anlamaz birçok bilgini toplayıp dualar eder. Ancak Züleyha şifa bulamaz. Babası bağlayıp bir eve hapseder. Aradan bir yıl daha geçer. Züleyha on iki yaşını tamamlar ve üçüncü defa aynı düşü görür. Bu kez kim olduğunu, hangi şehirde yaşadığını, kendisini ararken ölmeye razı olduğunu, daima yolunu beklediğini söyler. Yusuf Aleyhisselam cevaben kendisini üzmemesini Mısır şehrinde padişah olacağını birlikte olup muratlarına ereceklerini söyler. Züleyha bir kez daha düşünden uyanınca maşuğunu yanında göremez. Daha fazla divane olur (Arpacık, 1998: 167-169)

Rüyayı gören ve yollara düşen erkek kahraman Yusuf değil Züleyha'dır. Züleyha bu düşleri görürken Yusuf yurdunda değil gurbettedir. Ayrıca Yusuf'un gurbetliği bile isteye sevgili uğruna atılan adımlarla olmamış daha çok kıskançlıklarıyla Yusuf'u ölme

sürüklemek isteyen kardeşleri vasıtasıyla olur. Kahramanların karşılaşması ise aşk hastalığına düşen sevgili Züleyha'nın üçüncü kez gördüğü rüyada gerçekleşir.

2.6.Kahramanların Gurbete Çıkması

Aşk destanlarında kahramanın gurbet yolculuğu genellikle bir rüya üzerine konumlandırılır. Rüya, kahramanın yola çıkmasını ve âşıklığını tetikleyen en önemli unsurdur. Kahraman rüyasında gördüğü veya daha önceden sevip âşık olduğu sevgiliyi kurtarmak adına bir takım mücadelelere atlanır. Bunun yanı sıra kahramanların kendisini yurda bağlayan bir sebep kalmadığında yahutta sürgün edilerek memleketi zorunlu olarak terk ettikleri görülür. Uygur halk destanlarından; Boz Yiğit Destanı çeşitlenmelerinde, Hurilika-Hemracan Destanı çeşitlenmelerinde, Kamerşah ve Şemsi Canan, Senuber kahramanın gurbete çıkmasına ve maceraya atılmasına vesile olan unsur sevgiliyi rüyasında görmesidir. Kahraman sevgiliye ulaşmak için yola çıkar. Boz Körpeş Karaköz Ayim Destanı'nın Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1.) çeşitlenmesinde annesi-babası ölen kahraman yurtta başka tanıdığı kalmadığı için komşu illeri gezmeye yola çıkarken Bozi Körpeş (2.2.2.)'te bir kocakarı tavsiyesi ile eş bulmak için yola çıkar. Garip ile Senem, Şah Adilhan ve Tahir ile Zühre Destanı'nda kahraman, hükümdar tarafından sürgün edilir. Kızılgülüm Destanı'nda kahraman düşman tarafından kaçırılan sevgiliyi kurtarmak için yola çıkar. Şehzade Behram ve Melike Dilriz Destanı'nda kahraman avlanırken sevgilinin resmini görerek âşık olur, onu bulmak için harekete geçer. Şehzade Nizamettin ve Melike Rena Destanı'nda kahraman ticaret için gurbete çıkar. Yusuf-Züleyha Destanı'nda kahramanın hain kardeşlerinin hilekâr oyunları etkilidir. İdeal kahramanların gurbete çıkışları destanlarda şu şekilde görülür:

Boz Yiğit Destanı'nın, Boz Yiğit ile Sahipcamal Destanı (2.1.1.) çeşitlenmesinde Boz Yiğit on yedi yaşına bastığında bir gün rüyasında çok güzel bir kız görür. Yanında ellerinde bülbül ve dudu kuşları tutan kızlar vardır. İçlerindeki peri kızı Boz Yiğit'i görüp bir yıldır kendisini beklediğini söyler. Boz Yiğit ona biraz sabretmesini, zamanı gelince her şeyin olacağını tembihlediği sırada birden uyanır. Rüyasında gördüğü kızın yanında olmadığını gören Boz Yiğit bir yıl boyunca o kızın derdinden sararır. Anne babası sorsa da bir şey söylemez. İkinci yıl on sekiz yaşına giren Boz Yiğit yine bir rüya görür. Rüyasında aynı kız çoktandır beklediğini, ne bir mektup ne de bir sözün

gelmediğini, en fazla üç yıl bekleyeceğini söyler. Boz Yiğit yurdunu, neslini, adını sorduğu güzelden Rum şehrinde olduğunu öğrenir. Uyanıp baktığında sevdiği yine yanında yoktur. Dostu Kimen'e içini döker. Kızı aramaya niyetlendiğini söyleyip Kimen'den, kendisine yol göstermesini diler. Kimen dostu için üzülüp onunla birlikte aramaya koylmaya karar verir. Boz Yiğit yanına iki hizmetçi alır. İki deveye altın, gümüş ve erzak yükler. Kimseye bir şey demeden Allah'tan medet dileyip batıya doğru yürümeye başlar (Mehmet, 2011:279-289).

İkinci çeşitlenme Bozyiğit (2.1.2.)'te; Boz Yiğit on yedi yaşına girdiği gece uykusunda bir düş görür. Düşünde bir güzel yüzlü kızla karşılaşır. Kız, Bozyiğit'e kendisini bulmak istiyorsa derya geçip dağ aşması gerektiğini söyler. Bozyiğit uyanır, etrafında kızı göremez. Yüzü safran gibi sararır. Anası, atası bunun derdini sorduğunda da Bozyiğit hiçbirine söylemez. On sekiz yaşına girdiğinde yine önceki kızı düşünde görür. Kız bir yıldır beklediğini, ne haberinin ne kendinin gelmediğini, mektubunun da sözünün de olmadığını söyler. Bozyiğit yurdunun neresi olduğunu, nerede bulabileceğini sorar. Sahipcamal, Boz Yiğit'e ata binmesini, rüyada birleştiren Allah'ın onları kavuşturacağını söylediği sırada Bozyiğit uyanır ve yine kızı göremez. Bozyiğit'te takat kalmaz, yemek yemez su içmez. Dostu Kimen'e rüyasında bir güzel görüp onu bulmak için sefere çıkma niyetini dillendirir. Kimen onunla geleceğini söyleyince iki deveye ekmek, altın, gümüş yükletip kimseye söylemeden Allah'a tevekkül edip şehrin kapısından yola çıkarlar (Çatık Karadağ, 2006: 8-14).

Rüyalar, kahramanların maceraya başlaması için gerekli olan eylemlerden biridir. Rüyada âşık olma ise bu eylemi devamlı kılan motiftir. Umay Günay rüyada âşık olma motifini 'Asıl Tip Rüyalar' içerisine dahil etmiştir (Umayi 1984: 153-173). Boz Yiğit destanı çeşitlenmelerinde de kahramanın rüyada âşık olduğu görülür. Boz Yiğit ilk rüyasının ardından aşk hastalığına tutulur. İkinci rüyasında ise Boz Yiğit ile Sahipcamal Destanı (2.1.1.)'nda Sahipcamal ona Rum şehrinde olduğunu söyler ve üç yıl mühlet verir. Bozyiğit (2.1.2.)'te sevgili Bozyiğit'e ata atlanmasını Allah'ın kavuşturacağını söyler. Ancak bulunduğu yurdu belirtmez ve bir süre koymaz. Her iki çeşitlenmede de kahraman tipi aşk hastalığına yakalanır ve ikinci rüyadan sonra sevdiği kızın kendisini aramasını istemesi üzerine yakın arkadaşı Kimen ile yola koyulur.

Boz Körpeş-Karaköz Ayim Destanı'nın çeşitlenmelerinden; Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1.)'de, Boz Körpeş anne ve babasının sonsuzluğa gitmesi ile yalnız

kalır. Arkadaşlarından başka kimsesi kalmayınca başka yurtlara gidip dolaşıp gelmeye niyetlenir. Günlerin birinde dostları, arkadaşları ve yurduyla vedalaşarak yola koyulur. Uzun uzun yürür. İnsan ayağı değmemiş çöller aşar (İnayet, 2013: 59).

Bir diğer çeşitlenme Bozi Körpeş (2.2.2.)'te bir gün kar yağar. Bozi Körpeş karga avlayıp civardaki nineye karga gibi bembeyaz, iki yüzü kızıl kan gibi kırmızı olan bir kız almak istediğini söyler. Nine ona tarif ettiği kızın nerede olduğunu anlatır. Bunu duyan Bozi Körpeş otuz dokuz dostunun yanına gidip sevdiği kızı almaya gitmeyi teklif eder. Ama dostları kendisine değil puluna dost olduğunu söyler. Bozi Körpeş'in tek dostu kalır. O da gitmezse yanında yalnız gitmeyi göze alır. O dostunun yanına giderek sevdiği kızı almaya gitmeyi teklif eder. Dostu parasına değil, yanına dost olduğunu söyler. Böylelikle ikisi kızı aramak için yurttan ayrılıp yola koyulur (Açа, 1998: 1472).

Her iki çeşitlenmede de Boz Körpeş kendi isteği ile yurttan uzaklaşır. Ancak amaç farklıdır. Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1.)'de kahraman memleketinde kimsesi kalmadığı için komşu illeri gezmek ister ve yollara düşer. Yanında yalnızca vefalı atı ve vefalı turgayı vardır. Bozi Körpeş (2.2.2.)'te ise evlenme niyetinde olan kahraman bir hilekâr kocakarının tavsiyesi üzerine haberdar olduğu kızı bulmak için yola çıkar. Ayrıca kahramanın, Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1.)'den farklı olarak epik destanların kahramanları gibi kırk dostu vardır fakat yola bir arkadaşı ile çıkar. Yiğitlerinin tamamının onunla yola çıkmaması Boz Körpeş'in tam anlamıyla savaşçı bir alp tipinde olmadığını düşündürür. Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1.)'e oranla Bozi Körpeş (2.2.2.)'te kahramanın gurbete çıkması ayrıntılı şekilde verilir.

Garip ile Senem Destanı'nda; Garip bir sabah uyanıp Şah Senem ile buluşacakları yere giderek orada sevgilinin gelmesini bekler. Senem ise sabah okula gitmek için hazırlanırken annesi Sultan Ayim padişah ile konuştuklarını işitir. Sultan Ayim artık kızlarının büluğ olduğunu ve okula gitmemesini söylediğinde padişah bunu uygun bulur. Yıllar önce verdiği sözü hatırlayarak Garip ile kızını evlendirmek gerektiğini söyler. Ancak Sultan Ayım yetim bir çocuğa şah kızı vermenin uygun olmadığını belirtip ahti yırtıp atmaktan bahsederi padişahı da bu işten soğutur (İnayet, 2004: 207).

Sevgililerin kavuşmalarının engellenmesi, verilen sözden dönülerek Senem'in, Tahir'den uzaklaştırılmasının sebebi sosyal statü farkıdır. Garip'in babasının ölmesi sonucu yetim kalması Şah Senem'in anne ve babasının onu küçük görmesine neden olur ve verdikleri sözden dönerler. Dolayısıyla şah, sevgilileri ayırmak istemesi sebebiyle

düşman baba tipinde varlık gösterir. Türk edebiyatında benzer bir durumu Kerem ile Aslı hikâyesinde görmek mümkündür (Duymaz, 1992: 276-277).

Şah Senem anne ve babasından bu sözleri işitince yüreği gamla dolar. Dadı Ana'ya Garip ile ilgili olanı biteni anlatıp ağlar. Hocasının duasını almak bahanesiyle Dadı Ana ile beraber okul yoluna koyulur. Garip'i perişan halde bulur. Hocasına bin dirhem veren Şah Senem, Garip ile görüşmek için izin alır. Buluşma yerine gelememesinin sebebini ve olan biteni anlatınca Garip şaşırır. Şah Senem'e üzülmemesini, babaları arasında bir ahit olduğunu söyler. Bu belgeyi gören Şah Senem sevinerek belgeyi alıp eve gelir ve babasına verir. Ancak Sultan Ayım bunun imkânsız olduğunu söyleyip ahitnameyi yırtar, yakar. Padişaha, Garip ile annesini sürgün göndererek ondan kurtulmak gerektiğini söyler. Bunun üzerine Şah Abbashan zaptiyelerine emir verir. Ertesi güne kalmadan Garip, kız kardeşi ve annesi Bağdat'a cellatlar eşliğinde sürgün edilir. Garip'in sürgün edileceğini duyan Şah Senem cellatbaşına bin dirhem verip son kez görmek için Garip'i revakının yanından geçirmelerini ister. Dualar ile Garip'e veda eder (İnayet, 2004: 207-213).

Aynı memlekette olan sevgililerden Garip, hain anne tipinin etkisiyle padişah tarafından sürgün edilir ve sevgililerin arasına coğrafî uzaklık engeli girmiş olur. Bu sürgünde kahraman Garip'in sevgiliden ayrılmamak için verdiği bir mücadele söz konusu değildir. Gurbet yolculuğu Garip'in olgunlaşarak yeniden sevgiliye ulaşması için verilen bir kurgudur. Ayrılık, kahramanın bir takım engelleri aşmasına ve kendisini kanıtlamasına olanak sağlar. Dolayısıyla Garip'in erginleşmesini tamamlamak için çıkacağı gurbet yolculuğuna karşı bir duruş sergilememesi tabii karşılanmalıdır.

Hurilika-Hemracan Destanı'nın çeşitlenmelerinden Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da padişah bir gün düşünde gördüğü bir bülbüle âşık olur. Bu sembolik aşk destanda şu şekilde verilir: *"Çin-Maçin ülkesinin Hüsrev adlı padişahı günlerin birinde şöyle bir düş gördü, düşünde böyle bir iş gördü: onun eline bir bülbülün konup sevinçle şakıyormuş. Padişah uyansa elinde hiçbir şey yokmuş. Bu olaydan sonra onun kalbi bülbülün aşkıyla yandı"* (İnayet, 2004: 445). Padişah hemen oğullarını çağırıp durumu anlatır. Mühlet vererek üç ay içinde bülbülü bulmalarını ister. Üç kardeşte bülbülü bulup babasının takdirini kazanmak için hazırlanıp sefere çıkar. Askerşah ile Nurdunşah, Hemracan'a duyurmadan gizli bir şekilde yola çıkarlar (İnayet, 2004: 445). Destanda geçen: *"Askerşah ile Nurdunşah küçük kardeşi Hemracan'ı kıskanarak ona*

duyurmadan gizlice yola koyulurlar. Elkıssa: Hemracan durumu öğrendikten sonra, o da baba hizmeti için canını feda etmek istedi. On gün sonra yola koyulup üç yol ağzında kardeşlerine yetişti" (İnayet, 2004: 445) cümleleri ağabeylerinin kahramanı neden beklemediklerini açıklar niteliktedir. Kahraman buna rağmen yola koyulup babasının âşık olduğu bülbülü bulmak ister. Burada kahramanın âşıklığı yerine şah babanın âşıklığı bahis konusudur.

Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda bir gün Hemra'nın babası rüyasında bir bülbül görür ve ona âşık olur. Âşıklık; *"Bir gün Hemra'nın babası rüya gördü. Gördüğü rüyada bir bağa girdi. Bahçede gezmeye başladığında güller arasından bir kuş çıkıp kahkahayla gülmüş. Güldükten sonra bu kuş havaya uçmuş. (...) bahçeden dönüp çıkmış ve gülen kuş aklına gelmiş. Bu kuş güldüğü zaman padişahın bağrından çıkan ateş kuşa yapışmış, kuşun ateşi de padişaha yapışmış."* (İnayet, 1992: 190) şeklindeki cümlelerle ifade edilir. Bu âşıklık kahramanın gurbete çıkma zeminin oluşturmak için hazırlanan bir kurgudur.

Aradan beş- altı yıl geçer. Padişah bu kuşun hasretinden ağlar durur. Bir nice gün sonra üç büyük oğlu bu görevi yapmak için yola çıkarlar. Beş altı gün geçince küçük oğlan Hemracan babasına ağabeylerinin bu işi tamamlayamayacağını, kendisinin de onlarla gitmek istediğini, bunu başaracağını belirtir. Padişah başta rıza göstermese de Hemra'nın ısrarlarına dayanamaz. Ağabeylerinin ardına salar. *"Ey oğlum Hemracan, sözlerine memnun oldum. (Ancak) sen küçüksün. Ağabeylerin güçlü ve iyi insanlar değiller. Senin ağabeylerinle olmandan endişeleniyorum"* (İnayet, 1992: 191) sözleri kahramanın ağabeyleri tarafından saf dışı tutulmak istediğinin göstergesidir. Gurbete çıkan Hemracan bir nice gün yol gidip ağabeylerinin yanına varır ve bir dört yol ağzına gelirler.

Hurilika ile Hemracan (2.4.1.) ve Hemra'nın Naklısı (2.4.2.) olayların ilerleyişi yönünden birbirine paraleldir. Her iki kahraman tipinin babası da rüyasında gördüğü kuşa hayran olur ve onu bulup getirmelerini söyler. Rüya, daha öncede belirtildiği üzere Türk destan ve halk hikâyelerinde kahramanı maceraya sürükleyen esas unsurlardan biridir. Rüyada âşık olma burada kahraman tarafından değil kahramanın babası tarafından gerçekleştirilen bir eylemdir. Dolayısıyla âşık olunan bülbülü bulma görevi kahraman ve kardeşlerine düşer. Böylelikle kahraman kendi âşıklığı için olmasa da sevgili olarak kabul edilen bülbülü bulmak için yurdundan ayrılıp yola düşer. Ancak bu

yola çıkış kahramanın sevgilisine kavuşması için bir vesiledir. Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da şah, çocuklarına kuşu bulmaları için üç aylık bir süre tanır. Kahraman her ikisinde de ağabeylerinin kıskançlığı sebebiyle gurbete geç çıkar. Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da üç kardeş üç yol ağzına, Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda dört kardeş dört yol ağzına gelir.

Kamerşah ve Şemsi Canan Destanı'nda; Hüseyin Şah oğlu Kamerşah'ı mutlu etmek için bir has bahçe yaptırır. Kamerşah yapılan has bahçeyi görmek için oraya gidip revakta oturur. Gözü uykuya esir düşer. Düşünde güneşten daha parlak ışıklı güzellikteki bir kız Kamerşah'ın mübarek elini tutar. İki genç birbirlerine âşık olurlar (İnayet, 2004: 392). Kahramanın rüyada âşık olması pek çok destan ve halk hikâyesinde karşımıza çıkan bir motiftir. Orhan Şaik Gökyay kahramanın rüyada âşık olmasını onun harekete geçmesini sağlayan unsur olarak kabul eder (Gökyay, 1982: 200).

Kamerşah da rüyada sevgiliye menzilinin neresi olduğunu sorarak bu gurbet yolculuğunun istikametini belirlemeye çalışır. Fakat bu soru karşılığında Şemsi Canan; *"Sabredersen şirin şerbeti içersin/ Üç yüz altmış yıllık yolu geçersin/ Bilmek istersen oradadır mekanım"* (İnayet, 2004: 393) sözleriyle Kamerşah daha gurbete çıkmadan coğrafî farklılıktan kaynaklı ilk engeli karşısına koyar. Kamerşah yine de sevgilisine kavuşmak için canını feda edeceğini belirtip düşünden uyanır. Karşısında sevgiliyi göremeyince aşk hastalığına düşer. *"Aşk derdiyle gece gündüz acı çekti, ağlayıp gözleri yoruldu, yemek içmekten kaldı, çığlıkları cihanı sarstı"* (İnayet, 2004: 393).

Şah Hüseyin vezir ve ulemalardan oğlunun bir periye gönül verdiğini, kızın yaşadığı menzilin uzak yerde olduğunu öğrenir, çareler arar. Ama Kamerşah bunları uygun görmez. Sonunda çaresiz kalan şah oğluna sevgilisini araması için izin verir. Kamerşah anne ve babasının hayır duasını alır. Ancak annesi yolun tehlikeli olduğunu belirtip bu yoldan dönmesini ister. Kamerşah buna razı olmaz. Ertesi sabah Şemsi Canan'a kavuşma ümidiyle Şehr-i İsfahan halkıyla vedalaşıp üç yüz yıllık yola koyulur (İnayet, 2004: 393-395). Böylelikle ideal kahraman tipi Kamerşah rüyada âşık olduğu sevgiliyi bulmak, coğrafî engelleri aşmak için annesine dahi karşı koyarak yurdundan ayrılır.

Kızılgülüm Destanı'nda Bülbül'ü, Kızılgül'ünden İsa adlı Lopnur'da yaşayan bir zorba ayırır. Destanda zikredilen; "*Bülbül aydan daha parlak, güneşten daha nurlu, sedeften daha berrak, gönlü hassas sevgilisi Kızılgül'den ayrıldı, kanatları kırıldı. Kara*

batur suratlı vahşi kurtlar pis ellerini uzatıp sevgilisi Bülbül'ü kan ağlatıp Kızılgül'ü koparıp kaçtılar", " Sevgilimden ayırdı/ İsa adlı baş olup/ kaldım hasret içinde/ yüreğime kan dolup" (İnayet, 2004: 130-132) sözleri bu ayrılığın kim tarafından ve nasıl gerçekleştiğini ifade eder. Bülbül bu olaydan sonra vahşi tabiatlı askerleri lanetleyip sevgilinin peşine yollara düşer.

Bülbülün yola çıkma sebebi sevgilinin düşman tarafından kaçırılmasındandır. Sevgiliden ayrı kalan Bülbül tipik bir âşık olarak önce yemekten içmekten kesilir. Yollara baka baka gözleri görmez olur, kahraman burada tipik bir âşık fonksiyonundadır. Ardından sevgiliyi rakip elinden kurtarmak için yola çıkar.

Senuber Destanı'nda Şah Hurşit oğluna kırk arkadaş verir. Senuber bir gün has bahçede arkadaşlarıyla gezerken gözü uykuya dalar. Rüyasında Şehr-i Şebistan'ın padişahı Şah Ferruh'un kızı Gülperizat'ı görüp ona âşık olur. Perizatın mekânının üç yüz yıllık bir mesafede olduğunu ve onun periler şahının kızı olduğunu Gülperizat'ın *" Perizattır aslım, yoktur nişanım/ Eğer açıklarsam gizli sırrımı/ Üç yüz yıllık yoldur benim mekânım/ Bil ki Şehr-i Şebistandan olurum"* (İnayet, 2004: 327) sözlerinden öğrenen Senuber babasının huzuruna çıkar. Ulema ve beylerin karşısında olanları anlatır. Ulema, şaha dünyanın dört bir yanına adamlarını gönderip nerede güzel kız varsa bulup getirmelerini başka da bir çare olmadığını söyler. Ancak Senuber yanına bir adam isteyerek son nefesine kadar Gülperizat'ı arayacağını belirtir. Çaresiz kalan padişah oğluna izin verir. Senuber başta Ziver olmak üzere beş yüz yiğitle birlikte yola koyulur. Yolda bu aşk ateşine kendisinin düştüğünü birkaç kez belirtip yiğitlere kendilerinden razı olduğunu ve geri dönmelerini söyler. Ancak yiğitler buna razı olmayıp bağlılıklarını gösterirler. Bu bağlılık karşısında Senuber onlara dua edip babası ile vedalaşır. Yiğitleriyle beraber yola devam eder (İnayet, 2004: 329-333).

Senuber'in gurbete çıkmasında dikkati çeken iki unsur vardır: İlki rüyada âşık olma motifidir. Rüya motifi hareket ve başlangıç noktasıdır (Günay, 1986: 110). Kahramanı maceraya iten şey rüyasıdır ve maceranın başlamasını tetikleyen rüyadan sonra aşk hastalığına düşen kahraman ilk engel ile karşılaşır: Evladını ıztıraptan kurtarmak isteyen babası çareler arar. Senuber'i yolundan döndürmek için; *"Ey evlat insanın rüyasında gördüğü şeye erişmesi mümkün değildir. Vezirlerin dediği gibi her tarafa adam gönderip aratıp nerede güzel kız varsa gerek paşazade olsun, gerekse vezirzade olsun onu getirip vereyim, rüyanda gördüğün perizattan vazgeç"* (İnayet,

2004: 330) diyerek ilk engelini koyar. Ancak kahraman arasında üç yıllık coğrafî farklılık bulunan sevgiliye kavuşmak için her türlü sıkıntı ve cefayı göze alarak ana babası ile vedalaşıp yiğitleri ile yola koyulur. J.Campbell'in, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* adlı çalışmasında dediği gibi "*macera her zaman ve her yerde bilinenin örtüsünün ötesinde bilinmeyene bir geçittir; sınırda bekleyen güçler tehlikelidir; onlarla iş yapmak risklidir; yine de usta ve cesaretli biri karşısında tehlike silinir*" (2015: 80). Senuber de rüyanın etkisi ile bilinmeyene doğru bir yolculuğa adım atar. Sevgili uğruna çıktığı yolda karşısına çıkacak engelleri ustalıkla ve cesaretiyle yenebileceğine inanır. Senuber'i gurbete çıkma fikrinden alıkoyamayacağını anlayan babası da izin verir ve macera böylece başlar. Kahramanın gurbete çıkmasını engellemek amacıyla söylenen bu teklifleri Türk halk hikâyelerinde de görmek mümkündür. Babasının; Şah İsmail'e, Kerem'e, Hurşit Bey'e, Kasım Şah'ın Seyfülmük'e, Acem Kralı Muhammed bin Sebaik'in Seyfülmülük'e vb. şekilde davrandığı görülür (Köse, 1997: 87-88).

Senuber'in yanında kırk arkadaşının bulunması ideal kahramanın alplık vasfının göstergesidir. Türk destan ve halk hikâyelerinde genellikle kız yahut erkek kahramanın yanında kırkar kişilik yardımcılar yer alır. Manas'ın (İnan, 1992: 8) ve Köroğlu'nun kırk yiğidi (Boratav, 1984: 76), Dede Korkut'ta, Bamsı Beyrek ve Banu Çiçek'in kırkar kişiden oluşan yardımcıları vardır (Ergin, 1997: 116-153). Bu husus Senuber'in kırk arkadaşı ile paraleldir.

Şah Adilahn Destanı'nda günlerin birinde uzun yollar aşarak yedi kalender Yemen'e gelir. Dünyadaki en cömert insanın Yemen padişahı Adilhan olduğu hususunda konuşurlar. Sabah padişahın sarayına gidip Hak hürmeti için bir taleplerinin daha olduğunu söylerler. Padişah, Hak yolunda canını feda edeceğini, neyini isterlerse vereceğini belirtir. Kalenderler ona hazineye tamah etmediklerini belirtip ondan Yemen şehrinin padişahlığını hazineyle beraber vermesini isterler. Adilhan, Allah adını zikreden bu kalenderlerin taleplerini kabul edip kırk günlüğüne padişahlığını verir. Eşini ve iki çocuğunu alıp şehrin dışına taşınır. Böylece Yemen'e kalenderlerden biri şah altısı vezir olur. Hâkimiyeti ele alan kalenderler her gün esrar içip kötülük yapmaya başlarlar. Hazineyi harcayıp halkı yanlarına çekerler. Vezirlere tabak tabak altın verip onları memnun eder. Sonunda kırk gün dolar. Adilhan has bahçesinde ziyafet verip kırk günlüğüne verdiği padişahlığını geri ister. Ancak kalender ve ulema onu umursamayıp Allah'ın verdiği sultanlığı başkasına teslim ederek o tahtı hak etmediğini söyleyip

kalenderlerin baş olmasını dilerler. Bunun üzerine kalender şah artık tahtı tamamen ele geçirip Adilhan'ı, eşini ve çocuklarını idam etme kararı alır. Haberi alan Adilhan bu durumu eşi Melike Gülçehre ile danışıp yolculuğa hazırlanır. Gece uyumayıp yük hayvanlarını yükletirler. Şafak sökmeden şehirden giderler. Şehirden çıkıp arkasına bakan Adilhan gözlerinden yaş akıtır. Eşi ve iki oğlu ile Allah'a tevekkül ederek oradan ayrılır (İnayet, 2013: 87- 89).

Kalender'in *"Onun kellesini almadan bizim kellemiz tehlikeden kurtulmaz. Onun için hemen dört tane darağacı hazırlansın, yarın onu çocuklarıyla birlikte cehenneme yollayalım"* (İnayet, 2013: 91) sözleriyle Şah Adilhan'a haksız yere ölüm hükmü vermesi kahramanın canını kurtarmak için gurbete çıkmasına ve maceraya başlamasına neden olur. Kalenderler hem kahramanın tahtını ele gerçirmeleri hem de onu öldürmek istemeleriyle düşman tipinin fonksiyonlarını üstlenirler. Burada kahraman Adil Şah'ın Allah'a olan sevgisi ve verilen cefalar karşısındaki sabrı sınanır. Şah Adilhan bu durumun Hak'tan gelmiş olduğu bilinciyle kabullenip yola revan olur.

Şehzade Behram ve Melike Dilriz Destanı'nda, Melike'nin güzelliğini duyan padişah ve şehzadeler onun aşkıyla cefa çekip babası Şah Adil'e kızını kendilerine vermesi için yetmiş şehirden elçiler gönderir. Melike ise elçilere bir şart sunar. Şarta göre bir yer hazırlanacaktır. Minare üzerine bir çift davul ve bir çift gümüş çubuk koyulacaktır. Etrafı çeşitli meyve ve çiçeklerle süslü has bahçe olacaktır. Kim kendisine âşıksa minarenin üzerine çıkıp gümüş çubuklarla altın davulu çalacaktır. Bu sesi duyduktan sonra melike yüzünü örtüp meydanda tahta oturacaktır. Kendisine âşık olan talibi gelip beyit yarışına girecektir. Eğer bu şiir yarışında talip kazanabilirse melike o kişi ile evlenmeyi kabul edecektir. Eğer yarışamazsa başı bedeninden ayrılıp âşıklar minaresine asılacaktır. Elçiler şartları duyup ülkelerine döner, şahlara ve şehzadelere duyduklarını iletirler. Vezir Emlak bu sırada melikenin istediği has bahçeyi hazırlatır. Melike Dilriz Huban Senem Ağıça süslenerek "Bağ-ı İrem" adlı has bahçeye gidip oturur. Ancak âşık olduğunu söyleyen pek çok bey ve şehzade sunulan ağır şartlar yüzünden korkup kaçar. Bunun yanında dört yüz seksen altı şehzade de Melike ile şiirde yarışsa da başarılı olamadıkları için başlarından olurlar. Bu haber tüm dünyaya yayılır (İnayet, 2013: 151-156).

Mehmet Açа bu konuda kahramanların evlenmeden önce alacakları kişiyi ikna etmek için arkaik destanlarda yiğitlik üzerine çetin mücadeleler verdiklerini ancak

değişen zaman ve sosyal şartlarla alp kişilikten âşık kişiliğe kaydıklarını ve yiğitlik yerine ilmî yarışmalarda mücadeleler verdiklerini belirtir (Açа, 2000: 11-12). Sevgili ne kadar zor elde edilirse kurulacak yuva o kadar sağlam olur. Mücadele sırasında sadece kahramanın değil sevgilinin de yiğitliği ve aklı ispatlanır (Kara Düzgün, 2014: 184). Alpamış Destanı'nda kahramanın beşik kertmesi olan Barçın'ı almak için talipleri ile, Dede Korkut'ta Beyrek beşik kertmesi olan Banu Çiçek ile, Kan Turalı üç canavar ile mücadele eder. Destanda da melike kendisini alacak soylu erkeklerden şartları sağlamasını ve aklını kullanıp yarışı kazanmasını bekler.

Kahraman Behram'ın sevgiliye kavuşmasında yönlendirici fonksiyondaki Kubeys adında yaşlı bir adam etkili olur. Kubeys Dede destanda "*Rum şehrinde Kubeys isimli bir dede var idi. Yaşı yetmişi geçmişti. O, Melike'nin tarifini duyunca gıyabında âşık olur.*" (İnayet, 2013: 156) sözleriyle tanıtılır. Melike'ye talip olup beyit okumak için sarayın önündeki minareye vardığında Melike onun şiirdeki başarısından görünüşü yaşlı olsada gönlünün genç olduğunu anlayıp ondan bir an evvel kurtulmak ister. Cellatları çağırır. Ancak son anda acıyıp affeder. Yedi ay sonra Dede rüyasında Melike'yi görür ve yine minare yanına gelir. Melike bu kez bir tahtaya resmini çizerek dedeye verir, gönlünü bununla eğlendirmesini diler. Bir gün şehzade Behram ava çıkar. Önünden geçen geyiği takip ederken mağaradan bir ses geldiğini anlar. İçeriye baktığında bir dedenin resme bakarak ağlayıp Rabbinden Melike'yi dilediğini görür. Yanına gidip resme bakan Behram da o melikeye âşık olur. Aşkından gözüne uyku, karnına lokma girmez. Babasından rıza alan şehzade bir müddet sonra yanına beş yüz deveye değerli taş ve değerli kumaşlar hazırlatıp bin beş yüz yiğit ve yüz gemi ile yola çıkar (İnayet, 2013: 157-163).

Behram avlanmak üzere çıktığı yolculukta bir geyiğin peşine takılır. Geyik bir dağın eteğine gelince gözden kaybolması ile dikkat çeker. Sevgiliye ulaşmak için kullanılan unsurlardan biri olan yardımcı geyik Hak tarafından gönderilen bir elçi mahiyetinde kahramanı mağaraya ulaştırdığında görevini tamamlar. Ayrıca Göroğlu Destanı'nda Danıyar'ın Ezim Köz Ayım'ın resmini görüp âşık olması gibi bir âşıklık söz konusudur. Türk destan ve halk hikâyelerinde âşık olma motifi dört şekilde görülür. Bunlar: bâde içerek, aynı evde büyüyen kahramanların kardeş olmadıklarını öğrenince, resme bakarak ve ilk görüşte gerçekleşir. Kahraman Behram sevgilinin resmini görerek âşık olur ve aşk hastalığına yakalanır. Babasına durumu anlatarak sevgilinin diyarına

gitmeye karar verir. Kahramanın gurbete çıkma macerasında yaşlı adam, geyik ve sevgilinin resmini görmesi etkilidir.

Şehzade Nizamettin ve Melike Rena Destanı'nda kahraman Nizamettin ticaret için şehrinden ayrılıp gurbete çıkar. Ancak bu gurbet sevgiliye kavuşmak için bilinçli yapılan bir gurbete çıkış değildir. Destanda gurbet yoluluğunun amacı şu cümlelerle ifade edilir: *"Günlerin birinde kırk tüccar ticaret için Şam vilayetine gitmek istedi. Tüccarlardan biri şehzade Nizamettin'e Ahun'a "Ey şehzade padişahlıkta vefa yoktur. Taç ve devlet babanızın elinde iken bizimle gelip ticaret yapmayı öğrenin. Biz hizmetinizde bulunalım" dedi. Şehzade Nizamettin bu fikri makul gördü"* (İnayet, 2014: 387). Bunun üzerine kırk deve mal hazırlatıp yirmi hizmetçisi ile birlikte tüccarlarla yola koyulur ve Şam şehrine ulaşır. Bu cümlelerde de anlaşılacağı üzere erkek kahramanın tüccarlar vasıtası ile gerçekleştirdiği gurbet yolculuğunda amacı yalnızca ticarettir.

Tahir ile Zühre Destanı'nda aynı yurttaki sevgililerden erkek kahramanın gurbete çıkmasının nedeni; Zühre'nin babası Karahan'dan kaynaklanır. Karahan yurda saldıran düşmanı yenen kişiye kızını vereceğini duyurur ve bu sebeple yiğitlik gösteren Kara Batur'a kızını verir. Yay ve sapanla oynayan, yirmi kulaçlık duvarı yıkan Tahir'in yiğit bir kahraman olacağı aşikârdır. Buna göre Tahir, yurda yapılan saldırılar sırasında aklı ve gücü ile halka gelen belayı savuşturabilecek bir güçtedir. Kahramanlık konulu destan metinleri göz önüne alındığında Tahir'in ideal kahraman tipi bağlamında bu düşman kuvvetlerinden yurdu arındırması gerekir. Ancak Tahir kahraman tipinden âşık tipine geçiş göstererek kendi aşk ızdırabı ile günlerini geçirir. A. Keskin bu konuda *"içinde yaşadığı sosyal ve toplumsal şartların gerektirdiği gibi davranmayan ve dolayısıyla ideal bir kahraman olamayan Tahir hikâyenin genelinde ve sonunda, hikâyenin anlatıcısı ve sözlü gelenek tarafından bir tür 'cezalandırma' işlevine maruz kalmıştır"* (İnayet, 2012: 566) diyerek kahramanın Zühre'ye kavuşamamış olmasını ceza landırma olarak adlandırır.

Bir gün Tahir ile Zühre has bahçede eğlenirken bir cadı kadın onları görüp Kara Batur'a durumu anlatır. Kara Batur bahçeye gelip Tahir'in, Zühre'yi öptüğünü görünce padişaha Zühre'yi şikâyet eder. Karahan derhal has bahçeye adamlarını gönderip durumun doğruluğunu öğrenince cellatlarına Tahir'i öldürtmek ister. Zühre'nin ağıtlar içinde söylediği *"Bu kavak uzun kavak/ Dibinden kesmek gerek/ Dibinden kestikten*

sonra/ Sandık yaptırmak gerek/ sandık yaptırdıktan sonra/ Tahir'i koymak gerek/ Tahir'i koyduktan sonra/ Nehre bırakmak gerek" (İnayet, 2004: 263) sözler etkili olur. Şah onu öldürmek yerine sandık yaptırmayı ve Tahir'i içine koyup nehre salmayı kabul eder. Zühre su geçirmeyen dokuz köşeli bir sandık yaptırır. Karahan herkesin önünde Tahir'i sandığa koyar. Rum nehrine bırakır. Zühre bu durumun üstüne on gün kan ağlayıp yas tutar. Zühre on birinci gün cariyesi Dilaram'dan Tahir'in bırakıldığı yerden abdest suyu ister. Dilaram nehir boyunda sandığın durduğunu görüp Zühre'ye onları haber verir. Âşıklar bir müddet konuştuktan sonra sandık nehir içinde çark edip döner ve akıp yurttan uzaklaşır (İnayet, 2004: 262-265). Böylelikle erkek kahraman kendi isteği ile değil sürgüne gönderilerek gurbete çıkmış olur. Bu durum sandık içinde nehre salınan Hz. Musa kıssalarını hatırlatır. Şehzade Nizamettin ve Melike Rena Destanı'nda da nehirde akma motifi söz konusudur.

Destanlarda ve halk hikâyelerinde görülen kahramanın sevgiliyi aramak için gurbete çıkması yahut aynı yurttaki sevgililerden kızın ailesinin rızası olmadığı için erkek kahramanı sürgün edilerek gurbete çıkarması gibi bir durum söz konusu değildir. Yusuf-Züleyah Destanı'nda henüz sekiz yaşında bir çocuk olan Yusuf'un, hain kardeşlerinin kıskançlık ile ölüme uzanan bir yola çıkarma istekleri sonucu kahramanın gurbet yolculuğuna çıktığı görülür.

Bir gün Yakup Aleyhisselam uykusunda Yusuf'un Kenan ilinden uzaklaştıktan sonra etrafını on kurdun sardığı sırada Yusuf'un yerin gibine girdiği kötü bir düş görür. (Arpacık, 1998: 127). Rüya tabirleri yapan Yakup aleyhisselam düşten sonra endişelenip Allahü Telala'ya Yusuf'unu kendisinden ayırmaması için dua eder. Bu düşten sonra destanın ikinci realist rüyası Yusuf aleyhisselam tarafından görülür.

Yusuf, babasının yanına gelip gördüğü düşü anlatıp tabirni dinlemek ister. Yakup Aleyhisselam bu düşü tabir etmek istemese de Yusuf'un ısrarlarına dayanamaz ancak bu düşten kimseye bahsetmemesini tembihler. Rüyasında cevherlerden yapılmış bir tahtı, halkın kendisini bu tahta oturttuğunu, güneş, ay ve onun arkasından on yıldızın kendisine secde edip selam verdiğini anlatır. Yakup Aleyhisselam rüyayı ay ve güneşin anne, babası, arkasındaki on yıldızın ağabeyleri olacağı şeklinde tabir edip işaretler ortaya çıkıncaya kadar bu sırrı saklamasını tembihler. Baba ve oğul konuşurken Şemun'un annesi işitir, oğluna duyduklarını anlatır. Şemun ağabeylerine bu durumu haber verdiğinde kardeşler Yusuf'u kırda öldürmek için sözleşirler. Yusuf'un yanına

giderek tatlı sözlerle babalarından kıra gitmek için izin isterler. Yakup Aleyhisselam yanından ayrılmamasını dilese de Yusuf'u ve kardeşlerini isteğinden vazgeçiremez. Bunun üzerine Hz. İbrahimden kalma bir nesne ve Hz. İshak'tan kalan bir kemeri giydirerek yolculuğa hazırlamaya girişir. Yakup Aleyhisselam onu önce Allah'a sonra oğullarına emanet eder. Oğullarını şeytana uymamaları ve babalık hakkını unutmamaları konusunda uyarır. Bu sözlerden sonra ağabeyleri Yusuf'u babalarının yanından alıp kır yolunu tutarlar (Arpacık, 1998: 128-136).

Böylelikle iki rüya sonrasında kahraman Yusuf kendi rızası ile gurbet yolculuğuna adım atmış olur. Ancak babasının ona Hz. İbrahim'den kalma bir nesne vermesi ve Hz. İshak'tan kalan bir kemer bağlaması dikkat çekicidir. Yakup peygamber İshak peygamberin oğlu, İbrahim peygamberin torunudur. Onlardan kalma nesnelerin kahramanı koruyacağını düşünerek Yusuf'a bunları giydirir. Bu konuda İslam kıssalarından biri de şu şekildedir:

"Nemrud, İbrahim'i çırılçıplak soymuş, ondan sonra ateşe atmıştır. Bunun üzerine Cebrâil Allahın buyruğuyla cennetten bir gömlek getirerek ona geydirmiştir. Bu gömlek Uçmak ipeğinden, yeşil sündüsden dikilmiştir ve gayet incedir. İbrahim, ateşten çıktıktan sonra bu gömlek onda kalmış, o ölünce İshak'a, İshak ölünce Yakub'a geçmiştir. Yusuf delikanlı olunca, babası bunu bir muska yaparak, göz değmesin diye, onun boynuna asmıştır. Yusuf bunu hiç çıkarmazmış, kardaşları onu soyup ta kuyuya attıkları zaman bir melek, Cebrâil, gelmiş, muska Yusuf'un boynunda imiş, muskanın içinden gömleği çıkarıp ona giydirmiştir" (Gökyay: 2000: 288). Bu gömlek hem kahramanın soyluluğunu kanıtlar hem de ölüm delili olarak kabul görür.

2.7.Kahramanların Mücadeleleri

Kahramanların mücadeleleri aşk destanlarında çoğunlukla yollardaki ve sevgili karşısındaki ilmî sınanmalar ile gerçekleşir. Ancak bunun yanında aile içinde var olan düşmanların ihanetleri ve rakiplerin varlığı kahramanı silah gücünün hakim olduğu bir takım mücadelelere de sürükler. Uygur halk destanlarından; Boz Yiğit Destanı'nın çeşitlenmelerinde, Garip ile Senem ve Tahir ile Zühre Destanı'nda kahraman, sevgilinin zalim babasına ve sevgiliyi elde etmek isteyen rakibe karşı mücadele verir. Kamerşah ile Şemsi Canan Destanı ile Şehzade Nizamettin ve Melike Rena Destanı'nda sadece sevgilinin babasıyla, Kızılgülüm Destanı'nda sadece rakiple mücadele edilir. Boz

Körpeş Karaköz Ayim Destanı'nın Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1.) çeşitlenmesinde kahraman, sevgilinin babası, abisi ve yengesiyle karşı karşıya gelir. Bozi Körpeş (2.2.2.)'de ise mücadele söz konusu değildir. Hurilika-Hemracan Destanı çeşitlenmelerinde, Yusuf-Züleyha destanlarında kahramanlar kardeşlerine karşı mücadele verir. Ayrıca Hurilika-Hemracan Destanı çeşitlenmelerinde kahramanı elde etmek için iki kız kardeşin mücadelesi görülür. Senuber Destanı'nda kahraman doğayla, cadı nineyle, zenciler şahının kızıyla, rudipa adlı yaratıklarla mücadele eder. Şah Adilhan Destanı'nda kahraman kalenderlerle, eşkıyalarla ve doğayla karşı karşıya kalır. Şehzade Behram ve Melike Rena'da şehzade sevgilinin ilmî sınavı ve güzelliği karşısında mücadele verir. Bu mücadeleler destanlarda şu şekilde verilir:

Boz Yiğit Destanı'nın çeşitlenmelerinden; Boz Yiğit ile Sahipcamal Destanı (2.1.1.)'nda cariyeler içinde saraya bakan iftiracı bir kız vardır. Boz Yiğit'in gelip Sahipcamal'ın sarayına girdiğini bire dokuz katarak hana haber verir. Han öfkelenip sarayı kuşatır. Cellatlara Boz Yiğit'i öldürmeleri için emir verir. Boz Yiğit kıldan dokunmuş yüz örtüsü vardır. Bu örtüyü taktığında onu kimse göremez olurdu. Sekiz cellat kılıçlarını kaldırıp saraya girdiklerinde Boz Yiğit içeri girenlerin hepsini öldürür. Sarayın arkasından çıkıp atına biner, yola çıkar. Arkasından gelen yüz yirmi sekiz askerin hepsini öldürür. Üç gün sonra şah tek başına yüz yirmi sekiz adamı birden öldüren Boz Yiğit'in karşısına bu kez on beş bin asker gönderme kararı alır. Padişahın niyetini öğrenen Boz Yiğit, şaha bir mektup yazarak Allah'ın emri ile kızına âşık olduğunu ve buna rıza göstermesini diler. Altına Abdulla Han oğlu Boz Yiğit yazıp soyunu belli eder. Tammas şah mektubu yırtıp atar. Boz Yiğit olanları öğrenince hemen saraydaki muhafızlara karşı savaş başlatır. Gece yarısına kadar savaşırlar. Şah bu kez de iki yüz seksen üç düşmanı öldürmelerine şaşırır. Kimen gerektiğinde şehre girip Sahipcamal ile konuşur. Ahali de artık bu durumu bilir haldedir. Şah, onu savaşarak öldüremeyeceğini, kahraman biri olduğunu anlayınca hile ile öldürmeye karar verir. Tellal çıkarıp kızını Boz Yiğit'e vermeye karar verdiğini ve şehir ahalisine toy vermek istediğini duyurur. Boz Yiğit çağırılıp düğün başlatılır. Boz Yiğit toy meydanına geldiğinde ona ardı ardına boza ve şarap içirip sarhoş ederler. Kimen toy meydanına gelip baktığında düşmanların gizlediği kılıç ve hançerleri görür. Bunun gerçek bir düğün olmadığını anlar. Hemen Sahipcamal'a haber verir. Sahipcamal ziyafet yerine

koşarak babasını durdurup Boz Yiğit'e bu düğünün bir tuzak olduğunu söyler. Kimen arkadaşının durumuna dayanamayıp dışarı çıkar. Ahırdaki atların gemini kaldırıp eyerin üzengisini keser. İki iyi atı ayırıp diğerlerinden ayrı bir yere koyar. Bu esnada Sahipcamal, Boz Yiğit gözlerini açıp soğuk bir su içince hemen kaçmasını söyler. Kendini toplayıp dışarı çıkan Boz Yiğit, Kimen'in getirdiği atlara binerek oradan uzaklaştır. Han hemen askerlerine onları yakalaması için emir verir. Ancak atların gemleri çıkık üzengileri kesiktir. Ata binen askerler yeniden düşerler. Bir müddet sonra bu sorunu halleden beş yüz asker onların peşine düşer. Savaş kızışır. Boz Yiğit üç yüz askeri öldürür. Kendisi yaralanır, Kimen şehre kaçar. Diğer iki yüz asker de geri kaçar (Mehmet, 2011: 305-325).

Bozyiğit (2.1.2.)'te Sahipcamal'ın evine bakan bir hizmetkâr kız vardır. Bu kız Bozyiğit'in, Sahipcamal'ın yanında olduğunu bire on katıp hana haber verir. Padişah gazaba gelir. Cellatlara saraya izinsiz giren hayâsız düşmanı öldürmelerini emreder. Eve sekiz cellat girip Sahipcamal'ın yiğidini götürmek ister. Bozyiğit kılıcını çekip sekiz celladı öldürür ve karanlıktan yararlanıp evin arka kapısından çıkar. Önüne çıkan han askerlerini öldürür. Bir ata binip şehrin ardına gider. Ardından yüz yirmi sekiz asker koşar. Bozyiğit bunların da tamamını öldürür. Padişah kızını bu hale getiren büyücü Bozyiğit'i öldürmek için çok sayıda asker tayin eder. Bunu haber alan Bozyiğit, Emeshan'a kızına âşık olduğunu söyleyen ve Bağdat şahının olu olduğunu belirten bir mektup yazarak dostu Kimen ile gönderir. Padişah mektubu yırtar, atar. Olanları öğrenen Boz Yiğit oradaki muhafızlarla savaşır. Emeshan iki yüz yiğidi öldüren Bozyiğit'i savaşla öldüremeyeceğini anlar. Bir toy yapıp hile ile öldürmeye karar verir. Kızını Bozyiğit'e vereceğini söyleyip hazırlıklar yaptırır. Bozyiğit gelip şarap içmeye başlar. Kimen toya geldiğinde Bozyiğit sarhoştur. Düşmanlardan bir kaçı hançerlerini saklarlar. Bu toyun hile için hazırlandığını anlar. Sahipcamal'e düğünün hile olduğunu anlatır. Sahipcamal toy meydanına varıp babasına feryat eder. Han'ın cellatları onca kişi içinde bu yiğide bir şey yapamaz. O sırada Kimen ahırdaki atların gemlerini keser, boşlatır ve içlerinden iki atı alır. Bozyiğit bir müddet sonra bir gözünü açar. Sahipcamal ona bakıp işaret ederek kaçmasını söyler. Bozyiğit, Kimen'in hazırladığı ata biner, kaçar. Han hemen askerlerine emir verip yakalamalarını ister. Ancak atların üzengileri kesilmiş olduğu için binemezler, yer düşerler. Sonra Bozyiğit'in peşine beş yüz asker

gider ve savaşırlar. Bozyiğit üç yüzünü öldürür. Kendisi de yaralanır. İki yüz asker geri çekilir (Çatık Karadağ, 2006: 18-25).

Boz Yiğit ile Sahipcamal Destanı (2.1.1.)'nda şah Boz Yiğit'in ardından ilk mücadelede on beş bin asker gönderir. Bozyiğit (2.1.2.)'te bu sayı belirtilmeyip çok sayıda ifadesi kullanılır. Hilekâr kadın tipi olarak değerlendirebilecek iftiracı kızın şaha Boz Yiğit'i şikâyet etmesi, Boz Yiğit'in mektup yazıp soylu bir ailenin evladı olduğunu şaha belirtmesi, şahın Boz Yiğit'i hile ile kandırması ve ölümden kurtulması her iki çeşitlenmede de ortaktır. İftira ve hile Boz Yiğit'in sevgiliye kavuşmasını engelleyen iki unsurdur. Türk destanlarında kahramanın genellikle uyku ve sarhoşluk halinde yakalanıp esir edildiği yahut zehirlenerek öldürüldüğü görülür. Dede Korkut Kitabı'nda Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması Boyu'nda, Kazan'ın ziyafette içki içerek sarhoş olması ve esir edilmesi (Ergin, 1989: 235), Manas'ın içki ile zehirlenerek öldürülmek istenmesi (Yıldız, 1995: 646-812) sarhoşluğunbenzer amaçlar üzerine düşmanlar tarafından gerçekleştirildiğini gösterir. Bu gibi durumlarda kahraman atı, en yakın arkadaşı veya kırk yardımcısı tarafından uyarılarak tuzaktan kurtulur. Boz Yiğit Destanı'nın her iki çeşitlenmesinde de han içki ile Boz Yiğit'i ziyafette öldürmek ister. Ancak yakın arkadaşı Kimen ve sevdiği kız Sahipcamal tarafından kurtarılır. Kahraman notmal şartlar altında her daim düşmanla mücadeleye hazır olsa da sarhoşluk hali Boz Yiğit'in ortamdan kaçarak kurtulmasına neden olur. Sarhoş halde iken bile Boz Yiğit yiğitlik gösterip üç yüz askeri öldürür.

Boz Körpeş-Karaköz Ayim Destanı'nın çeşitlenmelerinden Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1.)'de yer alan hilekar kadın Bayağıl'ın karısı Fatma'dır. Fatma, Boz Körpeş'in maceralarını başlatan ve Karaköz'ün babası ile ağabeyini de kahramana düşman ederek ölümüne neden olan kadındır. Boz Körpeş evladı olduğu ailedeki herkese karşı mücadele eder:

Fatma bir hile ile Boz Körpeş'i evine çağırır. Bayağıl'ın evde olmadığını gören Boz Körpeş şaşırır. Fatma sofrayı donatıp Boz Körpeş'e iltifatlar etmeye, kendisinde gönlü olduğunu söylemeye başlayınca sinirlenen Boz Körpeş ona Karaköz Ayım ile evleneceğini ve kendisinin yengesi olduğunu dillendirir. Fatma buna öfkelenip hemen Suyağıl'ın yanına gidip gerçeği çarpıtarak Boz Körpeş'e iftira atar. Karaköz ile âşık-mâşuk olduklarını, eğer onu vermezlerse Suyağıl'ı öldüreceğini söyler. Bununla da yetinmeyip kocası Bayağıl'a öğle vakti Boz Körpeş'in kötü niyetle eve geldiğini anlatıp

gerekli dersi vermezse kendisinden razı olmayacağını söyler. Ertesi gün Suyağıl ve Bayağıl olanları konuşup meydanda bir güreş düzenleyip Boz Körpeş'in işini orada bitirmeyi düşünürler. Civardaki güvenilir gençleri Ak Kumla'da toplatıp Boz Körpeş'i kerametlerini göstermesi için çağırırlar. Boz Körpeş istemese de bir müddet sonra hiddetlenerek güreşi kabul eder. Bayağıl, Boz Körpeş'in karşısına hileyle kimi çıkarırsa çıkarsın yiğitlerin hiç biri ona denk gelemez. En son Bayağıl, Boz Körpeş'in yorulmuş olabileceğini düşünüp karşısına kendisi çıkar. Karaköz Ayım'ın ağabeyi ile güreşmeyi edepsizlik olarak düşünse de Bayağıl ona saldırır. Hamle sırası Boz Körpeş'e gelince Bayağıl'ı kaldırıp önceki yendiği pehlivanların olduğu tarafa doğru bırakır. Bayağıl ayağı kaydığı için düştüğü bahanesiyle yeniden saldırır. Fakat Boz Körpeş çeviklikle onu savuşturur. Üçüncü saldırışında küçük çocuğu çeviriyormuş gibi Bayağıl'ı yere vurur. Bayağıl yenildiğini kabullenip kurnazlıkla yalakalık yapmaya başlar. Ancak Boz Körpeş dinlemeden yola koyulur (İnayet, 2013: 64-69).

Böylelikle kahraman iki kez hileyle karşı karşıya kalır. Fatma'nın evli bir kadın olarak Boz Körpeş'i elde etmek amacıyla yaptığı hileyi Boz Körpeş sezip kurtulur. Bu mücadele Boz Körpeş'in ahlakî düşünce yapısını da ortaya koyar. İkinci hile ise güç müsabakasıdır. Fakat Boz Körpeş yiğitliği ile nam salan bir karakter olarak bu mücadelelerden başarıyla çıkar.

Birkaç gün sonra Bayağıl, babası ile beraber yine bir hile bulur. Birlikte ava gitmeyi teklif ederler. Boz Körpeş kılıcını, ok ve yayını alıp Bayağıl ile ormana gider. Bayağıl tuvalete gideceğini söyleyince Boz Körpeş vefalı atı ile bir müddet ilerler. Ancak Bayağıl gelmeyince başına bir şey gelmesinden kuşkulanıp geri döner. O sırada ağaçların arasından Bayağıl bir ok ile Boz Körpeş'i kasığından yaralar. Kılıcını çekip vefalı atını Bayağıl'ın olduğu tarafa sürer. Ancak Karaköz Ayım'ın hatırı için dokunmaz. Vefalı atı Boz Körpeş'e bu okun zehirli olduğunu hemen yarayı emip zehri çıkarmak gerektiğini söylese de Boz Körpeş aldırış etmeden devam eder. Bir müddet sonra ok saplanan yer şişer. Boz Körpeş vefalı atını dinlemediği için pişman olur. At onu Vitirek'e götürür. Boz Körpeş, Vitirek'e seslenince ağaç yapraklarını dökerek ona dinlenecek yer hazırlar. Vefalı at üç aylık mesafedeki zehri temizleyip yarayı sağaltan bir ilacı almak için uçarcasına yola çıkar. Vefalı turgayı da Boz Körpeş'in halini anlatan mektubu Karaköz Ayım'a gönderir. Bayağıl da Boz Körpeş'in turgay ile Karaköz'e haber gönderebileceğini düşünüp kız kardeşinin odasına karısını yatırır. Turgay

geldiğinde onu yakalayıp ateşte işkence ederek Boz Körpeş'in Tirek denilen yerde olduğunu öğrenirler. Bayağıl babası ile adamlarını alıp yola koyulur. Onlar Vitirek'e gittiğinde Boz Körpeş yarı canlı halde yatar. Bu halinden faydalanmak isteyen Suyağıl kılıcını çıkarıp Boz Körpeş'in boynuna vurur. Bununla da yetinmeyip vücudunu parçalara ayırır. O esnada gökyüzünde şimşek çakıp gök ağlar. Suyağıl adamlarına Boz Körpeş'in parçalarını kavak ağacının dallarına asmalarını emreder (İnayet, 2013: 69-80).

Kendisini evlat edinen Suyağıl tarafından öldürülen Boz Körpeş yakın akrabanın ihanetiyle karşı karşıya kalır. İkinci mücadeledeki hile Boz Körpeş'in ölümüne neden olur. Bu ölüm kahramana hak tarafından verilmiş olan ve ilahî vasıflar taşıyan olağanüstü atını dinlememesi sebebiyle gelir. Dolayısıyla Boz Körpeş ilahî yardımı geri çevirerek ölüme yürür. Suyağıl evlat edindiği Boz Körpeş ile sağ iken baş edemez. Ancak hastalığından faydalanarak başını acımasızca keser. Bu durum güç dolu kahramanın yalnızca hileyle yenilebileceğini gösterir.

Bozi Körpeş (2.2.2.)'te Bozi Körpeş ile arkadaşı iki yol ağzına gelip gönüllerinden geçen yola yol alırlar. Bozi Körpeş bir nice daha yol gidip bir tazın koyun otlattığını görür. Tazı bir yere gömüp kel kepini giyer. Buradan sonra koyun otlatan bir ihtiyarın yanına varır. Bozi Körpeş atası, anası olmadığını söyleyince ihtiyar, kendisine oğul olmasını ister. Bozi Körpeş bunu kabul edip ihtiyara oğul olur. O gece koyunları sürüp eve götürürler. Taz yolda babasından yolu kısaltmasını, söğüt dalından at yapıp binmeyi, evlerinin kulağının ve çerağının olup olmadığını sorar. Duyduğu bu sorular karşılığında ihtiyar sinirlenir ve Bozi Körpek'in ahmak olduğuna kanaat getirir. Eve vardıklarında ihtiyar, kızına Bozi Körpeş'in yolu kısaltmak, söğütten at yapmak istediğini anlatır. Sonra evin kulağı ve çerağı olup olmadığını sorduğunu söyler. Bunun üzerine kız, babasına tazın yolu kısaltalım mı demesi konuşalım, söğütten at yapalım demesi değnek tutalım anlamına geldiğini, evin kulağından kasıt evde köpeğin, çerağdan kasıt evde kızın olup olmadığını söyler. Ardından kız çay vermek için Bozi Körpeş'i görünce gönlü yanar. Ertesi gün taz, koyun sürüsünü otlatmak için gittiğinde kız ekmek ve bir kâse gönderir. Yiğit, kul ve hizmetçi yemeği yemeyeceğini söyleyince kız bu kez yemeği kendisi götürür. Orada bir müddet konuşup iki âşık kaçmaya karar verirler (Aça, 1998: 1472-1475).

Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1.)'de Boz Körpeş ve Kara Köz Ayım arasındaki ilişkiyi fark eden ve Boz Körpeş'te gözü olan Karaköz Ayım'ın yengesi kahramana iftiralar atarak ağabeyine ve babasına haber verir. Üçü birleşerek önce güreşte, ardından hile ile av sırasında Boz Körpeş'i ortadan kaldırmak isterler başarılı olamazlar. Üçüncü denemelerinde ise yaralı haldeki kahramanı parçalara ayırarak öldürürler. Sevgiliye kavuşmak için Boz Körpeş'in önüne çıkan engel kızın yengesidir. Yengenin planları dahilinde Boz Körpeş sevgiliye kavuşamadan ölümle buluşur. Boz Körpeş'in derdine derman olmak isteyen atı ve sevgiliye haber götüren turgayı da önem arz eder. Ancak Boz Körpeş atını dinlemez ve ölüme sürüklenir. Haber götüren turgay ise düşman tarafından işkenceye tutularak Boz Körpeş'in yerini söyleyerek ona zarar gelmesine neden olur.

Bozi Körpeş (2.2.2.)'te ise kahramanın birebir mücadelesi görülmez. Ancak aklı ve zekasıyla sevgilinin kalbini kazanan Bozi Körpeş sevgili ile evlenmeyi başararak mutlu sona ulaşır.

Garip ile Senem Destanı'nda Garip sürgün edildikten kırk gün sonra Bağdat şehrine gelir. Günlerin birinde bir falcı nine ile karşılaşır. Nine, Garip'in Diyarbekri şahının kızı Şah Senem'e âşık olduğunu ve hemen dönüp çiçekçi nineye evlat olup kendini gizlemesini söyler. Aksi halde sevgiliye hasret kalacağını anlatır. Garip annesiyle vedalaşıp yurda doğru yola koyulur, gece gündüz demeden yürür. Bir pınardan susuzluğunu yüksek bir dağa tırmanır. Dağ üzerinde bir mağaranın ağzında ışık görür. Orada bir evliya olduğunu düşünüp yardım istemek için yaklaşır. Mağaradan Hazret-i Şeyh Cüneydil Bağdâdî çıkar. Garip'e soru sorup bilemezse dua edecek, muradına erdirecek bilirse talim verip menzile ulaştıracaktır. Cüneydil Bağdâdî üç soru sorup Garip'ten aldığı cevaplar hoşuna gider. Dua eder vedalaşarak ayrılırlar. Garip yola yeniden koyulur. Yedi gün yedi gece yürüyerek çöle varır. Çölde kırk haramiye rast gelir. Haramiler, Garip'in üzerinde bir şey bulamayınca peşlerine takılan takipçi olabileceğini düşünerek onu öldürmek isterler. Haramilerin içindeki aksakallı ihtiyar onu öldürmek yerine Halep Şirvan şehrindeki köle pazarında satmayı teklif eder. Fikir herkes tarafından makbul görülür. Haramiler Halep'e yol alır (İnayet, 2004: 213-219=

Falcı nine Garip'in yeniden yurda dönmesi için harekete geçmesini sağlayarak yardımcı kadın tipi fonksiyonunu üstlenir. Sevgiliye kavuşmak için yola çıkan Garip yolda bir takım engellerle karşılaşır. İlk engel sınanma üzerine kuruludur. Garip bir

mağara ağzında ışık görür. Destanın bu kısmında hem mağara hem ışık motifi kullanılmıştır. Türk edebiyatında bu iki motifinde sıklıkla kullanıldığı görülür. Dede Korkut Hikâyeleri'nden, Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da Basat ile Tepegöz'ün mücadelesi mağara da gerçekleşir (Ergin, 1989: 206-215). Alıp Manaş çıktığı yolda karanlık bir mağarada dokuz ay kalır (Ergun, 1997:112). Kur'an-ı Kerîm'de, Kehf Suresi içinde geçen yedi uyurların mağarada kalması (Kehf/ 18. sûre) gibi daha pek çok örneğin verilebileceği mağara motifi kahramanların erginleşme sürecinin bir parçasıdır. Mağaradan başarı ile çıkabilen kahraman erginleşme sürecini başarı ile tamamlayabilmiştir. Garip'de Şeyh Cüneydil Bağdâdî'nin sorularını bilerek başarı ile buradan ayrılır. Mağaradan ışık çıkması ise içerisinde din büyüklerinden Şeyh Cüneydil Bağdâdî'nin yer alması sebebiyle İslamî kaynağa bağlanmaktadır (İnayet, 2014: 71). Destan metni içindeki haramiler kahramanı sevgiliye yakınlaştırmada bir vasıta olmuştur

Şah Senem ise Garip'ten ayrıldığından beri gün geçtikçe kötülenir. Şah Abbashan kızının haline üzülüp ulemalardan şifa bulmalarını ister. Falcılar, Şah Senem'in aşk azabına yakalandığını ve çaresinin bir has bahçe yapılmasını söylerler. Padişahın emriyle hemen bir has bahçe yaptırılır. Aşk destanlarının neredeyse hemen hepsinde karşımıza çıkan aşk hastalığı motifi âşık ile mâşuğun birbirlerinden uzak kalmalarında duydukları ıstıraptan kaynaklanır. Destan metninde bu durum *"Şah Senem, Garip'ten ayrıldığından beri durumu gün geçtikçe kötüleşti, yüzü sarardı."* (İnayet, 2004: 219) şeklinde karşılık bulur.

Has bahçenin yapımı için derhal Halep köle pazarına gidilir ve otuz dokuz köle satın alınır. Son köle aranırken haramiler yakışıklı bir delikanlı getirir. Bu genç Garip'tir. Zaptiyeler bu köleyi de alarak haşmetli has bahçeye getirirler. Dadı Ana kendini "Gülmet" adı ile tanıtan bu genci evlat edinir. Garip, Dadı Ana'ya her gün güllerden demet yapmasının sebebini sorduğunda Senem adlı bir kızın Garipcan denen bir çocuğu sevdiğini ancak padişahın çocuğu sürgüne gönderdiğini ve kızının aşk ateşine düşerek hasta olduğunu öğrenir ve kendini tanıtır. Gül bahçesindeki çiçeklerin en güzellerini seçip arasına maceralarını anlatan bir mektup koyar. Hazırladığı gül demetini Dadı Ana'yla sevgiliye gönderir. Gül demetini eline alan Şah Senem'in burnuna Garip'in kokusu gelir ve bayılır. Ayıldığında olanları öğrenir. Şahtan kızlarla has bahçeye gitmek için izin ister. Padişah, Şah Senem'in artık Garip'i unuttuğunu

düşünerek kırk gün izin verir. Şah Senem derhal has bahçeye gidip Garip ile aşkın keyfini sürerler. Kırkıncı gün şahtan yeniden izin isteyerek has bahçeye geri döner, Garip ile gönlünü hoş eyler. Yine kırkıncı gün dolar. Üçüncü kez şah babasından izin isteyr ve yola koyulur. Gelirken cariyelerine bu sırrı aşikâr etmemelerini söylese de Süçük adlı cariye Garip'e göz koyar. Bir gün Garip'i bahçede tek başına gören Süçük bu fırsatı kaçırmaz ona sarılır. Garip arkasını döndüğünde Süçük'ü görünce onu iter. Bu davranışa kızan Süçük olan biteni padişaha anlatır. Duydukları karşısında gazaba gelen padişah Abdullah Şatır'a cellatlarla Garip'i yakalayıp getirmesini buyurur. Bu sırada fala bakan Dadı Ana, Garip'i öldürmeye geldiklerini görüp Garip'i bir sandık içine saklarlar. Abdullah Şatır has bahçede Garip'e dair biz iz bulamayınca padişahın huzuruna yeniden varır. Abbashan bu durumdan şüphelenerek bütün falcıları toplatır ve Garip'in bir sandık içine gizlendiğini öğrenir. Abdullah Şatır bunun üzerine Şah Senem'i takip eder ve bir gün onun Garip'le has bahçede dolaştığını görür. Şah Senem, Garip'i kaçırmak istese de Garip bunu reddeder. Rakibi ile dövüşmeyi ister. Ancak Şah Senem, Abdullah Şatır'dan yedi külçe altın verme karşılığında ondan kurtulur. Abdullah Şatır, Şah Abbas has bahçede Garip'in olmadığını söyleyince şah sevinir ve iftiracı Süçük'ün ölüm emrini verir. Şah Senem, Garip'e kaçıp kurtulmanın, bir ayı şahit tutarak nişanlanmanın daha doğru olduğunu söyler. Hazırlık yapıp yola koyulurlar (İnayet, 2004: 218-230).

Destan metninde dikkat çeken hususlardan ilki Garip'in pazarda köle olarak satılmasıdır. Bu durum Yusuf peygamber kıssasını hatırlatır. Kardeşlerinin kıskançlığı neticesinde kuyuya atılan Yusuf daha sonra köle olarak Mısır pazarında satılır (Yusuf/ 20. ayet). Her ikisi de bu kölelikten sonra sevgilinin diyarına doğru yol alırlar. Ayrıca Garip'in yardımcı yaşlı bilge kadın tipi Dadı Ana tarafından evlat edinildiği görülür. Dadı Ana'nın yanında çalışmaya başlayan Garip gönderdiği çiçek ile sevgiliye kendisini tanıtır. Şah Senem bunun üzerine üç kez babasından kırk günlük izin alır ve sevgililer has bahçede kavuşurlar. Ancak kavuşmanın ardından cariyelerden biri sevgilileri ayırmak için yine engeller koyar. Sonunda kahramanlar has bahçeden kaçma kararı alırlar. Garip'in en büyük düşmanı onu svegiliden uzak tutmak isteyen zalim baba tipidir.

Hurilika-Hemracan Destanı'nın çeşitlenmelerinden; Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da bülbülü bulmak için yola koyulan kardeşler üç yol ağzına geldiklerinde

gidişi var dönüşü de var, gidişi var dönüşü hem var hem yok, gidişi var dönüşü yok yazılı olan taşlarla karşılaşırlar. Askerşah ile Nurdunşah hileye başvurup yolları yaş sırasına göre seçeceklerini söyleyip Hemracan'ı ortadan kaldırmaya karar verirler ve Hemracan buna razı olur: Askerşah 'gidişi var dönüşü de var 'yoluna, Nurdunşah 'gidişi var dönüşü hem var hem yok yoluna, Hemracan ise 'gidişi var dönüşü yok' yoluna girer. Hemracan çöllerde yürüp bir müddet sonra yorulur ve uykuya kalır. Rüyasında Hz. Hızır onu yolundan döndürmek ister ancak Hemracan baba hizmeti için koyulduğu yoldan dönmeyi kabul etmeyince Hızır dualar eder. Karşılaşacağı tehlikelerden haberdar eder. Hemracan uyanıp bakar ki kimse yoktur. Yeniden kalkıp yola koyulur. Hemracan bir pınara ulaşır. Doya doya içmek ister ama aklına rüyasında Hızır'ın söyledikleri gelir. Etrafına bakınca pınarın zehirli olduğunu anlar ve dokunmadan yoluna devam eder. Heybetli bir kubbeye rast gelir. İçine girer kırkları ve Hurilika'yı görür, kalbine aşk gamı düşer. Hurilika'ya babasının bir bülbüle âşık olduğunu, bülbülü aramak için yola düştüklerini anlatıp ardından onun adını ve ahvalini sorduğunda Hurilika bir parça ateş halinde göğe yükselir. Hemracan onu takip eder. Hurilika bu delikanlının derdini öğrenmek için dev perilere, Hemracan'ın önüne aşılması güç kum tepeleri koydurur. Hemracan kumlara battıkça Hak'tan çare diler. Birden uykuya dalar. Hızır gelir ve ağzına su damlatır. Dev periler Hurilika'nın yanına gelip Hemracan'ın inlemelerini anlatınca Hurilika yeniden denemek ister. Dev perilere kasırga çıkarmalarını, emreder. Hemracan korkunç kum kasırgasından korkmayıp Hurilika'nın yoluna yönelince Hurilika üçüncü kez kendi denemek ister. Turgay kılığına girerek Hemracan'ın başı üstünde öterek dolanır. Hemracan sevgiliye selamını iletmesini ister. Bunun üzerine turgay, Hemracan'a kılavuzluk eder ve yüksek bir kaleye getirir. Kalenin ortasında duran bir elma gören Hemra alıp koklamak üzereyken elma kaybolur ve doğana, ardından Hurilika'ya dönüşür. Hurilika insanoğlunun vefasız olduğunu duyduğu için Hemracan'ı son kez denemek ister. Yanında duran kırk bir huriden istediği birini seçip gönül eğlendirmesini diler. Hemracan gönlünün Hurilika'dan başkasını istemediğini belirterek bu sınavı da geçer. Arambağ'da Hurilika ile Hemracan yalnız kalıp birlikte güzel günler geçirirler. Bir gün Hurilika, Hemracan'ı baygın halde görür. Hemracan'dan babasının rüyasında gördüğü bülbülü üç ay içinde bulması gerektiğini öğrenir. Bülbülün kardeşi Hurizefran'ın bağındaki altın kafeste olduğunu, gidip getireceğini söylese de Hemracan kendi çabasıyla almak ister. Bunun üzerine Hurilika, Hemracan'ı Bağsımen'e

ulaştırması için en yetenekli ümmetlerinden biri olan Kaknus Dev'i çağırır. Kaknus göz açıp kapayıncaya değin Hemracan'ı Bağsımen'e getirir. Hemracan, Hurilika'nın dediği gibi altın kafesteki bülbülü alıp yola çıkar. Ancak kuşun özelliğini görmek için kafesi açar. Bülbül şakıyınca Hemracan bayılıp düşer. Hurizefran ve perileri uyanır. Haşret Dev, Hemracan'ı yakalayıp doğrudan Hurizefran'a haber verir. Hurizefran onu yedi kat gökten yere atılmasını emreder. Haşret Dev hemen Hemracan'ı alıp göğe yükselir. Kaknus ise bunu görerek Haşret Dev'i takip eder ve iki dev gökyüzünde öyle dövüşürler ki yer ve gök sallanır. Hemracan, Haşret Dev'in elinden çıkıp yuvarlanır. Hurilika, falcılardan, Hemracan'ın yer ile gök arasında yarı canlı yuvarlandığını öğrenip kartal kılığına girerek gökte Hemracan'ı ustalıkla yakalayıp tehlikeden kurtarır. Sihirli örtüsünü örterek şifa diler. Kuh-ı Kaf tarafından esen rüzgâr ile Hemracan uyanır. Ardından Hurilika gökte Kaknus ile Haşret'in kavgaya devam ettiğini görüp bir saç telini yakarak Arambağ'daki bütün dev perileri toplar. O sırada Hurizefran da tüm perilerini toplayıp gelir. İki kardeş arasında çıkan savaşın galibi Hurilika olur ve kuşu elde eder (İnayet, 2004: 445-458).

Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda ise babasının rüyasında gördüğü bülbüle ulaşmak için üç ağabeyinin ardından Hemra'da yola çıkar. Karşılaştıkları dört yol ağzındaki taşta yolların bilgileri yazılıdır. Sağ koldaki yola giden kesin gelir, sağın karşısındaki yola giden gelebilir, ortadaki yola giden ya gelir ya gelmez sonuncu yola giden ise gelemez yazılıdır. Büyük ağabeyleri Hemra'dan kurtulmak için kendisi varır gelir yola gireceğini, diğerlerinin başka yollara girmelerini ve Hemracan'ın varır gelmez yola girmesini ister. Hemracan rıza gösterir. Hepsi bir taş altına belli işaretler koyar ve yola çıkar. Böylelikle kim gelirse işarete bakıp diğerlerinden kimin gelmediğini anlayacaktır. Hemracan bir nice yol yürür ve karşısına bir aksakallı çıkar onu bu zorlu yoldan döndürmek ister. Ancak Hemracan'ın baba hizmetinin vacip olduğunu söyleyip yoldan dönmeyeceğini belirtmesi üzerine karşılaşacağı tehlikeleri söyleyerek ortadan kaybolur (İnayet, 1992: 192-193).

Yeniden yola koyulup bir bağa girer. O sırada güçlü bir dev gelir. Hemra onu ve ardından gelen devlerin ikisinin kolunu, ikisinin başını yaralar. Bunu gören diğer devler kaçar. Olanları öğrenen büyük devlerin Hemra'nın olduğu yere doğru ilerler. Hemra hemen aksakallının dediklerini hatırlayarak Hak adını anıp kolundaki asa ile deve vurur. Devin başı iki parça olur ve Hemra diğer devleri de öldürüp oradan ayrılır. Bir müddet

daha yol gidip aksakallının dediği tepeye çıkar. Üç gün ibadet edip üçüncü gece bir düşünde peygamber efendimiz tarafından sevgili ile nikahlanır. Ardından düşten uyanır, gönlüne düşen bu hatunun özlemi ile bir hüthüt kuşunun peşinden ilerler. Bir zaman sonra başında dolanan turgayın uçtuğu tarafa yol alan Hemra yüksek bir kumluğa varır. Açlık ve yorgunluktan ağlamaya başlayınca gaipten önünde iki ekmekli bir sofra peyda olur. Bunları yiyen Hemra yine bir güvercinin peşinden kimsenin bilmediği Kohikaf'a gelip bir ağaca çıkar, oturur. Göl etrafında suya giren güvercinlerin güzel yüzlü kızlar olup çıktıklarını görür. Maşuğunu da bu kızlar içinde görüp ağlamaya başlar. Kızlar gülüşüp oynarken gölün suyunda bir insan sureti fark ederler. Derhal bir deve insanoğlunu gökyüzüne götürüp öldürmesini emrederler. Dev, Hemra'yı gökyüzüne götürür. Hörülika bunu işitip başka bir deve göğe çıkıp sevdiğini getirmesini emreder. Dev hemen gökte savaşa başlar. Hemra savaş esnasında devin kolundan aşağıya düşer. Hörülika, Hemra yere değmek üzereyken başka bir deve emir verip gönderir. Dev bu yiğidi yavaşça kolundan tutup kurtarır. Hörülika dört beş gün onu misafir eder. Hemra onu Mısır şehrinin padişahının oğlu olduğunu söyleyip rüyasını anlatır. Bu rüyanın hikmetini anlayan Hörülika, Hemra'nın babasının düşünde gördüğü kuşu bulmak için yola çıktığını öğrenir. Hörülika bu kuşun kardeşi Höre-Zeperan'da olduğunu söyleyip onu nasıl alacağını tarif eder. Hemra, Hörülika'nın dediklerini yapar. Gittiği bağda bir devin yardımıyla dördüncü kapıdan girip bülbül kafesini alır, çıkar. Birinci kapıya vardığında kafesteki kuşu merak edip açar. Kuşun gülüşü ile devler uyanır. Höre-Zeperan olanları fark edip hemen kuşu çalanın yakalanmasını ve onun gökten atılmasını, öldürmesini emreder. Bunun üzerine dev, Hemra'yı yakalayıp göğe çıkarır. Hörülika bunu işitip bir deve onu alıp getirmesini emreder. Dev, Hemra'yı kurtararak alıp getirir ve ardından kardeşindeki bülbülü elde etmek isteyen Hörilika savaşarak bülbülü kazanır (İnayet, 1992: 193-199).

Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da ve Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda Hemra'nın ilk engelleri ağabeyleri tarafından hile ile gidilip dönülmeyen yola gönderilmeleridir. Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da yolların birincisi gidişi var dönüşü de var, ikincisi gidişi var dönüşü hem var hem yok, üçüncüsü gidişi var dönüşü yok şeklinde üç yol vardır. Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda ise sağ koldaki yola giden kesin gelir, sağın karşısındaki yola giden gelebilir, ortadaki yola giden ya gelir ya gelmez sonuncu yola giden ise gelemez şeklinde dört yol olarak kardeş sayısına göre farklılık gösterdiği

görülür. Destan'da Hemra'nın kardeşleri onun ölümünü isteyen olumsuz fonksiyondaki düşman tipleridir. Yola koyulan Hemra'ya maceraları sırasında Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da yardımcı tip olarak Hızır'ın, Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda aksakallı ihtiyarın yardımı söz konusu edilir. Her ikisi de kahramana hayır dua edip karşılaşacağı tehlikeleri haber vererek yol gösterir.

Sevgilinin, âşığı cesaret, güç, akıl ve sadakat yönünden sınaması hususunda da farklılıklar vardır: Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da sevgili ile karşılaştıktan sonra Hurilika, Hemra'yı devlerin yardımı ile kumlukta, fırtınada, ardından huriler ile üç kez sınar. Sonunda Hemracan bu sınavları geçer. Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda böyle bir durum söz konusu değildir. Çünkü Hemra'nın sevgili ile nikâhı doğrudan ilahî kaynaklıdır. Dolayısıyla sınanma gereği duyulmamıştır. Bülbülün ele geçirilmesinden itibaren her iki destanda da verilen mücadeleler birbirine paraleldir. Hemracan bahçede ve gökte olmak üzere iki kez devlerle mücadele eder. Her ikisinde de Hurilika'nın yardımı ile kurtulur. Hemra'ya yardımcı olarak Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da Kaknus dev, Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda Höre-Zeperan'ın sarayındaki bir dev yardımcı olur. Hemra her iki destanda da yasağı çiğneyip kuşun üzerini açınca devler tarafından göğe çıkarılıp öldürülmek istenir. Bu durum Hemra'nın ölüme sürüklenmesine yol açar. Devler kahramanı öldürmek için gökyüzünden yere bırakırken ideal sevgili tipi Hurilika'nın devleri Hemra'yı kurtarır. Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da kahraman yere düştüğünde baygındır ve sevgili sihirli bir örtü ile onu kendine getirir. Sihirli örtü ile kahramanın dirilmesi Altay, Tuva, Hakas, Şor destanlarında görülür (Atnur, 2010: 51-70). Ancak Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda bu örtüden söz edilmez. Ayrıca her iki çeşitlenmede de Hemra'nın olağanüstü güçler karşısında çaresiz kalması nedeniyle mücadele sevgili tarafından devam ettirilerek bülbül elde edilir.

Kamerşah ve Şemsi Canan Destanı'nda; Kamerşah, Şemsi Canan'a kavuşma ümidiyle Şehr-i İsfahan kapısından çıkıp ilk ve büyük engeli coğrafî engel olup üç yüz yıllık yola koyularak mücadelesine başlar. Mücadele esnasında yanında olağanüstü güçler ve yol gösterici hayvanlar yer alır:

Kırk gün kırk gece yürür, bir yere varamaz. Üç yıl daha yürür, ayakları yara olur. Allah'a sığındığı anda gökten ışık saçan biri gelip dualar eder ve üç yıl daha yürürse bir ihtiyarla karşılaşacağını ve muradına ereceğini söyler. Kamerşah bu sözler üzerine

doksan dokuz gün yürüyüp bir çöle ulaşır. Yorgunluktan uyuya kalıp uyanığında bir kundura su ile dokuz ekmek görür. Bunları yiyip biraz daha yürür. Susayarak yeri kazdıktan sonra bir insan cesedi ile karşılaşır. Onun da kendisi gibi bir âşık olduğunu düşünerek gömer ve yola devam eder. Yolda bir tarla kuşu görüp onun izinde üç yıl daha yol yürür. Sonunda bir has bahçeye ulaşan Kamerşah'a yeşillikler içinden gelen Hızır yol gösterip sevgiliye ulaşacağı ırmağın kenarına ulaştırır. Bu sırada su almaya çıkan bir kadın Kamerşah'ı görüp âşık olur. Şemsi Canan'ı aradığını öğrenince o ve babası hakkında bilgiler verip Şemsi Canan'ın bağ hizmetçisi Salmas Dede'nin yanına götürür. Salmas Dede'nin, Ayhan adında bir kızı vardır. Ayhan, Kamerşah'a âşık olup Salmas Dede'ye onu eve almasını söyler. Salmas Dede, Kamerşah'ı evlat edinip birlikte üç yıl geçirir. Kamerşah, Isfahan şehrinden ayrılalı dokuz yıl olunca Salmas Dede'ye olan biteni anlatır. Birlikte şifalı bitkiler toplamaya giderler. Kamerşah bu çiçek ve bitkilerin nedenini sorar. Salmas Dede şehrin padişahının kızının dokuz yıldır aşk sevdasında olduğunu, ona hiçbir ilacın şifa olmadığını söyleyince Kamerşah bir demet çiçek toplar ve Salmas Dede'ye sevdalı kıza bunu iletmesini söyler. Salmas Dede demeti Şemsi Canan'a sununca Kamerşah'ın aşkıyla gama düşen kız otu koklayıp içindeki mektubu okuduktan sonra bayılır. Ayıldığında olanları öğrenip kırk cariye ile kırk günlüğüne has bahçeye gider. Çiçeklerin arasına gizlenen Kamerşah'ın hoş bir kokusunu alan Şemsi Canan sevgiliye sarılır kırk gün kırk gece has bahçede eğlenirler. Bir sabah müddeti dolan Şemsi Canan babasından kırk günlük daha izin ister. Şaperkut kızına has bahçenin iyi geldiğini düşünerek izin verir. İki sevgili yine muratlarına ererler. Günlerin birinde Şemsi Canan ve Kamerşah, Salmas Dede'nin Şaperkut'a görücü gitmesini isterler. Salmas Dede bunun çok tehlikeli olduğunu söyler. Ancak sevgililerin ısrarlarına dayanamayıp Şaperkut'a gider. Durumu arz eyleyip Şemsi Canan'a âşık oğlan için kızını ister. Ancak şah onun sözlerini tamamlamasına dahi müsaade etmeden cellatları çağırır. (İnayet, 2004: 395- 405).

Salmas Dede'nin Kamerşah'ı evlat edinmesi kahramanın sevgiliye yaklaşmasını sağlar. Dolayısıyla Salmas Dede yardımcı ihtiyar fonksiyonunu üstlenir. Sevgilinin babası ise statü farklılığını öne sürerek Salmas Dede'yi azarlar ve âşıkların kavuşmasını engelleyici düşman tipinde kendini gösterir. Ayrıca Dede Korkut'ta da gördüğümüz dünür gönderme destan metinlerinde sıklıkla karşımıza çıkan motiflerdendir. Dede Korkut'un, Delü Karçar'dan kardeşi Banu Çiçek'i istemeye gitmesi (Ergin, 1989: 124-

125), Manas'ta Cakıp Han'ın Temir Han'dan kızı Kanıkey için dünür gitmesi (İnan, 1992: 35-39) bunlardan bir kaçıdır ve .

Bu sırada Şaperkut'un akıllı bir veziri elçiye ölümün caiz olmadığını, ağır bir başlık talep ederek oğlanı bu işten vazgeçirebileceklerini söyler. Padişah çaresizce Salmas Dede'yi serbest kalır. Salmas Dede, Kamerşah'a olan biteni anlatıp şahın başlık parası istediğini söyler. Ağır başlık parası karşısında Kamerşah baygınlık geçirir (İnayet, 2004: 405). Türk destanları içerisinde de ağır başlık taleplerine rastlanılır. Bunlardan bir kaçı şu şekildedir: Dede Korkut'ta Kan Turalı, Trabzon tekfurunun kızını almak için üç vahşi hayvanı öldürür (Ergin, 1989: 189-193). Delü Karçar kız kardeşi için maya görmemiş bin buğra, hiç kısrağa aşmamış bin aygır, koyun görmemiş bin koç, kuyruksuz kulaksız bin köpek, bin püre ister (Ergin, 1989: 126-127). Manas'ta Temir Han kızı Kanıkey için altı yüz kızıl tek hörgüçlü deve, üzerlerinde torba torba altın olsun, yakındaki tepe dolusu hayvan sürüsü ile iki bin ak koyun olsun, elli gün devam eden düğün ister (İnan: 1992: 38). Kahramanlar bu olağanüstü şartları yerine getirip sevgiliye kavuşurlar. Kamerşah'ın bu uğurda verdiği mücadele ise şu şekildedir:

Şemsi Canan ağır başlık karşısında İsfahan'a kaçmayı teklif etse de Kamerşah kırk günlük izin ister. Şemsi Canan'a da babasına hizmet edip gece gündüz ibadette olmasını söyleyip yola koyulur. Batıdaki kumdan geçen tılsımlı nehirde vücudunu suya batırıp başlık parası için Allah'a yakarır.[15] Kırk gün kırk gece inler. Nehrin kıyısını tırnakları ile kazıp sonunda İrem Bağı'nı hazırlar. Cennetten yüz kat daha güzel süslenen bu bağı gören şah ve vezirler dona kalır. Kamerşah başlığı tamamlasa da Şaperkut kızını bir insanoğluna vermek istemediği için sözünü tutmaz ve Şemsi Canan'ı vazgeçirmeye çalışır. Şaperkut, hanımı Hatun Büvi Hanife ile konuşup Kamerşah'ı öldürmek ister. Cellatları ile yola koyulan Şaperkut yolun yarısına varmadan atın ayağı sürçünce yere düşer. Gözü görmez, dili tutmaz olmaz. Çareler aransa da bir yıl geçer Şaperkut iyileşmez (İnayet, 2004: 405-409).

Türk kültüründe verilen söz namus olarak kabul görür. Ancak Şaperkut istekleri yerine gelmesine rağmen sözünü tutmaz ve Hakk'ın yardımıyla mücadelesini tamamlamlayan kahramanı öldürmek ister. Bu durum söz verip tutmayan zalim babanın ilahî kudret tarafından cezalandırılması şeklinde düşünülebilir.

---

[15] Şifalı sular için bkz. Ögel, Türl Mitolojisi I, s.357-366

Büvi Hanife kim Şaperkut'un hastalığına çare bulursa ona şahlığı, tacı, tahtı her şeyi ile vereceğini ama şifa veremezse öldürüleceğini haber salar. Yedi iklimden gelen hekimler canlarından olurlar. Kamerşah haberi duyup Şemsi Canan'a babası Şaperkut'u iyileştirmek için gitmek istediğini söyler. Şemsi Canan önce engellemek istese de dayanamaz ve doğarken ağzına alarak dünyaya geldiği sihirli muskayı verir. Muska içinde ölüyü dirilten hayat ilacı vardır (İnayet, 2004: 409-410). Doğarken ağızda sihirli muska ile doğma, Oğuz Kağan'ın ağzının kırmızı olması (Bang-Arat, 1970: 11), Cengiz Han'ın ve Manas'ın elinin içinde kan pıhtısıyla ve Kül-Çora'nın elinde kül ile doğmasını hatırlatır (Ögel I, 2010: 198-501). Zikredilen kahramanların dünyaya gelirken belirli unsurlarla gelmeleri onların dünyaya belirli misyonlarla gönderildiklerini düşündürür.

Kamerşah muskayı alıp doğrudan Salmas Dede'nin yanına gelir. Salmas Dede sihirli ilacın sırrını çözer vemyılan yumurtasına adamotunu ekleyip muska içindeki 72 bin çeşit cevheri koyarak ilacı hazırlar. Kamerşah'a ilacı üç kez Şaperkut'un gözüne sürerse gözünün açılacağını, nohut kadar bir parça yedirirse konuşacağını söyler. Ancak önce saray büyüklerinin önünde yazılı söz alıp öyle hünerini göstermesini ister. Dua ile Kamerşah'ı yolcu eder. Kamerşah saraya geldiğinde yığınla insan kellesi görür, yine de vazgeçmez. Büvi Hanife'ye mühür yazdırıp Şaperkut'un yanına yaklaşır. Salmas Dede'nin söylediklerini yaparak hünerini gösterir. Şaperkut o anda gözünü açar karşılığında yalnızca Şemsi Canan ile nikâhlanmalarına izin vermesini ister. Padişah çaresizce kabul eder. İrembağ'da kırk gün kırk gece düğün yapılır. Şemsi Canan ile Kamerşah'ın gönlü şad olur (İnayet, 2004: 410). Dikkat edilmesi gereken husus sihirli muska ve ölüyü dirilten hayat ilacıdır. Sevgilinin ve ihtiyarın yardımları ile şifa verici otların bir araya getirilmesi sonucunda Kamerşah düştüğü zorluktan bir kez daha kurtulup başarıya ulaşır. Netice itibariyle Kamerşah verdiği mücadelelerin ardından sevgiliye kavuşmayı başarır.

Kızılgülüm Destanı'nda; Kızılgül kaçırıldıktan sonra kış mevsimi gelip Tarım sahili buz tutar. Sevgilisinin peşinde Lopnur gölünde dolaşan Bülbül'ün ayakları yara olur. Yüreğini alev alır. Askerler Kızılgül'ü Çong Kuduk'a götürürler. Tikenlik'in başında çobanlık yapan Bülbül karşısına gelen her zorluğa göğüs gerer. Zalimler zulmetse de Bülbül'ün gönlünden Kızılgül'ü çıkaramazlar. Tarım boyunda Kızılgül'ü bekler. Kızılgül'ün başkalarına kanıp kendisini unutmasından korkar. Hüznünden o

denli ağlar ki gözlerinden akan yaş Tarım'a karışır. Şaşkın dolanır. Bir müddet sonra Bülbül'de vahşi kurtların eline düşer. Ama onlar karşısında diz çökmez. Kalın buz üzerinden delik açar. Tarım nehrine dalar ve sevgilisini arar. Ama talihsizliği yüzünden sevgilisine kavuşamaz. Ayrılık ateşi ile yanar. Aylar, yıllar geçer. Gam ile yoğurulan Bülbül'e bu ayrılık sonsuz güç kuvvet bahşeder. Vücudu alev olup yanar. Kara Batur'un tahtını ve bahtını yakıp kül etmeye hazırlanır. Kızılgül'ün dalına başka baykuşlar kondurmamaya yemin eder. Tarım nehrinin diğer yanında olan Kızılgül için yeniden yürümeye koyulur. Ayakları kabarır, yanar. Ama pes etmeyip ilerlemeye devam eder. Sonunda umut ölümü yener. Bülbül, Tarım nehrini yarıp karşı kıyıya geçer. Kızılgül'ü bekler. Kızılgül vahşi kurtların kelepçe ve zincirlerini parçalayıp düşman elinden sağ kurtulur. Tarım kıyısında sevdiği yârine kavuşur (İnayet, 2004: 130-140).

Bülbül'ün mücadelesi sevgilinin düşman tarafından ele geçirilmesi ile başlar. Sevgiliye kavuşamamasına sebep olarak öncelikle ilk engel olarak fakirliğini gösterir. Destanda geçen *"Param olsa elimde/ Yapar mıydım çobanlık"* (İnayet, 2004: 132) sözleriyle Bülbül sevgilinin elinden alınmasını fakirlik ve güçsüzlükten kaynaklandığını belirtir. Bülbül'ün çobanlık yapması dikkat çekici bir durumdur. Türk destan ve halk hikâyelerinde başta Bamsı Beyrek'te ve Battal Gazi'de olmak üzere kılık değiştirerek çoban kılığında yurda dönme geleneksel motiflerdendir (Önal, 2010: 1277-1279). Ancak burada Bülbü'ün geçim kaynağı çobanlıktır. Kahramanın intikam almak yahut sadakat sınaması için çoban kılığına girmesi söz konusu değildir. İkinci engel sevgilinin uzak diyarlara kaçırılmasıdır. Bu sebeple Bülbül günlerce yol gider. Zalimlerin eline düşer acımasızlıklarına katlanır yine de onlara boyun eğmez. Ayrılığında kendinde daha çok güç kuvvet bulup düşman tipi olan Kara Batur'un tacını tahtını yıkmaya hazırlanır. Mücadele sonunda nehri aşıp sevgilinin bulunduğu diyara ulaşır ve sevgililer kavuşur.

Senuber Destanı'nda; Senuber rüyasında gördüğü sevgiliye ulaşmak için yiğitleriyle yola çıktıktan bir müddet sonra Deryayı Umman'a gelir. Bir gemide ilerlerken geminin taşa takılmasıyla üç ay oradan çıkamazlar. Senuber, Allahü Teâlâ'ya, perizata kavuşmak için yalvarırken bir kasırga çıkıp gemileri birbirine vurur.[16] Beş yüz yiğidin hepsi boğulur. Senuber ve Ziver başka bi tahta parça üstünde sağ kalır. Sonunda

[16] Deniz geçme veya aşma ile ilgili bkz. Ögel, Baheddin, Türk Mitolojisi II, 401-402.

nehirden çıkarlar. Birkaç gün sonra Ziver Yiğit hastalanıp ölür. Senuber, Ziver'in namazını kılıp defnederek yoluna yalnız devam eder (İnayet, 2004: 331-336).

İlk mücadele kahramanın gemisinin kayalığa takılması sonucunda deniz ortasında kalmasıdır. Bu olay kahramanın, yiğitliğini göstermek için mücadelesine yalnız devam etmesinin gerekliliği olarak yanındaki yiğitlerin yok olması için kurgulanmıştır. Çıkan kasırga sonucunda yiğitler denizde boğulur ve birkaç gün sonra Ziver de ölünce kahraman tek başına mücadeleye başlar.

Dağlar aşıp bağlı bostanlı bir yere varır. Uyumak üzereyken gözü bahçedeki çınarın altında bulunan nehire takılır. Nehirden etrafı aydınlaran bir gevheri ağzına alan su sığırı çıkar. Seenuber korkup bir çınar üzerine çıkar ve olanları izler. Buranın tehlikeli bir yer olduğunu düşünerek yeniden yola koyulur (İnayet, 2014: 337).

Kahramanın ikinci tehlikesi su sığırıdır. Destanda geçen su sığırı eski Yakutlarda ve Hindularca kutsal sayılır. Dolayısıyla Alimcan İnayet İslamî çerçevede oluşan destanın içinde bu unsurun yer almasını ilginç bulur (İnayet, 2014b: 71). Yaralı Mahmut Hikâyesi'nin bir varyantında Ali Bezirgan'ın oğlu Mehmet memleketini ve ailesini bırakarak İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Acem ülkesini aydınlatan bir çift Çamçırah Taşını elde etmek ister. Bu ışık veren taş motifi Senuber'de nehirden çıkan su sığırının ağzındaki gevher oalrak görülür. Denizden çıkan su sığırının da İran kozmolojisi ile alakalı olarak düşünülür (Eren, 2009: 53).

Çöller aşıp yürürken gözü havadaki turnalara, rüzgâra takılır. Sevgilisine selam söylemelerini diler. Senuber çöllerde yürürken gözüne bir has bahçe ilişir. Bu bahçenin sahibi bir cadı ninedir. Senuber'i görünce insanoğlu gelse ayağı yanacağı, kuş gelse kanatlarının yanacağı bu yerde ne işi olduğunu sorar. Ardından bir avuç toprağa efsun okuyup Senuber'i geyiğe dönüştürür. Ardından cevap vermek isteyen Senuber'e bir efsun daha okuyup konuşamaz hale getirir (İnayet, 2004: 338-340). Turnalar ve pek çok kuş sevgiliden haber alıp verme hususunda birçok destanda olduğu gibi burada da kahraman Senuber'in yardımcısı olarak varlık gösterir. Senuber karşılaştığı cadı nine sebebiyle bir takım engellerle karşılaşır. Dolayısıyla sevgiliye kavuşmayı engelleyen diğer bir unsur cadı nine ve sihirlerdir. Cadı, Senuber'i önce geyiğe dönüştürüp ardından konuşamaz hale getirmesiyle sevgili uğrunda atılacak adımlar zorlaşır. Ancak Senuber ideal bir âşık tipi olarak mücadelesinden geri kalmaz.

Senuber biraz daha yol gidip ikinci has bahçeye ulaşır. Bahçenin içinde dolaşırken taht üzerinde oturan bir kız görür. Bağın sahibi olan Mihri Engiz adlı bu kız Senuber'in konuşamadığını görüp bir efsun okuyup Senuber'in dilini açar. Senuber olan biteni anlatınca Mihri Engiz bir efsun daha okuyup Senuber'i insana dönüştürür. Daha sonra birlikte gidip önce rastladığı cadıyı bulup öldürürler. Bu esnada Mihri Engiz, Senuber'e sevdalanır. Senuber, rüyasında gördüğü Gülperizat'ı aramak için yola çıktını söyleyip Mihri Engiz'e teselli verir ve yola koyulur. Epey yürüdükten sonra bir mezara varıp uyur. Rüyasında biri "Bu yerde yatma." diye işaret verir. Senuber derhal kalkıp mezarın karşısında gördüğü kırk kalenderin yanına gidip onlarla ile has bahçede şarap içer. Senuber'in bu şaraptan sonra vücudu güç ve kuvvet dolar ve yeniden yola koyulur. Birkaç gün daha yürüdükten sonra bir gölün kenarında zenciler padişahının kızının mekânına gelir. Zenciler, Senuber'i yakalayıp gölün kenarına getirir. Halini arz eden Senuber'e zencinin kızı âşık olur ve Senuber'den güzelliğini tarif eden sözler söylemesini ister. Ancak Senuber hakaret edince sinirlenen kız ölüm emrini verir. Öldürüleceği sırada kızın sütannesi Senuber'i dinleyip kızın elinden alır. Kafese koyulan Senuber birkaç gün ağaçta asılı kalır. Günlerin birinde zenciler şarap içip sarhoş olduğunda Senuber kafesi kırar ve kaçar (İnayet, 2004: 341- 348).

Mihri Engiz destanda bir engel değil yardımcı güç olarak varlık gösterir. Senuber'in sevgiliye daha kolay kavuşması için yolunu açan olağanüstü güçtür. Dördüncü engel Senuber'in güzelliğinden ve sözlerinden etkilenerek âşık olan Zenci kız tarafından koyulmuştur. Senuber ideal bir âşık tipi olarak sevgiliden başkasına hoş sözler söylemek istemez. Bu durum onu ölüm ile yüz yüze getirir. Senuber bu durumda bile ölümden çok sevgilinin cemalini göremeden ölecek olmaya üzülür. Ancak kahraman bu durumdan sütannenin yardımı ve zencilerin sarhoşluğu sayesinde kurtulmayı başarır.

Senuber birkaç gün daha yürüyüp bir ormana ulaşır. Ormanda dolaşırken ağaç altında yardıma ihtiyacı olduğunu düşündüğü birkaç kişi görür. Ağaca çıkıp meyvelerden yemek isteyen insanlara acıyıp kaldırmak için uzandığı sırada bu yaratıklar Senuber'in boynuna yapışarak esir alırlar. Bunlar ormanda yaşayan rudipalarmış ve Senuber rudipalara esir olur. Ağlayarak yardım dilerken Hızır gelip bir çınar ağacına gidip onların boynunu kıstırıp kurtulmasını söyler. Senuber, Hızır'ın söylediklerini yaparak kurtulur (İnayet, 2004: 349-350). Senuber'in ormanda gördüğü bu canlılara

acıyıp yardım etmesi onun merhamet dolu bir karakter olduğunu gösterir. Hz. Hızır'in, sevgiliye ulaşması için Senuber'e yol göstermesi ve onu yolundan eden rudipaların ölmesine yardımcı olması kahramanın ilahî yardımcılarla yol aldığını gösterir. Böylelikle kahraman beşinci mücadelesinden de başarı ile çıkar.

Bir kaç gün yol idip Derya-ı Umman'ın kenarına gelir, sal yapıp nehre girer. Bir müddet nehirde ilerler. Yaptığı sal gevşeyince nehirden çıkamaz ve bir çınarın dalına tutunup üstüne çıkar. Hüda'ya sığınır. O esnada gökten büyük bir anka uçup gelir. Ayaklarına tutunan Senuber'in derdini dinledikten sonra acıyarak iyilik etmek ister onu Gülperizat'ın yurdu Şehr-i Şebistan'a getirir. Gülperizat'ın yurduna gelince Senuber'e gerekli bilgileri verip vedalaşır (İnayet, 2004: 352). Senuber altıncı mücadeleden mitolojik bir kuşun yardımı ile kurtulur. Anka efsanelerde kendisine başvurulan ve akıl hocası olarak bilinen kuştur. Doğumunun ardından ormana terk edilen Zal'ı bulan, yuvasına götürüp besleyen, büyüten bu mitolojik kuş Anadolu'da Keloğlan'ın koruyusu olarak tanınır. Göğe yükselebilmek ve Kaf Dağı'nı aşabilmek için bu kuşa binmek gerekir (Eren, 2009: 62).

Birkaç gün yürüyüp kırk kulaç yüksekliğinde altından merdivenli bir has bahçeye gelen Senuber bahçenin kapısına geldiğinde kümbet başlı devlerden korkmadan ilerler. Birden taht üstünde rüyasında gördüğü güzeli görüp öper. O sırada taht üstündeki Zerrin Bal adlı kuş ötünce devler uyanıp onu yakalamaya koyulur. Zerrin Bal, Gülperizat'a Senuber'in tahtın altında olduğunun haberini verir. Gülperizat sevinir, ona şahlara has elbiseler giydirip yıllardır beklediğini söyler. İki âşık şarap içerek eğlenmeye başlar. Epey zaman zevk ü sefa içinde yaşarlar (İnayet, 2004: 354-358). Senuber başına gelen bütün olumsuzlara rağmen sevgilinin yolundan dönmeyip muradına nail olur.

Şah Adilhan Destanı'nda yurdun kalenderlerin eline geçmesiyle oradan ayrılmak zorunda kalan Şah Adilhan ve ailesi birkaç gün yol gidip bir dağın yamacına varıp konaklarlar. Gece yarısı on atlı eşkıya gelir. Adilhan hemen eşi ve çocuklarını dağın mağarasına gizler (İnayet, 2013: 89-95). Adilhan'ın ilk mücadelesi bir mağara ağzında gerçekleşir. Türk destan ve halk hikâyelerinde sıklıkla ortaya çıkan dağ ve mağara motifi zor zamanlarda kahramanların sığındığı bir korunak, barınak olarak kabul görür. (Bayat, 2007: 234) Ergenekon destanında Türklerin düşmanlardan kaçarken sığındığı demir dağ ve mağara soyun koruyucusu olarak kabul görür. Şah Adilah'ın eşini ve çocuğunu dağdaki mağaraya saklaması da bununla paraleldir. Edebiyatımızda Oğuz

Kağan Destanı'nda Muz Tağ, Uygurların Göç Destanı'nda kutsal dağ, Dede Korkut'ta Gökçe Dağ, Ala Dağ önemle zikredilen dağ ve sığındıkları mağaralardır. [17]

Eşkıyalar Adilhan'ın dört atını, altın ve gümüşlerini ele geçirir. Erzakları atlara yükleyip götürürler. Bir müddet sonra onu öldürmenin daha doğru olacağını düşünüp geri dönerler. Ancak Adilhan'ın Allah'a yakarışları sonucunda onları bulamayıp geri yola koyulurlar. Adilhan eşkıyalar gidince eşini ve çocuklarını alarak yola çıkar. Çöllerde yirmi gün yol gidip bir dağa gelirler. Şam şehrinden beş yüz tüccar malları ile Şah Adilhan'ın bulunduğu dağa gelir. Tüccarların şefi Tüccar Behmen etrafta eşkıyalık yapan birilerinin olabileceği düşünüp bakınmaya başlar. Şah Adilhan'ı ve ailesini görüp yanına gelir. Kendini tanıtıp hamile eşi için yardıma ihtiyacı olduğunu söyleyerek hile ile Melike Gülçehre'yi elde etmek ister. Adilhan önce razı olmasa da tüccar Behmen'in yemin edip Melike'yi kardeşi oalrak gördüğünü belirtmesi Adilhan'ın içini ferahlatır ve büyük oğluyla beraber gönderir. Tüccar Behmen dağa gelince Faruh'u kovalayıp Melike'yi kaçırır. Şehzade Faruh padişahın yanına gelip olan biteni anlatır. Şah eşini Allah'a emanet edip evlatlarına da zarar gelmemesi için çaresizce oradan uzaklaşır (İnayet, 2013: 95-99) Şah Adilhan'ın ikinci mücadelesi bir tüccara karşı gerçekleşir. Ancak bu mücadele bahadırlık üzerine değil yine kalenderlerle olduğu gibi iyilik ve kötülüğün mücadelesidir. Adilhan bu mücadelede eşini kaybeder ve elindekilere zarar gelmemesi için kötülüğün hâkim olduğu ortamdan Melike'yi Allah'a emanet ederek uzaklaşır.

Şah Adilhan ve oğulları ağlayarak üç gün sonra yollarını engelleyen bir nehire ulaşırlar. O sırada atlı bir Kırgız ile karşılaşırlar. Atlı eşkıya onları birer birer atına alıp karşıya geçireceğini söyler. Eşkıya karşıya geçirmek için yanına aldığı şehzade Faruh'u kaçırır. Şah Adilhan melikesinden sonra şehzadesi Faruh'u da kaybeder (İnayet, 2013: 100-101). Böylelikle üçüncü mücadelesini de atlı Kırgız bir eşkıyaya karşı güvenerek kaybeden Şah Adilhan bu durum sonucunda hile ile oğlundan olur.

Nehri geçmekten başka çaresi olmayan padişah küçük oğlunun elinden tutup nehre girer. Suyun aniden yükselip şiddetlenmesi ile babasının elini tutan Cemşit suda akıp

---

[17] Dağ kültü için bkz. Abdülkadir İnan, Türk Boylarında Dağ, Ağaç (Orman) ve Pınar Kültü, Makaleler ve İncelemeler II, 253-259; Baheddin Ögel, Türk Mitolojisi I, 59-71; Ögel, Türk Mitolojisi II, 423-464; Fuzuli Bayat, İye Kategorisi Bağlamında Dağ, Taş ve Oba Kültü, Türk Mitolojik Sistemi II, 222-257.

gider.[18] Şah Adilhan karşı kıyıya ulaştığında küçük oğlunu da kaybeder (İnayet, 2013: 101-102). Böylelikle nehir karşısında verdiği dördüncü mücadelesinden de kayıpla ayrılır. Adilhan'ın gurbet yolculuğunda karşısına çıkan engellere karşı birilerinden yardım beklemesi onu acze sürükler. Dolayısıyla taç-taht, Melike Gülçehre, Faruh ve Cemşid, Şah Adilhan'ın macerasını tek başına yaşaması ve yalnız kalması için yok edilen unsurlardır. Bu süreçten sonra kahramanın yanında ilahî güçler bulunur.

Adilhan küçük oğlunu da kaybedince Allah'a sığınıp ağlayarak on dört gün yol yürür. Kimselerin ayak basmadığı bir mezarlığa gelip burada ömrünü ibadetle geçirmeye karar verir. İbadet ve emekle geçirdiği yıllar mezarlığın yeşilliklere bürünmesini sağlar. Bir sabah geçmişini hatırlar. Hüzünle artık insanlarla yaşamak için dua edip yola koyulur. On bir gün sonra bir köye gelir. On dört yıl boyunca insanlardan ayrı yaşayıp vücudunu tüyler kaplayan Adilhan'ı görenler albastı olduğunu düşünerek dört bir yana kaçışırlar. Adilhan üç gün daha yürüyüp Diyarbekri'ye ulaşır. Gökte bir kuş uçar ve Adilhan'ı görenler burada da kaçışmaya başlar. Adilhan halka insan olduğunu söyleyip yaşadıklarını anlatsa da kimse inanmaz. Diyarbekri'nin padişahı kırk gün önce ölür. Âdetlere göre padişah öldükten sonra talih kuşu[19] serbest bırakılır ve kimin başına konarsa o padişah olur. Bir müddet sonra şehrin semasındaki kuş gelip Adilhan'ın başına konar. Şah Adilhan ne kadar kovmaya çalışsa da kuş gitmez. Vezirler çaresizce âdeti bozmadan onu padişah yaparlar. Savular çalınıp şenlik başlar ve Şah Adilhan yeniden padişah olur. Ülkeye yeni düzen getirip adalet ve eşitlikle yönetir. Halk, vezirler, dervişler ve herkes ona bağlılıkla itaat eder (İnayet, 2013: 101-114). Şah Adilhan şimdiye kadar verdiği mücadeleleri hep iyiliği ve merhameti sebebiyle kaybetmiş ve tahtından, eşinden, evladından olmuştur. Bu padişahlık sonucu kahramanın hayatına düzen ve sevdikleri geri gelecektir. O, şah olarak Tanrı tarafından gönderilmiş seçkin kişidir. Yine Tanrı tarafından gelen dert ve cefalara rıza gösterip isyan etmeyen şah bu süreçten sonra sınanmasını tamamlar.

Şehzade Behram ve Melike Dilriz Destanı'nda; Melikenin güzel yüzünü göstermesi neticesinde bayılan ve ölüm emri verilen Behram idama giderken Melike'nin sütannesi onlara rastlar. Şehzadenin güneş gibi nur yüzünü görüp melikeden şehzadeyi

---

[18] Deniz geçme/aşma motifi için bkz. Ögel, Baheddin, Türk Mitolojisi II, 401-403.
[19] Talih/ devlet kuşu için bkz. Ögel, Baheddin, a.g.e., 559.

affetmesini ister ve Behram'ı cellatların elinden kurtarır (İnayet, 2013: 166-167). Sevgili ile karşılaşmasında beyit yarışını kazansa da açılan nikap karşısında dayanıksız kalan Şehzade Behram ölüme mahkum edilir. Ölüm engelinden yardımcı yaşlı kadın tipi ile karşımıza çıkan Melike'nin süt annesi sayesinde kurtulur.

Şehzade şehirden çıkıp bir nehir kenarına gidip Tanrı'ya kırk gün talepte bulunarak ağlar. Kırk gün sonra Allahü Teâlâ, Hz. Hızır'a Melike'yi beyit okumada onu yendikten sonra Çin hakanının oğlu Behram ile evlendirmesini emreder. Emir sonrası Hz. Hızır Rum iline gidip Şehzade Behram'ın önünde peyda olur ve ona sevdiğine kavuşturmaya geldiğini söyler. Behram'ın elini tutar ve bir süre sonra kendilerini Melike'nin has bahçesinde bulurlar. Hz. Hızır, Behram'a meyvelerden yemesini, sevgiliyi getireceğini söyleyip ortadan kaybolur(İnayet, 2013: 167-169). Kahramanın kendisini zor durumdan kurtaran ve yol gösteren Hızır'a kavuşması nehir kenarında kırk gün yaptığı ibadet sonucunda gerçekleşir. Şehzade Behram'ın mücadelesi buradan itibaren Hızır'ın mücadelesi olur. Uygur Türklerinde kurtarıcı kahraman olarak bir kahraman yerine dinî vasıflarda ulvî bir kahraman olan Hızır benimsenir (Kılıç, 2014: 51).

Hakk'ın emrini gerçekleştirmek ve Behram'a yardımcı olmak için Hızır bir ism-i a'zam okuyup kendine üfler. Yüz elli yaşındaki kambur bir dede suretine bürünür. Minarenin üzerine çıkıp altın davulu çalar. Cariye Gülendam yüz elli yaşındaki bu dedenin yüzüne, giydiklerine bakıp şaşırır. Dedenin melikeye müşteri olarak geldiğini öğrenince evinde günahları için tövbe etmesini tembihleyip onu bu karardan vazgeçirmeye çalışır. Hz. Hızır, Gülendam'ın sözlerinden sonra Melike'yi almadan gitmeyeceğini yineler. Gülendam gidip Melikeye olan biteni anlatır. Melike, Gülendam'a hazinedeki altınlardan verip dedeyi göndermesini söylese de Hz. Hızır bu altınları götürüp Melike'yi çağırmasını ister. Melike'yi yenip onu eş olarak almak ve ondan bir çocuk yapıp soyunu devam ettirmek istediğini belirtir. Vezirlerden biri o dedeyi öldürmeyi teklif etse de Melike sözünden dönmüş olmamak için kabul etmez. Hazırlanıp has bahçeye oturur. Herkes has bahçeye koyuncu dede ile Melike Dilriz'in beyit yarışını izlemeye gelir. Melike, dedenin Arap kabilesinden olduğunu öğrenince ondan kurtulmak için Arapların Hindistan dilinde zayıf olduğunu düşünerek birkaç beyit okur. O sırada Hızır Aleyhisselam ona uygun beyitler dizer. Melike beklediğini bulamayınca Arap dilinde beyitler okuyup buna Türkçe karşılık vermesini ister. Dede

onun bu isteğini de yerine getirir. Bu kez İbrani dilinde bir beyit okumasını ister. Hz. Hızır bunu da layıkıyla okuyup halkı kendisine hayran bırakır. Ardından Melike'nin Farsça beyitlerine de dede ustalıkla yanıt verir. Arapların Türk dilinde zayıf olduğunu düşünen melike beyitleri Türkçe okumaya karar verir. Bir müddet Türkçe beyitlerle söyleşirler. Melike son çare olarak dededen "Senem Ağıça" adı ve başındaki gevher taşlı taç saçağı birleştirip bir şiir söylemesini ister. Bunu da ustalıkla yapan dedeye bütün halk hayran olur. Melike artık nikabını kaldırıp yüzünü göstererek dedeyi mağlup etme yoluna girer. Ancak Hızır Aleyhisselam, Melike'nin yüzünü görüp dilini çıkarır. Melike bunu görünce o zatın Hızır Aleyhisselam olabileceğini düşünüp gözlerinden yaşlar akıtarak günahlarının bağışlanmasını diler (İnayet, 2013:169-187). İlahî vasıfların sahibi olan Hz. Hızır, bütün ilimlerle donanmış bir şahıstır ve Hakk'ın emriyle Melike'yi şiir mücadelesinde yenilgiye uğratır.

Şehzade Nizamettin ve Melike Rena Destanı'nda; şehzade, Melike Rena'yı gördükten sonra onun aşkı ile hastalanır. Bunu gören hizmetçiler hancıyı çağırır. Hancı şehzadenin padişahın kızına âşık olduğunu anlar. İki yüz akça ile bir bohça altın işlemeli ipek kumaş alarak has bahçeye giderler. Melike onları görüp gece yarısı has gölün kenarında beklemelerini söyler. Gece yarısı olduğunda hancı ile şehzade, Melike'nin dediği yere gelir. Melike, Nizamettin'e kırk deve mal, altmış bin koyun, akça ile altın verip kırk güne düğünü yapmasını ister. Şehzade kırk bohça mücevher ile beş yüz dirhem parayı verir (İnayet, 2014: 392-396).

Türk gelenekleri içerisinde önemli bir yer arz eden, evliliğin sembolü haline gelmiş olan erkeğin evlenmeden önce kadına verdiği 'kalın' destan metninde de korunmuştur. Kalın erkeğin sosyal statüsünü belirleyen bir unsur olarak konumlandırılır. Kalın genellikle deve, at veya başka tür hayvanlardan seçilir. (Sağol, 2002: 273-275). Dede Korkut'ta Deli Karçar kardeşi için "*dişi deve görmemiş bin buğra, hiç kısrakla çiftleşmemiş bin aygır, koyun görmemiş bin koç, kuyruksuz kulaksız bin köpek, bin pire"* ister (Ergin, 1989: 126-127). Trabzon tekfurunun kızı için üç vahşi hayvanın Kan Turalı tarafından öldürülmesinin istenir (Ergin: 189-193). Manas'ta Temir Han'ın Cakıp Han'dan kızı Kanıkey için "*altı yüz kızıl tek hörgüçlü deve, üzerlerinde torba torba altın, yakındaki tepe dolusu hayvan sürüsü ile iki bin ak koyun ister. Bunların yanında hepsinin alnında akı olan iki yüz sığır ve bunlara bakanın kız olması, yük hayvanlarından iki yüz, av kuşu sungurdan doksan kuş, yedi pars, iki*

arslan" ister (İnan, 1992: 38). Melike'nin, Şehzade Nizamettin'den istediği kalınla benzerdir.

Melike bunların ardından kendisini istemeye gelen şehzade ve padişahlara sorduğu gibi şehzadeye sorular sorar. Eğer bilirse kendisini kabul edeceğini belirtir. Melike şehzadeye çeşitli ilimlerden ve Mesnev-i Şerif'ten kırk soru sorar. Soruları doğru cevaplayan şehzadeye ait olmaya karar veren Melike son olarak şehzadeye üstadının kim olduğunu sorar ve Buhara'daki Şemsi Tebrizi Büzürgvar olduğunu, yedi yıl onun hizmetinde bulunduğunu öğrenir. Nizamettin, Bahçıvan Ana ile hancıyı şahit kılarak gizli nikah yapar. Kırk güne kadar sırrın aşikar olmamasında karar kılarlar ve ayrılırlar (İnayet, 2014: 369-400). Şehzade ilk engeli olan kalını vererek engeli kaldırsa da asıl engeli ilmî yönden gelir. Melike'nin sorduğu sorularla sınanan ve doğru cevaplar veren Şehzade Nizamettin bu engeli de aşar.

Şehzade Nizamettin ertesi sabah Melike ile görüşüp yola çıkmak için has bahçeye gelir. Melike ağlayarak Nizamettin'e yaklaşır. Öperken babası has bahçeden içeri girer. Onun, delikanlıyı iki kulağından tutarak öpmekte olduğunu görür ve onları ölüme mahkum eder (İayet, 2014: 401-402). Şehzadenin üçüncü engeli, Melike'nin ilk mücadelesi ölümdür. Destanın bu kısmından sonra kız kahraman Melike Rena üzerine yoğunlaşıldığı ve doğumundaki olağanüstülük ile ilahî güçlerin etkili olduğu görülür. Destandaki mücadele Melike Rena üzerinden devam eder.

Şehzade derhal Melike'nin yanından ayrılıp yurduna döner. Melike de kırk cariyesine ve Bahçıvan Ana'ya veda eder. Annesi ve ağabeyi Maksuthan bu idamı engelleyip ölümü şehzadeye yüklemeyi ister. Bu sırada Melike Rena, Nesridin Büzürgvar'ın yanına giderek duasını almak ister. Büzürgvar ona sarayına dönüp Kur'an okumasını, Allah'a kendisini bu beladan kurtarması için dua etmesini tembihler. Melike saraya döndükten cellatlar gelip Digistan pazarına idama götürür. Maksuthan babasının huzuruna çıkıp Melike'yi darağacına astıklarını ancak yarısına geldiklerinde ipin koptuğunu, Melike'nin haksız yere ölüme mahkum edildiğini söyler. Padişah bunun üzerine atalardan kalan bir minareden atmalarını ferman edip Melike'ye haksız yere ölüm cezası verdiyse sağ kalacağını söyler. Cellatlar, Melike'yi minareye getirip cuma namazını beklerken Melike, Allah'a sığınıp olan biteni en başından anlatır. Şahit olarak hancıyı ve Bahçıvan Ana'yı gösterir. Cellatlar bu durum üzerine minareden inip hancı Fazlı'yı ve Bahçıvan Ana'yı sorgularlar. Hancı verdiği sözü tutmak için başta gerçeği

söylemek istemez. Ancak cellatlar onu da asmak isteyince Melike bir münacat okur. Birden gökte bir kara kuş cellatlara saldırır. Cellatlar korkup önce hancıyı minareden atmak isteyince hancı gerçekleri anlatır. Derhal hancıyı alıp padişahın huzuruna getirirler. Padişah olanları öğrenince hancıyı zindana attırır. Ancak yine de kararından dönemeyip Melike'yi minareden atmalarını emreder. Melike o sırada annesinin verdiği küpeyi Buhara'daki evliyaya adayıp kurtulmayı diler. Cellatlar altını kendilerine vermeyip olmayan birine adak verdiği için Melike'nin ellerini ve ayaklarını bağlayıp ona eziyet ederler, minareden atarlar. Minareden düşen Melike pirden medet dileyince Buhara'daki Bala Gerdan adlı evliya otuz üç bin müridiyle ibadet ederken bu sesi işitir ve *"Allahu!"* diyerek minarenin üzerinde peyda olur. Derhal Melike Rena'yı tutup yavaşça yer koyar. Halk koşup evliyanın ayaklarına baş koyar. Olaylardan sonra şah da evliyanın ayaklarına kapanıp melikeyi affeder. Yoldan çıkmasına sebep olan şehzadenin yakalanması için emir verir. Şehzade Nizamettin Ahun öz yurduna dönünce babasının huzuruna çıkar. Seksen deve mal ile kırk günlük yolu bir günde giden deveyi alıp yola koyulur, Şam'a gelir. Kalender kılığında şehre girip hancının eşinden olayları öğrenir. Gece yarısında has bahçeye gidip Melike Rena ile kaçmak için anlaşırlar (İnayet, 2014: 401-428).

Melike Rena'nın ilk mücadelesi Nizamettin'ini öperken babasının görmesi ve Digistan pazarında idam edilmesini istemesi ile başlar. Ancak bu haksız ölüm isteği karşısında dar ağacının ipleri koparak Melike'nin ölümünü engeller. Yardımcı bilge kahraman tipi Nesridin Büzürgvar'ın duasını alması ve okuduğu Kuran'la ilahî kudret vasıtasıyla kurtulur. İkinci mücadelesi atalardan kalma minareden atılması üzerinedir. O sırada rüyada görülen ve Nesridin Büzürgvar tarafından ulular olarak yorumlanan karakuşların Melike Rena'yı kurtarmak için gelmeleri dikkat çekicidir. Türk mitolojisinde fazlasıyla karşılaşılan karakuş şamanların olağanüstü güç sahibi yardımcı ruhu olarak kabul edilir. (Beydili, 2015: 296-297). Renahan'ın da bu yardımcı kuşlar tarafından kurtarıldığı görülür. Üçüncü mücadelesini altın küpeyi kendilerine vermediği için cellatlara karşı yaşar. Burada da evliya Bala Gerdan tarafından yine ilahî kudret vasıtasıyla ölümden kurtulur. Bala Gerdan'a adanan ve ölümden kurtulmasına sebep olan küpe de sihirli kabul edilebilir. Her üç mücadelede de Tanrı kudretiyle dünyaya gelen kahraman yine ilahî kökenli varlıklar tarafından kurtarılır. Erkek kahramanın kılık

değiştirerek sevgilinin yurduna girmesi de arkaik destanlardaki kahramanın yurduna kılık değiştirerek görmesi ile benzerdir.

Tahir ile Zühre Destanı'nda; Karahan ülkesini düşman elinden kurtaran Kara Batur'a Zühre'yi verir. Kara Batur bir gün nineden Tahir ile Zühre'nin has bahçede eğlendiğini öğrenip kontrol eder ve Karahan'a olanları anlatır. Karahan önce öldürmek isteyip ardından Tahir'i bir sandık içine koydurup Rum nehrine bıraktırır. Bir zaman sonra sandık içinde gurbet yolculuğu başlayan Tahir, Dokuz Taram gemi limanına varır. Sandık içinden Zühre'ye selam yollamak için kervancılara beyitler okur. Sonra sandık nehrin ayrımından Rum şehrine doğru akıp gider. Kervancılar, Karahan'ın şehrine ulaşıp Dilaram'ın ibriğine su içme bahanesi ile Tahir'in notunu sıkıştırırlar. Dilaram, Zühre'nin eline ibrikten iki kez su dökmeye çalışır ancak dökülmez. Üçüncü kez su dökmek için ibriği sallayınca ucundaki not Zühre'nin avucuna düşer. Zühre notu alınca kervancıların yanına gider. Yeniden Tahir'den haber getirmeleri için bir an önce yola çıkmalarını ister. Bu sebeple tellal çıkarıp kervancılar gidene kadar kimsenin dükkân açmamasını emreder. Ticaretlerini yapan tüccarlar gidecekleri zaman Zühre, Şah Behram'ı Tahir'den haber almak için kervancılarla gönderir. Şah Behram kervancılarla Rum'a gelir. Dolaşırken şehir kanepesi önünde başka bir kızla evlendirilmek istenen Tahir'i görür. Şah Behram Tahir'e bakarak kervancı olup geldiğini söyleyip seslenince Tahir dokuz merdivenli tahttan inip Şah Behram'a sarılır. Behram, Zühre'den getirdiği mektubu verince Tahir hemen yurda doğru yola koyulur (İnayet, 2004: 262-272).

Tahir'in mücadelesi sandık içinde devam ederken her iki sevgilinin de birbirlerine kervancılar vasıtasıyla haberler gönderdikleri görülür. Ulaştığı şehirde sevmediği bir kızla evlendirilmek isteyen Tahir'i Behram gelerek kurtarır. Bu durum sevgilinin düğününe son anda yetişme motifinin bir parça değiştirilmiş hali olarak düşünülebilir. Zühre sevgilinin düğününe gelemez ancak ona yazdığı bir mektubu düğün esnasında elçi ile ulaştırmış olur. Burada mücadeleyi Tahir'e bir an önce kavuşmak adına Zühre verir. Halkına karşı tüccarların yanında yer alır. Aşk için mücadelede Zühre ideal kahraman tipidir ve sevgiliye ulaşmak için elindeki bütün imkânları kullanır. Tahir ise ordan oraya sürüklenen, mücadeleden uzak pasif bir yapıdadır.

Yusuf-Züleyha Destanı'nda; Yakup Aleyhisselam'ın artık kendilerini görmeyeceğini düşünen kardeşler Yusuf'u boyunlarından indirip hırpalarlar ve onu bir çöle götürürler. Çölde ellerini, ayaklarını bağlayıp bıçağı boynuna dayarlar. O sırada

gaipten bir ses gelir. Bir peygamber oğlunu haksız yere öldürmenin reva olmadığını, ona zarar verirlerse Allahü Teâlâ'nın kendilerine gazap edeceğini söyler. Ardından bir ses daha gelir ve her kim Allah'tan korkmazsa onun Karun gibi yutulacağını bildirir. Bunun üzerine ağabeyleri Yusuf'u ormana götürür. Burada da onu aşağılayıp ellerini, ayaklarını bağlayıp yerde sürüklerler. Otlar Yusuf'un bedenini keser. Gömleği kana boyanır. Babasının nasihatini tutmayan Yusuf pişman olur. Bu sırada ağabeyleri yine bıçağı ellerine alırlar. Yusuf bu dünyadan susuz gitmek istemez. Ağabeyleri suyu getirir ancak ona vermezler. Yine gaipten ses gelip onları yutacağını, cehenneme çekeceğini ve kıyamet günü yüzlerinin kara olacağını söyler. Bu sesten ürken kardeşler başka bir yere giderler. Yusuf yalvardıkça ağabeyi Robiro, Şemun tokat atar. Hiçbiri acımaz. Yusuf'un ağlamalarına dayanamayan melekler Allahü Teâlâ'dan inleyerek yardım dilerler. O zaman Allahü Teâlâ kudretini görmek için sabretmelerini ister. Bu sırada Yehuda'nın gönlü yumuşar ve kardeşlerine ölüm dışında bir ceza vermelerini söyler. İçlerinden biri Yusuf'u kuyuya bırakmayı teklif eder. Mısır yolunda Şeddad denilen padişahın kendi eliyle yaptırdığı bir kuyu vardır. Kırk kulaç derinliğindeki bu kuyuya Yusuf'un beline bir kemer bağlayıp indirirler. Ağabeylerinden biri bıçakla gelip kemendi keser. O esnada Cebrail yetişip onu tutar. Karanlık kuyuda oturan Yusuf Aleyhisselam'a bir yılan başını kaldırınca Cebrail o esnada yılanın gözünü kör eder. Cennetten bir elbise getirip ona giydirir. Cennet nimetlerini yedirip oradan ayrılır. Kuyunun içi aydınlanır. Orada Hazreti Şiys peygamberin kavminden bir adamın iki yüz yıldır kendisini beklediğini öğrenir. Yusuf halini arz etmek için ağabeylerinin kendisini buraya attığını anlatınca ihtiyar buraya ağabeylerinin değil Allahü Teâlâ'nın hikmetinin attığını ifade eder. Hemen ardından ruhunu teslim eder. Bunlar yaşanırken Mısır şehrinde Malik Dağuri denilen çok zengin bir tüccar düşünde Mısır yolundaki kuyuya gökten bir ayın düştüğünü ve eline geldiğini görüp ticarete gitmek ister. Tabirciler o kuyuda bir köle olduğunu, bu geçmişi mübarek köleyi almasını söyler. Böylelikle kıyamete kadar namının kalacağını belirtir. Bu sözler karşısında sevinen Malik Dağuri hazırlıklarını tamamlayıp Kenan'a gider. Dağuri'nin köleleri kuyudan su almak istediklerinde narin bir yiğidin kovanın içinde oturduğunu görürler. Yusuf Aleyhisselam'ın ağabeyleri bunu işitip gelirler. Dağuri'ye yalan ve hilelerle on sekiz daçen karşılığında Yusuf'u satarlar. Malik Dağuri mühürlü bir kâğıt karşılığında parayı verir. Yusuf ağabeyleri ile vedalaşır. Yolda annesinin mezarlığını görüp deveden kendini atar. Mezarı kucaklayıp ağlar.

Malik Dağuri devede Yusuf'u göremeyince kervandakilere onu bulmalarını emreder. O sırada bir köle mezar tarafında Yusuf'u görüp tokatlar. Bayılan Yusuf kendine geldiğinde Allahü Teâlâ'ya münacat edince güneş tutulur, dünya karanlık olur. Yağmur yağıp fırtınalar çıkar. İnsanlar birbirini görmez olur. Ağlayıp inlerler. Kervandan birinin günah işlediğini düşünürler. O sırada Yusuf'a tokat atan kişi çıkıp günahını söyler ve af diler. Yusuf Aleyhisselam onların günahlarını affeyleyince hava açılır. Dünya aydınlanır. Kervandakiler derhal onun bağlarını çözerler. Devesine bindirip yola koyulurlar. Her zaman sıkıntı çektikleri bu yollarda zorlanmadan ilerlerler. Bir şehirden geçerken Müslümanlar, Yusuf peygamberi görüp kendilerinden geçerler. Putperestler ise putlardan vazgeçip Müslüman olurlar. İslamla şereflenirler. Sonra bu şehirden ayrılıp Mısır'a ilerlerler (Arpacık, 1998: 137-166).

Yusuf'un ağabeylerine güvenerek çıktığı gurbet yolculuğunda ilk mücadelesi öldürülmek için yapılan eziyettir. İlahî bir ses ile irkilen hain kardeşler ilk teşebbüslerinde Yusuf'a zarar veremezler. Yusuf, Hak tarafından korunur. Çölden ayrılıp ikinci mekan olarak ormana giden kardeşler Yusuf'u daha çok hırpalarlar ve ondan bir suyu bile esirgerler. Tam öldürecekleri sırada yine bir sesle irkilen kardeşler bu kez de amaçlarına ulaşamazlar ve onu başka bir yerde öldürmeye karar verirler. Ancak bunun da başarısız olacağı düşüncesiyle kimsenin görmeyeceği ve Yusuf'un yalnız çıkamayacağı bir kuyuya atmaya karar verirler. Yusuf kuyuya bırakılırken Hakk'ın emriyle Cebrail onu korur ve zarar gelmeden yere indirir. Böylelikle Yusuf üçüncü engelden de ilahî güçlerin yardımıyla sağ kurtulur. Üçüncü düş Yusuf'u kurtaracak olan tüccar tarafından görülür. Bu da Hak tarafından Yusuf'un kurtarılması amacıyla görülen bir rüyadır. Tüccar, kuyudan Yusuf'u çıkarınca ağabeyleri onu satarak yurda dönerler. Yusuf'un mücadelesi ise köle olarak Mısır'a doğru devam eder. Kervandakilerden biri kaçtığı için Yusuf'a tokat attığında havanın kararması da dikkat çekici bir hadisedir

2.8.Sevgilinin Başkasıyla Evlendirilmek İstenmesi

Aşk destanları âşık-mâşuk ve rakip üçlemesi üzerine kuruludur. Bu epizot genellikle mâşuk ve rakibin üzerine kurulu olan epizottur. Uygur Destanları içerisinden; Boz Yiğit Destanı'nın çeşitlenmelerinde sevgili, bir hanzadeyle, Boz Körpeş Kara Köz Ayim Destanı'nın çeşitlenmelerinden Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1.)de daha

uygun biriyle, Tahir ile Zühre'de yurdu kurtaran bir yiğit ile babası tarafından evlendirilmeye çalışılır. Bozi Körpeş (2.2.2.)'de sevgili kahramanla evli olmasına rağmen bir kocakarı tarafından oynaş arayan bir yiğitle evlendirilmek istenir. Garip ile Senem Destanı'nda açık bir şekilde bu konuya değinilmez ancak kahramana göz koyan bir cariyeden söz edilir. Hurilika-Hemracan Destanı'nın çeşitlenmelerinde âşıklar kavuşsa da sevgilinin kardeşi kahramanla kendisi evlenmeye çalışır. Senuber Destanı'nda sevgililer henüz kavuşmadan kahramanı kurtaran peri onunla evlenmek ister. Şah Adilhan Destanı'nda kahramanın eşini kaçıran tüccar onunla evlenmek ister. Kamerşah ve Şemsi Canan, Kızılgülüm, Şehzade Behram ve Melike Dilriz, Şehzade Nizamettin ve Melike Rena ve Yusuf-Züleyha Destanı'nda bu epizot yer almaz. Ayrıntılarıyla destan metinlerinde sevgilinin başkasıyla evlendirilmek istenmesi şu şekilde geçer:

Boz Yiğit Destanı'nın, Boz Yiğit ile Sahipcamal Destanı (2.1.1.) çeşitlenmesinde; hanın kızını Kızını vereceğine dair söz verdiği mert Zeytun adlı bir hanzade vardır. Boz Yiğit'i öldürmek için iki yüz askerini alıp gelir. Boz Yiğit kaçarken bir büyük taşa ok sıkar. Okun yarısı taşa girer. Bunu gören Zeytun da aynı taşa ok sıkar. Onun oku da yarısına kadar girince Boz Yiğit ile denk olduklarını anlar. Muhakak Boz Yiğit'i yenmek isteyen Zeytun onu kovalamaya devam eder. Boz Yiğit bir ok daha atar. Ok tamamen taşa girer. Zeytun da bir ok sıkar. Ancak onun oku önceki gibi yarısına kadar girer. Bunu gören Zeytun, Boz Yiğit'in kendinden daha güçlü olduğunu, askerlerini ve kendini yenerse halkın karşısına ne yüzle çıkacağını düşünüp endişelenir. Savaşı bırakıp Mulatiye Şehri'ne döner (Mehmet, 2011: 323). Han hile ile Boz Yiğit'i yakalattırdıktan sonra ertesi gün Boz Yiğit'in asılması için emir verir. Hemen ardından Zeytun ile kızının düğünü için şenlik yapılmasını söyler (Mehmet, 2011: 339).

Bozyiğit (2.1.2.)'te Emeshan'ın Sahipcamal'ı vermeyi düşündüğü Zeytun isimli kahraman bir şehzade vardır. İki yüz asker alıp Bozyiğit'in peşinden savaşmaya gider. Bozyiğit bir taşa ok atar ve okunun yarısı taşa girer. Zeytun da taşa ok atar. Onun okunun yarısı da taşa girince Bozyiğit ile güçlerinin eş düzeyde olduğunu, iki yüz kişiden fazla olduğunu düşünür. Bozyiğit'i yeneceği düşüncesi ile onu kovalamaya devam eder. Bozyiğit yine bir taşa ok atar ve okun tamamı girer. Ona cevaben Zeytun da ok atar. Onun oku yine yarısına kadar girer. Zeytun şaşkınlık içinde onun

kendisinden güçlü olduğunu, iki yüz kişiyi helak edebilecek güçte olduğu anlar. Bunun üzerine şehre gitmeyi, kovalamayı durdurmayı düşünür. Multehi şehrine geri gelir (Çatık Karadağ, 2006: 25). Han hile ile Boz Yiğit'i yakalattırdıktan sonra ertesi gün onu meydana götürüp darağacaına asmalarını söyler. Kızını başkasına Zeytun'a vereceğini bildirir (Çatık Karadağ, 2006: 31).

İki sevgilinin kavuşmalarını engelleyen sebeplerden biri de sevgilinin başkası ile evlendirilmek istenmesidir. Bu kısım destanlarda genellikle gerilimin arttığı sahnelerdir. Kahramanın yurda uzak kaldığı sırada sevilenin başkasına verilmek istenmesinde sevgilinin kahramana olan sadakati dikkat ön plana çıkar. Kahraman Boz Yiğit, rakibi olan Zeytun ile güç mücadelesine tutuşur. Kazanmasına rağmen han, kızını Boz Yiğit'e verme taraftarı olmaz ve tuzak ile onu ortadan kaldırır.

Boz Körpeş-Karaköz Ayim Destanı'nın Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1.) çeşitlenmesinde ideal sevgili tipi Karaköz Ayım, Boz Körpeş'i öldüren babasının ve ağabeyinin atının yularını tutunup hesap sorar: Bu sırada ağabeyi ona adı Körpeş olmasa da kendisine daha uygun bir Körpeş bulacağını, onunla evlendireceğini söyler. Ancak Karaköz Ayim bunu kabul etmez (İnayet, 2013: 78).

Bozi Körpeş (2.2.2.)'te bir gün hilekar kocakarının yanına bir yiğit gelir. Bozi Körpeş'in hanımını kendisine oynaş kılmasını ister. Kocakarı ertesi gün kızın yanına giderek bir yiğidin kendisini beğendiğini, oynaş olmak istediğini söyler. Hatun ne kadar iyi bir yiğit olursa olsun Bozi Körpeş'ten iyi olamayacağını ifade edince kocakarı evine dönüp yiğide olan biteni anlatır. Yiğit kocakarıya para teklif edip onu hile ile getirmesini ister. Kocakarı bunun üzerine bir plan yapar. Kocakarı bir gün hatunun yanına gelir ve babasını özleyip özlemediğini sorar. Kadın özlediğini ancak çok uzak olduğu için gidemediğini söyleyince kocakarı ona akıl verir. Bunun üzerine Bozi Körpeş bir gün avdan döner, karısı dışarı çıkmayınca atından inip içeri girer. Hatunu babasını özlediğini söyleyip ağlar. Bozi Körpeş hanımını babasına götürmeye karar kılar. Ertesi gün kocakarı onların yola çıkacağını öğrenir. Babasının evine vardıktan sonra ertesi gün Bozi Körpeş yine ava çıkar. Babası onu çölü geçmemesi için tembihler. Bozi Körpeş dinlemeyip o çölden gider. Susadığında bir kocakarının tezek topladığını görür. Yanına giderek su zannettiği kırk yıldan beri testi de saklanan tesirli rakı sonuna kadar içer. Sarhoş olunca kocakarı onu bağlayıp yiğidi çağırır. İkisi de Bozi Körpeş'in başını kesmek için kılıç vursalar da onu öldüremezler. Bozi Körpeş gözlerini açtığında

onların niyetlerini anlar. Öldürmek istiyorsa koncunda kılıç olduğunu onunla öldürmelerini ister. Bozi Körpeş'i öldürdüklerinde içinden bir alaca taş çıkar. Yiğit aldırış etmeden taşı kuyuya atar. Kuyu kurur, içinden bir yılan çıkar. Kocakarı yiğide onu beline bağlamasını söyler ama o yiğit bu yılanı ağaca bağlar. O anda ağaç kurur. Bozi Körpeş'i öldürdükten sonra at ve elbiselerini alıp oradan gider. Yine de hanımını elde edemezler (Aça, 1998:1475-1477)..

Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1.)'de Boz Körpeş'in ölümünden sonra sevgili başkası ile evlendirilmek istenir. Bozi Körpeş (2.2.2.)'te sevgilinin başkası ile evlendirilmek istenmesi kahraman hayatta iken bir hilekâr kocakarı tarafından planlanır. Bu durum Bozi Körpeş'e hile kurulmasına ve ölümüne yol açar. Bozi Körpeş (2.2.2.)'te bu epizot ayrıntıları ile yer alır. Sevgilinin kahraman hayatta iken başkasına bakmaması onu ideal sevgili tipi formuna sokar.

Garip ile Senem Destanı'nda sevgilinin başkası ile evlendirilmesine dair bir bilgi yer almaz. Ancak rakip tipi olarak Süçük adlı cariye yer alır. Süçük Garip'e göz koyar. Bir fırsatını bulup ona kavuşmayı hayal eder. Bir gün Garip'i bahçede tek başına gören Süçük bu fırsatı kaçırmaz ona sarılır. Garip arkasını döndüğünde Süçük cariyeyi görünce onu iter. Bu davranış Süçük'ü kızdırır. Hemen olan biteni padişaha anlatır. Umutsuz âşık motifi içerisinde değerlendirilebilecek Süçük cariyenin hisleri *"... çoktan beri Garib'e göz koyup onun firakından ah çekip dertleniyordu. Fırsat bulup Garip'i öpmenin hayalini kuruyordu."* (İnayet, 2004: 228) sözleriyle karşılık bulur.

Hurilika-Hemracan Destanı'nın; Hurilika ile Hemracan (2.4.1.) çeşitlenmesinde, Hurilika kardeşi Hurizefran ile bülbülü almak için savaş anlaşması yapar. Anlaşmaya göre Hurilika yenilirse ulusu ile Hurizefran'a tabi olacaktır. Ancak yenerse Hurizefran bülbülü kendi eli ile teslim edecektir. Bunun üzerine gökte büyük bir savaş başlar. Yedi gün yedi gece süren savaştan Hurilika galip gelir. Hurizefran bir insanoğlu için bütün ümmeti yok etmemesinin nedenini sorunca Hurilika savaşı durdurup Hemracan'ı Hurizefran'a gösterir. Hurizefran, Hemracan'a baktığında kalbine aşk ateşi düşer ve kardeşinden Hemracan'ı kendisine vermesini ister. Hurilika reddetse de Hurizefran'a laf anlatamaz. Onun şeriattan yol bulmasını diler. Hurizefran Kuh-i Kaf'taki ünlü bir kadıya altın eğerli kırk bin at, altın kemerli kırk bin kul, sağlam ciğerli kırk bin kul vaat edip iki kardeşin bir erkekle nikâhının caiz olduğunu söylemesini ister. Kadı bir heybe gümüşün dışında iki yanağını otuz kez öpme karşılığında bu isteği kabul eder. Hurilika

kardeşinin sakin bir yerde kadı ile aşk yaşadığını fark eder. Bir müddet sonra kadı nikâha yol olduğunu söyleyecekken Hurilika kadının gözüne öyle şiddetle bakar ki kadı ne diyeceğini şaşırıp olmayacağını belirtir. Duydukları karşısında Hurizefran aklını kaçırır halde kılıcını çekip Bağsımen'de kadıyı kovalar, beddualar eder ve öldürmek ister. Bir müddet sonra ağıtlar yakarak ölür (İnayet, 2004: 457-462).

Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda Hörülika da kardeşi Höre-Zeperan ile anlaşıp kuşu ondan alır. Bu olaylardan sonra Höre-Zeperan, Hemra'yı görmek ister ve perde arkasından gördüğü Hemra'ya âşık olup ağlamaya başlar. Hemen kadının yanına koşup kendi için bir fetva vermesini ister. Kadı, ona âşık olur. Bu fetvayı vereceğini ama ondan önce kendisini bir öpmesini ister. Höre-Zeperan çaresizce bunu kabul eder ve kadı fetvayı verir. Hörülika bu fetvanın yalan olduğunu söyleyip onu gönderince Höre-Zeperan bu duruma sinirlenip kadının darağacına asılarak idam edilmesi için emir verir ve kardeşi ile barışır (İnayet, 1992: 199-201).

Her iki çeşitlenmede de Hurilika'nın rakibi sevgili Hemracan'ı elinden almak isteyen kız kardeşi Hurizefran'dır. Hurizefran, Hurilika ile yaptığı mücadelesinden sonra mücadelnin sebebini öğrenmek ister. Karşısında Hemracan'ı görünce âşık olur ve çeşitli hilelerle onu elde etmeye çalışır. Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da Hurizefran, Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda Höre-Zeperan adı ile bilinen kız kardeş hilekâr kadın tipinde olup hilekâr kadı ile de bir iş birliğine girerek Hemra'yı elde etmek ister Kadı, destanda dinî olguları kendi çıkarları için kullanmak isteyen sahtekâr bir figürdür. Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da kadı cezalandırılır, Hurizefran da ağıtlar yakarak ölür. Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda Höre-Zeperan kadıya ceza verip kardeşi ile barışır.

Kamerşah ve Şemsi Canan Destanı'nda, kahramanlar için böyle bir engel söz konusu değildir. Onların tek rakibi babalarıdır.

Kızılgülüm Destanı'nda, Kızılgül kaçırılıp düşman eline geçse, sevgiliden ayrı kalsa da rakip kişinin onunla evlenmek istediğine dair bir bilge yer almaz.

Senuber Destanı'nda, sevgili Gülperizat'ın değil kahraman Senuber'in başkasıyla evlenmesi söz konusudur. Ancak bu durum farklı bir yapı arz eder. Senuber sevgiliye ulaşma yolunda kendisine yardımcı olan ve sevgisine inandığı Mihri Engiz'i, sevgili Gülperizat'ın elde edip yurda dönerken yanına alır ve her ikisi ile de evlenir. Destanda bu durum şçyle nükseder:

İlk girdiği has bahçedeki cadı tarafından geyik halinde getirilen Senuber çöllerde yürürken gözüne ilişen bir has bahçeye daha girer. Bahçenin içinde dolaşırken taht üzerinde yüzü, güzelliği dolunay gibi bir kız görür. Kız, önce Senuber'i geyik sanarak önüne süt koyar. Senuber ona bakmayınca kız ahvalini sorar. Senuber konuşamadığını işaretle gösterince kız bir efsun okuyup dilini açar. Senuber durumu anlatınca Mihri Engiz adlı bu cadı kız bir avuç toprak alıp okur ve Senuber'in üstüne serperek yeniden insana dönüşmesini sağlar. Daha sonra birlikte gidip Senber'i geyiğe dönüştüren cadıyı bulup öldürürler. Bu esnada Mihri Engiz, Senuber'e sevdalanır. Bir sofra hazırlayıp aşkını izhar eyler. Birkaç gün eğlenirler. Bir gün Senuber rüyasında Gülperizat'ı görür. Mihri Engiz, Senuber'in rüyasından sonra bir sevdiği olduğuna kanaat getirir. Senuber, Mihri Engiz'e teselli verip yola koyulur (İnayet,2004: 340-344).

Mihri Engiz'in âşıklığı şu cümlelerle ifade edilir: *"Mihri Engiz, Senuber'e gönlünü kaptırmış ve sabrı kalmamış. Mihri Engiz, Senuber'e büyük sofra hazırlayıp gönlünü izhar etmiş"* (İnayet, 2004: 343). Ancak destanda Mihri Engiz'in âşıklığından çok Senuber'e yardımcı olan bir kadın figürü olarak var olması önem taşır. Çünkü Senuber dilsiz bir geyik kılığında sevgiliye ulaşmak için ilerlerken onu aslına dönüştürüp daha kolay yol almasını sağlayan kişi Mihri Engiz'dir. Senuber'in bir müddet Gülperizat'ı unutması ve Mihri Engiz ile meşk eylemesi onun âşıklığını sorgulatsa da kahraman yeniden rüyanın tetiklemesi ile yola koyulur. Yapılan iyilikleri unutmayan Senuber Gülperizat'a kovuşunca Mihri Engiz'i de yanına alarak evlenir:

Senuber Gülperizat'ı alıp yurda dönerken Mihri Engiz'in mekânına gelirler. Burada Senuber, Gülperizat'a başından geçenleri anlatıp Mihri Engiz'i getirir. Gülperizat bunun üzerine Mihri Engiz'le görüşüp onu tahtına çıkarır. Birlikte Senuber'in yurduna dönerler. Hurşit Şah kırk gün kırk gece düğün yaparak Senuber'i Gülperizat ve Mihri Engiz ile evlendirir (İnayet, 2004: 358-364). Bu durum Bamsı Beyrek'in kâfir beyin kızını esir kaldığı yerden kurtarması şartıyla alacağına söz vermesi (Ergin, 1989: 135) ile benzerlik vardır. Senuber kendisini kurtaran Mihri Engiz'e söz vermese de onunla evlenir. Türk destanlarından Oğuz Kağan ve Manas'ta da çok eşlilik görülür (Sağol, 2002: 264-288).

Şah Adilhan Destanı'nda; Melike Gülçehre hile ile kaçırıldıktan sonra tüccar Behmen ona el uzatır. Melike abdesti olmadığını söyleyip kendisini temizlemek için bir kâse su ister. Abdest alıp secdeye başını koyar. Derdini anlatıp kurtulmak için Allah'a yakarmaya başlar. O sırada Tüccar Behmen'in gözleri uykuya varır. Rüyasında gökten altın bir taht üzerinde Hz. Peygamber, yanında dört imam, Hz. Fatma ve Zühre ile binlerce melek gelir. Onlar Resulüllah'a selam verir ve Hz. Fatma bu haram yiyen tüccarın cehenneme atılmasını emreder. Cehennemi duyan Behmen tövbe etmeye başlayınca melekler yüzüne tokat vurur. Yüzü kapkara olur. Peygamber efendimiz ona bakarak ümmetinin nasibini elinden alıp helale haram gözle baktığı için günah işlediğini, derhal onu sahibine teslim etmesini aksi halde cehenneme gideceğini söyler ve yüzünü sıvazlar. Behmen'in yüzü yeniden aydınlanır. Herkes bir anda kaybolur. Günahkâr tüccar uyanarak hemen melikenin yanına gider ve af diler. Melikeye ayrı bir çadır hazırlatır. Onu başkalarının görmesini engeller. Beş yüz tüccarı alıp şehir şehir dolaşarak Adilhan'ı arar (İnayet, 2013: 127-131). Sevgilinin başkası ile evlendirilme durumu tam olarak gerçekleşmese de sevgiliye göz koyan tüccar bir rakip vardır. Tüccar Behmen'in rüyasında başına gelecekleri görmesi Melike Gülçehre'den uzak kalmasına ve sevgiliye dokunamamasına neden olur. Bu durum âşık Adilhan'dan uzakta ve habersiz olarak gerçekleşir.

Şehzade Behram ve Melike Dilriz Destanı'nda, Melike Dilriz'in evlilik şartı sevgilinin kendisinden üstün olmasına bağlıdır. Ancak birinin kendi başarısını alt edeceği korkusu onun biriyle evlenmesine engel olur. Dolayısıyla bu epizot destan metninde yer almaz.

Benzer şekilde Şehzade Nizamettin ve Melike Rena Destan metninde de sevgiliye talip olan bir rakip söz konusu değildir.

Tahir ile Zühre Destanı'nda hem kız kahraman Zühre'nin, hem erkek kahraman Tahir'in başkası ile evlendirilmek istenmesi söz konusudur. İlki Zühre'nin evlendirilmek istenmesidir:

Ülkesine aniden düşmanlar gelince Karahan kim bu düşmanı ülkeden atarsa ona kızı Zühre'yi vereceğini bildirir. Bunu duyan kurnazlardan biri düşmanı püskürtmeye talip olur. Uçan atı alıp üstüne tutkal sürer. Koşumunu koyar. Koşumun üzerine de tutkal sürüp biner. At koşarken bir çınarın dalına tutunur. Çınarın kökü çürük olduğu

için topraktan ayrılır. Düşman, birinin silah çekip elinde bir çınar sürükleyerek geldiğini görür. Paniğe kapılır başa çıkamayacağını düşünür ve kaçar. Karahan, Akhan'a verdiği sözü unutup Zühre'yi Kara Batur'a vermek zorunda kalır (İnayet, 2004: 262). Ancak Zühre ile Kara Batur arasında herhangi bir evlilikten bahsedilmez. Verdiği mücadeleler doğrultusunda Zühre'yi hak eden kişi her ne kadar düşman tip de olsa Kara Batur'dur. Tahir âşıklık derdine düşüp pasif konumda hayatına devam ederken Kara Batur sevgili için mücadelelere girişen âşıktır.

Tahir'in evlendirilmesi ise sürgüne gönderilişi ardından gerçekleşir: Rum padişahının Melike Leyiveş, Melike Hayriveş ve Sultan Büvice adlı üç kızı vardır. Kızlar bir gün nehir kıyısında eğlenirken bir sandık görürler. Kırk kulaç uzunluğundaki saçlarından ip yapıp sandığa atmayı, kimin saçı çekerse sandığın o kişinin olmasına karar verirler. Ablaları denese de başarılı olamaz. Küçük kız Sultan Büvice ise saçları ile sandığa yetişir. Kızlar sandığı alıp durumu babalarına anlatırlar (İnayet, 2004: 267). Saçların uzunluğu ve kuvvetli oluşu destanlarda kadınların en önemli vasıflarından biridir. Sevgili uzun saçları ve güzelliğiyle her daim ön plandadır. Sultan Büvice de ablalarının saçı yetişmeyince en küçük kardeşin başarı göstermesi motifiyle burada derhal kendini gösterir.

Şah sandığı ustalara baltalar ile kırdırmak istediği sırada Melike Büvice sandığa seslenir. Sandık birden açılır ve içinden dev gibi biri yüzü sararan, sakallı Tahir'çıkar. Şah onu alır, sarayında şahlara has kıyafetler giydirir. Kızı Melike Sultan Büvice ile evlendirmeye karar verir. Haremdeki gözcü nine Tahir'i silah, at ve doğan konusunda dener. Tahir bu sınavlardan en iyi silahı, atı ve doğanı seçerek başarı ile geçer. Böylelikle Tahir ile Melike Sultan Büvice nikâhlanırlar. Fakat Tahir döşek ortasına kazık kakar, içini yarar. Arasına çift tığlı kılıcını kıstırır. Yatağın bir tarafında Melike Büvice bir tarafında Tahir yatar. Ertesi gün şah durumu öğrenip ava götürmeyi böylelikle gönlünü açacağını düşünür. Ancak bu da Tahir'in gönlüne iyi gelmez. Beyler Tahir'in gönlünde aşk yarası olduğunu anlayıp ahvali şaha iletirler. Şah şehrin önüne iki taht kurdurur. Tahir'i ve Melike Büvice'yi oturtur. Ziyafetler verir (İnayet, 2004: 267-270).

Tahir'in asıl sevgili dışında başka bir kız ile evlenmesi ve bu evlilik için de sınanması dikkat çekicidir. Tahir talip olmadığı halde kendisini kurtaran kız ile evlenmek zorunda kalır. Sınanma esnasında üç kez denendiği görülür. Haremdeki gözcü

ninelerden biri aş ile silahtan silahı seçenin, atlar içinden en iyi atı, kuşlar içinden doğanı seçenin gerçek bir yiğit olduğunu söyler ve Tahir gerçekten de bunları başarır. Bu durum arkaik dönem sınanmaları ile benzer bir durumdur ve Tahir hepsinden başarı ile çıkarak güçlü kahraman tipi olduğunu bir kez daha gösterir. Ancak Zühre'ye duyduğu aşk onu hasta ettiği için Tahir yiğitliğini gösteremez. Bu da sevgililerin kavuşamamasına neden olacaktır. Aynı zamanda evlendikten sonra yatağın ortasına kılıç koyması ve sevdiği Zühre'den başkasına bakmaması ile Tahir'in âşıklıktaki sadakatini gösterir. Gerdek gecesi yatağın ortasına kılıç koyma Dede Korkut'ta Kan Turalı'nın gerdekte kılıcını çıkarıp yere sürmesi ve "*yer gibi kertileyim, toprak gibi savrulayım, kılıcıma doğranayım, ohuma sancılayım"* (Gökyay, 2000: 91) demesi ile benzerdir:

Yusuf-Züleyha Destanı'nda sevgilinin zorla başkası ile evlendirilmesi söz konusu değildir. Züleyha rüyasında görüp âşık olduğu Yusuf ile evlenmek ister. Yusuf'un, rüyada Mısır'a padişah olacağını söylemesi üzerine Züleyha o zamandaki şahın Yusuf olduğunu düşünür. Yani Riyan şahı rüyasında gördüğü Yusuf zannederek evlenir. Yusuf kıssasında her ikisinin de aşklarına karşılık bulup bir araya geldiklerinden bahsedilirken destanda böyle bir son yer almaz:

Tomus Şah, Züleyha'ın Mısır'daki ay yüzlüye âşık olduğunu öğrenir. Nice yıllar böyle akıp gider. Tomus Şah çare bulamayıp Züleyha'ya artık talip olan padişahzadelerden birini seçmesini ve düğününü yapacağını haber salar. Züleyha Mısır'dan gelen bir elçi olup olmadığını öğrenince daha da divane olur. Düşünde üç defa gülünü alan Mısır azizi Yusuf'u istediğini söyleyince Tomus Şah hemen Mısır'ın şahı olan Riyan'a bir mektup yazarak kızının gönlünün kendisinde olduğunu belirtir. Riyan hemen düğün hazırlıklarına başlayarak Halep şehrine elçiler gönderir. Züleyha da memnun olup düşünde gördüğü yiğite kavuşacağı için mutludur. Tomus Şah günlerce düğün yapıp Züleyha'yı uğurlar. Riyan Züleyha'ya eğlenceler sunup birkaç gün sonra Züleyha'yı görmek için odaya girdiğinde Züleyha onun rüyasında gördüğü yiğit olmadığını görür. Düşüp bayılır, ah edip kendisini mahvedecek hale gelir. Düşünde gördüğü yiğide ulaşamaz. Başka bir kişinin eline düştüğü için ağlayıp inlemekten geri durmaz. Gözünden kan damlar (Arpacık, 1998: 171-179). Destanda âşık Züleyha, sevgili Yusuf'tur. Yusuf bu sevdadan habersiz köle olarak yola devam ederken Züleyha onun aşkıyla divanedir ve sabırsızlığı onun başkasına yâr olmasına neden olur.

2.9.Kahramanın Memleketine Dönüşü

Kahramanların memleketine dönüşü her destanda verilmez. Kimi âşıklar çıktığı yolda sevgili uğruna ölümle karşılaşıp aşk şehidi olurken kimi âşıklar ise sevgili yolunda muzafferiyete ulaşıp yeniden yurda dönmeyi başarır. Uygur halk destanlarından; Boz Yiğit Destanı çeşitlenmelerinde, Boz Körpeş Karaköz Ayim Destanı çeşitlenmelerinde, Şah Adilhan, Şehzade Behram ve Melike Dilriz destanlarında kahraman öz yurduna dönmez. Garip ile Senem Destanı'nda sürgün edilen, Hurilika-Hemracan Destanı çeşitlenmelerinde babasının isteğini yerine getiren, Kamerşah ve Şemsi Canan, Senuber ve Tahir ile Zühre destanlarında sevgiliye kavuşan kahraman yurduna geri döner. Kızılgülüm, Şehzade Nizamettin ve Melike Rena ile Yusuf-Züleyha destanlarında kahramanın yurduna dönüp dönmediğine dair bilgi yer almaz. Destanlarda memlekete dönüş şu şekildedir:

Boz Yiğit Destanı çeşitlenmelerinden; Boz Yiğit ile Sahipcamal Destanı (2.1.1.)'nda Boz Yiğit savaşta yetmiş iki yerinden yara alır. İnsan ayağı değmemiş bir bahçeye gelir. Bir tavşanın yediği bitki ile yarasının işleştiğini görünce aynı bitkiyi yer ve o anda kendisinin de bütün yaraları iyileşir. Gücü yerine geldikten sonra Mulatiye şehrine döner. Kimen ile buluşur ve Sahipcamal'ın dediği bir dedenin evinde gizlenir. Sahipcamal buraya gelip Boz Yiğit ile görüşür. Kaçmak için hazırlanırlar. Dede, Boz Yiğit'i bir sandığa saklar. Bu esnada Sahipcamal'ın sürekli dedenin evine gelip gittiğini gören düşmanlar şaha haberi iletirler. Han bunu duyup dedeyi çağırır. Boz Yiğit'i yakalarsa kendisini ödüllendireceğini söyler. Dede ödüllere kanıp eve döner. Boz Yiğit'e bayıltıcı ilaç verip saraydakileri çağırır. Yakalanan Boz Yiğit'in ayağına zincir vurulur. Kimen ise olaylardan habersiz şehirde Boz Yiğit'i arar. Şehirde Boz Yiğit'in el ve ayakları zincirlenmiş halde darağacı yanında durduğunu görüp bayılır. Ayıldığında beyler ve vezirler gelir. Boz Yiğit'in ölüm emrini verir. Cellat, Boz Yiğit'in başına kılıç vurur ama kılıç kesmez. Boz Yiğit'in canı yanar ve cellâda ayağının atındaki elmas kılıcı alıp saplamasını ister. Öldürecekse böyle acı çektirmeden öldürmesini söyler. Cellat bu arada elmas kılıç ile Boz Yiğit'in başını bedeninden ayırır (Mehmet, 2013: 323-341).

Bozyiğit (2.1.2.)'te ise Zeytun ile mücadelesinden iki gün sonra Bozyiğit yetmiş iki yerindeki yara ile bir yere yıkılır. Bir bağ görüp oraya varır. Bir tavşan yürüyüp bir

bitki yer, yarası hemen iyileşir. Bozyiğit de o bitkiyi yer. Yaraları hemen iyileşir. On beş gün bu bağda kalıp gücünü, kuvvetini toplar. Multehi şehrine döner. Dostu Kimen ile buluşur. Kimen, Bozyiğit'i Sahipcamal'in söylediği bir dedenin evine götürür. Sahipcamal geldiğinde kaçıp gitmek için anlaşırlar. Dede Bozyiğit'i sandık içinde saklar. Sahipcamal'ın sık sık dedenin evine gittiğini gören düşmanlar bunu hana iletirler. Emeshan, dedeyi çağırtır. Bozyiğit'i vermesi karşılığında vaatlerde bulunur. Dede bunlara kanıp Bozyiğit'e bayıltıcı ilaç verir. Düşmanlar da gelip Bozyiğit'i demir zincirler ile bağlar. Han ertesi gün onu meydana götürüp darağacaına asmalarını söyler. Kızını başkasına verdiğini bildirir. Bozyiğit'ten kurtulduğu gün toy yapacağını belirtir. Kimen'de bu esnada can dostu Bozyiğit'i arar. Meydana geldiğinde Bozyiğit'in zincirlerle bağlanmış halde cellatlar arasında durduğunu görür ve ağlamaya başlar, bayılır. Kendine geldiğinde Bozyiğit han Bozyiğit'in ölüm emrini verir. Cellatlar kılıç vurur ama kılıç kesmez. Bozyiğit'in canı acır. Canını acıtmadan, ayağının altındaki elmas kılıcı almalarını, onunla öldürmelerini ister. Cellatlar hemen elmas kılıcı alır, hemen elmas kılıç ile onun başını vücudundan ayırır (Çatık Karadağ, 2006: 26-31).

Her iki çeşitlenmede de kahraman öz yurduna dönmez. Ancak sevgilisine kavuşmak için yaraları iyileştikten sonra Rum Şehri'ne yeniden döndüğü görülür. Bu süreçte olağanüstü bir bitki yiyerek iyileşir, hilekâr dede yüzünden yakalanır ve elmas kılıç ile öldürülür. Her iki çeşitlenmede de olaylar birbirinin aynıdır. Yalnızca Boz Yiğit ile Sahipcamal Destanı (2.1.1.), Bozyiğit (2.1.2.)'e göre daha detaylandırılarak verilmiş haldedir.

Boz Körpeş-Karaköz Ayim Destanı çeşitlenmelerinden; Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1.)'de Boz Körpeş'in yurduna tam olarak dönüş sağlayamaz. Ancak Bayağıl'ın hile ile zehirli ok sıkması sonucunda Boz Körpeş'in eti şişip yarası kâse kadar büyür. Zehrin etkisiyle bedeni halsiz kalır. Bunun üzerine atına kendisini Vitirek'e götürmesini söyler. Vitirek, Boz Yiğit'in öz yurdu Abdal ile gurbete çıktığı Yenisu arasında yer alan bir ağaçtır. Bu ağacın olduğu yerden iki tarafı da görmek mümkündür (İnayet, 2013: 71-72). Kahraman burada ölür ve sevgilisi Karaköz Ayim onunla birlikte burada mezara girer.

Bozi Körpeş (2.2.2.)'te iki sevgili kaçmaya karar verdikten sonra kız eve gelir. Hazırlıklarını yapar ve evden çıkar. Bozi Körpeş de koyun sürüsünü bırakıp kızı alır yurduna doğru yola koyulur (Aça, 1998: 1474-1475).

Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1.)'de Boz Körpeş yurduna dönemese de yurdunu görebileceği bir noktaya kadar gelir. Vitirek burada kutsal ağaç olarak ortaya çıkar. Dede Korkut Hikâyeleri'nde Uruz'un ağaç ile söyleşmesi (Ergin, 1989: 108-109) bu durum ile benzer bir hadisedir. Bozi Körpeş (2.2.2.)'te ise kahraman sevgiliye kavuşur ve onu kaçırarak yurduna döner. Her iki çeşitlenmede de yurda dönüş kısa bir şekilde verilir.

Garip ile Senem Destanı'nda Garip sürgün edildiği Bağdat şehrinde falcı nine ile karşılaşır ve nine bir an önce yurduna dönmesini, geç kalırsa Şah Senem'e hasret kalacağını söyler. Bunun üzerine Garip, yurduna doğru yola koyulur. Gece gündüz demeden üç gün üç gece yürür. Dağ üzerinde bir mağaranın ağzında ışık görür. Orada bulunan evliya Hazret-i Şeyh Cüneydil Bağdâdî'den dua alır ve vedalaşarak ayrılırlar. Yeniden yola koyulur. Yedi gün yedi gece yürüyerek çöle varır. Çölde kırk haramiye rast gelir. Haramiler Garip'in üzerinde bir şey bulamayınca peşlerine takılan takipçi olabileceğini düşünerek onu öldürmek isterler. Haramilerin içindeki aksakallı onu öldürmek yerine Halep Şirvan şehrindeki köle pazarında satmayı teklif eder. Fikir herkes tarafından makbul görülür. Haramiler Halep'e yol alır. Bu sırada padişahın emriyle Şah Senem için bir has bahçe yaptırılır. Halep köle pazarına gidilir ve haramilerin getirdiği yakışıklı bir köle satın alınır. Bu genç Garip'tir. Zaptiyeler bu köleyi de alarak has bahçeye getirirler. Dadı Ana, kendini "Gülmet" adı ile tanıtan bu genci evlat olarak yanına alır (İnayet, 2004: 214-220). Böylelikle Garip öz yurda dönmüş olur.

Tahir falcı kadının kehaneti üzerine yeniden sevgiliye kavuşmak için yola koyulur. Yol üzerinde bir takım engellerle karşılaşsa da bunların üstesinden kolaya gelir. Tahir'in köle olarak yurda dönmesi ve adını Gülmet olarak belirtmesi kılık değiştirme motifi ile paralellik arz eder. Kılık değiştirme Türk anlatılarında kahramanın kendiliğinden yaptığı yahut at gibi yardımcı bir kahramanın tavsiyesi üzerine gerçekleştirdiği bir eylemdir. Türk destanlarında bu durumun benzer örnekleri vardır: Bamsı Beyrek kılık değiştirerek sevgilisinin düğününe gider (Ergin, 1989: 8), Alpamış, kadını Barçın'ın düğüne son anda yetişir (Reichl, 2002: 178). Gerçekleri öğrenmek ve eşlerinin bağlılıklarını görmek için kimlik gizleyen kahramanların yanı sıra Garip sevgilinin babasının ve rakiplerin hiddeti ile karşılaşmamak için yardımcı kadının sözüyle böyle bir yola başvurur.

Hurilika-Hemracan Destanı'nın Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da Hemracan bülbülü eline kondurup Hurilika ile Arambağ'a dönünce bülbülü babasına götürmek için izin ister. Üç ay içinde döneceğini söyler. Hurilika gitmesini istemese de çaresiz kabul edip başına bir dert gelirse yakması için bir tel saçını eline uzatır. Böylelikle hemen yanında olacağını söyleyip vedalaşır. Kaknus Dev ile Hemracan'ı kardeşleri ile vedalaştığı üç yolun ağzına götürür. Kardeşlerinin gelmediğini görünce onları aramaya koyulur. Hemracan'ın ağabeyleri ise hiçbir şey bulamadan sonunda bir şehirde buluşurlar. Bir süre keyif sürüp ellerindeki para bitince Askerşah bir lokantada ateş yakmaya, Nurdunşah bulaşık yıkamaya başlar. Hemracan sonunda bir lokantada kardeşlerini görür. Hemen tanır kılık değiştirip lokantaya gelir. Adlarını duyup kardeşleri olduğuna emin olunca kendini tanıtır. Lokanta sahibine ağabeylerinin borcunu öder ve kardeşleri ile yola koyulurlar. Kuyu kenarında dinlendikleri sırada Hemra'yı kıskanan ağabeyleri bülbülü götürüp babalarının takdirini kazanmak isterler. Bu sebeple Hemracan'ın gözlerini oyup bülbüle yedirirler ve onu kuyuya atarlar. Hemracan'ın feryatlarına kulak vermeden bülbülü de alarak yola koyulurlar. Günler sonra babalarının huzuruna çıktıklarında Şah Hüsrev, Hemracan'ın gidişi olup dönüşü olmayan yola girdiğini öğrenir ve gönlü Hemracan'ın hasretiyle yaralanır. Bülbülden gönlüne teselli vermesini ister. Ancak bülbül padişaha bakmak istemez ve feryat ederek kendisini bin bir zorlukla Kaf Dağı'ndan getirip türlü belaları kovanın Hemracan olduğunu, iki ağabeyinin gözlerini oyarak onu kuyuya attıklarını söyleyip Hemracan'ın atıldığı kuyuya götürmeye karar verir. Padişah, eşi ve kızı ağlayarak bülbülün peşine düşer. Bülbül onları kuyunun yanına getirdiğinde kuyu dibindeki yarı canlı halde duran Hemracan kız kardeşi Gülcemile'nin saçları ile tırmanarak kuyudan çıkar. Hepsiyle kucaklaşır. Hurilika'nın verdiği bir tel saçı koynundan çıkarıp yakar. Hemen gökten gürültülerle Hurilika gelir. Hemracan başından geçen durumları anlatır. Hurilika bülbülün boğazından çıkardığı gözleri alarak Allahu Teâlâ'ya dua eder. Hurilika'nın duası bitmeden Hemracan'ın gözleri açılır. Her tarafa nur saçılır. Hemracan annesi, babası ve halkı ile görüşüp Hurilika'yı bağrına basar. (İnayet, 2004: 464-473).

Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda Hemra bülbüle kavuşunca yurduna dönmek için hazırlık yapar. Hörülika'ya hemen geri döneceğini, söyleyerek yola koyulur. Üç ağabeyinden ayrıldığı yol ağzına gelir. Hiçbirinin gelmediğini görünce ağabeylerindin girdiği yollara girer. Ocağa ateş atarken gördüğü ağabeyinin ve mutfakta gördüğünü

ağabeyinin borçlarını ödeyip bir nice gün sonra diğer ağabeyini de alıp yola koyulur. Hep birlikte bir kuyunun yanına gelirler. Ağabeyleri kendi aralarında konuşup babalarının âşık olduğu kuşu Hemra götürürse kendilerinin heba olacağını düşünürler. Hemra'nın yardımlarına rağmen ağabeyleri kıskançlıkları yüzünden onun iki gözünü oyup kuyuya atarlar. Kuşu alıp yurtlarına dönen ağabeyler babalarına kuşu verip onu mutlu ederler. Ancak padişah ne yaparsa yapsın kuş gülmez. Bu duruma kızıp öldürülmesini emreder. Kuş Allah'a yalvarıp ondan konuşma izni ister. Sonra kendisini alıp gelen Hemra'nın ağabeyleri tarafından kuyuya iki gözü oyularak atıldığını bu sebeple yas tuttuğunu bildirir. İki kanadı arasından Hemra'nın iki gözünü çıkarır. Gözleri alan padişah kuyunun başına yürür. Onu kuyudan çıkarır. Hemra, babasından bir kibrit alarak Hörülika'nın verdiği saçı yakar. Hörülika hemen gelip iki gözü eline alır, hayat suyuna salar. Kolundan bir gül koklatır ve Hemra'nın gözleri daha aydınlık olur. Hemra hemen ailesi ile hasret giderir ve padişah, Hörülika'yı da alarak şehre ilerler (İnayet, 1992: 201-204).

Her iki çeşitlenmede de olağanüstü saç dikkat çeker. Sevgili, Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da Hemra'ya yurda döneceği sırada saç telini vererek zorda kalırsa bunu yakmasını böylelikle hemen yanına gelip yardım edeceğini söyler. Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda bu kısım yer almamasına rağmen Hemra'nın darda kaldığında sevgilinin saç telini yakarak yardım dilediği görülür. Dolayısıyla destan metninde bu kısım kısaltılmış olsa da Hemra ile sevgili arasında vedalaşmadan böyle bir konuşmanın geçtiği düşünülebilir. Benzer motif Uygur destanlarından Emir Göroğlu'nda, Ağa Yunus Peri ile Kuzzat'ta (Mehmet, 2011: 269), Cemşid ile Hurşid (Öztürk, 1985: 111) hikâyesinde görülür. Saç yakma sonrası Kuzzat, Hurilika/ Hörlika ve Hurizad gibi perilerin gelmesi kahramanın ilahî yardımcılar tarafından korunduğunu gösterir.

Hemra her iki çeşitlenmede de ağabeylerini kurtardıktan sonra yurda dönmek için yola koyulur. Tüm bu iyiliklerine rağmen ağabeyleri kıskançlıklarından Hemra'nın gözlerini oyup kuyuya atarlar. Bu durum Kur'an-ı Kerîm'de geçen Yusuf peygamber'in kardeşleri tarafından kuyuya atılmasını anımsatır. (Yusuf/ 15. ayet). Yurda döndüklerinde kuş, şaha olanları anlatır. Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da Hemracan'ı kuyudan çıkarmak için kız kardeşinin saçları kullanılır. Destanın girişinde bu kız kardeşten söz edilmeyip Hemracan'ın üç erkek kardeş olduğu belirtilir. Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda kız kardeşin saçı ile kurtulma hususuna değinilmez. Hurilika ile

Hemracan (2.4.1.)'da kuşun gözleri boğazından, Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda iki kanadı arasından çıkarır. İki çeşitlenmede de Hemra zorda kaldığında sevdiğinin verdiği saç telini yakarak onun gelmesini sağlar. Ardından sevgili kahramanın kör olan gözlerini Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da münacat okuma ile Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda ab-ı hayat ile gözleri yıkayıp çiçek koklatarak iyileştirir ve yeniden gözlerine kavuşmasını sağlar. Destanda kör olan gözlerin açılması motifi yine Yusuf peygamber kıssasında Yakup peygamberin kör olan gözlerinin Yusuf peygamberin gönderdiği gömlek ile açılmasını hatırlatır. Benzer durumlar Uygur halk destanlarından Çın Tömür'de kahramanın gözlerinin Mehtumhan'ın gönderdiği elma ve yüzük gibi sihirli nesnelerle açılması, Kamerşah'ta sihirli ilaç ile Şaperkut'un ve Şah Hüseyin'in gözlerlerinin açılması, Gülendem'de kahramanın annesinin gözlerinin Gülendem'in öpüşleri ile açılması şeklinde görülür.

Kamerşah Destanı'nda Kamerşah, Şemsi Canan'a kavuştuktan altı yıl sonra iki oğlu bir kızı olur. İsfahan'daki baba Şah Hüseyin ise oğlu Kamerşah'tan ayrı kaldığı on yılda ağlaya ağlaya gözlerini kaybeder. Bir gün Kamerşah rüyasında babası ve annesini görür. İçi dertle yanar. Şemsi Canan'a yurdunu, anne ve babasını özlediğini, yanlarına gitmek istediğini söyler. Şahtan izin alıp üç çocuklarıyla atlarına binerek İsfahan'a doğru yola koyulurlar. Üç yüz altmış yıllık yolu kırk günde başka bir rivayete göre kırk saatte giderler. Şaperkut'un dev perileri onları İsfahan'a sağ salim ulaştırıp geri dönerler (İnayet, 2004: 410-413). Kamerşah'ın yeniden yola çıkmasında gördüğü rüya etkilidir. Bununla birlikte gözlerin kör olmasına destan içerisinde ikinci kez rastlanır. İlkinde Şemsi Canan'ın babasının gözleri yaptığı haksızlık sonrasında kör olurken ikincisinde Kamerşah'ın babasının gözleri özlemden ve üzüntüden dolayı kör olur. Şah Hüseyin'in üzüntüden kör olan gözleri Hz. Yusuf'tan ayrı kalıp ağlayarak kör olan Yakup Aleyhisselam'ı (Yusuf/ 93-96. ayet) hatırlatır.

Kızılgülüm Destanı'nda âşık ile mâşuk sevgi bahçesinde oturup soluklanırlar. Bülbül şiirler okuyup sevgilisinden ellerini uzatmasını ister. Yıllarca çöllerde gezip ecdadın yardımlarını anlatır. Yabancı yurttan gitmeyi, iyi geçinmeyi, yurdu şen etmeyi diler. Destanın sonunda geçen*"Yabancı yurttan gidelim/ Bengi iyi geçinelim/ Yurdu âbât edelim/ Kızılgülüm elini uzat"* (İnayet, 2004: 141) sözleri sevgililerin henüz yurda dönemediklerini gösterir. Fakat her kahraman gibi Bülbül de zafere ulaştıktan sonra yurduna dönmek ister.

Senuber Destanı'nda, bir gün Senuber ailesini özleyip ah çekip Gülperizat'a hislerini anlatınca birlikte yola koyulmaya karar verirler. Devler tahtı kaldırır ve gökte birkaç gün yol gidip Mihri Engiz'in bulunduğu bölgeye gelirler. Senuber, Gülperizat'a orasının Mihri Engiz'in mekânı olduğunu söyleyip iyiliklerini anlatır. Gülperizat, Mihri Engiz ile görüşüp elinden tutup tahta çıkarır. Senuber bu iki canan arasında mutlu olur. Daha sonra devler bunları taht ile Derya-ı Umman'ın kenarına getirirler. Senuber burada yiğitlerini ve Ziver Yiğit'i yâd eder. Ancak Çin Maçin'e döndüğünde yiğitlerin ailelerine verecek bir cevabı olmadığı için hüzne gömülür. Bir mektup yazıp perilerle babası Hurşid Şah'a ulaştırır. Hurşid Şah mektubu okuyup vezir ve emirlerini alarak Senuber'i karşılamaya gitmek için yola koyulur. Bu sırada Senuber hâlâ Derya-ı Umman kenarında yiğitleri için Allahü Teâlâ'ya yalvarır. Senuber'in sesini duyan Hak kudretiyle aniden suda bir dalga yaratır. Boğulan yiğitler dirilir.[20] Bir taraftn da Ziver gelerek Senuber'e sarılır. Hep beraber Hurşid Şah'ın mekânına doğru yola koyulurlar. Birkaç gün sonra baba oğul kavuşurlar (İnayet, 2004: 358- 364).

Senuber ideal sevgiliye kavuştktan sonra maceralarını tamamlamış olmanın verdiği huzur ve aileye duyduğu özlemle yurduna dönmek ister. İdeal kahraman tipi olarak Senuber'in yurda dönüp başarısını kanıtlaması şarttır. Bu sebeple yola yeniden koyulur ve yolda mücadeleleri yalnız vermesi için ölen yiğitlerinin zaferlerin ardından ilahî yardımlar sayesinde yeniden dirildiği kahramanın mükâfatlandırıldığı görülür.

Şah Adilhan Destanı'nda birden çok kavuşma söz konusudur: Bir gün vezirler padişaha köle almak için Diyarbekri'deki herkese tellal çağırtır. Şehrin her yanından köleler getirtilir. Şehzade Faruh'u kaçıran eşkıya on dört yıl boyunca ona koyunlarına baktırır. Zengin eşkıya yılların geçmesiyle başkalarına borçlu kalır. Alacaklıların rahatsız ettiği bir dönemde padişahın köle aradığını ve beğenirse para vereceğini duyar. Hemen Diyarbekri'ye götürür. Köle arayan vezirler bu güzel yüzlü şehzadeyi görünce "Gulamzade" olarak tanıdıkları köleyi alırlar. Padişahın hizmetine verirler ancak Gulamzade geceleri ağlayıp durur. Padişah kölesinin gamlı olduğunu görüp vezirlerine

---

[20] Ölüp dirilme motifi için bkz. Mehmet, Açа, Şamanizm'deki Ölüp-Dirilme Ritüelinden Türk Kahramanlık Destanlarındaki Ölüp Dirilmeye" *Millî Folklor*, 2002, S. 54: 75-85; Şükrü, Elçin, "Göçebe Türk Destanlarında Ölüp Dirilme Motifi", *Halk Edebiyatı Araştırmaları*, 1988: 61-62; Baheddin, Ögel, *Türk Mitolojisi II*, 2010b: 586-588; Fikret, Türkmen, "Türk Destan ve Halk Hikayelerinde Ölümden Sonra Diriliş", *Türk Dünyası Kültür, Sanat, Haber ve Araştırma Dergisi*,S.2, 2001, 15-19.

Gulamzade'nin yanına eş bulmalarını emreder (İnayet, 2013: 114-120). Şehzade Faruh öz yurduna dönüş sağlayamasa da şah babasının emri sayesinde farklı bir adla ve bilinçsiz bir şekilde babasının hükümdarlık yaptığı memlekete gelir. Ondan sonra kardeşi Cemşid de babasının yurduna bilinçiz bir şekilde kendi isteği dışında gelir:

Vezirler ikinci kez padişahın emriyle Diyarbekri'nin dört yol kavşağına gidip hizmetçi alınacağı duyururlar. Diyarbekri şehrinin dışında geçimini balıkçılık yaparak geçiren bir adam vardı. Bir gün balık yakalayabilmek için Allah'a niyaz ettiğinde büyük bir balık yakalar. Balığın karnında bir şey olduğunu düşünerek içini açıp baktığında nur yüzlü bir çocuk bulur. Bu çocuk babasının elinden kayıp sulara kapılan Şehzade Cemşid'dir. Balıkçı, şehzade Cemşid'i evlat edinip ona Hüdaverdi adını verir. Şehzade onlara on dört yıl hizmet eder. Balıkçı maddi durumu kötüleştiği zamanlarda padişahın köle aradığını duyar ve Hüdaverdi'yi satmaya karar verip köle pazarına götürür. Vezirler onu görüp satın alırlar. Padişahın önceki kölesi ile tanıştırır. Artık ikisi beraber hizmet edip çoğu gece birbirlerine belli etmeden ağlarlar (İnayet, 2013: 121-126).

Her ikisi şehzadenin pazarda satılırken padişahın adamlarının onları görünce *"hoş yüzlü ve hoş huylu, şehzade sıfatlı", "güzel, nur yüzlü delikanlı*" (İnayet, 2013: 119-125). şeklinde tabirler kullanırlar ve onları on bin akçeye ucuz bir şekilde alırlar. Bu durum onların şah soylu olduklarını gösterir. Soylu kişilerin pazarda satılması durumu peygamber Hz. Yusuf'un ticaret kervanı tarafından kurtarılıp esir pazarında az bir paraya satılması ile benzerdir (Yusuf/ 19-20. ayet). Şehzade Cemşid'in balık karnından çıkması da Yunus peygamber kıssasını anımsatır. *"Doğrusu Yunus da gönderilen peygamberlerdendi. Hani o, bir gemiye kaçmıştı. Gemide olanlarla karşılıklı kur'a çektiler de, kaybedenlerden oldu. Yunus kedini kınayıp dururken onu bir balık yuttu*" (Saffat/ 139-144. ayet) ayetlerinden anlaşılacağı gibi Yunus peygamber gemiciler tarafından gemiden atıldığında Allah'ın emriyle onu bir balık yutar ve bir müddet o balığın karnında yaşar. Cemşid de tıpkı Yunus peygamber gibi bir süre balık karnında yaşar ve sahile çıkmayı başarır.

Üçüncü yurda dönüş Şah Adilhan'dan hile ile kaçırılan eşi Melike Gülçehre'nin dönüşüdür. O da evlatları gibi öz yurduna değil Adilhan'ın yanına döner: Tüccar Behmen, Diyarbekri'ye gelir ve padişaha vereceği hediyeleri sunar. Onu tanımayan padişah sohbet tertip ederek gönülleri eğlendirmek ister. Ancak tüccar bir emanetinin bulunduğunu söyleyip izin ister. Padişah emanete ihanet edilmeyeceğini belirtip

Gulamzade ve Hüdaverdi'yi emaneti korumaya gönderir. Emaneti beklerken uyanık kalmaya çalışan köleler başlarından geçenleri anlattıklarında kardeş olduklarını anlarlar. Çadırda kalan Melike Gülçehre'de bu delikanlıların sesine kulak misafiri olup onların oğulları olduğunu fark eder. Evlatlarının boynuna sarılıp gözyaşları dökerek onları çadıra alır. Tüccar Behmen saraydan çıkıp karargâhına geldiğinde Gülçehre ile evlatlarını sarmaş dolaş görür. Melike Gülçehre'nin nâ-mahreme boyun eğdiğini düşünüp feryatlar içinde padişahın yanına koşar. Padişah, kölelerin emanete ihanet ettiğini duyup dokuz cellata onların başını almaları için emir verir ve şehzadelerin başları bedenlerinden ayrılır. Olaylar karşısında Gülçehre feryat edip saraya varır. Padişaha kendisini tanıtıp her şeyi açıklıkla anlatır. Şah Adilhan gerçekleri öğrenince şehzadelerin cesetlerine sarılarak ağlar. Ardından Bağdat şehrindeki bir evliyaya cesetleri götürüp hocanın ruh üfleyip onları yineden diriltmesini isterler. Evliya Gavs-ı a'zam, Allah, Resul ve dört imam hürmetine medet eyleyip kerametle ölmüş şehzadeler diriltir. Şehzadeler ayağa kalkarak evliyaya selam verirler. Padişah evliyaya şükranlarını sunup Gülçehre ile iki oğlunu alır ve Diyarbekri'ye geri döner. (İnayet, 2013: 131-147)

Dikkati çeken husus şehzade Faruh ile Cemşid'in ölüp dirilmeleridir. Türk destanlarında çok sık karşılaşılan ölüp dirilme motifi ile destanda asıl kahraman üzerinden değil yardımcı kahramanlar üzerinden verilir. Yardımcı kahraman olan Şehzadeler belirli olayların gün yüzüne çıkması ve anneleri ile babalarının bir araya getirilmesinde bir misyon yüklenirler. Ölüp görevlerini yerine getirdikten sonra yeniden dirilirler. Manas, Battal Gazi, Kögüdey gibi destanların yanında Uygur destanlarından Boz Körpeş Kara Köz Ayım, Senuber'de de bu motife rastlamak mümkündür. Aynı zamanda Evliya Gavs-ı a'zam'ın şehzadeleri diriltmesi Kur'an'daki "*Ey Meryem oğlu İsa! Sana ve anana olan nimetimi an. Hani seni Ruh'ul Kudüs ile desteklemiştim de beşikte ve yetişkin iken insanlarla konuşmuştun. Hani sana kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretmiştim. Hani sen iznimle, çamurdan kuş gibi bir şey yaratmış ona üflemiştin de iznimle kuş olmuştu. Anadan doğma körü ve alacalıyı iznimle iyileştirmiştin. Ölüleri iznimle diriltmiştin"* (Maide/ 110. ayet) ayeti ile bağlantılı düşünülebilir. Dolayısıyla gerçek hayatla bağlantılı olmayan bu motifin destanların olağanüstü yapısı göz önüne alındığında ilahî güçlere sahip kişilerin ölüleri diriltme özelliği tabii karşılanır.

Kahraman toplumun lideri, soyun devamı olduğu için başlangıçta çıktığı memleketine verdiği mücadelelerden başarı kazanarak dönmesi beklenir. Bu dönüş

onun erginlenme dönemini tamamlayıp kendini kanıtladığının ispatıdır. Ancak Şehzade Behram ve Melike Dilriz Destanı'nda, Şehzade Behram'ın niyazı üzerine mücadeleyi Hızır gerçekleştirdiği için kahraman erginleşmesini tam olarak tamamlayamaz. Bu sebeple Behram'ın yurda dönüşüne yer verilmez. Destanda yer alan "*Bu ikisi muratlarına erip maksatlarına ulaştılar. Son ömrünü padişahlık yaparak geçirdiler*" (İnayet, 2013:187) cümleleri Şehzade Behram'ın sevgilinin yurdunda hüküm sürdüğünü gösterir.

Şehzade Nizamettin ve Melike Rena Destanı'nda kahramanın verdiği mücadeleler sonrasında zaferle yurda döndüğü görülür. Fakat burada bazı değişiklikler göze çarpar. Erkek kahraman Nizamettin maddi engelleri ortadan kaldırmak için yurduna girip çıkar. Asıl mücadeleyi veren kız kahraman Rena ise kendi yurdundadır. İlk görüştükleri anda nikâhlarını kıyıp evlenen kahramanlar yaşadıkları olaylar açığa çıkınca karşılaştıkları engelleri ortadan kaldırdıktan sonra kaçmaya karar verirler.

Melike'nin insan adımının ulaşmadığı bir yer bulmasını gelip kendisini kurtarmasını istemesi üzerine onu kaçırmayı göze alan Nizamettin atalardan kalma bir oteli yedi günde hazırlatır ve yeniden Şam'a gelir. Kaçmak için hazırlanırlar. Ancak Melike kaçtıklarında babasının Bahçıvan Ana'ya, cariyesi Gülcemal'e, hancıya ve eşine de zarar vereceğini düşünür. Bu sebeple onları da yanlarında götürmeye karar kılarlar. Şehzade zindana gittiğinde uyuyan gardiyanları bir hançerle öldürüp hancıyı kurtarır. Ardından Melike, Bahçıvan Ana, Gülcemal, hancının hanımı ve çocukları ile buluşur. Şehir kapısında Melike kendini tanıtıp Büzürvar'ın yanına gittiğini bir saate geleceğini söyleyip böylelikle şehirden çıkarlar. Nizamettin'in yurdu Hezan'a doğru yol alırlar (İnayet, 2014: 425-428).

Tahir ile Zühre Destanı'nda sürgün edilen Tahir, Zühre'den gelen mektubu okuyunca öz yurduna dönmek ve sevgiliye kavuşmak ister. Melike Leyliveş, Melike Havriveş, Sultan üçer gün ve Şah yedi gün onun için eğlence düzenler. Şah, beylere Tahir için at hazırlatıp Tahir'i yolcu eder. Melike Sultan Büvice'de beylerle beraber atına binip yola koyulur. Sekiz mil yol gidip dinlenmeye karar verdiklerinde Melike Büvice, Tahir'in, Zühre'den vazgeçmesini yahutta gittiği yola kendisini de götürmesini ister. Tahir, Zühre'den vazgeçmeyeceğini, yâr üstüne yâr tutmanın kıyamette sorgusu olduğunu dile getirir. Boz atının başını okşayıp beylerle ve Melike Büvice ile vedalaşır. Tahir ile Şah Behram uzun yollar aşıp gece vakti Tanrıkut eteklerindeki Karahan'ın

ülkesine gelirler. Doğrudan Zühre'nin yanına gitmeye karar verirler. Dokuz kapıdan geçerek Zühre'nin yattığı revahın yanına gelirler. Tahir türkü söyleyerek kendisini tanıtır (İnayet, 2004: 270-273).

Tahir sürgün edildiği yurttan dönmek için bir çaba sarfetmeyip hatta başka bir kız ile isteksiz de olsa evlenir. Fakat Zühre'nin mektubu onu harekete geçirir ve derhal yola çıkar. Yurda döndüğünde henüz bir zafer elde edememiş olan Tahir'in karşılanması mevzu bahis edilmez. Kahraman doğrudan sevgilinin penceresine gider. Türkü ile kendisini tanıtması Türk destanlarında da görülür: Alpamış ve Beyrek'te de kahramanların kendilerini türkü ile tanıttığı bilinir.

Yusuf-Züleyha Destanı'nda Yusuf'un memleketi Kenan iline dönmesi söz konusu değildir. Ancak onu babasından ayıran kardeşleri yurda geri dönerler. Babalarını görünce ah çekip Yusuf'u bir kurdun yediğini ve gömleğini bulduklarını söylerler. Yakup Aleyhisselam gömleği eline alır ve kurdun neden gömleğe acıyıp onu parçalamadığını sorar. Fakat istediği yanıtı alamaz. Yakup peygamber Kenan ilinin dişi ve erkek kurtlarını çağırıp evladını neden yediklerini sorar. O sırada Allahü Teâlâ kurtlara dil verir. Onlar bir peygamber evladını yemediklerini söylerler. Bunun üzerine kardeşler yeniden kır yolunu tutarlar. Tesadüfen yavrusunu arayan bir kurt görürler. Kurnazlık ve hile ile tutup onun ağzına vururlar. Dişini kırıp babalarının önüne getirirler. Yakup Aleyhisselam kurda oğlunu neden yediğini sorduğunda kurt, Allahü Teâlâ'ya yakarıp dil ister. Konuşmaya başlayan kurt peygamber eti yemenin haram olduğunu hayvan da olsa bildiğini söyleyerek kendini savunur. Bunun üzerine Yakup peygamber ağzının neden kan olduğunu sorunca oğullarına yavrusunu sorduktan sonra onların dişini kırıp buraya getirdiklerini anlatır. Yakup Aleyhisselam Yusuf'u bilip bilmediğini sorunca kurt bildiğini ancak söylemeyeceğini belirtir. Dua ister. Yakup Aleykümselam ise Yusuf'u aramak için yola koyulur (Arpacık, 1998: 155-158).

Kanlı gömlek sembolü Türk edebiyatında Yusuf peygamber ile özdeştir. Gömlek, kardeşlerin rakip olarak gördükleri ve bu sebeple ortadan kaldırmak istedikleri kahramanın ölümünü babalarına kanıtlamak üzere getirdikleri bir semboldür. Benzer bir motif Dede Korkut'ta ki Beyrek'te görülür. Delü Karçar'ın "*Beyrek diri olsa o altı yıldan berü ya haberi ya kendü gelüridi. Bir yiğit olsa dirisi haberin getürse çargab altun akça verüridim; ölüsü haberin getürene kız kardeşum verüridim"* (Gökyay, 1973: 42) sözü önem arz eder. Sonra Yaltacuk'un, Banu Çiçek'i almak için Beyrek öldü

diyerek kanlı gömleğini getirmesi ile Yusuf'un kardeşlerinin kanlı gömleği getirmesi birbirine paraleldir. Destanda Allah tarafından kurtlara konuşma yetisi verilmesi de Bozkurt, Ergenekon, Türeyiş gibi destanlardaki kılavuz kurt ile yol göstericilik yönünden özdeştir.

2.10.Sonuç

Destanlar; trajik sonla biten, mutlu sonla biten ve tamalanmamışlığın söz konusu olduğu sonuç kısımlarına sahiptirler. Trajik sonlu destanlar, kahramanların aşk için verdikleri mücadelede sevgili yolunda şehit oldukları destanlardır. Mutlu sonlu destanlar kahramanların muradına erdikleri ve sevgiliyle yurda dönerek muzafferiyetinin karşılığı olarak hükümdarlığa kavuştukları destanlardır. Uygur halk destanları içerisinde sonuç epizotu; Boz Yiğit Destanı çeşitlenmelerinde, Boz Körpeş Karaköz Ayim Destanı çeşitlenmelerinde, Tahir ile Zühre Destanı'nda kahramanın ölümü hile ile gerçekleşir. Trajik sonla biten destanlarda kahramanlar öte dünyada kavuşurlar. Hurilika-Hemracan Destanı çeşitlenmelerinde, Garip ile Senem, Kamerşah ve Şemsi Canan, Kızılgülüm, Senuber, Şehzade Behram ve Melike Dilriz Destanı'nda sevgililer kavuşup evlenir, destan mutlu sonla tamamlanır. Şah Adilhan Destanı'nda kahraman eşine ve çocuklarına kavuşur, ülkeyi yönetmeye devam eder. Şehzade Nizamettin ve Melike Rena ile Yusuf-Züleyha destanlarında tamamlanmamışlık söz konusudur. Epizotun destanlardaki yansıması şu şekildedir:

Boz Yiğit Destanı çeşitlenmelerinden; Boz Yiğit ile Sahipcamal Destanı (2.1.1.)'nda Kimen ağlayarak idam edilen Boz Yiğit'in yüzündeki kimsenin bilmediği örtüyü kaldırır. Işıkta parlayan inci, mercan gibi bir yüz gören herkes şaşırır, ölümüne pişman olur. Hanın emri ile gece davul, zurna çalınıp toy düzenlenir. Sahipcamal ise Boz Yiğit'in öldürüldüğünden habersizce onu arar. Şehirdeki kalabalığa girip Boz Yiğit'in bu eğlencede olup olmadığını sorar. Eğlencede bir yiğit olan biteni anlatır. Sahipcamal babasına feryat edip darağacına koşar. Boz Yiğit'in yüzü ışık içinde görünür. Sevdiğine izinden geleceğini söyleyip saraya dönerek Boz Yiğit'in ölümüne sebep olan ihtiyarı dövdürüp derisini yüzdürmek ister. Ancak sevdiğinin yanına temiz gitmek isteyerek vazgeçer. Sahipcamal, Boz Yiğit için hizmetçilerine mezar yaptırır. Çeşitli nakışlarla süsletir ve üstüne kubbeli mescit koydurur. Mescidin kapı ve pencereleri altından yapılıp içine kandiller yerleştirilir. Mulatiye'de şimdiye kadar böyle

bir bina yapılmamıştır. Ustalar binayı bir rivayete göre yüz kırk yedi günde başka bir rivayete göre on beş günde bitirirler. Sahipcamal kırk kızı ile vedalaşıp kubbenin kapısından içeri girer ve iki dünyalık sevgilisi Boz Yiğit'e kavuşarak şehit olur. Cemaat bu durumu görür, ağlayıp figan eder. Han oraya kızı için görkemli bir saray yaptırır. Ancak bu kimsenin dikkatini çekmez. Rivayete göre Sahipcamal'ın kırk cariyesi Boz Yiğit ve Sahipcamal'ın derdiyle bu dünyadan göçer. Kızların mezarları da ikisinin etrafındadır. Kimen de ölmek ister ancak Boz Yiğit'in darağacında iken kendisinden istediği sözler aklına gelir. Yurda dönmeye karar verir. Boz Yiğit'in emanetlerini alıp yurda doğru yola çıkar. Şehzade Boz Yiğit'in ölüm haberini annesine saraydaki şairler teselliler ile haber verir. Haberi alan padişah hüzne boğulup ağıtlar yakar. Oğlunun mezarı başına gelip öbür dünyada kavuşmayı diler (Mehmet, 2011: 341-369).

Bir diğer çeşitlenme Bozyiğit (2.1.2.)'te Kimen, Bozyiğit'in yüzündeki kıldan örülü perdeyi kaldırınca nurlu, dolunay gibi yüzü görünür. Onun yüzünü görenler hayran olur. Rakibi Zeytun bile onun ölümüne üzüntü duyar. Bozyiğit darağacına asılır. O gece padişah toy yapar. Sahipcamal kızları ile şehirde Bozyiğit'i ararken toy merasimindeki bir yiğitten olanları öğrenir. Babasının karşısına gelip feryat eder. Ağlayarak darağacının yanına gelir. Bozyiğit'in bedenini alıp saraya gelir. Bozyiğit'e bayıltıcı ilacı veren dedeyi cezalandırmak ister ama dünyada kalmaya niyeti olmadığı için serbest bırakır. Bozyiğit için mezar yaptırıp kabri türlü nakışlarla oydurur. Kapı ve pencereler yaptırır. Odalarına kandiller yaktırır. Kabir öyle bir saray olur ki içinden sular akıp güller açar, bülbüller kuşlar uçar. Şehirde bunun gibi bir saray yoktur. Bazı rivayetlere göre bu mezar on beş günde bazı rivayetlere göre yüz kırk yedi günde tamamlanır. Kimen de sarhoş divane olup ağlayarak yollar düşer. Sahipcamal kırk kızına veda eder. Bozyiğit'in elmas kılıcını alıp ışıklardan geçer. Mezarının olduğu yere girer. Âşığı Bozyiğit'in kollarında can verip şehit olur. Sahipcamal'in dostları, yetimler, miskinler ağlayıp hanın yaptığı işin hata olduğunu düşünürler. Doğrudan durumu Emeshan'a haber verirler (Çatık Karadağ, 2006: 31-40).

Boz Yiğit'in ölümünden sonra olanlar Boz Yiğit ile Sahipcamal Destanı (2.1.1.) çeşitlenmesinde daha detaylı halde verilir. Her ikisinde de Boz Yiğit'in yüzündeki örtü, şahın bu ölüm ardına toy vermesi, Sahipcamal'ın mezar yaptırıp Boz Yiğit ile mezara girmesi paraleldir. Kahramanlar bu dünyada buluşamayınca baki olan hayatta yani ahrette vuslata ermek için aynı mezarda ölümü tadarlar. Ruhları öteki dünyada buluşur.

Burada Sahipcamal aşkı uğruna canını veren, sadık kadın olara ideal sevgili tipi olarak kendini gösterir. Bozyiğit (2.1.2.)'te destan metninin sonunda bir rivayet bulunur. Rivayetler, kahramanlar öldükten sonra olanları belirtmek için eklenen kısımlardır. Çeşitlenmedeki rivayete göre kırk kızın mezarının sevgililerin mezarları etrafındadır. Kimen de Boz Yiğit'in vasiyetini yerine getirip kahramanın babasına durumu haber verir. Burada Boz Yiğit'in yakın arkadaşı Kimen ile Sahipcamal'ın kırk cariyesinin sadakati dikkat çekmektedir. Farklı olarak Bozyiğit (2.1.2.)'te rivayet ve Kimen'in, Boz Yiğit'in ailesine ölüm haberini verme durumu söz konusu edilmez.

Boz Körpeş-Karaköz Ayim Destanı'nın; Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1.) çeşitlenmesinde, Karaköz Ayım ağlayarak babasının ölürdüğü Boz Körpeş'in kavak dallarındaki etlerini bir araya getirir. Abdest alıp iki rekat namaz kılar ve Tanrı'ya sevdiğini eski haline getirmesi için yalvarır. Boz Körpeş'in etrafını dolanır. Boz Körpeş'in etleri Allah'ın hikmeti ile bir araya gelir. Karaköz Ayım ikinci kez dolanır ve sevdiği uyuyormuş gibi bir hale gelir. Üçüncü kez dolansa idi Boz Körpeş'e can gelecektir. Ancak Karaköz Ayım yeniden dirilse ağabeyi ve babası tarafından yine cefa göreceğini düşünerek onun yanına gitmeyi, öbür dünyada kavuşmayı ister. Vitirek'in dibine eliyle iki insanın sığabileceği bir mezar kazar. Boz Körpeş'i koyar o esnada panzehiri getiren vefalı atı özgür yaşaması için servest bırakır. Kendisi de mezara Boz Körpeş'in yanına girip ağlayarak Tanrı'dan canını almasını ister. Azrail bu dileği gerçekleştirir. Sevgililerin ruhu öte dünyada muratlarına erer. Vefalı at mezarın başında gözyaşı dökerek kalır. Suyağıl ve Bayağıl, Karaköz Ayım'ı ararken Vitirek'e gelirler. Olanları görünce Suyağıl'ın gözleri fal taşı gibi açılır, ağzı sağa kayar ve ağzından insanı iğrendiren bir salya akar yere düşer. Bayağıl bu hali görmemek için gözlerini kapattığında gaipten bir el boğazını sıkar ve önünde birden Karaköz Ayım belirir. Arkasından Boz Körpeş kılıcını çekince Bayağıl korkudan imdat çığlıkları ormana kaçar. Suyağıl düştüğünde yerinden kalkamaz orada ölür. Sonra halk toplanıp iki sevgiliyi ağacın dibindeki mezara defnederler. Suyağıl'ın cesedi ormanda kargalara ve kuzgunlara yem edilir. Bayağıl aklını yitirir. İki sevgilinin ruhları ise her gece ay ışığında bir araya gelir. Tan vaktine kadar muhabbet ederler. Boz Körpeş gecenin sessizliğini bozup rebabını tıngırdatırken Karaköz Ayım da bembeyaz ipek başörtüsü ile kelebek gibi dans edip şarkı söyler (İnayet, 2013: 80-83).

Bozi Körpeş (2.2.2.)'te Bozi Körpeş eve dönmeyince karısı onu bir düşmanın öldürmesinden endişelenip aramaya çıkar. Ağacın dibine geldiğinde kocasının öldüğünü görür. Aklı başından gider ve onu bir kara keçeye sarar. Yere koymadan kırk gün gece kaldırırsa dirileceğini düşünür. Otuz dokuz gece gündüz kaldırıp durur. Bir gece gündüz kaldığında kocakarı gelerek ne yaptığını sorar. Hatun, Bozi Körpeş'i kırk gün gece kaldırılı tutarsa dirileceğini söyleyince kocakarı kara keçenin yıkanınca ağarmayacağını, ölünün ayağa kaldırılınca dirilmeyeceğini ifade eder. Bunun üzerine kadın ağlayıp Bozi Körpeş'i yere indirince canı çıkıp gider. Kocakarı gelmeseydi, bir gece bir gündüz daha kaldırılmış olan Bozi Körpeş dirilecektir. O günden sonra ölü şehre götürülüp mezara gömülür. Birkaç yıl babasının hizmetini yapan kadın bir gün kendisi de ölür. Bozi Körpeş'in yanına mezar kazıp onu da gömerler (Açа, 1998: 1476-1477).

Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1.) ile Bozi Körpeş (2.2.2.) arasındaki paralellik yalnızca sonuç bölümünde kendisini gösterir. Her ikisinde de kahramanların ölümünden sonra ideal sevgili tipi onları yeniden diriltmek için çaba gösterir. Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1.)'de Karaköz Ayım, Boz Körpeş'in etlerini bir araya getirir. Abdest alıp iki rekat namaz kılar ve Tanrı'ya yalvarır. Boz Körpeş'in etrafını dolanır. Boz Körpeş'in etleri Allah'ın hikmeti ile bir araya gelir. Karaköz Ayım ikinci kez dolanır ve sevdiği uyuyormuş gibi bir hale gelir. Üçüncü kez dolansa Boz Körpeş'e can gelecektir. Ancak Karaköz Ayım yeniden dirilse ağabeyi ve babası tarafından yine cefa göreceğini düşünerek onun yanına gitmeyi, öbür dünyada kavuşmayı ister. Bozi Körpeş (2.2.2.)'te ise kadın Bozi Körpeş'i bir kara keçeye sarar. Yere koymadan kırk gün gece kaldırırsa dirileceğini düşünür. Otuz dokuz gece gündüz kaldırıp durur. Kocakarı gelerek kara keçenin yıkanınca ağarmayacağını, ölünün ayağa kaldırılınca dirilmeyeceğini ifade eder. Bunun üzerine kadın ağlayıp Bozi Körpeş'i yere indirince canı çıkıp gider. Kocakarı gelmeseydi, bir gece bir gündüz daha kaldırılmış olan Bozi Körpeş dirilecektir. Ancak son anda her ikisi de yeniden ölüme yol alır. Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1.)'de kahramanın kendisi vazgeçerken Bozi Körpeş (2.2.2.)'te kocakarı tarafından engellendiği görülür. Her iki destan metninde de ölüp-dirilme motifi yarıda kalır.

Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1.)'de kahraman zehirli ok ile Bozi Körpeş (2.2.2.)'te kırk yıllık şarap ile sarhoş edilerek kılıçla öldürülür. Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1.)'de sevgili bu dünyada kavuşamayacaklarını anlayarak ölümü kendisi

ister. Ruhlarının öteki dünyada kavuşması için kahramanın yanına mezara girip dua ile ölür. Bozi Körpeş (2.2.2.)'te sevgili eceli gelerek ölür. Bunun yanında Boz Körpeş ile Karaköz Ayim (2.2.1.)'de sevgilinin ailesinin akıbeti hakkında bilgi verilir. Karaköz Ayim'ın ailesi Boz Körpeş'in ve kızlarının ölümüne neden olduğu için ilahî adaletin tecelli etmesi ile cezalandırılırlar. Bozi Körpeş (2.2.2.)'te kızın babası hakkında bir bilgi yer almaz.

Garip ile Senem Destanı'nda; Şah Abbashan, Şah Senem'in Garip ile kaçtığını, has bahçede olmadığını anlayınca üzüntüye gark olur. Gönlünü avutmak için kırk günlük bir ava çıkar. Bir ara dağa gelirken beraberindekilerden ayrılır. Garip'in olduğu yöne doğru ilerler. Şah Senem babasının boz atına binip bulundukları yöne doğru gelmekte olduğunu görüp Garip'i uyandırıp saklanmasını sağlar. Ağlayarak Mevla'ya babasının da aşk ateşine düşmesini diler, dileği kabul olur. Aslından yüz kat daha da güzelleşir. Pınar başına gelen Şah Abbashan bu huriye bakmakla âşık olur. Aşk ateşiyle tutuşup bayılarak atından düşer. Şah Senem ata binip has bahçeye geri gelir. Yolda olan biteni Dadı Ana'ya anlatır. Saray büyükleri baygın düşen Şah Abbashan'ı saraya getirir. Ancak derdine şifa bulamazlar. Padişah yaptıklarından pişman olur. Şah Senem ile Garip'in ebedî mutluluk yaşamalarını ister. Ancak Garip kaybolduğu için padişah üç gün içinde onun bulunmasını, kırk gün kırk gece has bahçede düğün hazırlanmasını ve onlara haşmetli bir saray yapılmasını emreder. Verilen süre içinde Garip bulunur. Düğün başlayıp kırk gün kırk gece Diyarbekri yurdunda düğün yapılır (İnayet, 2004: 230-233).

Destandaki ikinci kez aşk hastalığı motifine yer verilir. Şah Abbashan kızının güzellişmesi sonucu ona âşık olur ve aşk hastalığına düşer. Ahdi bozmanın cezasını çektikten sonra sevgililerin kavuşmasına olanak sağlar. Zorlukları aşan kahramanlar birbirlerine kavuşurlar. Bamsı Beyrek (Ergin, 1989: 153), Kan Turalı (Ergin, 1989: 198), Manas (İnan, 1972: 55) gibi destanlarda olduğu gibi Garip ile Senem'de de kahramanın evliliği söz konusudur. Dolayısıyla destan mutlu son ile tamamlanır.

Hurilika-Hemracan Destanı'nın çeşitlenmelerinden; Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da kuyudan çıkan Hemracan ve sevgilisi Hurilika gökleri bırakıp Hemra'nın yurduna gelir. Hurilika devlerine Hemracan'ın gözlerini oyan iki kardeşini alıp yedi kat gökten yere atıp öldürmelerini emreder. Ancak Hemracan onları affeder. Ardından Hurilika ile Hemracan'a yurtta kırk gün kırk gece düğün düzenlenir. Bir zaman sonra

Hüsrev Şah bu âlemden göç eyler. Halk onun yerine Hemracan'ı padişah yapar. Hemracan ile Hurilika ömür boyu beraber mutlu yaşarlar. Ülkeye asayiş getirilir, halk mutlu olur. Hurilika ile Hemracan'ın ülkesi arasında dostluk çiçekleri ekilir (İnayet, 2004: 473-474).

Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda padişah, Hörülika'yı da alarak şehre ilerler. Bir nice günden sonra şehre gelip Hörülika'ya şükranlarını sunar. Kırk gün kırk gece toy yaparlar. Hörülika'yı Hemra'ya alır. Böylelikle ikisi eğlenip mutlu mesut yaşarlar (İnayet, 1992: 204).

En küçük kardeş olan Hemra'nın babasına bülbülü ulaştırması ve sevgiliye kavuşması zafere ulaştığını gösterir. Her iki çeşitlenemede de kırk gün kırk gece düğün yapılarak Hemra'nın sevgiliyle evlenmesi ortaktır. Hurilika ile Hemracan (2.4.1.)'da Hemracan bütün zaferlerinin karşılığı olarak yurda şah olur. Hemra'nın Naklısı (2.4.2.)'nda Hemra'nın kardeşlerini affedişi ve babasından sonra tahta geçişi yer almaz.

Kamerşah Destanı'nda, Kamerşah yurda döndüğünde şehrini tanıyamaz, şaşırır. Bu sırada birçok kız ve kadın görüp onlara kendini tanıtır. Anne ve babasını, kız kardeşi Gülcemal'i sorar. Konuştuğu kadınlar arasında kardeşi Melike Gülcemal de varır. Gülcemal bir yandan ağlayıp bir yandan ailesi ve İsfahan halkının ahvalini anlatır. On beş yıldır oğullarının derdiyle aklını kaçırıp yatağa düşen annesi bu haberi alıp düşe kalka koşarak gelir. Oğlunu görüp bayılır, düşer. Bir daha ayılamadan sonsuzluğa göç eder. Kamerşah annesinin cesedini üç gün bekletip büyük bir törenle kendi elleriyle toprağa verir. Kuh-ı Kaf'tan getirilen tılsımlı ab-ı hayatı Şah Hüseyin'in gözüne sürer. Şahın gözleri hemen açılıp üç yıl daha yaşar ve âlemden göç eyler. Halk İsfahan'a Şah Hüseyin'den sonra Kamerşah'ı padişah eyler. Kamerşah yurtta asayişi sağlayıp yurdu gül çiçekle doldurur (İnayet, 2004: 412-413).

Kimsenin cesaret edemediği üç yüz yıllık yola çıkıp sevdiğini alarak başarı ile dönen Kamerşah ideal kahraman tipindedir. Zafer elde eden kahraman yurdun hakimi olmaya hak kazanır. Dikkat çeken bir diğer husus ise kahramanın ailesi üzerindeki etkisidir. Annesi oğlunu gördükten sonra sonsuzluğa gider. Kahraman Türk kültürü âdetlerine uygun bir şekilde annesini toprağa verir. Kör olan babasının gözlerini de Şaperkut'a yaptığı gibi sihirli ilaçla iyileştirir. Sadece ailesine değil yurduna da iyilik ve güzellik yayarak destanın mutlu sonla tamamlanmasını sağlar.

Kızılgülüm Destanı'nda Bülbül, sevdiğini yanına almış olmanın mutluluğuyla sağ salim oğlan çocuk doğurmasının, çocuğuna zil takılmış altın beşik almanın hayalini kurar (İnayet, 2004: 140-141). Ancak bu hayallerin gerçekleşip gerçekleşmediğine dair bir son verilmez.

Senuber Destanı'nda Hurşid Şah, üç yüz yıllık mesafeden gelen oğluna, yanında getirdiği kızlara ve yiğitlerine üç gün eğlence düzenletir. Sonra kırk gün kırk gece düğün yapar. Gülperizat ile Mihri Engiz'i Senuberle evlendirir. Böylece muratlarına ererler. Ziver ve beş yüz yiğide hediyeler ihsan eden Hurşid Şah tahtını Senuber'e bırakır. Ziver Yiğit'i memlekete vezir tayin eder. Bütün ulema ve halk Senuber'i tebrik edip ona itaat eder. Hurşid Şah ise ibadet ile meşgul olur. Gülperizat ve Mihri Engiz ile mutlu olan Senuber devlet işlerini de akıllı bir şekilde yönetir. Murat maksatlarına erip bir ömür mutlu yaşarlar (İnayet: 363-364).

Mutlu sonla biten destanlarda olduğu gibi kahramanın mücadelelerin üstesinden gelip sevgiliye kavuştuktan sonra öz yurduna dönüp kırk gün kırk gece düğün yaptığı görülür. Aynı zamanda gurbette olup başarıya ulaşan kahramana babası tarafından taht armağan edilir. Destan metninde Senuber'in yardımcısı yiğitlere hediye ve Ziver'e vezirlik verilerek mükâfatlandırıldıkları görülür.

Şah Adilhan Destanı'nda, Yemen'de kalenderler şehrin kendilerine kaldığını anlayınca esrar içip halkla ilgilenmezler. Ulemayı, vezirleri, kadıları, müftüleri zindana attırırlar. İnsanlar açlıktan kırılmaya başlar. Kalenderler padişahlık tacı için birbirlerini öldürürler. Bir kalender kalır. O da Yemen şehrine on dört yıl padişah olur. Bir gece zindandaki yurt büyükleri Şah Adilhan'a asi oldukları için üzülüp zindandan çıkarlar. Saray kapısını yıkıp kalenderi öldürürler. Adilhan'ın, Diyarbekri'ye şah olduğu haberini alınca çeşitli hediyeler ile pişmanlıklarını belirttikleri bir mektup gönderirler. Ancak padişah orada yaşadıklarından sonra bir daha dönmek istemez (İnayet:147-149).

Gerçek aşk yolunda verdiği mücadeleyi ilahî yardımla başarı ile sonuçlandırıp Diyarbekri'de hüküm sürmeye devam eder. Tüccar Behmen'i ise eşini getirip ve şehzadelerine kavuşmasını sağladığı için mükâfatlandırıp Yemen şehrine padişah yaparak gönderir. Böylelikle kahraman tüm mücadelelerden zaferle çıkmış olur.

Şehzade Behram ve Melike Dilriz Destanı'nda, Melike nikabını açtıktan sonra karşısındakinin Hızır olduğunu anlar, ağıtlar yakıp af diler. Bunun üzerine Hz. Hızır ona, kendisini Behram ile evlendireceğini söyleyerek sevgilileri bir araya getirir. Melike

Dilriz bunu canı gönülden kabul eder. Haberi alan Rum padişahı Adil, Hz. Hızır ile görüşüp kırk gün kırk gece düğün tertip eder. Melike'yi Behram'a verir. Hz. İlyas sağdıç olur. Düğün bittikten sonra Hz. Hızır ile Hz. İlyas Aleyhisselamlar gözden kaybolurlar. Bütün halk bu işe hayran kalır. Şah Adil, Melike ve Behram için saray içinde oda hazırlatır. İkisi de muratlarına erip ömürlerini sultanlık yaparak geçirirler (İnayet, 2013: 186-188).

Kırk gün kırk gece süren düğün ile mutlu sonla biten destanda görevlerini tamamlayan Hızır'ın birden gözden kaybolması yardımcı bilge tipinin olağanüstü özelliklerindendir.

Şehzade Nizamettin ve Melike Rena Destanı aşk destanlarından farklı bir yapı arz eder. Kahramanlar Şam'dan çıkıp epey yol giderek Umman nehri yakınlarında dinlenmeye dururlar. O sırada nehirden bir sandık gelir. Şehzade sandığı çekmeye çalışsa da başarılı olamaz. Melike sandığı kim çekerse onun olmasını söyler. Ardından nehre bakarak bir münacat okuduktan sonra Allah'ın kudretiyle rüzgâr eser ve sandık nehrin kenarına çıkar. Bu sandıktan kötü bir şey çıkma ihtimalini düşünerek açmak istemezler. Ancak sandıktan sesler gelir ve içini açtıklarında Gülpirak adında bir kız çıkar. Kız başından geçenleri anlatınca Melike yaşadıklarını onunkine benzetip onu da alıp yeniden yola koyulur. Yedi gece yedi gündüz yol gittikten sonra şehzadenin hazırlattırdığı köşke gelirler. Üç gün üç gece eğlendikten sonra şehzade yeniden Şam'a yol alır (İnayet, 2014: 428-439) .

Aşk destanlarının trajik sonla ya mutlu son ile bittiği görülür ancak bu destanda tamamlanmamışlık söz konusudur. Melike Rena ve Şehzade Nizamettin evlenip birbirlerine kavuşmuş olsalar da kırk gün kırk gecelik düğün yahut kahramanın tahta geçip yurdu idare etmesi mevzu bahis edilmez. Diğer bir husus nehirden gelen sandıktır. Hz. Musa'nın doğumunun ardından nehire bırakılan sandık motifi dikkat çekicidir. Bir ayette Firavun'un katliamından korkan anneye onu emzirmesi ve zarar geleceğini düşündüğünde bir sandığa koyarak Nil nehrine bırakması buyurulur. Bu ayet *"Musa'yı sandık içine koy da denize bırak. Denizde onu sahile atsın"* (Taha- 39. ayet) şeklindedir. Alimcan İnayet, Fikret Türkmen'in *"Yeni Bir Oğuzname Yazmasındaki Cengiz Han"* başlıklı bir yazısından hareketle bu durumu Cengiz'in annesi Alankova ile ilgili bir rivayete bağlar (Türkmen, 1996: 343-362). Sandığın nehirde ilerlemesi Uygur destanlarından Tahir ile Zühre'de, Tahir'in sürgüne gönderilmesinde görülür. Benzer

şekilde sandıkta akan Gülpirak da babasının cezalandırması sonucu sandığa kapatılarak nehre bırakılmıştır. Bir nevî sürgün edilmenin karşılığıdır.

Tahir ile Zühre Destanı'nda Tahir üç yıl sonra Zühre'ye kavuşur ve birlikte has bahçeye doğru yol alırlar. Bir gün eğlenirlerken ihtiyar dellale onları görüp hemen Kara Batur'a haber verir. Kara Batur söylenenlerin doğru olduğunu, Tahir'in, Zühre'nin dudağını dokuz kez öptüğünü görüp olanları şaha anlatır. Karahan tahkikat için has bahçeye adamlarını gönderir. Söylenenler doğru çıkınca üç yüz celladı Tahir'i öldürmeleri için gönderir. Bu sırada Zühre babasına Tahir'i affetmesi için yalvarır. Karahan kızına Tahir'i ona verdiğini söyleyerek kandırır. Zühre sevinçle dışarı çıktığında dört parça edilen Tahir'in darağacındaki bedenini görür. Saçlarını yolup bayılır. Ayıldığında siyah elbiselerini giyer ve yas tutar. Karahan'daki ve dışarıdaki bütün imam, molla, müderrisi toplayıp Tahir'in defn işlerini yaptırır. Aş verir ve ona altından, gümüşten tuğlalarla mezar yaptırır. Odasına girip kırk gün ibadet eder. Kırk birinci gün hazineden inciler alıp cariyelerine saçar. Kızlar incileri toplarken Zühre, Tahir'in mezarına gider. Mezar yarılır, Zühre kendini mezarın içine atar ve mezar yine aynen kapanır. Saçları toprağın arasına sıkışır. Cariyeler mezarın yanına gelip Zühre'nin mezara sıkışan saçlarını görünce şaha haber verirler. Zühre'nin Tahir için öldüğünden haberdar olan Kara Batur kendisini de Zühre yolunda ölüme layık görüp intihar eder. Karahan, Kara Batur'un Tahir ile Zühre arasına defnedilmesini uygun görür. Böylelikle iki kırmızı gül arasına bir diken koyulur (İnayet, 2004: 274-277).

Rivayete göre iki kırmızı gül ne zaman birbirine sarılmak istese diken ortadan çıkar engel olur. Bu şekilde nice zaman geçer. Dervişin biri uykusunda aşkla öten kuşların olduğu bir mezar görür. Oraya gittiğinde iki kırmızı gülün büyüyüp gonca olduğunu birbirlerine sarılmak istedikçe aralarından diken çıktığını fark eder. Uyanıp Tahir ile Zühre'ye ait olan mezara gider. Diken biten yerin de Kara Batur'un mezarı olduğunu anlar. Kazma ile dikeni kesip ateşe verir. Külünü göğe savurur. Artık muratlarına erdiklerini düşünür. Ertesi gün mezara gittiğinde yine diken iki kızıl gülün arasındadır. Üçüncü gün yine aynı durumu tekrarlanır. Bunu gören derviş başka mezarlığa gitmez. Diken her gün bitip çıksa derviş her gün kazma ile kesip külünü göğe savurur. Günler böyle geçip gider. İki kızıl gül muratlarına eremez (İnayet, 2004: 277).

Zalim baba figürü ile Karahan kızını kandırarak Tahir'e verdiğini söylese de bu esnada Tahir ölüdür. Karahan'ın hilesiyle trajik şekilde sonlanan destan metninde

mezarın beyitlerle açılması ve güller arasında diken bitmesi önem arz eder. Tahir öldükten sonra Zühre de sonsuz kavuşmanın öteki dünyada gerçekleşeceğine inanarak ölüme yol alır. Öncesinde Zühre Türk inanç ve âdetleri doğrultusunda cenaze merasimi düzenleyip yas tutar. Karahan bir nevi zalimliklerine devam etmiş ve Zühre'yi Kara Batur'un hak ettiğini düşünerek Tahir ve Zühre'nin mezarları arasına gömdürür. Karahan'ın destanın başında yüklendiği olumlu fonksiyondestan ortalarında Kara Batur'un yurdu düşmandan kurtarmasıyla değişim gösterir. Şah, kahramanlar için olumsuz bir figür haline gelir. Destan sonunda da sevgililerin arasına Kara Batur'u koydurmasıyla bu olumsuzluğu devam ettirir. Böylelikle güllerin arasına giren diken Kara Batur ile âşıkların diğer dünyadaki kavuşmaları da engellenir. Çünkü Tahir bir ideal kahramana yaraşır şekilde davranmamış, yurdu kurtarmamış, sevgili uğrunda mücadele etmemiştir. Dolayısıyla bu cezalandırılmayı hak etmiştir. Destana âşıkların kavuşması için eklenen rivayetler bile bu cezayı ortadan kaldıramaz.

Yusuf-Züleyha Destanı'nda ise köle olarak Mısır'a doğru ilerleyen Yusuf peygambere dair bir daha bilgi verilmez. Destan metni Züleyha'nın Mısır azizi ile evlenmesi ile son bulur. Dolayısıyla destanda tamamlanmamışlık söz konusudur.

3.KAHRAMANLIK VE AŞK KONULU DESTANLAR

Uygur halk destanları arasında aşk ve kahramanlık konularını içeren tek destan Gülendem Destanı'dır. Bu destanın epizotlarını şu şekilde ele almak mümkündür:

3.1. Kahramanın Ailesi

Kahramanların aileleri üst sınıfa mensup han, bey, padişahtır ve soylu kişilerdir. Bu soyluluk halk üzerinde hâkimiyet kurma ve liderlik vasıflarını bünyesinde barındırmak için gereklidir. Destanda Gülendem'in babasının hüküm sürdüğü zaman Han Tanrı zirvesinde Reşit Han'ın tahta çıktığı dönem olarak ifade edilir. Mukaddes diyar Yarkent'te Yusuf Kadir Hanoğlu adlı bir padişah bulunur. Gülendem bu şahın kızıdır. Destanda geçen: *"Yarkent memleketinin padişahı, Gülendem'in babası, Yusuf Kadir Hanoğlu şan şöhreti, izzet hürmeti, tahtı devleti, ulu şevketi"* ifadeler şahı tanınır ve şah diyarındaki halkı ziyafete çağırırken kendisini gösterir (Mehmet, 2011: 393).

Gülendem'in Han Tanrı zirvesindeki mukaddes Yarkent diyarında yaşıyor olması da onun bulunduğu mekânın kutsiyetini verir.

3.2.Kahramanın Doğumu

Gülendem'in doğumu epizotuna yer verilmez.

3.3.Kahramana Ad Verilmesi

Gülendem'in doğumu epizotuna yer verilmemesi kahramanın ad alması epizodunun da kısaltılmasına neden olur. Kahraman doğrudan şöhreti kulaktan kulağa yayılan yetişkin bir kız olarak çıkar. Gülendem isminin ince, uzun, güzel endamlı kız anlamına geldiği düşünülürse destanda geçen *" gözleri cazibeli, akıllı, gazel ve şiir okumada mahir, çok güzel bir kız"* (Mehmet, 2011: 393) şeklinde tasvir edilmesi ile ortaklık kurulabilir.

3.4. Kahramanın Eğitimi

Kahramanlık ve aşk destanı kahramanı olan Gülendem'in hem ilmî hem savaş eğitimi aldığı görülür. *"Akıllı, gazel ve şiir okuma da mahir bir kız"* (Mehmet, 2011: 393) olarak tanıtılan Gülendem kendisine talip olan dokuz şehzadenin hepsini şiir yarışlarında yener. Bu durum onun söz söyleme kabiliyetini ve eğitim aldığını verir. Kendisine talip olan ve karşısına çıkan yiğitler at koşturur, saz çalar, gazeller okurlar ancak yine de Gülendem'e denk olamazlar. Hepsi yenilirler (Mehmet, 2011: 423-445). Aynı zamanda erkek gibi savaş kıyafetlerini giyip er meydanına giden ve yurdu için savaşan Gülendem'in açık bir şekilde belirtilmese de silah eğitimi aldığı anlaşılır. Yurdun doğudan Kara Hitaylar tarafından kuşatıldığını, Kumul ve Turfan'ın elden çıktığını öğrenien Gülendem derhal hazırlıkları başlatır. Destanda geçen *"Askerlerin başına geçerek, erkek gibi giyindi, silahlarını hazırlattı, askerlerini denetledi.", "Gülendem atına bindi ve kamçıladı, herkes topyekün atıldı, toplar patladı, kılıçlar kınından çıktı.", "Gülendem aslan gibi oldu/ Sanki bir erkek oldu/ Gülendem kılıç vurur/ düşmanın kanı akar/ Önüne geleni ezip geçer/ Kendine geniş yol açar","Bazen mızrak ile/ Bazen de kılıç ile/ Çok mertlik gösterdi/ Yiğit gibi savaştı"* (Mehmet, 2011: 149-457) şeklindeki cümleler Gülendem'in mertliğini ve alp-kadın tipi olduğunu ortaya koyar. Öyle ki savaşta kırk haydudu tek başına öldürür. Bu onun iyi bir savaşçı

olduğunu, vatan ve milletinin refah içinde yaşaması için çaba sarfeden bir lider olduğunu gösterir. Bunlar kahramanın ilmî ve askerî bir eğitim sürecinden geçtiğini gösterir.

3.5.Kahramanın Sevgili ile Karşılaşması (Âşık Olması)

Gülendem'in eş olarak seçeceği kişinin kendisi gibi soylu olması beklenir. Gülendem Şingşingşa'yı kurtarmak ve yurdu düşmandan korumak için çıktığı yolda Yarkentli fakir bir oduncunun tek oğlu olan Şahanver'i kendisine vefakâr eş olarak seçer. Bu durum abes gibi görünse de Dede Korkut ile benzer düşünebileceğimiz Zülfikar Dede'nin torunu olması Şahanver'i bir statü daha yükseltir. Destanda Şahanver: *"... düşünerek hareket eden, başladığı işi tamalayan, eli çabuk, akıllı bir yiğit idi. On dokuz yaşındaydı, bıyıkları yeni yeni terlemeye başlamıştı. Boyu posu düzgün, yakışıklı, güçlü kuvvetli bir yiğit idi. Güzel uzun giysi giyen, belini sıkı bağlayan, başlığını yana kaydırıp giyen biridir"* (Mehmet, 2011: 473) şeklinde tasvir edilir. Gülendem bir müddettir onu sever ancak gizli tutar. Şahanver'in bundan haberi olmayıp rüyasında da görmemiştir. Şahanver'in haberi olmasa da verilen ifadelerden kahramanların birbirlerini tanıdıkları, aynı yurtta yaşadıkları anlaşılır.

3.6.Kahramanın Gurbete Çıkması

Gülendem'in gurbete çıkışı sevgili arayışı için değildir. Yurda giren düşmanların yok edilmesi ve kendisine talip olanlar içinden yiğitliğini beğendiği kişiyle evlenecek olmasındandır.

Gülendem ergenlik yaşlarına basınca şöhreti bütün âleme yayılır. Rum, Şam, Sir boyu, Nil vadisi, Amu kıyısı civarından dokuz şehzade Gülendem'e kavuşmak için Yarkent'e doğru yola çıkar. Gülendem ile girdiği yarışmayı kazanan şehzade kırk gün kırk gece düğün yapıp, onunla evlenecektir. Gülendem her şehzade için dokuz gazel okuyup onları sınamayı, dokuz zor müzik çalıp sarhoş etmeyi, dokuz bilmeceyle zora sokmayı düşünür. Eğer bunların hepsine cevap veren bir yiğit bulursa bir ömür vefakâr eşi olmaya kararlıdır. Büyük bir eğlence düzenlenir. Şehzadeler kırk günde Yarkent'e gelirler. Sultan karşısında eğilip kendilerini tanıtırlar, arzlarını ifade eylerler. Ziyafette şehzadelerin bazıları sarhoş olur bazıları ise içmelerine rağmen kendilerini kaybetmeden eğlenirler. Gülendem bir müddet sonra padişah oğlu pehlivanlara seslenir (Mehmet,

2011: 397-423). Evlenilecek kızda aranan güzellik, zekilik ve yiğitlik gibi unsurların Gülendem'de olması ve bu ününün cihana yayılması onun için şehzadelerin gelmesine sebep olurken erkeklerin, kızı evlenmeye razı etmek için belirli mücadelelerden geçmesi gerekir.

İlk olarak Şam şehzadesi Hüseyin Mülki meydana çıkar. Önce Yusuf Kadir Hanoğlu'na ardından Gülendem'e selamlarını sunar. Şam'da bir rüya görüp aşk ateşiyle yanarak yollar aşarak geldiğini anlatır. Gülendem, şehzadenin amacını anlar ve babasının izniyle sorularını sorar. Gülendem aldığı cevaplar karşısında söz söylemede usta olan bu şehzadenin maharetinin üstün olduğunu anlar. Gülendem'in onunla evlenmesine herkes rıza gösterir. Gülendem son bir soru sorduğunda Şehzade Mülki ağzına lokum sokulmuş gibi konuşamaz olup bu yarışmadan kenara çekilir (Mehmet 2011: 423-435). Hüseyin Mülki'nin gurbete çıkışı rüyada görüp âşık olduğu kadına kavuşmak için gerçekleşmiştir. İlmî yönden sınanan Hüseyin Mülki son soru olan *"Dört işi yaparsa devletli olur/ Yapmazsa mihnetlik olur/ Bu dört iş nedir, boz yiğit"* diyen Gülendem'e cevap veremeyip elenir (Mehmet 2011: 431).

Ardından Rum şehzadesi Abuk çıkar ve kendini tanıtır. Dinleyiciler onun aşk ve sevgiden ne hale geldiğini görüp acır. Gülendem mesleğini ve hünerini sorsa da cevap alamaz. Bunun üzerine *"Elinden bir iş gelmezse biçare/ Bu yoldan dönmeye çare bul/ Ey hünersiz yiğit/ Hediye verecek tayın yok/ Bana verecek armağanın yok/ Hürmet edecek yerin yok"* diyerek işi olmayan eri talipleri arasından eler (Mehmet, 2011: 435-441).

Diğer şehzadeler Gülendem'in aklı ve zekiliği karşısında telaşlanır. Bu sırada Amu İli'nden bir yiğit çıkar. Gülendem şehzadeden "*Sözümü dinle boz yiğit/ Bana senin atın gerek/... /Cömert yiğit isen, malım az deme/ Bir atın için bini vereyim düşünme"* sözleriyle atını talep eder. Ancak yiğit sevgiliye karşı *"Bindiğim at can ciğerimdir/ At satmak er için bir ölümdür/ Başka şey vermeye hazırım/ Üstüne canımı ekleyip vereyim"* diyerek atını vermeyi reddeder (Mehmet, 2011: 441-445). Atın, erin hayatındakini yerini vurgulayan kahraman sevgili için atından vazgeçemediği için yarışta başarı sağlayamaz.

O sırada şehrin doğu kapısından dört atlı gelip yurdun doğusundan Kara Hitayların saldırdığını söyler. Yusuf Kadir Hanoğlu olanları öğrenip hemen başbuğlarına, ve pehlivanlarına emir verir. Gülendem şehzade ve beylere hitaben

kılıçlarını kuşanıp atlarına binmelerini, askerleri ile savaş meydanına çıkmalarını, vahşileri Şingşingşa'dan atmalarını, söyler. Ardından Şam, Rum, Sir, Amu, Nil ve Bağdat'tan gelen şehzade ve beyzadelere seslenip sultan kızını istiyorlarsa savaşa hazırlanmalarını söyler. Şehzadeler bu sözleri duyup art ardına savaş giysilerini giyip atlarına binerler. Gülendem babasından ve destancı Zülfikar Dede'den hayır dua alıp yola koyulur. On bin askerin başına geçip mert yiğitlerle yola koyulur (Mehmet, 2011: 445-453). Böylece asıl kahraman Gülendem'in gurbet yolculuğu başlar. Destanın buraya kadar ki kısmı Gülendem'in güzelliği ve onun aşkından derde düşen şehzadelerin aşk uğruna verdikleri mücadeleleri ve Gülendem'in sınamalarını içerir. Buradan sonra Gülendem'in askerî alandaki mücadeleleri ve kahramanlıkları ön plana çıkar.

3.7.Kahramanın Mücadeleleri

Gülendem haydutlara karşı savaş çıkararak, Taklamakan Çölü'nü aşar. Kırk gün kırk gece yol giderler. Sabaha doğru eski yurtları olan Turfan Şehri'ne gelirler. Yüksek bir minareye çıkıp doğu tarafından kara böcek gibi düşmanın yaklaştığını görürler. Gülendem, Turfan Minaresi'nden inip savaş planı hazırlar. Usta nişancıları seçer. Atına biner ve askerlere emir vererek topyekun saldırır. Düşman dayanamaz olur ve teslim olmayı seçer. Korkaklar, kaçaklar sorgulanır, cezalandırılır. Gülendem Turfan halkına zafer kazandıklarını söyleyip Kızıl, Buyluk, Turmuş ve Belde'nin kurtuluşuna sevincini belirtir. Abuk'u, Hüseyin'i, Turun'u över. Turfan halkı bu zafer sonrasında Gülendem'e övgüler yağdırıp dua eder. Gülendem Turfan'da haydutların soygununa maruz kalan ailelere yardım yapar. Kahramanlık gösterenlere ise giysi, başlık ve kılıç vererek mükâfatlandırır. Minarenin üstüne çıkan Gülendem etrafı kontrol ederken Nil şehzadesi Suhuri'nin yokluğunu fark eder. Gülendem şehrin içini, dışını arasa da bir ipucu bulamaz. Kırk haydut Nil şehzadesini büyük komutan zannedip koluna kelepçe takarlar. Sonra deve derisi içinde ata bağlayıp kamçılarlar. At büyük çukurun üzerinden geçerken kuyruğunun yarısı kopar. Deri çuval bir çukurda kalır. Bir Cuma namazı çıkışı askerlerini cesaretlendirip Kumul şehrine doğru ilerler. On gün on gece yol gidip gece yarısında Kumul'un yakınındaki Altın Bulak adlı yere gelir. Orduyu dinlendirip savaşa hazırlar. Bağdat şehzadesi Sulhi ile Şahanver'i dilenci kılığında şehre sokar. Onlar düşman güçlerinin durumunu öğrenirler. Şahanver büyük bir tulum içinde baygın halde

Nil şehzadesi Suhuri'yi getirir. Bu sırada Gülendem şehzade Turun'u birinci kapıya hücum etmesi için gönderir. Şam şehzadesi Hüseyin'e düşman minarelerini yıkmasını söyler. Hüseyin Mülki lağım kazarak minareye çıkar. Dokuz katlı minarenin alt katında yangın çıkarıp dumandan yararlanarak üst katlarını ele geçirir. Amu şehzadesi de askerleri ile sur kapısına dayanır. Kapıyı ateşe verip şehre girer. Hüseyin Mülki de minareyi yıkar. Dört bir yandan düşmana hücum ederler. Pek çok düşman öldürülür, ölmeyenler teslim olur. Gülendem bütün ordusuna Şingşingşa'ya kadar topraklarda bir tane bile düşmanın kalmamasını emreder. Kırk haydudu ise Gülendem tek başına öldürür. Uygur memleketinde asayişli günler başlar. Bu haberi alan Uygur Şahı Reşit Han kırk katır, kırk deve, kırk bey ile kırk top asker, kumaş, giyim kuşam, taçlı başlıklar, altın saplı kılıçlar yanında pek çok hediyeyi Gülendem'e gönderir. Bir mektupla Korla, Kumul, Turfan ve diğer şehirlere yeni amirler atamasını ister. Yeni amirlere kırk bey, dört yüz kuçar at ve kendi başlarına asker verir (Mehmet, 2011: 451-467).

Kadının toplum hayatındaki yeri, sosyal konumu ve değeriyle ilgili unsurlara destan metinlerinde de rastlamak mümkündür. Türk epik destan ve anlatmalarında genellikle yardımcı kahraman yahut sevgili olan kadın Gülendem destanında asıl kahramandır. Kendisine talip olan kişilerle yarışması ve evleneceği kişiyi kendisinin seçmesi ile dikkat çeker. Bunun yanında düşmanla mücadele etmesi, savaş taktiği geliştirmesi, rakiplerini yenmesi ile eril fonksiyonlar yüklenir. Suhuri'nin zindan, kuyu, sandık gibi hapis mekanları yerine çuvala hapsedilmesi de dikkat celbeder.

3.8.Sevgilinin Başkası ile Evlendirilmek İstenmesi

Gülendem sevgilisini destanın sonunda açıkladığı için sevgilinin başkası ile evlendirilmek istenmesi durumu söz konusu değildir.

3.9.Kahramanın Memlekete Dönüşü

Gülendem maceraya halkın refahı ve bağımsızlığı için halk adına katılır. Dolayısıyla onlar için verdiği mücadeleden toplumu tehdit eden şeyi ortadan kaldırarak zaferle çıktığında yurduna geri dönme eğilimi içine girer. Bu hususta Şakir İbrayev *"Kahraman, düşmanın güzel şehirleri, yüksek burçlu kaleleri, bahçeli saraylarını alsa da orada yaşayamaz, sonunda alıştığı göçebe yaşamına geri döner"* (İbrayev, 1998:

216) diyerek bir nevî Gülendem'in yurduna dönüş sebebini açıklar. Ancak kahraman yurda dönmeden önce başarı sağlayanları mükâfatlandırmak ister.

Gülendem zafer elde ettikten sonra ilk olarak Amu şehzadesi Turun'u çağırtır. Savaşın kahramanlarından olduğunu, kendisini ağabeyi olarak gördüğünü ve Kumul'a sultan yapmak istediğini, kendisine başka yâr bulup mutlu kalmasını ister. Toy verip halkı meydana toplar. Kumul'a Turun'u şah yapıp tahta oturtur. İkinci olarak yanına Rum ilinin şehzadesi Abuk'u çağırtır. Kendisini ağabeyi olarak gördüğünü ve Turfan'a sultan yapmak istediğini, yârini bu şehirde bulabileceğini söyler. Kumul'dan büyük bir ziyafetle ayrılan Gülendem Turfan'a doğru yola çıkar. Bunu duyan Turfanlılar onu büyük bir ziyafetle karşılar. Üç gün üç gece eğlenceler düzenlerler. Rum şehzadesi Abuk'a sultanlık giysisi giydirip tahta oturtur. Halka onu takdim eder. Sonrasında Şam şehzadesi Hüseyin Mülki'yi çağırır. Kardeşi olmak istediğini, ordusuna komutan yapmak ve ak kaşka atını kendisine hediye etmek istediğini, birlikte güçlerine güç katmak gerektiğini söyler. Hüseyin Mülki bu sözlere bir şey söylemeyi uygun bulmaz. Gülendem'in fikrine katılır. Sonra Nil şehzadesi Suhuri'yi Korla'ya, Bağdat şehzadesi Sulhi'yi ise Kuçar'a sultan olarak atar. Onlardan rıza isteyip bayrak ve sancaklarını kaldırır Yarkent'e doğru yola çıkar. Beş günlük yoldan sonra Korla şehri yakınlarında bir nehir boyuna gelip dinlenmeye karar verirler. Gülendem'in geldiğini duyan şehir halkı onu karşılayıp üç gün üç gece toy verip ziyafet hazırlatır. Onlara hürmet gösteren Gülendem rızalarını alıp yola koyulur. Aksu, Turfan, Üçturfan, Bay, Sayram ve Kâşgar'da büyük toy ve merasimler yapılır. Aylar sonra Gülendem ve beraberindekiler Yarkent'e ulaşırlar. Başkent'e geldiklerinde sultan Yusuf Kadir onu kucaklar. Yürekten sevinen şah kırk gün kırk gece toy yapar. Gülendem savaşa gittiğinde annesi sürekli ağlayıp iki gözünü kaybeder. Pek çok hekim baksa da iyileşmeyen annesinin gözleri Gülendem'in öpüşleri ile iyileşir, yeniden görür. Annesi, Gülendem'i bağrına basıp, boynuna nazarlık asar. Dua eder, iyi baht diler (Mehmet, 2011: 467-473).

3.10. Sonuç

Zaferden dönen Gülendem yurdu için sağladığı başarıyı kendi hayatında da devam ettirmek için gönlündeki Şahanver ile evlenmek ister. Kendi bağına gelip cariyelerine Şahanver'i çağırtır. Şahanver has bahçeye gittiğinde Gülendem'i tek başına görür. Gülendem sevecenlikle kendisine talip olduğunu söyler. Duyduğu sözler karşısında

şaşıran Şahanver sevinip razı olur. Önce ailesinin rızasını alır ve Gülendem'i istemeye gider. Mutlulukları yüreklerine sığmayan iki gencin düğün hazırlıkları başlar. Sultan Yusuf Kadir uzak ve yakın ülkelere haber salar. Büyük bir düğün merasimi yapılır, ziyafetler verilir. Hüseyin Mülki adına Şam sultanına kırk kuçar at, Suhuri adına Nil sultanına kırk Hoten kilimi, Abuk adına Rum padişahına kırk sandık porselen takımı, Turun adına Amu padişahına kırk paket ipek kumaş, Sulhi adına Bağdat padişahına kırk devede meyve ve yemiş hediye edilir. Yarkent halkına yiyecek ve içecekler dağıtılır. Düğünden sonra Kumul, Turfan, Korla ve Kuçar sultanlarının her birine kırkar silah, at, katır ve hediyeler verilir. Komutan Hüseyin Mülki içinde Hoten şehrine has bağ inşa edilir. Kırk cariye ve çeşitli hediyeler sunulur. Gülendem ve Şahanver ise anne ve babalarının hayır dualarını alırlar. Kervanlar dolusu mal, kırk bey, yeterli sayıda asker, nişancı ve orduyla Şingşingşa'ya doğru yola koyulurlar. Şehir şehir sefer yaparak Uygur ülkesini karış karış gezerler. Uğradıkları yerde halkı sevindirirler. Kırk gün kırk gece ilerlerler. Şingşingşa'ya ulaşırlar. Oraya hendek kazıp uzun süreli yerleşirler. Haydutlara geçit vermezler. Mutluluk ve huzur içinde yaşamlarını devam ettirirler. Gülendem ve Şahanver'in hududa yerleştiğini öğrenen düşman korkuya kapılır. Uygur halkı o günden itibaren dış düşmana gerekli darbeyi vurmaya devam eder. Kahraman Gülendem'e dair koşmalar ve destanlar anlatılır (Mehmet, 2011: 473-477).

Mutlu son ile biten destan metninde Gülendem ile Şahanver'in düğünleri yapılır. Yurdu kurtarmaya yardımcı olan dokuz şehzadeye ve yurtlarına hediyeler verilir. Ardından Gülendem ve Şahanver Uygur yurtlarında gezerek düşmanların korkulu rüyası olurlar.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

UYGUR HALK DESTANLARININ MOTİFLERİ

Motif, anlatıların en küçük yapı taşıdır. Bu temel yapı taşı bir toplumun kültür, inanç ve fikir dünyası gibi pek çok alandan izleri bünyesinde barındırır. Dolayısıyla bir milletin yahut bireyin başından geçenleri anlatan destan metinlerinin de vazgeçilmez unsurudur. Motifler aracılığıyla destanın yapısı, oluştuğu koşullar ve o milletin felsefesine dair bilgiler elde edilebilir.

Folklorun babası olarak tanımlanan S. Thompson 1932-1937 yılları arasında "*Motif-Index of Folk Literature*" adı ile yayınladığı altı ciltlik çalışmasında motif yapısını masallar üzerinde tatbik eder. Öncelikle motifleri A'dan Z'ye kadar belli bir sıralamaya oturtup ardından da bunları kendi içlerinde alt başlıklara ayırır. Thompson, sistematik motif yapısının birinci grubunda; tanrılar, olağanüstü hayvanlar, cadılar, devler ve periler gibi şahane yaratıklar ve hatta gözde olan en küçük çocuk veya hain üvey anne gibi gelenek tarafından bilinen insan karakterlerini de içine alan masal aktörlerinin, ikinci grubunda; bir hareketin arasındaki büyülü objeler, olağanüstü görenekler, acayip inanmalar ve benzer unsurların, üçüncü grubunda ise; tek tek olayların yer aldığını belirtir (Ekici, 2010: 71). Masallar üzerinde uygulanan bu çalışmanın Türkiye'de Hasan Köksal (1984: 132-146), İsa Özkan (1989: 125-144), Mehmet Açа (1998:291-433), Zekeriya Karadavut (2002: 84-122) tarafından destanlara uygulanmış halleri de mevcuttur.

Çalışmada ele alınan 18 Uygur destanı ve çeşitlenmelerinden tespit edilen motifler Thompson'un Motif-İndex'indeki sıraya uygun bir şekilde vermeye çalışıldı.

A.MİTOLOJİK MOTİFLER

A0-A99. TANRILAR

A100-A499. İLAHLAR

A500-A599. YARI İLAHLAR

A527. Kültürel Kahramanın Özel Güçleri

Alp ve bahadır kişiler olarak karşımıza çıkan destanların merkezî kahramanları belirli özel yeteneklere ve olağanüstü güçlere sahiptirler. Bu nitelikler doğuştan gelmiş olabileceği gibi sonradan derviş, pir gibi ulular tarafından da hak katında verilebilir. En belirgin şekilde Oğuz Kağan, Manas ve Dede Korkut kitabındaki kahramanlarda görülen bu özellikler onlara kahramanlık vasfını yükler. Oğuz Kağan olağanüstü bir şekilde doğup kırk günde yürür ve çocuk yaşta halka zulmeden gergedanı öldürerek özel gücünü ispatlar (Bang- R.R. Arat, 1936: 11). Manas ise on yaşında ok atıp on altı yaşında han olması ile varlığını ve gücünü kanıtlar (İnan, 1959, 125-159). Dede Korkut'ta, on beş yaşında azgın boğayı öldüren Dirse Han oğlu Boğaç Han (81-83), sapanıyla üç yüz kâfiri talan eden Karacuk Çoban (98), tekfurun kızını almak için birçok yiğitle mücadele verip ardından boğa, deve ve aslan öldüren Kan Turalı (185), olağanüstü varlık olan Tepegöz'ü aklı ve gücü ile yenen Basat (Ergin, 1989: 215) özel güçleri olan kültürel kahramanlardır. *"Epik kahramanların devlere has özellikleri epik eserlerin önemli tasvir özelliği olan abartma veya benzetmeden değil, onların köken itibariyle tanrı veya dev olduklarına olan inançtan ileri gelir"* (İnayet, 2007: 71). Ele alınan Uygur destanlarındaki kahramanların kültürel güçleri şu şekildedir:

Abdurrahman Han Hoca aslan gibi er olur. Şimşir gibi vücuduna volkan gibi güç dolar. Ertunga gibi yetişir. Her adımda düşmanı yok eder (AH 1.1.1. s.95). Savaşta şahin gibi düşmanı yok eder (103). Güçlü bir kahraman olarak karşımıza çıkan Abdurrahman Han, Oğuz Kağan ve Manas kadar olağanüstü nitelikleri bünyesinde barındırmayıp daha çok devrinin ortaya koyduğu şartlar altında mantıkî davranışlarla kahramanlık fonksiyonunu üstlenmiştir (Özkan, 1989: 53).

Akulambedihan kara kuşların dillerini bilir, söylediklerini anlar. (BD 1.2.1. s.211) Bir sallamada yedi kulaç uzayan keskin kılıcı, kendine Akulambedihan'dan başkasını yaklaştırmayan hiçbir atın yetişemediği boz armagak atı, tek seferde dokuz ok atacak okyayı, atılan okları getiren av köpeği vardır. (212) Akulambedihan gelip keskin kılıcını

kaldırıp savaşa girer. Göz açıp kapayana kadar beş -altı bin askeri yok eder. Kardeşi için ölümü göze alıp altın eğerli atıyla düşman içine dalarak üç-dört bin asker öldürür. (213)

Baturlukta hiç kimse Çın Tömür'e denk değildir. Misran kılıcı ve tüfeği elinden düşmez. Avcı kartalı başı üzerinde uzaklaşmadan uçar. Taygan köpeği kapıda oynayıp hazır durur. Döşekte kedisi, kümeste tavuğu, ahırda kişneyip duran ala kuyruk gök boz atı vardır. Hepsi ava çıkarken yanında hazır olur. Böyle uyum içinde hareket ederler. (BD 1.2.3. s.156) Yedi iklimde gücüne eş olmayan biridir (161)
Çın Tömür'ün alaca yorga atı ve polat kılıcı hep yanındadır. (BD 1.2.7. s.225) Kardeşi ile padişahın askerlerini püskürtürler. (BD 1.2.7. s. 226)

At üstündeyken insanları birbirine atarak vücudunu geliştirir. Üç batman genişliğinde çelik okları göğe atmayı öğrenir. Ok atma ve mızrak kullanmada meşhur olur. Yarışmalarda ona rakip olacak kimse yoktur. (GO 1.3. s.27) Havaz Han ferişte sıfatlı, hür hasletli, gılman suretli, Süleyman şevketli, Rüstem himmetli, aslan yürekli, kaplan bilekli, savaşa hevesli, nur yüzlü, şirin sözlü, yıldız- kara gözlü, çolpan yıldızlı, orta boylu, altın- sümbül tüylü, gümüş taçlı, yiğitlerin başı, güçlü biridir. Kırk yiğit başlarına herhangi bir zorluk geldiğinde o oğlanı getirip başlarına koyarsa ona sultan deyip hizmetinde bulunacaklarını söylerler. (51) Göroğlu bardağını dördüncü kez kaldırdığında kaplan bilekli, aslan yürekli, Rüstem sıfatlı, işe gerekli, nur yüzlü, şirin sözlü, kara gözlü, çolpan yıldızlı, orta boylu, sümbül tüylü, ferişte ruhlu, gümüş taçlı, yiğitlerin başı, güçlü atlı, on altı yaşındaki Hesen Han yerinden çekinerek kalkar. (57)
Seyit ergenlik çağına ulaşır. Güçlü, kuvvetli bir delikanlı olur. Kâşgar ve civarındaki yaylalara gidip güreş yarışlarına katılır. Hiçbirinde omzu yere değmez. Bir eliyle harman taşını kaldırıp otuz-kırk adım yürüyecek hale gelir. Vurduğu yerde duvarı delip omzuyla boğayı kaldırır.(SN 1.5.1. s.38)
Seyit adında aslan gibi geniş omuzlu, pars tabanı gibi koca avuçları ile herkesin dikkatini çeken bir yiğit dünyaya gelir. Şehir içindeki ve dışındaki bütün yoksul, zavallı ve kimsesizler onu kendilerine dost bilirler. (SN 1.5.2. s.47)

Yüz yirmi sekiz asker arkalarından koşar. Boz Yiğit bunların hepsini tek başına öldürür. (BY 2.1.1 s.305) Boz Yiğit üç yüz askeri öldürür. Diğer iki yüz asker de geri kaçar. (323)

Ardından yüz yirmi sekiz asker koşar. Bozyiğit bunların da tamamını öldürür. (BY 2.1.2. s.17) Bozyiğit'in peşine beş yüz asker gider ve savaşırlar. Bozyiğit üç yüzünü öldürür. Kendisi de yaralanır. İki yüz asker geri çekilir. (24)

Çok zeki ve akıllı olan Boz Körpeş kendisinden büyükleri üstat tutar. Çalışma, ok atma, yay tutma, kılıç kıllanma gibi işlerde erlerin piri, yiğitlerin aslanıdır. Onun sözünden anlayan, konuşabilen ve sadakatle bağlı olan bir atı bir de turgayı vardır. (BKKA 2.2.1. s.59)

Bozi Körpeş iki çift sözü olduğunu daha sonar onları yapmasını söyler. İçinde bir alaca taş olduğunu onu yutmasını böylelikle kendisi gibi bir yiğit olacağını belirtir. Bozi Körpeş'e vururlar ve içinden bir alaca taş çıkar. Kocakarı kendisi ile gelen yiğide bunu yutmasını söyler. Ancak yiğit aldırış etmeden kuyuya atar. Kuyu kurur, içinden bir yılan çıkar. Kocakarı onu beline bağlamasını söyler ama o yiğit bu yılanı ağaca bağlar. Ağaç kurur. (BKKA 2.2.2. s.1477)

Kırklar başı Hurilika'nın yanına gidip insan ayağının değmediği buralara kadar geldiğine göre delikanlının cesur ve vefalı olabileceğini dile getirir.(HH 2.4.1 s. 447)

Kırk birinci gün Tahir hastalanır. Bir şiir okur. Garip oluşuna veryansın eder. Zühre'den ayrıldığından beri kırk gün olduğunu, ay yüzünü görmek istediğini söyler. Sonra Tahir'de bir himmet peyda olur. Yerinden sıçrayıp kalkar, duvarı tekmeler. Yüksek duvarın yirmi kulaç yeri yıkılır. (TZ 2.11. s.261)

A527.4. Şair Kültürel Kahraman

Kültür medeniyet kahramanları, bulundukları toplumlarda peygamberler gibi akıl ve beceri gibi üstün özellikleri sayesinde diğerlerinden ayrılarak halkın yaşamını kolaylaştıracak eylemler yapıp bilge sözler söyleyerek ön plana çıkarlar. Korkut Ata, Oğuz'un tamam bilicisi, doğru yol göstericisi, bilgelik ve kutsallık timsali, kopuzun ve müzik aletlerinin mucidi olarak bilinir (Açа, 2000: 44-45). Dede Korkut destanlarında da merkezî kahraman tıpkı atası gibi kopuz çalıp manzum soylamalar dillendirirken

karşımıza çıkar. Aynı zamanda Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi kimliği ile var olan Oğuz Kağan da bir toy sırasında halka yaptığı çağrıda şair ruhlu ve hitabet gücü yüksek bir kahraman olduğunu gösterir (Bang- R.R. Arat, 1936: 16-17). Peygamberlerden başlayarak toplum hayatında önem arz şahsiyetlerin sözlü edebiyatta manzum halde fikirlerini ifade etme geleneği destanların teşekkül ettiği ve yazıya geçirildiği dönemlerde de devamlılığını sürdürmüştür.

Abdurrahman Han Destanı'nda kahraman, Hızır'a durumunu (AH 1.1.1. s.95), babası Habibullah Hacı'ya yurdu kurtarma fikrini (100), kırk yiğidine (102) ve İsmail'e fikirlerini (109) şiirle ifade eder. İsa Özkan "*Abdurrahman Han, destan metninde bazen hamasî bazen de hikemî tarzda şiirler söyleyen bir şair olarak görülür.*" (1989: 54) şeklindeki ifadeleri ile kahramanın şair kültürel kahraman motifine uyduğunu doğrular.

Çın Tömür ava çıkmadan önce kardeşine şiirler söyleyerek ona yapmaması gerekenleri söyler. (BD 1.2.3. s.157)
Göroğlu atına hitaben bir şiir okur. Bu şiirde atını kanadı olarak gördüğünden bahseder. (GO 1.3. s.29) Emir Göroğlu da meyhanedekilere seslenerek bir şiir okur. Şiirinde tarif ettikleri Havaz Han'ı kim getirirse, padişahlığının yarısını vereceğini, sürüsündeki develeri, hazinedeki altınları devredeceğini, ona dileğini vereceğini, onu dost bilip Çembil'i vereceğini söyler. (53) Düğünde eline altın telli sazı alıp çalar. Bir şiir okur. Şiirinde; kara mezar içinde doğduğunu, Çembil'e sultan olduğunu, yirmi Arap kızını sevdiğini, Kırkları ve Hızır'ı gördüğünü, halkın duasını aldığını, Ağa Yunus'u aldığını, kırk yaşında rüyasında Miskal Peri'yi gördüğünü, elli yaşında Gülnar Peri'nin nasip olduğunu, pek çok yurdu ele geçirdiğini, genç yaşta Hesen Han'ı, yüz yaşında Havaz Han'ı gördüğünü artık bir arzusu kalmadığını anlatır. (273)

Yere yıkılan dede tozlar içinde baygın halde yatarken Nozugum da feleği ve zalim Duvang'ı suçlayan şiirler okur. (N 1.4.1. s.13) Bakiyi ve yaşadığı zor günleri şiir ile anlatır. (14-15) Darağacına giden Nozugum gözyaşlarına hakim olamayıp halka son kez bir şiir ile seslenir. Kendi ölse de bu kavmin devam edeceğini söyler. Titremekte olan cellatlara bir gün ruhunun ümit silahının başlarına geleceğini belirtir. Kimsenin kendisi gibi olmamasını tembihler. (21)

Nozugum'u kardeşi ile birlikte bir kâfir Kalmuklu alır. Nozugum o gün başına gelenleri bir şiir ile açıklar. Şiire göre Nozugum'un Kalmak'ta bir ağabeyi vardır. Ağabeyi ile yarbaşında buluşma kararı alırlar. Buluştuklarında Nozugum yalın ayak sudan geçer. Dağın suyundan içer. Kalmak zulmüne dayanamaz. Gözyaşları durmadan akar. (N 1.4.3. s.17) Kamışlıkta ve Şi-Sen Maza'nın evinde, Şi-Yamun'da yaşadığı hisleri şiirle anlatır. (19-21-25)

Süydon'un hanında yapılan toplantıda Seyit yiğitlerine hitap etmek için bir şiir okur. (SN 1.5.1. s.77) Seyit ile Almas Batır birbirlerini bağırlarına basıp bir gece gündüz birlikte saz çalıp türkü söyleşirler. (78) Seyit Noçi başından geçenleri, sürgün edilişini şiir ile anlatır. Harabeye dönen Aksu'da rebabını kendine eş edip Kuça'ya gelir. (81)

Saraya giren Sahipcamal bir şiirle yedi yıldır beklediği sevdiğini bulamayınca başka bir yâr bulduğunu düşündüğünü söyler. Boz Yiğit saray dışından bu şiiri duyar. Kendisi de bir şiirle karşılık verir. Şiirinde dört yıldır çöllerde hasretle virane gezdiğini, başkasını sevmediğini, üç yıl tutsak kaldığını söyleyerek başından geçenleri anlatır. Kendini tanıtır. (BY 2.1.1. s.301)

Bozyiğit Sahipcamal'ın sözlerini duyar. Hoş sesi ile bir şiir okur. Şiirinde dört yıldır onun için yollar, sular aştığını, zorlukları geçip ana-babasını bıraktığını ve düşte gördüğü sevdiğinin izine düştüğünü, evine alması yüzünü göstermesi gerektiğini söyler. (BY 2.1.2. s.16)

Boz Körpeş, Suyağıl'a kendisini şiirle tanıtır. (BKKA 2.2.1. s.60) Aşk ateşi ile yandığı gün Karaköz Ayım öven şiirler söyler. (63) Zehirlendikten sonra Karaköz Ayım'a haber vermek için mektuba bir şiir yazarak halini beyan eder. (70)

Bozi Körpeş dostlarının yanına gidip şiir okur. Şiirinde ata ve ana pulunun pul olmadığını, sevdiği kızı almaya gitmeyi teklif eder. (BKKA 2.2.2. s.1472)
Garip bir türkü tutturur. Kırmızı yüzlü, dolunay gibi yârine Ferhat'ın Şirincan'a kavuştuğu gibi kavuşmayı diler. (GS 2.3. s.217) Haramiler Garip'i yakalayıp ararlar. Ancak üzerinde bir şey bulamazlar. Peşlerine takılan takipçi olabileceğini düşünerek

onu öldürmek isterler. Garip bu durumu duyarak üzülür, yâr yüzünü göremeden öleceğine dair bir şiir okumaya başlar. (218)
Çiçekler arasında Hurilika'yı gören Hemracan onun güneş gibi yüzüne şiirler okur. Hurilika da onun sesini duyup gönlünü avutmak için şiirler söyler. (HH 2.4.1. s.451) Hemracan şiirle kardeşlerini, yurdundan ayrı kalışını, babasına sözünün aklından çıkışını, üç ay içinde bulması gereken bülbül kuşunu anlatır. (454)

Hemra yurduna dönmek için hazırlığını yapar. Hörülika, Hemra'yı Allah'a emanet eder ve çabuk dönmesini istediğini belirten bir beyit okur. Bunun üzerine Hemra yolda eceli gelip ölürse yapacak bir şey olmadığını belirtir. Yurduna dönüp anne ve babası ile görüşüp kardeşi Gül Cemile'nin hatrını sorabilirse hemen geri döneceğini, sözlerinin doğru olduğunu söyler. (HH 2.4.2. s.201)
Kamerşah ile Şemsi Canan birbirlerine gönüllerini ifade etmek için şiirlerle söyleşmeye başlarlar. (KŞC 2.5. s.392) Kamerşah bir şiir okuyarak rüzgârdan sevgiliye selam ulaştırmasını ister. Nehir kenarındaki kadına sevgisini anlatıken şiir söyler. (399) Şemsi Canan babasına Kamerşah'ı överken şiir okur. (407)

Bülbül dayanamaz. Sesini demir kafesler bile engelleyemez. Hoş sesi ile Kızılgül'e beyitler okur. Aşk ateşiyle söylediği sözler cihanı titretir. (K 2.6. s.133)

Senuber rüyasında gördüğü Gülperizat ile karşılıklı şiir söyler ve halini beyan eder.(S 2.7. s.325) Bahçe sahibi Mihri Engiz'e cadının yaptıklarını bir şiir ile anlatır. (341) Bir şiir okuyarak tûtilere, bülbüllere, kumrulara, tarla kuşlarına, sungura, laçına, aya Gülperizat'ı sorar. (348) Gülperizat'a kavuştuğunda ona bakıp şiirler okur. (355)

Şah Adilhan onlara başından geçen olayları bir şiirle tek tek anlatır. Şiirde sultanlık tahtında kibirlenmediğini, kimseye kötülük düşünmediğini, takdirin böyle olduğunu, kalenderlerin kalbini yara eylediğini ifade eder. Kırk gün tacını onlara verdiğini, bu sürede sahrada yaşadığını, yurdundan sürgüne çıktığını, melikesi Gülçehre'nin eşkıya eline geçtiğini, gönül paresi Faruh'un kaçırıldığını, Şah Cemşid'in nehirde akıp gittiğini, on dört yıl çölde yaşadığını ve bu şehre geldiğini söyler. (ŞA 2.8. s.113)

Melike Dilriz söz söylemede o kadar mahirdir ki kendisine âşık olan kim var ise; şiir söylemede kim yarışabilirse o kişinin damatlığa kabul edilebileceğini duyurur. (ŞBMD 2.9. s.153)
Melike Rena rüyasında gördüğü delikanlıyı ve gördüklerini Bahçıvan Ana'ya ve Hoca Nesirdin Büzürgvar'a şiirle anlatır. (ŞNMR 2.10 s.384-386) Nizamettin'i gördüğünde bir şiir okuyarak nereli olduğunu, nereden geldiğini sorar. Götürürse yanında yâri olacağını belirtir. Melike'yi görüp baygın düşen Nizamettin kendine gelerek bir şiir okur. Şiirinde Hezan şehrinden olduğunu söyler. Melike'den nereli olduğunu, maksadına erip kırk gün kırk gece düğün yapmak istediğini dillendirir. (388)

Tahir annesi babası olmadığı için üzülür. Ölse bile cesedini karga ve kuzgunların yiyeceğini düşünür. Bir şiir okuyarak garip oluşuna veryansın eder. Zühre'den ayrıldığından beri kırk gün olduğunu, ay yüzünü görmek istediğini söyler. (TZ 2.11. s.261)

Yusuf Aleyhisselam rüyasını bir şiirle anlatır. Şiirde rüyasında cevherlerden yapılmış bir tahtı, bu tahtın Ay ve Zülâl'in süslenmişliğinin yansımasını taşıdığını, halkın kendisini bu tahta oturttuğunu ve buraya layık gördüklerini anlatır. (YZ 2.12. s.128) Ağabeyleri ile kıra gitmek için izin isterken (132), ağabeylerinin eziyetleri karşısında (144), kuyuda (152), annesinin mezarı başında(163) ve Züleyha'nın rüyasında (169) şiirler okur.

Gülendem çevik, çalışkan, tatlı sözlü, koşma ve şiir okumada usta, herkesle barışık bir kızdır. Dağlardan, köylerden Rüstem sıfatlı güçlü nice yiğitler gelir. Bu yiğitler at koşturup, saz çalıp gazeller okurlar. Destan ve şiirler dizseler de Gülendem'e denk olamazlar. Hepsi yenilirler. (G 3.1. s.393)

A600A899.YERYÜZÜNÜN TOPOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

A1000-A1099. DÜNYA ÂFETLERİ

A1100-A1199. TABİÎ DÜZENİN TESİSİ

A1200-A1699. İNSAN HAYATININ YARATILIŞI VE DÜZENE SOKULMASI

A1700-A2199. HAYVAN HAYATININ YARATILIŞI

A2220-A2599. HAYVAN KARAKTERLERİ

A2500-A2599. HAYVAN KARAKTERLERİ VE ÇEŞİTLERİ

B. HAYVANLAR

B0-B99. MİTOLOJİK HAYVANLAR

B19.3.3. Mitolojik At

Türk destan ve hikâyelerinde kahramanın en önemli yardımcısı her zaman yanında olan, kimi zaman konuşabilen, yol gösteren, güçlü, şimşek kadar hızlı, ve akıllı olmasıyla dikkat çeken olağanüstü özelliklere sahip atıdır. Ahmet Caferoğlu bu hususu *"Atlar taşıdıkları üstün nitelikler dolayısıyla güç anlarda hem konuşan hem de binicisine öğütler veren ve böylece Tanrısal ve büyü gücüne sahip insan zekası üstünde bir çok fikrî meziyetleri de kendilerinde toplayan bir kuvvet ve kudret örneğidir"* (1953: 164) sözleriyle destekler. Doğuşu, güçlükler karşısında verdiği mücadeleler ve ölümleri açısından ait oldukları kahraman ile benzerlikler gösteren mitolojik atlar edebiyatımızda önemli bir motiftir (Elçin, 1977: 47-51). Türk'ün cihan hakimiyeti için verdiği mücadelede yanında olan yegane varlık atıdır. Öyle ki kahramanın en yakın silah arkadaşı olarak düşünülmesi yönüyle destan metinlerinde atlar da birer kahraman olarak kabul edilirler (Aslan, 1995: 24). Destanlarda mitolojik at şu şekilde çıkar:

Abdurrahman Han Hoca, ak boz rahvan atına binerek Piyalma'nın ortasında kılıcını kınından çıkarıp taarruzu başlatır. (AH 1.1.1. s.108)

Kendisine Akulambedihan'dan başkasını yaklaştırmayan hiçbir atın yetişemediği boz armagak atı vardır. (BD 1.2.1. s.212) Mehtumhan bir gün Nögestihan uzak bir yerdeki

hayvan sürülerini saymak için gittiğinde kaçarak gök çambul tarğılat tay ile kimsenin geçemediği olağanüstü Argan nehrinden geçer. (216)

Sancu padişahının iki uçan atı vardır. Bu uçan atlara padişah dışında birinin binmesi yasaktır. (BD 1.2.3. s.164)
Danıyar'ın Leyli Kır'ı ile çiftleşen alabaytal ona benzeyen bir uçan at doğurur. (GO 1.3. s.27)

Vefalı at Boz Körpeş'e bedenine isabet eden okun zehirli olduğunu hemen yere inmesini, yarayı emip zehri çıkaracağını söyler. (BKKA 2.2.1. s.71) Vefalı at, Boz Körpeş'e dizginlerini bırakmasını, buradan üç aylık mesafede zehri temizleyip yarayı sağaltan bir ilacın olduğunu dillendirir. Üç günde alıp gelebileceğini söyler. (72)

Kara Batur düşman üstüne giderken uçan atı seçer. At fırtına gibi hızlı gider. (TZ 2.11. s.262)

B30. Mitolojik Kuş

Umay Günay'ın rüyalar grubu içinde ele aldığı "kültür örneği" rüyalar mitolojik figürler ve kutsal şahısları içermektedir. Garip ile Senem'de Abbashan'ın renkli simurg ve gümüş kuyruklu anka görmesi de bu mitolojik kuşlara örnektir. Ancak doğacak çocukların cinsiyeti ile bağlantısı kurulamaz (İnayet, 2014: 62).

Şah Abbas yaşadıkları olaydan sonra gördüğü düşü hatırlatır. Düşünde biri renkli simurg diğeri gümüş kuyruklu olan bir çift kuş vardır. Bunlar şahın başında uçar gitmezler. Şah tutmaya çalıştığında da yakalayamaz. (GS 2.3. s.205)

B100-B199. SİHİRLİ HAYVANLAR

B165. Hayvanlarının Dillerinin Öğrenilmesi

Kur'ân'da, Neml Sûresi 16. ayette Hz. Süleyman *"Ey insanlar bize kuş dili öğretildi"* diyerek kendisine verilen ilmi haberdar eder. Aynı zamanda Sebe Sûresi 12-13. ayetler de onun buyruğuna ve hizmetine cinlerin verildiği bildirilir. Hz. Süleyman, Seba sultanı Belkıs'tan haber getiren Hüdhüd kuşu ile konuşarak onun hakkında bilgi edinir. Benzer şekilde son peygamber Hz. Muhammed keçi ve koyunla, dişi ve erkek deveyle, geyik ve kurtla, hurma kuşuyla, merkep ve aslanla, kuş ve arılarla, ejderha ile

konuşur (And, 2018: 134-140). Allah tarafından peygamberlere lütfedilen bu özellik aynı zamanda Hakk'ın yeryüzündeki tecellisi kabul eden destan kahramanlarına da sirayet etmiştir. Bu sebeple Akulambedihan'ın kara serçelerle konuşması onun ulviyetini gösterir. Hz. Yakup'un kurtlarla konuşmasına dair bir ayet bulunmasa da halk hikâyeleri, destanlar ve mesneviler gibi edebî ürünlerde bu durum karşımıza çıkar. Hayvanların, kahramanlarla konuşarak onlara yardımcı olmaları Anadolu da oluşan halk hikâyelerinde de görülür. Latif Şah Hikâyesi'nde kuğu Mihriban Sultana (185), Davutoğlu Süleyman Hikâyesi'nde hüthüt kuşu Belkıs Sultan'dan haber getirir (Alptekin, 2016: 264) . Uygur destanlarında:

Akulambedihan kestiği altı başın üzerinde bir kaç kara serçe görür. O zamanlar kara serçeler falcıdır. Akulambedihan da onların dilini bilir ve söylediklerini dinlediğinde aslında Yalmavuz'un başını değil saçını kestiğini anlar. (BD 1.2.1. s.211)

Yakup peygamber Kenan ilinin dişi ve erkek kurtlarını hoş sesi ile çağırır. Evladını neden yediklerini sorar ve onların yemediklerini öğrenir. (YZ 2.12. s.156)

B184. 1.6. Sihirli Atla Uçma

Destanlarda yer alan bir başka at türü de uçan attır ve bu atların ilahî menşeyli olduğu düşünülür. Aldıkları isimlerde "gök, boz, ak" gibi sıfatların bulunması da at-gök bağlantısından kaynaklanır. Türk mitolojisinde kamların göğe yükselmesini ve kutsal güçlerle iletişim kurmasını sağlayan varlık olarak kabul edilirler. Tanrı katına çıkabildiğine ve insanı cennete ulaştıracak hayvan olduğuna inanılması yönüyle Türk inancında at kutsal sayılan hayvanlardandır (Seyidoğlu, 1996: 55). Bu durum eski Türk inanışıyla kalmamış İslamiyet sonrasına da tecelli etmiştir. Hamzaname'de, ab-ı hayat içmiş olan ve Allah tarafından İslamiyet'in yayılması için Hz. Hamza'ya gönderilen Aşkar bunun bir örneğidir (Sezen, 1991: 63-66). Uygur destanlarındaki uçan at motifleri:

Mehtumhan padişahın uçan atına binerek kırk cariye ve kırk muhafızla beraber İli Nehri civarına varır. (BD 1.2.3. s.164)

Danıyar uçan atı Leyli Kır'ına biner. Yedi aylık yolu yedi günde gider. (GO 1.3. s.23) Aradan bir müddet geçince Danıyar'ın Leyli Kır'ı ile çiftleşen alabaytal ona benzeyen

bir uçan at doğurur. (27) Yaklaştıkça onun altında uçan at olan yakışıklı, güler yüzlü, yirmi bir-yirmi iki yaşlarında bir yiğit olduğunu fark ederler. Göroğlu onların bu şaşkınlığından yararlanıp şehre girer. (33) Memleketin işlerini Hesen Han'a iade edip uçan atını sefere hazırlar. (79) Göroğlu, Hızır'ın duasını alıp uçan atına biner. (81)

Kurnaz kişi uçan atı seçer. Atın üstüne tutkal sürer. Koşumunu koyar. Koşumun üzerine de tutkal sürüp biner. At koşarken bir çınarın dalına tutunur. Çınarın kökü çürük olduğu için topraktan ayrılır. At fırtına gibi hızlı gider. (TZ 2.11. s.262)

B184.4. Sihirli Geyik

Eski Türklerde ayı, geyik, at, balık, kuş gibi belli başlı hayvanlar kimi zaman ilah, kurtarıcı, kılavuz vs. olarak kabul edilirdi. Eski Çin kaynaklarında Göktürk kağanı ilahe bir dişi geyikle evlenir. Bizans kaynaklarında Batı Hunlar bir geyiği yardımı ile İskit ülkesini ele geçirir. Çingiz Han gökten gelen gök ve duman renkli bir kurt ile sarı-kızıl renklerinden oluşan bir dişi geyikten türemiş atanın soyundan gelir (Özkan, 2015: 509). Destan ve halk hikâyelerinde de bu kutsal hayvanlar özelliklerini koruyarak kahramana yardımcı olur ve onun hayatını kurtarma gibi bir fonksiyon üstlenirler:
Dile gelen geyik doğurduktan bir ay sonra iki yavrusunu da insanların avladığını söyleyip başta küçük kıza bakmak istemez. Sonra Akulambedihan'dan kız bebeklerin ölümünü isteyen örf-âdetleri yasaklamasını ve annelerin gözyaşlarını dindirmesini diler ve çocuğa bakmayı kabul eder (BD 1.2.1. s.206).

Eski Türk adetlerince bir geyiğin gelişigüzel avlanması yasaktır. Totem olarak kabul edilen bu kutsal hayvanlara verilen zararın insanlara kötülük getireceğine inanılır (Ögel, 1989: 569-583). Anne geyik de evladını avlayan insanoğluna bu sebeple önce yardımcı olmak istemeyip küçük kızı ölüme terk etmek ister. Ancak kahraman onu ikna eder. Destan metnindeki anne geyik daha çok Türklerin kurttan türeyişindeki çocuğun kurt tarafından beslenmesi ile benzerlik gösterir ve "*Türk mitolojisindeki geleneksel motiflerin devamı olarak gelişmiştir.*" (Mehmet, 1999: 67-71).

B120-B169. Sihir Kabiliyetine Sahip Olan Hayvanlar

B170-B189. Diğer Sihirli Hayvanlar

B200-B299. İNSAN ÖZELLİĞİ GÖSTEREN HAYVANLAR

B211.1.3. Konuşan At

At motifi genel olarak konuşan at, yardımcı at ve olağanüstü at olarak da karşımıza çıkar. Batur Destanları'nda ve Boz Körpeş Destan'ında atlar insan gibi konuşarak kahramanın sorularına cevap verir ve yol gösterip yardımcı olmaya çalışır: Mehtumhan kendisini çölde bırakıp neden gittiğini sorunca atı dile gelip açlıktan zayıfladığını, susuz kaldığını söyler. (BD 1.2.1. s.218)

Çın Tömür uyuduğunda dağlar aşan at bir şiirle tıkır tıkır yürümekten toynaklarının delindiğini, tuzlu suları içmekten dilinin çatladığını, acı acı otları yemekten damaklarının şiştiğini söyler. (BD 1.2.3. s.163)

Boz Körpeş'in sözünden anlayan, konuşabilen ve sadakatle bağlı olan bir atı bir de turgayı vardır. Bu özelliklerinden dolayı onlar "vefalı at" ve "vefalı turgay" olarak anılırlar. Vefalı at Boz Körpeş'e bedenine isabet eden okun zehirli olduğunu hemen yere inmesini, yarayı emip zehri çıkaracağını söyler. (BKKA 2.2.1. s.71) Vefalı at, Boz Körpeş'e dizginlerini bırakmasını, buradan üç aylık mesafede zehri temizleyip yarayı sağaltan bir ilacın olduğunu dillendirir. Üç günde alıp gelebileceğini söyler. (72)

B211.2.4. Konuşan Kurt

Yakup peygamber Kenan ilinin dişi ve erkek kurtlarını hoş sesi ile çağırır. Evladını neden yediklerini sorar. O sırada Allahü Teâlâ kurtlara dil verir. Onlar peygamber evladı Yusuf'u yemediklerine dair yemin ederler. (YZ 2.12. s156) Yakup Aleyhisselam kurda oğlunu neden yediğini sorar. Kurt, Allahü Teala'ya ağlar dil ister. Konuşmaya başlar ve peygamber eti yemediğini, hayvan da olsa peygamberi bileceğini söyler. Yakup peygamber ağzının neden kan olduğunu sorunca yavrusunu aradığını, oğullarına yavrusunu sorduktan sonra kendisini avladıklarını, dişini kırıp buraya getirdiklerini anlatır. Yakup Aleyhisselam Yusuf'u bilip bilmediğini sorar. Kurt bildiğini ancak

söyleyemeyeceğini belirtir. Dua ister. Yavrusuna kavuşması için de Yakup peygambere dua edip oradan ayrılır.(157)

B211.3. Konuşan Kuş

Turgay kuşu şiirler söyler. (AH 1.1.1. s.113)

Boz Körpeş'in sözünden anlayan, konuşabilen ve sadakatle bağlı olan bir atı bir de turgayı vardır. Bu özelliklerinden dolayı onlar "vefalı at" ve "vefalı turgay" olarak anılırlar.(BKKA 2.2.1. s.59) Boz turgay öterek dile gelir. Karaköz Ayım'a mektup getirdiğini, sahibinin tez haber beklediğini söyler. (63) Turgay bir şiir okuyarak Karaköz Ayım'a seslenir. Şiirinde ondan uyanmasını, mektup getirdiğini, sevdiğinin zorda olduğunu hemen onunla gitmesini söyler (74). İki sevgili arasında haber götürüp getiren ve sevgiliye olanları anlatan bir kuş olan turgay yine kahramanın yardımcısı olma fonksiyonunu üstlenir. (Açа, 1999: 53-57)

Bülbül feryat ederek padişaha seslenir ve sazcıları toplamasını, söyleyeceği şeyler olduğunu belirtir. Kendisini bin bir zorlukla Kaf Dağı'ndan getirip türlü belaları kovanın Hemracan olduğunu, iyiliğe karşı kötülük edenin onun iki ağabeyi olduğunu, onların Hemracan'ın ellerini bağlayıp gözlerini oyarak kuyuya attıklarını, iki oğlunun padişaha tuzak kurduğunu ve padişahın onlar yüzünden Hemracan'dan ayrı kaldığını söyler.(HH 2.4.1. s.467)

Kuş Allah'a yalvarıp ondan konuşma izni ister. Sonra akılsız padişaha neden gülmediğini anlatmaya başlar. Kendisini alıp gelen kişinin iki oğlu tarafından kuyuya iki gözü oyularak atıldığını söyler. Bunun için gülmediğini, yas tuttuğunu bildirir. (HH 2.4.2. s.203)

Yarkent şehrinde sayısız bağ vardır. Bağlarda bülbüller ötüp papağanlar insan gibi konuşur. (G 3.1. s.405)

B211.3.10. Konuşan Zümrüdü Anka

Anka kuşu Senuber'e buraya ne sebeple geldiğini sorar. Senuber en baştan başından geçenleri bir bir anlatır. Anka kuşu Senuber'in haline üzülerek ona bir iyilik etmek ister ve onu Şehr-i Şebistan'a getirir. Şehre girince bir has bahçe göreceğini, bahçenin

kapısında devlerin olduğunu ancak korkmamasını söyler. İçeride Gülperizat'ın tahtta oturduğunu, tahtın üstünde kafeste asılı "Zerrin-Bal" kuşunun olduğunu belirtir. Bu kuşun kendisini görünce yüksek sesle çığlık atacağını fakat selamını söylerse ötmeyi keseceğini söyler. Senuber'i bu sözleri unutmaması için tembihler. (S 2.7. s.352)

B300-B599. HAYVANLARIN DOSTLUKLARI

B300-B349. Yardımcı Hayvanlar

B317. Yardımcı Kuş

Zerrin Bal, Gülperizat'a Senuber'in tahtın altında olduğunun haberini verir. Gülperizat sevinerek Senuber'i tahtın altından çıkarıp birkaç gün ağırlar (S 2.7. s.356).

Diyarbekri şehrinde padişahın öldüğünü ve talih kuşunun kimin başına konarsa onun padişah olacağı söylenir. Şah Adilhan öylece dururken şehrin semasındaki kuş gelip onun başına konar. Ne kadar kovmaya çalışsa da kuş gitmez. Vezirler duruma şaşırıp onu şehirden kovmak isterler. Ancak kuş ne yaptılarsa Adilhan'ın başından ayrılmaz. Bu durumu gören vezirler talih kuşu başından ayrılmadığına göre onun sözlerine inanmak gerek derler. Âdeti bozmadan onu padişah yapmak gerektiğini düşünürler (ŞA 2.8. s.108).

B350-B399. Kıymet Bilen Hayvanlar

B400-B499. Yardımcı Hayvanların Cinsleri

B401. Yardımcı At

Bir sallamada yedi kulaç uzayan keskin kılıcı, kendine Akulambedihan'dan başkasını yaklaştırmayan hiçbir atın yetişemediği boz armagak atı, tek seferde dokuz ok atacak okyayı, atılan okları getiren av köpeği vardır. (BD 1.2.1. s.212) Mehtumhan memleketine dönerken dinlenmek için atını otlamaya bırakıp uykuya dalar. Ertesi gün uyandığında atı yoktur. Atının izinden giderek karşılaştığı at sürülerinden onun yerini öğrenip kavuşur. (218)

Çın Tömür'ün ala kuyruk gök boz atı vardır. Ala kuyruklu asil boz atına atlayıp Mehtumhan'ı bulmak için çöllere düşer. Dinlenmek için uyuduğu sırada atı bir kaç dağ aşıp uzaklaşır. Çın Tömür uyandığında atının yanında olmadığını fark eder. Üç sürüye sorar. Sonunda üçüncü sürüdeki yaşlı bir at onun yerini söyler. Çın Tömür tepeyi aşıp atına kavuşur. (BD 1.2.3 s.163)

Çın Tömür'ün duman göz alaca yorga atı ve polat kılıcı hep yanındadır. (BD 1.2.7. s. 225)

Kember Veli bir gün sürüdeki alaca dişi atlardan birinin mezarlığa doğru gittiğini fark eder. Birkaç gün yaşanan bu olaydan sonra Kember Veli atı takip eder. Orada atın açık bir mezarda bir erkek çocuğu emzirdiğini görür. At çocuğu emzirip geri döner. (GO 1.3. s.19) Can yoldaşından kendini yalnız bırakmayıp, düşmanları güldürmemesini bir an önce nehri geçmesini ister. (29) Uçan atının adamın iyisini kötüsünü bildiğini, düşmana ünü bu at ile yaptığını anlatır. (58) Leyli Kır'ın burnuna Havaz Han'ın kokusu gelir ve ağzını açarak gazapla yürür. Göroğlu savaş emrini verir. Gürcistan'a ulaşırlar. (237) Leyli Kır, Göroğlu'nun tahtına burnunu dayar. Göroğlu oğlunun nerede olduğunu sorunca at zenciler padişahının olduğu yönü gösterir (265). Göroğlu Destanı'ndaki Leyli Kır, Türk destan geleneğindeki geleneksel atın yüklendiği fonksiyonları büyük oranda bünyesinde barındırır (Mehmet, 2006: 202).

Vefalı at azında panzehir ile gelir. Boz Körpeş'in öldüğünü görür. Toynakları ile yeri oyar. Karaköz Ayım onu teselli ederek özgür yaşaması için atın eyer takımlarını ve dizginini çıkarır. Ardından vefalı at mezarın başında gözyaşı dökerek kalır. (BKKA 2.2.1. s.82)

B421. Yardımcı Köpek

İnsanoğlunun en yakın arkadaşı ve dostu olarak bilinen hayvanlardan biri olan köpek, Türk mitolojisinde de yerini almıştır. İnanışa göre Tanrı, Âdem'in yaratılışından sonra artan kil ile tüysüz halde köpeği yaratır. Yeni yaratılan insanlara bakması içinde onu görevlendirir. Ancak tüysüz olan köpek soğuktan üşür ve şeytanın vereceği kürk karşılığında insanlara yaklaşmasına izin verir. (Uzelli, 2016: 108-109). Buradan da anlaşılacağı üzere köpek hem insanlığa yardım için yaratılmış hem de kötülüğünde sembolü haline gelmiştir. Manas destanında kahramana sadık kalan ve yardımcı olan köpek de bu durumun yansıması niteliğindedir:

Bir sallamada yedi kulaç uzayan keskin kılıcı, kendine Akulambedihan'dan başkasını yaklaştırmayan hiçbir atın yetişemediği boz armagak atı, tek seferde dokuz ok atacak okyayı, atılan okları getiren av köpeği vardır. (BD 1.2.1. s.212). Manas destanında da kahramana at, köpek ve av kuşunun yardımcı olması ile Çın Tömür arasındaki özdeşlik dikkat çekicidir. Başkurtların efsanesine göre de; bir kuzgun kocayınca Tuggun denilen

tüylü köpekle Şonkar denilen av kuşu doğurur. Bunlar hanlara yaraşan hayvanlardır (Mehmet, 1999: 77).

Tekrar dövüşmeye başlarlar ve dövüş akşama değin sürer. Köpek, Yalmavuz'un bacağını ısırarak onu öldürür. Çın Tömür Batur'da Yalmavuz'un yedinci başını da kesip zaferle evine döner. (BD 1.2.3. s.160)

Kocası öldükten sonra kadın bütün gücünü kullanıp albastının başlarını keser. Albastı sonunda ölür. O sırada beyaz köpek cadıyı kurtarmak için kadına saldırır. Kadın hiddetle köpeğin de göğsüne kılıcı saplar. Köpek acı bir ses çıkararak ölüp sahibinin yanına düşer. (BD 1.2.5. s.233). Burada cadıya (şeytan) uyan ve insana zarar veren köpek olumsuz bir fonksiyon üstlenir.

B443.1. Yardımcı Geyik

Akulambedihan kardeşini çölde bir geyiğe rastlar ve kardeşine bakmasını ister. Geyik Mehtumhan'a sahip çıkarak onu besler, büyütür, ölümden kurtulmasını sağlar. (BD 1.2.1. s.206)

B450. Yardımcı Turgay

Birden bire boz turgayı görür. Boz turgay öterek dile gelir. Mektup getirdiğini, sahibinin tez haber beklediğini söyler. Karaköz sevincinden yerinden sıçrar ve boz turgaya doğru uzanır. Turgay muska gibi katlanmış mektubu bırakıverir. Karaköz Ayım mektubu okurken gözünden yaşlar akar. Eline kâğıt, kalem alarak mektuba cevap yazar. Muska gibi katlayarak boz turgay ile yollar. Turgay aldığı mektup ile göğe yükselip Boz Körpeş'in yanına gider. (BKKA 2.2.1. s.63)

Bir turgay Hemra'nın başının etrafında uçmaya başlar. Bir müddet sonra önüne konup yeniden uçup gider. Hurilika'ya kavuşmak için bu turgayın uçtuğu tarafa yol alan Hemra yüksek bir kumluğa varır. (HH 2.4.2. s.195)

B451.2. Yardımcı Bülbül

Bülbül şahı ve etrafındakileri Hemracan'ın atıldığı kuyuya götürmeye karar verir. Kuyunun yanına gelir ve gözleriyle işaret ederek kuyunun içini gösterir. Kendisine yutması için verdikleri Hemra'nın gözlerini yutmayıp boğazında saklar ve çıkarır. Hemra'nın gözlerine kavuşmasını sağlar. (HH 2.4.1. s.472)

Padişaha kendisini alıp gelen kişinin iki oğlu tarafından kuyuya iki gözü oyularak atıldığını söyler. Kuş çırpınır ve iki kanadı arasından Hemra'nın iki gözünü çıkarır. (HH 2.4.2. s.204)

B451.4. Yardımcı Karga

Halk inanışlarında olumsuzluklar-kötülükler kuşu olarak bilinir. Şeytan tarafından yaratıldığına, çarmıhta Hz. İsa'nın kanını içmeye çalıştığı için Tanrı tarafından lanetlendiği düşünülür. Slav mitolojisinde ölümün, savaşın ve kanın habercisidir (Uzelli, 2016: 100). Uygur destanlarında karga Çın Tömür Destanı'nda görülür:

Cadı Güneşkızı mağaraya getirdiğinde Atoğlu takip ederek yanlarına gelir. Güneşkız Atoğlu'nu saklar ve cadıya yalan söyleyrek Atoğlu'nu kurtarmaya çalışır. Bu sırada bir karga çıkıp gelerek gaklamaya başlar. Bunu duyan cadı kötü bir şeyler olduğunu anlar. (BD 1.2.2. s.140)

B451.7. Yardımcı Serçe

Akulambedihan keskin kılıcı ile devin altı saçlı başını keser. Bu başlar üzerine konan falcı kara serçeler Akulambedihan'a Yalmavuz'dan kestiklerinin baş değil saç olduğunu söyleyerek yardımcı olurlar ve onlar karşısında üzülürler. (BD 1.2.1. s.211)

B455.3. Yardımcı Kartal

Anadolu halk hikâyelerinden Şah İsmail ve Yusuf ile Züleyha'da yardımcı kartal motifi bulunur. Şah İsmail iki kez köpek yardımı ile ölümden kurtulur. Yusuf ile Züleyha'da kuyuya atılan Yusuf'a kendisine verilen ekmekleri atarak yardımcı olan bir köpek dikkat çeker (Alptekin, 2016: 298). Yardımcı kartal motifi kahramanlık destanlarından Çın Tömür'de görülür:

Yılan tarafından ısırılan bir kartal yavrusu kendisini kurtaran Atoğlu'na minnettar kalır ve onu evine götürür. Genç kartal anne ve babasından Atoğlu'nu mağaradan kurtarmalarını ister. Onlar da yüz kara kuş yakalaması şartıyla kurtaracaklarını söylerler. Atoğlu kartalların yanına gidip yüz kara kuşu yakaladığını söyler. Ertesi gün kartalın sırtına biner ve uçmaya başlarlar. Belli mesafe uçuldukça Atoğlu kartalın ağzına kuş verir. Doksan dokuz kuş bittiğinde en son turda Atoğlu çaresizce bacağından bir et parçası koparıp verir. Böylelikle yeryüzüne çıkarlar.. Atoğlu ona yalan söyleyip

yüzüncü kuş yerine bacağından parça et verdiğini anlatır. Kartal yuttuğu eti ağzından çıkararak Atoğlu'nun bacağına yapıştırır. (BD 1.2.2. s.241)

Çın Tömür ava giderken kuşunu eve bırakır. Mehtumhan'a bu kuşun nerede olursa olsun kendisini bulacağını söyler. Mehtumhan düşmanın karıncalar kadar çok olduğunu görünce haber vermesi için avcı kuşu serbest bırakır. Kuş derhal Çın Tömür'e haber verir. (BD 1.2.3. s.161)

Çın Tömür Batur o gün avdadır. Kardeşine başına bir iş gelirse evdeki kuşu serbest bırakmasını, nerede olursa olsun o kuşun kendisini bulacağını söylemiştir. Padişahın geldiğini gören Mehtumhan derhal kuşu salıverir. Kuş uçup Çın Tömür Batur'u bulur, haber verir. Çın Tömür Batur hemen kardeşinin yanına yetişir. (BD 1.2.7. s.226)

B457.2. Yardımcı Güvercin

Atoğlu ve ağabeyleri her gün avdan eve döndüklerinde birilerinin yemek yapıp sofrayı donattığını görürler. Bir gün evde sırayla nöbet tutup yemekleri kimin yaptığını öğrenmeye karar verirler. Üç güvercinin üç kıza dönüşüp yemek yaptığını görürler. (BD 1.2.2. s.239)

Bir güvercin gelir. Bir müddet ötüp uçup gider. Hemra bu kez de onun uçtuğu tarafa bakıp yürür. Varlığını kimsenin bilmediği bir yere gelir. (HH 2.4.2. s.196)

B469.11. Yardımcı Zümrüdü Anka

Gökten büyük bir anka kuşu uçup gelir. Çınarın dalına konar. Senuber yavaşça kuşun ayağına tutunur. Kuş Senuber'i alıp göğe uçurur bir yere gelip bırakır. Senuber'e buraya ne sebeple geldiğini sorar. Senuber en baştan başından geçenleri bir bir anlatır. Anka kuşu Senuber'in haline üzülerek ona bir iyilik etmek ister. Senuber'i Şehr-i Şebistan'a getirir ve bir nehir boyuna indirir. Şehre girince bir has bahçe göreceğini, bahçenin kapısında devlerin olduğunu ancak korkmamasını söyler. İçeride Gülperizat'ın tahtta oturduğunu, tahtın üstünde kafeste asılı "Zerrin-Bal" kuşunun olduğunu belirtir. Bu kuşun kendisini görünce yüksek sesle çığlık atacağını fakat selamını söylerse ötmeyi keseceğini söyler. Senuber'i bu sözleri unutmaması için tembihler. (S 2.7. s.352)

B600-B699. HAYVANLA İNSANIN EVLENMESİ

B700-B799. HAYVANLARIN TUHAF ÖZELLİKLERİ

B800-B899. HAYVANLARLA İLGİLİ ÇEŞİTLİ MOTİFLER

C. YASAK

C0-C99. TABİATÜSTÜ VARLIKLARLA İLGİLİ YASAKLAR

C100-C199. CİNSEL YASAK

C200-C299. YEME-İÇME YASAĞI

C300-C399. BAKMA YASAĞI

C310. Bir Kişiye veya Bir Şeye Bakma Yasağı

Hemracan kafesi zorlukla alıp yola çıkar. Bir müddet ilerleyince babasının âşık olduğu kuşun özelliğini görmek için kafesi açar. Bülbül, Hemracan'ı görünce öyle şakır ki Hemracan bayılıp düşer.(HH 2.4.1. s.455)

Hemra üçüncü kapıdan girip bir dev ile karşılaşır. Dev ona dördüncü kapıdan girmesini, altın kafeste bir kuşun asılı olduğunu, kafesi alıp çıkmasını, onu açamamasını tembihler. (HH 2.4.2. s.198)

C400-C499.KONUŞMA YASAĞI

C420. Sırları Açıklama Yasağı

Hazreti Hızır, Abdurrahman Han'a sabrın cevher, sırrın altın olduğunu, sırrını açanın hayatının gözyaşı ile dolacağını söyler. Bu sırrı saklaması gerektiğini belirtir. (AH 1.1.1. s. 95)

Aksakallı, Abdurrahman Hoca'ya otuz yaşına geldiğinde Hoten'de padişah olacağını söyler. Ardından bu sırrını birine açıklarsa kan kusup öleceğini belirtir. (AH 1.1.2. s.163).

İsa Özkan, Abdurrahman Destanı üzerine yaptığı incelemesinde bu motif hakkında *"Daha çok masallarda rastlanan bu motif, Türk destan, hikâye ve masallarında islamî bir hüviyet içinde görülür"* (1989: 57) ifadesini kullanır.

Nizamettin, Bahçıvan Ana ile hancıyı şahit kılarak nikah yapar. Melike'ye düğün hazırlıklarını yapmasını tembihler. Kırk güne kadar sırrın aşikar olmamasında karar kılarlar ve ayrılırlar. (ŞNMR 2.10. s.400)

Babası Yusuf'a işaretler ortaya çıkıncaya kadar bu sırrı gönlünde gizli tutmasını tembihler. (YZ 2.12. s.130)

C500-C549. DOKUNMA YASAĞI

C550-C599. SINIF YASAĞI

C563. Kralın Yasakları

Akulambedihan kardeşini alıp döndükten hemen sonra o günden itibaren doğan kız çocuklarının öldürülmesini yasaklar. (BD 1.2.1. s.207)

Ahmet Han bu iki hanımı başları açık, ayakkabısız halde şehirden kovar. Adamlarına dövdürüp küfür ettirir. Şehir halkına bu iki kadına ve çocuklarına yardım etmemeleri hususunda emir verir. (GO 3.1. s.143)

C600-C699. TEK ÖRNEĞİ OLAN YASAK VE MECBURİYETLER

C610. Yasaklanan Bölge

Çın Tömür, Mehtumhan'a ateş sönerse duman çıkan tarafa ateş istemeye varmamasını tembihler. (BD 1.2.3. s.157)

Ağabeyleri her gün kız kardeşlerine közü hazırlayıp koyarlar. Köz gerekirse köpek havlayan yere gitmesini ama kara duman çıkan yere gitmemesini söyleyip onu uyarırlar.(BD 1.2.4. s.243)

Babası onu çölü geçmemesi için tembihler. Oranın yaman yer olduğu konusunda uyarır. Bozi Körpeş merak edip o çölden geçip gider.(BKKA 2.2.2. s.1476)

Aksakallı Hemra'ya bir nice yol yürüdükten sonra bir yere varacağını, orda karşısına iki yol çıkacağını söyler. Sağ taraftaki yola girerse orada bir devin olduğunu ve devin elinden kurtulamayacağını, bu devin pehlivan bir dev olduğunu anlatır. Sol taraftaki yola girmesini tembihler.(HH 2.4.2. s.192)

C700-C899. ÇEŞİTLİ YASAKLAR

Bir gün Akulambedihan avdan önce Mehtumhan'a ocağın önünde saçını taramamasını, yüksek yere çıkıp etrafa bakmamasını tembihler ve gider. (BD 1.2.1. s.207)

Günlerden bir gün üç gelin dikkatsizlikle civcivi ürkütürler. Civciv ocaktaki ateşi söndürür. Yemek hazırlamak için ateşe ihtiyaç duyan gelinler ateş bulmak için dağ

eteğindeki duman çıkan eve gidip yaşlı nine kılığındaki cadı ile karşılaşırlar. (BD 1.2.2. s.239)

Kardeşine eskiden olduğu gibi evden çıkmaması, nehir boyunda saçını taramamasını söyler. (BD 1.2.3. s.161)
Çın Tömür, Mehtumhan'a ulu suya varma, saçlarını tarama, köpeğe çağ, kediye pis deme, ateşi söndürme yüksek yere çıkma deyip onu tembihler. (BD 1.2.7. s.222)

C751. Belirli Zamanlarda Bazı Şeyleri Yapma Yasağı

Çın Tömür kendisi gelene kadar kardeşine başını taramamasını, su kenarına varmamasını, köpeğe hoşt, kediye pist dememesini, ateşi söndürmemesini, dama çıkmamasını, ateş sönerse duman çıkan tarafa ateş istemeye varmamasını tembihler. (BD 1.2.3. s.157)
Kocası her ava çıkışında eşine ocağa tezek koymasını, közü korumasını ve ateşi söndürmemesini tembih eder. (BD 1.2.5. s.231)

Adam ava çıkarken eşine eve bakıp yemek yapmasını, albastıdan kendini korumasını tembihler. Yalnız yapılması gereken en önemli şeyi –közü söndürmemesi gerektiğini- söylemeyi unutur. (BD 1.2.6. s.235)

C755. Bir İşi Muayyen Bir Zamanda Yerine Getirme

Genellikle masallarda ve halk hikâyelerinde görülen bu motif Uygur destanlarında da yer alır. Kahramanın aklını ve yiğitliğini göstererek verilen görevi belli bir zaman diliminde gerçekleştirmesi için oluşturulmuştur. Bu zaman ifadesi genellikle üç gün, üç ay, yedi yıl, kırk gün gibi formel sayılarla karşımıza çıkar. Alimcan İnayet bu motifin olayların duraksamadan art arda devam edebilmesini sağlamak ve kahramana sorumluluk vermek adına oluşturulduğunu vurgular. Çünkü görevi zamanında tamamlayamayan kahraman ölüm ile yüz yüze gelir (1992: 68). Şifaî ve Selvi Han Hikâyesi'nde (Durbilmez, 2017b: 70), Kirmanşah, Varaka ile Gülşah, Hurşit ile Mahımihri, Arzu ile Kamber, Ercişli Emrah ile Selvi Han Hikâyesi,…(Alptekin, 2016: 301)gibi daha bir çok halk hikâyesinde karşılaşmak mümkündür. Uygur destanlarında yoğun görülen motiflerdendir:

Şehrin kadı ve âlimleri Habibullah Müftü Hoca'nın kefili olup affını isterler. Ambal ona üç gün mühlet verirler. (AH 1.1.1. s.99)
Hacı hazretleri yedi yıl önce isyan etme kararı aldığını ifade edip Hoten'de cihat bayrağını açmanın zamanının geldiğini düşünür. (AH 1.1.2. s.163)

Dünyaya Havaz Han gibi yaşıklı bir oğlanın ikinci kez gelmeyeceğini, öldürmek yerine zindana atıp kırk gün bekletilmesini talep ederler. Eğer Göroğlu dininden dönüp Hunhar Şah'ın dinine girmezse o zaman öldürülmesini uygun görürler (GO 1.3. s.221)

Ma Titey ona üç gün süre verir. Üç gün içerisinde bahtına yazılan belli olacaktır. (SN 1.5.2. s.60)
Kız çoktandır beklediğini, ne bir mektup ne de bir sözün gelmediğini, kahraman olanın cüret etmesi gerektiğini, gönlü varsa arayıp bulmasını, en fazla üç yıl bekleyeceğini söyler. (BY 2.1.1 s.283)
Vefalı at, Boz Körpeş'e dizginlerini bırakmasını, buradan üç aylık mesafede zehri temizleyip yarayı sağaltan bir ilacın olduğunu dillendirir. Üç günde alıp gelebileceğini söyler ve panzehir ile üç gün içinde gelir (BKKA 2.2.1. s.72)
Garip kaybolduğu için padişah üç gün içinde onun bulunmasını, kırk gün kırk gece has bahçede düğün hazırlanmasını ve onlara haşmetli bir saray yapılmasını emreder. Verilen süre içinde Garip bulunur. Düğün başlayıp meydana tas, kazan asılır. (GS 2.3. s.233)

Padişahın üç oğlu vardır. Oğullarından üç ay içinde yedi iklimi gezip nereden olursa olsun o bülbülü getirmelerini ister. (HH 2.4.1. s.445) Hemracan, Hurilika'dan üzülmemesini ister ve üç ay içinde bülbülü babasına verip çabucak döneceğini söyler. (463)
Çin hakanı oğlundan beş-on gün düşünmek için müddet ister. Şehzade rıza gösterir. Birkaç gün sonra durumu daha kötüleşen şehzade yeniden babasının karşısına çıkar. Artık dayanamadığını söyleyerek izin ister. Çaresiz kalan hakan bunu kabul eder.(ŞBMD 2.9. s.163)
Melike Rena insan adımının ulaşmadığı bir yer bulmasını ve bu şehirden gitmeyi önerir. Şehzade, Melike'den on gün müddet ister. (ŞNMR 2.10. s.425)

Ağabeyleri işi zorlaştıran babasına kendilerinin de Yusuf'u sevdiğini ve gece alıp getireceklerini söylerler. (YZ 2.12. s.136)

Yusuf Kadir Hanoğlu başbuğlarına, beylerine ve pehlivanlarına emir verir. Hazır olmalarını ve üç gün içinde haydutları ülke sınırlarından atmalarını ister. (G 3.1. s.445)

C900-C999. TABUNUN KIRILMASI İLE İLGİLİ CEZALANDIRMA

C920. Yasağın Kırılması

Türk destan ve halk hikâyelerinde yasakların kırılması motifi; ferdî (serbest), resmî, tercüme yoluyla alınan yasaklar olmak üzere üç başlığa ayrılır. Ferdî yasaklar olay kurgusu içinde devamlılığı sağlamak için uydurulur. Resmî yasaklar ise hem olayların devamlılığını sağlamak için hem de oluştuğu toplumun manevî yasaklarını vurgulamak için kullanılır. Aşağıda yer alan Batur Destanları (BD) ikinci gruptaki yasakları içerir (Mehmet, 1999: 83). Anadolu halk hikâyelerinden Akşehir Telli Nigar Cengi'de kahraman Hasan Bey yasağı çiğneyerek kırkıncı odaya girer (Alptekin, 2016: 301). Uygur destanlarından Batur Destanları ve Hurilika-Hemracan'da görülür:

Mehtumhan ağabeyi gittikten sonra evde sıkılır. Saçını taramak ister. Ocağın önünde başını yıkarken ayağı tepsiye takılır, su dökülüp ateş söner. Yemek yapmak için ateş bulmaya giden Mehtumhan bir nineden ateş alıp evine döner. (BD 1.2.1. s.207)

Bir gün üç gelin dikkatsizlikle civcivi ürkütürler. Civciv ocaktaki ateşi söndürür. Yemek hazırlamak için ateşe ihtiyaç duyan gelinler ateş bulmaya mecbur kalırlar ve nihayetinde cadı ile karşılaşırlar. (BD 1.2.2. s.239)

Canı sıkılan Mehtumhan dama çıkar. Saçlarını tarar, seslerinden rahatsız olduğu kediye pist, tavuğa kışt deyip damdan kovar. Damdan inen kedi ocağın yanına gelir çayı devirir. Ardından gelen tavuk külü karıştırarak ateşi söndürür. Durumu gören Mehtumhan bir köpeğin havladığını duyar. Başını kaldırdığında sol tarafta duman çıktığını group yola çıkar. (BD 1.2.3. s.157) Matumsula birkaç gün sonra sıkılıp kapının önündeki temiz, berrak suyu görür. Ağabeyinin sözünü dinlemeyip suyun akışını izlemek için nehir kenarına oturur, saçlarını tarar. (161)

Kız ateş söndükten sonra dışarı çıkıp köpek havlayan yerin çok uzakta ve duman tüten yerin çok yakında olduğunu görür. Ağabeyleri avdan dönmeden yemeklerini hazırlayabilmek için yakın olan eve gitmeye karar verir. (BD 1.2.4. s.243)

Bir gün kocası ava çıktıktan sonra kadın ağır hastalanır. Bayılarak sabahtan akşama kadar yerinden kalkamaz. Akşamleyin yavaş yavaş kendine geldiğinde tezeklerin yanıp tükendiğini ve küllerin çoktan soğuduğunu görür. Köz tamamen sönmüştür. (BD 1.2.5. s.231)

Kadın ilk kez evde yalnız başına kalır. Zaman geçmeyince erkenden yatağına gidip yatar. Kocasının öğütlerini hatırlayıp hepsini yaptığı için memnuniyetle uyur. Ertesi gün yemek yapmak için hazırlanırken ateşin sönmüş olduğunu fark eder. (BD 1.2.6. s.235)

Çın Tömür Batur ava ittiğinde Mehtumhan ulu su kenarına varır, saçlarını orda tarar ve saçları su ile akıp gider, döndüğünde ateşi sönmüştür. Köpeğe "çak", kediye "pis" der. Ardından ateş bulmak için yüksek bir yere çıkar. Uzak bir yerde duman görür. Ağabeyinin yapma dediği her şeyi yapar. (BD 1.2.7. s.222).

Hemracan bülbülü görmek ister ve örtüsünü açar. O sırada kuşun şakımasıyla düşer bayılır. Hurizefran bütün dev perileri çağırıp nerede olursa olsun o bülbülün bulunup getirilmesini emreder. Haşret doğrudan Hurizefran'a haberi bildirir. Hurizefran, insanoğlunun derhal yedi kat gökten yere atılmasını emreder. Falcılar, Hurilika'ya Hemracan'ın yer ile gök arasında yarı canlı yuvarlandığını söyler. (HH 2.4.1. S.455)

Hemra bir nice zaman yol gidip bir yol ayrımına gelir. Aksakallı'yı dinlemeyip Hüda'nın kendisini koruyacağını düşünür ve sağ taraftaki yola girer. Güçlü bir dev gelip insanoğluna buraya nasıl geldiğini sorar. Sözleri duyan Hemra devin kollarından tutup burnunu dişler. Dev bağırınca beş altı dev daha koşup gelir. Öldürmek isterler. Ancak Hemra ikisinin kolunu, ikisinin başını yaralar. Diğeri kaçar. Kaçanların sesini duyunca uyuyan dev uyanır. Olanları öğrenip Hemra'nın olduğu yere doğru ilerler. Hemra bakar ki bu devin kolları çınar gibidir, başı bulutlara değer, dağ gibidir. Dev, Hemra'yı kollarını uzatıp kafasından tutar. (HH 2.4.2. s.193) Hemra kapılardan geçip birinciye vardığında gönlüne düşen seslere esir olur. Kafesin içindekini merak edip açar. İçindeki kuş o anda güler. Onun gülüşü ile devler uyanır. Hurizefran kuşun yerinde asılı olmadığını öğrenir. Bu haberi alan Hurizefran hemen kuşu çalanın yakalanmasını ve onun gökten atmasını, öldürmesini emreder. (199)

D.SİHİR

D0-699. ŞEKİL DEĞİŞTİRME

D0-D99. İnsanın Farklı İnsana Dönüşmesi

D5. Büyülenmiş İnsan

Boz Yiğit üzerindeki zırhını çıkarmamıştır. Onun bir de kıldan dokunmuş yüz örtüsü vardır. Bu örtüyü taktığında onu kimse göremez olur. (BY 2.1.1. s.88)

Boz Yiğit o kadar güzel ve görkemlidir ki onu bir gören kişi bir daha görmek ister. Bozyiğit yüz rengine nazar değmesin diye kıldan dokunmuş bir perde takar. (BY 2.1.2. s.8)

Melike kendisini yarışta yenebileceğini düşündüğü kişilerin karşısında nikabını kaldırırdı. Onun güzelliğini gören bilge şair ya şuurunu kaybeder ya da bayılıp kalır. Böylelikle yarışmayı kaybederler. Ölüme mahkûm olurlar. (ŞBMD 2.9. s.168)

D100-D199. İnsanın Hayvana Dönüşmesi

İnsanın hayvana dönüşmesi daha çok arkaik dönem metinlerinde görülür. Altın Arığ destanında Pora Ninci, oğlunun öcünü almak için yılana dönüşür. Başkurt destanı Ural Batur'da kahramanın eşi humay kuşu donuna dönüşerek kocasının ölümünü görmeye gelir. Manas destanında Semetey'in düşmanlardan korunması için Ay Çörek kuğu şekline girip uçarak haber götürür (Önal, 2010: 1274-1276).

D114.1.1. ***İnsandan Geyiğe Dönüşüm***

Cellat bir efsunla onları yere indirip geyiğe çevirir. Kendisi kuş kılığına girer. (GO 1.3. s.267)

Nine bir avuç toprağa efsun okur. Senuber'in üzerine serpince Senuber geyiğe dönüşür. (S 2.7. s.340)

D151.4. İnsandan Kargaya Dönüşüm

O sırada cellat, Havaz ve kız karakuşa dönüp Ağa Yunus Peri'nin üzerine saldırır. (GO 1.3. s.269)

D152.1. İnsandan Şahine Dönüşüm

Ağa Yunus şahine dönüşür, peşlerine düşer. (GO 1.3. s.269)

D152.2. İnsandan Kartala Dönüşüm

Cellat efsun okuyarak ikisini güvercine kendini kartala dönüştürüp şehre uçar. (GO 1.3. s.267)

Falcılar, Hemracan'ın yer ile gök arasında yarı canlı yuvarlandığını söyler. Hurilika bunu duyar duymaz kartal kılığında göğe uçar. (HH 2.4.1. s.456)

D154.2. İnsandan Güvercine Dönüşüm

Yunus Peri'nin cariyeleri olan peri kızlar bir anda güvercine dönüşüp uçmaya başlarlar. (GO 1.3. s.47) Cellat efsun okuyarak ikisini güvercine kendini kartala dönüştürüp şehre uçar. (267)

D170. İnsandan Balığa Dönüşüm

Cellat bir efsun daha okuyarak geyik kılığına getirdiği Havaz'ı ve kızı balığa çevirir. (GO 1.3. s.269)

D191. İnsandan Yılana Dönüşüm

Cellat bir efsun daha okuyarak geyik kılığına getirdiği Havaz'ı ve kızı balığa çevirir. Kendisi de yılan donuna girer ve kuyuya inerler. (GO 1.3. s.269)

D199.2. ***İnsandan Ejderhaya Dönüşüm***

Ağa Yunus ejderha kılığında kuyuda onları takip eder. (GO 1.3. s.269)

D200-D299. İnsanın Nesneye Dönüşmesi

D285. İnsandan Ateşe Dönüşüm

Hurilika önce kubbede Hemracan ile konuştuktan sonra bir ateş halide göğe yükselir. (HH 2.4.1. s.447)

D300-D399. Hayvanın İnsana Dönüşmesi

D314.1.3.1.Geyikten İnsana Dönüşüm

Senuber'in durumunu anlattığı bu kız bahçenin sahidir. Mihri Engiz bir avuç toprak alıp okur ve Senuber'in üstüne serperek yeniden insana dönüşmesini sağlar. (S 2.7. s. 342)

D352.3. Şahinden İnsana Dönüşüm

Ardından Hemracan bir nice zaman yol gidip bir kalenin ortasında duran elma görür. Alıp koklamak üzereyken elma kaybolur ve sarı bir doğana dönüşür. Bir anda doğan kanat çırpıp Hurilika'ya dönüşür. (HH 2.4.1. s.450)

D354.1. Güvercinden İnsana Dönüşüm

Uzaktan gelen üç güvercin çatıya konup kanatlarını çıkarıp duvara asarlar. Bu güvercinler yağ ve un hazır olduğunda üç kıza dönüşürler. (BD 1.2.2. s.239)

D400-D499. Değişmenin Diğer Şekilleri

D400.Cadının İnsana Dönüşmesi

Batur Destanları'nda cadı dönüşme yeteneğine sahip bir varlık olarak karşımıza çıkar. Önce kendisini yaşlı bir nine olarak gösteren cadı insanlar gibi düşünüp konuşarak kahramanı kendisine inandırır. İstediği zaman da farklı görünümlere girebilir. Bu durum Şamanizmden kaynaklı çok ruhluluk inancının cadı motifine adapte edilerek form kazanmış hali olarak düşünülür (Mehmet, 1999: 90-91).

Aslında bir cadı olan yedi başlı Yalmavuz Mehtumhan'ın karşısına sinsi ihtiyar bir nine olarak çıkar. (BD 1.2.1. s.207)

Dokuz başlı cadı bir dağ eteğinde yaşayan kurnaz yaşlı nine olarak kendini gösterir. (BD 1.2.2. s.240)

Yedi başlı Yalmavuz bir nine şeklinde görünür. (BD 1.2.3. s.158)

Üç başlı korkunç suratlı cadı güler yüzlü nine şeklindedir.(BD 1.2.5. s.233)

Bembeyaz saçları ile oturan asık yüzlü, soğuk ve zehirli albastı bir nine kılığındadır. (BD 1.2.6. s.236)

D471.10. Suyun Taşa Dönüşmesi

Taş kesilme motifi üzerine Saim Sakaoğlu'nun hazırlamış olduğu *"Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu"* adlı eser büyük önem arz eder. 216-220 "Diğerleri" başlığı altında yer alan taş kesilmeler Abdurrahman Han Destanı'ndaki taş kesilme ile benzerlik gösterir. Acılar, haksızlıklar ve ahlakî bozukluklar karşısında tabiatın ve ulu kişilerin verdiği tepkiler ile taş kesilme dikkat çekicidir. Benzer bir olay Dede Korkut'ta, Delü Karçar'ın kız kardeşini Beyrek'e vermek istememesi üzerine Dede Korkut'a kılıç kaldırması ve elinin taş kesilmesi şeklinde görülür (Ergin, 1989: 8). Uygur destanlarından Abdurrahman Han'da görülür:

Hotenlilerin acıları ile Yurunkaş Nehri'nin suları ağaç şeklinde kayaya, taşa döner. (AH 1.1.1. s. 97).

D473.2. Suyun Ağaca Dönüşmesi

Hotenlilerin acıları ile Yurunkaş Nehri'nin suları ağaç şeklinde kayaya, taşa döner.(AH 1.1.1. s. 97)

D500-D599. Değişmenin Manaları

D600-D699. Çeşitli Tesadüfî Değişmeler

D700-D799. SİHRİN BOZULMASI

D800-D1699. SİHİRLİ NESNELER

D981.1. Sihirli Elma

Daha çok masallarda karşımıza çıkan elma motifi Türk destan ve halk hikâyelerinde çocuksuzluk ve körlük gibi dertlerin devası olarak kabul edilir. Rukiye Büyükoflaz tarafından hazırlanan *"Halk Anlatmalarında Elma Motifi Üzerine Bir Araştırma"* adlı yüksek lisans tezinde kapsamlı bir çalışma yapmıştır. Anadolu halk hikâyelerinden Adil Şah, Varaka ile Gülşah, Âşık Garip hikâyelerinde sihirli elme motifini görmek mümkündür (Alptekin, 2016: 303). Mahmut ile Nigar (Kaya, 1993: 78), ve Tahir ile Zühre'de (Türkmen, 1983: 34), Şifaî ve Selvi Han'da (Durbilmez, 2017b: 70) çocuksuzluk motifi bağlamında elma motifi karşımıza çıkar. Batur Destanları'nda sihirli elma motifi şu şekildedir:

Mehtumhan bir elma çıkarıp Keloğlan'a verir ve Çın Tömür sözlerine inanmazsa elmayı gözlerine sürmesini böylelikle gözlerinin açılacağını söyler. Keloğlan, Almutyar'ın elmasını Çın Tömür'e verir. Çın Tömür elmayı sürünce gözleri açılır ve gözlerinden nurlar saçılır. (BD 1.2.3. s.165)

Mehtumhan çobana bir elma uzatır. Bu Almata elmasını Çın Tömür'e götürmesini ve Mehtumhan'ın hediyesi olduğunu, gözlerine sürerse açılacağını söylemesini tembihler. Çoban elmayı alıp kör Çın Tömür'e verir. Mehtumhan'ın verdiğini söyleyip olanları anlatır. Çın Tömür elmayı gözlerine sürer ve gözleri açılıp önceki gibi görmeye başlar. (BD 1.2.7. s.229)

D991.Sihirli Saç

Sihirli saç ve sihirli tüy zora düşen kahramanın kurtulmak için kullandığı kullandığı sihirli nesnelerdendir. Bu sihirli nesne Türk destan, hikâye ve masallarında olağanüstü güçlere sahip kişiler tarafından verilir. Kahraman zor durumda kalınca bu saçları yaktığı anda saçı veren kişi yanına gelerek ona yardımcı olur. Akşehir Telli Nigar Cengi adlı Anadolu halk hikâyesinde Hasan Bey dara düşünce babasının verdiği kıllardan birini yaktığında Köroğlu oğlunun tehlikeye düşmüş olduğunu anlar. İletişim aracı olarak kullanılan saçın yanında Otto Spies tarafından saçın kudret sembolü olarak da görüldüğü ifade edilir. Melik Şah hikâyesinde, Melik Şah'ın validesi onun

kuvvetinin saçlarında olduğunu öğrenip hileyle saçlarını keser ve gözlerini çıkarark kuyuya atar (İnayet, 1992: 81). Şah İsmail Hikâyesi'nde şah'ın bütün gücü saçındadır (Alptekin, 2016: 303). Ele alınan destanlar içinde sihirli saç farklı fonksiyonlardadır:

Akulambedihan geri dönüp baktığında birkaç kara serçenin Yalmavuz'un kesilmiş altı başına konup öttüğünü görür. Kara serçeleri dinleyen Akulambedihan Yalmavuz'dan kestiklerinin baş değil saç olduğunu öğrenir. (BD 1.2.1. s.211) Mehtumhan gözyaşları içinde bir ayet okuyup "körpe kıyak ol" der. Bir tutam saçını toprağa atar ve çöl yemyeşil olur. (BD 1.2.1. s.218)

Mehtumhan sıkılıp kapının önündeki temiz, berrak suyu görür. Nehir kenarına oturur, saçlarını tarar. Saç tellerinden bir kaçı suyla akıp Sancu padişahının sarayının önündeki havuza gelir. Şehzade Ozmuh havuzun kenarında yüzünü yıkarken Mehtumhan'ın saç telleri ellerine takılır. Böylelikle şehzade, saçın uzunluğu ve güzelliğiyle Mehtumhan'ın yüzünü görmeden ona âşık olur. (BD 1.2.3. s.161)

Şehrin padişahı bir gün nehir kenarında Mehtumhan'ın akıp gelen saçlarını bulur. Saçları gören padişah bu güzel saçlı kız ile evlenmek ister. (BD 1.2.7. s.226)

Kuzzat, Ağa yunus'a bir saç teli verir. Başına bir şey gelirse bunu yakmasını böylece yanına gelerek kendisine yardımcı olacağını söyler. (GO 1.3. s.45)

Hurilika bülbülü elde etmenin kolay olmayacağını anlar. Bir saç telini yakıp Arambağ'daki bütün dev perileri toplar. (HH 2.4.1. s.457) Hurilika, Hemracan'a izin verip bir tel saçını eline uzatır. Başına bir dert, bir zorluk gelirse bunu yakması ile hemen yanında olacağını söyler. (464)

Babasından bir kibrit isteyip uzaklaşmalarını söyler. Hemra kibriti çakıp Hurilika'nın verdiği saçı yakar. Hurilika hemen gelir ve ne olduğunu sorup ağlar. (HH 2.4.2. s.204)

D1021. Sihirli Tüy

Anadolu halk hikâyelerinden Melikşah ile Güllü Hacı Hikâyesi ve Şah İsmail'de sihirli tüy motifi vardır. Melikşah ve Güllü Hacı'da şahın gücü başındaki tüydedir. Şah İsmail de ise şah, kuş tüyünü gözlerine sürünce gözleri görmeye başlar (Alptekin, 2016: 303). Göroğlu Destanı'nda görülür:

Ağa Yunus Peri yeryüzüne inip Kaf Dağı'ndan ayrılırken amcasının zorda kalırsa yakıp kendisini çağırması için verdiği tüyü yakar. Dağın yedinci katındaki amcasının gelmesini sağlar. (GO 1.3. s.269)

D1040. Sihirli Yiyecek-İçecekler

Hemra yorgunluktan ağlamaya başlayınca gaipten önüne bir sofra peyda olur. Sofrayı açtığında iki ekmek görür. Bu ekmeği alıp yer. (HH 2.4.2. s.195)

D1069.1. Sihirli Mendil(Örtü)

Hemracan baygın halde iken Hurilika bir takım şifalı ilaçlar kullansa da fayda etmez. Sonunda sihirli örtüsünü örterek içtenlikle esenlik diler. Münacat okur, şifa ister. Hemracan'ın başını dizlerine koyar. O sırada Kuh-ı Kaf tarafından hafif bir rüzgâr eser. Hemracan'ın yüzündeki örtüyü okşayıp geçer. Hemracan uykudan uyanırcasına uyanır. (HH 2.4.1. s.456). Bu motif kahramanların birbirlerine duydukları sevginin ve bağlılığın yansımasıdır (İnayet, 1992: 73).

D1076. Sihirli Yüzük-Küpe

Sihirli yüzük-küpe de elma gibi kahramanları olumsuz durumlardan kurtarma ve murada erdirme için kullanılan bir motiftir. Anadolu halk hikâyelerinden, "Köroğlu ile Demircioğlu" hikâyesinde Köroğlu, parmağındaki yüzüğe bakarak Demircioğlu'nun sıkıntıda olduğunu anlar (Alptekin, 2016: 304). Asuman ile Zeycan halk hikâyesinde de Zeycan'ın, Asuman'a yüzük hediye ettiği bilinir (Sakaoğlu, 1974: 59). Uygur destanlarından Batur Destanları ve Şehzade Nizamettin ve Melike Rena Destanı'nda görülür:

Mehtumhan nehir kenarında bir kız ve güzel bir ev görür. Kız nehirden su aldıktan sonra Mehtumhan onu yanına çağırıp ibriğe bir yüzük koyar. Kız eve girip suyu dökünce tencereden ses çıkar. Yüzüğü alıp koklayan Akulambedihan onun kardeşine hediye ettiği yüzük olduğunu anlar. Yadigâr olan bu yüzüğü gözlerine süren Akulambedihan'ın gözleri açılır. (BD 1.2.1. s.220)

Renahan'ın annesi ona altın bir küpe verir. Buhara'daki evliya Nakşibendi'ye adamasını, evliyanın kendisini koruyacağını söyler. (ŞNMR 2.10 s.414)

D1240. Sihirli İlaç

Tavşanın gidip bir bitkiyi yediğini ve yarasının işleştiğini görür. Allah'ın o yaraya şifa verdiğini gören Boz Yiğit, kendisini de tavşanı da yaratanın aynı yaratıcı olduğunu düşünür. O bitkiyi yerse kendi yaralarının da iyileşeceğine inanır. Bitkiyi yediği anda bütün yaraları iyileşir.(BY 2.1.1. s.329)

Tavşan yürüyüp bir bitki yer, yarası hemen iyileşir. Bozyiğit tavşanın da kendisinin de bir canlı olduğunu, o bitkiyi yiyince tavşan iyileştiğine göre kendisinin de iyileşeceğini düşünür. O bitkiyi yer. Yaraları hemen iyileşir. (BY 2.1.2. s.25)

Şemsi Canan koltuğunun altına astığı sihirli muskayı verir. Kamerşah şaşkınlıkla bunun ne yapacağını sorar. Bu kutsal muskayı Şemsi Canan doğarken ağzına alarak dünyaya gelir. Pîrin söylediğine göre içinde ölüyü dirilten hayat ilacı vardır. Salmas Dede dünyada bilinmeyen sihirli ilacın sırrını çözer. Canlı yılanın içindeki adamotunun çekirdeğini ilave eder. Şemsi Canan'ın verdiği muska içindeki yetmiş iki bin çeşit misk-i amberi cevheriyle merhem yapar. Hayat şifasını hazırlar. (KŞC 2.5. s.410) Kamerşah babası Şah Hüseyin'in başını dizlerine koyar. Kuh-ı Kaf'tan getirilen tılsımlı ab-ı hayatı Şah Hüseyin'in gözüne sürer. Şahın gözleri hemen açılır. (413)

D1242.1. Sihirli Su

Hayat suyu olarak da bilinen sihirli su destan ve halk hikâyelerinde pek çok kez karşımıza çıkar. Yakut Türklerinin Er Sgotoh destanında savaşta okla kalbinden vurulan Er Sogotoh ölür. Ancak Tanrı, hayat suyundan bir kabarcık sıçratır, Sogotoh hemen dirilir ve dokuz kat daha kuvvetle dolar (Ögel, 2010: 99). Uygur destan kahramanlarından Hemracan'ın gözleri de benzer şekilde açılır:

Hurilika saçlar yanınca hemen gelir ve ne olduğunu sorar. İki gözü alıp hayat suyuna salar. Hemra'nın gözü evvelki gibi olur. (HH 2.4.2. s.204)

Kırk günlük izin ister. Batıdaki kumdan geçen tılsımlı nehir boyuna gidip Allah'a kulunun talebini yerine getirmesi için yalvaracağını bildirir. (KŞC 2.5. s.405)

D1500.1.8. Sihirli Muska

Şemsi Canan koltuğunun altına astığı sihirli muskayı verir. Kamerşah şaşkınlıkla bunu ne yapacağını sorar. Bu kutsal muskayı Şemsi Canan doğarken ağzına alarak dünyaya gelir. Pîrin söylediğine göre içinde ölüyü dirilten hayat ilacı vardır. (KŞC 2.5. s.410)

D... Sihirli Üfürük

Doksan yaşında bir cellat gelir. Efsun okuyarak ikisini güvercine kendini kartala dönüştürüp şehre uçar. (GO 1.3. s.267)

Nine bir avuç toprağa efsun okur. Senuber'in üzerine serpince Senuber geyiğe dönüşür. Senuber nineye neden böyle yaptığını sorunca nine bir avuç daha efsun okur. Senuber'i konuşamaz hale getirir. (S 2.7. s.340) Senuber konuşamadığını işaretle gösterince Mihri Engiz bir efsun okuyup üfler. Dili açılan Senuber durumu anlatır. Kendisini tanıtıp bir cadının elinde esir olup bu hale geldiğini bildirir. Senuber'in durumunu anlattığı bu kız bahçenin sahidir. Mihri Engiz bir avuç toprak alıp okur ve Senuber'in üstüne serperek yeniden insana dönüşmesini sağlar. (341-342)

Hızır Aleyhisselam bir ism-i a'zam okuyup kendine üfler. Yüz elli yaşındaki kambur bir dede suretine bürünür. (ŞBMD 2.9. s.169)

D1300-1599. Sihirli Nesnelerin Fonksiyonları

D1500. Kör Olan Gözlerin Açılması

Türk destan ve halk hikâyelerinde kör olan gözlerin açılması motifi gelenekte birbirini takip eden olaylar ve motiflerin tamamlayıcısı rolündedir. Zor duruma düşen kahramana sihirli nesneyi derviş, pir, çoban veya sihrî âlemden yardımcı biri getirir. Kör olan gözün tedavisinde toprak, su, ağaç dalı/yaprağı, kuş tüyü, kan/kurban vs. gibi dinî ve mitolojik anlamarla yüklü nesnelerin kullanılması destan, halk hikâyesi ve masallara konu olmuştur (Alptekin, 2009: 18-26). Yusuf peygamber kıssasında Yakup peygamberin gözleri Yusuf'un gömleğini sürmesiyle, Asuman ile Zeycan'da Asuman'ın pederinin gözleri bir dervişin verdiği toprağı sürmesiyle, Melik Şah'ta şahın gözleri bir ağacın yağrağını sürmesiyle, Terzi ile Kunduracı masalında terzinin gözleri yabani otları sürmesiyle açılır (İnayet, 1992: 89). Uygur destanlarında fazlaca görülen motiflerdendir:

Mehtumhan, Akulambedihan'ın kızına nehir kenarında bir yüzük verir. Yadigâr olan bu yüzüğü gözlerine süren Akulambedihan'ın kör olan gözleri açılır. (BD 1.2.1. s.220)

Mehtumhan bir elma çıkarıp Keloğlan'a verir ve Çın Tömür sözlerine inanmazsa elmayı gözlerine sürmesini böylelikle gözlerinin açılacağını söyler. Keloğlan, Almutyar'ın elmasını Çın Tömür'e verir. Çın Tömür elmayı sürünce gözleri açılır ve gözlerinden nurlar saçılır. (BD 1.2.3. s.165)

Mehtumhan çobana bir elma uzatır. Bu Almata elmasını Çın Tömür'e götürmesini ve Mehtumhan'ın hediyesi olduğunu, gözlerine sürerse açılacağını söylemesini tembihler. Çoban elmayı alıp Kör Çın Tömür'e verir. Mehtumhan'ın verdiğini söyleyip olanları anlatır. Çın Tömür elmayı gözlerine sürer ve gözleri açılıp önceki gibi görmeye başlar. (BD 1.2.7. s.229)

Hemracan kuyudan çıkar. Aklına Hurilika'nın bir tel saçı gelir. O teli koynundan çıkarıp yakar. Hemen gökten Hurilika bir kaç peri ile görünür. Hurilika gelir gelmez Hemracan başından geçen durumları anlatır. Bülbül kendisine yutması için verdiklerini gözleri yutmayıp boğazından çıkarır ve verir. Hurilika Allahu Teâlâ'ya dua eder ve duası bitmeden Hemracan'ın gözleri açılır. Her tarafa nur saçılır. (HH 2.4.1. s.473)

Hemra babasının sözlerini işitip ağlar. Babasından bir kibrit isteyip uzaklaşmalarını söyler. Hemra kibriti çakıp Hurilika'nın verdiği saçı yakar. Hurilika hemen gelir ve ne olduğunu sorup ağlar. İki gözü alıp hayat suyuna salar. Gözü evvelki gibi olur.(HH 2.4.2. s.204)

Şaperkut öfkelenerek Kamerşah'ı öldürmek ister. Cellatlarına baş olup ata biner yola koyulur. Yolun yarısına varmadan atın ayağı sürçüp Şaperkut yere düşer. Gözü görmez, dili tutmaz olmaz. Kamerşah, sihirli ilacı Salmas Dede'nin dediği şekilde Şaperkut'un gözüne sürer. Şaperkut o anda gözünü açar ve konuşur. (KŞC 2.5. s.409) İsfahan'da ki baba Şah Hüseyin ise oğlu Kamerşah'tan ayrı kalmaktan derde düşer. On yıl sonra ağlaya ağlaya gözlerini kaybeder. Kamerşah babası Şah Hüseyin'in başını dizlerine koyar. Kuh-ı Kaf'tan getirilen tılsımlı ab-ı hayatı Şah Hüseyin'in gözüne sürer. Şahın gözleri hemen açılır. (413)

Gülendem savaşa gittiğinde annesi sürekli ağlayıp iki gözünü kaybeder. Pek çok hekim baksa da iyileşmeyen annesinin gözleri Gülendem'in öpüşleri ile iyileşir, yeniden görür. (G 3.1. s.471)

D1600-1699. Sihirli Nesnelerin Karakteristikleri

D1700-D2199. SİHİRLİ GÜÇLER VE BELİRTİLERİ

E.ÖLÜM

E0-E199. DİRİLTME

E200-599. HAYALETLER VE HORTLAKLAR

E220. Ölü Akrabaların Kötü Niyetli Dönüşü

Gaipten bir el boğazını sıkıyormuş gibi olur. Bayağıl'ın gözünün önü kararır ve birden önünde Karaköz Ayım belirir. Karaköz Ayım öfke ile bakar haldedir. Arkadan kılıç tutan Boz Körpeş belirir. Kılıcını çeker ve Bayağıl korkudan imdat çığlıkları ile babasını bırakıp ormana kaçar. (BKKA 2.2.1. s.83)

E419.6. Aynı Bölgede Ölen Sevgililerin Aynı Mezara Koyulması

Sahipcamal'ın Boz Yiğit'e yaptırdığı kubbe içine girilerek içerden kapatılırsa içeriye kimse giremez. Sahipcamal kubbenin kapısından içeri girer ve iki dünyalık sevgilisi Boz Yiğit'e kavuşarak şehit olur. Sahipcamal'ın kırk cariyesi Boz Yiğit ve Sahipcamal'ın derdiyle bu dünyadan göçer. Kızların mezarları da ikisinin etrafındadır. (BY 2.1.1. s.367)

Sahipcamal Bozyiğit'in elmas kılıcını alıp ışıklardan geçer. Bozyiğit'in mezarının olduğu yere girer. Âşığı Bozyiğit'in kollarında can verip şehit olur. (BY 2.1.2. s.39)

Karaköz Ayım Vitirek'in dibine eliyle iki insanın sığabileceği bir mezar kazar. Önce Boz Körpeş'i koyar ve ağlamaya başlar. Mezara Boz Körpeş'in yanına girip ağlayarak Tanrı'dan canını almasını ister. Azrail bu dileği gerçekleştirir. Sevgililerin ruhu öte dünyada muratlarına erer. (BKKA 2.2.1. s.81)

O günden sonra ölü şehre götürülüp mezara gömülür. Birkaç yıl babasının hizmetini yapan kadın bir gün kendisi de ölür. Bozi Körpeş'in yanına mezar kazıp onu da gömerler. (BKKA 2.2.2. s.1477)

Zühre bir hazine altın, cevahir alıp Karahan'daki ve dışarıdaki bütün imam, molla, müderrisi toplar. Tahir'in defn işlerini yaptırır. Altın ve gümüşten tuğlalarla Tahir'in mezarını yaptırır. Odasına girip kırk gün ibadet eder. Kırk birinci gün odasından çıkarıp Tahir'in mezarına gider. Yanına misafir olarak geldiğini söyler ve mezar yarılır. Zühre kendini mezarın içine atar ve mezar yine aynen kapanır. Zühre'nin Tahir için

öldüğünden haberdar olan Kara Batur kendisini de Zühre yolunda ölüme layık görür. Sarayda hançerle intihar eder. Karahan, Kara Batur'un öldüğünü duyunca onun hakkının Tahir ile Zühre arasına defnolmak olduğunu düşünür. Emir vererek iki âşığın arasına gömdürür. (TZ 2.11. s.276)

E600-E699. YENİDEN DİRİLME

E600. Yeniden Dirilme

Mitolojide var olan ölüp dirilmedestan metinlerinde de varlığını devam ettirir. Bahaeddin Ögel, ölüp-dirilmenin sıradan insanlar için olup toplumda varlığı önem arz eden alp ve yiğit kişiler için geçerli olduğunu belirtir (2010b: 587). Manas destanında kahraman Manas ölür. Manas'ın eşi Kanıkey bir gece düş görür ve kayınbabası Yakup Han'a anlatır. Yakup han Manas'ın mezarına gittiğinde onun dirilmiş ve Tanrı'ya dua eder halde bulur. Er Töştük destanında şeytan tarafından öldürülen Er Töştük atı sayesinde Allah, kahramanı yeniden diriltir. (Ögel, 2010: 219- 545). Ölüp-dirilme ritüeli bazı Türk destanlarında olgunlaşmayı sembolize eder (Açа, 2002: 75-85) Uygur destanlarında ölüp-dirilme motifi başkahramanın öldüğü destanlarda belli sebeplerden dolayı kahramanın dirilememesi ancak yardımcı kahramanların dirilmesi şeklinde görülür. Yardımcı kahramanların ölümü kahramanın tek başına mücadele verip yiğitliğini göstermesi ve erginlenme sürecini tamamlaması için yapılmış olmalıdır:

Karaköz namaz kılar ve sevdiğini eski haline getirmesi için yalvarır. Boz Körpeş'in etrafını dolanır. Boz Körpeş'in etleri Allah'ın hikmeti ile bir araya gelir. Karaköz Ayım ikinci kez dolanır ve sevdiği uyuyormuş gibi bir hale gelir. Üçüncü kez dolansa idi Boz Körpeş'e can gelecektir. Ancak Karaköz Ayım ikinciden sonra onun yeniden dirilse ağabeyi ve babası tarafından yine cefa göreceğini düşünerek dirilmesini istemekten vazgeçer. (BKKA 2.2.1. s.80)

Bozi Körpeş'in hanımı onu yere koymadan kırk gün gece kaldırırsa direleceğini düşünür. Bir kara keçeye sarar. Otuz dokuz gece gündüz kaldırıp durur. Bir gece gündüz kocakarı gelerek ne yaptığını sorar. Hatun, Bozi Körpeş'i düşmanların öldürdüğünü, kırk gün gece kaldırılı tutarsa direleceğini söyler. Kocakarı kara keçenin yıkanınca ağarmayacağını, kocakarının sözlerini duyan kadın ağlayıp Bozi Körpeş'i yere indirir. Onu yan yatırınca "uf" deyip canı çıkıp gider. Kocakarı gelmeseydi, bir gece bir gündüz daha kaldırılmış olan Bozi Körpeş direlecektir. (BKKA 2.2.2. s.1477)

Allahü Teâlâ'ya yalvaran Senuber'in sesini Hak duyar. Kudretiyle aniden suda bir dalga yaratır. Boğulan beş yüz yiğidi geri ortaya çıkarır. Hepsi dirilip silahlarıyla beraber nehirden çıkarlar. Senuber gördükleri karşısında sevinirken bir yandan da Ziver Yiğit gelir. Hüda, Ziver'in de canını geri verir. Dostlar birbiriyle görüşüp başlarından geçenleri anlatırlar. (S 1.7. s.363)

Bağdat şehrinde bir evliya olduğunu, duasının makbul olduğu söylenip cesetlerin oraya götürülmesi teklif edilir. Bu kutlu evliyanın cesetlere ruh üfleyip onları yineden diriltebileceğini düşünürler. Gavs-ı a'zam onların derdini dinledikten sonra bir şeyler okur. Cesetlere bakarak işaret eder. Kerametle ölmüş şehzadeler dirilir. Ayağa kalkarak evliyaya selam verirler. (ŞA 2.8. s.147)

E700-E799. RUH

E720. Ruh Vücuttan Ayrılır veya Birleşir

Bir rivayete göre, her gece ay ışığında Karaköz Ayım ile Boz Körpeş'in ruhları bir araya gelir. Tan vaktine kadar muhabbet ederler. Boz Körpeş gecenin sessizliğini bozup rebabını tıngırdatırken Karaköz Ayım da bembeyaz ipek başörtüsü ile kelebek gibi dans edip şarkı söyler. (BKKA 2.2.1. s.83)

E740. Ruhun Diğer Formları

Yedi başlı Yalmavuz cadıdan ihtiyar bir nineye ve nineden tekrar cadıya dönen çok ruhlu bir varlıktır. (BD 1.2.1. s.210)

F.HARİKULADELİKLER

F0-F199. DİĞER DÜNYAYA SEYAHATLER

F10-F79. Üst Dünyaya Seyahatler

Senuber bir gün nehirde giderken suyun ortasında bir çınar görür. Çınarın dalına tutunup bir çırpıda üstüne çıkar. Hüda'ya sığınır. O esnada gökten büyük bir anka uçup gelir. Çınarın dalına konar. Senuber yavaşça kuşun ayağına tutunur. Kuş Senuber'i alıp göğe uçurur. Kuş öyle yüksekten uçar ki Senuber gökteki meleklerin dualarını duyar. (S 2.7. s.351)

F51.1.5.1. Göksel Gökyüzü İpi Saçtır

Ağa Yunus yeryüzüne inip Kaf Dağı'ndan ayrılırken amcasının zorda kalırsa yakıp kendisini çağırması için verdiği tüyü yakar. Dağın yedinci katındaki amcasının gelmesini sağlar. (GO 1.3. s.267)

Hemracan'ın aklına Hurilika'nın bir tel saçı gelir. O teli koynundan çıkarıp yakar. Hemen gökte gürültüler duyulur. Hurilika bir kaç peri ile görünür. (HH 2.4.1. s.471)

Hemra kibriti çakıp Hurilika'nın verdiği saçı yakar. Hurilika hemen gelir ve ne olduğunu sorup ağlar. (HH 2.4.2. s.204)

F54. Ağaç Gökyüzüne Uzanır

Dünya; yeraltı, yeryüzü ve gökyüzü olmak üzere üç katmandan oluşur. Altay mitolojisinde var olan gök ağacı ise gökyüzüne uzanan büyük bir çam ağacıdır. Göğü delip çıkan bu ağacın üzerinde Tanrı Bay-Ülgen oturur (Ögel, 2003: 90). Mitolojik dönemden itibaren kabul gören üç boyutlu evren Türk destan metinlerinde de varlığını gösterir.

Ağaç kızın sözünü dinleyerek yükselir ve arş-ı âleme ulaşır. Kız gökyüzüne ulaşır ve biraz yürür. (BD 1.2.4. s.242)

F63. İlahi Ruhlar Tarafından Göğe Taşınma

Hemracan, Hurilika'nın adını ve ahvalini sorar. Hurilika cevap vermek yerine gülerek bir parça ateş halinde göğe yükselir. (HH 2.4.1. s.447) Haşret Dev hemen Hemracan'ı alıp göğe yükselir. Falcılar, Hemracan'ın yer ile gök arasında yarı canlı yuvarlandığını söyler. Hurilika bunu duyar duymaz kartal kılığında göğe uçar.(455)

Dev gelip Hemra'yı tutar. Hemra kendisini nereye götürdüklerini sorup ağlamaya başlar. Ama dev onu dinlemez, gökyüzüne götürür. (HH 2.4.2. s.197) Dev derhal gider ve birinci kapının orada insanoğlunu görür. Onu alır ve göğe çıkmaya başlar. (199)

F80-F109. Alt Dünyaya Seyahatler

F110-F199. Diğer Dünyaların Çeşitleri

F200-F1099. HARİKULADE YARATIKLAR

Senuber ormanda dolaşırken ağaç altında birkaç kişiye gözü ilişir. Yanlarına yaklaşıp acıyarak onlara yardım itmek ister. Ağaçtan meyve almaları için onları kaldırdığı sırada bu kişiler Senuber'in boynuna sarılır bir daha ayrılmazlar. Çünkü onlar rudipa adı verilen çengel ayaklı yaratıklardır. (S 2.7. s.349)

F200-F399. Periler ve Cinler

F253. Perilerin Olağanüstü Gücü

Yunus Peri, Hesen Han gittikten sonra günlerin birinde yiğitleri ile ne zaman ve nasıl döneceklerini görmek için fal açar. Bedbaht Dağı'nın tepesindeki dumanı fark edip yiğitlerin sıra sıra döndüğünü ve Hesen Han'ın elinin boş olduğunu görür. (GO 1.3. s.77)

Hurilika turgay kılığına girerek Hemracan'ın başı üstünde öterek dolanır. (HH 2.4.1. s.449) Kaknus Dev tanzimde bulup göz açıp kapayıncaya değin Hemracan'ı Bağsımen'e getirir. (455)

Ağacın yanında bir göl vardır. Kızlar buraya gelip gülüşüp oynaşırlar. Bu göle giren güvercinler güzel yüzlü periler olup çıkarlar (HH 2.4.2. s.196). Olağanüstü güçlerle donanmış olan periler genellikle kuş şeklinde görünürler. Kimi zaman insanoğluyla aşk yaşarken kimi zaman kuş şeklinde darda kalan insanalara yardım ederken karşımıza çıkarlar. Genellikle masallarda yer alan bu motif destan metninin masal unsurları ile süslenmiş olduğunu gösterir (İnayet, 1992: 57).

F260. Perilerin Davranışları

Derya-ı Umman'ın kenarına gelen Senuber burada yiğitlerini ve Ziver Yiğit'i yâd eder. Ancak Çin Maçin'e döndüğünde yiğitlerin ailelerine verecek bir cevabı olmadığı için oraya dönemez. Bir mektup yazıp perilerden onu babası Hurşid Şah'a götürmelerini ister. Periler götürüp şaha mektubu sunar. (S 2.7. s.362)

F300-F399. PERİLER VE ÖLÜLER

F302.2. Adam Peri ile Evlenir ve Onu Evine Alır

Yunus Peri'nin cariyesi olan peri kızlar Göroğlu'nun Ağa Yunus ile evleneceğini öğrenince bir anda güvercine dönüşüp uçmaya başlarlar. Ağa Yunus'un eşyalarını Çembil'e taşırlar. (GO 1.3. s.47) Ağa Yunus'u nikâhına aldığını öğrenen Miskal Peri cariyeleriyle gelerek Göroğlu'na sığınır. Bunu duyan İrem bağlı Gülnar Peri de Göroğlu'na sığınıp onunla evlenir (49). Ağa Yunus Peri uçması, büyü yapması, kılık değiştirmesi ve geleceği görmesi ile olağanüstü güçler taşır. Türk destan geleneğindeki pîrler gibi olağanüstü özellikler taşıyan periler kahramanın yardımcısıdır (Mehmet, 2006: 202).

F400-F499. RUHLAR VE ŞEYTANLAR

F404. Bir Araya Gelen Ruhlar

Bir rivayete göre, her gece ay ışığında Karaköz Ayım ile Boz Körpeş'in ruhları bir araya gelir. Tan vaktine kadar muhabbet ederler. Boz Körpeş gecenin sessizliğini bozup rebabını tıngırdatırken Karaköz Ayım da bembeyaz ipek başörtüsü ile kelebek gibi dans edip şarkı söyler. (BKKA 2.2.1. s.83)

F500-F599.ÜNLÜ İNSANLAR

F571.* Harikulâde *Güzellik

Şehzade Ozmuh havuzun kenarına gelip yüzünü yıkarken Mehtumhan'ın saç telleri ellerine takılır. Böylelikle şehzade, saçın uzunluğu ve güzelliğiyle Mehtumhan'ın yüzünü görmeden ona âşık olur. (BD 1.2.3. s.161)

Bu şehrin padişahı bir gün nehir kenarında Mehtumhan'ın akıp gelen saçlarını bulur. Saçları gören padişah bu güzel saçlı kız ile evlenmek ister. (BD 1.2.7. s.226)

Küçük kapıdan kara gözlü, şirin sözlü, kirpiği sürmeli, güneş gibi bir gelin kız çıkıverir. (GO 1.3. s.167) Ahmet Han'ın on beş yaşında Botagöz Ayım adında yüzü ay gibi güzel, su içse boğazından görünen bir de kızı vardır. (169)

Modenhan düğmeli beyaz yelekli, kaşı gözü sürmeli, kızlar içinde en sevimli, ay cemalli, yüzünde çift benli bir kızdır. Çemenler içinde bir demet güle, güller içinde

sümbüle benzer. Renkli, kor gibi, kızıl gül gibi, cennetteki huri gibi, kaşı kara, dişi inci gibi, Seyit'in gönlüne yazdığı binlerce dizili destan gibidir. (SN 1.5.1. s.42)

Boz Yiğit'in sevdiği resim gibi güzel kız Rum Şehri padişahının kızı Sahipcamal'dir. (BY 2.1.1. s.283)

Gül benzi altın, kaş ve kirpiği nemli yerlerin bitkisi, geceyi aydınlatan dolunay olan bu kıza yurttaki erkeklerin hemen hepsi göz koyar. (BKKA 2.2.1. s.60)

Şah Senem nazik belli, lale boylu, can alan bakışlı, altın kâse ağızlı, gül yüzlü, ok benli, kıblegah cemallidir. (GS 2.3. s.226)

Bülbül'ün aydan daha parlak, güneşten daha nurlu, sedeften daha berrak, gönlü hassas bir sevgilisi vardır. Adı Kızılgül'dür. (K 2.6. s.130) Bülbül Kızılgül'ün sedefe benzeyen dişlerini, dudaklarının tatlılığını, kaşlarının kadı olup yurdu sorguladığını, kirpiklerinin cadı gibi can aldığını, kara saçlarının nemli yerlerin yabani otu olduğunu, Çulpan gibi karanlığı aydınlatan beyaban çırağına benzediğini söyler. Kızılgül'ün yüzü sanki yağ ile yağlanmış gibi parlak, kaşı ile gözü Peygamber sıvamış gibi berraktır. Bu dünyaya sanki vücudu altından kaplanmış gibi gelmiştir. (137)

Gülperizat'ın yüzü on dört günlük aya benzer. Gülperizat taze genç melek, şemsi kamer yüzlü, aydan ay nurlu, gözleri mestanı, gamzesi peykanlı, yumuşak elleri kınalı, altın saçları tokalı, nazik, keremli, nergis gözlü, tuba boylu, nazlı, cihan mahbubu, melek suretli, gül yüzlü perilerin şahıdır. (S 2.7. s. 325)

Rum şehrinde Adil Şah adında bir padişah vardır. Masumiyet perdesi altında yetişen bir kızı vardır. Bu kızın yüzü güneş gibi ve hatta saadet yıldızı gibi gönülleri celbedip cana huzur veririr. Boy endamı selvi gibi düzgündür. Beli karınca gibi ince, gözleri ceylan gözü gibi siyahtır. Bu peri yüzlünün dudakları gonca gibi olup kıvırcık saçları uzun ve dalgalıdır. (ŞBMD 2.9. s.151)

Allahü Teâlâ, Yusuf'u çok güzel ve mükemmel yaratır. Öyle ki dünya, halk ve insanlar onun yüzünün alevi ve mumdan vücudu karşında tutuşur. Yusuf'un güzelliğine dair beyitler dizilir. Beyitlere göre melekler, gılmanlar bu güzelliği görüp feryat eder. Yusuf birden inleyerek feryat etse bülbül orada kendi canını feda eder. (YZ 2.12 s.126) Şehirdeki Müslümanlar, Yusuf peygamberi görüp güzelliğiyle kendilerinden geçerler. Putperestler ise putlardan vazgeçip Müslüman olurlar. İslamla şereflenirler. (166) Halep şehrinde Tomus adlı bir padişah vardır. Onun, güzellikte huri ve peri gibi olan Züleyha adında bir kızı vardir. (167)

Gülendem süt gibi beyaz, şirin sözlü peri sıfatlı bir kızdır. Boylu, güzel vücutlu, kara gözlü, kalem kaşlıdır. Çevik, çalışkan, tatlı sözlü, koşma ve şiir okumada usta, herkesle barışık bir kızdır. (G 3.1. s.393)

F600-F699. HARİKULÂDE İNSANLAR

F601. Olağanüstü Arkadaşlar

Türk destanlarında kahramanın yardımcısı olan, yol gösteren ermiş, bilge, aksakallılar görülür. Bu kişiler kahramanın en kısa ve doğru yoldan zafere ulaşması için tecrübelerini ortaya koyan kişilerdir:

Cenk kızıştığı sırada müşavere için Ahmet Han (Bovay Emet Han), Hoca'nın yanına gelerek düşmanların hile ile siperlere saklandıklarını söyler. Bunun üzerine savaşın onda dokuzunun taktik olduğunu bilen Han Hoca ile Ahmet Han bir savaş taktiği geliştirir. (AH 1.1.1. s.104). Ahmet Han, Abdurrahman Han'ın sadece arkadaşı değil aynı zamanda askerî müşaviridir ve zafere ulaşmak için savaşta izlenmesi gereken yolu gösteren bilge kişi fonksiyonundadır (Özkan, 1989: 58-59).

Boz Yiğit ile Kimen küçük yaşlarından itibaren birlikte büyürler ve her şeyi paylaşırlar. İkisi de akıl, feraset ve kahramanlıkta eşsizdirler. Boz Yiğit, Kimen'den, kendisine yol göstermesini diler. Bu sözleri duyan Kimen dostu için üzülüp gözyaşları akıtır. Sonra onunla birlikte aramaya koyulacağını, onun yoluna canını feda edeceğini söyler. (BY 2.1.1. s.279) Kimen toy meydanına gelip baktığında Boz Yiğit'in sarhoş olduğunu, düşmanların gizlediği kılıç ve hançerleri görür. Bunun gerçek bir düğün olmadığını anlayıp tuzak kurduklarını fark eder. (309)

Boz Yiğit sefere çıkma niyetini, bitmez gam ve dertlere düştüğünü, bir yıldır yandığını, o periyi görmekten başka arzusunun olmadığını dillendirir. Akıl danışır. Yol arkadaşı, can yoldaşı olmasını ister. Kimen onun sözlerini makul bulup yoluna kurban olduğunu, yalancı dost olmadığını söyler. (BY 2.1.2. s.11) Kimen toya geldiğinde Bozyiğit sarhoştur. Düşmanlardan bir kaçı hançerlerini saklarlar. Bu toyun hile için hazırlandığını anlar.(19)

Bütün dostları yanına değil, parasına dost olduğunu söyler. Bozi Körpeş'in tek dostu kalır. O da gitmezse yanında yalnız gitmeyi göze alır. O dostunun yanına giderek bir şiir okur. Ata ve ana pulunun pul olmadığını, sevdiği kızı almaya gitmeyi teklif eder. Dostu

parasına değil, yanına dost olduğunu söyler. Böylelikle ikisi kızı aramaya yola koyulurlar. (BKKA 2.2.2. s.1472)

F610. Çok Kuvvetli İnsan

Türk destan ve halk hikâyelerinde kahramanlar pek pek olağanüstü güçle donatılır. Kahramanlar mucizevî doğumları yahut ulu kişiler tarafından gördükleri yardımlar sayesinde güçlü ve yenilmez olurlar. Oğuz Kağan mucizevî doğumuyla bu gücü bünyesinde barındırır ve yurda musallat olan canavarı tek başına öldürür (Bang- R.R. Arat, 1936: 13). Güzel Ahmet hikâyesinde Güzel Ahmet, Hırızmalı'nın sarayını bekleyen kırk devi ve yenilmez olan Hint şahının kızını yener (Görkem, 2000: 168). Elif ile Mahmut hikâyesinde derviş tarafından güç bulan (Alptekin, 2016: 215), Şah İsmail'in ve Yaralı Mahmut'un Hızır vasıtasıyla (Sakaoğlu, 1997: 175-255) güç kazanarak yenilmez oldukları görülür. Uygur destan metinlerinde de bu husus geçerlidir.

Abdurrahman Han Hoca Piyalma savaşında ilk taarruzda seksen askeri bir vuruşta yok eder. (AH 1.1.1. s.108)

Akulambedihan atıyla düşman içine dalıp üç-dört bin asker daha öldürür.(BD 1.2.1. s.213)

Bini geçen bir ordu askerle savaşır. Çın Tömür'ün misran kılıcından korkan düşman ordusu canlarını kurtarmak için ölürcesine kaçmaya başlar. Yedi gün yedi gece süren savaşta Çın Tömür düşman askerlerinin kellerini vücutlarından ayırır. (BD 1.2.3. s.162)

At üstündeyken insanları birbirine atarak vücudunu geliştirir. Üç batman genişliğinde çelik okları göğe atmayı öğrenir. Ok atma ve mızrak kullanmada meşhur olur. Yarışmalarda ona rakip olacak kimse yoktur. (GO 1.3. s.27) Havaz Han ferişte sıfatlı, hür hasletli, gılman suretli, Süleyman şevketli, Rüstem himmetli, aslan yürekli, kaplan bilekli, savaşa hevesli, gümüş taçlı, yiğitlerin başı, güçlü biridir. Kırk yiğit başlarına herhangi bir zorluk geldiğinde o oğlanı getirip başlarına koyarsa ona sultan deyip hizmetinde bulunacaklarını söylerler. Göroğlu bardağını dördüncü kez kaldırdığında kaplan bilekli, aslan yürekli, Rüstem sıfatlı, işe gerekli, nur yüzlü, şirin sözlü, kara gözlü, çolpan yıldızlı, orta boylu, sümbül tüylü, ferişte ruhlu, gümüş taçlı, yiğitlerin başı, güçlü atlı, on altı yaşındaki Hesen Han yerinden çekinerek kalkar. (57) Haldar

bataklıktan geçip bir çadıra ulaşır. İçinde çınar ağacı gibi kolu olan, başına sandığı yastık eden bir adam görür. Uyandırmaya çalışır ancak Haldar kendisini dikkate almayan bu iri adamın boynunu kesip kellesini alır. (155)

Seyit Noçi, Kof Beyzadeyi yakasından tutar. Köksüz, çürük bir ağaç gibi, topuksuz eski çizme gibi tek eliyle çark-ı felek gibi çevirir. Karaşehir nehrinin ortasına fırlatır. (SN 1.5.2. s.52)
Yüz yirmi sekiz asker arkalarından koşar. Boz Yiğit bunların hepsini tek başına öldürür. (BY 2.1.1 s.305) Boz Yiğit üç yüz askeri öldürür. Diğer iki yüz asker de geri kaçar. (323)

Vezirler Bozyiğit'in tek başına yüz yirmi sekiz adamlarını öldüren güçlü biri olduğunu söylerler. (BY 2.1.2. s. 17) Bozyiğit'in peşine beş yüz asker gider ve savaşırlar. Bozyiğit üçyüzünü öldürür. Kendisi de yaralanır. İki yüz asker geri çekilir. (24)

Boz Körpeş, Bayağıl'ı havaya kaldırır. Küçük çocuğu çeviriyormuş gibi çevirip yere vurur. Herkesin gözü korkar, uşakların hepsi bir yana kaçışır. (BKKA 2.2.1. s.69)

Kırk haydudu ise Gülendem tek başına öldürür. Uygur memleketinde asayişli günler başlar. (G 3.1. s. 467)

F700-F899. HARİKULADE YERLER VE EŞYALAR

F700. Olağanüstü Yer

Boz Yiğit'in düştüğü yer güzel, hiç insan ayağı değmemiş, yılan ve çıyan olmayan bir bahçedir. (BY 2.1.1. s.329)

F715. Olağanüstü Irmak

Anadolu halk hikâyelerinden Kiziroğlu Mustafa Bey-Afganistan-Gürcistan ve Kamber Kolları'nda olağanüstü ırmak motiflerine yer verilir (Alptekin, 2016: 307)

Nögestihan'dan gizli erzak hazırlayan Mehtumhan bir gün Nögestihan uzak bir yerdeki hayvan sürülerini saymak için gittiğinde kaçarak gök çambul tarğılat tay ile kimsenin geçemediği olağanüstü Argan nehrinden geçer. (BD 1.2.1. s.216)

Şehzade Ozmuh'tan izin alan Mehtumhan fırsatı değerlendirip uçan ata biner kimsenin aşamadığı nehrin karşı tarafına geçer. (BD 1.2.3. s.164)

Nine padişahın bir atı olduğunu ve nehirden bir tek o atın geçebildiğini söyler. (BD 1.2.7. s.228)

Göroğlu Tecen nehrine geldiğinde akıntıda ev büyüklüğünde taşların akıp gittiğini görür. Bu nehirden kuşlar haricinde hiçbir canlı geçemez. (GO 1.3. s.27)

F750. Olağanüstü Dağlar ve Ülkelerin Özellikleri

Buraya Bedbaht Dağı denilmesinin sebebi Göroğlu'nun sefere geldiğinde burada havaya bakıp açık ise uğurlu, kapalı ise uğursuz geldiğini düşünmesinden kaynaklanır. Dağın başında duman olduğunda işler kötüye gider, yiğitleri ölür. (GO 1.3. s.69)

F757. Olağanüstü Mağara

Genellikle Göktürklerin türeyişinin gerçekleştiği ve peygamberlere ilahî buyrukların geldiği yer olarak düşünülen mağara; geyikli, ejderhalı, inekli mağaralar olarak da karşımıza çıkan kutsal mekânlardır (Köksal, 1983: 158). Destan ve halk hikâyelerinde saklanma ve sığınma yeri olarak kabul edilen mağara Uygur halk destanlarında düşmanın, kahramandan kendisini korumak için gizlendiği, yaşamını idame ettirdiği ve ilahî menşeyli mekan olarak karşımıza çıkar:

Yedi başlı Yalmavuz kaçarak Lopnur'un güneyindeki kumlu çöle gelip bir mağaraya girip kaybolur. (BD 1.2.1. s.211)

Dokuz başlı cadı kalan sekiz başı ile Güneşkızı alarak bir mağaraya girer. (BD 1.2.2. s.240)

Albastı önünde beyaz köpek bulunan bir mağarada yaşar. Mağarasında köz bulunan albastıyı öldüren kadın oradan közü alıp evini bırakır ve obaya göç eder. (BD 1.2.5. s.234)

Dağ üzerinde bir mağara görür. Mağaranın ağzında bir ışık görünce orada bir evliya olduğunu düşünür. (GS 2.3. s.217)

F771.1. Harikulâde Yapı

Sahipcamal, Boz Yiğit için hizmetçilerine mezar yaptırır. Çeşitli nakışlarla süsletir ve üstüne kubbeli mescit koydurur. Mescidin kapı ve pencereleri altından yapılıp içine

kandiller yerleştirilir. Ustalar mezarın bulunduğu yere geldiğinde altın kaplı sütunları, binanın çevresindeki çiçek ve çimenleri, bülbül ve diğer kuşları görürler. Mulatiye'de şimdiye kadar böyle bir bina yapılmamıştır. (BY 2.1.1. s.357)

Başını kaldırır ve bir bağ görür. Oraya varır, girer. Bağda olgun meyveler ve kuşlar varır. Burası cennet gibi güzel bir bağdır. (BY 2.1.2. s.25) Sahipcamal'in yaptırdığı kabir öyle bir saray olur ki içinden sular akıp güller açar, bülbüller kuşlar uçar. Şehirde bunun gibi bir saray yoktur. Sarayın ortasında gök kubbeli Bozyiğit'in mezarı etrafına kat kat evler yapılır. Herkes buna hayran olur (35)

Bir yere varıp bağa girer. Bu bağ acayip, garip bir bağdır. Buna şaşıran Hemracan biraz daha yürür ve bir ev görür. Evin direkleri altından, çatıları gümüştendir. Evi görüp hayran olur.(HH 2.4.2. s.193)

Dinlenmek için bir yer arayan Kamerşah kendini cennetten işaret veren bir has bahçede bulur. (KŞC 2.5. s. 399) Şah, vezir ve emirleriyle beraber bir kusur bulmak için Kamerşah'ın hazırladığı İrem Bağı görmeye gider. Cennetten yüz kat daha güzel süslenen bu bağı gören şah dona kalır.(407)

Melike'nin istediği has bahçe yapılır. Yetmiş iki çeşit meyveli fidan dikilir. Fidanlardan önce meyve ağaçları yetiştirilir. Bahçenin ortasında bir havuz kazdırılıp yanına şahlara has bir seki koyulur. Sekinin etrafına dünyada var olan çiçeklerin hepsi dikilir. Çiçekler açar, meyveler olgunlaşır. Bülbül, tûti ve keklik gibi kuşlar kırmızı çiçekler arasında ötmeye başlar. Bahçenin etrafına dünyada var olan ağaçların hepsi dikilir. Öyle hoş ve havadar bir bahçe olur ki dünyada hiçbir padişahın böyle bir bahçesi yoktur. İçerden ıtır kokuları gelir. Bahçenin yanına minare yapılır. Yetmiş merdivenle çıkılabilir. Üzerine de altın davul ve gümüş çubuk hazırlanıp koyulur. Minarenin yanına bir köşk yaptırılır. Gümüş kürsü, altın taht koydurulur. Üzerine Rum'un pahalı kumaşlarından örtü örtülür. Yatak ve sekilere kıymetli çeyizlerden döşekler serilir. Üzerlerine ipek örtüler örtülür. Köşk yanına geniş bir meydan yapılır. (ŞBMD 2.9. s.154)

Cellatlar, Melike'yi minarenin önüne getirdiğinde halk gök ile boy ölçüşen minareyi görür. Minareye yüz on bir basamak ile çıkılır. (ŞNMR 2.10. s.411) Şehzade Melike'ye altından odasını ve duvarları, kırk pencereyi, ipek ve pamuktan döşekleri, kapıların altın çelik zincirlerini, dört tarafı gevher taşlı aynaları, kalacağı on dört katlı binayı, yemeklerin lezzetini, odasının duvarlarının yakut taşlarını, kırk ibrik ve altın tepsilerini,

kırk fanusdaki mumları, kırkardan seksen kilimi, döşekteki kırkardan seksen yastığı anlatır. (429)

Karahan çocuklar ergenlik çağına gelene kadar bir has bahçe yapılmasını emreder. Bahçeye yedi iklimde bulunan ağaç, çiçek ve bitkiler koyulur. Çok zaman geçmeden has bahçe cennetten işaret verir. (TZ 2.11. s.260)

F810. Olağanüstü Ağaçlar, Bitkiler ve Meyveler

Dört beş adamı ile çölün ortasına giden Akulambedihan ağacın kovuğunda bir çocuğun oturduğunu görür. Adamlar bu çocuğu görünce şaşırırlar. Bu durumun Tanrı'nın bir mucizesi olduğunu düşünüp çocuğu alıp yurda dönerler. (BD 1.2.1. s.207)

Atoğlu bir ağaç çatlağından duman çıktığını görür, çatlağa doğru bir ok sıkar. Çatlaktan bir adam çıkıp gelir ve Atoğlu'na kardeş olur.(BD 1.2.2. s.238)

Küçük kız babasının düşüncelerinden utanıp bir oklava alarak yere diker ve ağaç olmasını diler. Ağaç ilk duada bir ev, ikinci duada dağ, üçüncü duada arş-ı âleme ulaşır. (BD 1.2.4. s.242)

Boz Körpeş atına kendisini Vitirek'e götürmesini söyler. Vitirek, Abdal ile Yenisu arasında olan bir ağaçtır. Bu ağacın olduğu yerden iki tarafı da görmek mümkündür. Boz Körpeş Vitirek'e seslenerek kendisine dinlenecek döşek hazırlamasını ister. Vitirek kendiliğinden yapraklarını döker. Bir adamın yatabileceği döşek hazırlar. (BKKA 2.2.1. s.72)

Yakup peygamber tek kalmış bir ağacın dibine oturur. O sırada rüzgâr esmeye başlar. Ağacın dalları, yaprakları hışırdar. "Kırk- kırk" diye bir ses gelir. Bunu işiten Yakup Aleyhisselam ona seslenerek oğlunun ne zaman geleceğini, onu ne zaman görebileceğini sorar. Ağaçtan yine "kırk- kırk" diye bir ses gelir. Yakup Aleyhisselam yeniden ağaca seslenir. Kırk gün mü kırk yıl mı olduğunu sorduğunda ise bir daha ses gelmez. (YZ 2.12. s.139)

F900-F1099. HARİKULÂDE HADİSELER

F900. Olağanüstü Hadiseler

Boz Yiğit kaçarken bir büyük taşa ok sıkar. Okun yarısı taşa girer. Bunu gören Zeytun da aynı taşa ok sıkar. Onun oku da yarısına kadar girince Boz Yiğit ile denk olduklarını

anlar. Muhakak Boz Yiğit'i yenmek isteyen Zeytun onu kovalamaya devam eder. Boz Yiğit bir ok daha atar. Ok tamamen taşa girer. Zeytun da bir ok sıkar. Ancak onun oku önceki gibi yarısına kadar girer. (BY 2.1.1. s.323) Cellat kılıç vurur ama kılıç kesmez. Boz Yiğit'in canı yanar ve cellâda ayağının atındaki elmas kılıcı alıp saplamasını ister. Öldürecekse böyle acı çektirmeden öldürmesini söyler. Cellat elmas kılıç ile Boz Yiğit'in başını bedeninden ayırır. (339)

Bozyiğit bir taşa ok atar ve okunun yarısı taşa girer. Zeytun da taşa ok atar. Onun okunun yarısı da taşa girince Bozyiğit ile güçlerinin eş düzeyde olduğunu, iki yüz kişiden fazla olduğunu düşünür. Bozyiğit yine bir taşa ok atar ve okun tamamı girer. Ona cevaben Zeytun da ok atar. Onun oku yine yarısına kadar girer. Zeytun şaşkınlık içinde onun kendisinden güçlü olduğunu, iki yüz kişiyi helak edebilecek güçte olduğu anlar. (BY 2.1.2. s.24) Cellatlar kılıç vurur ama kılıç kesmez. Bozyiğit canını acıtmadan, ayağının altındaki elmas kılıcı almalarını, onunla öldürmelerini ister. Cellatlar hemen elmas kılıcı alır ve onun başını vücudundan ayırır. (29)

F911.4. Balık (ya da su canavarı) Bir Adamı Yutar

Balıkçı karı koca birlikte nehre olta atarlar. Çok büyük bir balık takılır. Balığın karnı normalden daha büyüktür. Karnında bir şey olduğunu düşünerek yararlar. İçinde nur yüzlü bir çocuk yatar. Bu çocuk babasının elinden nehirde kayıp giden, sulara boğulan Şehzade Cemşid'dir. Balıkçı balığı parçalara ayırır ve içinden dokuz tane gevher çıkar. (ŞA 2.8. s.122)

F950. Olağanüstü Tedaviler

Boz Yiğit girdiği bahçede tavşanın gidip bir bitkiyi yediğini ve yarasının işleştiğini görür. Allah'ın o yaraya şifa verdiğini gören Boz Yiğit, kendisini de tavşanı da yaratanın aynı yaratıcı olduğunu düşünür. O bitkiyi yerse kendi yaralarının da iyileşeceğine inanır. Bitkiyi yediği anda bütün yaraları iyileşir. (BY 2.1.1. s.329)

Cennet gibi güzel bir bağa giren Bozyiğit meyvelerden yer ve bir tavşan yakalayıverir. Onun tenini kesip yaralar, kuyruğuna ip bağlar. Tavşan yürüyüp bir bitki yer, yarası hemen iyileşir. Bozyiğit tavşanın da kendisinin de bir canlı olduğunu, o bitkiyi yiyince tavşan iyileştiğine göre kendisinin de iyileşeceğini düşünür. O bitkiyi yer. Yaraları hemen iyileşir. (BY 2.1.1. s.25)

F980.4. Olağanüstü At

Mehtumhan bir gün Nögestihan uzak bir yerdeki hayvan sürülerini saymak için gittiğinde kaçarak gök çambul tarğılat tay ile kimsenin geçemediği olağanüstü Argan nehrinden geçer. (BD 1.2.1. s.216)

Bir gün at bakıcısı yem vermek için atın yanına gittiğinde hamile olduğunu fark eder. Kısa bir süre sonra at doğum yapar ve bir erkek çocuk doğurur. (BD 1.2.2. s.238)

Çın Tömür uyuduğunda dağlar aşan at bir şiirle tıkır tıkır yürümekten toynaklarının delindiğini, tuzlu suları içmekten dilinin çatladığını, acı acı otları yemekten damaklarının şiştiğini söyler. (BD 1.2.3. s.163) Sancu padişahının iki uçan atı vardır. Bu uçan atlara padişah dışında birinin binmesi yasaktır. (164)

Nine padişahın bir atı olduğunu ve nehirden bir tek o atın geçebildiğini söyler. (BD 1.2.7. s.227)

Uçan at Leyli Kır yedi aylık yolu yedi günde gider. Benekli, çok güzel vücudu olan bir attır. Boyu posu deveye, dış görünüşü meleğe benzer. Bu atın boynunu örten yelesi yere değecek kadar uzundur, toynakları yukarı doğru uzamış olağanüstü bir attır. (GO 1.3. s. 23) Leyli Kır nehre bakıp kişner. Gözünden iki damla yaş akıtır. Kulakları dimdik, kaşları kalem, kuyruğu âlem-i tuğ gibi olan Leyli Kır dört ayağını bir araya getirip yere vurur. Rüzgar gibi kuşlar dışında hiçbir canlının geçemediği Tecen nehrini geçip karşı kıyıya konar. (31)

Boz Körpeş'in sözünden anlayan, konuşabilen ve sadakatle bağlı olan bir atı bir de turgayı vardır. Bu özelliklerinden dolayı onlar "vefalı at" ve "vefalı turgay" olarak anılırlar.(BKKA 2.2.1. s.59) Vefalı at Boz Körpeş'e bedenine isabet eden okun zehirli olduğunu hemen yere inmesini, yarayı emip zehri çıkaracağını söyler. (71) Vefalı at, Boz Körpeş'e dizginlerini bırakmasını, buradan üç aylık mesafede zehri temizleyip yarayı sağaltan bir ilacın olduğunu dillendirir. Üç günde alıp gelebileceğini söyler. (72)

Nizamettin babasının kırk günlük yolu bir günde giden devesini ister. Yirmi hizmetçisini ve seksen deve malı alıp yola koyulur. Şehzade yarım gün onlarla gittikten sonra hızlı yürüyen deveye binip onlardan ayrılır. Nizamettin Ahun on beş günlük yolu bir yemek taşım vaktine kadar kat edip Şam'a gelir. (ŞNMR 2.10. s.424)

Kurnaz kişi uçan atı seçer. Atın üstüne tutkal sürer. Koşumunu koyar. Koşumun üzerine de tutkal sürüp biner. At koşarken bir çınarın dalına tutunur. Çınarın kökü çürük olduğu için topraktan ayrılır. At fırtına gibi hızlı gider. Düşman, birinin silah çekip elinde bir çınar sürükleyerek geldiğini görür. Paniğe kapılır ve kaçar. (TZ 2.11. s.262)

Şehzade Turun at satmanın yiğidin ölümü olduğunu, atının uçan atların başı olduğunu, atta babasının damgasının vurulu olduğunu belirtir. (G 3.1. s.443)

F989. Hayvanlarla İlgili Olağanüstü Olaylar

Boz Körpeş'in sözünden anlayan, konuşabilen ve sadakatle bağlı olan bir atı bir de turgayı vardır. Bu özelliklerinden dolayı onlar "vefalı at" ve "vefalı turgay" olarak anılırlar. (BKKA 2.2.1. s.59) Vefalı atı Boz Körpeş'e bedenine isabet eden okun zehirli olduğunu hemen yere inmesini, yarayı emip zehri çıkaracağını söyler. (71) Boz turgay öterek dile gelir. Mektup getirdiğini, sahibinin tez haber beklediğini söyler. (103) Turgay bir şiir okuyarak Karaköz Ayım'a seslenir. Şiirinde ondan uyanmasını, mektup getirdiğini, sevdiğinin zorda olduğunu hemen onunla gitmesini söyler. (106)

Hurilika önce kubbede Hemracan ile konuştuktan sonra bir ateş halide göğe yükselir. Ardından Hemracan bir nice zaman yol gidip bir kalenin ortasında duran elma görür. Alıp koklamak üzereyken elma kaybolur ve sarı bir doğana dönüşür. Bir anda doğan kanat çırpıp Hurilika'ya dönüşür. (HH 2.4.1. s.450) Bülbül feryat ederek padişaha seslenir ve sazcıları toplamasını, söyleyeceği şeyler olduğunu belirtir. Kendisini bin bir zorlukla Kaf Dağı'ndan getirip türlü belaları kovanın Hemracan olduğunu, iyiliğe karşı kötülük edenin onun iki ağabeyi olduğunu, onların Hemracan'ın ellerini bağlayıp gözlerini oyarak kuyuya attıklarını, iki oğlunun padişaha tuzak kurduğunu ve padişahın onlar yüzünden Hemracan'dan ayrı kaldığını söyler. (467)

Göle giren güvercinler güzel yüzlü kızlar olup çıkarlar. Bir gün yine güvercinler gelip gölün suyuna dalıp çıkarlar. Hemra bakar ki maşuğu bu kızlar arasındadır. (HH 2.4.2. s.196)

Yakup peygamber Kenan ilinin dişi ve erkek kurtlarını hoş sesi ile çağırır. Evladını neden yediklerini sorar. O sırada Allahü Teâlâ kurtlara dil verir. Onlar peygamber evladı Yusuf'u yemediklerine dair yemin ederler. (YZ 2.12. s.156) Yakup Aleyhisselam kurda oğlunu neden yediğini sorar. Kurt, Allahü tealaya ağlar dil ister. Konuşmaya

başlar ve peygamber eti yemediğini, hayvan da olsa peygamberi bileceğini söyler. Yakup peygamber ağzının neden kan olduğunu sorunca yavrusunu aradığını, oğullarına yavrusunu sorduktan sonra kendisini avladıklarını, dişini kırıp buraya getirdiklerini anlatır. Yakup Aleyhisselam Yusuf'u bilip bilmediğini sorar. Kurt bildiğini ancak söyleyemeyeceğini belirtir. Dua ister. Yavrusuna kavuşması için de Yakup peygambere dua edip oradan ayrılır. (157)

F1068. Realist Rüya

Türk ve dünya edebiyatında yaygın şekilde örneklerine rastlanan bu motif olaylara ve kahramana yön veren bir yapıdadır. Umay Günay dünyada ve ilkel kabilelerin ayin törenlerinde çokça görülen rüya motifinin kahramanın âşık olması, bir takım özellikler ve şahsiyet kazanması açısından önemli olduğunu belirtir (1986: 109-113). Rüyaların hayra yorulmasının yanı sıra kötü-karanlık rüyalar vardır. Dede Korkut'ta Salur Kazan'ın evi ile ilgili gördüğü kaygılı rüya görür ve Kara Göne'ye bu düşü anlatarak yorumlatır (Ergin, 1989: 99). Manas'ta, Ay Çörek'in eşi Semetey'in öleceğini görmesi (Ögel, 2010: 537) de kötü düşlere örnektir. İlhan Başgöz, "*Türk Halk Hikâyelerinde Düş Motifi Zinciri"* başlığıyla hazırladığı makalesinde (1986: 25) aşk destanlarında ve halk hikâyelerindeki sevgililerin âşıklığına dair geniş açıklamalar verir. Uygur destanlarında kahramanların rüyada sevgiliyi görmeleri ve aşk hastalığına düşmeleri de bu düş motifinin bir halkasıdır.

Abdurrahman Han bunları yaparken Hoten'in beyi kara bir gecede kötü bir düş görür. İrkilerek uyanır. Bütün muhafızları ve erbaşları toplar. Tahtına birinin göz diktiğini belirtir. (AH 1.1.1. s.98). Realist rüya motifi Abdurrahman Han Destanı'nda hara yorulmayan rüyalardandır. Zalim Hoten beyi ile Dede Korkut'taki Salur Kazan'ın rüyaları arasında benzerlikler söz konusudur. İkisi de yurdunu kaybetme korkusu ile bu düşten uyanır (Özkan, 1989: 60).

Günlerin birinde Mehtumhan rüyasında kardeşinin ava çıkıp birçok ceylan ve maral yakaladığını, bunların başlarını kesip atına asarak eve döndüğünü ve etleri şişe takıp kebap yaptığını görür. Kendisi korksa da Çın Tömür hayra yorar. (BD 1.2.3. s.157)

Mehtumhan rüyasında ağabeyinin ava gidip pek çok geyik ve maral avladığını, beşini atına alıp getirdiğini, etleri şiş kebap yaparak yediğini görür. Rüyasını ağabeyine anlatır. Çın Tömür bunun iyi bir rüya olduğunu düşünür. (BD 1.2.7. s.222)

Günlerden bir gün padişah Ehmet Han rüyasında kendisinin bir yüksek dağın tepesinden düştüğünü görür. Rüyanın tabirinden sonra Çembil halkını toplar. Kırk gün kırk gece şenlik yapar. Halka seslenerek tahtını Göroğlu'na verir. (GO 1.3. s.49) Emir Göroğlu düğünde eline altın telli sazı alıp çalar. Kırk yaşında rüyasında Miskal Peri'yi gördüğünü ve onu aldığını söyler. (275)
Nozugum uyku esnasında sevgilisi Baki ile buluşur. Özlemlerini anlattıkları ve kaçıp kurtulma düşüncelerini konuştukları bir rüya görür. (N 1.4.1. s.65)

Seyit Noçi bir gece düşünde annesini görür. Artık zavallı annesinin yanına, yurduna dönmesi gerektiğine, ona hizmet edip onun ekmeğini yemesi gerektiğine karar verir. (SN 1.5.2. s.55) Üçüncü gün Seyit Noçi rüyasında anayolda giderken kara bir köpek görür. (62)

Boz Yiğit on yedi yaşına bastığında bir gün rüyasında çok güzel bir kız görür. Anne babası oğullarına ne olduğunu sorsa da o bir şey söylemez. İkinci yıl Boz Yiğit on sekiz yaşına girer. Yine bir rüya görür. (BY 2.1.1 s.279-281) Boz Yiğit bir gün rüyasında aksakallı bir ihtiyar görür. İhtiyar, Boz Yiğit'e buradan çıkmamasını, bu şehirde sevdiğine kavuşacağını söyler. (299)
On yedi yaşına girdiği gece uykusunda bir düş görür. İkinci yıl Bozyiğit onsekiz yaşına girdiğinde yine önceki kızı düşünde görür. (BY 2.1.2 s.8-9) Bir gece uykusunda bir düş görür. Düşünde aksakallı bir kişi ona ağlamamasını, bu şehirden ayrılmamasını, sevdiğine kavuşacağını söyler. (14)
Şah Abbas yaşadıkları olaydan sonra gördüğü düşü hatırlatır. Düşünde biri renkli simurg diğeri gümüş kuyruklu olan bir çift kuş vardır. Bunlar şahın başında uçar gitmezler. Şah tutmaya çalıştığında da yakalayamaz. (GS 2.3. s.205) Garip rüyasında peygamber efendimizin ellerinden kuledeki kırklar sohbetinde aşk şarabı içer. Kırklar Garip ile Şah Senem'i nişanlarlar. (207)
Bu padişah bir gün düşünde eline bir bülbülün konup sevinçle şakıdığını görür.(HH 2.4.1. s.445) Hemracan bir yerde uykuya dalar. Rüyasında Hz. Hızır'ı görür. Hızır ona

nereye gittiğini sorar ve geri dönmesini, bu yolun tehlike dolu olduğunu dile getirir. Hemracan yolundan vazgeçmez. Hz. Hızır bunu görünce iyi yolculuklar dileyip muradına ermesi için dualar eder. On beş gün daha yürürse bir pınara ulaşacağını, onun suyunu içmemesini öğütler. Eğer çok susadıysa çevresine bakmasını söyler. Gözden kaybolur. (445)

Bir gün Hemra'nın babası bir rüya görür. Rüyasında bir bağa girer güller arasından bir kuş çıkıp kahkahayla güler havalanıp uçup gider. Ardından güzel yüzlü bir kız peyda olur. Padişah da onun güldüğünü görüp ona hayran olur. Bu kuşun güldüğü vakit padişahın yüreğinden çıkan bir parça ateş kuşa yapışır. Kuşun ateşi de padişaha yapışır. Padişah eve döner. (HH 2.4.2 s.190) Üçüncü gece bir düş görür. Bu düşte peygamber efendimizi, Ebubekir Sıddık, Osman, Ömer ve Ali halifeleri görür. Bunların hepsi altın gümüş tahtlarda melekler ile otururlar. Züleyha'yı alıp getirip oturtur. Kevser havuzundan su koyup içirir. Misafiri ağırlayıp Hemra'ya nikahlarlar. (195)

Kamerşah yapılan has bahçeyi görmek için oraya gidip revakta oturur. Gözü uykuya esir düşer. Düşünde birkaç huri kızının kendi etrafını sardığını fakat içlerinden birinin güneşten daha parlak güzel bir kız olduğunu görür. Kamerşah'ın mübarek elini tutar. Bir aşk şimşeği Kamerşah'ın vücudunu delip kalbine girer. İki genç birbirlerine doyamadan bakışıp söyleşirler. Kamerşah bu düş üzerine şaşırarak uyanır. (KŞC 2.5. s.392) Günlerden bir gün Kamerşah rüyasında babası ve annesini görür. İçi dertle yanar. (411)

Senuber rüyasında Şehr-i Şebistan'ın padişahı Şah Ferruh'un kızı Gülperizat'ı görür ve ona âşık olur. Senuber bayılıp yeniden ayılır. Birbirlerine sorular sorarak karşılıklı söyleşirler. Gülperizat, Şah Senuber'e çiçek sunup çiçeği koklamasını, kendisini ararsa üç yüz yılda bulacağını söyler. Gözden kaybolur.(S 2.7. s.325) Senuber bir mezara varıp uyur. Rüyasında bir ses duyar. Bu ses orada uyumamasını söyleyince Senuber derhal kalkar. (344)

Tüccar Behmen'in gözleri uykuya varır. Rüyasında gökten altın bir taht iner. Üzerinde Hz. Peygamber, yanında dört imam, Hz. Fatma ve Zühre ile binlerce melek vardır. Onlar Resulüllah'a selam verir ve Hz. Fatma bu haram yiyen tüccarın cehenneme

atılmasını emreder. Behmen ağlayarak tövbe etmeye başlar. Melekler onun yüzüne tokat vurur. Yüzü kapkara olur. Peygamber efendimiz ona bakarak helale haram gözle bakıp ona el sürmeye çalıştığı için günahkâr olduğunu, zamanında onu sahibine teslim etmezse Allah'ın kendisini lanetleyeceğini, kıyamet günü cehenneme gireceğini söyler. Tüccar peygamberin yanına yaklaşınca peygamber onun yüzünü sıvazlar. Yüzü yeniden aydınlanır. Herkes bir anda kaybolur. Günahkâr tüccar uyanarak şaşırır. (ŞA 2.8. s.129)

Melike Rena rüyasında has bahçede eğlenirken cariyeler kızarmış narları toplayıp onun eteğine doldururlar. Bahçenin ortasında bulunan havuza bakıp narlarla oynar. Bu esnada gökten kara kuş gelip ona saldırınca Melike korkup imdat diler. Eteğindeki narlar havuza düşünce Melike de narları alacağım diye havuza düşer. Cariyeler hemen Melike'yi ve narları havuzdan çıkarır. İşte o anda Melike Rena'nın karşısına yakışıklı bir delikanlı çıkar. Delikanlı, Melike'ye ellerini uzatınca Melike'de iki elini ona uzatır. O sırada Melike uyanır. (ŞNMR 2.10 s.384)

Dervişin biri mezarlıkları dolaşır. Bir gece uykusunda duvarları altın kerpiçle süslü, çevresi çiçekli, çeşmeli, ağaç ve rengârenk güllü, aşkla öten kuşların olduğu bir mezar görür. Orada bir gece kalmaya niyet eder. Dolaşırken iki kırmızı gülün büyüyüp gonca olduğunu birbirlerine sarılmak istedikçe aralarından diken çıktığını fark eder.(TZ 2.11. s.276)

Yakup Aleyhisselam uykusunda bir düş görür. Düşünde Yusuf ile Kenan ili dışına çıkar. Birden bire Yusuf'un yanında on kurt peyda olur. Onu ortalarına alıp ağızlarını açarlar. İşte o zaman yer yarılır ve Yusuf içine girer.(YZ 2.12. s.127) Yusuf aleyhisselam'da bir düş görür. Cevherlerden yapılmış bir tahtı, bu tahtın Ay ve Zülâl'in süslenmişliğinin yansımasını taşıdığını, halkın kendisini bu tahta oturttuğunu ve buraya layık gördüklerini anlatır. Güneş, ay ve onun arkasından on yıldızın kendisine selam verdiğini, kendisi tahtta yalnız otururken bunların hepsinin yere baş koyduğunu söyler. (128) O gece Narcanhan bir düş görüp babasına anlatır. Rüyasında Kenan'ın kırında on kurt peyda olur. Yusuf'u aralarına alırlar. O sırada Yusuf ortadan kaybolur. (142) Malik Dağuri bir gün düşünde Mısır yolundaki kuyuya birden bire gökteki ay eğilip düşer. Kuyunun etrafı aydınlanır. Sonra o ay kuyudan çıkıp Malik Dağuri'nin ellerine düşer. (158) Züleyha bir gece ansızın düşünde Yusuf Aleyhisselam'ı görür. Bu güzellik

karşısında kendinden geçip uyanır. Aradan iki yıl geçer. Züleyha on bir yaşına girer. İkinci defa düşünde yine Yusuf Aleyhisselam'ı görür. Öncekinden daha çok söyleşirler. Güzelliğini görür, heybetinden korkup uyanır. Aradan bir yıl geçer. Züleyha on iki yaşını tamamlar ve üçüncü defa aynı düşü görür. Bu kez onun Mısır şehrinde olduğunu, muratlarına ereceklerini, padişah olup yanına geleceğini öğrenir. (167-168)

Hüseyin Mülki, Şam'da bir gece hoş, kerametli bir rüya gördüğünü, bu rüyada yüzünü görüp hayran kaldığı güzelin kendisi olduğunu söyler. (G 3.1. s.407)

F… Olağanüstü Taş

Bozi Körpeş öldürmek istiyorsa koncunda kılıç olduğunu söyler. Sonrasında bedeninin içinde bir alaca taş olduğunu onu yutmasını böylelikle kendisi gibi bir yiğit olacağını belirtir. Bozi Körpeş'e vururlar ve içinden bir alaca taş çıkar. Kocakarı kendisi ile gelen yiğide bunu yutmasını söyler. Ancak yiğit aldırış etmeden kuyuya atar. Kuyu kurur, içinden bir yılan çıkar.(BKKA 2.2.2. 1477)

G.DEVLER

G0. DEVLER

G10. Yamyam Devler

Hemra bir ev görüp yakından bakmak ister. O sırada güçlü bir dev gelir. Bu insanoğluna buraya nasıl geldiğini sorar. Hemra devin sözlerine kızıp kollarından tutup burnunu dişler. Dev bağırınca beş altı dev daha koşup gelir. Hemra'nın her bir parçasını ayrı ayrı yemeye karar verir. (HH 2.4.2. s.193)

G100- G199. Çok Büyük Devler

G100.1. Dev Dev

Dev periler Hurilika'nın yanına gelip Hemracan'ın inlemelerini anlatırlar. (HH 2.4.1. s.448)

Kaçan devlerin sesini duyunca uyuyan dev uyanır. Bu dev uyuyunca kırk gün kırk gece uyurdu. Olanları öğrenip Hemra'nın olduğu yere doğru ilerler. Hemra bakar ki bu devin kolları çınar gibidir, başı bulutlara değer, dağ gibidir. (HH 2.4.2. s.194)

Kuh-ı Kaf'da dev perilerin padişahı olan Şaperkut adlı bir peri vardır. (KŞC 2.5. s.401) Şaperkut'un dev perileri onları İsfahan'a sağ salim ulaştırıp geri dönerler. (412)

Anka kuşu, Senuber'e şehre girince bir has bahçe göreceğini, bahçenin kapısında büyük devlerin olduğunu ancak korkmamasını söyler. (S 2.7. s.354) Gülperizat sevdiğine gam yememesini söyleyip onunla birlikte yola koyulmaya karar verir. Devlere tahtı kaldırtır. (358)

G216. Hayvan Şeklinde Büyük Dev

Havaz Han dev pehlivanlardan birini uyurken bulur. Bu pehlivanın burnu ocak bacası gibidir. Burun deliklerinden tandır dumanı gibi duman çıkar. Bacakları at veya deve gibidir. Bey Havaz, Adi adlı bu uzun boylu, bahadır pehlivana olanları anlatır ve kendisini zencileri yenmek için yardıma götürmek istediğini söyler (GO 1.3. s.271). Masal motifi olan bu yaratıklar cinsiyet farklılıkları gösterebilir ve aşırı kuvvetlidirler. Olağanüstü güç gösteren devler, Göroğlu destan metnini masala yaklaştırır (Mehmet, 2006: 203).

G157. Dev Devlerin Olağanüstü Hızı

Hurilika, Hemracan'ı bir saate Bağsımen'e ulaştırması için en yetenekli ümmetlerinden biri olan Kaknus Dev'i çağırır. (HH 2.4.1. s.455)

G200-G299. Cadı (Büyücü)

G200. Büyücü (Cadı)

İnsan eti yiyip kanını içen, olağanüstü güçlere sahip, kötü görünüşlü, dönüşebilen, genellikle dişi, çok başlı ve vahşi olan cadı, Altay dil ailesindeki milletlerin halk edebiyatında varlık gösterir (Mehmet, 1999: 88-92).

Ninenin biri bir tencerede ak bit diğerinde gök bit kaynatır. Mehtumhan selam verip içeri girer. Kendini tanıtır. Nineye farkettirmeden yenine ateş alıp döner. Mehtumhan çıktıktan sonra hemen ardından çıkıp kızı takip eder. Bu nine aslında insan kanı içip keyif süren yedi başlı Yalmavuz'dur. (BD 1.2.1. s.208)

Kızlar ocaktaki ateş sönünce köz almaya giderler. Dağ başındaki nine köz almak istiyorlarsa kız olduklarını kabul ettirmeleri gerektiğini ifade eder. Onlara közü verip çuvallarına susam doldurur. Kurnaz nine çuvalda delik açarak yol boyunca dökülmesini sağlar. Ertesi gün bu izleri takip ederek kızların kanını emmeye gider. (BD 1.2.2. 240)

Mehtumhan ateş bulmak için ninenin evine gider. Nine sırıtarak arkasına döner ve selam vermeseydi onu yedi parçaya böleceğini söyler. Bu sözü duyan Mehtumhan onun yedi başlı Yalmavuz olduğunu anlar, ürker. Nine ne isterse yapıp ondan ateşi alır. Ertesi gün Mehtumhan'ın gittiği yolu takip ederek eve ulaşır. Mehtumhan'ı uzun saçından tavana asıp ayaklarından delikler açar. Kanını emer. (BD 1.2.3. s.158)

Cadı keçisi ile kızın evine gelir, evin ortasına güllü bir kilim serer. Kıza ayakkabılarını çıkarıp kilim üzerinde oynamaya başlamasını söyler. Kız gözyaşları içinde oynamaya devam eder. İğneli kilim kızın ayaklarını delmeye başlar ve kilim kızın kanı ile kırmızı rengi boyanır. Buna dayanamayan kız düşerek bayılır. Cadı, kızı iğneli kilimin üzerinden atıp kan dolu kilimi ve evdeki ekmekleri çuvala koyar. Keçisine binerek evine döner. (BD 1.2.4. s.244)

Genç kadın dağ eteğindeki kopek bağlı mağaraya girer. Cadı onu nine şeklinde güleryüzle ve güven vererek karşılar. İstediği közü verip kurnazlıkla ertesi gün kadının evine gider. Nine saçından birer iğne çıkarıp kadının alnına, iki koluna batırır. Sonra üç başındaki üç ağzıyla o üç yerden kadının kanını bütün gücüyle emmeye başlar. Genç kadın bayılır. (BD 1.2.5. s.232)

Kadın çadırdaki nine görünümlü cadıya derdin anlatır. Közü alıp eve döner. Ertesi gün albastı siyah-beyaz köpeğine binip kül dökülen yolu takip ederek genç kadının evine gelir. Kadının başından ve ayaklarından kan alır. Önce kendi içip ardından köpeğine verir. (BD 1.2.6. s.236)

Çın Tömür duman çıkan eve gelip yedi başlı Yalmavuz bitten ateş alır. Yalmavuz Mehtumhan'ın iki yanına bit bırakıp yolun iki yanına dökmesini emreder. Kör olan Yalmavuz bitlerin döküldüğü yerlerde biten çalıların arasındaki yoldan ilerleyip Mehtumhan'ın evine gelir. Onu tavana asarak ayağından delik açar ve kanını emer. (BD 1.2.7. s.223)

Yunus Peri'nin amcası, cadı cellada bakıp hemen eski haline dönmesini yoksa başını keseceğini söyler. Cellat umursamayıp efsun okuyarak don değiştirmeye çalışırken o anda Yunus Peri'nin amcası Kuzzat bir efsun okuyup onun başını keser. Bir efsun daha

okuyup Havaz ile kızı eski haline çevirir. O anda hava kararır. Üç gün üç gece karanlık kalır. Bu cadılar öldüğünde görülen bir durumdur. (GO 1.3. s.269)

General Seyit'in yakalanmasını emreder. Bu emri beli bükük, gözleri firlak, ağzı pabuç gibi, burnu patlıcan gibi, saçları dağınık, sesi kısık, azıcık bıyığı olan bir kocakarı yerine getirebileceğini söyler. Hilekâr aç gözlü kadın Seyit Noçi'yi yakalamak için dağa doğru yola koyulur. Dağlarda dolaşıp hasretle yandığını, Çinli çerilerin öldürdüğü oğlunu aradığını söyleyip evine davet eder. İnsanlara güvenen, yoksullara yardım edip yaşlılara saygı gösteren Seyit bu teklifi kabul eder. Kadın yiyecek hazırlayıp şarap getirir. Seyit gece yarısı dönmek için izin ister. Avluya çıktığında atı ortalıkta yoktur. Seyit kocakarının kendisine tuzak kurduğunu anlayıp kılıcını kınından çeker. Düşmanın etrafını kuşattığını görür. Onlarla tek başına sabaha kadar savaşır. Sonunda elinden yaralanıp kalabalık düşmanın eline düşer. (SN 1.5.1. s.53)
Padişah kızını bu hale getiren büyücü Bozyiğit'i öldürmek gerektiğini düşünür. (BY 2.1.2. s.18)
Kümbetten bir kadın sesi gelir. Bu bahçeye adım atanın ayağının, uçan kuşun kanadının yandığını söyleyen ses işitilir. Bu ses bir cadı ninenin sesidir. Nine bir avuç toprağa efsun okur. Senuber'in üzerine serpince Senuber geyiğe dönüşür. Senuber nineye neden böyle yaptığını sorunca nine bir avuç daha efsun okur. Senuber'i konuşamaz hale getirir. (S 2.7. s.340)
Çiçek dermek için bahçeye giren alnı çıkık, yüzü kırışık, ağzı bozuk bir dellale onları görür. Hemen Kara Batur'a gider. Otuz günlük orucu kendisinin tuttuğunu bayramı ise Tahir'in yaptığını söyler. (TZ 2.11. s.262)

G210.0.1. Cadı Karısının Görünüşü

İnsan kanı içip keyif sürenyedi başlı Yalmavuz yaşlı bir nine görünümündedir. Altı başının saçı olup yedinci başı görünmez. (BD 1.2.1 s.208)
Dokuz başlı kurnaz cadı yaşlı bir ninedir. (BD 1.2.2. s.240)

Yedi başlı Yalmavuz vahşi bir cadı kılığındaki nine ile karşılaşır. Nine, Mehtumhan'a bir yanına bit, bir yanına sirke koyarak eve gidene kadar bunları iki yana saçmasını söyler. Yalmavuz kör olduğu için böyle bir yola başvurur. (BD 1.2.3. s.158)

Keçisi ile gezinen ihtiyar nine şeklinde bir cadıdır. (BD 1.2.4 s.244)

Ninenin ikisi küçük biri büyük olmak üzere ayul şeklinde üç başı bulunur. Ninenin korkunç ve sert bir suratı vardır. (BD 1.2.5. s.232)

Albastı çadırın içinde bembeyaz saçları ile oturan asık yüzlü, soğuk ve zehirli bir ninedir. Üç başı ve dudağından dışarı çıkan dişi vardır. Yanında siyah beyazlı köpeği vardır. (BD 1.2.6. s.236)
Yedi başlı Yalmavuz'un gözleri kördür. (BD 1.2.7. s.223)

Beli bükük, gözleri fırlak, ağzı pabuç gibi, burnu patlıcan gibi, saçları dağınık, sesi kısık, azıcık bıyığı olan hilekâr, aç gözlü bir kocakarıdır. (SN 1.5.1. s.52)

Çiçek dermek için bahçeye giren alnı çıkık, yüzü kırışık, ağzı bozuk bir dellale onları görür. Hemen Kara Batur'a gider olanları anlatır. Otuz günlük orucu kendisinin tuttuğunu bayramı ise Tahir'in yaptığını söyler. (TZ 2.11. s.262)

G241.1. Bir Şeye Binen Cadı
Bir müddet sonra nine bir keçi ile misafirliğe gelir. Kıza keçiyi bir yere bağlamasını ve eve girmeleri gerektiğini söyler. (BD 1.2.4. s.244)

Köz veren nine büyük beyaz köpeğine binmiş, eve doğru gelir. (BD 1.2.5. s.232)

Ertesi gün albastı siyah-beyaz köpeğine binip kül dökülen yolu takip ederek genç kadının evine gelir.(BD 1.2.6. s.236)

G300-G399. Diğer Devler
G305. Kral Dev
Kaf Dağı padişahın kızı olan Ağa Yunus Peri babası ile ülkeyi yönetir. Bu padişahın kızından Kaf Dağı'nın yedi kat üzerindeki cinler ve devler bile korkar. Ağa Yunus tahtını, bağlarını ve karargâhını devlerin yardımı ile Çembil'e taşır. (GO 1.3. s.43) Babasının rızasını alarak savaşa girmek isteyen Havaz Han gidip dev gol pehlivanlarından birini getirerek zencileri yok etmeyi düşündüğünü söyler. (271)

G400-G499. DEVLERİN HÂKİMİYETİNE GİRMEK

G500-G599. DEVİN MAĞLUP OLMASI

G510. Dev Öldürülür, Ölümü Ertelenir veya Yaralanır

Dev (cadı) ile kahramanın mücadelesi Altay dil ailesinde oluşan halk edebiyatı ürünlerinde metni oluşturan çekirdektir (Mehmet, 1999: 94).

Akulambedihan odadan çıkıp yedi kulaç uzayan kılıcıyla vurup Yalmavuz'un altı başını vücudundan koparark yere yuvarlar. Mağlup olan Yedi başlı Yalmavuz saçsız başı ile Mehtumhan'a tehdit ederek kaçar. (BD 1.2.1. s.211)

Atoğlu ninenin gelinlerin başını emmeye başladığını görünce yakından bir ok fırlatıp başından vurur. Cadının başını yok eder. Ama cadının yine başı çıkar. Atoğlu cadının yeni çıkan başını da yok eder. Güneşkızı alıp kalan tek başı ile kaçan nine bir mağaraya girer. Onları takip eden Ağoğlu, Güneş'ın kızın yardımı ile önce ok ile vurup sonra başını keserek cadıyı öldürür. (BD 1.2.2. s.240)

Çın Tömür, Mehtumhan'ın kanını emmeye hazırlanan Yalmavuz'un önce bir başını uçurur. Dövüşme bir gece bir gündüz devam eder. Bu sırada Çın Tömür, Yalmavuz'un üç başını daha keser. Böylelikle bir gece bir gündüz daha kavga devam eder. Çın Tömür, Yalmavuz'un üç başını daha keser ve geriye "yel boynuz" denilen tek başı kalır. Çaresiz kalan Yalmavuz kasırgaya dönüşerek evin tavanından çıkıp gider. Çın Tömür asil atına binerek Yalmavuz'u takip ederek yetişir. Tekrar dövüşmeye başlarlar ve dövüş akşama değin sürer. O sırada köpek, Yalmavuz'un bacağını ısırarak onu öldürür. Çın Tömür Batur'da Yalmavuz'un yedinci başını da kesip zaferle evine döner. (BD 1.2.3. s.160)

Ağabeylerinden sonra küçük kardeş nöbet tutar. O, iki ağabeyinin yapmış olduğu yanlışlıklardan ders alır. Okunu ve yayını eline alıp hiç kıpırdamadan sabırla cadıyı bekler. Cadı keçisiyle eve doğru gelirken küçük kardeş bağırır. Cadı kara dumanı hazırlarken küçük kardeş yayı ile oku fırlatır. Ok cadının eline isabet eder ve kilim yere düşer. Bunun üzerine hemen ikinci oku da atar. Tam yüreğine denk getirerek cadının canını alır. Hep birlikte odun toplayıp cadıyı ve onun iğneli kilimini ateşe verip kül

ederler. Kız ve üç kardeş mutluluk içerisinde yaşamlarına devam ederler. (BD 1.2.4. s.245)

Albastı evin kapısına gelince genç adam koca şef diye ses çıkarıp ok atar. Ok albastının başına isabet eder. Genç adam albastıya ok atıp sol başını da yok eder. Adam okunu geri alırken albastı bütün gücüyle kılıcını savurup genç adamı ikiye böler. Etraf kana bulanır. Genç kadın kocasının öcünü almak için onun kılıcını eline alıp sessizce çatıya çıkar. Bütün gücünü kullanıp albastının son başını keser. Albastı sonunda ölür. Kadın hiddetle köpeğin de göğsüne kılıcı saplayınca köpek acı bir ses çıkararak ölüp sahibinin yanına düşer. (BD 1.2.5. s.233)

Adam bir yere saklanır. Albastı eve gelince adam saklandığı yerden nişan alıp bir ok fırlatır. Ok albastının ortadaki büyük başına gelir. Albastı acı ile bağırırken kalan iki başıyla kaçar. Okunu ve yayını alan albastı hiddetlenmiş halde adamla savaşa girişir. Kanlı bir mücadele sonunda genç adam, albastının geri kalan iki başını da oku ve yayı ile yok eder. (BD 1.2.6. s.237)

Yedi başlı Yalmavuz inanıp eve girer. Çın Tömür Batur arka taraftan gelip yedi başlı Yalmavuz'a kılıç vurur. Altı başını keser. Bir başı kalan Yalmavuz kaçar. (BD 1.2.7. s.225)

G600-G699. DEV İLE İLGİLİ DİĞER MOTİFLER

G…Kan Emme

Altay dil ailesine ait milletlerin edebiyatlaırnda eski dönemden beri var olan yaygın bir motiftir. En eski şekli ile Oğuz Kağan Destanı'nda yer alır. Oğuz Kağan'ın insanları ve hayvanları yiyen gergedanı öldürmesi ile Batur Destanı kahramanlarının kardeşinin/eşinin kanını emen cadıyı öldürme amaçları özdeştir. Kan emme motifi eski dönem topluluklarında ortaya çıkmış olsa da son dönem edebî ürünlerde önceki kadar yaygın şekilde görülmez (Mehmet, 1999: 92-93).

Mehtumhan'ın evine gelen yedi başlı Yalmavuz nine olarak Mehtumhan'a yaklaşır. İki tokat atarak bayıltır. Kanını emerek karnını doyurup evden çıkar. (BD 1.2.1. s.208)

Dokuz başlı cadı gelinlerin başındaki bitlere bakma bahanesiyle onları tek tek çağırıp kanlarını emer. (BD 1.2.2. s.240)

Mehtumhan'ı uzun saçından tavana asıp ayaklarından delikler açar. Yalmavuz her gün bu şekilde gelerek Mehtumhan'ın kanını emer. (BD 1.2.3. s.159)

Cadı eve geçerek evin ortasına güllü bir kilim serer. Kız ayakkabılarını çıkarıp kilimin üzerinde oynamaya başlar ve gözyaşları içinde devam eder. İğneli kilim kızın ayaklarını delmeye başlar ve kilim kızın kanı ile kırmızı rengi boyanır. Buna dayanamayan kız düşerek bayılır. Cadı, kızı iğneli kilimin üzerinden atıp kan dolu kilimdeki kanı içer. (BD 1.2.4. s.244)

Genç kadın iki gözünü yumup ninenin önünde oturur. Nine saçından birer iğne çıkarıp kadının alnına, iki koluna batırır. Sonra üç başındaki üç ağzıyla o üç yerden kadının kanını bütün gücüyle emmeye başlar. Genç kadın bayılır. Nine kendisi kana doyduktan sonra kadının iki ayağına da iğne batırarak yanında getirdiği köpek yalağına da kan doldurur. Köpekte kanı içip doyunca nine köpeğine binerek evine döner. (BD 1.2.5. s.232)

Akşamüzeri tesadüfen güneydeki tepelerden çıkan ince dumanı görüp oraya koşar. Nineden közü alıp eve döner. Yol boyunca eteğinden küller dökülür. Ertesi gün albastı siyah-beyaz köpeğine binip kül dökülen yolu takip ederek genç kadının evine gelir. (BD 1.2.6. s.236)

Kör olan Yalmavuz bitlerin döküldüğü yerlerde biten çalıların arasındaki yoldan ilerleyip Mehtumhan'ın evine gelir. Tavana asarak ayağından delik açar ve kanını emer. (BD 1.2.7. s.224)

H.İMTİHANLAR

H0-H199. TANIMA İMTİHANLARI

H11.1.Baştan Geçeni Hikâye Etme

Türk dünyası destan ve hikâyelerinde kahramanların başlarından geçeni hikâye etmeleri yaygın şekilde görülür. Dede Korkut'ta soylama adını alan bu hikâyeleme kahramanların bir müddet ayrı kaldıkları yurtlarında olanlarla ilgili yahut da kahramanın kendi başından geçenler ile alakalıdır.

Mehtumhan ağabeyine ağlayarak kendisi gittikten sonra ocağın önünde başını yıkadığını, suyun dökülüp ateşi söndürdüğünü ve bütün olan biteni anlatır. (BD 1.2.1. s.209) Akulambedihan gözleri açılınca kıza bu yüzüğü nerden bulduğunu sorar. Kız su kenarında bir hanımın su içmek için ibriğini istediğinden bahsedip başından geçenleri anlatır. İki kardeş birbirlerine de kavuşunca sarılır, ağlar, başlarından geçenleri anlatırlar (220)

Kardeşinin öğüdünü dinlemediği için başına gelenlerden dolayı Mehtumhan utancından anlatmaya çekinir. Ancak ağabeyinin ısrarları neticesinde olan biteni anlatır. (BD 1.2.3. s.159) Çın Tömür ala kuyruklu atını alıp Keloğlan ile birlikte Mehtumhan'ın olduğu yere gelir. İki kardeş birbirine sarılarak ağlayıp dertleşirler, başlarından geçenleri anlatırlar. (166)

Kızı görünce onun insanlar âleminden buraya nasıl çıktığını sorarlar. Kız ağlayarak evden neden ayrıldığını ve çınara nasıl bindiğini anlatır. (BD 1.2.4. s.243) Kız üzgün ve çekingen bir halde yaptığı yanlışı, duman tüten eve köz almaya gittiğini, ertesi gün cadının eve geldiğini ve kendisine zorla yaptırdığı şeyleri anlatır. (245)

Sabaha yakın kadın yavaş yavaş kendine gelir. Olup bitenleri kocasına anlatıp geri bayılır. Kocası, köz veren ninenin bir albastı olduğunu, közden dökülen küllerle evi bulduğunu öğrenir. (BD 1.2.5. s.233) Obaya gidince kocasının ölümünü ve başından geçenleri anlatır. (234)
Çoban elmayı alır. Kör Çın Tömür'ün yanına gidip verir. Mehtumhan'ın verdiğini söyleyip olanları anlatır. Çın Tömür olanları öğrenip hemen Mehtumhan'ın yanına gider. Kavuşan kardeşler başlarından geçenleri anlatıp ağlarlar. (BD 1.2.7. s.229)

Haldar'ın hanımı misafirleri getirip ikramda bulunur. Onlarda başlarından geçenleri anlatır. Beş altı gün böyle geçer. (GO 1.3. s.147) Zeynep Şah ağlayarak Göroğlu ve Bey Havaz'ın savaşa gittiğini, yolun yarısında ağabeyi Ahmet Han'ı şehri korumaya gönderdiğini, kara niyetlinin şehre gelip hazineyi talan ettiğini, kendilerini sürgün ettiğini, yolda susuzluktan ölümle karşı karşıya kaldıklarını, Haldar'ın hanımı tarafından kurtarıldıklarını ve çok iyi bakıldıklarını anlatır. (157)

Çoban kim olduğunu öğrenmek için Nozugum'a sorular sorar. Nozugum başından geçenleri çobana anlatır. (N 1.4.3. s.20)
Tuzcu ihtiyar atın başının çamura batmasının bir tehlike habercisi olduğunu söyler. Bu sefer işinin ne hikmet ile yapıldığını sorar. Seyit Noçi başından geçenleri tek tek anlatır. (SN 1.5.2. s.57)
Mulatiye Şehri'ne gelirler. Şehrin kenarında Yalnız Yiğit'in evi vardır. Selamlaşarak eve girerler ve başlarından geçenleri Yalnız Yiğit'e anlatırlar. (BY 2.1.1 s.295)

İki misafir başlarından geçeni anlatırlar. Ev sahibi yiğit İbrahim anlatılanlara üzülüp evinde kalmaların, olanı birlikte yiyebileceklerini söyler. (BY 2.1.2 s.13)

Hurilika gelir gelmez Hemrecan'a koşar. Hemracan başından geçen durumları anlatır.(HH 2.4.1. s.471)
Hurilika ona nereden geldiğini ve başından geçenleri sorar. Hemra Mısır şehrinin padişahının oğlu olduğunu, adını, bir insanoğlunun evladı olduğunu söyler. Hurilika'yı kendisine nikahlayan sultanın, buna vekil olan uzun boylu, yeşil elbiseli, güzel, zarif, yeşil asa ile duran ve gökte Allah adını zikreden kişilerin kimler olduğunu sorar. Hemra, babasının düşünde bir kuş gördüğünü, bu gördüğü kuşa âşık olduğunu ve o kuşu bulmak için geldi anlatır. (HH 2.4.2. s.198)

Senuber, Mihri Engiz'e bir şiir okuyarak Laçin'den yola çıkışını, dostlarını Derya-ı Umman'da kaybettiğini, başından geçen maceraları anlatır. (S 2.7. s.341) Senuber anka kuşuna en baştan başından geçenleri bir bir anlatır. (352) Senuber, Gülperizat'a bir dağın tepesinde başından geçenleri anlatır. Derya-yı Umman'da arkadaş, dost ve yaranlarını kaybettiğini, nehirden çıkıp üç gün üç gece ağladığını, bir cadının eline düştüğünü ve Mihri Engiz'in iyilik edip kurtardığını, birkaç gün birlikte zevk ü seda eylediklerini belirtir. Onun yanından ayrıldıktan sonra rudipalara yakalanıp başlarını kopardığını, rudipa neslini kuruttuğunu sonra zencilere yakalanıp cefa gördüğünü söyler. Hızır-İlyas'tan yardım gördüğünü, bir müddet yine nehirde zorluk çektiğini bildirir. (359) Derya-ı Umman'dan dirilip gelen beş yüz yiğit ile Ziver Yiğit birbiriyle görüşüp başlarından geçenleri anlatırlar.(363)

Şah kendisine inanmaları için başından geçenleri anlatmaya başlayınca halk durur. Şah Adilhan önceleri Yemen'in padişahı olduğunu söyler. Ancak on dört yıldır çöllerde yaşadığını belirtir. (ŞA 2.8. s.110) Melike Gülçehre başından geçenleri en başından anlatır. (143)

Melike'yi haksız yere minareden atıp günaha girmek istemeyen cellatlar ondan doğrusunu anlatmasını isterler. Melike bir gün has bahçede iken Hazan şehrinin şehzadesinin kırk deve mal ile gelip kendisini ister ve sorulara doğru cevap verir. Bu yüzden Melike Rena ona razı olur. Nikah yaparlar. Şahit olarak hancıyı, Bahçıvan Ana'yı ve cariye Gülcemal'i gösterir. Delikanlı ikinci gün şehrine dönecekken vedalaşmak için has bahçeye gelir. Bu esnada babasının görür ve kendisini idama mahkum eder. (ŞNMR 2.10. s.414) Şehzade ile Melike kendileri gibi sandıktaki bu kızın da aşk derdiyle belaya kaldığını anlayıp sandığı açarlar. Bir kâse su verip başından geçenleri anlatmasını isterler. Kız, Camas Şah'ın kızı olup bir Yahudi oğluna gönül verir. Dört yıl müebbet alır. Otuz gün otuz gece nehirde akıp geceler boyu Hakk'a sığınır. (435)

H12. Şarkı-Şiir Söyleyerek Tanıma

Şair kültürel kahraman başlığı altıda değinilen motif kahramanların manzum tarzda söylediği şiirlerde de kendini gösterir:

Hızır, Abdurrahman Han'a böyle durmasının sebebini sorunca Abdurrahman Han bir şiirle ifade eder. Şiirinde hüznünün şehitler yurdu Hoten'in bahtından kaynaklandığını söyler. İhtiyar, duyduklarından sonra memnuniyetle kendisini tanıtır. (AH 1.1.1. s.94)

Çın Tömür avdan dönünce Mehtumhan'ın zayıfladığını görüp ne olduğunu sorar. Kız, ağabeyine bir şiirle tembihlediği şeyleri unuttuğunu söyleyerek başından geçenleri anlatır. (BD 1.2.7. s.224)

Boz Yiğit bir şiirle karşılık verir. Şiirinde dört yıldır çöllerde hasretle virane gezdiğini, başkasını sevmediğini, üç yıl tutsak kaldığını söyleyerek başından geçenleri anlatır. Kendini tanıtır. (BY 2.1.1. s.88)

Hüdaverdi başından geçenleri hatırlayıp ağlar. Ardından bir şiir okuyarak anlatmaya başlar. Şiirinde Yemenli olduğunu, babasının şahlığını, kırk günlüğüne tahtı kalenderlere verdiğini, geri alamayıp yurttan ayrıldıklarını, atı ve erzakları hırsızların aldığını, annesinin başka bir hırsızın elinde kaldığını, nehirde can kardeşi Şah Faruh'un kaçırıldığıını, kendisinin nehir akıntısına kapıldığını, on dört yıl balıkçıya hizmet ettiğini, borçlar nedeniyle sattıldığını, altı aydır sultanın yanında durduğunu, asıl adının Şah Cemşid olduğunu söyler.(ŞA 2.8. s.135)

Şah Behram, Tahir'e bakarak kervancı olup geldiğine dair bir beyit okur. Tahir dokuz merdivenli tahttan iner. Şah Behram'a sarılır. (TZ 2.11 s.270)

H80. İşaretle Tanıma

Aksakallı Hızır Dede, Abdurrahman Han'ın sağ omzunu açtırıp altın damga basar, sol omzunu açıp nazar eyler. Sırtına bir nişan koyduğunu, bunun silinmeyeceğini, yurdunu kurtardığında kıyamet günü şehit halkın önünde yüz akıyla duracağını, sırat köprüsünden cennete revan olacağını söyler. (AH 1.1.1. s.95). *"Burada mühür bir nev'i mukaddes alamet olarak kabul edilir"* (Özkan, 1989: 62).

Yüzüğü koklayan Akulambedihan kardeşine hediye ettiği yüzük olduğunu anlar.(BD 1.2.1. s.220)

Gül bahçesindeki çiçeklerin en güzellerini seçip Senem'in anladığı yürek ipiyle bağlar. Arasına maceralarını anlatan bir mektup koyar. (GS 2.3. s.220)

Hemra herkesin taşın altına bir işaret gömmesini teklif eder. Böylelikle kim gelirse işarete bakıp diğerlerinden kimin gelmediğini anlamasını sağlayabileceklerdir. Ağabeyleri, Hemracan'ın bu sözünü makul bulur ve bir taşın altına adlarını yazarlar. (HH 2.4.2. s.130)

Kamerşah gönül tellerini ip yaparak aşk bahçesinden gül dizip bu demetin arasına kendi dert ve elemlerini yazar. Salmas Dede bir demet adamotunu Şemsi Canan'ın huzuruna sunar. Dokuz yıldır Kamerşah'ın aşkıyla gama düşen Şemsi Canan otu kokladıktan sonra vücudu aşktan titrer. Hoş bir koku olduğunu söyleyip göğsüne basar. Sırrını anlamak için baktığında içindeki mektubu görür. Mektubu çıkarıp okuyunca bayılır. (KŞC 2.5. s.402)

H97. Mühür ile Tanıma

Hızır, Abdurrahman Han'a kıyamet günü şehit halkın önünde yüz akıyla duracağını, ruhunun yükselip sırat köprüsünden cennete revan olacağını söyler. Abdurrahman Han'ın ağzını açtırıp zemzem suyu içirir. Sağ omzunu açtırıp altın damga basar, sol omzunu açıp nazar eyler. Artık nereye giderse gitsin yanında olacağını, bir nişan koyduğunu, bunun silinmeyeceğini, pirini unutmamasını, sabrın cevher, sırrın altın olduğunu, sırrını açanın hayatının gözyaşı ile dolacağını söyler. (AH 1.1.1. s.94).

İslamî kaynaklarda ve Peygamber efendimizin iki kürek kemiği arasında yer alan işarete "nübüvvet mührü" adı verilmektedir. Peygamber efendimize kürek kemikleri arasındaki mühür sorulduğunda; "*Kürek kemiklerim arasında bulunan ben, benden önceki peygamberlerin beni gibidir."* demiştir (Yardım, 1998: 73). Buradan hareketle Peygamber efendimizin son nebi olduğu göz önüne alındığında kahramana aksakallı tarafından basılan mührün ona kutsiyet kazandırma, sıradanlıktan uzaklaştırma ve onu başına gelebilecek arazlardan koruma amacıyla yaptığı anlaşılır.

H200-H299. DOĞRULUK İMTİHANLARI

H300-H499. EVLENME İMTİHANLARI

H310-H359. Aşk İmtihanları

H328. Aşk İmtihanı: Tahammül Gücü

Dev periler bir araya gelerek Hemracan'ın önüne aşılması güç kum tepeleri koyarlar. Hemracan'da kumluklardan çıkmaya derman kalmaz. Ağlayıp inlerken birden uykuya dalar. Gaipten Hızır gelir ve ağzına su damlatır. Hurilika yeniden denemek için dev perilere kasırga çıkarmalarını, Hemracan'ın yüzünün, gözünün kum dolmasını emreder. Hemracan kum kasırgasından sevgilisine selam ulaştırmasını ister. Hurilika, Allah hakkı üçtür diyerek kendi denemek ister. Tahtından iner ve turgay kılığına girerek Hemracan'ın başı üstünde öterek dolanır. Hemracan, kanadı var belki sevgiliye selamımı iletir diye düşünür. Turgaya bir şiir okur. Turgay, Hemracan'a kılavuzluk eder. Hurilika insanoğlunun vefasız olduğunu duyduğu için Hemracan'ı son kez denemek ister. Yanında duran kırk bir huriden istediği birini seçip gönül eğlendirmesini diler. Hemracan Hurilika'ya kul olduğunu, gönlünün başkasını istemediğini belirtir ve sınavları geçer. (HH 2.4.1. s.448)

H500-H899. ZEKA İMTİHANLARI

H501. Bilgelik Testi

Taz yolda babasından yolu kısaltmasını ister. Bir müddet daha gittikten sonra söğüt dalından at yapıp binmeyi teklif eder. İhtiyar, taza ahmak olup olmadığını sorar ve mümkün olmadığını söyler. Biraz daha ilerleyince taz, ihtiyar babasına evlerinin kulağının olup olmadığını sorar. İhtiyar kızarak evin eşek gibi kulaklarının olmayacağını söyler. Yine giderken taz, evin çerağı olup olmadığını sorarak koyun sürüsü ile eve varır. Baba eve gelip kızına olan biteni anlatır. Kız ihtiyar babasına bu sözlerin anlamlarını bir bir anlatır. Tazın yolu kısaltalım mı demesi konuşalım, söğütten at yapalım demesi değnek tutalım anlamına gelir. Evin kulağından kasıt evde köpeğin, çerağdan kasıt evde kızın olup olmadığıdır. (BKKA 2.2.2. s.1473)

Hazret-i Şeyh Cüneydil Bağdâdî, Garip'e soru sorup bilemezse dua edecek, muradına erdirecek bilirse talim verip menzile ulaştıracaktır. Kökü olmayıp vücuttan su içen, dalı sayısız olup yaprağı âlemi saran, kanadı olmayıp özgürce uçanı, eğilip ama kırılmayanı, müşkül olup cefadan korkmayanı, alev alev olup ateşi sönmeyeni, üçüncü kez de bütün âlemin ışığını, üç yüz altmış yaprağı, haselden dalı sorar. Garip'in cevapları Hazreti Cüneydil Bağdâdî'nin hoşuna gider. (GS 2.3. s.217)

Melike, Kubeys Dede'den beyit okumasını ister. Dede beyiti güzel okuyunca Melike, dedeye yaşlılık çağına geldiğini vurgulayacak beyitler okur. Ancak dede vazgeçmeden kendisini günde bin kez göresi, bin kez öpesi geldiğini söyleyen beyitleri art ardına dizer. Melike yaşlı da olsa Kubeys Dede'nin gönlünün genç olduğunu ve ondan bir an evvel kurtulmak gerektiğini düşünür. (ŞBMD 2.9. s.157) Behram'dan kendi ismini kullanarak beyit okumasını ister. Âşıklığının o zaman belli olacağını söyler. Behram sevinerek beyitler dizer. Bir müddet karşılıklı şiir söylerler. Melike bu delikanlının harika olduğunu düşünür. (165)

Melike kendisini istemeye gelen şehzade ve padişahlara soru sorduğunu, cevap veremeyenleri gönderdiğini anlatır. Eğer bilirse kendisini kabul edeceğini, bu işlerin daha kolay olacağını söyler. Mesnevi Şerif'ten ve çesitli ilimlerden sorular sorup şehzadeden doğru cevapları alır. Adem Aleyhisselam'ın yaratılmasını anlatarak Adem safi kırk yıl niçin, toprak gibi kırk yıl niçin, yağmur gibi kırk yıl niçin, verdi canını

Allah diye sorar. Soruyu doğru cevaplayan şehzadeye ait olmaya karar veren Melike bir soru daha sormayı ister. Gökte ağaç dalları kaç? İsmi tende bulunur yaprağı kaç? Yaprakları yere bakıyor neden? Ağacın üstünde birer pınar var. Pınarın üstünde ruhu'l-melek var? O pınarın başında dörder mukarrer var. Düşen yaprakların çoğu cehenneme gider? Pınarın başında iki ark var. Biri cennete bir cehenneme gider. Bu arkın başında ruhu'l-melek var? Soruları duyan şehzade yine hepsine doğru cevap verir. Bunları duyan Melike onu kabul eder. (ŞNMR 2.10. s.396)

Haremdeki gözcü nine, sınanmayan ere kız vermemek gerektiğini söyler. Evin bir köşesine ekmek diğer köşesine silah koyma kararı alırlar. Nine Tahir'in şayet şehzade ise silahı alması gerektiğini belirtir. Sınanan Tahir evin köşesinden şahın kullandığı zehre bandırılan kılıcını alır. Karanlıkta kara kilim üzerindeki kara karıncanın gözüne doğrultup ateş etse isabet eden tüfeğini de eline alarak çıkar. Şah bir şey söylemek üzereyken nine ikinci kez daha sınamanın gerekli olduğunu söyler. Bu kez şahın bindiği at- Topıçak Irak- diğer atların içine koyulur. Tahir'den bir at seçmesi istenir. Tahir, Topıçak Irak'ı seçerek çıkar. Şah buna mutlu olur. Ancak nine erkeği üç kez sınamak gerektiğini Allah'ın hakkının üç olduğunu söyler. Bu kez bir doğanı diğer kuşların arasına koyarlar. Tahir içerden doğanı alarak şehzadeliğini kanıtlar. (TZ 2.11. s.268)

Gülendem her şehzade için dokuz gazel okuyup onları sınamayı, dokuz zor müzik çalıp sarhoş etmeyi, dokuz bilmeceyle zora sokmayı düşünür. Eğer bunların hepsine cevap veren bir yiğit bulursa bir ömür vefakâr eşi olmaya kararlıdır. (G 3.1. s.397) Gülendem söz söylemede usta olan Hüseyin Mülki'nin maharetinin, aklının ve dilinin üstün olduğunu anlar. Onu bir kez daha denemek ister. Kişinin dört işi yaparsa devletli olabileceğini belirtir. Gülendem bu dört işin ne olduğunu sorar. (431)

H506. Becerililik İmtihanı

Boz Yiğit kaçarken bir büyük taşa ok sıkar. Okun yarısı taşa girer. Bunu gören Zeytun da aynı taşa ok sıkar. Onun oku da yarısına kadar girince Boz Yiğit ile denk olduklarını anlar. Muhakak Boz Yiğit'i yenmek isteyen Zeytun onu kovalamaya devam eder. Boz Yiğit bir ok daha atar. Ok tamamen taşa girer. Zeytun da bir ok sıkar. Ancak onun oku önceki gibi yarısına kadar girer. (BY 2.1.1. s.323)

Bozyiğit bir taşa ok atar ve okunun yarısı taşa girer. Zeytun da taşa ok atar. Onun okunun yarısı da taşa girince Bozyiğit ile güçlerinin eş düzeyde olduğunu, iki yüz

kişiden fazla olduğunu düşünür. Bozyiğit'i yeneceği düşüncesi ile onu kovalamaya devam eder. Bozyiğit yine bir taşa ok atar ve okun tamamı girer. Ona cevaben Zeytun da ok atar. Onun oku yine yarısına kadar girer. Zeytun şaşkınlık içinde onun kendisinden güçlü olduğunu, iki yüz kişiyi helak edebilecek güçte olduğu anlar. (BY 2.1.2. s.24)

H548. Bilmece İmtihanları

Gülendem, Hüseyin Mülki'yi bir kez daha denemek ister. Gökyüzünde toplanan, yeryüzünü su altında bırakan, arkasında ağzı, ortasında çekirdeği, su içinde teni olan, kanı olmayıp canı olanın ne olduğuna dair bir bilmece sorar. Şehzade gökyüzünü kaplayanın bulut, yeryüzünü ıslatanın yağmur, arkasında ağzı olanın değirmen, ortasında çekirdeği olanın buğday, su içinde teni olanın balık, kanı olmayıp canı olanın sinek olduğunu ifade eder. Gülendem şehzadeden doğru cevapları alınca herkes memnun olup alkışlar. (G 3.1. s.431)

H900-H1119. CESARET İMTİHANLARININ VAZİFELERİ

H900-H949. Vazifenin Tayin Edilmesi

H945. Görevler Gönüllü Olarak Üstlenilir

Padişahın üç oğlu vardır. Oğullarından üç ay içinde yedi iklimi gezip nereden olursa olsun o bülbülü getirmelerini ister. (HH 2.4.1. s.445)

Kuşu her kim bulup getirirse padişahlığını o kişiye vereceğini söyleyen padişahın bu sözlerini işiten birisi de çıkıp "bu işi ben yapayım" demez. Bu padişahın dört evladı vardır. Üç büyük oğlu bu görevi yapıp gelmeyi istediklerini, babaya hizmet etmenin evlada vacip olduğunu söylerler. Allah'ın izniyle bu görevi layıkı ile yapacaklarını belirtirler. (HH 2.4.2. s.191)

Karahan kim düşmanı ülkeden atarsa ona kızı Zühre'yi vereceğini bildirir. Bunu duyan kurnazlardan biri şahın huzuruna gelir. Düşmanı püskürtmeye talip olduğunu söyler. (TZ 2.11. s.262) Allahü Teâlâ'nın kudretiyle sandık açılır. İçinde benzi sararmış, saçları uzamış, önünde çırağı ve kitabı olan bir delikanlı oturur. Şah onu çıkaran kişiye bir dünya hazine vaadinde bulunur. Biri çıkıp saygıyla şahın önünde eğilir. Sandığın içindekini çıkaracağını söyler.(268)

Gülendem asker kuvvetlerinin durumunu değerlendirip kendisini kazanmak isteyip savaşlarda kahramanlık gösteren şehzadeler içinden şehzade Turun'u birinci kapıya hücum etmesi için gönderir. Şam şehzadesi Hüseyin'e on iki gez uzunluğundaki bir mızrağı verir. Düşman minarelerini yıkmasını söyler. (G 3.1. s.463)

H950-H999. Vazifenin Yerine Getirilmesi

H961. Görev Zekayla Gerçekleştirilir

Kurnaz kişi uçan atı seçer. Atın üstüne tutkal sürer. Koşumunu koyar. Koşumun üzerine de tutkal sürüp biner. At koşarken bir çınarın dalına tutunur. Çınarın kökü çürük olduğu için topraktan ayrılır. At fırtına gibi hızlı gider. Düşman, birinin silah çekip elinde bir çınar sürükleyerek geldiğini görür. Paniğe kapılır. Bu ülkeyle başa çıkamayacağını düşünür ve kaçar. Karahan çaresizce Zühre'yi Kara Batur'a vermek zorunda kalır. (TZ 2.11. s.262)

Hüseyin Mülki askerlerinin başına geçip lağım kazar. Lağımı şehir suyunun dibine kadar uzatır. Oradan geçip minareye çıkar. Düşman farkına varmadan minareye ulaşır. Dokuz katlı minarenin her katında top vardır. Minarenin alt katında yangın çıkarır. Dumandan yararlanarak merdivenlerin üst katlarını ele geçirir. Amu şehzadesi askerleri ile sur kapısına dayanır. Kapıyı ateşe verip şehre girer. Hüseyin Mülki de minareyi yıkar. Dört bir yandan düşmana hücum ederler. Pek çok düşman öldürülür, ölmeyenler teslim olur. (G 3.1. s.465)

H974. Görev Doğaüstü Eş Yardımıyla Gerçekleştirilir

Hemracan, Hurilika'nın yardımı ile ele geçirdiği bülbülü babasına götürmek için Hurilika'dan izin ister. Hemracan Hurilika'dan üzülmemesini ister ve üç ay içinde bülbülü babasına verip çabucak döneceğini söyler. (HH 2.4.1. s.463)

H1000-H1099. VAZİFELERİN ÖZELLİKLERİ

J.AKILLILAR VE APTALLAR

J0-J199. KAZANILAN ve ELDE EDİLEN BİLGİ

J154. Ölmek Üzere Olan Babanın Nasihatı

Han dünyadan göç ederken oğluna, bu dünyadan ayrılma vaktinin geldiğini söyleyip annesinin hamile olduğunu ve doğacak kardeşine iyi bakmasını, onu iyi yetiştirmesini vasiyet eder. (BD 1.2.1. s.204)

J155.4. Kadının Nasihatı

Mehtumhan, Yalmavuz'a Nögestihan'dan nasıl kurtulacağını sorunca nine kocası gelince tabak-çanakları kırmasını, evlatlarını dövüp surat asmasını, Nögestihan ne olduğunu sorduğunda da ağabeyini özlediğini, ne onu ne hayvan sürülerini göstermediği için dert yanmasını söyler. Böylelikle Nögestihan sürüleri gösterecek ve Mehtumhan bir at sahibi olacaktır. (BD 1.2.1. s.215)

Annesi Gülnisa Peri ise yiğitlerin başı olmasını, sütünü boşa çıkarmamasını, düşmanı Şingşingşa'ya sürmesini, ölürse şehit kalırsa gazi olmasını, mertliğini haklı savaşta göstermesini, yırtıcıları yok etmesini ve halkı zulümden kurtarmasını, düşmanı dost bilmemesini, topraktan sürüp çıkarmadan düşmanla savaş bitti dememesini tembihler. (SN 1.5.1. s.39)

Kocakarı bir gün Bozi Körpeş'in evine gelir ve hanımının yanına girer. Babasını özleyip özlemediğini sorar. Bozi Körpeş avdan gelince her zamanki gibi dışarı çıkıp atını almamasını, ağlamasını tembihler. Böyelikle kadın, Bozi Körpeş'e babasını özlediği için ağladığı söyleyecektir. Bozi Körpeş'te onu babasına götürecektir. (BKKA 2.2.2. s.1475)

J152.2. Dervişin Nasihatı

Hızır, Abdurrahman Han'a Hak yoluna girdiğini, yurduna ebediyen sadık olmasını, zulme kılıç, hançer vurmasını, Dotey'in tahtını yıkmasını tembihler. (AH 1.1.1. s.94)

Tuzcu ihtiyar atın başının çamura batmasının bir tehlike habercisi olduğunu söyler. Mektubu görüp içinde felaket olduğunu, mektubu açıp okumasını, bu devrin yöneticilerinde insaf kalmadığını, cahillik edip bu mektubu beline bağlamamasını tembihler. (SN 1.5.2. s.50)

Aksakallı ona bir nice yol yürüdükten sonra bir yere varacağını, orda karşısına iki yol çıkacağını söyler. Sağ taraftaki yola girerse başına gelecekleri anlatır. Sol taraftaki yola girmesini tembihler. Bu yolda karşısına bir tepe çıkacağını, o tepede suya girmesini, abdest alıp üç gün ibadet etmesini, ondan sonra yola girmesini söyler. Bir devin mahallesine gireceğini, devin ve adamlarının kendisi ile savaşmak isterse asa ile vurup öldürmesini ve yola öyle devam etmesini tembihler. (HH 2.4.2. s.192)

Hoca Nesirdin, Melike'ye çokça sadaka vermesini öğütler. Bir gün nedamet olacağını haber verir. Başında birçok tehlike olduğunu belirtir. Bunun için yedi gün Kur'an okumasını tembihler. (ŞNMR 2.10. s.387)

J200-J1099. AKILLI ve AKILSIZ DAVRANIŞLAR

J300-J329. Kaybetmeler ve Kazanmalar

J340. Seçimler, Küçük Kazanç, Büyük Kayıp

Babası onu av için çölün diğer yanına geçmemesi hakkında tembihler. Oranın yaman yer olduğu konusunda uyarır. Ancak Bozi Körpeş merak edip o çölden geçip gider ve cadı kadın tarafından öldürülür. (BKKA 2.2.2. s.1476)

J450. İyi ve Kötü Seçimi

Güneşkız cadının ayağına fasulye, Atoğlu'nun ayağına kül döker. Cadı sebebini sorduğunda Güneşkız fasulye gibi sert olduğu için onun ayağına fasulye, Atoğlu'nun ayağına kül gibi yumuşak olduğu için kül döktüğünü anlatıp mücadeleyi onun kazanacağını söyler. Kavga başladığında cadı ayağı kayarak düşer. (BD 1.2.2. s.241)

J600-J699. Önceden Düşünme

J600. Sağduyu

Akulambedihan, Yalmavuz'un yarın yeniden geleceğini düşünüp bir plan yapar. Mehtumhan'a evin bir köşesine demir kazık çakıp çuval dokuyor gibi görünmesini söyler. Kendisi de köpeği ile argamığını başka bir yere bırakır. Diğer odaya kendisi gizlenir. (BD 1.2.1. s.209)

Mançu beyi Nozugum'u, Çong Yultuz köyüne getirir. Nozugum Çong Yultuz'a giderken kamışlığı ateşe vermeyi, kurtulmayı düşünür. (N 1.4.1. s.16)

Kâfirlerin kamışlığı ateşe verselerde kendisini yakalayamayacaklarına, Allah'ın yolunu açık edeceğine ve kendisini koruyacağına inanır. Bu yüzden kamışlığı ateş alırsa kaçıp deryaya girmeyi düşünür. (N 1.4.3. s.20)

Kâfirler kamışlığı ateşe verselerde kendisini yakalayamayacaklarına, Allah'ın yolunu açık edeceğine ve kendisini koruyacağına inanır. Solan yüzlü karaya asla eş olmayı istemez. Bu yüzden kamışlığı ateş alırsa deryaya girmeyi düşünür. (N 1.4.4. s.371)

J610. Başkalarıyla Çatışmalarda Önceden Düşünme

Hacı Hazretleri'ne Hoten'de cihat bayrağını açması teklif edilir. Bunun üzerine Hacı hazretleri müşaverede bulunur. (AH 1.1.3. s.165)

J620. Çatışma Sırasında Planların Önlenmesi

Cenk kızıştığı sırada müşavere için Ahmet Han (Bovay Emet Han) Hoca'nın yanına gelerek onların hile ile siperlere saklandıklarını söyler. Bunun üzerine saldırıdan önce Han Hoca ile Ahmet Han bir savaş taktiği geliştirir. (AH 1.1.1. s.103)

J700-J799. Yaşamak İçin Hazırlık

710. Gıdayı Karşılamak İçin Yapılan Hazırlık

Yurduna dönmek için yola çıkacak olan Nögestihan bir gece gizlice erzak hazırlar. (BD 1.2.1. s.216)

Sarhoş olan Solan'ı Nozugum gece boğarak öldürür. Biraz pirinç, tuz ve bakır bir tencere ve kâse alarak ormana kaçar. (N 1.4.3. s. 22)

J850-J899. Talihsizlikte Teselli

J890. Çeşitli Teselliler

Boz Yiğit, Maymunlar Şehri'nden uzaklaşırken Allah'tan karşıdan bir gemi ortaya çıkar. Bunu gören iki dost yine bir talihsizlik ile karşılaşmaktan korkar. Gemiler birbirine yaklaştığında diğer gemide Bağdat'ın tüccarlarının olduğunu görürler. Dostça görüştükten sonra tüccarlar Boz Yiğit'e rüyasında gördüğü kız için kendisini yormamasını ve memleketine dönmesini tembihlerler. Boz Yiğit bunu kabul etmeyince tüccarlar ısrar etmezler. Boz Yiğit onlarla vedalaşırken anne ve babasına selamını götürmelerini söyler. (BY 2.1.1 s.293)

Adilhan kalenderlere tahtını kaptırdıktan sonra derhal melikesinin yanına gidip olanları anlatır. Melike, padişahı teselli ederek onlara bir ekmeğin yeterli olacağını, acımaması gerektiğini söyler. Bu işin iyi niyetinden olduğunu belirtir. (ŞA 2.8. s.90)

J1100-J1699. ZEKİLİK

J1110.Akıllı Adamlar

Savaşın onda dokuzunun taktik olduğunu bilen Han Hoca ile Ahmet Han bir savaş taktiği geliştirir. Abdurrahman Han ve erleri yüksek bir merdiven yapıp, çalı çırpı toplayarak odunlara yağ sürürlerler, ateşe verip yol açarlar. Taktik olumlu sonuç verir ve kalenin demir kapıları Abdurrahman Han ile askerlerine açılır. Binlerce asker kırılır, esirlerin yanına sürülür, kaçanlar vurulur. (AH 1.1.1. s.104)

Akulambedihan çocukluğundan beri çok akıllı ve cesurdur. (BD 1.2.1. s.204)

Atoğlu ağabeylerinin yaptığı hatayı yapmamak için sessizce bekler ve ok fırlatıp cadıyı başından vurur. Cadının başını yok eder ama yine başı çıkar. Bu rivayetlerdeki dokuz başlı cadıdır. Atoğlu cadının yeni çıkan başını da yok eder. (BD 1.2.2. s.241)

İki ağabeyi nöbet tutup cadıyı yakalayamayınca küçük kardeş nöbet tutar. O, iki ağabeyinin yapmış olduğu yanlışlıklardan ders alır. Okunu ve yayını eline alıp hiç kıpırdamadan sabırla cadıyı bekler ve cadıyı yüreğinden vurup öldürür. (BD 1.2.4. s.246)

Bir yiğidin atı hızlanarak Gürcistan'a ilerler. Hesen Han durumu görüp onu durdurur. Yiğitlere seslenip mızraklarını içlerine saklamalarını tembihler. İkişer ikişer şehre gidip darağacının iki yanında kendisini beklemelerini söyler. (GO 1.3. s.239)

Akıllı Nozugum ilk giren askerin göğsüne hançer saplar. (N 1.4.5. s.377)

Silahı kalmayan Seyit gazaba gelerek saldırıyla cevap verir. Nişancılarına dağ ve taştan yararlanmalarını buyurur. (SN 1.5.1. s.50)

Boz Yiğit ile Kimen küçük yaşlarından itibaren birlikte büyürler ve her şeyi paylaşırlar. İkisi de akıl, feraset ve kahramanlıkta eşsizdirler. (BY 2.1.1 s.279)

Çocukluğundan beri akıllı ve kahraman biridir. (BY 2.1.2 s.8)

Çok zeki ve akıllı olan Boz Körpeş kendisinden büyükleri üstat tutar. (BKKA 2.2.1. s.59)

Kız ihtiyar babasına bu sözlerin anlamlarını bir bir anlatır. Tazın yolu kısaltalım mı demesi konuşalım, söğütten at yapalım demesi değnek tutalım anlamına gelir. Evin kulağından kasıt evde köpeğin, çerağdan kasıt evde kızın olup olmadığıdır. Kız bunları söyleyince babası kelin kendisinden daha akıllı olduğunu anlar. (BKKA 2.2.2. s.1474)

Abbashan 'ın, Hasan adında akıllı, sadık ve ona dost bir veziri vardır. (GS 2.3. s.204)
Hazreti Cüneydil Bağdâdî, Garip'in üstadına teşekkür eder, akıl ve ferasetine aferin der. (218)
Şaperkut'un akıllı bir veziri vardır. Cellatlardan elçilik durumunu öğrenen vezir onları durdurur. Kızı olan kimsenin huzuruna elçinin girişinin iyiliğe işaret olduğunu söyler. Elçiye ölümün caiz olmadığını, ahirette bu duruma cevap aranacağını, ağır bir başlık talep ederek oğlanı bu işten vazgeçirebileceklerini söyler. Vezirin şaha nasihatiyle Salmas Dede serbest kalır.(KŞC 2.5. s.405)
Gülperizat ve Mihri Engiz ile mutlu olan Senuber devlet işlerini de akıllı bir şekilde yönetir. Murat maksatlarına erip bir ömür mutlu yaşarlar. (S 2.7. s.364)

Yemen'de adalette, akıl ve ferasette, zenginlikte dünyada eşsiz bir padişah vardır. Bu yüzden halk ona Adilhan padişah der. (ŞA 2.8. s.85)

Melike Dilriz Huban Senem Agıça akıllı ve zeki bir kızdır. Öyle ki her gün babasını tahtına çıkıp oturur, yüzüne nikap çekip davacıların davalarını ve şikâyetlerini sorgular. (ŞBMD 2.9. s.151)
Şam şehrinde Mahsut Şah adında bir padişah vardır. Bu padişahın güzel yüzlü ve akıllı bir kızı bulunur. Bu kızın adı Melike Rena'dır. (ŞNMR 2.10. S.384) Melike çesitli ilimlerden sorular sorup şehzadeden doğru cevapları alır. Onun akıllı olduğuna kanaat getirir. Kendisinden daha çok şey bildiğini anlar. (396)

Tahir ile Zühre yedi yaşına gelirler. Karahan artık ikisinin de aklının yettiğini görür. Ünlü bir müderrisi çağırıp ilim irfan öğrenmeleri için ikisini de ona teslim eder. İkisi de ilimde ilerleyip yedi günlük dersi bir günde okurlar. Bir aylık dersi dört günde okurlar. (TZ 2.11. s.260)
Yakup peygamber dünyasının ışığı, gül bahçesi, gül yüzlü, gonca ağızlı, hoş sözlü, tatlı dilli, akıllı ve bilgini Yusuf'un ağabeyleri ile gelmemesine üzülür. (YZ 2.12. s.154)

Bu kentte gözleri cazibeli, akıllı, gazel ve şiir okuma da mahir, Gülendem adlı çok güzel bir kız vardır. (G 3.1. s.393) Hünerli şehzadenin sözlerini şeker gibi tatlı bulur. Hüseyin Mülki'nin akıllı, adaplı ve ahlaklı olduğuna karar verir. (429)

J1700-J2749. APTALLAR VE AKILSIZ İNSANLAR

1700. Aptallar

Atlıların önünde gelen Karaşehirli bir zalimin evladı olan, kurnazlığı, aptallığı ve böbürlenişi ile bilinen Kof Beyzade'dir. (SN 1.5.2. s.49)

J1730. Cehalet

Seyit Noçi, vilayete varıp mektubu verdikten sonra Ma Dotey'in yüzündeki gülümsemeden durumu anlar. Tuzcu ihtiyarın söylediklerini hatırlar. Ma Daren onun saflığını ve cahilliğini kullanmıştır. (SN 1.5.2. s.60)

K.ALDATMALAR

K0-K99. ALDATMA İLE MÜSABAKA KAZANMA

K50. Aldatma ile Kazanılan Dayanıklılık Yarışması

Melike kendisini yarışta yenebileceğini düşündüğü kişilerin karşısında nikabını kaldırırdı. Onun güzelliğini gören bilge şair ya şuurunu kaybeder ya da bayılıp kalır. Böylelikle yarışmayı kaybederler. Ölüme mahkûm olurlar. (ŞBMD 2.9. s.166)

K100-K299. ALDATICI ANLAŞMALAR

K100. Aldatıcı Pazarlık

Hacı hazretleri Ambal'ın huzurundan çıkarken içlerindeki şüpheyi dindirmek için oğlunu Mekke'ye göndereceğini belirtirek onların gönlünü eder. Yaşananların ardından derhal Atçı köyüne gelen Hacı hazretleri isyan bayrağını açıp cihatı başlatır. (AH 1.1.3. s.165)

Ertesi gün halka annesinin bir kız çocuk doğurduğunu, âdet gereği okunu kardeşinin kanı ile boyayacağını söyler. Bebeği alıp çöle doğru yola koyulur ve onu öldürmeden bir geyiğe verir. (BD 1.2.1. s.205)

Kartalın ailesi yüz kara kuş yakalaması şartıyla Atoğlu'nu kurtaracaklarını söylerler. Birkaç günde doksan dokuz kara kuşu yakalayan Atoğlu ne kadar uğraşsa da yüzüncü kuşu yakalayamaz. Kartalların yanına gidip yüz kara kuşu yakaladığını söylerek onları aldatır ve sonunda özgürlüğüne kavuşur. (BD 1.2.2. s.241)

Kalenderler Yemen şehrinin padişahlığını hazinesiyle beraber kırk günlüğüne devretmesini isterler. Adilhan Allah adını zikreden bu kalenderlerin taleplerini kabul edip kırk günlüğüne padişahlığını verir. Yemen'e kalenderlerden biri şah altısı vezir olur. Hâkimiyeti ele alan kalenderler her gün esrar içip kötülük yapmaya başlarlar. Hazineyi harcayıp her gün binlerce koyun keserler. Halkı yanlarına çekerler. Vezirlere tabak tabak altın verip onları memnun eder. Sonunda kırk gün dolar. Adilhan, kalender şahtan Allah adını zikrettiği için kırk günlüğüne verdiği padişahlığını geri ister. Ancak kalender onu umursamaz. Kalenderden pek çok altın alan şehrin emir ve vezirleri, hafız müftüleri Adilhan'ın Allah'ın verdiği devleti taşıyamadığını, bu tahtı kendisinin kalendere hediye ettiğini belirtirler. Artık Adilhan'ı tanımadıklarını söylerler. (ŞA 2.8. s.87)

K300-K499. ÇALINTI VE HİLELER

K440-K499. Hileler

Ahmet Han, Hoca'nın yanına gelerek Ambal ve erlerinin hile ile siperlere saklandıklarını söyler. (AH 1.1.1 s.103)

Nöstigan, Mehtumhan'a ağabeyini savaştan çekilmeye ikna etmesini, askerlerinin tuzak ile onu öldüreceklerini söyler. (BD 1.2.1. s.213)

Hilekâr nine aslında külün içine kor köz bırakır. Bu köz elbiseden delik açar. Delikten yol boyunca kül dökülür. Böylelikle ertesi gün nine közleri takip ederek kadının evine ulaşır. (BD 1.2.5. s.232)

Ma Şaovu, Han'ın iltifatına mazhar olabilmek için Seyit Noçi'yi yok etmenin çarelerini arar. En doğru yolun eski bir taktik olduğunu düşünür. Bu taktik yönetici ile Seyit'in arasını iyi tutmaktır. (SN 1.5.2. s.54)

Şah, onu savaşarak öldüremeyeceğini, kahraman biri olduğunu anlayınca hile ile öldürmeye karar verir. (BY 2.1.1. s.307) Dede eve gelerek Boz Yiğit'e bayıltıcı ilaç verip saraydakileri çağırır. (331)

Emeshan bu işe şaşırıp iki yüz yiğidi öldüren Bozyiğit'i savaşla öldüremeyeceğini anlar. Bir toy yapıp hile ile öldürmeye karar verir. Kızını Boz Yiğit'e vereceğini söyleyip hazırlıklar yaptırır. (BY 2.1.2. s.19) Dede, Bozyiğit'e bayıltıcı ilaç verir. (26)

Bayağıl, Boz Körpeş'in karşısına hileyle kimi çıkarırsa çıkarsın yiğitlerin hiç biri ona denk gelemez. (BKKA 2.2.1 s.67) Bayağıl babası ile beraber yine bir hile bulur. Bir sabah Bayağıl, Boz Körpeş'in yanına gelir. Babasının yeni av etini özlediğini bu sebeple ava beraber gitmeyi teklif eder. (69)

Melike, dedenin Arap kabilesinden olduğunu öğrenip ondan kurtulmak için Arapların Hindistan dilinde zayıf olduğunu düşünerek birkaç beyit okur. O sırada Hızır Aleyhisselam ona uygun beyitler dizer. Ardından Arapça bir beyit söyleyip buna Türkçe karşılık vermesini ister. Dede onun isteğini yerine getirir. Bu kez İbrani dilinde bir beyit okumasını ister. Hz. Hızır bunu da layıkıyla okuyup halkı kendisine hayran bırakır. Hemen Melike'nin Farsça beyitlerine de ustalıkla yanıt verir. Melike son çare olarak bu akıl ve feraset bakımından eşsiz dededen bir talepte daha bulunur. "Senem Ağıça" adı ve başındaki gevher taşlı taç saçağı birleştirip bir şiir söylemesini ister. Melike'nin karşısında bunu da ustalıkla yapan dedeye bütün halk hayran olur. (ŞBMD 2.9. s.176)

Ağabeyler Yusuf'u arama bahanesiyle kıra ilerlerler. Tesadüfen yavrusunu arayan bir kurt görürler. Kurnazlık ve hile ile tutup onun ağzına vururlar. (YZ 2.12. s.156)

K476.3. Şarap Su Olarak Verilir

Kocakarı evine dönüp yiğide olan biteni anlatır. Ama yiğit, Bozi Körpeş'in hanımından vazgeçmez. Yine para teklif edip onu hile ile getirmesini ister. Kocakarı bunun üzerine bir plan yapar. Bu plana göre Bozi Körpeş'i bir yerde içirip sarhoş edecek ve yiğit gelip onu öldürecektir. Böylelikle karısını da almış olacaktır. (BKKA 2.2.2. s.1475)

K500-K699. ALDATMA YOLUYLA KAÇMA

K500. Aldatma ile Ölüm ya da Tehlikeden Kaçma

Hacı Haretleri oğullarını kurtarmak için Ambal'ın huzurunda oğullarının hiçbir şeyden haberi olmadığını söyleyerek kurtulur. (AH 1.1.2. s.163)

Mehtumhan ninenin sözlerini duyuna padişahı aldatarak kaçmayı düşünür. Padişaha yurdun ulusunu-ufağını göstermediğini söyler. Padişah derhal hazırlıkları başlatıp tüm yurda ziyafet verir. Mehtumhan padişaha içki sunup sarhoş eder. Gelen misafirler gittiğinde Mehtumhan duman göz yorga ata binip nehri aşarak padişahın elinden kurtulur. (BD 1.2.7. s.228)

Kalmuklar arasında düğün şenlikleri yapılır. Bu şenlik üç gün üç gece sürer. Herkes içki içip sarhoş olduğu için Nozugum'un kaçtığını fark etmezler. (N 1.4.3. s.18) Solan sevinçten çok içki içer. Sarhoş olan Solan'ı Nozugum gece boğarak öldürür ve ormana kaçar. (22)

Haydutlar şahı kurtarma söylentisi ile kaçmayı düşünür. Şaha toprak gerekse bize de canımız gerekli derler. Kaçma hesabı yaparlar. (G 3.1. s.465)

K520. Ölüm, Kılık Değiştirme, Utanç ya da Davadan Kaçma

Bütün yiğitler içerken Havaz Han da babasının önüne altın kadehte şarap koyar. Onları sarhoş eder. Babasına ve yurduna veda eder. (GO 1.3. s.193) Havaz Han yüzünü boyayarak girdiği çadırdan çıkıp atına biner. "Emiroğlu'nun askerleri geldi" diyerek ortalığı karıştırıp kaçmayı başarır. (261)

K620. Muhafızı Aldatarak Kaçma

Mehtumhan padişahın uçan atına binerek kırk cariye ve kırk muhafızla beraber İli Nehri civarına varır. Ozmuh artık iki çocukları olduğu için onun kaçmayacağını düşünse de Mehtumhan eğlence için gideceği yalanını uydurarak uçan atı elde edip muhafızları atlatır ve kaçar. (BD 1.2.3. s.164)

Melike, Bahçıvan Ana, Gülcemal, hancı ile hanımı ve çocukları buluşur. Şehir kapısı önüne gelirler. Bu sırada kapıcılar kim olduklarını, nereye gittiklerini sorar. Melike kendini tanıtır. Hizmetçileri ile Büzürvar'ın yanına gittiğini bir saate geleceğini söyler. Böylelikle şehirden çıkarlar. (ŞNMR 2.10. s.427)

K500. Hile Vasıtasıyla Tehlike ve Ölümden Kazanç

Yalmavuz'un, Nögestihan'a Mehtumhan'ı önermesinin sebebi Akulambedi'nin keskin kılıcıyla onu öldürebilme ihtimalidir. Böylelikle Nögestihan ölürse serveti kendisine

kalacaktır. Ölmezse Mehtumhan ile evlenip annesinin halinden anlayacağını ve kan ihtiyacını karşılamak için hayvanları kendisine vereceğini düşünür. (BD 1.2.1. s.215)

Atoğlu dokuz başlı cadının ölmesi ile mağaradaki dana, koyun ve mal varlığını elde eder ve Güneşkız'ı kurtarır. (BD 1.2.2. s.241)
Her ayrıntıyı düşünen kurnaz Ma Şaovu, Han'ın iltifatına mazhar olabilmek için Seyit Noçi'yi yok etmenin çarelerini arar. (SN 1.5.2. s.54)

K700-K799. ALDATMA YOLUYLA YAKALANMA

K750. Tuzağa Düşürerek Yakalama

Beli bükük, gözleri fırlak, ağzı pabuç gibi, burnu patlıcan gibi, saçları dağınık, sesi kısık, azıcık bıyığı olan bir kocakarı Seyit Noçi'yi yakalamak için dağa doğru yola koyulur. Dağlarda dolaşıp hasretle yandığını, Çinli çerilerin öldürdüğü oğlunu aradığını söyler, evine davet eder. Kadın yiyecek hazırlayıp şarap getirir. Seyit gece yarısı dönmek için izin ister. Avluya çıktığında atını bulamaz. Seyit kocakarının kendisine tuzak kurduğunu anlar. Avluya çıkıp düşmanla tek başına sabaha kadar savaşır. Sonunda elinden yaralanıp kalabalık düşmanın eline düşer. (SN 1.5.1. s.52)

K800-K999. TEHLİKELİ ALDATMALAR

K1000-K1199. KENDİ KENDİNİ YARALAYARAK ALDATMA

K1200-K1299. ŞAHSİYETİNİ RENCİDE ETME POZİSYONUNDA ALDATMA

K1200. Aşağılama Pozisyonunda Aldatma

Göroğlu Havaz'a yanında gelmek isteyip istemediğini sorar. Havaz Han buna rıza göstererek geleceğini söyleyince Göroğlu ona Çembil'e slında Göroğlu olduğunu anlar. Hile ile tuzak kurarak kendisini kaçırmak için geldiğinden bahuçan at ile gidip kendisinin yerine altın tahta oturmasını istediğinden bahseder. Havaz Han, onun aseder. Göroğlu dikkatsizlik ile söylediklerine pişman olup Göroğlu olmadığını, onun ne kadar kötü biri olduğunu söyler. Onun korkunç bir adam olup kulaklarının kalkana, gözlerinin kazana, başının puta, kollarının ağaç dallarına, burnunun ev bacasına, ağzının dev mezarına, yüzünün tepsiye, bıyıklarının süpürgeye, burun deliklerinin eski bir kaba benzediğini anlatmaya başlar. (GO 1.3. s.111)

İnsafsız kadı bir heybe gümüşün dışında doyuncaya kadar öpmek ister. Hurizefran çaresiz kadıya iki yanağını otuz kez öptürür. Kadı böylelikle fetvayı verir. Hurilika gerçeği anlayınca kadı ağzını açamaz. "Nikâh caiz" derse Hurilika onun rüşvet alıp şeriat yolunu bozduğu için cezalandıracaktır. "Nikâh caiz değil" derse Hurizefran'a verdiği söze ihanet etmiş olacaktır. Kadı farkında olmadan başını sallayınca Hurizefran aklını kaçırır halde kılıcını çekip Bağsımen'de kadıyı kovalar. (HH 2.4.1. s.461)

K1300-K1399. ALDATMA YOLUYLA YAPILAN EVLİLİK

K1310. Kılık veya İkame ile İğfal

Kardeşler içinde en güzelleri Güneşkız'dır. Atoğlu onun yüzüne tencere karası sürerek çirkinleştirir. Hava kararınca avdan dönen ağabeylerine olanları anlatır. Kızların kendileriyle eş olmaya razı olduklarını söyler ve eşlerini seçerler. Böylelikle kardeşlerinin aldatıp en güzel kız ile evlenir. (BD 1.2.2. s.239)

K1398. Hile İle Azaları Boyama

Akşam namazı vaktine kadar bekleyip zenciler gibi başına kızıl kumaş takar. Yüzünün rengini değiştirir. Bu haliyle on iki bin asker zencinin arasına sızar. (GO 1.3. s.261)

K1400-K1499. KİŞİNİN KOLAYCA ALDATILARAK ŞAHSİYETİNİN TAHRİF EDİLMESİ

Ma Şaovu, Seyit'i karşılayıp onu gördüğüne sevindiğini söyler. Birlikte geçtikleri Tümen suyu boyunu, beraber içtikleri şerbet suyunu, bayram nevalarını dinleyişlerini, Aziz Kâşgar'ın bağlarını hatırlatır. Ona sofra kurdurur. Aylarca hatta yıllarca meth ve övgülerle, para ve kadınlarla sarayda ağırlayarak kişiliğinden geçirir. (SN 1.5.2. s.54)

K1500-K1599. ZİNA İLE İLGİLİ ALDATMALAR

K1500. Aldatma Zina ile Bağlantılıdır

Hurizefran kadıya altın eğerli kırk bin at, altın kemerli kırk bin kul, sağlam ciğerli kırk bin kul vaat eder. İki kardeşin bir erkekle nikâhının caiz olduğunu söylemesini diler. Kadı bunun caiz olmadığını ancak şartını kabul ederse şeriattan bir yol bulabileceğini söyler. Hurizefran her şartını kabul edeceğini dile getirir. İnsafsız kadı bir heybe gümüşün dışında doyuncaya kadar öpmek ister. Hurizefran çaresiz kadıya iki yanağını otuz kez öptürür. (HH 2.4.1. s.460)

Kadı fetvayı vereceğini söyler. Ama ondan önce kendisini öpmesini ister. Hurizefran kendisine kırk bin altın eyerli at, kırk bin altın kemerli kul vereceğini söyler. Yeter ki öp dememesini ister. Ama kadı öpmediği sürece bu fetvayı vermeyeceğini belirtir. Bunun üzerine gelip kadıyı öper. Bu olaydan sonra kadı fetvayı verir. (HH 2.4.2. s.200)

K1600-K1699. ALDATICININ KENDİ TUZAĞINA DÜŞMESİ

K1635. Dürüstlük ve Yolsuzluk Ortaklığı: Dolandırıcılık Kaybeder

Hurilika gerçeği anlayınca kadı ağzını açamaz. "Nikâh caiz" derse Hurilika onun rüşvet alıp şeriat yolunu bozduğu için cezalandıracaktır. "Nikâh caiz değil" derse Hurizefran'a verdiği söze ihanet etmiş olacaktır. Kadı farkında olmadan başını sallayınca Hurizefran aklını kaçırır halde kılıcını çekip Bağsımen'de kadıyı kovalar. Hurizefran vaat verip tutmadığı, bağının gülünü kopardığı için kadıya kızar. Kadıyı parçalayıp yüzüne kara süreceğini söyler. Kızının da kendisi gibi olması için gönlü kara böcek kadıya beddua eder. (HH 2.4.1. s.461)

Melike artık nikabını kaldırıp yüzünü göstererek dedeyi mağlup etme yoluna girer. Ancak Hızır Aleyhisselam, Melike'nin yüzünü görüp dilini çıkarır. Melike bunu görünce içinden bu kişinin Hızır Aleyhisselam olabileceğini düşünür. (ŞBMD 2.9. s.186)

K1700-K2099. YALAN SÖYLEYEREK ALDATMA

K1800-K1899. Tebdil-İ Kıyafet İle Aldatma

K1800. Gizleme veya Yanılsama ile Aldatma

Mehtumhan, yedi başlı Yalmavuz'a ağabeyinin, atının, kılıcının, köpeğinin evde olmadığını söyleyerek onu kandırır. Yalmavuz çuval dokumak için Mehtumhan'ın yanına oturur. Mehtumhan fark ettirmeden ninenin altı başının saçını demir kazığa bağlar öksürerek anlaştıkları üzere Akulambedihan'a işaret verir. Akulambedihan odadan çıkıp kılıcı ile başları keserrek Yalmavuz'u mağlup eder. (BD 1.2.1. s.209)

Mehtumhan yedi başlı Yalmavuz eve geldiğinde kardeşinin evde olmadığını, onun çamaşırlarını yıkadığı için evde kokusu olduğunu söylerek kandırır. Böylece gizlenen Çın Tömür birden çıkarak Yalmavuz ile savaşır. (BD 1.2.3. s.159)

Yedi başlı Yalmavuz eve gelip Çın Tömür'ün evde, alaca yorgasının ahırda, polat kılıcının olup olmadığını sorar. Mehtumhan onların evde olmadığını söyler. Onun elbisesini yıkadığını, kokunun ondan geldiğini belirtir. Yedi başlı Yalmavuz inanıp eve girer. Çın Tömür batur arka taraftan gelip yedi başlı Yalmavuz'e kılıç vurur. Altı başını keser. (BD 1.2.7. s.225)

Melike, Gülendam'a gidip ihtiyara uyuduğunu, yarın gelip konuşmasını söylemesini ister. Gülendam bu emri yerine getirse de Hz. Hızır bu söze inanmaz. (ŞBMD 2.9. s.174)

K1810. Gizleme ile Aldatma

Kız Atoğlu'nu mağaraya saklar. Cadı odaya geldiğinde insan kokusu alır. Kokunun nereden geldiğini sorunca Güneş kız her gün insan eti yenildiği için bu kokunun geldiği şekline bir yalan söyleyerek cadıyı kandırır. (BD 1.2.2. s.240)

Cariyeler içinde saraya bakan iftiracı bir kız vardır. Bütün olanları bire dokuz katarak hana haber verir. Han öfkelenip vezir ve askerleri toplar. Cellatlara Boz Yiğit'i öldürmeleri için emir verir. (BY 2.1.1. s.305) Olanlardan habersiz olan Sahipcamal, dedeye Boz Yiğit'in nerede olduğunu sorar. Dede düşmanlardan kaçtığını söylediyse de Sahipcamal buna inanmaz. (331)

Sahipcamal gelip Bozyiğit'in nerede olduğunu sorar. Şah, adamlarının onu aradığını, onun da kaçtığını anlatır. Fakat nereye gittiğini bilmediği şeklinde bir yalan söyler. (BY 2.1.2. s.26)

K1810.1. Hile ile Kıyafet Değiştirme

Alpamış Destanı, Dede Korkut Hikâyeleri, Altay destanı Közüyke, Battal Gazi ve Köroğlu destanları ile Aşık Garip ve Tahir ile Zühre gibi halk hikayelerinde dikkat çeken kılık değiştirme motifi gerçekleri ortaya çıkarmak için kahramanın girdiği bir oyundur. Genellikle esirlik sonrası yurda dönüşte yahut düşman içine girerken kılık değiştirildiği görülür. Kuzey Türk masal ve destanlarında yiğit ve alp kahramanlar girecekleri mücadelelerde don değiştirerek kel olurlar. Böylelikle ilahî güç elde

ettiklerine inanırlar (Ögel, 2010b: 84). Aşağıda yer alan Boz Körpeş Kara Köz Ayım destanının çeşitlenmesinde bu durum geçerlidir:

Havaz Han, Zenciler yurduna gelir. Bir dağa çıkıp etrafa bakar. Sayısız zenci askeri görür. Geri dönerse babasına laf geleceğini düşünür. Akşam namazı vaktine kadar bekleyip zenciler gibi başına kızıl kumaş takar. Yüzünün rengini değiştirir. Bu haliyle on iki bin asker zencinin arasına sızar. (GO 1.3. s.261)

Bozi Körpeş taza başının sağalması için kulağına kadar yer kazmasını söyler. Taz bir yer eşer. Tazın başını tepe yapıp eştiği yere diker. Tazın kel kepini giyer ve taz kılığında bir müddet ielrler. (BKKA 2.2.2. s.1473)

Şehzade Nizamettin Şam'a gelip devesini tenha bir yere koyar. Kalender kılığında şehre girer. (ŞNMR 2.10. s.424)

Gülendem Bağdat şehzadesi Sulhi ile Şahanver'i dilenci kılığında şehre sokar. (G 3.1. s.463)

K1836.5. Bir Erkeğin Başka Bir Erkeğin Kılığına Girmesi

Hazreti Hızır, Göroğlu'na Havaz Han'ı kandırmak için Kember Çal kılığında giderse işinin kolay olacağını söyler ve dua eder. Göroğlu, Hızır'ın duasını alıp uçan atına biner. (GO 1.3. s.81)

Hemracan lokantada kardeşlerini yırtık elbiseleriyle iş yaparken görür. Hemen tanır ve bir yerde elbiselerini değiştirip lokantaya gelir. Onları durdurup adlarını ve neler yaşadıklarını sorar. Hemracan adlarını duyup kardeşleri olduğuna emin olunca üzerindeki örtüyü çıkarır. (HH 2.4.1. s.465)

K1900-K1999. Hileler-Sahtekârlıklar

K1930. Hain Sahtekârlar

Zaptiyeler Ak Östeng'den gelen Tayip'i Seyit zannederek yakalarlar. Mükâfat almak için generale Seyit diye Tayip'i sunarlar. (SN 1.5.1. s.46)

Kıskançlıkları ile Seyit'e iftira uydurarak onu yöneticiye şikâyet ederler. Yurdu azdırdığını, hırsızları topladığını, yöneticinin kuyusunu kazdırdığını söylerler. Yassı burun Ambal'ın bunları duyunca rengi uçar. Ma Daren, Seyit Noçi'den Kâşgar yöneticisine yazacağı bir mektubu götürüp teslim etmesini ister. Bu mektupta Kâşgar

yöneticisine, Seyit'i dört kapının birine baş yapmasını istediğini, Noçi adına layık şekilde muradına ermesini söyleyeceğini belirtir. Ancak Ma Daren aslında uyumadan evvel yazdığı mektupta Seyit Noçi'nin ölüm emrini yazar. (SN 1.5.2. s.56) Seyit Noçi, ona Ma Daren'in mektubundan sonra neden değişiverdiğini sorar. Ma Titey kurnazlıkla Seyit'e bakar. Hiçbir şeyden haberi yokmuş gibi davranır. Aslında öldürmek istemediğini ancak Han'ın emri olduğunu ve mektubu kendisinin getirdiğini dile getirir. (60)

Suyağıl pek çok kişiyi kandırarak borçlandırır. Kendine uşak yapar. (BKKA 2.2.1. s.59) Cırtlak sesli kadın Suyağıl'ın ve Bayağıl'ın yanına gider. Gerçeği çarpıtarak Boz Körpeş'e iftira atmaya başlar. (65) Bayağıl turgaya Boz Körpeş'in nerede olduğunu, söylerse kendisini bırakacaklarını söyler. Aldatmaya çalışırlar ancak turgay aldırmaz. (74)

Kara Batur marangozlara gelerek şahın sandığın her yanında delik olmasını, Tahir'in bin canı olsa da ordan kurtulamamasını emrettiğini söyler. Ancak marangozlar yalancı Kara Batur'a inanmaz. (TZ 2.11 s.263) Babası Zühre'nin sözlerini dinleyip Tahir'i ona verdiğini söyleyerek kızını kandırır. Zühre sevinçle dışarı çıktığında cellatlar Tahir'i çoktan öldürmüştür. (275)

Ağabeyleri işi zorlaştıran babasına kendilerinin de Yusuf'u sevdiğini ve gece alıp getireceklerini söylerler. (YZ 2.12. s.136) Yakup Aleyhisselam oğullarına Yusuf'a acımayan kurdun neden gömleğe acıyıp onu parçalamadığını sorar. Oğulları kurdun gömleğe değil ete ihtiyacı olduğunu söyleyip susarlar. (156)

K2000-K2099. İki Yüzlülükler

K2100-K2199. Sahte İthamlar

K2110. İftiralar

Padişah veziri ile ava gittiği bir gün küçük karısı bir erkek çocuk doğurur. Aradan geçen zaman içinde yine bir gün padişah ava gittiğinde küçük karısı bir kız çocuğu doğurur. Şahın büyük karısı bu durumu kıskanıp bu çocukları göle attırıp yerine kopek yavrusu ile kedi yavrusu koyar. Şah gelince karısının köpek ve kedi yavrusu doğurarak halka rezil ettiğini söyler. (BD 1.2.3. s.156)

K2200-K2299. Alçaklar- İhanet Edenler

K2200. Kötüler-Hainler

Halktan ayrılıp düşman safına geçen hainler içerdeki tüm sırrı anlatır. Fitne fesat yayılır. (SN 1.5.1. s.52)

Boz Körpeş'i, Suyağıl'ın adamlarından biri çağırır. Boz Körpeş ne olduğunu bilmeden Bayağıl'ın evine gider. Ancak Bayağıl evde yoktur. Sadece karısı Fatma vardır. Fatma hiç utanmadan Boz Körpeş'e kendisinde gönlü olduğunu söyler. Boz Körpeş bu hayâsızlıktan iğrenip ürperse de Karaköz Ayım ile evleneceğini ve kendisinin yengesi olduğunu dillendirir. (BKKA 2.2.1. s.64)

K2211. Hain Erkek Kardeşler

K2211.0.1. Hain Ağabeyler

Üç kardeş içinde en yeteneklisi Atoğlu'dur. Ağabeyleri onun bu yeteneğini ve zekasını kıskanıp onu ve eşini öldürmeyi düşünürler. (BD 1.2.2. s.239) Atoğlu mağarada cadıyı öldürdükten sonra içerideki dana, koyun ve mal varlığını bir urgan ile yukarı gönderir. Güneşkız da yukarı çıkıp kurtulur. Atoğlu'nu ise urganı aşağı bırakarak mağarada bırakırlar. (241)

Göroğlu'na kızan Ahmet Han yurda dönünce zamanı, kendi zamanı ilan eder. Padişahlık tahtına kendi oturur. Eğlenceler düzenler. Devlet hazinelerini açıp bölüştürür. Yunus Peri ve Zeynepşah'ı darağacına asarak idam ettirmeye karar verir. Ancak şehrin aksakallıları ile sekiz ileri gelen kişisi buna engel olur. Ahmet Han bu iki hanımı başları açık, ayakkabısız halde şehirden kovar. Adamlarına dövdürüp küfür ettirir. Şehir halkına bu iki kadına ve çocuklarına yardım etmemeleri hususunda emir verir. (GO 1.3. s.143)

Üç kardeşte bülbülü bulup babasının takdirini kazanmak için hazırlanıp sefere çıkar. Askerşah ile Nurdunşah küçük kardeşleri Hemracan'ı kıskanırlar. Bu sebeple ona duyurmadan gizli bir şekilde yola çıkarlar. Askerşah ile Nurdunşah, Hemracan'ı ortadan kaldırmaya karar verirler. Her birinin bir yola girip aramaya koyulacağını ve yollar seçilirken büyükten başlanacağını söylerler. Askerşah gidişi var dönüşü de var olan yola girer. Nurdunşah gidişi var dönüşü hem var hem yok olan yola, girer. Hemracan da gidişi var dönüşü yok olan yola yiğitçe girer. (HH 2.4.1. s.445)

Büyük ağabeyleri varır gelir yola gireceğini söyler. Diğerlerinin de başka yollara girmelerini, Hemracan'ın varır gelmez yola girmesini ister. Hemracan düşünüp ağabeylerinin doğru söylediği kanatine varır. (HH 2.4.2. s.191) Ağabeyleri kendi aralarında konuşup babalarının âşık olduğu kuşu Hemra götürürse kendilerinin heba olacağını düşünürler. Padişahlığı kendilerine vermesi gerektiği kararına varırlar, iki gözünü oyup kuyuya atarlar. (203)

Şemun annesinden duyduklarından sonra hemen ağabeylerine haber verir. Kardeşler sözlerin doğruluğundan emin olduktan sonra aralarında Yusuf'u öldürmek için sözleşirler. (YZ 2.12. s.130) Ağabeyleri Yusuf Aleyhisselam'ı boyunlarına alırlar. Saygı ve hürmetle yürürler. Ancak gönüllerinde düşmanlık çoktur. Yakup Aleyhisselam'ın artık kendilerini görmeyeceğini düşünen kardeşler Yusuf'u boyunlarından indirip yürütürler. Yusuf'u öyle hırpalarlar ki onun bedeni titrer. (137) Çölde ellerini, ayaklarını bağlayıp bıçağı boynuna dayarlar. Ardından Yusuf'u ormana götürürler. Burada da onu aşağılayıp ellerini, ayaklarını bağlarlar. Yerden yere sürüklerler. Otlar Yusuf'un bedenini keser. Sopa ile vurup susuz bırakarak harap ederler. Yusuf bu dünyadan susuz gitmek istemediğini söyleyip onlardan su ister. Ağabeyleri suyu getirir. Ancak ona vermezler. Yere dökerler ve kendilerinden merhamet dilememesini isterler. (143) Yehuda kemendin bir ucunu tutarak yavaşça Yusuf'u kuyuya indirir. O sırada bir ağabeyi bıçakla gelip kemendi kesip atar.(154) Ağabeyleri köleleri olduğunu söyledikleri Yusuf'u kaçak, yalancı ve hırsız olarak tanıtırlar. Bu üç kusura rağmen almak istiyorsa satacaklarını söylerler. On sekiz daçene köle olarak satarlar. (160)

K2293. Hain Yaşlı Kadın

Bir yere varıp susar. Bir kocakarının yanına giderek susadığını söyler, nereden bulacağını sorar. Kocakarı çölde su içilecek bir yer olmadığını ifade eder. Bozi Körpeş onun testisinden içmek ister. Kadın vermek istemez. Ancak Bozi Körpeş'in ısrarları üzerine biraz içmesine izin verir. Aslında su zannettiği kırk yıldan beri testi de saklanan tesirli bir rakıdır. Bunu içen Bozi Körpeş sarhoş olup kendinden geçer. (BKKA 2.2.2. s.1476)

K2297. Hain Arkadaş

Habibullah Müftü Hacı, Abdurrahman Han'a kırk birinci yiğide güvenmemesi gerektiğini söyler. İsmail adlı bu yiğit taraf değiştirip Abdurrahman Han'a ihanet eder ve kahramanın ölümüne neden olur. (AH 1.1.1. s.105)

L.KADERİN TERS DÖNMESİ

L0-L99. EN GENÇ ÇOCUĞUN ZAFERİ

L0. Muzaffer En Küçük Çocuk

Uygurların Türeyiş Destanı'nda Bögü Kağan'ın ve Manas Destanı'nda Manas'ın küçük çocuk olarak zafere ulaşması bu motifin ilk kaynaklarıdır. Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi ile Yusuf Peygamber Kıssası'nda da en küçük kardeşin muzafferiyeti esastır. Normal şartlar altında yaşı büyük olan kardeşin güç sahibi olması beklenir. Dolayısıyla küçük olan ve küçümsenen kardeşin zafer kazanmasının insan düşünce tarihinin sonraki evrelerinde oluştuğu düşünülür (Mehmet, 1999: 95). Uygur destanları içerisinde kardeş sahibi olan kahramanların da genellikle en küçük çocuk oldukları görülür:

En küçük çocuk Abdurrahman Han ilk taarruzda seksen askeri bir vuruşta yok eder. İkinci ve üçüncü taarruzda yüzlerce ceset dizerler. (AH 1.1.1. s.108)

En küçük çocuk olan Abdurrahman Han Piyalma'da başlayan savaşta ilk hücumda düşmanın büyük çoğunluğunu yok eder. İkinci hücumda düşmanın yarısı kırar. (AH 1.1.2. s. 164)

Atoğlu ağabeylerinin yok edemediği cadıyı yok etmek için gizlenir. Ninenin gelip gelinlerin başını emmeye başladığını görünce yakından bir ok fırlatıp başından vurur. Cadının başını yok eder. Ama cadının yine başı çıkar. Bu, rivayetlerdeki dokuz başlı cadıdır. Atoğlu cadının yeni çıkan başını da yok eder. (BD 1.2.2. s.240)

Gökyüzüne çıkan kızın ağabeylerinden en küçüğü nöbet tutar. O, iki ağabeyinin yapmış olduğu yanlışlıklardan ders alır. Okunu ve yayını eline alıp hiç kıpırdamadan sabırla cadıyı bekler. Gün batımına yakın cadı keçisiyle eve doğru gelirken küçük kardeş bağırır. Cadı kara dumanı hazırlarken küçük kardeş yayı ile oku fırlatır. Ok cadının eline isabet eder ve kilim yere düşer. Bunun üzerine hemen ikinci oku da atar. Tam

yüreğine denk getirerek cadının canını alır. İki ağabeyi avdan gelince cadının küçük kardeşleri tarafından öldürüldüğünü görüp memnun olurlar. Hep birlikte odun toplayıp cadıyı ve onun iğneli kilimini ateşe verip kül ederler. Kız ve üç kardeş mutluluk içerisinde yaşamlarına devam ederler. (BD 1.2.4. s.246)

Hemracan bülbülü bulduğunu hemen babalarının yanına gitmeleri gerektiğini söyler. Lokantacıya durumu anlatır. Cebinden çıkarıp seksen kuruş verir. Kardeşlerini kurtarıp yola koyulur. (HH 2.4.1. s.465)

Aradan beş altı gün geçince küçük oğlan Hemracan babasına ağabeylerinin bu işi tamamlayamayacağını, kendisinin de onlarla gitmek istediğini söyler. Kendisinin bunu başaracağını belirtir. (HH 2.4.2. s.191) Aradan bir nice zaman geçer. Hemra yurduna dönmek için hazırlığını yapar. Bülbülü alıp yola koyulur ve ağabeylerinden ayrıldığı yola gelir. (202)

Sultan Büvice nehirden sandığı çıkarmak gerektiğini belirtir. Kızların saçları kırk kulaç gelir. Saçlarından ip yapıp sandığa atmayı kimin saçı çekerse sandığın o kişinin olmasına karar verirler. Büyük kız Melike Leyliveş saçını atar. Ancak yetişmez. Ortanca kız Melike Hayriveş atar. Ancak o da sandığa yetişmez. Küçük kız Sultan Büvice attığında saçları sandığa yetişir ve çıkarır. (TZ 2.11. s.267)

L100-L199.TALİHİ YAVER GİTMEYEN KAHRAMAN

Kaderin tersine dönmesi ile sıkıntıya düşen kahraman genellikle "gurbete çıkma" motifi ile bağlantılı olarak bu sıkıntıya düşer. Kahraman bu yolculuğa düşmanı yok etmek, sevgiliyi bulmak veya iftiradan kaçmak için başvurur. Ancak yolculuk sırasında hapsedilme, ölümle yüzleşme gibi zorluklarla karşılaşır (Mehmet, 2006: 203).

L101. Talihi Yaver Gitmeyen Kahraman

İlk taarruzda seksen askeri yok edip ikinci ve üçüncü taarruzda yüzlerce ceset dizerler. Düşmanları yok ettikten sonra hain İsmail, Abdurrahman Han'ı sağ omzundan yaralayıp öldürür. (AH 1.1.1. s.108). Alp Er Tunga destanında kahramanın pek çok kez mağlup ettiği Keyhüsrev tarafından zehirlenerek öldürülmesi ile Abdurrahman Han'ın ihanet sebebiyle öldürülmesi benzerlikler gösterir (Özkan, 1989: 64)

Piyalma'da başlayan savaş şiddetle devam ederken birinci hücumda düşmanın büyük çoğunluğu öldürülür. İkinci hücumda düşmanın yarısı kırılır. Üçüncü hücumda ise

Abdurrahman Hoca'nın omzuna bir ok saplanır, kanlar içinde yere düşer. (AH 1.1.2. s.164)

Mağarada dokuz başlı cadıyı öldürüp sevdiğini kurtaran kahraman yurduna dönecekken ağabeylerinin onu mağarada bırakması ile kazandığı mücadeleden mutlulukla ayrılamaz. (BD 1.2.3. s.19)

Ahmet Han bu iki hanımı başları açık, ayakkabısız halde şehirden kovar. Adamlarına dövdürüp küfür ettirir. Şehir halkına bu iki kadına ve çocuklarına yardım etmemeleri hususunda emir verir. Bu iki hanım şehir kapısından çıkıp çöle doğru yürümeye başlar. Bir ev görüp belki yiyecek bir şeyler verir umuduyla çocukları eve gönderirler. Ancak ev sahibi fermandan dolayı çocukları kamçıyla kovalar. Ağlayarak, Allah'tan yardım dileyip uçsuz bucaksız çöle doğru ilerlerler. (GO 1.3. s.143)

L111. 4.5. Kahramanın Çocuklarının Yetim Kalması

Abdurrahman Han öldükten sonra ondan ayrı kalan beş çocuğu tay, yuvası kuru bağ olarak kalır.(AH 1.1.1. s.111)

Akulambedihan Han babası öldükten sonra yetim kalır. Bir müddet sonra da doğum yapan annesi ölür. (BD 1.2.1. s.204)

Seyit Noçi halka baş eğmeden dik durmalarını, yalvarmamalarını, kendisini unutmamalarını, çocuklarından ilgiyi eksik etmemelerini tembihler. (SN 1.5.1. s.56)

Boz Körpeş'in anne ve babası arka arkaya sonsuzluğa giderler. Arkadaşlarının dışında bir yakını kalmaz. (BKKA 2.2.1. s.1472)

L200-L299. ALÇAK GÖNÜLLÜLÜĞÜN MÜKÂFAT GETİRMESİ

L300-L399. ZAYIF VE TAKATSIZ OLMANIN ZAFERİ

L400-L499. KİBRİN DÜŞKÜNLÜK GETİRMESİ

M.GELECEĞİN TAYİNİ

M0-M99. HÜKÜMLER VE KARARLAR

M14. Kralın Geri Dönülmez Kararı

Habibullah Hacı, Abdurrahman Hoca'ya daha önce konuşulduğu üzere Hoten içinde cihat bayrağını açmasını söyler. (AH 1.1.2. s.163)

Yaşananların ardından derhal Atçı köyüne gelen Hacı hazretleri isyan bayrağını açıp cihatı başlatır. Hazırlıklarını yapan Hacı hazretleri Tahta-bend'e ulaşıp halkına dönerek isyan fikrinden vazgeçmemelerini söyler. (AH 1.1.3. s.165)

Ahmet Han, Yunus Peri ve Zeynepşah'ı darağacına asarak idam ettirmeye karar verir. (GO 1.3. s.143)
General, kahraman Nozugum'u sorguya çeker. Darağacında ölüm emrini verir. (N 1.4.1. s.21)

Cangcung Solanlar'a Nozugum'u nerede olursa olsun bulmalarını ve getirmelerini emreder. (N 1.4.3. s.19) General, ağaya Nozugum'u bulmasını emreder. (N 1.4.3. s.22)

Komutan askerlere mağarada duman çıkarıp Nozugum'u boğarak yakalamalarını emreder. Ardından komutan mağaranın ağzını kazıp büyüterek içeri girmelerini söyler. (N 1.4.5. s.377)

Çerilerin şefi Seyit Noçi'nin yakalanıp bağlanmasını, gözlerinin oyulmasını, göğsünün dağlanmasını, dilinin koparılıp dişlerinin kırılmasını emreder. (SN 1.5.1. s.44) Seyit'e baş eğmesini, diz çökmesini emrederler. (50) General tövbe edenlerin affedilmesini, bu belaya sebep olan Seyit'in yakalanmasını emreder. Titey ibret olması ve bir daha ayaklanmak isteyenlere olacakları göstermek için Seyit'i darağacında idam etmeye karar verir. (55)

Seyit Noçi zavallı annesinin yanına, yurduna dönmesi gerektiğine, ona hizmet edip onun ekmeğini yemesi gerektiğine karar verir. (SN 1.5.2. s.55) Emîrler toplanıp Seyit'in infaz emri verirler. (64)
Şah, cellatlara Boz Yiğit'i öldürmeleri için emir verir. (BY 2.1.1 s.305) Tellal çıkarıp kızını Boz Yiğit'e vermeye karar verdiğini ve şehir ahalisine toy vermek istediğini duyurur. (309) Han ertesi gün Boz Yiğit'in asılması için emir verir. (331)

Cellatlara bakıp saraya izinsiz giren hayasız düşmanı öldürmelerini emreder. (BY 2.1.2. s.17) Kimen'in öldürülmesini emreder. (18) Han, Bozyiğit'i bağlayıp zindana atmalarını emreder. Ertesi gün onu meydana götürüp darağacaına asmalarını söyler. Kızını

başkasına verdiğini bildirir. Bozyiğit'ten kurtulduğu gün toy yapacağını belirtir. (26) Zeytun askerlere padişahın emrini yerine getirip onu darağacına asmalarını söyler. (29)

Suyağıl adamlarına Boz Körpeş'in parçalarını kavak ağacının dallarına asmalarını emreder. (BKKA 2.2.1. s.79)

Padişah has bahçenin işlerine bakması için Halep Şirvan şehrinden kırk kadar köle tahsis edilmesini emreder. (GS 2.3. s.220) Abdullah Şatır'a cellatları da yanına alıp Garip'i yakalayıp getirmesini buyurur. (228) Garip kaybolduğu için padişah üç gün içinde onun bulunmasını, kırk gün kırk gece has bahçede düğün hazırlanmasını ve onlara haşmetli bir saray yapılmasını emreder. (233)

Kırklar başı böyle sessiz sedasız otururlarsa gözlerinin uykuya varacağını o yüzden hemen Hurilika'ya haber verilmesini emreder. (HH 2.4.1. s.447) Hurizefran, insanoğlunun derhal yedi kat gökten yere atılmasını emreder. (455) Askerşah ile Nurdunşah birbirine danışarak bir karar verirler. Hemra'nın gözlerini oyup bir kuyuya atmayı ve babalarına gidip ikimiz bulduk demeyi, takdir kazanmayı uygun bulurlar. (465) Hurilika devlerine Hemracan'ın iki kardeşini alıp yedi kat gökten yere atıp öldürmelerini emreder. (473)

Kız, deve insanoğlunu gökyüzüne götürüp parça parça edip öldürmesinin emreder. (HH 2.4.2. s.197) Hurizefran hemen kuşu çalanın yakalanmasını ve onun gökten atmasını, öldürmesini emreder. (197) Hurizefran kadıya varıp neden yalan fetva verdiğini sorar. Kendisini yok işe sürdüğünü söyleyip darağacına asılarak idam edilmesi için emir verir. (201) Ağabeyleri kendi aralarında konuşup babalarının âşık olduğu kuşu Hemra götürürse kendilerinin heba olacağını düşünürler. Padişahlığı kendilerine vermesi gerektiği kararına varırlar. (203) Padişah âşık olduğu, nice cefalara katlanıp getirilen bu kuşun hiç söz söylemediğini, gülmediğini söyler. Öldürülmesini emreder. (203)

Şah Şaperkut, padişahın şerefine dil uzattığını düşündüğü bu ihtiyarın katledilmesini emreder. (KŞC 2.5. s.405)

Zenciler Şahı'nın kızı Senuber'in ayak ve ellerinin bağlanıp öldürülmesini emreder. (S 2.7. s.150)

Kalenderler Adilhan'ı, eşini ve çocuklarını idam etme kararı alırlar. (ŞA 2.8. s.91) Adilhan iki kez vezirlerine geceleri kendisine eş olup sırlarını paylaşacağı bir köle getirmelerini emreder. (116-121) Padişah, Gulamzade ve Hüdaverdi'nin başlarını

bedenlerinden ayırıp getirmelerini emreder. Dört cellat derhal çadıra gidip Gülçehre'nin yanında yatan iki kölenin başını kesip huzura getirirler. (140)
Melike, cellatlara Behram'ın da başını kesip minareye asmalarını emreder. (ŞBMD 2.9. s 167)
Kızını affeden padişah onun has bahçesine dönmesine izin verir. Ancak fikrinden dönmeyip kızının yoldan çıkmasına sebep olan şehzadenin yakalanması için yeniden emir verir. (ŞNMR 2.10. s.423)

M20. Kısa Görüşlü Yargılar

Atoğlu ve ağabeyleri bir gün evde sırayla nöbet tutup yemekleri kimin yaptığını öğrenmeye karar verirler. (BD 1.2.2. s.240) Cadı Güneşkızı alıp kaçınca akşamüzeri ağabeyleri geldiğinde olanları anlatan Atoğlu ve kardeşleri cadıyı yakalama kararı alırlar. (241)
Kendi aralarında ilk gün büyük kardeşin evde kalıp cadı geldiğinde ona gerekli cezayı vermesine karar verirler. (BD 1.2.4. s.245)

Öğrendiklerinden sonra genç adam evin çatısına ok ve yayını alarak saklanır, üç başlı albastıyı öldürmeye karar verir. (BD 1.2.5. s.233)

Mehtumhan bugün yeniden geleceğini söyleyince Çın Tömür Batur evin bir yerine saklanıp geldiğinde onu öldürmeye karar verir. (BD 1.2.7. s.225)

Havaz Han, Göroğlu'na Ahmet Han'ın kızını almak istediğini söylemeyi eğer izin vermezse o zaman bahane sunarak ana yurduna dönmeyi düşünür. Kızı alıp verirse de kıza siyah başlık takıp üzerine siyah elbise giydirmeyi, ayağına siyah çarık verip yiğitlere nargile hazırlatmaya karar verir. (GO 1.3. s.54) Havaz Han kızı kaçırıp ülkeye dönmenin daha doğru olduğuna karar verir. (60)
Yemeği gören kız bu kez yemeği kendisi götürür. Orada bir müddet konuşup kaçmaya karar verirler. (BKKA 2.2.2. s.1474)
Gurbetçi olan şehzade kırk deve malını da canını da bu şehirde Melike Rena için harcamaya karar kılar. (ŞNMR 2.10. s.400) Melike bahçesine döndüğünde vezir gelerek şahın, kendisini ölüme mahkum ettiğini, yarına dek ibadetle meşgul olmasını bildirir. (402) Melike, Allah'a sığınır. Onun feryatlarını duyan cellatların kalbi yumuşar. Ezan

bittikten sonra atmaya karar verirler. (414) Melike kaçarsa Bahçıvan Ana ve Gülcemal'e ölüm emri verildiği için onları ve hancıyı da götürmeye karar kılarlar. (427)

Karahan tahkikat için has bahçeye adamlarını gönderir. Söylenenler doğru çıkınca cellatlarına Tahir'i getirmeleri için emir verir. (TZ 2.11. s.263) Karahan, Kara Batur'un öldüğünü duyunca onun hakkının Tahir ile Zühre arasına defnolmak olduğunu düşünür. Emir vererek iki âşığın arasına gömdürür. (276)

Şemun'un sözlerinin doğruluğundan emin olduktan sonra ağabeyleri aralarında Yusuf'u öldürmek için sözleşirler. (YZ 2.12. s.130) İçlerinden biri Yusuf'u kuyuya bırakmayı teklif eder. Bu teklif hepsi tarafından kabul görür. (149) Allahü Teâlâ, Hazreti Cebrail'e derhal Yusuf'u tutmasını emreder. Cebrail yetişip onu tutar. (149)

Yusuf Kadir Hanoğlu hemen başbuğlarına, beylerine ve pehlivanlarına emir verir. Hazır olmalarını ve üç gün içinde haydutları ülke sınırlarından atmalarını ister. (G 3.1. s.445) Gülendem bütün ordusuna Şingşingşa'ya kadar topraklarda bir tane bile düşmanın kalmamasını emreder. (465)

M50. Kararnameler

Sonunda Abbashan ve veziri Hasan ayrılarak farklı yönlere gitmeye karar verirler. Şah geyiğin karşılarına çıkma sebebini anlar. Allah'ın kısmeti olarak yorumlar ve hayırlı bir iş yapmaya karar verir. (GS 2.3. s.204)

Vezir Emlak yapılacak işler için Rum ilinde padişahın fermanını çıkartır. Yurttaki zengin ya da fakir, bey ya da adı belli olmayan başlar dâhil olmak üzere herkesin Melike'ye yapılacak olan has bahçe meydanı için çalışmasını buyurur. (ŞBMD 2.9. s.154)

Kırk güne kadar sırrın aşikar olmamasında karar kılarlar ve ayrılırlar. (ŞNMR 2.10. s.400) Padişah eğer Renahan'ı darağacında görmek istemiyorlarsa atalardan kalan bir minareden atmalarını ferman eder. (411)

M100-M199. ANT VE YEMİNLER

M100. Yeminler ve Antlar

Yemin etme ve ant içme, eski Türklerin sosyal hayatında büyük önem arz eden ve geçmişten beri savaşa çıkmadan yahut bir harekete başlamadan vs. önce yapılagelen eylemlerdendir (Mehmet, 1999: 93).

Abdurrahman Han anne sütü hakkı için hayduta karşı sonsuza dek savaşıp intikam kılıcı ile adaleti yerine getireceğini, yapamazsa haram olmasını söyler. (AH 1.1.1. s.94). Eski Türk inancında kutsal sayılan nesneler veya çok sevilen nesneler üzerine antlar içildiği görülür. Bu motif varlığını destanlarda da korumakla birlikte hak, helal-haram dairesinde düşünülmesi ona İslamî fonksiyonlar yükler (Özkan, 1989: 66-67).

Akulambedihan, geyiğe kız çocuklarını öldürme âdetinin biteceğine dair söz verip yemin eder. (BD 1.2.1. s.206)

Çın Tömür Batur olanları öğrenince çok öfkelenir. Yalmavuz'u bularak öldüreceğine yemin eder. (BD 1.2.3. s.159)

Üç kardeş cadıya nefret dolup ondan öç almaya yemin ederler. (BD 1.2.4. s.246)

Resmi gören Danıyar, Ezim Köz Ayım'a âşık olur. Onu kaçırıp sahip olacağına yemin eder. (GO 1.3. s.23) Göroğlu on yaşına gelip ata sağlam binmeyi öğrendiğinde yengesini o iblisin elinden kurtaracağına yemin eder. (25) Ağa Yunus ve Zeynep Şah çocuklara kamçı ile vuran acımasız adama Allah izin verirse iki kamçı yerine yüz kamçı vurdurmak için and içerler. (143) Haldar hemen atına biner. Hanımını bulup öldürmeyi, mızrağının ucuna takarak dönmeyi diler, and içer. (147) Ahmet Han, Emir Göroğlu'nun askerlerinin savaşta öldüğünü bu ordunun az bir kısmı ile onun şehrini ele geçirebileceğini söyler. Doğruluğuna yemin eder. (259)

Seyit Noçi halka seslenir. Her daim yurdu külfetten kurtarmak için savaşacağına dair yemin eder halkı savaşa çağırır. (SN 1.5.1. s.48)

Cırtlak sesli kadın bu duruma öfkelenir. Öcünü alacağına and içer ve kurnazlıklar düşünmeye başlar. (BKKA 2.2.1. s.65)

Süçük arkasından gelerek Garip'e sarılır. Garip arkasını döndüğünde Süçük kızı görünce onu iter. Bu davranış Süçük'ü kızdırır. Padişaha gidip olan biteni anlatacağına

dair yemin eder. (GS 2.3. s.228) Şah Abbas iftiracı Süçük'ü cellatlara verip parça parça edilip etlerinin köpeklere verilmesini emreder. (230)

Kuzgunları ve baykuşları Kızılgül'ün dalına kondurmamaya yemin eder.(K 2.6. s.140)

Baba ve oğul konuşurken Şemun'un annesi kapıda bu sözleri işitir. Oğluna bir bir duyduklarını anlatır. Doğruluğuna dair yemin eder. Ağabeyleri, babalarına Yusuf'a kendisinden daha çok ilgi göstereceklerine dair yemin ederler. (YZ 2.12. s.130) Yakup peygamber Kenan ilinin dişi ve erkek kurtlarını hoş sesi ile çağırır. Evladını neden yediklerini sorar. Kurtlar peygamber evladı Yusuf'u yemediklerine dair yemin ederler. (156)

M200-M299. ANLAŞMA VE SÖZ VERMELER

201.6 Pazarlık ve Sözlerin Yapılması ile ilgili Anlaşma

Ağabeyleri köleleri olduğunu söyledikleri Yusuf'u kaçak, yalancı ve hırsız olarak tanıtırlar. Bu üç kusura rağmen almak istiyorsa satacaklarını söylerler. Paha olarak on sekiz daçen isterler. Malik Dağuri ise bu parayı verir. Köleyi aldığına dair mühürlü bir kâğıt ister. Kâğıdı verdikten sonra ağabeyleri, Malik Dağuri'ye onu iyi bağlamalarını ve satacaksa uzak şehirlerde satmasını tembihlerler. (YZ 2.12. s.160)

M290. Pazarlık ve Diğer Sözler

Akulambedihan, Yalmavuz'u ne yurduna ne kendisine yaklaştırmayacağını söz verip kardeşini rahatlatır. (BD 1.2.1. s.211)

Hurilika kardeşi Hurizefran ile konuşup bir anlaşma yapar. Anlaşmaya göre Hurilika yenilirse bütün ulusu ile Hurizefran'a tabi olacaktır. Ancak yenerse Hurizefran bülbülü kendi eli ile teslim edecektir. (HH 2.4.1. s.125)

M300-M399. KEHANETLER

M300. Kehanetler

Kehanetler genellikle gelecekten haber verme ve olacaklara karşı önlem alma amacıyla bakılan fallar ve görülen rüyaların yorumlanması sonucunda oluşturulur. Kehanetler ve gelecekten haberler; falcılar, müneccimler veya olağanüstü güçlere sahip kişiler tarafından ileri sürülür. Destanlarda bu durumun ilk örneği Oğuz Kağan Destanı'nda geçmektedir. Oğuz Kağan'ın veziri Uluğ Türk'ün rüyasında gördüğü altın

yay ve üç gümüş oku Türklerin tüm dünyaya buyruk olma ülküsünün gerçekleşeceği şeklinde yorumlar (Bang, R.R.Arat, 1936: 29). Abdülkadir İnan, *Falcılık ve Kehanetler* başlığı altında incelediği bu hususun şamanizim kaynaklı olduğunu belirtir. Altay ve Yakut Türkleri arasında yaygın olan "kürek kemiği" falının Manas Destanı'nda Manasın yanında yer alan bir falcı tarafından bakılması, yine Manas'ta Yakup Han'ın gelinlerinin geleceğini ateşe bakarak bilmesi dikkat çekicidir (2000: 154-158). Köroğlu Destanı'nda Köroğlu ve yiğitleri gördükleri rüyalar neticesinde birbirlerinin sıkıntıda olduğunu anlayarak derhal yardıma koşarlar (Boratav, 1984: 84-85). Dede Korkut'ta Salur Kazan'ın, Yeğenek'in gördüğü düşlerin yorumu da dikkat çekicidir (Gökyay, 1973: 19-101). Halk hikâyelerinden Kirmanşah ve Elif ile Mahmut'ta da remil falına bakıldığı görülür (Alptekin, 2016:181-215). Uygur destanlarında da kehanetler pek çok kez görülür:

Hoten valisi Ambal bir fal açtırır. Falında, Abdurrahman Hoca'yı ve kötü şeyler olduğunu görür. (AH 1.1.2. s.163)

Şehir hakimi Çin valisi Ambal bu dönemde bir fal baktırır. Ancak falı kötü çıkar. Kâhin, Hoten'de Abdurrahman Han adlı yiğitin var olduğunu söyler. Bu yiğidin kimin oğlu olduğunu sorar. Şayet onu ihbar edecek biri bulunmazsa yağmalamaya fırsat kalmadan şehrin elden gideceğini söyler. (AH 1.1.3. s.165)

Akulambedihan kimin çocuğu olursa olsun bulduğu çocuğu evlat edineceğini söyleyerek fal açtırır. Herkes falda ülkenin batısındaki çölde bir geyiğin insan yavrusuna baktığını ve çocuk ile Akulambedihan'ın birbirini beklediğini görür. (BD 1.2.1. s.206)

Ağa Yunus Peri bundan sonraki hayatını sorar. Falcı falda yirmi yaşlarında elinde mızrak ve kılıç olan yakışıklı, yiğit, güler yüzlü birinin yanında on iki yaşlarında bir çocukla ilerlediğini gördüğünü söyler. (GO 1.3. s.43) Falcı daha önce şehirden yalnız ayrılan Göroğlu'nun atının önünde bir erkek çocuk arkasında bir peri kızının olduğunu söyler. (47) Günlerden bir gün padişah Ehmet Han rüyasında kendisinin bir yüksek dağın tepesinden düştüğünü görür. Ertesi sabah rüyayı bir yakınına anlatır. Yakını rüyayı padişahlığın elinden gidebileceğine yorar. (49) Zenciler padişahı falcıları toplatıp fal açtırır. Kızını Göroğlu'nun oğlu Havaz Han'ın kaçırdığını öğrenir. (263)

Düşünü anlatan şah danışmanlara düşü yorumlamalarını söyler. Kitaplarını açıp bakan danışmanlardan biri kuşun saadet işareti olduğunu, başına devlet kuşu konacağını ve sarayın altınla gümüşle dolacağını söyler. Bir başkası ise bir çift kuşun bir çift evlada işaret olduğunu birinin şehzade diğerinin perizat olacağını söyler. (GS 2.3. s.205) Falcı nine onun Diyerbekri şahının kızı Prenses Şah Senem'e âşık olduğunu ve hemen dönüp çiçekçi nineye evlat olup kendini gizlemesini söyler. Böylelikle Şah Senem'i görebileceğini, geç kalırsa hasret kalacağını anlatır. (214) İstralapa bakan falcılar Şah Senem'in aşk azabına yakalandığını, çaresinin ise şehrin dışına bir has bahçe yapılmasında bulurlar. (219) Kur'a bakan Dadı Ana, Abdullah Şatır'ın cellatlarla Garip'i yakalamaya geldiğini söyler. Falcılar Garip'in bir sandık içine gizlendiğini bildirir. Böylelikle cellatlar yeniden yola koyulur. (228)

Falcılar, Hemracan'ın yer ile gök arasında yarı canlı yuvarlandığını söyler.(HH 2.4.1. s.456)

Padişah düşü vezirinden yorumlamasını ister. Veziri rüyayı dinledikten sonra gördüğü düşteki kuşun bu dünyada olmadığını, bir rivayete göre var olduğunu söyler. Yine rüyasında gördüğü kızın da kuş gibi gerçek olmadığını, onun da kuş gibi bir rivayete göre var olduğunu, gerçekte var olup olmadığını bilmediğini söyler. (HH 2.4.2. s.190)

Kara Batur'un tahtını ve bahtını yakıp kül etmeye hazırlanır. Kızılgül'ün dalına başka baykuşlar kondurmamaya yemin eder. (K 2.6. s.140)

Falcılar onun bir perizattan etkilenip âşık olduğunu söylerler. Perizatın mekânının üç yüz yıllık bir mesafede olduğunu ve onun periler şahının kızı olduğunu belirtirler. (S 2.7. s.329)

Hoca bu rüyayı dinler ve yorumlar. Narın kalp dermanı, kara kuşun ululardan olduğunu ve kırk gün sonra muradına ereceğini, gaipten nikah düşüp yolculuk yapması gerekebileceğini söyler. Kara kuşun ruhu'l-emin, havuza düşen narların saltanat, gökteki kara kuşun acı, narı alıp gelenin yâr, başına konan gevherin taç, öpücük

konduranların âşık olduğunu belirtir. Bir gün nedamet olacağını haber verir. Başında birçok tehlike olduğunu belirtir. (ŞNMR 2.10. s.386)
Derviş uyanır, rüyanın manasını merak edip fala bakar. Bu mezarlığın Tahir ile Zühre'ye ait olduğunu diken biten yerin de Kara Batur'un mezarı olduğunu anlar. İki âşığın düşmanın iftiraları ve padişahın azabı ile kavuşamayıp sonsuzluğa gittiklerini öğrenir. (TZ 2.11. s.277)

Yusuf aleyhisselam bir düş görür. Yakup Aleyhisselam'dan bunu tabir etmesini ister. Babası anlatmamasını, tabir edilip bir işarete yorulmamasını ister. Ancak Yusuf'un ısrarlarına dayanamaz. Yusuf Aleyhisselam anlattıkça tahtın şahların tahtını simgelediğini belirtir. Tahtın kime gelirse mutluluk getireceği, bütün dünyanın kendisinin elinde olacağı yönünde bir tabirde bulunur. Ardından ay ile güneşin anne ve babası, diğer on yıldızın ise ağabeyleri olduğunu belirtir. Bunların olması için aradan haddi hesabı olmayan yılların geçeceğini ifade eder. (YZ 2.12. s.128) Dağuri gördüğü bu düşü yorumlamaları için tabircilerin yanına gider. Tabirci, Malik Dağuri'ye Kenan'a gideceğini, o yolda bir kuyu olduğunu ve kuyuda bir köle olduğunu, bu geçmişi mübarek köleyi almasını söyler. Böylelikle kıyamete kadar namının kalacağını belirtir. (159) Tomus Şah kızının bu durumundan endişelenip falcılara bunun sebebini sorar. Fala bakanlar kızın aşk derdine düştüğünü, buna bir çare bulunması gerektiğini söyler. (171)

M301. Peygamberler

Hesen Han yirmi bin asker ile dağa gidip çevreyi inceler. Bir münacat okur. Bu münacatta; Hazreti Âdem'den, Nuh nebiden, peygamber efendimizden, Hazreti İbrahim ve oğlu İsmail'den, dört halifeden ve pirlerden ağlayarak yardım diler, dua eder. (GO 1.3. s.69)

Şah Senem Garip'i Allah'a, atamız Hz. Âdem'e, âşıkların pîri Hz. Yusuf- Züleyha'ya emanet eder. Hz. Musa'dan yardım dileyip tabiplerin pîri Lokman'dan bu acıya dayanabilmek için derman diler. (GS 2.3. s.213)

Hemra üçüncü gece bir düş görür. Bu düşte peygamber efendimizi, Ebubekir Sıddık, Osman, Ömer ve Ali halifeleri görür. Bunların hepsi altın gümüş tahtlarda melekler ile

otururlar. Züleyha'yı alıp getirip oturtur. Kevser havuzundan su koyup içirir. Misafiri ağırlayıp Hemra'ya nikahlarlar. (HH 2.4.2. s.195)

Melike göğe bakıp Tanrı'ya yakarıp münacat okur. Münacatında Hz. Adem, Hz. Resulüllah, Hz. Musa, Hz. Davud, Hz. Süleyman, Hz. Lokman, Hz. Hızır ve Hz. İsa'yı anar. Allah'tan onlara ettiği medet gibi kendisine de medet diler. (ŞNMR 2.10. s.416) Yüz yirmi dört bin peygamberden kendisine medet ister. (419)

Yakup peygamberin oniki oğlu vardır. On iki oğuldan biri Yusuf peygamberdir. (YZ 2.12. s.126) Yakup Aleyhisselam oğluna İbrahim aleyhisselam'dan kalan bir nesne verir. İshak Aleyhisselam'dan kalma bir kemeri beline bağlar. (136) Kuyuda Nuh peygamberin kavmine yağan taşlardan biri vardır. Cebrail, Yusuf'u bu taşın üzerine oturtur. (149) Cebrail, Resul Aleyhisselam'a üç yerde sıkıntı gördüğünü söyler ve bunları sıralar. İlki İbrahim Aleyhisselam'ın oğlu İsmail'i Allah'a kurban edecekken Allah'ın emri Mina dağında İsmail yerine cennetten yedi koç çıkması ve onların kurban edilmesi, ikinci sıkıntının Yusuf'u ağabeylerinin kuyuya attığı sırada, üçüncü sıkıntının ise kendisinin mübarek dişinin Uhud dağında şehit oluşunda olduğunu ifade eder. (150)

M310. Kerametler

Kâinatta var olan her şey Hak Teâlâ'nın idaresi ve kudreti ile gerçekleşir. Belli bir nizam içerisinde yaşadığımız dünyada olmaz denilen şeyler Allah'ın isteği ve hikmeti ile tersine dönebilir. Mucizeler Allah ve peygamberler tarafından gerçekleştirilir. Ancak kerametler herhangi bir nübüvvet iddiası olmadan Allah tarafından belirli kişilere verilen harikuladeliklerin sonucudur. Battalname'de Seyit Battal'ın keramet sahibi olmasının sebebi İlyas peygamberin duasını almış ve kutsal seccadeye sahip olması gösterilir (Köksal, 187-190).

Vezir, padişaha bu işteki kerameti sorunca Şah Abbas bunun Allah'tan gelen bir işaret olduğunu söyler. Eğer geyiği öldürseydi iki kat olan Sultan Ay'a zarar gelebileceğini, evlat hasreti ile yanan gönüllerini dara sokmamak olacağını belirtir. (GS 2.3. s.204)

Bağdat şehrinde bir evliya olduğunu, duasının makbul olduğu söylenip cesetlerin oraya götürülmesi teklif edilir. Bu kutlu evliyanın cesetlere ruh üfleyip onları yineden diriltebileceğini düşünürler. Gavs-ı a'zam onların derdini dinledikten sonra bir şeyler

okur. Cesetlere bakarak işaret eder. Kerametle ölmüş şehzadeler dirilir. Ayağa kalkarak evliyaya selam verirler. Evliya bu kerametin batıdan doğuya herkese has olduğunu ve bir bende ona sığınıp dua ederse ona yardım ettiğini söyler. Müsaade verip dua ile yolcu eder. (ŞA 2.8. s.145)

Yusuf peygamber bahtsızlığından, bir kötünün tokat atışından dem vurur. Bu münacattan sonra Allahü Teâlâ'nın kudreti ile güneş tutulur. Dünya karanlık olur. Yağmur yağıp fırtınalar çıkar. İnsanlar birbirini görmez olur. Kervandakiler ağlayıp inler. Yusuf Aleyhisselam'a tokat atan kişi çıkıp günahını söyleyip af diler, dua ister. Yusuf Aleyhisselam onların günahlarını affeyleyince hava açılır. (YZ 2.12. s. 166)

M361. Geleceği Önceden Takdir Edilen Kahraman

Destanlarda kahramanların doğumundan önce veya sonra onun geleceğine dair bir takım işaretler verilir. Bu husus peygamber efendimize kadar dayanmaktadır. Doğumundan önce her yerin nura boyanması, meleklerin Âmine'nin babasının evini tavaf etmesi, Kâbe'nin damına sancak dikmesi gibi olağanüstü olayların görülmesi de onun gelecekte yapacaklarının, ulviyetinin yansımasıydı (And, 2018: 127-130). Oğuz Kağan'ın, Manas'ın, Alpamış'ın doğumu da bu tür mucizevîlikleri kapsamaktadır ve gelecekte atacakları adımlar bilge kişiler tarafından önceden bildirilir.

Artık yirmi dokuz yaşında olan Abdurrahman Han sonunda Hızır Dede'nin verdiği öğüdün zamanı geldiğini düşünür ve yurdunu kurtarmak için harekete geçer. (AH 1.1.1. s. 101)

Aksakallı yedi yol kavşağında Abdurrahman Hoca'ya otuz yaşına geldiğinde Hoten'de padişah olacağını söyler. (AH 1.1.2. s.163)

Göroğlu askerlere Hesen Han ne derse onun olacağını, sözünden çıkmamalarını, yaşı küçük diye alay etmemelerini tembih eder. Hesen Han'ı serdar yaptığını ilan eder. Ancak dağda askerler onun bir çocuk olduğunu düşünürler, sözünü dinlemeyip geri yurda dönerler. (GO 1.3. s.59)

Yakup Aleyhisselam Yusuf'tan sözünü dinelemesini, bugün kıra gitmemesini, yanından ayrılmamasını diler. Gördüğü düşün gerçekleşeceğini, yanından ayrılırsa yüreğini ayrılık ateşine salacağını anlatır. (YZ 2.12. s.133)

M400-M499. BEDDUALAR

M400. Beddua

Havaz Han nargile ister, kız ona bakıp âşık olur. Ağzı burnu davul gibi kocasına beddualar edip Havaz ile bir gece geçirmek ister. (GO 1.3. s.167)

Zalimlere beddua eder, kendi ölse de bu kavmin devam edeceğini söyler. (N 1.4.1. s.66)

Kızının da kendisi gibi olması için eşek, domuz, gönlü kara böcek kadıya beddua eder. (HH 2.4.1. s.125)

M411.1. Bedduanın Yerine Gelmesi

Gülendam, Melike'ye giderek bu ihtiyarın Allah'ın kendisine gönderdiği bir ceza olduğunu, şimdiye kadar öldürttüğü şehzadelerin ailelerinin beddualarının tuttuğunu, büyüklük taslamasının ve haksız kan dökmesinin buna sebep olduğunu söyler. (ŞBMD 2.9. s.175)

M411.3. İhtiyar Kadının Bedduası ile Âşık Olma

Tahir'in bilyesi ırmak boyunda su almakta olan ninenin su kabına değer. Ninenin su kabı delinip suyu dökülür. Nine öfkelenerek "hakir yetim" diye hitap eder. Tahir duyduklarına şaşırıp üzülür. Nine bunun doğru olduğunu gidip yavuklusu ile oynamasını söyler. Tahir bir kez daha şaşırır. Yavuklusunun kim olduğunu sorunca nine, Zühre olduğunu söyler. O günden itibaren Tahir aşık oynamayı bırakır. Ninenin sözlerinden sonra Zühre'ye karşı aşk duygusu peyda olur.(TZ 2.11. s.261)

N.ŞANS VE KADER

N0-N99. BAHİSLER VE KUMARLAR

N100-N299. ŞANS VE TALİH OYUNLARI

N122.0.1. Yolların Seçimi

Kahramanların cesaretini, aklını ve karakterini gösteren bu seçimler destanın oluşumunda büyük önem arz eder. Bu seçimler kahramanın ölüm-yaşam arasındaki çizgide verdiği karardır. Zorluklar ve ölüm karşısında seçilen bu yollarda kimi zaman kurtulmak için hileye başvurulur ya da cesaretle bu yolda ilerlenilir.

Abdurrahman Han, yiğitlerine Ambalın halka yaptığı zulümleri anlatır. Bundan kurtulmanın iki yolu olduğunu söyler. Biri ölüm veya esir olmak, diğeri savaşmak veya yaşamaktır.(AH 1.1.1. s.102)
Mektupta Zenciler padişahı, Göroğlu'nun malının yarısını ve iki karısından birini kendisine vermesini yoksa savaş açacağını söyler. (GO 1.3. s.259)

Bir gün nice yol yürürler. Bir yere gelirler ki bir yol iki yol olur. Hangi yoldan gideceklerine karar veremeyince her ikisi de kendi gönüllerinden geçen yola girerler. (BKKA 2.2.2. s.1472)

Taşa yazılmış üç cümlelik yazı vardır. Birincisine gidişi var dönüşü de var, ikincisine gidişi var dönüşü hem var hem yok, üçüncüsüne gidişi var dönüşü yok yazılmıştır. Askerşah ile Nurdunşah, Hemracan'ı ortadan kaldırmaya karar verirler. Askerşah gidişi var dönüşü de var olan yola girer. Nurdunşah gidişi var dönüşü hem var hem yok olan yola, girer. Hemracan da gidişi var dönüşü yok olan yola yiğitçe girer. (HH 2.4.1. s.445)

O yolun tepesindeki taşta bir yazı yazılıdır. O yazıya bakarlar ki sağ koldaki yola giden kesin gelir, sağın karşısındaki yola giden gelebilir, ortadaki yola giden ya gelir ya gelmez sonuncu yola giden ise gelemez yazılıdır. Büyük ağabeyleri varır gelir yola gireceğini söyler. Diğerlerinin de başka yollara girmelerini, Hemracan'ın varır gelmez yola girmesini ister. (HH 2.4.2. s.130) Aksakallı, Hemra'ya bir nice yol yürüdükten sonra bir yere varacağını, orda karşısına iki yol çıkacağını söyler. Sağ taraftaki yola girerse başına neler geleceğini anlatır. Sol taraftaki yola girmesini tembihler. Ancak Hemra bir nice zaman yol gidip yol ayrımına geldiğinde Hüda'nın kendisini koruyacağını düşünür. Sağ taraftaki yola girer (HH 2.4.2. s.192). Destan metninin her iki varyantında da büyük kardeşlerin hileye başvurdukları ve Hemracan'ı tehlikeli yola saldıkları görülür. En küçük kardeşin tehlikeli yolda ilerlemesi de maceranın başlaması için atılan adımdır (İnayet, 1992: 51)

N300-N399. TALİHSİZ KAZALAR

N399.4. Yardımcı Kahramanın Uğursuzluğu ve Hain Çıkması

Abdurrahman Han seçtiği kırk bir yiğidi sırasıyla babasının huzuruna çıkarır. Habibullah Müftü Hacı kırk yiğidi de görünüşleri, ahlakları ve karakterleri ile güvenilir

bulur. Ancak kırk birinci yiğide güvenmemesi gerektiğini söyler. Kırk birinci yiğidin gözlerinin ala, dişlerinin kara, kendisinin yaman olduğunu söyler. Bu yiğidin adı İsmail'dir. Aslen Çinli olan bu kişi savaşta Abdurrahman Han'ı öldürür. (AH 1.1.1. s.105). Kırk sayısı Türk dünyasında önem arz eden tamamlayıcı sayı olarak kabul görür. Kırk yiğit, kırk kız, kırk gün kırk gece düğün, kırk akçe destan ve halk hikâyelerinde çokça karşımıza çıkar. Ancak Abdurrahman Han'da kırk bir sayısı dikkat çeker. Batı Türklerinde nazar olarak kabul edilen bu sayının Uygur Türklerince uğur sayısı olarak kullanıldığı bilinir (Özkan, 1989: 68-70)

Şah Senem cariyelerine durumu anlatıp sırrı aşikâr etmemelerini ister. Fakat Süçük adlı cariye ne zamandır Garip'e göz koyar. Bir gün Garip bahçede tek başına gezerken onu gören Süçük bu fırsatı kaçırmak istemez. Arkasından gelerek ona sarılır. Garip önce Senem zanneder. Arkasını döndüğünde Süçük kızı görünce onu iter. Bu davranış Süçük'ü kızdırır. Hemen padişah huzuruna gelen Süçük her şeyi padişaha anlatır. (GS 2.3. s. 119)

N400-N499. TALİHLİ TESADÜFLER
N500-N599. MEYDANA ÇIKARILAN SAHİPSİZ HAZİNE
N600-N699.DİĞER ŞANSLI TESADÜFLER
N700-N799. TESADÜFÎ KARŞILAŞMALAR

N733. Kardeşlerin Tesadüfen Görüşmesi

Bir gün apansız bir şekilde iki kardeş karşılaşır. Aralarında yaşadıkları sıkıntıları konuşarak dertleşirler. (N 1.4.1. s.17)

N800-N899. YARDIMCILAR

N825.1. Çocuk Sahibi Olamayan Kahramanlar

Türk destan, halk hikâyesi ve masallarında sıkça görülen bu motif Dede Korkut'un, Dirse Han Oğlu Boğaç Han hikâyesinde, Alpamış ve Manas destanlarında görülür. Aynı zamanda Adil Şah (192), Şah İsmail (206), Arzu ile Kamber (219) ve Leyla ile Mecnun (274) gibi Anadolu halk hikâyelerinde de varlığını devam ettirerek karşımıza çıkar (Alptekin, 2016). Motifin, destan metinlerindeki ortak yönü; tesadüfler ve yardımcılar

sayesinde kahramanların kaderinin değişmesi yıllarca elde edemedikleri evlada kavuşmalarıdır (Mehmet, 2006: 204).

Padişahın iki hanımı olmasına rağmen evladı yoktur. Bundan dolayı padişah çok üzülür.(BD 1.2.3. s.156)
Göroğlu dokuz kadınla evlenmesine rağmen hiçbirinden çocuk sahibi olamaz. (GO 1.3. s.49) Botagöz ona çocuğu olmayan birinin oğlu olduğunu belirtir. Ardından Göroğlu'nun oğlu değil kulu olduğunu, kendisi gibi bir kulla evleneceğine kara kız olarak ölmenin daha iyi olduğunu söyler. (177)
Tanrı Dağı eteğinde Abdullah adlı iki iklimin sahibi bir padişah vardır. Tacı, tahtı ve sayısız serveti olmasına rağmen yerine geçecek bir evladı yoktur. (BY 2.1.1 s.279)

Onun mal-mülkten hiç derdi yoktur. Ancak soyunu devam ettirecek, yerine geçecek bir evladı yoktur. Bu sebeple daima ağlar. (BY 2.1.2 s.8)

Şah Hüseyin adında ünlü bir padişah vardır. Sayısız altın ve gümüş hazineleri vardır. Fakat böyle saltanatlı bir padişahın çocuğu yoktur. Bu hal onun gönlünü perişan eder. Kuh-ı Kaf'da dev perilerin padişahı olan Şaperkut'un da dünyada nesli çoğalmaz. Hiç çocuğu olmaz. (KŞC 2.5. s.392)
Eski zamanlarda Çin memleketinde Hurşit adında bir padişah vardır. Padişah evlat yüzü görmemiştir. Bunun için büyük arzu duyar. (S 2.7. s.325)

Tanrıkut civarında iki akraba padişah yaşar. Birinin adı Karahan diğerinin adı Akhan'dır. İkisinin de çocukları yoktur. Kendilerinden sonra padişahlıkları ve sarayları yâd ellere kalacağı için kaygılanırlar. (TZ 2.11. s.259)

Halep şehrinde Tomus adlı bir padişah vardır. (YZ 2.12. s.167)

N825. Yardımcı Yaşlı Adam

Havaz, Haldar'a şükranlarını sunar. Artık hep beraber olacaklarını söyler. (GO 1.3. s.157)

Maralveşi bölgesine gelirken atı ile bir bataklığa saplanan Seyit Noçi inerek atını çekmeye çalışır. Oradan tuz yüklü eşeği ile geçen tuzcu ihtiyar durumu görünce hayret eder. Seyit Noçi'nin atını kurtarmasına yardım eder. (SN 1.5.2. s.57)

Sahipcamal, Kimen'e Boz Yiğit dönerse onu şehrin kenarındaki bir dedenin evine götürmesini söyler. Yola düşüp dedeye ulaşırlar. Dede onun sağ salim geldiğini görüp Sahipcamal'a müjdeyi verir. (BY 2.1.1. s.329)

Sahipcamal, Kimen'e Bozyiğit gelirse şehrin kenarındaki bir dedenin evine götürmesini, buluşma yerlerinin orası olmasını söyler. Böylelikle o dedenin evine giderler. Dede Sahipcamal'a gidip haber verir. (BY 2.1.2. s.26)

Salmas Dede Kamerşah'ı evlat edinir. Birlikte şifalı bitkiler toplamaya giderler. Kamerşah o gün bitkileri kendi dermeyi teklif eder. Salmas Dede kabul eder. Kamerşah gönül tellerini ip yaparak aşk bahçesinden gül dizip bu demetin arasına kendi dert ve elemlerini yazar. Salmas Dede bir demet adamotunu Şemsi Canan'ın huzuruna sunar. (KŞC 2.5 s.402) Günlerin birinde Şemsi Canan Salmas Dede'yi babası sayıp kendi babası Şaperkut'a görücü göndermesini söyler. Salmas Dede onlara dayanamaz. Altın sazını alıp Şaperkut'un önünde diz çöker. Şemsi Canan'a talip âşık bir oğlanın geldiğini söyler. (404)

Şehzade hancıya derdini anlatınca hancı derdine derman bulunacağını ifade eder. O kızın şehrin padişahının kızı olduğunu söyler. Kendisini isteyen kadı ve ulemalara soru sorup cevap veremeyenlerin niyetlerinin gerçekleşmediğini belirtir. Melike'nin sorularına cevap verirse ona kavuşabileceğini söyler. İki yüz akça ile bir bohça altın işlemeli ipek kumaş hazırlamasını ister. Şehzade sevinerek hancının dediklerini yapar. Onunla beraber has bahçeye gider. (ŞNMR 2.10. s.393)

Üç gün yürüyen kervancılar o sandığın bir yere batıp kalacağını düşünür. Bu sebeple Şah Behram'ın üzerindekileri soyarlar. Eski kıyafetler vererek onu deve bakma işine verirler. Kervancıların içinde yaşlı biri vardır. Bu yaşlı Zühre'nin kendilerine yaptığı iltifatlardan sonra bunun uygun olmadığını söyler. Behram'ın kıyafetlerini iade eder. (TZ 2.11. s.267)

Kuyuda Nuh peygamberin kavmine yağan taşlardan biri vardır. Yusuf'u bu taşın üzerine oturtur. (YZ 2.12. s.148) Yusuf Aleyhisselam ihtiyar adama kim olduğunu sorunca ihtiyar kendisini "bekleyen adam" olarak tanıtır. Bir gün kitap okurken Yusuf'un vasfını görür. Allah'a bu kulu görmeden canını almaması için yalvarır. Allahü Teâlâ bu dua karşısında yaşlı adama Şeddad'ın kuyusuna gidip ibadet ederse bu vasfı iki yüz yılda göreceğini söyler. O zamandan beri burada bekler. Yusuf o zamandan bu zamana kadar burada ne yiyip içtiğini sorar. İhtiyar ona Allahü Teâlâ'nın burada bir ot yetiştirdiğini, o ottan nar peyda olduğunu, nar yiyip kuyu suyunu içtiğini söyler. Yusuf halini arz etmek için ağabeylerinin kendisini buraya attığını anlatır. İhtiyar onu buraya ağabeylerinin değil Allahü teala'nın hikmetinin attığını ifade eder. Allah'ın duasını kabul edip kendisinin yüzünü gösterdiğini söyler. Hemen ardından ruhunu teslim eder.(150)

N839. Kırk Yardımcı

Türk destanlarının en yaygın motiflerindendir. Yiğit alpların yanında kırk yiğit ve hatunların yanında kırk cariye yer alır. Alpların yanında yer alan kırk yiğit köle yahut esir değil bey soyundan gelen yiğitlerdir. Manas'ın yanından ayrılmayan kırk çorası (İnan, 1992: 44) ve Dede Korkut'ta Uruz'un kırk yiğidi (Ergin, 1989: 98) de buna örnektir.

Abdurrahman Han'ın beş yüz öğrencisi içinden yetiştirip seçtiği kırk bir güvenilir yiğidi vardır. (AH 1.1.1. s. 97). Destan metinlerinde yer alan kahramanın kırk yiğidi burada değişime uğrar. Kahramanın kendisi dışında kırk bir yiğidinin olması Türk destanlarından farklılaştırır (Özkan, 1989: 69).

Mehtumhan padişahın uçan atına binerek kırk cariye ve kırk muhafızla beraber İli Nehri civarına varır. (BD 1.2.3. s.164)

Göroğlu 25 yaşında başında altın tacı, yanında kırk yiğidi ile Çembil'e padişah olur. (GO 1.3. s.49) Emir Göroğlu; Ay Han, Gün Han, Bülbül Han, Cengiz Han, Hesen Han başta olmak üzere kırk yiğit komutanlarına göz atar. (257)

Kof Beyzade kırktan fazla yardımcısı ile kendini aslan zanneden, kurnazlıkta haddini aşan bir herif olduğunu anlatırlar. (SN 1.5.2. s.49)

Boz Yiğit ve arkadaşı Kimen sokak sokak kızı ararken tam o vakitlerde Sahipcamal da kırk cariyesi ile onları arar. (BY 2.1.1. s.299)

Multehi şehrinde kırk kız Bozyiğit'i kırk gün arar. (BY 2.1.2. s.14)
Bozi Körpeş adlı bir yiğit vardır. Onun kırk dostu vardır. (BKKA 2.2.2. s.1472)

Abdullah Şatır, kırk cellatla bahçeyi gizlice kontrole başlar.(GS 2.3. s.229)

Hurilika insanoğlunun vefasız olduğunu duyduğu için Hemracan'ı denemek ister. Yanında duran kırk bir huriden istediği birini seçip gönül eğlendirmesini diler. (HH 2.4.1. s.452)
Şemsi Canan babası Şaperkut'tan izin isteyerek kırk cariye ile has bahçeye gider. (KŞC 2.5. s.402)
Hurşid Şah, Senuber'e kırk arkadaş verir. (S 2.7. s.325)

N825.3. Yardımcı Yaşlı Kadın

Annesinden Mehtumhan'a kavuşmak için yardım ister. Annesi Yalmavuz sonunda oğlundan kurtulup servetini elde edeceğini düşünerek ona yol göstermeyi kabul eder. Oğluna Arğan nehrinin diğer yakasına geçip Mehtumhan'ın saçları bulmasını, ip yapıp satarak sevgilisine kavuşmasını söyler. (BD 1.2.1. s.220)

Şehirde bir nine vardır. Nine bir gün padişahın bir atı olduğunu ve nehirden bir tek o atın geçebildiğini söyler. Padişahı sarhoş edip uyutarak o at ile kaçabileceğini anlatır. Mehtumhan padişahı nasıl sarhoş edebileceğini anlatır. (BD 1.2.7. s.227)

Haldar Bey'in hanımı hemen ekmek ve su alarak çocuklarla yola düşer. Bir saat sonra Zeynepşah Ayım'ı bulur. Ağzına su verir ve Zeynepşah kendine gelip Allah'a şükreder. Haldar Beyzade'nin eşi ile tanışır. Sonra Yunus Peri'yi bulup onun da ağzına su damlatıp kendine gelmesini beklerler. (GO 1.3. s.145)

General Nozugum'u Şi-Sen Maza'ya teslim eder. Şi-Sen'in hanımı bir Kâşgarlı'nın kızıdır. Bu iki kadın Kâşgar'da aynı mahalleden olup birbirlerini tanırlar. Nozugum burada yaşadığı hisleri anlatır, Şi-Sen Maza'nın hanımı ile dertleşip ağlaşır. (N 1.4.3. s.21)

Şi-Sen Maza'nın hanımı iyi bir kadındır. Şi-Sen Maza angaryaya gittiğinde Nozugum, Şi-Sen Maza'nın hanımı ile dertleşip ağlaşır. (N 1.4.4. s.372)

Mahallede küçüklüğünden beri Suyağıl'a hizmet eden, kocayıp beli bükülen, Karaköz Ayım'ı büyüten, iyi kalpli, yaşlı müneccim bir kadın vardır. Karaköz Ayım onun evine gidip ninesine düşmanı yenip gelen ile düşmana yenilip gelenlerin hallerini sorar. Kadın düşmana yenilenlerin atlarını yavaş yavaş yürütüp başları eğik halde geldiklerini söyler. Düşmanı yenenlerin ise atlarını koşturarak gürültü patırtı ile geleceklerini anlatır. (BKKA 2.2.1. s.76)

Bozi Körpeş o nineye karga gibi bembeyaz, iki yüzü karın üstüne akan kızıl kan gibi kırmızı olan bir kız almak istediğini söyler. Nine filan şehirde öyle bir kız olduğunu ve onu almasını söyler. (BKKA 2.2.2. s.1472)

Şah Senem, Garip ile ilgili olanı biteni anlatıp ağlar. Dadı Ana bir yolunu bularak onu okula götüreceğini söyler. Şah Senem'in padişahtan izin alıp Garip ile görüşmesini sağlar. (GS 2.3. s.208) Garip'i evlat edinip olanları öğrenen Dadı Ana ondan Şah Senem'e güller götürür. (220)

Kadın hiç böyle sevda uğruna yüreğini aşk ateşi sarmış bir delikanlı görmediğini ömrü oldukça ona yardım edeceğini söyler. Şemsi Canan'ın yaşadığı has bahçenin hizmetçisi Salmas Dede'nin kapısına götürür. (KŞC 2.5. s.400)

Melike Rena, Bahçıvan Ana'ya rüyasını anlatır. Bahçıvan Ana bu garip rüyayı yarın Hoca Nesirdin Büzürgvar'ın yanına giderek ona anlatmasını, onun daha doğru yoracağını söyler. (ŞNMR 2.10. s.384) Nizamettin, kendilerine yardımcı olan Bahçıvan Ana ile hancıyı şahit kılarak nikah yapar. (400)

N841. Yardımcı Çobanlar

Mehtumhan deve bakıcıları ile karşılaşır. Develerin Kör Çın Tömür'e ait olduğunu söylerler. Çın Tömür'ün, Sancu şehzadesinin kaçırdığı kız kardeşi için üzülüp ağlamaktan gözlerinin kör olduğunu anlatırlar. Az ileride Mehtumhan at, sığır ve koyun sürüsüne rastlar. Aynı soruları çobanlara sorar ve karşısından yine aynı cevapları alır. En kenarda buzağılara bakan Keloğlan'a yaklaşır ve ağabeyinin Altınkaynak'ta olduğunu öğrenir. Mehtumhan'dan elma alıp Çın Tömür'e götürüp kardeşleri kavuşturur. (BD 1.2.3. s.165)

Mehtumhan birkaç gün yol gidip at, sığır ve koyun çobanı ile karşılaşır. Bunların kime ait olduğunu sorar. Çobanlar, Kör Çın Tömür'ün olduğunu söyler. Mehtumhan onun neden kör olduğunu sorunca çoban da onun küçük kız kardeşini padişahın gelip esir aldığını ve buna üzülen Çın Tömür'ün üzüntüden gözlerinin kör olduğunu anlatırlar. (BD 1.2.7. s.228)

Nozugum binbir zorlukla kamışlıktan çıkıp dağ taraflarına gider. Bir çobanın evine varır. Başından geçenleri çobana anlatır. Çoban ve çocukları, Nozugum'un haline acıyarak yemek verip karnını doyururlar. Nozugum iki üç gün çobanın çadırında kalır. (N 1.4.3. s.20)

N844. Yardımcı Derviş

Dervişin biri mezarlıkları dolaşır. Bir gece uykusunda duvarları altın kerpiçle süslü, çevresi çiçekli, çeşmeli, ağaç ve rengârenk güllü, aşkla öten kuşların olduğu bir mezar görür. Orada bir gece kalmaya niyet eder. Dolaşırken iki kırmızı gülün büyüyüp gonca olduğunu birbirlerine sarılmak istedikçe aralarından diken çıktığını fark eder.uyanıp fal baktığında bu mezarlığın Tahir ile Zühre'ye ait olduğunu diken biten yerin de Kara Batur'un mezarı olduğunu anlar. Hemen mezara gelir. Kazma ile dikeni kesip ateşe verir. Külünü göğe savurur. Artık muratlarına erdiklerini düşünür. Ertesi gün mezara gittiğinde yine diken iki kızıl gülün arasındadır. Derviş yine aynı şeyleri yapar. Üçüncü gün yine aynı durumu tekrarlanır. Bunu gören derviş başka mezarlığa gitmez. Diken her gün bitip çıksa derviş her gün kazma ile kesip külünü göğe savurur. (TZ 2.11. s.277)

N848.0.1. Yardımcı Mukaddes Adam

Abdurrahman Han yedi-sekiz yaşlarında iken bir gün gül bahçesinde aksakallı bir ihtiyar ile karşılaşır. Bu ihtiyar onu sınadıktan sonra Hızır olduğunu söyler. Ardından geleceği hakkında bilgiler verir. (AH 1.1.1. s.93)

Bir gün mektebe doğru ilerlerken yedi yol kavşağında aksakallı bir kişi karşısına çıkar. Abdurrahman Hoca'ya otuz yaşına geldiğinde Hoten'de padişah olacağını söyler. (AH 1.1.2. s.163)

Allah'ın dergâhında pirlerin ruhuna sığınarak destek vermelerini diler. Tekrar atına biner. Gözüne uzaktan gök renkli bir çadıra ulaşır. O sırada Hızır Aleyhisselam

çıkagelir. Atın çuvalına dokunur. Hızır Aleyhisselam Allah'ı unutmamasını söyler ve yol gösterir. (GO 1.3. s.81)
Rüyasında aksakallı bir ihtiyar görür. İhtiyar, Boz Yiğit'e buradan çıkmamasını, bu şehirde sevdiğine kavuşacağını söyler. (BY 2.1.1. s.299)
Bir gece uykusunda bir düş görür. Düşünde aksakallı bir kişi ona ağlamamasını, bu şehirden ayrılmamasını, sevdiğine kavuşacağını söyler. (BY 2.1.2. s.14)

Hemracan rüyasında Hz. Hızır'ı görür. Hızır ona yolundan dönmesini söyler. Ancak Hemracan yolundan vazgeçmez. Hz. Hızır bunu görünce dualar eder. On beş gün daha yürürse bir pınara ulaşacağını, onun suyunu içmemesini öğütler. Eğer çok susadıysa çevresine bakmasını söyler. Gözden kaybolur. (HH 2.4.1. s.446)

Hemracan bir nice zaman sonra yol yürüyüp bir aksakallı ile karşılaşır. çıkar. Aksakallı kişi bu tehlikeli, kötü yola girmemesini söyler. Ama Hemracan baba hizmetini yapmanın vacip olduğunu belirtince aksakallı ona bir nice yol yürüdükten sonra karşısına iki yol çıkacağını söyler. Sol taraftaki yola girmesini tembihler ve diğer yola girerse başına gelecekleri anlatır. Kolundaki asasını Hemra'ya verir. Hemra teşekkür edip onunla vedalaşır. (HH 2.4.2. s.192)

Kamerşah Allah'a sığınır, başını secdeye koyar. O anda bir ses duyulur. Kamerşah başını kaldırıp bakar. Yerle gök arasıdan ışık saçan birinin geldiğini görür. O zat hayır duada bulunur. Yolundan kalmamasını, Allah'ın talebini kabul görüp yardım eyleyeceğini söyler. Üç yıl daha yürürse yine bir ihtiyara rastlayacağını ve o ihtiyarın yolu göstereceğini, murada erdireceğini belirtir. (KŞC 2.5. s.396) Yeşillikler içinde aksakallı, nur yüzlü bir kişi görünür. Aksakallı ihtiyar onu muradına erdirmeye geldiğini belirtir. Birazdan düşünde gördüğü sevgilisi ile buluştuğu ırmağın kenarında sevgilisi Şemsi Canan'a kavuşacağını söyler. (399)

Melike elma verip kul eden, dünyayı yedi kez dolaşan Bala Gerdan adlı evliyaya seslenip dua eder. Yardımını ister. Bu sırada cellatlar onu minareden atar. Minareden düşen Melike "Ya pirim, bana medet ver" der. Minare üzerinde gürültü kıyamet kopar. Buhara'daki Bala Gerdan adlı evliya otuz üç bin müridiyle Tanrı'ya ibadet ederken onu duyar. "Allahu!" diyerek minarenin üzerinde peyda olur. Evliya, Melike'nin minareden

aşağı düştüğünü görüp ellerini kaldırır. Tanrı'ya onu koruması için dua eder. Evliya münacat okuduktan sonra Melike'nin kendisine adadığı küpe sağ eline düşer. Sonra bakar ki Melike'nin yere çakılmasına bir mızrak boyu kalır. Derhal onu tutup yavaşça yer koyar. (ŞNMR 2.10. s.421)

N841. Yardımcı Tüccar

Şehzadelerin dirilmesi için Gavs-ı a'zam'ın yanına giderken yolda Tüccar Behmen yüz köleyi azat edip malını, mülkünü evliyaların ruhuna yemek vermek için sarfeder. (ŞA 2.8. s. 146)

Sandık içinde Tahir, Rum nehrinin Dokuz Taram denilen gemi limanına varır. Zühre'ye selam söyler. Kervancılar bu dua ve selamı not ederler. Karahan'ın şehrine ulaştıklarında nehir boyunda dinlenirler. Dilaram nehir boyunda su alırken kervancılar su içme bahanesi ile ibriği alırlar. Ucuna dua selam notunu sıkıştırırlar. Dilaram saraya döndüğünde Zühre'nin eline ibrikten iki kez su dökmeye çalışır ancak dökülmez. Üçüncü kez su dökmek için ibriği sallayınca ucundaki not Zühre'nin avucuna düşer. Notun Tahir'den olduğunu anlayan Zühre notu okur. Bayılır. Kervancıların yanına gidip saygı ile eğilir. (TZ 2.11. s.266)

P.CEMİYET HAYATI

P. P0-P99. KRALLIK VE ASİLZADELİK

P10. Padişahlık

Aksakallı, Abdurrahman Hoca'ya otuz yaşına geldiğinde Hoten'de padişah olacağını söyler. (AH 1.1.2. s.163)

Eski zamanlarda Tarım Vadisi'nin birçok bölgesinden sorumlu bir han vardır. Bu hanın Akulambedihan adında bir oğlu vardır. (BD 1.2.1. s.204) Yedi başlı Yalmavuz'un kaybolduğu kumlu çöl Nögestihan adlı bir padişah ülkesidir.(212)

Eski zamanlarda İli bölgesinde büyük bir padişah yaşar. Bu padişahın atının nalı altından, eğeri ve koşumları ise incidendir. (BD 1.2.3. s.156)

Eskiden çok cimri bir ağa vardır.(BD 1.2.4 s.242)

Yalmavuz kaçar, bir kara kâfirin şehrine varır. Bu şehrin padişahı bir gün nehir kenarında Mehtumhan'ın akıp gelen saçlarını bulur. (BD 1.2.7. s.225)

Çembil adlı bir şehir vardır. Burayı Ehmed Had adlı bir padişah yönetir. (GO 1.3. s.19) Ceyhun şehrinde Şahtar adlı zalim ve acımasız bir padişah vardır. (21) Kara Han adlı kırk bin askeri olan bir padişah vardır. (141)

Tanrı Dağı eteğinde Abdullah adlı iki iklimin sahibi bir padişah vardır. (BY 2.1.1 s.279)
İki iklimin Abdullahan adında bir padişahı vardır. (BY 2.1.2. s.8)
Karahanlılar'ın Diyarbekri ilinde Abbashan adında şanı şöhreti eşsiz bir padişah vardır. (GS 2.3. s.204)
Çin-Maçin ülkesinin Hüsrev adında bir padişahı vardır.(HH 2.4.1 s.445)

İsfahan şehrinde Şah Hüseyin adında ünlü bir padişah vardır. Sayısız altın ve gümüş hazineleri vardır.(KŞC 2.5. s.392)
Eski zamanlarda Çin memleketinde Hurşit adında bir padişah vardır. (S 2.7. s.325)

Rum şehrinde Adil Şah adında bir padişah vardır. (ŞBMD 2.9. s.151) Behram Çin hakanının oğlu olup Çin'den geldiğini belirtir. (160)

Şam şehrinde Mahsut Şah adında bir padişah vardır. (ŞNMR 2.10 s.384) Hezan şehrinde de Behram adlı bir şah vardır. (387)

Eski zamanlarda Tanrıkut civarında iki akraba padişah yaşar. Birinin adı Karahan diğerinin adı Akhan'dır. (TZ 2.11. s.259)

Yarkent memleketinin şahı Yusuf Kadir Hanoğlu'dur. (G 3.1. s.393)

P110. Kralın vezirleri

Padişah veziri ile ava çıkar. (BD 1.2.3. s.20)

Abdullah Han'ın, Tabil adında bir veziri vardır. (BY 2.1.1 s.279) Şahın yanındaki saygıdeğer vezir elçiye ölüm olmadığını hatırlatır. Bunu yaparak şehre Boz Yiğit'i sokmanın manasız olduğunu söyler. Padişah bunu uygun bularak şehrin etrafına koruma muhafızları diker. (307)

Abdullahan'ın, Tabil adlı hürmetli bir veziri vardır. (BY 2.1.2. s.8) Vezir elçiye ölüm olmadığını, azgın Bozyiğit'i şehre sokmamak gerektiğini söyler. (18)
Abbashan 'ın, Hasan adında akıllı, sadık ve ona dost bir veziri vardır. (GS 2.3. s.204)

Şaperkut'un akıllı bir veziri vardır. Cellatlardan elçilik durumunu öğrenen vezir onları durdurur. Kızı olan kimsenin huzuruna elçinin girişinin iyiliğe işaret olduğunu söyler. Elçiye ölümün caiz olmadığını, ahirette bu duruma cevap aranacağını, ağır bir başlık talep ederek oğlanı bu işten vazgeçirebileceklerini söyler. Vezirin şaha nasihatiyle Salmas Dede serbest kalır. (KŞC 2.5. s.405)
Padişahın akıllı ve zeki bir veziri vardır. Adı Ziver Yiğit'tir.(S 2.7. s 328)
Adil Şah'ın, Emlak adında bir veziri vardır.(ŞBMD 2.9. s.151)
Padişahın veziri bilimli, görgülülerin piri Saltuk Vezir'dir. Bu vezir gelen şehzadelerin okuyan, bilen kişiler olduğunu belirtir. Şimdiye kadar kimseye yenilmemiş olan Gülendem'in onlardan birine yenilirse şehzadenin birinin onu alıp götüreceğini, memleketin başının eğileceğini düşünür. Telaşlanır. Danışmanları sıkıştırır. (G 3.1. s.397)

P100-P199. DİĞER SOSYAL KURUMLAR

P200-P299.AİLE

P233. Baba ve Oğul

Hoten'de Atçı denen bir yerde Habibullah Müftü Hacı adında biri vardır. Habibullah Müftü Hacı'nın üç oğlu vardır. Küçük oğlunun adı Abdurrahman Han'dır ve medresede tahsil görür. (AH 1.1.1. s.93).
Habibullah Hacı Ambal'ın yanından ayrılıp eve giderek oğlu Abdurrahman Hoca'yı huzuruna çağırtır. (AH 1.1.2. s.163)
Hazırlıklarını yapan Hacı hazretleri Tahta-bend'e ulaşır. Burada Abdurrahman Han halkına dönerek isyan fikrinden vazgeçmemelerini söyler. (AH 1.1.3. s.165). Abdurrahman Han destanının her üç çeşitlenmesinde de kahramanın babası Habibullah Hacı "Hacı Padişah" ünvanı ile tanınan ve Hoten'de siyasî fonksiyon üstlenmiş tarihî bir şahsiyettir (Özkan, 1989: 71)
Hanın, Akulambedihan adında bir oğlu vardır. (BD 1.2.1. s.204) Sayısız hayvanı olan Yalmavuz'un kocası öldükten sonra her şeyini oğlu Nögestihan'a bırakmıştır. (215)

Göroğlu, Hesen Han'ı çok sever. Çocuk da onu babası olarak çağırır. (GO 1.3. s.49) Hunhar Şah'ın memleketindeki Kerim Kasap denen bir adamdan söz eder. Bu adamın Havaz Han adında bir oğlu olduğunu ve bunun yüzünü gören kimsenin aklını kaybedip bayıldığını ifade eder. (51) Göroğlu, Havaz Han'ı Çembil'e getirir. Yiğitlerin önünde onu memnun etmek için sağ eline bir bardak şarap alır ve "oğlum" diye hitap eder. (49)
Günlerin birinde babası can sunguru oğluna mertliğin meydanda olduğunu, artık yuvadan uçacak çağa geldiğini, büyük gruptan ayrılanların öleceğini, her zaman mertlerle dost olmasını, sonunda maksadına ulaşacağını, hiç alçak olmamasını, hevese kapılmamasını, niyetini yüce tutmasını, şöhret peşinde olmamasını, halkı için yaşamasını tembihler. Seyit'i bir ata bindirir. Mertlere has elbise ve kalpak giydirip mutluluğu ve ömrü için dua edip yolcu eder. (SN 1.5.1. 76)
Tanrı Dağı eteğinde Abdullah adlı iki iklimin sahibi bir padişah vardır. Tacı, tahtı ve sayısız serveti olmasına rağmen yerine geçecek bir evladı yoktur. Günlerden bir gün Allah, padişaha iltifat edip hanımının hamile kalmasını sağlar. Hanımı ayı ve günü dolduğunda bir oğlan çocuğu doğurur. Han bütün yurtta şenlikler düzenletir. Oğluna "Boz Yiğit" adını verir. Abdullah Han'ın, Tabil adında bir veziri vardır. Onun hanımı da aynı gün ve aynı saatte bir oğlan çocuk doğurur. Bu çocuğa da "Kimen" adı verilir. (BY 2.1.1. s.279)

Günlerden bir gün Abdullahan'ın hatunu hamile kalıp ay ve günü doldurup bir oğlan doğurur. Oğullarının adını Bozyiğit koyarlar. Abdullahan'ın, Tabil adlı hürmetli bir veziri vardır. Onun oğlunun adı da Kimen koyulur. (BY 2.1.2. s.8)
Yenisu'da Suyağıl denilen kötü niyetli bir zengin vardır. Onun atı, sığırı, koyunu, keçisi ve sınırsız serveti bulunur. Pek çok kişiyi kandırarak borçlandırır. Kendine uşak yapar. Kendisi gibi domuzdan huysuz, tilkiden hilekâr Bayağıl adlı bir oğlu vardır. (BKKA 2.2.1 s.59)

Abbashan 'ın, Hasan adında akıllı, sadık ve ona dost bir veziri vardır. Bir haberci gelip vezirin önünde durur. Hanımının bir kurt dünyaya getirdiğini belirtip müjdeli haberi verir. (GS 2.3. s.204)

Padişahın üç oğlu vardır. En büyüğünün Askerşah, ortancasının Nurdunşah ve küçüğünün adı Hemracan'dır. (HH 2.4.1. s.445)
Padişahın dört evladı vardır. Üç büyük oğlu bülbülü bulup gelmeyi istediklerini, babaya hizmet etmenin evlada vacip olduğunu söylerler. (HH 2.4.2. s.191)

Hüseyin Şah oğlu Kamerşah'ı mutlu etmek için vezirlere emir verip bir has bahçe yaptırılmasını söyler. (KŞC 2.5. s.392)

Babası Bülbül'ü fakirlik nedeniyle bir zengine satar bu kez de kendisi çaresiz kalır. (K 2.6. s.133)
Çin memleketinde Hurşit adında bir padişah vardır. Padişah evlat yüzü görmemiştir. Her daim Allah'a çocuk vermesi için yalvarır. Günlerden bir gün Allahü Teâlâ, Hurşit Şah'ın dualarını kabul eyler. Bir oğlan çocuk verir. Şah, vezir ve emirlerinin maslahatıyla "Şah Senuber" adını verir. (S 2.7. s.325)
Şah Adilhan melikesini kaybettikten sonra şehzadeleri Faruh ile Cemşid'i yanına alıp yola devam eder. (ŞA 2.8. s.99)
Çin Hakanı'nın Behram adlı bir oğlu vardır. (ŞBMD 2.9. s.160)

Hezan şehrinde de Behram adlı bir şah vardır. Bu şahın Nizamettin Ahun adında bir oğlu bulunur. (ŞNMR 2.10. s.387)
Akhan'a hanımının bir oğlan çocuğu doğurduğu haberi gelir. Aynı zamanda Karahan'a da hanımının bir kız çocuğu doğurduğuna dair bir haber gelir. Akhan dünya ile vedalaşınca Karahan Akhan'ın oğluna "Tahir" adını verir. (TZ 2.11. s.259)

Yakup peygamberin oniki oğlu vardır. Fakat Yusuf ve Bünyamin'in annesi diğer on oğlunun annesinden ayrıdır. (YZ 2.12. s.126)

P234. Baba ve Kızları

Eskiden çok cimri bir ağa vardır. Bu ağanın üç oğlu, üç tane de kızı vardır. Çocukları büyüyünce dışarıdan biriyle evlendirirse çeyiz ve düğün masrafları olacağından korkar. Anne ve babası bu hesabı yaparken küçük kız konuşmalarını tesadüfen duyar. Onların bu ahlaksız hareketlerinden, rezilliklerinden utanç duyan kız artık bu evde yaşamanın bir anlamı olmadığını düşünür. Çınar ağacı ile göğe yükselir. ister. Babası çeyizini tam olarak hazırlayıp istediği yiğit ile evlendireceğini söyler. Ancak kız gözyaşları içinde

babasının tabiatının değişmeyeceğini ve sözlerinin yalan olduğunu düşünür. (BD 1.2.4. s.242)

Kaf Dağı padişahın kızı olan Ağa Yunus Peri babası ile ülkeyi yönetir. (GO 1.3. s.41)
Kara Han adlı kırk bin askeri olan padişahın Zeynepşah Ayım adlı bir kızı vardır. (50)
Ahmet Han'ın on beş yaşında Botagöz Ayım adında yüzü ay gibi güzel, su içse boğazından görünen bir de kızı vardır. (55)
Nozugum'un atası oğlu olacaksa âlim olsun diye doksan kitap okutmuştu. Dağdan dört boz alır iner. Bunların içerisinde en heybetlisi Nozugum'un atasıdır. (N 1.4.2. s.369)

Dağdan inen dört atlının dördünün de atı boz atı vardır. Bunların içerisinde en heybetlisi Nozugum'un babasıdır. (N 1.4.4. s.371)
Han, cellatlara Boz Yiğit'i öldürmeleri için emir verir. Kızını çok sevdiği için ona kıyamaz. Ceza vermez. (BY 2.1.1. s.305)

Sahipcamal'in babası kızına kendisini rüsva ettiğini, nice şehzadelerin elçi gönderdiğini, başıboş biri ile dolaşmaması gerektiğini söyler. Onu vazgeçirmeye çalışır. (BY 2.1.2. s.17)

Suyağıl'ın oğlunun yanında vefalı, iyi kalpli ve güzel Karaköz adlı bir kızı vardır. Yurttaki büyük küçük kim var ise hepsi ona hürmet gösterip "Karaköz Ayım" der. (BKKA 2.2.1. s.60)

İhtiyar, taza koyunu otlatmasını, kendisinin çay ve ekmek getireceğini söyler. Eve gidip kızına olan biteni anlatır. (BKKA 2.2.2. s.1474)

Dadı Ana şehrin padişahı, devleti, saltanatı kendine has Şah Abbashan'ın, dolunay gibi güzel yüzlü Senem adlı bir kızı olduğunu söyler. (GS 2.3. s.220)

Kuh-ı Kaf'da dev perilerin padişahı olan Şaperkut'un bir kız çocuğu dünyaya gelir. Kızının yüzünü gökteki güneşe benzeten padişah onun adını "Şemsi Canan" koyar. (KŞC 2.5. s.392)

Senuber rüyasındaki güzele kimin kızı olduğunu sorar. Gülperizat babasının Şehr-i Şebistan şahı Ferruh olduğunu belirtir. (S 2.7. s.325)

Rum şehrinde Adil Şah adında bir padişah vardır. Masumiyet perdesi altında yetişen bir kızı vardır. Bu kızın yüzü güneş gibi ve hatta saadet yıldızı gibi gönülleri celbedip cana huzur veririr. Boy endamı selvi gibi düzgündür. Beli karınca gibi ince, gözleri ceylan gözü gibi siyahtır. Bu peri yüzlünün dudakları gonca gibi olup kıvırcık saçları uzun ve dalgalıdır. Bu güzel yüzlünün adına Melike Dilriz Huban Senem Agıça denilirdi. Akıllı ve zeki bir kızdır. Öyle ki her gün babasını tahtına çıkıp oturur, yüzüne nikap çekip davacıların davalarını ve şikâyetlerini sorgular. (ŞBMD 2.9. s.151)

Şam şehrinde Mahsut Şah adında bir padişah vardır. Bu padişahın güzel yüzlü ve akıllı bir kızı bulunur. Bu kızın adı Melike Rena'dır. (ŞNMR 2.10. s.384)

Karahan'a da hanımının bir kız çocuğu doğurduğuna dair bir haber gelir. Karahan sarayına gelerek kızını görür. Güzelliğine bakıp "Zühre" adını verir. (TZ 2.11. s.259)

Halep şehrinde Tomus adlı bir padişah vardır. Onun, güzellikte huri ve peri gibi olan Züleyha adında bir kızı vardir. (YZ 2.12. s.167)

Yarkent diyarında Yusuf Kadir Hanoğlu'nun gözleri cazibeli, akıllı, gazel ve şiir okuma da mahir, Gülendem adlı çok güzel bir kızı vardır. (G 3.1. s.204)

P251.6.1. Üç Erkek Kardeş

Habibullah Müftü Hacı'nın büyük oğlunun adı Masum Han, ortancasının adı Sadir Han, küçüğünün adı ise Abdurrahman Han'dır. (AH 1.1.1. s.93)

Habibullah Müftü Hacı'nın üç oğlu vardır. İki ağabeyi Mekke'dedir. (AH 1.1.2. s.163)

Hacı hazretleri üç oğlu olduğunu, ikisinin hac için Mekke'ye gittiğini, birinin ise medresede okuduğunu anlatır. (AH 1.1.3. s.165). Daha çok masallarda görülen üç oğul motifi Abdurrahman Han destanının her üç çeşitlenmesinde de karşımıza çıkan üç erkek kardeş tarihî şahsiyetler olup olumlu kahramanlardır (Özkan, 1989: 17)

Nögestihan üç erkek kardeştir. İki kardeşi nehir kenarında kızın ölümünü engeller. (BD 1.2.1. s.212)

Bu üç kardeşin yaş sıraları şöyledir: Taş Doğmuş, Ağaç Doğmuş ve en küçükleri Atoğlu'dur. (BD 1.2.2. s.238)

Ağaç ile göğe yükselen kızın karşılaştığı üç erkek kardeş onu kendilerine kardeş olarak kabul ederler. (BD 1.2.4. s.243)

Padişahın üç oğlu vardır. En büyüğünün Askerşah, ortancasının Nurdunşah ve küçüğünün adı Hemracan'dır. (HH 2.4.1. s.445)

P300-P399. DİĞER SOSYAL AKRABALAR

P400-P499.İŞLER VE MESLEKLER

P412. Çobanlık

Köroğlu'nun Kamber kolunda, Salman Bey ile Turnatel Hanım Hikâyesi, Ferhat ile Şirin ve Yusuf ile Züleyha'da yardımcı çobanlar yer alır (Alptekin, 2016: 330).

Çın Tömür Tikes Dağı'ndaki Göktepe'ye yerleşerek hayvancılık yapmaya başlar. Sayısız mala ve mülke sahip olur. Deve, at, sığır, koyun ve buzağı çobanları vardır. (BD 1.2.3. s.164)

Mehtumhan birkaç gün yol gittikten sonra atları ve birilerini görür. At, sığır ve koyun çobanlarına bu hayvanların kimin olduğunu sorar. Çobanlar, Kör Çın Tömür'ün olduğunu ve neden kör olduğunu anlatır. (BD 1.2.7. s.228)

Göroğlu, Kember Bey kılığına girerek dört yüz koyunu yanına alıp namaz vaktine doğru Gürcistan Kalesi'nin kapısının önüne gelir. (GO 1.3. s.87)

Nozugum bir çobanın evine varır. Çoban kim olduğunu öğrenmek için Nozugum'a sorular sorar. Nozugum başından geçenleri çobana anlatır. Çoban ve çocukları, Nozugum'un haline acıyarak yemek verip karnını doyururlar. (N 1.4.3. s.20)

Zenginlerin koyunlarını güden Dilek ailesinin en küçük oğulları Bülbül'dür. Bülbül, Tikenlik'in başında çobanlık yapar. (K 2.6. s.130)

P414. Avcılık

Avcılık, Türk toplum hayatında neredeyse bir müessese haline gelecek kadar ehemmiyet arz eder. Çocuklar küçük yaşlardan itibaren bu konuda eğitilir ve yiğit

beyler ava çıkılmayan günü boşa geçen gün olarak telakki ederler. Avcılık motifine ilk olarak Oğuz Kağan'da *" ...At sürüleri güder, ata biner ve av avlardı."* sözlerinde rastlarız (W. Bang-R.R.Arat, 1936: 11). Dede Korkut'ta ise Salur Kazan, Bamsı Beyrek, Kazan Bey ve oğlu Uruz'un avlandıkları ve av şölenleri yaptıkları görülür (Köksal, 1984: 154-157). Av hem yiğitliğin göstergesi hem de kahramanın macerasını başlatmada attığı ilk adımdır. Avcılık kültürünün belli kuralları vardır. Sebepsizce bir hayvanı öldürme suçunun olağanüstü varlıklar-iyeler tarafından cezalandırılacağına inanılır. Av ruhu daha çok geyik ile ilişkilendirilir (Gezer, 2017: 11). Garip ile Senem'de şah ve vezirin zevk için gittiği avda hamile geyiği öldürmeme sebepleri de cezalandırılacaklarından korkmalarıdır.

Akulambedihan'ın ava gittiği bir gün annesi doğum yapar ve bir kız çocuğu doğurur. Yıllar geçer. Mehtumhan büyür, ergenlik çağına gelir. (BD 1.2.1. s.205) Akulambedihan küçüklüğünden beri ava çıkar. (207) Başka bir gün Akulambedihan çıktığı avda bir türlü av bulamayınca bu avın uğursuz olduğunu düşünüp içinde bir şüphe ile eve döner. (212)

Atoğlu, Taşoğlu ve Ağaçoğlu birlikte ava çıkarlar. Avcilik yaparak geçimlerini sağlarlar. (BD 1.2.2. s.238)

Padişahın çocuğu olmadığı için padişah çok üzülür. Bu üzüntüyü gidermek için sürekli ava çıkıp eğlenir. Vezirleri ile birlikte ava gittiğinde bir oğlan çocuğu, ikinci ava gidişinde ise bir kız çocuğu olur. (BD 1.2.3. s.156) Çın Tömür da çocukluğunda ava alışır. Mehtumhan rüyasında kardeşinin ava çıkıp birçok ceylan ve maral yakaladığını görür. Bunun üzerine Çın Tömür ava çıkar. Yine bir kez daha canı sıkılınca Mehtumhan'ı tembihleyerek ava çıkar. (157)

Ağaç ile gökyüzüne çıkan küçük kız bir eve gelip üç erkek kardeş ile karşılaşıp onlarla kardeş olur. Üç kardeş her gün hava çıkar, kız ise evde kalarak yemek pişirip diğer işleri yapar. (BD 1.2.4. s.243)

Günlerden bir gün kocası ava çıktıktan sonra eşi ağır hastalanır.(BD 1.2.5 s.231)

O zamanlarda yeni evlenmiş bir karı-koca vardır. Günleri birinde adam ava çıkar. (BD 1.2.6. s.235)

Mehtumhan rüyasında ağabeyinin ava gidip pek çok geyik ve maral avladığını, beşini atına alıp getirdiğini, etleri şiş kebap yaparak yediğini görür. (BD 1.2.7. s.222)
Padişah bir gün ava çıkmak için hazırlanırken hanımı Ezim Köz Ayım'a, Göroğlu'na iyi bakmasını, bir dediğini iki etmemesini ister. Yanına Ay Han, Kün Han, Bülbül Han, Çingizhan ve Esen Han'ı alıp ava çıkar. (GO 1.3. s.21) Haldar Bey avdan gelir. (147) Havaz Han atı koşturup Ördek Gölü'ne gelir. Gölün sağına soluna bakar, altın davulu çalar. Doğanı göle salıp dokuz sıra ördeği öğleye kadar avlar. (167)
İçlerindeki peri kızı Boz Yiğit'i görüp ne zaman kavuşacaklarını, kahraman olup olmadığını, geyik görse ok çekip hemen avlayıp avlamayacağını sorar. (BY 2.1.1 s.281)

Kız, can yiğidine buralarda gafil olup olmadığını, yatıp yatmadığını, geyik görse hemen avlamak için ok-yay atıp atamadığını sorar. (BY 2.1.2. s.8)

Bayağıl, Boz Körpeş'in yanına gelir. Babasının yeni av etini özlediğini bu sebeple ava beraber gitmeyi teklif eder. Boz Körpeş de ava gitmeyi özler. Bu yüzden rıza gösterir. (BKKA 2.2.1. s.70)
Bozi Körpeş her gün ava çıkar. (BKKA 2.2.2. s.1475)

Günlerden bir gün Şah Abbas, veziri Hasan'a danışarak pek çok askerini de yanına alarak ava çıkar. (GS 2.3. s.204) Garip gönlünü ava çıkmakla, Şah Senem'e şiirler okumakla, rüzgârla sevdiğine haber göndermekle teselli eder. (213) Şah Abbashan, Şah Senem'in kaçtığını anlayınca gönlünü avutmak için vezir, danışman ve müneccimleri yanına alarak kırk günlük bir ava çıkar. (230)
Çin Hakanı'nın Behram adlı bir oğlu vardır. Bir gün şehzade avlanmak ister. Hazırlıkları bittikten sonra atmacasını, doğanını alıp bir grup delikanlı ile ava çıkar. (ŞBMD 2.9. s.160)

Akhan da Karahan da ava meraklılardır. Avcı, kuşçu ve kovalayıcılara baş olurlar. Vezirlerini de yanlarına alarak atlarına atlayıp ava çıkarlar. (TZ 2.11. s.259) Şah ise Tahir'in at binip av avlayan, eğlence ile yaşayan iyi bir delikanlı olduğunu söyler. Gönlüne can getirmek için onu ava çıkarır. (269)

431. Tüccar-Kervancı

Göroğlu, Kember Bey kılığına girerek dört yüz koyunu yanına alıp Gürcistan Kalesi'ne gelir. Kendisini Kember Çal olarak tanıtır. İçeridekiler seslenenin bir tüccar olduğunu, malı mülkü kaybolursa başlarına bela olacağını düşündüklerinden kapıyı açıp koyunları içeri sokarlar. (GO 1.3. s.87) Miyli adında bir tüccar beş yüz katırla İsfahan'dan Çembil'e oradan Şahtar'ın yurdu Ceyhun'a mal götürür. Seksen de hizmetçisi vardır. Haldar, Miyli'den Göroğlu'na ödeyeceği vergiyi ister. (147) Kervanbaşı, Havaz Han'ın Gürcistan ilinde sağ olduğunu, gittiğinde şahlar gibi karşılanıp onun için toy düzenlendiğini sonrasında Hunhar Şah'ın onu ellerini ayaklarını bağlatıp zindana attırdığını, kırk gün içinde öldürüleceğini anlatır. (231)

Gemiler birbirine yaklaştığında diğer gemide Bağdat'ın tüccarlarının olduğunu görürler. Dostça görüştükten sonra tüccarlar Boz Yiğit'e rüyasında gördüğü kız için kendisini yormamasını ve memleketine dönmesini tembihlerler. Boz Yiğit onlarla vedalaşırken anne ve babasına selamını götürmelerini söyler. (BY 2.1.1. s.293)

Tüccarların başı kervan ahalisini toplayıp çok nasihatler verir. Bozyiğit'e düşünde gördüğü kız için avare olmamasını, yurduna dönmesini tembihler. Lakin Bozyiğit dinlemez. Tüccarlardan ayrılırken anne babasına selamını iletir. (BY 2.1.2. s.12)

Şam şehrinden beş yüz tüccar mal alıp yola çıkar. Günlerce yürüyüp Şah Adilhan'ın bulunduğu dağa gelirler. Tüccarların şefi Tüccar Behmen etrafta padişah yüzlü bir adam, on dört günlük dolunay gibi nur yüzlü bir melike ve kızıl gülün goncası gibi iki çocuk görür. Adilhan'ın yanına gelir. Bir hile ile kurnaz tüccar dağda melikeyi ata bindirip kaçırır. (ŞA 2.8. s.97)

Tüccarlardan biri şehzade Nizamettin'e padişahlıkta vefa olmadığını, babası devletin başında iken gidip ticaret yapmayı öğrenmesini tembihler. Şehzade bunu uygun görür. (ŞNMR 2.10. s.387)

Mısır şehrinde Malik Dağuri denilen çok zengin bir tüccar vardır. Şam Şerif ile Kenan'a ticarete gelir. (YZ 2.12. s.158)

460. Diğer Meslekler

Aşk ateşiyle sabırsızlanan Ozmuh, Çın Tömür Batur'a elçi gönderir. Kardeşini kendisine vermesini, vermezse savaşarak alacağını söyleyip tehdit eder. Çın Tömür Batur şehzadenin elçisine kızı vermek istemediğini eğer gücü varsa Sancu padişahının şehzadesinin gelip savaşarak kızı almasını söyler. (BD 1.2.3. s.161)

Padişah, Çın Tömür'e elçi gönderip kardeşini ister. Vermezse savaşla alacağını belirtir. Çın Tömür gelen adama kara kâfire verilecek kardeşi olmadığını, o kâfirden korkusunun olmadığını ve gücü yeterse gelip almasını söyler. Elçi yurduna dönüp padişaha Çın Tömür'ün sözlerini iletir. (BD 1.2.7. s.226)

Sarayına sığınan Hunhar Şah aman dileyip Göroğlu'na elçi gönderir. Bunun üzerine Göroğlu affederek barış içinde yaşamaya rıza gösterir. Elçiler Çembil'e ulaştığında kale bekçisi askerlere, elçi olduklarını, huzura çıkmak istediklerini söylerler. Kendilerini tanıtıp Göroğlu'na mektubu sunarlar. (GO 1.3. s.257)

Kamerşah elçiye ölüm olmadığını, şayet sonunda ölüm varsa ona da razı olduğunu söyleyip yalvarır. Salmas Dede dayanamaz altın sazını alıp şahın huzuruna çıkar. (KŞC 2.5. s.405)

Çeşitli şehirlerden ve vilayetlerden padişahlar ve şehzadeler bu kızın tarifini duyar duymaz onun aşkıyla cefa çekerler. Babası Şah Adil'e kızını kendilerine vermesi için elçiler göndermeye başlarlar. (ŞBMD 2.9. s.151)

Zamanla Melike Rena için dört bir yandan şehzade ve beyzadeler elçiler gönderse de kabul etmez. (ŞNMR 2.10 s.384)

Tomus Şah bir mektup yazarak kızının gönlünün kendisinde olduğunu belirtir. Elçiler mektubu Mısır'a gelerek Riyan Mülük'ün önüne koyarlar. Mektubu okuyan Riyan elçilere saygı ve hürmet gösterip onlara hediyeler sunar. (YZ 2.12. s.177)

P475. Harami

Çölde kırk haramiye rast gelir. Haramiler Garip'i yakalayıp ararlar. Ancak üzerinde bir şey bulamazlar. Peşlerine takılan takipçi olabileceğini düşünerek onu öldürmek isterler. (GS 2.3. s.218)

Vakit gece yarısı olur. Atların takırtı sesleri duyulur ve Adilhan on atlı eşkıya görür. Hemen eşi ve çocuklarını uyandırıp dağın mağarasına gizler. Eşkıyalar Adilhan'ın dört atını, altın ve gümüşlerini ele geçirir. Erzakları atlara yükleyip götürürler. Bir müddet sonra bunların sahibini bulup öldürmenin daha doğru olduğunu düşünüp geri dönerler. Etrafı çok aramalarına rağmen onları bulamayıp geri dönerler. (ŞA 2.8. s.94) Karşılarına aşamayacakları bir nehir çıkar. Adilhan ne yapacağını bilemeden düşünür O sırada atlı bir Kırgız gelir. Sucu olduğunu ve nehirden geçireceğini söyler. Adilhan ona şükranlarını sunar. Atlı, şehzade Faruh'u alarak karşıya geçtiğinde Adilhan'a seslenip eşkıya olduğunu ve oğlunu artık ancak kıyamette görebileceğini söyler. (100)

P500-P599. HÜKÜMET İDARE ETME

P555. Savaşta Mağlup Olma

Atıyla düşman içine dalıp üç-dört bin asker daha öldüren Akulambedihan ve atı yorulur. Daha fazla dayanamayıp geri döner. (BD 1.2.1. s.213)

Başta Danıyar olmak üzere hepsi birden dört bir yandan Göroğlu'na saldırsa da Göroğlu "Allahu Ekber" nidalarıyla bir gün bir gece savaşarak düşmanı perişan eder. (GO 1.3. s.37) Göroğlu bu sırada Havaz'ı dağa çıkarıp uçan atına bindirir. Kılıç ve mızraklarını parlatmış halde düşmanlarını bekler. "Bismillah" deyip pirleri anar. Onlardan medet ister. Çetin bir savaşta düşmanlarını tek başına perişan eder. (135) Yeni kuşak askerlerden ses çıkmayınca Ahmet Han ile Haldar karşılaşır. Haldar onu kemerinden tutup kaldırır ve yere atar. Padişahının kaybettiğini gören askerler kaçışmaya başlar. Böylelikle Kara Han şehri geri alır. (153) Şahtar öldükten sonra askerleri saldırıya dayanamayarak geri çekilir. (155) Yedi gün yedi gece süren savaşta nehirden su yerine kan akar. Hunhar Şah mağlup edilir. (257) Pehlivan, Zencilere saldırarak onları sinek gibi kovar. Bu durumu gören Zenci Şahı silahlarını boynuna asıp teslim olur. (273)

Seyit atlanır ve Almas'ı yanına alır. Savaş üç gün üç gece şiddetle devam eder. Düşman sonunda galip gelir. Seyit başta olmak üzere kahramanlar dağlara saklanırlar. (SN 1.5.1. s.49)

Boz Yiğit bir ok atar. Ok tamamen taşa girer. Zeytun da bir ok sıkar. Ancak onun oku önceki gibi yarısına kadar girer. Bunu gören Zeytun, Boz Yiğit'in kendinden daha güçlü

olduğunu, askerlerini ve kendini yenerse halkın karşısına ne yüzle çıkacağını düşünüp endişelenir. Savaşı bırakıp Mulatiye Şehri'ne döner. (BY 2.1.1. s.323)

Bozyiğit bir taşa ok atar ve okun tamamı girer. Ona cevaben Zeytun da ok atar. Onun oku yine yarısına kadar girer. Zeytun şaşkınlık içinde onun kendisinden güçlü olduğunu, iki yüz kişiyi helak edebilecek güçte olduğu anlar. Bunun üzerine şehre gitmeyi, kovalamayı durdurmayı düşünür. Multehi şehrine geri gelir. (BY 2.1.2. s.25)

Gülendem aslan olup tıpkı bir erkek gibi saldırır. Düşmana ölüm saçarlar. Atını koşturup savaşın dehşetine tanık olurlar. Gülendem bazen mızrak bazen de kılıç ile çok mertlik gösterir, yiğit gibi savaşır. Düşman dayanamaz olur ve teslim olmayı seçer. Bayrağı kaldırır. Haydutlar mağlup olur. Korkaklar, kaçaklar sorgulanır, cezalandırılır. (G 3.1. s.455)

P600-P699. ÂDETLER

P600. Gelenekler

O zamanlarda o yerlerdeki âdete göre bebek erkek olursa bakılır, kız olursa öldürülür. (BD 1.2.1. s.204)

Yalmavuz eve girip âdetince Mehtumhan'ı uzun saçlarından tavana asar ve kanını emmeye hazırlanır. (BD 1.2.3. s.160)

Sarı Uygurlar üç başlı albastıyı öldüren kahramanı anmak amacıyla bir âdet oluştururlar. Âdete göre yeni gelinin, kocasının evine getirildiği vakit yiğidin, gelinin geldiği yöne doğru üç ok atması gerekir. (BD 1.2.6. s.237)

Haldar Bey avdan gelir. Ancak her zaman atın tek bir kişnemesi ile karşılamaya çıkan hanımı at bugün üç kez kişnemesine rağmen bir türlü görünmez. (GO 1.3. s.147)

Solan, Nozugum'u kendi yurdu olan Sumun'a götürür. Kendi örflerine göre düğün yapar. (N 1.4.3. s.22)

Âdetlere göre maymunlar bu şehre gelen insanı padişah seçerler. Bu sebepten artık şehrin padişahı Boz Yiğit olur. Maymunlar, maymundan şah seçerlerse işlerinin iyi gitmeyeceğine inanırlar. (BY 2.1.1 s. 289)

O zamanlarda yiğitler güçlerini taşa ok atarak gösterirler. (BY 2.1.2. s.24)

Bozi Körpeş her gün ava çıkar. Eve dönüşünde de hanımı her gün dışarı çıkıp atını alır bağlar. (BKKA 2.2.2. s.1475)

Adam bu şehrin Diyarbekri olduğunu, padişahın öldüğünü ve talih kuşunun kimin başına konarsa onun padişah olduğunu söyler. Kuş serbest bırakılalı kırk gün olmuştur. Ancak kimsenin başına konmaz. Adam ölen padişahın yerine geçecek kişiyi kuşun belirlediğine dair olan örften bahseder. (ŞA 2.8. s.108)

Gülendam peygamber sünneti diyerek dedeyi incitmeden, ona mücevherleri uzatıp gitmesini ister. (ŞBMD 2.9. s.171)

Şahanver, Gülendem'in teklifi karşısında sevinip rıza gösterir. Ancak önce ailesinin rızasını almak istediğini belirtir. Sevinçle ailesine gidip durumu anlatan Şahanver onların da rızasını alır. Gülendem'i istemeye gider. (G 3.1. s.475)

P634. Ziyafetler

Ziyafetler düğün, gurbetten dönüş, zafer veya bir dileğin yerine gelmesi sonunca verilen ve yeni olayların oluşmasına zemin hazırlayan sosyal ortamlardır (Mehmet, 2006: 204). Yani ziyafetler günlük yemek yeme eyleminin ötesinde bir sosyal hareketlilik olarak Türk destan geleneğinin vazgeçilmez motiflerindendir. Şahların evlat sahibi olduklarında, seferden döndüklerinde, zafer elde ettiklerinde ziyafet vererek halkı bir araya topladıkları görülür.

Çadırlar kurulup büyük bir ziyafet verilir. Mehtumhan, cariye ve muhafızlara şarap ikram ederek sarhoş olmalarını sağlar. (BD 1.2.3. s.164)

Mehtumhan padişaha üç çocukları olmasına rağmen şimdiye kadar yurdun ulusunu-ufağını göstermediğini söyler. Padi şah derhal hazırlıkları başlatıp tüm yurda ziyafet verir. (BD 1.2.7. s.228)

Çocuğu bir beze sarıp saraya götüren şah kırk gün kırk gece ziyafet verir. (GO 1.3. s.21)

Göroğlu söyledikleri doğruysa kendisini memleketine götürmek istediğini, kırk gün kırk gece âdetlere göre düğün yaparak evlenmek istediğini söyler. (47) Ehmed Han bu rüya tabirinden sonra Çembil halkını toplar. Kırk gün kırk gece şenlik yapar. (49) Haldar'ın çadırının olduğu yere geldiklerinde Haldar pehlivan burada dinlenmelerini rica eder. Göroğlu bu teklifi kabul eder. Koyunlar kesilip ziyafet hazırlanır. (157) Şahtar Şah Gürcistan ilini, tahtını, hazinedeki bütün varlığını Havaz'a verir. Hükümdarlık mührünü

vermeden önce kırk gün kırk gece toy düzenler. (215) Kırk gün kırk gece düğün yapıp aş dağıtırlar. Emir Göroğlu düğünde eline altın telli sazı alıp çalar. (273)

Han Zeytun ile kızının düğünü için şenlik yapılmasını söyler. (BY 2.1.1 s.331) Bedeni bağlanıp darağacına asılan Boz Yiğit'e bakan herkes pişman olur. Hanın emri ile gece davul, zurna çalınıp toy düzenlenir. (341)

Kızını Bozyiğit'e vereceğini söyleyip hazırlıklar yaptırır. Büyük küçük herkesi çağırır. Davullar, zurnalar çalınır. İçkiler hazırlanır. Muradı hasıl olan Sahipcamal saçını inci-mercan ile örüp Bozyiğit'e şerbet hazırlar. (BY 2.1.2. s.19) Padişah, Bozyiğit'in öldüğü gece toy yapar. Eğlenceler düzenlenir, türküler söylenir, oyunlar oynanır. (27)

Hurizefran, Hemracan'ı görmek şartıyla Hurilika'ya ve bütün ümmetine Bağsımen'de ziyafet vereceğini söyler. Hurilika savaşı durdurur. Türlü yemekler, içecekler, şaraplar, sazcılar, çalgılar getirtir. İnce belli periler altın kadehlerde Rum şarapları sunar. (HH 2.4.1. s.458)

Adilhan has bahçesinde ziyafet hazırlatıp vezir vüzerayı davet eder. Halkı da toplayıp misafir eder. Adilhan, kalender şahtan Allah adını zikrettiği için kırk günlüğüne verdiği padişahlığını geri ister. (ŞA 2.8. s.88) Âdeti bozmadan Adilhan'ı padişah yapmak gerektiğini düşünürler. Derhal şahlık elbiselerini getirip Adilhan'a giydirirler. Başına taç, beline gevher taşlı kemer takıp altın faytonla saraya götürürler. Savular çalınıp şenlik başlar. Şah Adilhan yeniden padişah olur. Bin yedi yüz vezir, emir ve kumandan önünde saygı ile eğilir. (ŞA 2.8 s.111)

Şehrin önünde yüksek bir şah kanepesi vardır. Şah o kanepeye iki taht kurdurur. Birine Tahir'i diğerine Melike Büvice'yi oturtur. Önlerine halı, kilim, döşekler koyulur. Hoş sesli hafızlar, saz şairleri getirtilir. Birkaç gün eğlenirler. Ardı ardına ziyafetler verilir. (TZ 2.11. s.269)

Yarkent memleketinin şahı Yusuf Kadir Hanoğlu şanı şöhreti, izzeti hürmeti, tahtı devleti, ulu şevketi ile diyarındaki makam sanatçılarını, gazelhanları bir araya getirir. İlim sahiplerinin fikir ve görüşlerini dinler. Beylerin pehlivanlarını çağırtır. Yedirip içirip hürmetine develeri kestirir. (G 3.1. s.393) Danslar edilip makamlar icra edilir.

Şakacılar, cambazlar hazır bulunur. Şaraplar içilir çeşitli yemekler yenilir. Sonra gazelci ile ev sahibine sıra gelir. Naz edip pipa ve rebaplarını hazırlarlar. Şiirler okurlar. Kızlar gazelden sonra halk oyunu oynar. Nice beyitler düzerler. Eğlence görkemli ve güzel geçer. Herkes mutlu bir şekilde dağılır. (401) Şahın sarayında da görkemli bir ziyafet verilir. Makamın ardından müzikler icra edilir. Sarayın sanatçıları, gazelcileri, rakkaseleri hazır bulunur. Eğlence başlar. Gazeller okunup savaş destanları söylenir. Kim oyunu bozarsa o gereken cezayı alır. Kırmızı, yeşil giysiler giymiş kızların söz ustalığına, sorularına ve şakalarına yiğitler karşılık bulamaz. Kızlar ve yiğitler birbirlerine nazlanarak oynar. (417) Turfan halkı sevinçle törenler, eğlenceler düzenler. Gülendem toy verip halkı meydana toplar. Kumul'a Turun'u şah yapıp tahta oturtur. Turfanlılar yollara halılar serip onu karşılarlar. Meyveler sunup, davul zurna çaldırırlar. Gazel, destan, koşma söylerler. Üç gün üç gece eğlenceler düzenlerler. Gülendem, Rum şehzadesi Abuk'a sultanlık giysisi giydirip tahta oturtur. (469) Aksu, Turfan, Üçturfan, Bay, Sayram ve Kâşgar'da büyük toy ve merasimler yapılır. Yusuf Kadir kızının ve askerlerinin başarısına yürekten sevinen şah kırk gün kırk gece toy yapar. (471)

P681. Yasla İlgili Âdetler

Eski Türk topluluklarında olduğu gibi Uygurlarda da cenazeler yuğ törenleri ile defnedilir. Uygurlarda vefat eden bir kişi ardından ağıtçı çağırılır ve ağıtçılar yas için dikilen özel elbiselerini giyerek merasimi başlatır (Rahman, 1996: 109-120). *"Ölenin ardından yüksek sesle ağlanması, beyaz kuşak ve beyaz başörtüsünün yas işareti olarak kullanılması, mezar başında çırağ ve ateş yakılması, mezara koç boynuzu ve dağ keçisi boynuzu, at kafası konulması, çaput bağlanması, mezarın beşik biçiminde yapılması, "üç nezir", "yette nezir", "kırkı nezir", "yıl nezir" adları altında ölü aşı/yemeği verilmesi, yağ koklatılması, ölen için Kur'an okunup dua edilmesi gibi hususlarda bu genel ve özel durumu gözlemlemek mümkündür"* (İnayet, Alimcan ve Adem Öger, 2013: 49-). Bayram Durbilmez incelediği Manas Destanı'ndaki yasla ilgili geleneklerden bahsederken ak elbiselerin çıkarıldığını karaların giyildiğini, saçların dağıtılıp yolunduğunu, ağıtların yakıldığını, ölü aşının dağıtıldığını ifade eder (Durbilmez, 2017a: 31). Uygur halk destanlarında da ölen kahramanın ardından yapılan törenlerde kahramanın annesi yahut sevgilisi ardından benzer ritüellerin gerçekleştiği görülür.

Han Hoca'nın cesedi tahteravana koyulur. Silahlar omuzlara ters takılır. Tuğ ve sancak eğilir. Elbiseler ters giyilir. Tekbirlerle cenaze omuzlarda taşınarak İlçi şehrine getirilir. Cenaze merasiminden annesi yas tutar. (AH 1.1.1. s.110). "*Türlü Törenlerde Ters Giyme Âdeti"* adıyla Abdülkadir İnan'ın hazırladığı çalışmada eski Türk inancı bağlamında yaslarda elbiseyi ters giyme âdetinin varlığını sürdürmeye devam ettiği ifade edilir (Özkan, 1989: 73).

Cenaze merasiminden sonra yas tutan annesi "oğul denen büyür gül olur; anaya kul olur; sabah akşam bülbül olur; değil mi dostlar" diye ağıt yakar. (AH 1.1.2. s.164)

Kadının, kocasının kemiklerini dört karış kumaşa alma usulüne "kos tort" adını verirler. Sarı Uygurlarda bir adam ölürse dört karış gök renkli kumaş ile yüzü örtülüp, üç gün sonra defnedilir. Rivayet edilir ki bu kahraman kocanın defin merasiminden kalan bir âdettir. (BD 1.2.5. s.234)

Zühre'nin çığlıkları göğe ulaşır. Saçlarını yolup bayılır. Ayıldığında siyah elbiselerini giyer. Zühre bir hazine altın, cevahir alıp Karahan'daki ve dışarıdaki bütün imam, molla, müderrisi toplar. Tahir'in defn işlerini yaptırır. Bütün cemaate yemek verir. Altın ve gümüşten tuğlalarla Tahir'in mezarını yaptırır. Odasına girip kırk gün ibadet eder. (TZ 2.11. s.276)

Q.MÜKÂFATLAR VE CEZALAR

Q0. CEZALAR VE MÜKÂFATLAR

Verilen görevi layıkıyla yerine getiren ve zafer kazanan kahramana üst mertebeden ihsan edilen altın, mücevher, yurt vs. gibi hediyeler vardır. Kimi zaman da kahraman zorlu mücadelelerden geçerek sevdiğine kavuşur ve bu durumu mükâfat olarak addeder. Cezalandırmalar, kahramanın verdiği ve kahramana verilen cezalar olmak üzere ikiye ayrılır. Kahramanın verdiği cezalar genellikle yurdu veya sevgiliyi ele geçirmek isteyen düşmanla verilen mücadele sonunda ulaşılan zaferin ardından verilir. Destan metninin son kısımlarına doğru bizi karşılayan cezalandırmalardır. Kahramana verilen cezalar ise yeni olay halkalarının oluşmasını sağlayan unsurdur (Mehmet, 2006: 205).

Q0. Ödüller ve Cezalar

Meyhanenin kuralları vardır. Elinden şarap bardağını düşüren cezalandırılır. O gün kırgınlığını belli etmeden şarapları dağıtan Havaz Han elinden bardağı düşürür. Bunu gören yiğitler Havaz Han'ın cezalandırılması gerektiğini konuşurlar. (GO 1.3. s.161)

Olanlardan habersiz olan Sahipcamal, dedeye Boz Yiğit'in nerede olduğunu sorar. Dede düşmanlardan kaçtığını söylediyse de Sahipcamal buna inanmaz. Boz Yiğit'i bulup gerçekleri öğrendiğinde cezasını vereceğini söyleyip dedeyi zindana attırır. (BY 2.1.1. s.331)

Sahipcamal üzülerek dedenin sözleri doğru ise ödüllendireceğini, değilse cezalandıracağını belirtir. (BY 2.1.2. s.26)

Ayın yirmi yedisinden itibaren herkesin inşaat eşyalarını alıp gelmesini, oyalanıp duranın cezalandırıp affedilmeyeceğini söyler. (ŞBMD 2.9. s.154) Has bahçe Melike'nin beklediğinden yüz kat daha ihtişamlı olur. Şah Adil çalışanları yüz sikke ve yüz ekmekle ödüllendirip gönderir. (155)
Karahan kim düşmanı ülkeden atarsa ona kızı Zühre'yi vereceğini bildirir. (TZ 2.11. s.262) Cariye, Tahir'in bırakıldığı yerde sandığın durduğunu söyler. Zühre ona bir elbise hediye ederek nehir boyuna varır. (264)

Uygur Şahı Reşit Han kırk katır, kırk deve, kırk bey ile kırk top asker, kumaş, giyim kuşam, taçlı başlıklar, altın saplı kılıçlar yanında pek çok hediyeyi Gülendem'e gönderir. Bir mektupla Korla, Kumul, Turfan ve diğer şehirlere yeni amirler atamasını ister. Yeni amirlere kırk bey, dört yüz kuçar at ve kendi başlarına asker verir. (G 3.1. s.467)

Q10-Q99. MÜKÂFATLANDIRILMIŞ İŞLER

Q10. Mükâfatlandırılmış İşler

Keloğlan, Mehtumhan'ın verdiği elmayı Çın Tömür'e sağ salim ulaştırır. Bunun üzerine Çın Tömür onu mükâfatlandırır. (BD 1.2.3. s.165)

Zaptiyeler Ak Östeng'den gelen Tayip'i Seyit zannederek yakalarlar. Mükâfat almak için generale Seyit diye Tayip'i sunarlar. (SN 1.5.1. s.46) Hilekâr kadın Seyit Noçi'yi yakalatırsa Pekin Hanı'nın takdirini kazanacak servet alacaktır. (52)

Cariyelerine hemen o yiğide nereli olduğunu sormalarını, o ise haber salmalarını ve getirmelerini ister. Ondan haber getirene altın yüzük, inci taş hediye edeceğini söyler. (BY 2.1.1 s.329) Dede şehirdeki bütün ihtiyarlardan sorumlu olma, her yıl binek at, altın, gümüş ve para teklifleri karşılığında Boz Yiğit'e bayıltıcı ilaç verip saraydakileri çağırır. (91)

Sahipcamal kim ondan haber getirirse ona altın yüzük, gevher taç vereceğini, kırk kız içinde onu ayrı göreceğini söyler. (BY 2.1.2. s.14) Dede Sahipcamal'a gidip Bozyiğit'in geldiğini haber verir. Karşılığında Sahipcamal ona bir altın yakalı elbise verir. Han dedeye Bozyiğit'i verirse bu şehrin önde gelenlerinden biri olacağını, at ve altın-gümüş vereceğini söyler. Dede sevinerek evine döner. Bozyiğit'e bayıltıcı ilaç verir. (26)

Cırtlak sesli kadının kel kardeşi Karaköz'e babasının Vitirek'e Boz Körpeş ile savaşmaya gittiğini söyler. Bunu duyan Karaköz Ayım'in yüreğine hançer saplanır ama belli etmeden bir altın bahşiş verir. (BKKA 2.2.1. s.76)

Garip falcı kadının yanına gelip falına bakmasını ister. Gönlündekini bilirse ona altın bilyeyi vereceğini söyler. (GS 2.3. s.214)

Hurizefran kadıya altın eğerli kırk bin at, altın kemerli kırk bin kul, sağlam ciğerli kırk bin kul vaat eder. Ömür boyu hizmetine hazır olacağını, ne emir verirse baş eğeceğini söyler. İki kardeşin bir erkekle nikâhının caiz olduğunu söylemesini diler. (HH 2.4.1. s.460)

Padişah vezir ve ulemalara seslenip bu kuşu her kim bulup getirirse padişahlığını o kişiye vereceğini söyler. (HH 2.4.2. s.190) Hurizefran kadıdan fetva vermesini ister ve kendisine kırk bin altın eyerli at, kırk bin altın kemerli kul vereceğini söyler. (200)

Büvi Hanife kim Şaperkut'un hastalığına çare bulursa ona şahlığı, tacı, tahtı her şeyi ile vereceğini ama şifa veremezse öldürüleceğini haber salar. (KŞC 2.5. s.409)

Padişah hastalığa düşen oğlunu kim oğlunu konuştururs onu beylerbeyi yapacağını ve yüklü altın vereceğini duyurur. (S 2.7. s.328)

Zühre, Tahir'in koyulacağı sandığın dokuz köşeli olup köşesinde tuvalet olmasını, çatlak ve delik olmamasını söyler. Sandığı yapan marangozlara her gün yemekler, inciler, altınlar verir. (TZ 2.11 s. 263)
Gülendem Turfan'da haydutların soygununa maruz kalan ailelere yardım yapar. Kahramanlık gösterenlere ise giysi, başlık ve kılıç vererek mükâfatlandırır. (G 3.1. s.463)

Q100-Q199. MÜKÂFATLARIN ÖZELLİKLERİ

Q111.7. Mücevher Vererek Mükâfatlandırma

Çın Tömür bunun üzerine Keloğlan'a kıymetli bir hediye verir. (BD 1.2.3. s.165)

Havaz Han'ı kim getirirse, padişahlığının yarısını vereceğini, sürüsündeki develeri, hazinedeki altınları devredeceğini, ona dileğini vereceğini, onu dost bilip Çembil'i vereceğini söyler. (GO 1.3. s.44)
Dede, Boz Yiğit'in sağ salim geldiğini görüp Sahipcamal'a müjdeyi verir. Bu müjde karşılığında Sahipcamal ona altın yakalı uzun bir elbise verir. (BY 2.1.1. s.329)

Dede Sahipcamal'a gidip Bozyiğit'in geldiğini haber verir. Karşılığında Sahipcamal ona bir altın yakalı elbise verir. (BY 2.1.2. s.26)

Garip altın bilyeyi falcı nineye bırakıp vedalaşır. (GS 2.3. s.214)

Q112. Krallık Vererek Mükâfatlandırma

Göroğlu başındaki tacı çıkarıp oğluna giydirerek onu ülkeye sultan yapar. (GO 1.3. s.79) Çembil şehrini, Yavmet ilini, develerini, hazinedeki varlığını Havaz Han'a teslim eder. Kırk gün kırk gece toy yapıp Havaz Han'ı şah ilan eder. (277)

Ziver ve beş yüz yiğide hediyeler ihsan eden Hurşid Şah tahtını Senuber'e bırakır. Ziver Yiğit'i memlekete vezir tayin eder. (S 2.7. s.364)

Tüccar Behmen'i, Yemen şehrine padişah yapıp gönderir. Yola çıkarken Behmen'e fakir fukaraya derman olup halkı adaletle yönetmesini, yeni düzen kurup ülkeyi kalkındırmasını tembihler. (ŞA 2.8. s.148)

Gülendem toy verip halkı meydana toplar. Kumul'a Turun'u şah yapıp tahta oturtur. Halk bu duruma sevinir, hayır dualar sunar. Gülendem, Rum şehzadesi Abuk'a sultanlık giysisi giydirip tahta oturtur. Halka onu takdim eder. Nil şehzadesi Suhuri'yi Korla'ya, Bağdat şehzadesi Sulhi'yi ise Kuçar'a sultan olarak atar. Onlardan rıza isteyip bayrak ve sancaklarını kaldırır. Şam şehzadesi Hüseyin Mülki'yi çağırır. Bir şiir ile samimi bir ortamda ona kendisi ile övündüğünü, kardeşi olmak istediğini, ordusuna komutan olmasını ve ak kaşka atını kendisine hediye etmek istediğini, birlikte güçlerine güç katmak istediklerini söyler. (G 3.1. s.469)

Q200-Q399. CEZALANDIRILMIŞ İŞLER

Q211. Öldürerek Cezalandırma

Masum Han atına binerek Abdurrahman Han'ı yaralayan İsmail'i yakalayıp getirir. Han Hoca gözlerini güçlükle açarak İsmail'in İlçi halkına teslim edip öldürülmesini ister. (AH 1.1.1. s.110). Öldürerek öç alma motifi Abdurrahman Han destanında tam olarak gerçekleşmez. Kahramanın ölümüne ve yurdun bağımsızlığını kaybetmesine sebep olan İsmail'in öldürülmesi cezalandırılma için yeterli olmaz. Öç ancak Çinlilerin, Uygur topraklarından atılması ile gerçekleşecektir (Özkan, 1989: 74).

Kendi aralarında ilk gün büyük kardeşin evde kalıp cadı geldiğinde ona gerekli cezayı vererek onu öldürmesine karar verirler. (BD 1.2.4. s.245)

Eğer Göroğlu dininden dönüp Hunhar Şah'ın dinine girmezse o zaman öldürülmesini uygun görürler. (GO 1.3. s.221)

Boz Körpeş'i nasıl cezalandıracaklarını konuşurlar. Suyağıl, oğluna bir güreş düzenlemesini, meydana Boz Körpeş'i de çağırmasını, gücü yeterse işini orada bitirmesini ister. Yetmezse gizlenerek öleceği bir yerine vurup öldürmesini tembihler. (BKKA 2.2.1. s.66)

Şah Abbas iftiracı Süçük'ü cellatlara verip parça parça edilip etlerinin köpeklere verilmesini emreder. (GS 2.3. s.230)

Hurizefran kadıya varıp neden yalan fetva verdiğini sorar. Kendisini yok işe sürdüğünü söyleyip darağacına asılarak idam edilmesi için emir verir. (HH 2.4.2. s.201)
Padişah, namahreme el uzatanı ölümle cezalandırmanın vacip olduğunu, halka ibret olsun diye Digistan pazarında onu asacağını belirtir. (ŞNMR 2.10. s.406)

Q400-Q499.CEZALARIN ÇEŞİTLERİ

Q431. Sürgün Ederek Cezalandırma

Yunus Peri ve Zeynepşah'ı darağacına asarak idam ettirmeye karar verir. Ancak şehrin aksakallıları ile sekiz ileri gelen kişisi buna engel olur. Ahmet Han bu iki hanımı başları açık, ayakkabısız halde şehirden kovar. Adamlarına dövdürüp küfür ettirir. Şehir halkına bu iki kadına ve çocuklarına yardım etmemeleri hususunda emir verir. (GO 1.3. s.143) Göroğlu, Ahmet Han'ı huzuruna çağırır. Yaptıklarını yaşaması için halkı ile ortak karar alıp onu şehirden sürer. (157)

Kâşgar'dan, İli'ye sürgün ettiği kişiler içinde fakir Uygur bir ailenin güzel, okumuş kızı Nozugum'da vardır. (N 1.4.1. s.12) Nozugum'un, Abdullah adında bir kardeşi vardır. O da Nozugum'dan önce İli'ye gönderilen sürülenlerdendir. Mançu beyine esir düşür. (17)

Kadınları İli şehrine günahkâr olarak sürgüne gönderirler. Bu kadınlar arasında Nozugum adlı kadın da vardır. (N 1.4.3. s.17)
Şah Abbashan zaptiyelerine emir verir. Ertesi güne kalmadan Garip, kız kardeşi ve annesi Bağdat'a cellatlar eşliğinde sürgün edilir. (GS 2.3. s. 211)

Kız, Camas Hakim şahın, üç yüz altmış bey ile dört yüz kalarının, bahçıvan ve kırk kız ile eğlendiğini, bülbülün altın kafesten çıkıp gönlüne aşk derdini yüklediğini, babasının bağlayıp kendisini sandığa koyduğunu, Nehr-i Umman'a salıp derdini bahçıvan anasına anlatsa da bir şey değişmediğini söyler. (ŞNMR 2.10. s.434)

Zühre ağlayarak uzun kavağı dibinde kesip sandık yapmayı, Tahir'i içine koyup nehre salmak gerektiğini söyler. Bu sözleri duyan Karahan, Tahir'i öldürmekten vazgeçer. Bir sandık yaptırmaya ve onu nehre salmaya karar verir. (TZ 2.11. s.263)

Q433. Hapsederek Cezalandırma

Sürgünler, İli'ye üç aydan fazla bir süre yol yürürler. Ayakları yaralanıp takatten düştüklerinde ancak ulaşabilirler. Buraya gelir gelmez kan kokan vilayet mahkemesine kapatılırlar. (N 1.4.1. s.14)

Ağa Nozugum'un ellerini kelepçeletip ayaklarına zincir vurdurur. Doğu hükümet konağı adı ile bilenen hapishaneye, Dung-Yamun'a hapsedilir. Nozugum, Doğu Yamun'daki tahtakurulu çerçöp evde esir hayatı yaşar. (N 1.4.3. s.23)

Yakalanan Nozugum elleri kelepçelenmiş bir halde asık suratlı, bir kulaç piposu olan Çinlilerin yanına koyulur. Önce Doğu Yamun'a ardından Batı Yamun'a kapatılır. (N 1.4.4. s.373)

Seyit'in eli ayağı zincirlenir. Çeriler onu Kâşgar'a götürürler ve Eskişehir'e hapsederler. (SN 1.5.1. s.54)

R.ESİRLER VE KAÇAKLAR

R0-R99. ESİRLİK

Kahramanın gurbete çıkması ile başlayan olaylar zincirinde muzafferiyete ulaşmak için verdiği mücadelede karşılaşacağı ilk zorluktur. Esirlik, *"kahramanın başarısızlığa ve ölüme yaklaştığı yaklaştığı andır"* (Mehmet, 2006: 205). Türk destan geleneginde kahraman bu durumdan yöneticinin kızının, pîrin, dostunun sayesinde yahut aklı ve gücü ile kaçarak kurtulur.

R10. Esir Olma

Maymunlar Şehri'ne gelirler. Maymunlar onları yakaladığında durumları anlatsalar da kurtulamazlar. Üç yıl esir kalırlar. Maymunlar, maymundan şah seçerlerse işlerinin iyi gitmeyeceğine inanırlar. Boz Yiğit'i zindana atmak istemezler fakat kaçacağını düşündükleri için bu kez başına gözcü dikerler. Bu şekilde üç yıl daha tutsak kalırlar (BY 2.1.1 s.289)

Maymunlar bu iki arkadaşı yakalarlar. Boz Yiğit ve Kimen'in yalvarmalarına, izin istemelerine rağmen gitmelerine izin vermezler. İki arkadaş onlara üç yıl tutsak olurlar. Sonra bir gün altınlarını, gümüşlerini bırakıp bu yerden kaçarlar. Bozyiğit ve Kimen, Balçin şehrine gemi yaptırıp kaçmak için gelirler. Üç ay geçtikten sonra maymunlar gelip onları yine yakalarlar. Maymunlar şehrine götürürler. (BY 2.1.2. s.11)

Haramiler onun dertliye benzediğini, genç canına kıyamayıp onu öldürmek yerine Halep Şirvan şehrindeki köle pazarında satmayı teklif eder. (GS 2.3. s.219)
Senuber ormanda dolaşırken ağaç altında birkaç kişiye gözü ilişir. Yanlarına yaklaşıp acıyarak onlara yardım itmek ister. Ağaçtan meyve almaları için onları kaldırdığı sırada bu kişiler Senuber'in boynuna sarılır bir daha ayrılmazlar. Çünkü onlar rudipa adı verilen çengel ayaklı yaratıklardır. Rudipaya esir olan Senuber üzülüp ağlamaya başlar. (S 2.7. s.349)

Şehzade Faruh'u kaçıran eşkıya onu kendi mekânına götürüp köle yapar. On dört yıl koyunlarına baktırır. (ŞA 2.8. s.117)

Ağabeyleri köleleri olduğunu söyledikleri Yusuf'u kaçak, yalancı ve hırsız olarak tanıtırlar ve on sekiz daçen isterler. Malik Dağuri ise bu parayı verip Yusuf'u köle olarak alır. (YZ 2.12. s.159)
Kırk haydut Nil şehzadesini büyük komutan zannedip koluna kelepçe takarlar. Ayaklarına zincir vururlar ve baskı ile sorgulayıp Kumul'a kaçırırlar. (G 3.1. s.461)

R.39. Çeşitli Kaçırmalar

Akulambedihan'ın evde olmadığını gören Yalmavuz bunun üzerine derhal Nögestihan'a haber gönderir. O da ordusuyla gelip Mehtumhan'ı kaçırır. Avdan dönünce kız kardeşinin kaçırıldığını fark eden Akulambedihan hemen düşmanı takip ederek savaşa başlar. (BD 1.2.1. s.212)
Cadı kalan tek başı ile acılar içinde inleyip Güneşkızı alıp kaçar, yollara kanlar dökülür. (BD 1.2.2. s.240)
Şehzade Ozmuh askerlerini ile Çın Tömür Batur'un memleketine gelir. Mehtumhan'ı görüp bayılacak gibi olur. Çın Tömür ile bir müddet savaşırlar. Bu karışıklıktan yararlanan Ozmuh, Mehtumhan'ı yakalayıp kollarını, ayaklarını bağlayıp kaçırır. (BD 1.2.3. s. 162)

Kara kâfir, Çın Tömür ve Mehtumsile ile savaşa girişir, birbirlerini yenemezler. Mehtumhan ağabeyine zarar gelebileceğini düşünür ve savaştan çekilmesini, kendisini

padişaha vermesini söyler. Padişah, Mehtumhan'ı alıp sarayına götürür. (BD 1.2.7. .227)

Göroğlu, şaha hanımının Şahtar Şah'ın pehlivanı Danıyar tarafından kendi yüzünden kaçırıldığını söyler. (GO 1.3. s.25) Göroğlu atının başını çevirip Danıyar'a evli bir kadını değil kızı kaçırdığını, askerlerin gücü yeterse gelip almalarını söyler. (35) Havaz'ın annesi Türkmen ve Müslüman bir kadın olup kırk sene önce düşmana esir düşer. (83) Havaz Han kızı kaçırıp ülkeye dönmenin daha doğru olduğuna karar verir (263). Evli beylerin, şahların kadınlarının kaçırılması Türk töresince hakimiyetin sarsıldığının göstergesidir ve savaş nedenidir. Bu sebeple Göroğlu and için sarsılan kudreti diriltmek ister ve Danıyar'ın kızını kaçırıp savaş açar (Saluk, 2008: 63)

Çinli kâfir Natassen, Nozugum'u ele geçirir. (N 1.4.1. s.369)

R41.3. Zindana Hapsetme

Türk destan ve halk hikâyelerinde yoğun olarak karşımıza çıkan motiflerdendir. Eski dönemlerde oluşan ve mitolojik yönü ağır basan metinlerinde daha çok kuyu ve sandığa hapsetme anlayışı hakim iken gelişen medeniyet anlayışı ve sosyal hayat bu olguyu değiştirerek zindana veya kaleye çevirmiştir. Kuyu ve sandık kimi zaman kurtuluş olarak da karşımıza çıkmasına rağmen zindan doğrudan cezalandırma mekanı olarak kendisini gösterir. Şahin Köktürk hapsedilme motifinin sebeplerini; eş arama mücadelesinde mağlup olup hapse atılma, düşmanlık, uyuyup kalma sonucu hapsedilme ve çeşitli sebepler altında dört başlıkta ele alır (Köktürk, 2006: 383-400). Uygur destanları içinde kahramanların da zindana hapsedildikleri görülür:

Kara Han şehri geri alır. Ahmet Han'ı yakalatır. Darağacına asılıp idam edilme emrini verir. Haldar onu öldürmenin doğru olmadığını buna Göroğlu ve Havaz'ın karar vermesi gerektiğini söyler. Zindana atma ricasında bulunur. Bu fikir Kara Han tarafından kabul görür. Ahmet Han zindana atılır. (GO 1.3. s.153) Dünyaya Havaz Han gibi yaşıklı bir oğlanın ikinci kez gelmeyeceğini, öldürmek yerine zindana atıp kırk gün bekletilmesini talep ederler. (221) Zencilerin şahı Havaz'ı darağacına asmaya karar verir. Şahın veziri Havaz'ı asmayıp zindana atmayı teklif eder. Böylece Göroğlu'nun, oğlunu kurtarmaya geleceğini söyler. (265)

Nozugum gece tavla oynayıp yatan afyonkeş cellatların arasında kalır. Karanlık, rutubetli zindanda pencereden bakarak anne ve babasına şiir söyler. (N 1.4.1. s.14)

İli'den çıkan hainlerin ihaneti ile esir düşen Seyit'in eli ayağı zincirlenir. Çeriler onu Kâşgar'a götürürler ve Eskişehir'e hapsederler. (SN 1.5.1. s.54)

Kâşgar'da Ma Titey'in buyruğu ile Seyit Noçi aranmaya başlanır. Haşim ise zindanda yok edilir. (SN 1.5.2. s.48) Noçi'nin boynuna bukağı takılır. Ayağına zincir vurulur. Zindana atılır. (64)
Âdetlere göre maymunlar bu şehre gelen insanı padişah seçerler. Bu sebepten artık şehrin padişahı Boz Yiğit olur. Maymunlar, maymundan şah seçerlerse işlerinin iyi gitmeyeceğine inanırlar. Boz Yiğit'i zindana atmak istemezler fakat kaçacağını düşündükleri için başına gözcü dikerler. (BY 2.1.1 s.289) Yakalanan Boz Yiğit ayağına zincir vurulup zindana atılır. Dede, Boz Yiğit'in düşmanlardan kaçtığını söylediyse de Sahipcamal buna inanmaz. Boz Yiğit'i bulup gerçekleri öğrendiğinde cezasını vereceğini söyleyip dedeyi zindana attırır. (331)
Düşmanlar gelip Bozyiğit'i demir zincirler ile bağlar. Zindana atarlar. (BY 2.1.2. s.26)

Tüccar Behmen uzakta padişah yüzlü bir adam, on dört günlük dolunay gibi nur yüzlü bir melike ve kızıl gülün goncası gibi iki çocuk görür. Gönlüne kurnazlık bulutları düşer Şah Adilhan'ın yanına gelir ve kendini tanıtır. Beş altı gündür bu dağda olduklarını, hamile bir hanımı olduğunu, doğumun yaklaştığını ve üç gündür azap içinde kıvrandığını belirtir. Melikenin, hanımının yanında bir saat kalmasını diler. Padişah eşinin namahrem olduğu için gitmesini istemese de hem sevap olduğu için hem de yiyecek bir şeyler verirler belki diye rıza gösterir. Büyük oğlu Faruh'u, eşi ile beraber gönderir. Tüccar Behmen dağa gelince kurnazlıkla Faruh'u kamçılayıp kovalar Melikeyi kaçırır. (ŞA 2.8. s.97)

Hancı olan biteni yeniden anlatır. Padişah kendinden izinsiz nikah kıyan hancıya delikanlının kim olduğunu sorar. Öğrendikler karşısında iyice öfkelenir. Cellatlar hancıya seksen sopa vurur ve zindana atar. (ŞNMR 2.10. s.418)

R41.3.4. Kuyuya Hapsetme

Kur'an ve Tevrat'ta geçen Yusuf kıssasından hareketle oluştuğu düşünülen bu motif göçebe hayatın izlerini de bünyesinde barındırır. Alıp Manaş, Kozıkörpeş-Bayansulı, Edigey ve Alpamış destanlarında kuyu motifine rastlamak mümkündür (Köktürk, 2006: 391-392). Kuyuya atılan kişinin kurtulup orada öleceğine inanılır. Ancak destan metinlerinde kahraman buradan belli vesileler ile kurtulur ve anne karnından doğmuşçasına yeni bir hayata daha güçlü bir şekilde adım atar. Yusuf peygamberden itibaren edebiyatımıza girmiş olan bu motif destanlarda, halk hikâyesi ve masallarda karşımıza çıkar. Büyük kardeşlerin kıskançlığı neticesinde küçük kardeşe ihaneti genellikle bu motif etrafında teşekkül eder. Kahramanın en büyük düşmanı, zafere ulaşmasındaki en büyük engel yakın akrabalarıdır. Melike Şah hikâyesinde validesinin kahramanın gözlerini oyup kuyuya atması, Muradına Nail Olmayan Dilber masalda teyzenin verdiği su karşılığında kızın gözlerini oyup kuyuya atması benzer özellikler gösterir (İnayet, 1992: 82). Dede Korkut'ta Salur Kazan uyurken düşman eline esir düşer ve Toman kalesinde bir kuyuya atılır (Gökyay, 1973: 135). Battalname'de kahraman düşman eline düşünce Cah-ı Cehennem denilen kuyuya atılır (Köksal, 1983: 199). Kuyuya hapsetme motifi Hurilika-Hemracan ve Yusuf-Züleyha destanlarında yer alır:

Hemracan'ın gözlerini oyup bülbüle yedirirler ve onu kuyuya atarlar. (HH 2.4.1. s.465)

Hemra'yı da kuyuya atıp kuşu götürüp babalarını mutlu etmek isterler. Bunun üzerine Hemra'nın iki gözünü oyup kuyuya atarlar. (HH 2.4.2. s.203)

İçlerinden biri Yusuf'u kuyuya bırakmayı teklif eder. Bu teklif hepsi tarafından kabul görür. Beline bir kemer bağlarlar. Ancak kemer yirmi kulaç boyundadır. Yehuda kemendin bir ucunu tutarak yavaşça Yusuf'u kuyuya indirir. O sırada bir ağabeyi bıçakla gelip kemendi kesip atar. (YZ 2.12. s.149)

R48.1. Çuvala Hapsetme

Haydutlardan biri bir devenin derisinin içine koymayı, ürkek bir atın kuyruğuna bağlayıp atı kamçılamayı ve bırakmayı teklif eder. Bu çare herkesçe uygun bulunur. Suhuri'yi deve derisi içinde ata bağlarlar. Dokuz cellat o atı kamçılarlar. (G 3.1. s.212)

R… Sandığa Hapsetme

Hapsetme başlığı altında ele alınmasına rağmen genellikle suçlu kişiyi başka diyarlara sürgüne göndermek için kullanılan bir nakil aracı olarak, saklama amacıyla ve ölüme terk etmek için kullanıldığı görülür. Kozı Körpeş Bayan Sulu destanının Altay varyantının Közüyke çeşitlenmesinde Karaatı Kağan, Bayan'ı sandığa saklar. Közüyke ile sandık içindeki Bayan'ın birbiri ile konuşur (Açа, 1998: 716). Bu durum Uygur destanlarından Tahir ile Zühre'de, Zühre'nin nehir kenarında sandık içindeki Tahir ile konuşması açısından benzerlik gösterir:

Dede, gündüzleri Bozyiğit'i sandık içinde saklardı. Sahipcamal'ın sık sık dedenin evine gittiğini gören düşmanlar bunu hana iletirler. (BY 2.1.2. s.329)

Kur'a bakan Dadı Ana, Abdullah Şatır'ın cellatlarla Garip'i yakalamaya geldiğini söyler. Bunun üzerine Garip'i bir sandık içine saklarlar. (GS 2.3. s.228).

Melike Rena, Nizamettin Ahun'a seslenip sandığı açmalarını söyler. Sandıktan bir ses gelir. Kız bir şiirle gönüllerinde himmet varsa sandığın açılıp inci, mercan saçacağını söyler. Kırk gündür nehirde ağlayarak geldiğini, sevda yüzünden başına türlü belalar uğradığını anlatır. Melike onun soyunu, geldiği mekanı, sırrını sorup öyle açmaya karar verir. Kız, Camas Hakim şahın, üç yüz altmış bey ile dört yüz kalarının, bahçıvan ve kırk kız ile eğlendiğini, bülbülün altın kafesten çıkıp gönlüne aşk derdini yüklediğini, babasının bağlayıp kendisini sandığa koyduğunu, Nehr-i Umman'a salıp derdini bahçıvan anasına anlatsa da bir şey değişmediğini söyler. Oralardan buraya geldiğini bildirir. (ŞNMR 2.10. s. 431)

Tahir bağlanıp getirilir. Zühre'nin ciğerine ateş düşer ve beyitler okur. Bu beyitlerde uzun kavağı dibinde kesip sandık yapmayı, Tahir'i içine koyup nehre salmak gerektiğini söyler. Bu sözleri duyan Karahan, Tahir'i öldürmekten vazgeçer. Bir sandık yaptırmaya karar verir. Zühre marangozlara sandığın su geçirmeyecek şekilde olmasını emreder. Dokuz köşeli olup köşesinde tuvalet olmasını, çatlak ve delik olmamasını söyler. Sandığı yapan marangozlara her gün yemekler, inciler, altınlar verir. (TZ 2.11. s. 263)

R100-R199. KURTARMALAR

R110. Esir Kurtarma

Göroğlu, Havaz Han'ı kurtarmaya gitmek için hemen Çembil'e dönüp hazırlıklarını yapar. Yiğitlerin her biri silahlarını kuşanıp aslan gibi, ejderha gibi Argımak atlarını koşturup Allah derler ve Gürcistan'a doğru yola çıkarlar. (GO 3.1. s.235)

Şehzade zindana gittiğinde gardiyanların horlayarak uyuduğunu görür. Onu bir hançerle öldürür. Zindan anahtarlarını alıp hancıyı kurtarır. (ŞNMR 2.10. s.427)

Yusuf'u kuyuda yalnız bırakan ağabeyleri yurtlarına dönerken Yehuda orada kalır. Kardeşlerine, Yusuf'un kuyuda ölüp ölmediğine bakacağını ölmüşse arkalarından geleceğini söyler. Oysa amacı Yusuf'u kuyudan çıkarıp babasına teslim etmektir. Fakat Yehuda'nın sözlerinden şüphelenip geri dönerler. Döndüklerinde Yehuda'nın kuyudan Yusuf'u kurtarmak istediğini görürler. Bu duruma kızıp Yehuda'yı da alıp yola revan olurlar. (YZ 2.12. s.154)

R124.Ülkenin Esaretten Kurtulması

Annesi Gülnisa Peri yiğitlerin başı olmasını, sütünü boşa çıkarmamasını, düşmanı Şingşingşa'ya sürmesini, ölürse şehit kalırsa gazi olmasını, mertliğini haklı savaşta göstermesini, yırtıcıları yok etmesini ve halkı zulümden kurtarmasını, düşmanı dost bilmemesini, topraktan sürüp çıkarmadan düşmanla savaş bitti dememesini tembihler. (SN 1.5.1. s.40)

R170. Kurtarma- Çeşitli Motifler

Bülbül kuyunun yanına gelir ve gözleriyle işaret ederek kuyunun içini gösterir. Kuyu dibindeki yarı canlı halde duran Hemracan kardeşlerini lanetleyerek seslenir. Kız kardeşi Gülcemile'nin saçları urgan gibi uzundur. O saçını kesip birbirine bağlayarak kuyuya indirir. Hemracan tırmanarak kuyudan çıkar ve hepsiyle kucaklaşır. (HH 2.4.1. s.471)

Kuş çırpınır ve iki kanadı arasından Hemra'nın iki gözünü çıkarır. Bu gözleri alan padişah onları gözlerine sürüp ağlar. Kuyunun başına yürür. Onu kuyudan çıkarır. (HH 2.4.2. s.134)

R200-R299. KAÇMALAR

R210. Kaçışlar

Sahtekârlıkla Nozugum'a ulaşamayan bey zorla ellerini ona uzatır. Buna diz çökmeyen Nozugum düğün gecesi Mançu beyini öldürür. Albastıların mağarasına kaçar, pek çok dağ ve tepe aşar. (N 1.4.1. s.19)

Abdullah Hoca kardeşine buradan kaçmasını söyler. Eğer kaçmazsa Kalmuk beyine yâr olup doğuracağı çocukların hep Kalmuk soyundan olacağını, kendisinin de kara kâfir gibi olacağını anlatır. Birbirlerini Allah'a emanet ederler ve Nozugum, Kulca tarafına doğru kaçar. (N 1.4.3. s.18)

Nozuğum, vahşi Solan'dan namusunu korumak için boğazına hançer saplar. Kaçarak bu mağaraya sığınır. (N 1.4.5. s.377)

Günlerden bir gün altın, gümüş ve diğer erzakları bırakıp gemi yaptırıp kaçmak için Balbun Şehri'ne gelirler. Bir gemi yaptırıp kaçarlar. (BY 2.1.1 s.289) Bir anda Boz Yiğit gözlerini açıp soğuk bir su içer. Bunu gören Sahipcamal hemen kaçmasını söyler. Kendini toplayıp dışarı çıkan Boz Yiğit, Kimen'in getirdiği atlara binerek oradan uzaklaştır. (323)

Bir gün altınlarını, gümüşlerini bırakıp bu yerden kaçarlar. Bozyiğit ve Kimen, Balçin şehrine gemi yaptırıp kaçmak için gelirler. Üç ay geçtikten sonra maymunlar gelip onları yine yakalarlar. Bozyiğit maymunlar yurdunda üç yıldan fazla tutuklu kaldıktan sonra Kimen ile anlaşıp kaçar ve kurtulur. (BY 2.1.2 s.11) Bozyiğit bir müddet sonra bir gözünü açar. Sahipcamal ona bakıp işaret ederek kaçmasını söyler. Bozyiğit kalkar dışarı çıkar. Can dostu Kimen'in hazırladığı ata biner, kaçar. (24)

Günlerin birinde zenciler şarap içip sarhoş olur. Senuber bu fırsattan yararlanıp kafesi kırar ve kaçar. (S 2.7. s.348)

S.ANORMAL ZULÜMLER

S0-S99. ZALİM AKRABALIKLAR

S11. Zalim Baba

Tammas Han, Boz Yiğit'in ölüm emrini verir. Bedeni bağlanıp darağacına asılan Boz Yiğit'e bakan herkes pişman olur. Hanın emri ile gece davul, zurna çalınıp toy düzenlenir. (BY 2.1.1. s.331)

Han, Bozyiğit'i bağlayıp zindana atmalarını emreder. Ertesi gün onu meydana götürüp darağacaına asmalarını söyler. Kızını başkasına verdiğini bildirir. Bozyiğit'ten kurtulduğu gün toy yapacağını belirtir. (BY 2.1.2 s.27)

Karaköz Ayım kötülüğün vuku bulduğunu düşünür. Kızın halini gören Suyağıl bir şey yapmadığını her işin ağabeyinin başının altından çıktığını söyler. Suyağıl onun bir ödlek olduğunu söyler. Kılıcını kınından çıkarıp ölü yılan gibi görüp Boz Körpeş'in boynuna vurur. Suyağıl bununla da yetinmeyip onun vücudunu parçalara ayırır. Adamlarına Boz Körpeş'in parçalarını kavak ağacının dallarına asmalarını emreder. (BKKA 2.2.1. s.79)

Padişah, namahreme el uzatanı ölümle cezalandırmanın vacip olduğunu, halka ibret olsun diye Digistan pazarında onu asacağını belirtir. (ŞNMR 2.10. s.406)

Tahir ile Zühre arasındaki alamet herkesçe bilinmeye başlar. Müderris durumu anlar. Karahan'a çocukların ilimde ilerleyemediklerini bu yüzden okuma odalarını ayırmak gerektiğini iletir. Karahan beş günde okul içinde yüksek duvarlı iki avlu yaptırır. Avlunun bir tarafına Tahir'in diğer tarafına Zühre'nin koyulmasını ve kilitlenmelerini emreder. (TZ 2.11. s.261) Zühre ayıldığında siyah elbiselerini giyer. Belinde kemeri, yanında babası olmayan Tahir'i öldürttüğü, rakibi güldürdüğü için imansız babasının toprağa girmesini diler. (275)

S12. Zalim Anne

Yalmavuz'un, Nögestihan'a Mehtumhan'ı önermesinin sebebi de Akulambedi'nin keskin kılıcıyla onu öldürebilme ihtimalidir. Böylelikle Nögestihan ölürse serveti kendisine kalacaktır. Ölmezse Mehtumhan ile evlenir diye düşünür. Böylelikle aile kurup annesinin halinden anlayacağını ve kan ihtiyacını karşılamak için hayvanları kendisine vereceğini düşünür. (BD 1.2.1. s.215)

Sultan Ayim padişah ile konuşarak artık kızlarının büluğ olduğunu ve okula gitmemesini, halk arasında dedikodu çıkacağını söyler. Padişah artık büluğ olduğuna göre Garip ile evlendirmek gerektiğini söyler. Ancak Sultan Ayım yetim bir çocuğa şah kızı vermenin uygun olmadığını, aradan on sekiz yıl geçtiğini, ahti yırtıp atmak gerektiğini söyler. Padişahı da bu işten soğutur. Ahitnameyi yırtar ve yakar. Padişaha

Garip ile annesini sürgün göndererek ondan kurtulmak gerektiğini söyler. (GS 2.3. s.207)

S100-S199. KORKUNÇ KATLİAMLAR VEYA SAKAT ETMELER

S200-S299. ZALİMCE KURBAN ETMELER

S300-S399. TERK EDİLMİŞ VEYA ÖLDÜRÜLMÜŞ ÇOCUKLAR

S310. Çocukların Terk Edilmesinin Nedenleri

Mete'nin babası Tuman'ı, Oğuz Kağan'ın babası Kara Han'ı ve Manas'ta Almambet'in babasını öldürmesi gibi Türk destan ve halk hikâyelerinde genellikle evlat tarafından öldürülen baba motifi söz konusu iken Batur Destanları'nda annenin evladını ölüme terk ettiği görülür. Benzer örneği Radloff tarafından Altay Türkleri arasında derlenmiş olan bir masalda görülür (Mehmet, 1999: 100). Batur Destanları'nda ve Nozugum'da bu motife rastlanır.

Mehtumhan, Nögestihan'a iki çocuğunu nehre bırakırsa geçeceğini söyler. Bunun üzerine Nögestihan oğlunu nehre bırakır, kızını da nehre bırakacakken Nögestihan'ın iki küçük kardeşi gelir ve kızı kurtarır. (BD 1.2.1. s.217)

Mehtumhan muhafızlara çocuklarını getirirlerse yanlarına geçeceğini söyler. Çocuklar saraydan getirtilir. Mehtumhan çocuklarını nehre bırakırlarsa döneceğini belirtir. Önce büyük oğlu Akar, ardından küçük oğlu Çöker (Batar)'i nehre salınır. Ancak çocuklar suların içinde kaybolur. Çocuklarını kaybeden Mehtumhan geride bir nesil bırakmayıp bu yırtıcı kuşlar yurdundan ayrılır. (BD 1.2.3. s.165)

Mehtumhan padişahı sarhoş edip duman göz yorga ata binip kaçar. Padişah, Mehtumhan'den dönmesini isteyince Mehtumhan üç çocuğunu alıp gelmesini, onları görürse vazgeçebileceğini söyler. Padişah üç çocuğunu da alıp nehre gider. Hepsini sırayla nehre salar. Mehtumhan'dan padişaha kalacak üç çocukta ortadan kaybolunca Mehtumhan padişaha asla dönemeyeceğini söyleyip gider. (BD 1.2.7. s.228)

Nozugum'un üç yaşındaki çocuğunu da Çenfen öldürmüştür. (N 1.4.3. s.25)

Üç yaşındaki çocuğu Çenfen tarafından öldürülmüştür. (N 1.4.4. s.374)

S350. Terk Edilmiş Çocuğun Kaderi

Büyük hanımın kıskançlığından dolayı küçük hanımın oğlunu ve kızını hizmetçilerle göle bıraktırır. Yerine köpek ve kedi yavrusu koydurur. Göle bıraktırdığı çocukları bir ayı çöle götürüp besler. Onları ayı terbiyesi ile büyütür. (BD 1.2.3. s.156)

S400-S499. ZALİM İŞKENCELER

S413. Kralın Olağanüstü İşkencesi

Hoten beyi iyice öfkelenir, kızdırılan iğneleri Müftü Hoca'nın tırnaklarına sokturur, bakır leğeni ısıtıp göğsünü dağlattırır. (AH 1.1.1. s.99). Dede Korkut'ta Kazan oğlu Uruz'un düşmana esir olup boynunda kıl urgan ile işkence gördüğü görülür (Ergin, 1989:162)

Duvang, halkı genç, ihtiyar demeden darağacına asar. Nice yiğit, güzel kız özgürlük yolunda kana bulanır. Günahsız masumların başlarına kılıç vurulur. Geride kalanların kimilerini hapseder kimilerini sürgüne gönderir. (N 1.4.1. s.12)

Dördüncü gün yokluğu fark edilen Nozugum'un ağabeyi Abdullah Hoca'yı tutuklarlar. Bir ağaca asarak işkence yaparlar. (N 1.4.3. s.18)

Doğudan kara boran gibi gelen Mançur, Çin ile Doğu Türkistan hududundan girip Kumul şehrini asıp keser. Turfan ve Pıçan ahalisini vurup ipe dizer. Evleri arayıp anne ve çocukları keser. Binlerce günahsızı dipsiz kuyulara atar. Mallarını, mülklerini yağmalayıp hainleri iş başına geçirir. Aylarca süren kıtlık yaratır. (SN 1.5.1. s.27) Seyit geceler boyu sorgulanır, işkenceler görür. Titey saçlarını yolup ayağına çivi çakacağını, tırnaklarını koparıp, gözlerini oyacağını, dilini pense ile koparıp derisini etinden ayıracağını belirtir. Seyit yakalanınca geceler boyu sorgulanır, işkenceler görür. Dotey, saçlarını yolup ayağına çivi çakacağını, tırnaklarını koparıp, gözlerini oyacağını, dilini pense ile koparıp derisini etinden ayıracağını belirtir. (SN 1.5.1. s.54)

Turgayı sıkıştırıp tüylerini yolarlar turgay yine de sesini çıkartmaz. Cırtlak sesli kadın onu ateşe tutmayı teklif eder. Turgaya ateşte işkence ederler. (BKKA 2.2.1. s.74)
Cellatlar Melike Rena'nın ellerini ve ayaklarını bağlarlar. Evliyaya sığınıp altını yere atan Melike'ye cellatlar eziyet eder. Tırnaklarına çiviler çakarlar. (ŞNMR 2.10. s.418)

T.EVLİLİK

T0-T99. AŞK

T10. Âşık Olma

Bir gün Ağa Yunus Peri falcıyı çağırarak fal baktırır. Sonraki hayatını sorar. Falcı yirmi yaşlarında elinde mızrak ve kılıç olan yakışıklı, yiğit, güler yüzlü birinin yanında on iki yaşlarında bir çocukla ilerlediğini gördüğünü söyler. Ağa Yunus bunları duyup âşık olur. (GO 1.3. s.42)

Karaköz kendisini kayığa bindirip gezdirmesini ister ve nehrin kenarındaki kayığa biner. Boz Körpeş de binince kayık tehlikeli bir şekilde sallanır. Kız korkup çığlık atar. Boz Körpeş onu sakinleştirirken gözleri Karaköz'ün ceylan gözleriyle buluşur. İki göz arasında şimşekler çakar. Vücudunu ateş basan Boz Körpeş kendini toparlar. Karaköz Ayım "tamam" diyene kadar gezdirir ve sonra onunla vedalaşarak ayrılır. (BKKA 2.2.1. s.62)

Şah Senem ile Garip dört yaşına bastığında birlikte okula başlarlar. Birlikte okuyup büyüyen iki çocuğun zamanla birbirlerine gönülleri düşer. Âşık mâşuk olurlar. (GS 2.3. s.206)

Mihri Engiz, Senuber'e sevdalanır. Büyük bir sofra hazırlayıp gönlündekileri açıklar.(S 2.7. s.342) Kızlar Senuber'i yakalayıp gölün kenarına getirir. Halini arz eden Senuber'e zencinin kızı âşık olur. (346)

Gülpirak, Camas Şah'ın kızı olup bir Yahudi oğluna gönül verir. (ŞNMR 2.10. s.435)

Melike Büvice, Tahir'e âşık olduğunu, kendisine bakmasını yahutta gittiği yola kendisini de götürmesini ister. (TZ 2.11. s.272)

T11.1. Söz ve Açıklama ile Âşık Olma

Yalmavuz, Nögestihan'a Akulambedihan'ın dünyada eşsiz güzelliğe sahip Mehtumhan adlı küçük bir kız kardeşi evlenmesini söyler. Kızı kaçırdıktan sonra evlenen Nögestihan ona âşık olur. (BD 1.2.1. s.212)

Kubeys isimli yaşı yetmişi aşmış bir dede vardır. Melike'nin tarifini duyunca gıyabında âşık olur. (ŞBMD 2.9. s.156)

T11.2. Resme Bakarak Âşık Olma

Danıyar bir gün şehri dolaşırken bir topluluk görür. Onların elinde bir kağıda çizilmiş kadın resmi vardır. Onu gören düşüp bayılır. Danıyar bu resmin kime ait olduğunu sorunca bir zamanlar sarayda çalışanlardan biri öne çıkarak Ehmed Han'ın eşi Ezim Köz Ayım olduğunu söyler. Resmi gören Danıyar, Ezim Köz Ayım'a âşık olur. (GO 1.3. s.23)

Kubeys Dede, Rum padişahının kızına gönül verdiğini söyler. Melike'nin resmini gösterir. Resmi gören Behram ona âşık olur ve bir ah çekerek bayılır. (ŞBMD 2.9. s.161)

T11.3. Rüyada Âşık Olma

Boz Yiğit rüyasında bir canan görüp sevdasına düştüğünü, çare aradığını, kızı aramaya niyetlendiğini ve bir yıldır acı içinde kıvrandığını söyler.(BY 2.1.1. s.285)

Bozyiğit'te takat kalmaz, yemek yemez su içmez. Sahipcamal'ın aşkından hayallere dalıp yürür. Dostu Kimen'e şiir ile rüyasında bir güzel yüzlü görüp hayran olduğunu, çare arayıp durduğunu, başına kaygı düşüp düşünemez olduğunu anlatır.(BY 2.1.2. s.10)

Padişah bir gün düşünde eline bir bülbülün konup sevinçle şakıdığını görür. Uyandığında elinde hiçbir şey yoktur. Ancak bu olaydan sonra kalbi bülbülün aşkıyla yanar (HH 2.4.1. s.445). Rüyada görülen kuşun özellikle bülbül olması onun âşıklığın ve şifanın sembolü olmasından kaynaklanır. Buradaki âşıklık iki farklı cinsin birbirlerine duyduğu sevgiden çok padişahın derdine şifa verici olmasından dolayı duyulan âşıklıktır (İnayet, 1992: 30).

Padişah rüyasında bir kuş görür. Kuş güldüğü vakit padişahın yüreğinden çıkan bir parça ateş kuşa yapışır. Kuşun ateşi de padişaha yapışır. (HH 2.4.2. s.190) Hemra üçüncü gece bir düş görür. Bu düşte peygamber efendimizi, Ebubekir Sıddık, Osman, Ömer ve Ali halifeleri görür. Bunların hepsi altın gümüş tahtlarda melekler ile otururlar. Züleyha'yı alıp getirip oturtur. Kevser havuzundan su koyup içirir. Misafiri ağırlayıp Hemra'ya nikahlarlar. Hemra bunun üzerine düşten uyanır, şaşırır. Bakar ki o hatun yanında değildir. Bu hatunun özlemi Hemra'ya düşer, ağlamaya başlar (195).

Kahramanın rüyasında gördüğü dinî hüviyet sahibi kişiler bu aşkın ilahî fonksiyon yüklenmesine vesile olur (İnayet, 1992: 56).

Kamerşah yapılan has bahçeyi görmek için oraya gittiğinde gözü uykuya esir düşer. Düşünde huriler içinde güneşten daha parlak güzel bir kız görür. Kamerşah'ın mübarek elini tutar. Aşk neşterini yüreğine batırır. Sonra bir aşk şimşeği Kamerşah'ın vücudunu delip kalbine girer. İki genç birbirlerine doyamadan bakışırlar. (KŞC 2.5. s.392)

Senuber rüyasında Şehr-i Şebistan'ın padişahı Şah Ferruh'un kızı Gülperizat'ı görür ve ona âşık olur. Senuber bayılıp yeniden ayılır. Güleprizat'ın sözlerini duyup bir ah çeker, bu ah oku Gülperizat'ın aşk sandığına isabet eder. (S 2.7. s.325)

Rüyasında Melike Rena'nın karşısına yakışıklı bir delikanlı çıkar. Delikanlı, Melike'ye ellerini uzatınca Melike'de iki elini ona uzatır. O sırada Melike uyanır. Kalbine ateş düşer. Rüyasında gördüğü delikanlıya âşık olur. Bu delikanlıyı bulmaya karar verir. (ŞNMR 2.10 s.384)

Züleyha bir gece ansızın düşünde Yusuf Aleyhisselam'ı görür. Bu güzellik karşısında kendinden geçip uyanır. Gönlüne aşk ve muhabbet ateşi düşer. Aklından çıkaramaz. (YZ 2.12. s.167)

Hüseyin Mülki, Şam'da bir gece hoş, kerametli bir rüya gördüğünü, bu rüyada yüzünü görüp hayran kaldığı güzelin kendisi olduğunu söyler. (G 3.1. s.407)

T15. İlk Görüşte Âşık Olma

Mehtumhan sıkılıp kapının önündeki temiz, berrak suyu görür. Nehir kenarına oturur, saçlarını tarar. Saç tellerinden bir kaçı suyla akıp Sancu padişahının sarayının önündeki havuza gelir. Şehzade Ozmuh havuzun kenarında yüzünü yıkarken Mehtumhan'ın saç telleri ellerine takılır. Böylelikle şehzade, saçın uzunluğu ve güzelliğiyle Mehtumhan'ın yüzünü görmeden ona âşık olur. (BD 1.2.3. s.161)

Şehrin padişahı bir gün nehir kenarında Mehtumhan'ın akıp gelen saçlarını bulur. Saçları gören padişah bu güzel saçlı kız ile evlenmek ister. (BD 1.2.7. s.226)

Botagöz adlı kız hemen altın nargileyi hazırlar. Büyük kapıda Havaz Han'ı görür. Yüreğine ateş düşer. Botagöz'de at üstündeki şeker sözlü, şehla sözlü, yakışıklı yiğit

Havaz Han'a gönlünü kaptırır, bayılır. (GO 1.3. s.171) Zencilerin Şahı'nın kızı uyanıp Havaz'ı öldürmekle tehdit eder. Ancak kılıç karşısında Havaz Han'ın ay yüzünü, gül gonca dudaklarını, zühre yıldızı gibi gözlerini gördükten sonra ona âşık olur. (263)

Çay içtikten sonra taz, koyunun yanına gider. Kız onun bir taz değil yiğit olduğunu görünce ona yanar. (BKKA 2.2.2. s.1474)

Şah Senem aslından yüz kat daha da güzelleşir. Pınar başına gelen Şah Abbashan bu huriye bakmakla âşık olur. (GS 2.3. s.231)

Hurilika'nın gözüne köşede oturan Hemracan takılır. Hemracan başını kaldırınca gözleri Hurilika'nın ateşli gözleriyle kesişir. Şimşek gibi parlayan semavî bir ateş ile ikisinin de kalbine aşk gamı düşer. (HH 2.4.1. s.447) Hurizefran, Hemracan'a baktığında kalbine aşk ateşi düşer. (447)
Hemra ona tepede gördüğü düşünü anlatır. Hurizefran onun sözlerini işitip bunların doğru olduğunu söyler. Hemra'ya âşık olup ağlamaya başlar. (HH 2.4.2. s.195) Hurizefran hemen kadının yanına koşar. Kadıya kendi için bir fetva vermesini ister. Kadı, ona âşık olur. (200)

Kadın ırmak kenarındaki yabancı adamı görür. Adamın içinden bir ateş çıkıp kadının kalbi harap, ciğeri kebap olur. Kadın gördüğü bu delikanlı ile konuşmak ister. (KŞC 2.5. s.400)

Melike rüyasında gördüğü delikanlıyı görüp şuurunu kaybeder. Delikanlıya nereli olduğunu, nereden geldiğini sorar. Adının Rena olduğunu söyler. Bunları duyan ve Rena'yı gören Nizamettin Ahun aklını kaybeder. Melike'nin aşkı kalbinde birikir. Melike'nin yüzünü gören şehzadenin yüreğinde aşk ateşi bin kat daha alevlenir ve bayılır. (ŞNMR 2.10. s.388)

T24.1. Aşk Hastalığı

Nögestihan, Mehtumhan'ın hasretinden gündüzleri üzülüp geceleri uykusuz kalır, gittikçe zayıflar. (BD 1.2.1. s.220)
Rüyasında gördüğü kızın yanında olmadığını gören Boz Yiğit bir yıl boyunca o kızın derdinden sararır. Aş yemez, su içmez. (BY 2.1.1 s.285)

Bozyiğit uyanır, etrafına bakar ki o suret yanında yok. O andan itibaren yüzü safran gibi sararır. Bozyiğit'te takat kalmaz, yemek yemez su içmez. Sahipcamal'ın aşkından hayallere dalıp yürür. (BY 2.1.2. s.10)

O günden sonra Karaköz de gece gündüz Boz Körpeş'i düşünür. Onsuz yaşayamayacağını anlar. Aşk gamıyla yanan Karaköz Ayım de gecelerini uykusuz geçir. Yemek yemez su içmez. Güçten düşer. Boz Körpeş de aşk ateşine dayanamayarak ah çekip kıvranır. (BKKA 2.2.1. s.63)

Şah Senem, Garip'ten ayrıldığından beri gün geçtikçe kötülenir, yüzü sararır. (GS 2.3 s.219) Pınar başına gelen Şah Abbashan bu huriye bakmakla âşık olur. Aşk ateşiyle tutuşup bayılarak atından düşer. Bütün danışmanlar yeteneklerini kullanıp şahı bu durumdan kurtarmak ister. Ancak derdine şifa bulamazlar. (232)

Padişah bir gün düşünde eline bir bülbülün konup sevinçle şakıdığını görür. Uyandığında elinde hiçbir şey yoktur. Bu olaydan sonra kalbi bülbülün aşkıyla yanar. (HH 2.4.1. s.445) Hurilika Hemracan'a yokluğunda ateş gibi yandığını, yâr derdiyle ölecek hale geldiğini anlatır. (462)

Aradan beş- altı yıl geçer. Padişah bu kuşun hasretinden şaşkın olup ağlar durur. Vezir ve ulemalara seslenip bu işe bir çare bulmalarını ister. Padişah şaşkın kalıp gece gündüz kuşun hasretindedir. (HH 2.4.2. s.190) Hemra düşten uyanır, şaşırır. Bakar ki o hatun yanında değildir. Bu hatunun özlemi Hemra'ya düşer, ağlamaya başlar. (195)

Kamerşah düşünden uyanır. O günden sonra aşk gamıyla gece gündüz acı çeker, ağlayıp inler. Yemekten içmekten kesilir, çığlıkları cihanı sarsar. Vezir ve ulemalara peri kızı yüzünden gönlünün kebap olduğunu söyler. (KŞC 2.5. s.393)

Senuber şaşkınlıkla uyanır. Gördüklerinin hepsinin rüya olduğunu anlar. Gönlü gam ve elemle dolar. Birkaç saat göğsünü yere yapıştırıp yatar. Yanına gelen arkadaşları ne olduğunu anlamak için sorular sorsalar da bir cevap alamazlar.(S 2.7. s.327)

Dede, Melike'nin aşkıyla minarenin yanında üç gün üç gece yatar. Gözüne uyku, karnına lokma girmez. (ŞBMD 2.9. s.157) Şehzade Behram şehre dönünce âşık olduğu Melike yüzünden gözüne uyku, karnına lokma girmez. Bir gün hakan, oğlunun yanına

gelerek üç dört gündür yüzünün sarardığını söyleyip derdini sorar. Şehzade aşk hastalığa tutulduğunu anlatır. (162)
Şehzade aşk hastalığına yakalandığını söyleyerek sarayına döner. Gece yarısı ah çeker, ağlar. (ŞNMR 2.10. s.392)

Şahın emri üzerine ikisine de ayrı ayrı ders verir. Kırk gün boyunca dersler bu şekilde ilerler. Kırk birinci gün Tahir hastalanır. (TZ 2.11. s.261) Padişah Tahir'i sandığa koyar. Rum nehrine bırakır. Zühre bu durumun üstüne on gün yemek yemez. Kan ağlayıp yas tutar. (264)

Züleyha düşünde Yusuf Aleyhisselam'ı görür ve kendinden geçip uyanır. Gönlüne aşk ve muhabbet ateşi düşer. Aklından çıkaramaz. Bir ah çekip kararsız âşık olur. Oturup yatıp yürüyüp yüzünü yırtar. Saçlarını yolup feryat figan eder. Yemeden içmeden kesilir. (YZ 2.12. s.168)

T30. Sevgililerin Karşılaşması

Boz Yiğit'i saraya davet ederler. Sahipcamal ve Boz Yiğit kucaklaşıp kavuşurlar. Cariyeler onların kavuşmasına sevinir. "Muratlarına erdiler" diye inci, mercan saçarlar, sadakalar verirler. (BY 2.1.1 s.303)

Kızlar Bozyiğit'i alır eve getirirler. Bozyiğit ile Sahipcamal kucaklaşırlar. Bu iki âşığın muradı hasıl olur. Ten tene olup inci mercan saçarlar. (BY 2.1.2. s.16)
Hurilika dolaşırken gözüne köşede oturan Hemracan takılır. Hemracan başını kaldırınca gözleri Hurilika'nın ateşli gözleri ile kesişir. (HH 2.4.1. s.122)
Çiçeklerin dallarını eğdiğinde yerde dokuz yıldan beri beklediği sevgilisini görür. O an bayılıp o da çiçeklerin arasına düşer. Kamerşah'ın gözyaşları yağmur gibi Şemsi Canan'ın yüzüne düşer. Şemsi Canan şaşırarak ayılır. İki âşık çiçekler gibi birbirlerine sarılırlar. (KŞC 2.5. s. 403)

Kızılgül vahşi kurtların kelepçe ve zincirlerini parçalar. Azgın dikenlerin çemberinden sağ çıkar. Tarım kıyısında sevdiği yârine kavuşur. Âşık ile mâşuk sevgi bahçesinde oturup soluklanırlar. (K 2.6. s.145)
Zerrin Bal, Gülperizat'a Senuber'in tahtın altında olduğunun haberini verir. Gülperizat sevinerek Senuber'i tahtın altından çıkarıp birkaç gün ağırlar. Şahlara has elbiseler

giydirir, şarap getirip yıllardır onu beklediğini artık ölene dek emrinde olduğunu söyler. İki âşık şarap içerek eğlenmeye başlar. Epey zaman zevk ü sefa içinde yaşarlar. (S 2.7. s 356)

Melike meydanın ortasına koydurduğu gümüş kürsü ve altın taht üzerine on beş günlük dolunay gibi gözlerini süzerek oturur. Şehzade Behram'a da gümüş kürsü koydurur. Şehzade Behram, Melike'ye şahlara has selam verip eğilir. Melike, Şehzade Behram'ı görünce tûti gibi şakır. (ŞBMD 2.9. s.165)

Melike Rena pazara doğru yol alır. Perdeyi açıp pazara baktığında altın kemer takan bir delikanlının ticaret yaptığını görür. Onun rüyasında gördüğü delikanlı olduğunu anlar. Şuurunu kaybeder. Arabacıyı durdurur. Delikanlıya nereli olduğunu, nereden geldiğini sorar. Götürürse yanında yâri olacağını belirtir. Adının Rena olduğunu söyler. Bunları duyan Nizamettin Ahun aklını kaybeder. (ŞNMR 2.10. s.387)

T61. Nişanlanma

Ağa Yunus bu ısrara dayanamayıp yedinci Kaf Dağı padişahının kızı Ağa Yunus Peri olduğunu, kendisi ile nişanlanmak için geldiğini anlatır. (GO 1.3. s.47)

Garip rüyasında peygamber efendimizin ellerinden kuledeki kırklar sohbetinde aşk şarabı içer. Kırklar Garip ile Şah Senem'i nişanlarlar. (GS 2.3. s.207)

T61.5.3. Söz Kesme

Ahitnameye göre eğer biri kız biri oğlan olursa ergenlik çağına geldiklerinde nikâhları kıyılacak, her ikisi oğlan olur ise biri elem ile biri kalem ile uğraşacak, her ikisi de kız olursa hemşehri kardeş olarak yaşayacaklardır. Bu ahde vefasızlık eden olursa halka karşı yüzü kara olacaktır. (GS 2.3. s.114)

İki şah el sıkışırlar. Allahü Teâlâ'nın izniyle şayet iki oğulları olursa evlatların padişahlıklarına dair, biri oğul biri kız olursa evlendirilmelerine dair vaatleşirler. Kim bu ahte itaat etmezse yüzünün halk nazarında kara olacağına dair ahitname yazılır. Mühürler basılır. (TZ 2.11. s.259)

T75.3. Umutsuz Âşık

Süçük adlı cariye Garip'e göz koyar. Bir gün Garip bahçede tek başına gezerken onu gören Süçük bu fırsatı kaçırmak istemez. Arkasından gelerek ona sarılır. Garip önce Senem zanneder. Arkasını döndüğünde Süçük kızı görünce onu iter. Bu davranış Süçük'ü kızdırır ve giderek Garip'i şaha şikkayet eder. (GS 2.3. s.228)

Kadın ırmak kenarındaki Kamerşah'ı görür. Onun içinden bir ateş çıkıp kadının kalbi harap, ciğeri kebap olur. Kadın gördüğü bu delikanlı ile konuşmak ister. Kamerşah'ı dinleyince kadın hiç böyle sevda uğruna yüreğini aşk ateşi sarmış bir delikanlı görmediğini ömrü oldukça ona yardım edeceğini söyler. Kamerşah'ın aşkına olan sadakati ve kararlılığı için kendisine olan aşkını kurban etmeye razı olduğunu söyler. (KŞC 2.5. s.400)

Dellale Tahir ile Zühre'yi görüp hemen Kara Batur'a gider. Otuz günlük orucu kendisinin tuttuğunu bayramı ise Tahir'in yaptığını söyler. (TZ 2.12 s.262)

T100-T199. EVLİLİK

T130. Dünür Olma

Günlerin birinde Şemsi Canan, Kamerşah'a sevdalarına bu kafesin dar geldiğini Salmas Dede'yi babası sayıp kendi babası Şaperkut'a görücü göndermesini söyler. Kamerşah bu teklifi mutlulukla kabul eder. Salmas Dede onlara dayanamaz. Altın sazını alıp padişahın sarayına gider. Şaperkut'un önünde diz çöker. Şemsi Canan'a talip âşık bir oğlanın geldiğini söyler.(KŞC 2.5. s.138)

T131. Evlenme Şartları

Atoğlu kızların kanatlarını ateşe atıp yakınca Güneşkız, Atoğlu'na kardeşleri yoksa kardeşleri, hanımları yoksa hanımları olarak kalmayı teklif eder. (BD 1.2.2. s.239)

Cimri ağa büyük oğlunu büyük kızıyla, ortanca oğlunu ortanca kızıyla, küçük oğlunu küçük kızı ile evlendirme hesabı yapar. (BD 1.2.4. s.242)

Şehrin padişahı bir gün nehir kenarında Mehtumhan'ın akıp gelen saçlarını bulur. Saçları gören padişah bu güzel saçlı kız ile evlenmek ister. (BD 1.2.7. s.226)

Göroğlu söyledikleri doğruysa kendisini memleketine götürmek istediğini, kırk gün kırk gece âdetlere göre düğün yaparak evlenmek istediğini söyler. (GO 1.3. s.47) Ağa Yunus

Peri, Göroğlu ile evlenmek için bazı özel güçlerinden, yüksek mevkisinden vazgeçmeyi göze alır (Mehmet, 2006: 206).

Garip kaybolduğu için padişah üç gün içinde onun bulunmasını, kırk gün kırk gece has bahçede düğün hazırlanmasını ve onlara haşmetli bir saray yapılmasını emreder. (GS 2.3. s.233)

Vezir ağır bir başlık talep ederek oğlanı bu işten vazgeçirebileceklerini söyler. Padişah çaresiz kalır. Vezirin şaha nasihatiyle serbest kalan Salmas Dede kulübeye döner. Sabırsızlıkla bekleyen Kamerşah'a, şahın başlık parası istediğini söyler. (KŞC 2.5. s.405)

Melike'nin şartı şudur: babası bir yer hazırlatacaktır. Oraya bir minare yaptıracak onun üzerine bir çift davul ve bir çift gümüş çubuk koyulacaktır. Etrafı meydan olup etrafı has bahçe olacaktır. Bu bahçeye yetmiş iki çeşit meyveli ağaç dikilip bahçenin içinde havuz bulunacaktır. Havuzun kenarına şahlara has bir seki yaptırılacaktır. Sekinin dört tarafına dünyada var olan bütün çiçekler dikilecektir. Çiçekler açıp, meyveler yetişip bülbüller ötecektir. Meydanın uzunluğu bir fersah olup yaptırılan minare de çok yüksekte olacaktır. Onun yanına köşk, balkon ve yatak odası yapılacaktır. Köşk ve balkonlara rengârenk kilimler serilecektir. Kendisi cariyeleri ile beraber oturacaktır. Kim kendisine âşıksa minarenin üzerine çıkıp gümüş çubuklarla altın davulu çalacaktır. Bu sesi duyduktan sonra yüzünü örtüp meydana taht kurdurup oturacaktır. Kendisine âşık olan insan gelip beyit yarışına girecektir. Eğer bu şiir yarışında kazanabilirse şah ya da geda, zengin ya da uşak, genç ya da ihtiyar fark etmeden onunla evlenmeyi kabul edecektir. Eğer yarışamazsa başı bedeninden ayrılıp âşıklar minaresine başı asılacaktır. (ŞBMD 2.9. s.152)

Melike kendisini isteyen kişinin çeşitli ilimlerden haberdar olması şartını koşar. Ancak bu şartları sağlayan kişiyi kabul edeceğini bildirir. (ŞNMR 2.10. s.384) Melike, şehzadeye kırk deve mal hazırlamasını, altmış bin koyun, akça ile altın alıp hemen niyetini belli etmesini ister. (400)

Akıllı, cömert bir yiğit olursa o yiğidin Gülendem'in eşi olacağı söylentisi dillerde yayılır. (G 3.1. s.393) Gülendem şehzadelere düşmanla yapılacak savaşta bellerini bağlayıp kılıçlarını kuşanıp atlarına binip kamçı vurmalarını ister. Askerlerini arkalarına

alıp savaş meydanına çıkmalarını, vahşileri Şingşingşa'dan atmalarını, yurdunu koruyamayanın namert olduğunu söyler. Savaşta kim cesur olursa o yiğide yâr olacaktır (211). Evlenmenin ön koşulu olan sınama ve yarışmalar kız yahut kızın babası tarafından gerçekleştirilir. Gülendem'in şehzadelere sorular sorması, yarışma yapması ve savaşta maharetlerini göstermelerini istemesi de bunun ispatı niteliğindedir (Mehmet, 2006: 206)

T135. Düğün Merasimi

Nögestihan ordusuyla kumlu çöldeki şehre dönüp düğün düzenler. Mehtumhan ile evlenir. (BD 1.2.1. s.214)

Şehzade Ozmuh ise Mehtumhan'ı ele geçirince kırk gün kırk gece düğün yapar ve zorla nikâhına alır. (BD 1.2.3. s.162)

Padişah, Mehtumhan'ı alıp sarayına götürür. Büyük bir düğün yapar. (BD 1.2.7. s.227)

Mehtumhan çobana davul-zurna sesi duyup ne olduğunu sorar. Çoban, Çın Tömür'ün düğün yaptığını seslerin oradan geldiğini söyler. (229)

Göroğlu söyledikleri doğruysa kendisini memleketine götürmek istediğini, kırk gün kırk gece âdetlere göre düğün yaparak evlenmek istediğini söyler. (GO 1.3. s.47)

Göroğlu'nun yanında bir çocuk bir de peri kızı getirdiği haberi önce şehre sonra bütün civara duyulur. Kırk gün kırk gece düğün yapılır, nikâh kıyılır. Ağa Yunus'u nikâhına aldığını öğrenen Miskal Peri cariyeleriyle gelerek Göroğlu'na sığınır. Bunu duyan İrem bağlı Gülnar Peri de Göroğlu'na sığınıp onunla evlenir. Böylece Göroğlu'nun insan ve peri kızlarından olmak üzere dokuz eşi olur. (48) Göroğlu yirmi bir gece ve gündüz düğün yapıp Havaz ile Zeynepşah'ı evlendirir. (141) Kırk gün kırk gece düğün yapıp aş dağıtırlar. Havaz Han ile Ahmet Han'ın kızı ile Zenciler Şahı'nın kızı evlenir. Emir Göroğlu düğünde eline altın telli sazı alıp çalar. (277)

Solan, Nozugum'u kendi yurdu olan Sumun'a götürür. Kendi örflerine göre düğün yapar. Solan sevinçten çok içki içer. (N 1.4.3. s.22)

Ertesi gün nağra, davul, zurna çalınır. İçkiler hazırlanır. Boz Yiğit çağırılıp düğün başlatılır. Sahipcamal bu duruma sevinip ailesine güvenir. Sonunda muradına ereceğini düşünür. Saçlarını inci, mercanlarla örer. (BY 2.1.1 s.309)

Han, kızını Bozyiğit'e vereceğini söyleyip hazırlıklar yaptırır. Büyük küçük herkesi çağırır. Davullar, zurnalar çalınır. İçkiler hazırlanır. Muradı hasıl olan Sahipcamal saçını inci-mercan ile örüp Bozyiğit'e şerbet hazırlar. (BY 2.1.2. s.19)

Düğün başlayıp meydana tas, kazan asılır. Kırk gün kırk gece Diyarbekri yurdunda düğün yapılır. (GS 2.3. s.233)
Hurilika ile Hemracan'a yurtta kırk gün kırk gece düğün düzenlenir. (HH 2.4.1. s.474)
Kırk gün kırk gece toy yaparlar. Hurilika'yı Hemra'ya alır. Böylelikle ikisi evlenip mutlu mesut yaşarlar. (HH 2.4.2. s.204)

İrembağ'da kırk gün kırk gece düğün yapılır. Şemsi Canan ile Kamerşah'ın gönlü şad olur. (KŞC 2.5. s.410)
Hurşid Şah onlar için üç gün eğlence düzenletir. Sonra onları ülkeye getirdiğinde kırk gün kırk gece düğün yapar. Gülperizat ile Mihri Engiz'i Senuberle evlendirir. Böylece muratlarına ererler. (S 2.7. s.364)
Hz. Hızır, Melike'ye Çin Hakanı'nın oğlu Şehzade Behram ile evlenmesini, muratlarına ermelerini ve nikâhlarını kendisinin kıyacağını bildirir. Padişah kırk gün kırk gece düğün tertip eder. Melike'yi Behram'a verir. Hz. İlyas sağdıç olur. Düğün bittikten sonra Hz. Hızır ile Hz. İlyas Aleyhisselamlar gözden kaybolurlar. (ŞBMD 2.9. s.187)

Şehzade Nizamettin sırrı gizli tutarak akşam nikâh kıydırıp düğün hazırlığı yapmak ister. Melike düğünlük için kırkardan seksen deve ile üç yüz altmış koyun, akça, altın ister. Kırk deve malı olan şehzade seksen deve daha getireceğini, kırk gün kırk gece düğün yapıp başından inciler saçacağını söyler. Bahçıvan Ana ile hancıyı şahit kılarak nikah yaparlar. Melike'ye düğün hazırlıklarını yapmasını tembihler. (ŞNMR 2.10. s.400)

Düğün hazırlıkları tamamlanır. Büyük bir düğünle Tahir ile Melike Sultan Büvice nikâhlanırlar. (TZ 2.11. s.269)
Riyan hemen düğün hazırlıklarına başlayarak Halep şehrine elçiler gönderir. Tomus Şah günlerce düğün yapıp Züleyha'yı uğurlar. Mısır'a yaklaştıklarında Riyan Mülük'e haber verilir. Sultan şehre çadırlar kurdurur. Hoş sesli müzisyenleri toplar. Kadınları ve

erkekleri, kızları ve yiğitleri müzik eşliğinde Züleyha'nın önüne çıkarır. (YZ 2.12. s.177)

Mutlulukları yüreklerine sığmayan iki gencin düğün hazırlıkları başlar. Sultan Yusuf Kadir uzak ve yakın ülkelere haber salar. Bu mutlu haberi bildirir ve herkesi davet eder. Her ülkeden, şehirden, köyden yüzlerce insan ve kervanlar dolusu hediyeler gelir. Yarkent halkı işlerini bırakıp misafirleri ağırlar. Büyük bir düğün merasimi yapılır. Eğlenceler, yarışmalar düzenlenip ziyafetler verilir. Kırk deve, kırk kısrak, kırk koyun, kırk inek kesilir. (G 3.1. s.475)

T145. Çok Eşle Evlenme

Türk destanlarında han ve beylerin tek eşle evli oldukları şayet birden çok eş var ise bu durumun sebebi zürriyet kaygısından kaynaklanıp ilk eş baş kadın olarak bilinir. Ancak Oğuz Kağan destanında Kağan'ın üç eşi olduğu görülür. Kara Han, Oğuz Kağan'ın ava gittiği bir gün ev ahalisini toplayarak onun neden son karısını daha çok sevdiği üzerine istişare eder. Oğuz'un ilk eşi kin ve nefretle bu durumu *"Oğuz biz, kendisinin inandığı tek bir Tanrı'ya inanmaya davet etti. Bizde kabul etmediğimizi söyleyince kızıp bizden uzaklaştı. Bu gelin, onun emrine uyacağını söyledi. İşte bu yüzden ona sevgi ve şefkat gösterdi"*(Gündüz, 2016: 62) şeklindeki sözler ile açıklar. Anlaşılacağı üzere kahramanların çok eşle evlilik sebebi önceleri zürriyet kaygısıyla gerçekleştirilirken İslam tesiri olan destanlarda dinî mefhum esas alınarak gerçekleştirilmiştir.

Padişahın iki hanımı olmasına rağmen evladı yoktur. (BD 1.2.3. s.156)

Ağa Yunus'u nikâhına aldığını öğrenen Miskal Peri cariyeleriyle gelerek Göroğlu'na sığınır. Bunu duyan İrem bağlı Gülnar Peri de Göroğlu'na sığınıp onunla evlenir. Böylece Göroğlu'nun insan ve peri kızlarından olmak üzere dokuz eşi olur. (GO 1.3. s.48) Havaz Han ile Ahmet Han'ın kızı ile Zenciler Şahı'nın kızı evlenir (141-277). Türk töresince ilk kadın örflere göre seçilen baş kadındır ve diğerleri genellikle savaş ganimeti olarak alınırlar. Göroğlu da, Ağa Yunus Peri'yi kendi örflerine uygun seçilde seçerek alır ve Ağa Yunus diğerlerine göre daha ön plandadır (Saluk, 2008: 62).

Hurşid Şah kırk gün kırk gece düğün yapar. Gülperizat ile Mihri Engiz'i Senuberle evlendirir. Böylece muratlarına ererler. (S 2.7. s.364)

Yakup peygamberin on iki oğlu vardır. Fakat Yusuf ve Bünyamin'in annesi diğer on oğlunun annesinden ayrıdır. (YZ 2.12. s.126)

T200-T299. EVLİLİK HAYATI

T300-T399. NAMUS VE BAKİRELİK

T400-T499.YASAK CİNSİ MÜNASEBETLER

T500-T599. HAMİLE KALMA VE DOĞUM

T515. Bakış ile Hamile Kalma

Zulper Ayım bir gün has bahçesinde saçlarını tarar. O sırada oradan düldülü ile geçen Hz. Ali kızı görerek bu kızdan çocuğu olsa ne iyi olacağını düşünür. Yoluna devam eder. Zulper Ayım o anda hamile kalır. (GO 1.3. s.19)

T526. Dua Neticesinde Hamile Kalma

Günlerden bir gün Allah, padişaha iltifat edip hanımının hamile kalmasını sağlar. Hanımı ayı ve günü dolduğunda bir oğlan çocuğu doğurur. (BY 2.1.1 s.279)

Günlerden bir gün Abdullahan'ın hatunu hamile kalıp ay ve günü doldurup bir oğlan doğurur. (BY 2.1.2. s.8)

Padişah Allahü Teâlâ'dan çocuk talebinde bulunur. Kırk gün kırk gece ibadet edip ağlar. Hak Teâlâ padişahın bu yakarışlarını kabul eyler. Hanımının rahmine bir çocuk ihsan eder. Dev periler şahı Şaperkut'un da dünyada nesli çoğalmaz. O da Şah Hüseyin gibi Allahü Teâlâ'dan çocuk ister. Günlerin birinde Şaperkut'un duaları kabul olup hanımı hamile kalır. (KŞC 2.5. s.392)

Padişah evlat yüzü görmemiştir. Her daim Allah'a çocuk vermesi için yalvarır. Günlerden bir gün Allahü Teâlâ, Hurşit Şah'ın dualarını kabul eyler. Bir oğlan çocuk verir. (S 2.7. s.325)

Maksuthan babasına şah olarak altmış yıl geceleri evlat isteyip durduğunu, kudret ile dünyaya geldiklerini hatırlatır. (ŞNMR 2.10. s.410)

Karahan ve Akhan'ın çocukları olmaz. Kendilerinden sonra padişahlıkları ve sarayları yâd ellere kalacağı için kaygılanırlar. Hanların duaları Hakk'a ulaşır. Günlerin birinde ikisinin de eşleri hamile kalır. Padişahlar sevinir. Her hafta her ay Tanrıya adak adayıp yine ona sığınırlar. (TZ 2.11. s.259)

T540. Mucizevî Doğum

Han öldükten sonra dünyaya gelen Mehtumhan'ın o zamanın âdetlerine göre diri diri gömülmesi gerekiyordu. Akulambedihan bir geyiğin yardımı ile Mehtumhan'ın ölümünü engeller. Mehtumhan geyik tarafından çölde gizli gizli büyütülür. (BD 1.2.1. s.205)

Bir gün at bakıcısı atın hamile olduğunu görür. Bir süre sonra beyaz at doğum yapar ve bir erkek çocuk doğurur. (BD 1.2.2. s.238)

Padişah veziri ile ava gittği bir gün küçük karısı bir erkek çocuk doğurur. Aradan geçen zaman içinde yine bir gün padişah ava gittiğinde küçük karısı bir kız çocuğu doğurur. Şahın büyük karısı bu durumu kıskanıp bu çocukları göle attırıp yerine kopek yavrusu ile kedi yavrusu koyar. (BD 1.2.3. s.156). Padişahın küçük eşinin hamile oluşu, doğumu padişah avda iken yapması ve çocukların hile ile ölğme terk edilmesine rağmen hayatta kalması doğumu mucizevîleştirir. Benzer bir bir motif Sarı Uygurların " Sultan Kadının Hediyesi" adlı hikâyede de yer alır (Mehmet, 1999: 66-67).

Karlar yağar, sular akar, aylar geçer. Gülnisa hanım bir oğlan çocuk dünyaya getirir. (SN 1.5.1. s.74)

Zulper Ayım öldüğünde çocuk altı aylıktır. Mezarda doğan çocuk bir müddet kamış deliğinden beslenir ve sonra mezardan çıkar. Ehmed Han mezarlığa gelip orada yatan çocuğu görür. Allah'ın kudretine hayran olur. (GO 1.3. s.19)

Abdullah adlı iki iklimin sahibi bir padişah vardır. Tacı, tahtı ve sayısız serveti olmasına rağmen yerine geçecek bir evladı yoktur. Bundan dolayı padişah dert yüklüdür. Günlerden bir gün Allah, padişaha iltifat edip hanımının hamile kalmasını sağlar. Hanımı ayı ve günü dolduğunda bir oğlan çocuğu doğurur. (BY 2.1.1 s.279)

İki iklimin Abdullahan adında bir padişahı vardır. Onun mal-mülkten hiç derdi yoktur. Ancak soyunu devam ettirecek, yerine geçecek bir evladı yoktur. Bu sebeple daima ağlar. Günlerden bir gün Abdullahan'ın hatunu hamile kalıp ay ve günü doldurup bir oğlan doğurur. (BY 2.1.2 s.8)

T589.7.1. Aynı Anda Doğum

Şah Abdullah'ın hanımı ayı ve günü dolduğunda bir oğlan çocuğu doğurur. Abdullah Han'ın, Tabil adında bir veziri vardır. Onun hanımı da aynı gün ve aynı saatte bir oğlan çocuk doğurur. (BY 2.1.1. s.279)

Günlerden bir gün Abdullahan'ın hatunu hamile kalıp ay ve günü doldurup bir oğlan doğurur. Abdullahan'ın, Tabil adlı hürmetli bir veziri vardır. Onun hatunu da Abdullahan'ın hatunu ile aynı gecede bir oğul doğurur. (BY 2.1.2. s.8)

Ahitname okunduktan sonra Abdullah Şatır atını uçarcasına sürerek gelir. Şaha sultan Ayım'ın doğum yaptığını söyler müjdeli haberi verir. Hemen ardından bir haberci daha gelir. Vezirin önünde durur. Hanımının bir kurt dünyaya getirdiğini belirtip müjdeli haberi verir. (GS 2.3. s.206)
Akhan'a hanımının bir oğlan çocuğu doğurduğu haberi gelir. Aynı zamanda Karahan'a da hanımının bir kız çocuğu doğurduğuna dair bir haber gelir. (TZ 2.11. s.259)

T596. Çocuklara Ad Verme

Fikret Türkmen, ad verme hususunda Oğuzname de dâhil olmak üzere pek çok sözlü kültür yaratmasında kurumlaşmış bir töre olduğunu ifade eder (1997: 241-251). Destan ve halk hikâyelerinin temel motiflerinden olan ad koyma genellikle bir ziyafet/şölen sırasında gerçekleştirilir. Doğan çocuğa yakışacak ve uğurlu gelebilecek bir ad belirlendiğinde boyun ileri gelen kişileri, Hızır, derviş, pîr gibi ulular yahut da eski dönemlerde oluşan arkaik destanlarda şaman tarafından verilirdi. Çünkü ad *"insanın ruhu gibi bir şey olarak görülür"*(Gökyay, 1973: 386). Ancak Oğuz Kağan destanında kahramanın kendi adını *"Benim adım Oğuz'dur"*(Gündüz, 2016: 60) sözleriyle kendisinin koyduğu bilinir. Bununla birlikte anne ve babanın verdiği isim kahramanın geçiçi adıdır. Dirse Han'ın oğlu karşısına çıkan azgın boğayı öldürerek "Boğaç", Kam Püre Bey'in oğlu bezirganların malını soyguncular dan kurtararak "Bamsı Beyrek", Aruz Koca'nın dişi aslan tarafından emzirilen at basıp kan sömüren oğlu "Basat" adını alır (Gökyay, 1973: 387). Kişi verdiği mücadeleler sonucunda gösterdiği yararlılık neticesinde gerçek adına sahip olur. Bu ad Dede Korkut'ta Korkut

Ata tarafından verilmiş olup Uygur destanlarından Seyit Noçi ve Nozugum gibi yakın dönem destan metinlerinde halk divanı tarafından verildiği görülür.

Akulambedihan kız kardeşine Mehtumhan adını verir ve onunla kendisi ilgilenir. (BD 1.2.1. s.207)

Atın sahibi hemen bebeği mahallenin imamına götürür. İmam bebeğe Atoğlu adını verir. (BD 1.2.2. s.238) Kardeş aramaya çıkan Atoğlu'nun taş çatlağından bulduğu kardeşine Taşoğlu, ağaç kovuğundan bulduğu kardeşine Ağaçoğlu adı verilir. (238). Gelenekler doğrultusunda ermiş, bilge, önde gelen kişilerden olan imamın isim koyması Türk gelenek ve göreneklerine uygun görülse de bir hayvanın insan doğurması ve imam tarafından çocuğa İslamî olmayan bir ismin koyulması çelişki oluşturur (Mehmet, 1999: 72)

Çocuklar akılları ermeye başladıktan sonra birbirlerine ad verirler. Oğlanın adı Çın Tömür, kızın adı ise Mehtumhan olur. (BD 1.2.3. s.156). Abdülahkim Mehmet bu konuda Oğuz Kağan'ın kendisine ad koyması ile kahraman Çın Tömür'ün ad koymasının birbirine paralel olduğunu belirtir (1999: 71-72)

Kember Veli, çocuğun Zulper Ayım'ın mezarda doğan oğlu olduğunu söyleyip Ahmed Han'dan ona bir ad vermesini ister. Ancak padişah çocuğa ismi Dede Kember'in vermesini ister. O da mezarda (gör) doğan anlamına gelen "Göroğlu" adını verir. Kulağına ezan okuyup sol kulağına tekbir getirir. (GO.1.3. s.21) Göroğlu yirmi bir gece ve gündüz düğün yapıp Havaz ile Zeynepşah'ı evlendirir. Onların Nur Han adlı bir kızı ve Eli Han adında bir oğlu olur. (141)

Kendisi narin, buğday tenli, kara gözlü, kara kaşlı, ince vücutlu olduğu için Kâşgar halkı ona "Nozugum" diye ad vermişlerdir. (N 1.4.3. 18).

Gülnisa hanım bir oğlan çocuk dünyaya getirir. Oğluna Seyit adını verir. (SN 1.5.1. s.27)

Seyit Ahund "Gelavhuyçılar" teşkilatına katılır. Aylar, yıllar geçer Seyit teşkilatta "Noçi" adını alır. (SN 1.5.2. s.48)

Han bütün yurtta şenlikler düzenletir. Oğluna "Boz Yiğit" adını verir. Abdullah Han'ın, Tabil adında bir veziri vardır. Onun hanımı da aynı gün ve aynı saatte bir oğlan çocuk doğurur. Bu çocuğa da "Kimen" adı verilir. (BY 2.1.1 s.279)

Günlerden bir gün Abdullahan'ın hatunu hamile kalıp ay ve günü doldurup bir oğlan doğurur. Oğullarının adını Bozyiğit koyarlar. Abdullahan'ın, Tabil adlı hürmetli bir veziri vardır. Onun hatunu da Abdullahan'ın hatunu ile aynı gecede bir oğul doğurur. Onun adı da Kimen koyulur. (BY 2.1.2 s.8)

Şah Abbashan vezirin hatırası için babasından doğduğu gün ayrı kalan oğluna "Garip" adını verir. Avdan dönüp sarayda kızını görür. Güneş gibi hoş bir surete sahip olduğu için ona "Şah Senem" adını verir. (GS 2.3. s.206)

Oğlanın yüzünü gökteki aya benzeten padişah adını "Kamerşah" koyar. Kızının yüzünü gökteki güneşe benzeten padişah onun adını "Şemsi Canan" koyar. (KŞC 2.5. s.392)

Şah, vezir ve emirlerinin maslahatıyla "Şah Senuber" adını verir. (S 2.7. s.325)

Vezirler kölenin adını sorar. O esnada Şehzade Faruh adının "Gulamzade" olduğunu söyler. (ŞA 2.8. s.118) Vezirler kölenin adını sorar. Şehzade Cemşid adının "Hüdaverdi" olduğunu söyler. (123)

Karahan ehl-i cemaati toplar. Akhan'ın oğluna "Tahir" adını verir. Kendi sarayına gelerek kızını görür. Kızına da "Zühre" adını verir. (TZ 2.11. s.259) Yurdu kurtardıktan sonra bu kişi kurnaz tabiatına uyan "Kara Batur" adını alır. (262)

T600-T699 ÇOCUK BAKIMI

T670. Evlat Edinme

Akulambedihan'ın annesi de bu hayattan göç eder. Kimsesiz kalan Akulambedihan çocuk evlat edinmek için yurt büyüklerine danışır. (BD 1.2.1. s.206)

Boz Körpeş anne ve babası olmadığını, yetimliğini, kötü işten uzak durduğunu söyler. Kurnaz Suyağıl onun iyi çocuğa benzediğini düşünüp kendisine baba olup sahip çıkacağını, isterse yanında kalmasını istemezse yolcu edeceğini belirtir. (BKKA 2.2.1. s.59)

Bir yere varır. Burada bir ihtiyar koyun otlatır. İhtiyar, tazın nereye gittiğini sorar. Bozi Körpeş bir şiir ile atası, anası olmadığını, oğlu olmayana oğul, kızı olmayana kız olacağını söyler. Bunu duyan ihtiyar, oğlu olmadığını kendisine oğul olmasını ister. Taz kılığındaki Bozi Körpeş bunu kabul edip ihtiyara oğul olur. (BKKA 2.2.2. s.1473)

Dadı Ana kölelere bakarken Garip'in köleye benzemediğini düşünerek yanına gider. Adını sorar. Garip adının "Gülmet" olduğunu söyler. Dadı Ana onu sever ve evladı olmadığı için ondan evladı olmasını ister. Garip de bu talebi kabul eder. (GS 2.3. s.220)

Salmas Dede aslan gibi boylu poslu delikanlıya nereden geldiğini sorar. Kamerşah Şemsi Canan'ı aramaya geldiğini söyleyince Salmas Dede kendisine evlat olmasını teklif eder. Kamerşah bu teklifi kabul eder. (KŞC 2.5. s.402)

U. HAYATIN TABİATI

Destanlarda açık bir şekilde hayatın tabiatına dair bilgi verilmez.

V.DİN

V0-V99. DİNÎ MERASİMLER

V1.8.5. Mukaddes Kurt

Abdurrahman Han Sarısu'daki hücrede bekleyen yiğitlerinin yanına gider. Karargâhta herkesin dikkatini Han'nın boynundaki mukaddes, mübarek kurt başlı muska çeker. Bunu gören herkes canı gönülden sevinir. (AH 1.1.1. s.102). Türk mitolojisinde totem olarak geçen "bozkurt" en önemli motiflerden biri olarak kabul görür. Oğuz Kağan'dan itibaren kurt figürü yol görterici ve zafere ulaştırıcı olarak kabul edilir. Göktürklerin ve Uygurların tuğlarının ucunda yer alan altından yapılmış kurt başının bulunuşu kurda duyulan saygıdan kaynaklanır (Ögel, 2010: 573). Eski Türk inanışlarından beri var olan ve yakın dönem destanlarında da yer alan kurdun Türkler arasında kutsal ve olağanüstü varlık olarak benimsenmeye devam ettiği görülür. Abdurrahman Han'ın boynundaki kurda yiğitlerin sevinmesi de Oğuz Kağan'daki anlam ile benzerdir (Özkan, 1989: 76-78).

V50. Dua

Abdurrahman Han Hızır'dan gül bahçesinde dua alır. (AH 1.1.1. s.95) Hoten'i kurtarmak için Ambal'a karşı vereceği mücadelede babasından dua isteyip ak saçlı annesinden helallik almayı diler. (101)

Abdurrahman Han Tahta-Bend'de erleri ile konuşur, hep beraber dua ederek savaşa başlarlar. (AH 1.1.2. s.164)

Mehtumhan bir ayet okuyup "çeşme ol" der. O anda yerden su çıkar. (BD 1.2.1. s.218)

Küçük kız babasının düşüncelerinden utanıp bir oklava alarak yere diker ve ağaç olmasını diler. Ağaç ilk duada bir ev, ikinci duada dağ, üçüncü duada arş-ı âleme ulaşır. (BD 1.2.4. s.242)

Zulper Ayım bir gün has bahçesinde saçlarını tarar. O sırada oradan düldülü ile geçen Hz. Ali kızı görerek bu kızdan çocuğu olsa ne iyi olacağını düşünür. Yoluna devam eder. Zulper Ayım o anda hamile kalır. Zulper Ayım bu durumun padişah kardeşine bir hakaret olacağını düşündüğü için seccadesini serip Allah'a, bu durumda rezil olmaktansa canını alması için dua eder. Duası kabul olur. Azrail Aleyhisselam gelip canını alır. (GO 1.3. s.19) Göroğlu atından inip abdest alır. İki rekat namaz kılıp Allah'a buradan sağ salim gitmek için dua eder. (31) Göroğlu üç istekte bulunur: ilki ününün her yana yayılması, ikincisi ömrünün uzun olması ve sonuncusu dünyada hiçbir gücün kendisini aşamamasıdır. Dualaların karşılığında Allah yüz yirmi yıl ömür verir. (39) Hesen Han Hüda'ya, on iki imama, Ebubekir, Ömer, Osman'a dua ile emanet etmelerini ister. Ardından Fatiha okumalarını söyler. (63) Hesen Han yirmi bin asker ile dağa gidip çevreyi inceler. Bir münacat okur. Bu münacatta; Hazreti Âdem'den, Nuh nebiden, peygamber efendimizden, hazreti İbrahim ve oğlu İsmail'den, dört halifeden ve pirlerden ağlayarak yardım diler, dua eder. (69) Kara Han ile gelen Haldar padişahtan dua dileyip atına altın eyer takar. Meydana çıkıp mızrağı ile korku saçar. (153) Meyhanede de kırk bin yiğit ağlayıp Allah'a Havaz Han'ı yeniden görmek için dua ederler. Başlarına gelen kırk bin develik gam için Allah'tan, Hz. Peygamberden ve pirlerden medet dileyip kurtulması için dualar edeler. (205). Doğu Türkistan halkı ehl-i sünnete bağlı olup Hz. Ali, oğulları Hz. Hasan ve Hüseyin ile on iki imama büyük saygı ve hürmet beslerler. Rivayet göre Cafer-i Sâdık'ın on iki bin imam ile Doğu Türkistan'a gelerek kâfirlerin elinden yurdu kurtardığına inanılır. 1482 yılında yurdu Moğolların elinden kurtaran Hocalar da soylarını bu on iki imama dayandırır (Özkan, 1989: 85). Uygurlar zikredilen dinî şahısları sosyal hayatlarında mukaddes yerlere oturtmuşlardır. Böylelikle bu İslam ululuları destan metinlerinde mukaddes yardımcılar olarak geçer.

Nozugum kimsenin kendisi gibi olmamasını tembihler. Zalimlerin taç ile tahtlarının kül olması, özgürlük düşmanlarının yerle bir olması için dualar eder. (N 1.4.1. s.21)

Babası Seyit'i bir ata bindirir. Mertlere has elbise ve kalpak giydirip mutluluğu ve ömrü için dua edip yolcu eder. Annesi Gülnisa Peri sabah akşam dua edeceğini belirtir ve

yurdu kurtarmasını diler. Dedesi Sultan Ahun iyilik görüp kötülük görmemesi, ömrünün uzun olması, yolunun tehlikesiz, işinin kolay olması, mutluluğun yanına yâr olması için dua eder. (SN 1.5.1. s.39)
Tuzcu ihtiyarın duasını alarak yeniden yola koyulur. (SN 1.5.2. s.58)
Boz Yiğit, Allah'a münacat okur. Rızk, sağlık, ömür, kuvvet diler. Medet etmesi, kazadan beladan koruması için yalvarır. (BY 2.1.1. s.289) Boz Yiğit anne ve babasına özlem duyup Kimen ve Sahipcamal için hüzünlenir. Sevdikleri için ağıt yakıp Allahu Teâlâ'ya sığınır. Kendisine merhamet diler. Allah dualarını kabul eder. (325) Ziyarete gelenler Boz Yiğit anısına dua edip ağlarlar. (367)

Karaköz Ayım ağlayarak kavak dallarındaki Boz Körpeş'in etlerini bir araya getirir. Abdest alıp iki rekat namaz kılar ve Tanrı'ya münacat edip besmele çeker. Sevdiğini eski haline getirmesi için yalvarır. (BKKA 2.2.1. s.80)

Şah Senem yanındaki bin dirhemi hocasına uzatır. Hocası onların mutlulukları için dua eder.(GS 2.3. s.211) Hazreti Cüneydil Bağdâdî, Garip'in Ferhat ile Şirin'den, Mecnun ile Leylâ'dan, âşıkların pîri Yusuf ile Züleyha'dan ve Vâmuk'tan âşık kısmeti alması için dua eder. (218) Şah Senem yüreğine düşen yüz gam ile Hz. Âdem'e, derdine derman eylemesi için tabiplerin pîri Hz. Lokman'a, Hz. Süleyman'a ve mertlerin pîri Hz. Ali'ye dua edip emanet eder. Hüngür hüngür ağlayan Şah Senem Mevla'ya dua ederek babasının da aşk ateşine düşmesini diler, dileği kabul olur. (231)

Hemracan yolundan vazgeçmeyince Hz. Hızır iyi yolculuklar dileyip muradına ermesi için dualar eder. (HH 2.4.1. s.446) Kuş Allah'a yalvarıp ondan konuşma izni ister. (466) Hurilika Allahu Teâlâ'ya dua eder. Bütün âlem bütün insanlar, yedi kat yer, yedi kat gök, pîr-i aşk Yusuf Züleyha, sekiz cennet, huri, gılman hürmetine Hemracan'ın gözünün açılmasını ister. (472)
Şah oğlunu Allah'a, resülullaha, güneşe ve dolunaya emanet eder. Kamerşah babasının hayır duasını alır. Annesinin yanına gidip onun da rızasını almak ister. Annesi tehlikeli olduğunu söyleyerek dönmesini ister. Kamerşah bu yoldan dönmeyeceğini söyleyince çaresiz kalan annesi de babası gibi oğlunu Hüda'ya emanet ederek izin verir. (KŞC 2.5. s.394) Kamerşah bir müddet sonra hangi yöne gideceğini şaşırır. Allah'a sığınır, başını

secdeye koyar. (396) Kırk günlük izin ister. Batıdaki kumdan geçen tılsımlı nehir boyuna gidip Allah'a kulunun talebini yerine getirmesi için yalvaracağını bildirir. (405) Kamerşah, Şemsi Canan'dan sabah kalkıp başlık için babasına talepte bulunmasını ve kendisine yolunun açık olması için dua etmesini tembihler. (405)

Bülbül bu ayrılık düğümünün çözülmesi için dualar eder. Öyle ağıtlar yakar ki ağlayışından tepeler erir. (K 2.6. s.136)

Senuber yiğitlerini ikna etmeye çalıştıysa da yiğitler yurtlarını, ana babalarını kendisi için bırakıp geldiklerini ve dönmeyeceklerini söylerler. Bu bağlılık karşısında Senuber onlara dua edip babası ile vedalaşır. Şehzade Senuber bir gün tan vakti ağlayarak Allahü Teâlâ'ya perizata kavuşmak için yalvarır. Peygambere vahy ulaştıran Cebrail, kıyamette sura üfleyen İsrafil, can alan Azrail'den yardım diler. (S 2.7. s.332) Rudipaya esir olan Senuber üzülüp ağlamaya başlar. Hüda'ya ve Hz. Hızır'a yardım etmesi için dualar eder. (349) Senuber anka kuşuna devletinin bereketli olması, uzun yıllar devran sürmesi, konağının Mescid-i Aksa olması, Hz. İsa ile âşıkların başı Yusuf-Züleyha'nın, Ebubekir, Osman, Ömer ve Haydar'ın kendisine yardımcı olması, Hızır ile İlyas ve Hz. İdris'in arkadaşı olması, Tanrı'nın mahbubu olan Ahmet Muhtar'ın koruyucusu olması için dualar eder. (353) Bu sırada Senuber hâlâ Derya-ı Umman kenarında yiğitleri için üzülür. Allahü Teâlâ'ya yalvaran Senuber'in sesini Hak duyar. Kudretiyle aniden suda bir dalga yaratır. Boğulan beş yüz yiğidi geri ortaya çıkarır. (363)

Eşkıyalar geri dönünce Adilhan korkudan titrer. Allah'tan eşkıyalardan korunmak için yardım diler. Temiz gözyaşları döküp nâle eder. (ŞA 2.8. s.95) Yurdundan sonra melikesini, büyük oğlunu ve en sonunda küçük oğlu Cemşid'i kaybeden Şah Adilhan Allah'a zorlukları kolaylaştırması için dua eder. Münacat okuyarak ağlayıp inler. (102) Adilşah bir gün Allah'a sığınıp herkesten ayrı kaldığını, on dört yıl boyunca insan yüzü görmediğini düşünür. Artık insanlarla yaşamayı nasip etmesi için dua eder. (106) Diyarbekri şehrinin dışındaki köyde bir balıkçı vardır. Bir gün ne kadar olta atsa da rızkını kazanamaz. Abdest alarak namazını kılar. Başını secdeye koyup münacat okur. Allah'a balık ihsan eylemesi için yalvarır. (122) Melike duasında Resül-ü cihan, bütün peygamberler, dört halife, ümmetlerin üstünü Ali, Kerbela'da yatan yetmiş iki şehit, Kur'ân kelamı, âşıkların başı Yusuf Züleyha, mazlumların pîri Fatma ile Zühre, Hatice Kübra, atamız Adem ile Havva hürmetine burada kendisini har ve hor bırakmamasını ister. (129)

Hızır Aleyhisselam "Allah'ım Melike'yi çabuk görmeyi nasip eyle" diyerek orada dua eder. (ŞBMD 2.9. s.172)

Melike Rena on dört yaşında ecel ile karşı karşıya kaldığını söyler ve Hoca'dan dua diler. Büzürgvar ona gam etmemesini, sarayına dönüp Kur'an okumasını, Allah'a kendisini bu beladan kurtarması için dua etmesini tembihler. (ŞNMR 2.10. s.406) Melike göğe bakıp Tanrı'ya yakarıp münacat okur. Münacatında Hz. Adem, Hz. Resulüllah, Hz. Musa, Hz. Davud, Hz. Süleyman, Hz. Lokman, Hz. Hızır ve Hz. İsa'yı anar. Allah'tan onlara ettiği medet gibi kendisine de medet diler. (416) Melike nehre bakarak bir münacat okur. Sonra Allah'ın kudretiyle rüzgâr eser. Sandık nehrin kenarına çıkar. (431)

Tahir diri iken Zühre'den ayrılmanın yaman olduğunu söyler. Hüda'ya kendisini Zühre'ye kavuşturması için dua eder. (TZ 2.11. s.268)

Yakup Aleyhisselam endişelenip Allahü Telala'ya yalvarır. Münacatında dünyada ayrılık gamından büyük bela olmadığını ve dünyanın gülşeni, gözünün ışığı Yusuf'unu kendisinden ayırmaması için dua eder. (YZ 2.12. s.127) Yakup Aleyhisselam tabire başlamadan düşmanlık edenlerin kötülük bulmasını diler. Dua edenlerin emniyette olacağını söyler. (128) Babaları onlar gözden kaybolana kadar yolu izler. Yaptığından pişmanlık duyan Yakup peygamber ellerini açıp Allah'tan yardım ve sabır diler. Şiirinde Allah'tan Yusuf'u kaza ve belalardan korumasını, daima ona dost olmasını ister. (138) Bekleyen adam bir gün kitap okurken Yusuf'un vasfını görür. Allah'a bu kulu görmeden canını almaması için yalvarır. Allahü Teâlâ bu dua karşısında yaşlı adama Şeddad'ın kuyusuna gidip ibadet ederse bu vasfı iki yüz yılda göreceğini söyler. O zamandan beri burada bekler. İhtiyar, Yusuf'a kendisini buraya ağabeylerinin değil Allahü teala'nın hikmetinin attığını ifade eder. Allah'ın duasını kabul edip kendisinin yüzünü gösterdiğini söyler. (151) Yakup peygamber Yusuf'u aramak için dualar edip yola çıkar. (154) Yakup Aleyhisselam kurda oğlunu neden yediğini sorar. Kurt, Allahü tealaya ağlar dil ister. Konuşmaya başlar. Yakup peygamberden yavrusunu bulmak için dua ister. Yavrusuna kavuşması için de Yakup peygambere dua edip oradan ayrılır. (157) Yusuf Aleyhisselam'a tokat atan kişi çıkıp günahını söyleyip af diler, dua ister.

Yusuf Aleyhisselam onların günahlarını affeyleyince hava açılır. (166) Dostları hastalandığını düşünerek Züleyha'nın iyileşmesi için birçok bilgini toplayıp dualar eder. (168)

Gülendem'in sözlerini duyan halk onun mutlu olması için dualar eder. (G 3.1. s.425) Ulemalar cesur Gülendem'e nazar değmesin diye dualar okur. Gülendem, Yarkent şehrinden dua ve Fatiha alıp askerlerin başına geçer. (451) Gülendem ve Şahanver ise anne ve babalarının hayır dualarını alırlar. (477)

V56. Namaz

Destan kahramanları çoğunlukla Tanrı'nın kendilerine yardım ettiği inancına sahip oldukları için tek başlarına savaşırlar. Bilhassa İslamiyet sonrasında teşekkül eden destanlarda kahramanlar savaşa çıkmadan yahut önemli bir adım atmadan önce berrak sularla abdest alıp namaz kılarlar. Allah'a ve resulüne dualar ederek ilahî kudretinde yanında yer almasını dilerler (Köksal, 1986: 162). Manas'ın, Kongur Bay ile yaptığı mücadelede sonunda savaş meydanında *"Bana güç veren Tanrıdır. O, bana güç verdikçe kim benimle vuruşabilir"* (Ögel, 2010: 525) sözleri de kahramandaki dinî vecibelerin yansımasıdır.

Göroğlu atından inip abdest alır. İki rekat namaz kılıp Allah'a buradan sağ salim gitmek için dua eder. (GO 1.3. s.31) Göroğlu, Hızır'ı gördükten sonra abdest alıp iki rekat namaz kılar. (39) Hesen Han ve yiğitleri ile birlikte sabah namazı kılıp atlarına binerler. (71) Emir Göroğlu Havaz Han'a namaz kılmayanın yanına uğramamasını tembihler. (165) Havaz Han, Zenciler Şahı'nın kızının yüzüğünü alır ve dağa çıkıp iki rekat şükür namazı kılar. (261)

İki yüz kadar Çinli Müslüman, Nozugum'un başını bedenine dikip namazını kılar, toprağa verir. Ardından Kur'an okuyarak evlerine dönerler. (N 1.4.3. s.369)

Karaköz Ayım ağlayarak kavak dallarındaki Boz Körpeş'in etlerini bir araya getirir. Abdest alıp iki rekat namaz kılar ve Tanrı'ya münacat edip besmele çeker. (BKKA 2.2.1. s.80)

Bir pınar suyundan abdest alıp şükür namazı kılarlar. Sonra Senuber ile Gülperizat gezinmeye başlar. (S 2.7. s.358)
Padişah atları bir yana bağlayıp ibadet etmeye başlar. (ŞA 2.8. s.94) Diyarbekri şehrinin dışındaki köyde bir balıkçı vardır. Bir gün ne kadar olta atsa da rızkını kazanamaz. Abdest alarak namazını kılar. Başını secdeye koyup münacat okur. Allah'a balık ihsan eylemesi için yalvarır. (122)
Şehzade ölümden kurtulduğu için yüz bin kere şükredip şehirden çıkar. Nehir kenarına gidip abdest alır ve iki rekat şükür namazı kılar. (ŞBMD 2.9. s.167)

Yakup Aleyhisselam ise ikindi namazını kılar. Gelen olmaz. Akşam namazını kılar yine gelen olmaz. (YZ 2.12. s.154)

Bir Cuma namazı çıkışı askerlerini cesaretlendirip şehzadelerle hem fikir olur. Kumul şehrine doğru ilerler. (G 3.1. s.463)

V58.6. Abdest Alma

Göroğlu atından inip abdest alır. İki rekat namaz kılıp Allah'a buradan sağ salim gitmek için dua eder. (GO 1.3. s.31)
Etrafındakiler abdeste durduğunda Nozugum oradan uzaklaşmak ister.(N 1.4.2. s.369)

Karaköz Ayım ağlayarak kavak dallarındaki Boz Körpeş'in etlerini bir araya getirir. Abdest alıp iki rekat namaz kılar ve Tanrı'ya münacat edip besmele çeker. Sevdiğini eski haline getirmesi için yalvarır. (BKKA 2.2.1. s.80)

Hemra bir tepeye çıkar. Bu tepede bir pınarda su vardır. Boyunu suya salıp üç gün ibadet eder. (HH 2.4.2. s.195)
Bir pınar suyundan abdest alıp şükür namazı kılarlar. Sonra Senuber ile Gülperizat gezinmeye başlar. (S 2.7. s.358)
Diyarbekri şehrinin dışındaki köyde bir balıkçı vardır. Bir gün ne kadar olta atsa da rızkını kazanamaz. Abdest alarak namazını kılar. Başını secdeye koyup münacat okur. Allah'a balık ihsan eylemesi için yalvarır. (ŞA 2.8. S. 122) Melike abdesti olmadığını söyleyip kendisini temizlemek için bir kâse su ister. Abdest alıp secdeye başını koyar. Derdini anlatıp kurtulmak için Allah'a yakarmaya başlar. (127)

Şehzade ölümden kurtulduğu için yüz bin kere şükredip şehirden çıkar. Nehir kenarına gidip abdest alır ve iki rekat şükür namazı kılar. (ŞBMD 2.9. s.167)

Zühre on birinci gün Dilaram'dan Tahir'in bırakıldığı yerden abdest suyu getirmesini ister. (TZ 2.11. s.264)

V60. Cenaze Merasimi

Han Hoca'nın annesi üç günden minarede gözlerini kırpmadan Piyalma tarafını gözler. Birden bire gelenler içinde iki oğlunun kıyafetlerini ters giydiklerini görüp Abdurrahman Han'ın öldüğünü anlar ve ağıt yakar. Onun ölümü tüm tabiatı etkiler. Hayvanlar, dağ, taş yas tutar. (AH 1.1.1. s.111).

Abdurraman Han dayanamaz ve ruhunu teslim eder. Masum Han kardeşinin cenazesini alıp Hoten'e getirir. Cenaze merasimi yapar. (AH 1.1.2 s.164)

Akulambedihan düşmanda olsa onca zorluğu göze alıp eşini bulan ve sonra onun dizlerinde ölen Nögestihan'ı kendi dinine göre yıkayıp, kefenler. Toprağa verir. (BD 1.2.1. s.221)

Yurt ehli, genç adamın ölüm ve kan bedeli ile kadının yurda sönmez köz getirmesini takdir etmek için genç adama büyük bir defin töreni yapar. Kadının, kocasının kemiklerini dört karış kumaşa alma usulüne "kos tort" adını verirler. Uygurlarda bir adam ölürse dört karış gök renkli kumaş ile yüzü örtülüp, üç gün sonra defnedilir. (BD 1.2.5. s.234)

İki yüz kadar Çinli Müslüman, Nozugum'un başını bedenine dikip namazını kılar, toprağa verir. Ardından Kur'an okuyarak evlerine dönerler. (N 1.4.3. s.26)

Yakup Bey arkaya kaçıp zehir içer ve intihar eder. Bezden kefen biçilir, Korla'ya defnedilir. (SN 1.5.1. s.30)

Taşları kazıp su bulmak isteyen Kamerşah biraz kazdıktan sonra bir insan cesedi bulur. Hayrete kapılır. Onun da kendisi gibi dertli olduğunu düşünüp belindeki kuşağı çıkarır, çenesini bağlar. Başını açık bırakıp vücudunu gömer. (KŞC 2.5. s.397) Kamerşah annesinin cesedini üç gün bekletip büyük bir törenle kendi elleriyle toprağa verir. (413)

Ziver ecel şerbetini içer. Senuber, Ziver'in cesedini yıkayıp tarar. Namazını kılıp defneder. (S 2.7. s.336)

Akhan hemen atına atlar ve yola koyulur. Ancak öyle hızlı gider ki at takılıp düşer. Atın yuları, Akhan'ın boynu kopar ve can verir. Karahan yolda ilerlerken Akhan'ın dünya ile vedalaştığını görür. Veziri ile beraber Akhan'ın cesedini alarak sarayına getirir. Cemaati toplayıp hanlara yaraşır şekilde toprağa verir. (TZ 2.11. s.259)

V100-V199. DİNÎ BİNALAR VE NESNELER

V110. İbadet Yeri

Habibullah Hacı üç oğlu olduğunu söyler. Bunlardan ikisinin Mekke'ye gittiğini ve bir oğlunun da mektebe devam ettiğini ifade eder. (AH 1.1.2. s.164)

Hacı hazretleri ve iki oğlu altın şehir Mekke'ye hacca gider.(AH 1.1.3. s.165)

Göroğlu teslim olanları bağışlar, karşı gelenleri öldürür. Şehri alıp putları yıkarlar, mektep, mescit ve medrese inşa ettirirler (GO 1.3. s.155). Göroğlu puthaneleri yıktırıp Türk dinî vecibelerine uygun ibadethaneler yaptırması ile şehir kuran kahraman hükümdardır. Bu husus Türklerin konar-göçerlikten sıyrılıp yerleşik hayata geçtiğini ve destan metninin bu dönemde oluştuğunu gösterir (Saluk, 2008: 61). Battalname'de Seyit Battal'ın görevi *"Anadoluyu Müslüman kılmak, çan sesleri yerine ezan sesleri duyurmak ve İslam olanların sayısını artırmaktır"*(Köksal, 1983: 194).

Cuma günü olduğu için annesinden izin alıp Afak Hoca Türbesi'ne gider. (SN 1.5.2. s.60)

Kâşgar, Hoten civarında mukaddes bir Yarkent diyarı vardır.(G 3.1. s.393)

V112.2. Cami

Ertesi sabah camiye gidip geldikten sonra annesine Ma Titey'i görüp mektup vermesi gerektiğini söyler. (SN 1.5.2. s.59)

V112.2.1. Medrese

Medrese üstadı İlyas, Abdurrahman Han'a ilimden ışık verir. Beş yüz öğrenciyi yetiştirip adam etmesi, gönüllerine terbiye vermesi için ona emanet eder. (AH 1.1.1. s.95)

Abdurrahman Hoca, şehitler yurdu Hoten'de medrese eğitimi alır. (AH 1.1.2. s.163)

Hacı hazretleri üç oğlu olduğunu, ikisinin hac için Mekke'ye gittiğini, birinin ise medresede okuduğunu anlatır. (AH 1.1.3. s.165)

V113. Mezarlık

Ambal'a karşı verilen savaşa giderken Altunluk denilen mezarda bir gece vakti pusuya yatarlar. (AH 1.1.1. s.103). Kahramanlar atacakları önemli bir adım öncesinde dua amacıyla türbe-mezarlık gibi kutsal yerlere gider. Eski Türklerin inanışlarından olan bu gelenek İslam ile daha da belirgin hale gelmiştir (Özkan, 1989: 81).

Mezarda doğan çocuk bir müddet kamış deliğinden beslenir ve sonra mezardan çıkar. (GO 1.3. s.19)

Ağarıp duran ak mezarlar arasında Nazik kızın canı sıkılır. (N 1.4.2. s.369)

Halktan kabrini görüp ibret almalarını ister. Kâşgar halkı onu yâd edip bayram günlerinde de kabrini ziyaret ederler. (SN 1.5.2. s.68)

Sahipcamal, Boz Yiğit için hizmetçilerine mezar yaptırır. Çeşitli nakışlarla süsletir ve üstüne kubbeli mescit koydurur. Mescidin kapı ve pencereleri altından yapılıp içine kandiller yerleştirilir. Kubbe içine girilerek içerden kapatılırsa içeriye kimse giremez. (BY 2.1.1. s.355)

Bozyiğit için mezar yaptırır. Kabri türlü nakışlarla oydurur. Kapı ve pencereler yaptırır. Odalarına kandiller yaktırır. Sahipcamal'in yaptırdığı kabir öyle bir saray olur ki içinden sular akıp güller açar, bülbüller kuşlar uçar. Şehirde bunun gibi bir saray yoktur. (BY 2.1.2. s.35)

Karaköz Ayım Vitirek'in dibine eliyle iki insanın sığabileceği bir mezar kazar. Mezara Boz Körpeş'in yanına girip ağlayarak Tanrı'dan canını almasını ister. Azrail bu dileği gerçekleştirir. Sonra halk toplanır. Boz Körpeş ile Karaköz Ayım'ı ağacın dibindeki mezara defnederler. (BKKA 2.2.1. s.81)

O günden sonra ölü şehre götürülüp mezara gömülür. Birkaç yıl babasının hizmetini yapan kadın bir gün kendisi de ölür. Bozi Körpeş'in yanına mezar kazıp onu da gömerler. (BKKA 2.2.2. s.1477)

Kalacak yer bulamadığı için bir mezara varıp uyur. Rüyasında bir ses duyar. Bu ses orada uyumamasını söyleyince Senuber derhal kalkar. Bir de ne görsün mezarın

karşısında kırk kalender bir has bahçede havuz başında şarap içerler. Yanlarına gidip bir kase şarap içip kalenderlerin sordukları soruları yanıtlar. (S 2.7. s.344)

Yürüye yürüye üzerine tuğ bağlanmış büyük bir mezar görür. Bu çöldeki mezarların çokluğuna şaşırır. Ancak bu mezarların tuğları yıkılı, mescit minberleri tahrip edili, kubbeleri yıkılıdır. Adilhan mezarın halini ortasına kendisi için bir ev yapar. Kapanan pınarların topraklarını kazıp su çıkarır. Kubbeleri sular, yıkılmış kubbeleri ve sancakları onarır. (ŞA 2.8. s.104)

Altın ve gümüşten tuğlalarla Tahir'in mezarını yaptırır. Kırk Birinci gün odasından çıkıp Tahir'in mezarına gider. Mezar yarılır. Zühre kendini mezarın içine atar ve mezar yine aynen kapanır. Saçları toprağın arasına sıkışır. (TZ 2.11. s.276)

Yolda bir mezarlık vardır. Yusuf Aleyhisselam'ın annesi burada yatar. Bu mezarı gören Yusuf deveden kendini atar. Annesinin mezarını kucaklar. (YZ 2.12. s.162)

V132. Mukaddes Su

Aksakallı Hızır Dede, Abdurrahman Han'ın ağzını açtırıp zemzem suyu içirir.(AH 1.1.1. s.95). İslam'da en kutsal sayılan su Kâbe'de bulunan kuyudan çıkan zemzemdir. Hızır, Abdurrahman Han'a bunu içirerek ulviyet kazandırır. Dede Korkut'un, Dirse Oğlu Boğaç Han Boyu'nda ve Er Sogotok Destanı'nda kutsal su üzerinde durulur (Özkan, 1989: 82).

Kırklar başı, Hurilika periden oturan kırklara kendi elleriyle birer bardak zemzem suyu doldurup vermesini ister. (HH 2.4.1. s.447)

V200-V299. MUKADDES ŞAHISLAR

V200. Dinî Yardımcılar

Zulper Ayım bir gün has bahçesinde saçlarını tarar. O sırada oradan düldülü ile geçen Hz. Ali kızı görerek bu kızdan çocuğu olsa ne iyi olacağını düşünür. Yoluna devam eder. Zulper Ayım o anda hamile kalır. (GO 1.3. s.19) Bir süre yol alıp Ceyhun şehrine ulaşır. Bu şehir o kadar büyüktür ki şehrin büyüklüğünü öğrenen Göroğlu Allah'a münacat okur. Mücaatında Allah dostu Resulallah, Ebubekir Sıddık, Ömer, Osman, mertlerin pîri Şahı Merdan, Meryem, Gıyas ya Hızır İlyas, kırklar ile on iki imam,

gelmiş geçmiş enbiya ve evliyaları zikrederek kendisine medet diler. (31) Göroğlu "Bismillah" deyip pirleri anar. Onlardan medet ister. Yer ile gök arasını dumanlar sarar. Göroğlu'nun bu yakarışlarından sonra savaş yerinde beyaz elbise giyen, başında beyaz sarıklar olan, kırmızı yüzlü, beyaz sakallı adamlar peyda olur. Dört bir yandan akıp gelen düşmanlara karşı savaşa girerler. Göroğlu'na seslenen o adamlar acele etmeyip eğlenmesini söylerler. Düşmanlar bu ihtiyarlarla baş edemeyip kaçmaya başlarlar. (135)

Kırklar Garip ile Şah Senem'i nişanlarlar. (GS 2.3. s.115) Mağaradan Hazret-i Şeyh Cüneydil Bağdâdî çıkar. Garip'e soru sorup bilemezse dua edecek, muradına erdirecek bilirse talim verip menzile ulaştıracaktır. (117)

Kırklar şeyhleriyle beraber konaklamak için Hemracan'ın olduğu kubbeye girer. (HH 2.4.1. s.122)

Şah Hüseyin gece gündüz Kamerşah'ın esenliğini dileyerek münacat okur. Cennettin çocukları Hasan ile Hüseyin ve Kerbela şehidi yetmiş iki tendenden medet bekleyip oğlunu diler. (KŞC 2.5. s.410)

Senuber, kalenderlere kırklar âlemini, yanında kâse, elinde şarap ile kırk kalender mağarasını, yedi kat göğü, Tuba ağacını, melekleri, cenneti, bülbülleri, Resulullah'ı, sahabeleri, dört halifeyi, dördüncü gökte Hz. Musa'yı, onun âsâsını ve münacat okuduğu Tur dağını, altıncı gökte Mescid-i Aksa'yı gördüğünü söyler. Makamdaki bütün enbiyayı, Cebrail'i, İbrahim Halil'i yakmak için Nemrut'un yaktığı nârı, Hz. Ali'nin on sekiz oğlunun hepsini gördüğünü ifade eder. (S 2.7 s.344)

Melike duasında Resül-ü cihan, bütün peygamberler, dört halife, ümmetlerin üstünü Ali, Kerbela'da yatan yetmiş iki şehit, Kur'ân kelamı, âşıkların başı Yusuf Züleyha, mazlumların pîri Fatma ile Zühre, Hatice Kübra, atamız Adem ile Havva hürmetine burada kendisini har ve hor bırakmamasını ister. (ŞA 2.8. s.127) Vezirler Bağdat şehrinde bir evliya olduğunu, duasının makbul olduğu söylenip cesetlerin oraya götürülmesi teklif edilir. Bu kutlu evliyanın cesetlere ruh üfleyip onları yineden diriltebileceğini düşünürler. Gavs-ı a'zam onların derdini dinledikten sonra bir şeyler okur. Cesetlere bakarak işaret eder. Kerametle ölmüş şehzadeler dirilir. Ayağa kalkarak evliyaya selam verirler. Evliya bu kerametin batıdan doğuya herkese has olduğunu ve bir bende ona sığınıp dua ederse ona yardım ettiğini söyler. Müsaade verip dua ile yolcu eder. (145)

Hz. Hızır, Melike'ye Çin Hakanı'nın oğlu Şehzade Behram ile evlenmesini, muratlarına ermelerini ve nikâhlarını kendisinin kıyacağını bildirir. Padişah, Hz. Hızır ile görüşüp Şehzade Behram'ı çağırmalarını emreder. Padişah kırk gün kırk gece düğün tertip eder. Melike'yi Behram'a verir. Hz. İlyas sağdıç olur. Düğün bittikten sonra Hz. Hızır ile Hz. İlyas Aleyhisselamlar gözden kaybolurlar. (ŞBMD 2.9. s.187)

Dadı Ana ile Melike Rena Hoca Büzügvar'ın yanına gider. Melike rüyasını anlatınca hoca bunu yorumlar ve çokça sadaka vermesini gerekenleri öğütler. Yedi gün Kur'an okumasını tembihler. (ŞNMR 2.10. s.386) Renahan'ın annesi ona altın bir küpe verir. Buhara'daki evliya Nakşibendi'ye adamasını, evliyanın kendisini koruyacağını söyler. (418)

Allahü Teâlâ, Hazreti Cebrail'e derhal Yusuf'u tutmasını emreder. Cebrail yetişip onu tutar. Kuyuda Nuh peygamberin kavmine yağan taşlardan biri vardır. Yusuf'u bu taşın üzerine oturtur. (YZ 2.12. s.149)

V206. Hazret-i Hızır

Türk destanlarında, halk hikâyelerinde ve masallarında karşımıza çıkan Hızır, kahramana yardımcı kahraman fonksiyonu üstlenir ve doğumundan ölümüne kadar kahramanın yanında yer alır. Kahramanın zor anlarında belirip yol gösteren, gelecekten ve tehlikelerden haber veren, koruyan, dilekleri gerçekleştiren kişidir. "*Bütün ümit ve imkânların tükendiği, çarelerin bulanamadığı durumlarda çağrılan veya aniden ortaya çıkan bir kurtarıcı tip/motiftir*"(Kılıç, 2014: 48). Bilhassa İslam Ansiklopesi 17. ciltte yer alan *"Hızır"* maddesinde, Ahmet Yaşar Ocak'ın *"Türk İslam İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü"* adlı çalışmasında ve Pervin Ergun'un 1993 yılında *"Halk Anlatmalarında Hızır"* adıyla hazırladığı yüksek lisans tezinde ayrıntılarına vakıf olduğumuz kurtarıcı kahraman modeli olarak karşımıza çıkan dinî yardımcıdır. Kimi zaman aksakallı, pîr, derviş kişi olarak da karşımıza çıkar. Hızır'ın hayır duasını alan kahramanlar *"kendisi için çizilmiş olan mukadder hayatı yaşarlar, bu mukadder hayatı kimse değiştiremez"* (Öztürk, 1985: 64). Kahraman, Hızır vasıtasıyla güçle dolar, olağanüstü özellikler kazanır.

Hızır Dede bir gün gül bahçesinde Abdurrahman Han'ın karşısında çıkar. (AH 1.1.1. s.93) On iki bin imamın, Hz. Hasan ve Hüseyin'in Abdurrahman Han'a yardımcı olması

için dua eder. Onun başını sıvazlar, zemzem içirir, sağ omzuna mühür basar. Geleceği hakkında sır verip kimseye söylememesini ister. (94).

Bir gün mektebe doğru ilerlerken yedi yol kavşağında aksakallı bir kişi karşısına çıkar. Abdurrahman Hoca'ya otuz yaşına geldiğinde Hoten'de padişah olacağını söyler. (AH 1.1.2. s.163

Göroğlu uykudan uyanınca karşısında Hz. Hızır'ı, on iki imamı ve kırkları görür. Hepsi Göroğlu için dua edip bedeninin yedi ayrı yerine mühür basarlar. Allah'tan dileği ne ise çekinmeden söylemesini isterler. Dualaın karşılığında Allah yüz yirmi yıl ömür verir. Hz. Hızır diğerlerinin zamanla olacağını söyleyip ne zaman isterse kendilerini çağırabileceğini söyler.(GO 1.3. s.39) Allah'ın dergâhında pirlerin ruhuna sığınarak destek vermelerini diler. Tekrar atına biner. Gözüne uzaktan gök renkli bir çadıra ulaşır. O sırada Hızır Aleyhisselam çıkagelir. Atın çuvalına dokunur. Hızır Aleyhisselam Allah'ı unutmamasını söyler ve yol gösterir. (81)

Hemracan rüyasında Hz. Hızır'ı görür. Hızır ona yolundan dönmesini söyler. Ancak Hemracan yolundan vazgeçmez. Hz. Hızır bunu görünce dualar eder. On beş gün daha yürürse bir pınara ulaşacağını, onun suyunu içmemesini öğütler. Eğer çok susadıysa çevresine bakmasını söyler. Gözden kaybolur. (HH 2.4.1. s.446)

Yeşillikler içinde aksakallı, nur yüzlü bir kişi görünür. Aksakallı ihtiyar onu muradına erdirmeye geldiğini belirtir. Birazdan düşünde gördüğü sevgilisi ile buluştuğu ırmağın kenarında sevgilisi Şemsi Canan'a kavuşacağını söyler. Gözden kaybolur. Kamerşah Hz. Hızır'a rastladığını düşünür. (KŞC 2.5. s.399)

Rudipaya esir olan Senuber üzülüp ağlamaya başlar. Hüda'ya ve Hz. Hızır'a yardım etmesi için dualar eder. O sırada Hz. Hızır Aleyhisselam'a rastlar. Hz. Hızır ormanda bir çınar ağacı olduğunu söyler. Bu uğursuzun başını çınarın çatalına kıstırarak koparmasını böylelikle ondan kurtulabileceğini anlatır. Senuber Hz. Hızır'ın yol göstermesi ile rudipa'dan kurtulur.(S 2.7. s.349)

Kırk gün sonra Allahü Teâlâ'dan Hz. Hızır'a emir gelir. Emir; Hz. Hızır'ın, Rum şehrine giderek Melike Dilriz adlı söz söylemekte ve şairlikte kendine dünyada eşi olmayan kızı yenmesidir. (ŞBMD 2.9. s.168)

V207. İmam

Atın sahibi hemen bebeği mahallenin imamına götürür. İmam bebeğe Atoğlu adını verir. (BD 1.2.2. s.17)

V222.1. Mucizevî Işık

Kember Veli burada alnı ışıklı, sünnet edilmiş, tırnakları kesilmiş bir çocuğun kuzu gibi yattığını görür. (GO 1.3 s.19)

Boz Yiğit'in yüzünde kimsenin bilmediği bir örtü vardır. Kimen örtüyü aldıktan sonra ışıkta parlayan inci, mercan gibi bir yüz gören herkes şaşırır. Sahipcamal darağacına koşar. Boz Yiğit'in yüzü ışık içinde görünür. (BY 2.1.1. s.341)

Kimen, Bozyiğit'in yüzündeki kıldan örülü perdeyi kaldırınca nurlu, dolunay gibi yüzü görünür. Gevher başlı, altın tenli, kızıl mücevher yüzlü yârine üzülerek onu alıp saraya gelir. (BY 2.1.2. s.35) Bozyiğit'in elmas kılıcını alıp ışıklardan geçer. Bozyiğit'in mezarının olduğu yere girer. Âşığı Bozyiğit'in kollarında can verip şehit olur. (39)

Mağaranın ağzında bir ışık görünce orada bir evliya olduğunu düşünür. Yardım istemek için yaklaşır. (GS 2.3. s.217)

Kamerşah Allah'a sığınır, başını secdeye koyar. O anda bir ses duyulur. Kamerşah başını kaldırıp bakar. Yerle gök arasıdan ışık saçan birinin geldiğini görür. (KŞC 2.5. s.396)

Karanlık düşerken bir su sığırı ağzında bir gevher ile çıkar. Senuber korkarak çınarın üzerine çıkıp izlemeye başlar. Gevher on dört günlük dolunay gibi bağı nurlandırır. (S 2.7 s.337)

V299.2.5. Din Uğruna Şehit Düşme

Hz. Hızır, Abdurrahman Han'a şehitler yurdu Hoten'i kurtarırsa mahşer günü halkın önünde yüzünün ak olacağını söyler. Abdurrahman Han Piyalma'daki savaşta omzundan yaralanıp şehit olur. (AH 1.1.1. s.94). Doğu Türkistan şehirleri tarih sürecinde belli sıfatlar almış ve öyle anılmıştır. Hoten şehri de "Şehidâne" sıfatı ile anılır. Abdurrahman Han'da yurdu ve dini için verdiği mücadele sonunda şehit olarak bu mertebeye ulaşan bir kahramandır (Özkan, 1989: 86-87).

Hunhar Şah kırk gün içinde Göroğlu dininden dönüp kendi dinine girmezse o zaman öldürülmesini uygun görür. Ancak Havaz şehit olmadan kurtarılır. (GO 1.3. s.221)

Yurttaşlar Nozugum'un şehitlik mertebesine erişeceğini söyler. (N 1.4.1. s.21)

Nozugum idam emir ile Müslümanlıkta şehitlik mertebesine ulaşacağını düşünür. İnfaz meydanında öldüğünde mollaların sözüne göre yüksek şehit olur. (N 1.4.3. s.25)

Davan Han'dan gelen mektupta "Nozugum'u kesin" emri vardır. Emri duyan Nozugum, Müslümanlıkta bunun şehitlik mertebesi olduğunu bilir. İnfaz meydanında öldüğünde mollaların sözüne göre yüksek şehit olur. (N 1.4.4. s.374)

V300-V399. DİNÎ İNANIŞLAR

V302. Sünnet Merasimi

Aradan günler geçer. Haldar, Kara Han'a çocuklarını sünnet ettirdiğini ve askerleri ile kendisini de düğüne davet ettiğini söyleyen bir mektup yazar. (GO 1.3. s.151)

V308. Kur'an-ı Kerim Okuma

Abdurrahman Han yedi-sekiz yaşlarında, fikri ve zikri ilimde, Kur'an-ı Kerim başında biridir. (AH 1.1.1. s. 93)

Masum Han Hoca cesedi bir tabutta Hoten'e getirir. Cenaze namazını kıldırıp, Atçı denilen köyde kardeşini toprağa defneder. Kur'an okur. (AH 1.1.3. s.165)

İki yüz kadar Çinli Müslüman, Nozugum'un başını bedenine dikip namazını kılar, toprağa verir. Ardından Kur'an okuyarak evlerine dönerler. (N 1.4.3. s.26)

Hoca Nesirdin Büzürgvar, Melike Rena'ya yedi gün Kur'an okumasını tembihler. Bunun üzerine saraya dönen Melike hemen Kur'an okumaya başlar. (ŞNMR 2.10. s.387)

V… Ezan Okuma

Padişah çocuğa ismi Dede Kember'in vermesini ister. O da mezarda(gör) doğan anlamına gelen "Göroğlu" adını verir. Kulağına ezan okuyup sol kulağına tekbir getirir. (GO.1.3. s.21)

Cellatlar, Melike'yi minareye çıkardıklarında Cuma ezanı okunur. (ŞNMR 2.10. s.414)

V… Hak Dinine Davet

Hunhar Şah kırk gün içinde Göroğlu dininden dönüp kendi dinine girmezse o zaman öldürülmesini uygun görür. (GO 1.3. s.221)

V… Kıyamet

Aksakallı ihityar Abdurrahman Han'a yurdu kurtardığında kıyamet günü şehit halkın önünde yüz akıyla duracağını, ruhunun yükselip sırat köprüsünden cennete revan olacağını söyler. (AH 1.1.1. s.94)

Haldar kıyamet günü uyuyan birini öldürmekten sorguya çekileceğini düşünüp vazgeçer. Adamı uyandırır. (GO 1.3. s.155) Havaz Han dinini değiştirmeyince zindana atılır. Kardeşine kendisini sekiz gün sonra darağacı altında görebileceklerini sonra da kıyamette görüşeceklerini, her şeyin Allah'ın takdiri olduğunu söyler. (227)

Seyit Noçi bağlanıp saray önüne getirilir. Etrafta toplanan halktan başı dik bir halde helallik ister. Mahşerde Hüda kadı olurken günahsız olacağını söyler. (SN 1.5.2. s.65)

Şehzade Senuber bir gün tan vakti ağlayarak Allahü Teâlâ'ya perizata kavuşmak için yalvarır. Peygambere vahy ulaştıran Cebrail, kıyamette sura üfleyen İsrafil ve can alan Azrail'den yardım diler. (S 2.7. s.333)

Peygamber efendimiz, Tüccar Behmen'e bakarak helale haram gözle bakıp ona el sürmeye çalıştığı için günahkâr olduğunu söyler. Zamanında onu sahibine teslim etmezse Allah'ın kendisini lanetleyeceğini, kıyamet günü cehenneme gireceğini söyler. (ŞA 2.8. s.130)

Melike'nin yanına giden sütanne şehzadeyi affetmesini, şimdiye kadar onca iyi şehzadeyi öldürdüğünü ve artık dünyada Melike Hunriz diye anıldığını ifade eder. Kıyamet günü bunların hesabını veremeyeceğini, affetmezse sütünü helal etmeyeceğini belirtir. (ŞBMD 2.9. s.167)

Melike yedi yıl okutan, yetiştiren annesinden helallik ister. Kur'an'ını okumalarını ve kıyamette görüşmeyi diledir. Bütün halk ve cariyeler ağlar. (ŞNMR 2.10. s.409)

Melike Büvice, Tahir'e Allah kadı olduğunda kıyamet günü demir tırnaklarla yakasına yapışcağını belirtir. Tahir de Zühre'den de yurdundan da vazgeçmeyeceğini, yâr üstüne yâr tutmanın kıyamette sorgusu olduğunu dile getirir. (TZ 2.11. s.271)

Ağabeyleri suyu vermeyip yere dökerler ve Yusuf'a eziyet ederler. O an yine bir yerlerden ses gelir. Onları yutacağını, cehenneme çekeceğini ve kıyamet günü yüzlerinin kara olacağını söyler. Bu sesten ürken kardeşler Yusuf'u yerden kaldırırlar. (YZ 2.12. s.145) Tabirci, Malik Dağuri'ye Kenan'a gideceğini, o yolda bir kuyu olduğunu ve kuyuda bir köle olduğunu, bu geçmişi mübarek köleyi almasını söyler. Böylelikle kıyamete kadar namının kalacağını belirtir. (159)

V400-V499. DİNÎ KUVVETLER

V500-V599. ÇEŞİTLİ DİNÎ MOTİFLER

V… Kutsal Ateş

Batur Destanları'nda korunması gereken ve eski Türklerden beri kutsal sayılan ateşin sönmesi bütün olumsuzlukların başlangıcı olarak görülür. Gerek Şaman dinine itikat eden topluluklarda gerekse diğer Türk boylarında kutsal ateş motifine dair zengin örnekler yer alır. Uygurlarda ateşin önemli bir yeri vardır. Ateşe tükürülmez, çöp atılmaz ve temizliğin sembolü olarak görülür. (Mehmet, 1999: 84-88).

Mehtumhan ocağın önünde başını yıkarken ayağı tepsiye takılır, su dökülür ve ateş söner. Ateşin sönmesi devin kızın kaldığı yeri öğrenip onun kanını emerek zarar vermesine neden olur. (BD 1.2.1. s.207)

Gelinler bir gün civcivi ürkütürler. Civciv ocaktaki ateşi söndürür. Yemek hazırlamak için ateşe ihtiyaç duyan gelinler ateş bulmaya mecbur kalırlar. Böylelikle cadı ile karşılaşırlar. Nine kılığındaki cadı gelip gelinlerin başındaki bitlere bakma bahanesiyle onları tek tek çağırıp kanlarını emer. (BD 1.2.2. s.239)

Canı sıkılan Mehtumhan dama çıkar. Saçlarını tarar saçlarından rahatsız olduğu kediye pist, tavuğa kışt deyip damdan kovar. Damdan inen kedi ocağın yanına gelir çayı devirir. Ardından gelen tavuk külü karıştırarak ateşi söndürür. Böylelikle cadıdan köz alan Mehtumhan artık onun kurbanı olur. (BD 1.2.3. s.157)

Günlerin birinde kız evde yemek yaparken ocaktaki ateşin söndüğünü fark eder ve köz aramaya çıkar. Yasaklanmasına rağmen duman çıkan yere gider ve közü aldıktan sonra cadı nine onu kendine esir eder. İğneli kilimde kızı oynatıp akan kanını içer. (BD 1.2.4. s.243)

Genç karı-koca ocağa dana, koyun ve develerin kuru tezeklerini koyarak ateşi korurlar ve onu ailenin közü (ocağı) olarak görürler. O köz sönerse yaşamlarını sürdürmeleri mümkün değildir. Bu sebeple kocası her ava çıkışında eşine ocağa tezek koymasını ve közü korumasını tembih eder. Genç kadın yıllarca bu közü korur, kocasının sözünden çıkmaz. (BD 1.2.5. s.231)

Sarı Uygurlarda bir karı-koca közü korumak için kocaman bir dana tezeği getirip ateş yaktıktan sonra külün içine koyarlar. Hikâyeye göre köz sönerse insan eti yiyip, kanını içen albastıdan alınması gerekir. (BD 1.2.6. s.235)

Çın Tömür Batur, Mehtumhan'ın ulu suya varma, saçlarını tarama, köpeğe çağ, kediye pis deme, ateşi söndürme, yüksek yere çıkma deyip onu tembihler. Kutsal ateş sönüp yasaklar çiğnendiği için Mehtumhan Yalmavuz ile karşılaşır. (BD 1.2.7. s.222)

X.KARAKTER ÖZELLİKLERİ

Kahramanların karakter özellikleri diğer motifler içerisinde kendisini gösterdiği için burada yer almaz.

Y.MİZAH

Destanlar da mizah unsurlarına rastlanmamıştır.

Z. MUHTELİF MOTİF GRUPLARI

Z0-Z99. Formelistik Sayılar

Z71. Formelistik Sayı 2 (Katları)

Birkaç yıl sonra Mehtumhan bir kız bir de oğul iki çocuk doğurur. (BD 1.2.1. s.214)

Padişahın iki hanımı olmasına rağmen evladı yoktur. (BD 1.2.3. s.156) Mehtumhan'ın nice yıllar sonra haydut şehzadeden iki oğlan çocuğu olur. (164) Sancu padişahının iki uçan atı vardır. (164)

Genç kadının elbisesine önce bir kat kül koyar. İkinci kata köz, üçüncü katına kalın koyun tezeği koyar. (BD 1.2.5. s.232)

Hesen Han yirmi bin asker ile kırk beş gün yol yürüyerek Bedbaht Dağı'nın eteğinde ulaşır. Dağın diğer yanı Hunhar'ın şehri Gürcistan'dır. Şehrin yirmi kapısı vardır ve her kapıda bir taş bulunur. (GO 1.3. s.67)
İki yüz Solan ve başkaları Nozugum'u arayıp dağ tarafına doğru yola koyulurlar. (N 1.4.3. s.21)
Boz Yiğit yanına iki hizmetçi alır. İki deveye altın, gümüş ve erzak yükler. (BY 2.1.1. s289) İki gün geçtikten sonra Boz Yiğit yetmiş iki yerindeki yarası ile bir yere yıkılır. (323)

İki iklimin Abdullahan adında bir padişahı vardır. (BY 2.1.2. s.8) İkisi anlaşıp iki deveye ekmek, altın, gümüş yükletip kimseye söylemeden Allah'a tevekkül edip şehrin kapısından yola çıkarlar. (11) İki gün geçtikten sonra Bozyiğit yetmiş iki yerindeki yarası ile bir yere yıkılır. (25)
Şehzade Nizamettin iki yüz akça parayı hancının hanımına verir. (ŞNMR 2.10. s.425)
Allahü Teâlâ dua karşısında yaşlı adama Şeddad'ın kuyusuna gidip ibadet ederse bu vasfı iki yüz yılda göreceğini söyler. (YZ 2.12. s.151)

Z71.1.0.2. Formelistik Sayı 300 (3 ve Katları)

Habibullah Müftü Hacı'nın üç oğlu vardır. (AH 1.1.1. s.93) Hızır gül bahçesinde Abdurrahman Han'ın karşısına çıktığı gün otuz yaşında yurdu kurtaracağını söyler (94) Ambal, Habibullah Müftü Hacı'ya üç günlük mühlet verir. (99) Han Hoca'nın annesi üç günden beri minarede gözlerini kırpmadan Piyalma tarafını gözler haldedir. (111)

Aksakallı, Abdurrahman Hoca'ya otuz yaşına geldiğinde Hoten'de padişah olacağını söyler. (AH 1.1.2. s.163) Habibullah Hacı yerinden kalkıp üç oğlu olduğunu söyler. (163)

Sıkı bir sorguya çekilen Hacı hazretleri üç oğlu olduğunu söyler. Bunların ikisinin hac için Mekke'ye gittiğini, birinin ise medresede okuduğunu anlatır. (AH 1.1.3. s.165)

Yalmavuz'un Nögestihan dahil üç oğlu vardır. (BD 1.2.1. s.212) Akulambedihan, Nögestihan'ın askerlerine üçüncü uğrak yerinde ona yetişir. (212) Mehtumhan kıza, babasının suyu birinci ve ikinci isteyişinde değil üçüncü isteyişinde dökmesini ama hepsini bir dökmesini söyler. (219)

Uzaktan gelen üç güvercinin çatıya konup kanatlarını çıkarıp duvara astıklarını görür. Bu güvercinler yağ ve un hazır olduğunda üç kıza dönüşürler. İlk gün yemek yapanları bulmak için Taş oğlu eve saklanır. İkinci gün Ağaç Doğmuş evde kalır ve aynı olay yaşanır, kızlar kanatlarını takıp güvercine dönüşür ve uçup giderler. Üçüncü gün Atoğlu'na sıra gelir. Üç kardeş içinde en yeteneklisi Atoğlu'dur. (BD 1.2.2. s.237)

Çın Tömür, Yalmavuzla üç gün üç gece savaşır ve üç başını keser. (BD 1.2.3. s.160) Üçüncü kez ala kuyruklu atını sorduğuda sürünün en arkasındaki yaşlı at, ala kuyruklu atın tepenin ardındaki bir sürünün başı olduğunu söyler. (163)

Ağanın üç oğlu, üç tane de kızı vardır. (BD 1.2.4. s.242) Küçük kız babasının düşüncelerinden utanıp bir oklava alarak yere diker ve ağaç olmasını diler. Ağaç ilk duada bir ev, ikinci duada dağ, üçüncü duada arş-ı âleme ulaşır. (242) Üç kardeş her gün hava çıkar. (243) Kardeşler cadıyı yakalamak için üç gün art arda sırasıyla nöbet tutarlar. (245)
Ninenin ikisi küçük biri büyük olmak üzere ayul şeklinde üç başı bulunur. Üç başındaki üç ağzıyla üç yerden kadının kanını bütün gücüyle emmeye başlar. (BD 1.2.5. s.232) Sarı Uygurlarda bir adam ölürse dört karış gök renkli kumaş ile yüzü örtülüp, üç gün sonra defnedilir. (234)
Âdete göre yeni gelinin, kocasının evine getirildiği vakit yiğidin, gelinin geldiği yöne doğru üç ok atması gerekir. (BD 1.2.6. s.237)

Aradan birkaç yıl geçer. Üç çocukları olur. Padişahın ilk sorduğunda değil ikinci sorduğunda cevap vermesini tembihler. Nine, Mehtumhan'a ağlamasını padişahın ilk sorduğunda değil ikinci sorduğunda ona cevap vermesini tembihler. (BD 1.2.7. s.228) Mehtumhan birkaç gün yol gidip at, sığır ve koyun çobanı olmak üzere üç çoban ile karşılaşır. (229)
Ceyhun şehrinde Şahtar adlı zalim ve acımasız bir padişah vardır. Özel silahlarla donanmış doksan bin askeri, savaş için eğitilmiş otuz bin devesi ve homurtularına kılıç bağlanmış otuz bin fili vardır. Olaydan üç gün sonra Ehmed Han ve diğer hükümdarlar döner. (GO 1.3. s.21) Göroğlu üç batman genişliğinde çelik okları göğe atmayı öğrenir. (27) Ehmed Han ise bu sıralarda Göroğlu'nu merak edip özleminden her gün ağlar. Dayanamayıp üç yüz falcıya fal açtırır. (39) Göroğlu üç istekte bulunur: ilki ününün her

yana yayılması, ikincisi ömrünün uzun olması ve sonuncusu dünyada hiçbir gücün kendisini aşamamasıdır. (41) Göroğlu elindeki şarabı üç kez kaldırıp sorarsa da kimseden yine ses çıkmaz. Sebebi ise; Hunhar Şah'ın zalim ve heybetli biri olmasıdır. (39) Yunus Peri ve Zeynepşah şehir kapısından çıkıp çöle doğru yürümeye başlar. Üç taş yol kat ettikten sonra bir beyin sarayına gelirler. (50) Akşam olduğunda Kerim Kasap koyunları satıp paraları Göroğlu'na getirir. Göroğlu üçe bölüp Gülayım'a, pazarlık payı olarak Kerim Kasap'a verir. Kalanını kendi alır. (111) Üç gün sonra kendine gelen Göroğlu olanları duyup üzülür. (143) Şerbet içip zenciler padişahına karşı savaşa gitmek isteyenin olup olmadığını üç kez sorar. (259) Havaz tekbirle savaşı başlatır. Tek başına üç gün üç gece savaşan Havaz yorulur. (265)

Bir atadan doğmuş üç kız kardeşlerdir. En küçüğü Nozugum'dur. (N 1.4.2. s.369)

Kalmuklar arasında düğün şenlikleri yapılır. Bu şenlik üç gün üç gece sürer. (N 1.4.3. s.18) Nozugum'un üç yaşındaki çocuğunu da Çenfen öldürmüştür. (25)

Nozugum'un üç yaşındaki çocuğu Çenfen tarafından öldürülmüştür. (N 1.4.4. s.374)

Rahmatullah'ın idaresindekiler otuz üç gün savaşırlar ve sonunda haydutların hücumunu sonlandırırlar. Otuz gün şehri yönetip vergileri yok ederler. (SN 1.5.1. s.31) Otuz yaşındaki Almas, Tohsun Bey'e zehir saçtığını, Üçturfan zindanından kaçtığını, bir gecede Muzdavan'ı aştığını anlatıp kendini tanıtır. (46) Seyit atlanır ve Almas'ı yanına alır. Savaş üç gün üç gece şiddetle devam eder. (52)
Seyit Noçi, Hüda hakkının üç olduğunu hatırlatır. Üç atış hakkı verdiğini ama bunu kullanamadığını söyleyip Kof Beyzadeyi yakasından tutar. Köksüz, çürük bir ağaç gibi, topuksuz eski çizme gibi tek eliyle çark-ı felek gibi çevirir. Karaşehir nehrinin ortasına fırlatır. (SN 1.5.2. s.51) Ma Titey ona üç gün süre verir. Üç gün içerisinde bahtına yazılan belli olacaktır. Üçüncü gün Seyit Noçi rüyasında anayolda giderken kara bir köpek görür. (60) Cellat tetiği çeker. İlk tetikte tüfek ateş almaz. Kendisi yere düşer, geri kalkar. İkinci tetikte kurşun bukağıyı vurur. Son atışta üç adım geri durup nişan alan Ma Dahu ateş eder. Yedi kurşun ile koca çınarı -Seyit Noçi'yi- yere yıkar. (67)

Maymunlar onları yakaladığında durumları anlatsalar da kurtulamazlar. Üç yıl esir kalırlar. Bir gemi yaptırıp kaçsalar da üç ay sonra Maymunlar Şehri'nin adamları yeniden Boz Yiğit'i ve Kimen'i yakalarlar. (BY 2.1.1 s.289) Beş yüz asker Bo Yiğit'in peşine düşer. Savaş kızışır. Boz Yiğit üç yüz askeri öldürür. Kendisi yaralanır, Kimen şehre kaçar. Diğer iki yüz asker de geri kaçar. (323) Üç gün sevgilisine kavuşamaz. Kimen ise kimse onu tanımadığı için her gün şehre inip Sahipcamal'dan Boz Yiğit'e haber ulaştırır. (329) İki arkadaş onlara üç yıl tutsak olurlar. Sonra bir gün altınlarını, gümüşlerini bırakıp bu yerden kaçarlar. Üç ay geçtikten sonra maymunlar gelip onları yine yakalarlar. (BY 2.1.2 s.11) Bozyiğit'in peşine beş yüz asker gider ve savaşırlar. Bozyiğit üçyüzünü öldürür. (24) Üç gün buluşamazlar. Kimen ise her gün şehre gidip iki âşık arasında haber taşır. (26)
Vefalı at, Boz Körpeş'e dizginlerini bırakmasını, buradan üç aylık mesafede zehri temizleyip yarayı sağaltan bir ilacın olduğunu dillendirir. Üç günde alıp gelebileceğini söyler. (BKKA 2.2.1. s.72) Boz Körpeş'in etrafını dolanır. Boz Körpeş'in etleri Allah'ın hikmeti ile bir araya gelir. Karaköz Ayım ikinci kez dolanır ve sevdiği uyuyormuş gibi bir hale gelir. Üçüncü kez dolansa idi Boz Körpeş'e can gelecektir. Ancak Karaköz Ayım ikinciden sonra onun cesedine baktı, kucaklayıp ağlamaya başlar. (81)

Şah, veziri ve askerlerüç gün üç gece çöl ve kırlarda yürürler. (GS 2.3. s.204)Gece gündüz demeden üç gün üç gece yürür. (216) Şah Abbashan üç yıldır sürgünde olan Garip'in dönüp Şah Senem ile buluşması doğruysa bunun kendisi için iyi olmayacağını düşünür. (229) Üç gün üç gece daha yürürler. Bir dağdaki pınarın yanında Garip dinlenmek için oturur. (230) Garip kaybolduğu için padişah üç gün içinde onun bulunmasını, kırk gün kırk gece has bahçede düğün hazırlanmasını ve onlara haşmetli bir saray yapılmasını emreder. (233)

Padişahın üç oğlu vardır. Oğullarından üç ay içinde yedi iklimi gezip nereden olursa olsun o bülbülü getirmelerini ister. Üç yol ağzında ağabeylerine yetişir. Burada taşa yazılmış üç cümlelik yazı vardır. (HH 2.4.1. s.445) Hurilika, Allah hakkı üçtür diyerek son bir kez kendi denemek ister. (449) Hemracan bülbülü bulmadan üç ay geçerse babasının öleceğini söyler. (455) Hurizefran çaresiz kadıya iki yanağını otuz kez

öptürür. (460) Hemracan da Hurilika'dan üzülmemesini ister ve üç ay içinde çabucak döneceğini söyler. (464)

Padişahın dört evladı vardır. Üç büyük oğlu bu görevi yapıp gelmeyi istediklerini, babaya hizmet etmenin evlada vacip olduğunu söylerler. (HH 2.4.2. s.191) Hemra bir tepeye çıkar. Bu tepede bir pınarda su vardır. Boyunu suya salıp üç gün ibadet eder. Üçüncü gece bir düş görür. (195) Hemra üçüncü kapıdan girip bir dev ile karşılaşır. (198)

Kamerşah, Şemsi Canan'dan üç yüz altmış yıllık mesafede olduğunu öğrenir. (KŞC 2.5. s.392) Sonra durmadan üç yıl yürür. Ayakları yara olup beli sızlamaya başlar. Yerle gök arasıdan ışık saçan biri gelir. Üç yıl daha yürürse yine bir ihtiyara rastlayacağını ve o ihtiyarın yolu göstereceğini, murada erdireceğini belirtir. (396) Tarla kuşunun uçtuğu yönü takip edip üç yıl yol yürür. (398) Salmas Dede'nin kulübesinde üç yıl geçer. Kamerşah Isfahan şehrinden ayrılalı dokuz yıl olur. (402) Salman Dede ilacı üç kez Şaperkut'un gözüne sürerse gözünün açılacağını, nohut kadar bir parça yedirirse konuşacağını söyler. (410) Âşıklar üç çocuklarıyla eyerlenmiş atlarına binerek sefer erzaklarını yükletir. (410) Kamerşah annesinin cesedini üç gün bekletip büyük bir törenle kendi elleriyle toprağa verir. Şah Hüseyin üç yıl yaşayıp âlemden göç eyler. (413)

Gülperizat, Şah Senuber'e çiçek sunup çiçeği koklamasını, kendisini ararsa üç yüz yılda bulacağını söyler. (327) Senuber arkadaşlarıyla gemiye binip nehre gelir. Gemi aniden bir taşa takılıp kalır. Üç ay oradan çıkamazlar. (333) Hurşid Şah onlar için üç gün eğlence düzenletir. (364)
Padişah Adilhan ağlayıp inleyerek üç gün daha yol gider. (ŞA 2.8. s.100) Üç ayda evliyanın şehrine ancak ulaşırlar. (146)

Kubeys dede, Melike'nin aşkıyla minarenin yanında üç gün üç gece yatar. (ŞBMD 2.9. s.157) Çin hakanı yüz gemi ile oğlunu üç günlük yola kadar gidip yolcu eder. (163)

Melike rüyadan sonra üç gündür kalbinin yaralı olduğunu anlatır. (ŞNMR 2.10. s.386) Maksuthan, Bahçıvan Ana'ya şehzade yakalanana kadar otuz gün Melike'nin buradan

çıkmamasını söyler. (423) Gülpirak otuz gün otuz gece nehirde akıp geceler boyu Hakk'a sığınır. (435) Üç gün üç gece sohbetten sonra şehzade yeniden Şam'a yol alır. (436)

Sürgüne gönderilmeden önce Tahir ile Zühre üç gün dertleşirler. (TZ 2.11. S.264) Dilaram, Zühre'nin eline ibrikten iki kez su dökmeye çalışır ancak dökülmez. Üçüncü kez su dökmek için ibriği sallayınca ucundaki not Zühre'nin avucuna düşer. (266) Üç dokuz deveye lal, cevahir yükletip yanına yolluk olarak verir. Üç gün yürüyen kervancılar o sandığın bir yere batıp kalacağını düşünür. Bu sebeple Şah Behram'ın üzerindekileri soyarlar. (267) Rum ilinin padişahının üç kızı vardır. (267) Haremdeki gözcü nine, sınanmayan ere kız vermemek gerektiğini söyler. İlkinde evin bir köşesine ekmek diğer köşesine silah koyma kararı alırlar. Sınanan Tahir evin köşesinden şahın kullandığı zehre bandırılan kılıcını alır. Karanlıkta kara kilim üzerindeki kara karıncanın gözüne doğrultup ateş etse isabet eden tüfeğini de eline alarak çıkar. İkincide kez şahın bindiği at- Topıçak Irak- diğer atların içine koyulur. Tahir'den bir at seçmesi istenir. Tahir, Topıçak Irak'ı seçerek çıkar. Nine erkeği üç kez sınamak gerektiğini Allah'ın hakkının üç olduğunu söyler. Bu kez bir doğanı diğer kuşların arasına koyarlar. Tahir içerden doğanı alarak şehzadeliğini kanıtlar. (268) Melike Leyliveş, Melike Havriveş ve hanım Sultan ayrı ayrı Tahir için üç gün üç gece eğlence düzenler. Tahir üç kez saygıyla şahın huzurunda eğilip memnuniyetini bildirir. Şah onların refakatine üç yüz bey verir. (270) Birbirlerinden ayrılalı üç yıl olur. (273) Üç yüz cellat kılıcını kınından çıkarır. (274) Derviş üç kez güller arasındaki dikeni kesip ateşe verir. Külünü göğe savurur. (277)

Yusuf'u öldürmek için önce çöle sonra ormana üçüncü olarak kuyuya götürürler. (YZ 2.12. s.143) Cebrail, Resul Aleyhisselam'a üç yerde sıkıntı gördüğünü söyler ve bunları sıralar. İlki İbrahim Aleyhisselam'ın oğlu İsmail'i Allah'a kurban edecekken, ikinci sıkıntının Yusuf'u ağabeylerinin kuyuya attığı sırada, üçüncü sıkıntının ise kendisinin mübarek dişinin Uhud dağında şehit oluşunda olduğunu ifade eder. (149) Ağabeyleri Malik Dağuri'ye köleleri olduğunu söyledikleri Yusuf'u kaçak, yalancı ve hırsız olarak tanıtırlar. Bu üç kusura rağmen almak istiyorsa satacaklarını söylerler. (160) Züleyha bir gece ansızın düşünde Yusuf Aleyhisselam'ı görür. Bu güzellik karşısında kendinden geçip uyanır. Aradan iki yıl geçer. Züleyha on bir yaşına girer. İkinci defa düşünde yine

Yusuf Aleyhisselam'ı görür. Öncekinden daha çok söyleşirler. Aradan bir yıl geçer. Züleyha on iki yaşını tamamlar ve üçüncü defa aynı düşü görür. Bu kez onun Mısır şehrinde olduğunu, muratlarına ereceklerini, padişah olup yanına geleceğini öğrenir. (167) Mektubu okuyan Riyan sevinçten yerinden kalkar. Üç kez Halep'i selamlar. (177)

Yusuf Kadir Hanoğlu başbuğlarına, beylerine ve pehlivanlarına üç gün içinde haydutları ülke sınırlarından atmalarını ister. (G 3.1. s. 445) Üç gün üç gece eğlenceler düzenlerler. (471)

Z71.2.0.1. Formelistik Sayı 4 (Katları)

Akulambedihan atıyla düşman içine dalıp üç-dört bin asker daha öldürür. (BD 1.2.1. s.213)

Kadın, albastı tarafından yenen kocasının yığın halindeki etlerine bakıp ağlar. Eteğinden dört karış gök renkli parça yırtıp kocasının kemiklerini ona koyar. (BD 1.2.5. s.234)
Ehmed Han dört yaşından yedi yaşına kadar onu okula gönderir. (GO 1.3. s.21) Ezim Köz Ayım dört yıl sonra Ehmed Han'ın kendisini kabul etmeyeceğini düşünür.(33) Hızır Aleyhisselam, Göroğlu'na o adamın yanına vardıktan sonra dört yüz koyunu ayırıp almasını ve koyunları güderek Havaz'ın babası Kerim Kasap'ı bulmasını ister. (81) Göroğlu, Havaz'ı Çembil'e götürüp dört yüz yiğidin ortasına oturtur. (139) Haldar dört yere eski çadır diker. Dört çivi dikerek, ipek kumaş asar. (151) Haldar Han meydanın bir tarafına on diğer tarafına on, dört yanına kırk defa koşturur. (153) On dört yıl böyle geçer. Bey Havaz Han'ın namı Göroğlu gibi dört bir yana yayılır. (159)

Dağdan inen dört atlının dördünün de atı boz attır. Bunların içerisinde en heybetlisi Nozugum'un atasıdır. (N 1.4.3. s.18) Bir Kalmuk onu görüp hemen Kalmuklara dört gündür bir kadının nehirde sal ile batıya doğru gittiğini haber verir. (19) Nozugum batı hükümet konağı adı verilen hapisaneye Şi-Yamun'a nakledilir. Oraya kapatıldıktan sonra gece dört zaptiye gündüz dört zaptiye Nozugum'u beklemeye başlar. (25)

Dağdan inen dört atlının dördünün de atı boz atı vardır. Bunların içerisinde en heybetlisi Nozugum'un babasıdır. (N 1.4.4. s.371)

Seyit Noçi bu mekânın kendisinin olduğunu belirtir. İstilacı olanın kendileri olduğunu söyler ve kapıcıyı kaldırıp surdan atar. Sesi duyan dört Çinli koşarak gelir. (SN 1.5.1. s.44) Beş tüfet, dört kılıç elde ederler. (45)

Mektupta Kâşgar yöneticisine, Seyit'i dört kapının birine baş yapmasını istediğini, Noçi adına layık şekilde muradına ermesini söyleyeceğini belirtir. (SN 1.5.2. s.56) Dört kapıya yüzer tane asker yerleştirilir. Seyit Noçi bağlanıp saray önüne getirilir. (65)

Bozyiğit dört yıldır çöllerde hasretle virane gezdiğini, başkasını sevmediğini, üç yıl tutsak kaldığını söyleyerek başından geçenleri anlatır. (BY 2.1.1. s.301)

Şah Senem ile Garip dört yaşına bastığında birlikte okula başlarlar. (GS 2.3. s.206)

Bu padişahın dört evladı vardır. Bir nice daha yol gidip bir yere varırlar. Karşılarına dört ayrı yol çıkar. (HH 2.4.2. s.191) Dev, Hemra'ya dördüncü kapıdan girmesini, altın kafeste bir kuşun asılı olduğunu, kafesi alıp çıkmasını, onu açamamasını tembihler. (198)

On dört gün on dört gece yürüyüp taşları tandır gibi sıcak taşlı bir alana gelir. Açlık ve susuzluk vücudunda derman bırakmaz. (KŞC 2.5. s.397)

Senuber dört yaşına girdiğinde babası onu okula verir. Gülperizat'ın yüzü ise on dört günlük aya benzer. Senuber ona âşık olur. (S 2.7. s.325)

Dört cellat derhal çadıra gidip Gülçehre'nin yanında yatan iki kölenin başını kesip huzura getirirler. (ŞA 2.8. s.140)

Pek çok şehzade Melike ile şiirde yarışsa da başarılı olamadıkları için başlarından olurlar. Melike böyle dört yüz seksen altı şehzadenin başını bedeninden ayırtır. (ŞBMD 2.9. s.156)

İki kardeş vedalaşırken dört cellat gelip Melike'yi Digistan pazarına götürür. (ŞNMR 2.10. s.408) Gülpirak, Camas Şah'ın kızı olup bir Yahudi oğluna gönül verir. Dört yıl müebbet alır. (435)

Tahir çocukların sapan oynadıklarını görür. Karahan'ın huzuruna çıkarak sapan ister. Karahan onun yay tutup ok atmasını söyleyip yay verir. Tahir ilk yayı alır, kırar. Han bir yay daha verir ve Tahir onu da kırar. Böyle art arda dört yay kırar. Sonunda han Tahir'e büyük bir yay verir ve Tahir onunla oynar. (TZ 2.11. s.260) Dört parça edilen Tahir dört darağacına asılıdır. (275)

Şehrin dört kapısı da zincirlerle bağlı ve kapalıdır. Şehzade gelince kapıcı dört atlıyı sultana haberci olarak gönderip durumu iletir (G 3.1. s.407) Kişinin dört işi yaparsa devletli olabileceğini belirtir. Gülendem bu dört işin ne olduğunu sorar. (431) Ön sırada dört yüz cellat gözlerini kan bürümüş halde gelir. (453) Yeni amirlere kırk bey, dört yüz kuçar at ve kendi başlarına asker verir. (467)

Z71.3.0.1. Formelistik Sayı 5 (Katları)

Medrese üstadı İlyas, Abdurrahman Han'a beş yüz öğrenciyi yetiştirip adam etmesi, gönüllerine terbiye vermesi için ona emanet eder. (AH 1.1.1. s.95) Eşine selam eyleyip beş yavrusunu babasına emanet eder. (101)

Haldar beş yüz katırın yüküne bakar. Ancak tüccar birinin açılmasına izin vermez. (GO 1.3. s.149) Haldar, Kara Han'a mektup yazar. Mektup beş günde saraya ulaşır. (151)
Elli pehlivan tüfeğiyle kalanlar ise mızrak ve kılıç ile cephaneyi hazırlar. (SN 1.5.1. s.45) Beş tüfet, dört kılıç elde ederler. Seyit Noçi, İli'de elliden fazla Çinli çeriyi öldürür. (46)

Beş yüz asker Boz Yiğit'in peşine düşer. Savaş kızışır. Boz Yiğit üç yüz askeri öldürür. Kendisi yaralanır, Kimen şehre kaçar. Diğer iki yüz asker de geri kaçar. (BY 2.1.2. s.323)

Bozyiğit'in peşine beş yüz asker gider ve savaşırlar. Bozyiğit üçyüzünü öldürür. (BY 2.1.2. s.24)
Senuber başta Ziver olmak üzere beş yüz yiğitle birlikte yola koyulur. (S 2.7. s.331)
Elli deve, yüz at, iki yüz koyun kesilerek evliyaların ruhuna yemek verilir. (ŞA 2.8. s.146)

Behram'ın yanına beş yüz deveye süslü taş, inci, mercan, değerli taş ve değerli kumaşlar hazırlayıp verir. Altından dört yüz fayton yaptırır ve yanında bin beş yüz yiğit gönderir. (ŞBMD 2.9. s.163)
Kırk bohça altın işlemeli ipek kumaş ile beş yüz akçayı Melike Rena'nın önüne koyar.(ŞNMR 2.10. s.176) Nizamettin onları atalardan kalma bir otele yerleştirmenin uygun olduğunu söyler. Şehzade beş yüz adamı ile oteli yedi günde hazırlar. (182)

Z71.4. Formelistik Sayı 6 (Katları)

İlçi şehrinin çarşısına altı eşek yükü kak gelir. (AH 1.1.1. s.96)

Hacı hazretleri Ambal'ın yanından geldikten sonra Abdurrahman'ı yanına çağırır. Yedi yıl önce isyan etme kararı aldığını ifade eder. Bu karar ile yedi yıl boyunca yedi top, on dört tüfek, yirmi sekiz mızrak, altı kılıç temin eder. (AH 1.1.1. s.163)

Yedi başlı Yalmavuz'un altı başının saçı var ama bir tanesinin yoktur. (BD 1.2.1. s.210)

Zulper Ayım öldüğünde çocuk altı aylıktır. Mezarda doğan çocuk bir müddet kamış deliğinden beslenir ve sonra mezardan çıkar. (GO 1.3. s.19) Kapıyı altmış asker korur. (33)

Nozugum samanda ekmek pişirip tek başına altı ay boyunca çölde dolaşır. (N 1.4.1. s.20)
Çin hanı Davanhan hükümranlığının altıncı yılında Kâşgara'a gelir. (N 1.4.3. s.17) Nozugum altı ay harmanda yatar, samanda ekmek pişirir. (23)

Nozugum altı ay harmanda yatar. Ay kaldığı Almatu denilen yerdeki cangılda kurt, tilkilerle arkadaş olur. (N 1.4.4. s.372)
Seyit Noçi Kuça'da altı asker ile epeyce dövüşür. (SN 1.5.2. s.49) İliho'da yağlı yüzlü askerlerin arasında kalan Seyit Noçi altı askerin orta dişini tekme ile başını yumruk ile kırıp geçirir. (52)
Altı yıl sonra Kamerşah'ın iki oğlu bir kızı olur. (KŞC 2.5. s.410)

İki kardeş şehzade birbirini tanımadan padişahın hizmetinde bulunurlar. Böyle altı ay geçer. (ŞA 2.8. s.127)

Z71.5.0.1. Formelistik Sayı 7 (Katları)

Abdurrahman Han yedi-sekiz yaşlarında, fikri ve zikri ilimde, mevlâ kelamı başında biridir. (AH 1.1.1. s. 93) Abdurrahman Han Hoca, yetim İsmail'e yedi yaşından beri bakar. (105) Han Hoca, İsmail'den belindeki on yedi parça ipek kumaştan bir parça yırtıp omzuna sarmasını ister. (108)

Bir gün mektebe doğru ilerlerken yedi yol kavşağında aksakallı bir kişi karşısına çıkar. Hacı hazretleri Ambal'ın yanından geldikten sonra Abdurrahman'ı yanına çağırır. Yedi yıl önce isyan etme kararı aldığını ifade eder. Bu karar ile yedi yıl boyunca yedi top, on dört tüfek, yirmi sekiz mızrak, altı kılıç temin eder. (AH 1.1.2. s.163)

Akulambedihan geri döner ve yedi gün sonra kırk günlük olan kız kardeşi için elbiseler getirir. (BD 1.2.1. s.205) Kardeşinin karşısına çıkan nine aslında insan kanı içip keyif süren yedi başlı Yalmavuz'dur. Akulambedihan yedi kulaç uzayan kılıcıyla vurup Yalmavuz'un altı başını vücudundan koparark yere yuvarlar. (211)

Çın Tömür yedi günlük bir ava çıkmaya karar verir. (BD 1.2.3. s.157) Çın Tömür Batur üzerine yedi kat zırhını bağlayıp miğferini giyerek misran kılıcını yanına alır, kapının arkasındaki çukura girer. (159) Çın Tömür Batur, Yalmavuz'un yedinci başını da kesip zaferle evine döner. (160) Yedi gün yedi gece süren savaşta Çın Tömür düşman askerlerinin kellerini vücutlarından ayırır. (160)

Duman çıkan evde yedi başlı Yalmavuz bit oturur. (BD 1.2.7. s.223)

Ehmed Han dört yaşından yedi yaşına kadar onu okula gönderir. Leyli Kır yedi aylık yolu yedi günde gider. (GO 1.3. s.37) Boynu dal harfini andıran, çok güçlü ve iri olan Leyli Kır'ın ise gözleri hep yedi kat göğü gözler. Bir gün Göroğlu, padişahın huzuruna çıkarak yedi yaşındaki yeminini tutmak için yola çıkmak istediğini belirtir. (27) Hz. Hızır, on iki imam ve kırklar Göroğlu için dua edip bedeninin yedi ayrı yerine mühür basarlar. (39) Falcılar Göroğlu'nun yanında yedi yaşındaki bir kızla kanlar saçarak geldiğini haber verince padişah hazırlık yaptırır. Göroğlu atını yedi eğerle bağlayıp üstüne yuvarlak bir altın koyar. Münacat sonrası Leyli Kır'a binen Göroğlu yedi günde İsfahan'a ulaşır. Ağa Yunus Peri'den Kaf Dağı'nın yedi kat üzerindeki cinler ve devler bile korkar. (43) Yedi gün yedi gece süren savaşta nehirden su yerine kan akar. Hunhar Şah mağlup edilir. (257) Yirmi bir gün gece ve gündüz durmadan savaşırlar. (267)

Yedi yıl olmadan yeniden taht yıkılır ve kara kuzgunlar yurdu sarar. (SN 1.5.1. s.37)

Adı yedi köşe çevreye yayılır. Seyit buralarda iyiliği belgesi olur. (SN 1.5.2. s.53) Yedi kurşun ile koca çınarı -Seyit Noçi'yi- yere yıkar. (67)

Saraya giren Sahipcamal yedi yıldır beklediği sevdiğini bulamayınca onun başka bir yâr bulduğunu düşündüğünü söyler. (BY 2.1.1. s.299) Boz Yiğit'in gücü azalır yere düşer. Yetmiş iki yerinden yara alır. (323)

Yedi yıldır bekleyen Sahipcamal birlikte yürüyecekleri, yürekteki gamdan kurtulacakları güne kavuşmak ister. (BY 2.1.2. s.15) İki gün geçtikten sonra Bozyiğit yetmiş iki yerindeki yarası ile bir yere yıkılır. (25)

Yedi gün yedi gece yürüyerek çöle varır. (GS 2.3. s.218) Şah Senem, Abdullah Şatır'dan yedi külçe altın verme karşılığında Garip'i bırakmasını ister. (230)

Oğullarından üç ay içinde yedi iklimi gezip nereden olursa olsun o bülbülü getirmelerini ister. (HH 2.4.1. s.445) Hurizefran, insanoğlunun derhal yedi kat gökten yere atılmasını emreder. (455) Yedi gün yedi gece süren savaştan Hurilika galip gelir. (458) Hurilika devlerine Hemracan'ın iki kardeşini alıp yedi kat gökten yere atıp öldürmelerini emreder. (473)

Kumluk içinde yedi gün yedi gece daha yürür. Sonra susayıp yere yığılır. On dört gün on dört gece yürüyüp taşları tandır gibi sıcak taşlı bir alana gelir. (KŞC 2.5. s.396) Büvi Hanife, Şaperkut'a yedi iklimin ins ve cinlerine hükmeden şahın kendisi olduğunu, çareyi kendisinin bulabileceğini söyler. (408) Şemsi Canan'ın verdiği muska içindeki yetmiş iki bin çeşit misk-i amberi cevheriyle merhem yapar. Hayat şifasını hazırlar. (410)

Senuber yedi yaşına kadar bütün ilimleri öğrenir. (S 2.7. s.325)
Günlerin birinde uzun yollar aşarak yedi kalender Yemen'e gelir. (ŞA 2.8. s.85) Şah başındaki altın tacı, yedi hazinenin anahtarını teslim eder. (87) Adilhan ağlaya ağlaya on dört gün yol yürür. Mezarlıkta kamış kökleri yiyerek on dört yılını ibadetle geçirir.

(104) Bir gece zindandaki yurt büyüklerinden yetmiş kişi Adilhan'a asi davrandıkları için bu halde olduklarını düşünürler ve isyan ederler. (148)

Melike Dilriz Huban Senem Agıça'yı istemek için neredeyse yetmiş şehirden elçi gelir. (ŞBMD 2.9. S.152) Has bahçeye yetmiş iki çeşit meyveli fidan dikilir. (153) Bahçenin yanına minare yapılır. Yetmiş merdivenle çıkılabilir. (155) Rum şehrinde Kubeys isimli yaşı yetmişi aşmış bir dede vardır. (156) Aradan yedi ay geçer. Dede rüyasında Melike'yi görür. (158)

Hoca Nesirdin Büzürgvar, Melike'ye yedi gün Kur'an okumasını tembihler. (ŞNMR 2.10. s.387) Nizamettin'in yedi kardeşi vardır. (387) Nizamettin Ahun üstadının Buhara'daki Şemsi Tebrizi Büzürgvar olduğunu, yedi yıl onun hizmetinde bulunduğunu anlatır. (398) Melike annesi, babası, ağabeyi, yedi yıllık cariyeleri ve halkından helallik diler. Halk onun için yetmiş bin akça toplayıp dua eder. (409) Nizamettin onları atalardan kalma bir otele yerleştirmenin uygun olduğunu söyler. Şehzade beş yüz adamı ile oteli yedi günde hazırlar. (426) Yedi gece yedi gündüz yol gittikten sonra şehzadenin yaptırdığı otele gelirler. (436)

Hasbahçeye yedi iklimde bulunan ağaç, çiçek ve bitkiler koyulur. Tahir ile Zühre bir daldan çıkan iki gonca gibi beraber büyürler. Yedi yaşına gelirler. İkisi de ilimde ilerleyip yedi günlük dersi bir günde okurlar. (TZ 2.11. s.260) Şah yedi gün yedi gece eğlence düzenler. (270)

İbrahim Aleyhisselam oğlu İsmail'i Allah'a kurban edecekken Allah'ın emri ile Mina dağında İsmail yerine cennetten yedi koç çıkması ve onların kurban olmasıdır. (YZ 2.12. s.150)

Z71.6. Formelistik Sayı 9 (Katları)

Akulambedihan'ın başkasını kendisine yaklaştırmayan hiçbir atın yetişemediği boz armagak atı, tek seferde dokuz ok atacak okyayı, atılan okları getiren av köpeği vardır. (BD 1.2.1. s.212)

Atoğlu'nun öldürmek istediği kişi rivayetlerdeki dokuz başlı cadıdır. (BD 1.2.2. s.240)

Mağaradan kurtulmak için kartalın anne ve babasının istediği yüz serçeden doksan dokuzunu yakalar.(BD 1.2.2. s.241)

Ceyhun şehrinde Şahtar adlı zalim ve acımasız bir padişah vardır. Özel silahlarla donanmış doksan bin askeri, savaş için eğitilmiş otuz bin devesi ve homurtularına kılıç bağlanmış otuz bin fili vardır. Danyar bu dünyada hiçbir şeye muhtaç olmadığını söyleyip tek istediğinin Ehmed Han'ın hanımının dokuz kat kıyafet giyip bir kâse su vermesi olduğunu belirtir. (GO 1.3. s.23) Göroğlu Leyli Kır'ına dokuz yerden bağlı altın eğer koyulmasını, eğerin başının yuvarlak altınlarla süslenmesini söyler. (27) Göroğlu'nun insan ve peri kızlarından olmak üzere dokuz eşi olur. Yurdun büyükleri bu dokuz hanımın maharetlerini takdir ederler. (49) Hesen Han'ın beline altın kemer bağlayıp kemere altın saplı kılıç takar. Üzerine dokuz kat giysi giydirip başına altın bir taç takar. (61) Günlerin birinde Göroğlu emrindeki beyleri ve doksan askerî birliği toplar. (141) Miyli bunu dokuz bin ser altına Şahtar'a özel hediye olarak kara serçenin tüyü gibi noktalı kumaştan hazırlatır. (149) Leyli Kır ata bindirip yanına atılgan bir doğan ve bir çalgı aleti almasını, Ördek Gölü'nden doğana dokuz sıra ördek tutturmasını isterler. (169) Göroğlu doksan bin beyi elçi seçtiğini, abisine gitmelerini ve kızı oğluna istemelerini, karşılığında ne isterse Ahmet Han'a vereceğini söyler. (187) Doksan yaşında bir cellat gelir. Şah ona Havaz ile kızını şehre götürmesini emreder. (267)

Seyit Noçi nehir gibi taşıp buzlu yokuşları aşıp dokuz günde İli'ye, sonra Küre'ye ulaşır. (SN 1.5.1. s.43)
Dokuz kez top atılır. Dört kapıya yüzer tane asker yerleştirilir. (SN 1.5.2. s.65)

Anlaşmaya göre; belirledikleri noktaya kim erken gelirse geç gelenden dokuz öpücük ve dokuz gevher alacaktır. Ertesi gün yine yenilen Garip, Şah Senem'e on sekiz öpücük ile on sekiz gevherini verir. (GS 2.3. s.206)

Dokuz ay, dokuz, gün, dokuz saat sonra bir oğlan çocuk dünyaya gelir. (KŞC 2.5. s.392) Kamerşah doksan dokuz gün yürür. Uçsuz bucaksız bir çöle ulaşır. (396) Kamerşah biraz uyuyup uyandıktan sonra başında bir kundura su ile dokuz ekmek görür. Bunları yiyip içerek kendinde kuvvet bulur. (397) Salmas Dede'nin kulübesinde üç yıl geçer. Kamerşah Isfahan şehrinden ayrılalı dokuz yıl olur. (402)
Balıkçı balığı parçalara ayırır ve içinden dokuz tane gevher çıkar. (ŞA 2.8. s.123) Melike oğullarına kendilerini dokuz ay dokuz gün karnında taşıyan, sabah akşam

uyumadan ak sütünü veren, eğitip talim edip kemale erdiren anneleri olduğunu söyler. (142)

Dokuzardan on sekiz cellat gelir. Bunlar öldürülen insanların kulak ve burunlarından, ayak ve ellerinin tırnaklarından boyunlarına kolye yaparlar. (ŞBMD 2.9. s.166)

Şehzade Nizamettin şehrinin buradan on sekiz günlük mesafede olduğunu yarın döneceğini ifade eder. (ŞNMR 2.10. s.390)

Kara Batur ertesi sabah atmacasını alıp dokuz civciv yakalacağını kebap ederek Zühre'ye sunacağını söyler. O sırada Tahir, Zühre'nin dudağını dokuz kez öper. (TZ 2.11. s.262) Zühre, Tahir'in koyulacağı sandığın dokuz köşeli olup köşesinde tuvalet olmasını, çatlak ve delik olmamasını söyler. (263) Bir zaman sonra sandık Rum nehrinin Dokuz Taram denen gemi limanına varır. (266) Sağdıç kızlar odaya dokuz döşek koyarlar.(269) Tahir dokuz merdivenli tahttan iner. Şah Behram'a sarılır. (270) Tahir ile Behram dokuz kapıdan geçerek Zühre'nin yattığı revahın yanına gelirler. (272)

Günlerden bir gün bahar ayında Rum, Şam, Sir boyu, Nil vadisi, Amu kıyısı civarından dokuz padişahın, dokuz şehzadesi yola çıkar. Yusuf Kadir Hanoğlu dokuz ülkeden misafirlerin geleceğini, hazırlıklı olmalarını, dokuz gül bahçesi, dokuz saray yapılmasını, davulların zurnaların çalmasını emreder. (G 3.1. s.393) Vezir, Gülendem'e şehzadelere dokuz soru, dokuz gazel, dokuz bilmece ve dokuz saz hazırlamayı, bunların da kimsenin duymadığı, düşünse aklının almayacağı, cevabı bulunmayacak şeyler sorulmasını ister. (397) Dokuz cellat Suhuri'nin bağlı olduğu atı kamçılarlar. (467) Dokuz muhafiz ile dokuz hekimi yanına Suhuri'nin yanına bırakır. (463) Dokuz katlı minarenin her katında top vardır.(465)

Z71.7. Formelistik Sayı 10 (Katları)

Medrese üstadı İlyas ona ilimden ışık verip on iki bin imamın medatkâr olmasını diler. (AH 1.1.1. s.95)

Padişahın kendisini teselli etse de ne kadar üzgün olduğunu anlayan Göroğlu on yaşına gelip ata sağlam binmeyi öğrendiğinde yengesini o iblisin elinden kurtaracağına yemin eder. (GO 1.3. s.25) Haldar vergiden vazgeçip yüz koyun verip tüccar Miyli'den sandıkları alır. (149) Kara Han kırk bölük askeri için bin adet çadır dikilsin, bin adet çivit ve yüz bin kumaş hazırlansın diye şart koştuğu mektubu iletir. (151)

Zeytun, Boz Yiğit'i hemen öldürene bin dinar altın vereceğini söyler. (BY 2.1.1. s.339)

Şah Senem, Dadı Ana ile beraber bin dirhemi de alarak okul yoluna koyulur. Garip'in sürgün edileceğini duyan Şah Senem cellatbaşına bin dirhem verir. (GS 2.3. s.208) Şah Senem aslından yüz kat daha da güzelleşir. (232)

Hemracan durumu öğrenince o da baba hizmeti için canını feda etmek ister. On gün sonra yola koyulur. (HH 2.4.1. s.445)

Senuber on yaşına kadar harp ilminin kemaline erer. (S 2.7. s.325)

Yolda Tüccar Behmen yüz köleyi azat edip malını, mülkünü evliyaların ruhuna yemek vermek için sarfeder. (ŞA 2.8. s.146)
Has bahçe Melike'nin beklediğinden yüz kat daha ihtişamlı olur. Şah Adil çalışanları yüz sikke ve yüz ekmekle ödüllendirip gönderir. (ŞBMD 2.9. s.155) Hızır Aleyhisselam bir ism-i a'zam okuyup kendine üfler. Yüz elli yaşındaki kambur bir dede suretine bürünür. (169)
Yatsı namazından sonra Bahçıvan Ana ile Melike Rena yüz akçe alıp Hoca Büzügvar'ın yanına gider. (ŞNMR 2.10. s.386) Ertesi gün Şehzade Nizamettin yirmi hizmetçisi ile birlikte tüccarlarla yola koyulur. On bir gün ilerledikten sonra Şam şehrine ulaşırlar. (387) Melike Rena yüz akça verip Bahçıvan Ana'nın gönlünü yapar. (387) Melike Rena kalkıp Tacı Evliya'nın önüne bin akça sadaka koyar. Annesi ve ağabeyi de biner akça sunar. (422)
Yakup peygamberin oniki oğlu vardır. Yusuf ve Bünyamin'in annesi diğer on oğlunun annesinden ayrıdır (YZ 2.12 s.126) Yakup peygamberin rüyasında Yusuf'un yanında on kurt peyda olur. (127) Güneş, ay ve onun arkasından on yıldızın kendisine selam verdiğini, kendisi tahtta yalnız otururken bunların hepsinin yere baş koyduğunu söyler. (129)
On gün on gece yol gidip gece yarısında Kumul'un yakınındaki Altın Bulak adlı yere gelir. (G 3.1. s.463)

Z71.12. Formelistik Sayı 40 (Katları)

Abdurrahman Han Hoca, kırk bir yiğidi sırasıyla babasının huzuruna çıkarır.(AH 1.1.1. s.105) Ambal**,** İsmail'in önüne seksen gümüş ve hediyeler koyarak onun Abdurrahman

Han ile gönül bağını koparır. Abdurrahman Han ilk taarruzda seksen askeri bir vuruşta yok eder. (107)

Akulambedihan geri döner ve yedi gün sonra kırk günlük olan kız kardeşi için elbiseler getirir. (BD 1.2.1. s.206)
Şehzade Ozmuh ise Mehtumhan'ı ele geçirince kırk gün kırk gece düğün yapar ve zorla nikâhına alır. Çın Tömür kırk gün kırk gece uyuyan biridir. (BD 1.2.3. s.164) Mehtumhan padişahın uçan atına binerek kırk cariye ve kırk muhafızla beraber İli Nehri civarına varır. (164)
Şahın emri civardaki kırk şaha geçer. (GO 1.3. s.19) Zulper Ayım ergenlik çağına gelmesine rağmen yanına erkek sinek bile yaklaşamamıştır. Has bahçesinde seksen kadar cariyesi ile günlerini geçirir. (19) Çocuğu bir beze sarıp saraya götüren şah kırk gün kırk gece ziyafet verir. (21) Sarayda yatmakta olan Danıyar hemen kalkıp kırk bin asker hazırlatıp Leyli Kır atına biner. Göroğlu'nu aramaya koyulur. (35) Ağa Yunus bağı için cariyelerin en güzellerinden kırk tanesi seçilir. Ağa Yunus Peri Göroğlu söyledikleri doğruysa kendisini memleketine götürmek istediğini, kırk gün kırk gece âdetlere göre düğün yaparak evlenmek istediğini söyler. Ehmed Han bu rüya tabirinden sonra Çembil halkını toplar. Kırk gün kırk gece şenlik yapar. (47) Göroğlu'nun yanında bir çocuk bir de peri kızı getirdiği haberi önce şehre sonra bütün civara duyulur. Kırk gün kırk gece düğün yapılır, nikâh kıyılır. Çembil'e padişah olan Göroğlu duvarları kırk kulaç uzunluğunda, yirmi kulaç genişliğinde yüz kubbeli kale yaptırır. (49) Havaz'ın annesi Türkmen ve Müslüman bir kadın olup kırk sene önce düşmana esir düşer. (83) Göroğlu kardeşi Ahmet Han'a ceza olarak kırk atlı asker ile beraber şehri korumaya gönderir. (141) Padişah sinirlenip kırk bin askeri ile Çembil'e doğru yola çıkar. Kara Han ile gelen Haldar meydana çıkıp mızrağı ile korku saçar. Meydanın bir tarafına on diğer tarafına on dört yanına kırk defa koşturur. (153) Bey Havaz Han'ın namı Göroğlu gibi dört bir yana yayılır. O ve kırk bin yiğidi Allah'ın gazabından korkarak gecelerini ibadet ile geçirirler. (159) Yunus Peri, Miskal Peri, Köknar Peri başta olmak üzere kırk hanım bağ seyrinden çıkagelir. (195) Gürcistan ilini, tahtını, hazinedeki bütün varlığını Havaz'a verir. Hükümdarlık mührünü vermeden önce kırk gün kırk gece toy düzenler. (215) Kervanbaşı, Hunhar Şah'ın Havaz Han'ın ellerini ayaklarını bağlatıp zindana

attırdığını, kırk gün içinde öldürüleceğini anlatır. (233) Kırk gün kırk gece düğün yapıp aş dağıtırlar. Emir Göroğlu düğünde eline altın telli sazı alıp çalar. (277)

General'in Han'a gönderdiği mektup kırk bir günde ulaşır. Han mektuba hitaben bir cevap yazar. Bu cevap da kırk bir gün sonra Han'a ulaşır. (N 1.4.3. s.26)

Kof Beyzade kırktan fazla yardımcısı ile kendini aslan zanneden, kurnazlıkta haddini aşan bir herif olduğunu anlatırlar. (SN 1.5.2. s.81) Durumu izleyen halk ile vedalaşan, helallik isteyen Seyit seksen askerle yola koyulur. (85)

Kervanlardan ayrılan Boz Yiğit ve Kimen kırk gün daha yol çeker. Mulatiye Şehri'ne gelirler. (BY 2.1.1. s.295) Kırk kız şehre inip kırk gün Boz Yiğit'i arar. (299) Sahipcamal'ın kırk cariyesi, Boz Yiğit ve Sahipcamal'ın derdiyle bu dünyadan göçer. (367)
Kervan Bağdat'a giderken Bozyiğitler kırk gün gurbette yol gidip Multehi şehrine gelirler. (BY 2.1.2. s. 13) Kırk kız Bozyiğit'i kırk gün arar. (14)

Su zannettiği kırk yıldan beri testi de saklanan tesirli bir rakıdır. (BKKA 2.2.2. s.1476) Çokça ağlayıp onu bir kara keçeye sarar. Yere koymadan kırk gün gece kaldırırsa dirileceğini düşünür. Bir kara keçeye sarar. Otuz dokuz gece gündüz kaldırıp durur. (1477)
Tebriklerden sonra Şah Abbashan tellala, halka kırk gün kırk gece düğün ve eğlence olacağının haberini vermesini ister. (GS 2.3. s.206) Kırklar, Garip ile Şah Senem'i nişanlarlar. (207) Garip menzilleri, çölleri, beyabanları, dağları ve ırmakları geçip kırk günde Bağdat şehrine gelir. (213) Padişah has bahçenin işlerine bakması için Halep Şirvan şehrinden kırk kadar köle tahsis edilmesini emreder. (220) Padişah, Şah Senem'in artık Garip'i unuttuğunu düşünerek kırk gün izin verir. Garip ile Senem el ele tutup has bahçede dolaşarak iki kez kırk gün aşkın keyfini sürerler. (223) Garip kaybolduğu için padişah üç gün içinde onun bulunmasını, kırk gün kırk gece has bahçede düğün hazırlanmasını ve onlara haşmetli bir saray yapılmasını emreder. (233)
Kırklar şeyhleriyle beraber konaklamak için kubbeye girer. (HH 2.4.1. s.447) Hurilika insanoğlunun vefasız olduğunu duyduğu için Hemracan'ı denemek ister. Yanında duran kırk bir huriden istediği birini seçip gönül eğlendirmesini diler. (452) Hurizefran kadıya

altın eğerli kırk bin at, altın kemerli kırk bin kul, sağlam ciğerli kırk bin kul vaat eder. (460) Lokanta sahibi Askerşah ile Nurdunşah'ın kendisine seksen kuruş borçları olduğunu söyler. Hemracan hemen cebinden çıkarıp seksen kuruş verir. Kardeşlerini kurtarıp yola koyulur. (465) Hurilika ile Hemracan'a yurtta kırk gün kırk gece düğün düzenlenir. (477)
Kırk gün kırk gece toy yaparlar. Hurilika'yı Hemra'ya alır. Böylelikle ikisi evlenip mutlu mesut yaşarlar. (HH 2.4.2. s.204)

Kamerşah hepsi ile vedalaşıp üç yüz altmış yıllık yola koyulur. Kırk gün kırk gece yürür. (KŞC 2.5. s.395) Şemsi Canan babası Şaperkut'tan izin isteyerek kırk cariye ile has bahçeye gider.(402) Kırk günlük izin ister. Batıdaki kumdan geçen tılsımlı nehir boyuna gidip Allah'a kulunun talebini yerine getirmesi için yalvaracağını bildirir. (405) Şah bu duruma öfkelenip kırk yıllık eşi Hatun Büvi Hanife'yi çağırır. (408) İrembağ'da kırk gün kırk gece düğün yapılır. Şemsi Canan ile Kamerşah'ın gönlü şad olur. (410) Üç yüz altmış yıllık yolu kırk günde başka bir rivayete göre kırk saatte giderler. (410)

Hurşid Şah, Senuber'e kırk arkadaş verir. (S 2.7. s.325) Mezarın karşısında kırk kalender bir has bahçede havuz başında şarap içerler. Kalenderler, Senuber'e de bir kâse şarap ikram eder. Senuber şarabı içtikten sonra kırklar âlemini, elinde şarap ile kırk kalender mağarasını görür. (344) Birkaç gün yürüyüp kırk kulaç yüksekliğinde altından yapılmış merdiveni olan has bahçeye gelir.(354) Hurşid Şah kırk gün kırk gece düğün yapar. Gülperizat ile Mihri Engiz'i Senuberle evlendirir. Böylece muratlarına ererler. (364)
Kalenderler şahtan gerçekten cömert biri ise Yemen şehrinin padişahlığını hazinesiyle beraber kırk günlüğüne devretmesini isterler. (ŞA 2.8. s.87) Talih kuşu serbest bırakılalı kırk gün olmuştur. (110)
Tanrı'ya kendi hacetini bildirip çölde kırk gün talepte bulunarak ağlar. Kırk gün sonra Allahü Teâlâ'dan Hz. Hızır'a emir gelir. (ŞBMD 2.9. s.168) Padişah kırk gün kırk gece düğün tertip eder. Melike'yi Behram'a verir. (187)

Hoca narın kalp dermanı, kara kuşun ululardan olduğunu ve kırk gün sonra muradına ereceğini, gaipten nikah düşüp yolculuk yapması gerekebileceğini söyler. (ŞNMR 2.10. s.386) Günlerin birinde kırk tüccar Şam vilayetine ticaret için gitmek ister. (387)

Nizamettin kendini tanıtıp Melike'den nereli olduğunu, maksadına erip kırk gün kırk gece düğün yapmak istediğini dillendirir. (389) Kırk bohça altın işlemeli ipek kumaş ile beş yüz akçayı Melike Rena'nın önüne koyar. (396) Melike, Adem Aleyhisselam'ın yaratılmasını anlatarak Adem safi kırk yıl niçin, toprak gibi kırk yıl niçin, yağmur gibi kırk yıl niçin, verdi canını Allah diye sorar. Şehzade kırk yıl yağmur yağdığını, kırk yıl toprağın yerde beklediğini, o toprağa Cebrail'in nazar eylediğini ve kırk yıl toprağın ıslandığını söyler. (396) Kırk güne kadar sırrın aşikar olmamasında karar kılarlar ve ayrılırlar. (400) Şehzade Nizamettin kırk ibrik ve altın tepsilerini, kırk fanusdaki mumları, kırkardan seksen kilimi, döşekteki kırkardan seksen yastığı anlatır. (430) Sandıktaki kız kırk gündür nehirde ağlayıp geldiğini, sevda yüzünden başına türlü belalar uğradığını anlatır. Kız, Camas Hakim şahın, üç yüz altmış bey ile dört yüz kalarının, bahçıvan ve kırk kız ile eğlendiğini, bülbülün altın kafesten çıkıp gönlüne aşk derdini yüklediğini, babasının bağlayıp kendisini sandığa koyduğunu, Nehr-i Umman'a salıp derdini bahçıvan anasına anlatsa da bir şey değişmediğini söyler. (434)

Şahın emri üzerine ikisine de ayrı ayrı ders verir. Kırk gün boyunca dersler bu şekilde ilerler. Kırk birinci gün Tahir hastalanır. (TZ 2.11. s.261) Kızların saçları kırk kulaç gelir. Saçlarından ip yapıp sandığa atmayı kimin saçı çekerse sandığın o kişinin olmasına karar verirler. (267) Odasına girip kırk gün ibadet eder. Kırk birinci gün odasından çıkar. (276) Saray cariyelerinden kırkını ardına alır. (276)

Yusuf, şahların güzeli sıkıntı ve cefa çekip kırk yıl kuyu belasında kalır. (YZ 2.12. s.127) Ağacın dalları, yaprakları hışırdar. "Kırk- kırk" diye bir ses gelir. (139) Kuyu kırk kulaç derinliğindedir. Ağabeyleri Yusuf'u bu kuyunun yanına getirirler. (149)

Dokuz şehzadenin her biri kırkar koşmacı, gazelci, kırkar dansöz ve fıkra anlatıcısı, kırkar komutan ve sihirbaz, kırkar sazcıyı yanına katar. (G 3.1. s.393) Dokuz şehzade kırk güne ülkeye gelip Gülendem'ın karşısına çıkacaktır. Kazanan kırk gün kırk gece düğün yapıp, Gülendem'i süsleyip ülkesine götürüp arzusuna kavuşacaktır. (397) Dokuz tane daha güllü bağ yapılmaya başlanır. Aralarına kırkar gez ve kırk hanelik dokuz saray yapılır. (405) Dokuz şehzade kırk gün kırk gece yol yürürler. (206) Gülendem kırk metre yükseklikteki altın revağa çıkar. (405) Kırk haydut Nil şehzadesini büyük

komutan zannedip koluna kelepçe takarlar. (461) Deri çuvalı açıp baktıklarında kırk yerinden bağlı, şuurunu kaybetmiş halde yatan Nil şehzadesi Suhuri'yi görürler. (463) Uygur Şahı Reşit Han kırk katır, kırk deve, kırk bey ile kırk top asker, kumaş, giyim kuşam, taçlı başlıklar, altın saplı kılıçlar yanında pek çok hediyeyi Gülendem'e gönderir. Bir mektupla Korla, Kumul, Turfan ve diğer şehirlere yeni amirler atamasını ister. Yeni amirlere kırk bey, dört yüz kuçar at ve kendi başlarına asker verir. (467) Düğün için kırk deve, kırk kısrak, kırk koyun, kırk inek kesilir. Hüseyin Mülki adına Şam sultanına kırk kuçar at, Suhuri adına Nil sultanına kırk Hoten kilimi, Abuk adına Rum padişahına kırk sandık porselen takımı, Turun adına Amu padişahına kırk paket ipek kumaş, Sulhi adına Bağdat padişahına kırk devede meyve ve yemiş hediye edilir. (475) Hüseyin Mülki içinde Hoten şehrine has bağ inşa edilir. Kırk cariye ve çeşitli hediyeler sunulur. (477) Kırk gün kırk gece ilerlerler. Şingşingşa'ya ulaşırlar. (477)

Z100-Z199. SEMBOLİK

Z101. Kanlı Gömlek

İslam kaynaklı bu motif ölüm delili olarak Hz.Yusuf'tan itibaren karşımıza çıkar ve olumsuz fonksiyon üstlenir. Kanlı gömlek birbirine bağlantılı olarak üç motif şeklinde karşımıza çıkar: "*1. Kahramanın, hayvan kanına bulanmış gömleği, anne/babaya iletilmek suretiyle sahte ölüm haberi verilir. 2. Anne/baba bu ölüm haberi üzerine ağlaya ağlaya kör olur. 3. Ağlamaktan kör olan anne/babanın gözleri evladın yaşadığına ilişkin bir delil (gömlek vs.) veya evladın verdiği bir ilaç sayesinde açılır*" (Daşdemir, 2012: 234). Uygur destanlarında yer alan Yusuf ile Züleyha'da sadece ilk madde yer alır. Benzer bir motif Dede Korkut'ta Bamsı Beyrek üzerinde işlenir. Beyrek gerdek gecesi Bayburt Hisarı beyine esir düşer. Aradan geçen on altı yıla rağmen Beyrrek'in ölüsüne yahut dirisine ulaşılamaz. Banı Çiçek'in ağabeyi Deli Karçar, onun dirisini getirene hediye, ölüsünü getirene Banı Çiçek'i vereceğini söyler. Bunun üzerine Yalancı oğlu Yaltaçuk, Beyrek'in daha önce kendisine verdiği gömleğini kana bulayarak Beyrek'in öldüğü haberini getirir. Banı Çiçek'le evlenir (Ergin, 1989: 132). Halk hikâyeleri içinde Tahir ile Zühre (Türkmen, 2015: 182) ve Âşık Garip'te de bu motife rastlamak mümkündür (Alptekin, 2016: 226; Türkmen: 1995: 163).

Babalarını gören kardeşler ah çekip inlerler. Yusuf'u bir kurdun yediğini ve gömleğini bulduklarını söylerler. Kanlı gömleği babalarına verirler. (YZ 2.12. s.156)

Z140. Sembolik Renkler

Hotenlilerin acıları ile Yurunkaş'ın suları ağaç gibi kayaya, taşa döner. Han Hoca'yı görünce kara bulutlar dağılır bile hale gelir. (AH 1.1.1. s.97) Babası kırk birinci yiğidin gözlerinin ala, dişlerinin kara, kendisinin yaman olduğunu söyler. (105) Annesi yaktığı ağıtta ulu cuma günün onlara kara gün olduğunu söyler. (111)

Akulambedihan geri dönüp baktığında birkaç kara serçenin Yalmavuz'un kesilmiş altı başına konup öttüğünü görür. O zamanlar kara serçeler falcıdır. Kesilenlerin baş değil saç olduğunu söylerler. (BD 1.2.1. s.211)

Çok eskiden adamın biri beyaz bir ata bakıp besler. (BD 1.2.2. s.238) Birkaç günde doksan dokuz kara kuşu yakalayan Atoğlu ne kadar uğraşsa da yüzüncü kuşu yakalayamaz. (241)

Köz gerekirse köpek havlayan yere gitmesini ama kara duman çıkan yere gitmemesini söyleyip onu uyarırlar. (BD 1.2.4. s.243) Cadı ağzından kara dumanlar çıkarıp ikinci kardeşi de kilime sarar. (244)

Köz veren nine büyük beyaz köpeğine binmiş, eve doğru gelir. (BD 1.2.5. s.232)

Vardığında çadırın içinde bembeyaz saçları ile oturan bir nine ile yanındaki siyah beyazlı köpeğini görür. Ertesi gün albastı siyah-beyaz köpeğine binip kül dökülen yolu takip ederek genç kadının evine gelir. (BD 1.2.6. s.235)

Mehtumhan ulu suya varıp saçını taradığını, eve döndüğünde ateşin söndüğünü, köpeğe "cağ", kediye "pist" dediğini, yüksek yere çıktığını, kara dumanı görüp ateş almaya gittiğini söyler. (BD 1.2.7. s.222) Yalmavuz kaçar, bir kara kâfirin şehrine varır. (225)

Bedbaht Dağı'nın tepesinde kıpkırmızı duman görüp göğün açık sarı renkte olduğunu fark eden yiğitlerin keyfi kaçar. (GO 1.3. s.71) Göroğlu, Havaz'a para vermediği için alınmamalarını ona dört yüz kara koyun ayırdığını, bu koyunların çobanda olduğunu belirtir. (111) Göroğlu'nun yakarışlarından sonra savaş yerinde beyaz elbise giyen, başında beyaz sarıklar olan, kırmızı yüzlü, beyaz sakallı adamlar peyda olur. (135) Kara Han adlı kırk bin askeri olan bir padişah vardır. (141) Göroğlu'na, Ahmet Han'ın kızını

almak istediğini söylemeyi eğer izin vermezse o zaman bahane sunarak ana yurduna dönmeyi düşünür. Kızı alıp verirse de kıza siyah başlık takıp üzerine siyah elbise giydirmeyi, ayağına siyah çarık verip yiğitlere nargile hazırlatmaya karar verir. (179) Havaz Han Gürcistan'a gelir. Büyük kapının önünde kimseyi göremez. Kapıların tamamına siyah kumaş asılıdır. (207) Göroğlu kara mezar içinde doğduğunu söyler. (277)

Abdullah Hoca kardeşine buradan kaçmasını söyler. Eğer kaçmazsa Kalmuk beyine yâr olup doğuracağı çocukların hep Kalmuk soyundan olacağını, kendisinin de kara kâfir gibi olacağını anlatır. (N 1.4.3. s.18)
Bir anda korkunç biçimde kara bir bulut parçası görür. Seyit biraz daha dikkatle bakınca gelenin kara bulut değil atların toynaklarından çıkan tozlar olduğunu fark eder. Atlıların önünde gelen Karaşehirli bir zalimin evladı olan, kurnazlığı, aptallığı ve böbürlenişi ile bilinen Kof Beyzade'dir. (SN 1.5.2. s.49) Üçüncü gün Seyit Noçi rüyasında anayolda giderken kara bir köpek görür. (60)
Onun kara ormana, çamlık yere gittiğini, ömür boyu aranılsa da bulunmayacağını söyler. (BY 2.1.2. s.31)
Boz Körpeş eski bir kara kavağın gölgesine oturur. (BKKA 2.2.1. s.70)

Bozi Körpeş nineye karga gibi bembeyaz, iki yüzü karın üstüne akan kızıl kan gibi kırmızı olan bir kız almak istediğini söyler. (BKKA 2.2.2. s.1472) Ağacın dibine geldiğinde kocasının öldüğünü görür. Çokça ağlayıp onu bir kara keçeye sarar. (1477)
Ahde vefasızlık eden olursa halka karşı yüzü kara olacaktır. (GS 2.3. s.206)

Hemra kalenin ortasında duran bir elma görür. Alıp koklamak üzereyken elma kaybolur ve sarı bir doğana dönüşür. (HH 2.4.1. s.450)
Melike Dilriz'in cariyeleri de kırmızı ve yeşil renkli elbiseler giyer. (ŞBMD 2.9. s.175)

Rüyasında gökten kara kuş gelip ona saldırınca Melike korkup imdat diler. Eteğindeki narlar havuza düşünce Melike de narları alacağım diye havuza düşer. (ŞNMR 2.10 s.386) Melike münacatı okuduğunda birden gökte bir kara kuş görünür. (417)

İbrikte düşen notun Tahir'den olduğunu anlayan Zühre notu okur. Bayılır. Ayılınca beyaz eşarbını başına örter. (266) Dört parça edilen Tahir dört darağacına asılmıştır. Zühre'nin çığlıkları göğe ulaşır. Saçlarını yolup bayılır. Ayıldığında siyah elbiselerini giyer. (TZ 2.11. s.275) Derviş iki kırmızı gülün büyüyüp gonca olduğunu birbirlerine sarılmak istedikçe aralarından diken çıktığını fark eder. (277)

Dokuz sarayın çevresine beyaz, siyah, mavi ve sarı çadırlar dikilip birbirine bağlanır. (G 3.1. s.405) Altın Bulak başına beyaz çadır diktirir. (463)

Z183. Sembolik İsim Verme

Atoğlu attan doğduğu için bu adı alır. Kardeş aramaya çıkan Atoğlu'nun taş çatlağından bulduğu kardeşine Taşoğlu, ağaç kovuğundan bulduğu kardeşine Ağaçoğlu adı verilir.(BD 1.2.2. s.238) Bu üç kardeşin evlendiği kızlar da Güneşkız, Aykız, Yıldızkız'dır. (239). Oğuz Kağan'ın gökten bir ışık içinde gelen ilk eşinden üç çocuğu olur. Bu çocukların adları da Kün, Ay, Yultuz'dur ve kardeş sayısı ile isimlerin benzerliği dikkat çekicidir (Mehmet, 1999: 73)

Yedi başlı cadının yel boynuz adlı bir başı vardır. Yel kelimesi hem rüzgar hem cin anlamındadır. (BD 1.2.3. s.158)

Bedbaht Dağı'na bu adın verilmesinin sebebi ise Göroğlu'nun sefere geldiğinde burada havaya bakıp açık ise uğurlu, kapalı ise uğursuz geldiğini düşünmesinden kaynaklanır. (GO 1.3 s.69)

Nozugum molla bir kadındır. Narin, buğday tenli, kara gözlü, kara kaşlı, ince vücutlu olduğu için Kâşgar halkı ona "Nozugum" adını verir. (N 1.4.3. s.18)

Nozugum her giren askerin kellesini alır. Korkusuzca, cesaretle savaşır. Zamanla yorgun düşen Nozugum güçsüz kalır ve yıkılır. Böylece mağara "Nozugum Mağarası" diye anılır. (N 1.4.5. s.369)

Şah Abbashan vezirin hatırası için babasından doğduğu gün ayrı kalan oğluna "Garip" adını verir. Avdan dönüp sarayda kızını görür. Güneş gibi hoş bir surete sahip olduğu için ona "Şah Senem" adını verir. (GS 2.3. s.206)

Oğlanın yüzünü gökteki aya benzeten padişah adını "Kamerşah" koyar. Kızının yüzünü gökteki güneşe benzeten padişah onun adını "Şemsi Canan" koyar. (KŞC 2.5. s.392)

Yemen'de adalette, akıl ve ferasette, zenginlikte dünyada eşsiz bir padişah vardır. Bu yüzden halk ona Adilhan padişah der. (ŞA 2.8. s.85)

Melike'nin yanına giden sütanne şehzadeyi affetmesini, şimdiye kadar onca iyi şehzadeyi öldürdüğünü ve artık dünyada Melike Hunriz diye anıldığını ifade eder. (ŞBMD 2.9. s.167)

Z200-Z299. KAHRAMANLAR

Z292. Kahramanın Ölümü

Abdurrahman Han taraf değiştirip Ambal'ın yanında yer alan İsmail tarafından ok ile öldürülür. (AH 1.1.1. s.108)

Piyalma'da başlayan savaş şiddetle devam ederken birinci hücumda düşmanın büyük çoğunluğu öldürülür. Omzuna bir ok saplanır ve ölür. (AH 1.1.2. s.164)

Birinci hücumda Abdurrahman Han'a top mermisi isabet ederek onu şehit eder. (AH 1.1.3. s.165)

Genç adam albastıya ok atıp onun sol başını yok eder. Adam okunu geri alırken albastı bütün gücüyle kılıcını savurup genç adamı ikiye böler. Etraf kana bulanır. (BD 1.2.5. s.233)

Adam saklandığı yerden nişan alıp bir ok fırlatır. Ok albastının ortadaki büyük başına gelir. Albastı acı ile bağırırken kalan iki başıyla kaçar. Hemen okunu ve yayını alarak geri dönen albastı hiddetlenmiş halde adamla savaşa girişir. Kanlı bir mücadele sonunda genç adam, albastının geri kalan iki başını da oku ve yayı ile yok eder. Sarı Uygurları bir beladan kurtaran genç adamın kendisi de yaralanıp ölür. (BD 1.2.6. s.237)

Çın Tömür kız kardeşini alıp evine getirir, düğüne devam eder. Çın Tömür için iki hayırlı iş bir olur. Mehtumhan birkaç yıl ağabeyinin hizmetinde kalır ve bu dünyadan ayrılır. (BD 1.2.7. s.229)

Hepsi muratlarına erip maksatlarına kavuşurlar. Sonra sıra ile ecel şaraplarını içerler. (GO 1.3. s.277)

Güneş gibi ışıldayan parlak günlerin geleceğini söyledikten sonra da idam edilir. (N 1.4.1. s.21)
Nozugum şahadet getirirken bir cellat kılıcını biliyormuş gibi yapar. O sırada arkadan başka bir cellat gelip başını keser. (N 1.4.3. s.26)

Seyit Noçi yüzünden örtünün çıkarılmasını ister. Darağacına asılsa da ölmeyeceğini, kendisi gitse de arkasında binlerce Seyit'in var olduğunu, adının ve ruhunun halk ile daima yaşayacağını söyler. (SN 1.5.1. s.57)

Cellat dişlerini gösterip Seyit'in isteğine uyar. Üç adım geri durup nişan alan Ma Dahu ateş eder. Yedi kurşun ile koca çınarı -Seyit Noçi'yi- yere yıkar. (SN 1.5.2. s.67)

Cellat bu arada elmas kılıç ile Boz Yiğit'in başını bedeninden ayırır. Kimen arkadaşının öldürüldüğünü görüp gözyaşlarına boğulur. (BY 2.1.1. s.339)

Cellatlar hemen elmas kılıcı alır. Zeytun, Bozyiğit'i hemen öldüren kişiye bin dinar altın vereceğini söyleyince bir cellat hemen elmas kılıç ile onun başını vücudundan ayırır. (BY 2.1.2. s.30)
Bayağıl ve Suyağıl geldiğinde Boz Körpeş yarı canlı halde yatar. Bu halinden faydalanmak isteyen Suyağıl oğluna onun başını kesmesini söyler. Bayağıl titreyince Suyağıl kılıcını kınından çıkarıp ölü yılan gibi görüp Boz Körpeş'in boynuna vurur. Suyağıl bununla da yetinmeyip onun vücudunu parçalara ayırır.(BKKA 2.2.1. s.79)

Bozi Körpeş öldürmek istiyorsa koncunda kılıç olduğunu söyler. Onunla öldürmesini ister. Bozi Körpeş'e vururlar ve içinden bir alaca taş çıkar. Öldürdükten sonra at ve elbiselerini alıp oradan giderler. (BKKA 2.2.2. s.1477)

Babası Zühre'nin sözlerini dinleyip Tahir'i ona verdiğini söyleyerek kızını kandırır. Zühre sevinçle dışarı çıkar. Bakar görür ki cellatlar Tahir'i çoktan öldürmüştür. Dört parça edilen Tahir dört darağacına asılıdır. Zühre, Tahir'in mezarına gider. Yanına misafir olarak geldiğine dair Tahir'e bir beyit okur. Sonra bir ses peyda olur. Mezar yarılır. Zühre kendini mezarın içine atar ve mezar yine aynen kapanır. (TZ 2.11. s.275)

Z300-Z399. İSTİSNALAR

Z301. Direk Motifi

Direk motifi, Türklerin en eski inanışlarından itibaren varlık göstermektedir. *" Dünya modelinin esas kavramlarından biri her üç dünyayı birleştiren ok rolunu oynayan direktir."* İnanışa göre Temir Kazık/Altın Direk dünyayı sallanmaktan ve düzensizlikten koruyan sistemdir. Bu düzenin sağlayıcısı; dağ, direk ve ağaç gibi çeşitli şekilde karşımıza çıkar (Bayat, 2015: 58-63). Şaman davullarında bulunan direk şekli "gök direği" olarak adlandırılır. Şaman'ın, Ateş Tanrı'ya yakarırken ak-kavak ağacından yaratılmış olduğunu söylemesi de var oluşun temelinde bir ağacının (direğinin) esas olduğunu gösterir (Özkan, 1989: 94).

Sadir Han ile Masum Han, erlerine anne ve babaları sorarsa inci mercanların saçılıp toplamaya geç kaldıklarını, kavak direğin yıkıldığını kaldırmaya geç kaldıklarını söylemelerini tembihler. (AH 1.1.1. s.111). İsa Özkan destanda geçen "kavak direği" ifadesini Abdurrahman ile özdeşleştirerek onun en büyük yükü taşıyan temel direk olduğunu ve ölümüyle bu direğin yıkıldığını ifade eder. Direk kelimesinin ağaç kültü ile bağlantısını verip aynı zamanda Türklerde lakap olarak kullanıldığını belirtirek örneklendirmelere gider (1989: 93-95).

Mehtumhan fark ettirmeden ninenin saçını altı başının saçını demir kazığa bağlar. (BD 1.2.1. s.210)

Z302. Ekmek-Tuz Hakkı

Ekmek-tuz hakkı üzerine Şükrü Elçin tarafından hazırlanmış olan "Ekmek Tuz Hakkı Deyimi Üzerine" (1966: 164-171) başlıklı çalışmasının yanında Salim Koca'nın, "Türklerde Tuz-Ekmek Hakkı" adlı Millî Kültür Dergisi'nde yayınlanan makalesi (1977: 60-64) dikkat çeker. Nevzat Gözaydın'ın "Türkiye Folklorunda Tuz" adlı bildirisi (1976: 61-66) ve Mehmet Samsakçı'nın "Türk Kültüründe ve Edebiyatında Tuz ve Ekmek-Tuz Hakkı"[21] adlı makalesi öne çıkar. Türk ekmeğini yediği insana kötülük edemez, sadakat duygusuyla bağlıdır. Ekmek-tuz hakkının, namus ve yemin hükmünde olmasından dolayı bu söze sırt dönmek en büyük ihanettir.

---

[21] https://arastirmax.com/en/system/files/dergiler/190871/makaleler/36/36/arastirmax-turk-kultur-edebiyatinda-tuz-tuz-ekmek-hakki.pdf

Abdurrahman Han Hoca, yetim İsmail'e yedi yaşından beri bakar. Onun tuz-ekmek hakkına kendisine ihanet etmeyeceğini düşünür. (AH 1.1.1. s.105). Batı Türkleri arasında verilen maddî-manevî desteğe ihanet eden kişiye; nân-kör denirken Doğu Türkistan da 'tuz körü' denilir (Özkan, 1989: 95).

Havaz Han artık Çembil'den tuz hakkının kesildiğini belirtip babasını Allah'a emanet eder ve ağıla girer. (GO 1.3. s.191) Zenciler Şahı, Havaz Han'ı asmak istediğinde Göroğlu'nun hizmetinde bulunup ekmeğini yiyen vezirlerden biri onun zindana atılması gerektiğini söyleyerek ölümden kurtarır. (265)

Bülbül sevgilisine hep sadık kalır. Kızılgül'den tuzunu helal etmesini diler. (K 2.6. s.133)

Z… Çocukların Geyik- At ve Ayı Tarafından Beslenmesi

Geyik anne Mehtumhan'ın hızlı büyümesi, sağlam ve kuvvetli olması için kıymetli bitki uçlarını yedirir, memesini temiz tutar, suyun temizini içirir. (BD 1.2.1. s.206)

At çocuğu doğurduktan sonra onu besler ve Atoğlu hızla büyür. (BD 1.2.2. s.238)

Büyük hanımın göle bıraktırdığı çocukları bir ayı çöle götürüp besler. Onları ayı terbiyesi ile büyütür. (BD 1.2.3. s.156). Abdülhakim Mehmet, Batur Destanların'daki kahramanlara geyiğin, atın ve ayının bakmasını kahramana verilen bir yücelik, kudret, güç olarak kabul edip müstakil bir motif olarak ele alır. Türk mitolojisinde var olan kahramana bir hayvan tarafından bakılması motifinin geleneksel halk destanları tradisyonu içinde değişerek devam ettiğini belirtir (1999: 67-71). Benzer bir motif Zaloğlu Rüstem hikâyesinde karşımıza çıkar. Yedi aylık doğan Zal hem heybetli hem de korkutucudur. Bu durum Zal'ın babası Dal'ı huzursuz eder ve onu ormana bırakır. Bir Zümrüdüanka Zal'ı görerek alır ve selvi ağacında besleyerek büyütür (Sakaoğlu, 1997: 367).

Kember Veli bir gün sürüdeki alaca dişi atlardan birinin mezarlığa doğru gittiğini fark eder. Birkaç gün yaşanan bu olaydan sonra Kember Veli atı takip eder. Orada atın açık bir mezarda bir erkek çocuğu emzirdiğini görür. At çocuğu emzirip geri döner. Çocuğun bu alaca attan emmesine karar verilir. (GO 1.3. s.19

SONUÇ

Türkiye'de sadece epik-mitolojik yönü belirgin olan halk anlatılarını akla getiren destanlar Uygur Türkleri arasında derinlik kazanarak halk hikâyelerini de kapsamına alır. Anadolu'da kahramanlık konulu ve olağanüstü motiflerle yüklü "epope" kavramını karşılayan anlatılar için "destan", aşk konulu anlatılar için "halk hikâyesi" terimleri kullanılmasına karşın Uygurlar arasında bu iki türün birbirinden ayrı görülmediği anlaşılır. Uygur Türkleri destanlar için "kahramanlık destanları", halk hikâyesi türündeki anlatılar için de "halk destanı" terimlerini kullanırlar. Onların âdetlerini, gelenek ve göreneklerini, millî ruhlarını ve bilinçlerini zikreden, fikir dünyalarını oluşturan ve kültürlerinin toplamını yansıtan destansı anlatılar yaşadıkları inişli çıkışlı dönemlere rağmen köklerine sıkıca bağlı kalmış ve günümüze kadar destancılık gelenekleri canlı bir şekilde gelmiştir.

Uygur Türklerinin destanları üzerine hazırlanan bu çalışmada tespit edilen 18 destan ve çeşitlenmeleriyle beraber ele alınan toplam 34 metin, Uygur halk destanlarının toplu olarak ele alındığı ilk çalışma özelliğini taşır. Çalışmada destanlar öncelikle kahramanlık, aşk ve aşk-kahramanlık destanları olarak üç başlıkta sınıflandırılmış olup kendi içinde alfabetik olarak bir düzen dahilinde ele alındı. İncelmeye alınan destan metinlerinin fazlalığı doğrudan metinlerin bu çalışma içerisinde yer almasına engel teşkil ettiği için destanların olay örgülerine genel hatlarıyla erişim sağlanabilmesi için destanların epizot yapısı da zikredilen sınıflandırmaya tabi tutularak verildi. Epizotlar altında çeşitlenmesi olan destanlar karşılaştırmalı olarak incelenerek Türk destan dünyasında var olan kahramanlarla benzer ve farklı yönleri tespit edildi.

Destanlar içindeki tipler, metin merkezli bağlamda ve onların ortaya çıkmasına sebep olan unsurların belirlenmesi için en uygun yöntem olan tipolojik yöntemle incelendi. Bu doğrultuda merkezî kahraman tipinin alp ve âşık tipi olarak iki sınıfa ayrıldığı tespit edildi. Sınıflandırmada dahil oldukları tip içerisinde her kahraman adına göre alfabetik olarak sıralandı. Ayrıca merkezî kahraman tipinin yanında yardımcı kahraman tipleri insan ve hayvan tipler olmak üzere ikiye ayrılarak kadın ve bilge tip insan başlığı altında, at, geyik, köpek, kuşlar hayvanlar altında incelendi. Engelleyici olarak karşı güç konumundaki düşman tiplerinin de varlığı söz konusudur. Kadın ve

düşman tipleri olağan ve olağanüstü özellikler göstermesi sebebiyle kendi içerisinde ayrı bir tasnife tabii tutulur. Tasniflerde benzer fonksiyonları üstlenen tipler bir arada ele alındı.

Yapılan tip tasnifinde; kahramanlık destanları, yakın dönemin tarihî olaylarından hareketle oluşturulan destanlar olması sebebiyle destanlar içerisindeki tiplerin daha çok realistik özellikler taşıdığı görülürken; aşk destanlarının, Anadolu sahası halk hikâyelerine yakın özellikler göstermesi hasebiyle tiplerin bir takım olağanüstülükleri bünyesinde taşıdığı görüldü. Tespit edilen tip özellikleri her tip başlığı altında maddelenerek verildi. Böylelikle Uygur destanlarındaki tiplerin, temel özellikleri bakımından Türk dünyası destan geleneği içerisindeki tipler ile yüklendiği benzer özellikler ortaya koyulmuş oldu. İncelenen destanlardaki tip olma özelliğini kazanamamış yahut bir takım eksiklikleri olan kahramanların ise geniş coğrafyalarda yaşam mücadelesi veren Uygur Türklerinin dönemsel olarak geçirdiği sosyal, siyasal faktörlerden kaynaklı olduğu düşünülür.

Bu çalışma aynı zamanda Uygur destanları üzerine hazırlanan çalışmalar içerisinde motifler üzerine yapılan en hacimli çalışmadır. Daha önce Uygur destanları üzerine belli motifler üzerinde çalışmalar yapıldıysa da motifler burada toplu halde Motif Index'e bağlı kalınarak sıralandı. Motif Index'in her başlığı altında tespit edilen motifler destan adlarına göre alfabetik sıraya göre dizilerek sonunda parantez içerisinde destan adının kısaltılmış hali verilir. Bu yöntem araştırmacılara ve okuyuculara kolaylık sağlama amacıyla geliştirilmiş olup çalışmanın özgünlüğünü artırmıştır. Ayrıca tespit edilen ancak Motif Index'te karşılığı bulunamayan motifler uygun başlıklar altına yer yerleştirilerek örneği; *T...*, *Z...*,şeklinde numara verilmeden yerleştirildi.

Yaklaşık olarak dört yüze yakın motif içerisinde en geniş alan *'T. Evlilik'* ve *'V. Din'* motiflerine ayrılmıştır. Evlilik motifleri aşk konulu destanların yoğunlukta olmasından kaynaklı olarak baskındır. Dinî motiflerin yoğunluğu ise Uygur Türkleri arasındaki inancın destanlara yansımaları olarak düşünülür.

Netice itibariyle Türk destan dünyasına katkı sağlamak amacıyla hazırlanan bu çalışmada Uygur Türklerinin destanları bir araya getirilerek Uygur destanlarının tip ve motif şablonu oluşturulmuştur. Böylelikle Türk destan kahraman kalıbının oluşturulması çalışmalarına katkı sağlanmıştır.

KAYNAKÇA

Abudukelimı Bumairimu, *Uygur Türklerinin Dinî İnanışları,* AÜ SBE YLT: Ankara, 2006.

Aça, Mehmet, *Kozı Körpeş Bayan Sulu Destanı Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma,* SÜ SBE DKT: Konya, 1998.

_____, "Türk Kahramanlık Destanlarında İç Mücadele ve Yakın Akrabaları Tarafından İhanete Uğrayan Kahraman", *Millî Folklor*, Yıl: 11 (Kış), S. 44, 18-23, 1999a

_____, "Tufan'ın Kuşları ve Kozı Körpeş-Bayan Sulu Destanındaki Bazı Kuşlar", *Millî Folklor*, Yıl: 10 (Yaz), S.42, 53-57, Ankara, 1999b.

_____, "Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme ve Alp Kavramı Üzerine Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri", *Millî Folklor*, Yıl: 12 (Kış), S. 48, 5-17, 2000a.

_____, "Köne Epos (Arkaik Destan) Kavramı ve Türk Halk Hikâyelerindeki "Âşıklara Mahsus Evlilik" Konusunun Kaynaklardan "Alplara Mahsus Evlilik" ", *Millî Folklor*, Yıl: 12 (Güz), S. 47, 11-21, 2000b.

_____,"Şamanlığa Geçişteki Ölüp Dirilme Ritüelinden Türk Destanlarındaki Ölüp Dirilmeye", *Millî Folklor*, Yıl: 14, (Yaz), S. 54, 43-51, Ankara, 2000c.

_____,"Kültür Medeniyet Kahramanları ve Türk Müzik Aletlerinin Ortaya Çıkışı Hakkında Teşekkül Etmiş Bazı Efsaneler", *Millî Folklor,* Yıl: 12 (Yaz), S.45, 75-85, 2002.

Aihemaiti, Munire, *Uygur Halk Destanlarından Şah Adilhan Destanı,* AÜ SBE YLT: Ankara, 2003.

Alptekin, Ali Berat, *Halk Hikayelerinde Motif Yapısı*, Akçağ Yay.: Ankara, 2016.

Alptekin, Erkin, *Uygur Türkleri*, Boğaziçi Yay.: İstanbul,1978.

Alptekin, İsa Yusuf, *Doğu Türkistan Davası*, Seha Neşriyat: İstanbul, 1992.

And, Metin, *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası*,Yapı Kredi Yay.: İstanbul, 2018.

Arıkan, Metin, *Kazak Sözlü Geleneğinde Arkaik Destanların Tipolojik Özellikleri,* EÜ SBE DKT: İzmir, 2003.

Arpacık, Emine, *Yeni Uygur Türkçesi ile Yazılan 'Yüsüf-Zilayxa' Adlı Eserin Transkripsiyon, Türkiye Türkçesine Aktarımı ve Dil İncelemesi*, MÜ SBE YLT: Muğla, 1998.

Arat, Reşit Rahmeti, "Şim Tömür Batur", *Doğu Türkçesi Metinleri,* hzl. Osman Fikri Sertkaya, TKAE Yay.: Ankara, 16-22, 1987.

Aslan, Ensar, "Dede Korkut Hikâyeleri ile Türk Destan ve Halk Hikâyelerinde Alp-Kız Motifi", *Folklor ve Edebiyat*, S.4 (Eylül), 20-35, Ankara, 1995.

Aslan, Namık, "Şekil Değiştirme Motifinin Anlatılarımızdaki Bazı Yansımaları Üzerine", *Millî Folklor,* Yıl:16 (Kış), S. 64, s. 38, 2004.

Atnur, Gülhan, "Sibirya'da Bazı Türk Boylarının Destanlarında Halk Hekimliği Uygulamaları", *Bilig,* S. 55, 51-70, Ankara, 2010.

Azizi, Seyfettin, *Satuk Buğra Han*, Ocak Yay.: Ankara, 1998.

Banarlı, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi,* C.I, MEB Yay.: İstanbul: 1998.

Bang, W, Reşit Rahmeti Arat, *Oğuz Kağan Destanı*, hzl. Muharrem Ergin, Milli Eğitim Basımevi: İstanbul, 1936.

Bars, Mehmet Emin, "*Köroğlu Destanı'nda At, Kadın, Silah"*, Turkish Studies, S. 3/2 (Bahar), 164-178, 2008.

_____, "Alp Tipi Kavramı Çerçevesinde Manas", *Tarih Okulu Dergisi*, S.17, 345-357, 2014.

_____,https://www.researchgate.net/publication/316963203_TURK_KAHRAMANLIK_DESTANLARINDA_KADIN_TIPLERI (Erişim Tarihi: 28.10.2018)

_____, "Battal Gazi Destanı'nda Düşman Kahraman Tipi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* S. 12, 264- 270, 2015a.

_____, "Türk Destan Kahramanı Tipi Bağlamında Battal Gazi Tipi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* S. 36, 7-20, 2015b.

Başgöz, İlhan, "Dede Korkut Destanında Epitetler", *Millî Folklor*, S.37, 23-35, Ankara, 1988.

_____, "Türk Halk Hikâyelerinde Düş Motifi Zinciri", *Folklor Yazıları*, Adam Yay.: İstanbul, 1986, 39-48.

Batislam, H. Dilek, "Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hüma, Anka ve Simurg", *Türk Kültürünü İnceleme Dergisi,* Yıl: 4, S.7, 185-208, 2002.

Beydili, Celal, *Türk mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Yurt Kitap Yay.: Ankara, 2015.

Boratav, Pertev Naili, *Köroğlu Destanı,* Adam Yay.: İstanbul, 1984.

Büyükoflaz, Rukiye, *Halk Anlatmalarında Elma Motifi Üzerine Bir Araştırma,* SÜ SBE YLT: Konya, 2004.

Caferoğlu, Ahmet, "Türk Onomastiğinde At Kültü", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, 1953, 201-212.

Campbell, Joseph, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, çev. Sabri Gürses, İthaki Yay.: İstanbul, 2000.

Carlyle, Thomas, *Kahramanlar*, çev.: Behzat Tanç, Kutluğ Yay.: İstanbul, 2004.

Cunbur, Müjgan, "Folklorumuzda Geyik Motifi Üzerine", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri I Halk Edebiyatı*, Ankara, 1982, 71-86.

Çağatay, Saadet, "Türk Halk Edebiyatında Geyiğe Dair Bazı Motifler", *Türk Dili Araştımaları Yıllığı Belleten*, Ankara, 1988, 153-177.

Çandarlıoğlu, Gülçin, *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü (Çin Kaynakları ve Uygur Kitabelerine Göre*), TDAV Yay.: İstanbul, 2004.

Çatık Karadağ, H. Şükran, *Uygur Halk Edebiyatında Boz Yiğit Destanı (Metin-İnceleme- Dizin),* TÜ YLT SBE: Edirne: 2006.

Çelik, Fatma, *Kazak Destanlarında Kadın Tipolojisi,* UÜ SBE YLT: Uşak, 2016.

Çetin, İsmet, "Türk Destan Kahramanları ve Köroğlu", *Millî Folklor,* Yıl:10 (Güz), S.39, 46-52, 1998.

Çınar, Ali Abbas, "Dede Korkut Destanı'nda At ve At Kültürü", *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni,* AKMB Yay.: Ankara, 2000, 97-108.

_____, "Türk Destanlarında Alp Tipi At", *Millî Folklor,* Yıl:14 (Kış), S.56, 153-157, 2002.

Çobanoğlu, Özkul, *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Akçağ Yay.: Ankara, 2015.

Çoruhlu, Yaşar, "Türk Sanatında Görülen Hayvan Figürlerine "Gök ve Yer" Sembolizmi Açısından Bir Bakış", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,* S.87, 17-42, İstanbul, 1993,.

Dağcı, Kenan-Mustafa Keskin, http://dergipark.gov.tr/download/article-file/203075 (Erişim Tarihi: 9.10.18)

Daşdemir, Özkan, *Halk Hikâyesi Olarak Yusuf ile Züleyha*, Fenomen Yay.: Erzurum, 2012.

Dauliatova, Şahzada, *Çin'in Doğu Türkistan Politikası,* GÜ SBE YLT: Ankara, 2007.

Dundes, Alan, "Motif İndex ve Masal Tip İndeksi: Bir Değerlendirme", çev. Tolga Çetinkaya, *Millî Folklor,* Yıl:10 (Güz), S.39,130-135, 1998.

Durbilmez, Bayram, *Türk Dünyası Kültürü,* Ötüken Yay.: İstanbul, 2017a.

_____, *Gelenekli Türk Anlatıları*, Ötüken Yay.: İstanbul, 2017b.

Duymaz, Ali, *Kerem ile Aslı Hikâyesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma*, FÜ SBE DKT: Elazığ, 1992.

_____, "Oğuz Kağan Destanı'ndan Dede Korkut Kitabı'na Kahramanların Beden Tasvirlerinin Sembolik Anlamları Üzerine Değerlendirmeler", *Millî Folklor,* Yıl:19 (Kış), S. 76, 50-58, 2002.

Ekici, Metin, *Dede Korkut Hikayeleri Tesiri ile Teşekkül Eden Halk Hikayeleri*, AKMB Yay.: Ankara, 1995.

_____, "Halk Bilimi Çalışmalarında Metin, Doku, Sosyal Çevre ve Şartlar İlişkisinin Önemi", *Millî Folklor,* Yıl:10 (Güz), S. 39, 25-34, 1998.

_____, "Anadolu Sahası Köroğlu Anlatmalarında Kadın Tipleri" *Millî Folklor,* Yıl:11 (Kış), S. 39, 10-17, 1999.

_____, "Dede Korkut K,itabı'nda Kadın Tipler", *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni,* AKMB Yay.: Ankara, 2000, 123-138.

_____, "Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler I.", *Millî Folklor,* Yıl:14 (Bahar), S. 53, 27-33, 2002a.

_____, "Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında II". *Millî Folklor*, Yıl: 14 (Yaz), S. 54, 11-18, Ankara, 2002b.

_____, *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri,* Geleneksel Yay.: Ankara, 2004.

_____, "Türk Sözlü Geleneğinde Anlatıcılar ve Anlatmalar Arasındaki İlişkiye Art Zamanlı (Diyakronik) ve Eş Zamanlı (Senkronik) Bir Bakış", *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı,* Kanyılmaz Matbaası: İzmir, 2005, 225-229.

Elçin, Şükrü, "Atların Doğuşu ile İlgili Efsaneler", *Halk Edebiyatı Araştırmaları II,* Ankara, 1977, 47-51.

_____,*Halk Edebiyatı Araştırmaları,* KTB Yay.: Ankara, 1988a.

_____,"Türklerde Aşık Oyunu ve Bu Oyunla İlgili Âdetler ve Ananeler", *Halk Edebiyatı Araştırmaları II*, Ankara, 1988b, 398- 404.

_____, *Halk Edebiyatına Giriş,* Akçağ Yay.: Ankara, 2016.

Eliade, Mircea, *Mitlerin Özellikleri,* çev. Sema Rifat, Kuram Yay.: İstanbul, 1993.

Eliuz, Ülkü, "Dede Korkut Hikayelerinde Tipler", *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni*, AKMB Yay.: Ankara, 2000, 139-156.

Emet, Erkin, "Uygur Destanlarında Manas Ruhu", *Manas Bilgi Şöleni Bildirileri,* Yüzüncü Yıl Üni.: Van, 1995, 28-33.

_____, *Doğu Türkistan Uygur Ağızları*, AÜ SBE DKT: Ankara, 2004.

Eren, Nehir, *Türkmen Gül-Senuber Destanı,* EÜ SBE YLT: İzmir, 2009.

Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile*, TTK Basımevi.: Ankara, 1989.

_____, *Orhun Âbideleri*, Boğaziçi Yay.: İstanbul, 2015.

Ergun, Metin, *Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş*, Cemre Yay.: Konya, 1997.

_____, *"Ural Batır, Akbuzat ve Köroğlu Destanları Arasındaki Benzerlikler" Millî Folklor*, Yıl: 13 (Bahar), S. 49, 13-15, Ankara, 2001.

Esin, Emel, "Nazigim'in Destanı", *Türk Kültürü*, S. 73, 89-97, 1968.

Esirgen, Bilge, *Türk Destanlarında Bilge Adam Tipi Üzerine Bir İnceleme,* KOÜ SBE YLT: Kocaeli, 2007.

Gezer, Şule, "Alageyi Efsanesi ile Kococaş Destanı'nda Ortak Unsurlar", Folklor/Edebiyat, C.23, S.89, 9-25, 2017-1.

Gökben Saluk, *Reyhan, Köroğlu Destanı'nın Uygur Verisyonu (Metin-Aktarma-İnceleme),* GÜ SBR YLT: Ankara, 2008.

Gökyay, Orhan Şaik, "Rüyalar Üzerine", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri: Gelenek- Görenek ve İnançlar,* C. 4, Ankara, 1982.

_____, *Dedem Korkudun Kitabı*, MEB Yay.: İstanbul, 1973.

Gömeç, Sadettin Yağmur, *Uygur Türkleri Tarihi*, Berikan Yay.: Ankara, 2015.

Görkem, İsmail, *Halk Hikâyeleri Araştırmaları -Çukurovalı Âşık Mustafa Köse ve Hikaye Repertuvarı,* Akçağ Yay.: Ankara, 2000.

Gözaydın, Nevzat, "Türkiye Folklorunda Tuz", *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, KB-MİFAD Yay., Ankara, C.2, 61-66, 1976

Gültekin, Mustafa, "Halk Anlatılarının Teşekkülünde Geleneğin Rolü: Naziğim Destanı ve Gülnazik Türküsü Örneği", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi,* S.1/2, 15-24, 2013.

Günay, Umay, "Âşık Edebiyatında Rüya Motifinin Tipleri ve Tahlili", *Mehmet Kaplana'a Armağan*, İstanbul, 1984, 153-173.

_____, *Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Akçağ Yay.: Ankara, 1986.

Gündüz, Tufan, *Oğuz Kağan Destanı,* Yeditepe Yay.: İstanbul, 2016.

Gürcan, Kevser, *Kutsal Şaman Elbiseleri,* Ötüken Yay.: İsatanbul, 2018.

Güven, Merdan, "Oğuz Kağan Destanı'nda Hayvanlar", *Millî Folklor*, Yıl: 15 (Bahar), S. 57, 82-91, Ankara, 2003.

İbrayev, Şakir, *Destan Yapısı (Kazak Destanlarında İnsan, Zaman ve Mekân)*, akt. Ali Abbas Çınar, AKMB Yay.: Ankara, 1998.

İnan, Abdülkadir, "Manas Destanı Üzerine Notlar", *Türk Dili Araştımaları Yıllığı Belleten,* , TTK Yay.: Ankara, 1959, 125-159.

_____, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştımalar,* TTK Yay.: Ankara, 1986, 66-71.

_____, "Türk Destan ve Masallarında Kırklar Motifi", *Makaleler ve İncelemeler I*, TTK Yay.: Ankara, 1987, 238-240.

_____, *Manas Destanı*, Millî Eğitim Basımevi.: İstanbul, 1992.

_____,"Manas'ta İdeoloji ve Kahramanlar", *Makaleler ve İncelemeler I,* TTK Yay.: Ankara, 1998a.

_____, "Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın", *Makaleler ve İncelemeler I*, TTK: Ankara, 1998b, 274-280.

_____, "Falcılık ve Kehanetler", *Şamanizm: Tarihte ve Bugün,* TTK Yay.: Ankara, 2000, 151-160.

İnayet, Alimcan, *Hurilika- Hemracan Hikâyesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma*, EÜ SBE YLT: İzmir, 1992.

_____, "Köroğlu Destanı'nın Uygur Versiyonu Emir Göroğli ve Onun Epizot ve Motif Yapısı Üzerine", *Erdem (Türk Halk Kültürü Özel Sayısı-I*), C. 13, S. 37, 205-222, 2002.

_____, *Uygur Halk Destanları I,* TDK Yay.: Ankara 2004.

_____, "Naziğim Destanı'nın Teşekkül Süreci Üzerine", *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı,* Kanyılmaz Matbaası, İzmir, 2005a.

_____, ”Seyit Noçi Destanı ve Seyit Tipi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C.5/2, 219-228, 2005b.

_____, *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yalmavuz-Celmoğuz*, Külcüoğlu Kültür Merkezi Yay.: İzmir, 2007.

İnayet, Alimcan ve Adem Öger, “Uygur Türklerinin Mitolojik, Dinî ve Tarihî Kadın Kahramanları Üzerine”, *Turkish Studies,* S. 4/3, 1183-1198, 2009.

İnayet, Alimcan, *Uygur Halk Destanları-II*, TDK Yay.: Ankara, 2013.

_____, *Uygur Halk Destan/Hikâyeleri Üzerine İncelemeler*, Gece Kitaplığı: Ankara, 2014.

_____,“ “Uygur” Sözcüğünün Kökeni ve Anlamı Üzerine Yeni Bir Yaklaşım”

https://www.google.com.tr/search?q=uygur+kelimesinin+etimolojisi&oq=uygur+kelimesinin+etimolojisi&gs_l=psy (Erişim Tarihi: 10.08.2017)

İslam Ansiklopedisi, “Hızır”, C.17, 406-412, 1998.

İzgi, Özkan, *Uygurların Siyasî ve Kültürel Tarihi,* TKAE Yay.: Ankara, 1987.

J.Paul, “ Aşık Kemiği ve Zarlarla Kehanet”, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, İşaret Yay.: İstanbul, 1994, 71-72.

Kafesoğlu, İbrahim, “Uygurlar”, *Türk Dünyası El Kitabı,* TKAE Yay.: Ankara, 1992.

_____, “Uygurlar”, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Yay.: İstanbul, 1998.

Kalkan, Asiye Figen, “Türk Destanlarında Kahramanın Olağanüstü Doğumu”, *Türk Dünyası,* S. 42, 27-47, 2016.

Kaplan, Mehmet, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmaları – III / Tip Tahlilleri*, Dergah Yay.: İstanbul, 1985.

_____, “Dede Korkut Kitabında Kadın”, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*, Dergâh Yay.: İstanbul, 2004, 39-50.

Kara Düzgün, Ülkü, *Türk Destan Kahramanı ve Başkurt Destanlarının Tipolojisi*, Kömen Yay., Konya, 2014.

_____,http://www.academia.edu/27753994/T%C3%9CRK_DESTANLARINDA_D%C3%9C%C5%9EMAN_OLGUSU_Enemy_Phenomenon_In_Turkish_Epics (Erişim Tarihi, 1.11.2018)

Kâşgarlı Mahmud, *Divan-ü Lûgat-it-Türk Tercümesi-I,* çev. Atalay, Besim, Ankara,1985, 49.

Kaya, Muharrem, "Türk Halk Anlatılarında Kadın", *Toplumbilim Der,* S. 15, 49-54, 2002.

Keleş, Nejdet, "Kuzey Germen-İskandinav ve Türk Efsanelerinde At Motifi", *PAÜ SBE Der*., s.17, Denizli, 2017.

Keskin, Ahmet, "Tahir ile Zühre'nin Uygur Varyantı Üzerinde Yapısal Bir İnceleme", *Prof. Dr. Fikret Türkmen Kitabı,* Ege Üni.: İzmir, 2012, 555-573.

Kılıç, Ebru, "Uygur Türklerinin Destan ve Halk Hikâyelerinde Hızır Tipi", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi,* S. 4, 45-55, 2014.

Koca, Salim, "Türklerde Tuz-Ekmek Hakkı", *Millî Kültür*, S.7, 57-61, 1977.

Köksal, Hasan, *Battalnâmelerde Tip ve Motif Yapısı*, KTB Yay.: Ankara, 1984.

Köktürk, Şahin, "Türk Destanlarında Hapsedilme Motifi", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi,* S.19 (Bahar), 383-400, 2006.

Köse, Nerin, "Kızıl Gülüm Destanı", *Türk Kültürü*, S. 365, 569-574, 1993.

Köse Nerin ve Alimcan İnayet, "Aşık Garib'in Türkmen ve Uygur Varyantları Üzerine", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. 1, 43-57, 1996.

Köprülü, Mehmet Fuad, *Edebiyat Araştırmaları*, TTK Yay.: Ankara, 1986.

Köprülü, Mehmet Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yay.: Ankara, 2003.

Ligeti, Louis, *Bilinmeyen İç Asya*, çev. Sadrettin Karatay, TTK.: Ankara-1986.

Mehmet, Abdulhakim, *Çın Tömür Batur Destanı Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme*, EÜ SBE YLT: İzmir, 1999.

_____, *Uygur Halk Destanları (İcra Merkezli ve Karşılaştırmalı Bir Araştırma)*, EÜ SBE DKT: İzmir, 2006.

Mehmet, Abdülhakim, *Uygur Halk Destanları III*, TDK.: Ankara, 2011.

Nutku, Özdemir, *Meddahlık ve Meddah Hikayeleri,* AKM Yay.: Ankara, 1997.

Ocak, Ahmet Yaşar, *İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*, TKAE Yay.: Ankara, 1999.

Oğuz, M. Öcal, "Dede Korkut Boylarından, Uşun Koca Oğlı Segrek Boyı'nın Tahlili", *Bilig,* S.3, 138-143, Ankara, 1996.

_____, "Destandan Hikâyeye, Bozkır Medeniyetinden Yerleşik Medeniyete Geçiş Açısından Manas", *Türk Dünyası Halk Biliminde Yöntem Sorunları*, Akçağ Yay.: Ankara, 2000, 51-52.

Orazbakova, Culdız, "Manas Destanı'ndaki Atların Tipleri", *Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni,* AKM Yay.: Ankara, 1995, 183-193.

Ögel, Baheddin, "Uygur Devleti'nin Teşekkülü ve Yükseliş Devri", *Belleten*, C.19, 331-376, 1995.

_____,*Türk Mitolojisi I*, TTK Basımevi: Ankara, 2010a.

_____, *Türk Mitolojisi II*, TTK Basımevi: Ankara, 2010b.

Önal, Mehmet Naci, "Halk Anlatılarında Kahramanın Kimliğini Gizlemesi", *Turkish Studies*, S.5, 1277-1279, 2010.

_____, "Kutsalın Türk Kültüründeki İzleri: Tanrısal Simgecilik", *Millî Folklor*, Yıl: 21 (Kış), S. 84, 57-72, 2009.

Önel, Metin, "Çin'in Etnik Politikaları Çerçevesinde Doğu Türkistan Sorunu", *Sorunlu Türk Bölgeleri*, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2005, 92-100.

Özcan, Tarık, "Oğuz Kağan Destanı'nın Kahramanlık Mitosu Bakımından Çözümlenmesi", *Millî Folklor*, Yıl 15 (Bahar), S. 57, 76-81, 2003.

Özdemir, Mehmet, *Aşk ve Kahramanlık Konulu Türk Halk Hikayelerinde Düşman Tipi Üzerine Bir Araştırma,* GRÜ SBE YLT: Giresun, 2013.

Özey, Ramazan, *Dünya Platformunda Türk Dünyası*, Öz Eğitim Yayınları, Konya, 1997.

Özkan, İsa, *Abdurrahman Han Destanı*, KB Yay.: Ankara, 1989.

_____, "Nözügüm Destanı", *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri,* Devran Matbaası: Ankara, 1992, 197-304.

_____, "Köroğlu Destanı'nda Kahraman ve Atının Doğuşu ile İlgili Motiflerin Tahlili", *Türk Dili Dergisi*, S. 549, 223-233, 1997.

__ _____, "Uygur Türklerinin Çın Tömür Batır Destanı'ndaki Masal Motifleri", *Türk Kültürü Bildirileri,* TKAE Yay.: Ankara, 2015, 505-538.

_____, http://www.isaozkan.com/dosyalar/uygur_halk_destan.PDF (Erişim Tarihi: 28.10.18)

Özkan, Nevzat, Kayseride'ki Uygur Türkleri Diasporası, *Diyalektolog,* S. 9 (Kış), 1-12, 2014.

Özkartal, Mehmet, "Türk Destanlarında Hayvan Sembolizmine Genel Bir Bakış (Dede Korkut Kitabı'ndan Örnekler)", *Millî Folklor*, Yıl 24 (Yaz), S. 94, 58-71, 2012.

Öztürk, Ali, *Türk Anonim Edebiyatı*, Bayrak Yay.: İstanbul, 1985.

Rahman, Abdulkerim, *Uygur Folkloru*, hzl. Soner Yalçın, Erkin Emet, KB Yay.: Ankara, 1996.

Reichl, Karl, *Türk Boylarının Destanları (Gelenekler, Şekilleri, Şiir Yapısı),* çev. Metin Ekici, TDK Yay.: Ankara, 2002.

Roux, Jean Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini,* çev. Aykut Kazancıgil, Kabalci Yay.: İstanbul, 2002.

Sağol, Gülden, "Destanlarda Evlilik", *Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayı III*, Semih Ofset Yay.: Ankara, Yıl:8, S.45, 264-288, 2002.

Sakaoğlu, Saim, *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu,* Ankara Üniversitesi Basımevi: Ankara, 1980.

Sakaoğlu, Saim vd, *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikayeleri,* AKMB Yay.: Ankara, 1997.

Sakaoğlu, Saim ve Ali Duymaz, *İslamiyet Öncesi Türk Destanları (İncelemeler-Metinler)*, Ötüken Neşriyat: Ankara, 2002.

Samsakçı, Mehmet, "Türk Kültüründe ve Edebiyatında Tuz ve Ekmek-Tuz Hakkı" https://arastirmax.com/en/system/files/dergiler/190871/makaleler/36/36/arastirmax-turk-kultur-edebiyatinda-tuz-tuz-ekmek-hakki.pdf (Erişim Tarihi: 9.10.18)

Saray, Mehmet, *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi I,* Doğu Türkistan Vakfı Yay.: İstanbul, 1998.

Seyidoğlu, Bilge, "Mitolojik Dönemde At", *Umay Günay Armağanı*, Ankara, 1996, 51-56.

Sezen, Lütfi, *Halk Edebiyatında Hamzanameler,* KB Yay.: Ankara, 1991.

Sodzawiczny, Magdalena, *Türkiye Masallarında Şamanizm Ögeleri,* İDBÜ SBE YLT: Ankara, 2003.

Şahin, Halil İbrahim, "Türkmenistan Sahası Köroğlu Anlatmalarında Kadın Tipler", *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri*, Çukurova Üni.: Adana, 2012, 563-572.

Şimşek, Aysu ve Aynur Öz Canpolat, *Alpamış Destanı- Fazıl Yoldaşoğlu Varyantı*, AKMB Yay.: Ankara, 2000.

Tekin, Talât, *Orhon Yazıtları*, TDK Yay.: Ankara, 2010.

Tezcan, Mahmut, *Türklerle İlgili Stereotipler ve Türk Değerleri Üzerine Bir Deneme,* Ankara Üni: Ankara, 1974.

Türkan, Kadriye, "Türk Masallarında Kahramanın ve Şamanın Don Değiştirmesi Arasındaki Benzerlikler", *Türk Bilig*, S.15, 137, 2008.

Türkmen, Fikret, *Tahir ile Zühre (İnceleme- Metin),* AKMB Yay.: Ankara,2015.

_____, "Yeni Bir Oğuzname Yazmasındaki Cengiz Han", *Zeynep Korkmaz'a Armağan*, TKAE Yay.: Ankara, S.32, 343-362, 1996.

Udmuş, Tursuncan Savut, "On İki Makam Metinlerindeki Halk Türküleri ve Halk Destanlarında İfade Edilen Toplumsal Fikirler", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, S.7, 132- 142, 2016.

Uzelli, Gönül, *Slav Mitolojisi (İnanışlar ve Söylenceler),* Yapı Kredi Yay.: İstanbul, 2016.

Veliyev, N. Kamil, *Destan Poetikası*, hzl. Halil Açıkgöz, Türk Matbaacılık Yay., İstanbul. 1989.

Yardım, Ali, *Peygamberimiz'in Şemâili*, Damla Yay., İstanbul,1998.

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Kur'ân-ı Kerîm,* Seda Yay.: İstanbul, 2017.

Yıldız, Naciye, *Manas Destanı ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*, TDK: Ankara, 1995a.

_____,"Oğuz Destanı'na, Manas Destanı'na ve Dede Korkud Hikâyeleri'ne Yansıyan Kahraman Kültür Tipindeki Ortaklıklar", *Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni,* AKM Yay.: Ankara, 1995b, 283-295.

Yıldız, Naciye, "Türk Destanlarında "Çocuksuzluk", *Millî Folklor*, Yıl 21 (Yaz), S. 82, 76-88, 2009.

_____, *Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar,* Akçağ Yay.: Ankara, 2015.

Yiğit, Ali, *Türk Ülkeleri ve Türklerin Yaşadıkları Bölgelerin Coğrafyası,* Türkiye ve Türk Dünyas İktisadî ve Sosyal Araştırmalar Vakfı: Elazığ, 1996.

Yoldaşoğlu, Fazıl, Alpamış Destanı, çev. A. Canbolat ve A. Öz, AKM Yay.: Ankara, 2000.

Yücel, Ayşe, "Masallarda Dev ve Yaratılış Destanındaki Benzerleri", *Millî Folklor*, Yıl:10 (Güz), S.39, 38-45, 1998.

UYGUR HALK DESTANLARININ TİP VE MOTİF İNCELEMESİ

ORIJINALLIK RAPORU

%3	%3	%1	%
BENZERLIK ENDEKSI	İNTERNET KAYNAKLARI	YAYINLAR	ÖĞRENCI ÖDEVLERI

BIRINCIL KAYNAKLAR

1	turuz.info İnternet Kaynağı	<%1
2	www.uygurarastirmalari.com İnternet Kaynağı	<%1
3	uyghurstudies.com İnternet Kaynağı	<%1
4	vdocuments.mx İnternet Kaynağı	<%1
5	www.ijlet.com İnternet Kaynağı	<%1
6	www.turkishstudies.net İnternet Kaynağı	<%1
7	fef.kafkas.edu.tr İnternet Kaynağı	<%1
8	DÜZGÜN, Ülkü Kara. "Türk destanlarında merkezi kahraman tipinin tipolojisi", Kıbrıs Üniversitesi, 2012. Yayın	<%1

ÖZGEÇMİŞ

1. Adı Soyadı : Funda Aydın

İletişim Bilgileri

Telefon : 0506 646 56 79

Mail : fundaaydin93@hotmail.com

2. Doğum Tarihi-Yeri : 10.10.1993- Kayseri/ Kocasinan

3. Unvanı : Öğrenci

4. Öğrenim Durumu :Yüksek Lisans

Derece	Alan	Üniversite	Yıl
Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı	Çankırı Karatekin Üniversitesi	2012-2013
Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı	Erciyes Üniversitesi	2013-2016
Yüksek Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı	Erciyes Üniversitesi	2016- ---

5. Yüksek Lisans Tezi: Uygur Destanlarının Tip ve Motif İncelemesi

Yabancı Dil: İngilizce